ACADEMIA ROMÂNĂ

STUDII ŞI CERCETĂRI

XX

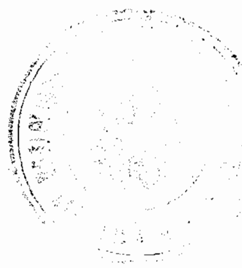
AROMÂNII
DIALECTUL AROMÂN

STUDIU LINGVISTIC

DE

T H. CAPIDAN
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

OPERĂ PREMIATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ
CU PREMIUL STATULUI „ELIADE RĂDULESCU"

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1932

PRESCURTĂRI

Antol.	=	Tache Papahagi, Antologie Aromânească. București, 1922.
Basme	=	Pericle Papahagi, Basme Aromâne și glosar. București, 1905.
Cav.	=	Theodor Anastas Cavallioti, publicat în Per. Papahagi, Scriitori Aromâni din sec. XVIII. București, 1909.
Cod. Dim.	=	Codicele Dimonie, publicat de G. Weigand în Jahresb. I, IV—VI.
Dal.	=	I. Dalametra, Dicționar macedo-român. București, 1906.
Dan.	=	Daniil, publicat de Per. Papahagi în Scriitorii Aromâni din sec. XVIII.
Fărșeroții	=	Th. Capidan, Fărșeroții, publicat în Dacoromania VI p. 1—204.
Gr. B.	=	Grai Bun.
Gr. Ar.	=	Pericle Papahagi, Graie Aromâne. București, 1905.
Jahresb.	=	Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, publicat de Dr. Gustav Weigand în Lipsca.
Lit. Pop.	=	Pericle Papahagi, Din Literatura Poporană a Aromânilor. București, 1900.
Mih.	=	Ștefan Mihăileanu, Dicționar Macedo-român. București, 1901.
Nic.	=	Constantin Nicolaidi, Etymologikon Lexicon tis kutsovlahikis glossis. Atena, 1909.
Uc.	=	Constantin Ucuta, publicat de Per. Papahagi în Scriitorii Aromâni din sec. XVIII.
Weigand, Ar.	=	Gustav Weigand, Die Aromunen, ethnographisch-Philologisch-historische Untersuchungen. Vol. I și II, Leipzig, 1895.
Weigand, D.	=	Dicționar macedo-român alcătuit de Weigand în fișe și păstrat la Institutul Român din Lipsca.
Weigand, OW.	=	Dr. Gustav Weigand. Die Spracher der Olympo-Walachen, Leipzig 1888.
Weigand, VM.	=	Dr. Gustav Weigand, Vlacho-Meglen eine ethnographisch-Philologische Untersuchung. Leipzig, 1892.

IUBITEI MELE SOȚII

În amintirea călătoriilor
din Peninsula Balcanică.

PREFAȚĂ

Lucrarea de față cuprinde un studiu asupra dialectului aromân. Materialul de care m'am servit la alcătuirea lui a fost extras din textele scriitorilor aromâni din sec. XVIII și din întreaga literatură populară aromână publicată prin cărți și reviste românești, neinfluențată de limba literară. Foarte puțin m'am servit de literatura dialectală cultă. Aceasta nu prezintă prea mare interes pentru studiul istoric al dialectului aromân, fiind scrisă, în bună parte, sub înrâurirea limbii literare.

În cursul lucrării mi-am dat silința să scot în evidență tot ceeace apare mai caracteristic pentru graiul Românilor din sudul Peninsulei Balcanice, precum și ceeace deosebește acest graiu de celelalte dialecte aromânești. În acest scop nu m'am condus numai de materialul care mi-a stat la îndemână, ci și de multe însemnări și informațiuni culese în Peninsula Balcanică.

În ce privește expunerea lucrării, am întrebuințat acelaș sistem din studiul meu asupra dialectului meglenit: Mai întâiu am dat o scurtă privire asupra Aromânilor, atingând toate chestiunile care privesc patria lor de origine în Balcani, extensiunea lor istorică precum și rolul social și cultural pe care l-au jucat în mijlocul celorlalte popoare balcanice. În partea a doua am tratat despre primele încercări de a se scrie aromânește, urmărind în mod critic și studiile care s'au făcut asupra dialectului aromânesc. În partea a treia, care constitue propriu zis obiectul acestui studiu, am expus pe larg gramatica istorică a dialectului.

Deoarece lucrarea de față, întocmai ca și celelalte studii ale mele despre populațiunile românești din sudul Peninsulei Balcanice, a fost concepută în atmosfera științifică în care se desvoltă școala din Cluj, nu voiu încheià aceste rânduri fără a-mi îndreptà gândul meu recunoscător către îndrumătorul acestei școli, Sextil Pușcariu, care atât în comunicările sale făcute la « Muzeul Limbii Române » cât și în studiile publicate, a știut să dee un nou avânt cercetărilor noastre lingvistice.

TH. CAPIDAN

Cluj, în 30 August, 1932.

CUPRINSUL

PARTEA I

INTRODUCERE

AROMÂNII

1. *Numele și răspândirea lor în Peninsula Balcanică*

Dintre toate populațiunile românești așezate în dreapta Dunării, aceia care și-au păstrat până azi numele etnic în legătură cu originea lor, sunt *Aromânii*.

În vreme ce Meglenoromânii și Istroromânii au recurs la numele *Vlah*, pe care numai neamurile străine îl dădeau Românilor, Aromânii împreună cu frații lor din nordul Dunării, și-au zis din toate vremurile *Rumân*[1]), reproducând, după toate normele de prefacere ale limbii române, forma latină ROMANUS.

Această singură constatare din domeniul lingvistic ajunge ca să ne arate mai mult decât orice dovadă istorică, că, în veacurile de mijloc, oriunde vor fi peregrinat până să ajungă la locurile unde îi găsim azi, ei au trăit în nemijlocită unitate teritorială cu frații lor din stânga marelui fluviu, formând un singur popor și simțindu-se întotdeauna deosebiți de Slavii, Albanezii și Grecii, cu cari au venit în atingere din primele veacuri de coborîre în sudul Peninsulei Balcanice până azi.

Numai după definitiva lor desprindere de Dacoromâni, graiul lor începând să se cam deosebească, numele *Rumân* a început să se rostească cu un *a* protetic: *Arumân*, potrivit unei particularități caracteristice din graiul lor de a pronunță unele consoane inițiale greu de rostit cu ajutorul unei vocale.

Acest *Arumân*, pierzându-și mai târziu pe *u* din silaba penultimă neaccentuată, potrivit unei alte reguli din dialectul lor, a ajuns *Armân*.

---

[1]) Acest *Rumân* se păstrează și azi în literatura populară:

Iu suntu *Rumâñl'i*	Unde sânt Românii
Moĭ, mušata mea!	Tu, frumoasa mea!
	Lit. Pop. 922/22.

Aceeași formă apare și în cântecul lui *Fetu-Mare*, care s'a luptat cu Turcii în 1821, cu prilejul revoluției grecești:

Fetu-Mare sculă muntsil'ĭ,	Fătu-Mare răsculă munții,
Sculă muntsil'ĭ cu *Rumâñl'i*.	Răsculă munții cu Românii (ib. 996/4).

Vezi mai departe despre toate formele lui *Rumân* în studiul meu « Românii din Peninsula Balcanică » publicat în *Anuarul Inst. de Istorie Națională* din Cluj (1928), 92—93.

Acesta este singurul nume cu întrebuințare generală la cele mai multe din tulpinele aromânești. Din aceasta rezultă că numele *Aromân* este un cuvânt nou format după modelul formei dacoromâne *Român*, care, după cum se știe, este un cuvânt cărturăresc. Cu toate acestea, după cercetările mele făcute în Albania, există și azi tulpini aromânești din această țară care își zic *Rumăñi* și *Romăñi*, deși, după cum se știe, și la ei numele generic este *Rămăn*, fără proteza lui *a*, în schimb, însă, cu un *r* inițial pronunțat ceva mai apăsat [1]).

În literatura științifică românească și străină numele Aromânilor a fost redat în mai multe feluri. În afară de *Vlah*, pe care învățații străini îl dădeau tuturor Românilor, cea mai veche denumire pentru Aromâni vine dela scriitorii neogreci din cursul sec. XVIII. Aceștia, plecând dela presupunerea că Aromânii, spre deosebire de Dacoromâni, sunt urmașii coloniilor romane din Moesia, i-au numit *Misiodaci (Μοισιόδακες)* « Daci din Moesia » [2]). Însuși Daniil Moscopoleanul, scriitor aromân din Moscopole, își împodobește numele cu acest titlu: *Ὁ Μοισιόδαξ Δανιήλ* « Misiodacul Daniil » [3]). Un alt scriitor aromân, Constantin Ucuta, îi numește Romano-Vlahi *(Ρωμανο-Βλάχοι)* [4]).

În timpurile mai nouă s'au întrebuințat tot felul de termeni, nepotriviți cu numele pe care și-l dau Aromânii. La scriitorii români numele cel mai răspândit este *Macedoromân*. El este cunoscut și la celelalte popoare balcanice [5]). Acest nume s'ar puteà justificà numai ca o formă paralelă cu denumirea savantă a celorlalte populațiuni românești: Dacoromâni, Meglenoromâni și Istroromâni, însă nu cuprinde pe toți Aromânii, întru cât ei nu se găsesc numai în Macedonia, ci și în alte ținuturi din Peninsula Balcanică [6]).

---

[1]) Th. Capidan, *Fărșeroții, studiu lingvistic asupra Românilor din Albania*, p. 116.

[2]) « . . . the politer denomination of the latter colonies — este vorba de Aromâni — and of some others of the same people, dispersed in the countries bying between the North of Greece and the Danube, is *Μοισιόδακες*, by which term seems to be implied a conviction, that they are the descendants of the Roman colonies, first settled in Dacia and Moesia by the Emperor Trajan, and some of his successors; a conjecture in great measure confirmed by the large proportion of Latin words contained in their dialect ». (Villiam Martin-Leake, *Researches in Greece* (1914), 364.

Acelaș autor explică acest nume și la p. 81.

[3]) Kopitar în *Jahrbücher der Literatur*, vol. XXXIV (1826), p. 132, nota, spune: « *Μοισιόδακες* ist eine von den neugriechischen Scribenten ausstudierte Benennung, die eben dadurch nichts beweiset ».

Per. Papahagi, *Scriitorii Aromâni*, București, 1909, p. 111.

[4]) *Εἰς κοινὴν χρῆσιν τῶν Ρωμανο-Βλάχων* « spre întrebuințarea obștească a Aromânilor ».

[5]) Intr'un Almanach publicat în 1827 de Demeter P. Tyrol, se spune « i da nisu ni Czinczari ili *Makedovlachi*, ni Karavlasi Rimskog porekla, est sa vsim ne osnovatelna » (și să nu fie nici Țințarii sau Macedoromânii nici Dacoromânii de origine romană, [aceasta] este cu totul nefondat), ap. *Animadversio in Dissertationem Hallensem . . .* aucthore Damasceno Th. Bozsinka (1827), p. 49.

[6]) Intr'o lucrare mai nouă: *Vergleichende Lautlehre der rumänischen Dialekte und des Gascognisch-Pyrenaeischen* de Dr. Richard Huss, dedicată lui G. Gröber

Dintre scriitorii străini, învățații germani au încercat să redeà numele Aromânilor în mai multe feluri: *Rumune*, *Rumunje*, *Romune*, *Aromune* [1]), toate nepotrivite cu forma românească de bază *Arumân*, din care, în limba germană, am fi avut numai « Arumäne ». Alții, vroind să evite această nepotriveală, i-au numit *Südrumäne* [2]) « Români din sud ». Nici această nouă denumire nu este mai potrivită, întrucât Aromânii locuesc în sudul și în nordul Peninsulei Balcanice.

În afară de aceste nume, Aromânii mai au și câteva porecle.

Deosebit de termenul *Vlah* care se aplică de străini la toți Românii, Slavii din sud și, în special, Sârbii îi numesc *Tsintsari*, iar Grecii *Kutsovlahi*. Dintre aceste două nume, primul este mai nou și derivă, probabil, după cum foarte bine a încercat pentru întâia dată să-l interpreteze lexicograful sârb Vuk Stef. Karagic', din particularitatea lor de graiu de a pronunțà sunetele *ce*, *ci* din limba română ca *tse tsi*. Scriitorul sârb a mers și mai departe, explicându-l ca un derivat al lui *tsintsi*, cum zic Aromânii pentru « cinci » [3]). Eu, personal, nu cred că vine dela *tsintsi*, un cuvânt întrebuințat relativ rar în vorbire, ci, după cum am susținut și în altă parte, din repetarea sunetelor *tse*, *tsi* în frază [4]).

---

se face confuzie între macedoromân și aromân, crezându-se că sunt două dialecte: « makedor. *boatse*, ebenso arom. », p. 28. Mai departe « rum., macedor. péște, pește, arom. pescu », p. 67.

[1]) Johann Thunmann, încearcă să traducă numele Aromânilor prin « Rumunje oder Rumanje » (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Erster Teil, Leipzig, 1774, p. 344. Miklosich, în *Rumunische Untersuchungen*, Wien, 1881 îi numește « Macedo-Rumune », iar Weigand « Aromune », pe care a încercat să-l generalizeze. Vezi studiul lui Theodor Gartner, *Ueber den Volksnamen der Rumänen* (Sonderabdruck aus den Bukoviner Nachrichten), Czernowitz, 1893. Despre Aromân și Rumân vezi și Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, I, 227; Alexici în « Conv. Lit. », XXXVII, p. 37; J. G. von Hahn, *Alb. Studien*, p. 125, îl transcrie *'Αρμενγ*, aducându-l în legătură cu numele Albanezilor Arbëni sau Arbëri. Vezi și Per. Papahagi, *Scr. Ar.*, 315.

[2]) Gustav Meyer în *Indogerm. Forsch.*, VI și mai ales în *Albanesische Studien*, IV, în care se reproduce « Protopiria » lui Cavallioti. Dintre Români au încercat să introducă acest termen Nic. Densușianu și Frédéric Damé, *Les Roumains du sud* (Macédoine, Epir, Thessalie, Albanie), 1877 și Victor Lazar, *Die Südrumänen* der Türkei und der angrenzenden Länder, Bukarest, 1910.

[3]) *Lexicon serbico-germanico-latinum*. Vindobonae, 1818 și 1852, ap. M. E. Picot, *Les Roumains de la Macédoine*. Paris, 1875, p. 11, nota; Vezi și Miklosich, *Wanderungen*, p. 4.

[4]) Dar originea sârbească a acestei denumiri a fost recunoscută și de alții, înaintea lui Karagic', explicând-o din repetarea frazei *tsi fatsi* (ce faci): Macedo-Valachi calumniosam nomenclationem *Czinczar* non ab aliis, quam Rascianis haereditarunt, in Macedonia enim viventibus Valachis nomen hoc plane ignotum est, ita ut huc venientes, obstupeant suos hujates fratres, hoc vocabulo appellari. Videtur autem originem suam inde apud Rascianos sumpsisse, quod Aureliani Valachi crassam pronuntiationem slavicam non adoptantes, voces latinas pure, secundum naturam latini sermonis, eloquantur, e. g. *ci faci*, unde Rasciani subtilem hanc loquendi rationem (utpote suae linguae non correspondentem) saepius audiendo, eosdem Czinczaros i. e. multoties literam *c.* in sermone proferentes, appellarunt. Neque hodiedum in ore aliorum populorum vox haec auditur, multo minus ut elusorie

Denumiri de populațiuni după anumite particularități pregnante de graiu se întâlnesc și la alte popoare. La Iugoslavi, avem așà numiții Sârbi *Čakavci* (sg. Čakavac) care se deosebesc de frații lor *Štokavci* (sg. Štokavac), pentrucă, în afară de alte deosebiri de graiu mai mărunte, pronumele interogativ îl pronunță *ča*, spre deosebire de ceilalți, care îl rostesc *što* [1]). Cu originea acestui nume s'au ocupat mai mulți scriitori, dintre care Petru Maior a încercat să descopere în el urmele unei origini mai vechi și mai nobile [2]). Scriitorul aromân Gheorghe Constantin Roja, cu toată mândria lui de Aromân, îl consideră ca nume de batjocură dat de Sârbi « *ἀπὸ τοὺς Σέρβους* » [3]).

Al doilea nume, *Kutsovlah*, este mai vechiu și originea lui grecească este clară: însemnează « Român șchiop ». Într'un document relevat de Uspenski privitor la păstorii aromâni din Sfântul Munte, despre care am vorbit în *Românii Nomazi* 58, se spune că așà numiții Vlahi *Κουτζόβλαχοι* nu sunt decât *σταυροφόροι* din Italia, prin urmare aceiași cu Cruciații. Autorul manuscrisului a făcut confuzie între primul element al poreclei: *Κουτζό* și cuvântul arom. *crutse* « cruce », căci mai departe lămurește că *κροῦτσε γὰρ παρ' αὐτοῖς ὁ σταυρὸς* (crutse la aceștia însemnează « cruce »). Se vede că el cunoșteà ceva din graiul Aromânilor, căci numai așà se explică legătura greșită a lui *Κουτζόβλαχος* cu grecescul *σταυροφόρος* [4]).

Prin Greci, forma Kutsovlah a ajuns să fie cunoscută și de către istoriografii români: Miron Costin, Constantin Cantacuzen Stolnicul, Dimitrie Cantemir, Gh. Șincai. [5]) Dintre aceștia, Cantemir, ocolind adevărata ei origine, a încercat s'o explice ca o formă refăcută din *Κονδόβλαχος* « Român scurt » [6]). Dintre scriitorii apuseni, William Martin-Leake o menționează ca un termen întrebuințat de Greci, în opoziție cu « Mavrovlahii » dat Românilor din Dacia [7]).

---

proferretur. (*Animadversio in Dissertationem Hallensem* . . . authore Damasceno Th. Bozsinka (1827), p. 39).

Despre numele *Tsintsar* vezi și Gheorghe Montan, *Kurzgefasste Geschichte der walachischen Nazion in Dacien und Macedonien.* Pesth (1819) p. 16 urm.

[1]) A. Leskien, *Grammatik der serbokroatischen Sprache*, I, Teil. Heidelberg, 1914, p. XXV.

[2]) *Istoria pentru începutul Românilor*, p. 264. Vezi și studiul meu *Petru Maior și Aromânii*, publicat în « Jun. Lit. », XII (1923), p. 63.

[3]) Georg Constantin Roza, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen welche jenseits der Donau wohnen.* Pesth, 1808, pp. 36, 38, 42. El combate teoriile tuturor acelora care vor să-l derive din « sincerus », « sensaro », « Sinzarew » (fiu de rege), etc. sfârșind: « Die Nation fuhr immer fort, sich in der Muttersprache *Romanj*, *Ramanj* zu nennen, welche nur in den Buchstaben etwas veränderte Benennung sie auch heut zu Tage behaltet ».

[4]) W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel.* Wien, 1882, 41:

[5]) Într'un răvaș din 24 Ianuarie 1804, pe care Șincai îl scrià prietenului său Engel, se spune: « Meum quippe est Annales universae Nationis Valachicae, proinde etiam *Kuzzo-Valachorum* quos Csentsaros vocant conscribere. (« Arhiva Românească », anul I, p. 3).

[6]) *Hronicul*, 414

[7]) *Op. cit.*, 364.

Dar Aromânii din Peninsula Balcanică, având ocupaţiunea de căpetenie păstoritul, unele dintre popoarele balcanice i-au numit în limba lor păstori. Astfel, o parte din Turci îi numesc *Čoban* [1]). Aceeaşi denumire le-o dau Albanezii Românilor din ţinutul Muzachia, deşi la aceştia termenul cu întrebuinţare generală este *Vla* din Vlah, iar denumirea mai veche se păstrează încă sub forma Rëmër din lat. ROMANUS.

În ce priveşte acum întinderea Aromânilor, începând cu veacul X, ei apar în Peninsula Balcanică cu o difuziune extraordinară [2]). Kedrenos, cel dintâiu cronicar bizantin care pomeneşte despre ei, cu prilejul uciderii lui David (976), fratele împăratului bulgar Samuel, îi întâlneşte în Macedonia între Castoria şi Preaspa [3]). Ana Comnena din sec. XI, vorbind despre ei ca despre nişte păstori călători, spune că se află răspândiţi în ţinuturile din Moesia şi Tracia şi că părintele ei, împăratul Alexios, îşi recrută oastea din Valahii acestor ţinuturi [4]). În sec. XIII numărul lor în Tracia ajunsese atât de mare, încât un alt istoriograf, Pachimeres, ne relatează că aşezările lor se întindeau dela Byza până aproape de Constantinopole şi că împăratul Andronic Paleologul, de teamă ca nu cumva ei, uniţi cu Cumanii, să se îndrepte

---

[1]) «The Turks and Albanians call the Vlakhi of Greece Tzuban (Pastores)», (W. Martin-Leake, ib.). Cf. şi G. Meyer, *Alb. Wb.*

[2]) Despre istoricul Aromânilor în veacurile de mijloc vezi Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östl. europ. Völker*, Leipzig, 1774, pp. 323—366; Georg Constantin Rosa, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen welche jenseits der Domau wohnen*, Pesth, 1808; succinta şi excelenta expunere a lui William Martin-Leake, *Researches in Greece*, London, 1814, pp. 363—374 (cu trad. în limba germ. publicată în *Jahrbücher der Literatur*, XXXIV, 1826, pp. 132—146); Gheorghe Montan, *Kurzgefasste Geschichte der walachischen Nazion in Dacien und Macedonien*, Pesth, 1819. Este o mică expunere a istoriei Românilor în care se ocupă şi cu originea numelor *Cutsovlah* şi *Tsintsar* (p. 16—21). La sfârşit, în 6 pagini se dă lista acelora care au contribuit la cheltuelile pentru tiparitul cărţii. Această listă cuprinde numele tuturor Aromânilor şi Grecilor românizaţi din Pesta şi Buda, între care găsim şi pe acela al lui *Zaharia Carcalechi* (Dr. Andrei Veress, *Bibliografia românoungară.* Vol. II *Românii în literatura ungară şi Ungurii în literatura română* (1781—1838); Bucureşti, 1931, p. 225), F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Tome II-e, Paris, 1829, capitolul XXXIX, pp. 147—182; M. de Kogalnitschan, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, Tome I, Berlin, 1837; Ioan Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni*, Bucureşti, 1904; Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică* (Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie), 1891; George Murnu, *Istoria Românilor din Pind*, Vlahia-Mare, Bucureşti, 1913; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol I, Gotha, 1905, pp. 86—110; A. J. Wace and M. S. Thompson, *The Nomads of the Balkans*, an account of life and customs among the Vlachs of northern Pindus, London, 1914. (Lucrare privitoare mai ales la istoricul comunei Samarina. Vezi şi întinsa recensie a lui N. Iorga la această lucrare, publicată în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, II, din 6 Iunie 1915); N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.), Bucureşti, 1919.

[3]) Kedrenos, ed. Bonn, II, 435.

[4]) Ana Comnena, ed. Bonn, I, 245.

cu gânduri rele asupra Bizanţului, în anul 1250, în mijlocul unei ierni cumplite, trimise din ei un corp de armată în Asia, unde cei mai mulţi pieriră de frig şi din cauza climei [1]). Tot în acelaş veac, Niketas Acominatos Honiatul ne dă informaţiuni despre locuinţele lor din munţii Balcani şi Rodope, ajungând la sud până în Sear (Seres) şi râul Axios, Vardarul de azi, în apropierea căruia aveau şi un orăşel Prosacus, pe care împăratul bizantin Alexios Comnen nu li-l puteà luà [2]).

Toate acestea în ce priveşte răspândirea lor la răsăritul, nordul şi centrul Peninsulei Balcanice.

În sud, ei ajungeau până în inima Eladei: Scriitoarea Ana Comnena ne vorbeşte despre un oraş al Vlahilor în Tesalia, între Kissavon şi Tricala, prin care a trecut tatăl ei într'o expediţie în contra Normanilor sub Boemund. Un alt scriitor, Kekaumenos, ne dă relaţiuni amănunţite despre o mişcare revoluţionară a Vlahilor din Tesalia, din 1066, pusă la cale de şefii populaţiunilor româneşti Verivoi *(Βεριβόον τοῦ Βλάχου)* şi Slavota, sub conducerea protospătarului Niculiţă [3]). În veacul următor, rabinul Beniamin din Tudela mort în 1173, vizitând Tesalia, ne relatează amănunte despre locuinţele lor în munţi ca şi despre agerimea şi vitejia lor [4]), iar Niketas Acominatos Honiatul ne vorbeşte despre o « Vlahie Mare » care cuprindeà Tesalia, în opoziţie cu alte două Vlahii amintite de Frantzes, anume, una « Vlahia Mică » în Acarnania şi Etolia, alta « Vlahia de Sus » în Epir [5]). Existenţa acestor Vlahii este atestată şi de cronicarii apuseni Geoffroy de Villehardouin, Henri de Valenciennes, Robert de Clary ca şi de toţi istoriografii cari s'au ocupat cu mişcarea revoluţionară a Vlahilor din Hemus (1196). Pentru mulţimea Vlahilor din Epir în această epocă este interesant şi documentul publicat în urmă, de George Murnu [6]). Târziu de tot, cronicarul Sultanilor din sec. XV Chalcocondilas, pomenind despre Vlahi, adaugă că ei sunt răspândiţi din Dacia până în Pind, şi că despărţirea lor de fraţii lor din Dacia nu pare a fi prea veche, ţinând seamă de asemănarea limbii [7]).

---

[1]) Pachymeres, ed. Bonn, II, 106: « A suburbiis Constantinopoleos usque ad Bizyam et ultra pertinentes per quae loca iam multiplicati supra modum ».

[2]) Nichetas Acominatos Honiatul, traducere de Gheorghe Murnu în Analele Academiei Române, Memoriile Secţ. Ist., seria 2, tomul XXVIII, pp. 377, 380, 411, etc.

[3]) Gheorghe Murnu, *Istoria Românilor din Pind.* Vlahia-Mare (980—1259), p. 33 urm., cf. şi 87.

[4]) Beniamin din Tudela spune: « *Aici este începutul Vlahiei, ai cărei locuitori ocupă munţii, iar ei înşişi poartă numele de Vlahi. Asemenea căprioarelor de iuţi la fugă, ei se coboară în ţara Grecilor ca să despoae şi să prade. Nimeni nu-i poate atacà prin răsboiu, nici un împărat nu-i poate supune. Datinele creştineşti nu le păzesc şi-şi dau nume jidoveşti, din care pricină unii spun că sunt neam evreesc şi că pe Evreii îi chiamă fraţi ai lor şi pe aceştia numai îi atacă, dar nu-i despoaie şi nu-i ucid ca bunăoară pe Greci şi că în sfârşit vieţuesc fără de legi* », ap. G. Murnu, *o. c.*, p. 133—134.

[5]) Frantzes, ed. Bonn, p. 414. Vezi şi celelalte citate din scriitorii bizantini despre aceste Vlahii în *Romänische Studien* de R. Rösler, Leipzig, 1871, p. 105.

[6]) « Români medievali în Epir » (« Revista Aromânească », I, 5).

[7]) Chalcocondilas, ed. Bonn, pp. 335, 19.

Acestea au fost locuințele Românilor din Peninsula Balcanică în veacul de mijloc, începând cu prima mențiune a lui Kedrenos din sec. X, și isprăvind cu afirmația lui Chalcocondilas din sec. XV: Acarnania, Etolia, Tesalia, Epirul, Macedonia, Tracia, munții Rodope și Balcani.

Înainte de a trece la ținuturile de astăzi ocupate de Aromâni, voi încercà să lămuresc dacă prin Vlahii menționați de scriitorii bizantini trebuie să înțelegem numai pe Aromâni sau și pe Meglenoromâni. O specială amintire istorică despre Meglenoromâni nu avem. Din studiul limbii știm atâta numai că, pentru vremurile de care ne ocupăm, ei, deși, poate, în graiu prezentau unele deosebiri față de Aromâni, însă, ca populațiune, erau încă Aromâni. Începând din sec. X, când Aromânii apar în istorie, până în sec. XIII, când se pomenesc primele lor alcătuiri politice în Tesalia și Epir, nu poate fi vorba despre Meglenoromâni ca despre o populațiune aparte despărțită de Aromâni. Pe atunci ei erau încă mai mult Aromâni; fiind însă la miazănoapte, ei erau cei mai apropiați de Dacoromâni. Întreruperea contactului dintre Românii din stânga și din dreapta Dunării s'a făcut în mare parte prin străbunii Meglenoromânilor. Urmele din graiul lor, care le apropie limba de dialectul dacoromân, dar care lipsesc în dialectul aromân, vorbesc îndeajuns pentru un contact mai îndelungat între Meglenoromâni și Dacoromâni.

În ce privește pe ceilalți Vlahi din nordul Peninsulei Balcanice din care au ieșit Istroromânii, nici pe aceștia nu-i putem despărțì prea mult de Aromâni, de vreme ce, așà cum rezultă din studiul limbii, și ei făceau parte din românismul sud-dunărean [1]). Presupun că, în relațiile istoriografilor

---

[1]) O. Densusianu nu admite că Istromânii s'ar fi format acolo unde îi găsim azi: « Un premier fait que nous devons mettre en évidence, c'est que l'istro-roumain n'a pu se développer à l'origine là où nous le trouvons aujourd'hui » (*Histoire de la langue roumaine*, I, p. 337). La fel și I. Popovici (*Dialectele române din Istria*, I, Halle a. d. S., 1914, p. 122 urm.). Amândoi cred că ei s'au coborît din nordul Dunării, anume din părțile Banatului și din Țara Moților. Al. Philippide admite o conviețuire a Istroromânilor cu Dacoromânii, însă pentru sec. VII și ceva după acest veac, atunci când chiar strămoșii Aromânilor aveau contact cu Dacoromânii: « Este foarte posibil — spune Philippide — ca comunitatea de viață a Istroromânilor cu o parte din Dacoromâni să fi continuat un timp oarecare și după secolul VII, măcar că nu putem ști cât va fi durat acel spațiu de timp » (*Originea Românilor*, II, 321). Al. Rosetti crede în originea nordică a Istroromânilor ca și O. Densusianu și I. Popovici (vezi acum « Asupra repartizării dialectale a Istroromânilor » în *Grai și Suflet*, V, pp. 1—9). Eu socotesc că primele rădăcini ale Istroromânilor trebuie căutate în sudul Dunării: Strămoșii Istroromânilor, ocupând partea apuseană din nordul peninsulei, au continuat să stea în contact cu Dacoromânii după despărțirea Aromânilor — însă numai până la venirea Ungurilor, întocmai după cum Meglenoromânii au stat o bucată de vreme în contact cu Dacoromânii, după definitiva coborîre a Aromânilor în sudul peninsulei. Aceasta este și părerea lui Sextil Pușcariu care a încercat să adâncească mai bine chestiunea atât din punct de vedere istoric (pentru care vezi Silviu Dragomir, *Originea Coloniilor române din Istria*, 1924 și *Vlahii și Morlacii*, 1924, pp. 112—116), cât și lingvistic: « Nu avem nici un indiciu serios, de ordin istoric sau lingvistic, — spune Pușcariu — care să ne îndreptățească a crede că Românii

bizantini despre mulțimea Vlahilor din Peninsula Balcanică, trebuie să se înțeleagă o bună parte și dintre străbunii Istroromânilor. De altfel, pentru vremurile de care ne ocupăm, ei încă nu erau Istroromâni, ci Vlahi balcanici cu oarecare legături cu străbunii Românilor din care au ieșit Aromânii și Meglenoromânii. Numai mai târziu, în urma evenimentelor care au urmat după invazia Turcilor în Balcani, unii din ei s'au coborît prin Albania în sudul Peninsulei Balcanice și s'au amestecat cu ei. Presupun că anumite particularități din graiul Aromânilor din Albania denotă oarecare amestec cu Istroromânii. Acest amestec s'ar fi putut face și la miazănoapte, aproape de ținuturile ocupate de Istroromâni, mai ales că Aromânii, atât ca păstori nomazi cât și ca chervanagii, ajungeau până în părțile nordice ale Dalmației. Termenul *čelnic* cu înțelesul aromânesc, care lipsește în limbile slave, se întâlnește încă din 1214 în orășele dalmaține: *pastores seu celnicos* [1]).

Astăzi, ținând seamă de noua configurație politică a Peninsulei Balcanice, Aromânii se găsesc răspândiți, cei mai mulți în Grecia, Albania și Jugoslavia și, mai puțini, în Bulgaria.

În Grecia, Aromânii s'au menținut tot așà de numeroși în așezările lor străvechi din Tesalia și Epir. Cei din Acarnania și Etolia aproape au dispărut. Mai în spre răsărit, un grup de Aromâni se păstrează pe muntele Olimp, cu prelungiri dealungul mării până la Caterina. Mai în spre nord, ei se află așezați aproape de marele oraș Salonic, cu centrele Veria și Vodena, iar, în spre apus, în Nevesca, Vlahoclisura, Hrupiște. În această parte a Macedoniei grecești nu există așezare omenească în care să nu se afle și familii aromânești. Tot în Grecia, la răsărit de Salonic, ei se găsesc în Cavala, Sear, Drama și Xanti, cu ramificații în spre miazănoapte dealungul râurilor Struma și Mesta.

În Albania, așezări aromânești în număr mai mare avem în Muzachia, câmpia care se întinde dealungul coastei mării, în dreapta

---

Apuseni ar fi venit din alte părți în regiunile unde ni-i atestă întâiele documente. Știm pozitiv că în aceste ținuturi există odinioară o puternică populație romană. Dacă, după un hiatus de câteva veacuri, reapare în istorie, pe aceleași locuri, un neam care vorbià o limbă romanică, este firesc ca — până la proba contrarie — să presupunem că această populație continuă pe cea veche». (*Studii Istroromâne*, II, pp. 352—353). Vezi și Al. Procopovici în *Revista Filologică*, II, pp. 175—207, ca și P. Skok în « Neure Forschungen über romanisch-slavische Beziehungen ». publicat în *Slavische Rundschau* (Sonderabdruck), 417.

Pentru originea sudică a Istroromânilor sânt și istoricii:

N. Iorga, într'o recensie făcută asupra studiului meu « Românismul balcanic » (extras din *Revista Filologică* din Cernăuți, I, 1927), crede în originea sudică a Istroromânilor și Meglenoromânilor, spunând: « Il conteste, et avec raison, que les Roumains d'Istrie et de la région de Méglen soient venus du Nord du Danube. Il signale l'identité entre le nom du « vlaque Ukota » dans la Serbie médiévale et celui de l'écrivain « macédonien » Ucuta du XVIII-e siècle. Pour les Roumains d'Istrie, il insiste sur le manque d'éléments empruntés au magyar, ce qui prouve qu'ils ne venaient pas des régions du Nord de Danube: tout le caractère historique de leur établissement corrobore cette opinion » (*Revue Historique*, V, (1928), p. 182).

[1]) Vezi lucrarea mea *Elementul slav în dialectul aromân*, p. 16.

și în stânga râului Semeni; în Ciameria, ținut situat în fața insulii Corfu; în regiunile din Coritsa și Premeti, precum și un număr destul de mare în orașele Berat, Tirana, Durazzo, Elbasan, Cavaia și alte.

În Jugoslavia, avem mai întâiu massa compactă de Aromâni așezați în Macedonia cu centrul principal Bitolia, în apropierea căruia se află localitățile pur aromânești: Magarova, Nijopole, Târnova, Muloviște, Gopeși, Crușova și alte. De acì în spre miazănoapte, nu există oraș în care să nu se găsească un număr însemnat de Aromâni.

În Bulgaria, grupuri compacte de Aromâni, cum am văzut că se găsesc în celelalte state balcanice, lipsesc. În schimb, în partea apuseană, începând cu Sofia, nu există o localitate mai mare în care să nu se găsească familii aromânești. Weigand, care a cercetat pe acești Români, spune: « În vreme ce în Bulgaria de vest, mai ales în țara Șopilor, nu există comună mai mare, în care să nu se găsească Aromâni, în Bulgaria de răsărit ei lipsesc » [1]). În această parte a Bulgariei, la miazănoapte, ei ajung de se unesc cu așezările Românilor veniți din stânga Dunării.

Încercând acum să facem o comparație între vechile așezări ale Aromânilor, așà cum rezultă din atestările istoriografilor bizantini, și așezările actuale, vom vedeà că cei din Balcani și Rodope, cari formau oarecum belciugul de unire între românismul din sudul Dunării și cel din nord, după aceea acei din Tracia orientală, nu mai există. Pentru Vlahii din Balcani, am puteà presupune că, printre ei, vor fi fost și Români din nordul Dunării. Vechea toponomastică românească din aceste regiuni conține nume ca Cercelat [2]) și altele, care, după formă, țin de graiul dacoromân. În ce privește pe Aromânii din Tracia, aceștia, parte vor fi înaintat în spre sud, din cauza invaziei turcești, parte vor fi dispărut, înainte de această invazie, fiind exterminați chiar de către împărații bizantini, în felul cum am văzut că a procedat Andronic Paleologul, atunci când ei au ajuns cu așezările până în preajma Constantinopolului.

2. *Tulpinile Aromânilor*

Românii din sudul Peninsulei Balcanice, oricât de răspândiți apar cu așezările lor, formează o populațiune unitară, îmbrăcați în acelaș costum tipic al lor și vorbind aceeaș limbă românească, cu neînsemnate variațiuni regionale. Vorbind dar despre tulpinile românești, trebuie să se înțeleagă simple grupări de Aromâni care, ocupând regiuni deosebite, cu timpul, din cauza împrejurărilor deosebite prin care au trecut, au început să se deosebească întrucâtva unele de altele.

---

[1]) Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, publicat în « Jahresb. », XIII, 50.

[2]) Weigand, *ib.*, 40 urm.

Dintre acestea avem:

Aromânii din Epir și Tesalia. Aceștia reprezintă tulpina cea mai numeroasă, care, încă până azi, s'a putut păstrà în masse compacte. Ei ocupă muntele Pind. Direcțiunea Pindului merge dela miazănoapte spre miazăzi, ajungând până în Grecia. Porțiunea locuită de această tulpină începe din muntele Gramos, tot o prelungire a Pindului, însă cu direcția spre răsărit, ajungând în sud până în munții de miazănoapte ai Tesaliei. Pe această porțiune, de unde își iau naștere, la miazănoapte râul Băeasa (gr. Voiusa), iar mai în spre miazăzi râurile Arta, Aspropotam și Salamvria cu toți afluenții lor, povârnișurile prăpăstioase al munților ca și văile încântătoare ale râurilor gem sub povara așezărilor aromânești din această tulpină.

Aceste așezări se înșiră dela nord spre sud: pe muntele Smolica se află marea comună Samarina; după aceea Furca, Breaza, Armata, Palioseli. Mai în spre miazăzi vin așezările de pe munții Vaselița, Culò, Ou și Mavrovuni cu comunele: Avdela, Perivoli, Turia (Kranja), Smixi, Lăbănița, Ameru, Paltin ș. a. Coborînd și mai spre sud, între cursul superior al râurilor Aspropotam și Salamvria, dăm mai întâiu de marea comună Aminciu (Mețova), după aceea de așezările de pe cursul râului Arta: Chiare, în fața lui Aminciu, Vutunosi, Siracu; în fine și mai în spre sud avem așezările de pe râul Aspropotam: Coturi, Milia, Dragoviști, Viličani, Calichi, Cardichi, Pertuli ș. a.

În Tesalia Aromânii din această tulpină sunt grupați în satele din apropierea orașului Târcol (Tricala). În ținutul acesta Aromânii se întind, la rasărit, până la orașele Larisa, Târnova și Lăsun (gr. Elasona), ocupate în bună parte de ei.

Din Epir și Tesalia Aromânii s'au coborît în Acarnania și Etolia, unii din ei înaintând cu turmele până pe colinele ce se lasă în fața golfului Lepante, iar alții în Atica.

Așezări ale acelorași Români se află și în muntele Olimp, despre care va fi vorba mai jos. După aceea, la miazănoapte, în regiunea Salonicului și, la răsărit, până în orașele Cavala, Sear și Xanti.

Viața lor petrecută aproape vecinic în munți, ca unii cari, la origine, s'au ocupat mai mult cu păstoritul, i-a făcut să se simtă mai liberi; deaceea ei sunt mai hotărîți și gata la orice acțiune războinică. În războiul pentru neatârnarea Eladei, mulți din ei ș'au vărsat sângele, ajungând eroi legendari ai Greciei.

Din vremuri imemoriale, acești Români s'au bucurat de libertate deplină în administrație, având o organizație socială proprie a lor, pe care le-au respectat-o și Turcii, la venirea lor în Europa. În veacu de mijloc, ei erau atât de stăpâni pe pozițiunile lor în munți, încât rabinul Beniamin din Tudela din sec. XII afirmă că *«nimeni nu-i poate atacà prin războiu; niciun împărat nu-i poate*

supune» [1]), iar cronicarul bizantin din sec. XIV Ioan Cantacuzen îi numeşte *ἀβασίλευτοι*, adică « fără stăpân » [2]). De aceea şi Turcii, după ocuparea Epirului şi a Tesaliei, găsind pe Aromâni cu viaţă autonomă, nu i-au supus, ci le-au respectat privilegiile avute dela stăpânitorii lor creştini: « *Ei n'au fost supuşi* — spune N. Iorga — *căci nu erà acesta obiceiul în Statele Sultanului, la acelaşi regim cu alte popoare cucerite. Respectul vechilor libertăţi, al privilegiilor acordate de suverenii creştini, erà una din normele principale ale sistemului turcesc* » [3]). Scriitorul francez Pouqueville, care i-a cunoscut bine cu un veac înainte, pomeneşte despre anumite privilegii sub Turci, până la apariţia satrapului Ali-Paşa [4]).

Grecii numesc pe aceşti Români *Caraguni* (Garaguni), după culoarea neagră a portului (kara « negru » şi guna), iar pe cei din Acarnania şi Etolia *Pistichi* [5]). Amândouă numele sunt necunoscute de Aromâni. O parte dintre Pistichi ar fi trecut, după relatările lui Teodor T. Burada [6]), în Asia.

---

[1]) Vezi p. 8, nota 4 din această lucrare; Ion Arginteanu, *o. c.*, p. 190; G. Murnu, *o. c.*, p. 67.

[2]) Ioan Cantacuzen, ed. Bonn, I, 474.

[3]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (1919), p. 43. Despre administraţia autonomă a Românilor din Pind vezi şi studiul lui. A. Baldaci, *Românii din Albania*, în « Noua Rev. Rom. », XIII, p. 253.

[4]) « Ces peuplades, demeurées en place depuis Michel Paléologue, restèrent indépendantes longtemps même après la conquête de l'Épire par les Mahométans. Fortes de leur liberté, et des positions redoutables où elles étaient embusquées, mais prevoyant que tôt ou tard elles devaient succomber sous les coups d'un gouvernement ennemi des chrétiens, elles eurent la sagesse de rechercher, en se soumettant au Grand-Seigneur, une capitulation qui rendit longtemps leur condition meilleure que celle des autres Raïas. Par suite de leur bonheur, les Valaques se trouvèrent placés sous la protection des sultanes Validés ou mères, au tresor desquelles ils versaient une legère redevance annuelle qui était plutôt un hommage de vasselage qu'un tribut de servitude. A ce prix, ils furent exempts des mélanges des Turcs; et comme pays d'état, restés chargés de répartir les impôts, ils ne connurent ni exacteurs, ni agents de l'autorité. Gouvernés dans leurs bourgs et villages par un conseil de sagesse composé de vieillards, ils vivaient sous des lois aussi simples que les moeurs patriarchales dont elles étaient l'expression. Libres dans leur culte, libres dans leur famille ils avaient traversé les orages de la révolution qui agitèrent tant de fois l'Épire, jusqu'à l'avènement fatal d'Ali pacha au gouvernement de cette province ». (« *Voyage dans la Grèce* », II, 159). Vezi şi 217.

[5]) Pouqueville, *o. c.*, 208; Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, 269; Weigand, *o. c.*, I, 275—276.

[6]) « Arhiva » (din Iaşi), anul IV, (1893), nr. 1 şi 2, pp. 53—84. Studiul lui Teodor Burada este intitulat: « *O călătorie la Românii din Bitinia* ». După cercetările autorului la faţa locului, Românii din Asia-Mică se află aşezaţi între Brussa şi oră-şelul Muhalici în următoarele sate: Bašköi (sau Vurllati), Ekisğe (sau Ainati), Huruda (sau Karağova), Ceatalgy (sau Constantini), Karacoğa (sau Idia), Camartati (sau Aghia Kiriaki), Subašaghyl şi Subaš (sau Piladaci), înfine Serian şi Kirmikor, toate cu o populaţiune aproape de 5000 locuitori, vorbind greceşte. Autorul dă şi unele cuvinte din graiul lor, pe care le consideră româneşti: *alunaris* « luna Iulie »; *tsapi* « sapă », *campos* « câmp », *magulo* « măgură », *buclitsa* « vas de lemn », *valtos* « baltă », *alisiva* « leşie », *babo* « babă », *punga laio* etc. (pp. 81—82). Toate aceste cuvinte care se găsesc şi în greceşte, iar

Întrucât Aromânii din această tulpină trăesc în nemijlocită apropiere cu Grecii, cu timpul, mulți din ei au fost grecizați. Astfel, o bună parte din ținutul Zagor care, la început, a fost locuit numai de Aromâni, a fost desnaționalizată. Astăzi ei se mai păstrează numai în comunele: Laișta (Laca), Băiasă, Leșnița, Paliohori, Dobrinovo, Macrini, Flamburari, Cerneși, Drăstinic, Leși, Grebeniți, Dragari și Doliani.

Un alt ținut locuit altă dată de Aromâni, grecizați cu mult înaintea celor din Zagor, este cel ocupat de *Cupăciari* [1]).

Tot ca Aromânii grecizați din această tulpină trebuie socotiți păstorii greci cu viață nomadă, *Sărăcacianii*. Aceștia, originari din comuna românească Siracu, de unde își trag și numele, întocmai ca și Cupăciarii, și-au păstrat locuințele lor cu colibe rotunde ca la Fărșeroți, ocupația cu păstoritul sub forma nomandă, și portul cu organizația lor în celnicate. Numai limba le este grecească, dar și aceasta împestrițată cu cuvinte românești, moștenite de pe vremea când erau Aromâni [2]).

Cât de intensă a fost grecizarea elementului românesc din această tulpină, se poate vedeà și dintr'un alt fenomen. În Epir se întâlnesc și azi localități lipsite de elementul românesc, în care limba secretă a meseriașilor greci se alcătuește numai din cuvinte aromânești. Ele reprezintă resturi din graiul Aromânilor desnaționalizați în massa greacă [3]). Așà se explică și dispariția elementului românesc, care,

---

cele mai multe sânt de origine greacă, vorbesc puțin despre originea românească a *Pistichilor*. Cei mai mulți dintre bătrâni cred că au trecut din Epir în Asia cu mai multe veacuri înainte. În calitate de creștini, ei au fost numiți *Pisticoși* *πιστικός* («credincios») sinonim cu «cioban». Brânza pe care o vând în orașele din apropierea lor se cheamă, pe turcește, *Vlah-penir* «brânză românească».

[1]) Weigand, *o. c.*, 277: «Unter Kopatšar (Kupătšar) versteht man Aromunen, die Sitten und Tracht beibehalten, aber die Sprache mit der griechischen vertauscht haben».

[2]) Acum în urmă, Carsten Höeg, în lucrarea publicată în două volume: *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque*, I, Étude linguistique précédée d'une notice ethnographique. II. Textes, încearcă să dovedească originea lor veche grecească. În studiul meu *Sărăcăcianii*, publicat în «Dacoromania», IV, pp. 923—959, am arătat cât de greșită a fost metoda întrebuințată de autor, când, pentru dovedirea originii unei populațiuni pastorale cu viață nomadă, a avut în vedere numai pe Grecii vechi, care, de altfel, chiar după mărturia lui Höeg, n'au cunoscut viața nomadă («Mais il faut avouer que, si je ne m'abuse, nous ne trouvons dans la litterature classique aucun passage où expressément, il soit question de nomades en Grèce», p. 87), trecând peste popoarele balcanice, cum sunt Aromânii și Albanezii, care, în parte, încă până azi duc această viață. Originea grecească a Sărăcăcianilor a fost susținută, pe nedrept, și de P. Skok (*Glasnik skopskog naučnog društva*, kniga III, pp. 156—179). Dacă vieața lor de păstori nomazi cu organizație în celnicate se identifică cu aceeași vieață a păstorilor aromâni, dacă portul și locuința sunt aromânești, dacă chiar limba le este plină de cuvinte aromânești, nu înțeleg de ce alte dovezi mai este nevoie pentru dovedirea originii lor aromânești. Acì mai adaug că și unele din cântecele lor publicate de Höeg, se găsesc reproduse, încă din anul 1900, în *Din literatura popor. a Aromânilor* de Per. Papahagi (cf. p. 850). Despre originea românească a Sărăcăcianilor, vezi și Tache Papahagi în *Grai și Suflet*, III, p. 259.

[3]) Un studiu asupra acestui graiu secret, cunoscut sub numele «Bucureica» a fost făcut de profesorul grec din Ianina Hristo Suli, «*Τὰ Μπουκουράϊκα*» *τῶν*

în veacurile de mijloc, formà populaţiunea de bază din Acarnania şi Etolia. Ei ţineau tot din tulpina Românilor din Pind şi Tesalia, după cum ţineau şi cei din Peninsula Calcidică. « Vlahii din această Tesalie înaintează către Răsărit pe pământul care aparţine mai târziu călugărilor dela Muntele Athos; sunt ciobanii cari vând brânza lor « Vlahă »; femeile şi fetele lor vin să tulbure exerciţiile de asceză ale monahilor; mănăstirea cercă să facă dintr'înşii şerbii săi, dulopareci » [1]). În veacurile de mijloc existau în Peninsula Calcidică multe sate locuite de Aromâni [2]). Nici aceşti Aromâni nu s'au mai putut păstrà în aşezări permanente, deşì ca populaţiune flotantă, venită din altă parte, se aflà răspândită pretutindeni şi mai ales în Casandra. Ei au mai înaintat cu turmele spre miazănoapte, mulţi din ei pierzându-se în massa slavă [3]).

Aromânii din Olimp. O tulpină aparte formează Aromânii aşezaţi în cele câteva sate: Neohori, Fteri, Milia, Cochinopoli, cu centrul mai mare Vlaholivadi. După graiu [4]) ei prezintă asemănări cu Aromânii din Pind, de unde, se crede, că s'au aşezat în locurile de azi. Nu se ştie nimic despre motivele care i-au determinat să-şi părăsească vechile locuinţe şi, mai ales, despre epoca emigrării lor. Se pare că ei au venit în Olimp cu mult înainte de mişcările revoluţionare ale lui Ali-Paşa.

Acela care s'a ocupat mai întâiu cu aceşti Aromâni este arheologul francez Heuzey. « Ils n'ont conservé aucune tradition sur l'époque où ils s'établirent dans ces parages. Ils disent seulement qu'ils vinrent des montagnes, que Livadhi fut leur premier établissement et que

---

Τζουμέρκων ἤτοι περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν ῥαφτάδων τῶν Σχωρετζάνων τῶν Τζουμέρκων (« Bucureica » Giumercilor, sau despre dialectul convenţional al croitorilor din Shoreţana Giumercilor), publicat în *Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, ἔτ. τρίτ.*, 1928, 310—320. La noi, acest studiu a fost relevat şi publicat de Victor Papacostea în « Revista Macedoromână », vol. II, 36—47. Vocabularul acestui graiu numără mai mult ca trei sute de cuvinte, dintre care nouăzeci la sută sunt de origine românească. Iată unele din aceste cuvinte: *ἀλασσάω* (ar. alas « las »), *ἄλπου* (ar. albu), *ἀναούντρου* (ar. anauntru « năuntru »), *ἀναφόρα* (ar. anafoară), *ἀοῦσος* (ar. auš « bătrân »), *ἀούσα* (ar. aušă), *ἀφλίζου* (ar. aflu), *βινοῦτου* (ar. vinit « vânăt »), *βιτάου* (ar. ved « văd »), *κάλιο* (ar. cal), *κάλια* (ar. cale), *κάπου* (ar. cap), *κάρνιου* (ar. carne), *καφτίζω* (ar. caftu « caut »), *κέτρα* (ar. k'atră), *μάρης* (ar. mare), *μέσες* (ar. mes « lună »), *μσάτους* (ar. mšat, mušat « frumos »), *μόσα* (ar. moašă), *μπασόρακα* (ar. băseарică), *mπλέρη* (ar. ml'eari < mul'eari), etc. etc. De remarcat este forma *Βίνου* « vin » cu labiala nealterată. Autorul dă *Βίνου ἢ γίνου* (vinu sau yinu), ceeace probează că, alături de forma cu labiala alterată, se mai păstrează şi forma cu labiala păstrată. Deasemenea *τὸ φρίου* din arom. frigu, neîntrebuinţat azi în dialect.

Iată şi o frază din acest graiu: *Τρέτσα ἀναούντρο στὴ κάσα κὶ μπάγα πούνιου, κάσο κὶ ἄπα γιὰ νὰ μ'γγίσουμι. Μπάκα μούλτου κάσου* (ar. tretsĭ anauntru sti casă şi bagă pîni cašu şi apă ca sà mîngăm. Bagă multu cašu).

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*. Bucureşti, 1919, pp. 17—18. Vezi şi bibliografia dată.

[2]) W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus Halbinsel* în *Sitzungsb. d. Phil. hist. Cl. d. kais. Ac. d. Wiss.*, vol. XXIX, pp. 474 urm.

[3]) Cvijic', *La Péninsule Balkanique*, Paris, (1918), 399. Vezi şi studiul meu *Românii Nomazi*, p. 57.

[4]) Vezi capitolul « Deosebiri de graiu după regiuni », p. 196.

les autres villages n'ont été fondé que beaucoup plus tard... Il est probable que cette petite colonie n'est que le débris d'une colonie plus considérable, qui, vers la fin du moyen âge, occupa toutes les montagnes de la Thessalie »[1]). Weigand care i-a cunoscut mai târziu și le-a studiat și graiul, nu știe să spună mai mult decât arheologul francez pe care nu-l citează. În schimb, el îi caracterizează ca oameni muncitori, economi până la zgârcenie, cinstiți și ospitalieri până la sfințenie[2]). În vremurile mai vechi, acești Români erau mai numeroși. Cu timpul, ei au emigrat ca negutători și meseriași în orașele din Macedonia, dar mai ales în Salonic.

Grămustenii. Reprezintă tulpina de Aromâni, care, ca număr, vine imediat după Românii din Epir și Tesalia. Locul lor de obârșie este muntele Gramos, o prelungire a Pindului.

În acest munte, existà cu câteva veacuri înainte, cel mai mare centru al lor, Gramostea, care a strălucit prin comerț și meserii înainte de Moscopole. Înconjurată de optsprezece munți, Gramostea văzută din spre muntele Scară, care alcătuià intrarea principală în oraș, se întindeà în amfiteatru până aproape de muntele Nicolea. Astăzi n'a mai rămas nimic din acest oraș cu 40.000 de locuitori, toți Aromâni. Numai ruinele vechilor clădiri, printre care se găsesc vreo douăzeci de case sărăcăcios clădite, mai spun ceva despre strălucirea lui de altă dată. Toți Românii din acest oraș ca și cei din centrele Niculița (pe râul Nicolea), Linotopi, Fușea și altele s'au răspândit în întreaga Macedonie, în Bitolia, Crușova, Părleap, Târnova, Magarova, Nijopole, Veles, Cočani, Hrupiștea, Blața etc. Astăzi, populațiunea de bază din centrele aromânești din Jugoslavia, exceptând unele mici amestecuri de Români din Albania și Pind, este originară din Gramos. Dintre păstori, cea mai mare parte au emigrat în spre miazănoapte, ajungând până în munții Murihova și în Meglen, unde au fondat marea comună Livădz[3]); alții au înaintat și mai în spre nord până în munții Bulgariei Vitoš, Rila și peste tot începând din Stara Planina până la Marea Neagră. Pe aceștia i-a studiat Weigand, indicând și locuințele lor[4]). Ei duc viață nomadă ca și Sărăcăcianii și Iurucii (păstori nomazi turci) din Bulgaria, deaceea, adeseori, fiind confundați cu aceștia, au fost numiți Caracaciani și chiar Iuruci. Bulgarii le mai zic Beli Vlasi (Români Albi), în opoziție cu Karavlasi (Români Negri) pentru Dacoromâni.

Nu se știe precis când au început migrațiunile Grămustenilor în spre centrele din Macedonia. În orice caz, ele trebue să fie vechi.

---

[1]) Heuzey, *o. c.*, 48 cf. și 45.

[2]) Crede că ei ar fi plecat din Tesalia în sec. XV. (*Die Olympo-Walachen*, p. 11). « Von Charakter ist der Walache zurückhaltend, mistrauisch, doch *durchaus ehrlich*. Ein hervorragender Zug ist seine Sparsamkeit die fast an Geiz grenzt. Die Gastfreundschaft *hält er heilig* » (*ib.*, 15—16).

[3]) Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, 27 urm.

[4]) *Jahresb.*, XIII, 56, cf. și *Românii Nomazi*, 64.

În privința aceasta, nu avem nici o informațiune directă. Acum în urmă, învățatul bulgar Iv. Sakăzov a descoperit în Archivele Naționale din Veneția (Archivo di Stato), acte notariale de vânzare dela sfârșitul sec. XIV provenind din Bresciano și Candia, în care se vorbește despre sclavi și mai ales sclave din Macedonia, care erau vândute în târgurile din acele orașe. Cei mai mulți sunt Bulgari din Macedonia. Deoarece în fiecare act de vânzare se dă numele sclavului, naționalitatea și anul în care s'a încheiat vânzarea, constatăm că în trei din ele este vorba despre sclave de neam aromânesc — de genere blacorum — dintre care două în Târnova de lângă Bitolia, iar pentru una nu se dă nici o indicație asupra locului de origine. Aceste acte datează unul din 9 Martie 1383, celălalt din 10 Martie 1383, iar al treilea din 13 August 1384.

Ținând seamă de faptul că majoritatea sclavilor sânt originari din Macedonia, iar din Târnova există acte de vânzare și pentru sclavi bulgari, după Sacăzov, nu rămâne îndoială că în Târnova din actele venețiene, trebue să vedem comuna aromânească de lângă Bitolia. După mine, n'ar fi exclus cazul să avem a face și cu Târnova din Tesalia. Dacă ar fi însă, după spusele învățatului bulgar să ne oprim la Târnova de lângă Bitolia, atunci am aveà o dată destul de prețioasă pentru cunoașterea vechimii elementului aromânesc din Macedonia sârbească. Nu sânt vechi numai Românii din orașele mai mari ca Bitolia, Perlepe, Ohrida, Veles, Scopie, dar și acei din târgurile din apropierea Bitoliei.

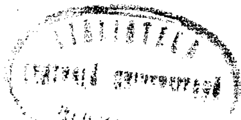
Dau în notă două din aceste acte [1]).

[1]) În primul act din 9 Martie, 1383, indiction 6, Iulian Cornario cu soția sa Visa, locuitori în Candia, fac cunoscut că vând lui Stamati Grino, locuitor tot în Candia, pe sclava Maria, aromână din Târnova, pentru suma de 100 perperi, având ca martori pe Al. Geno și Jac. Bono:

«Eodem die. Manifestum facimus Julianus Cornario, gener, et Visa eius uxor et (?) filia ac comissarii (et comissarius...) habitatores Candide, quia cum nostris successoribus... vendimus et in perpetuum transactamus tibi Stamati Grino, habitatori Candide, et tuis heredibus unam sclavam dictam Marchesine cum nomine Maria de genere blacorum de Trinovo commisse nobis, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi-tenendi, dandi, donandi, dominandi, vendendi, alienandi, transactandi, commun-tandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi et quidquid aliud in ea e- ex ea magis tibi placuerit faciendi, tamquam de re tua propria nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota integra solutione pretii dicte sclave juxta nostre conventionis pactum nobis dedisti et solvisti yperpera creten C. de quibus et de eadem sclava te securum reddimus pariter et quietum quia nihil inde remansit unde te amplius requirere, seu compellere valeamus per ullum ingenium, sive modum. Sig. et. cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Al. Geno et Jac. Bono. Completum et datum».

În actul al doilea din 6 Martie 1383, indiction 6, Stamati Grino din Candia, vinde lui Iulian Cornario pe sclava Maria, aromână din Târnova:

«Die sexto. Manifestum facio ego Stamati Grino, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Ser Juliano Cornario, genero et dom. Vise eius uxori et filie, ac commissariis et commissario

F ă r ş e r o ţ i i. În Albania Românii sunt răspândiţi la oraşe şi la sate. Cei dintâi se ocupă cu comerţul şi meseriile, cei din urmă cu păstoritul sub forma nomadă. Aceştia sunt F ă r ş e r o ţ i i. Numele le vine dela comuna F r a ş a r i din Albania, de origine albaneză: *frashër*; în albaneză cuvântul înseamnează « frasin » din lat. FRAXINUS. Se pare că cu câteva veacuri înainte, pe când Aromânii nu se depărtaseră dela ocupaţiunea lor cu păstoritul, toţi, atât cei dela ţară cât şi cei dela oraşe, ţineau de tulpina de Aromâni din care se trag Fărşeroţii. Astăzi este o deosebire între unii şi alţii atât în viaţă cât şi în graiu. Cei dintâi, ca elemente orăşenite, s'au amestecat cu Aromânii din alte tulpini, deosebindu-se azi de fraţii lor Fărşeroţi nu numai în viaţă, ci şi în graiu. Centrul acestor Aromâni, Moscopole, a ajuns cu câteva veacuri înainte la o înflorire atât de mare, în ce priveşte cultura, artele, comerţul şi meseriile, încât pretutindeni numele de « Moscopolean » pentru Aromâni, ajunsese un termen de elită.

Fărşerotul, aşà cum l-am cunoscut în Albania, apare mai desgheţat decât Românii din celelalte tulpini. El este foarte mobil, cu mişcări degajate şi spontan la vorbă. Ca înfăţişare, având trăsăturile feţii regulate, ochii negri şi privirea ageră, el reprezintă, poate, tipul cel mai frumos al populaţiunilor româneşti din sudul Dunării. Faţă de acest tip, pentru care Weigand a afirmat că « se poate comparà cu soldatul legionar roman » [1]), Moscopoleanul se deosebeşte prin lipsa de rusticitate în mişcări şi apucături. În afară de aceasta, ca temperament, acesta este mult mai liniştit, iar în vorbă măsurat [2]).

În calitate de păstori nomazi, Fărşeroţii au emigrat cu turmele, de multe ori, şi în afară de Albania [3]). Totuş, peregrinările lor n'au atins

---

nomine domine Marchesine, relicte ser Marini Magno, habitatoris Candide et vestris successoribus unam meam sclavam nomine M a r i a d e g e n e r e b l a c o r u m d e T r i n o v o sicuti eam dedisti, vendidisti dicte Marchesine, comisse vestre, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi et cet. prout. Sin autem venditionis dicte sclave juxta pactum conventionis habitum inter eandem comissam vestram et me fuit yperperorum creten. C. de quibus yperper. LXXXXVIII et grossetas III pro parte habui et recepi ab ea et grossas VIII. pro residuum habui et recepi a vobis de quibus... yperperorum C. et de eadem sclava, vos securos reddo pariter quia nichil inde remansit unde vos amplius requirere seu compellere, valeam per ullum ingenium sive modum. Sign. et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes presentibus Mi. Iusto, Ni. Cavcarigo et Fi. Mussul... Completum et datum ».

(Dr. Iv. Sakăzov, *Novootkriti dokumenti ot kraja na XIV věk za Bălgari ot Makedonija, prodavani kato robi* (documente descoperite în urmă, datând dela sfârşitul sec. XIX, pentru Bulgarii din Macedonia vânduţi ca sclavi) *Makedonski Pregled*, VII, fasc. 2 şi 3, p. 1—62. Cele trei acte se găsesc la pp. 26 (nr. XIII), 54 (nr. CLXXXVIII), 56 (nr. CXCI).»

[1]) « Der Vergleich mit einem römischen Legionssoldaten ist ganz am Platze » (W e i g a n d, *Die Aromunen*, I, 259).

[2]) T h. C a p i d a n, *Fărşeroţii*, 42.

[3]) Despre Românii din Albania, în afară de bibliografia dată de mine în *Fărşeroţii*, vezi şi articolul lui A. B a l d a c i, *Românii din Albania* (« Noua Rev. Română », XIII, pp. 250—254) ca şi *Fruntariile nouei Albanii*, de acelaş autor (ib., XV, pp. 122—123).

suprafața de expansiune a Grămustenilor și Românilor din Pind. Pe vremuri, când Grecia se află încă sub Turci, ei se coborau vara până în Acarnania și Etolia, în regiunea păduroasă cunoscută sub numele M a n i a n a. Pe aceștia i-au cunoscut mai bine scriitorii străini Pouqueville [1]) și Heuzey [2]). Alții, însă, emigrau și în spre miazănoapte. Astăzi, așezări de Fărșeroți se găsesc în regiunea orașelor Vodena și Veria de lângă Salonic.

A r o m â n i i d i n M u l o v i ș t e și G o p e ș i. O tulpină deosebită formează Aromânii așezați în două comune mari din Iugoslavia: Muloviște și Gopeși, din apropierea orașului Bitolia. Ca înfățișare, ei nu se deosebesc de Aromânii grămusteni în mijlocul cărora trăiesc. Numai graiul lor este puțin deosebit, iar cei rămași la țară, ca element sedentar, se arătă ceva mai înapoiați. În schimb, ei sunt oameni inteligenți, muncitori ca toți Aromânii, și foarte întreprinzători.

Weigand, vorbind despre particularitățile de graiu la unii Aromâni din apropierea Ohridei (Beala-de-sus și Beala-de-jos), care se aseamănă cu acelea din dialectul meglenit, a încercat să facă o apreciere, în ce privește originea, între Românii din această tulpină și Meglenoromânii [3]). Eu însumi, ocupându-mă mai pe larg cu originea Meglenoromânilor, pe baza unui nou element din graiul Muloviștenilor și Gopeșenilor nerelevat, anume rostirea lui *î*, *ă* sub accent ca ǫ, am p r e s u p u s că tulpina acestor Aromâni ar ținea de Megleniți [4]). Cum însă, în cercetările mele la Aromânii din Albania, am auzit și în graiul Fărșeroților pe alocuri *î*, *ă* accentuați în poziție nazală cu o pronunțare care se apropie de aceea a lui *o* deschis, mă întreb dacă și particularitatea relevată pentru întâia dată de mine din graiul Muloviștenilor și Gopeșenilor n'ar fi o evoluție internă, fără legătură cu rostirea meglenită.

Într'o călătorie pe care am făcut-o în Muloviște, n'am putut observà alte particularități de graiu decât cele cunoscute. În schimb, numele pieții din mijlocul comunei « Mujgagă », care nu este decât « moš Gagă » m'a făcut din nou să mă gândesc la originea lor meglenită. Într'adevăr, aceste două cuvinte care nu există la Aromâni, se găsesc numai la Megleniți. Desigur, după datele limbii, explicarea dată până acum este singura pe baza căreia ne-am puteà apropià de originea lor deosebită. Numai că ele nu sunt suficiente pentru fixarea definitivă a obârșiei lor. În afară de aceasta, tipul lor se identifică cu acela al Grămustenilor. Cât am stat în Muloviște, n'am putut vedeà nici unul cu privirea stinsă și cu umerii obrazului ridicați, așà cum se arată Meglenoromânii de pretutindeni. Din contră, Aromânii din Muloviște și Gopeș sunt oameni bine făcuți, cei mai mulți din ei frumoși și cu trăsăturile feții regulate.

---

[1]) *Voyage dans la Grèce*, II, 208.
[2]) *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris, 1860, p. 268.
[3]) G. W e i g a n d, *Vlacho-Meglen.*, Leipzig, (1892), 55; *Die Aromunen*, II, 356.
[4]) T h. C a p i d a n, *Meglenoromânii*, I, 62 și 124.

Ca și Românii din celelalte tulpini, Muloviștenii și Gopeșenii n'au rămas toți în comunele lor. Unii din ei au fost colonizați de către Turci în părțile nordice ale Peninsulei Balcanice [1]). Alții, în calitate de negutători, s'au așezat în Serbia și Bulgaria [2]).

* * *

La toate aceste tulpini, așezate în ținuturi izolate sau în regiuni amestecate, viața se desfășoară, după aceleași norme, care constitue trăsătura caracteristică a întregii populațiuni aromânești. Astăzi, când se vorbește despre popoarele balcanice, de obiceiu, se trece cu vederea peste această notă caracteristică din viața lor.

Ceeace deosebește pe un Aromân țăran sau orășean de un Grec, Albanez sau Bulgar, este, în primul rând, acea energie proprie, care, oriunde și ori în ce împrejurări s'ar găsì el, îl face capabil să-și croiască mai repede un drum în viață cu o ascensiune în domeniul economico-social și cultural puțin obicinuită la celelalte popoare balcanice. Dela păstorul cel mai umil cu viața vecinic pe drumuri, până la orășeanul ajuns prin comerț la bogății fabuloase, se observă acelaș spirit neastâmpărat, care îl ține într'o continuă activitate.

Alte două calități ale Aromânului sânt sobrietatea și economia. El trăește foarte cumpătat. Mănâncă cât trebuie și bea foarte puțin. Am petrecut veri întregi la țară printre ei, și nicăeri n'am putut întâlnì un Aromân beat. Iată în ce termeni caracterizează Weigand, în ultima lucrare de sinteză asupra popoarelor balcanice, această calitate a Aromânului « Rühmend muss hervorgehoben werden, dass die Nüchternheit bei den Aromunen aussergewöhnlich gross ist. Es ist bei den Hirtenwalachen Sitte, dass die Jugend bis zu ihrer Verheiratung überhaupt keinen Alkohol trinkt; der Handwerker trinkt

---

[1]) Dr. I. Ghiulamila, *Documente vechi privitoare la emigrările Aromânilor* în « Revista Macedoromână », II, 19 și « Apărarea » Nr. 6 din 10 Oct. 1930.

[2]) Weigand, *Jahresb.*, XIII, 65.

După prezentarea acestei lucrări la premiul Academiei Române, am primit studiul lui Tache Papahagi, *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, publicat în « Grai și Suflet », IV, 195—256. Autorul, pe baza unor texte culese de alții, încearcă să dovedească originea acestei populațiuni. Rezultatul este acela cunoscut până acum. Din particularitățile de graiu, autorul nu înregistrează mai mult decât ceeace se cunoștea până acum din textele publicate, din studiile făcute (cf. Weigand, *Die Aromunen*, II, 355 și 356; *Jahresb.*, XIII, 69) și din ceeace am spus și eu în *Meglonoromânii* cu privire la rostirea lui *î*, *ă* sub accent ca *ǫ*. De altfel, după cum am arătat mai sus, la ei nici nu există alte particularități, din cele ce am putut constată în Mulovişte. În ce privește epoca în care s'ar fi despărțit acești Aromâni de Megleniți, Tache Papahagi crede că n'ar puteà fi sec. XIII, cum am presupus eu ci sec., XVI. În lipsă de date istorice, am puteà presupune și una și alta. Numai că, dacă într'adevăr Muloviștenii și Gopeșenii s'ar fi despărțit mai târziu de Meglenoromâni, n'ar fi trebuit să păstreze, în înfățișare, ceva din tipul acestora?

zwar gerne ein Gläschen Raki, aber *einen Betrunkenen sieht man kaum unter ihnen* » [1]). Aromân beat rar se întâlnește.

Când este vorba să-și înfiripeze o afacere, Aromânul este în stare să facă toate economiile posibile. Numai lenea și risipa nu i se pot atribuì. Poate că spiritului de economie, care caracterizează viața tuturor tulpinilor aromânești, se datorește păstrarea în graiul lor a cuvântului *pecuńu* din lat. PECUNIA, cu înțelesul de « bani strânși pentru bătrânețe », pierdut la celelalte populațiuni românești. În schimb, cum ajung la o situație materială care le poate asigurà o viață lipsită de griji, ei știu să beneficieze de toate acele comodități pe care le oferă roadele unei civilizațiuni înaintate. De aceea, astăzi nu-i de mirare, dacă chiar păstorul cu viață nomadă, cum este Fărșerotul, odată așezat în locuințe stabile, știe să-și îngrijească casa, împodobind-o cu tot felul de țesături și ținând-o într'o curățenie, care a stârnit admirația tuturor străinilor care l-au vizitat. În aceeași operă de sinteză, publicată în urmă de tot, Weigand relevează în modul următor curățenia caselor la Aromâni: « Während man in Makedonien überall von Ungeziefer aller Art geplagt wird, kann man sicher sein, in jeder Beziehung exemplarische Sauberkeit in den schönen aromunischen Gebirgsdörfern zu finden. Dort ist auch der Sinn für schöne Natur, für reine Luft und kaltes klares Wasser mehr als bei andern Balkanvölkern bewusst vorhanden » [2]).

Dar dacă Aromânul este activ, sobru și econom, el nu este mai puțin inteligent. Față de celelelalte popoare balcanice, Aromânii, cu cât sânt mai puțin numeroși, cu atât sânt mai impunători prin deșteptăciunea și inteligența lor. Fără a exagerà câtuși de puțin această înaltă însușire cu care i-a înzestrat natura, trebuie să recunoaștem că, din acest punct de vedere, ei reprezintă un popor unic printre Albanezii și Slavii cu care trăesc. Prin aceasta, firește, nu vreau să depreciez calitățile intelectuale ale celorlalte popoare balcanice, însă trebue să afirm că, dacă există o populațiune care, în raport cu forța ei numerică, a reușit să se impună ca factor hotărîtor în viața economico-socială și culturală în Balcani, grație inteligenții și activității desfășurate, aceasta este populațiunea aromânească. Nici Slavii și nici Albanezii n'au dat popoarelor balcanice personalități de valoarea unui Coletti [3]), originar din Siracu, primul

[1]) Prof. Dr. Gustav Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig, 1924, p. 36. Vezi despre aceasta și interesanta lucrare a lui M. Beza, *Papers on the rumanian people and literature*, London, 1920, în care autorul se ocupă (cap. IV) cu călătorii englezi, cari încă din veacul al XVII au cunoscut pe Aromânii din Peninsula Balcanică. Dintre aceștia Henry Holland relevă munca stăruitoare, ordinea și curățenia din casa Aromânilor (N. Iorga, recensie în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, anul VII, pp. 25—29).

[2]) *Id. ibid.*

[3]) Despre Coletti, ca medic al lui Ali-Pașa din Ianina a scris călătorul englez Henry Holland în *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonian during the years* 1812 *and* 1815. Traducerea franceză în « Bibliothèque Universelle »

ministru al Greciei libere, sau evergheţi ca Toşiţa şi Gheorghe Averof, amândoi Aromâni originari din Aminciu (Meţova), care au ridicat cu banii lor cele mai înalte instituţiuni de cultură din Grecia; înfine istorici şi oameni politici ca Vladan Georgevic′ şi Tsintsar Marcovic′ ai Serbiei; Baron Sina din Moscopole şi Nicolae Dumba din Blaţa cu întreaga pletoră de învăţaţi şi bărbaţi iluştri, despre care se va vorbì în alt capitol.

3. *Patria primitivă a Aromânilor*

Dacă atât numele cât şi mai ales limba şi bogăţia mărturiilor istorice din veacul de mijloc ne dau dovezi sigure despre originea românească a Aromânilor, în schimb, există unele nedumeriri cu privire la ţinuturile de obârşie din care ei s'au coborît în sudul Peninsulei Balcanice. Uitându-se cineva pe harta etnografică a Balcanilor, rămâne uimit de împrăştierea lor extraordinară. Faţă de această răpândire neobicinuită la celelalte popoare

---

August 1817, p. 388 (cf. Iorga în *Rev. Ist.*, VI, p. 119). Însă relatările cele mai interesante, însoţite cu mărturisiri proprii şi cu câteva fraze aromâneşti spuse de Coletti, ni le dă Ioan Ghica în *Scrieri*, III, pp. 99—106, ed. 1914.

Ioan Ghica a întâlnit pe Coletti la Paris, în saloanele d-nei Champy, în calitate de « Envoyé extraordinaire de Sa Majesté le roi des Grecs ». După autor, « Son Excellence le Général Coletti » erà « înalt, trupeş, frumos îmbrăcat, cu fustanelă, cu mintean şi cepchen alb, cusut cu găitanuri albastre ». Ioan Ghica, intrând în vorbă cu Coletti şi acesta, aflând că este Român, i-a spus « *ši eu sburescu armâneşte* » (şì eu vorbesc româneşte). Mai departe, Ghica adaugă că « Coletti aveà figura cea mai românească ce se poate vedeà, ai fi zis un mocan dela Braşov. Se uità cu drag la mine, când vorbeam româneşte şi cu un suspin în glas mi-a zis: *părintsil'i ańei sburăscu maši armănešte ši-mi pare g'ine că tsińi la miletea noastră*; *h'im simpatriotsi* » (părinţii mei vorbesc numai româneşte şi-mi pare bine că ţii de neamul nostru; sântem compatrioţi). La urmă de tot, Coletti l-a întrebat pe Ghica dacă există scriitori la Români: « *Voi avetsi singrafizi?... Vream să diavasesc şi eu ună carte armânească, un piitis. Care easte singrafislu vostru?* » La această întrebare, Ghica i-a vorbit de Văcărescu, Alexandrescu, etc.

Tot Ghica ne povesteşte, după spusele lui Coletti, peripeţiile prin care a trecut acesta până să ajungă medicul faimosului Ali-Paşa. El fusese luat la curtea tiranului încă de băiat, împreună cu alţi tineri aromâni, între cari un fiu al lui Voia, un nepot al lui Naţu, şi un Tricaliot (fiul unui fruntaş român din Tricala, în Tesalia), cu care Coletti locuià într'o cameră. Coletti, îmbolnăvindu-se de tifos şi fiind aproape pe moarte, Alì-Paşa s'a dus să-l vadă în camera în care zăceà. Acì, tiranul, ca să-l consoleze, i-a promis că, îndată ce se va face bine, îl va trimete, împreună cu fiul lui Voia, la Pisa, ca să studieze medicina. După ce s'a însănătoşit, Alì-Paşa s'a ţinut de cuvânt. Coletti s'a dus la Pisa, după alţii la Padua, a învăţat medicina şi, întorcându-se acasă cu titlul de doctor, a servit vreme multă ca medic la curtea lui Alì-Paşa. După independenţa Greciei, Coletti a fost numit guvernator extraordinar al Cicladelor orientale. Mai târziu a fost trimes la Paris ca ambasador al regelui Oton.

Despre alţi Aromâni la curtea lui Ali-Paşa a se vedeà acum interesanta lucrare a lui Gabriel Remérand, *Ali de Tében, Pacha de Ianina* (1744—1822). Paris 1928 (Vezi darea de seamă de N. Iorga în *Revue Historique* IV 285—286). Iar despre faptul că în armata lui Ali-Paşa se vorbeà româneşte, vezi Pouqueville, *Histoire de la régéneration de la Grèce*, I p. 219.

din sudul Dunării, istoricii şi filologii, în mod firesc, şi-au pus întrebarea: De unde vin aceşti Români aşezaţi peste munţi şi văi în ţinuturi situate la distanţe de peste opt sute de chilometri de centrul românismului carpato-dunărean?

Cel dintâiu care a încercat să dea un răspuns la această întrebare a fost Johann Thunmann într'un capitol special « Von den Vlachen » din lucrarea sa mult citată [1]). El crede că Aromânii sunt fraţi cu Românii din Dacia. În veacul de mijloc, poporul român a trăit la dreapta şi la stânga Dunării, iar Aromânii sunt urmaşi direcţi ai Tracilor din Balcani, Rodope şi Pind. Deaceea, ei vorbesc o limbă locală, adică tracă, dar cu vocabular latin. Va să zică el este pentru o obârşie sudică a Aromânilor.

După Thunmann, urmează William Martin-Leake. Mai întâiu în lucrarea sa *Researches in Greece* (1814), în care, pe scurt, însă pe baza tuturor mărturiilor bizantine, se expune istoricul Aromânilor, după aceea în *Travels in Northern Greece* (1835), autorul crede că Aromânii reprezintă o ramură din aceeaş naţiune care trăeşte la nordul Dunării, despărţită însă de ea încă din sec. X şi XI, când s'au coborît acolo unde îi găsim mai târziu. După autorul englez, prin urmare, Aromânii vin dela nord, nu sânt localnici.

Începând cu aceşti doi învăţaţi, cea mai mare parte dintre istorici socoteşte pe Macedoromâni ca urmaşi ai elementului autohton romanizat în Peninsulă [2]). Filologii, din contra, cred că acest element nu poate reprezentà vechea populaţiune romană din sudul Dunării, mai întâiu din pricina puternicei influenţe greceşti exercitate asupra ţinuturilor în care se găsesc împrăştiaţi ei astăzi [3]), al doilea, însă, şi din cauza limbii. Limba lor fiind românească, ei nu pot admite faptul ca două populaţiuni de aceeaşi origine, cum sânt Dacoromânii şi Aromânii, trăind aproape de două milenii în regiuni atât de depărtate şi în împrejurări cu totul deosebite, să dea naştere la o limbă care să fie aceeaş, nu numai din punctul de vedere al desvoltării ei interne, ci şi din acela al împrumuturilor din afară. Într'adevăr, atât Dacoromânii cât şi Aromânii au un număr de cuvinte albanezeşti, vechi greceşti sau bizantine şi paleoslave,

---

[1]) *Untersuchungen* pp. 323—366.

[2]) Dintre istoricii români, în afară de aceia care au tratat originea Aromânilor în legătură cu problema continuităţii (Xenopol, Onciul, etc.), N. Iorga s'a ocupat direct cu această chestiune mai întâiu în *Geschichte des rumänischen Volkes*, după aceea în *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*. În studiul meu « Românii din Peninsula Balcanică », publicat în « Anuarul Inst. de Ist. Naţ. » din Cluj (1928), am arătat care sunt părerile lui N. Iorga.

[3]) « Il ne faut pas enfin oublier que la majorité des Macédo-roumains, apparaît aujourd'hui dans une région où la langue latine ne pouvait s'implanter à cause de la concurrence que lui faisait le grec. La naissance d'un parler roman là où nous trouvons actuellement les Macédo-roumains était par ce fait impossible » (Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, 322. Vezi şi Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, II, 800—802, ca şi cele spuse de mine la capitolul « Elementul grec », p. 155.

care, după cum se va vedeà mai departe în această lucrare, după formă și înțeles, par a fi pătruns în graiul Aromânilor și Dacoromânilor încă de pe când ei nu erau despărțiți, ci trăiau într'o unitate teritorială. Aceste împrumuturi comune, au încetat după venirea Ungurilor. În vreme ce, din primele atingeri cu Slavii, atât Aromânii cât și Dacoromânii s'au ales cu 70—80 de cuvinte slave comune, fapt din care se vede lămurit că și unii și alții au trăit multă vreme laolaltă și după venirea Slavilor printre Români, din contra, după năvălirea Ungurilor, comunitatea împrumuturilor a încetat, și din cuvintele ungurești intrate în limba română, nu le găsim decât la Dacoromâni, pe când la Aromâni ele lipsesc cu desăvârșire. Această întrerupere de împrumuturi însemnează, după filologi, o întrerupere de legături între Dacoromâni și Aromâni. Și cum aceste legături pentru vremurile vechi nu puteau existà decât numai în nordul Peninsulei Balcanice, filologii, în opoziție cu istoricii, cred că Aromânii nu sunt localnici, ci s'au coborît în locurile pe care le ocupă astăzi prin sec. VIII—IX, de prin ținuturile dunărene. Așadar, ei nu reprezintă un rest al populațiunilor autohtone romanizate.

Ținând seamă de unitatea limbii și de ordinea afirmărilor istorice prin cronicarii bizantini, așà cum am încercat să arăt pe scurt în capitolul precedent, cronicari care toți ne vorbesc despre existența unei populațiuni românești în Hemus, Tracia, Rodope, Macedonia, Epir, Tesalia, Acarnania și Etolia, cu alte cuvinte, începând din ținutul cel mai apropiat de malurile Dunării până în inima Greciei, este firesc să admitem că, până aproape de venirea Turcilor în Europa, a existat o continuitate între elementele de nord, de pe amândouă malurile Dunării, și între acele din sud: Epir, Tesalia, Acarnania și Etolia. După invazia Turcilor această continuitate s'a întrerupt. Chestiunea privită din această latură, care este și cea mai importantă pentru deslegarea problemei, ar fi un non-sens să admitem că populațiunile sud-dunărene de azi nu ar reprezentà o ramură ruptă din românismul nordic.

Tradiția coborîrii populațiunilor românești din regiunile dunărene în sudul Peninsulei Balcanice este atestată și de cel mai bun cunoscător al Vlahilor din Epir și Tesalia, care a fost cronicarul bizantin Kekaumenos: «ei locuiau mai întâiu în apropierea fluviului Dunăre și Sau numit astăzi Sava...». Iar acum în urmă ea este confirmată și printr'o nouă mărturie care ne vine dela începutul sec. XIV (1308), într'o descriere a Europei orientale de către un scriitor anonim, relevat și studiat de profesorul dela Universitatea din Lwow, Dr. Olgierd Gorka[1]). Numai că nimic nu ne-ar puteà împiedecà să presupunem că, la origine, atât în Epir cât și în Tesalia ar fi putut existà populațiuni românești băștinașe care, în calitate de păstori, s'ar fi putut menține pe înălțimile munților, departe de cultura greacă.

[1]) *Anonymi Descriptio Europae orientalis. « Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia »*. Anno MCCCVIII exarata. Cracoviae, 1916.

Ceeace a făcut până acum pe filologi să nu admită existența acestui element în sudul Peninsulei Balcanice a fost prezența elementului grec în număr mai mare în acele părți. Cetind lucrările acestor învățați, ai crede că, la cercetarea originii locale a Aromânilor, trebue admisă *a priori* absența acestui element, acolo unde numai s'ar presupune că au putut existà odată și Greci. Dar această concepție învechită astăzi pare greșită. În vremurile cu care ne ocupăm, puține erau elementele românești în orașele de cultură grecească. În calitate de păstori cu viață nomadă, ei stăpâneau înălțimile munților, acolo unde cultura și limba greacă nu-i puteà ajunge.

Un alt motiv pentru care strămoșii Aromânilor nu s'ar fi putut menține în ținuturile din miazăzi este și concepția despre prezența Grecilor în număr mare în peninsulă, pretutindeni unde se găsesc inscripții grecești. Dacă ținem seamă de suprapunerea acestor inscripții și peste limba Tracilor și Ilirilor, ar trebuì să credem că, în antichitate, poporul grec erà mult mai numeros decât astăzi. Într'adevăr, judecând după acest criteriu greșit, strămoșii Aromânilor n'ar fi putut trece dincoace de linia trasată de Const. Jireček, căci pe dată ar fi fost înghițiți de Greci [1]). Și totuși, dacă ne referim la spusele cronicarului grec din sec. XI Kekaumenos, aflăm că celnicii Aromânilor petreceau vara cu turmele pe înălțimile munților din Bulgaria, iar iarna veneau la iernatec în Thesalia [2]). Acest obiceiu pe care Aromânii îl practică și azi, de sigur că l-au practicat cu un mileniu înainte de spusele cronicarilor, înainte chiar de a fi fost românizați.

---

[1]) Granița dintre cultura greacă, la sud, și cultura romană, la nord, începeà — după Jireček — pe țărmul Mării Adriatice, dela un punct aproape de orașul *Lissos*, la răsărit, trecând prin munții Mirdiților și ai Dibrei, continuând în Macedonia de nord între *Skupi* și *Stobi* (ruinele de azi din dreptul locului unde se varsă Țârna în Vardar), înconjurà orașele *Naissus* (Niș), *Remesiana* (Bela-Palanca) cu cetățenii lor Romani, în vreme ce *Pautalia* (Küstendil) și *Serdica* (Sofia), cu toată regiunea Pirotului, aparțineau zonei de influență greacă. Deacì granița se îndreptà dealungul povârnișului de nord al muntelui Balcan până la Marea Neagră (*Geschichte der Serben*, I, 39. Cf. și *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I, 13).

P. Skok, vorbind despre această graniță imaginară, o așează ceva mai în spre sud « je la place un peu plus au sud », anume: « Une ligne imaginaire tracée de l'embouchure du *Genusos* (=lat. médiéval *Scampinus*, sc. fluvius > aujourd'hui en alb. *Skumbi*) dans la mer Adriatique, vers le milieu de la péninsule à *Presidio* (au sud de *Scupi* > skr. *Skoplje*), puis vers le nord-est près de *Serdica* > bulg. *Sredìč* et à travers *Haemi-mons* vers les bords de la mer Noire constituait à peu près, la frontière entre le vaste territoire septentrional qui s'étendait jusqu'au Danube, territoire relevant originairement du latin balkanique, mais devenu entièrement slave, et celui qui englobait le territoire situé au Sud de la ligne de démarcation et dont une partie resta toujours purement grecque » (*Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, publicat în *Byzantion*, tomul V (1931), pp. 371—372).

[2]) Vezi citatul la W. Tomaschek, *o. c.*, 64. G. Murnu, *o. c.*, 56.

Sânt şi azi la Aromâni obiceiuri milenare, care nu se pot stârpì cu una cu două, în ciuda tuturor cerinţelor unei vieţi mai înaintate. Sânt comune aromâneşti în Pind care, de veacuri, n'au mai dus viaţa nomadă, iar în timpul din urmă nici nu se mai ocupă cu creşterea turmelor. Cu toate acestea, toate aceste comune, cum vine toamna, se mută la şes în Tesalia, atunci când ar puteà petrece iarna foarte bine şi în comunele lor. Iar pe la sfârşitul lunei Martie, abià se arată primăvara şi ei se întorc din nou în aşezările lor dela munte [1]).

Dar revenind la lăţirea extraordinară a Grecilor în peninsulă, istoricii nu admit părerea filologilor, care măsoară intensitatea elementului grec din anticitate în peninsulă după numărul mai mare sau mai mic al inscripţiilor. N. Iorga, făcând o recensie la un studiu al meu, în care, între altele, combăteam această idee, spune: « M. Capidan a raison de borner au littoral l'élément grec. Moi-même j'ai attaqué la délimitation ethnique sur la base des inscriptions (combien étaient peu nombreux ceux qui éternisaient ainsi leurs noms et leurs gestes) » [2]).

De altfel, numele Vlahilor apare în sudul Peninsulei Balcanice cu mult înainte de menţiunea lui Kedrenos [3]).

Acì amintesc din nou pasagiul din însemnările mânăstirii Castamunitu, relevat pentru întâia dată de Tomaschek [4]) în care se vorbeşte despre prezenţa unor Vlahi care apar în sec. VII în peninsula Calcidică, aproape de râul *Ῥήχιος*, de unde şi denumirea lor de *Βλαχορηχῖνοι*. Ei sânt amintiţi laolaltă cu populaţiuni slave. Întrebarea este, dacă aceşti Vlahi care apar atât de timpuriu în sudul Peninsulei Balcanice ţin tot de populaţiunile româneşti din miazănoapte sau reprezintă resturi locale romanizate? Probabil că ei au fost localnici.

De sigur, chestiunea în sine nu este uşoară. În lipsă de documente istorice, ea ar puteà fi explicată pe bază de cercetări toponomastice. Însă de acestea nu s'au făcut până acum, iar cele mai multe din numele de localităţi din regiunile ocupate de Aromânii din Pind, vorbesc pentru o aşezare a lor târzie în acele părţi. Eu însumi n'am putut descoperì până acum decât două-trei nume locale, care ne-ar puteà da

---

[1]) Cf. Th. Capidan, *Românii Nomazi*, 42 urm.

[2]) *Revue Historique*, V (1928), p. 168.

[3]) « În zilele împăratului iconoclast Vasilie (726—780) neamurile depe amândouă malurile Dunării, folosindu-se de neliniştea în care se aflà imperiul, mai cu deosebire fiindcă împăratul însuş duceà lupta în contra icoanelor, pe atunci aşà numiţii Rinchini şi mai cu deosebire *Vlahorinchini* şi Sagudaţi, ocupând Bulgaria şi întinzându-se puţin câte puţin în diferite locuri, se făcură stăpâni pe Macedonia şi la urmă veniră la Sfântul Munte cu femei şi cu copii, căci nu erà nimeni care să-i oprească şi să se lupte cu ei » (W. Tomaschek, *o. c.*, p. 43, reproduce citatul în greceşte). Privitor la aceşti Vlahi, N. Iorga spune: « Ce sont des Vlaques dont le nom ethnique est affublé d'un épithète qui vient de la rivière sur les bords de laquelle ils vivaient » (*Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII-e année, n-os 10—12, p. 81).

[4]) Pasagiul grecesc este reprodus cu traducerea românească în *Românii Nomazi*.

unele indicii despre o veche așezare a Aromânilor în Epir. În altă parte m'am ocupat cu această chestiune. Acum, dând de unele elemente nouă pentru lămurirea lor, voi încercà să le expun din nou.

Avem mai întâiu forma *Băeasa* (Băiasa), numele unui râu și al unei comune mai mari locuite numai de Aromâni, așezate pe acel râu [1]). *Băeasa* izvorăște din Pind, în apropiere de Aminciu (Mețova), o altă comună mare locuită numai de Aromâni. Prin urmare, încă din timpurile cele mai vechi, Aromânii au locuit în nemijlocită apropiere de izvorul acestui râu. La Grecii de azi *Băeasa* se pronunță *Voįusa* (Vovusa), iar la Grecii antici *Aous*. Se pare însă că, în vechime, acest nume aveà mai multe variante. Astfel, H a n s K r a h e, în studiul său asupra vechilor nume locale ilirice, mai dă forma *Aias* [2]). După autor, numele este iliric. Apropiindu-l de cealaltă formă, el adaugă: « das Verhältnis beider Namen ist nicht klar ». La istoriografii bizantini *Băeasa* apare într'un document al lui Vasilie II (1019) sub forma *Βοώσα*, la Ana Comnena *Βοώσις*, iar la Cinamus *Βοώσης* [3]). Apariția acestor forme cu *v* inițial dau dovada, că, alături de numele antice, în popor se păstrau formele cu *v*, care reprezentau continuarea unor nume tot atât de vechi ca cele dintâi. În orice caz, noi trebue să punem preț mai mult pe acestea care se păstrează atât la Greci cât și la Aromâni, decât pe primele care ar fi putut să fie transmise și printr'o greșeală paleografică. P o u q u e v i l l e, oprindu-se asupra râului *Băeasa*, spune: «Ce fleuve a porté tant de noms, différents, qu'il est à propos d'indiquer ceux que je n'ai pas fait connaître. Ainsi Ptolémée l'appelle *'Αῶως;*; Hecatée AEAS et *"Αιας*, ainsi que Pline, Ovide et Mela. Plutarque le nomme *'Ανίος;* Appien, *'Αλώρος;* Vib, *Avs*; D. Niger *Pyrgo*, Barlet VAVISSA... » [4]). Ultima formă: VAVISSA este aceea care se apropie cel mai mult de baza numelui aromânesc *Băeasa*, cu prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă*, cu trecerea lui *ĭ* în *ea* dintr'un mai vechiu *e*, dar mai ales cu prefacerea lui *v* inițial în *b*. Această prefacere din urmă nu se puteà face decât în primele veacuri de după era creștină. Dacă știm acum că forma *Băeasa*, din mai vechiul VAVISSA, există n u m a i în graiul Aromânilor, trebuie să admitem că păstrarea lui până azi se datorește continuității unui străvechiu element românesc local [5]).

---

1) *Românii Nomazi*, p. 163.

2) *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen, auf Grund von Autoren und Inschriften*. Heidelberg, 1925. Vezi recenzia mea în « Dacoromania », IV, 1269.

3) *Illyrisch-albanische Forschungen* de Const. J i r e č e k, I 174; A. M. S e l i š č e v, *Slavjanskoe naselenie v Albanii*. 1931, p. 262.

4) « Voyage dans la Grèce », II, 224, nota.

5) P e r. P a p a h a g i (« Tribuna Românilor de peste hotare », an. II, p. 22) derivă numele *Băeasa* din numele propriu *Buia*, *Boiu* cu suf. *-iasă* din care a ieșit *Buiasă — Băiasă*, ca *prifteasă* (preftu), *cărvănărească* (cărvănar), o formă feminină, care, după autor, ar fi fost numele unei fruntașe Aromâne. Forma greacă *Vovúsa* (Vuvúsa) și *Voiúsa* « pare a fi reproducerea cuvântului aromânesc *Băeasa* ». Mai departe autorul spune: « Ca aromânescul *Băiasa* să se fi format dela grecescul *Vovúsa*

Alături de această formă am puteà adăugà și numele de localitate *Lăsun*, despre care am vorbit în studiul meu « Românii Nomazi » (p. 163). Ea corespunde formei grecești *Elasona*, orășel în Tesalia. Ceeace pare isbitor la confruntarea formei aromâne cu numele grecesc, este obicinuita prefacere din elementele latine trecute în limba română a lui *o* accentuat urmat de o nazală în *u*. În *Lăsun* din *Elasona* avem aceeași trecere ca în *Sărună* din SALONA. Mai trebue explicată pierderea vocalelor *e* și *a* dela cele două extremități ale numelui grecesc, dacă ar fi să admitem că Aromânii dela început l-ar fi cunoscut sub forma actuală grecească, ar fi trebuit să dee în graiul lor **Arăsună*. Cu apariția lucrării lui Rein der Welde, Thessalische Dialekt-geographie (1924), una din aceste greutăți dispare. Aci numele care ne interesează este dat fără *-a* final: *'Ελασσῶν* și *'Ολοσσῶν* (cf. Dacoromania IV 1265 urm.). Dacă s'ar cunoaște și celelalte forme din antichitate ale acestui oraș, atunci cred că s'ar găsì și forma *Λασσῶν* din care derivă numele aromânesc. Căci întocmai după cum *Bălasa* se întrebuințează pentru numele grecesc *Vovusa*, tot așà și *Lăsun* pentru *Elasona*. O lămurire definitivă a formei aromânești, în care în mod evident se reflectă forma greacă, s'ar puteà da, numai admițând la bază o formă cu afereza lui *e-*. Fenomenul în sine este cunoscut în limba greacă (cf. Kretschner, Der lesb. Dial. 131).

La acest element trebuie adăogat și *Sărună* din vechiul SALONA, deși, ca centru de mare importanță pentru comerțul Peninsulei Balcanice, puteà să fie cunoscut și de către populațiunile aromânești așezate mai în spre miazănoapte, nu numai de acelea care se găseau în apropierea lui nemijlocită. Dar aceasta nu poate exclude posibilitatea ca păstrarea lui până azi să se datorească și prezenței unui element românesc în apropierea lui. În afară de aceasta, însemnătatea acestei forme de pură proveniență românească constă în aceea că, în vreme ce elementul românesc din sudul Dunării (Aromânii cu Meglenoromânii) îl cunosc, Dacoromanii, din contră, nu-l cunosc. Aceasta însemnează că Dacoromânii se aflau întotdeauna mai în spre miazănoapte de sfera de influență a acestui oraș care se întindeà până la țărmul Dunării. Numai așà se explică prezența lui la Slavii din peninsulă (Sârbii și Bulgarii) sub forma paleoslavă *Solunŭ* din SALONA [2]).

---

este cu neputință, opunându-se atât labialul *b* cât și sufixul *easă* ». După mine, la această derivare se opun două greutăți: mai întâiu vechimea formelor grecești, din care, după cum am văzut mai sus, se poate derivà forma aromână, al doilea, forma feminină a unui nume propriu în *-easă*, care nu există în aromână.

[2]) Despre *Sărună* vezi Sextil Pușcariu, (*Conv. Lit.*, XXXX, p. 313), Th. Capidan (*Anuarul Inst. de Ist. Naț.* în Cluj, IV, 179), T. Papahagi (*Grai și Suflet*, I, 92), P. Skok (*Glasnik Srpskog Naučnog Društva* II, 277), A. Vaillant (mai întâiu în *L'anthropologie* XXXIV, 292 urm., după aceea în *Revue des Études Slaves*, VII, 268).

Profesorul bulgar St. Romansky, revenind la ideea lui A. Mazon (*Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, p. 23), care derivà numele slav *Solunŭ* din

Încercând să dovedesc continuitatea elementului aromânesc în regiunile de miazăzi, unde se găsește azi, îmi dau seama de toate greutățile ce se ivesc, când este vorba să scot aceste dovezi din două-trei nume de localități vechi cu o evoluție românească. Când mă gândesc, însă, că în întreaga Peninsulă Balcanică, nici chiar acolo unde protivnicii continuității elementului românesc în Dacia Traiană așează leagănul poporului român, nu se găsește un singur nume românesc de oraș sau de râu, căci nume ca *Arčár* < RATIARIA, *Lom* < ALMUS, *Vidin* < BONONIA, *Vit* < UTUS; *Cibrica* < CEBRUS, *Iantra* < IATRUS, Isker < OESCUS, Ogost < AUGUSTUS, Osîm < ASIMUS, Timok < TIMACUS etc., sânt toate de conformație slavă, atunci cu atât mai mult, forme ca *Sărună*, *Băeasa* și *Lăsun* reprezintă urme prețioase de viață veche românească în sudul Peninsulei Balcanice.

Din cele expuse până aici, rezultă că încă nu avem probe suficiente pentru dovedirea s i g u r ă a patriei primitive a Aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice. Datele istorice ca și evoluția limbii lor vorbesc pentru coborîrea lor dela nord. Aceasta însă nu exclude posibilitatea ca, la coborîrea Aromânilor în Pind, să se fi păstrat unele resturi din elementele băștinașe romanizate, din care s'ar puteà explicà continuarea unor nume de localități ca cele expuse mai sus sau chiar a unor particularități de graiu din dialectul aromân. Cu toate acestea, recunosc și eu că, pentru deplina lămurire a acestei continuități mai este nevoie și de alte dovezi [1]).

În legătură cu originea locală a Aromânilor stă, de sigur, și direcția coborîrii lor în sudul Peninsulei Balcanice.

Din punctul de vedere lingvistic, ea nu poate fi lămurită decât privind problema în lumina vechilor raporturi pe care Străromânii le-au avut cu celelalte popoare balcanice. Într'un studiu sumar făcut mai de mult [2]) îmi exprimam părerea că în veacurile de mijloc, oricare ar fi fost peregrinările Aromânilor în cuprinsul Peninsulei Balcanice, imediat după despărțirea lor de Dacoromâni, ei, în marea

---

gr. *Σαλώνη, pentrucă nu știà despre existența formei aromâne *Sărună*, a încercat, în timpul din urmă (*Makedonski Pregled* V, fasc. 2, p. 78-84), să explice forma slavă din gr. Σαλονίκη, din care a ieșit și turcescul *Selanik*. Forma aromână *Sărună*, Romansky și-o explică din cuvântul *Solunŭ*, admițând trecerea lui *l* între două vocale în *r* și pentru elementele slave în limba română. Raționamentul autorului este următorul: dacă Slavii din Balcani ar fi moștenit numele orașului de la Romanii din peninsulă, care începuseră să devină Români, atunci ar fi trebuit să aibă *Sorunŭ* din *Sărună*, căci prefacerea lui *l* între două vocale în *r* era deja isprăvită. La aceasta, răspund: este drept că la venirea Slavilor în Peninsulă, alături de *Salona*, numele oficial al marelui oraș, a putut existà la populațiunile pastorale muntene romanizate și forma *Sărună*, ca un cuvânt pe care îl întrebuințau ei în graiul lor de acasă, dar Slavii invadând în peninsulă, n'au avut prilejul să audă acest nume, cu o întrebuințare redusă, ci pe cel oficial, întrebuințat în administrație, care erà SALONA. Pe acesta l-au luat și-l păstrează încă până azi.

[1]) Vezi capitolul « Elementul albanez », p. 169.

[2]) *Românii din Peninsula Balcanică*, publicat în « Anuarul Inst. de Ist. Naț. » din Cluj (1923), pp. 92—117.

lor majoritate ar fi trebuit să graviteze în partea răsăriteană a Peninsulei. Pe atunci nu cercetasem pe Aromânii din Albania și nici vechile raporturi dintre limba română și limba greacă nu-mi erau destul de clare. Acum, încercând să mă lămuresc și în aceste două puncte, după cum se poate vedeà în capitolele despre influența albaneză și greacă din această lucrare, văd că părerea mea se confirmă. Anume, dacă caracterul vechilor elemente grecești din dialectul aromân ne vorbesc despre o coborîre relativ târzie a Aromânilor din ținuturile de miazănoapte ale peninsulei, vechile elemente albaneze în acest dialect ne indică, că, în veacurile de mijloc, după despărțirea lor de Dacoromâni, strămoșii Aromânilor de azi n'au stat în imediată apropiere cu Albanezii. În privința aceasta limba ne arată: întâiu, că Aromânii nu au în graiu toate vechile elemente albanezești care există la Dacoromâni. Aci nu vorbesc despre unele asemănări caracteristice în evoluția limbii albaneze și a dialectului dacoromân, cum sunt r o t a c i s m u l și n a z a l i z a r e a, care ar puteà aveà o origine comună și lipsesc în dialectul aromân și meglenit. Aceasta probează că vechiul contact dintre Aromâni și Albanezi a fost mai scurt decât acela dintre Dacoromâni și Albanezi. Al doilea: nici Fărșeroții, Românii păstori din Albania, care trăesc de veacuri în mijlocul Albanezilor, nu au în limbă nimic din vechile elemente albaneze care se găsesc la Dacoromâni și lipsesc la celelalte tulpini de Aromâni; iar din celelalte particularități de graiu datorite limbii albaneze, nu există nimic care să dovedească un contact mai vechiu al acestora cu Albanezii. În fine, al treilea: chiar elementul latin din limba albaneză, comun cu acelaș element din limba română, arată o mai mare apropiere cu dialectul dacoromân decât cu cel aromân, în sensul că un număr mare de cuvinte latinești care există la Albanezi și se găsesc și la Dacoromâni, lipsesc la Aromâni [1]).

Toate aceste constatări din domeniul limbii arată că strămoșii Aromânilor, după despărțirea lor de Dacoromâni, se găseau în regiuni, așezate în răsăritul peninsulei, care erau ceva mai departe de Albanezi. Aceste regiuni nu puteau fi decât acelea din Hemus, Tracia, Rodope, atestate, după cum am văzut în capitolul precedent, de majoritatea cronicarilor bizantini. Tot astfel se explică și vechea influență slavă din limba română, care atât pentru dialectul dacoromân, cât și pentru cel aromân derivă din ținuturi mai mult răsăritene [2]).

---

[1]) *Elementul slav în dialectul aromân*, p. 51 urm.; *Raporturile lingvistice slavo-române* în *Dacoromania*, III, 233 urm.

[2]) T a c h e P a p a h a g i, în studiul său *O problemă de romanitate sud-ilirică*, publicat în «Grai și Suflet», I, 72—99, a încercat să dovedească pentru sudul Albaniei și Tesaliei continuarea unor « enclave romane, mai mari sau mai mici care și-au păstrat timp de veacuri de-arândul individualitatea etno-linguistică până la consolidarea lor în mase compacte ». Din cele ce am spus mai sus, cred și eu în posibilitatea existenții acestor enclave. Numai că dovezile aduse încă nu sunt destul de convingătoare. Dintre cele trei elemente studiate: muzica, dansul și portul, numai cel din urmă, cu originea căruia m'am ocupat în altă parte (*Românii Nomazi*, pp. 78—95) arată ceva deosebit de portul celorlalte popoare balcanice. Dar și acesta, cu toată

4. *Numărul Aromânilor*

Despre un număr mai mare al Aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice ne relatează mai mulți autori, încă din timpurile cele mai vechi. Astfel, scriitorul anonim al Europei orientale de pe la începutul sec. XIV, amintit în capitolul precedent, ne vorbește despre Aromânii așezați între Macedonia, Achaia și Salonic ca despre un popor foarte mare: « Notandum (est hic) quod inter machedoniam, achayam et thessalonicam est quidam populus ualde magnus et spaciosus qui uocantur Blazi » [1]). Istoriograful bizantin Chalcocondilas ne mărturisește că Aromânii se întindeau din Dacia până în Pind. Dintre scriitorii mai noi, Thunmann afirmă că « Aromânii sânt un popor mare și numeros. Ei trebuie să reprezinte jumătate din locuitorii Traciei și trei sferturi din locuitorii Macedoniei și Tesaliei. Și în Albania sunt mulți » [2]). Deși toate aceste relatări sânt simple afirmațiuni, întrucât la niciunul nu se arată precis numărul Aromânilor, ceeace, bine înțeles, ar fi fost cu neputință pentru vremurile acele, totuș ele își au însemnătatea lor, întrucât, din timpurile cele mai vechi până în a doua jumătate a sec. XIX, când prin școală se începe acțiunea pentru trezirea Aromânilor la conștiința națională, scriitorii străini vorbesc de Aromâni ca despre un popor destul de numeros în Balcani.

După deschiderea școlilor românești și retragerea Aromânilor dela școala și biserica greacă, amândouă patronate de Patriarhia din Constantinopole în folosul propagandei grecești din peninsulă, datele despre numărul lor au început să oscileze. Grecii, care vedeau pe Aromâni plecând din mijlocul lor, îi arătau într'un număr foarte mic, spre a mări numărul conaționalilor lor. Bulgarii, nici ei nu se lăsau mai pe jos. Scăpați de școala și biserica greacă, ei căutau să se arate străinătății cât mai numeroși. Ajunsese o vreme, când începuse să se dea o luptă de cifre strașnică între diferitele naționalități din peninsulă. Sutele de mii de locuitori erau înlocuite prin milioane. Exagerările dintr'o parte și alta au mers atât de departe, încât Macedonia, de ar fi fost cât Rusia de mare,

---

înfățișarea lui deosebită, nu este de natură a ne procura dovezi sigure pentru deslegarea problemei care ne preocupă. În ce privește numele de loc. studiate de autor, nu toate ajută la lămurirea chestiunii. Un nume ca *Câmpul al Kesari* este, după cum arată « Kesari » o formațiune nouă. Numai *Fagu-Scriptu* și *Împirătoarea* sânt mai importante prin vechimea lor. În loc de Împirătoare, la Siracu, se aude și *Mpărătoare*, care, după cum am încercat să arăt într'o ședință la Muzeul Limbii Române din Cluj, ar puteà fi derivat din *în* și *apărătoare* cf. slavul *Bran*. Despre aceste nume vorbește și N. Batzaria cu prilejul unei excursiuni făcute în Epir: « Locul acesta se numește *Campus Kesari*, îmi spuse un Român din Metova, arătându-mi cu mâna o mare întindere de pământ. Mai încolo e *Fagu-scriptu*, îmi lămuri tot dânsul ». După relatările autorului, avem chiar CAMPUS, nu câmpu. (« În munții și văile Pindului » publicat în *Viața Românească*, V, pag. 404).

[1]) Dr. Olgierd Gorka cf. *Dacoromania IV*, p. 1387.

[2]) « Sie sollen über die Hälfte der Einwohner in Thracien, und über drei Viertheile der Bewohner Macedoriens und Thessaliens ausmachen. In Albanien sitzen auch viele » (*Untersuchugen*, 174)

tot n'ar fi putut încăpeà milioanele de Greci, Bulgari, Aromâni, Albanezi și Sârbi. În această situațiune aproape ridicolă, se înțelege că evaluările cele mai bine intenționate ale scriitorilor apuseni, erau expuse la erori regretabile.

De fapt, o numărătoare a diferitelor popoare din vechea Turcie Europeană nu se puteà face. Turcii nu înțelegeau rostul acestei numărători care, de altfel, nu erà în interesul lor. Deaceea, scriitorii străini, care veneau să se intereseze de numărul unei populațiuni, își luau însemnări din informațiunile locale. Aceste informațiuni, la început, când nu se cunoșteau luptele dintre naționalități erau date cu o aproximație care se puteà apropià de realitate. Mai târziu, însă, nici aceasta nu erà cu putință. În schimb, fiecare naționalitate, în parte, se informà prin învățător despre numărul populațiunii. Firește, datele statistice procurate în acest fel, deși erau aproximative, erau cele mai bune. Ele însă nu erau spuse de nimeni, pentru că păreau prea mici. În modul acesta o numărătoare exactă a populațiunilor din Peninsula Balcanică nu s'a făcut și nu se puteà face sub regimul turcesc.

Profesorul german Weigand, dorind totuș să afle numărul adevărat al Aromânilor, în călătoriile sale făcute în Peninsula Balcanică s'a apucat să numere casele Aromânilor, socotind de fiecare casă câte cinci suflete. Nici acest procedeu nu s'a dovedit bun, de oarece Aromânii, prin felul cum sunt organizați, trăesc mai mulți laolaltă. În afară de aceasta, Weigand n'a putut cercetà toate localitățile în care se găsesc Aromâni [1]).

După părerea mea, întemeiată pe unele cercetări făcute la fața locului, numărul Aromânilor din întreaga Peninsulă Balcanică este între 300.000 și 350.000. Dintre aceștia, socotesc 150.000 în Grecia, 100.000 în Jugoslavia, 40.000 în Bulgaria și 65.000 în Albania [2]).

5. *Ocupațiunea, locuința și portul lor*

Ocupațiunea de bază a Aromânilor dela țară este păstoritul. Ea trebuie să fie foarte veche. În sec. XI Ana Comnena ne spune că « Vlah » la Greci însemnà « păstor » [3]). Această schimbare de înțeles atât de

---

[1]) Vezi George Murnu, *Autonomia Macedoniei*, în care se combate numărătoarea Aromânilor dată de Weigand. Autorul dă 500.000 Români (« Noua Rev. Rom. », XIII, 1912, pp. 50—52). Vezi și răspunsul lui Weigand, pp. 84—85; C. N. Burileanu, p. 149, iarăș în Weigand, ibid.

[2]) Dintre statisticile grecești merită să fie relevată aceea a scriitorului grec *Rizos Rangabé*, publicată în foaia literară « Pandora » din 1856, când nu se înființaseră școlile românești în Macedonia: « Românii care locuiesc astăzi în Elada, Tesalia, Epir și Macedonia se ridică la 600.000. Sunt oameni corpolenți și robuști, cu păr negru sau castaniu, cu fizionomia inteligentă ». (După traducerea lui Hagiade, *Cercetări despre Românii de dincolo de Dunăre*, traduse din limba greacă. Craiova, 1867, p. 58). În ce privește statisticile date de ceilalți scriitori români și străini cf. lucrarea lui Vasile Diamandi, *Renseignements statistiques sur la population roumaine de la Péninsule des Balkans*. Paris, 1906.

[3]) Ana Comnena, ed. Bonn, I, 395.

timpurie a unui nume etnic arată că îndeletnicirea lor cu creșterea turmelor a fost și mai veche.

Alături de păstorit, Aromânii se ocupau și cu transporturile. Se pare că încă din vremurile cele mai îndepărtate ei erau singurii mijlocitori de mărfuri între principalele orașe comerciale din Balcani și străinătate. La început, ei se mulțumeau să transporte produsele laptelui și ale lânii lor. În acest stadiu, îndeletnicirea lor cu chervanele nu prezentà o însemnătate prea mare. Când însă ei, în afară de produsele lor, mai transportau și mărfurile altora; când pentru acest dublu scop care le aduceà venituri mai mari, ei nu se mulțumeau să parcurgă drumurile din cuprinsul unui singur ținut, ci cuteerau întreaga Peninsulă Balcanică; când, în fine, prin « cărvănărit », cum numesc ei meseria transporturilor, foarte mulți din celnicii aromâni începuseră să se dedeà și la comerț, și, prin aceasta, mai pe urmă, se vedeau siliți să treacă dela țară la orașe, atunci transporturile cu caravanele de cai și catâri ajunseră cel mai sigur mijloc de înavuțire. Această îndeletnicire a ținut veacuri dearândul până aproape de zilele noastre, când au început să se introducă căile ferate în Balcani. Astăzi, cu întrebuințarea nouălor mijloace de locomoțiune, cum sunt mai ales autocamioanele, transportul cu caravanele nu mai are întrebuințare nici în Balcani, unde căile ferate sunt atât de rare, iar în Albania nu există deloc.

Vorbind despre aceste două îndeletniciri, astăzi aproape în dispariție, vom arătà în câteva cuvinte și organizația lor socială, întrucât ea nu se întâlnește la celelalte popoare balcanice.

Toate familiile Aromânilor care trăesc din creșterea vitelor sunt organizate în *fălcări*. O fălcare este o alcătuire din mai multe familii (între 50 și 200), care, de obiceiu, se cam înrudesc între ele. În fruntea fiecărei fălcări stă *celnicul*. Poziția socială a celnicului față de fălcare este aceea care decurge din situația lui de cel mai mare bogătaș în turme de oi, în cai și în catâri, având toată autoritatea față de fălcări în toate treburile lor privitoare la păstorit. Înainte vreme, celnicul aveà și autoritatea judiciară. Deasemenea el erà acela care apărà și siguranța fălcărilor. Pe baza acestor servicii ce le aduceà fălcărilor, dreptul celnicului erà ereditar. El se simțià, după cum afirmă și arheologul francez Heuzey, ca moștenitor al unor drepturi vechi și speciale în mijlocul fălcărilor: « Personnage tout pacifique il prétend cependant tenir ses droits d'ancêtres guerriers, qu'ils ont acquis, le sabre en main *μὲ τὸ σπαθί*. [1]).

Originea acestui celnicat este foarte veche. În sec. XI aveà, după Kekaumenos, funcțiunea unui «*στρατιγός*»: *ὁ δὲ στρατιγὸς τῇ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τσελνίκος λέγεται.* El vine dela Slavi, căci, ca formă, derivă din *čelo* « frunte » și însemnează propriu zis « fruntaș ». Însă Slavii, dela care l-au împrumutat Aromânii, nu-l mai au. La Sârbi cuvântul apare în sec. XIV și XV, însemnând după Const. Jireček, « comes palatinus » [2]). În această funcțiune, cuvântul a trebuit să existe

[1]) *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, 268.

[2]) *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, IV, 27.

odată și la Aromâni. Pe vremuri, celnicul erà pentru Aromâni ceeace erà judele la Dacoromâni. Numai mai târziu, sub Turci, cu toată libertatea de care se bucurau în administrație, atribuțiunile lui militare au trecut asupra « căpitanilor », ajutați de « armatoli », despre care ne vorbește tradiția centrelor aromânești mai vechi la tulpina Aromânilor din Pind și este consemnată și de scriitorul francez Pouqueville [1]). În grecește, cuvântul a fost tradus prin Σκουτέρις lat. SCUTARIUS. Heuzey, vorbind despre vechimea și însemnătatea celnicului la Aromâni, spune că în limba Bizantinilor Σκουτέρις, « était le nom que portait un officier du palais, l'Ecuyer; il est probable que ce titre, multiplié, comme tant d'autres, par les derniers princes, qui se disputèrent les débris de l'Empire, fut donné dès cette époque à quelques chefs Valaques » [2]).

În afară de păstorit, Aromânii s'au ocupat și cu agricultura. Pentru vechimea acestei îndeletniciri ne vorbesc mulțimea termenilor latini: AGER, ARO, SICILO, TRIBULO, etc., dar mai cu deosebire ARATRUM și VOMER care au dat în aromâna agru « ogor », ar, seatsir « secer », triyir « treier » aratu, « plug », vomeră « fierul lat, al plugului ». Chiar astăzi, Aromânii, acolo unde dispun de teren cultivabil, se ocupă cu cultura pământului. Această îndeletnicire se observă și în Epir, unde dragostea pentru natură a făcut pe Aromâni să nu se prea îndepărteze de păstorit. Aromânii din Furca, Turia, în ținutul Zagor, ca și cei din câteva sate așezate pe versantul apusean al Pindului: Cernești, Floru, Grebeniți, etc., se ocupă cu agricultura [3]).

Însă ocupațiunea cu care Aromânii s'au impus nu numai între popoarele balcanice, ci și în străinătate a fost comerțul. Trecerea dela păstorit la comerț s'a făcut încă din timpurile cele mai vechi. Deșteptăciunea firească a Aromânilor, unită cu acea experiență și cunoaștere a lumii pe care ei singuri și-o puteau câștigà în cursul drumurilor lungi ce străbăteau, i-au făcut mai de mult să nu rămână indiferenți față de celelalte ocupațiuni și, mai ales, față de comerț, care erà să le producă câștiguri mult mai mari. Această năzuință a lor de a se înavuțì pe căi cât se poate mai practice a fost foarte mult ajutată și de caravanele cu care făceau transporturile de mărfuri în întreaga Peninsulă Balcanică. Începutul comerțului la Aromâni s'a făcut prin cărvănărit. Caravanele lor nu se mulțumeau să transporte numai mărfurile altora, ci duceau cu sine spre vânzare și produsele lor, fie lapte, fie fabricate de lână. În modul acesta, gustul de câștig, care aveà mai mulți sorți de izbândă în comerț decât în păstorit, începuse să-i atragă cât mai mult și, puțin câte puțin, ei treceau dela starea de păstori la aceea de negutători, la început ambulanți, după aceea cu așezări stabile.

---

[1]) Vezi citatul la capitolul « Tulpinele Aromânilor », p. 13.

[2]) *O. c.*, 273, notă.

[3]) George Zuca, *Studiu Economic asupra Românilor din Pind (Epir și Tesalia)*. Extras din Rapoarte Consulare și Informațiuni comerciale Nr. 16. București, 1906, p. 5 sqq.

Astăzi, orașele mari și mici din ținuturile în care sunt răspândiți Aromânii în Grecia, Albania, Jugoslavia, Bulgaria sunt pline de negutători români. În vremurile mai vechi, asociați în companii, ei treceau granițele Peninsulei Balcanice, stabilind comptoare în cele mai importante centre din Franța, Italia, Ungaria, Austria, Germania, Polonia și Rusia. Nu există scriitor apusean din veacul trecut, care să fi făcut cercetări în Peninsula Balcanică, fără să vorbească cu admirație de spiritul lor întreprinzător. Pouqueville [1]), care i-a cunoscut mai bine ca oricare altul, vorbind despre Aromânii din centrele Călarl'i, Siracu, Aminciu, ca și de aceia așezați în satele din Aspropotam și Zagor, ne spune că încă din 1760, mulți dintre ei începuseră să se răspândească în principalele porturi mediteraneene, iar alții să deschidă case de comerț în Neapole, Livurno, Genua, Sardinia, Cadix, Sicilia, Malta, Veneția, Ancona și Raguza.

După împrăștierea Aromânilor din sudul Albaniei, unde aveau ca centru cultural și comercial Moscopole, cei mai mulți s'au răspândit în Ungaria, Austria, Polonia și Rusia. Fugind de teama dezordinelor din patrie provocate de sălbăticia cetelor albaneze, ei duceau cu sine tot avutul lor în bani. Amintirea acestor zile grele a rămas vie încă până azi în memoria Aromânilor. Mulți dintre bătrânii familiilor refugiate își aduc aminte că părinții lor plecau în orașele din Ungaria cu « saci și traiste de aur », cu « galbeni ascunși în oale umplute până în vârf cu miere » sau cu hainele căptușite cu bancnote, de teamă ca să nu fie jefuiți de Turci, la trecerea lor în alte țări [2]).

Și deoarece, prin comerț, negutătorii aromâni, cât steteau în țări străine, au putut cunoaște artele și meseriile, foarte mulți din ei, dedându-se aceste ramuri de ocupațiune, cu timpul, au ajuns artiști și meseriași de frunte în întreaga Peninsulă Balcanică. În privința aceasta, este destul să amintesc despre arta de a fabrică obiecte în filigran, pe care o învățaseră în Veneția; astăzi nu există oraș din Peninsula Balcanică, în care cei mai iscusiți argintari să nu fie Aromâni. Dar ei se mai ocupă cu sculptura și cu arhitectura. Cele mai multe din catapetesmele bisericilor din Orient sunt opera meșterilor aromâni. În privința aceasta sunt interesante constatările lui Kanitz, făcute cu o jumătate de veac înainte: « Aptitudinea extraordinară a Aromânilor pentru arhitectură n'a fost observată până acum. În afară de Constantinopol, Atena și Belgrad, Aromânii sunt singurii arhitecți din Turcia și Grecia. Aromânul știe să execute ușor, grație inteligenței sale naturale, cupolele și bolțile. Lucrările lui în arhitectură întrec pe acelea ale arhitecților care au studiat în școlile tehnice și, dacă se compară biserica din Semendria cu cea mai

---

[1]) *O. c.*, 174 și urm. Vezi și W. Martin-Leake, *Travels in Northern Greece*, I, 274—275.

[2]) Vezi despre aceasta interesanta lucrare a profesorului sârb Dr. D. Popović, *O Cincarima* (Despre Țintsari), capitolul « Poreklo i broi » (Originea și numărul): « Kod mnogih porodica ostala je duboka uspomena na te teške dane, ali gotove sve pričaju da su prebegle cao bogate, sa « vrečama ili bisagama zlata » ili sa « dukatima, koje su preneli u ğupu nalivenom medom » (p. 21).

mare parte a monumentelor sârbești sau germane, cineva n'ar puteà decât să admire abilitatea Aromânului. De cele mai multe ori Aromânul este arhitect, zidar, lăcătuș, dulgher și tâmplar. Numai piesele turnate și fabricate le aduce din Austria; restul îl face singur. Ca giuvaergiu și ca cizelator se bucură de o reputație meritată; lucrările frumoase în filigran din Niș și Vidin ies din mâinile lui » [1]).

Vorbind despre locuința Aromânilor, mai întâiu trebuie să arătăm că așezările lor în sate și târguri se deosebesc fundamental de aceleași așezări ale celorlalte popoare balcanice. Aromânul, prin însăș ocupația lui cu păstoritul, obișnuit cu natura locurilor muntoase, și-a ales ca așezare omenească, întotdeauna, pozițiuni la înălțimi puțin obișnuite pentru celelalte popoare. La această alegere ei vor fi fost îndemnați, de cele mai multe ori, și de nesiguranța vieții; fapt este că, astăzi, ducându-se cineva în Balcani să viziteze așezările neamurilor din acele părți, va vedeà că, în vreme ce satele grecești, bulgărești și albanezești se înșiră toate jos în vale, comunele aromânești se înalță pe povârnișurile vârfurilor de munte, care în unele părți sunt pleșuve, în altele însă, sunt în apropierea unor păduri seculare [2]). Aceste comune sunt întotdeauna mari și fac impresia unor târguri. Numai așezările lor provizorii în colibe, vara, când păstorii nomazi sau transhumanți se mișcă după pășune, au înfățișarea unor cătune. Dar și acestea, acolo unde păstorii aromâni se gândesc să se așeze pentru totdeauna, dispar după câtăva vreme, fiind înlocuite cu case de piatră.

Locuința Aromânului este de două feluri. Păstorii care obișnuesc să se miște cu turmele după nutreț mai bun, cum sunt Fărșeroții, locuesc în *călive* « colibe », iar cei din comunele cu viață sedentară în case. Forma unei colibe este pătrată sau rotundă. Ea are lungimea dela cinci până la șase metri, iar înălțimea ei abià trece peste trei metri [3]). Mobilierul ei este redus la strictul necesar; câteva țoale de învelit grămădite într'un colț, mai multe vase pentru fiertul laptelui, un războiu de țesut și vatra, care se găsește în mijlocul păretelui din fund. Păstorul aromân ocupat aproape peste tot cu turmele și obișnuit să petreacă toată ziua afară în aer liber, nu simte nevoie de comoditățile cu care sunt obișnuiți frații lor cu viață sedentară așezați în comune, târguri și orașe. Păstorul aromân intră în colibă numai pe vreme rea; încolo, mănâncă, petrece, se odihnește și doarme, ziua ca și noaptea, afară, pe iarbă verde.

Cu totul altfel se prezintă casele lor. Ele sunt toate cu etaj, zidite în piatră, și prevăzute cu tot confortul necesar. Străinii care au avut prilejul

[1]) Kanitz, *Serbien* (1868), p. 322 și urm. Cf. și W. Martin-Leake, *o. c.*, 275.

[2]) Aproape la fel ne descrie Niketas Acominatos așezările Vlahilor din muntele Hem: « Cele mai multe sau mai toate sânt clădite pe râpi stâncoase și pe culmi acoperite cu nori » (Gheorghe Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul*, în Anal. Ac. Rom., Tom. XXVIII, Memoriile Secției Istorice, p. 381).

[3]) Vezi *Românii Nomazi*, p. 100 și *Fărșeroții*, p. 38.

să cerceteze pe Aromâni, au admirat așezările lor atât pentru poziţiunea lor, cât și pentru soliditatea și interiorul bine îngrijit. Scriitorul englez W. Martin-Leake, vorbind despre locuințele Aromânilor din Pind, le compară cu locuințele orașelor mai mari din Grecia. Weigand, care a vizitat pe Aromâni cu un veac mai târziu, spune: « Leake a avut în vedere, probabil, localități ca Siracu, Călarl'i, Aminciu, Vlaho-Clisura, care, cu toate că au o poziție oarecum izolată, totuș impresionează plăcut pe călător, atât prin masivitatea clădirilor, cât și mai ales prin înfățișarea lor drăguță și curată. Dar dacă ar fi văzut el Crușova, Nevesca și alte sate așezate mai la nord, desigur că uimirea lui s'ar fi prefăcut în admirație. După ce cineva a trecut pe lângă satele în plină stare de mizerie ale Bulgarilor și a văzut locuințele lor murdare constând din colibe mici cu pereți de lut, după ce a trecut prin cătunele mai mult decât sărăcăcioase ale Grecilor din Epir, sau pe lângă casele de piatră absolut lipsite ale Albanezilor, se simte cu atât mai fermecat la priveliștea ce-i oferă satele românești, care se impun nu numai prin poziția lor splendidă și prin întreaga lor înfățișare, ci și mai ales, prin măreția caselor și aranjamentul lor dinăuntru » [1]. Iar învățatul sârb Cvijić, care nu întotdeauna scrie bine despre Aromâni, adaugă: « Aromânii trăesc în orașe care sunt cele mai sănătoase dintre toate câte se găsesc în Peninsula Balcanică. Aceste orașe sunt la o înălțime mare și pe pozițiuni frumoase; ele sunt așezate de obiceiu pe povârnișurile munților greu de urcat. Casele și prăvăliile sunt clădite în piatră și cele mai multe acoperite cu piatră. Ele sunt clădiri frumoase cu interiorul aranjat ca în Europa Centrală ».

Nici portul lor nu-i mai puțin interesant și frumos decât acela al celorlalte neamuri din Balcani. Bărbații poartă pe cap *căčulă*, care este un simplu fes de pâslă sau de bumbac de culoare albă; pe trup *cămẹașă*, care ajunge în falduri până la genuchi, iar peste cămașă, *ǧumădane* făcută din postav, fără mâneci, acoperind pieptul și spatele până la brâu. Peste aceasta vine *tsipunẹa*, un fel de tunică de lână, albă la Fărșeroți și neagră la ceilalți, croită pe talie, fără mâneci și cu multe clinuri în spate, iar deasupra ei vine o *cundușe* scurtă până la brâu, cu mânecile crăpate, care, vara, atârnă la spate. Bătrânii mai poartă, peste aceasta, o *saricā*, albă la Fărșeroți și neagră la ceilalți. În zilele de sărbătoare, se mai poartă și *mal'ot*, croit pe talie și ceva mai lung decât țipunea, iar păstorii poartă *tălăgan*, care se aseamănă cu mal'otul, și, în timpul iernii, *tâmbare*, care se folosește și vara, în timp de ploaie, ca și noaptea, la culcare. Pe picioare se poartă *zmẹane*, iar peste ele *čọarits* cu tuzluci sau fără. Ca încălțăminte au *lăpudz* sau *părpodz* « ciorapi » și peste ele *tsăruh'ẹ* « opinci » cu vârful îndoit, numit *naču*.

Portul femeilor este la fel ca al bărbaților cu mici deosebiri cari diferă după localitate [2].

---

[1]) W e i g a n d, *Die Aromunen*, I, p. 266.

[2]) Vezi mai pe larg în *Românii Nomazi*, unde se vorbește și despre originea portului la Aromâni, p. 76 urm. Deasemenea T a c h e P a p a h a g i, *Images d'Ethnographie Roumaine*, vol. I, p. 115 și II, p. 175.

6. *Starea culturală la Aromâni*

Aromânii, ajunși prin comerț la înalte situații materiale și însuflețiți de un mare avânt pentru tot ceeace puteà înălțà mintea și înobilà sufletul, încă din timpurile vechi au știut să aprecieze roadele unei culturi mai înaintate. Contactul lor cu străinătatea i-a făcut să nu rămână indiferenți față de orice preocupare, care erà menită să dea vieții o nouă îndrumare. Dealtfel, ei, și prin educația lor la școala greacă unde se învăță bine grecește, erau cei mai bine pregătiți în orient pentru asimilarea unei culturi superioare. Deaceea, atunci când un nou spirit începu să trezească inimile patrioților greci din patrie și străinătate pentru reînvierea Eladei prin școală, printre pionierii acestei mișcări, găsim un foarte mare număr de învățați aromâni [1]). Pe atunci toți acești Aromâni treceau de Greci, pentrucă, după concepția vremii, atât în Balcani, cât și aici în Țară, unde stăpâneau Domnii fanarioți, iar dascălii cu prelații greci conduceau academii și societăți filosofice grecești, viață românească existà numai în popor, care vorbià și simțià

[1]) Dintre scriitorii aromâni, G h e o r g h e C. R o j a este acela care ne vorbește despre învățații aromâni din această epocă: « Ich will nur einige hier anführen, welche dort als gelehrte Männer bekannt sind: Nämlich *Dionys Mantuca*, Erzbischof von Kastoria, *Johannes Calceus*, *Constantinus Nectarius Terpu*, *Ambrosius* und *Procopius Pamperes*. Alle sind wohlerfahrene Männer in der hellenischen, lateinischen und italienischen Sprache, wie auch in der Weltweisheit und Gottesgelehrtheit » (*Unters.*, 146). Tot Roja pomenește despre *Demetrius Nicolaus Darvar* din Clisura, ca și despre medicii aromâni *Demetrius Pamperi* și *Constantinus Zsupan* (Jupân). În privința aceasta, interesante sânt relatările lui C a r c a l e c h i în « Biblioteca românească » (1821) despre învățații și patrioții aromâni stabiliți la Pesta și Viena: « Filozofi întregi ca prea învățatul *Dimitrie N. Darvar*, editor de cărți grecești, care ar trebuì însă a scoate vreo carte folositoare și în limba maicii sale . . . *Constantin Emanuil Ghica de Djanfalva*, bărbat prea învățat între Românii din Macedonia »; înfine Gh. Sima de Hodos, Teodor Tircă, Atanasie și C. Grabowski « niște adevărați părinți ai feciorilor săraci », Ion Ghica, fratele lui Constantin, Naum Derra, Gheorghe Lazaru, Naum și C. Arghiri, Nicolae Roja și Teodor Caragea (N. I o r g a, *Istoria Literaturii Române din sec. XVIII-lea*, vol. II, pp. 339—340). Cu spesele lui *Gheorghe Constantin Darvari* din Clisura « acum cetetienescu negutiătoriu și avuitoriu a mai multe case de Vienna, fierbânte zelos spre cultura Romane natiei sale » s'a tipărit în Viena un « Cod al manierelor elegante » de maramureșeanul Vasile Ghergheli de Ciocotici (N. I o r g a, *o. c.*, 265—266). Între învățații aromâni trebuie trecut și *Vasilie Papaeftimiu*, care în 1807 a publicat o « Istorie a Eladei » (M. Beza, *Papers on the rumanian people and literature*, London, 1920, cap. IV). Despre *Dimitrie* și *Ioan Pamperi*, fiii lui Procopie din Moscopole, cf. « Revista șt. medicale » (an. XVIII, No. 3 (1929), p. 240. Tot acolo (p. 245) și despre *Constantin Ioan Darvari*, pe care Dr. V a l e r i u L. B o l o g a în « Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal » Cluj, 1927, p. 27, îl numește pe nedrept « epiriot » și se îndoește dacă este Aromân, iar în « Știri despre Aromânii din Austria la începutul veacului trecut », publicat în *Anuarul Inst. de Ist. Naț.* din Cluj, anul V (1930), îl trece ca originar din Castoria. Mai târziu, Dr. V a l e r i u B o l o g a revine asupra originii lui C. I. Darvari, în « Viața Medicală », No. 2 din 1928, extras, p. 1, susținând că obârșia lui aromânească nu poate fi pusă în discuție. Despre medicii aromâni vezi și N. I o r g a, *Medici și Medicina în trecutul românesc*, București, 1919; D-rand Ț o v a r, în revista *Tribuna Românilor de peste hotare*, II, p. 18—22.

românește. La Aromâni, care trăiau în nemijlocită atingere cu Grecii și le cunoșteau de aproape toate apucăturile lor rele, această viață în popor erà și mai intensă. Chiar pătura cultă învățà grecește admirând până la extaz vechea cultură elenă, însă evità cu orice preț un contact prin alianță cu Grecii, pe care îi disprețuià.

În astfel de împrejurări, în cursul sec. XVIII, când după începuturile fericite ale călugărilor greci Makarios și Gherasimos cu școala din Patmos, s'a reușit să se înființeze și în Balcani instituții de cultură superioară, cum erau acelea din Ianina, Larisa, Aminciu, Moscopole ș. a., printre dascălii de frunte ai acestor instituțiuni se găseau și învățați aromâni. Ceva mai mult, în orașele pur românești, cum erau Aminciu și Moscopole, ei erau singurii conducători. Avem dovezi că, în vremea aceea, din Academia din Moscopole se recrutau dascăli, români de origine, care se trimeteau în localitățile vecine până în Ohrida, căci încă de pe atunci centrele românești își aveau școlile lor [1]).

Scrisul și cititul s'a răspândit foarte de timpuriu printre Aromâni. Nu numai marii comercianți, ci și meseriașii mai mărunți țineau catastifuri despre mersul afacerilor, iar numărul celor cu carte erà mai mare ca oriunde.

Deoarece însă școala, dacă puteà să-i deprindă pe Aromâni repede cu scrisul, nu-i puteà învățà însă și limba greacă, mai ales în orașele din Macedonia și Albania centrală, unde nu existau Greci, o parte dintre Aromânii din aceste ținuturi își făceau însemnările cu slove grecești, în graiul românesc. Acest fenomen nu se petreceà numai la Români, ci și la Slavii din Peninsula Balcanică [2]). Așà dar, odată cu școala greacă, Aromânii simțeau nevoia scrisului aromânesc. La aceasta, nu în puțină măsură, veneà să-i ajute și biserica. Deși serviciul religios din bisericile românești se făceà în limba greacă, erau centre în care evanghelia și tălmăcirea ei se citeau în aromânește. Traducerile de cărți religioase din cursul sec. XVIII, ajunse până la noi în voluminoasa lucrare «Codex Dimonie», ca și alte încercări despre care se vorbește în capitolele următoare, arată că Aromânii chiar de atunci, prin mijlocul școlii grecești, începuseră să se gândească și la carte aromânească. Pentru că un lucru nu trebuie uitat. Pe vremea aceea, Aromânii cu carte, oricât de grecizați au fost în cultură, ei n'au fost grecizați și în conștiință, pentrucă întotdeauna au avut conștiința trează că se deosebesc de Greci [3]). Această nevoie a luat forme concrete mai ales în Moscopole, unde prin sârguința

---

[1]) Vezi p. 56.

[2]) Vezi p. 47.

[3]) Numai așà se explică de ce scriitorul aromân din sec. XVIII, Constantin Ucuta (despre care vezi mai departe) numește pe Aromâni «Romano-Vlahi», iar alții «Romeo-Vlahi». N. Iorga (*Revista Istorică*, IX, pp. 113—114), în articolul *O nouă carte privitoare la Românii din Balcani*, relevă o cărticică descoperită la Muzeul din Sinaia, care este o Istorie a Greciei, scrisă de un Englez, prefăcută în nemțește și tradusă din această limbă în grecește de *Vasile Papa Eftimie* (probabil un Aromân), cu afirmarea netedă în titlu că este destinată pentru școala întemeiată de «frăția localnicilor din Viena Greco-Români»: «Romeo-Vlahi» *(Ρωμαιοβλάχοι)*.

învățaților aromâni, alături de Academie, există și o tipografie. Îndemnul comerciantului aromân Gheorghe Tricupa Cosmischi de a se scrie un vocabular în trei limbi, cum erà « Protopiria » lui Cavallioti, în care trebuea să figureze și dialectul aromân, ca și inițiativa proprie a lui Constantin Ucuta, protopop la biserica greacă din Posen, de a scrie un abecedar pentru începutul învățăturii graiului aromânesc sunt atâtea dovezi despre necesitatea pe care o simțiau Aromânii încă de atunci de a se introduce în scris graiul aromânesc.

Aceste spontane licăriri, într'o vreme când nu puteà fi vorba despre un îndemn venit din Țară, ar fi putut cu timpul să dea naștere unui curent național printre Românii din sudul Dunării, dacă pe la sfârșitul sec. XVIII, în urma războaielor nenorocite pe care Turcia le-a avut cu Rusia, n'ar fi slăbit în provinciile turcești din Balcani orice siguranță pentru viața publică. În haosul de atunci, ținuturile care se vedeau expuse la dezordinele provocate de mișcările revoluționare ale cetelor de Albanezi înflămânziți, erau acelea ocupate de Aromâni. Astfel, numai în câteva decenii, centrul Moscopole împreună cu mai toate târgurile și comunele mai mari din apropiere au fost distruse, iar Aromânii s'au văzut nevoiți o parte să se refugieze în nordul Macedoniei, o altă parte să treacă granița, stabilindu-se în orașele din Ungaria și Austria.

Rolul pe care acești Aromâni, în calitate de mari comercianți, l-au jucat în aceste țări nu-i încă bine studiat [1]). Atâta se știe numai că ei, venind în atingere cu frații lor din Ardeal, s'au simțit imediat Români, luând parte activă la toate frământările lor naționale și dând Ardealului o seamă de bărbați care, prin genialitatea și dărnicia lor, și-au creat un loc de frunte în istoria renașterii poporului român din Transilvania.

Printre acești Aromâni au fost și unii învățați ca Gheorghe C. Roja și Mihail Boiagi, despre a căror activitate se vorbește în altă parte, care s'au gândit și la frații lor de dincolo de Dunăre. Dar silințele acestor patrioți luminați veneau prea târziu, deoarece acum, șeful suprem al creștinilor din Balcani care erà Patriarhul din Constantinopole, văzând prin aceasta o slăbire a cauzei naționale grecești, pentru care el cu toate organele lui bisericești din Peninsulă lucrà din răsputeri, a reacționat înăbușind orice încercare de trezire a Aromânilor la conștiința națională.

De acì înainte va trece aproape o jumătate de veac și nu se va ști nimic despre existența Aromânilor. Abià când evenimentele politice din

---

[1]) Vezi despre aceasta O. Lugoșianu, *Societatea femeilor române din* 1815, publicată în *Revista Nouă*, anul VII (1894), pp. 278—284; Dr. Gheorghe Alexici, *Macedoromânii*, publicat în *Conv. Lit.*, anul XXXVII (1893), pp. 865—960), mai ales partea a doua, pp. 939—960; G. Murnu, *Românii Macedoneni în Austro-Ungaria*, publicat în « Gazeta Macedoniei » din 7 Ianuarie 1901; Per. Papahagi, *Coloniile aromâne (Macedo-române) în fosta Ungarie*, publicat în *Transilvania*, anul LIV (1923), pp. 185—201; Gh. Tulbure, *Coloniile macedo-române din Ungaria și tinerețea mitropolitului Șaguna*, publicat în *Luceafărul*, anul VIII, pp. 129—133, conferință după cele publicate de Lugoșianu, Gh. Alexici, etc.

Principate, cu prilejul revoluției din 1848, au silit pe unii bărbați de stat și mari patrioți români ca poetul Dimitrie Bolintineanu, generalul Cristian Tell, I. Ionescu dela Brad să treacă în Orient, s'a început prin silințele Aromânilor stabiliți la București, o nouă acțiune pentru cultivarea elementului românesc din Balcani prin școli naționale.

Voi încercà să schițez aceste începuturi, insistând asupra unor anumite momente din evoluția acestei nouă mișcări.

Dela început trebuie să recunoaștem că acela, care pentru întâia dată a deșteptat interesul publicului român din cele două principate pentru soarta Aromânilor, a fost Dimitrie Bolintineanu[1]). Dacă se va fi dus el sau nu până în Macedonia nu se poate ști cu siguranță. Fapt este că publicarea călătoriilor sale la Românii din Macedonia, apărute cu câțiva ani înainte de înființarea primelor școli românești, a fost clopotul de alarmă care a trezit opinia publică din Țară și a trezit nădejdi nouă în inimile fraților români din Macedonia. Fără călătoriile lui Bolintineanu, Aromânii ar mai fi rămas încă multă vreme necunoscuți. Bolintineanu a fost acela, care, chiar atunci când a exagerat, s'a silit să-i înfățișeze marelui public din Țară într'o lumină cât mai simpatică. Și încercarea lui n'a rămas zadarnică. Apariția acestor călătorii, scrise cu atâta căldură, n'a fost numai o revelație pentru publicul românesc, care abià dacă auzise despre existența Aromânilor, dar trezì în inimile Macedonenilor stabiliți în Țară speranțe pentru salvarea din ghiarele grecismului a fraților rămași în patrie. [2])

Deaceea, chiar în anul 1860, din inițiativa Aromânilor Dimitrie Cozacovici[3]) din Aminciu, Zisu Sideri, Mihail Nicolescu, frații Goga, se formează la București un comitet, în fruntea căruia se aflau personalități marcante ca C. A. Rosetti, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Boliac, Cristian Tell, Dimitrie Cozacovici, Dinu Sideri și Iordache

[1]) Cf. articolul meu « Scrierile lui Dim. Bolintineanu despre Macedonia » publicat în *Omagiu lui I. Bianu*, (1927), 79.

[2]) N. Iorga (*Revista Istorică*, XIII (1927), p. 278), a relevat pentru întâia dată un pasaj din *Amintiri din pribegie* de Ion Ghica (p. 417) din care reiese că Bălcescu dorià să se ducă în mijlocul Aromânilor, înaintea lui Dimitrie Bolintineanu: « Eu aveam hotărîrea viind la Constantinopol d'a mă așezà între Cuțovlahi, căci socot de neapărat a developà naționalitatea într'acest avantpost al românismului. De a-i puteà trimite un om zdravăn acolo » — scrie lui Ion Ghica amicul său intim — « ca să ne facă un raport asupra stării morale și politice a lor, apoi am căutà o școală, și să dăm de lucru la atâția tineri ce mor de foame. Ar trebuì ca trimisul tău să se ia acolo bine cu popii și episcopii și să-i (ajute) a căpătà fonduri pentru deschiderea unei școli ».

« Peste câtăva vreme, Bolintineanu « descoperă » pentru opinia românească de atunci pe frații din Pind ». Iorga mai adaugă despre Bolintineanu: « La un moment, în Iulie 1850, el cereà lui Ioan Ionescu să-i afle un ciflic în Dobrogea, unde s'ar așezà cu fratele; p. 577, cf. și p. 547. Se gândià chiar la colonizare în Bulgaria; p. 550. V. și p. 604 ».

[2]) Despre Cozacovici vezi monografia lui C. I. Cosmescu, *Cosacovici și Aromânismul*, publicată în Anal. Ac. Rom., Tomul XXV (1902—1903).

Goga din Vlaho-Clisura. Scopul acestui comitet erà procurarea de mijloace pentru începutul unei acțiuni în Macedonia. La început, el a redactat un manifest scris în românește și grecește, care trebuià să fie răspândit la Aromânii din Macedonia. Acest manifest n'a prea fost bine înțeles de Aromâni, în schimb, însă, agenții Patriarhiei din Constantinopole care urmăreau toate mișcările patrioților din Țară și erau foarte iritați din cauza secularizării averilor mânăstirești, luaseră, prin prelații greci din Macedonia, toate măsurile de apărare în contra unei eventuale încercări de a se deschide o școală românească.

Lucrurile ar mai fi continuat multă vreme așà, dacă în anul lansării manifestului, Dimitrie Atanasescu, Român din comuna Târnova lângă Bitolia, de meserie croitor la Constantinopole, n'ar fi dat de un exemplar din acel manifest, într'o zi pe când se aflà la o cafenea din Galata. Entusiast, așà cum l-am apucat și eu la bătrânețe, el fu imediat câștigat pentru noua idee, și, după ce în câteva luni a lichidat cu atelierul de croitorie, în 20 Iulie 1861 a venit în Țară, ajutat și încurajat de primul poet aromân Mihail Nicolescu [1]), ca să învețe carte românească. Prin stăruința lui Cezar Boliac, la începutul anului școlar următor, el a fost înscris la liceul Matei Basarab. Acì a urmat numai trei clase și în 1864 se hotărî să plece în comuna sa natală, spre a deschide o școală românească. În acest scop, el s'a adresat direct Domnitorului Cuza, cerând să i se acorde un ajutor pentru înființarea primei școli românești în Macedonia. Domnitorul a recomandat cererea « la luare în deaproape considerație » Ministrului Instrucțiunii, care tocmai atunci se nimerise să fie Dimitrie Bolintineanu, iar acesta, printr'un raport adresat consiliului de miniștri, a obținut aprobarea guvernului, în virtutea căreia, în 16 August 1864, s'a publicat decretul Domnitorului pentru deschiderea primei școli românești în *Macedonia*.

Acesta este începutul. Dimitrie Bolintineanu ca scriitor și ministru, Dimitrie Atanasescu ca apostol și fecund autor de cărți didactice, sunt ctitorii școalelor românești din Macedonia [2]).

Activitatea dascălului care duceà o nouă învățătură printre Aromâni, deșì la început a cunoscut multe piedici din partea școalei grecești, n'a rămas fără răsunet în celelalte comune românești. Printre acestea, Gopeș a fost cea dintâi care a încercat să imite exemplul Târnovei, unde funcționà Atanasescu. După ea, au urmat și altele; numai că, pe vremea aceea, nu se găseau dascăli. Pentru a scăpà de acest rău, comitetul despre care a fost vorba, a stăruit pe lângă guvern să aducă din Macedonia un număr de tineri care să studieze câtva timp în școlile din Țară și apoi să fie trimeși ca dascăli acasă. Această cerere a fost aprobată, și în luna August din 1865, Ministerul Instrucțiunii a trimes în Macedonia

[1]) Vezi mai departe la p. 91, nota. Despre D. Atanasescu vezi *Grai Bun*. anul I (1907). p. 209.

[2]) Pentru începutul școlilor din Peninsula Balcanică, vezi Mihail Codrescu, *Istoricul școlilor române din Turcia*. București, 1906; Th. Burada, *Cercetări despre*

pe călugărul Averchie [1]) ca să aducă în Ţară pe tinerii ceruţi de comitet. Averchie s'a reîntors cu zece tineri originari din Pind, pentru care s'a creat un internat la mânăstirea Sfinţii Apostoli, pus sub conducerea lui I. C. Massim şi I. Anghelescu. Mai târziu, au mai venit şi alţii de prin părţile Macedoniei, aşà încât numai după câtva vreme internatul numărà 40 de elevi, dintre care unii, după isprăvirea cursurilor, s'au stabilit pentru totdeauna în Ţară.

În acest timp, propaganda românească din Peninsula Balcanică câştigà teren din ce în ce mai mult şi treptat au început să se deschidă şcoli în mai multe centre româneşti, ca Avdela (1867), Pleasa şi Coriţa din Albania (1881), Bitolia (1881), Magarova, Nijopole, Mulovişte [2]), Clisura, Salonic, etc.

La Bucureşti, după deschiderea internatului din Sfinţii Apostoli, din iniţiativa mai multor Români macedoneni sprijiniţi de cele mai marcante personalităţi din Ţară, s'au pus bazele unei « Societăţi de Cultură Macedoromână », având în frunte un comitet de 35 membri, printre care figurau Mitropolitul Primat Calinic Miclescu, Dimitrie şi Ion Ghica, C. A. Rosetti, V. A. Ureche, Vasile Alecsandri şi alţii. Cu ajutorul acestei societăţi, care, la început, a desfăşurat o activitate mare pentru intensificarea acţiunii româneşti în Macedonia, şi cu concursul material şi sprijinul moral al guvernului român, s'au înfiinţat şcoli în mai toate centrele româneşti, iar limba română a fost introdusă în mai multe biserici, în care până atunci se slujeà numai în greceşte. Astfel încât, după o activitate de 36 de ani, în 1900 Aromânii aveau 6 şcoli secundare şi 113 şcoli primare cu mai multe biserici. Toate aceste şcoli înfiinţate în bună parte sub conducerea inspectorului Apostol Mărgărit, mai târziu au fost reorganizate, creându-se membrilor corpului didactic din Macedonia o situaţie apropiată de aceea a colegilor lor din Ţară, de către administratorul şcoalelor de atunci, George C. Ionescu, actualul Consul General al României la Constantinopole, ajutat de Dumitru Dan, revizor şcolar.

şcolile româneşti din Turcia; I. Apostol Mărgărit, *Şcolile române de peste Dunăre* în *Conv. Lit.*, VIII pp. 235, 264, 317, 353. Goschin, *Scurt istoric al şcolilor româneşti din Peninsula Balcanică dela înfiinţarea lor şi până azi*, publicat în ziarul « Ecoul Pindului », anul I, Nr. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21. *Documente aromâneşti dintre* 1860 *şi* 1870 de V. Papacostea în « Revista Aromânească », II, 81. *Începutul şcoalei române în munţii Pindului* de Mihail Pinetta în « Peninsula Balcanică », anul II, nr. 11—12, p. 279—281. *Cum s'au înfiinţat întâiele şcoli în Albania* de Epaminonda Balamace în « Peninsula Balcanică », anul VIII, Nr. 5—6, p. 71, Nr. 9, p. 136; *Colaborare albano-română* de Mitu Dona în « Graiul Românesc » I, Nr. 9, p. 183.

[1]) Informaţiuni despre Averchie ni se dau acum în *Insemnările lui Ioan Şomu Tomescu privitoare la arhimandritul Averchie* de Victor Papacostea în « Revista Aromânească », II, 38—55. După aceste însemnări, Averchie, înainte de a venì în ţară, a făcut cunoştinţa lui Crist. Tell la Sf. Munte.

[2]) Despre şcoala din Mulovişte vezi Guşu Papacostea-Goga, *Din zilele redeşteptării macedo-române* în *Conv. Lit.* LIV (1924) p. 585—622.

Acum mai trebuià rezolvată chestiunea bisericească, în virtutea căreia Aromânii puteau aveà chiriarhii lor, care trebuiau să le sfinţească bisericile şi să le hirotonisească preoţii. Însă la aceasta se opuneà Patriarhia din Constantinopole, mai ales că Aromânii din Turcia nu erau recunoscuţi de guvernul turc ca naţiune deosebită de Greci. În anul 1905, în urma stăruinţelor guvernului român depuse pe lângă Poartă, Ministrul României la Constantinopole, Al. Em. Lahovary, a reuşit să realizeze şi această ultimă dorinţă [1]). Acum totul ar fi mers bine, dacă, în urma revoluţiei Junilor Turci, nu s'ar fi precipitat evenimentele cu izbucnirea războiului balcanic, în urma căruia a urmat desmembrarea elementului românesc între statele învingătoare: Grecia, Serbia şi Bulgaria.

Dar acţiunea românească în Macedonia n'a contribuit numai la trezirea sentimentului naţional, ci şi la înfiriparea unei literaturi dialectale, din care s'a putut formà cu timpul un dialect literar unitar pentru toate tulpinile de Aromâni. În urmărirea acestui scop, s'au scris manuale aromâneşti, cum au fost acelea ale lui Atanasescu şi Andrei Bagav, s'au tradus părţi din sfânta scriptură, s'au creat reviste şi jurnale, în care prima pletoră de scriitori ca Mihail Nicolescu, Constantin Belimace, George Murnu şi alţii au publicat bucăţi literare a căror lectură a format multă vreme hrana sufletească a Românilor din sudul Dunării. Mai în urmă, această literatură a fost îmbogăţită şi mai mult prin contribuţiile scriitorilor mai tineri ca Nuşi Tuliu, N. Batzaria, Marcu Beza, Nicolae Velo şi alţii.

Astăzi starea Aromânilor este destul de gravă.

În urma intervenţiei României în războiul balcanic, prin tratatul din Bucureşti (1913), Grecia, Serbia şi Bulgaria se angajau să asigure Aromânilor autonomia şcolară şi bisericească. Aceste angajamente abià au început să fie aplicate, când a izbucnit marele războiu.

În cursul acestui războiu, o parte dintre Aromânii aşezaţi în masivul Pindului, profitând de prezenţa armatelor de ocupaţiune italiene, într'un congres ţinut în 27 Iulie 1917, la care au luat parte delegaţi din toate comunele din Pind, s'au declarat independenţi într'un stat naţional-canton sub protecţia Italiei. Dar după câtva timp, trupele italiene retrăgându-se, armatele greceşti au reocupat masivul Pindului, iar o parte din notabii aromâni, de teama persecuţiilor greceşti, s'au refugiat în sudul Albaniei [2]).

---

[1]) Textul Iradelei Imperiale, prin care M. S. Sultanul consacrà în mod solemn existenţa naţionalităţii române în Turcia, conferindu-i drepturi civile egale cu acelea de care se bucurau celelalte naţionalităţi din Imperiu, a apărut în 9 Mai 1905, iar în 10 Mai a fost publicat în toate ziarele din Turcia. După acest rescript imperial, apărù şi o înaltă Teskereà Vizirială, comunicată tuturor departamentelor din Imperiu, în care se făceà cunoscut recunoaşterea legală a comunităţilor româneşti din Imperiu, învestite cu aceleaşi drepturi, de care se bucurau şi celelalte comunităţi creştine (Vezi *Documente Diplomatice*, publicate de Ministerul Afacerilor Străine. Bucureşti, 1905, p. XXXI urm.).

[2]) Vezi despre aceasta *Mişcarea Aromânilor din Pind* de N. Zdrulla în « Revista Macedoromână », II, p. 61—68 şi capitolul despre relaţiile Aromânilor cu Italia,

După încheierea armistițiului, Aromânii, printr'un memoriu adresat Puterilor la conferința păcii, au cerut crearea unei cămin independent in legătură cu Albania. Propunerea lor, lipsită de sprijinul eficace chiar al guvernului român care erà preocupat de alte chestiuni mai importante, n'a fost luată în seamă.

Rămași fără sprijin, ei nădăjduiau să-și păstreze mai departe autonomia școlară și bisericească din fiecare stat. Ea însă n'a fost respectată decât numai de Grecia și Bulgaria.

În acest timp, pentru Românii din Grecia a urmat o altă nenorocire. Prin pierderea din partea Greciei a războiului în Asia, a urmat schimbul de populațiuni dintre Turci și Greci, în urma căruia, pentru 300.000 de Turci din Macedonia grecească, treceau în Grecia 1.500.000 de Greci asiatici, insulari și din Tracia. O bună parte dintre aceștia au fost așezați în comunele românești. Ceva mai târziu, o lege agrară deposedà pe celnicii aromâni de livezile și munții lor plini de pășuni. Cu aceasta se dedeà cea mai grea lovitură păstoritului la Aromâni. În astfel de împrejurări, singura ieșire din această situație nu erà decât emigrarea lor în Țară.

Din anul 1925 păstorii aromâni au început să se așeze în Dobrogea Nouă [1]). Cu toate condițiunile grele în care se face colonizarea lor, ea trebuie să continue pentru aceia care nu mai pot trăi în țările balcanice. Până în ultimul timp, au emigrat mai multe mii de Aromâni, printre care trebuie socotiți și Aromânii din Albania și Bulgaria.

în care se vorbește și despre evenimentele din 1917 din Epir din lucrarea lui G. A. Colonna di Cesaro, *L'Italia nella Albania Meridionale*, note e documenti (1917—1918) 1922. Deasemenea darea mea de seamă, în *Dacoromania*, III, 894, asupra lucrării lui Giotto Dainelli, în care se amintește și de mărturiile lui Fr. Fazi, fostul guvernator al Epirului în timpul ocupației italiene. Vezi *Pentru mișcarea independenții Pindului* în « Peninsula Balcanică » II, Nr. 5 (1924), p. 82 de Toli Hagigogu.

[1]) Despre primele colonizări în Dobrogea, vezi numărul festiv consacrat pentru inaugurarea satului aromânesc « Frașari » din revista « Tribuna Românilor de peste hotare », anul IV, Nr. 1—2 (1927). Deasemenea *Emigrare și Colonizare* de Toli Hagigogu în « Peninsula Balcanică », anul II, Nr. 10 (1925), p. 233 și mai ales studiul lui Steriu T. Hagigogu, *Emigrarea Aromânilor și Colonizarea Cadrilaterului*, București, 1927.

I

DIALECTUL AROMÂN

PARTEA I

1. PRIMELE SCRIERI ÎN DIALECTUL AROMÂN

Graiul Românilor din sudul Peninsulei Balcanice a rămas multă vreme necunoscut. Cel dintâiu care ne vorbește, în treacăt, despre identitatea lui cu limba Românilor din nordul Dunării este istoriograful bizantin din sec. XV Chalcocondilas [1]). Despre aceeaș identitate pomenește în sec. XVII și Miron Costin, când spune că « și limba lor românească ca acestora [este], numai mai stricată cu de aceasta grecească și turcească » [2]). În cursul sec. XVIII informațiunile încep să se înmulțească, însă, la început, ele se mărginesc să accentueze tot numai asupra identității de origine a celor două graiuri. Astfel, după ce Constantin Cantacuzen Stolnicul reproduce spusele lui Miron Costin privitoare la originea și limba Românilor macedoneni [3]), Dimitrie Cantemir, independent de aceștia, reià chestiunea și, insistând ceva mai mult asupra comunității de obârșie, conchide că « Coțovlahii din țara grecească . . . dintr'aceiași Romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vremilor istorie mărturisesc » [4]). În sprijinul acestei idei, el, cel dintâiu, se referă la spusele istoriografului bizantin mai sus citat: « Acelaș Laonic Halcocondila pentru Românii care sunt în Grecia și le zicem Coțovlahi scriind, zice: *Τόδε Πίνδον ὄρος Βλάχοι ἐνειχοῦσιν αὐτῶν τῶν Δακῶν ὁμόγλωττοι* în muntele Pindul lăcuesc Vlahii, care sunt cu cestelalți Dachi tot de o limbă » [5]).

Oricât de însemnate ar fi relatările acestor istorici, ele par insuficiente, întrucât niciunul din ei, vorbind despre limba Românilor macedoneni, n'a avut putința să reproducă și câteva cuvinte din graiul lor.

---

[1]) Ed. Bonn, 319.

[2]) *Letopisețele Moldovei și Valahiei*, vol. I, 107.

[3]) N. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*. București, 125.

[4]) *Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor*. București, 153.

[5]) *Ib.*, 157.

Faptul acesta ne surprinde mai mult la Miron Costin care, după cum însuş mărturiseşte, a avut prilejul să vorbească şi cu unii dintre Macedoromâni: « şi încă cu dintr'înşii am vorbit ». El s'a mulţumit să arate că, deşi Aromânii vorbesc puţin deosebit de Dacoromâni, « şi unii şi alţii cu puţină vreme într'un loc aflându-se prea lesne se pot înţelege »[1]).

Probe de limbă aromânească erau să ne vină tot în cursul sec. XVIII, însă ceva mai târziu şi, direct, din gura învăţaţilor aromâni.

Aşezaţi în Peninsulă din timpuri străvechi, prin aptitudinile lor înăscute pentru comerţ şi industrie, Macedoromânii au evoluat repede dela starea lor de păstori cu viaţă nomadă la aceea de negustori cu viaţă sedentară. În această calitate, ei au fondat mai multe centre, între care Moscopole, oraş aşezat în Albania, străluci prin bunăstarea Aromânilor ca şi prin mulţimea instituţiunilor culturale. Dacă în şcoală se făceà ştiinţă în limba greacă, afară în popor, negustorii îşi însemnau socotelile în graiul lor. Mulţi dintre aceşti negustori, ademeniţi de câştiguri mai mari, ajungeau şi în ţări străine. Acei dintre ei cari apucaseră să înveţe în şcolile greceşti, trimeteau acasă scrisori scrise în greceşte. Dar cei mai mulţi din ei nu cunoşteau această limbă. Toţi aceştia scriau aromâneşte cu slove greceşti. Pe vremea aceea, scrisul în graiul de acasă erà un obiceiu izvorît din nevoile împrejurărilor, nu numai la Aromâni dar şi la Slavii şi Albanezii din Peninsula Balcanică [2]). Avem dovezi că,

---

[1]) După Thunmann, pe la sfârşitul sec. VI, în Tracia, se vorbià aromâneşte: « Gegen das Ende des sechsten Jahrhunderts sprach man schon in Thracien Wlachisch». Autorul reproduce cuvintele lui Teofanes: TORNA, TORNA, FRATRE, spunând că înţelesul de «a se întoarce, a se răsturnà» a lui TORNA există şi azi în dialectul aromân. Acest înţeles Thunmann l-a descoperit la elevul său macedoromân Ceagani, originar din Moscopole, care i-a şi reprodus fraza în aromâneşte: « *toarnă frate* ». Dau aci acest pasagiu, fiindcă n'a fost relevat până acum: « H(err) Tzechani hat mir berichtet, dass die Wlachen noch heutiges Tages *Τόαρνα Φράτε* zu sagen pflegen, wenn sie jemanden bitten, ein umgefallenes Tier, oder dessen Last, wieder aufzuhelfen » (Johann Thunmann, *Untersuchungen*, p. 341, nota). Gheorghe C. Roja merge şi mai departe în aromânizarea cuvintelor cronicarului bizantin. El le redă în aromâneşt: TOARNĂ, TOARNĂ, FRATE. Cf. p. 69 din această lucrare.

[2]) Primele poezii bulgăreşti culese în Macedonia de fraţii Miladinov, originari din Struga, lângă Ohrida, au fost scrise mai întâiu cu litere greceşti, după aceea tipărite de către episcopul Ştrosmaier la Zagreb (1861) cu litere slavoneşti (vezi *Periodečesko Spisanie*, XVI, 1885, p. 83). Învăţătorul bulgar din Ohrida Janaki Strezov, unchiul lui Şapkarev, a cules poezii bulgăreşti, pe la 1855, pe care le-a transcris tot cu litere greceşti. (Vezi Şapkarev, *Sbornik ot bălgarski narodni pěsni*, kniga I, Sofia, 1891, p. IV). Bulgarii din Rumelia, care în 1830 au trecut în Rusia, scriau în bulgăreşte cu litere greceşti. (Vezi P. D. Draganov, *Jugoslavjanskija knigi, statij napečatannija grečeskimi bukvami* în *Izvěstija Otděl. rus. jaz. i slov.* (1905) t. X, kniga I, 327). Despre culegerile de poezii populare ale lui Verkovič vezi St. Romanski, *Narodopisni materiali. Bălgarski pěsni să grăčko pismo ot Makedonjia iz arhivata na Verkoviča.* (Materiale populare scrise. Cântece populare cu litere greceşti din Macedonia, din arhiva lui Verkoviči), publicat în *Makedonski Pregled*, anul IV, fascicola 3, pp. 110—153 şi fascicola 4, pp. 107—120. Despre influienţa greacă la Bulgari vezi şi P. Cilev, *Edno pismo na Konstantin Miladinov do arhimandrit Hrisant* (o scrisoare a lui Constantin Miladinov către arhimandritul Hrisant), ib., anul I, fascicola 2, p. 71.

pe atunci, chiar dascălii de școli elementare învățau pe copiii Aromânilor să scrie aromânește cu slove grecești [1]).

Scrierea cu slove chirilice n'a fost cunoscută la Aromâni. Ea apare o singură dată, în Ardeal, în însemnările aromânești ale lui Simeon Barnuțiu, despre care se vorbește la p. 129.

O altă împrejurare care făcea pe Aromâni să se servească în scris, numai de nevoie, de graiul aromânesc erà și biserica. Serviciul divin în vremea aceea făcându-se în limba greacă, Aromânii necunoscând această limbă, traduceau cărți bisericești în aromânește, transcriindu-le cu slove grecești. Acest obiceiu existà și la Slavii din Macedonia, căci și la ei, pe la sfârșitul acestui veac, apar cărți slavonești scrise cu litere grecești [2]).

Din pricina acestor nevoi, se pare că silințele cărturarilor Aromâni din a doua jumătate a sec. XVIII erau îndreptate în două direcții: unii, admiratori ai culturii grecești și încredințați că numai în această unică limbă cineva se poate cultivà, țineau cu orice preț să-i învețe pe Aromâni grecește. Alții, din contră, dându-și bine seamă de această imposibilitate, din punctul de vedere practic, țineau să învețe pe Aromâni în graiul lor de acasă. Din prima direcție, școala din Moscopole ne-a dat pe scriitorii aromâni Theodor Cavallioti și Daniil Moscopoleanul, din a doua direcție pe Constantin Ucuta și pe toți traducătorii de cărți bisericești în graiu aromânesc ajunse până la noi în voluminoasa lucrare «Codex Dimonie».

---

[1]) Vezi despre aceasta interesantul articol al octogenarului poet aromân Constantin Belimace, reproducând un model de felul cum scriau Aromânii cu litere greceşti, în Calendarul aromânesc « Grai Bun » pe anul 1908, p. 29. Vezi de asemenea şi inscripţia aromânească cu slove greceşti de pe vasul « Simota » publicată de Per. Papahagi, *Din trecutul cultural al Aromânilor* în « Anal. Acad. Rom. », Seria II, Tomul XXXV (1912—1913). Memoriile secțiunii literare București, 1913, pp. 1—36. Profesorul Neculai Tacit a descoperit în Ohrida manuscrise aromânești cu litere grecești, ca Viața Sf. Antoniu, diferite socoteli și creanțe datate din 1830—1856. (Vezi *O narațiune bulgărească despre Aromânii din regiunea Ohrida-Monastir, în prima jumătate a sec. XIX* de Victor Papacostea în « Revista Aromânească », II, (1929), pp. 146—147.)

[2]) Dr. L. Miletič, *Dva bălgarski răkopisa să grăčko pismo* (două manuscrise bulgărești cu slove grecești) publicate în *Glasnik Starini*, kniga VI, Sofia, 1920. Autorul studiază: 1. « Nedělni poučenija ot XVIII věk » (învățături de duminecă din sec. XVIII). 2. « Tărlisko evangelie ot 1861 god. ». (Evangelia din satul Tărlis, ținutul Nevrocop, din anul 1861). Prima lucrare reprezintă un manuscris bulgăresc în posesiunea Academiei Române, intitulat: « Manuscris slavon scris cu litere grecești, din biblioteca Episcopului Dionisie dela Buzeu. Dăruită de Ministerul Cultelor și Instr. Publice. Seria E, Nr. 56.872, 17 Sept. 1897. Găsit între manuscrisele grecești. 18, III, 1906 » (p. 7). A doua lucrare (p. 71) cuprinde fragmente de evanghelie scrise în graiul din Nevrocop.

Kiril Mirčev publică *Edin nevrokopski bălgarski sbornik s grăčko pismo ot kraja na minalijat věk,* o culegere bulgărească din Nevrocop, scrisă cu litere grecești pe la sfârșitul veacului trecut, (*Makedonski Pregled,* VII fasc. 2 și 3 p. 149—188). Această culegere se datorește părintelui Ioan Nikolov din satul Téchovo lângă Nevrocop, aproape de Tărlis, de unde vine evanghelia publicată de Miletič, despre care am vorbit mai sus.

2. SCRIITORII AROMÂNI DIN PRIMA DIRECȚIE

Lucrarea lui Theodor Cavallioti este cunoscuta «Protopirie» [1]), un fel de cărticică de cetire pentru clasele elementare, scrisă în greaca modernă. Întreaga lucrare are 104 pagini și conține tot felul de rugăciuni, bucăți din biblie cu un vocabular din 1170 de cuvinte grecești, traduse în aromânește și albanezește. Cuvintele sunt înșirate în trei coloane: în coloana întâia vin cuvintele grecești, în a doua se dă traducerea românească, iar în a treia traducerea albaneză.

Însemnătatea acestui vocabular, pentru cunoașterea dialectului aromân, a fost relevată pentru întâia dată de învățatul german Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, care l-a și publicat în lucrarea sa *Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europäischen Völker.* Erster Theil, Leipzig 1774. Cu prilejul publicării acestui vocabular, Thunmann vorbește despre Aromâni pe care îi numește «Tracische Wlachen», în spre deosebire de Dacoromâni «Dacische Wlachen» [2]). El accentuează asupra răspândirii Aromânilor în număr mare în Macedonia, Tracia și Tesalia [3]). Limba lor este aceeaș cu a Românilor din Dacia [4]), însă ei n'au venit din Dacia în locurile în care se găsesc [5]). Graiul lor a lăsat urme încă din sec. VI [6]), dar el a rămas necunoscut până la publicarea vocabularului lui Cavallioti [7]).

După aceste amănunte de ordin etno-linguistic, Thunmann ne dă informațiuni despre activitatea extraordinară a lui Cavallioti, protopopul din Moscopole, pe care îl numește cel mai învățat dintre Aromâni, care nu cu

---

[1]) *Πρωτοπειρία παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ αἰδεσιμωτάτου διδασκάλου Ἱεροκήρυκος καὶ πρωτοπαπᾶ Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου τοῦ Μοσχοπολίτου, ξυντεθεῖσα καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου Κυρίου Γεωργίου Τρίκουπα, τοῦ καὶ Κοσμήσκη ἐπιλεγομένου ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως. Ἐνετιησιν αψό 1770. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι.* Superiorum permissu ac privilegio. (Prima învățătură, întocmită de prea învățatul și prea cuviosul dascăl, predicator și protopop d-l Theodor Anastas Cavallioti din Moscopole, și acum pentru întâia oară dată la lumină cu cheltuiala prea cinstitului și prea folositorului d-l Gheorghe Tricupa, supranumit și Cosmischi din Moscopole. Veneția, 1770. Tipografia Antonie Bortoli. După G. Meyer, *Albanesische Studien,* IV, (1895), p. 3).

[2]) «Es sei mir um der Kürze willen erlaubt, die Wlachen jenseits der Donau *Thracische-Wlachen* und diejenigen, welche diesseits dieses Flusses sitzen *Dacische Wlachen* zu nennen. Der Name Koutzo-Wlachen, ist, wie schon gemeldet worden, ein Schimpfwort» (p. 776, nota).

[3]) Vezi cele spuse de Thunmann în capitolul «Numărul Aromânilor» p. 31.

[4]) «Sie reden eben dieselbe Sprache, als ihre Brüder diesseits der Donau; nur ist sie mit griechischen Wörtern stärker vermischt» (ib.).

[5]) Vezi capitolul «Originea Aromânilor» p. 22.

[6]) «Seit 750 Jahren heissen sie schon Wlachen, und von ihrer Sprache finden sich schon Spuren aus dem sechsten Jahrhundert» (ib.).

[7]) «Von der Thracischen-Wlachischen Sprache aber, ist, meines Wissens, vor dem Wörterbuche, welches ich mitteile, noch nichts bekannt gemacht. Beide Wörterbücher sind zwar nicht sehr vollständig, aber sie werden destoweniger allen Sprach- und Geschichtforschern angenehme Geschenke sein» (ib. 177).

puțin folos a învățat limbile, filosofia și matematica [1]). Toate aceste informațiuni Thunmann le-a avut dela un student aromân originar din Moscopole, anume Constantin Hagi-Ceagani, un om, după Thunmann, cu multe cunoștințe în filozofie și cu o putere de cugetare strălucită. Acest Hagi-Ceagani, după ce se oprise mai mulți ani la Universitatea din Halle, a vizitat în interes de studii și alte centre din Apus, ca Leiden, Cambridge, după aceea Franța și Italia. El a fost acela care a dăruit lui Thunmann cărticica lui Cavallioti și tot el i-a povestit amănunte cu privire la numărul, întinderea și limba Aromânilor [2]).

Thunmann, publicând vocabularul lui Cavallioti, a adăugat la fiecare cuvânt și traducerea latină, pe care o trece în prima coloană în locul cuvintelor grecești, iar pe acestea le-a trecut în josul paginei în patru coloane mici, așà cum se vede în alăturata reproducere.

În afară de exemplarul lui Thunmann, a mai fost descoperit încă unul de către învățatul albanolog Gustav Meyer, pe care l-a publicat în ale sale *Albanesische Studien*, IV [3]). Exemplarul din urmă are numai 96 de pagini în loc de 104. Ultimele opt pagini lipsesc.

Amândouă au fost supuse unor studii amănunțite.

Primul a fost cercetat de către vestitul slavist Franz Miklosich [4]), al doilea de însuș G. Meyer. Acești învățați, la transcrierea cuvintelor aromânești, au încercat să se apropie cât mai mult de pronunțarea aromânească. Însă amândoi arată greșeli. Astfel, G. Meyer,

---

[1]) « Er ist ein gelehrter Mann, der gelehrteste unter seinem Volke, der Sprachen, Philosophie und Mathematik mit Nutzen studiert hat . . . Er ist aus Moschopolis gebürtig: jetzt ohngefähr 46 Jahr alt. Die Humaniora hat er in seiner Vaterstadt bei Chalkeus, eineim gelehrten Moschopolitaner, und bei Sevastos von Kastoria, dem Oekonom der Kastorianischen Kirche studiert; die Philosophie und Mathematik in Jannina, bei dem gelehrten Eugenius, der jetzt in Petersburg ist, un damals Vorsteher der Schule des Karagianni, und Marutzi in der vorgedachten Stadt war. Er hat über fast alle philosophische Wissenschaften geschrieben, wovon aber nichts gedruckt worden » (p. 178, nota).

Acum în urmă, Victor Papacostea, descoperind la Academia Română trei lucrări inedite ale învățatului aromân, scrise în limba greacă, a publicat un studiu, din care, abia la a treia corectură din această lucrare, am putut citi întâia parte: *Teodor Anastasie Cavallioti* în *Rev. Ist. Rom.* I, 383—402.

[2]) « Herr Konstantin Hadgi Tzechani von Moscopolis hat mir dieses seltene Buch verehrt: ein Mann von vielen Kenntnissen, besonders in der Philosophie und Mathematik; von einer aufgeklärten Denkungsart, und eines glücklichern Schicksals würdig. Nachdem er über drei Jahre zu zwei wiederholten malen sich bei dieser Universität aufgehalten, Leiden und Cambrige besucht und Frankreich und Italien besehen hat, geht er nun nach seinem Vaterland zurück, um durch seine erworbene wissenschaft seinen handsleuten zu nutzen. H. Tzechani hat mir überdies viele Nachrichten mitgetheilt, als von ihrer Benennung, Ausdehnung, Volksmenge, Sprache u. s. w. » (179—180, nota).

[3]) *Das griechisch-südrumänisch-albanische Wortverzeichniss des Kavalliotis, herausgegeben und erklärt.* Wien, 1895.

[4]) Dr. Franz Miklosich, *Rumunische Untersuchungen.* B. *Macedo-rumunische Sprachdenkmähler.* Wien, 1882.

care a căutat să evite greşelile lui Miklosich [1]) transcrie, fără nici un

218 Ueber die Geſchichte und Sprache

Latina.	Βλαχ.	Ἀλβανιτ.
51 Columba	Παρȣμμπȣ.	Πελȣμμπ.
52 Tranſeo	Τρέκȣ.	Σκόγ.
53 Capio	Αλιάȣ.	Μᾶρ.
54 Solea equi	Πέταλα.	Ποτκȣα.
55 Gallus gallina-ceus	Κȣκότȣ.	Καντέζ. Γγέλ.
56 Volo, as.	Ἀζμπόρȣ.	Φλιȣτιȣρόγ.
57 Pellis	Κιάλε.	Λιακȣρα.
58 Petra	Κιάτρα.	Γκȣρ.
59 Pinus	Κίνȣ.	Μπορίκα.
60 Cado	Κάντȣ.	Μπίγιε.
61 Puteus	Πȣτζȣ.	Πȣς.
62 Abeo	Μεντȣκȣ.	Βέτε.
63 Mentum	Γκρȣννιȣ.	Πέπαλαζα.
64 Salto	Σάρȣ.	Κατζέγ.
65 Lutum	Λȣτȣ.	Μπάλτα.
66 Curro, Veredis iter facio	Νγιοντάȣ ντεαλάγκα.	Βραπέγ.
67 Furcella	Τζημμπῆδε.	Φȣρκȣλίτζα.
68 Cubitus	Κότȣ.	Κȣτ.
69 Prehendo	Ακάτζȣ.	Ζέ.
70 Palmus	Πάλμα.	Παλάμμπα.

Ῥωμ.

51 Περιςέρι. 52 Περνῶ. 53 Πέρνω. 54 Πέταλον.
55 Πετεινός. 56 Πετῶ. 57 Πετζί. 58 Πέτρα.
59 Πεῦκος. 60 ΠέΦτω. 61 Πηγάδι. 62 Πηγαίνω.
63 Πηγȣ͂νι. 64 Πηδῶ. 65 Πηλός. 66 Πηλαλῶ.
67 Πηρȣ͂νι. 68 Πῆχυς. 69 Πιάνω. 70 Πιθαμή.

71

[1]) « Aus diesem Thunman'schen Abdrucke der von Fehlern und Missverständnissen nicht frei ist, stammt alle Kenntniss der Rumänologen und Albanologen über

motiv *aritsu* (391, 877), *cătsulă* (901), *ncatsu* (574), *tseriașă* (404), *tsicoară* (830), *tsoară* (474), *zmeltsu* (852) cu *ts* în loc de *č*: aričŭ, căčulă, ncaču, čeriașă, čicoară, čoară, zmelču, din cauză că în original pentru sunetele *ts* și *č* se întrebuințează unicul semn grecesc τζ (tz). Acum în urmă, Per. Papahagi a reeditat textul aromânesc, căutând să redeà cuvintelor o transcriere care să ne înfățișeze adevărata pronunțare aromânească [1]).

Cu toate că cuprinsul lucrării lui Cavallioti conține numai un singur text aromânesc din două rânduri: « Hristos de mortsi nĕstăsì cu morte mortea călcăndu, ș'a mărmintătorlor ahărzì bană harizmă », iar restul sunt numai cuvinte, totuș ne putem face o idee despre aspectul local al dialectului aromânesc. El reproduce graiul din Albania.

Rostirea lui *oa* ca *o* relevată mai de mult de mine [2]) se arată în formele din text: *morte*, *mortea* pentru moarte, moartea. În vocabular ea apare numai în cuvântul *vomeră* (1038) « Pflugsterz » pentru voameră.

Proteza lui *a-* lipsește la cele mai multe cuvinte. Avem: *fetu* (165), *yiñe* (55), *ki'căsescu* (189), *r̄ăñe* (1167), *rădătsină* (836), *rău* (806), *r̄ană* (787), *rcoare* (497), *r̄ošu* (431), *capu* (177) etc., pentru formele obișnuite la ceilalți Aromâni: afetŭ « făt », ayiñe « vie », ak'icăsescu « pricep » etc.

Sunetul *î* nu există. Pretutindeni avem *ă* ca în graiul Românilor din nord.

Diftongul *ea* urmat în silaba următoare de *e*, este redat de cele mai multe ori prin *e*: *urecl'ie* (99), *impetigă* (534), *burete* (577), *fumel'e* (1049), etc. pentru ureacl'e, mpeatică, bureate, fumeal'e etc.

În cuvintele în care apare diftongul *ea*, acesta este redat prin *ia* ca în limba din Cod. Dim.: *Θiaminu* (320), *priagu* (395), *ǧuniapine* (399), *fiată* (451), *criaštitu* (458), *cucuviao* (464), *liagănu* (470), *tsiapă* (495), etc.

La sfârșitul cuvintelor, *u* apare plenison, fie că urmează după un grup de consoane sau după una singură: *bagu* (109), *acu* (119), *nepotu* (60), *omu* (61), *numeru* (72), *ñelu* (78), *mascuru* (81), *lasu* (101), *scaperu* (89), *oboru* (96), etc.

Pronunțarea lui r este cu puternice vibrațiuni apicale. Ea se arată la începutul și mijlocul cuvintelor și este redată prin rr (ϱϱ): *ar̄adu* (680), *ar̄oamigu* (592), *cur̄ao* (584), *tur̄ašte* (582), etc. Nu se știe dacă prin transcrierea lui r cu rr Cavallioti nu înțelegeà să redeà și rostirea velară a lui r, așà cum se aude la Fărșeroți.

---

dieses Buch. Auch Miklosich konnte sich in seiner Bearbeitung des südrumänischen Wortmateriales a. a. O. 10 ff. lediglich darauf stützen und hat die Irrthümer Thunmann's mit hinüber nehmen müssen (p. 1 și 2).

[1]) Per. Papahagi, *Scriitorii Aromâni în sec. XVIII*. București, 1909. Însă nici Papahagi n'a putut scăpà de unele transcrieri greșite. Astfel cuvântul *aliθhe*, transcris așà atât de Thunmann cât și de Miklosich și G. Meyer, la Papahagi îl găsim sub forma *alih'a*. Și forma cu *Θh* este atestată și la Dal.

[2]) Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, publicat în *Dacoromania*, II, p. 496.

Trecerea grupelor *rl*, *rn* în *r̃* apare pe alocuri şi la Cavallioti: *aşter̃u* (950), *petur̃icl'e* (740), *ar̃icl'u* (654), etc.
Între cuvintele nouă întrebuinţate de autor, avem *pericul* (415) şi *moneδă* (626).
Între cuvintele rar̃i avem *curte* (477) azi « ubor ».

*

Lucrarea lui Daniil Moscopoleanul este «*Lexicon Tetragloson*», publicat în *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία* « Invăţătura introducătoare », un fel de carte de lectură, cuprinzând cunoştinţe de religie: *Διδασκαλία χριστιανική* (p. 39), din ştiinţe: *Περὶ στοιχειοδῶν ἀρχῶν τῆς φυσικῆς* (p. 54), din stilul epistolar: *᾿Αρχὴ τῶν ἐπιστολικῶν χαρακτήρων* (p. 60), din matematici: *Περὶ τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῆς ἀριθμητικῆς* (p. 72), etc. Lexiconul în patru limbi, în care se cuprind frazele aromâneşti, este dat dela început, după câteva stihuri, la p. 10. Această lucrare a ajuns până la noi în două ediţii: una mai veche fără dată şi alta mai nouă din 1802: *ἐν ἔτι σωτηρίῳ, αωβ'*.
Prima ediţie a fost reprodusă de cercetătorul englez William Martin-Leake în ale sale *Researches in Grecce*, London, 1814, pp. 383—403.
Lucrarea lui Daniile nu este propriu zis un lexicon, după cum arată titlul, ci o carte de conversaţiuni cu fraze mai scurte şi mai lungi, întrebuinţate în vorbirea zilnică. Titlul primei ediţii este: «*Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἤτοι τῆς ἁπλῆς ῥωμαΐκῆς τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς ᾿Αλβανικῆς*». Leake, după ce face un scurt istoric asupra Românilor din sudul Dunării, sprijinit pe date din istoriografii bizantini, reproduce în cinci coloane Lexiconul, dând în prima coloană fraza în traducere engleză, iar în celelalte patru reproducând după Daniil frazele în cele patru limbi: greceşte, albanezeşte, aromâneşte şi bulgăreşte.
Însemnătatea lucrării lui Daniil pentru cunoaşterea nu numai a dialectului aromân dar şi a celorlalte limbi balcanice, albaneza şi bulgara, este foarte mare. Nicăiri în literatura dialectală aromână nu întâlnim o construcţie a frazei atât de liberă ca în cartea lui Daniil. În calitate de Aromân, ca unul care stăpânià bine dialectul, el scrià neinfluenţat de celelalte limbi. Se pare că el cunoşteà bine numai greceşte şi albanezeşte. Limba bulgară nu o cunoşteà, căci după cum vom vedeà, textul bulgar i-a fost tradus de o altă persoană. Nefiind o simplă înşirare de cuvinte fără întrebuinţare în frază, cum erà lucrarea lui Cavallioti, lexiconul lui Daniil erà folosit de către toţi aceia care vroiau să înveţe limbile balcanice pentru nevoile lor comerciale. Aşà se explică de ce, numai după câţiva ani, acest lexicon a trebuit să apară în a doua ediţie, iar după câteva decenii a apărut o a treia ediţie, bulgărească, alcătuită numai pentru folosul Bulgarilor.
Începând cu sec. XIX, Bulgarii din Macedonia, luând parte tot mai activă la comerţul intern al Peninsulei Balcanice, aveau nevoie de

cunoașterea celor două limbi întrebuințate în comerț: greaca și turca. Pe vremea aceea, singura carte care le puteà înlesnì acest studiu erà lexiconul lui Daniil. Acela care a răspuns acestei nevoi a fost Arhimandritul H a g i T e o d o s i e, bulgar de origine, care, în anul 1841, a tipărit la Salonic, în tipografia sa proprie, lexiconul lui Daniil. De oarece retipărirea cărții lui Daniile se făceà în folosul Bulgarilor, de astădată ea a apărut în slove chirilice, iar textul aromânesc și albanezesc a fost înlocuit cu un text turcesc, numit de autor « karamanliski ». Lucrarea lui Daniil, în ediție bulgărească, poartă următorul titlu: „Книга за наꙋчéнїе трихъ ѧзиковь, славѧно-бóлгарскiи, греческаѧ и карамалúцкои " [1]).

După obiceiul timpului, editorul acestei nouă ediții a lexiconului nu indică pe autor.

Ea a fost cunoscută pentru întâia dată de către M. D r i n o v care a și publicat o dare de seamă: « Nekelko beležki za triezičnata Solunska kniga » (Câteva însemnări pentru cartea în trei limbi din Salonic) [2]). Mai târziu, profesorul bulgar I. I v a n o v, într'un articol: « Grăčko-bălgarski otnošenija predi cărkovnata borba » (Raporturile greco-bulgare înainte de chestiunea bisericească) [3]), se ocupă cu cartea lui Daniil, traducând apelul din fruntea lexiconului, adresat către Aromâni, Albanezi și Bulgari.

În timpul marelui războiu, profesorul rus M. S e l i š č e v, ocupându-se cu dialectele bulgărești din Macedonia, a studiat și graiul Bulgarilor de pe la sfârșitul sec. XVIII, supunând unei cercetări mai amănunțite și lexiconul lui Daniil, în ediția a doua și a treia (din Salonic), în partea bulgărească [4]).

Astăzi avem o nouă ediție critică a acestei lucrări, datorită profesorului bulgar N. A. P o g o r ě l o v, publicat în Analele Academiei Bulgare, secția istorico-filologică. După o introducere de 19 pagini, la p. 20 începe textul lexiconului și ține până la p. 43. În prima coloană vine textul grecesc, reprodus în original după ediția din 1802; în a doua coloană textul bulgar tot în original după aceeaș ediție; în a treia coloană se înșiră frazele bulgărești în slove chirilice, după ediția din 1841 (Salonic), iar în coloana a patra urmează transcrierea de către autor a textului bulgăresc. La sfârșit de tot (p. 43—48) se dă și un indice.

Dintre cele două ediții mai vechi ale lexiconului în patru limbi tipărite de Daniil, se cunosteà, după cum am spus mai sus, numai data ediției a doua (1802). Data primei ediții a rămas necunoscută. Tot așà de necunoscut a rămas și locul în care s'a tipărit această primă ediție.

După Leake, tipărirea ediției a doua ar fi urmat aproape după cincizeci de ani dela întâia: « about fifty years ago » în Moscopole. Prin

---

[1]) « Carte pentru studiul celor trei limbi: slavono-bulgara, greaca și turceasca ».
[2]) Cf. *Knižici za pročit*, XIII—X, p. 195. Salonic, 1891.
[3]) Cf. *Sbornik v čest na prof. L. Mileti* . Sofia, 1912, pp. 163—165.
[4]) A. M. S e l i š č e v, *Očerki po makedonskoi dialektologii*. T. I. Kazan, 1918.

urmare, prima ediție s'ar fi tipărit între anii 1760 și 1770, cam în acelaș timp sau ceva mai înainte, cu « Protopiria » lui Cavallioti. Admițând această presupunere, trebuie să credem că a doua ediție n'a putut fi tipărită sub îngrijirea lui Daniil. Deoarece distanța dintre prima și a doua ediție este prea mare pentru o viață de om. Dacă la prima ediție protopopul din Moscopole ar fi fost numai de treizeci de ani, ceeace este puțin pentru rangul ce-l ocupà, el ar fi trebuit să atingă vârsta de optzeci de ani, când a dat la tipar a doua ediție revăzută și amplificată. Și nici locul nu pare a fi Moscopole, deșì, după cum vom vedeà, Roja ne asigură că în acest oraș s'au tipărit mai multe cărți românești [1]).

Miklosich, care a studiat chestiunea mai bine decât toți, spune: « Wer sich erinnert, dass die *Πρωτοπειρία* von Kavalliotis 1770 in Venedig gedruckt wurde und dass noch niemand ein nachweisbar in Moscko-polis gedrucktes Buch gesehen hat, wird nicht umhin können anzunehmen, dass auch die Schrift von Daniel aus einer Buchdruckerei Venedigs hervorgegangen ist. Für diese Annahme spricht auch die Form der Lettern » [2]).

Miklosich a avut dreptate.

Într'adevăr, astăzi se știe sigur, după descoperirea unui nou exemplar din prima ediție de către Iv. Snĕgarov, că prima ediție din lucrarea lui Daniil a fost tipărită la Veneția în anul 1794.

În timpul marelui războiu, Snĕgarov s'a dus la Ohrida ca să se informeze dacă există ceva documente vechi privitoare la trecutul Bulgarilor din Macedonia. Printre multe cărți și hărtii, despre care autorul vorbește în articolul său « Novi danii za bălgarštinata v Makedonia » (Dovezi nouă pentru bulgarismul în Macedonia) [3]), a găsit și exemplarul în chestiune, având prima pagină ruptă. Din prefața acestei lucrări, Snĕgarov reproduce rândurile următoare: « *εἰς τρόπον ὅπου οἱ Μυσιοδάκες, οἱ Βούλγαροι καὶ ᾿Αλβανῖται, διὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ συνετέχη τὸ παρὸν, εἱμποροῦν κατ᾿ ἀρχὰς νὰ γυμνασθοῦν τὰ ῾Ρωμαϊκὰ εἰς τὸ Βιβλιάριον αὐτὸ καὶ ἔπειτα ὅταν ἔχουν τὸν τρόπον νὰ καταγίνουν καὶ εἰς ἄλλα μαθήματα δεινότερα καὶ ὑψιλοτέρα Θεωρίας* ». Autorul bulgar, fiind preocupat numai de ideia ca să găsească documente mai vechi, în care Slavii din Macedonia sunt numiți « Bulgari » nu « Sârbi », cercetează în câteva rânduri cartea lui Daniil numai din acest punct de vedere, reproducând pasajul de mai sus în care apare cuvântul « *Βούλγαροι* ».

În afară de acest nou exemplar Iv. Snĕgarov a mai dat și de un răvaș al lui Daniil, scris în 13 Aprilie 1793, și trimes de acesta protopopului de origine bulgară din Ohrida, părintele Ștefan, a cărui familie se

---

[1]) « In der Stadt Moschopolis, welche blos von den Romanen bewohnt wird, eine Buchdruckerei gestiftet wurde, in welchen viele romanische Bücher gedruckt sind » (*Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jentzeits der Donau wohnen*. Pesth, (1808), pp. 140—141.

[2]) Fr. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, p. 230.

[3]) « Makedonski Pregled », anul I, fascicola 4, pp. 55—56.

continuă și azi în Ohrida (Pop Stefanievi). În această scrisoare, pe care Daniil i-o trimete împreună cu manuscrisul lexiconului, printr'un elev al său, Dimitrie, îl roagă pe părintele Ștefan să-i traducă partea bulgărească, insistând să isprăvească traducerea într'o săptămână, pentrucă, imediat după sărbătorile de Paște, vrea să trimeată lexiconul în Veneția, ca să se tipărească: « *μετὰ τὸ Πάσχα θέλω νὰ τὸ στέλλω εἰς Βενέτιαν διὰ νὰ τυπωθῇ* ». Deasemenea îi mai spune, la traducerea din grecește în bulgărește, acolo unde nu este sigur, să întrebe pe rudele lui, ca să nu se strecoare vreo greșeală. Iată și conținutul scrisorii: « « *Ἰδοῦ στέλω μὲ τὸν παρόντα Δημήτριον ἕν σύντομον λεξικὸν διὰ νὰ τὸ μεταγλωτίσῃς Βουλγαρικὰ καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ Βάλῃς τὰ δυνατεῖα διὰ νὰ τελειωθῇ μὲ μίαν ἑβδομάδα· ὅτι μετὰ τὸ Πάσχα θέλω νὰ τὸ στέλλω εἰς Βενέτιαν διὰ νὰ τυπωθῇ, πλὴν πρόσεχε καλὰ διὰ τὴν φωνὴν* [1]) *τῶν γονέων σου ὅπου νὰ μὴ γένῃ κανένα λάθος. Ταύτην τὴν χάριν τὴν ζητῶ ἀπὸ τῆς λογιότητος καὶ ἐγὼ μένω ὑπόχρεος* » [2]). (Iată aici îți trimet, prin numitul Dimitrie, un lexicon scurt ca să-l traduci în bulgărește și te rog să faci tot posibilul ca să se isprăvească într'o săptămână, deoarece după Paște vreau să-l trimet în Veneția ca să se tipărească. Dar caută de te întreabă bine cu ai tăi, ca să nu se streacoare vreo greșeală. Acest serviciu îl cer dela știința ta și rămân îndatorat).

Cine este acest Dimitrie, prin care Daniil și-a trimes lexiconul său în Ohrida, ca să fie tradus în bulgărește? Răspuns la această întrebare ne dă o altă scrisoare a lui Daniil adresată tot protopopului Ștefan din Ohrida, cu data de 30 Aprilie 1792. In această scrisoare expediată numai cu un an înainte decât cea dintâiu, Daniil roagă pe protopopul Ștefan să aibă sub ocrotirea sa pe noul dascăl al copiilor din Ohrida, *Dimitrie Papa-Ioan*. Iată conținutul acestei scrisori:

Ἀδελφὲ σακελλάριε, ἂν ἀγαπᾷς ἐμέ, τώρα ὅπου ἔφθασεν ὁ μαθητής μου λογιώτατος κὺρ Δημήτριος τοῦ παπὰ Ἰωάννου νὰ γένῃ διδάσκαλος τῶν παιδίων τῆς Ἀχρίδος, νὰ ἔχῃς, νὰ τὸν στηρίξῃς εἰς τὰ πάντα καὶ νὰ τὸν ἔχῃς ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν πτερύγων σου, ὅτι ὁ νεανίας εἶναι ἄξιος καὶ σεμνὸς καὶ ἐλπίζω νὰ εὐδοκιμησῃ ἐπειδη συνέζησεν ἡμῖν καὶ ἐμιμηθη τὰ ἤθη μας.

Această scisoare împreună cu încă una, fără însemnătate pentru chestiunea care ne preocupă, au fost publicate tot de Snĕgarov în studiul său *Grad Ohrid* [3]). Din ea rezultă că Dimitrie, unul din cei mai buni elevi ai lui Daniil, reușise să fie numit, probabil, în anul în care scrià Daniil, ca dascăl în Ohrida. Naționalitatea lui ne este necunoscută. Probabil că va fi fost un Aromân, mai ales că la începutul sec. XIX și alți dascăli aromâni au funcționat în școlile din Ohrida: *Hagi-Puliu*

---

[1]) În scrisoarea publicată în « Makedonski Pregled », I, fasc. 4, p. 56 stă *εὐωχὴν* în loc de *φωνὴν*.
[2]) « Makedonski Pregled », IV, fasc. 3, pp. 84—85.
[3]) *Ib.*, pp. 57—88.

și *Milon*, originari din Samarina [1]). Snĕgarov, vorbind despre naționalitatea lui, crede că este albanez, identificându-l cu Dimitrie Mokran, din comuna Potcojani, aproape de Pogradeț, în Albania. Părerea lui Snĕgarov se sprijinește pe datele lui K. Ș a p k a r e v, care spune că și Dimitrie Mokran a învățat în Moscopole, acolo unde a studiat și *Dimitri Papa-Ioan*. Chestiunea nu este pe deplin lămurită. În orice caz, faptul că și unul și altul și-au făcut studiile în Moscopole, nu însemnează că amândoi reprezintă aceeaș persoană. Dimitrie Mokran erà unul și Dimitrie Papa-Ioan altul.

Într'o a treia scrisoare a lui Daniil, care nu este importantă pentru conținutul ei, se arată numele curent al lui Daniil. În această scrisoare, care poartă data din 1 Mai 1790, el semnează *Δανιὴλ Μοσχοπολίτης*, ceeace vrea să zică că numele lui erà Daniil Moscopoleanul [2]). În alte părți el iscălește: *Δανιὴλ Μιχάλη 'Αδάμη χατζῆ ὁ Μοσχοπολίτης*, adică Daniil Mihali Adami Hagi Moscopoliteanul [3]).

Dacă din descoperirea lui Snĕgarov se știe astăzi precis locul în care s'a tipărit lucrarea lui Daniil, urmează de aci oare că și data anului 1794 erà necunoscută până la descoperirea noului exemplar din ediția întâia? Judecând după discuțiunile avute de către editorii lui Daniil, începând cu William Martin-Leake (1814) până la Per. Papahagi (1909), rezultă că nu. De fapt, însă, ea erà dată chiar în corpul primei ediții, dar n'a fost observată de nimeni dintre filologi. Toți editorii Lexiconului în patru limbi, despre care a fost vorba mai sus, au cercetat lucrarea lui Daniil numai din punctul de vedere al limbii. Nimeni dintre filologi n'a avut curiozitatea să răsfoească și restul conținutului. Dacă s'ar fi făcut și acest lucru, atunci la p. 60 s'ar fi descoperit însemnarea tipărită cu litere grecești: « 1794 *Μαρτίου* 20 ».

Am spus mai sus că *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία* nu conține numai Lexiconul ci și capitole întregi cuprinzând noțiuni de fizică, de aritmetică, din stilul epistolar etc. La prima pagină din acest ultim capitol se dă un model de scrisoare, cum ar trebuì să se adreseze cineva Patriarhului Ecumenic: «*Πῶς νὰ γράφῃ εἰς Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην*». La sfârșitul acestui model, după ce se dă și formula de încheiere, urmează anul și luna indicate mai sus. Această scrisoare din a doua ediție este o reproducere din prima ediție, din care William Martin-Leake a avut un exemplar. Prin urmare, data de 20 Martie 1794 reprezintă data zilei în care a fost scrisă spre a fi dată la tipar pentru prima ediție. Această dată se mai repetă și în modelul de scrisoare adresată unui mitropolit:

---

[1]) K. Ș a p k a r e v, *Bălg. pregled*, II, kniga IX—X, p. 274. Snĕgarov, din care luăm citatul, spune despre Puliu: « Sled smărtta na Ghiorșe Popov..., ohridčani povikali za učitel v glavnoto ucilişte... Hagi Puliu, vlah ot Samarina » (după moartea lui G. P., ohridenii au chemat ca dascăl în școala principală pe Hagi Puliu, român din Samarina) « Maked. Pregled », IV, fasc. 3, p. 60.

[2]) « Makedonski Pregled », IV, fasc. 3, p. 84.

[3]) P e r. P a p a h a g i, *Scriitorii Aromâni în sec. XVIII*, p. 110.

« *Εἰς Μητροπολίτην* » *cu singura deosebire că data lunei, în loc de 20,* este 5 Martie: « 1794 *Μαρτίου* 5 ».

De sigur că aci este şi o parte de neglijenţă ce s'ar puteà imputà filologilor care n'au văzut din toată opera lui Daniil decât numai Lexiconul. Dacă ar fi răsfoit ceva mai mult decât paginile Lexiconului [1]), de sigur că ar fi dat de data scrisorilor despre care am vorbit mai sus, din care ar fi putut deduce anul în care s'a tipărit întreaga lucrare a lui Daniil. Ceeace au neglijat filologii n'a scăpat din vedere N. Iorga.

În *Istoria literaturii române sec. XVIII* (1901), N. Iorga, ocupându-se cu lucrările filologice ale învăţaţilor aromâni din Ardeal de pe la începutul sec. XIX, într'o notă din subsol pomeneşte şi despre lucrarea lui Daniil. În această notă N. Iorga înşiră conţinutul ediţiei din 1802 şi, ajungând la capitolul despre stilul epistolar, dă data de 1794, aşà cum a găsit-o la sfârşitul primei scrisori [2]). Este drept că d-l N. Iorga, făcând această simplă reproducere, nu discută chestiunea datei când anume a apărut prima ediţie a lucrării lui Daniil. Dealtfel, ea nici nu-l puteà preocupà într'o notă, în care se pomeneà numai în treacăt despre activitatea lui Daniil. Principalul este că data cu care ne ocupăm a fost relevată de d-sa şi, deşi această notă a fost citată şi de alţi autori cari s'au ocupat cu scrierile învăţaţilor aromâni din sec. XVIII, nimeni n'a avut curiozitatea ca să se oprească asupra anului 1794, reprodus după Daniil.

Pentru studiul dialectului aromân ediţia din 1802, din care posedă şi Academia Română un exemplar, este cea mai importantă, iar conţinutul ei aproape dublat. Deoarece Per. Papahagi în lucrarea sa *Scriitorii români* din sec. XVIII în care studiază şi pe Daniil, nu ne vorbeşte despre deosebirea cu privire la conţinut ce există între cele două ediţii, în notă, voiu înşirà cuvintele şi frazele din ediţia 1802, care lipsesc în ediţia 1794 [3]).

---

[1]) Dintre editorii Lexiconului, Per. Papahagi este singurul care face o dare de seamă amănunţită asupra întregului cuprins din lucrarea lui Daniil (vezi pp. 105—106), citând toate capitolele. Cu toate acestea, şi lui i-a scăpat data dela pp. 60 şi 61, despre care am vorbit mai sus. Această scăpare din vedere pare cu atât mai surprinzătoare, cu cât la pp. 40—44 din lucrarea lui se ocupă pe larg cu chestiunea locului şi anului când s'a tipărit Lexiconul lui Daniil.

[2]) « Autorul se numeşte: dascăl, econom şi ierochirix; el spune lămurit că a avut numai scopuri scolastice şi nu *νὰ κάμῃ διδασκαλίαν τῶν πρακτέων;* se dă un catechism, noţiuni de fizică, un epistolar, cu scrisori şi cu data de 1794, către Domnii noştri, ceva lămuriri despre aritmetică şi cronologie (N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în secolul al XVIII-lea.* Bucureşti, 1901, p. 297, nota).

[3]) Lipsesc în lexiconul reprodus de Leake următoarele fraze: uh'el'ile 116/1 (paginaţia este dată după Per. Papahagi, Şcr. Ar.); lamña 118/2; pre omu 119/3. Ma cama g'ine se adari prosfayu de vacă şi de buvuliţă, că este muşată. Cal'i, eapile, γumarl'i, mulărle felisescu... (toată p. 120/4 şi 121/4 până la p. 122, unde începe fraza: Aţel'i ţi au minte, etc.). La p. 123 lipsesc frazele: Părung'il'i suntu spăstriţi şi featǎ multe ori tru anu. Peturicl'a căndu şade tru căfaşă căntă g'ine şi va se o avde duñaea 123/5. La p. 124/6 lipsesc: Patile, roşile suntu greale (toată p. 125 şi o parte din 126/7 până la începutul frazei: Duminica pripseaşte, etc.). La p. 129 lipsesc: Anu şi estanu... (toată p. 130/9 până la începutul frazei: Avemu dao yiñi, etc.).

Ca particularități dialectale, limba lui Daniil se apropie mai mult de graiul Fărșeroților. După cum am arătat în lucrarea mea asupra graiului Românilor din Albania [1]), se pare că limba lui Daniil, în afară de particularitățile pe care le-am relevat în Protopiria lui Cavallioti, mai arată și pronunțarea lui *ă*, *î* ca *ä*, transcris de Daniil cu *ε*, care se întâlnește numai în graiul păstorilor nomazi din Albania. Astfel, Daniil scrie de foarte multe ori cuvinte cu *e* în care avem *ă* sau *î*: *prevdzîle* pentru prăvdzăle dela pravadă « dobitoc » 2/118; *lendură* pentru lăndură sau *serme* « fărâme » 7/126; *putsenu* pentru « putsînu » 6/131; *lendzetlu* pentru lîndzetlu « bolnavul » 10/193, etc. etc. În studiul citat, am dat și alte citate, din care reiese limpede că transcrierea lui *î*, *ă* prin *ε* nu este făcută din eroare, ci ca să se arate că în cuvintele în care avem *ε* pentru *ă*, *î*, timbrul acestor sunete se apropie de acela al lui *ä* sau *e*, așà cum se aude azi la Fărșeroți.

3. SCRIITORII AROMÂNI DIN A DOUA DIRECȚIE

Am spus că ceeace deosebește pe scriitorii din această direcție de cei doi scriitori aromâni tratați mai sus, este îndemnul dela care ei porneau pentru instruirea Aromânilor, și scopul pe care îl urmăreau. Într'adevăr, lucrarea lui Cavallioti a fost scrisă, după cum ne informează Thunmann, din îndemnul marelui comerciant aromân originar din Moscopole, Gheorghe Tricupa, numit și Cosmischi, pentru ca Aromânii să poată învățà grecește [2]). În ce privește pe Daniil, care credeà că,

La p. 132 lipsesc: Ișii la păzare... (toată p. 132 și cea mai mare parte din 133/10 până la începutul frazei: Lăndzetlu se vruri, etc.). La p. 134/11 lipsesc: Cu ndreapta mănă... (toată p. 175/12'; după aceea pp. 136, 137, 138, 139, 140, 141 până la începutul frazei: Carețido va se urdină..., etc.). La p. 143 lipsesc: Ma ma năinte se badzi veru... (până la p. 144/16, unde începe fraza: Se nu te nviriñi, etc.). La p. 145/17 lipsesc: Mul'erle și nvestile... (până la Furl'i fură din aceeași pagină). La p. 147/18 lipsesc: cu câtălahtulu... (până la p. 148: și răña se aguneaște). La p. 148 lipsesc: De l'inu și cănipă esu čuki ma arămăne alante spăstrită. La p. 149/19 lipsesc: Sfredinle... (până la p. 150: Ma tine tra se nu pați...). La p. 151 lipsesc: Căndu se adari... (toată p. 152 până la 153: Grăndinea, bruma...). La p. 154 lipsesc: Și casa ata... (pp. 155, 156 până: Și se vruremu). La 157 lipsesc: Astă noapte... (pp. 158, 159 până la: Socurru și soacra). La p. 160 lipsesc: Ma tra se ngače... (p. 161 până la: Și căți avdu...). La p. 161 lipsesc: Me alinai... (pp. 162, 163, 164 până la: Bumbuneadză...). La p. 165 lipsesc: Și căndu cade gărrislu de n tseru se nu te aspari. La p. 166 lipsesc: Semnele amvălescu... (pp. 167, 168 până: Așite și picurarru...). La p. 169 lipsesc: vărtos dulțe. La p. 172 lipsesc: Aușl'i tsi au mare barbă... (până la: se nu blastimă...). La p. 175: Și așițe se o ncarți ningă aiste. La p. 176 lipsesc: Ațela ți h'arbe... (până la: Am căndu ai čičoarle...). La p. 178 lipsesc: tra se mâți. La p. 180 lipsesc numerile: ținți sute, șase sute, șapte sute... (până la p. 181: Tora viniți să țănim...)

[1]) Th. Capidan, *Fărșeroții*, studiu lingvistic asupra Românilor din Albania, în *Dacoromania*, VI.

[2]) « Da er (Kawalliotis) das Griechische, das Wlachische und Albanische als Muttersprachen versteht und redet, bewog ihn sein Landsmann Herr Georg Trikupa, genannt Kosmiski, ein patriotischer Kaufmann, und ein Freund der Gelehrsamkeit, diese Protopeirie zum Vortheile der Griechen zu schreiben ». (Thunmann, *o. c.*, 178).

fără grecească, pe vremea aceea nu se puteà trăì în Peninsula Balcanică, împingând lucrurile și mai departe, după cum aceasta reiese limpede

26

Ῥωμαίικα	Βλάχικα	Βυλγάρικα	Ἀλβανίτικα
νὰ ἁλωνίσῃς	σε τρίγυρη	τὰ βέρσσῃς	τά σσήσσ
κ̀ σὰν τελειώσῃς	σσή κάρα σεσκȣλȣ-σέσῃ	ἤ κώκα τὰ σετώνα-σητ	ἐδὲ σιτ κυπαρώνσ
νὰ σηκωθῇς Ἰὸ ταχύ	σετετκόλη τεκȣτι-μνιάτζα	τά ξάνησσ ῥάνω	τά γκρίεσσ μαγκέσ
κ̀ μὲ τὸ φτυάρι	στήκȣ λȣπάτα	σῶ λοπάτατα	μέ λεπάτατ
νὰ ἀνεμίσῃς	σέ σβιντȣρέτζη	τά βέησσ	τὰ χέδησσ
τὸ γέννημα	γίπτȣλȣ	ζήτωτο	ντίθατ
ὅταν φυσᾷ ὁ ἄνεμος	κάιτȣ σȣφλα βίν-τȣλȣ	κώκα βέητ βέτρωτε	κȣρ φριών ἔρα
τότε ἀλαλέγεται	ἀτȣμ'ῖζια σεαλιάτζε	τόγα σεότπερητ	ἀταχίρα σγίδετ
τὸ σπυρὶ μοναχό	γκαρίσλȣ σίγκȣρȣ	ζάρνωτε σάμα	κόκεα βέταμ
κ̀ ὅταν πέσῃ	τσή κάντȣ κάτε	ἤ κώκα πάτνη	ἐδὲ κȣρ ταπιέρ
τὸ ἀστροπελέκι	καρίσλȣ τωτζέρȣ	ῥιφέα	ῥȣφέα
νὰ μὴ σκιασθῇς.	σέ νȣτεασπάρη.	τά νέτε πλάτσησσ.	ταμόσ φρικασώεπσ
ἐκεῖνος ὁπȣ πηγαίνει	ἀτζέλȣ τζή σετȣτζε	τώη ξῶ χότητ	αἰȣ κηβετε
εἰς τὸν μύλον	λά μȣάρε	νά βωτώιτζα	ντά μȣλῆ
ἀλὰ νὰ ἀλέθῃ	τρά σεμάτζινα	ζά τά μέλητ	κῆ τȣ μπλιȣανν
ἂς ζυγιάζῃ πρῶτα	ἀ σε γυσιάσκα νώτε	νέκα τέκνητ νάπρετ	λέ'λα χιέκ πρα ταρα
τὸ σιτάρι εὔμορφα	κρανλλȣ μȣσσάτȣ	ζίτωτο ȣπαβω	γρȣρ μπȣκερ
κ̀ ἔτζη	σσή ἀσσῆτζε	ἤ τάκα	ἐδὲ ἀξιȣ
ἂς τὸ ἀλέσῃ.	λά σέ λȣμάτζινα	νέκα γῶ μέλητ.	λέ τά μπλιȣανν.
Ὅτι ὁ μυλωνᾶς	Κᾶ μȣράρȣ	Ὅτι βωτωίτζαρετ	Σέ μυλωνάρη
κρυφᾶ τὸ κλέπτει	ἀσκȣμτᾶ λȣ φȣρᾷ	σκρίσσνω γῶ κράτηϊ	φσέȣρα ἐβγέθ
κ̀ ὕστερα	σσή ἀπόια	ἤ σέτνε (κ	ἐδὲ πασάη
κρύεις τὸ κεφάλι σȣ	πάτζη κάπλȣ ἀτέȣ	ȣτρησσ κλάατα'Ιφό	μπίεσσ κέκκανα'Ιάη
κ̀ τίποτε δὲν κάμνεις	σσή τζιβᾶ νȣ φάτζη	ἤ νίξωνέ τζίνησσ.	ἐλὲ γκικαύσσ σπά.
Ἡ γυναῖκα	Μȣλλιάρα	Ζώνατα	Γρȣαια
ὀπȣ ἔχει δακτυλίδια	τζί ἀρȣε νεάλλε	ζῶ ἴματ πάρστνη	κῆ κά ἐνάζα
δὲν πρέπει	νȣ πριψιάσε	νε πρίλεκατ	νȣκα γκιανν
νὰ ζυμώνῃ	σέ φριμίτα	τά μέσητ	τά κατȣανν

O pagină din « Lexion Tetragloson », ediția 1802, după exemplarul Academiei Române

din apelul în stihuri adresat către Aromâni, Albanezi și Bulgari, îndemnà pe aceștia pur și simplu să-și părăsească limba lor barbară, spre a devenì mai repede « Romei » [1]).

Față de această concepție greșită, răsar scriitorii din a doua direcție, în frunte cu Constantin Ucuta, Moscopoleanul, hartofilax și protopop în Posen din Prusia Meridională. Ucuta scrie un Abecedar cu scopul bine determinat de a învăță pe copiii Aromânilor carte aromânească. El se grăbește să tipărească lucrarea pentrucă, după cum rezultă din primele rânduri din prefața cărții sale, Aromânii așteptau mai de mult, acest început de instrucție în graiul lor părintesc: « Așteaptă-o luńina aistă puțână, tră filisirea a fumel'lor a nostrorŭ, *că de multu tsî era doru se o vedzî aistă arhizmă tru fara anostră*, tsi cu efcolil'e se k'icăsească fumel'le anostre ațea ți cu multă zămane ș-cu multă zăhmete o k'icăsescu pre altă limbă ». (Primește lumina aceasta puțină, spre folosul copiilor noștri, *căci de mult îți era dor să vezi acest început în neamul nostru*, pentru ca cu ușurință copiii noștri să priceapă aceea ce cu multă pierdere de vreme și cu multă greutate o pricep în altă limbă).

Cartea lui Ucuta nu mai este scrisă în Moscopole și trimeasă la Veneția ca să se tipărească. Ea este alcătuită la Posen și imprimată la Viena în tipografia, după cum arată numele « Puliu », a unor Români.

Dacă Ucuta va fi avut cunoștință sau nu despre mișcarea Aromânilor din Transilvania, care numai cu doisprezece ani mai târziu încercau să scrie în dialect cu litere latinești, nu știm. Probabil, însă, că dânsul nu va fi ignorat opera istorică a lui Thunmann, în care pentru întâia dată se vorbește despre romanitatea Aromânilor. Aceasta se pare că

---

[1]) Iată aceste stihuri:

'Αλβανοὶ, Βλάχοι, Βούλγαροι, 'Αλλόγλωσσοι χαρῆτε
Κ' ἑτοιμασθῆτε ὅλοι σας, 'Ρωμαῖοι νὰ γενῆτε,
Βαρβαρικὴν ἀφήνοντες γλῶσσαν φωνὴν καὶ ἤθη
'Οποῦ στοὺς 'Απογόνους σας νὰ φαίνωνται σὰν μῦθοι·

În traducere:

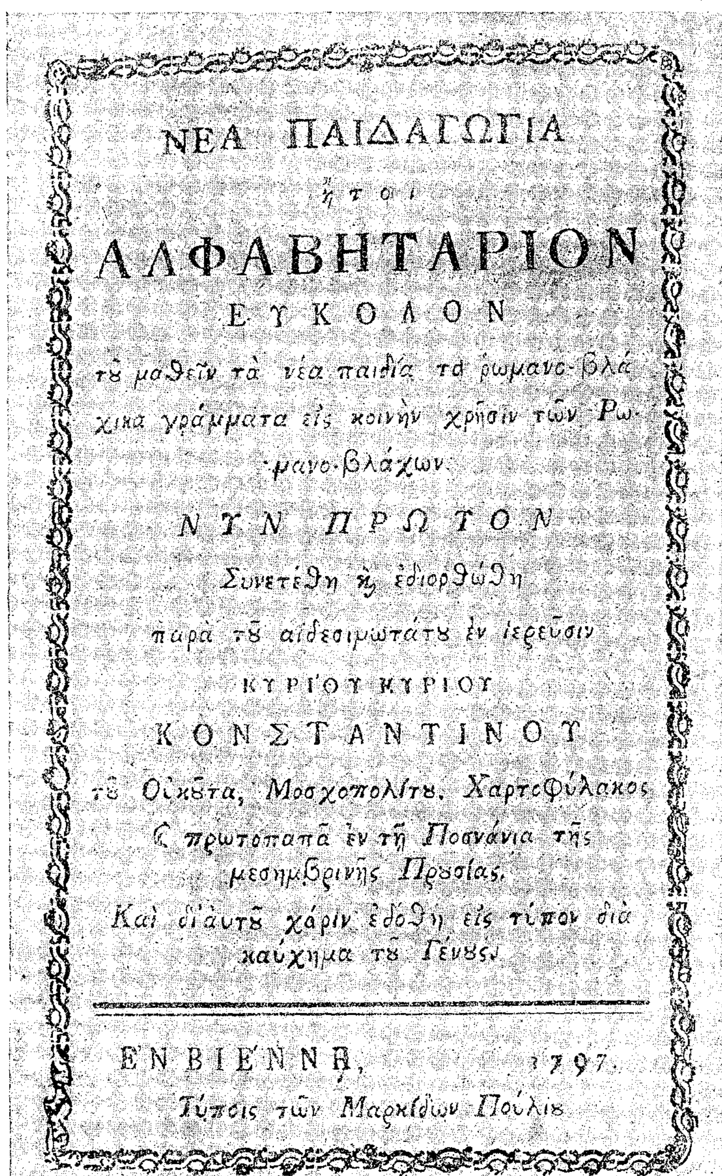
Albanezi, Români, Bulgari, de altă limbă, bucurați-vă
Și pregătiți-vă toți să deveniți Romei,
Lăsând limba barbară, vocea și obiceiurile...

[2]) Titlul cărții lui Ucuta pe românește este următorul: « Nouă pedagogie sau Abecedar ușor, spre a învăță pe copiii tineri carte românească în deobște întrebuințare la Aromâni (Romano-Vlahi). Acum întâia dată s'a întocmit și îndreptat de către prea cuviosul în cele preoțești Domnul Constantin al lui Ucuta, Moscopoleanul, hartofilax și protopop în Posen din Prusia Meridională.

Și mulțumită lui s'a dat la tipar pentru gloria Neamului. În Viena 1797. În Imprimeria Marchizilor Puliu.

[3]) Vezi Th. Capidan, *Constantin Ucuta și începuturile culturale la Aromâni*, publicat în « Conv. Lit. », XLIII, pp. 777 și 876. Per. Papahagi, *(o. c.)*, 55. Articole mai mici asupra lucrării lui Ucuta au scris înainte de cele două studii: N. Bațaria, *Din trecutul nostru cultural* în « Graiu Bun », (1907), I, p. 11—12 și N. Iorga în « Floarea Darurilor », numărul din 29 Aprilie 1907.

rezultă din faptul că Ucuta nu mai numește pe Aromâni « Vlahi din

ΝΕΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ

ἤτοι

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΕΥΚΟΛΟΝ

τοῦ μαθεῖν τὰ νέα παιδία τὰ ῥωμανο-βλάχικα γράμματα εἰς κοινὴν χρῆσιν τῶν Ρωμανο-βλάχων.

ΝΥΝ ΠΡΩΤΟΝ

Συνετέθη καὶ ἐδιορθώθη

παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐν ἱερεῦσιν

ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

τοῦ Οὐκοῦτα, Μοσχοπολίτου, Χαρτοφύλακος καὶ πρωτοπαπᾶ ἐν τῇ Ποσνάνια τῆς μεσημβρινῆς Προυσσίας.

Καὶ δι᾽ αὐτοῦ χάριν ἐδόθη εἰς τύπον διὰ καύχημα τοῦ Γένους.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ, 1797.

Τύποις τῶν Μαρκιδῶν Πούλιου

După I. Bianu și N. Hodoș

Misia », ci « Romano-Vlahi ». Acest nou nume apare, după cum am văzut, chiar pe copertă: copii « Romano-Vlahilor » să învețe « carte romano-vlahă ». Și chiar întrebuințarea slovelor grecești pentru scrierea în dialectul aromânesc nu apare ca un procedeu firesc, așà cum am văzut la scriitorii precedenți. Din contră, el previne despre acest lucru pe Aromâni chiar în prefață, dându-le și unele lămuriri: « Și se nu o ai tră rrșăne ca tră ți lom gramele a Elińloru, i că tră ți nă mprămutămu de altă limbă, că tute limbile ți suntu tru etă se mprumuteadză una de alantă » (Și să nu socotești ca ceva rușinos, fiindcă am luat slovele dela Greci, sau ne-am împrumutat din altă limbă, căci toate limbile care sunt pre pământ se împrumută una dela alta).

Lucrarea lui Ucuta, cu tot conținutul ei religios, fiind în primul rând un manual pentru studiul dialectului, este prima încercare a unui scriitor aromân de a da regule de rostire în dialect. Aceste regule cuprind mai multe pagini (5—10).

În primul rând, el insistă asupra rostirii lui *u*. După Ucuta, sunt două feluri de *u*: unul întreg și altul scurt « prengiumitate ». (Vezi mai pe larg § 92 din această lucrare).

Se dau lămuriri asupra deosebirii ce există între *a* și *ă*. El deosebește și un *î*, pe care îl transcrie cu *οι* grecesc, în spre deosebire de *ă* redat prin *ᾳ* (cu iot subscris).

Insistă asupra diftongilor și, fiindcă cunoșteà mai multe limbi, încearcă să ilustreze rostirea celorlalte sunete, dând exemple de pronunțare din limbile străine. Astfel, rostirea începătoare cu un iot o compară cu pronunțarea germană: « ia este ca nemțeasca iot ».

Despre *g* spune că se rostește « ca lătineasca g », iar *j* « ca măgiăreasca s'z ».

Despre *l'*, pe care îl transcrie prin doi l și spirit aspru (*λλ῾*), spune că are « deferenție de ună ș-de daole ll » fără spirit. Și ca să ilustreze și mai bine pronunțarea lui *l'*, adaugă că este « ca măgiăreasca ly ».

Aceeaș explicație o dă și pentru *ń*: « ca măgiăreasca ny ».

Despre *rr* (cu pronunțare apicală sau velară) arată că se rostește « ca sărbeasca r ». În felul acesta autorul continuă până la sfârșit.

Limba lui Ucuta se identifică cu aceea a lui Cavallioti și Daniil. Sunt unele mici deosebiri care, însă, nu schimbă fondul graiului din Albania. Între acestea relevăm rostirea lui *va* dela viitor ca *vu*, despre care vezi mai pe larg § 287, V. La Ucuta întâlnim și unele cuvinte, care nu se găsesc la ceilalți scriitori și nici în graiul vorbit de azi, ca *sămănătoru* [2]) cu înțelesul de « mângăietor »: « Amiră de nțeru,

---

[1]) Iată transcrierea în dialect a conținutului reproducerii de mai sus: « Ayisite, ayisite, ayisite ești Doamne Savaoth, țerru și loclu este mplinu de docsa ata, osana tine de analtu ». Jos: « Treĭ suntu ațel'ĭ ți mărturisescu n țerŭ, tatălŭ, greaịlu și ayilu duhŭ ș-treil' aiștsî una suntu, Ioan tru, E. cap. ș 7 ». La dreapta: « asusẹà-nă tine ți ești analtu, alăvdatu ». La stânga: « ești tine ți viniș pre numa a Domnuluĭ ».

[2]) Apare și la Boiagi cu acelaș înțeles: *semănarea părințsilor tră moartea a fumel'ilor* « mângăerea părinților pentru moartea copiilor », p. 199.

sămănătọare, duhlu a ndriptatel'i» (împărate din cer, mângăietorule, duhul

După I. Bianu şi N. Hodoş

dreptății) 25/81; *mălinare* « veselie »: Vu se me fatsi se avdu harao ș-mălinare » (o să mă faci să aud bucurie și veselie) 28/83. La amândouă formele origina rămâne necunoscută. Tot ca un cuvânt nou poate fi socotit, întrucât nu se întâlnește la ceilalți scriitori, și forma: *dumnidză-făcătoarea* « născătoare de Dumnezeu » 79/24, cf 75/17.

*

A doua lucrare din această direcție este voluminosul manuscris ajuns până la noi: *Codex Dimonie*, descoperit de profesorul Gustav Weigand în 1889, în Ohrida (Macedonia), în casa fraților români Iancu și Mihail Dimonie, ultimul, profesor secundar la liceul din Caracal.

Codex Dimonie este o culegere de texte religioase, traduse din limba greacă [1]). Ele se citeau Duminicile și sărbătorile în biserici și acasă, unde se strângeau mai mulți Aromâni laolaltă. Astăzi manuscrisul se găsește, după cât știu, în posesia lui Mihail Dimonie. El însă a fost publicat de Weigand, în transcriere fonetică, alături de textul scris cu litere grecești, în « Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache » din Lipsca: vol. I (p. 8—78), IV (p. 136—227), V (p. 192—297), VI (p. 86—173). O parte dela început, din acest manuscris, a fost studiată de Paul Dachselt, un elev al lui Weigand, și publicată în « Jahresbericht », I sub titlul: *Die Predigt vom hl. Antonius* (p. 8—78). Autorul, în introducerea lucrării sale, dă amănunte despre mărimea și starea în care se află manuscrisul. După afirmațiile lui și din cele ce am putut constatà și eu, care am avut prilejul să răsfoiesc manuscrisul, scriitorii lui sunt mai mulți Români de prin părțile Albaniei.

La început, Weigand a crezut că autorul principal al acestui manuscris ar fi un unchiu al părinților fraților Dimonie. După câțiva ani mai târziu, întâlnindu-se cu Mihail Dimonie, a putut află dela acesta că un bunic din partea mamei sale, purtând numele de familie Ghișcu, ar fi autorul codicelui [2]). Scriitorul acestor rânduri cunoaște bine pe Mihail Dimonie și n'a putut află nimic precis în această privință. Profesorul Dimonie atâta știe că la ei în familie erà o tradiție de a se cetì Duminicile și în zilele de sărbători traduceri din cărțile bisericești. Așà stând lucrurile, de sigur, traducătorii marelui codice trebuie să fi fost membri din familia Dimonie, dar care anume, nu se știe și nu se va ștì până nu se va găsì o însemnare.

Cu altă ocazie, tot Weigand [3]), vorbind despre graiul Românilor din Tirana (Albania), a crezut că a dat de urmele dialectului în care a fost

---

[1]) Încă nu s'a stabilit originalul grecesc după care s'a făcut traducerea aromânească. După D. Russo (*Elenismul în România*, București, 1912, p. 40 urm.), o parte însemnată din « Codicele Dimonie », anume textul publicat în volumul V din *Jahresbericht*, a fost tradusă după cartea lui D. N. Darvari, *'Επιτομὴ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης*. Viena, 1803. (Despre Darvari, care erà Aromân din Clisura în Macedonia, vezi nota din p. 38).

[2]) *Jahresb.*, XII, p. IV.

[3]) *Ib.*, XVI, pp. 199 și 210.

scris Codicele Dimonie: « Jedenfalls ist der heutige Dialekt in Tirana der einzige, der unmittelbar für den Codex Dimonie in Betracht komnt sowohl in der Aussprache als auch in gewissen Wendungen ».

De fapt, nu avem nici o informațiune precisă, pe baza căreia am puteà stabilì persoana, locul și timpul, în care a fost tradus voluminosul manuscris. Atâta se știe că, după limbă, el a fost tradus în Albania sau într'un centru din apropierea Albaniei. Aceasta rezultă din particularitățile de graiu care sunt proprii dialectului vorbit de către Românii din Albania. Într'un studiu publicat în urmă de tot [1]), am arătat că particularitățile de graiu care se găsesc în limba Românilor din Tirana se întâlnesc șì în textele celorlalte scrieri aromânești din sec. XVIII. Ceva mai mult, ele apar și în limba Fărșeroților. Întrucât Românii din Tirana sunt originari de prin părțile Moscopolei, limba lor arată, de sigur, particularități care sunt proprii graiului vorbit altă dată în centrele din apropierea acestui oraș.

Astăzi se știe că limba Codicelui Dimonie se identifică cu limba celorlalte texte aromânești din Albania. În ce privește transcrierea cu litere grecești, ea este cu neînsemnate deosebiri, unitară atât pentru scrierile aromânești cât și pentru cele bulgărești din cursul sec. XVIII. Aceasta dovedește că, pe vremea aceea, existà aceeaș tradiție la toate popoarele balcanice, de a scrie în limba națională cu litere grecești.

Nu avem nici o informațiune asupra anului în care a fost scris Codex Dimonie. Limba pare ceva mai nouă decât la Daniil. Dacă ținem seamă de faptul constatat de D. Russo, anume că o bună parte din el a fost tradusă după lucrarea lui D. A. Darvari, care a apărut în 1802, atunci vechimea lui trebuie pusă după această dată și nu înainte.

În afară de acest manuscris, trebuie să existe și alte scrieri religioase traduse din grecește, care n'au putut fi descoperite până azi. Se știe din bătrâni că, înainte vreme, când nu existà școala românească, în mai multe biserici românești cu serviciul bisericesc în limba greacă, evanghelia se citeà în aromânește. Odată cu ivirea primelor școli românești, aceste cărți, din ordinul prelaților greci, au fost îndepărtate din biserică și unele chiar nimicite. Părintele Gh. Murnu, tatăl lui G. Murnu, a avut cunoștință despre o evanghelie aromânească care se aflà în comuna Vlaho-Clisura. Însuș Weigand mărturisește despre existența unei evanghelii aromânești, tradusă de M. Boiagi, care ar fi dispărut numai după ivirea școlilor românești [2]).

---

[1]) *Fărșeroții*, studiu lingvistic asupra Românilor din Albania, publicat în *Dacoromania*, VI, p. 122.

[2]) « In Makedonien erzählt man sich, dass in verschiedenen Kirchen früher Übersetzungen der Evanghelien von Bojadži in Gebrauch waren, die erst nach Aufkommen der nationalen Bewegung unter den Aromunen auf Betrieben der griechischen Bischöfe überall entfernt wurden, so dass kein Exemplar aufzutreiben war » (*Jahresber.* II, 2—3, nota).

4. SCRIITORII AROMÂNI DIN AUSTRIA ŞI UNGARIA

După această încercare din a doua direcţie, în care Ucuta este exponentul cel mai tipic al Aromânilor doritori de a se instruì în graiul lor strămoşesc, urmează o nouă perioadă, în care apar cele dintâi lucrări ştiinţifice asupra dialectului aromân. Autorii acestor lucrări sunt tot Români macedoneni, însă, în spre deosebire de cei dintâi, ei scriu sub directa înrâurire a învăţaţilor Români din Ardeal. Ca urmare a acestei înrâuriri, ei scriu cu litere latine în locul alfabetului grecesc; iar dialectului aromân îi dau o înfăţişare care să-l apropie atât de mult de dialectul dacoromân, încât, cu timpul, să poată formà o singură limbă. Reprezentanţii acestui nou curent sunt: Gheorghe Constantin Roja, doftor în spitalul Universităţii din Pesta, care mai iscălià şi «Valachus Moscopolitanus» şi Mihail G. Boiagi, profesor de limba greacă la gimnaziul din Viena.

Gheorghe Constantin Roja, născut în 1786 la Bitolia [1]), venì la Timişoara în vârstă numai de opt ani, unde fu crescut de către un unchiu al său, comerciant în acel oraş. Asupra studiilor sale secundare nu se cunoaşte nimic precis. Atâta se ştie numai că, după înscrierea lui la Facultatea de medicină, la vârsta de 22 de ani ne-a dat cea mai importantă lucrare, după opera lui Thunmann, asupra Românilor din dreapta Dunării: *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesth, 1808 [2]), iar un an după aceasta a scris faimoasa încercare de unificare a graiului Românilor macedoneni cu limba Românilor de dincoace de Dunăre, cunoscută sub titlul: *Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti, care sânt literele Românilor ceale vechi*, în Buda, 1809.

Judecând după conţinutul acestor două lucrări istorico-filologice, Roja trebuie să fi stăpânit mai multe limbi, să fi avut cunoştinţe temeinice în istorie şi filologie, să fi fost pătruns de un simţ critic în clasarea faptelor şi, mai presus de toate, să fi fost însufleţit de un adânc simţământ de iubire pentru neamul său din Macedonia, pe care vroià să-l vadă scăpat din ghiarele grecismului desnaţionalizator, spre a-l îndreptà pe calea care trebuià să-l ducă spre unitatea sufletească cu Românii din patria-mumă. Acest înalt şi unic scop al vieţii sale rezultă nu numai din căldura cu care încearcă să dovedească originea comună a celor două mari tulpini româneşti din dreapta şi stânga Dunării, dar şi din faptul sigur că, înainte de a se fi apucat să-şi scrie teza sa

[1]) Dr. I. Crăiniceanu, *Literatura medicală românească*, publicat în « Anal. Acad. Rom. », 1907. Vezi despre Roja şi: D-rand Simion Ţovaru, *Medici Aromâni în trecutul Ţărilor Române*, publicat în « Tribuna Românilor de peste hotare », anul II, (1925), pp. 18—22; Dr. Valeriu L. Bologa, *Contribuţiuni la istoria medicinei în Ardeal*, publicat în « Biblioteca medico-istorică », II, (1927), p. 38; De acelaş, *G. C. Roja, un savant medic Aromân din Timişoara* publicat în « Viaţa Medicală », II, (1928) şi *Enciclopedia Română* de Dr. C. Diaconovici, Sibiu, 1904.

[2]) Tradusă de Sergiu Hagiadi, *Cercetări despre Românii de dincolo de Dunăre*. Craiova, 1867.

Untersuchungen

über die

Romanier

oder

sogenannten Wlachen,

welche jenseits der Donau wohnen;

auf alte Urkunden gegründet

von

Georg Constantin Rosa

Zuhörer der Physiologie und Geburtshülfe auf der medizinischen Universitäts-Fakultät zu Pesth in Hungarn.

ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

περὶ τῶν

ΡΩΜΑΙΩΝ

ἢ τῶν

ὀνομαζομένων Βλάχων

ὅσοι κατοικοῦσιν ἀντιπέραν τοῦ Δανούβεως, ἐπὶ παλαιῶν μαρτυριῶν τεθεμελιωμέναι

παρὰ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΡΟΖΙΑ

Ἀκροατοῦ τῆς Φυσιολογίας, καὶ Μαμμικῆς ἐν τῷ τῆς Ἰατρικῆς Σχολείου μέρει τοῦ ἐν τῇ κατ' Οὐγγαρίαν Ἐλευθερουπόλει Πέστῃ κειμένου Πανδιδακτηρίου.

Pesth,

gedruckt bey Mathias Trattner

1808.

de doctorat în medicină, care a apărut în 1812, a scris și tipărit cele două lucrări citate mai sus.

În prima lucrare a lui Roja sunt chestiuni care interesează și pe filolog. Ea este scrisă în limba germană și greacă și conține 160 de pagini. Scopul lucrării este arătat la p. 4: « Die Absicht welche ich mir bei Abfassung dieses Werkleins vorsteckte, war, allen denen, welche von den jenseits der Donau wohnenden Romaniern keine Kenntniss haben, vorzüglich aber selbst den Romaniern eine kurze Beschreibung zu liefern, um, in wie fern es mir möglich ist, anschaulich zu machen, was dieses Volk ehedem war, und was es heute ist ». Influențat de lucrarea lui Thunmann, pe care o citează de mai multe ori, el își explică originea elementului român din Macedonia din romanizarea poporului trac [1]). Deaceea, românește s'a vorbit mai întâiu în Tracia. Iar la Teofanes se găsesc cele dintâi urme din această limbă, vorbită încă din sec. VI. Aci autorul citează cuvintele reproduse de istoriograful bizantin, pe care însă le redă sub forma aromânească: « Toarnă, Toarnă Frate ». Această limbă a Românilor macedoneni este amestecată cu cuvinte străine, însă, după cum reiese din vocabularul lui Cavallioti publicat de Thunmann, mai mult ca jumătate sunt de origine latină, iar o parte se dovedesc de origine italiană. Din acestea din urmă Roja citează: *optu meși*, *ńadzănoapte*, *casă*, *eu*, *nu-l cunoscu*, *camiașă*, *fațiți*, *focu* și altele (p. 66). Dar și acestea spune autorul, după părerea lui Thunmann, ar fi de origine latinească rustică: « Allein Prof. Thunmann hält diese und andere für lateinische Bauerwörter, welche die Sprache der Provinzen, wo die Kolonien herkamen, ausmachten ».

Peste tot, Roja crede că, în afară de cuvintele de origine latină care formează majoritatea, sunt foarte puține cuvinte de origine grecească. Spre a dovedi acest lucru, autorul înșiră pe zece pagini (68—78) o serie de cuvinte, pe care le împarte în două capitole: 1. « Lateinische und lateinisch klingende », acestea formează majoritatea și cuprind nouă pagini; 2. « Wörter deren einige lateinischen Ursprungs sind, einige ganz fremd ». Dintre cuvintele de origine greacă înșiră vreo 27 la sfârșitul primei categorii (p. 75—76), dar dintre care unele sunt de origine latină.

La fiecare cuvânt din prima serie autorul dă traducerea greacă și etimologia latină. Din aproape două sute de cuvinte, o sută optzeci din ele sunt arătate cu etimologia adevărată. La cuvintele de origine greacă se dă mai întâiu traducerea în greaca veche, după aceea originea lor din greaca modernă, reproducând cuvântul grecesc cu transcriere latină.

Iată cuvintele cu origine nesigură din seria a doua, dintre care unele sunt discutate în notă: anarga « langsam », voi « ich will »; referitor

[1]) « Nun solchermassen haben sich die Thracier auf das sichtbarste verändert, meistens in der Sprache, so, dass eine verdorbene lateinische enstund, welche unsere heutige romanische ist » (p. 60).

la acest cuvânt autorul adaugă în notă « *voi* ich will, oder ich liebe kömmt von dem lateinischen *volo* her » (p. 77); șk'ipoańă « Adler », nica « noch », scumpu « teuer », țâță « die Brüste », fară « das Geschlecht », scapu « sich befreien » (în notă: « von excipio »); spunu « ich sage », pulianu « der Stock », aflu « ich finde », ńicșor « leicht », ngropu « ich begräbe », lală « Vetter », scândură « Brett » (în notă: « vermutlich von *scandula* »), cargia « Kammer », ținiva « niemand », drămă « Zweig », fiată « Magd », trupu « Leib », agudescu « anrühren », arămân « verbleiben » (în notă: « von *maneo* »), nviastă « Braut » (în notă: « wahrscheinlich von *vesta* oder *non invenusta*, da dem Bräutigam die Braut, wenn auch die garstigste, hinlänglich schön ist »), *arrucu* « werfen », atumția « damals ».

În afară de aceasta, Roja discută și numele la Aromâni. Despre *Cuțovlah* spune că este « ein Schimpfwort », iar despre *Tințar* nu crede că vine, după cum presupun unii, din slavul sin-Carev « Kaisers Sohn » (p. 38). Oricare ar fi denumirea pe care le-o dau străinii, autorul adaugă că Românii între ei se cheamă *Româńi*, *Rămâńi*.

În ce privește scrierea cu litere grecești la Aromâni, ea a fost introdusă pentru întâia dată de către Cavallioti (p. 140). Din nenorocire, după autor, s'a procedat greșit împrumutându-se alfabetul grecesc, deoarece, odată cu el, s'au introdus și o mulțime de cuvinte grecești; deaceea ar fi de dorit ca și Aromânii să introducă literile latine.

La sfârșitul lucrării sale, Roja dă o listă a prenumeranților Aromâni răspândiți în orașele din Austria, Ungaria, România și Bulgaria, din care se vede cât de numeroase erau familiile aromânești așezate în vechea monarhie Austro-Ungară. Unele din aceste nume sunt interesante, din punct de vedere lingvistic, ca formațiuni românești: *Dumitru Vulpe* (Pesta), p. 150; un alt *Gheorghe Vulpe*, p. 157, este dat pentru *ἐν Νεοφίτῳ; Anastas Keptinaru* cu *Vreta Keptinaru* [1]) în Pesta, p. 150; *Alexandru Liepura* în Pesta, p. 150; *Zisi N. Liepuriciu* în Viena, p. 156; *Vasili Pescaru* în Mișcolț, p. 153; *Spiridon Capmare* în Feldioara, p. 154. *Anastas Nicăruš* în Viena, p. 156; familia Nicăruș (pronunțat și Nicuruș) există și azi la Bitolia. Numele este un derivat diminutiv dela *Nicoară* cu suf. *-uș*, ceeace dovedește că, alături de Nicola, nume mai nou, a existat și la Aromâni forma veche Nicoară, care se găsește și la Dacoromâni. În afară de acestea, apar numele *Nicola Pita* în Pesta, *Atanas*

---

[1]) Un *Toma Cheptenaru* din Moscopole apare la Viena (N. I o r g a în « Revista Istorică », XII, p. 41, într'o recenzie făcută la *Νέος Ἑλληνομνήμων*, în care se dau note privitoare la Aromânii din Viena).

Interesante sânt pentru limbă numele prenumeranților aromâni: *Maltu, Hertura, Rotari* (din Clisura), *Carpinisanu* (din Cărpiniș ?), *Constantin Curuși*, o prescurtare din *Nicuruși* — *Nicăruși*, care este dat de N. Iorga în altă parte: *Nicarusi* (« Revista Istorică », IX, pp. 113—114) există și azi ca nume alintătoare derivate din *Nicoară* și suf. *-uš* și alte multe date de N. I o r g a pentru centrele și comunele aromânești Moscopole, Clisura, Mețova (Aminciu), Ohrida, Crușova, Magarova etc. în *Relațiile culturale greco-române*, publicat în « Revista Istorică », V, pp. 65—80, 198; VI, 269; IX, pp. 113—114.

Dada (dadă la Aromâni « mamă »), *Mihail Stană* și *Atanas Steană* în Viena, p. 156, *Gheorghi Cuișoru* (nume dacoromân; în arom. cuńișoru) etc. Numele familiei Șaguna apare cu pronunțare aromânească: *Șăgune* în: Gheorghi Dimitri Șăgune, Vreta N. Șăgune, Gheorghi Vreta Șăgune, Ioan Șăgune, Naum Șăgune, toți din Mișcolț, p. 153. Un alt nume interesant este și *Constantin Dimciu Zupan*, p. 155, scris: *Ζȣπάν*. Cuvântul *jupân*, cu origine atât de veche [1]) lipsește din dialectul aromân. Transcrierea lui cu z inițial îl arată puțin suspect. Cred că este scris după rostirea grecească. Aromânește trebuie să dea Giupân (ǧupîn). Vezi p. 209.

Dacă însă în « Untersuchungen » Roja se ocupă numai cu originea Aromânilor, emițând numai în treacăt unele idei asupra dialectului aromân, în « Măestria Ghiovăsirii » dă o desvoltare mai amplă acestor idei, propunându-și, dela început, să creeze o limbă unitară pentru Românii din dreapta și din stânga Dunării, scrisă cu litere latinești. Pentru atingerea acestui scop, autorul își începe lucrarea cu o prefață « Cuvânt către Români », care cuprinde 23 de pagini [2]).

Urmărind cineva cu atențiune conținutul acestei lungi introduceri, rămâne uimit de spiritul de perfectă orientare în materie de limbă, de care erà pătruns autorul într'o vreme când știința lingvistică abià se anunțà, prin începuturile timide ale lui Friederich Schlegel [3]).

Deoarece, în primul rând, vroià să demonstreze că graiul Aromânilor reprezintă un dialect al limbii române, el se apucă mai întâiu și definește ce este limba: « Limba sau vorba e adunarea cuvintelor cu care cugetele noastre le facem altora cunoscute ». Dar după concepția lingviștilor de azi, cari fac deosebire între graiul singuratec și limbă ca o instituție socială, limba nu poate existà în afară de societate. Deaceea, după Roja,« ca cuvintele anumite cugete să însemneze, aceasta s'au făcut cu tocmeala a mai mulți într'o soțietate ». Și continuând mai departe asupra cauzelor care au dat naștere la despărțirea limbilor în dialecte, Roja spune: « și desbinate tocmeale s'au făcut, mai multe dară și limbi și desvrătite caută să se nască, care asemene pentru strămutările popoarelor și împreună petreacerea cu mai multe și desbinate ghinte se schimbară, părăsind unele ale sale cuvinte și luând altele de ale altora naţione vorbe ».

După ce arată cu exemple din limbile germană și italiană că toate limbile « în desvrătite dialecte se împart », ajunge la limba română, pentru care spune că și ea « în doao dialecte, adică în cea dincoace de Dunăre, și cea dincolo de Dunăre se împarte; aceasta cu grecești, ceaia cu schiavonești cuvinte, pentru împreună petreacerea cu aceaste

---

[1]) Vezi G. Giuglea, *Cuvinte și lucruri* publicat în *Dacoromania*, II, 361.

[2]) Despre lucrarea lui Roja, reproducând o parte din prefață, a scris George Murnu, *Câteva pagini din trecutul nostru* în revista arom. « Macedonia », I, (1888), p. 156.

[3]) Friederich Schlegel, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*. Berlin, 1808.

ghinte e amestecată ». Dar chiar dialectele, după Roja, se deosebesc în felurite graiuri locale și regionale. Astfel, dialectul aromân se subîmparte în graiul « voscopolitan, grabovean, gramostean, gopiștan, mețovitean sau epirotean », iar cel dacoromân în « moldovean, ardelean, bănățean, cel din Ungaria pre lângă Criș și altele ».

Cu toată această deosebire ce arată limba română, partea interesantă este că cuvintele care lipsesc într'un dialect se găsesc în alt dialect, deaceea, după autor, « de s'ar culeage din fieşte carele dialect cuvintele ceale firești, s'ar preface o limbă românească tocma curată ». Acì Roja dă mai multe exemple din dialectul aromân ca să ilustreze posibilitatea de înlocuire a cuvintelor străine din cele două dialecte. Deaceea, pentru ca să putem ajunge la formarea unei limbi curate « lipsească să lăpădăm din limba noastră toate cuvintele ceale streine și să punem în locul lor altele nevătămate românești, care sânt prin dezbinatele aceeaş ghintă românească dialecte sămănate ». Dar la această grea încercare nu se poate însărcinà oricare: « aciasta o pot face numai capete românești care știu dialectele limbii românești, precum și limba latinească și cea italienească, cercând etimologhia, adică izvorul fieștecăruia cuvânt ».

După ce prin înlocuirile de cuvinte propuse de autor se va reuşì să se obțină o limbă unificată, atunci se vor schimbà și literile: « noi sântem din sângele Romanilor de demult, așà dară mai aproape litere pentru traiul nostru altele nu pot fi decât ceale lătinești ». Noi Românii, față de vechii Romani, sântem ceeace Grecii de astăzi sunt față de Grecii vechi: « dacă dară aceștea nu cu altele fără cu ceale elinești litere trăesc, ce ne împiedecă pre noi să nu trăim cu literile ceale latinești ». Și fiindcă mulți socotesc că introducerea literilor latinești va îngreunà cetitul cărților bisericești, Roja propune: « ceale chiriliane să se țină în cărțile ceale bisericești, iară ceale lătinești . . . spre scrierea cărților politicești » [1]). Înfine, sfârşeşte printr'un apel adresat tuturor Românilor, în care îi roagă să primească « aciastă cărticică, carea pentru polirea limbii românești ca organ o am scris ».

După ce isprăvește cu prefața, autorul intră în corpul lucrării. La început se dau literile latine în număr de 24 (p. 24 și 25). După aceea se studiază sunetele. « Litera chiriliană ѫ este înlocuită prin semnele: â, ê, î, ô, û; tot așà « litera chiriliană ъ » prin à, è, ì, ò, ù. La scrierea cuvintelor românești se va ținea seamă de originea latină a fiecărui cuvânt. Astfel ê și è se vor pune la cuvintele latinești care au *e* în rădăcină: « frênu iară nu frûnu, că cel latinesc nu e frunum ci frenum » (p. 26).

Dar sunetele *î* și *ă* sunt barbare, vârîte în limbă mai mult ca să ne-o strice, deaceea adaugă Roja: « eu aş sfătuì pe toată ghinta românească

[1]) Se pare că această idee este împrumutată dela P. Maior: « Maior admite să se păstreze cirilicile pentru cărţile bisericeşti, dar reclamă întrebuinţarea literilor latine în publicaţiile profane » (N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în secolul XVIII*, vol. II, 309).

МЪЕСТРІЯ

ГІОВЪСИРІИ РОМЖНЕЩИ.

Кȣ литере латинещи, каре сȣнт литереле Ромжнилѡр челе векй,

Спре

полиреа а тоатъ гинта ромжнѣскъ чей дин коаче ши чей дин коло де Дȣнъре

Лȣкратъ де

ГЕѠРГІȢ КОНСТАНТИН РОЖА

Четъцѣнȣл академическ, ши кандидатȣл клиническ дофтор ꙟ спиталȣл Оунверситъцій Оунгȣрещи дин Пеща.

ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΚΗΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

μὲ Λατινικὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ παλαιὰ γράμματα τῶν Ρωμάνων, πρὸς καλλωπισμὸν παντὸς τοῦ ἐπὶ τάδε, καὶ αἰτιπέραν τοῦ Δουνάβεως κατοικοῦντος Ρωμανικοῦ Γένους

πεπονημένη παρὰ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΡΩΖΑ

Πολίτου Ἀκαδημικοῦ, καὶ Φιλιάτρου Κλινικοῦ ἐν τῷ Νοσοκομείῳ τοῦ ἐν Πέστῃ τῆς Οὐγγαρίας καιμένου Πανδιδακτηρίου.

ꙟ БȢДА

Ла Кръѧска Типографіе а Оунверситъцій Оунгȣрещи. Анȣл 1809.

ca fiindcă aceaste sunătoare, vârîte spre stricarea limbii noastre, să le lapede și în locul lor să se zică sunătoarele a, e, i, o, u». Așà, de pildă, «în loc de pâne să se zică pane» etc. (p. 28).

După ce autorul dă mai multe lămuriri la rostirea sunetelor din dialectul dacoromân, dela p. 30 începe să se ocupe cu pronunțarea sunetelor din dialectul aromânesc: «c înainte de e, i neînsemnate se zice ca tse, tsi (ce, ci)... iară la Românii cei dincolo de Dunăre mai adeseori se zice tze, tzi sau цє ци d. p. ceapà, cecire». Tot așà «g înainte de e, i neînsemnate se zice la cei dincoace de Dunăre ca dzse, dzsi unguresc (ge, gi), iară la cei dincolo de Dunăre ca dze, dzi d. p. geru, genere, gingii».

Cu privire la pronunțarea lui l′ din dialectul aromân, autorul spune: «l în unele cuvinte cei dincoace de Dunăre nu-l zic; iar cei dincolo de Dunăre îl zic moale ca gl al Italianilor... d. p. linu cei dincoace de Dunăre zic inu, iară noi încolo de Dunăre zicem glinu pre talianie; așà aïu, aceia zic aiu, dar noi agliu, așà și li, alli, allei și altele multe, ca și cum zic Taliani gli, egli, aglei» (p. 32).

Lui Roja nu i-a scăpat nici rostirea deosebită a lui z în dialectul aromân: «z la Români cei dincolo de Dunăre de multe ori ca dz d. p. zêru». Iar pentru γ din limba greacă, cere să fie înlocuit cu v «dacă întru aceleași cuvinte latinești au v: vinu... pentrucă se nasc dela vinum, vespa, vivus» (36).

La p. 40 autorul dă un număr de «Sentenții»; la p. 48 câteva glume și la p. 50 un număr de fabule.

Limba astfel făurită de Roja, ca mijloc de înțelegere între Românii din dreapta și din stânga Dunării, reprezintă dialectul dacoromân, împestrițat cu cuvinte aromânești, ca: *menduescu* «gândesc» (53), *menduire* (55), *fui lângidu* «bolnav» (48), *lângorile* «bolile» (54), *vatăm* «ucid» (53), *se premnă* «se plimbă» (51); *măratlu de eu* «bietul de mine» (48), *jucatu de mente* «ieșit din minți, nebun» (49); *mi era scriatu* «îmi erà scris» (46); *cheră* «căruță» (ib.), *si leau* «să iau» (45), *disclide* «deschide» (43), *reao* «rea» (41), *graire* «graie» (40), *stranie* «haine», straie (ib.); *tru aistă cale* «în acest drum» (56), *lucuru* «lucru» (55), etc., etc.

La fiecare pagină, în notă, autorul dă etimologia cuvintelor. El este în contra cuvintelor de origine greacă la Aromâni și slavă la Dacoromâni: «școlaru de la scolaris. Până acuma ziceau acei de dincolo de Dunăre μαθητής pfui! e aceli dincoa de Dunăre *ucenicu*, destul de reu!» În schimb, el este pentru elementul latin, explicând multe cuvinte din limba italiană și franceză: «bucură-te vine dela *bon-cuore* italienescu» (49); «vătăma dela *victima*» (44); «*trebue*, vorba această totdeauna o țineam tră sârbească; una oară căzui cu un domnu mare, ospele ameu și românu aleptu tru discursu tră curațiea limbili românească. După multe venim și la vorba trebue, care, cândo o luăm și o disicăm, vidzum că este latinescul *debui* dela *debeo*: din *d* este faptu *t*, se alipi anche un *r* și se fece *trebue*» (49).

Am văzut că Roja, în afară de numele său cunoscut, mai semnà și

SENTENTII.

Aquea, 1) qui 2) nu vrei se 'ti 3) facè altu 'tie, 4) niqui 5) tu nu fàc al lui. 6)

Quare 7) dorme multu, nu va se aibà 8) stranie 9) pentru 10) coperire.

Cui 11) place multà graire, 12) nu scapà 12) de peccate.

Quare si face cassa analtà 14) currundu 15) va se o 16) veadè 17) apussa. 18)

Ponè

1) *aquea* vène dela italineascà vorbà *quello* 2) *qui* vene dela latineasca vorbà *qui* 3) *'ti* este scurtatu de la latinescu *tibi* 4) *'tie* iarò vene dela *tibi* 5) *niqui* este latinescul *neque.* 6) *lui* vène din limba italieneasca 7) *quare* este latinescu *quale.* chè Romàni multe ori mutà *l* în *r.* 8) *aibà* vene dela *habeo.* 9) *stranie* vène dela latineasca vorbà *sterno, is, ere.* de acolo se face *stratum*, si *stranie.* 10) *pentru* este asparta proposi'tia latineasca *propter.* 11) *cui* este vorbà lâtineascà curatà dela *qui quae quod*, Dativul este *cui* 12) graire vène dela *garrio, is, ire:* quarea este vorbà latineascà 13) *scapà* vene dela italieneascà vorbà *scapare.* 14) *analtà* vène dela *altus, ta, tum.* 15) *currundu* altele dialecte d'icu *currêndu*, qua si quum si eu aliurea scriai, este tot una, vene dela *currendo* latinescu. 16) *o* este articul. 17) *veadè* dela *video.* 18) *apussa* vène dela italieneascul *ponente.*

« Valachus Moscopolitanus ». Știind că el erà originar din Bitolia, nu

ne-am puteà explicà acest supranume, dacă n'am cunoaşte şi limba lui. După grai, Roja, deşi a fost născut la Bitolia, erà din Moscopole. Se vede că părinţii lui veniseră de curând în oraşul din Macedonia. Aceasta rezultă din mulţimea particularităţilor de limbă care ţin de graiul Românilor din Albania. Într'adevăr, la el întâlnim forme: *seminu* (cu e din ea pentru seaminu), Untersuch., 78; *burete* (pentru bureate), ib. 74; *stărutedzu* (cu r din rn pentru stărnutedzu din strănutedzu « strănut »), ib. 73, etc. [1]).

Dacă vom căutà acum să examinăm împrejurările care l-au făcut pe Roja să ajungă la ideia creierii unei limbi unitare pentru înţelegerea tuturor Românilor, vom vedeà că, în calitate de student la Pesta şi Viena, el a avut prilejul să vină în contact cu promotorii ideii naţionale la Românii din Ardeal. Din citatul de mai sus, în care Roja a reuşit să-şi explice originea latină a lui *trebue*, am văzut că el a avut discuţiuni cu un « domnu mare, oaspele ameu şi Românu aleptu ». Nu cunoaştem precis cine va fi fost acest « Român distins ». Deocamdată, ştim că aceeaş idee de apropiere a graiului aromânesc de dialectul dacoromân apare şi la Petru Maior.

Într'un studiu publicat de mine « Petru Maior şi Aromânii » [2]) am arătat că o seamă de cuvinte aromâneşti se întâlnesc în « Istoria pentru începutul Românilor în Dacia » ca şi în « Dialogu pentru începutul limbei române între nepot şi unchiu », tipărit la începutul « Dicţionarului de Buda » (1821). În special, Istoria cuprinde cele mai multe aromânisme. Ele apar chiar din primele pagini. Astfel avem: *dimându* înlocuind pe dacoromânul « poruncesc »; *vrut* « iubit »; *păitescu* « tocmesc »; *ndoapir* « sprijin »; *plagă* « rană »; *pleguescu* « rănescu »; *căştigă* « grije »; *ermu* « pustiu »; *fară* « neam », etc. Prin urmare, ideia pentru unificarea limbii române nu trăià izolat numai în mintea lui Roja, ci erà susţinută şi de ceilalţi intelectuali români de pe vremea lui, dela care, poate, Roja o va fi împrumutat.

Dintre aceştia, de sigur, Petru Maior erà cel mai iniţiat în studiul dialectului aromân. În « Disertaţiune pentru începutulu limbei româneşti » vorbind despre diferenţierile idiomatice din sânul limbii române, el spune: « Eară dialectul Româniloru celoru dincolo de Dunăre, atâta e înstrainatu de limba Româniloru celoru dincoace de Dunăre, pentru copiea sau mulţimea cuvinteloru celoru grecesci, cu carea e acoperitu, cătu Românii cei de dincoace de Dunăre, până nu se dedau cu dânşii, puţin îi pot pricepe ce vorbescu. Însă aceea se cade a li se da loru, că multe cuvinte latineşti până astăzi le ţinu, carii la Românii cei dincoace de Dunăre cu totulu suntu date uitării ». El vorbeşte şi despre felul cum se face articularea numelor la Români: « Românii cei dincolo de Dunăre aşa lu zicu întregu-*lu*. . . omulu ». Tot aşa la plural: « *i* la Românii cei dincoace de Dunăre, *li* la cei dincolo de Dunăre, bună-oară: oameni-i,

[1]) « Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti » a lui Roja este analizată de N. Iorga, în *Istoria Literaturii Româneşti în sec. XVIII*, vol. II, 312—313.

[2]) Vezi « Junimea Literară », XII, (1913) Nr. 4—5, p. 63.

(arom.:) oameni-li». Petru Maior, din contactul, se vede, pe care îl aveà cu Aromânii, știà despre deosebirile locale ce există în dialectul aromân: «Asemenea se întâmplă și între Românii cei dincolo de Dunăre, că și între ei suntu mai multe dialecte, macaru că ei întru pronunciare toți suntu uniți. Așà p. e. la ei de obște se zice *hiu* adică *fiiu*, ci în unele părți zicu *natu*, dela cuvântulu latinescu *natus*». (Vezi mai departe despre Petru Maior în capitolul următor).

Ceeace confirmă până la evidență presupunerea noastră că ideia pentru unificarea limbii Roja a avut-o dela Petru Maior, este faptul că numirea acestuia ca censor și corector pentru cărțile românești pe lângă Tipografia Universității din Buda s'a făcut în anul 1809 [1]) și că chiar în cursul acestui an se tipărià la Buda, în Tipografia Universității și sub controlul direct al lui Petru Maior, «Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești» a lui Roja [2]).

Cel dintâiu care a făcut o dare de seamă amănunțită asupra lucrării lui Roja este Bartholomäus Kopitar. Ea a apărut în 1812 în *Annalen für Literatur und Kunst*, Jahrgang 1812, II, 210—224 [3]).

Autorul face mai întâiu o introducere asupra ideilor lui Roja cu privire la nașterea limbilor și a dialectelor. Reproduce în întregime sistemul lui ortografic cu litere latinești și, la sfârșit de tot, face unele obiecțiuni, după cum urmează: 1. În ce privește originea latină a Românilor susținută de Roja, Kopitar răspunde: «Aber die Walachen sind keine Nachkommen römischer Colonisten, verhalten sich auch nicht zu den alten Römern, wie die heutigen Griechen zu den Alten Hellenen, sondern sie sind, zufolge der Geschichte und der Gestalt ihrer Sprache, Nachkommen der alten, vielleicht mit Galliern (Walachen, daher vielleicht der slavische Name Vlachen) gemischten Thracier die, durch die römische Eroberung, wie die Gallier und Hispanier romanisiert worden. Nur wird sich bei einer mit den gehörigen Hilfsmitteln eingeleiteten Untersuchung wahrscheinlich finden, dass die walachische Sprache näher an die altrömische reicht, als die heutige italienische, französische oder spanische, die seit der Völkerwanderung abermals durch deutsche Mischung un später deren literarische Bearbeitung modificiert worden (mehr Aehnlichkeit durfte sich in dem furlanischen oder dem rhätischen Dialekt finden). Der Walache sagt z. B. albu, deget, vorbă, masă, rugă, etc. während der Italiener bianco, dito, parola, tavola, pregare; der Franzose blanc, doigt, parole, table, prier; der Spanier: blanco, dedo, palabra, mesa, rogar sagt». 2. Cu privire la elementele străine din limba română, de care Roja ar fi vroit să se scape, autorul crede că ele sânt tot atât de românești, după cum vechile împrumuturi din limbile franceză sau italiană sunt franțuzești sau italienești. 3. Referitor la limba literară comună pentru Românii

[1]) Cf. N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în sec. XVIII*, vol. II, 307.
[2]) *Id.*, 312.
[3]) Fr. Miklosich, *Barth. Kopitars Kleinere Schriften.* Wien, (1857), p. 182.

din nordul Dunării autorul arată că chiar dacă vreodată s'ar puteà realizà, ea nu s'ar puteà face cu câțiva diletanți, ci numai pe baza unor progrese culturale care ar fi comune la toți Românii. La sfârșit de tot Kopitar vorbește și despre alfabetul latin adoptat de Roja, pe care îl găsește inferior alfabetului chirilic pentru redarea sunetelor românești.

Dar încercarea lui Roja, cu tot sprijinul pe care i l-a dat Maior, introducând cuvinte aromânești într'o operă ca Istoria pentru începutul Românilor, care erà să producă atâta vâlvă printre Românii din Ardeal, n'a putut reușì. În împrejurările de atunci, singurul mijloc pentru venirea în ajutorul Aromânilor macedoneni nu rămâneà decât scrierea unei gramatici aromânești. Cu realizarea acestei opere, și ca să răspundă la atacurile care veneau din partea unor învățați greci, cum erà Neofit Duca, s'a însărcinat Românul macedonean Mihail G. Boiagi, dând la lumină, în anul 1813, *Gramatica română sau macedoromână*, tipărită la Viena, unde funcționà ca profesor de limba greacă. În vremea aceea, lucrarea lui Boiagi trebuià să răspundă și unor nevoi științifice. După publicarea gramaticei lui Șincai și lucrărilor lui Roja, învățații străini de atunci începuseră să se intereseze tot mai mult de studiul limbii române.

*

De fapt, lucrarea lui Boiagi a fost opera cea mai desăvârșită ce s'a putut scrie pe vremea aceea, asupra graiului Românilor din sudul Peninsulei Balcanice. Concepută în spiritul vremii și după modelul gramaticelor clasice, fără însă să scape de o ușoară înrâurire a curentului latinist din Ardeal [1]), gramatica lui Boiagi ne înfățișează prima încercare de codificare a materialului gramatical din dialectul macedoromân, expus mai mult în nuanța graiului vorbit de către Românii din Albania.

La fel ca și Roja, autorul își începe lucrarea cu o prefață-introducere, în care încearcă să dovedească necesitatea studiului limbii noastre: « Limba noastră românească, vorbită de patru milioane suflete, dar care până acuma politicește sunt foarte răspândite. . . are totuș cele mai sigure chezășii în surorile sale, în limba italiană, franceză și spaniolă, despre ceeace ar puteà deveni ea când întregul neam românesc, atât din clasele de sus cât și din cele de jos s'ar ocupà cu ea și ar cultiva-o ». Și fiindcă știà că Aromânii obișnuiți cu scrisul grecesc, nu prea se îndemnau la studiul limbii lor, adaugă: « Românul nu trebuie să se rușineze de limba lui, ci mai de grabă să se felicite ». În această prefață Boiagi nu cruță nici pe Neofit Duca [2]), acela care pe la începutul sec.

---

[1]) În ortografie, Boiagi se ține întrucâtva de principiile lui Șincai din gramatica dela 1805 (N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în sec. XVIII*, pp. 314—315).

[2]) Despre Neofit Duca vezi acum în urmă N. Bănescu, « *Academia* » *Grecească din București și Școala lui Gheorghe Lazăr* publicat în « Anuarul Universității din Cluj », (1923—1924). Extras (1925), p. 8. Pasagiul din *Λόγος περὶ καταστάσεως σχο-*

XIX răspândià cele mai nerușinate afirmațiuni în contra Aromânilor, spunând despre limba lor că ea « nu-i urmarea unei alte limbi, având scârbă mare și pronunțare urâcioasă ». El se ridică în contra acestor afirmațiuni declarând că « dacă Românii ar fi fost chiar Hotentoți, totuș ar fi avut dreptul și datoria să se cultive în propria lor limbă, ca cel mai potrivit mijloc pentru desăvârșirea lor ».

În cuprinsul lucrării sale, autorul tratează despre sunete pe care el le numește « litere », dând lămuririle necesare la transcrierea lor cu caractere latine. În alt capitol vorbește despre accent, înfine despre schimbarea vocalelor din tulpină în flexiune, până când ajunge la părțile de cuvânt și la sintaxă. După aceasta, urmează materialul dialectal compus din conversațiuni, fabule și istorioare.

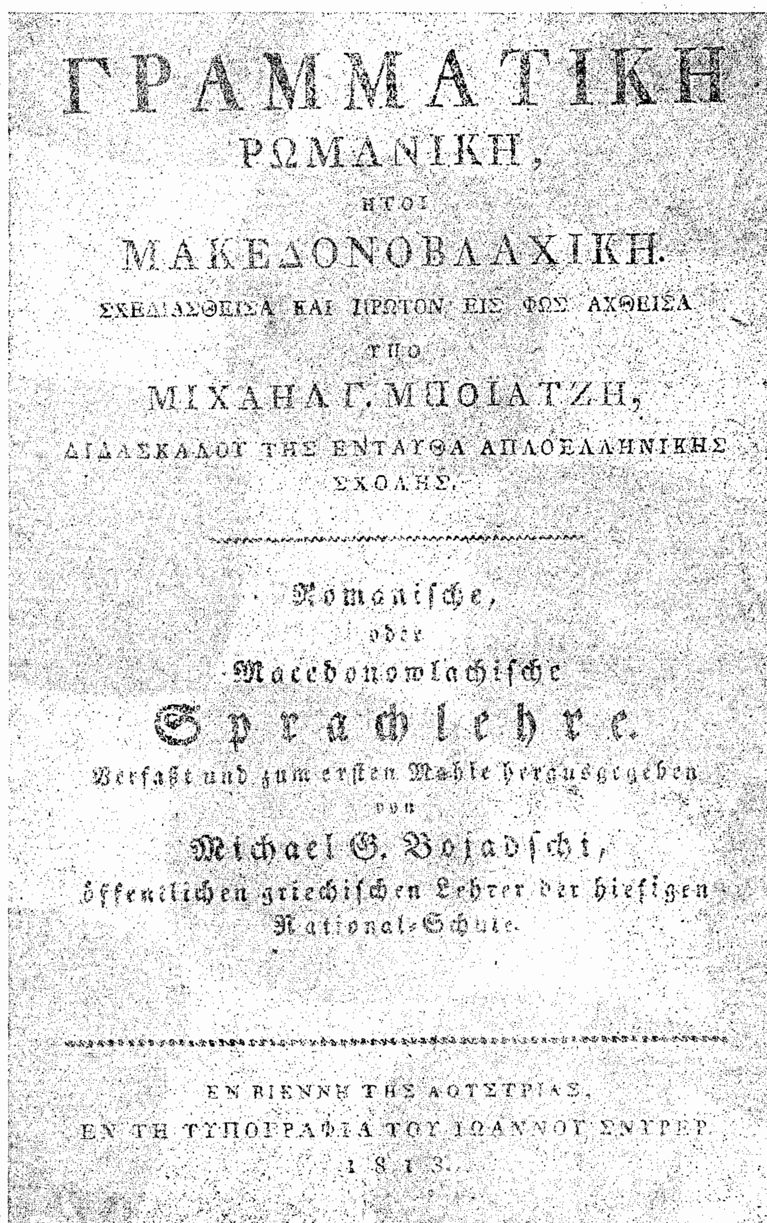
În ce privește forma în care este redată limba aromână din această lucrare, am spus mai sus că ea se apropie de graiul Românilor din Albania. Astfel, alături de cuvinte cu *ęa* din *é* păstrat în tulpină, mai întâlnim și forme cu *ęa* trecut în *e* ca la Fărșeroți: *burete* (2), *avere* (56), *ńere* (197), etc. O altă particularitate care îl apropie și mai mult de acest idiom, este rostirea lui *ă* ca *ä* (cf. § 12), transcris de autor prin e: *dendalui* (pentru dândalui) 110, *tsenu* (tsânu) 158, *intenu* (ntâńu) 42, 122, 164, 196, *frenlu* (frânlu) 193, etc.

În afară de această nuanță locală, limba lui Boiagi este împestrițată de dacoromânisme, neologisme și formațiuni proprii, care se recunosc foarte ușor de către cei ce cunosc dialectul. Din cauza acestui amestec de forme străine de vocabularul dialectal, ca și din tendința autorului de a da limbii o înfățișare mai savantă, fraza apare mai greoaie.

În privința aceasta, mult mai curată se arată limba din « parabola fiului risipitor » publicată în « Jahrbücher der Literatur » (vol. XLVI, 101) de către Kopitar, după o transcriere în graiu dialectal făcută de Boiagi. Și în această bucată întâlnim unele cuvinte care lipsesc în dialectul de azi. Astfel avem *tipurescu* în fraza: *Căți argați a tată-ńui tipurescu di păne* (câți argați ai tatălui meu se satură de pâne); *pia* cu înțelesul de « mai » repetat de două ori: *și nu ahărzescu piá* (și nu mai merită); *cătăr* « ghete, încălțăminte », *cătăr pre čičoare* (încălțăminte pe picioare); înfine *gudescu* (refl.) cu înțelesul « mă bucur »: *Și ințipură si se gudiască* (și începură să se bucure). În altă parte: *si me gudescu cu oaspițl'i* (să mă bucur cu oaspeții). Dintre toate, ultima formă pare foarte suspectă. Este adevărat că ea este dată și de Dalametra *gîudire* cu ind. prez. *gîudescu*, însă derivația ei din lat. GAUDĒRE pe care o dă Pascu, deși acum în urmă a admis-o și Philippide, întâmpină greutăți serioase. Admițând trecerea de conjugare dela II la a IV, frecventă în latina vulgară, cuvântul aromânesc trebuià să arăte dentala alterată, ca în *prândzîre* dela PRANDĪRE pentru PRANDĒRE, *ancăldzîre*, *putridzîre*, *urdzîre*,

---

λεΐον adresat Românilor din Mețova (arom. Aminciu) este dat în traducere de Per. Papahagi, *Scriitorii Aromâni*, p. 15. Iată o parte din acest pasagiu: « Așa-s acei care se prostesc cu limba aceasta românească, murdară și ticăloasă, dacă-i iertat să se numească limbă... ».

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ
ΡΩΜΑΝΙΚΗ,
ΗΤΟΙ
ΜΑΚΕΔΟΝΟΒΛΑΧΙΚΗ.
ΣΧΕΔΙΑΣΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΝ ΕΙΣ ΦΩΣ ΑΧΘΕΙΣΑ
ΥΠΟ
ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΜΠΟΙΑΤΖΗ,
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΗΣ ΕΝΤΑΥΘΑ ΑΠΛΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗΣ.

Romanische,
oder
Macedonowlachische
Sprachlehre.
Verfaßt und zum ersten Mahle herausgegeben
von
Michael G. Bojadschi,
öffentlichen griechischen Lehrer der hiesigen
National-Schule.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ,
ΕΝ ΤΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΝΥΡΕΡ.
1813.

După exemplarul dela Muzeul Limbii Române din Cluj.

asurdzîre, etc. În afară de aceasta, diftongul *au* urmat de o consoană, sau trebuià să treacă în *av*, ca în *alavdu-alăvdare*, sau în *ă* (în poziție neaccentuată) ca în *răpăsare* [1]). Fără a ținea seamă de faptul că cuvântul nu se aude în dialect, eu cred că atât la Boiagi cât și la Dalametra a fost inventat [2]).

Dintre lucrările scriitorilor aromâni din sec. XVIII, gramatica lui Boiagi a avut cel mai mare răsunet printre învățații străini și români. De fapt, după cunoașterea vocabularului lui Cavallioti și a lexiconului lui Daniil, după încercarea neizbutită a lui Roja de a ne făurì o limbă împestrițată și artificială, lipsită de orice spirit de adaptare, opera lui Boiagi apăreà unica lucrare ce puteà ajunge la îndemâna acelora care voiau să cunoască structura gramaticală a dialectului aromân. Deaceea, dacă, după apariția ei, scopul practic pe care îl urmărià autorul, care dorià să-și vadă cartea introdusă la Aromânii din Macedonia obișnuiți cu școala greacă, n'a putut fi realizat, în schimb, ea a servit multă vreme de bază cercetărilor ce abià începuseră să se facă în graiul Românilor din Macedonia.

Gramatica lui Boiagi, ajungând cu timpul să fie rară, în 1863 a fost tipărită într'o ediție nouă de către D. Bolintineanu, din îndemnul și cu cheltueala lui D. C. Negri, care, după cum ne asigură poetul, «totdeauna a avut fericita și meritoasa idee de a face ceva pentru acești români macedoneni».

Mai târziu, în 1895, un elev al lui Weigand, tânărul Arno Dunker, a făcut un studiu amănunțit despre ea, intitulat «Der Grammatiker Bojadži», publicat în al doilea anuar al Institutului din Lipsca [3]), despre care se vorbește mai departe în acest capitol. Greșelile inerente într'o astfel de lucrare, mai ales pentru un străin care nu cunoaște dialectul, au fost relevate de profesorul Urban Jarnik într'o recenzie amănunțită, publicată într'o revistă științifică germană [4]).

Astăzi, opera lui Boiagi, ajungând a fi rară chiar în a doua ediție, a fost reeditată de către Per. Papahagi [5]). În această nouă ediție, tipărită cu multă îngrijire, lucrarea fecundului scriitor aromân de pe la începutul sec. al XIX poate fi la îndemâna oricărui cercetător.

Dar Boiagi nu ne-a lăsat numai gramatica despre care a fost vorba. El a scris în dialect și o evanghelie. Despre această traducere bisericească se vorbește, după cum am mai spus în altă parte, și printre Românii din Macedonia [6]). Până astăzi, ea n'a putut fi descoperită. Se

---

[1]) Al. Philippide, *Originea Românilor*, II, 449.

[2]) Nici Miklosich nu admiteà originea latină a lui *gudescu*. Vezi mai departe la p. 100 din această lucrare.

[3]) *Jahresber.*, II, 1—146.

[4]) *Zeitschrift für rom. Phil.*, XXI, p. 261. La pp. 262—263 se fac rectificări la reproducerea textului aromân. Dela 264—277 se fac observațiuni de interpretări greșite. Dela 277 până la sfârșit se relevă unele greșeli de tipar.

[5]) *Gramatica română sau macedo-română*. București, 1915.

[6]) Primul care pomenește despre această evanghelie este D. Bolintineanu, în prefața ediției din 1863. După el, Arno Dunker (p. 2), adăugând într'o notă, se vede, după

pare că parabola fiului risipitor, pe care Boiagi a comunicat-o lui Kopitar, a fost un fragment din ea. Să sperăm că, cu timpul, după cum s'a descoperit pe neașteptate cărticica lui Ucuța, tot așà să se găsească și evanghelia savantului scriitor aromân. Acì vreau să mai amintesc că Boiagi, ca eminent cunoscător al mai multor limbi, a scris, după Davidović, un manual de conversație în zece limbi, între care se găsesc dialectele dacoromân și aromân. Tot lui Boiagi i se datorește și « Scurtă gramatică neogreacă pentru junimea greacă și pentru germani » [1]).

Prima dare de seamă asupra lucrării lui Mihail G. Boiagi a făcut-o Bartholomäus Kopitar în *Wiener allgemeine Literaturzeitung* din 1814, pp. 185—188 [2]), acela care, după cum am văzut, făcuse o recenzie asupra lucrării lui Roja. Deoarece această dare de seamă a rămas necunoscută celor doi autori (Arno Dunker și Per. Papahagi), care s'au ocupat cu opera lui Boiagi, în cele ce urmează voiu încercà să dau unele din părerile marelui istoric și slavist de pe vremea aceea, cum erà Kopitar. Cu privire la originea limbii române, recensentul spune: « Limba română, după părerea lui Boiagi ar fi vorbită de patru milioane de suflete. În contra acestui fapt n'ar aveà de obiectat nimeni nimic, dacă în acest număr s'ar socotì nu numai Românii din Macedonia, dar și aceea din Valahia, Moldova și Ardeal. Deasemenea n'avem de obiectat nici în contra susținerii că, după structura și armonia limbii, graiul Românilor ar ocupà acelaș rang cu sora ei mai cultivată limba italiană. În schimb, cu greu s'ar puteà determinà adevărata ei origine. Atâta se știe sigur că, lăsând la o parte tot ceeace nu este românesc, originea ei latinească nu poate fi tăgăduită. Se înțelege că elementul latin din această limbă a primit, din împrejurări necunoscute, o conformație puțin deosebită, însă totuș într'un fel pe care noi îl regăsim și în limba

---

informația pe care a avut-o dela Weigand: « In Makedonien erzählt man sich, dass in verschiedenen Kirchen früher Uebersetzungen der Evangelien von Bojadži in Gebrauch waren ». Vezi și Per. Papahagi, *o. c.*, XXIII.

[1]) După Schafarik, *Geschichte der südslavischen Literatur*, III, 376 și Novaković, *Srpska Bibliografia u Beogradu*, 1869, p. 150, toate relevate de M. E. Picot, *Les Roumains de la Macédoine*. Paris, 1875, p. 44, și luate din A. Papiu Ilarian, *Viața, operile și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*. București, 1869, care vorbește despre « Orbis pictus » și « gramatica neogreacă » după Dim. Davidović, p. 11, nota. Vezi și N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în sec. XVIII*, vol. II, p. 313. În *Indice bibliografic* din 1877, p. 5 se spune despre Boiagi: « Acest bărbat, fiu al civilizațiunii și învățatei colonii din Moscopole sau Voscopolea, a mai lăsat și alte scrieri, din care traducțiunea Evangheliului comentat în cartea Domnului Maximu. În *Leucothea* II, pp. 198 și 203 mai vedem însemnate încă următoarele două cărți ale lui Boiagi: *Orbis pictus* de Amos Comenius, tradus în zece limbi, latină, franceză, italiană, daco- și macedo-română, neogreacă, rusă, sârbă, ungară și germană, anunțată în Viena la 1819; *Scurtă gramatică neogreacă* (Kurzgefasste Neugriechische Sprachlehre) pentru junimea greacă și pentru Germani. Viena la Dim. Davidovski, 1823 ».

«Boiagi, ducându-se cu ducele de Luca în Italia, petrecù acolo până la moarte, iar scriptele lui poate că rămaseră în biblioteca ducală sau că s'au pierdut » (ib).

[2]) Fr. Miklosich, *Barth. Kopitars Kleinere Schriften*. Wien, 1857, p. 320 sqq.

italiană. Acolo a evoluat limba într'un fel, aici în altfel, însă totuş într'un mod asemănător. Ea trebuie şi poate fi socotită între fiicele limbii latine ».

Cu privire la scrierile aromâneşti anterioare gramaticii lui Boiagi, Kopitar regretă că nu se spune nimic « Davon aber steht keine Sylbe in der Vorrede ». Se îndoeşte dacă Românii din Macedonia s'ar fi folosit vreodată de cărţile româneşti din Valahia şi Moldova.

După această scurtă introducere, recensentul se ocupă de fiecare capitol. Mai întâiu ia în cercetare alfabetul latin introdus de Boiagi şi constată că el nu poate redà toate sunetele aromâneşti. Deaceea crede că noul sistem de transcriere românească îşi aşteaptă autorul. Kopitar ar fi dorit ca Boiagi să insiste ceva şi asupra schimbării sunetelor. La aceasta adaugă: « Sehr gewöhnlich werden *k* und *p* verwechselt. Man vergleiche *keptu* mit PECTUS, *patru* mit QVATUOR, *optu* mit OCTO, *lapte* mit LACTE, *keptinu* ich kämme mit PECTINO u. s. w. ».

Cu privire la postpunearea articolului, Kopitar adaugă: « Sonderbar könnte es scheinen, wie die Romanen darauf verfielen den bestimmten Artikel hinten anzuhängen, wenn es nicht in die Augen fiele, dass dieser Artikel aus dem Demonstrativum ILLE, das im Latein sowohl vor als nach einem Worte stehen kann, entsprungen ist ». La acestea Miklosich, în notă, adaugă: « Der Materie nach allerdings; aber da die lateinische Sprache keinen Artikel hat, so muss der Walache den seinigen der Form nach aus einer Sprache her haben, die ihn hinten anhängte; so wie der Italiener, Franzose und Spanier den seinigen der Materie nach auch aus der lateinischen, aber der Form nach aus der deutschen hat, die ihn vorangehen lässt ».

După acestea, Kopitar vorbeşte despre influienţa slavă. Este cel dintâiu care atrage luarea aminte asupra construcţiei numerarului dela unsprezece în sus: « In einigen Zahlwörtern verlässt der Romane seine lateinische Mutter und schmiegt sich an das slavische an. Denn 11. und 19. sind gerade so aus der Grundzahl, aus spre (über) und aus sace (10) zusammengesetzt, wie im slavischen vermittelst na (über): treispresace gleich trinadeset u. s. w. vergleiche auch treisaci (dreissig) mit trideset. Suta, im Plural sute, ist aus dem slavischen sto entstanden ».

Mai urmează alte câteva observaţiuni asupra dialectului aromân de mai mică însemnătate.

După această recensie publicată în 1814, adică un an după apariţia gramaticii lui Boiagi, în 1829, Kopitar revine a doua oară asupra lucrării lui Boiagi în studiul său « Albanische, walachische und bulgarische Sprache », publicat în *Jahrbücher der Literatur* (pp. 59—106), în care îşi desvoltă ideile sale privitoare la asemănarea dintre cele trei limbi. În acest studiu Kopitar, vorbind despre « Măestria » lui Roja, se ocupă din nou cu gramatica lui Boiagi, publicând la p. 101 « Parabola fiului pierdut » în forma şi transcrierea în care i-a fost comunicată de către Boiagi.

*

După apariţia gramaticii lui Boiagi s'ar fi scris încă o gramatică de un Aromân, originar din Siracu în Epir.

Repausatul Leonida Condachi, aromân de origine şi profesor la liceul grecesc din Alexandria (Egipt), într'un studiu istorico-filologic asupra dialectului aromân, prezentat Academiei Române spre tipărire, spune că, în 1820, doctorul Gheorghe Ciaprasli, supranumit şi Sirachiotul, fiindcă erà originar din comuna românească Siracu, medicul lui Ali Paşa, a scris o gramatică aromână, care, însă, ar fi fost distrusă într'un incendiu din comuna natală a scriitorului [1]).

*

Alte manuscrise macedoromâne se găsesc în biblioteca de manuscrise a Academiei Române, înregistrate la No. 771, după cum urmează: [2])

1. Colecţiune de material pentru un vocabular macedoromân cu aplicaţiuni în limba greacă şi germană (F. 2).
2. Gramatica română şi resp[ectiv] macedoromână cu text român (F. 113 şi 160).
3. Gramatica macedoromână cu text german (F. 181 şi 271).
4. Catehism (Catehismul cel mare) macedoromân (F. 318).
5. Traducţiuni macedoromâne din cărţile sacre: *Lunariul* (Mineiul), cuprinzând versuri, cântecetele, sub cântecetele, apostoli, evanghelii, viaţa Sfinţilor (F. 351). *Treinariul* şi *Cinzecinariul* (Triodul şi Penticustarul) cu mai multe rugăciuni bisericeşti (F. 383 şi 413).

Se crede că autorii acestor gramatici şi cărţi bisericeşti ar fi Boiagi şi Roja.

În *Catalogul manuscriptelor româneşti*, apărut în 1931, de Ioan Bianu şi G. Nicolaiasa, tomul III p. 44 găsim următoarea notă cu privire la cuprinsul acestor manuscrise : «*Manuscrise macedoromâne* de pela începutul acestui secol, al căror autor se dă cu seama că ar fi *Boiagi* (doară în conlucrare cu *Roza*), cari singuri numai dintre Macedo-Românii din Budapesta, foarte numeroşi şi puternici pe acel timp s'au ocupat, pre cât se ştie de studii serioase macedo-române literare şi istorice.

Mie mi-au venit aceste manuscrise încă înainte de 30 de ani, dela doi cei mai bătrâni şi valoroşi bărbaţi Macedo-români din Pesta: Grabowski şi Mutovski».

---

[1]) Lucrarea lui Leonida Condachi, din care am împrumutat informaţia de mai sus şi mi-am însemnat unele forme din Siracu citate în acest studiu, nu s'a tipărit, cu toate stăruinţele depuse de subsemnatul şi formulate într'un raport adresat Ministerului Instrucţiunii.

[2]) Vezi şi Ion Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni*, p. 270.

5. PRIMELE INCERCĂRI ŞTIINŢIFICE ASUPRA DIALECTULUI AROMÂN

În vremea aceasta, acela care ne-a lăsat însemnări mai numeroase decât cele semnalate în « Dizertaţiune pentru începutul limbii româneşti » asupra particularităţilor de graiu din dialectul aromân faţă de limba Românilor din Dacia, este P e t r u M a i o r. Ele se găsesc răspândite în introducerea latinească din Lexiconul Budan.

În această introducere împărţită în două capitole mari, Caput I: *De literis generatim* şi Caput II: *De literis speciatim*, P. Maior, vorbind despre schimbările sunetelor ce a suferit elementul latin din limba română, aminteşte şi despre particularităţile dialectului vorbit de Aromâni, pe care el îi numeşte *Valachi Daciae Aurelianae*, în opoziţie cu *Valachi veteris Daciae*, ori de câte ori ele îl deosebesc de limba Românilor din Dacia.

La *Vocalism*, P. M a i o r crede că sunetul *î* nu există la Aromâni. Aceştia au numai *ă* din *a*, adus din Italia: « Id omnino animadvertendum venit, Valachos Aurelianae Daciae nunquam uti sono ѫ, sed solum 'ъ, e. g. illi non dicunt *mâni*, MANUS, uti Valachi veteris Daciae, sed *măni* (м'ъни) » (p. 3). Această părere a lui P. Maior, care nu este deloc greşită, se bazează pe graiul Românilor din Albania care nu cunosc sunetul *î*, obişnuit mai mult în limba Românilor din Epir. De altfel, sunetul *î* nu este înregistrat nici în gramatica lui Boiagi sau « Măestria » lui Roja. Despre originea italică a lui *ă*, autorul spune: « dubitare non possum, quin illum sonum majores Valachorum, id est, coloniae Romanae tempore Trajani ex Italia secum în Daciam adduxerint, quinve haec pronunciatio una sit ex antiquae vulgaris linguae Latinae proprietatibus » (p. 6).

Vorbind despre afereza lui *a*, autorul spune: «Prisci quoque Latini populares *a* initiale subtrahebant, sic RABONEM dicebant pro ARRABONE; alias quoque initialem syllabam expungebant, ut CONIA pro CICONIA, quemadmodum hodie Aurelianae Daciae Valachi *muşatu* pro frumuşatu, sive frumosu, FORMOSUS », (p. 13). Din aceasta înţelegem că derivaţia formei arom. *mušat* din frumuşat a fost dată de P. Maior, cu mult înaintea lui Hasdeu.

Cu privire la *e*, autorul insistă asupra metafoniei acestui sunet, adăugând că ea se păstrează la Aromâni: « Praedictam regulam de pronunciatione *e* aperti instar diphthongi constanter observant Valachi Daciae Aurelianae. Valachorum autem veteris Daciae nonnulli gravi abusu interdum, expuncta vocali *e* ex diphthongo *ea*, solam vocalem *a* retinent in pronunciatione, et graviori abusu ita etiam scribunt. Sic pro *feata*, FILIA, dicunt et scribunt *fata* », (p. 20) « non efferunt *feata* sicut Aurelianae Daciae Valachi » (p. 51).

Vorbind despre metafonia lui *o*, autorul spune că, în vreme ce *oa* la Dacoromâni trece câte odată în *a*, la Aromâni se păstrează, dând ca exemplu « *afară*, FORAS, pro *afora*: quod retinent Aurelianae Daciae Valachi » (p. 36).

Despre *u* se spune că la sfârșitul cuvintelor se rostește plenison « Apud Aurelianae Daciae Valachos *u* finale, quod pleno sono adhuc conservant, praedicto signo notari non licet » (p. 52).

La *Consonantism*, P. Maior relevă particularitatea dialectului aromân de a rosti *ce*, *ci* ca *tse*, *tsi* și *ge*, *gi* ca *dze*, *dzi*: « Notandum venit, apud Aurelianae Daciae Valachos, quum hi *c* ante *e* vel *i* pronuncient uti germanicum z; quod vide sub litera c; etiam q ante *e*, vel *i*, uti germanicum *z* proferri » (pp. 37—38). În altă parte adaugă: « Quid quod *ce ci*, *ge*, *gi* Italorum, quae etiam Valachi habent, veteris Daciae Valachi pronunciant accurate sicut Itali urbis Romae, i. e. sicut Hungarorum *tse*, *tsi*, *dse*, *dsi*; Aurelianae Daciae autem sicut Hungarorum *tze*, *tzi*, *dze*, *dzi* » (p. V).

Palatalizarea labialelor nu-i erà străină lui P. Maior. Vorbind despre alterarea lui *p* el adaugă: « et in Aureliana Dacia: *chieptine* pro pieptin PECTEN; *chieptu*, PECTUS; *schicu* pro spicu, SPICA; *schini* pro spini, SPINAE ». Tot acì se face mențiune și despre trecerea lui *p* în *č* în forma *čičor*: « *p* mutatur in *c*, ut *cicioru* apud Valachos Aurelianae Daciae pro picioru, PES, quod est a Lat. PETIOLUS, id est, PARVUS PES », (p. 37). În ce privește originea acestei particularități, autorul crede că vine din Italia, deși ea apare și la Greci: « Haec pronunciatio etiam apud veteris Daciae Valachorum, nonnullis in regionibus, vulgus viget. Nec dubito, quin ex Italia adduxerint eam majores Valachorum, eandemque a Graecis, signanter ab Ionibus, quibus mos est *π* convertendi in *κ*, ut *κως* pro *πως*, veteres Romanorum adoptasse », (ib.).

Despre alterarea lui *b* se spune: « Valachi Aurelianae Daciae vulgo *b* ante *i* mutant in *g*, ut *ghine* pro bine, BENE », (p. 13).

La p. 15 autorul amintește și despre *v* din *b* în cuvântul *heavră*: « apud Aurelianae Daciae Valachos *fava* FABA, *feavră* vel *heavră* FEBRIS ». Tot așà și despre *f*: « Valachi Aurelianae Daciae *f* ante *i* communiter convertunt in *h*, uti *hiliu*, FILIVS; *himu* pro fimu, SUMUS, etc. », (p. 24).

Vorbind despre *m*, relevă păstrarea lui în *scamnu* « Valachi tamen Aurelianae Daciae dicunt scamnu », (p. 32). Tot acì se spune despre palatizarea lui *m*: « Apud Aurelianae Daciae Valachos *m* ante *i* vulgo pronunciatur uti *n* molle, de quo etiam supra sub litera g egimus. Idem fit in nonnullis regionibus veteris Daciae praecipue inter feminas, ut *ñicu* pro micu PARVUS; *ñie* pro mie, MIHI, etc. », (pp. 32–33). Va să zică, obișnuința mai deasă la femei de a întrebuință labialele alterate este relevată și de către P. Maior după Cantemir.

Vorbind despre alterarea lui *n* urmat de un *i* în hiat la Aromâni și Dacoromâni, autorul spune: « Valachi veteris Daciae mutant in i consonantem, ut *cuiu*, CLAVUS, a Lat. CUNEUS. Aurelianae Daciae autem imo et Hatzegienses in Transsilvania retinent quidem *n*, emolliunt tamen, sic, *cuñu* etc. », (p. 34).

Din contră, autorul atrage luarea aminte asupra lipsei verbelor iotacizate la Aromâni, care există numai la Dacoromâni: « Interdum sic

retinent, ut ne emolliant quidem, sic, quae alii dicunt: *puiu*, PONO; *remăiu*, REMANEO; illi dicunt *punu*, *remănu*, etc.» (ib.).

Păstrarea lui *l* alterat în dialectul aromân îi erà cunoscută lui P. Maior. După autor, rostirea lui este ca în limba italiană: « Si post l sequatur vocalis *i*, et ante *l* sit vocalis; plerumque Aurelianae Daciae Valachi l, more Italorum efferunt molliter, ut *aliu*, ALLIUM, *filiu* vel *hiliu*, FILIUS», (p. 31 cf. și p. V, VI).

Vorbind despre prefacerea lui *ct* în *pt* în limba română, autorul atrage luarea aminte asupra faptului că ea se păstrează la Aromâni și la participiile verbelor de conjugarea III: « Valachi tamen Aurelianae Daciae hoc etiam in casu sequuntur regulam generalem ut *traptu*, TRACTUS, etc.», (p. 16).

Dintre celelalte consoane, autorul pomenește despre rostirea lui *t* ca *d* în « *menduescu* (Aurelianae Daciae vocabulum) COGITO, a Lat. MENS, MENTE quasi MENTESCO» (p. 44), și a lui *d* ca *n* în « *nĕnsu* apud Valachos Aurelianae Daciae pro *dĕnsu*, IPSEMET, Ital. desso» (p. 19).

* * *

De acì înainte vor trece câteva decenii și nu se va mai auzì nimic despre limba Românilor din Macedonia. Abià după apariția gramaticii românești a lui Ion Eliade Rădulescu și punerea în discuție a chestiunii despre întrebuințarea literilor latine în scrisul românesc, graiul Aromânilor va fi luat în cercetare din nou, însă de astă dată numai indirect, în legătură cu originea limbii românești și a dialectelor din care se compune.

Acela care consacră un studiu asupra dialectului aromân, într'o vreme când încă nu se știà aproape nimic precis despre existența elementului românesc din Macedonia, este autorul gramaticei mai sus pomenite, anume Ion Eliade Rădulescu.

În diversitatea preocupărilor sale, părintele literaturii noastre, ocupându-se cu studiul limbii române, n'a neglijat să cerceteze și graiul Românilor din sudul Dunării. Nu știm dacă el va fi apucat să citească lucrările lui Roja. Se pare însă că cunoșteà ideile lui P. Maior despre însemnătatea dialectului aromân din punctul de vedere al elementului latin, care ar puteà fi folosit pentru purificarea limbii românești de elemente străine. În ce privește gramatica lui Boiagi, nu numai că a cunoscut-o, după cum se va vedeà mai jos, dar a și studiat-o în cele mai mărunte chestiuni de limbă.

Ideile lui Eliade Rădulescu asupra dialectului aromân sunt expuse în « Curier de ambe sexe», vol. I și II, în trei scrisori adresate, una « către D. Redactorul Foaiei Literare din Brașov» și celelalte două către C. Negruzzi.

În prima scrisoare, după ce isprăvește cu expunerea sa amănunțită, privitor la felul cum trebuesc introduse literile latine, sfârșește atingând și chestiunea dialectelor din limba română: « Încă de mult s'a tot sunat

între Români că limba moldovenească, transilvană, bănățeană, olteană sunt dialecte; și mi se pare greșită această părere. Eu nu văz între acești Români decât o limbă, un singur dialect, un schimatism » (p. 339). Și mai departe: « Dar oare limba română n'are și ea dialecte? Are negreșit, însă nu cele socotite sau părute până acum, ci a noastră în deobște sau aceasta ce e scrisă în cărțile bisericești este un dialect; *al Românilor din Macedonia* altul, și al Românilor din Stiria, din Elveția și o parte din Franța care se numesc Romandi alt dialect » (340) [1].

Scheletul limbii române deși, după autor, apare schimonosit puțin, este latin, « asemenea îl au și Macedo-Românii ». Dialectul aromân este atât de aproape de limba română, încât « cu gramatica a Românului poate cineva învăță și macedo-românește, adăugind numai câteva deosebiri ce le fac ca să fie dialecte ale aceleiași limbi » (341).

Atingând chestiunea cauzelor care au provocat deosebirile ce există între dialectul dacoromân și aromân, autorul adaugă: « Pricina pentru care Românii din părțile acestea au ajuns să aibă mai toți acel dialect este întâiu mai desele comunicații ce au avut între sine . . . Românii însă din Macedonia, pe de o parte despărțiți de noi, pe de alta învățând limba grecească, după cum am învățat noi oare când slavona, și având în bisericile lor tot pe cea grecească, după cum noi am avut tot pe cea slavonă, au rămas cu vorbele de întâia trebuință curate românești ca și noi, și cu vorbele de teologia, de obiceiuri, de meșteșuguri, de administrație grecești și turcești, după cum noi am rămas cu cele de întâia trebuință române, și cu celelalte slavonești, ungurești, nemțești și grecești » (II, 38). Și dându-și bine seamă despre cauzele care lucrează la deosebirile dialectale, autorul sfârșește: « Multe sunt împrejurările și multe sunt care au făcut un alt dialect; și iar cât este de puternică și veșnică natura, că și după atâtea împrejurări, și după atâtea deosebiri, nu s'a putut preface, și limba românească a rămas tot acea limbă, deși împărțită în trei dialecte » (ib.).

După această introducere, autorul ne spune că va studià dialectul aromân « întâiu în pronunție, al doilea în schimatismul vorbelor, și al treilea în compunerea frasilor. Prin toate însă se va vedeà că este aceeași limbă și alt dialect » (ib., 39).

Acest studiu îl face în ultima scrisoare din vol. II, începând întâiu cu vocalismul și consonantismul.

Este, într'adevăr, surprinzător să vezi cum, într'o epocă în care nu apăruseră nici « Principia de limbă » ale lui C i p a r i u — suntem în 1838 — Eliade Rădulescu studiază punct cu punct toate particularitățile de deosebire care separă graiul Românilor din sudul Dunării de limba Românilor din Țară. Și să nu se creadă că el reproduce definiții și citate din lucrarea lui Boiagi. Expunerea autorului este liberă, bazată pe o adâncă cunoaștere a dialectului aromân, pentru epoca în care scrià, fie

[1]) Acì autorul confundă dialectul istrian cu dialectele din Elveția romandă.

din studiul gramaticii lui Boiagi, fie din contactul direct pe care îl va fi avut cu Aromânii din Țară.

După ce vorbește despre rostirea lui *a* ca *ă* din dialectul aromân, Eliade Rădulescu relevă faptul că și la Aromâni există cuvinte în care *e* și *o* din tulpină, în anumite condițiuni, se pronunță *ea* și *oa*.

Dintre consonante stăruie asupra guturalelor *c* și *g*, care, înainte de *e* și *i*, se pronunță *ț* și *dz*: « Pe c, înainte de a, o, u și de consoane îl pronunță c, iar înainte de e, i îl pronunță ț și nu č [redat prin literă slavonă] ca noi, precum: caru, cornu, crescu, calcu, calți. Această schimbare a lui č în ț poate să le vie din adunarea deasă cu Grecii, după cum începusem și noi a peltici în vremea Fanarioților ». Și tot așà despre g: « Pe g înainte de a, o, u și consoane îl pronunță g, iar înainte de e și i îl pronunță între d și z precum: legu, ledzi, dzindzie, dzinere » (p. 51).

Despre consoanele labiale vorbește în felul următor: « Pe f înainte de e și i îl pronunță sau îl schimbă în h [autorul înțelege h'], lucru ce se vede că a fost din vechime firește între Români ». Și tot așà autorul continuă cu observațiile sale asupra celorlalte labiale, dând pentru fiecare prefacere câte două trei exemple. Ceva mai mult, la transcrierea lui v alterat se servește de semnul grecesc γ, spre a redà exact rostirea dialectală: « v, înainte de i se pronunță ca γ grecesc, ca și în părțile acestea, cum: γinul, γine, în loc de vinul, vine. De unde și ghine γiniși = bine ai venit ». Acì autorul, vroind să dea un exemplu construit din propriile lui cunoștințe, a greșit. În arom. se spune ghine viniși, cu v nealterat, nu γiniși.

După ce vorbește și despre pronunțarea lui j, care se rostește « când gi când j cum: giuoc giur; jale jeru » sfârșește adăugând că « Celelalte litere se pronunță ca și în dialectul nostru ». Apoi, din toate cele expuse până acì, trage următoarea concluzie: « Urmează dar din cele zise că acest dialect ce este nescris sau necultivat, se aseamănă mult cu felul vorbirii moldovenești sau mai bine cu limba rumânească de obște nescrisă, încât pentru aceea ce se atinge de literile b, f, m, p și i; și urmează iară că dacă mai mult de cât doi popoli întregi de aceeași origine și atât de departe și mai fără comunicație au păstrat aceeași pronunție numai din tradiție, se vede curat că multe provinții ale Italiei înainte de descălicătoare au pronunțat literile acestea tot așà » (p. 52).

În a doua parte a acestui studiu Eliade se ocupă cu flexiunea dialectului aromân, pe care el o numește « schimatism sau forma limbii ».

După ce explică felul cum se declină substantivele în dialect, trecând la numeral spune « unu la dânșii totdeauna face *una* și niciodată *o* ca la noi : unu domnu, una doamnă și nu o doamnă ». Tot așà el atrage luarea aminte asupra comparativului la adjective, care se formează cu « ma și cama: bunu, ma bunu, cama bunu ». Și după ce isprăvește cu expunerea, pe scurt, a părților de cuvânt, revenind la ceeace dialectul într'o limbă reprezintă în sine, explică că nu deosebirea de cuvinte dau naștere la dialecte, căci « aceste vorbe își au aceeași a lor declinație în gramatică de obște a limbii noastre », ci « o regulată și la

aceleași împrejurări schimbare a pronunției literilor: iepure se se zice *liepure*, fiiu —*filiu* sau *hiliu*, inu — *linu*, etc., acestea sunt care fac pe Românii din Macedonia a aveà alt dialect și nu pe al Rumânilor din Dacia» (57).

Și, ca încheiere, după ce arată că dacă dialectul dacoromân astăzi se prezintă mai cultivat, aceasta se datorește faptului «că într'însul s'au tradus toate cărțile bisericești, s'au făcut atâtea acte administrative și judecătorești, etc.», adaugă că tot așà de cultivat ar fi ajuns și dialectul aromân «dacă Românii din Macedonia ar fi avut ei ocasiile noastre acestea puținele și ar fi scris și ei dialectul lor atât cât l-am scris și noi p'al nostru». Deaceea Eliade, revenind la ideia lui Roja și P. Maior, propune să se formeze «o limbă de obște» din împreunarea a tot ce este mai bun din amândouă dialectele: «Acest dialect nouă ni se pare ciudat poate, însă învoindu-te a scrie cu literele noastre și făcându-ne o limbă de obște, lăsând noi unele, lăsând și ei altele, și împreunând la un loc ce este bun, iată că se face un dialect, înțeles și de unii și de alții și scriitorul lui să poată trece de autor al amândorora popolilor» (59).

La urmă de tot, spre a dovedì posibilitatea formării «limbii de obște», Eliade dă și o bucată de citire după Boiagi, însă fără să-l citeze, cu unele schimbări în cuvinte dela un dialect la altul, prezentându-ne în felul acesta un model de limbă comună pentru Aromâni și Dacoromâni.

Dar silințele lui Eliade Rădulescu de a face cunoscut graiul Românilor din Macedonia au rămas zadarnice [1]). Observațiunile lui, fiind făcute în legătură cu aplicarea literilor latine în scrisul românesc, s'au pierdut în mulțimea discuțiunilor, fără a li se da însemnătatea cuvenită.

*

Acum vor trece două decenii, până când va apăreà din nou interesul pentru graiul Românilor din sudul Dunării. De astă dată, odată cu începerea acțiunii românești în Macedonia. Cu deschiderea primelor școli românești la Aromâni, se simțeà nevoie de o gramatică aromânească. Această lucrare ne-a dat-o I. C. Massimu, care se familiarizase puțin cu dialectul aromânesc, dela primii elevi macedoromâni aduși în Țară.

Lucrarea s'a publicat la București în 1862, cu cheltueala patrioților macedoromâni G. Goga și D. Cosacovici, sub titlul: *Rapeda idea de Gramatica Macedo-romanesca* (Tipărită tra se impartă gratuitu Rumâniloru de a drepta Dunăreli). Deși erà scrisă în două limbi: românește și

---

[1]) În vremea aceasta, M. Kogălniceanu, referindu-se la provinciile în care se vorbește limba română, amintește și de Macedonia: «Limba română ... este limba maternă nu numai a Muntenilor și a Moldovenilor, ci ea se mai vorbește încă și în Basarabia, în Bucovina, în Ardeal, în Banatul Timișoarei, în Macedonia, Tracia ...». Vorbind despre literile chirilice la Români, el știà că Aromânii se servesc de literile grecești: «Excepțiune fac Românii din Macedonia și Tracia, cari se servesc de literile grecești» (Mihail Kogălniceanu, *Rumänische oder walachische Sprache und Literatur*, 1837, ed. din 1895, p. 26 și 27).

grecește, totuși, din cauza sistemului ortografic etimologic, ea n'a putut fi introdusă în școlile românești din Macedonia. Acest sistem schimonosià întru atâta dialectul aromân, încât ea nu puteà fi înțeleasă nici de Aromâni, nici de Dacoromâni.

Intreaga lucrare se împarte în trei părți: I. Introducerea, în care se arată însemnătatea dialectului aromân față de limba greacă, care este străină de sufletul Aromânilor (p. VII—LIV); II. Gramatica cu flexiunea, derivațiunea și sintaxa (p. 1—127); III. «Mustre de limba macedorumanesca», cuprinzând: *a*) Bucăți de citire reproduse din gramatica lui Boiagi, *b*) Fraze din Daniil, extrase din Martin-Leake și *c*) Flori de Macedonia. Dintre toate aceste probe de citire dialectală, «Florile din Macedonia» sunt cele mai importante. Autorul lor este Mihail Nicolescu, primul poet aromân, născut în Magarova de lângă Bitolia. La începutul acțiunii românești în Macedonia, poeziile lui Nicolescu erau singurele versuri aromânești, care se citeau cu interes la orice ocaziune. Care dintre intelectualii aromâni nu-și aduce aminte de « Pita »: Scoală nveastă scumbusea-te . . . sau de « Sclavlu » care se cântă până în zilele noastre: « Spuni-ń bre gione ocl'iu de-amură . . . » etc.

Iată ce ne spune Massimu cu privire la aceste cântece: « Florile de Macedonia » sunt poesioare ce ne comunică domnul Mihail Nicolescu, român din Magarova. Eroism înfocat, simțire națională până și în inima Româncelor, curațiea morală până și în pasiunea cam plecată către voluptatea trupească, astea sunt din dulcile odoruri cu care ne îmbată aceste floricele » [1]).

După Massimu a urmat Dimitriu Athanasescu cu manualul de clasă, intitulat *Gramatica romanească tră românilji d'in drepta Dunăreljei*, tipărită la București în 1865. Lucrarea lui Athanasescu este o simplă localizare a gramaticelor de clasă cunoscute pe atunci în Țară. Ca și Massimu, autorul s'a lăsat influiențat, în multe privinți, despre care se vorbește în cuprinsul acestei lucrări, de gramatica lui Boiagi.

*

Deacì înainte, odată cu deschiderea primelor școli românești în Macedonia, cauza Aromânilor făcându-se cunoscută, interesul oamenilor de știință pentru studiul dialectului aromân devine mai mare. Cel dintâiu care i-a rezervat un loc de onoare în studiul științific al limbei noastre,

[1]) Despre vieața lui Nicolescu ne dă informațiuni revista aromânească « Macedonia », anul I, (1888), p. 124: « La vârsta de zece ani, rămas orfan, fu adoptat de un unchiu al său, care trăià în Sibiu, Ianachi Popa Mihali, și adus în acest oraș. Aici, după ce isprăvì liceul, se duse la Viena, unde a urmat cursurile unei academii de comerț. La vârsta de 21 de ani, cuprins de dorul pentru comuna sa natală, se întoarse în Magarova. Acì stătù un an, în care timp a învățat bine turcește. În 1860, murind tatăl său, care în calitate de negustor, i-a lăsat o avere bună, Nicolescu s'a stabilit la Giurgiu, unde se căsătorì ». Dela Giurgiu el nu pregetà de a se interesà de cauza Românilor din Macedonia. Nicolescu a fost acela care a adus în țară pe Dim. Atanasescu, primul dascăl aromân în Macedonia. El l-a pus să studieze în institutul « Edifiant », condus de Const. Codreanu.

este părintele filologiei românești, Timoteiu Cipariu, în *Principia de limba și de scriptura*, apărută la Blaj în 1866.

Într'un capitol special pentru dialectul « meso-romanu, » Cipariu arată însemnătatea acestui dialect, înșirând dela început bibliografia cunoscută până atunci despre scriitorii aromâni din sec. XVIII și dela începutul sec. XIX: Cavallioti, Roja, Boiagi. Lucrarea lui Daniil i-a rămas necunoscută. La p. 93, într'o notă, ne spune că a aflat și despre această lucrare, dar, după toate cercetările făcute, n'a putut-o aveà. Cu această ocazie, autorul trimite pe cetitor la *Νεοελληνικὴ φιλολογία* din Atena, din care va fi aflat despre existența ei. În schimb, Cipariu este singurul autor care cunoaște studiul lui Eliade Rădulescu, publicat în « Curier de ambe sexe ». Într'o notă, autorul trimite pe cetitor la acest studiu, din care se reproduc și unele pasagii. După notele bibliografice, Cipariu studiază o serie întreagă de cuvinte de origine latină din Boiagi, Cavallioti, Kopitar și Roja, care nu se găsesc în dialectul dacoromân, sau al căror înțeles diferă de acelea cunoscut în românește. Într'un paragraf special se ocupă cu evoluția fonetică a unor forme cari se deosebesc de aceleași forme din dialectul dacoromân. Tot acì insistă asupra celor mai caracteristice particularități ale dialectului aromân, care îi dau o înfățișare mai arhaică. Într'o notă, se vede cu referire la afirmația greșită a lui Eliade, Cipariu spune că: « De dialectul de preste Dunăre se ține și dialectul istrian. Ear dialectele elvețiene, friulane, etc., deșì sunt romane, ci nu-su românești ».

*

Un alt învățat, care atrage luarea aminte asupra însemnătății ce prezintă studiul dialectelor pentru cunoașterea fazelor prin care a evoluat limba română, este primul profesor de limba română la Universitatea din Cluj, Grigoriu Silasi. Pentru ilustrarea acestei idei, autorul face o expunere amănunțită asupra dialectului aromân în comparație cu dialectul dacoromân. Încercarea lui Silasi este publicată în mai multe numere consecutive din « Transilvania », foaia Asociațiunei pentru literatura română și cultura poporului român, sub titlul « *Studiu asupra dialectului macedo-romanu paralelu cu celu daco-romanu* » [1]).

Izvoarele care i-au stat la îndemână pentru folosirea materialului de trebuință la o astfel de încercare, au fost aceleași pe care le-a folosit și T. Cipariu: gramatica lui M. Boiagi și a lui I. Massimu; materialul dialectal din Cavallioti, Daniil și Roja, cu recensia lui Kopitar asupra lucrărilor lui Roja. Toate aceste lucrări fiind citate după T. Cipariu, autorul nu s'a folosit pentru studiul lui decât numai de cele două gramatici ale lui Boiagi și Massimu. Deasemenea el nu cunoaște ideile lui P. Maior asupra dialectului aromân și nici studiul lui Ioan Heliade Rădulescu, deșì acesta

[1]) Vezi Anul VII (1874), pp. 89—92, 101—103, 113—115, 137—140, 161—164, 173—175.

din urmă este, după cum s'a spus, citat și de T. Cipariu, dela care a luat bibliografia necesară.

În partea introductivă a acestui studiu, autorul face o expunere istorică asupra Aromânilor, după datele culese din P. Maior și G. Șincai, pe care îi și citează. Sfârșește făcând apel la bunăvoința bărbaților învățați și a societăților de studii competinte ca să se ocupe cu această ramură a românismului, « mină de aur până acum desconsiderată a limbii noastre ». Deși autorul citează lucrarea lui I. Massimu, nu cunoaște întreaga mișcare din Principate pentru trezirea conștiinței naționale la Aromâni, odată cu deschiderea primelor școli românești în Macedonia și aducerea în școlile din Țară a primilor tineri Aromâni, în frunte cu părintele Averchie.

În partea gramaticală se studiază pe rând, fonetismul, flexiunea și sintaxa.

Vorbind despre deosebirile fonetice dintre dialectul aromân și dacoromân, la vocalism, autorul atrage luarea aminte asupra deosebirii de tratament a lui *a* accentuat și neaccentuat din dialectul aromân: *a* neaccentuat trece de regula în *ă* la sfârșitul cuvintelor; în celelalte poziții, de cele mai multe ori, el se păstrează. Ca exemple citează *alavdare*, *farină*, *scapitatu*, alături de dacor. *lăudare*, *fărină*, *scăpetatu*. Această particularitate dialectul aromân o arată și la *a* accentuat când se găsește în poziție nazală: *cando* dacor. *cându*, *incanu* dacor. *incai*, *manca* dacor. *mâncă*, *pansa* dacor. *pânsă*. În special gerundiile, după autor, s'ar rosti în: *-andu*, *-undu*, *-endu*, *-indu*, ex.: *alavdandu*, *vidiiundu*, *arupsendu*, etc. Toate aceste aberațiuni ale autorului se explică din faptul că el n'a auzit rostindu-se dialectul vorbit și s'a luat numai după gramatica lui Boiagi care transcrie *cando* pentru « cându », (pp. 124, 158, 196) *alavdare* (p. 2), *farină* (pp. 2, 17), etc. În ce privește terminațiunea *-andu*, ea nu apare cu *a* păstrat nici la Boiagi. Aci avem *calcândalui* și *calcându* (p. 80).

Dintre celelalte vocale se amintește trecerea lui *e* neaccentuat în *i*; păstrarea lui *-i* și *-u* după orice grupă de consoane, ca în limba textelor vechi din dialectul dacoromân.

Trecerea diftongilor *au*, *eu* în *av* (af), *ev* (ef) are, după autor, origine grecească.

La consonantism, autorul vorbește despre alterarea labialelor, despre rostirea lui *ce*, *ci* (ge, gi) ca *tse*, *tsi* (dze, dzi), despre prefacerea lui *n* în *ń*, când este urmat de o vocală în hiat. Între celelalte schimbări fonetice « de a doua mână », autorul citează rotacizarea lui *-n-* ca « la Românii din Istria »: *verinu*, *uru*, *ârima*, *ómeri*, *pâra*, *mâra* în loc de: veninu, unu, anima, ómeni, pane, mana etc. Se pare că autorul a fost indus în eroare de forma « verinu » (arom. virinŭ), în care trecerea lui *-n-* în *-r-* se explică altfel.

La sfârșit de tot autorul mai relevă o altă particularitate a dialectului aromân, anume lipsa de rostire a lui *l* și *r* înainte de o consoană: « In fine mai e de însemnatu că in une parti ale teritoriului macedo-romanu *l* și *r* inainte de alta consonante se lapeda, rostindu-se: *atu abu*, *miesu*, *ade* in locu de *altu*, *albu*, *miersu*, *arde*. Este, desigur, o confuzie

cu dialectul istroromân pe care autorul a făcut-o și la explicarea lui *r* din *n* in *verinu*, despre care am vorbit mai sus.

La flexiune se vorbește, mai întâiu, despre originea postpunerii articolului. Se arată felul cum se articulează la Aromâni, atrăgându-se luarea aminte asupra faptului că numele proprii, care în dialectul dacoromân se articulează mai rar, la Aromâni aproape peste tot. « Socratulu vidiundu Alcibiadulu iu se alavdà averea a lui, li aduse una charta; Anacsagorlu cando li dedera tru scire cà morí filiu su; Scipiu Emiliulu fece Roma unu judeciu tru aducere aminte ». Toate aceste citate, fără indicație de autor, sunt luate din Boiagi (199).

Mai departe autorul vorbește despre declinări, relevând unele cazuri de metaplasmă: *pescu*, *șoarecu*, în loc de pește, șoarece din dialectul dacoromân. Insistă asupra întrebuințării acuzativului « atâtu la sustantive proprie și neproprie, câtu și la ajective, ba și la pronumere incă pana in dîua de adi se usită fora prepusetiunea pre ». Cu acest prilej, vorbește și despre construcția sintactică a numelor de orașe și țări fără prepoziția « în » sau « la »; Scipiu Emiliulu fece Roma unu judeciu; nu fusi Getinga? în dacor. « în Roma, în Getinga ». Toate exemplele sunt luate din Boiagi.

La adjective relevă formarea pluralului *nale* dela *nău* « nou », prin analogie cu *greale*, *arale* dela « greu, arău ». Vorbește mai pe larg despre întrebuințarea articolului când adjectivul este precedat de « atsel »: *fičorl'i atsel'i nits-l'i*, relevând cazuri analoage din scrierile lui Coresi și întrebându-se « Nu cumva Coresi insusi au cu parintii sei, inmigrase in Transilvania dein tienuturile m.-romane? »

Comparativul în dialectul aromân se exprimă prin adverbul « ma », în spre deosebire de dialectul dacor. care întrebuințează « mai ».

Vorbind despre numeral, arată că « una », forma feminină dela « un » niciodată nu se contrage în *o*, ca în dialectul dacoromân. Pentru « douăzeci » Aromânii au *vinvici*, iar dela douzeci până la treizeci unitățile se adaugă cu ajutorul prepoziției « spră »: *unsprevinvici*, *doisprevinvici* « douăzeci și una, douzeci și două ». În felul acesta, autorul continuă cu observațiunile sale asupra celorlalte părți de cuvânt, insistând mai mult asupra formelor verbale. La sfârșit de tot se relevă marea însemnătate a dialectului aromân pentru asemănările ce arată cu limba textelor literare dacor. din sec. XVI și XVIII.

*

În vremea aceasta, însemnări asupra dialectului aromân întâlnim și la Ioan Caragiani, într'un studiu asupra poeziei populare la Aromâni, intitulat: *Românii din Macedonia și poesia lor populară* [1]). In introducere, autorul face o scurtă expunere istorică asupra elementului românesc din sudul Peninsulei Balcanice, arătând și răspândirea lui.

[1]) Publicat în « Conv. Lit. », anul II (1868), pp. 335—340, 355—359, 368—370, 381—388.

Mai departe, se ocupă cu numele Aromânilor. Termenul « Macedo-român » nu-i pare potrivit, deoarece Aromânii nu se găsesc numai în Macedonia ci și în alte regiuni din peninsulă. Deaceea el socotește că cea mai potrivită denumire ar fi *Rumelioți*. Iată cum argumentează autorul nevoia introducerii acestui nume: « Când zicem Românii din Macedonia, nu trebuie să înțelegem numai pe Românii care locuiesc în Macedonia, ci pe toți Românii de-a dreapta Dunărei, care în cărțile istorice se zic Români Aureliani. Numele de Români din Macedonia sau Macedono-Români datează dela 1860, de când în București s'a instituit un comitet pentru introducerea limbii române în școli și biserici la acei Români. Numele dar Macedono-Români nu este tocmai nimerit. Aureliani nici nu este cunoscut acolo; Vlahi nici nu-l primesc, le sună rău la urechi. Numele cel mai nimerit pentru ei ar fi *Rumelioți*, dela *Rumelia*, nume actual al provinciilor ce locuesc, nume pe care îl cunosc și ei și-l întrebuințează uneori când vor să înțeleagă pe toți Românii de acolo, afară de cei de aice ». Autorul greșește când crede că denumirea Macedo-român datează numai din 1860. Scriitorii Aromâni din Transilvania ca Boiagi și Roja îi numesc pe Aromâni Macedo-români. În ce privește noua denumire propusă de el, ea este și mai nepotrivită, deoarece numărul Aromânilor din cele două Rumelii este mult mai mic decât acela din Macedonia. De altfel, această nouă denumire nu apare la niciunul dintre scriitorii străini sau Români care s'au ocupat cu elementul românesc din Peninsula Balcanică.

Materialul dialectal publicat de autor se reduce la zece cântece.

Dintre particularitățile de graiu, autorul relevă pronunțarea lui *ce*, *ci* și *ge*, *gi* ca *țe*, *ți* și *dze*, *dzi*. Între excepții se citează čenušă, čoc, căčulă, čomag. Labralele *b*, *f*, *m*, *p*, *v* « având litera *i* după dânsele se pronunță *b* ca gh, *f* ca h, *m*, *n* ca gni Italian, *p* ca ch, *v* ca ghie sau y grecesc ». Autorul pomenește și despre rostirea palatală a lui *l* « Silaba *li* care aici se aude *i*, la Rumelioți se pronunță ca gli Italianu ».

Cu privire la rostirea vocalelor, se spune: « Sunetele â, ă, ê, ĕ nu sunt așà de dese la Rumelioți; așà cineva poate auzì pe la ei: *cand*, *pane*, *cane*, *vedu*, *vindu*, *vina* în loc de *cănd*, *păne*, *căne*, *vĕdu*, *vĕndu*, *vĕna* ». Aici, desigur, autorul a vroit să se refere la cazurile când *e* precedat de o labială se rostește *e* și nu *ă*, *î*, indiferent de natura vocalei din silaba următoare. Nu înțeleg însă citarea formelor *cand*, *pane*, *cane*, care tocmai în graiul autorului se rostesc *cînd*, *pîni*, *cîni*, și nicăeri nu există sub forma dată de el.

Despre *-u* și *-i* se spune: « sunt lungi și mai cu samă, când sunt precese de două consoane deosebite, precum: calcu, calci, calcamu, calcați, etc. ». Acelaș lucru se relevă și la substantive, adjective și pronume.

Din flexiune se atrage luarea aminte asupra genetivelor sing. la substantivele feminine în *-l'ei* « precum după Italieni gliei ». Comparativele se fac prin *ma*. La numerale avem *ună*, *nă*, însă niciodată *uă* sau *o*. Ele se articulează: unlu, doil'i, treili etc. Douzeci se zice *g'ig'intsi* « de la *viginti* ». Pronumele eu, tu se aud *ioŭ*, *mine*, *tine*; *mea*, *ta* la gen. plur. face *melóru*,

tălóru. « În loc de *vre unu* la ei se află forma *verunŭ*, *vêrnu*, cari însemnează « nimene ». Ear *ceva* însemnează și *nimicu* la ei ».

Cu privire la conjugări, autorul atrage luarea aminte asupra confuziei care se face între verbele de conf. II cu acele de III și IV: « Așa se aude pe la ei *taceare*, *spuneare*, *ziceare*, *vineare*, *dormiare*. Aceasta provine din pronunțarea lui *e* de la penultimă ca *ia*, fiindcă urmează altu *e* ». Mai departe, se spune: « Trecutul simplu sau aoristul la întâia și a doua persoană plural are formele *cantâmu* = (căntarăm), *cantatu* = (căntareți), *tăcumu* =(tăcurăm), *tăcutĭ* = (tăcurăți), *durmimĭ* = (dormirăm), *durmitu* = (dormirăți) ». Despre viitor se arată că se formează cu *va, va se, vas'* și subjonctivul. Condiționalul se formează cu *va, vase, vas'* și imperf. ind. sau cu *vrea, vrea se, vreas'* și imperf. ind. sau cu subj.: va, va se, vas' mergeam; vrea, vrea se, vreas' mergeam sau vrease mergu = aș merge.

Despre infinitiv se spune că « se află și întreg la unii Rumelioți, precum: *poți eșire*; *voiu ședere* = poți eșì, voiu a ședea », ceeace nu este adevărat.

Tot acì amintim despre o altă lucrare a lui Ioan Caragiani care prezintă o însemnătate deosebită pentru studiul dialectului aromân din punctul de vedere al onomasticei, deși ea a apărut mult mai târziu: *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, publicată în 1891 ca supliment la « Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie » de sub direcțiunea lui Gr. G. Tocilescu, vol. VI.

Autorul se ocupă cu originea Suliaților, locuitorii comunelor așezate pe munții Suli, în Epir, între Ianina și Preveza. Vorbind despre originea lor etnică, Caragiani crede că Suliații după port și obiceiuri, după numele de botez și de poreclă, sunt Români, făcând parte din tribul Fărșeroților, pe care Grecii îi numesc *Ἀρβανιτόβλαχοι*. Cu acest prilej, autorul face un excurs asupra originii Fărșeroților, pe care, scriitorii străini, luându-se după numele pe care li-l dau Grecii, de cele mai multe ori, îi confundă cu Albanezii. În cazul acesta, faptul că și Suliații au fost identificați cu Albanezii, nu cu Aromânii, se explică ușor. Dovezile autorului despre originea românească a Suliaților se întemeiază pe numele de persoane. Acestea sunt românești, deoarece se întâlnesc și la Aromâni. De acì apoi începe un studiu amănunțit asupra triburilor la Suliați, tratând despre numele de familii, de bărbați și de femei (cap. IV). Se înțelege că lămuririle pe care încearcă să le dea autorul spre a dovedì originea românească a onomasticii la Suliați, nu este în totdeauna convingătoare. Cu toate acestea, bogăția de nume cu care operează autorul este impunătoare, iar multe din ele arată o evidentă origine românească. Dar ceeace interesează mai mult studiul onomasticei la Aromâni, nu sânt atâta expunerile autorului, cât bogăția de material strâns din diferite comune aromânești. Pentru comuna Avdela din Epir autorul dă o listă lungă a contribuabililor Aromâni din 1824. O altă listă cuprinde numele contribuabililor din Vlaho-Clisura, Perivoli, etc. Înfine, la urmă de tot, Caragiani studiază și numele armatolilor Români dela 1495 până la 1821. O bună parte din ele se identifică cu nume

românești cunoscute. Deși multe din expunerile făcute de autor pentru dovedirea originii românești a acestor nume sunt forțate, rămâne totuș un număr de nume care se întâlnesc și astăzi la Aromâni. Problema pusă de Caragiani nu este ușoară. Pentru dovedirea originii unor nume cari se întâlnesc deopotrivă la Aromâni, Albanezi și Greci, lipsesc de cele mai multe ori criteriile sigure pe care s'ar puteà întemeià stabilirea poporului de obârșie dela care au plecat, ca să se răspândească la celelalte neamuri. Această obârșie pentru autor a fost mai întotdeauna românească. Intrucât concluziile lui sunt adevărate, aceasta va trebuì să se arate într'un nou studiu asupra onomasticii aromânești.

6. ÎNCEPUTUL CERCETĂRILOR SISTEMATICE ASUPRA DIALECTULUI AROMÂN

După publicarea studiilor de mai sus, și, mai cu deosebire, dela Cipariu încoace, toate manualele de gramatică sau literatură românească fac mențiune despre dialectul aromân, dând, din Cipariu, note bibliografice cu privire la scriitorii aromâni din sec. XVIII. Însuș Cipariu nu uită să citeze la locurile cuvenite, în lucrările filologice de mai târziu, cum este Gramatica limbii române etc., date din dialectul aromân. Deacì înainte încep să apară și producțiuni populare din literatura aromânească. Iar cu cât cercetările pentru studiul limbii române iau un avânt mai mare, cu atât și cercetările în domeniul dialectului aromân capătă desvoltare mai mare.

De astădată Fr. Miklosich deschide în mod sistematic seria studiilor din dialectul aromân, cu publicarea cercetărilor sale *Rumunische Untersuchungen*, I, *Istro- und macedo-rumunische Sprachdenkmähler*, în care pentru întâia dată se studiază limba lui Cavallioti și Daniil, făcând și o reproducere critică a textelor.

Întreaga lucrare se compune din două părți: în prima parte avem reeditarea în ordine alfabetică a părții aromânești din vocabularul lui Cavallioti, în partea a doua reeditarea textului aromânesc din *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία*. (Învățătură introducătoare) a lui Daniil Moscopoleanul, după ediția din 1802, cu traducere interlineară în latinește și grecește. La urmă de tot, se dă și un « Index zur *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία* » ca și un adaus de « Ergänzungen » și « Berichtigungen ».

În introducere, autorul face o mică expunere a particularităților dialectului aromân, între care « einige hie und da auch im Norden der Donau vorkommen ». O cercetare mai amănunțită a acestor particularități și o rezervă pentru « Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte ».

În domeniul vocalismului, autorul constată că sunetul *î* lipsește atât la Cavallioti cât și la Daniil. Acì Miklosich face observația justă că « nach meiner Ansicht *î* aus *ă* entstanden und ein jungerer Laut ist, der nach Gartner's genauer Beobachtung auch im irum. fehlt ». Pentru

dovedirea acestui lucru, autorul mai adaugă: « Für die Jugend des *î* scheint auch der Umstand zu sprechen, dass das Alb. wohl den Laut *ε*, nicht aber auch den Laut *î* kennt ».

Mai departe, Miklosich observă că în aromână *ă* inițial urmat de *n*, *m* nu se rostește: *ncartsi*, *ncăldzescu*, *n cot* « în zadar » etc.

La consonantism, autorul se oprește mai întâiu asupra lui *r*, pentru care spune că este de două feluri: unul obișnuit, ca în dialectul daco-român, altul *ř*, care câte odată provine și din *rn*: heřu « ferum », însă și ašteřu « sterno ». Acì mai adaugă că și în albaneză avem două feluri de *r*. După aceea, vorbește despre alterarea lui *l* urmat de *i* în hiat, adăugând că ea se întâmplă și atunci când după *l* urmează un *i*. Acì autorul comite o confuzie când, alături de *găl'ină*, *l'inu*, mai citează *al'adze* din aleadze, *l'ane* din leane, luându-se după transcrierea grecească *αλιατζε*, *λιανε*, în care *i* din *e* n'a exercitat nici o influență asupra lui *l*.

Mai departe, autorul vorbește despre alterarea lui *n* urmat de *i* în hiat: *gutuňe*. Și acì autorul confundă formele, citând *l'ărtăčuňa*, numai din faptul că în transcrierea grecească stă *λιαρτατζιούνια*, cu -ia final provenit din -ea în poziție neaccentuată. Tot așà continuă despre trecerea lui *t* și *d* în *ts* și *dz*, despre alterarea labialelor cu care se ocupă mai pe larg, adăugând: « Die Veränderungen, denen die Lautverbindungen *pi*, *bi*, *vi*, *fi*, *mi* unterliegen, haben ihren letzten Grund in dem Eintritt eines parasitischen *j* ».

La guturale, autorul arată prefacerea lui *ce*, *ci*, *ge*, *gi* în *tse*, *tsi*, *dze*, *dzi*; deasemenea *ct* în *pt* și *cs* în *ps* ca și *nct* în *mpt* și *ncs* în *mps*. În elementele străine (grecești și albanezești), sunetele *ϑ*, *δ*, *γ* se păstrează.

La transcrierea fonetică a cuvintelor aromânești, Miklosich întrebuințează semnele ř, l', ň, d' (pentru g'), t' (pentru k'), ž, š, ts, dz, tš, dž; ă este redat prin e.

Fiecare cuvânt din vocabularul lui Cavallioti este redat mai întâiu în transcriere grecească ca în original, după care urmează în paranteză cu litere cursive transcrierea fonetică. La sfârșit se dă etimologia cuvântului, adăugându-se forma dacoromână corespunzătoare, sau formele balcanice, dacă cuvântul are o răspândire mai mare.

Cu toată silința ce și-a dat autorul de a transcrie corect formele aromânești, întâlnim următoarele cuvinte greșit redate. Dăm mai întâiu greșelile din Cavallioti. După fiecare cuvânt reprodus, urmează în paranteză forma corectă: *gărnescu* (pentru ngărňescu), *gusuratu* (ncusuratu), *zmeltsu* (zmelču), *cătsulă*, (căčulă), *l'ane* (liane), *l'astră* (liastră), *butoare* (putoare), *dzicu* (dzîcu, dzăcu), *džuňapine* (ğuniapine), *doapăru* (ndoapăru), *scl'opu* (šclopu), *suptsire* (subtsîre, însă și subtsire),), *supl'acă* (šupliacă *tsăhtisescu* (čăhtisescu), *tseriašă*, (čireašă), *tsiriapu* (čiriapu), *tsudie* (čudie), *tsuplescu* (čuplescu), etc.

Dintre acestea, transcrierea formelor l'ane, l'astră, džuňapine, supl'acă cu *l'* pentru *l* și *ň* pentru *n* se datorește confuziei semnalate mai sus, după care autorul credeà că orice *l* sau *n* urmat de *i̯* se pronunță l', ň. Numai că în cazurile de față avem *i̯* din *e* (lęanc, ğunęapine, šuplęacă).

În *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία* a lui Daniil semnalăm următoarele greșeli: *ańurziaŝte* (pentru anurdzi̯aŝte), *ausl'i* (aušl'i), *tra se ncatse* (tra se ncače), *cupatsu* (cupaču), *k'piridzu* (k'piriču), *l'amne* (li̯amne), *mil'uńa* (mili̯uni̯a), *mulitsă* (mul'itsă), *butoare* (putoare), *bumbuńadze* (bumbuni̯adze), *pusl'e* (pušcl'e), *zmeltsi* (zmelči), *tendzere* (tenğere), *dzundzunaru* (ğunğunaru), *dimnatsă* (dimni̯atsă).

Și acì remarcăm redarea lui *l* și *n* fără nici un motiv ca *l'* și *ń* în l'amne, mil'uńa și bumbuńadză.

În schimb, Miklosich a păstrat redarea lui *ă* ca *e* (pronunțat ca ä; § 12), din știință sau neștiință, la următoarele forme: *acatse* (pentru acatsă), *tra se aremă* (tra se arămă), *ncăldzescu* (ncăldzăscu), *tra se nrgăŝiadze* (tra se ngrăŝi̯adză), *cărveńle* (cărvăńle), *lendzetlu* (lăndzetlu), *lendură* (lăndură), *se nsoare* (se nsoară), *bumbuńadze* (bumbuni̯adză), *putsenă* (putsănă), *putridzescu* (putridzăscu), *prevdzile* (prăvdzile), *sendzele* (săndzele), *serme* (sărme), *sumsoare* (sumsoară), *spindzuremu* (spindzurămu), *drema* (drăma), *fremtia* (frămti̯a), *fremtu* (frămtu). La ultimele două cuvinte autorul adaugă și formele corecte.

În « Ergänzungen » și « Berichtigungen » Miklosich completează lămuririle date la introducere, privitor la alterarea labialelor. Mai departe, se oprește asupra gerundiului în *-aluĭ*: cântândaluĭ, dându-i următoarea explicare: « Ich betrachte die Form *curăndalui* als aus dem das partic. praes. vertretenden Gerundium und dem Artikel *alui* bestehend, der, seinem Ursprung nach ein Dativ, der einzige Casus obliquus des rumun. ist und auch statt des Nominativs angewandt wird, wie im späten Latein der Ablativus absolutus die Function des Nominativs übernimmt: ascendat gradum non se petente. Venantius Fort. Unter diesen Umstäden wird es nicht überraschen, die Form auf *-alui* in der Function eines Adverbs auftreten zu sehen: *amanatului* « spät » Boiagi 119, *divarligalui* . . .».

Tot acì se dă și etimologia lui *ndoapăr* din « Praefix *indo* und das Verbum dacor. *apăr.* » Mai departe, autorul discută pe larg legătura dintre arom. *va* în *va se cumpăru* și formele balcanice gr. *θὰ κάμω*, alb. do të jem, etc.

In fine, nu isprăvim aceste rânduri fără a nu relevà părerea pe care o aveà Miklosich despre originea sudică a Istroromânilor, graiul lor formând o unitate cu dialectul aromân. Vorbind despre palatalizarea labialelor la Aromâni, care, la început, erau nealterate ca și la Dacoromâni și Istroromâni, Miklosich spune: « Zur Zeit als sich das irum. vom mrum. abzweigte, — historische Gründe nöthigen uns die alte Heimath der Rumunen Istriens im Süden, nicht im Osten zu suchen — bestand dieser Unterschied zwischen dem Süden und dem Norden noch nicht ».

A doua lucrare, în care Fr. Miklosich se ocupă foarte pe larg cu studiul dialectului aromân, este *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte*, apărută în acelaș an (1881) cu opera mai sus discutată. Ea tratează pe larg despre fonologia limbii române: vocalismul și

consonantismul, având ca obiect cele trei dialecte românești cunoscute pe atunci: dacoromân, aromân și istroromân.

Este prima încercare științifică de a explicà evoluția sunetelor din dialectul aromân în legătură cu celelalte două dialecte. Păcat numai că autorul, pentru o mai sigură orientare în studiul dialectului aromân, nemulțumindu-se numai cu materialul dialectal pe care i-l oferiau scrierile lui Cavallioti și Daniil, a căutat să se folosească și de alte scrieri dialectale, ca Gramatica lui D. Athanasescu, Răpeda idea de gramatica macedo-rumanesca a lui I. C. Massimu, după aceea Mostrele de dialectul macedo-romanu ale lui Vangeliu Petrescu, L'escriveta, traduite en dialecte macédo-roumain (la délivrance de Dince des mains des Turcs, traduit de la langue provençale) a lui Tașcu Iliescu, în fine Istoria noului testament ică viața domnului nostru Iisus Cristos (1881), Sântulŭ și dumnezeesculŭ evangheliu în dialectulŭ macedo-românŭ (1881), Frățilia întru dreptate, gazeta Românilor de peste Balcani (anul I, 1880), care, fiind împănate cu dacoromânisme, l-au indus de cele mai multe ori în eroare. Deaceea, la consonantism, la tratarea lui *ce*, *ci* în *tse*, *tsi* și *ge*, *gi* în *dze*, *dzi* Miklosich, crezând că ambele feluri de rostiri există în dialectul aromân, alături de exemplele cu ts (matsenu, arătsime), mai dă și cu č (începeți, certă, purcedeți, apă rece etc. etc., toate luate din Sântul și dumnezeescul evangheliu în dialectulŭ macedo-românŭ). Pe baza acestei erori, autorul, încercând să explice cronologia acestor evoluții, crede că č (ğ) este mai vechiu decât ts (dz): « Was die Chronologie dieser Veränderungen anlangt, so glaube ich Folgendes annehmen zu dürfen. Wenn in einer Sprache oder einem Dialekte — denn zwischen beiden besteht für den Sprachforscher kein Unterschied — *tš*, *dž* und *ts*, *dz* neben einander bestehen, so halte ich *tš* und *dž* für älter als *ts* und *dz* » (p. 46, Cons. II.)

Dar pentru acela care cunoaște bine dialectul aromân, cu tot amestecul de forme dacoromâne, lucrarea marelui slavist rămâne studiul fundamental pentru cercetarea științifică a dialectului nostru. Într'adevăr, în stadiul actual al cercetărilor noastre, puține îndreptări se pot aduce la tratarea vocalelor și consonantelor din acest dialect. Miklosich cunoșteà aproape perfect evoluția limbii noastre. Pentru o formă ca *me gudescu* « gaudeo », luată din Kopitar (după parabola fiului risipitor, comunicată acestuia de către M. Boiagi), pe care alții o derivă din latinește, Miklosich spune: « ist von gaudeo zu trennen » (p. 549, Vocalis. II). Vorbind despre păstrarea lui *b* intervocalic ca *v* la formele verbului ajutător « am », observă că *h'ibă* și *štibă* sunt formațiuni nouă după *aibă* (p. 27, Cons. II). Tot așà autorul continuă cu o mulțime de observațiuni asupra fonetismului limbii române. Cadrul acestei introduceri nu ne îngădue să le expunem aici pe toate. În schimb, multe din ele sunt menționate în corpul lucrării.

Acì mai relevez faptul că, în ce privește originea sunetului *tse*, *dze* la Aromâni pentru *ce*, *ge*, Miklosich credeà că fiecare are o evoluție deosebită: « Die Ansicht, *tš* liege dem *ts* zu Grunde, kann durch nichts

begründet werden: sie beruht weder auf geschichtlich bezeugten Thatsachen noch auf physiologischer Beobachtung» (47, Cons. II).

Cu privire la originea geografică a dialectului aromân, iată care sânt părerile autorului: «Man scheidet, abgesehen von den istrischen Rumunen, die Macedo- und die Dacorumunen, eine Scheidung, gegen die nichts eingewendet werden kann, so lange man sie als eine blos geographische ansieht, die jedoch aufhört richtig zu sein, sobald sie ethnographische und daher sprachliche Geltung erhält, da, wie aus diesen Erörterungen hervorgeht, im Norden der Donau Dialekte vorkommen, die mit der Sprache der Macedorumunen übereinstimmen. Die Thatsache wird begreiflich, wenn man annimmt, das die Ordnung I. (Dacorumunisch) und die Ordnung II. (Macedorumunisch) im Süden der Donau entstanden sind und Stämme beider Ordnungen den Zug an das linke Ufer der Donau unternommen haben» (p. 49, Cons. II) [1]).

*

După Miklosich, acela care s'a ocupat mai de aproape cu studiul dialectului aromân este Gustav Weigand.

La cercetarea dialectului, Weigand nu s'a mai mulțumit numai cu limba textelor aromâne vechi și cu probele dialectale publicate în cărți și reviste, ci a făcut mai multe călătorii în întreaga Peninsulă Balcanică, spre a studià graiul din gura Aromânilor. Prima lucrare din aceste călătorii este studiul intitulat: *Die Sprache der Olympo-Walachen, nebst einer Einleitung über Land und Leute*, apărut în 1888, cu șapte ani mai târziu, după publicarea lucrărilor lui Fr. Miklosich.

În această lucrare se face o descriere a graiului vorbit de către Aromânii așezați în cele câteva sate din Olimp. Aromânii din acest studiu nu sunt numiți în limba germană «Aromunen», așà cum îi întâlnim în toate lucrările de mai târziu ale lui Weigand asupra Românilor din sudul Peninsulei Balcanice ci «Makedo-Romanen», o traducere a denumirii «Macedo-români», care erà foarte curentă la începutul acțiunii românești în Macedonia.

Mai întâiu, se face o mică descriere a populațiunilor românești din Peninsula Balcanică, după aceea urmează descrierea călătoriei în Olimp. În partea a doua, se studiază limba Românilor din Olimp. Deoarece

---

[1]) Amintesc aici în treacăt că, pe vremea aceasta (1878), Nic. Densușianu, în «O colonie macedo-română în Transilvania», a încercat să arate originea aromânească a Românilor din Săcele pe baza portului și a graiului (*Columna lui Traian*, anul VIII (1878), tomul II, pp. 266—270). La aceasta vezi studiul meu «Aromânismele în dialectul dacoromân și problemele care se leagă de ele» (*Junimea Literară*, anul XIV (1925), pp. 275—291).

Din acest punct de vedere, mult mai serios se prezintă lucrarea lui Const. Lacea, *Sânt în Transilvania așezări de Români veniți din sudul Dunării sau nu?* publicat în *Dacoromania*, IV, p. 353, în care autorul, pe baza unor date lingvistice, încearcă să stabilească o comunitate între Românii din Scheii Brașovului și Megleno-românii, în special, Românii megleniți din comuna Țârnareca.

Weigand erà încă pe la începutul studiilor sale dialectale și nu pricepeà decât cu multă greutate graiul Aromânilor, deși înainte de a studià pe Aromânii din Olimp, cunoscuse pe Românii din Bitolia, Vlaho-Clisura și Samarina, materialul strâns de el n'a putut scăpà de unele greșeli. Astfel de greșeli am putut observà în următoarele locuri: *protlu birbecu* pentru « protlu birbec » (110); *easse si mi vedz* pentru « ešĭ si mi vedz » (111); *pri callu ninvătsat* pentru « pri callu ninvetsat » (s. ninvitsat), însă niciodată « ninvătsat » cu *ă* din *e* precedat de o labială (ib.); *veade, mumă, care da pre poartă* pentru « vedz ... » (118); *pistipsescu* este tradus cu « doresc » în loc de « cred » (122); *strigai!* tradus prin « vorbește »; *amfăsai* este tradus prin « aus Licht gebracht » sau « geboren » pentru « înfășai » (119); *glutseaste* este tradus « face » sau « ouă » în loc de « clocește » (125), etc.

Transcrieri greșite am observat în următoarele locuri: *kă să arsă lailu iθcatu* pentru « că se arse lailu iθcatu » sau « că si-arsi . . . » (118); *kă nveaste ni plănze mărezli* pentru « că nvẹasta-ñ plăndze mărăzle » (ib.). Pentru graiul din Crușova pe care îl cunosc foarte bine, dă *plăndže* în loc de « plăndze » (119). Tot pentru acest graiu dă forma *par'că* pentru « canda » (ib.); *par'că* este un dacoromânism; *pănă să me tornu kă aslanu* în Crușova se rostește « pănă s-mi tornu ca aslan » (119), etc.

Weigand a prins greșit pronunțarea nu numai în comunele românești din Olimp, dar și în Vlaho-Clisura, Samarina, Seres etc. Astfel, pentru Vlahoclisura, se spune la p. 54 că *ce* se pronunță ca *če* nu ca *ts*, ceeace este greșit. Tot acolo autorul afirmă că la Samarina s'ar zice « tše fatš, tatš » în loc de « tse fatsĭ, tatsĭ », iar în Seres rostirea *če* pentru *tse* ar fi cea mai obișnuită.

A doua lucrare mai mare a lui Weigand, în care se ocupă în treacăt și cu graiul Aromânilor, este *Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen*, apărută în două volume: I, în 1894 și II, în 1895. În vol. I se face descrierea călătoriei în centrele românești din Peninsula Balcanică. În vol. II se tratează despre literatura populară aromână. La sfârșitul acestui volum, în două anexe consecutive, se dau glosarul cuvintelor din textele publicate și observațiuni asupra deosebirilor dialectale la Aromâni.

Partea care interesează pe lingvist este volumul II. Cetind cineva cu atențiune materialul dialectal publicat de Weigand, trebuie să recunoască că acesta arată mai puține greșeli decât puținul material dat în lucrarea precedentă. În afară de aceasta, textele dialectale sunt destul de variate atât ca fond cât și ca origine a localităților din care au fost culese. Ele cuprind cântece și basme din Macedonia, Albania, Epir, Tesalia și Grecia. Pentru Graiul din Albania, textele strânse și transcrise de autor sunt primele probe de graiu aromânesc regional, care cuprind aproape toate trăsăturile caracteristice ale dialectului vorbit de Fărșeroți. Aceeaș constatare se poate face și pentru materialul cules din centrele din Macedonia. Este drept că textele publicate de Weigand nu sunt culese toate la fața locului. Însă povestitorii au fost aproape mai toți din

comunele textului de origine. În privința aceasta, importante sunt cele două basme din Siracu. La alcătuirea lucrării de față, am avut la îndemână material dialectal din această comună. Comparându-l cu limba celor două basme culese de Weigand, am constatat că, în ce privește forma, acestea se identificau cu materialul de care dispuneam.

Se înțelege că Weigand, ca străin, erà mai ușor expus la transcrieri greșite decât oricare alt filolog român. Au fost cazuri când el n'a înțeles bine sensul unor cuvinte și a trebuit să traducă greșit. Însă aceste greșeli sunt rare, față de numărul mare de cântece și povești pe care le-a cules.

Vom relevà aici unele din aceste greșeli. La cânt. 43 (p. 70) versurile « Minte tsi ń-avęam dado, nu ń-am tută », ar fi trebuit transcrisę « mintęa tsi ń-o-aveam dado, nu ń-o-am tută ». La cânt. 63 (p. 96), versul « Ti-n treb tră tsi-ń me tsîń cak'ă », cuvântul « cak'ă », după informațiile mele, ar trebuì tradus prin « necaz » nu prin « tare », cum dă autorul. Dealtfel, cuvântul este atestat și în Cod. Dim.: « și nu avem cak'e pri tsiniva » (și nu avem necaz pe nimeni), $^{19}/_{15}$; « cu inimă curată și fără cak'e », ib. $^{115}/_{14}$. La cânt. 65 (p. 106) versul « nu are iarbă să-ń cal'l'i pască » arată o topică care nu poate fi aromânească. Ar fi trebuit transcris: « nu-are iarbă si-ń pască cal'l'i » și sub această formă, versul se întâlnește și aiurea. Din celelalte greșeli de traduceri care au mai fost relevate, însemnăm: La cânt. 39 (p. 54), « hil'ŭ de domnu d-amiră, d-amiră și d-armătolă » adică « fiu de domn de împărat, de de împărat de armatol », a fost tradus de Weigand «Sohn des Herrn vom Kaiserreich, vom Kaiserreich und Anatolien », în care prin « amiră » autorul a înțeles greșit « împărăție », iar prin « armatol », « Anatolia » [1]). Tot așà la cânt. 89 (p. 150), pe care autorul nu l-a înțeles aproape deloc: « Lunea, lunea nu-ń lucredz . . ., martsa va-ń tsîn tri ocl'i, ńercuri va-ń tsîn tri fičorĭ, džoia vă-ń tsîn tri bărbat, vineri vă-ń tsîn tri prăvdză », adică: « lunea nu lucrez, marța am să o țin pentru ochi (adică marța am să o serbez, spre a nu mă îmbolnăvì de ochi), miercurea am să o țin pentru copii, joia am să o țin pentru bărbat, vinerea am să o țin pentru vite ». În afară de versul întâiu, pe toate celelalte Weigand le-a tradus greșit: « lunea nu lucrez, marța mă ocup cu ochii, miercurea mă ocup cu flăcăii, joia mă ocup cu bărbatul, vinerea mă ocup cu vitele » [2]). La cânt. 106 (p. 192), versul: « Anaϱya, frate, suϱafęá » adică « încet, frate, cu briciul » este tradus de autor « Langsam, Bruder, rasiere » adică « rade încet, frate ». Din substantivul *suϱafe* « briciu » a făcut un verb la imperativ, cu ind. prez. dat în glosar *suϱăfescu*, ceeace nu există [3]). Înfine, la cânt. 3 (p. 6) cuvântul « mirdzęane », la ceilalți Aromâni « mirğane », este tradus prin « Tollapfel », când în realitate însemnează « mărgean » [4]).

---

[1]) Cf. Al. Philippide în « Viața Românească », XV (1909), p. 30.
[2]) Cf. id. ib.
[3]) Cf. Per. Papahagi, *Scriitorii Aromâni*, p. 249.
[4]) Cf. Al. Philippide în « Viața Românească », XVI (1910), p. 35.

O însemnătate deosebită prezintă capitolul « Dialektische Verschiedenheiten im Aromunischen ». Weigand aveà de gând să publice o gramatică istorică a limbii române, în care trebuià să intre și graiurile regionale din dialectul aromân [1]). În lucrarea de față s'a mărginit să dea numai unele particularități prin care se caracterizează graiul Aromânilor după regiuni. În acest capitol, autorul schițează graiurile regionale, mai întâiu, după influențele străine. Astfel, limba Aromânilor din Macedonia se deosebește de graiul celorlalte regiuni prin unele particularități și cuvinte împrumutate dela Slavi; limba celor din Albania, prin particularități și cuvinte din limba albaneză, iar limba Aromânilor din Epir și Tesalia prin particularități și cuvinte din limba greacă.

Luând ca punct de plecare unele deosebiri ce arată în graiu tulpinele aromânești, Weigand împarte dialectul aromân în două mari subdialecte: unul de sud și altul de nord. Pentru caracterizarea acestor deosebiri el înșiră unele particularități extrase din materialul dialectal publicat. Tot pe baza acestui material, autorul încearcă să stabilească și unele caracteristice ale graiurilor locale, după orașe și comune.

În *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, publicat în Jahresb. XIII, Weigand se ocupă într'un capitol special cu Aromânii din Bulgaria. Aceștia sunt de două feluri: negutători răspândiți aproape în toate orașele din Bulgaria și păstori nomazi cari ocupă munții. Cei dintâi sunt veniți din Gopeș și Moloviște, două comune mari aproape de Bitolia, cei din urmă din muntele Gramos. Weigand, după ce arată întinderea lor în Bulgaria, locurile pe care le ocupă și îndeletnicirea lor cu păstoritul, dă și câteva texte culese la fața locului, cu un număr de 115 cuvinte traduse din dialectul literar după cuvintele normale întrebuințate în cercetările dialectale din Țară, din care apoi face o scurtă caracterizare a deosebirilor de graiu la Grămosteni, Gopeșeni și Molovișteni.

În această lucrare, sunt de făcut mai întâiu câteva îndreptări de transcriere și traducere greșită: La p. 74, cântecul II, versul « io ń-te știu că-ń-ts-eštsă drag », tradus în nemțește « ich weiss, dass du mir gut bist », a fost greșit înțeles, prin transcrierea greșită a lui « drag » pentru « drac ». Cuvântul « drag » slav de origine, neexistând la Aromâni, nu poate fi decât « drac ». Deci dar, traducerea germană trebuie să fie: « ich weiss wohl, dass du mir ein Teufel bist ». Versul « k'icusęšti dę-an-mę-alasă » (p. 72, cânt. I), după traducerea dată, trebuie să fie « k̂'icăsęašti de-ń me-alasă », adică « înțelege (sau o să înțeleagă) și mă lasă ». În glosar, *de-an* se explică ca o formă contrasă din *deanda*; dar în cazul acesta n'are nici un înțeles. La p. 74 versul « mere aroši nę̂-adunam », în care *ne* trebuie să stea pentru *nă*, cred că este o greșeală de transcriere. Weigand dă tot *ne* pentru *nă* și la Românii din Olimp (§ 267). La p. 78 întâlnim pronumele « tu » pentru forma generală « tine », în versul: « tu, fărtati, să-ń bănedz ». Nu știu întrucât această formă

---

[1]) Cf. *Die Aromunen*, II, p. 341.

este autentică sau un dacoromânism introdus din nebăgare de seamă la transcrierea cântecului ca « drag » pentru « drac » de mai sus. Dacă într'adevăr ar fi existat această formă, Weigand, nu numai că ar fi trebuit să o introducă în glosar, dar ar fi vorbit ceva despre ea la observațiunile gramaticale. Totuși, n'ar fi exclus cazul ca ea să existe, mai ales că este atestată și aiurea (§ 267).

În partea gramaticală, afară de particularitățile graiului din Gopeș și Muloviște cunoscute, pentru limba Grămustenilor din Băchița, Weigand relevă particularitatea că orice *k'i* inițial, accentuat sau neaccentuat, se rostește *tśi*. Astfel, avem *tśicută* din *k' icută* « picătură », *tśipit* din *k'ipit* « vârf » etc. (p. 70). Tot aci autorul atrage luarea aminte asupra faptului că forma *creaštit* la Grămosteni se aude *creaštic*, cu trecerea lui *t* în *c*.

Dintre celelalte particularități, se relevă existența formei *cupăr* la Grămosteni (p. 70) pentru cuvântul obișnuit « acumpăr » (§ 135 a); deasemenea formele sincopate la Grămosteni și Gopeșeni: *fčor*, *fdzim*, *asprẹi* pentrl fičor, fudzim, aspărai, cunoscute la nord. Dela verbul *mpart* pers. 6 dela ind. prez. face în Gopeș *mpartă* în loc de mpart (p. 73). La viitor, pentru graiul din Gramoste, autorul dă *va vedŭ* pentru va s-vedŭ, citând pentru aceasta *va-ń-lu ašteptu* (cânt. III, 12), în care *s*-, într'adevăr, lipsește. De fapt, potrivit celor spuse la § 287, II, sub această formă, nici la nord nu se întrebuințează viitorul cu *s*-.

La vocalism, Weigand notează, pe alocuri, *-e* neaccentuat ca *-i* pentru graiul din Gramoste și Gopeși: gălbinari, frămpti « frunte », čilẹahtini « Feuerstätte auf dem Herde » etc.

Dintre cuvinte, însemnăm câteva forme din graiul secret al Aromânilor: *arucută* (arugudă) « apă »; *cucŭ* « sultan » și « prinț »; *limbă subțire* « Grec »; *l'epri* (din l'epuri) « pahar de vin »; *mătúr* « Ovreiu »; *mut* « German »; *pap* « Rus »; *per aroš* «Rus ».

Următoarele nu se întâlnesc, sunt rare sau au o formă deosebită: *areŭ* (bot.) « Wolfsmilch »; *arube* (pl. arug') « ban de argint » (rublă); *băbota căšarluĭ* (entom.) « Bockkäfer »; *δịot areati* « cârlan tânăr »; *guluğeu* în Gopeș, numele lunei Ianuarie; dela acesta, derivatul *guluğescu* « șed iarna pe lângă vatră »; *gučilie* (gugulie) în Gopeș « vârf de arbore »; *hălik'e* în Gramoste « loc pietros »; *capet* « lâna a doua, scurtă »; *cucuč* (gugač) de brad « Tannenzapfen »; *cusurie* « văr întâiu sau al doilea »; *l'ănură* în Gramoste « Reisig », aiurea l'anură; *mučes* în Gramoste « măceș »; *nalbastră* « oaie sură »; *opistar* « Hinteres Holzgestell des Saumsattels »; *peatsă* în Gopeș « Hahnentritt im Eiweiss »; *pănucaplă* « pătură de lână de coloare sură, care se pune sub sămar »; *spriču* « Fletterblättchen » în Gramoste; *šărpuni* « Thymian » fr. « serpolet » în Gramoste; *čileahtini* « Feuerstätte aus dem Herde » în Gramoste; *virdică* « velință de acoperit în mai multe colori ».

În Jahresb. XIV, Weigand a publicat studiul: *Rumänen und Aromunen in Bosnien* (Români și Aromâni în Bosnia).

În anii 1905 și 1906 apăruseră două lucrări în Analele Academiei Române, una a lui Isidor Ieșan și alta a lui Teodor Filipescu, în

care se susţineà că în mai multe sate din Bosnia există colonii româneşti. În urma acestor informaţiuni, Weigand a întreprins o călătorie la faţa locului. Rezultatul cercetărilor făcute îl arată autorul chiar în introducere: « Es gibt, das sei gleich von vornherein als Resultat meiner Forschungsreise ausgesprochen, kein einziges rumänisches Dorf oder auch nur Dörfchen in Bosnien und Herzegowina; es finden sichere Spuren von Aromunenniederlassungen an mehreren Orten », adică Români nu există deloc în Bosnia şi Herţegovina, însă în mai multe localităţi se găsesc urme sigure de colonii aromâneşti. Dintre aceste localităţi *Cepuliči*, o comună aşezată la o jumătate de oră departe de orăşelul Bugojno, a fost odată locuită de Aromâni, astăzi serbizaţi. În anul 1896 comuna aveà 110 case cu 450 de suflete. O parte din ei se ocupă cu agricultura; ceilalţi sunt meseriaşi, hangii şi mai ales « gunusari », cum se numesc ei, adică « spoitori ». Cuvântul « gunusar » derivat din « ganumă » (gr. *γάνωμα*) « cositor », le-a rămas din dialectul aromân. După tradiţie, ei se cred veniţi cu 150 de ani înainte din *Urmelia* (adică Rumelia), probabil din Macedonia. Cei mai buni « gunusari » plecau din Cruşova. Din dialectul aromân nu mai ştiu nimic. Toţi vorbesc sârbeşte. Weigand a putut strânge cu multă greutate câteva crâmpeie de fraze dela bătrâni, ca: « dedai-mi poneta » (dă-mi pâinea); « nu pote da štie » (nu poate să ştie); « ᶜaide fuğai da beᶜamo » (aide să meıgem să bem); « fuğaju fičorat casu » (băieţii pleacă acasă); « mi̯ne are tute pruna » (eu am toate prunele), etc.

În afară de aceasta, ei mai păstrează un număr însemnat de cuvinte aromâneşti, cu schimbări de sunete după rostirea sârbească. Iată aceste cuvinte: alb (cu derivatul albaša « rachiu »), apa, bacăr « aramă », balta, beantsia « băutură », beᶜat, beᶜati « a bea », berbec, berbecl'an, biserca, bărğăle « fereastră » (probabil din bağăle plur. art. dela băğă), bune, dedai « dă », dintsul' « dinţi », dofuğati « veni », doi, daole, dolomiččan (arom. dulumič), domine̯atsa, dominica, farina, fetsel « făcut », fiasta (ar. nveastă), fiata cu dim. fiatušitsa (ar. feată), fičor, fok'is « foc », fratel' din ar. fratele, frecati « a frecà », fuğati « a fugì », fundul'a (din ar. fundă), « cafeà », gal'ina, gal'inats, gortsa s. gortsul'a « pere », gărmare « parale », gunusar « spoitor », gunusarsk'i « limba locuitorilor din Cepulič »; ǵeǵiftan (cf. Lit. Pop. 356/13 şi Weigand, Ar. II, 272) « Ţigan », omle (din om) « bogat », i̯apuša « iapă », i̯arba, ifte (ar. yiptu), cal' « cal », cal'an « armăsar », caldar « căldare », calcume (ar. halcumă), cameša, cane « câne », cap (şi capl'a), capira « capră », care « carne », casa, cašla « caş », catsaa « căţeà », catsl'an (ar. cătsîn), coda, coptati « a coace », cora (ar. hoară), cašten (ar. căstîń), lańa « lână », lapte, lembre « lemne », locma « loc », macati « a mâncà », manitsa « mână », masa (din mă-sa) « mamă », mera « măr », mine « eu », moš, moša « bătrân », mošast « copt », mul'era « femeie », mutralo (dela ar. mutrescu) « oglindă », nacal'ena « călare », nopte « noapte », nore (ar. nare), ocl'e, ole (ar. oaule) « ouă », orzula « grâu », patrš « patru », perčut (ar. perču), peštela « peşte »,

petica (ar. peatică), piduts «păduchi», punğosle «ferestrele», pištomal', poneta «pâne», porc, porcan «mistreț», poreača, pote «poate», părăpoda «ciorap», pruna, purca «purece», sara «seara», scandura, sorsa (sor-sa) «soră», sorsan «frate», stranjile «izmene», šcrutz «cruce», tasere «a tace», tatus (tată-su), tine «tu», traole «trei», trasta, tute «toate», tsupuriga «țipirig», čučora «picioare», un, unte «uleiu», ušl'a «ușe», vacl'a «vacă», vacl'an «bou», vacl'anče «vițel», vurgar «Sârb ortodox», zagre «zahăr», zapeticati «a peteci», zgura, ziga «clopot», zmel'ale «izmene».

În afară de comuna Čipulič, colonii aromânești mai mici au mai fost prin satele Modrič, Bjela, Zovik, Porebica. Puținele familii aromânești din orășelul Bugojno își au obârșia în Čipulič. După calculele lui Weigand, numărul total al Aromânilor serbizați din Bosnia n'a putut fi mai mare decât 2000 de suflete.

Din punctul de vedere lingvistic, studiul lui Weigand este interesant și pentru priceperea felului cum se pierde limba unei populațiuni. Aceasta mai întâiu ajunge bilingvă, după aceea primește un număr mai mare de cuvinte împreună cu particularități flexionare și sintactice care alterează spiritul limbii materne în așà fel încât, cu timpul, ea își însușește idiomul străin, păstrând până la un timp oarecare din limba proprie numai crâmpeie de fraze și cuvinte ca cele înșirate mai sus.

Într'o altă lucrare: *Die Aromunen in Nordalbanien*, publicată în Jahresb. XVI, Weigand studiază graiul Românilor din orașele Durazzo, Tirana, Cavaia și Elbasan. Partea nouă relevată în această lucrare este descoperirea graiului din Codicele Dimonie în limba Românilor din Tirana: «In der Unterhaltung wurde ich bald betroffen durch die ganz eigentümlichen Formen der Sprache, die ich zwar noch nicht gehört hatte, die mir aber durch den Codex Dimonie bekannt waren. Es stellt sich bei näherer Untersuchung heraus, dass hier noch der Dialekt gesprochen wird, in dem genannter Codex geschrieben ist».

Weigand, în toată activitatea lui în domeniul dialectului aromân, a studiat cu mai multă stăruință graiul Românilor din Olimp. Limba celorlalte regiuni locuite de Aromâni a fost atinsă sumar numai în caracterizările subdialectale din cele două anexe ale vol. II din «Die Aromunen», despre care am vorbit mai sus. În felul acesta, el nu cunoșteà toate particularitățile de graiu ale Românilor din Albania, când s'a apucat să studieze limba Aromânilor așezați în orașele cercetate de dânsul. În studiul meu «Fărșeroții» (p. 122), am arătat că particularitățile de graiu descoperite în Tirana se găsesc peste tot la Fărșeroți și în toate scrierile din sec. XVIII. Prin urmare, nu poate fi vorba despre o descoperire a limbii din Cod. Dim. în graiul Românilor din Tirana.

În afară de aceste lucrări, Weigand a mai publicat, în transcriere fonetică, conținutul Codicelui Dimonie, fără nici un comentar. Traducerea textului ca și prelucrarea materialului autorul le rezervà pentru vol. III și IV din «Die Aromunen», pe care n'a apucat să le publice.

Citind cineva cu atențiune textul acestui codice, va vedeà că Weigand, n'a reușit să-l redeà fără greșeli de transcriere. La alcătuirea prezentei lucrări asupra dialectului aromân, m'am folosit și eu de textul acestui codice.

Dintre greșelile de transcriere întâlnite de mine, însemnez următoarele: « di cătse » 16/25 trebuie transcris « dicăt tsi » (decât); « di cătsi h'itsă ašitse » 19b/27 n'are niciun înțeles; după contextul frazei trebuie transcrie « dicăt si h'its ašitse » (decât să fiți așà). Întreaga frază este: *cama g'ine si nu h'itsă yiĭ dicăt si h'itsă ašitse* (mai bine să nu fiți vii, decât să fiți așà); « tute la bisiarică » 21b/1 trebuie transcris: « du-te la . . . »; « ša itizaešte » 21b/8 nu însemnează nimic; trebuie transcris: « šă ihtizae este » (și este nevoie; *ihtiza* turc. « nevoie »); « dğumacu » 23b/13,15 trebuie transcris « čumacu » (ciomag); « vetšă » 24/1 trebuie transcris « vedză » (vezi); « dilalu » 25b/6 trebuie transcris « tel'alu » (teleal); « auarfăne » 25b/10 în fraza: *nu štiĭ a u̯arfăne*, trebuie transcris « a o̯arfăne » (tu, om sărac); « šă niesle ayiml'ii » 27/12 n'are niciun înțeles; trebuie transcris « šă niesle (dela turc. niet) a inimil'i » (și intențiunile inimii); « nipăcsita » 27b/8 trebuie despărțit în « nipăcsit, a . . ». Aci *a* este conj. adversativă. Intreaga frază este: *cavaĭ di atsel'ĭ tsi š-arădu au̯atse, cătrătse aculotse, va s- plăngă nipăcsit, a cu tih'e săntu ńiluitsăl ĭ* (vai de aceia care râd aici pe pământ, căci acolo în ceruri vor plânge neîncetat, dar cu noroc sânt milostivii . . .). Imediat după această frază începe alta tot cu conj. *a*: *a cavaĭ di atsel'i tsi săntu nińiluitsă* (dar vai de cei ce sânt nemilostivi); « care » 28/15 trebuie transcris « cara » (dacă, când); « aflà » 28/1 trebuie transcris « aflằ » (pers. 3 aoriest); « s-lasă » tot așà: « s-lăsằ » 28/18; « š-lasă di rale! maltu aiste zbu̯ară » n'au niciun înțeles. Trebuie transcris « š-lasă-te di rale maltu » 29/5 (și lasă-te de alte rele), iar restul ține de fraza care urmează; « tsi ma cătsé » nu însemnează nimic. Trebuie transcris « tsi ma acatsă ». Este o propozițiune relativă la fraza anterioară: *cătu este tunusiri̯a a omluĭ bună, tsi ma acatsă si cadă pri tunusire bună* (cât este bună căința omului, care începe să cadă în căință bună); « fară » 35/12 stă pentru « fără »; « a- mputsără š- a putrădzără » 35b/10 trebuie transcris « amputsără šă putrădzără » (împuțiră și putreziră); « o šutsă » 35b/20 trebuie cetit cu accentul pe prima silabă, pers. 3 dela ind. prez., nu pe ultima, pers. 3 aor., cum se dă în text; « omiuh'urdisi̯ašte » 38/21 trebuie despărțit « o muh'urdisi̯ašte » (o pecetluește); « seste că ešti di cale » nu însemnează, după context nimic; trebuie transcris: « seste că ešti di căile » (turc. kail) 39b/17 (dacă te-ai hotărît); « emuluyia » 42b/16 trebuie despărțit « e muluyia », în care *e* este conj. adversativă (dar, însă); « di scumpi̯adicu » 43/19 trebuie transcris « di scumpi̯aticu »; « luai sotsu » 43b/21 trebuie despărțit « lu-aĭ sotsu » (îl ai tăvarăș); « tustsă » 44/20 stă pentru « tutsă » (toți); « macari cătu itsido vrăstă » 47b/1 trebuie transcris « macari că tu itsido vrăsta » (macar că în orice vârstă); « dipe dipe » 58/16 explicat în paranteză prin « dape dase ? » nu însemnează nimic. Acì avem repetată negațiunea

obişnuită la Aromâni « dip, dip » (deloc deloc); « careva » 59/22 trebuie despărţit în « care va » cu înţelesul (care vreà); « yină » 60/14 stă pentru « yina », « gabile » 62/1 trebuie transcris « cabile » (permis, turc.); « δocsăl'ĭ » 62/7 trebuie despărţit « δocsă-l'ĭ »; « s-nă herăsimu » 64/18 trebuie transcris « s-nă hărăsimu » (să ne bucurămu); « hălasle » 65b/11 trebuie transcris « hălăsle » (pl. dela halat turc.); « a dzuli » 65b/12 stă pentru « a dzuul'i »; luńină 68b/8 stă pentru luńina »; adoră 69/15 stă pentru « adără » (aor. pers. 3); « nu pătsi simbete » (70/16 n'are niciun înţeles; trebuie transcris: « după tsi sibepe » (sebep turc. « pricină »: « din care pricină); « s-şi mpartă » 71b/4 este pentru « să-şi împartă »; « o rucă » 80/14 stă pentru « o rucà »; « s. nu tsi va ti mori » n'are niciun înţeles; trebuie transcris « s-nu tsiva di mori » (să nu cumva de mori); « că » 81/3 stă pentru « căt »; « šau s-l » 81/10 n'are niciun înţeles; trebuie transcris « šă s-lu » (şi să-l); « cătsi » 81/13 trebuie despărţit « că tsi »; « cătră » 82/10 stă pentru « că tră » (căci pentru); « šă tsàia » 84b/9 trebuie transcris « šă atsăia » sau « š'atsăia »; « cătră putsăn kero » 85b/1 trebuie transcris « să atsăia » sau « š'atsăia »; « cătră putsăn kero » 85b/1 trebuie transcris « că tră putsăn k'erò » (căci pentru puţină vreme); «că lu l'-dede » 86b/2 n'are niciun înţeles; trebuie transcris « că-l'-lu dede » (că i-l dădù); « catră » 87/19 stă pentru « că tră »; « lăsá » 88b/12 stă pentru « lăsă »; tot aşá « bănà » 88b/13 pentru « bănă »; « c-anda » 91b/21, 101/10, 114/17, etc. trebuie cetit « canda » (parcă); « a hără ayului » 92/1 trebuie despărţit « a hără a ayului »; « tra s-năpoi » 93/22 nu însemnează nimic; trebuie scris « trăš năpoĭ » (până la urmă); « di cătsi s-hărğešti tută » 101/13—14 n'are înţeles; trebuie despărţit: « di căt si s-hărgesti tută » (decât să-ţi cheltueşti toată); tot aşà « di cătsì si fetse » 100 b/15 trebuie transcris « di căt tsi si fetse » (decât ce s'a făcut); « bade . . . badia » 104/7, 11,13 trebuie transcris « pade . . . padia »; « însă » 111/9 trebuie să steà pentru « isa », deoarece altfel, din context, nu are niciun înţeles; « căl'i » 111/20 trebuie transcris « cal'i »; « năs. si ascunse » 113/13 trebuie transcris « nă si ascumse »; « nu oδicsia » 118b/11 trebuie despărţit « nu o δicsià »; « yite ni(o)scu di-tru locŭ » trebuie cetit « yită născù ditru locu » (viţă răsărì din pământ) 111/1; « cătse z-daĭ » în fraza « ma dešă cu inimă curată, cu tută vriaria ditru inimă . . . cătse z-dai, Dumnidză va si s-da ună sută », trebuie cetit « căt tse s-daĭ » (oricât ai da) 101b/10, căci numai aşà reiese limpede înţelesul din context; « šă-l făcù sire fi oru » trebuie cetit « şi-l facŭ sire fičoru » (şi privesc la băiat) 114b/9; « cu cura » trebuie cetit « cu gura » 43/8; « durare » trebuie cetit « tuȓare » din « turnare » (întoarcere) 61/7; « nu să ncătăra si mutriască » trebuie cetit: « nu săn cădără [acesta pentru « cădăre »] si mutriască » (nu sunt în stare să se uite) 61b/18; « va-hi ? » trebuie scris « vahĭ » fără semn al întrebării, cu înţelesul obişnuit « poate » 65/22; « că dardu » însoţit de semnul întrebării în paranteză, spre a arătà nesiguranţa în transcriere, trebuie scris « că ntardu » (că târziu) 65b/7. Cuvântul este cu atât mai preţios, cu cât, pierzându-se în dialect forma « tărziu », s'a

păstrat în Ohrida adv. « ntardu » (târziu). Iată și fraza în care apare acest cuvânt: « mia că curundu fu că ntardu fu, tutsă tru un locŭ va s-ńardzim cu muartia » (dar că fu de vreme sau că fu târziu, cu moartea toți vom merge la un loc); « di Napoli » cred că trebuie cetit « dinapoĭ» cu înțelesul « din urmă ». Orașul Neapole n'are nici un înțeles într'o povestire de pe vremea lui Isus. Iată pasajul în care se întâlnește acest cuvânt: « după muartia alŭ Isus, care k'ivernisià duńaia ? — di uara dininte aušaticlu dinapoli, ğudicătorl'i atsel'i iria treispărdzăs di înšă tru numirŭ » (după moartea lui Isus, cine guvernà lumea ? — deacì înainte bătrânii din urmă, judecătorii aceia erau treisprezece inși la număr) $75^b/3$ « amăińĭ » n'are nici un înțeles; din context urmează a fi transcris « ama ińĭ » (însă îmi). Iată textul: « ditru suflitlu ańeŭ, ama, ińĭ disclidză ninca unuară ayisita di gură » (din sufletul meu, însă, îmi deschizi încă odată gura sfințită) $83^b/4$.

În urmă de tot, Weigand s'a ocupat cu numele de localități aromânești din Pind, în studiul *Die aromunischen Ortsnamen im Pindusgebiete*, publicat în Jahresb. XXI—XXV. Explicarea acestor nume are, după autor, o deosebită însemnătate, mai ales că istoria ne vorbește prea puțin despre trecutul Aromânilor. O cercetare amănunțită asupra acestui studiu a fost făcută de mine în « Dacoromania » I, 417. Dintre șaptezeci de nume de localități, numai douăzeci și unu sunt de origine românească; restul, cincisprezece de origine greacă, douăzeci și nouă de origine slavă și patru de origine necunoscută.

Din această cercetare, autorul deduce că regiunea ocupată de Aromâni, dela început (sec. X), a fost aceea de pe înălțimile Pindului, care se găsește la izvoarele râurilor Aspropotam și Vovusa. Mai puțin locuită a fost aceea de pe munții Orthrys și Casia și mai puțin câmpia Tesaliei, în care numai în timpul iernii Aromânii se coborau în număr mai mare.

*

După Weigand, acela care a încercat să studieze fonologia dialectului aromân, având ca bază graiul vorbit în Ohrida și peste tot în Macedonia, este Ștefan Mihăileanu, profesor secundar în București și un entuziast apărător al cauzei românești în Balcani, asasinat de comitetul revoluționar bulgar în capitala României.

Lucrarea lui Mihăileanu poartă titlul: *Studiu asupra dialectului Românilor din Macedonia* și se împarte în două părți. Partea întâia cuprinde o expunere asupra trecutului Aromânilor și asupra stării lor morale și materiale de pe vremea când scrià autorul (1889). Partea a doua se ocupă cu fonologia dialectului. Planul lucrării, după mărturisirea autorului, « este acela al filologului german F. Diez ». Mihăileanu cunoaște și « Die Sprache der Olympo-Walachen » a lui Weigand. Ca material dialectal autorul a avut « Carte de alegere » a lui Andrei Bagav, o lucrare plină de dacoromânisme, textele aromânești publicate în revista « Macedonia », cunoștințele proprii, ca unul care erà originar din Ohrida și știà dialectul de acasă, și informațiunile dela Aromânii stabiliți în Țară. Fiind profesor de limba

latină, Mihăileanu nu aveà pregătirea cerută pentru sarcina ce-și luase. Cu toate acestea, lucrarea lui conține material prețios pentru cunoașterea particularităților de graiu din Ohrida.

*

Înainte de a fi publicat Weigand textul din Codex Dimonie, un elev al său, Paul Dachselt, a încercat să studieze o parte din acest manuscript în lucrarea *Die Predigt vom hl. Antonius*, publicată în Jahresb. I. Textul este dat în litere grecești, urmat de o transcriere fonetică, cu traducere în limba germană. La sfârșit de tot, se fac unele observațiuni asupra sunetelor și se studiază cuvintele în comparație cu limba din textele macedo-române de Obedenaru, din « Olympo-Walachen » de Weigand și din « Rumunische Untersuchungen » de Miklosich. Autorul fiind un începător în materie de studii dialectale, de cele mai multe ori a greșit la transcrierea fonetică a textului. Alte ori n'a înțeles bine limba. Weigand, care și el erà abià la începutul studiilor sale în dialectul aromân, nu l-a putut ajutà prea mult. Deaceea, aproape la orice pas întâlnim greșeli de transcriere dar mai cu seamă de traducere. Aci voi relevà câteva din ele: « nu ti badză di locu » trebuie transcris «nu ti batsĭ di locu» dela verbul «bat», nu «bag» (nu te mișcà), I/18; «cărsilăke » trebuie transcris « căršilăk'e » din turc. karšilyk, astăzi, în arom. cu înțelesul « Entgegnung » în înțeles de « răspuns » și « opoziție », în nici un caz însă « Streit », cum traduce autorul; « hal'atsă » trebuie transcris « hălătsă » pl. dela « hălate » (turc.) « unealtă »; « va si s-hărguiască » trebuie transcris « va si-š . . .», altminteri ar fi în forma pasivă, ceeace nu reiese din context (« o să-și cheltuească), II/20; « tuta tsi au » trebuie transcris « tută tsi š-au », II/22-23; « un cu alantu s-nu si săntisiască » pentru « un cu alantu s-nu si săidisiască ». Autorul, crezând că « săntisescu » vine dela *săntu* < SANCTUS, traduce « unul cu altul să nu se sfințească » (sich nicht heiligen), deși suf. verbal *-isesecu* i-ar fi arătat că cuvântul de bază trebuie să fie o formă străină; altfel, dela *sântu* am fi avut *săntsescu*, care nu există. Forma *săidisescu* este de origine turcă, întrebuințată chiar azi în graiul din nord, și însemnează « țin seamă de, consider ». Prin urmare, traducerea pasajului de mai sus ar fi « unul să nu țină seamă de altul s. unul să nu considere pe celălalt », III/25; « catară » trebuie transcris, cum am arătat mai sus, « cadăre », IV/1. Fraza: « avem ursire di Dumnidză » nu însemnează avem « învoire » (Erlaubnis) dela D., ci avem « poruncă » dela D., IV/4;« măngare », IV/10, trebuie transcris « măncare ». Pronunțarea lui *c* ca *g* din cauza nazalei precedente se obișnuește numai în graiul din sud, nu și în Albania (§ 166); « si ncargă », V/1, trebuie redat « si ncarcă »; deasemenea « dimbade », XI/1-2, trebuie transcris pentru graiul din Albania « dimpade »; tot așà trebuie îndreptat « zvergă », XIV/14, pentru « zvercă », întrebuințat pretutindeni numai sub această formă; « spuară », XVI/16, pentru « zbuară » pl. dela « zbor » (vorbă, cuvânt), tot așà « sporu », XII/21, pentru « zboru » și « vicl'iatsă », XVI/7, XVII/2

pentru « vigl'atsă » dela « vegl'u » (păzesc); tot așà « viacl'e » pentru « viagl'e », X/24. Forma « mil'uni » stă pentru « miliuńĭ », XI/13; în text stă scris așà cum se rostește la toți Românii.

Dela cap. XII/19 până la XIII/13 autorul, după cum însuș mărturisește într'o notă, n'a putut prinde înțelesul. Greșeala cea mai mare i-a pricinuit-o neînțelegerea cuvântului «matse», pe care l-a tradus cu « Eingeweide », probabil, luându-se după pluralul dacoromân « mațe » dela « maț ». În realitate, « matse » este forma primitivă din « ama » și « tse », care, prin căderea lui *a*- inițial, a devenit « ma », « tse »,, iar azi, prin trecerea lui *a* în *e* din « ma », din cauza lui *e* următor în poziție neaccentuată în frază, pretutindeni în aromână se aude « metse » cu înțelesul « cu toate că ». Deacì apoi fraza « Mia la šapte scări tsăne šă curvăril'a, tsi săn misticats cu soia; mia seste ca săntu uaminl'i ecsumuluyisitsă, curatsă ma tse ca săntu scriirate tru tiftere » care trebuià tradusă: « Iar la a șaptea treaptă se află curvăria, pentru aceia care trăesc în promiscuitate cu rudele; însă dacă oamenii sunt spovediți (și prin urmare) curățiți (de păcate), cu toate că (păcatele lor) sunt scrise în catastihuri », autorul traduce: « In der siebenten Abteilung befindet sich auch die Hurerei, (solche), die sind gemischt mit Geschlecht (Familie, Art, d. h. die Blutschande getrieben. Aber wenn die Menschen gebeichtet haben, so sind sie rein im Herzen (reine Eingeweide), denn sie sind in die Hefte (der Engel) geschrieben ». În acelaș fel continuă autorul până la începutul cap. XIV, culminând neînțelegerea dialectului cu expresia curentă la Aromâni *fac sire*, « privesc, mă distrez privind », pe care autorul o traduce prin « fac pe rând », confundând, probabil, *sire* cu dacor. « șir » [1]).

Aici mai atrag luarea aminte asupra unei alte greșeli de traducere dela începutul cap. XIV, nerelevată, până acum: « Noi tsi lă fatsimu amărtiošlor, uamińi nu potu pute, si tsă spunu », XIV/3-4. Lipsa de înțelegere rezultă din punctuația greșită întrebuințată de autor. Virgula pusă după « amărtiošlor » trebuie trecută după « uamiń », iar aceea dela « putè » trebuie ștearsă. În cazul acesta, am aveà: « Noi tsi lă fatsim amărtiošlor uamińi, nu potu putè si tsă spunu », adică « noi ce le facem oamenilor păcătoși [— zice dracul —], nu pot niciodată să ți spun ». Dachselt traduce: « Ceeace facem noi păcătoșilor, oamenii nu pot să-ți spună niciodată », în germană: « Was wir den Sündern thun, können dir die Menschen niemals sagen ». O altă despărțire greșită în transcrierea textului apare la cuvântul « cuvetia », XVI/22,

[1]) Aceste pasaje au fost relevate de Philippide, pentru care vezi mai pe larg în « Viața Românească », XV (1909), 34 și urm. Autorul la p. 36 spune cu privire la *matse* « că o conjuncție *ma țe că* nu a fost înregistrată în glosare macedoromâne (nu îndrăznesc să zic că nu se găsește în texturile publicate), dar se cunosc *țe că* « cu toate că, deși ». După cum am arătat mai sus, această conjuncție figurează în orice dicționar și glosar sub forma *metse*, la Dal. *metsi* « cu toate că ». Deasemenea *fac sire* nu însemnează, cum dă Philippide, « observ, bag de seamă », ci « îmi petrec vremea privind la ceva, privesc, mă distrez privind ».

scris într'un cuvânt în manuscript şi despărţit de autor în « cu vetia », iar în glosar « vetia » dat singur. În realitate avem forma « cuvete » (turc. kuvet), « putere, forţă ». Un alt cuvânt de origine turc. pe care nu l-a înţeles autorul este « curdisiria » XV/10, dela « curdisescu », întrebuinţat mai mult la forma reflexivă, cu înţelesul « aşez, mă aşez ». Prin urmare, « curdisiria » însemnează « aşezarea, aranjarea ». Autorul traduce prin « învierea » (Auferstehung), de acì apoi întreaga frază iese un non sens. Aceeaş greşeală se comite la o altă formă de origine turcească « nizăptisiria » XI/19, dela « zăptisescu » (opresc) cu negaţiunea « ni », pe care autorul o traduce cu « lipsa de căinţă » (das Nichtbereuen). Într'o notă, Weigand crede că cuvântul vine mai probabil din paleosl. *săpasti* « das auch im Rumunischen als spăsesc erlösen, sühnen vorkommt; die Bedeutung wäre: das Nichtsühnen der Sünden ». Mai sunt şi alte greşeli, asupra cărora nu putem inzistà mai mult. Dealtfel, din punctul de vedere filologic, întreaga lucrare are prea puţină însemnătate.

*

Mult mai bine se înfăţişează lucrarea unui alt elev al lui Weigand, anume A r n o D u n k e r, cu studiul *Der Grammatiker Bojadži*, publicat în Jahresb. II.

Autorul cercetează întreaga lucrare a lui Boiagi, însoţind fiecare capitol cu observaţiuni critice. În introducere, se dau unele informaţiuni cu bibliografia necesară despre viaţa şi activitatea lui Boiagi. După aceea, urmează observaţiuni asupra fonologiei (Lautlehre), flexiunii (Flexionslehre) şi sintaxei (Syntax). Dialogurile aromâno-greco-germane dela sfârşitul gramaticii sunt studiate şi fiecare frază străină de dialectul aromân este explicată. În ultimul capitol (V), se dau fabulele şi poveştile în transcriere fonetică cu traducerea germană, iar la sfârşitul lor, într'un capitol special, se fac observaţiunile necesare. Autorul mai dă în transcriere fonetică, urmată de traducere germană, parabola fiului pierdut, pe care Boiagi o dăduse lui Kopitar, iar acesta a publicat-o în vol. 46 (p. 101—103) din « Wiener Jahrbücher der Literatur » (1829). După toate acestea, Dachselt se ocupă cu limba lui Boiagi, care, după cum se ştie, este împestriţată cu tot felul de dacoromânisme şi de neologisme, parte împrumutate, parte creaţiuni personale. Dintre cuvintele străine de dialectul aromân, autorul deosebeşte cuvinte împrumutate din limba germană, dacoromână, franceză, greacă, italiană şi creaţiuni proprii.

Vom face unele observaţiuni:

Vorbind despre *-u* final, pentru care Boiagi spune că este « am Ende oft unhörbar », autorul adaugă că « Im ar[omunischen] ist nicht nur hörbares und unhörbares, sondern neben beiden noch ein geflüstertes zu unterscheiden ». Aceasta este foarte just, însă în graiul din Albania în care scrià Boiagi, *-u* nu se aude adesea după orice grupă de consoane, ca în dialectul dacoromân (§ 94).

Adverbele *culaltatsu*, *culonante*, *di au incolo*, *di au ši culea* se întrebuințează în graiul din Albania.

În ce privește cauzele care fac pe Boiagi să scrie *intenea* cu *e* pentru *ă* în loc de *intănea*, vezi cele spuse la § 12.

Forma *di pristeaneu*, pentru care autorul spune că « ist ein sonderbarer, sonst nicht vorkommender Ausdruck » se întrebuințează și azi în dialectul vorbit la nord.

Transcrierea *dendalui* (110) pentru *dăndalui* (dîndalui), cum ar trebuì să fie redată, nu este o greșeală din partea lui Boiagi. Avem acelaș fenomen de rostire a lui *ă* ca *ä* întocmai ca în *intenea*, despre care am vorbit.

Între cuvintele inventate de Boiagi, autorul pune și adv. *intardă* (123) « târziu ». După cum am arătat mai sus, cuvântul există și în Cod. Dim. și se întrebuințează și azi, pe alocuri, în Albania.

Tot cuvinte aromânești uzuale în dialect sunt: *insirinat* (173, 208), *cunoaštire* (145, 181, 188), *inprapă* (179, 206), *caretă* (182), *căsătoru* (129), etc., etc. În afară de aceste puține rectificări, lucrarea lui Dachselt se înfățișează ca o contribuție serioasă la cunoașterea operei eruditului gramatic aromân.

*

Mai puțină însemnătate are pentru chestiunea care ne preocupă o altă lucrare privitoare la dialectul aromân a lui Kurt Schladebach, anume *Die aromunische Ballade von der Artabrücke*, publicată în Jahresb. I.

Autorul face un studiu comparativ asupra baladei aromâne: « Cânticlu a puntil'eĭ di Narta », (după *Mostre*, II p. 84) de Vangheliu Petrescu, *Carte de lectură*, I (p. 43) de Tașcu Iliescu, *Texte macedo-române* (p. 184) de Obedenaru și *Die Aromunen*, II (p. 164) de Weigand, urmărind ideia « jertva zidirii » și la celelalte popoare balcanice. Acelaș subiect a fost studiat mai târziu și de Iosif Popovici, *Jertva zidirii la Români* (1909), iar, acum în urmă, profesorul Petar Skok din Zagreb a reluat chestiunea în studiul *Iz balkanske komparativne literature. Rumunske paralele « Zidanje Skadra »* (Din literatura balcanică comparată. Paralele românești despre « zidirea Școdrei »), publicat în « Glasnik skopskog naučnog društva » (Buletinul societății științifice din Scopie) kniga V, p. 221—242, dând bibliografia întregii literaturi la toate popoarele la care această legendă este cunoscută. Partea aromânească este tratată la p. 235: *Aromunske variante* (variante aromânești).

Acelaș autor publică în Jahresb. III un studiu despre stilul cântecelor aromânești: *Der Stil der aromunischen Volkslieder*.

După o scurtă introducere, în care se enumără și lucrările din care și-a extras materialul, în partea întâi, autorul face o clasare a cântecelor după conținut, în partea a doua, o analiză după imagini și figuri. Întreaga lucrare este minuțios tratată. Numai că rezultatele nu pot duce la concluziuni definitive, cât timp nu se va ține seamă și de stilul cântecelor la celelalte popoare balcanice. Numai o cercetare bazată p

un studiu comparativ s'ar puteà aduce ceva precis în partea specific aromânească.

Aromânii, mai mult ca celelalte popoare balcanice, vorbesc mai multe limbi. Mulţi din ei, cum sunt o parte dintre Aromânii din Epir, cântă în greceşte. Interdependenţa balcanică ce se observă în frazeologie se arată şi în stilul cântecelor. Numai după ce se va puteà fixà originea acestor particularităţi, se va puteà distinge ceeace este românesc de ceeace este străin în stilul cântecelor aromâneşti. Autorul, după cum singur mărturiseşte în introducere, n'a avut putinţa să se folosească de acest element comparativ. Deaceea, încercarea lui rămâne să fie completată de alţii.

*

În anii din urmă, învăţaţii engleji A. J. B. Wace şi M. S. Thompson, în lucrarea lor asupra Aromânilor: *The Nomads of the Balkans*, London, 1913, într'un capitol special: « The vlach language » (pp. 226—255) au tratat despre gramatica Aromânilor, dând şi texte culese, fonetic transcrise, din comuna Samarina. Întreaga expunere este interesantă pentru cunoaşterea graiului din Samarina. La sfârşit de tot, se vorbeşte şi despre deosebirile regionale din dialectul aromân (pp. 249—255), date după Weigand, *Die Aromunen*.

7. CONTRIBUŢII NOUĂ LA STUDIUL DIALECTULUI AROMÂN

Dintre lucrările mai nouă asupra dialectului aromân, relevăm mai întâiu *Rumänische Etymologien* a lui Per. Papahagi, publicate în « Jahresb. », XII.

Autorul explică originea latină a următoarelor cuvinte: afreaţă (< AFRĬCIA), deapir (< DEPĬLO,-ARE), dirin (< DELIRO,-ARE), disfingu, asfingu (<* DIS-FINGO, * EX-FINGO,-ERE), k'ipin, k'ipir (< PIPILO,-ARE), k'ipur, k'ipru (< PIPULUM ?), laiu (< alb. ljaj < FLAVUS), murnu (<MURĪNUS), pană (<PANNUS), pălescu (<PALLESCO,-ERE), puscă (< POSCA), zdrumin (<* EX-DE-RUMINO,-ARE), zdrumig, zdroamig (< RUMEGO,-ARE), zmutic (<* EXMUTĪCO,-ARE). Dintre acestea, k'ipin, k'ipir este nesigur; k'ipur, k'ipru, derivă din alb., laiu rămâne nelămurit (vezi acum în urmă Puşcariu în *Dacoromania* IV 722 urm. şi Giuglea ib. V 547 urm.); nesigur pare şi zdrumig.

În acelaş an (1906), autorul a mai publicat o altă serie de etimologii aromâne în studiul *Notiţe Etimologice* în Anal. Ac. Rom. Între ele, sunt unele explicări nesigure.

Iată cuvintele studiate. Formele care, după părerea noastră, par cu etimologie nesigură, sunt arătate cu un semn al întrebării: aburare (< AB-BURO,-IRE ?), alăčescu (< lau ?), alcă, alecă (< ALICA ?), alumak'e (< RAMA + -ak'e. Cuvântul este alb. cf. Capidan în

Dacoromania II 514); amaie (< MAGIA ?), ampih'irare (< FILARE ? Cuvântul vine din IN-PER-FIBULARE cf. Capidan în Dacoromania II 631), anacră (< ἡ νάκρα), ancuńŭ (< CONUNIRE ?), anduk'ilescu, andukileare (< k'ale « piele » ?), andupărare (<DE-PALO, ARE ?), angan (< GANNO,-ARE), angînire (< GANNIO.-IRE ? cf. p.), angrîńescu (< GRUNIO,-IRE ?), arapune (< RAPULUM ?), arăgurare (< REGŬLARE ?), arumin (RUMINO,-ARE), arugă (< ROGA ?), asescu (φϑάνω), arăiescu (< RARESCO ?), aruedzŭ (< RORO,-ARE), arăk'išur, aruk'išur (< arup + iš), arăzbun, areapit (< alb. rëpjetë), arutel (< roată), aruvinedzŭ (< RE-VERRO,-*ARE ?), aruversu (< REVERSO,-ARE), antrisar, astrag, astrec, avgătsescu (< adăvgat + -is ?), bair (< mbair ?), blîndă (< BLANDUS,-A,-UM), bučum (< BUSTIO,-*ONIS ?), bor (< VOLO), buštină (< BUSTINUS,-A,-UM ? Este slav, cf. Capidan Elem. slav în arom), cană (< CANNA), canura (< CANNULA), căńină (< CANINUS,-A,-UM ?), canticare (* CANTICO,-ARE), cupia (< COPIA ?), curdeauă (CORDA ?), cărnašu (cornu + -aš), cust (CONSTO,-ARE), daš (alb.), discacăr (<*DIS- < CACARARE un iterat. dela CACARE ?!), dismats (< DIS-MATIO,-ARE ?), dizgl'in (< ANGLINO,-ARE ?), dizmal (<* DIS-MALLO,-ARE), dol'u, ermu (< ERMUS ?) flucată, fucurină, ful'ină (< FOLLINA), gal (< GALLA ?), gangur (< GALGULUS), găoače (< gaua < CAVAM ?), grem (< GREMIUM ?), gurmadzu (< GRUMUS + -ză ?), grumur (< GRUMULUS), gruń (< GRUMEUS), gumol'u (CUMULEUS ?), guvun, găvun (< guvă), lală (< LALLA ?), lapuš (< LAPPA + -uš), lostur (< CLOSTRUM ?), mescu, (< MISCEO,-ERE), maie (< MAIA), maistur, mastur (< MAGISTER ?), măgură (MAGULUM), mbiršare (< per, piruš), mbulbuk'edzu (<BULBO ?), mfol'u (< IN-FOLLEO,-ARE), mul'ŭ (< MULLEUS; A,-UM), ntric (mătricare cf. Densusianu, Romania XXXIII, 81) păl'ur (PALIURUS,-UM), părteacă, šupărteaca, šupurteacă (< PERTICA ?), penură (< PINNŬLA), plăstură, păstură, prăstură (< PASTURA), rugučar (< gr. alogo « cal » ?), scărl'edzŭ (< SCARIZARE ?), sărcl edzŭ (< SARC(U)LARE), sumigă (< SŬMMŬM), săin (SUINUS,-A,-UM), sorbu (SORBUS), stringl'e (<* STRINGULA), strop (STROPPUS), šar (SERUM ?) šcl'imuredzŭ, šcl'emur (< EX-CLAMORARE), šilătură (< înșelare ? cf. Pușcariu, Etym. Wb. 15/9), tul (< TUBULUS,-UM), tumbă (< TUMBA), tsup (<* PUTEUS ?), vah'ĭ (< va + hi), vie (< VIA,-AM ?), virviredzŭ (< VERBERO,-ARE ?), vitsearcu (< VITIUM), veare (< VIRIAE ? cf. Capidan, Elem. slav în arom.), zg'ic (< sl. vikŭ), zulape (< paleosl. zalŭ + lup ?), zgurńescu (guruń ?).

În 1909 autorul a publicat lucrarea *Scriitorii Aromâni în sec. al XVIII*, în care a reeditat scrierile lui Cavaliotti, Ucuta și Daniil. De un interes deosebit este introducerea referitoare la mișcarea culturală a Aromânilor în Peninsula Balcanică; după aceea textele și glosarul românesc. În schimb, pe alocuri, transcrierea textelor aromânești nu redă întotdeauna rostirea adevărată a dialectului. Astfel, diftongul oa redat de unii scriitori prin o, autorul îl transcrie prin *oa*; tot așă *ă* redat prin e,

autorul îl transcrie prin *ă*. Despre toate acestea, se vorbește pe larg în corpul lucrării. Lucrarea se sfârșește cu trei vocabulare: aromân, albanez și bulgar. Acì observ că vocabularul bulgar este greșit redat. Se reconstruiesc verbe cu forme la ind. prez. care nu există. Dar lucrarea mai trebuià însoțită și de un studiu asupra limbii scriitorilor aromâni. Aceasta rămâne de făcut.

În 1915 Per. Papahagi a reeditat *Gramatica Română* sau *Macedo-română* a lui Mihail G. Boiagi, cu o introducere și un vocabular. Celelalte devenind rare, ediția lui Papahagi, publicată cu îngrijire, răspunde unei necesități simțite.

În afară de aceste lucrări referitoare la dialect, autorul a mai publicat prin reviste o mulțime de articole. Dintre acestea însemnăm: *Urme românești în toponimia Peninsulei Balcanice* în « Anal. Dobrogei », III, 351: Formele Sardica, Iskărŭ, Dunaj, Dunaf, Odrin, Struma, Solun s'ar fi moștenit la Bulgari cu rostire românească. Tot în « Anal. Dobrogei », IV, 89, autorul mai publică *Notițe etimologice*, în care se explică cuvintele: šurcă, (< SULCUS?), sălăğescu (< *σαλαγάω*), ntsarcu (< * INTERICO, ARE?), pirție (< PERICHIVIUM?), zestre (*ζώστρον ?*), surtseale (< soare). În revista « Dunărea », I Nr. 5—8, p. 101, autorul se ocupă cu originea latină a formelor zăvl'ie, dzardzavuli, zarzavuli, toate derivate din DIABOLUS. În acelaș număr autorul publică cuvinte arom. rare: culmă (a fost dat și de Weigand sub forma culmu), yedzăre, meal « mal », Budzilă nume pr., brîndză (în comuna Haliche din Aspropotam). În Nr. 9—12 p. 185 se continuă cu alte forme: dzovurlu « viezurele », semte « ținut », mărin « întristez », signe « prapuri ». La p. 187 din acelaș număr se vorbește despre termenii din aromâna care arată o veche organizație independentă la Aromâni, în timpul imperiului bizantin. Iată acești termeni: duca « voevod », primkir, «fruntaș în sat», purtoiur, «purtoir vătășel», băcătar (a), băcătărescu (în: oi băcătarešti) din bucătar, pištular « factor postal », for « piață » (< FORUM), for « dijmă » (*φόρος*) În anul II Nr. 1: p. 49 autorul studiază următoarele forme din toponimia aromână: Smixe, Carditsa, Calugavra, Mare, Mariță (din Mare, -ița), Zmolcu, Custęana zisă și Castańa, Cutęana, Turya (în ngr. Crańa), Flamburari, Flora, Flambureši. La p. 87 se vorbește despre dzarŭ (<* DEBILU ?). La Diverse, p. 99 se mai dau următoarele cuvinte: langutŭ, tsingursula, guryitsă, mar, cărător, vânğel'u, exarhu, săkilar, icunom, anagnosti, amiridzŭ, čocut, calamarea.

Într'o altă lucrare: *Numiri etnice la Aromâni*, publicată în « Anal. Acad. Rom. » autorul studiază numele: Vlăhut, Arbănaș, Tosca, G'ega, G'egan, L'ap, Sărăcăčan, Cărăcăčan, Grec, Sârbu, Turcu, Vurgar, Šcl'au, Scl'ineasa, Čirneši, Frîncu, Yiftu, Curbet, Carasoyiftu, Uvreu, Lătin, Arap, Aruši, Leh'i, Măğar, Nemtsu, Italian, Misirie, Eyiptu. Întreaga expunere este susținută cu o argumentație convingătoare. Schimbările ce au suferit diferitele nume la Aromâni sunt minuțios studiate. Numai unele concluziuni istorice ne par cam forțate. Păstrarea unui singur cuvânt, cum este *Sârbu*, nu ne poate dovedì cu aceeași preciziune lămuririle

istorice privitoare la vechile legături ale Aromânilor cu Sârbii, cum ni le procură mulțimea cuvintelor bulgărești pentru legăturile Aromânilor cu Bulgarii. Autorul se mai ocupă în introducere despre prefacerea lui *ce*, *ci* în *tse*, *tsi*, în raport cu schimbările ce arată formele slave în aromână. Despre toate acestea am vorbit în *Dacoromania*, IV, 1275.

În «Revue historique du Sud-Est Européen» (1925), p. 183—193 într'un articol: *Quelques influences byzantines sur le dialecte aroumain*, autorul se ocupă cu unii termeni referitori la ocupațiunea Aromânilor cu chervanele, împrumutați din limba greacă. Întreaga problemă este foarte gingașe. Aromânii, care au venit în contact cu Grecii foarte de timpuriu, au trebuit să împrumute multe cuvinte dela ei. Fapt sigur este însă că aceste cuvinte, prin forma lor nealterată, nu ne spun prea mult despre vechimea lor. Ele se prezintă astăzi în graiu ca și cum ar fi fost împrumutate cu un veac două înainte. În cazul acesta, mă întreb, le mai putem spune forme bizantine? Termenul « bizantin », în cazul nostru, și-ar aveà înțelesul, numai dacă am socotì că ele ar fi intrat înainte de sec. X. sau XII. Însă pentru aceasta, înțelesul și forma lor nu ne spun nimic.

Dintre cuvintele studiate, în afară de *tastru* care este mai vechiu, și pe care autorul pe nedrept îl consideră ca un aromânism pătruns la Dacoromâni, restul ca: *ligutastru*, *aruguciar*, *tăime tăisescu*, *tăgare*, *sasmă*, *furtie*, *sălăg'escu angarie* sânt mai nouă, iar unele (*angarie*, *tăgare*, *sasmă*, *tăime*), care există și la celelalte popoare balcanice, au putut intrà prin alte limbi. În orice caz, judecând după forma lor, care a rămas staționară, nimic nu ne obligă să credem cu autorul că « ele au pătruns în macedoromâna între sec. al IX-lea și al XI-lea ». In afară de aceasta, *tăime*, care există și la dacoromâni (*tain*), este turcesc.

*

Profesorul ceh, Ioan Urban Jarnik, în « Convorbiri Literare » (XLIV, vol. I, p. 556), într'un studiu întitulat *Spicuiri aromânești*, se ocupă cu schimbările în construcțiunea frazei, cunoscute sub termenul *anacolut*, ce se observă în limba poveștilor populare. Pentru fixarea acestor schimbări, autorul a citit toate « Basmele Aromâne » de Per. Papahagi. Păcat numai că greșelile de tipar în redarea textului aromânesc sunt prea numeroase. De multe ori, ele întunecă în așà fel înțelesul frazei, încât un Aromân nu poate scoate nimic din ele ca construcție sau sens, cu atât mai puțin un străin de dialectul aromân. Cu toate acestea, încercarea autorului rămâne o contribuție prețioasă la studiul sintaxei române.

*

Th. Capidan în *Flexion des Substantivs und Verbums im « Codex Dimonie »*, publicat în « Jahresb. », XII, pp. 179—232, se ocupă cu morfologia substantivului și verbului din limba « Codicelui Dimonie », în comparație cu graiul vorbit în Perlepe.

Într'o altă lucrare intitulată *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, publicată tot în « Jahresb. » XV, autorul tratează pentru întâia dată funcțiunea și originea sufixelor nominale în dialectul aromân. Din acest studiu se poate constată că, în ce privește derivațiunea, dialectul aromân a suferit mai puține influențe străine decât dialectul dacoromân. Din întregul număr de sufixe, din care două treimi sunt de origine latină, o treime sunt de origine slavă și numai câteva sunt de origine greacă, turcă și albaneză. Această constatare pare foarte interesantă pentru influența greacă din dialectul aromân, care este tot atât de mare ca înrâurirea slavă din dialectul dacoromân.

În *Elementul slav din dialectul aromân*, publicat în « Anal. Acad. Rom. », autorul se ocupă cu influența slavă din dialectul aromân. Întreaga lucrare se împarte în două părți: în partea întâi tratează despre influențele fonetice, în partea a doua despre lexicul dialectal. Autorul stabilește un număr de cuvinte paleoslave care au fost împrumutate de Aromâni încă pe vremea când ei nu se despărțiseră de Dacoromâni. Alături de influența veche bulgărească, în fonetism, se constată și una veche sârbească. Din acest punct de vedere, interesează concluziunile la care ajunge autorul: 1. Influența slavă, în marea ei majoritate, este de origine bulgărească. 2. Alături de această influență bulgărească se observă și una venită din partea limbii sârbești, care există deopotrivă atât la Aromâni cât și la Dacoromâni. 3. Vechimea influenții slave în limba română trebuie pusă înainte de sec. X. 4. Ținând seamă de diferențierile ce arată limba bulgară încă din timpurile cele mai vechi, deosebindu-se în cele două dialecte — răsăritean și apusean — influența slavă, în împrumuturile mai vechi ale dialectului aromân, se arată de origine răsăriteană.

Într'o altă lucrare: *Raporturile albano-române*, publicată în *Dacoromania*, II, pp. 444—554, autorul tratează pentru întâia dată influența albaneză din dialectul aromân în raport cu aceeași influență din dialectul dacoromân. Lucrarea se împarte în două părți: în partea întâi se studiază raporturile albano-române din perioada veche. În partea a doua se studiază influența albaneză numai asupra dialectului aromân. În primul capitol se cercetează și influența română asupra limbii albaneze. Și în această lucrare, ceea ce interesează sunt rezultatele la care ajunge autorul pentru perioada veche: Influența albaneză din această perioadă se arată în proporții mai reduse în dialectul aromân decât în dialectul dacoromân. Aceasta se observă nu numai în unele construcții gramaticale și în frazeologie, dar chiar și în partea lexicală. Din 52 de cuvinte de origine albaneză în limba română, 19 lipsesc din dialectul aromân. Această lipsă arată, după autor, o întrerupere în raporturile albano-române dintre Aromâni și Albanezi, mai veche decât ruperea raporturilor dintre Dacoromâni și Albanezi. În partea a doua, se studiază influența albaneză asupra dialectului aromân. Această influență se manifestă în fonologie, flexiune, sintaxă și lexic.

Autorul reià chestiunea raporturilor de limbă între Aromâni și Albanezi în legătură cu evoluția istorică a populațiunilor aromânești

din sudul Peninsulii Balcanice în studiul: *Românii din Peninsula Balcanică. Câteva consideraţiuni asupra trecutului lor*, publicat în « Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj » pe 1923. Tot în Anuarul aceluiaş institut (vol. IV) autorul a mai publicat studiul: *Macedoromânii, vechimea şi însemnătatea lor istorică în Peninsula Balcanică*, în care se discută, pe baza unor date din limba şi toponimia aromânească, posibilitatea continuităţii elementului roman din sudul Peninsulei Balcanice în actualele populaţiuni aromâneşti. În « Revista Filologică », I, T h. C a p i d a n a scris despre *Românismul Balcanic*, de astă dată în raport cu particularităţile de graiu din celelalte dialecte transdanubiene: meglenoromân şi istroromân.

Într'o altă lucrare de sinteză, autorul se ocupă cu trăsăturile caracteristice ale dialectului aromân şi cu vechile monumente literare din acest dialect. Studiul este intitulat *Die aromunische Sprache* şi *Aromunische Literaturdekmäler*. El s'a publicat în limba germană în lucrarea *Die Kutzovalachische Frage* de C. A. B r a t t e r, apărută la Hamburg în 1907.

Acum în urmă, ocupându-se cu graiul Românilor din Albania, a mai publicat, în Dacoromania VI, lucrarea *Fărşeroţii*. (Studiu lingvistic asupra Românilor din Albania). Întregul studiu se compune din două părţi. În partea întâi se face o descriere a călătoriei prin satele şi oraşele din Albania locuite de Aromâni, în partea a doua se expun particularităţile de graiu. În ce priveşte limba, autorul constată că există o deosebire între graiul Românilor dela oraşe şi între acela vorbit la ţară. De asemenea, el relevă pentru întâia dată că la Fărşeroţi graiul femeilor arată deosebiri de acela al bărbaţilor. În ce priveşte deosebirea care există astăzi, după graiu, între Românii din Albania stabiliţi în oraşe şi între aceia dela ţară — Fărşeroţii — din anumite consideraţiuni autorul socoteşte că, la început, şi unii şi alţii vorbeau aceeaş limbă cu aceleaşi particularităţi, pe care le păstrează în măsură mai mare numai Fărşeroţii. La sfârşit se dau şi texte: câteva cântece şi basme, după care urmează observaţiunile gramaticale.

In afară de aceste lucrări, autorul a mai studiat şi originea unor cuvinte aromâneşti: măritsăscu (<* mărẹatsă < MALITIA), scărk'escu (< EX-SCARPO, -* IRE), discălnedzŭ (< DISCARNARE), ntsesŭ (< I N C E N S U M), zgurńescu (< * EX-GRUMIO,-IRE), ampih'ur (< PER-FIBULO,-ARE), ancuńare (< [in]-CUNEO,-ARE), toate publicate în Dacoromania II p. 627; alinčescu (< sl. ličati), arăspẹase (< RESPĬSSUS,-A,-UM), călčune (< CALCEONEM), cătîndoraš (< cântătoraš), mbufnedzŭ (<* IN-BUFONO,-ARE), ngurpil'edzŭ (< alb. kuljpër), nire (< REN RENIS), nturinare (< RUTILO,-ARE), plătare păltare (< PLATALIS), tulă (< TUBULA) în « Dacoromania » III, 753, urm., mire (în legătură cu mirişte din paleosl. mirŭ) în « Revista Filologică », II, 280 urm. şi h'ima (< χύμα), despre care vezi « Grai şi Suflet» III, 240, părtică (sl. prŭtŭ) în Dacoromania, V, 474.

*

T a c h e P a p a h a g i în studiul său *O problemă de romanitate ilirică*, publicat în « Graiu și Suflet », I, 72 urm., pe baza de elemente etnografice și a câtorva nume de localitate uzuale la Aromâni, se încearcă să dovedească existența unei romanități în sudul iliric. Autorul încheie că « din sudul Moesiei până în Pind au trebuit să existe încă de pe timpul Romei imperiale *măcar* jaloane etno-lingvistice romane care au înlesnit peregrinări păstorești între aceste două puncte, peregrinări cărora, laolaltă cu cele ale cărăvănăritului, se datorește și aceà surprinzătoare unitate lingvistică dintre aromână și dacoromână ».

În existența unei romanități în sudul Peninsulei Balcanice încă din epoca primelor cuceriri până la venirea Slavilor cred și eu. Numai că, după cum am arătat în capitolul despre originea locală a Aromânilor, n'avem dovezi suficiente care să ne asigure pe deplin această existență.

Într'un alt studiu publicat în aceeaș revistă (I, 201 urm.) sub titlul: *Din epoca de formațiune a limbii române* autorul studiază câteva particularități din fonetismul limbii române, între care *á* (*a*) + *n* și *á* (*a*) + *n*, *m*, cons., pentru care crede că rostirea *ă* este autohtonă iar *î* influență slavă; soarta lui *ce, ci* și *ge, gi* în aromână, declinarea latină vulgară în Orientul romanic și participiul timpurilor compuse în albano-română. Despre fiecare chestiune se vorbește în cuprinsul acestei lucrări la locul cuvenit. Aici mă mulțumesc să pomenesc numai despre faptul că influența slavă în rostirea lui *î*, mai ales pentru Aromâni, dat fiind că cei care rostesc *ă* și nu cunosc *î* vin în nemijlocită atingere cu Slavii, iar cei care rostesc *î* stau departe de Slavi, nu poate fi dovedită cu nimic.

Tache Papahagi a mai publicat în « Grai și Suflet » și unele etimologii ca: acrină (< sl. krina), frigănat (< *φρύγανον*), morŭ (< MOS, MORIS), despre care vezi *Dacoromania*, V, 476, năθeama (< INFĬMA), despre care vezi § 40, 4, stringl'i (< STRINGULA), tirñiac(ŭ) < TERNI, † - ACUS ?), vezi p. 407, (n)ntornic (< sl. torĭnikŭ), flumin (< FLUMEN), despre care vezi *Dacoromania*, V, 475, h'ima (< INDE IMO), despre care vezi *Dacoromania*, V, 474.

*

Un studiu asupra graiului Fărșeroților stabiliți în Țară a scris A l. R o s e t t i în « Grai și Suflet », IV, 1 urm. și 377 urm. sub titlul *Cercetări asupra Românilor din Albania*. După o introducere, în care se dă bibliografia necesară, autorul expune felul cum a procedat la ancheta întreprinsă pe teren, dând, mai departe, tot materialul cules la cele 358 întrebări puse. Este prima încercare de a aplicà sistemul cercetărilor pe teren în domeniul dialectului aromân. Păcat numai că autorul prea s'a lăsat condus de textul chestionarului lui Gilliéron. Se puteau pune întrebări din cercul de ocupație al Aromânilor. În cazul acesta, traducerea lor ar fi fost făcută mai mult în spiritul dialectului aromân.

*

G. P a s c u s'a ocupat cu elementele romanice și cu sufixele macedoromâne de origine neogreacă în studiile: *Elemente romanice din dialectul macedo- și megleno-român* (în « Anal. Ac. Rom. », T. XXXV, Mem. Secț. Lit. 143 urm.) și *Sufixele macedo- și megleno-românе de origine neogreacă* (ib. 109 urm.), iar L. S p i t z e r în studiul *Syntaktische Beiträge*, publicat în « Mitteilungen des Rum. Inst. an der Univers. Wien », p. 61 urm., studiază și unele construcții din dialectul aromân.

*

În fine, A l e x a n d r u P h i l i p p i d e în vol. II din *Originea Românilor*, vorbind despre evoluția limbii române, se ocupă și cu dialectul aromân, în cadrul celorlalte dialecte.

După studiul lui Miklosich (Beiträge), despre care s'a vorbit mai sus, avem expunerea cea mai largă a dialectului aromân, bazată pe materialul extras dialectal din Basme de Papahagi. La capitolele care tratează despre flexiune, autorul se folosește și de limba Codicelui Dimonie. Este pentru întâia dată când un învățat dacoromân ia în cercetare bogăția acestui Codice. În schimb, autorul nu se folosește de materialul dialectal din scriitorii aromâni din sec. XVIII. De asemenea, Philippide n'a vroit să țină seamă nici de textele publicate de Weigand în *Die Aromunen*. Este drept că Weigand, fiind încă pe la începutul studiilor sale dialectale, a cam amestecat graiurile în lucrarea sa inițială *Die Olympo-Valachen*, însă în textele de mai târziu publicate în vol. II din *Die Aromunen* putem aveà aceeași încredere ca în materialul cules de Per. Papahagi. Sânt unele bucăți din comunele Băiasa, Siracu și altele pentru care nu avem probe în celelalte culegeri. În afară de aceasta, graiul din Albania a fost foarte bine prins de Weigand chiar la Aromanii din Acarnania.

Este drept că Weigand, la traducerea textelor, ca străin, neputând pătrunde în toate tainele dialectului aromân, de multe ori a greșit. Dar pentru un străin de dialectul aromân aceasta este ceva de sine înțeles. Chiar Philippide, câteodată, a înțeles greșit textul aromân. Desigur că aceste greșeli sânt neînsemnate; în materie de dialecte, fiecare dintre noi poate greșì.

La p. 108, § 94, Philippide spune că « În macedoromân adeseaori se asimilează la *r* consonanta următoare, de unde rezultă un r lung ». Aci autorul trimete pe cetitor la cunoscutul fenomen din graiul Fărșeroților *rn*, *rl* > *r̄*. După aceasta, urmează: *rd* > *r*; adică, după cum avem un *r* din *rn*, *rl*, tot așà avem un *r* din *rd*. Când am cetit aceste rânduri, am rămas uimit de faptul că mi-a putut scăpà o particularitate din dialectul aromân care îmi erà necunoscută, dar pe care, totuși, ar fi trebuit să o întâlnesc în materialul dialectal cules de mine. Când am dat, însă, de exemplele citate pentru ilustrarea fenomenului, îndată mi-am dat seama că Philippide n'a înțeles textul aromân. Iată primul citat: *Na ! l'-ari nă šuplęacă* Basme 86/4. Acì *ari* Philippide l-a tradus cu *ardi* pers. 3 sg. ind. prez. dela *ardu* « ard », cu trecerea

normală a lui *rd* în *r*, luându-se probabil după expresia românească « îi arde o palmă », căci de fapt, fraza aromânească tradusă în dialectul dacoromân, însemnează: « Na! îi arde o palmă ». Numai că în aromână pentru expresia dacor. « îi ard o palmă » se poate spune și *l'-am ună šupleacă*, (cf. Gr. Ar. 103), iar *l'-ari ună šupleacă*, însemnează « îi trage o palmă », în care *ari* nu este pers. 3 sg. ind. prez. dela *ardu*, ci dela *am*. Pentru ilustrarea acestui fenomen, autorul trimete și la alte citate: *Vrap! l'-ari ună cu vearga* ib. 111/30; *Vap! l'-are š-alui nă batsă cărtsănoasă* ib. 348/26; *ma cît lo z- dišcl'idă gura, ună l'-are cu apala n cap* ib. 378/5. Desigur, asemănarea în construcție erà prea mare între expresia aromână și expresia dacoromână, ca să se fi mai gândit autorul la un înțeles deosebit decât cel cunoscut din dialectul dacoromân. Însă, dacă ar fi căutat în glosarul din Basme la cuvântul *am*, în afară de înțelesul obișnuit, ar fi găsit și pe acela de « a trage », ilustrat de Papahagi cu următorul citat care cuprinde aceeaș expresie: *s-năireašti sîmărălu š-l'-ari ună cu čoclu* (se supără samargiul și îi trage una cu ciocanul) 135/24.

Tot în acest paragraf, Philippide arată că fenomenul *rn* > *r* există și la Megleniți, citând cuvântul « *turés* arunc, vărs < *turnesc, dacomân *torn* ». Dar *torn* există odată în dialectul meglenit, atunci cum mai poate existà și un derivat **turnes* din care trebuià să iasă *tures*? De fapt, *tures* este, după cum am arătat (*Meglenoromânii*, I, 102), un element bulgăresc. Înțelesul de « vărs », care este identic cu acela din *tornu* la Aromâni (: *toarnă-ńi apă* « varsă-mi apă »), este din bulgărește (: *turi-mí voda*). Așa dar, *rn* > *r* nu există la Megleniți.

Philippide are unele greșeli de traducere și la tratarea formelor verbale. Dau numai câteva citate: *Cari si u vreà, vreà-l' aspună ši al'eĭ* nu însemnează, cum traduce autorul, « dacă ar iubì-o, i-ar spune și ei », ci « dacă ar fi iubit-o, i-ar fi spus și ei » (p. 418); tot așà: *nu vreà-l doară ahît, cari si štià* nu însemnează « nu l-ar dureà atât, dacă ar ști », cum traduce Philippide, ci « nu l-ar fi durut atât, dacă ar fi știut » (ib.). Toate citatele din p. 418, a sânt greșit traduse. Unele citate dela pp. 421 și 422 nu sânt redate în spiritul dialectului. Astfel *va dzîtseari* însemnează « trebue spus », nu « trebue să vorbești »; *va s-fitseà k atră ši marmură* nu însemnează « trebueà să se facă piatră și marmură », ci « s'ar fi făcut piatră și marmoră ». Tot așà *că va l-u 'ngroapă di yiŭ* nu însemnează « că trebuiau să-l îngroape de viu », ci « că l-ar fi îngropat de viu » (422). Mai sânt și alte greșeli de felul acestora.

În afară de aceasta, *pită di lapte* (II p. 424) nu însemnează, cum traduce Philippide, «pâne de lapte», ci «plăcintă de lapte», identic cu *lăptare* sau chiar *lăptŭcă*, cum îi mai zic Aromânii. Și aci autorul s'a luat după înțelesul dacoromân al lui *pită*. În arom. *pită* niciodată nu însemnează « pâne ». Mai departe: *nu va dzîcă* (despre care vezi și în corpul acestei lucrări) nu însemnează « n'apucă să zică », cum traduce Philippide la p. 417, ci « se înțelege dela sine ». Este identic

cu *nu va zbor* «nici vorbă». Despre celelalte câteva se vorbește la locurile cuvenite.

*

Dintre ceilalți filologi români, s'au ocupat în treacăt cu dialectul aromân, lămurind etimologia unor cuvinte Sextil Pușcariu: *avră* < AURA (Etym. Wb. 175); *căprină* < CAPRINA (Zeitschr. f. rom. Phil. XXXVII, 676); *mărat* < MALE HABITUS (Conv. Lit. XXXIX, 297); *nămal'ŭ* < ANIMALIUM (Zeitschr. f. rom. Phil. XXXVIII, 744, cf. și Conv. Lit. XXXIX, 824); *pănucl'e* < PANUCULA pentru PANICULA (Zeitschr. f. rom. Phil. XXXVIII 676); *pecul'u, picul'u* < PECULIUM (ib.6 85), etc. O. Densusianu: *arepit* «povârniș» < alb. rëpitë (Romania XXXIII, 72—73); *gărîre* < GARRIO, -IRE (Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 716); *ntric* <NUTRICO (Romania, XXX, 81), etc. G. Giuglea: *mušat* (Dacoromania III, 767).

*

În afară de aceste studii, s'au mai publicat mai multe dicționare și glosare. Între acestea, citām în primul rând *Dicționar macedo-român* de I. Dalametra (1906). Sub forma cum se înfățișează lucrarea, reprezintă graiul Românilor din ținutul Veria. *Dicționar macedo-român* de Ștefan Mihăileanu (1901), care redă mai mult dialectul de nord, cu specială privire la graiul din Albania. Lucrarea cuprinde și un mare număr de dacoromânisme. *Etymologikon lexikon tis kutsovlahikis glossis* (1909) de Const. Nicolaidi, o compilație după dicționarele lui Dalametra și Mihăileanu, cuprinzând un mic număr de cuvinte și forme uzuale la Românii din Olimp, de unde erà originar autorul. Meritul acestei lucrări constă mai mult în etimologiile ce dă autorul pentru elementele străine din dialectul aromân și mai cu seamă pentru elementul grec. *Dictionnaire étymologique macédoromain*, I și II (1925) de Giorge Pascu. Acì trebuie să mai adaug că un dicționar aromân în fișe aveà Weigand la Seminarul român din Lipsca, și, acum, un alt dicționar, tot în fișe, de Gheorghiade Murnu, se află în posesiunea Academiei Române.

Dintre glosare avem mai întâiu acela dela sfârșitul vol. II din *Die Aromunen* de G. Weigand, din *Texte macedo-române* de Dr. M. G. Obedenaru, din *Basme Aromâne* de Per. Papahagi și din *Antologia Aromânească* de Tache Papahagi.

8. LITERATURA DIALECTALĂ

În ce privește literatura dialectală la Aromâni, aceasta, cu deschiderea școlilor românești în Macedonia, deveneà din zi în zi mai bogată. La început, această literatură aveà un caracter didactic. Copiii Aromânilor, care nu înțelegeau limba literară, trebuiau să învețe carte românească

în dialectul de acasă. De aceea, după nereușita lucrării lui I. C. Massimu, tipărită în 1862, primul dascăl aromân, Dimitrie Atanasescu, a publicat în 1864 mai întâiu un « *Abecedar Macedo-Roman*, compus în colaborare cu H. Steriu și Tabacopol, București » după aceea, în 1865, « *Gramatica Românească tră Românilji d'in drepta Dunăreljei, lucrată de Dimitriu Athanasescu, învățătoru tre prima oră de aistă limbă și typărită cu spesele D. D. Cosacovici, Românu di Mețova*, spre a se inaugurà prima școală Română d'in Macedonia, București, 1865 ». Tot în acest an, Atanasescu mai tipărì « *Abecedar Roman tra Romanjlji din drepta Dunăreljei*, București, 1865 ». Doi ani mai târziu, apărură de acelaș autor: *Istoria Românilor pentru Românili d'in drepta Danubiului, lucrată după Istoria D-lui Vasiliu Alexandrescu Urechiă și D-lui Dimitriu Cosacovici și stambată cu plata Onor.* « *Societăți pentru învețătura popullui Român*, București, stambatoria C. A. Rosetti, 1867 », și « *Scurtare de Istoria Sacra pentru Romanili dela drepta Danubiului, lucrată după testul Santei Scriptura de D. A. și stambată cu plata On.* « *Societăți pentru învețiătura poporului românu* », București, 1867. Tot atunci a apărut și un manual de geografie pentru folosul claselor primare, intitulat: *Terrascripțiune*. Acelaș autor, mai târziu, ne-a dat și manuale mai mărunte, dintre care, pentru redarea graiului vorbit arată însemnătate mai mare: « *Catihise ori scurtă scire di Religia creștinească cu ațeale cama însemnate dreptăți a fedeliei tră învețătorile româneștii di Macedonia, lucrată de Dimitriu Athanasescu profesoru și locuitoru românu în comuna Terr'nova di ningă Bitolia, ori Monastir* », București, 1884 (Vezi pentru unele din aceste scrieri: *Indice Bibliografic*, precedat de schițele bibliografice ale literaților români din Macedonia, București, 1877, p. 4).

După apariția acestor cărți didactice, încep să se publice și bucăți din literatura populară aromână. Acestea apar mai întâiu în revistele macedoromâne, care încep să se publice numai la trei-patru ani după înființarea celor dintâi școli românești.

Prima revistă, în care au apărut pentru întâia dată poesii populare aromânești, este *Albina Pindului*, publicată de inimosul Român din Macedonia Grigore Haralamb Grandea[1]), după anii păstrați la Muzeul Limbei Române din Cluj, dela 15 Iunie 1868 până la 1 Aprilie 1870. Un număr și din 1871 (Ianuarie). In această revistă I. Caragiani a publicat din literatura populară aromână: « Nica, păstor căpitan », « Cântec de vreare » (cântec de amor) anul I, p. 112. Dintre celelalte articole, cele mai multe se datoresc lui Grandea. La p. 37 din anul I avem o biografie a mecenatului aromân « Dimitrie Cozacovici ». La p. 87 cu continuare la p. 105 Grandea publică studiul « Despre Românii din Hem ». El scrie un studiu intitulat « Eroii Pindului », tratând despre Atanasiu Diacon și Marcu Bociari (pp. 92, 129). Tot Grandea publică la p. 317 poezia « Macedoneanul » dedicată

[1]) Biografia lui este dată în « Gazeta Macedoniei », No. 32 din 16 Noemvrie 1897.

« bătrânului meu amic D. Cozacovici, veteranul armatei române, Român dela Pind, compatriotul tatălui meu, pentru stima, iubirea și admirația ce am către el », cu versurile atât de răspândite pe atunci în școalele primare din Macedonia:

Păstorel, de mă iubești,
Dintre care gintă ești?
— Sânt Român ca ceia care
Trăiesc colo la Carpați,
Și de dânșii am dor mare,
Că sânt mie prea buni frați.

În anul II, p. 67 avem un articol « Capacitatea Românilor de peste Dunăre », fără indicația autorului (Grandea), iar la p. 340 « Românii din Grecia » de Dora d'Istria. In fine, la p. 353, avem « Cântecele Românilor din Turcia » de Grandea. Tânărul turc Mehmed Said, prieten de studii ale lui Grandea la Liège, culegând câteva cântece aromânești de toată frumusețea, le-a tradus în limba turcă și limba franceză. Grandea le-a tradus din limba franceză în limba română, publicându-le după cum urmează: « Buchetul, Floarea uitării, Visul păstorului, Floarea din Clisura, Serenada și Iarba oilor ».

Dar revistele cu caracter pur aromânesc, fie că într'însele se publică bucăți din literatura populară sau cultă aromânească, fie că se apără interesele Aromânilor din Peninsula Balcanică, încep cu « *Frățilia întru Dreptate* ». Gazeta Românilor de peste Balcani » Anul I (1880). Această revistă este redactată în dialectul aromân și în limba greacă. Acelaș articol este scris în aromânește și în grecește. Cea mai mare parte din material servește pentru apărarea intereselor aromânești. Alături, însă, găsim și literatură aromânească. La p. 13 se publică « Miorița » de V. Alecsandri, tradusă în dialect; la p. 16 « Către Aromâni » de Tașcu Iliescu, institutor în Crușova. Acest cântec, care începe cu versurile: « Voi Armâńi machedoniți, Pănă cându va s- durńiți? » ajunsese la Aromânii din nord un fel de « Deșteaptă-te Române »; la p. 56 « Sclavlu », alt cântec foarte popular la Aromânii din Macedonia, cu versurile: « Spune-ńi bre ğone ocl'u de-amură » de Mihalachi Nicolescu. În aceeaș pagine, cântecul « Român mine Român tine, Ți vrei frate cama ghine [1]) » de acelaș. Infine la p. 64: « Cântecul

[1]) În 1885, ne spune Alexandru Pencovici, când s'a întâlnit cu Aromânii din Crușova în satul Adalcin, unde ieșiseră întru întâmpinarea lui, la reîntoarcere în Crușova, ei i-au cântat acest cântec:

Român mine, Român tine,	Eu Român, tu Român,
Țe vrei, frate, cama ghine,	Ce vrei, frate, mai bine,
Legătură ma mușată	Legătură mai frumoasă
Ca di nă mumă și d'un tată.	Ca de o mamă și de un tată.

(Vezi Alexandru Pencovici, *Despre Românii din Macedonia și Muntele Atos.* Impresiuni de călătorie. București, 1885, p. 10).

al Mihu Ficiorul », traducere « Mihu copilul », iar la p. 120 « Românlu iubit di nă feată greacă » de Vangheliu Petrescu.

În urma progreselor pe care an de an le făceà mişcarea culturală la Aromâni, un număr de patrioţi aromâni făceà să apară în acelaş an la Bucureşti sub direcţiunea lui V. A. U r e c h e « *Albumul Macedo-Român* » Bucureşti, 1880.

Deşi nu este scris în dialectul aromân, acest « Album », prin însemnătatea personalităţilor din ţară şi străinătate care au colaborat, a avut un puternic răsunet în conştiinţa Aromânilor din Macedonia, care scăpaseră de şcoala grecească şi începuseră să se intereseze mai de aproape de trecutul neamului românesc. Dintre colaboratori, acei care au scris direct despre Aromâni, sânt: I. Ionescu (dela Brad), *Păstorii Români din Tessalia*, (pp. 54—55). Vorbind cu aceşti Români şi în special cu cei din Olimp şi Caterina, autorul ne spune că unul din ei i-a răspuns: « Himu rumâñi », altul: « Mine hiu rumânu, Vlah, hristianos ». Autorul regretă că n'a putut terminà lucrarea despre Tesalia, publicată în 1852 la Constantinopole: « La Thessalia telle qu'elle est et telle qu'elle peut-être », căci a « lăsat întreg capitolul relativ la păstorii aromâni, ce vin din munţii Epirului şi ai Macedoniei de-şi iernează numeroasele lor turme în frumoasele şi întinsele câmpii ale Thesaliei ». D-r Al. Marinescu se ocupă cu *Macedo-Românii din Ungaria* (Andrei Şaguna, Emanuel Gojdu şi Familia Mocioni, pp. 70—73). G. Missail, scrie: *Macedo-Românii. Cine sânt ei?* Autorul vorbeşte despre eroii aromâni care au contribuit la renaşterea Greciei moderne. Despre învăţaţii aromâni: Cavallioti, Daniil, Dionise Mantura din Castoria, Ioan Calceu, Constantin Nectarie Târpu, Ambrosie şi Procopie Pamperi, despre medicii şi filosofii aromâni Dimitrie Pamperi şi Constantin Zupan etc. (p. 78—82). G. Popescu în *Apostoli Macedo-români* se ocupă cu Mihail Boaigi, relevând între altele şi cărţile scrise de acest prim gramatic aromân şi relevate în Locothea II, pp. 198 şi 203 « Orbis pictus » de Amos Comenius, tradus în zece limbi, şi « Kurzgefasste Neugriechische Sprachlehre », tipărită în Viena la Dim. Davidovici, 1823. Nic. Densusianu se ocupă cu *Macedo-Românii din Croaţia şi Slavonia*. Curând timp după venirea lor, ţinuturile de lângă fluviul Ilova căpătară numirea « Valachia Maior » şi « Valachia Minor » (107). În fine, Al. Odobescu tratează despre *Răsunete ale Pindului în Carpaţi*, din care nu rezultă nimic sigur pentru ceeace vrea să arate autorul, (pp. 89—91).

În anul 1888, a apărut « *Macedonia* », Revista Românilor din Peninsula Balcanică, Bucureşti. Ea este condusă de un comitet având în frunte pe A n d r e i C. B a g a v. Apare în cursul anilor 1888—1889 cu întreruperi până la numărul 8 (inclusiv). În această revistă se publică poeziile lui M i h a i l N i c o l e s c u, unde se dă şi biografia primului poet aromân. Dintre ceilalţi scriitori aromâni, relevăm apariţia pentru întâia dată a poeziilor octogenarului poet C o n s t a n t i n B e l i m a c e: « Albele şi Muşatele » (Iele), « Cornicea », dar mai

ales imprecația « Dimândarea părintească » (porunca părintească), care a avut un răsunet atât de sguduitor în inimile Aromânilor care continuau să mai aibă simpatii pentru biserica și școala greacă; în fine « Dudia », « Viñŭ s-vă vedŭ » și altele. Tot în această revistă au scris în dialect G e o r g e M u r n u: « Arumâñi vă diștiptați » (odă), « Toamna », « Ascăparea al Dona » etc., Tașcu Iliescu, Vangheliu Petrescu, Ștefan Mihăileanu, Const. Cosmescu, P. Papa-Hagi (Vurduni): « Cum s- featse cucuvaia » etc. Un rol hotărîtor la deșteptarea conștiinței naționale la Aromâni l-au avut și cântecele aromânești puse pentru întâia dată pe note și publicate în această revistă de către eminentul artist macedoromân, care a cântat și pe scena Teatrului Național din București, C o n s t. C a i r e t t i[1]: « La valea di Ianina » (p. 119), « Dorlu a Featăl'ei » (p. 119), « Nu va dada s-mi mărită » (p. 131), « Nathema-ți mă-ta, lea feată » (p. 153) și « Ș'inși feata a primnare » de V. Nicolescu (152).

În 1897 a apărut « *Gazeta Macedoniei* », a cărei publicație ține până la 1901. Neputând aveà ziarul la îndemână, conținutul lui îmi este necunoscut.

O altă revistă macedoromână a cărei durată a fost tot așa de scurtă, este « *Revista Pindului* tu limba aromânească », condusă de cel mai eminent cântăreț al Pindului, N u ș i T u l i u. A apărut numai în 11 numere, dela 15 Noemvrie 1898 până la 30 Septemvrie 1899. În această revistă, directorul ei a publicat cele mai multe din poeziile sale. Tot aci, a apărut « Furl'i », dramă macedo-română în trei acte de P e t r e V u l c a n. In fine, la această revistă au colaborat Vasile Diamandi, G. Zuca, Iotta, N. Iotta și Th. Capidan.

De acì înainte, numărul revistelor aromânești se înmulțesc din ce în ce mai mult. Astfel, în 1901—1902 a apărut « *Frățilia* », revistă aromânească condusă de excelentul povestitor N i c o l a e B a ț a r i a, cu o seamă de colaboratori, cei mai mulți profesori la școlile secundare din Macedonia; « *Lumina* », revistă populară a Românilor din Imperiul Otoman, publicație a corpului didactic și bisericesc român din Turcia, anii I—VI I(1903—1908); « *Graiu Bun* » (revistă aromânească) a apărut numai în un singur an (1906), sub conducerea lui M a r c u B e z a; în fine, « *Viața Albano-Română* » de sub conducerea doctorului T a ș c u Ș u n d a, « *Lilicea Pindului* » (1910—1911), « *Revista Balcanică* » de George Murnu, « *Flambura* », revistă aromânească cu un colorit local, întrucât erà condusă de intelectualii aromâni din ținutul Veriei, tipărită la Salonic (1912—1914), « *Peninsula Balcanică*, sub direcția lui T o l i H a g i g o g u etc., începând din 1924 până azi și alte.

Dintre toate aceste reviste, cel mai bogat material dialectal se găsește în ultimele patru, dar mai ales în « Lumina », care a apărut în mai mulți ani dearândul. Primele reviste aromânești urmăreau tendința

[1]) Const. Cairetti a sfârșit ca profesor de muzică la Seminarul Central din București. În afară de muzică, Cairetti cunoștea și greaca veche. Ca fost elev al Seminarului Central, l-am avut profesor în cursul superior.

de a apropià cât mai mult graiul Aromânilor de limba Românilor din țară. De aceea, limba lor nu prezintă un interes prea mare pentru studiul științific al dialectului. Materialul dialectat folosit în această lucrare, a fost extras numai din revistele Lumina, Graiu Bun, Flambura și, pe alocuri, din Peninsula Balcanică (numerile cu conținut dialectal în graiul popular).

Alături de reviste, un rol important pentru răspândirea dialectului l-au avut și Almanachurile. Ele au început să se publice în 1900 cu «*Primul Almanach Macedo-Român*», Constanța 1900 și au continuat să apară cu întreruperi până în zilele noastre, publicând material dialectal.

*

Însă probe din literatura populară aromână au ieșit la iveală abià când studiul limbii pe baza materialului folkloric, strâns din gura poporului, a început să intereseze mai de aproape pe filologi.

Urmărind apariția acestor probe în publicațiile românești, trebuie să amintim că primul cântec popular aromânesc s'a cules înainte de 1850, în Transilvania [1]).

Într'un caețel cu însemnări rămas dela Simeon Bărnuțiu, colegul meu G. Bogdan-Duică a putut descoperì unele versuri transcrise cu slove chirilice, pentru care, bănuind că sânt scrise în dialectul aromân, mi-a făcut deosebita plăcere de a mă chemà ca să le descifrăm împreună. Versurile reprezentau un cântec aromânesc de nuntă, care se cântă în momentul când mireasa se prinde în horă, transcris de Simeon Bărnuțiu dela Românul macedonean Anastasie, originar din Bitolia. În acelaș caețel, se găsesc însemnate și unele nume de sărbători mai mari la Aromâni, comunicate lui Simeon Barnuțiu tot de Anastasie.

Iată aceste versuri [2]):

Albă si-ń ti ved, lẹ̑a sor,	Fericită să te văd o soră,
tsi-ń-ti alik'iš n cor,	care mi te-ai prins în horă,
tra s-nă fatsĭ nao fičorĭ,	ca să ne faci nouă feciori,
ca lutseafirĭ ši ca sorĭ:	ca luceferi și ca sori:
doĭ si-l' băgăm picurarĭ,	doi să-i facem păcurari,
ta s-n'aducă untu š-caš.	ca să ne-aducă unt și brânză.
doĭ si-l' băgăm prămătărĭ,	doi să-i facem negustori,
ta s-n-adară fustăńĭ nale.	ca să ne facă rochii nouă.
doĭ si-l' băgăm hrisitsĭ marĭ,	doi să-i facem mari argintari,
s-nă facă nẹ̑ale š-ming'ušĭ,	ca să ne facă inele și cercei,

[1]) În 1856 au apărut la Iași *Scrisori din țara Țințăreasca* și *Poesii* de C. Dăscălescu, pe care nu le-am putut aveà.

[2]) Variante se găsesc la: T. Burada, *Nunta la Românii din Macedonia*, o. c., 423; G. Weigand, *Die Romanen*, II, 54; Per. Papahagi, *Lit. Pop.*, 924.

s-n-adară căldărĭ şi căldăruşĭ.	să ne facă căldări și căldărușe,
maşĭ unlu s-lu fatsim capidan,	numai pe unul să-l facem căpitan
ta ş-ápără optul'ĭ fratsĭ.	ca să apere pe cei opt frați,
ḁa tradzitsĭ corlu şi ğucatsĭ!	ia trageți hora și jucați!

În 1863, Dimitrie Bolintineanu publică în *Călătorii la Românii din Macedonia*, scrise în 1858, două cântece aromânești, culese din Vodena și Ostrovo, împreună cu un număr de proverbe. Caracterul popular al cântecelor rămâne indiscutabil [1]).

În 1868, I. Caragiani publică în Albina Pindului cântecele despre care s'a vorbit, iar în Convorbiri Literare studiul «Românii din Macedonia și poezia lor populară» (anul II pp. 335, 355, 381), dând și probe din literatura populară.

În 1880, institutorul aromân din Crușova, Vangheliu Petrescu, scoate la lumină *Mostre de dialectul macedo-român*. Partea I, Basmul cu Făt-Frumosu cu perlu de aur, după Fundescu, tradus în dialectul macedo-român din Crușova. După cum se vede din titlu, limba este împănată cu dacoromanisme și folosirea ei pentru studiul dialectului trebuie făcută cu multă precauțiune.

În 1882, apare partea II: Basme și poesii populare culese și traduse. București.

În 1884, apare în «Contemporanul» (III, pp. 717—720) «Poesii populare din Crușova Macedonia)»: «Setea a gionelui» reprodusă după culegerea lui Vangheliu Petrescu Crușoveanu.

În 1882, un alt institutor din Crușova, Tașcu Iliescu, publică *L'escriveta*. Traduit en dialecte macédo-roumain. (La delivrance de Dimce des mains des Turcs. Traduit dela langue provençale) Monpellier.

În 1883, Teodor Burada publică un studiu «Datinele la nunți ale poporului român din Macedonia» în «Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie», anul I (1883) pp. 417—425, în care pentru întâia dată ies la iveală frumoasele cântece care se obișnuesc la nunta aromânească și pe care autorul le-a cules în Crușova, aproape de Bibolia. Exceptând unele mici greșeli de transcriere, pe alocuri și de dacoromânizare, toate cântecele sânt redate în graiul Aromânilor din nord.

În 1884, Radu C. Pătârlăgeanu, în lucrarea sa *Călătorii în Macedonia, Thesalia și Muntele Athos*, ne dă o frumoasă culegere de proverbe (p. 62), ghicitori (63), cântece (63—91), toate redate în graiul din Crușova. Autorul, care a călătorit împreună cu Teodor Burada, este primul care s'a îndoit asupra autenticității călătoriilor lui Bolintineanu în Macedonia și muntele Atos [2]).

[1]) În ediția din 1915, vol. II, pp. 47, 55.

[2]) Vezi despre aceasta și studiul meu în *Omagiu lui I. Bianu* (1927) p. 79.

În 1885, Teodor Burada publică în «Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie» anul III, pp. 175—183 un număr însemnat de cântece aromânești: «Poesii populare adunate în Macedonia» culese, în cea mai mare parte în Crușova, acolo unde și-a strâns și cântecele de nuntă, despre care am scris mai sus.

În 1888, D-r Gustav Weigand publică «Lieder aus Vlachi-Livadhon» (Cântece din Vlaho-Livadi), «Lieder aus Samarina» (cântece din Samarina), «Sprichwörter» (proverbe), «Lieder aus Vlacho-Klisur» (Cântece din Vlaho-Clisura) în lucrarea sa *Die Sprache der Olympo-Walachen*, despre care s'a vorbit în această lucrare. Sânt primele probe din literatura populară aromână, strânse de un autor cu pregătire filologică.

În 1889, s'a tradus în dialect *Istoria noului testament* (ică viața domnului nostru Isus Cristosu). Textul nu poate fi de mare folos pentru cercetări științifice, întru cât limba este prea mult apropiată de dialectul dacoromân.

În 1891, profesorul I. Bianu publică după manuscrisele originale ale Doctorului M. G. Obedenaru, *Texte Macedo-române, basme și poesii poporale dela Crușova*, redate într'o limbă în care se observă pe alocuri și unele apropieri de dialectul dacoromân. După un an, Z. Boiu a reprodus câteva cântece (Feata cu ńelul și Cânteclu a puntil'ei de Narta) din aceste texte în revista «Transilvania», foaia Asociației Transilvane (XXII, pp. 78—91), însoțite de comentarii. În această revistă, G. Murnu face o dare de seamă puțin favorabilă pentru dialectul în care au fost redate textele culese de Obedenaru. Tot în «Transilvania» XXXIV, pp. 46—5 se găsește o scrisoare a lui Obedenaru către Miklosich în chestia dialectului aromân, publicată de Iosif Popovici. Iar. I. Calomfirescu publică în «Revista Critică-Literară» o dare de seamă «Macedo-Românii» asupra lucrărilor lui Obedenaru și Weigand (anul III nr. 1, pp. 1—13),

În 1892, Per. Papahagi publică în «Revista Nouă» (anul V, pp. 350—322). «Cântece de leagăn la Macedo-Români». Acelaș autor scrie în 1893 «Cântecul transformațiunilor la Macedo-Români», publicând «Cânticlu a featil'ei avinată di Turcu» (Cântecul fetei urmărită de Turc) ib. VI, pp. 157—159, și «Câteva deceuri Macedo-Române» (ib. p. 13).

În 1894, Gustav Weigand publică în *Die Aromunen*, vol. II, cea mai mare colecție cunoscută până atunci din literatura populară aromână, îmbrățișând aproape toate regiunile ocupate de Aromâni. În afară de unele versuri pe care Weigand, neînțelegându-le bine, le-a tradus greșit, restul, fie că a fost cules personal fie că i-a fost comunicat de alții, redă bine pronunțarea locală. Această constatare am făcut-o pentru ținuturile al căror graiu îmi este cunoscut, dar mai ales pentru graiul din Albania.

În 1895, Per. Papahagi publică un număr de proverbe și ghicitori «Sammlung aromunischer Sprichwörter und Rätsel» în Jahresb. II, pp. 147—192.

În 1896, Aromânul originar din Bitolia, Gheorghe Şaiacdži, publică în Jahresb. III, pp. 162—169 texte din Bitolia « Aromunische Texte aus Monastir », cu traducerea germană de Gustav Weigand.

În 1900, P. Papahagi publică în vol. II din « Materialuri Folkloristice » culese şi publicate sub îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu *Din literatura poporană a Aromânilor*, cea mai bogată şi importantă colecţie de cântece populare la Aromâni, cu traducerea în limba literară.

Acelaş autor, în 1905, publică *Basme Aromâne*, cuprinzând aproape toate basmele cunoscute la Aromâni şi *Graie Aromâne*, material preţios pentru cunoaşterea dialectului în expresiunile de limbă cele mai caracteristice.

În 1907, institutorul din Cruşova, Steriu N. Cionescu, publică « *Bana a sântsilor amiradzi şi isa cu apostolii Constantin şi Elena, a cui sărbătoare se faţe tru* 21 *dzâle di meslu Maiu* », cu traducere în dialectul daco-român (viaţa sfinţilor împăraţi şi întocmai cu Apostolii Constantin şi Elena, a căror sărbătoare o prăznuim în ziua de 21 Maiu).

În 1908, apar în *Graiul Nostru* vol. II, publicat de I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranţa texte aromâneşti din comunele Vlaho-Clisura (p. 173—178), Nevesca (178—182), Perivoli (183—187), Avdela (187—189), Samarina (189—191).

Acì trebuie să amintim şi textele publicate de A. J. B. Wace şi M. S. Thompson, în lucrarea lor *The Nomads of the Balkans*, London, 1913. Dintre cântece, multe sânt reproduse după G. Weigand, *Die Aromunen* şi *Olympo-Valachen*, (pp. 285—288). Numai numerile 7, 8, 9, 10, 11 şi 12 sânt culese de autori în Samarina. Tot din Samarina, autorii dau şi câteva poveşti prinse şi transcrise fonetic bine în graiul popular (pp. 291—295).

În afară de aceste publicaţiuni cu caracter folkloric, există şi o bogată literatură dialectală, datorită scriitorilor aromâni care s'au format la şcoalele româneşti, imediat după începutul acţiunii culturale la Aromâni. Ea nu poate fi trecută aici, pentru că interesează mai puţin studiul limbii.

O colecţie din bucăţi alese atât din literatura populară cât şi din cea cultă dă Tache Papahagi în *Antologie Aromânească*, publicată în 1922 în Bucureşti.

* * *

Acì voi mai adăugà unele observaţiuni, fraze şi cuvinte însemnate de călătorii străini care au trecut în Peninsula Balcanică cu privire la dialectul aromân.

William Martin-Leake, care a publicat Lexiconul lui Daniil, despre care s'a vorbit mai sus, spune: « Limba oraşelor valahe din Pind se deosebeşte foarte puţin de limba din Muntenia şi cuprinde multe

cuvinte de origine latină care provin dela coloniștii romani din Dacia . . . Cuvintele latinești nu sunt tot așà de multe ca în limba italiană și spaniolă, însă flexiunea și verbele auxiliare arată în unele forme mai puține schimbări decât în celelalte limbi romanice » [1])

Arheologul francez L. Heuzey, în lucrarea *Le mont Olympe et L'Acarnanie*, Paris, 1860, vorbind despre Românii din Albania — Karagounis — spune cu privire la limba lor că « Leur dialecte, qui passe aujourd'hui pour rude et inculte, paraît même se rapprocher de la langue latine plus que celui des autres tribus valaques. Ainsi pour dire *pain*, *main*, les Karagounis ne prononceront pas *pouiné*, *ména*, mais *pané*, *mana*: ils ont conservé plus fidèlement le son des voyelles et ne l'ont pas laissé fléchir » (p. 269).

Acelaș autor, vorbind despre obiceiurile de nuntă la Fărșeroți, își însemnează următoarele versuri aromânești dintr'un cântec de nuntă:

Soum ne saltze licioaré
Sio arékï soum soaré (p. 277, nota).

În transcriere fonetică:

Sum nä saltse l'išoarä
Šį-o aräk'i sumsoarä.

În traducere dacoromână:

Sub o salcie ușoară
Și-o răpì sub subțioară.

Observațiile lui Heuzey privitoare la rostirea lui *a* pentru *î* sau *î* din « pâine » în limba Românilor din Albania, se potrivesc cu pronunțarea lui î ca *ä* de către Fărșeroți.

Un alt scriitor francez, François Lenormant, în studiul *Les pâtres valaques de la Grèce*, apărut în « Revue Orientale et américaine », Paris, 1865, pp. 237—255, face următoarele observațiuni la dialectul aromân. « Il appartient incontestablement à la langue roumaine, mais il en constitue un dialecte, différent de celui que parlent et écrivent les Valaques et les Moldaves au nord du Danube. Les formes et les regles gramaticales sont, à peu de choses près, les mêmes mais les mots s'écartent assez dans leur prononciation pour que les deux grandes divisions de la race roumaine aient quelque peine à se comprendre. Les exercices de conversation donnés par le colonel Leake (Researches in Greece) ne représentent en aucune façon le langage des Valaques de Grèce. Ils sont conçus dans le parler des Roumains de Bucharest et d'Iassy. Tout rude et inculte qu'il est, le dialecte des Valaques de Grèce paraît se rapprocher du latin plus que celui des habitants de l'ancienne Dacie. Il a conservé plus fidèlement le son des voyelle et ne l'a pas laissé fléchir Ainsi pour dire « pain » et « main », les Valaques meridioneaux ne

[1]) *Travels in Northern Greece*, ed. din 1835, vol. I, 280, după « Rev. Arom. », I, Nr. 2, p. 152.

prononcent pas comme leurs frères des principautés danubiennes pouiné, ména mais pané, mana. Ce fait a été déjà signalé avant nous par M. Heuzey (*Le mont Olympe et l'Acarnanie*, p. 269) qui avait eu l'occasion d'étudier longuement et avec soin les Koutsovlaques dans le Pinde et dans l'Olympe, et les Karagounis dans l'Acarnanie. Voici quelques exemples choisis parmi les mots les plus usuels, qui prouveront combien le langage des Valaques méridionaux est plus conforme aux origines latines que celui des Valaques du Nord dans le son des voyelles et même quelquefois dans la conservation des consonnes:

arom.	dacor.	lat.
candou	kiend	quando
cané	kiéné	canis
catrou	patru	quatuor
denté	dinté	dens
doué	doi	duo
dzié	dzioa	dies
ehou	eou	ego
inalt	nalt	inaltus
jougu	joug	jugum
lépouré	iepouré	lepus
mé	mie	me
mana	mena	manus
menté	minté	mens
mouliéréa	mouiéréa	mulier
noster	nostrou	noster
pane	pouiné	panis
pécatou	piécat	peccatum
radicina	radacina	radix
spirit	schpirit	spiritus
tre	trei	tres

Les Roumains des provinces grecques font un usage moins fréquent du diminutif que ceux des Principautés Danubiens. Exemples:

capou	capoul	caput
loupou	loupoul	lupus
mounte	mountele	mons
ounou	ounoul	unus

Pour exprimer plusieurs idées ils ont conservé le mot latin, qui, en Valachie et en Moldavie, a été oublié et remplacé par le terme slave. Exemples:

basiou	poupat	basium
campané	clopot	campana
parinte	tata	parens
tra	printre	trans

Mais en revanche les Karagounis eux-mêmes substituent quelquefois le mot grec au mot latin encore en usage sur les rives du Danube. Exemples:

fedzior	poui	pouer	*παιδί*
hrisafiou	aour	aurum	*χρυσάφι*
lilitsa	flore	flos	*λουλοῦδι*
nisou	dinsoul (?)	insula	*νῆσος*

Les différences qui existent entre les dialectes des Roumains du Sud et du Nord du Danube méritent une étude attentive. Là est en effet la clef des recherches à faire sur l'origine des Valaques de la Thessalie et de la Grèce » (pp. 244, 245, 246).

Autorul, după cum am arătat în *Românii Nomazi* (p. 20, nota), nu este dintre scriitorii în care am puteà aveà deplină încredere în toate relatările lui despre Aromâni. Cu toate acestea, însemnările lui din dialectul aromân sunt interesante.

PARTEA II

LOCUL DIALECTULUI AROMÂN IN LIMBA ROMÂNĂ

Graiul Românilor din sudul Peninsulei Balcanice, izolat de aproape un mileniu de celelalte populațiuni românești, arată o înfățișare care îl deosebește de celelalte dialecte. Această deosebire provine fie dintr'o evoluție mai lentă a limbii, fie din cauza influențelor de afară. În modul acesta, el ocupă un loc deosebit în limba română. În cele ce urmează, voi încercà să fixez acest loc, mai întâiu, relevând *particularitățile gramaticale* care îi sunt proprii, al doilea, studiind *lexicul latin și străin* din punctul de vedere al deosebirilor ce arată.

La urmă de tot, voi arătà și *înrâurirea* pe care dialectul aromân a exercitat-o *asupra limbilor balcanice*, încheind cu un capitol sumar privitor la *diferențierile de graiu*, după regiuni, din sânul dialectului.

I. PARTICULARITĂȚI GRAMATICALE

1. *În fonologie*

La vocalism:

Avem *á* pentru *ă* la pers. 3 sing. și pl. dela ind. și conj. prez. dela verbele: « daŭ », « laŭ » și « staŭ » (§ 5). Deasemenea și în formele: vătsĭ (pl. dela vacă), mărĭ (mare), ahtărĭ, etc. (§ 10). Abaterile din limba scriitorilor sec. XVIII sunt neînsemnate (§ 6).

á: *ẹa* (i̯a) în anumite condițiuni: frẹate, pentru frate, etc. (§ 7).

á: *ắ* în cuvintele turcești și grecești: căldărmằ, păpằ (παπᾶς) (§ 8).

á: *o̯a* în cuvântul o̯arbări (arbore) § 11.

ă: *ǫ* în verbul mǫc, mǫtsĭ, etc. « mânc », etc. (§ 17).

ă: *ä* cäǫts « cărți », etc. (§ 12).

án (din INGANNO) n'a trecut în *în* ca în dacor. îngân, etc. (§ 19).

Lipsește proteza lui *î* (*ă*) înaintea lui n provenit din lat. IN, ca în dacor. și istor.

în, *îm*: *ăn*, *ăm*: călcăńŭ « câlcâiu », cătu « cât » (§ 14).

a- protetic există într'o măsură cum nu se întâlnește la celelalte dialecte (§ 27).

é se păstrează după o labială, fără privire la vocală din silaba următoare (§ 36). Excepțiile sunt rare (§ 37).

é: *o* în forme ca l'opur « iepure », gl'om « ghem », etc. (§ 38).

ęa din *é* se păstrează: sęate męare, etc., afară de cazurile cunoscute în graiul Românilor din Albania (§ 49).

ęa din *é* se păstrează când este precedat de o labială, fără privire la vocala din silaba următoare: męase, fęate, etc. (§ 42).

ęa: *a* după *r* inițial și medial: aradzăm « reazăm », curao « cureà » (§ 45, 11).

ęa: *ǫa* în ncǫamir (§ 51).

e neaccentuat: *i* există într'o măsură mai mare decât în dialectul dacoromân (§ 54).

e neaccentuat: *ă*(*î*) în forme ca mară « marele », dziniră « ginerele », etc. (§ 56).

ie: *e* în cuvinte ca ęapă, ęarbă pentru iapă, iarbă (§ 39 II).

Lipsa protezei lui i în forme ca el, este, etc.

-*i* neaccentuat: -*î* (*ă*), când este precedat de o consoană sau de un grup de consoane: dintsî și dintsă « dinți », portsî și portsă « porci ». Tot așà: bănedză și bănedzĭ, băgașă și băgașĭ, etc. cf. § 65, 1, 2, 3, 4, 5).

i: *e* în cuvintele grecești: fise (*φύσις*), plase (*πλάσις*), etc. (§ 66).

ó: *ă* în cuvintele năŭ « nou », surări « surori » (§ 70).

ǫa: *ǫ* la Fărșeroți: cǫdă, mǫǫtę (§ 71).

ǫa: *o* » » : fomęa, gǫopă (§ 72).

ǫa: *a* în cuvinte ca dao « două », nao «nouă », etc. (§ 73).

un, *um*: *în*, *îm* (*ăn*, *ăm*): frîmte, frămte « frunte » frîndză, frăndză « frunză » (§ 75).

o neaccentuat: *u* există într'o măsură cum nu se întâlnește în dialectul dacoromân: murar, pumet pentru « morar », « pomet » (§ 76).

o neaccentuat: *ă* (*î*) în forme ca mărmintu « mormânt », mînok'ir pentru monok'ir « amulet », etc. (§ 78, 3 a).

u: *ǫa* în câteva cuvinte: arǫamig, zdrǫamig, etc. (§ 82).

-*u* final se rostește după un grup de două consoane, oricare ar fi natura lor (§ 90). Deasemenea și după o singură consoană (§ 95). Vezi la § 93 și cazuri contrarii.

au: *av* (*af*): avdu « aud », caftu « caut » (§ 96).

eu: *ev* (*ef*): h'ăvră « friguri », preftu « preot » (§ 102).

uă: *o* în forme ca fao, nao, nęao, etc. (§ 107).

In afară de aceste particularități, regional, vocalele se rostesc ceva mai lungi. Deasemenea ele au câte odată și un timbru nazal.

L a c o n s o n a n t i s m:

Labialele *p*, *b*, *f*, *v*, *m* sunt alterate peste tot în dialect (§ 108—119).

f: *h* în forme ca ahîndos și afundos (§ 120).

f: *θ* în cuvinte ca θęamin « femeesc », nă θęamă « puțin », θirmane « ferman », etc. (§ 122).

v: *g'* regional: g'aspe « viespe », g'iptu, etc. (§ 125).

m: *n* în cuvinte ca vatăn, blastin, etc. (§ 130).

m: *p* în psat pentru mušat (§ 132).

mn: m regional: lęami « lemne », dom « domn » (§ 135).

t: *ts* când după *t* urmează alte vocale decât *ĕ*, *ĭ*, *i̯*: k'etsărĭ pentru k'etre, utsră pentru utri, etc. (§ 137).

nt: *nd* în forme ca minde (minte), acoperămindu (acoperamintu), etc. (§ 139).

nt: *n* în firminare (firmindare), (§ 140).

nts: *ndz* în forme ca ndzap « înțep », ndzercl'u « încercuesc », etc. (§ 141).

t: *g'* în cuvinte ca pung'i̯a (punte̯a), frung'i̯a (frunte̯a), etc. (§ 143).

nč: *nǧ* în forme ca minǧunos (minčunos), nǧinušari pentru nčinušare dela cinušă, etc. (§ 148).

ǧ: *g'* în ng'os pentru nǧos, etc. (§ 154).

ǧ: *dz* regional în adzungu pentru aǧungu, adzut pentru aǧut, etc. (§ 152 *a*).

c: *ts*, când este urmat de *e*, *i*: tserŭ « cer », tsir « ciur », etc. (§ 155).

ct: *ht* în formele: ahtîntu, ahtare (§ 160).

nct: *mpt*: în participiile strimptu « strâmt », frămptu « frânt », etc. (§ 162).

c: *g* în cuvinte ca furnigă, găstîńe, etc., pentru furnică, căstîńe (§ 168).

nc: *ng* regional în angl'egŭ « încheg », ngl'idŭ pentru ncl'idŭ « închid », etc. (§ 166).

nk' : *ng'* tot regional în ng'adicŭ pentru nk'adicŭ « împiedec », ng'isescu pentru nk'isescu « pornesc », etc (§ 167).

g: *dz* când este urmat de *e*, *i*: dzem « gem », dze̯amin « geamân », etc. (§ 172).

g: *γ* în forme ca: luγurie « lucru », γr'aire « graie », etc. (§ 178).

š: *s* regional, ca în aros pentru arošŭ « roș », sapte pentru šapte, etc. (§ 181).

št: *šč* regional: aščeptu pentruašteptu, aščernu pentru ašternu, etc. (§ 183).

št: *st* regional: gresti pentru grešti, bărbăte̯aste pentru bărbăte̯ašte, etc. (§ 184).

n: *ń* se păstrează peste tot, când este urmat de *i̯*: căpitińŭ « perină », šumurońŭ « mușuroiu », etc. (§ 184).

n: *ń* înaintea unui *i* flexionar (în dezinențe: buńĭ, o̯amińĭ, cl'eńĭ, (chemi), etc.

n: *nd* în pendură (§ 188).

n: — în forme verbale ca mîc « mânc », aruc « arunc », etc. (§ 192).

n se păstrează în brînu « brâu », grînu « grâu » și frînu « frâu », (§ 193).

l: *l'* când este urmat de *ĕ*, *ĭ* și *i̯* se păstrează: l'ertu « iert », l'inu « in », etc. (§ 194).

l' : *y* regional: domniy pentru domnil' « domnii », corg'iy pentru corg'il', etc. (§ 196).

l' : *l* parțial în ńilo̯ară pentru ńil'o̯ară « mioară », h'ilandru pentru h'il'andru, etc. (§ 198).

l: *γ* regional în γuom pentru luom, lom « luăm », γungă pentru lungă, etc. (§ 200).

l: *ǫ* regional: ǫucǫu pentru lucru, ǫǫǫă pentru lǫară « luară », etc. (§ 201).

l urmat sau precedat de o consoană, regional, nu se pronunță: afaĭ pentru aflaĭ, čenic pentru čelnic, etc. (§ 202).

-l regional nu se pronunță; unu pentru unul, focu pentru focul, etc. (§ 204).

r: *r̄* regional: r̄amănŭ « Român », r̄ămănescu « românesc », etc. (§ 207).

r: *ǫ* regional: aǫumina pentru arumina (anumirẹa) « pe umăr », maǫtu pentru martu « Martie », etc. (§ 208).

În afară de aceste particularități, există o serie de sunete din limba greacă: *θ*, *δ*, *γ* care lipsesc în celelalte dialecte (§§ 205, 220, 222).

θ:*h'* în parte: alih'ẹa pentru aliθẹa « adevărat », călăh'ĭ pentru călăθĭ « coșuri », etc. (§ 216).

θ: *s* regional: părmis pentru părmiθ « poveste », sărmă pentru θărmă « fărâmă », etc. (§ 218).

2. *În morfologie*

La formarea pluralului substantivelor masculine, avem terminațiunea *-adzĭ* (§ 238, 4) și *-añĭ* (§ 238, 5): păradzĭ « parale », Vretañl'i, etc.

La formarea pluralului substantivelor feminine, avem terminațiunea *-ate:* stremate (dela stremă) « pogoane », nimusorizmate « zăpadă multă », etc. (§ 239, 8).

Articularea substantivelor masculine sau ambigene în *-u* sau consoană se face cu *-lu*, după ce vocala din silaba penultimă a dispărut: omlu, luplu pentru omulu, lupulu (§ 241).

Genitivul-dativ este precedat de prepozițiunea *a*: a fičorluĭ, a fičorlor; tot așà a fẹatil'eĭ, a fẹatilor, etc.

La substantivele feminine, genitivul-dativ se declină cu articolul pus în urma substantivului și înaintea substantivului: a fẹatil'eĭ însă și ali fẹate, etc. (§§ 2x2, 251).

Numele proprii masculine de persoană se întrebuințează la nominativ articulat și nearticulat: Goglu și Gogu.

La genitiv-dativ se declină cu articolul pus înainte: al Gog, etc. (§ 258).

Declinarea adjectivului unit cu substantivul cu ajutorul pronumelui « atsel » se face sub forma articulată și nearticulată: omlu atsel bunlu și și omlu atsel bun (§ 259).

Comparativul se formează cu adv. ma și cama (§ 261).

La pronumele personal, formele vechi nă, vă, lă (§ 267) se păstrează peste tot ca la Megleniți și în limba literară veche, în loc de ne ve le, ca în dialectele dacor. și istroromân.

La verb, avem trecerile de conjugare la infinitiv: dela IV la II, dela IV la I și, mai ales, dela III la II, etc. (§ 277).

La conjunctiv, avem la pers. 3 și 6 terminațiunea *-ă* pentru toate conjugările.

Perfectul simplu atât cu accentul pe terminațiune cât și cu accentul pe tulpină (sigmatic) se păstrează peste tot sub forma mai veche (§ 283, 284).

La perfectul compus, verbul auxiliar « am » are la pers. 3 forma lungă: *are* (are cîntată), niciodată *a* (a cîntată) ca la Dacoromâni și Istroromâni. Tot așà forma *au* (în loc de *a*) dela pers. 3 sing. (au cîntată) lipsește în aromână, spre deosebire de dacor., istror. și meglenită. În acest din urmă dialect există numai sub forma enclitică (fost-au).

Mai-mult-ca-perfectul se formează, spre deosebire de dialectul dacoromân, cu imperfectul verbului auxiliar « am » (§ 285).

Viitorul se formează în șase feluri, care arată o îndepărtare de aceeaș formă verbală din dialectul dacoromân (§ 287).

Viitorul anterior are o formă deosebită de celelalte dialecte (§ 288). Tot așà și condiționalul trecut (§ 290).

Participiul trecut se întrebuințează numai sub forma feminină (§ 292).

Participiul verbelor de conj. III care se sfârșesc într'o guturală precedată de o nazală (§ 284): ağumtu, azvimtu, asplămtu, astimtu, etc. s'a păstrat nealterat, în spre deosebire de dialectele dacor., istroror. și meglenit (Meglenoromânii § 118), în care acest participiu s'a acomodat după modelul verbelor cu tulpina într'o guturală precedată de *n*: ajuns, învins, plâns, stins, etc.

Infinitivul scurt sau lung nu există ca formă verbală (§ 291).

Gerundiul se termină în suf. *-a* și *-aluĭ* (§ 293).

La verbul escu (h'iu) avem la conj. prez. pers. 3 pretutindeni să h'ibă, iar part. trecut fută.

La adverb, propozițiune și conjuncțiune avem unele forme de origine latină sau străină, care nu se întâlnesc în celelalte dialecte. În special la adverb, negațiunea *nu* rămâne întreagă, fără căderea lui *u*, când se aflǎ înaintea formelor verbale dela « am »: nu (no) am, nu (no) avuĭ, nu (no) avẹam, etc.

La derivațiune, avem un număr de sufixe, prefixe și cuvinte compuse care nu există în celelalte dialecte.

3. *În sintaxă*

Observăm mai întâiu întrebuințarea articolului la determinarea numeralului, pronumelor nehotărîte, etc. (§ 308).

Construcția acuzativului la numele de ființe fără prepoziția « pre », ca la Megleniți și Istroromâni (§ 309).

Tot fără prepoziția « în » sau « la » se construesc numele de orașe (mai rar cele de țări), la întrebarea « unde » (ib.).

Legătura dintre numeral și substantiv se face cu ajutorul aceleiași prepozițiuni « de » ca în toate dialectele, însă începând dela unsprezece, ca în meglenită (§ 311).

La pronume întrebuințarea formei « tu » a dispărut din graiul vorbit; în locul ei avem acuz. « tine » (§ 312).

Alte particularităţi sintactice mai ales la verb, despre care vezi § 313, după aceea la prepoziţiune şi conjuncţiune fac ca dialectul aromân să se deosebească de celelalte dialecte.

4. *Consideraţiuni finale*

Toate aceste particularităţi înşirate până aici îi dau dialectului aromân o înfăţişare care îi asigură un loc deosebit în sânul limbii române. Dar unele din ele se găsesc, în măsură mai mare sau mai mică, şi în celelalte dialecte. Noi nu vom mai insistà asupra lor, deoarece ele au fost odată expuse în lucrarea mea asupra dialectului meglenit [1]), iar acum în urmă a vorbit şi Sextil Puşcariu în studiul său asupra dialectului istroromân [2]). În cele ce urmează, voi relevà numai anumite particularităţi care lipsesc în cele mai multe din dialectele române.

Astăzi este aproape o părere curentă printre lingvişti că limba română arătà mici deosebiri idiomatice regionale, încă înainte de despărţirea ei în dialectele actuale. Aceste deosebiri au trebuit să fie cu atât mai pronunţate, cu cât populaţiunile româneşti se găseau mai îndepărtate unele de altele. Atât din situaţia geografică actuală, cât şi din tradiţia istorică ajunsă până la noi, ştim sigur că, după revărsarea Slavilor în Peninsula Balcanică, o parte din populaţiunile transdanubiene au rămas izolate în sud la distanţe mari de regiunile din stânga Dunării. Dintre aceste populaţiuni, Aromânii, prin rolul istoric pe care l-au jucat în cursul sec. XII şi XIII, când au creat cele trei Vlahii în Tesalia, Epir şi Acarnania, au rămas cei mai îndepărtaţi nu numai de populaţiunile româneşti din nordul Dunării, dar chiar şi de acele populaţiuni sud-dunărene, din care mai târziu erà să iasă Meglenoromânii şi Istroromânii.

Fără a mai atinge chestiunea despre originea locală a acestor Români, despre care s'a vorbit în altă parte, aici vreau să insist asupra faptului că, având în vedere marea distanţă care despărţià pe Aromâni de restul populaţiunilor româneşti, graiul lor, încă de atunci, ar fi trebuit să arate particularităţi, care îl deosebeau de graiul populaţiunilor româneşti aşezate în ţinuturile de miazănoapte. Aceste particularităţi se văd şi astăzi în dialectul Aromânilor.

Ele sânt următoarele:

1. Din cauza unor împrejurări pe care noi azi nu le putem determinà mai deaproape, o parte dintre Românii din sudul Peninsulei Balcanice vorbeau într'un tempo mai grăbit decât ceilalţi Români. Prin urmare, graiul lor se caracterizà printr'un ritm deosebit de acela al populaţiunilor româneşti aşezate mai spre nord. Din pricina acestui ritm mai grăbit, o parte dintre vocalele neaccentuate scăpau rostirii, iar cuvintele se caracterizau printr'o *sincopă* neobişnuită la celelalte populaţiuni româneşti. Această tendinţă de a vorbì eliminând cât mai mult vocalele neaccentuate

[1]) Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, 69 urm.
[2]) Sextil Puşcariu, *Studii Istroromâne*, II, 336 urm.

porneà din sud, acolo unde ea se întâlnește și în graiul populațiunilor grecești [1]), devenind la nord mai rară. Ea caracterizează atât de mult graiul Românilor din sud, încât și azi, un Aromân, oricât de bine și-ar însuși limba literară, obișnuit să vorbească într'un ritm mai grăbit, dacă nu elimină vocalele neaccentuate ca în dialectul aromân, în schimb, le pronunță ceva mai închis.

2. Al doilea moment care deosebià graiul Românilor din sud erà rostirea labialelor. Astăzi nu putem cunoaște precis când anume a început alterarea acestor sunete. Știm numai că la Aromâni palatalizarea lor a început mai de vreme. Aceasta se explică și din generalizarea fenomenului la toate graiurile aromânești, fără urme de forme cu treceri intermediare. În afară de aceasta, dacă dintre elementele străine foarte puține cuvinte grecești arată labiala alterată, din contră, aproape toate cuvintele paleoslave comune cu dialectul dacoromân se înfățișează cu labialele palatalizate. Vechimea acestui fenomen Rosetti o socotește posterioară secolului X [2]). Eu cred că a fost anterioară. Hasdeu îl atestă prin forma *kičior* într'un document moldovenesc pentru anul 1644 [3]). Pentru dialectul aromân, eu îl găsesc atestat la Arginteanu [4]), în sec. XII, în numele de persoană *Tsintsiluki*, din *tsintsi* « cinci » *luk'i* « lupi », citat la cronicarii bizantini [5]). Despre acelaș nume vorbește, referindu-se la vechimea palatalizării labialelor la Aromâni, și Philippide. La Niketas Acominatos se citează în 1156 numele de persoană *Βασίλειος ὁ Τζιντζιλούκης*, pe care și Philippide îl interpretează ca *tsintsi luk'i* « cinci lupi » [6]). Dacă pentru grafia lui *ts* din *τζιντζι* ar puteà subsistà o îndoeală asupra felului dacă ar trebuì cetit *ts* sau *č*, întrucât Grecii, neavând alt mijloc cum să redeà sunetele *ts* și *č*, s'ar puteà înțelege și unul și altul, pentru rostirea palatală a lui *p* din *luk'i* nu rămâne nici o îndoeală. Așà dar, atât din forma palatalizată a elementelor slave cât și din citatul dat, reiese că fenomenul s'ar puteà datà cu mult înainte de sec. X.

3. Al treilea moment este cunoscuta rostire a lui *c* și *g* urmate de vocalele palatale ca *ts* și *dz*. Acest fenomen, după cum am arătat în altă parte, nu este numai cel mai vechiu, căci nu atinge elementele slave, dar și cel mai caracteristic din graiul Aromânilor.

4. Lipsa rotacismului și a nazalizării. Graiul populațiunilor aromânești din toate regiunile nu cunosc aceste două fenomene. Este drept că

---

[1]) Paul Kretschmer, *Der Lesbische Dialekt*, pp. 73, 84, 87.

[2]) Alexandre Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*. Paris (1926), p. 134.

[3]) *Etimologicum Magnum Romaniae*, 2232, ap. Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, II, 141.

[4]) În capitolul « Limba și Obiceiuri » Arginteanu vorbește despre graiul Aromânilor din sec. XI și XII, care se caracterizà prin rostirea lui *ce, ci*, ca *tse, tsi* și a lui *pi* ca *ki*, citând din cronicarii bizantini, printre alte exemple, și numele *Tsintsiluki* (Ion Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni*, București, 1904, pp. 164—165.

[5]) Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, II, 141.

[6]) Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, pp. 73, 133.

în limba Fărșeroților de astăzi am înregistrat rostiri de vocale cu timbru nazal, însă fenomenul este de dată recentă, datorit contactului cu Albanezii. În ce privește *n* din formele *o* (pentru una), *frâu*, *grâu*, *brâu*, care nu există în dialectul aromân, nu interesează pentru chestiunea care ne preocupă, dacă în dialectele dacoromân și istroromân (o, grăvu, brăvu) a dispărut prin nazalizarea vocalei precedente, cum au căutat să dovedească Weigand [1]) și Procopovici [2]), sau fără nazalizarea acelei vocale, cum au încercat să explice Rosetti [3]) și Petrovici [4]). Forme rotacizate, așà cum există în dialectele dacor. și istror., lipsesc în graiul Românilor din sud.

Recunoscând aceste deosebiri, este interesant de constatat că, dintre celelalte dialecte transdanubiene, graiul Megleniților arată particularități care se identifică cu punctele 3 și 4, iar graiul Istroromânilor nu arată nici una, așezându-se, în modul acesta, în partea graiului de nord, vorbit de Dacoromâni. Din acest fapt rezultă constatarea, despre care am vorbit și în « Meglenoromânii », că, *încă din timpurile străvechi, limba română, geograficește, ocupà două zone: una de nord, care cuprindeà pe Dacoromâni în legătură cu strămoșii Istroromânilor, așezați în partea apuseană a peninsulei, acolo unde puteau sta în strâns contact cu acele populațiuni dacoromâne care schimbau pe* n *în* r *și păstrau labialele nealterate, alta de sud, care cuprindeà pe Aromâni, răspândiți în totdeauna cu așezările mai în spre miazăzi și pe Meglenoromâni, situați mai în spre miazănoapte, acolo unde puteau păstrà timp mai îndelungat decât Aromânii contactul cu Dacoromânii.* Ținând seamă de această situație, ușor ne vom puteà explicà de ce, dintre toate dialectele transdanubiene, graiul Istroromânilor se apropie mai mult de dialectul dacoromân, acela al Meglenoromânilor mai puțin, iar acela al Aromânilor și mai puțin.

II. LEXICUL LATIN ȘI STRĂIN

1. *Elementul latin*

Aromânii vorbind un dialect românesc, graiul lor are ca bază acelaș fond latin, care formează elementul constitutiv al limbii Românilor de pretutindeni. În afară de aceasta, deși ei reprezintă populațiunea

---

[1]) G. Weigand, *Der Schwund von n durch Nasalierung* în « Jahresb. », XI, p. 188.

[2]) Al. Procopovici, *Despre nazalizare și rotacism* în « Anal. Acad. Rom. », Secț. Lit. XXX.

[3]) Alexandre Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain.* Paris, 1924, p. 35. Vezi și *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle.* Paris, 1926, p. 158 urm.

[4]) Emil Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches experimentales,* publicat în « Lucrări de fonetică », publicațiunile Laboratorului de Fonetică Experimentală al Universității din Cluj (1930), p. 95 urm.

românească care s'a desprins cel mai de vreme de trunchiul românismului carpato-balcanic, limba lor, supusă la tot felul de influențe străine în tot intervalul de un mileniu și mai bine de când s'au văzut izolați acolo unde îi găsim azi, nu arată aproape nici o alterare esențială în structura ei internă: Fonetismul ei, cu rari și neînsemnate substituiri de sunete grecești, arată o evoluție proprie elementului latin de bază al tuturor graiurilor românești, iar flexiunea se păstrează aproape intactă.

Acest conservatism puțin obișnuit își are, din punct de vedere lingvistic, o însemnătate deosebită.

Dacă cucerirea romană, în interval numai de câteva veacuri, a reușit să schimbe limba Dacilor, fără să fi alterat prea mult și fondul populațiunii, tot așà cultura greacă ar fi putut schimbà limba Aromânilor, fără prea multă alterare de fond, lăsându-i ca « Sărăcacianii » de azi, cu viață nomadă, cu organizație socială în celnicate, cu port aromânesc, și, numai, cu limbă grecească. În afară de aceasta, dacă cultura slavă, prin mijlocul căreia s'au introdus la Dacoromâni atât de multe elemente slave, a început să scadă, odată cu ivirea primelor tipărituri românești, la Aromâni, din contră, cultura greacă, necunoscând această stavilă, a continuat în școală ca și în biserică până pe la începutul jumătății a doua din sec. XIX.

Avantagiile pe care le oferea limba greacă pentru Aromâni erau incomparabil mai mari decât acelea ale limbii slave pentru Dacoromâni. Cea dintâi, ca limbă bisericească și de cancelarie, aveà un rol restrâns. Cea din urmă, din contră, ca instrument de cultură superioară și, mai ales, ca unica limbă de comerț întrebuințată în sudul Peninsulei Balcanice, răspundeà unei necesități reale pentru elementul aromânesc, care încă din timpurile cele mai vechi s'a ocupat atât cu cultura cât și cu comerțul și meseriile. Cu toate acestea, Aromânii, în marea lor majoritate, au reușit să-și păstreze limba strămoșească cu fondul latin nealterat în partea lui gramaticală, ca și când întrebuințarea limbii grecești în biserică, școală și comerț le-ar fi servit pentru nevoile lor de afară, nu și pentru viața intimă de familie, în care ei întrebuințau numai limba românească.

Din acest punct de vedere, graiul Aromânilor, în ce privește păstrarea fondului latin, se arată superior graiului celorlalte două populațiuni românești de peste Dunăre: Meglenoromânii și Istroromânii. Grecii, cu toată superioritatea lor culturală, au influențat mai puțin asupra limbii Aromânilor, decât Slavii asupra dialectelor vorbite de Meglenoromâni și Istroromâni, cu toate că aceste două populațiuni n'au avut din partea Slavilor, cu care au venit în contact, avantagiile pentru cultură și comerț, pe care Aromânii le-au avut dela Greci.

Secretul acestui conservatism trebuie căutat, de sigur, în o mulțime de împrejurări în care s'a desvoltat viața lor.

În primul rând, Aromânii au fost din toate vremurile mult mai numeroși în peninsulă. În al doilea rând, însă, din studiul paleontologic al elementului grecesc în dialectul aromân, rezultă, după cum se va vedeà în capitolul următor, că, în epoca decisivă pentru închegarea

graiului românesc din sud, Aromânii n'au prea fost atinşi de influenţa greacă. Din cercetările mele în acest domeniu, reiese că vechea influenţă greacă pentru dialectul aromân se arată foarte redusă, iar, în comparaţie cu aceeaşi influenţă din limba albaneză, apare aproape inexistentă.

O altă împrejurare, care nu cu puţin a contribuit la păstrarea fondului latin, nealterat, a fost şi organizaţia lor socială. Trăind din timpuri străvechi în « fălcări » şi « celnicate », ei s'au simţit foarte intim legaţi unii de alţii, ducând în tot timpul îndeletnicirii lor cu păstoritul o viaţă izolată faţă de Greci şi celelalte popoare balcanice. Acei dintre ei care au reuşit să se păstreze până în zilele noastre, şi-au păstrat şi dialectul.

Acest dialect, dacă, după cum am spus, se identifică în toate modificările la care a fost supus elementul latin din limba română, în schimb, arată unele deosebiri în lexic. Astfel, el păstrează o serie de cuvinte latineşti care s'au pierdut în celelalte dialecte. Pe de altă parte, multe cuvinte latineşti din dialectul dacoromân au fost înlocuite cu elemente străine. De asemenea, unele cuvinte latineşti se întrebuinţează cu înţelesul arhaic sau modificat. În fine, se găsesc multe elemente latine care au fost înlocuite în toate dialectele prin cuvinte străine, deosebite unele de altele.

În cele ce urmează, voi încercà să le expun toate pe rând:

1. Cuvinte latineşti care se păstrează în dialectul aromân şi lipsesc în dialectul dacoromân.

a) *Cuvinte pastorale*:

Vorbind despre fondul latin din dialectul aromân, în primul rând se impune o cercetare asupra termenilor pastorali. Aromânii, ca eminenţi păstori, s'au ocupat încă din timpurile cele mai vechi cu creşterea turmelor. Ca o urmare a acestei îndeletniciri, limba lor, în afară de terminologia pastorală cunoscută, mai conţine un număr de cuvinte care lipsesc la Dacoromâni [1]).

amiridz vb. = adăpostesc vitele la umbrar, vara între orele 12 şi 3, lat. MERIDIO, -ARE.

amiridz s. a. = locul unde se adăpostesc vitele la umbrar, lat. MERIDIES.

arugă s. f. = staulul la Aromâni numit « cutar » este făcut în formă sferică din nuiele împletite pe pari bătuţi în pământ. El are în faţă o deschizătură numită « uşe » pe unde se introduc oile; în partea opusă uşei se află alte două deschizături înguste, cât poate trece o oaie. Fiecare din aceste deschizături se cheamă arugă, lat. RUGA.

căprărẹatsă şi *căprărẹadză* s. f. = locul unde dorm caprele, coşar de capre, lat. CAPRARIĈIA.

căprină s. f. = păr de capră, lat. CAPRINA.

cărnar s. m. (Albania) = măcelar, lat. CARNARIUS.

---

[1]) Culegerea acestor termeni s'a făcut din lucrarea mea *Românii Nomazi*, studiu din viaţa Românilor din sudul Peninsulei Balcanice. Cluj, 1926.

căšare s. f. = stână, lat. CASEARIA, cu derivatul *căšăriŝte* s. f. = locul unde a fost odată o stână.

coacă s. f. = crestătură la urechea unei oi, în formă de >, spre a se deosebì de altă oaie (cf. Th. Capidan Românii Nomazi 106). V. Bogrea, ocupându-se cu etimologia cuvântului (Dacoromania IV, 801), îl aduce în legătură cu familia romanică pentru termenul « răboj »: fr. *coche*, prov. *coca*, it. *cocca*, sp. *hueca*, lăsând altora grija de a decide, dacă prototipul formelor romanice este, cum crede Littré, celtic, sau, după Meyer-Lübke, latinescul *coccum* Frucht: kern ». În cazul acesta, Bogrea crede că *coacă* ar reflectà pl. lat. *cocca*.

čumă s. f. = fulg mic de lână, flocușor de lână, pic de lână, șuviță, (la Vlaho-Clisura) creștetul capului, lat. CYMA (= gr. *κῦμα*) cf. Pușcariu, Etym. Wb. 380.

dizmal vb. = destram, scot fir cu fir dintr'o țesătură, stric o țesătură, etc., lat. DIS-MALLO (din MALLUS « ein Flocke Wolle ») Per. Papahagi, Not. Etim. 19.

fălcare s. f. = mai multe familii cu oi și cu vite care trăesc sub conducerea unui « čelnic ». Cuvântul a fost studiat de O. Densusianu și de mine. O. Densusianu pleacă dela forma latină FALCARIA, cu înțelesul primitiv « portion de terre fauchée », din care apoi s'a desvoltat înțelesul « portion en générél, partie retranchée » (Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 547), iar eu plec dela FALCALIS,-EM cu înțelesul primitiv « porțiunea de pământ în forma unei secere pe care se aflã așezată o grupare de mai multe familii » (Românii Nomazi 166). După mine, la alegerea unui loc pentru o așezare omenească, nu jucà rol faptul dacă porțiunea este secerată sau nu. Principalul erà ca satul sau felul de așezare să aibă o formă care puteà ajutà mai bine la apărarea lui, atunci când ar fi fost atăcate din afară. În sprijinul acestei idei, eu am citat mai multe nume de loc. din toponomastica italiană, despre care vezi mai pe larg la l. c. Ceeace interesează în această lucrare este faptul că, după înfățișare, cuvântul este de origine latină, fie că vine din FALCARIA sau din FALCALIS,-EM.

fital'ŭ s. a. = timpul fătatului la oi, capre, etc., fătătură, lat. FETALIUM. Mih. dă și înțelesul « copil încă nenăscut, embrion ».

ful'ină s. f. = pielea de foale, în care s'au păstrat brânzeturi. Ea nu mai este bună de a servì a doua oară pentru păstrat brânza și servește la făcutul curelelor de proastă calitate, lat. FŎLLINA, Per. Papahagi, Not. Etim. 22.

fucurină s. f. = căminul sub aerul liber, unde s'a făcut de obiceiu foc de către păstori, cărăvănari, etc., lat. FŎCULINUS adj., derivat din FŎCŬLUS (FOCUS)? Per. Papahagi, ib.

lăptare s. f. = plăcintă preparată cu lapte; în alte părți se numește lăptucă, lat. LACTARIA.

mânar s. m. = mielul care se ține acasă pentru îngrășat, miel care se învață să vie după om, lat. MANUARIUS, sau un derivat dela mână. Cuvântul se găsește la Albanezi *manar* « zahmer Hammel» (G. Meyer,

Alb. Wb. 258) şi în ngr. μανάρι (G. Murnu, Rum. Lehnw. im Neugr. 31). Grecii îl au dela păstorii aromâni, iar Albanezii îl au dela Greci sau dela Români.

misură s. f. = strachină, lat. MENSURA.

mul s. m. catâr şi partea bărbătească a catârului, lat. MŬLLUS (atestat alături de MULUS, Densusianu în Grai şi Suflet I, 141). Pentru forma *mulă* vezi S. Puşcariu în Dacoromania III, 843.

mul'ŭ adj. = de culoare negricioasă: *mul mul'ŭ* « catâr de culoare negricioasă », lat. MULLEUS. Per. Papahagi, Not. Etim. 39. Despre *mul'u* cu înţelesul de catâr la Aromâni şi Sarzi cf. S. Puşcariu ib.

rusă adj. = bălan: *capră rusă* (cf. Th. Capidan, Românii Nomazi, 107), lat. RUSSUS.

săin (sîin) adj. = lâna care conţine peri albi, aspri; lână nu tocmai bună: *lînă săină* « lână albă având câte un păr negru », lat. SUINUS. Per. Papahagi, ib. 43. Cuvântul există şi în dialectul dacoromân.

stringl'e s. f. = sforicica cu care se strâng cioarecii făcuţi până la genunchi şi prevăzuţi cu « ureacl'e » (un fel de găurice de postav) de cingătoarea izmenelor, lat. STRINGULA (dela STRINGO,-ERE). Per. Papahagi ib. 44.

suil'edz vb. = tund oile numai împrejurul cozii, lat. SUB-ILIO, S. Puşcariu în Conv. Lit. XXXIX, 322.

sumă s. f. = caier de lână lungă; lână lungă şi mai aspră, lat. SUMMA (LANA), Th. Capidan în Dacoromania III, 1088. Forma *sumă* cu înţeles de « vârf » există şi ca nume de loc. *Suma-cu-bradu* în Epir: « La branche du mont Copanèz... prend le nom *Souma Coubradou* ou *pic des sapins* » (Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, 1820, p. 193).

uin adj. = de oaie, lat. OVINUS.

utre s. a. = burduf, lat. ŬTER.

vilare s. f. = trâmbă mai mare de şaiac, lat. VELARIA (din VELŬM), Th. Capidan, Românii Nomazi, 174.

Dintre toate aceste cuvinte, la Meglenoromâni se întâlnesc numai *mirindzu* (ar. amiridz), *căprin* şi *rusă*; restul lipsesc.

Este interesant de relevat faptul că, dacă în aromână există un număr de termeni pastorali care nu se găsesc în dacoromână, în schimb lipseşte cuvântul *păstor*, care este atât de răspândit în dialectul dacoromân. În locul lui avem *picurar* care n'a lăsat să pătrundă în graiu forma turcă *čoban*, atât de răspândită la Albanezi, Greci şi Dacoromâni.

b) *Cuvinte cu înţelesuri variate.*

afreatsă s. f. = turtă nedospită, coaptă pe cărbuni, lat. AFRĬCIA. Per. Papahagi, Iahresb. XII, 101.

ağun adj. = flămând, nemâncat, lat. AJUNUS, vezi Candrea-Densusianu, Dicţ. Etim. 32, în care sunt date şi celelalte forme romanice derivate din cuvântul latin.

ancănescu (ancînescu) vb. = gem, suflu greu (la nord numai cu înţelesul « gem »), lat. INCANESCO dela CANO, Th. Capidan,

Meglenoromânii I, 101. Per. Papahagi, plecând dela forma *angănescu* (angînescu) întrebuințată la Aromânii din Epir, îl derivă din lat. GANNIO,-IRE « a bate din gură, a lătrà, a clefăì ». (Not. Etim. 5). Greutatea acestei derivări constă în aceea că, în graiul din sud trecerea grupului *nc* în *ng* fiind un fenomen obișnuit (§ 166), pentru cuvintele care arată dubla pronunțare trebuie plecat dela rostirea cu *nc*. Această rostire este singura cunoscută în graiul din nord.

apir (cu înțeles impersonal) = se luminează, se crapă de ziuă; (cu înțeles personal) mă apucă ora dimineții, mă scol dis de dimineață, lat. APERIO.

arat s. a. = « plug », lat. ARATRUM.

arumin vb. = ronțăiŭ Mih., lat. RUMINO, Per. Papahagi, Not. Etim. 6.

asfingu vb. (despre aluat) = cresc, mă umflu, dospesc, (la nord) « yin »: alụatlu vinì « aluatul se dospì », lat. * EX-FINGO, id. Jahresb. XII, 102. Vezi disfingu.

asperdičune < EXPERDITIONEM « stricăciune » Cod. Dim. 116/16.

astrag vb. = trag peste măsură, trag dincolo; asvârl, leapăd, arunc, lat. * EXTRAGO, id. Not. Etim. 9.

avră s. f. = răcoare, răcoreală, vânt dulce, boare, adiere, lat. AURA, Pușcariu, Etym. Wb. 175.

baš vb. = sărut, lat. BASIO.

bărtsat (brătsat) s. a. = cât pot cuprinde cu cele două brațe, cât pot purtà cu ambele brațe, lat. BRACIATUM. Pușcariu, Etym. Wb. 185.

bor vb. = sbor, întrebuințat în lit. pop. « Bor, bor Pitu ubor, Cu cămmeaša di ful'or.. », lat. VOLO, Per. Papahagi, Not. Etim. 13.

cărọare (călọare) s. f. = căldură mare, lat. CALOR, - OREM.

căstâńu s. m. = castan, lat. * CASTANEUS.

căstîńă s. f. = castană, lat. CASTANEA.

cătsîn s. a. = strachină, lat. CATINUS. În dial. dacoromân cuvântul să păstrează ca nume de munte.

cătenare (cătinare) s. f. = lacăt, lat. CATENALIS sau CATENARIUS, din CATENA.

cătină s. f. = cheie Mih., lat. CATENA.

cor s. a. = horă și grupul întreg care joacă în horă, lat. CHORUS.

cună s. f. = leagăn, lat. CUNA.

cusurin, s. m. *cusurină* s. f. = văr, vară, lat. CONSOBRINUS, CONSOBRINA.

dẹapir vb. (refl.) = îmi smulg părul, lat. DEPĬLO, Per. Papahagi, Jahresb, XII, 101.

dimându vb. = poruncesc, ordon, înștiințez, cer, chem, lat. DEMANDO.

dimîndăčune s. f. = poruncă, ordin, înștiințare, lat. DEMANDATIO.

disfingu vb. = frământ aluatul a doua oară după ce s'a dospit bine; îl rup în bucăți spre a preparà pâinea, lat. DISFINGO, cf. asfingu.

disic vb. = despic, lat. DISSĬCO.

fao s. f. = bob, lat. FABA.

furnu s. m. = cuptor, lat. FURNUS.
furuntsel s. m. = furuncul, lat. FURUNCELLUS (pentru FURUNCULUS).
gărescu vb. (cu subst. verbal) *garîre* = ciripesc, lat. GARRIO,-IRE, Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 716.
grumur s. m. = grămadă mare de pământ în loc șes, mormânt din vechime, care se mai numește și «tumbă», lat. GRUMULUS, Per. Papahagi, Not. Etim. 24—25.
gruńedz vb. = grohăiesc, lat. GRUNNIO,-IRE, Pușcariu, Etym. Wb. 744.
h'avră s. f. (pl. h'evre, h'avre) = friguri, lat. FEBRA, cu derivatul *mi h'ivrẹașt̆e* = am friguri cf. Pușcariu, Etym. Wb. 616.
h'ic s. m. *h'ică* s. f. = smochin, smochină, lat. FICUS, FICA.
mărat adj. biet, lat. MAL(E H)ABITUS, Pușcariu, ib. 1624.
măritsăscu vb. = mă înrăutățesc, lat. MALITIO dela MALITIA. Este atestat numai în Cod. Dim. Th. Capidan, Dacoromania II, 627.
mes s. m. = lună, lat. MENSIS.
nẹarcă (nuẹarcă) s. f. = mașteră, lat. NOVERCA.
ntses adj. = aprins (despre fructe sau brânză), lat. INCENSUS. Th. Capidan în Dacoromania II, 630.
ntric vb. = dau de mâncare la un copil mic, hrănesc din gură, lat. NUTRICO, Per. Papahagi, Not. Etim. 39. Altfel Densusianu în Romania XXX, 81.
ọarfăn s. m. = sărac. Întrebuințat la fem. și ca adj., lat. ORPHANUS.
păl'úr s. m. = nume de plantă, fr. Argalou, porte-chapeau; crește prin Epir și Tesalia, lat. PALIURUS. Per. Papahagi, Not. Etim. 40.
pînar s. m. = brutar, lat. PANARIUS.
pănucl'e s. f. = ciumă, lat. PANŬC(Ŭ)LA pentru PANĬCULA dela PANUS, Pușcariu, Etym. Wb. 1254.
pap s. m. (cu pl. păpăń): = moș, lat. PAPPUS.
părtăčune (părtičune) s. f. = dare de pomană, împărțire, parte, lat. PARTITIO; atestat în Cod. Dim.: *nă k'iremŭ părtăčunịa* 101/18.
pénură s. f. = cuiu, lat. PINNULA, Per. Papahagi, Not. Etim. 41. În graiul din Ohrida: *pendură*.
picul'ŭ s. a. = avere, lat. PECULIUM.
picuńŭ s. a. = picul'ŭ, lat. PECUNIA.
pupŭ s. m. = copil micuț, drăgălaș, împodobit ca o păpușă, lat. PUPUS.
puscă s. f. = oțet, lat. PUSCA, Per. Papahagi Jahresb. XII, 104.
sîn adj. = sănătos, lat. SANUS.
șară s. f. = fierăstrău, lat. SERRA.
sărcl'edzŭ vb. = curăț ogoarele de ierburi care nu sunt trebuincioase, care opresc creșterea semănăturilor; îngrop sămânța în pământ. Cuvântul se aude în Turia, Furca, Armata, în care locuitorii se ocupă mai mult cu cultivarea pământului, lat. SARCULO, Per. Papahagi, Not. Etim. 43.
șcl ifur (scl'ifur) s. m. = sulfur, lat. * SCLŬFUR pentru SULFUR.

šcl'imur (scl'imur) vb. = (despre copii mici, despre câini) plâng încet, scheun, schelălăesc, lat. EX-CLAMULO. Capidan. Altfel Per. Papahagi, Not. Etim. 45.

scyimură (pentru scl'imură, cu l'> y obișnuit în graiul din Albania) = se umezește, se face noroiu, lat. *EX-LIMULO pentru LIMO din LIMUS « noroiu ». Capidan.

spesŭ s. a. = spațiul strâmt la spata de țesut, lat. SPĬSSUS Th. Capidan în Dacoromania III, 755.

sprem vb. = screm, lat. EXPRĬMO, Pușcariu Etym. Wb. 1627.

sprigur vb. = conjur, lat. EXPERJURO.

sprună (spurnă) s. f. = spuză, lat. *SPRUNA din SPODIOM + PRUNA, Th. Capidan, Rap. lingv. slavo-române în Dacoromania III, 212.

tseatsire s. f. = năut, lat. CICER.

tulă s. f. = țiglă, lat. TUBULA.

turtură s. f. = turtureà, lat. TŬRTŬRA pentru TŬRTUR.

umiditate s. f. (auzit în Nevesca) = umezeală, lat. HUMĬDĬTAS.

uminătate (uminitate) s. f. = omenie, umanitate, lat. HUMANĬTAS.

vom ib. = vărs, lat. VOMO, se spune și zvom.

vomeră s. f. = fierul lat al plugului, lat. VOMER.

zmutic vb. = stâlcesc, lat. *EXMUTICO ? Per. Papahagi Jahresb, XII, 104.

2. Cuvinte cu evoluție semantică deosebită de aceea din dialectul dacoromân.

În această categorie intră o serie de cuvinte de origine latină, care, ca înțeles, se deosebesc de aceleași cuvinte din dialectul dacoromân, fie că ele, ca evoluție semantică, s'au oprit într'un stadiu mai vechiu; fie că și-au schimbat înțelesul sub influența limbilor balcanice cu care Aromânii vin în contact și pe care, în cea mai mare parte, le cunosc, fie, înfine, că au luat un drum de desvoltare deosebit, fără a se cunoaște cauzele acestei devieri:

albu,-ă adj., în afară de înțelesul de bază obișnuit în limba română, mai însemnează « fericit »: *albă si-ń ti ved* « să te văd fericită »; *dzuă albă nu vidzù*, etc. Acest nou înțeles se întâlnește și în albaneza: *bardh*, în opoziție cu *zi* «negru» și «nenorocit»: *fatbardhë* noroc, soartă albă, adică « fericit »; *për fat të bardhë* « din fericire », în opoziție cu *për fat të zi* « din nenorocire ». Aceeași evoluție semantică arată *běl* și în limba bulgară: *da vidă běl den* « să văd o zi fericită ». În limba gr. lipsește. — Substantivat *albu* însemnează și monedă de argint, amintind pe gr. *ἄσπρος* cu înțelesul de monedă și alb (cf. G. Meyer, Ngr. St. III, 12), și pe turc. *acče* (din *ak* « alb »), din care dacor. *acceà* « ban de aramă ». Cred însă că înțelesul aromânesc nu poate fi un decalc după cuvântul grecesc sau turcesc, deoarece *albu* în arom. se întrebuințează aproape exclusiv pentru piesele de 20 piastri. Aceste piese erau de argint și de mărimea pieselor românești de cinci lei. Ele se mai numeau și *meğit*, după numele sultanului Meğid, sub care au fost bătute. (Pentru citate vezi Basme). — La fem. *albă* (în Albania) însemnează « pojar », sau orice boală periculoasă. Este acelaș fenomen de interdicție lingvistică (tabù) ca în gr. *εὐλογία* (*εὐλογιά*) « binecuvântare » și « vărsat ».

alȩapid vb., întrebuințat numai refl. însemnează: mă reped, mă asvârl asupra cuiva, mă precipit, dau năvală.

aleg vb. ar̜e și înțelesul (la nord) « înțeleg »: no-aleg g'ine = nu înțeleg bine cf. și Basme 78/5, — « citesc » (atestat în toate dicționarele) [1]).

alg'ină s. f. mai are și înțelesul de « roiu, stup »: *aflaĭ unĭ alg'ină cu multi alg'ini* « am găsit un roiu de albine, cu multe albine » (Dal.). În arom. s'a păstrat înțelesul de bază a lui ALVUS (din care derivă ALVINA), care lipsește în dialectul dacoromân.

am vb., în afară de înțelesul de bază, se întrebuințează foarte des și cu sensul de « sunt »: *di cîndu am ao̯atse nu tsîn minte* = de când sunt aici... Basme 316/16; *nu-ñĭ aspuñĭ: di cîndu aĭ ao̯atse*? « nu-mi spui, de când ești aici? » ib. 316/14; *i̯u-l are*? « unde este? » ib. 306/9, etc. Aceeași trecere de înțeles se observă și în limba bulgară: *ima vrĕme* = este vreme (are vreme), tot așà *nema vrĕme* « nu e vreme ». În ngr. întâlnim aceeași trecere de înțeles: *δὲν ἔχει σήμερον Θέατρον* « astăzi nu este teatru ». Despre un început de desvoltare a acestui înțeles și în dacor. vezi Dicț. Ac. sub *aveà* (5⁰. refl.).

amin vb. are un înțeles care se apropie mai mult de sensul de bază al formei latine: arunc pietre, lovesc, dau palmă, trag cu pușca. Înțelesul de « transport, mân, aduc » aproape mai că nu apare. Eu l-am întâlnit o singură dată în lit. pop.: *doi̯l'i l'-acătsară š'Ianina l'-aminară* = pe amândoi i-au prins și în Ianina i-au adus Lit. Pop. 998/38.

(a)ngan vb. în graiul din nord se întrebuințează mai mult cu înțelesul « distrez copiii mici dându-le mâncare sau altceva spre a-i înșelà și a-i face să nu plângă »: *du-te di'ngană ñiclu* « du-te și distrează pe copil »; din acest înțeles, tot în graiul din nord, s'a desvoltat și acela de « mănânc »: *ngănă multu* « a mâncat mult » (cf. Mih.); *nu pot si-ngan* « nu pot să mănânc ». Al treilea înțeles este « chem » (despre câini), întrebuințat mai mult în graiul Românilor păstori (cf. § 18).

apus,-ă adj., part. lui *apun* însemnează numai « jos, joasă »: *casă apusă* « casă joasă ».

arîd vb., în afară de înțelesul « râd », mai are și pe acela de « îmi bat joc » și « mint ». Pentru aceste înțelesuri din limba gr. și celelalte limbi balcanice, vezi Per. Papahagi, Jahresb, XIV, 143.

ašteptu vb. mai are și înțelesul « primesc pe cineva ». Vezi despre aceasta și despre etimol. cuvântului Pușcariu, Etym. Wb. 150.

bat vb. însemnează și « cânt din instrument ». Acelaș înțeles îl are în alb., și gr., despre care cf. Per. Papahagi, jahresb. XIV, 152.

bitîrnu,-a adj., se întrebuințează rar și aproape numai cu înțelesul de « vechiu », fiind înlocuit prin « auš », fem. « mo̯ašă ». În Lit. Pop. 775 am întâlnit o singură dată: *mul'are multu bitărnă*.

caš s. m. se întrebuințează cu înțelesul « brânză ». Ceeace Dacoromânii zic « caș », Aromânii numesc « caš dultse ».

---

[1]) Pentru dispariția înțelesurilor arom. din dial. dacoromân, vezi O. Densusianu în « Grai și Suflet », II, 14.

domnu s. m. se întrebuințează cu înțelesul vechiu care există și în dialectul dacor. de « stăpân »: *mi băgaĭ la domnu* « m'am băgat la stăpân ». Interesant este faptul că înțelesul de « Dumnezeu », tradus din gr. κύριος, care există în dialectul dacoromân, lipsește în graiul viu din dialectul aromân. Nici unul dintre dicționarele și glosarele ce avem nu-l înregistrează. Ceva mai mult, Dal., dând înțelesul « stăpân », adaugă în paranteză « numai cu acest înțeles ». Dintre scriitorii sec. XVIII domnu cu înțelesul « Dumnezeu » apare numai la Ucuta: *doamne ńiluęà* (de trei ori) « doamne miluește » 75/16, traducere din limba greacă.

dzęană s. f. însemnează « colină, deal », în afară de înțelesul obișnuit « geană, sprinceană ».

fumęal'e s. f. însemnează « familie » — înțeles care se întâlnește și în literatura veche din dialectul dacor. — și « copii ». Acest din urmă înțeles se aude mai des în graiul din nord, unde s'a reconstruit și un singular *fumel'* « copil »: *ęaste fumel'lu ańeŭ* « este copilul meu ».

firmit (frimintu) vb. (la nord) se întrebuințează numai despre pâine și însemnează « prepar », alături de « frământ ».

fug vb. mai însemnează și « plec, mă duc ». *Fudzì Bitule* « s'a dus, a plecat la Bitolia »; ịu fudzĭ? « unde mergi? », după gr. φεύγω « fug » și « merg, mă duc »: ἔφυγα διὰ τὸ Βερολῖνον.

ǧone s. m. în afară de înțelesul « tânăr », mai are și pe acela de « voinic », viteaz » și « mire ». Despre aceste două înțelesuri, în legătură cu alb. *trim* « junger Mann, Pallikar » de asemenea, « tapfer, mutig » și cu sârb. *junak*, vezi Th. Capidan, Raporturile alb.-rom în « Dacoromania », II, 510—511.

h'avră s. f. însemnează « friguri ».

inimă s. f. are și înțelesul « pântece » ca în mai toate limbile.

k'adin (k'adine, în Albania k'edin) s. a. însemnează « tort de lână » (în Albania) « torsătură, lânuri » și « ață subțire ».

laịu, -e adj. însemnează « negru » și fig. « nenorocit » *dzuă laịe* « zi nenorocită ». În alb. *ditëzi* « nenorocire » (din *ditë* « zi » și *zi* « neagră »). Tot așà *lăịață* « nenorocire ».

lîndzid, -ă adj. însemnează « bolnav ».

lîngoare s. f. are înțelesul numai de « boală ».

largu adj. mai însemnează și « departe ».

linguriče dimin. dela lingură însemnează « linguriță » și « lingura pieptului »: *mi doare linguričęa.* Aceeaș trecere de înțeles arată și cuvântul bulg. *lăžička.*

macră s. f. (la nord) « carne fără oase ».

mădular s. a. însemnează (la nord, prin părțile Bitoliei) « creerul mic », (aiurea) « partea unde se încheie capul de corp, vertebra gâtului, ceafa, cerbice, cap ».

mas s. a. (part. perf. al verbului *amîn*, care nu există) « loc de mas al oilor sterpe în timp de noapte, loc unde dorm oile și muntenii vara în timpul nopții, *târlă*. La Românii din Olimp însemnează și « somn ». Există și ca nume de localitate (Th. Capidan, Românii Nomazi, p. 156).

mascur, *-ă* adj. (în opoziție cu *θęamin*) însemnează « de gen bărbătesc » : *cîne mascur*, *cătuše máscură* (substantivat); « bărbat »: *nu h'ii mascur* « nu ești bărbat ».

mătrică (mitrică) s. f. are înțelesul de « orice oaie sau capră care dă lapte, oaie care a fătat ». Acest înțeles există și în graiul din Banat.

mirindu vb. însemnează numai « mănânc după amiazi la ojină;» ; tot așà *mirinde* s. f. « mâncare, gustare de după amiază ».

nat s. m. însemnează « prunc ».

ncarcu vb. mai însemnează și « murdăresc ».

nir vb. (refl.) la nord aproape că nu se mai întrebuințează înțelesul de bază (în locul lui avem *mi čudisescu*), rămânând numai cu sensul « îmi petrec vremea, mă distrez ».

nsor vb. are și înțelesul « mărit » numai la Fărșeroți (Weigand, *Ar.* II, 190, cântecul 104).

ǫaspe s. m. însemnează « prieten », spre deosebire de *ǫaspit* « oaspe ».

orbu s. m. însemnează și « cerșetor ».

părę̂asiń s. m. pl. însemnează « post ».

petur s. a. însemnează numai « foaie de plăcintă », iar *peturǫańe* (piturǫańe) « plăcintă din mai multe foi ».

pul'ŭ s. m. însemnează și « pasăre » ca la Meglenoromâni și Istroromâni (P u ș c a r i u, *Istromânii*, II, 218).

pušcl'e s. f. însemnează numai « ciumă ».

sintu vb. (rar) « observ ».

tornu vb. însemnează « întorc » și « vărs ».

tser vb. însemnează « cer pomană, cerșesc »; deacì derivatul *tsiritoń* « cerșetor ». Numai în Cod. Dim. se mai păstrează înțelesul « cer »: *dă-ń-lu tsi-s tserŭ... š-cu ahtare zbǫ̂ară tsirù Iosif* « dă-mi-l ce-ți cer... », 82/12; *ș-caftu ńică tsirere* « îți cer o mică cerere », 81b/23.

θę̂amin, *-ă* adj. (în opoziție cu mascur) însemnează « de sex femeiesc » (vezi *mascur*).

urăčune s. f. însemnează « urare, felicitare », alături de « binecuvântare ».

vatăm (vatăn, vatîn) vb. « ucid ».

virin s. a. « supărare, amărăciune, măhnire »; verbul *nvirinedz* « supăr, amărîre, măhnesc ».

3. C u v i n t e d e î m p r u m u t d e o s e b i t e p e n t r u f o r m e r o m â n e ș t i d i s p ă r u t e d i n d i a l e c t u l a r o m â n e s c ș i d a c o r o m â n e s c.

Un loc deosebit ocupă în dialectul aromân pierderile unor cuvinte băștinașe care și în dialectul dacoromân sunt înlocuite prin elemente străine. Dacă substituirea cuvintelor românești prin aceleași forme străine, cum sunt cuvintele de obârșie albaneză, greacă și slavă, comune pentru toate dialectele, arată că pierderea lor din graiu s'a făcut încă pe vremea când Aromânii și Dacoromânii trăiau laolaltă, din contră, înlocuirea acelorași cuvinte în fiecare dialect în parte prin împrumuturi

deosebite, ne dovedește că dispariția lor s'a întâmplat după ce Aromânii se despărțiseră de Dacoromâni. Cauza acestor dispariții nu este întotdeauna clară [1]). Pentru cazul special de care ne ocupăm în aceste rânduri, se pare că intensitatea raporturilor dintre cele două ramuri ale poporului românesc și străinii cu care au venit în contact după despărțire, va fi contribuit în mare măsură la înlocuirea acelorași cuvinte, care nu aveau o întrebuințare prea deasă în limbă.

În privința aceasta este caracteristic faptul că cele mai multe cuvinte din dialectul dacoromân care au fost substituite de împrumuturi slave, în dialectul aromân au fost înlocuite cu forme grecești. Astfel pentru *anang'e (ἀνάγκη)* avem « nevoie »; pentru *ohtu (ὄχθος)* avem « deal »; pentru *docsă (δόξα)*, intrat în dialect prin biserică, avem « slavă », introdus în dacor. tot prin biserică; pentru *ermu (ἔρημος)* avem « pustiu »; pentru *fărmac* avem « otravă »; pentru *g'uvăsescu* avem « citesc ». Amândouă cuvintele sunt interesante pentru desvoltarea culturală a Aromânilor în legătură cu școala greacă și a Dacoromânilor cu școala slavă, după cum arată chiar formele *sculie, sculiò (σκολή, σκολειό)* și « școală »; pentru *alaθos (λάθος)* avem « greșeală »; pentru *lipseaște (ἔλειψα* dela *λείπω)*, întrebuințat peste tot în dialect acolo unde nu se aude «prinde», avem « trebuie »; pentru *mulă* la sud și *mulare* la nord *(μουλάρι)* avem « catâr »; pentru *nifitsă (νυφίτσα)*, alături de « nivistul'e », avem « nevestuică »; pentru *nkisescu (ἐκίνησα* dela *κινῶ)* avem « pornesc », care se găsește și în arom. « părńescu » (la nord necunoscut); pentru *pirifan (περίφανος)* avem « mândru »; pentru *oricse (ὄρεξις)* avem « poftă »; pentru *sihăricl'e (συγχαρίκια)* avem « veste »; pentru *sinur (σύνορον)* avem « graniță »; pentru *stizmă (τείχισμα)* avem « zid »; pentru *tih'e (τύχη)*: « noroc »; *tińie (τιμή)*: « cinste »; *văsil'e (βασιλιάς)*: « vodă », titlul domnitorilor; *zńie (ζημία)*: « pagubă », etc.

Avem alte cuvinte care sunt înlocuite prin forme slave, deosebite pentru fiecare dialect: *mutrescu* pentru « privesc »; *pravdă* pentru « dobitoc »; *zburăscu* pentru « vorbesc » etc.

Într'o altă serie de cuvinte, în dialectul aromân avem împrumuturi din limba albaneză iar în dialectul dacoromân din limba slavă: *alumak'e* pentru « creangă »; forma slavă se găsește la Aromânii de nord, ca împrumut nou de tot «crangă» (cf. Th. Capidan, Elem. slav în dial. arom., 63); *bănedzŭ* cu *bană* pentru « trăiesc , traiu ». Vechimea acestor cuvinte care au o întrebuințare generală în dialect n'ar puteà fi prea mare, mai întâiu din cauza fonetismului, al doilea, însă, și din cauza formei *yiatsă*,

[1]) Este interesantă încercarea lui T. Papahagi de a lămurì unele dispariții și suprapuneri lexicale (cf. « Grai și Suflet », III, 82—100; IV, 84—96). Din studiul acestor fenomene lingvistice s'ar puteà explicà multe laturi interesante din structura sufletească a poporului român. Numai că, la toate aceste încercări, se cere multă atențiune în analiza faptelor și mai puțină grabă în tragerea concluziunilor. Pentru « iubesc » trebue să se țină seamă de faptul că se spune « voi » și la alte popoare decât la Aromâni (cf. «du» la Albanezi). În cazul acesta, s'ar puteà ajunge la concluziuni mai precise în ce privește pierderea lui AMARE din limbă.

care este atestată foarte des în Cod. Dim. (cf. $24^b/6$, $28^b/12$, $41^b/8$, $62^b/5$, $63^b/8$, 17, $63^b/6$, 9, etc. etc.). Alături de ea trebuie să fi existat și un verb derivat din « yi̯atsă » sau « yiŭ », așà cum există în dacoromână. Faptul că și în acest dialect avem « trăiesc » care înlocuește pe « viu » vb. din limba veche și « vieţuesc », cu întrebuinţare restrânsă, arată cât de mult expuse pieirii erau formele românești antedialectale pentru noţiunea « bănedzŭ »; *buval* pentru « bivol »; *etă* pentru « veac » etc.

Pentru noţiunea de « Hinterkopf », în dialectele aromân și dacoromân există două împrumuturi din limba albaneză: *zvercă* (alb. zverk) la Aromâni, împrumut relativ mai nou, și *ceafă* (alb. kjafë) la Dacoromâni, împrumut vechiu. Acestea ne oferă încă o dovadă despre lipsa de vitalitate pe care o arătau unele cuvinte în limba română, înainte de despărţirea dialectală.

În fine, mai vine o serie de cuvinte împrumutate din limbi deosebite pentru acelaș cuvânt dispărut în fiecare dialect: *harao* și *mi hărisescu* (gr.) pentru « bucurie » și « mă bucur » (alb.); *etim* și *etimisescu* (gr.) pentru « gata » și « gătesc » (alb.); *ecsudă* și *ecsudipsescu* (gr.) pentru « cheltueală » și « cheltuesc » (ung.); *minduescu* (alb.) pentru « gândesc » (ung. ?); *soie* (turc.) pentru « rudă » (sl.); *tutiputǎ* (gr.) pentru « marfă » (ung.), etc., etc.

2. *Elementul grec*

Printre popoarele balcanice cu care Românii au venit în contact încă din timpurile cele mai vechi au fost și Grecii. Între unii și alţii s'au stabilit legături, din care astăzi avem unele urme în graiu. Aceste urme au făcut mai de mult obiectul unor cercetări din partea învăţaţilor români și străini, însă, cum erà firesc, privind problema numai din latura românismului nord-dunărean. Legăturile populaţiunilor românești din sudul Dunării cu Grecii n'au fost cercetate. Dacă s'au relevat unele chestiuni cu privire la câte o modificare pe care anumite sunete grecești le-au suferit în dialectul aromân, aceasta s'a făcut mai mult în treacăt și numai în legătură cu dialectul dacoromân. Un studiu special asupra urmelor de limbă pe care poporul grec le-a lăsat în graiul Românilor din sudul Peninsulei Balcanice ne lipsește. Este o lacună pe care filologul o simte la orice pas, când încearcă să studieze influenţa greacă în limba română, mai ales că, dacă există o populaţiune românească, care, dela începutul existenţii ei în peninsulă, a rămas în nemijlocit și neîntrerupt contact cu Grecii, aceasta este a Românilor din sudul Dunării. Rezultatele la care s'ar puteà ajunge, printr'un astfel de studiu, pentru vechimea raporturilor greco-române, în genere, oricum vor fi ele, pozitive sau negative, prezintă o însemnătate deosebită pentru întreaga problemă care ne privește.

În cele ce urmează, voi încercà să fac o expunere sumară a chestiunii. Dialectul aromân nefiind cercetat în toate ţinuturile locuite de Aromâni,

tot ceeace cunoaştem din acest graiu se reduce la materialul folkloric publicat. Cum însă bogăţia lui în cuvinte şi forme întrece cu mult materialul cuprins în puţinele dicţionare şi glosare ce avem la îndemână, n'ar fi lucru de mirare ca, la o încercare de exploatare pe teren a acestui graiu, să se dea de elemente nouă care să pună într'o nouă lumină întreaga problemă a elementului grec din dialectul aromân.

Având în vedere toate aceste posibilităţi, şi păşind cu rezerva care în mod firesc se impune la astfel de cercetări, vom încercà să dăm lămuririle ce rezultă din materialul de care dispunem şi în cadrul unei opere de sinteză cum este cea de faţă.

Elementul grec din dialectul aromân, cercetat aşà cum se vorbeşte în toate ţinuturile locuite de Aromâni, se prezintă sub două forme: 1. una veche şi 2. alta mai nouă. Regional, au pătruns, acum în urmă, o serie de cuvinte de tot nouă. Acestea sunt simple grecisme, pe care ceilalţi Aromâni nu le cunosc.

1. Vom începe cu elementul grec din primul stadiu.

Astăzi, când se vorbeşte despre cuvintele greceşti în limba română, se insistă mai mult asupra formelor greceşti din epoca veche. Acestea sunt şi cele mai importante pentru informaţiunile noastre istorice. Întrucât toate aceste cuvinte au fost studiate pentru dialectul dacoromân, aici noi ne vom ocupà numai cu ceeace graiul aromân are în plus sau în minus de ceeace s'a descoperit pentru dialectul dacoromân.

Începând mai întâiu cu vechile cuvinte greceşti din limba română intrate în graiu prin limba latină [1]), vom vedeà că din 21, abià numai 13 există în dialectul aromân: broască, bute, cascu, cǫatsin, dǫagă, mats, mărdzẹao, ńic, pătedzŭ, pašte, sămar, spîn şi dzamă, etc. Restul, cum ar fi: amăgesc, drum, farmec, înger, mângăiu, rânchez, urgie, urmă lipsesc din dialect. În locul lor, avem alte forme de origine deosebită sau chiar cuvinte greceşti nouă, cum ar fi: ang'el, urǵie, măǵie, etc.

Dacă trecem acum la împrumuturile greceşti, socotite ca pătrunse în graiu în epoca bizantină, vom vedeà că şi acì, o bună parte din cuvintele greceşti care există în dialectul dacoromân, lipsesc în graiul Aromânilor. Dintre acestea, în aromână avem: cutedzŭ, disădzĭ, eftin, frică, lipsẹašte, uńidă, prǫaspit, scafă, trastu, văpsescu. Dintre celelalte: aspră, argat, călugăr şi cămilă ar puteà venì prin mijlocire slavă; arvonă (arvǫană), pentru care în dacor. avem arvună, vine dela ngr. şi tot aşà: cundil'ŭ « condeiu », tiγane « tigaie » şi θimel'ŭ « temeiu ». Celelalte, ca: cort, crin, cucură, folos (în arom. există filisescu, însă este împrumut nou), horă, mănie, părăsesc, sosesc, pitic, prisos, stol, strachină şi za lipsesc cu desăvârşire. Numai pentru forma dacor. mirosesc, Aromânii au *ańurdzescu* cu *ańúrizmă* « miros », care, după cum a dovedit Miklosich [2]),

---

[1]) Vezi Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome I, (1901), 199.

[2]) Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautl. der rum. Dial.*, III, 17.

ar arătà o vechime mai mare, din cauza rostirii lui *υ* ca i̯u din *μυρίζομαι*, *μύρισμα*.

Dar toate aceste descoperiri țin de primul stadiu al cercetărilor noastre lingvistice. De atunci până azi s'au mai făcut și alte descoperiri.

În primul rând, Al. Philippide, în « Festgabe für Mussafia » [1]), după ce studiază evoluția sunetelor grecești în limba română, aduce o nouă contribuție la studiul elementelor grecești. După el, Const. Diculescu, în studiul său « Elemente vechi grecești din limba română » [2]), încercând să grupeze laolaltă toate cuvintele vechi grecești cunoscute până la dânsul cu nouăle descoperiri personale, ridică numărul cuvintelor grecești din limba română la 156, dintre care 34 sunt numai termeni pastorali.

Nici din aceste două studii nu putem aveà o imagine limpede despre problema vechilor raporturi dintre Români și Greci.

Fără a voì să contest câtuș de puțin valoarea lor științifică, acì mă mulțumesc să relevez faptul sigur, că, din toate cuvintele adunate în lucrarea din urmă, abià numai câteva dacă se întâlnesc în dialectul aromân. Astfel, dintre cei 34 de termeni pastorali care ar fi trebuit să pătrundă șì la Aromâni, ca unii cari de când există în peninsulă s'au îndeletnicit cu păstoritul, abià numai trei cuvinte dacă se pot atestà. Și ca să fiu mai lămurit, citez mai întâiu cei 34 termeni pastorali socotiți ca având origine grecească: coacin, țigaie, bârcă, percetă, țurcană, laie, ceridoană, oacără, preușă, bucherea, ciulă, stearpă, știră, batal, boteiu, boctari, traistă, amurg, proor, a se aumà, găleată, părnaie, putină, putineiu, brânză, tăfăragă, arichiță, zăgârmă, urdă, carete, usuc, pric, tragăn, murg. Din toate acestea, numai 12 se întâlnesc la Aromâni. Dar din acestea abià trei dacă se dovedesc cuvinte adevărat grecești; căci *coacin* și *găleată* (arom. cọatsin, gălẹată) vin din latinește; *proor* (prour) din ngr. (cf. Bogrea în Dacoromania, I, 166); *usîc* rămâne la vechea explicație, deoarece derivația lui din *οἴσυπος* dată mai de mult, formal nu merge. Tot așà *amurg* din *ἀμολγός*, propus încă de Hasdeu (Etym. Magn. Rom., I, 1114), ca și *murg* și *oacârn*. Poate numai *urdă*, după lămuririle date de Giuglea (Dacoromania, III, 585) ar arătà o apropiere mai mare de forma de bază *[τυρὸς] ὀρώδης*, iar *brânză* s'ar explicà dintr'un element autohton (cf. Giuglea în Dacoromania, III, 573—582). Sigure forme grecești rămân următoarele trei: *trastu* « traistă » [3]), *čul* (*κυλλός*) și *sterp*; acesta din urmă nu poate fi despărțit de *στέριφος*.

Și nici cuvintele studiate de Philippide nu oferă ceva sigur pentru vechea influență grecească asupra dialectului aromân. Mai întâiu de toate, afară de unul, ele nu există în dialectul aromân. Iată aceste

[1]) *Altgriechische Elemente im Rumän.* Bausteine z. rom. Phil., 1905, p. 46. Vezi și *Un specialist român la Lipsca* în « Viața Românească », XVII, (1910), 34—44.

[2]) *Dacoromania,* IV, 394 și urm.

[3]) Cuvântul *trastu,* care este cel mai sigur, se găsește și în dialectele italiene de sud (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 485; G. Rohlfs, *Griechen und Romanen in Unteritalien,* 36).

cuvinte: ciurică, Ciurilă, ciumărat (cu toate derivatele), ciutură, ciut, ciucă, ciuciulesc (cu toate formele) și cioc (ciocan). Dintre acestea abià *cioc* se găsește în dialectul aromân (čoc, čocut cu derivatul čucutescu). Dar derivația lui din *τύκος* este grea din pricina lui *o* din *v*. Celelalte forme nu sunt lipsite de greutăți. Astfel *Čiurilă*, ca nume propriu, după cum arată suf. *-ilă*, vine mai de grabă din slava decât din gr. *Κύριλλος*. În bulgară există numele *čure* pe care Gerov (567) îl dă cu înțelesul de « mucka » adică « buză, bot ». Un *Čurilo*, care există de fapt, însemnează « Buzilă » sau « Buzatul », nume foarte des întrebuințat ca poreclă în graiurile bulgărești din Macedonia. Tot cu *čure* trebuie să stea în legătură numele Ciurea, Ciurica, Ciurcu, etc. Dar lăsând la o parte chestiunea originei vechi grecești a cuvintelor studiate de Philippide, ceeace ne interesează pe noi aici este faptul că ele nu există în dialectul aromânesc.

Avem unul singur: *nčǫamir* și *nčomir*, amândouă formele desvoltate din *nčimir*, care există în dialect cu înțelesul « mă otrăvesc, mă amărăsc ». Dar acesta nu vine din *χυμούρρους (χυμοῦ* și *ῥοή)*, cum dă Philippide în « Altgriechische Elemente im Rumänischen », și mai revine și în Orig. Rom. II, 124, ci din bg. *čemer* « otravă », cum am arătat în Elem. sl. în dial. arom. 74.

Așà stând lucrurile, în mod firesc trebuie să ne punem întrebarea: care este cauza pentru care Aromânii, un popor așezat încă din timpurile vechi în nemijlocită apropiere cu Grecii, nu arată în graiu urme despre legăturile lui mai vechi cu acest popor? Expansiunea vechilor Greci în Balcani s'a făcut pe două căi: pe cale culturală și comercială. Ținând seamă de așezările de azi ale Aromânilor, trebuie să admitem că încă din timpul așezării lor în peninsulă, ei au ținut de zona culturală grecească. În ce privește comerțul, prin firea ocupațiunii lor cu păstoritul și transporturile, Aromânii au făcut comerț în Balcani încă din timpurile cele mai vechi. Căci, dacă în peregrinările lor la nord, ajungeau dealungul coastei Mării Adriatice până în Panonia, la sud ei atingeau Peloponezul. Prin urmare trebuie să admitem că, în orașele din sudul peninsulei în care se coborau Aromânii ca să-și desfacă produsele, ei veniau mereu în atingere cu Grecii.

Spre a ieși din această nedumerire, în primul rând, trebuie să recunoaștem că s'a exagerat numărul vechilor elemente grecești din limba română. Impresia ce-ți lasă ultimele cercetări în această materie este că, dacă la început s'a negat pe nedrept existența de vechi elemente grecești în limba română, acum ele s'au descoperit pe toate cărările: « Les nouvelles étymologies pullulent, et la plupart se présentent d'une manière telle qu'on n'en aperçoit pas même un commencement de demonstration » [1]).

Cele mai multe dintre aceste cuvinte au o origine necunoscută sau, din cauza apropierii lor cu formele grecești, aparțin

---

[1]) Aceasta e părerea lui A. Meillet despre mulțimea etimologiilor din urmă în domeniul indo-european. Ea se poate aplicà și asupra ultimelor etimologii grecești din limba română. *(La Méthode comparative en linguistique historique*, p. VII*)*.

substratului nostru autohton. Din mulțimea formelor de onomastică sau toponomastică rămase dela Traci, se știe aproape cu deplină siguranță că limba Tracilor ținea de familia limbilor indo-europene. În cazul acesta, nu este lucru de mirare, că cuvintele românești care arată o asemănare cu formele grecești, însă derivația lor directă din aceste forme este imposibilă din cauza greutăților fonetice, să reprezinte forme străvechi moștenite dela Traci. Deocamdată, deslegarea lor nu este posibilă, de oarece nu avem nici o cunoștință asupra limbii trace. Dar cercetările noastre în domeniul lingvisticii sânt abia pe la început. În viitor, s'ar putea să se facă descoperiri care să răstoarne cu totul presupunerile noastre de astăzi. Căci, revenind din nou la mulțimea cuvintelor grecești din sfera ocupațiunii cu păstoritul pătrunse la Români, mă întreb, de ce acești termeni aproape în totalitatea lor nu există în dialectul aromân și, ceeace este mai curios, au dispărut și din limba greacă cu întrebuințarea lor din viața pastorală, atunci când termenii pastorali din limba română pătrunși la Greci, se mențin nu numai la Dacoromâni, dar la toate populațiunile aromânești.

Astăzi se știe că în raporturile noastre cu Grecii, din epoca mai nouă și chiar bizantină, alături de cuvintele grecești din limba română, există un număr de cuvinte românești destul de mare în limba greacă. Ele au fost adunate și studiate de către G. Meyer și G. Murnu. Printre acestea găsim cuvinte ca *Βετοῦλι* (arom. vitul'ŭ, dacor. vătuiu), *καλμπάσα* (arom. gălbadză, dacor. gălbează); *κουλιάστρα* (arom. curastră și culastră, dacor. curastă, megl. gulastră); *λάϊους*, *λάϊα*, *λάϊον* « oaie neagră » (arom. laiŭ, laie, dacor. id.); *μηλιόρι* și *μπλιῶρι* fem. *μπλιώρα* (arom. mil'ọară, ml'ọară, dacor. mioară; masc. arom. mil'or, ml'or, megl. m'lor); *μοῦργος* (arom., dacor. murgu); *νιάγκρον* (arom. nẹagră rar, dacor. neagră); *οὖρδα* (arom., dacor. urdă); *οὐρλιάζω* (arom., dacor. urlu); *πρέντζα* (dacor. brânză, arom. rar brândză); *σιουγκάρι* (arom., dacor. sugar, despre miel); *στροῦγγα* (dacor. strungă); *τσάρκος* (arom. tsarcu, dacor. țarc), etc., care există aproape în toate dialectele aromânești.

Eu cred că lipsa vechiului element grecesc din dialectul aromân ar putea fi lămurită până la un punct și din studiul elementului grec din limba albaneză. Albanezii cu Aromânii sunt cele mai vechi popoare din Peninsula Balcanică. Albanezii, ori de unde s'ar fi coborît în Albania de azi, în primele veacuri înainte sau după Christos, ar fi trebuit să se găsească într'o regiune care ținea de zona culturii grecești. În acest sens trebuie interpretată și mențiunea geografului alexandrin din sec. II după Chr. despre tribul iliric *Ἀλβανῶν*, având ca centru orașul *Ἀλβανόπολις*, situat în regiunea cuprinsă la răsărit de orașul Lissos (Leš) [1]). Dacă limba albaneză arată vechi elemente grecești, atunci lipsa acelorași elemente din dialectul aromân s'ar explica prin absența Aromânilor din apropierea Grecilor pentru primele veacuri ale erei

[1]) Vezi și Weigand în « Balkan-Archiv », III, 230.

creștine din regiunile situate la sudul Peninsulei Balcanice. Dacă însă ea nu arată, atunci cauza acestei lipse trebuie explicată altfel.

Cu studiul elementului vechiu grecesc în limba albaneză s'au ocupat mai de mult, însă numai în treacăt, mai mulți autori. Unii dintre aceștia, cum a fost G. Stier [1]), a putut descoperì mai multe zecimi de nume de animale albanezești împrumutate dela vechii Greci. G. Meyer [2]), din contră, s'a arătat foarte sceptic, declarând că « pe cât se pare albaneza nu arată nici un element vechiu grecesc ». Deoarece studiul limbii albaneze, din punctul de vedere al influențelor de afară, pe atunci se aflà încă în stadiul începuturilor, cercetări critice asupra elementului care ne interesează s'au făcut mai târziu, mai întâiu de A. T h u m b, Altgriechiesche Elemente des Albanesischen [3]), iar acum în urmă de N o r b e r t J o k l, Altmakedonisch-Griechisch-Albanesisches [4]). Autorul din urmă, care poate fi socotit ca cel mai bun cunoscător al limbii albaneze, a mai studiat vechile raporturi greco-albaneze și cu alte ocaziuni [5]). Cetind cu atențiune aceste studii, ai impresia că limba albaneză, deși, la fel cu dialectul aromân, conține o mulțime de cuvinte grecești care în marea lor majoritate se arată de proveniență târzie, bizantină sau neogreacă [6]), păstrează câteva forme care sunt cuvinte cu adevărat vechi grecești.

A. Thumb studiază 21 de cuvinte, dintre care unele se arată că au pătruns în limba albaneză direct din limba greacă veche; altele au intrat prin limba latină, iar unele după perioada romană. Dintre cele din prima categorie avem: *kjërshi* « cireașă » gr. *κερασία*; *presh* « pras » (cf. ar. praš), gr. *πράσον*; *shkarpë* « așchie » gr. *σκάριφος* (cf. arom. scărpă, scîrpă cu acelaș înțeles; derivația cuvântului aromân direct din limba greacă sau chiar din limba albaneză prezintă greutăți din cauza lui *a* accentuat care a trecut în *ă*, *î* și a lui *sh* (*š*) trect în *s*), *shpellë* « vizuină » gr. *σπήλαιον* (cf. arom. spil'ŭ « vizuină », « peșteră »: imnară, imnară, călcară pădurĭ, muntsi, spil'e « umblară, umblară, călcară păduri, munți, vizuine », Basme 87/27; în arom. cuvântul vine din ngr. *σπήλιο* pentru *σπηλιά* din vechiul *σπήλαιον*); *sherp* « wilder Sellerie » gr. *σίλφιον*; *drapën* (drapër) gr. *δρέπανον*; *fjer* (θjer) « ferecă » gr. *πτέρις*; *krua* « izvor », gr. *κράνα*, *κρήνη*; *ljabrik* « un fel de pește » gr. *λάβραξ*; *ljakën* (ljakër) « varză » gr. *λάχανον*; *ljëpjetë* « Sauerampfer » gr. *λαπάθη*; *ljëkjeni* (ljkjene) « lac » gr. *λεκάνη*; *mërajë* « mărar » gr. *μαράθριον*; *mauθí* « zănă »

[1]) *Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung*, XI, 132 sqq., 206 sqq.

[2]) G. M e y e r, *Albanesische Studien*, II, 292.

[3]) *Indogermanische Forschungen*, XXVI, (1909), p. 1—20.

[4]) *Indogermaniche Forschungen*, XLIV, 13—70.

[5]) Vezi *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen.* Berlin und Leipzig, 1923, pp. 119, 122, 185, 207, 232.

[6]) « Von den überaus zahlreichen griechischen Wörtern des Albanischen sind die meisten erst in junger Zeit, z. T. erst in unsern Tagen eingedrungen ». A. T h u m b, ib., 6. Și, mai departe acelaș autor adaugă: « Für die griechischen Elemente die stärkere Veränderungen ihrer lautlichen Form erfahren haben, dürfen wir also im grossen und ganzen annehmen, dass sie mittelgriechischen Ursprungs sind », (p. 8).

în Elbasan gr. *Ἀμάλθεια*; *mokërë* « piatră de moară » gr. *μηχανή*. La aceste cuvinte Norbert Jokl a mai adăugat *vaδë* (voδë voes) « Mispel », gr. *οἴη* cu origine sigură și *shark* « Fruchtfleisch » gr. *σάρξ*.

Dintre formele de categoria a doua, pe care A. Thumb le socotește ca vechi grecești, după cum și noi le socotim pe cele din prima perioadă, intrate prin limba latină, tot ca vechi grecești, însă al căror rol pentru legăturile directe ale Albanezilor și Românilor cu Grecii este mai puțin important, avem: *bretëk* « broatec » (arom. broatic, megl. broatăc); *pjepën* (tosc pjepër) « pepene » (arom. peapine). Forma românească a acestui cuvânt prezintă unele greutăți din pricina lui ĕ latin: PĔPO *PĔPINIS, dar un *ĕ* avem și în VĔTULUS dacor. vechiu, arom. vecl'u, NĔGULA (= NĔBULA), etc. Cuvintele *djall* « drac » și *djemën* « demon » sunt împrumuturi mai nouă care au intrat după perioada latină. Norbert Jokl pe cel din urmă l-a admis ca fiind de origine greacă [1]. Mai târziu, asociindu-se părerii lui P. Skok [2] îl socotește ca un plur. al lui *djall* [3]. Acelaș lucru se poate spune și despre *upeshk* « episcop », dat de A. Thumb ca vechiu gr., însă pe care Jokl nu-l admite: « gr. *ἐπίσκοπος* ist aus lautlichen Gründen als Quelle des alb. Wortes abzulehnen » [4]. În afară de acestea, mai sunt câteva cuvinte tratate de A. Thumb, însă despre care nici autorul nu este sigur că vin direct din limba greacă veche.

Făcând acum o comparație între numărul de cuvinte vechi grecești din limba română resp. din dialectul aromân, cu o derivație sigură, și între acela din limba albaneză, rezultă că Albanezii au în graiu, relativ, mai multe cuvinte vechi grecești. Aceste cuvinte, în special cele care se referă la unele plante ca *presh* « pras », *ljakër* « varză », *fjer* « ferecă » etc. de prima necesitate, sunt suficiente, spre a ne dovedì că strămoșii Albanezilor, ori de unde se vor fi coborît în locurile lor de azi, mai mult decât oricare altul dintre popoarele balcanice, au stat în apropierea Grecilor. În consecință ideia lui Philippide, după care Albanezii s'ar fi coborît din Panonia, în teritoriile lor naționale, este lipsită de orice putere convingătoare. Neputându-și explicà originea lor din substratul traco-iliric, autorul se încearcă să-i identifice cu Panonii, înrudiți cu Ilirii dar deosebiți de aceștia. Motivele care fac pe Philippide să aducă pe strămoșii Albanezilor din ținuturi atât de îndepărtate de locurile lor de astăzi sunt următoarele: Albanezii au rezistat romanizării și au trăit odată aproape de strămoșii Românilor. În afară de aceasta, « poate chiar portul lor, îmbrăcămintea lor ni-i arată ca Panoni ». În ce privește originea lor balcanică, Philippide adaugă: « Este cu neputință ca în provincia Macedonia cea intensiv grecizată să-și fi putut păstrà un

[1] *Linguistisch-kulturhistorische Unters.*, 18.
[2] *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnol.*, I (1923), 220.
[3] *Altgermanisch-Griechisch-Albanisches*, publicat în « Indogerm. Forsch. », XLIV, 13, nota.
[4] *Linguistisch-kulturhistorische Unters.*, 21.

popor naționalitatea, și încă în așà grad întreagă, încât în limba lui să nu fi putut pătrunde decât doar câteva cuvinte grecești. Este cu neputință ca tocmai în cea mai grecizată provincie a peninsulei balcanice să se fi format sâmburele unicului popor refractar culturii antice din aceà peninsulă » [1]).

Din toate aceste motive invocate de autor, poate numai portul Albanezilor ar prezentà o oarecare însemnătate documentară, deoarece este unica dovadă concretă, pe baza căreia s'ar puteà invocà originea lor panonică. Însă astăzi se știe cât de puțin temeiu se poate pune pe acest element etnografic, care, fiind supus modei, este susceptibil de cele mai variate schimbări [2]). În ce privește « provincia Macedonia, cea mai intensiv grecizată », în care strămoșii Albanezilor ar fi dispărut de pe suprafața pământului, dacă dela început ar fi rămas acolo, Philippide, după cum a încercat să arate și în altă parte [3]), dă prea mare însemnătate documentară pentru originea unui popor, numărului mai mare sau mai mic al inscripțiilor grecești din Peninsula Balcanică. Dacă Grecii din antichitate ar fi fost tot atât de răspândiți în Peninsula Balcanică pe cât au fost de răspândite inscripțiile grecești, atunci în mod firesc trebuie să admitem că în afară de Grecia, toată Tesalia, Epirul cu Macedonia, toată partea de miazăzi din Serbia și Bulgaria împreună cu cele două Tracii, în fine toată partea nordică a Peninsulei până la linia de despărțire între zona de cultură veche grecească și între aceea de cultură romană [4]), să fi fost ocupată numai de Greci. Dar astăzi se știe că afară de Grecia propriu zisă, de Tracia orientală, nu există nici un Grec în toată Macedonia, în toată Albania centrală și nordică ca și în părțile de sud ale Bulgariei și Serbiei. În antichitate realitatea nu puteà fi alta decât așà cum se prezintă azi. Deoarece nimeni nu va puteà susține că în vechime au existat mai mulți Greci decât astăzi. Cultura greacă de care erà cuprinsă Peninsula Balcanică nu erà tot una cu limba greacă. Această limbă erà vorbită numai de câțiva dintre străini, cari erau inițiați în tainele ei. Restul, marea majoritate a populațiunilor aborigene, vorbià în graiul părintesc. La aceste rezultate a ajuns învățatul M. G. Schutte care susține că Grecii n'au trecut granițele etnice al teritoriului Eladei vechi [5]). Dealtfel, așà pare a admite și Philippide când spune: « Nimeni nu poate tăgădui că sub pătura de inscripții grecești și latinești nu vor fi existat limbile autohtone » [6]). Una din aceste limbi autohtone care s'a desvoltat sub pătura inscripțiunilor grecești erà aceea vorbită de

---

[1]) Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, II: Ce spun limbile română și albaneză. Iași, 1928, pp. 800, 802.

[2]) Vezi despre aceasta Sextil Pușcariu în *Dacoromania*, III, 840.

[3]) *Ib.* vol. I p. 9 și urm.

[4]) Vezi Th. Capidan, *Macedoromânii, vechimea și însemnătatea lor istorică în Peninsula Balcanică* publicat în « Anuarul Inst. de Ist. Naț. » din Cluj (1927), p. 181.

[5]) « Indogermanische Forschungen », XV, 298—299.

[6]) Alexandru Philippide, *ib.*, I, p. 9.

strămoşii Albanezilor de azi. În calitate de păstori, Albanezii din antichitate trăiau mai mult în munţi. Aceşti munţi nu trebuià să-i caute până în Panonia, căci ei se găsiau, mai mult ca în orice parte a peninsulei, în Albania centrală şi nordică. Cine a călătorit în Albania, a putut vedeà că regiuni şesoase există prea puţine în această ţară. În afară de ţinutul Muzachia, care nici el nu are cine ştie ce dimensiuni, restul teritoriului albanez este străbătut numai de munţi, ale căror povârnişuri ajung până la ţărmul Adriaticei. În aceşti munţi cu greu i-a putut ajunge cultura greacă. Cucerirea romană, care nu i-a putut asimilà ca limbă decât numai pe jumătate, ne dă o nouă dovadă despre aceasta.

Admiţând vechea influenţă greacă asupra limbii albaneze ca o urmare a relaţiunilor mai strânse ce au existat în antichitate între Albanezi şi Greci, trebuie să recunoaştem că aceste relaţiuni au fost mult mai slabe între Români şi Greci. În ce priveşte pe Aromâni, lipsa vechiului element grecesc din graiul lor, în măsura arătată, ne dă dovada cea mai sigură despre faptul că, oricând s'ar fi coborît în sudul Peninsulei Balcanice, în primele veacuri după era creştină, ei, în marea lor majoritate, au locuit departe de Greci [1]). În afară de aceasta, chiar după coborîrea lor în sudul peninsulei, din cauza ocupaţiunii lor cu păstoritul, ei, dominând mai mult munţii, se aflau departe de grosul poporului grec. În condiţiunile acestea, cultura greacă îi puteà influenţà prea puţin. Numai mai târziu, când au început să se coboare în oraşe, fie ca chervanagii fie mai ales ca neguţători cu viaţă sedentară, ei au început să-şi însuşească formele unei vieţi mai înaintate, care trebuià să le vină dela Bizantini. Dar pe atunci, limba lor fiind formată, nouăle cuvinte greceşti care le intrau în graiu rămâneau izolate. Deaceea, oricât de aproape de aşezările greceşti s'ar fi găsit Aromânii de după perioada veche, mulţimea cuvintelor greceşti care intrau în graiul lor nu le mai puteà modificà gramatica.

În ce priveşte acum cuvintele vechi greceşti şi bizantine care se găsesc la Dacoromâni şi lipsesc din graiul lor, faptul s'ar puteà explicà în două feluri:

[1]) Amintesc aici că G. Murnu încă în 1894 a recunoscut, deşi în treacăt, în lucrarea sa *Studii asupra elementului grec antefanariot în limba română*, Bucureşti, 1894, p. VIII, nota, lipsa vechilor cuvinte greceşti din dialectul aromân, atunci când Weigand, numai cu doi ani înainte (cf. *Vlacho-Meglen*, Leipzig, 1892, p. 56), încercà să dovedească existenţa lor. Iată ce scrià G. Murnu pe atunci: « Din cunoştinţele căpătate din experienţă proprie asupra acestui dialect (aromân), cred că nu aş hazardà, dacă aş anticipa afirmând, că, cu toată îndelunga înrâurire ce o are limba greacă pe cale culturală şi bisericească, asupra graiului român dela Pind, aspectul elementului grec dintr'însul nu are caracterul arhaic şi deplin încetăţenit al unei însemnate cantităţi de cuvinte slave introduse până şi în cele mai intime manifestaţiuni ale vieţii poporului macedo-român; cuvinte, care, de altfel, sunt, în mare parte, comune ambelor dialecte. Din contră, pentru un cunoscător de aproape, el produce impresia unui strat suprapus, a unui element precariu, de desuptul căruia supravieţuesc sporadic sau espiră o comoară de locuţiuni şi vocabule naţionale, a căror pierdere ar fi regretabilă din toate punctele de vedere. Totuş nu trebuie exclusă o parte, oricât de minimă ar fi, care are o importanţă istorică şi asupra căreia curând sau mai târziu trebuie să aţintim privirea ».

1. Multe din cuvintele vechi grecești din dialectul aromân ar fi putut dispăreà sub presiunea formelor grecești mai nouă. Astfel, un cuvânt ca « înger » din dacor. a trebuit să existe odată și la Aromâni, ca cuvânt bisericesc, alături de ceilalți termeni religioși, sub forma **îndzir.* Dacă însă a dispărut din graiu, aceasta se va fi întâmplat din cauza formei mai nouă *ang'el*, pe care Aromânii o auziau zilnic în bisericile lor cu limbă de serviciu grecească. Tot așa se va fi întâmplat și cu **martur* pentru care astăzi există numai forma mai nouă *martir*. Este un fenomen lingvistic care se cunoaște și din alte limbi. În limba albaneză, în afară de cuvintele vechi grecești *kjërshì* « cireașă », *presh* « pras », *pjepër* « pepene verde », despre care a fost vorba mai sus, au mai pătruns din neogreaca și formele: *kjerasie*, *prasë* și *himikò* (acelaș cu arom. *h'imunic* din ngr. *χειμωνικόν*) [1]. Sunt ținuturi, mai ales din sudul Albaniei, unde Albanezii vin în mai des contact cu Grecii, în care cele din urmă sunt mai des întrebuințate în graiu. Nu-i mirare ca, cu timpul, formele vechi să dispară, rămânând cunoscute numai cele nouă. În aromână, ținând seama de faptul că pentru vechiul împrumut din limba albaneză *zară*, care există numai la Dacoromâni, Aromânii au *δală* (alb. δallë din care a ieșit *zară*), s'ar puteà ca acest *δală*, împrumut nou, să fi înlocuit pe vechiul **dzară*, care azi nu există.

2. Multe din cuvintele bizantine care există la Dacoromâni și lipsesc la Aromâni, însă în acelaș timp se găsesc și la Bulgari, Românii le vor fi luat dela aceștia. Astfel de cuvinte sunt: krin, horo, parasiti, sosaga, strakina etc. Pe acestea Aromânii nu le vor fi cunoscut deloc, deoarece, în momentul când raporturile slavoromâne devenise mai strânse, populațiunile aromânești se depărtase de elementul slav, coborînd tot mai adânc în sudul Peninsulei Balcanice.

* * *

2. Trecem acum la stadiul al doilea al elementului grec în aromâna. În acest stadiu trebuie să recunoaștem că influența greacă, pe cât de neînsemnată este în partea gramaticală, pe atât de puternică se arată în partea lexicală. Din acest punct de vedere cuvintele grecești din dialectul aromân se pot comparà cu elementele slave din dialectul dacoromân. Dar dacă cuvintele slave, cu timpul, fiind înlocuite cu forme românești sau neologisme, au fost reduse în mod simțitor în dialectul dacoromân, la Aromâni, din contră, lipsind această posibilitate, cuvintele grecești au fost sporite.

Forma cuvintelor grecești, ca unele care au pătruns în dialect după despărțirea Aromânilor de Dacoromâni, a rămas staționară. Ele nu arată decât prefaceri târzii și cu totul neînsemnate. Deaceea, dacă cuvintelor grecești din această perioadă, aparținând chiar primului strat de împrumuturi, le vom spune câteodată bizantine, aceasta o vom face

[1]) « Indogerm. Forsch. », XXVI, 19.

ținând seama mai mult de schimbările semantice pe care le-au suferit unele din ele, depărtându-se cu modul acesta de cuvintele de bază. Deasemenea sunt unele din ele, care din cauza întrebuințării lor în sfera unor ocupațiuni vechi din îndeletnicirile Aromânilor în peninsulă, cum ar fi transportul cu caravanele, comerțul etc., pot fi considerate ca împrumuturi vechi din epoca bizantină mai târzie, mai ales când în locul lor lipsesc cu desăvârșire cuvintele băștinașe. Însă cum am spus, unele sau altele, ca formă, se arată de proveniență tot atât de nouă ca împrumuturile de mai târziu.

În cele ce urmează, vom da mai întâiu schimbările ce au suferit cuvintele grecești; după aceea vom expune influențele gramaticale și, la urmă de tot, vom da și lexicul după categorii.

Schimbări fonetice:

Vocale accentuate:

e: :*ea*: *mease* (*μέση*) « mijloc, talie ». În graiul din nord se întrebuințează cuvântul fără metafonie: mese.

Toate celelalte cuvinte arată *e* neschimbat: *leră* « pată », murdărie, licheà » (*λέρα*); *pétală* (*πέταλον* « potcoavă »); *peză* (*παιζογελῶ* « îmi bat joc ») « bătaie de joc »; *tehne* (*τέχνη*) « meșteșug »; *uh'el'e* (*ἀχέλι*, *χέλι*) « țipar » etc.

o:*oa*: *arăvoană* (*ἀρραβῶνα*) « semnul ce se dă la logodnă »; *hoară* (*χώρα*) «sat, comună »); *icoană* (*εἰκόνα*); *lehoană* și *lihoană* (*λεχῶνα*) « lehuză »; *muloahă* și *moloahă* (*μολόχα*) « nalbă »; *voahă* (*βῶχα*) « miros greu, putoare »; *δoară* și *doară* (*δῶρον*) « daruri » etc.

Vocale neaccentuate:

a protetic: *aroidă* și *aroiδă* (*ῥόδι* și *ῥόϊδι*) « rodie »; la scriitorii din sec. XVIII apare și *roidă*, fără proteza lui -a; *aripane* și *ripane* (*ῥεπάνι*) « ridiche »; *ariz*, la Românii din nord *uriz* (*ῥύζι*, *ὀρύζιον* « orez »; *arov* (*ῥόβι* și *ὀρόβι*) « fel de linte »; *aroz* (*ρόζος*) « nod de lemn » cu derivatele: aruzearcu, aruzos, aruzusescu etc.

a:*ă*: *amărtie* (*ἁμαρτία*) « păcat »; *călămar* (*καλαμάρι*); *cărave* (*καράβι*) « corabie »; *cărk'in* (*καρκῖνος*) « rac »; *căstănat* (*καστανάτος*) « castaniu »; *căvală* (*καβάλλα*) « călare »; *căvălar* (*καβαλλάρις*); cătărisire, căθărisire etc. etc.

a:*e* numai în două trei forme: *dihtilide* și *diftilide* (*δακτυλήθρα*) « degetar »; *lăhtare* (la nord, din *λαχτάρα*) Cav. 523 « spaimă, groază » etc. Tot aci intră și cuvintele terminate în *-ία*, despre care vezi mai jos.

a:*i* în cuvintele: *călimar* (*καλαμάρι*); dihtilide pentru dăctilide (etim. vezi mai sus); în Cod. Dim. întâlnim *tripeză* (grecism *τραπέζα*) « masă »: *a ayil'i tripeze* « *sfintei mese* » 58ᵇ/4 și 5.

a:*o* în graiul Fărșeroților avem amalomă (*μάλαμα*) « aur » Cav. 572 (cf. Fărșeroții, 122); *formac* pentru forma obicinuită *fărmac* (*φαρμάκι*) « otravă » ib.

a:*u* această prefacere, în cele mai multe cazuri, se datorește procesului de asimilare sau din cauza unei labiale din apropiere: *cupusescu* (*κόπισα*) « poftesc » Uc. 67/6 Dan. 126/7; *lugursescu* (*λογάρισα* aor.

lui *λογαριάζω)* « socotesc », tot așa *luguriazmò* și *luyuryiasmò (λογαριασμός)*, *lumbardă (< λαμπάδα)* « lumânare mare », *lumbrisescu (λάμπρισα* aor. lui *λαμπρίζω)* « strălucesc » *pupsescu* pentru păpsescu *(έπαψα* aor. lui *παύω)* « încetez »; *vultusescu (βάλτωσα* aor. lui *βαλτόνω)* « mă înglodesc, mă înnămolesc » etc.

e:*i*: *k'ilar (κελάρι)* « pimniță » în graiul din nord este necunoscut; în locul lui avem *tsălar* (CELLARIUM); *flivar* și *flevar (φλεβάρις)* « fevruarie »; *ilpidă* și *elpiδă, ilpiδă (ἐλπίδα)* « speranță »; *imir (ἥμερος)* la scriitorii din sec. XVIII *imer* « blând »; *ifculie (εὐκολία)* și *efculie, efcolie* « ușurință » (despre *efcolil'e* vezi la derivațiune § 305 suf. *-il'e)*; *csinitie (ξενιτεία)* « străinătate »; *misitie (μεσιτεία)* « misitie »; *ifk'ie (εὐχή)* « molitivă » (vezi și *efhie* la Mih.); *filie (φιλί)* « bucată, fălie », etc.

ε:*ă*: *cărk'el'ŭ, cîrk'el'ŭ (κερκέλι)* «verigă, inel»; *cătăryăril'e* (*κατεργαρία*) « viclenie »; *cătăryar (κατεργάρης)* « viclean, șiret »; *părpode* și *părpodă (περιπόδιον)* « ciorap », cu variantele: purpode, purpoδe, pripoδă, etc.

ι:*ă*: *cămălafk'e (καμηλαύκι)* « potcap »; la nord se aude mai mult k'umulafk'e; *anăscărsescu, niscărsescu* (la nord), alături de *anăsk'irsescu (ἀνασκυρώω)* « deretec prin casă, pun lucrurile în ordine, curăț », etc.

ia:*ea*: *teafe (τιάφι)* « pucioasă »; la Dal. *tefi*; în graiul din nord mai des scl'ifure < SULFUR; *yisteare*, la Dal. și *yistere (βεστιάριον)* « vistierie, comoară , tezaur ».

o:*u*: *amvun (ἄμβων)* « amvon »; *apurie (ἀπορία)* « ciudă, uimire »; *alunar (ἁλωνάρις)* « Iulie »; *anustu (ἄνοστος)* « anost »; *ayuyiat (ἀγωγιάτης)* « chiriaș »; *anáfură (ἀναφορά)* și *náfără* Mih., *náfură* Dan. 142/15; *cumată (κομμάτι)* « bucată »; *culeŭ (κωλή)* « cărnaț »; *catifur (κατήφορος)* « coborîș, povârniș »; *cul(u)pan (κωλοπάνον)* « scutec »; *cuconă (κοκκώνα)* « cucoană »; *ermu (ἔρημος)* « pustiu »; *embur (ἔμπορος)* « comerciant »; *éfcula (εὔκολα)* « ușor »; *furtutiră (φορτοτῆρα)* « propteală, furcă de încărcat un animal »; *furtie (φορτίον)* « sarcină, încărcătură »; *hálcumă (χάλκωμα)* « aramă »; *icunustas (εἰκονοστάσιον)*; *ipugrafie (ὑπογραφή)* « semnătură, iscălitură »; *nicuk'ir (νοικοκύρης)* « stăpân de casă, gazdă »; *sinur (σύνορον)* « graniță »; *uvreu (ὄβρηος)* « Evreu », etc. etc.

Tot la vocalism aparțin unele acomodări în terminațiunile cuvintelor grecești:

á:*ată* (ao): *cundăk'ată (κοντοκιά)* « lovitură cu patul puștii numită *cundak'e* » *(κοντάκι)*; *cumăreată (κουμαριά)* « copăcel spinos cu fructe roșii »; *cundil'ată (κονδυλιά)* «semnătură, iscălitură»; *azvistireată (ἀσβεσταριά)* « cuptor de var »; *arămăθheată (ἁρμαθεά)* « șir, șirag de usturoiu, de cepe »; *drăscl'ată (δρασκελιά)*; *pișteată (πιστιά)* « buldumi »; *miruδyiao (μυρωδιά)*; « miros »; *limăreată (λαιμαριά)* « guler »; *curdeată (καρδιά)* « curaj » în: *nu-tsi tsîne curδeata*: n'ai curaj, ești fricos, timid; *anafurată (ἀναφορά)* « cerere, petițiune »; *filureată (φιλουριά)* « teiu sălbatec »; *harată (χαρά)* « bucurie »; *cuk'ată (κουκκιά)* « fasole; *ayrandzl'ată (ἀγραντσαλιά)* « viță sălbatecă, laurușcă »; *puriao (πορειά)*, *rusfîk'ată (ἀλισφακιά)*, *drășcl'ată (δρασκελιά)* *zgureată (σκουριά)* *dafńeată (δαφνιά)*, etc., etc.

-í și *-ή*: *ie*: *hulie* (*χολή*) « vărsătură, venin, fiere »; *hunie* (*χουνί*) « pâlnie »; *ipuh'ie* (*ἐποχή*) « ocaziune, moment »; *pulitik'ie* (*πολιτική*) « politeță »; *sculie* (*σκολή*) « școală »; *filăk'ie* (*φυλακή*) « pușcărie »; *cluvie* (*κλουβί*) « colivie »; *avlie* (*αὐλή*) « bătătura casei, curte, ogradă »; *arh'ie* (*ἀρχή*) « început ».

ía: *íe*: *văsilie* (*βασιλεία*) « regat »; *eftih'ie* (*εὐτυχία*) « fericire »; *δistih'ie* (*δυστυχία*) « nenorocire »; *ilik'ie* (*ἡλικία*) « vârstă »; *igrasie* (*ὑγρασία*); *zilie* (*ζηλία*) « pizmă, invidie »; *pulitie* (*πολιτεία*) etc., etc.

-'ι și *-'η*: *e*: *aγoγe* (*ἀγώγι*) « chirie »; *amaγe* (*ἀμάγι*) « măgie »; *asveste* (*ασβέστη*) « var »; *coh'e* (*κώχη*) « colț în casă »; *crivate* (*κρεβάτι*) « pat »; *cumbuloγe* « mătănii »; *cutsak'e* (*κουτσάκι*) « o parte a samarului »; *fidane* (*φυντάνι*) « arbore tânăr, persoană înaltă »; *fise* (*φύσις*) « natură »; *laspe* (*λάσπη*) « noroiu »; *misale* (*μεσάλι*) « față de masă »; *pălate* (*παλάτι*); *picsare* (*πυξάρι*); *plase* (*πλάσις*) « făptură »; *plătane* (*πλατάνι*) « platan »; *sinah'e* (*συνάχι*) « guturaiu »; *tih'e* (*τύχη*) « noroc », etc., etc.

ό: *o* sau *oŭ*: *funicò* și *funicoŭ* (*φονικό*) « omor, ucidere »; *afanismou* (*ἀφανισμός*) « ruină, distrugere »; *γramboŭ* (*γαμπρός*) « ginere »; *pirâzmò* și *pirazmoŭ* (*πειρασμός*); *scupò* și *scupoŭ* (*σκοπός*) « scop; *afurizmò* și *afurismoŭ*; *aγiazmò* și *aγiazmoŭ*, *k'irò* și *kiroŭ*; *carpò* și *carpoŭ*, etc., etc.

Rostirea diftongilor *au̯ eu̯* ca *av* (af), *ev* (ef), despre care vezi §§ 96, 102, se crede, de obiceiu, că ar fi de origine greacă. Întrucât aceeaș particularitate se aflǎ și la Albanezi, presupun că ea ar puteà să aibă o origine locală (cf. Capidan în « Revista Filologică », I, 164). În graiul din Siracu prefacerea lui *au* a mers și mai departe, ajungând până la *ab* (§ 96).

Consonante:

La consonantism observăm, în primul rând, că labialele, în cea mai mare parte, se păstrează nealterate: Afară de *zńie* « pierdere », *zńisescu* « pierd, păgubesc », *ak'icăsescu* « pricep », (însă și apicăsescu), *aγisteare*, *afurńie*, etc. puține mai sunt care arată labiala palatalizată (§ 111, 128). În schimb la pluralul în *i*, aproape mai toate cuvintele care se sfârșesc într'o labială, arată această labială alterată.

Despre	v: δ	cf. § 126		Despre	θ: d, t	cf. § 219
»	m: v	cf. § 131		»	δ	cf. § 220
»	f: θ	cf. § 122		»	δ: d	cf. § 221
»	θ	cf. § 215		»	γ	cf. § 222
»	h'	cf. § 216		»	γ: g	cf. § 223
»	θ: s	cf. § 217		»	γ: γι, ǵ, i̯	cf. § 224
»	θ: f	cf. § 218				

La flexiune, avem pluralul în *-adz*(*ă*) (§ 238, 4), *-ate* (§ 239, 8). După aceea o ușoară influență asupra numeralului, pronumelui personal de

dativ în locul pronumelui posesiv în sensul celor arătate la locul lor, a verbului, adverbului, etc. Tot așà la derivațiune (sufixe și prefixe) și sintaxă.

Lexicul.

În lexic avem cea mai mare bogăție de cuvinte referitoare la tot felul de noțiuni. Deoarece unele cuvinte grecești au pătruns în dialect în sfera ocupațiunii Românilor cu creșterea turmelor de oi, vom da mai întâiu:

Cuvinte pastorale:

călivă (*καλύβα*) « colibă » există și la Albanezi *caljvë*; amândouă, după formă, sunt mai nouă decât koliba dela Turci și Slavi (Miklosich, Turk. Elem., I, 8); *hoară* (*χώρα*) « sat »; înțelesul cuvântului aromânesc se depărtează de cel grecesc « contrée, pays, lieu, place », care există în vgr. și în bizantină. În aromână, cuvântul ca formă este nou, ceeace probează că, în locul lui, Aromânii trebuie să fi avut « cătun » sau « sat » (vezi despre aceasta studiul meu Românii Nomazi, 168). Cuvântul cătun se mai atestă acum și în graiul secret al Grecilor din satul Shorețana (Epir), alcătuit aproape numai de cuvinte aromânești: *κατοῦνιον* (vezi « Revista Macedoromână », vol II, No. 1, p. 38); *mandră* care nu poate venì nici din lat. mandra și nici din vgr. (după cum arată păstrearea lui an) *μάνδρα; stane* (*στάνι*), alături de forma obișnuită « căšare ». Cuvântul ar puteà venì direct din sl. stanŭ, dar atunci am fi avut stan, cum au Albanezii; *talar* și *talăr* (*τάλαρος*) « putină mare »; în ngr., alături de « corbeille», cuvântul însemnează și « forme (éclisse) à fromage », din care s'a desvoltat înțelesul aromân; există și în alb. taljër cu acelaș înțeles ca în arom.; *furtie* (*φορτία, φορτίον*) « sarcină »; *furtutire* (*φορτοτήρα*) « prăjină cu care se sprijine sarcina la încărcatul catârilor »; *furtusescu* (*φόρτωσα* aor. dela *φορτόνο*) « încarc »; *călaθă* (*καλάθα*) « coș »; *strif* (*στρήφος* din *στρήφω*, « tordre, retordre ») « berbece de trei ani »; *marmară* (*μαρμάρα* cu înțelesul de *στεῖρα*, dacor. știră) « oaie stearpă care n'a fătat deloc »; *gavruiani* (*γαυροιάνι*, nume propriu din *γαῦρος* « arogant » și Iani) « un fel de brânză, căreia îi mai zic și bağu »; *pirpinac* și *piδupinac* (*πιδοπινάκι*) « covată »; *tendă* (*τέντα*) « țesătură de lână de capră pentru corturile păstorilor nomazi, cort »; *gravanò* (*γραβανό* « șaiac gros și bine bătut »; *hăraie* (*χαράγη*) « sac din țesătură de lână »; *sazmă* (*σάγισμα*) cf. G. Meyer, Ngr. St., III, 57 « scoarță »; *mulare* (*μουλάρι*) « catâr », etc.

Locuința omului:

cămară (*καμάρα*) « boltă » (cuvântul există la Alb. kamarë, bulg. kamara); *k'ilar* (*κελλάρι* din lat. cellarium) « pimniță », la nord necunoscut; în locul lui se întrebuințează tsălar, tsilar; *pizul'ŭ* și *pidzul'ŭ* « prispă, bancă de șezut » (*πεζοῦλι*); *stizmă* (*στείχισμα*) « zid », alături de cuvântul « mur » mai des întrebuințat; *hărie* și *hrie* (*χρεία*) « closet »; *stremă* (*στρέμμα*) « pogon »; *sirtu* (*σύρτης*) « drug de fier sau de lemn cu care se încuie ușa, poarta; zăvor », etc., etc.

Obiecte din casă:

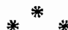
căltsăvetă (*καλτσοδέτης*) « jartieră »; *cărfitsă* (*καρφίτσα*) « ac cu gămălie »; *yilie* (*γυαλί*) « oglindă »; *lăğin* și *lăyin* (*λαγήνι*) « urcior s.

vas pentru untdelemn »; *scafă* (*σκάφη*) « pahar »; *šk'epă* (*σκέπη*) « năframă, văl de mătase »; *spargan* (*σπάργανον*) « scutec »; *stamnă* (*στάμνα*) « urcior de apă mai mare »; cuvântul există la Albanezi stamnë, bulg. stomna; *tsăruh'e* (*τσαρούχι*) « opinci »; *tigane* și *tiγani* (*τηγάνι*) « tigaie »; *zigă* (*ζύγι*) « cântar »; *pirustie* (*πυροστία*); *peronă* și *perună* (la nord penură < PĬNNULA) *περόνη* « cuiu », etc., etc.

Nume de plante:

k'imin (*κύμινον*) « chimen », alb. kimino, bulg. kimion; *k'itru* (*κίτρον*); *γîlătsidă* (*γαλατσίδα*) « buruiană care dă lapte când o rupi » Dal.; *γavru* (*γράβος*) « carpen »; *hamomilă* (*χαμομήλον*); *h'imunic* (*χειμωνικόν*) « pepene verde »; *mărul'e* (*μαρούλι*) « salată »; *miγdală* (*ἀμύγδαλον*), la nord și amigdală; *moscocare* și *moškocare* (*μοσκόκαρι*); *pălămidă* (*παλαμίδα*); *platan* (*πλάτανος*), *stăh'idă* și *stăfidă* (*σταφίδα*), *vlăstar* (*βλαστάρι*) etc. etc.

În afară de aceste cuvinte, mai vine o altă serie de cuvinte abstracte; foarte mulți termeni religioși, o mulțime de verbe și alte multe forme care se întâlnesc în cuprinsul acestei lucrări.

În ce privește cuvintele grecești intrate în urmă de tot în dialect, se găsesc, după cum am spus, numai în graiul Românilor din Epir și Tesalia. Ele sunt simple grecisme, pe care Românii din celelalte ținuturi nu le înțeleg. Aceștia, în locul lor, au cuvinte românești. Iată câteva din ele: *aγape* și *aγăpisesc* « iubire, iubesc » pentru vrẹare, voi; *γrăpsescu* și *ηγrăpsescu* pentru scriu; *θalasă* pentru amare; *misimeră* pentru ńadzădzĭ; *psemă* pentru minčună, etc., etc.

Astăzi numărul acestor grecisme a crescut și mai mult în ținuturile românești care au intrat sub stăpânirea greacă. La acești Aromâni s'a introdus și o serie întreagă de termeni administrativi, ca și o mulțime de forme abstracte, necunoscute până acum.

3. *Elementul albanez*

Acest element a fost cercetat de mine în studiul Raporturile albano-române (« Dacoromania », II, pp. 443—454). Din acest studiu rezultă că, dintre toate populațiunile românești, Aromânii au fost cei mai influențați în graiu de limba albaneză.

Această înrâurire, după cuvintele și particularitățile introduse în dialectul aromân, arată trei stadii: 1. una veche; 2. alta mai nouă; 3. una locală la Fărșeroți.

Întru cât chestiunea a fost odată studiată, în cele ce urmează mă voi ocupa de fiecare stadiu, contribuind cu unele adăugiri și lămuriri pentru o mai bună înțelegere a acestei înrâuriri.

1. Trecând la primul stadiu de influență albaneză asupra dialectului aromân, din cercetările mele rezultă că, pentru epoca veche a primelor atingeri dintre strămoșii Românilor, încă pe când aceștia nu erau despărțiți în tulpinile de astăzi, cu strămoșii Albanezilor, împrumuturile de cuvinte albanezești sunt mai numeroase pentru dialectul dacoromân decât pentru dialectul aromân. Dintre cuvintele de origine albaneză din dialectul dacoromân, următoarele lipsesc în graiul Aromânilor: *a se bucurà* (alb. bukuroń) cu numele propriu Bucur, *bunget* (alb. bunk), *cursă* (alb. kurthë), *gata* (alb. gat), *ghimpe* (alb. gjëmp, mai vechiu gljimp), *mugur* (alb. mugull), *părâu* (alb. përua), *strepede* (alb. shtrep ?), *vare* în «varecare» (alb. vallë cu acelaș înțeles), *zară* (alb. dhallë), *ghiuj* (alb. gjush, mai vechiu gljush), *hămesit* (alb. hamës).

În afară de aceasta, cele două particularități caracteristice pentru dialectul dacoromân: «rotacismul» și «nazalizarea», care lipsesc cu desăvârșire la Aromâni și chiar la Meglenoromâni, însă există până azi și în limba albaneză, par a se fi desvoltat în oarecare dependență cu aceleași particularități din limba albaneză. Această coincidență ar constituì încă un indiciu mai mult pentru existența unor legături mai strânse, în epoca veche de convietuire albano-română, între dialectul dacoromân și limba albaneză, decât între aceasta și dialectul aromân.

La aceste două puncte de apropiere între Dacoromâni și Albanezi, s'ar mai puteà adăugà încă unul, despre care n'am pomenit în lucrarea citată.

Se știe că limba albaneză, în afară de elementul indo-european de bază, mai are un număr de cuvinte destul de mare de origine latină. Toate aceste cuvinte țin de domeniul latinității orientale, mai ales că unele din ele lipsesc din celelalte limbi romanice. Examinând cineva cu atențiune răspândirea acestor cuvinte la Albanezi și Români, va observà că multe din ele care există atât la Albanezi cât și la Dacoromâni, lipsesc la Aromâni. Această lipsă a cuvintelor latinești comune pentru Albanezi și Dacoromâni nu s'ar puteà explicà numai prin dispariția lor din graiul Aromânilor. Sunt unele din ele care se arată strâns legate de viața Aromânilor. În afară de aceasta, ele sunt relativ multe. S'ar fi putut pierde zece-douăzeci, nu însă cincizeci și patru câte există la Albanezi și Dacoromâni, lipsind la Aromâni. Această nouă constatare ne dă încă un indiciu pentru mai marea apropiere, în perioada despre care ne ocupăm, între Albanezi și Românii din nordul Dunării, decât între Albanezi și Românii din sudul Dunării [1]).

Iată aceste cuvinte:

ADMISSARIUS dacor. armăsar, alb. harmëshuar.

ASSULA dacor. așchie, alb. ashkjë.

AVUNCULUS dacor. unchiu, alb. unkj.

BRACA dacor. bracă (întrebuințat mai des în Bucovina la pl.) braci «izmene» (Candrea-Densusianu, Dicț. Etim., 173) cu derivatele

[1]) Al. Philippide, *Orig. Rom.* II, 631 urm.

latinești păstrate în dacor. *brăcire* < BRACILE (Candrea-Densusianu, *ib.*, 74), *brăcină* <* BRACINA (ib. 175), *brăcie* <* BRACILIA (Pușcariu, Etym. Wb., 215), *îmbrăcà* <* IMBRACO, -ARE, desbrăcà <* DISBRACO, -ARE. În alb. avem *brekë*. Din acesta Aromânii din Albania, în special cei din Tirana, au *brecuše* « un fel de pantaloni largi », împrumut nou (Th. Capidan, Fărșeroții, p. 23).

CIRCARE dacor. cercà, alb. kërkoj.

COGITARE dacor. cugetà, alb. kujtoj.

* COMPITARE (= COMPUTARE) dacor. cumpătà, alb. kupëtoj.

DAMNARE dacor. dăunà, alb. dëmoj.

DAMNUM dacor. daună, alb. dëm.

DESIDERARE dacor. deșirà (vechiu), alb. dëshëroj.

FESTUS dacor. hiestru (G. Giuglea, Cercetări Lexicografice, p. 8), alb. thieshtë.

FOSSATUM dacor. sat, alb. fshat.

FRUCTUS dacor. frupt, alb. fryt.

GENS GENTEM dacor. gint (vechiu), alb. gjint. Cuvântul albanez există și la Aromâni, însă ca împrumut nou dela Albanezi.

INVĬTARE dacor. învità, alb. ftoj.

AMĬTA dacor. mătușe, alb. emtë.

NATURA dacor. natură (cuvânt popular în Banat, cf. Pușcariu, Etym. Wb., 1159), alb. natyr.

PACARE dacor. împăcà, alb. pakoj.

PAX PACEM dacor. pace, alb. pakje.

PENSARE dacor. apăs, pëshoj.

TAURUS dacor. taur, alb. ter. Forma aromână tavru poate să fie din limba gr. ταῦρος.

FASCIOLARE dacor. înfășur, alb. me fshollë.

CURTIARE dacor. crutà, alb. kurtsej.

CURTUS, -A, -UM dacor. scurt, alb. shcurt. Cuvântul albanez a pătruns ca împrumut în dialectul aromân: *šcurtu* «Fevruarie ».

ANGELUS dacor. înger, alb. ëngjëll.

ASPER, ASPRA, ASPRUM dacor. aspru, alb. ashpërë.

BUBALUS dacor. bour, (mai vechiu) buăr, alb. buall. Cuvântul albanez a trecut ca împrumut la Aromâni: *buval* « bivol ».

CALENDARIUS dacor. cărindar, alb., cu substituire de sufix, kallënduar « Ianuarie ».

CĬCHORIA dacor. cicoare, alb. coȓè.

SECRETUS dacor. secret « loc părăsit, pustiu » (Pușcariu, Etym. Wb., 1575), alb. shkret. Cuvântul albanez a trecut ca împrumut la Aromâni, cu înțelesul modificat: *šcret* «într'o ureche».

SESSUS dacor. șes, alb. shesh.

SIMILARE dacor. sămănà, alb. shembëllej.

STATUS dacor. stat « statură », alb. shtat.

STRATUM dacor. strat, alb. shtrat.

* TENDA (dela TENDERE) dacor. tindă, alb. tëndë.

TRISTUS, -A, -UM dacor. trist, alb. trishtoj « mă speriu, tremur ».
VADUM dacor. vad, alb. va.
VERSUS dacor. viers, alb. vjersh.
* HOSPITARE (= HOSPITARI) dacor. ospătà, alb. shpëtoj.
LABRUSCA dacor. lăuruscă, alb. ljërushk.
LAURUS dacor. laur, alb. ljar.
MISERERE alb. mëshirë « compătimire, milă », în dacor. avem measer (vechiu) din MISER, -A, -UM.
PASSUS dacor. pas, alb. pash.
SALVIA dacor. salbie, alb. shabì.
* IN-CHORDARE (dela CHORDA) dacor. încordà, alb. ngorth.
JUDEX dacor. jude, alb. gjykj.
LINEA dacor. iie, alb. ljinë.
POPULUS dacor. popor, alb. popull. Cuvântul albanez a trecut ca împrumut la Aromâni.
SCŬTUM dacor. scut, alb. shkjyt.
SPODIUM dacor. spuză, alb. shpuzë.
SŬMMA dacor. sumă (vechiu), alb. shumë.
TEMPORA dacor. tâmplă, alb. tëmbljë.
FEBRARIUS (= FEBRUARIUS) dacor. făurar, alb. fruer și fluer. În arom. flivar este din gr. φλεβάρης,

Ca încheiere la cele spuse până acì, trebuie să mai adăugăm că, în ce privește legăturile dintre Aromâni și Albanezi din această perioadă, Românii din Albania cunoscuți sub numele de Fărșeroți nu arată nimic mai vechiu în graiu în raporturile lor cu Albanezii decât Aromânii de pretutindeni. În privința aceasta sunt interesante concluziile la care am ajuns în studiul citat (p. 147) despre vechimea Fărșeroților în Albania: « În ceeace privește, acum, vechimea Fărșeroților în Albania, asupra acestei chestiuni datele lingvistice nu ne dau lămuriri precise. Din materialul studiat până acum, se poate face următoarea constatare: după cum Aromânii din Tesalia și Epir nu au nimic mai vechiu din contactul lor cu Grecii, care să nu se găsească și la ceilalți Aromâni din Macedonia, unde n'a existat și nu există Greci propriu zis, tot așà și Fărșeroții din Albania nu păstrează nimic mai vechiu din contactul lor cu Albanezii, care să nu se găsească la Aromânii din celelalte ținuturi, în care Albanezii sau nu există sau sunt de curând veniți ».

« Date lingvistice despre un contact străvechiu dintre unii și alții, ceva mai pronunțat decât l-am cunoscut în raporturile albano-române, nu există. Din această constatare rezultă: sau că Fărșeroții au venit mai târziu acolo unde îi găsim azi în mijlocul Albanezilor; sau că Albanezii s'au coborît mai târziu în părțile centrale și meridionale ale Albaniei.

« Pentru aceste două posibilități ne vorbesc nu numai datele lingvistice, dar și dovezile istorice: oricâți Albanezi vor fi existat odată în Albania centrală și meridională, grosul populațiunii albaneze de mai târziu s'a coborît din părțile de miazănoapte. Și tot așà, oricâți Aromâni străvechi

vor fi existat odată ca populațiune flotantă în Albania, grosul ei a venit tot din miazănoapte, de acolo unde, împreună cu Dacoromânii, au format odată limba românească unitară ».

2. În stadiul al doilea au pătruns toate cuvintele de origine albaneză din dialectul aromân, care nu se găsesc în dialectul dacoromân, și se întrebuințează în graiu de către toți Aromânii, oriunde se găsesc cu așezările lor, în Tesalia, Epir, Olimp, Macedonia, Tracia sau aiurea. Aceste cuvinte au pătruns în limba Aromânilor după despărțirea lor de Dacoromâni. Ca împrumuturi mult mai nouă decât cele care au pătruns în primul stadiu, n'au suferit aproape nici o prefacere în pronunțare. Deaceea ele se recunosc mult mai ușor decât cele dintâi.

Dacă vom încercà acum să stabilim caracterul acestor cuvinte, după însemnare, vom vedeà că în primul rând avem o serie de forme care țin de viața păstorească. Dealtfel, acest caracter îl arată și împrumuturile din primul stadiu, ca arîndză, amură, gălbadză, tsarcu, etc. Dintre cuvintele păstorești din stadiul al doilea avem: *bal'u* (despre cal) « cu o pată albă în frunte » (alb. baljj̊); — *bucuvală* « mâncare preparată din pâine, unt și brânză, călită bine la foc » (alb. bukuvalje); — *δală* « un fel de zară » (alb. dhallë); — *daš* « miel de casă, care umblă după copii » (alb. dash); — *g'elă* « mâncare » (alb. gjellë); — *g'iză* « urdă de calitate mai proastă, un fel de jintiță » (alb. gjizë); — *k'ipru* (kipur) « clopoțel, zdrângănel » (alb. kjiprë); — *l̥eangă* la început trebuie să fi avut înțelesul de copoiu; astăzi însemnează fig. « lungan, șuiu » (alb. ljangua, cf. Th. Capidan, Dacoromânia II, 396); — *l'ar* (despre oi și câini) « pestriț (alb. ljarë); — *mušcă* (în Gopeși și la Aromânii din Albania) « catâr, mușcoiu » (alb. mushkë, mushk); — *mušcur* (despre capre) « alb la urechi și la nas » (cf. alb. mushkulyer, G. Meyer, Alb. Wb. 294); — *počŭ* « ulcior » (alb. potsh); — *sfîrličŭ* « lemn cu care se bate laptele în putină, bătător » (alb. fëlitsh, fëritsh); — *šigun(ă)* (pe care Românii din Epir o numesc tsipune) « un fel de tunică din lână albă sau neagră » (cf. Th. Capidan, Românii Nomazi, 81) alb. dshgonë; — *tălăgan* « mantă de lână cu glugă » despre care vezi Th. Capidan, ib. 88 (alb. talagan); — *păi̯tescu* « tocmesc un lucrător, servitor cu plată (alb. pajtoj).

În ce privește celelalte cuvinte, ele sunt, după cum se poate vedeà din lucrarea mea citată, destul de numeroase, și reprezintă tot felul de noțiuni, dintre care unele ca *bană* « viață »), *bănedzŭ* « trăiesc », *minduescu* « gândesc, cuget », sunt singurele întrebuințate la toți Aromânii.

3. În stadiul al treilea, influența albaneză se arată în graiul Românilor din Albania. Aceștia, trăind în mijlocul Albanezilor și în cea mai mare parte cunoscând limba albaneză tot așà de bine ca și dialectul lor, au primit o mai mare înrâurire albaneză atât în manifestările lor spirituale și artistice cât și în graiu.

Literatura populară a popoarelor din sudul Dunării arată o asemănare mare în ce privește motivele care stau la baza poveștilor populare. După cum, însă, această asemănare pentru Aromânii din Tesalia și Pind se

apropie mai mult de literatura greacă, sau pentru cei din Macedonia de literatura slavă, tot așà asemănarea poveștilor aromânești din Albania se apropie, unele chiar până la identitate, de literatura populară albaneză. Ceva mai mult, chiar melodia cântecelor acestor Aromâni se identifică cu aceea a cântecelor albanezești.

În ce privește limba, influența albaneză s'a exercitat mai puțin în lexic. Pentru un popor ca Fărșeroții, care locuesc în inima Albaniei și sunt înconjurați numai de Albanezi, prea puține sunt cuvintele albanezești care au intrat în graiul lor. Ele apar mai întâiu în lucrările scriitorilor aromâni din sec. XVIII, mai ales în Codicele Dimonie, după aceea în graiul zilnic al Fărșeroților. Puține din ele au trecut în limba celorlalți Aromâni. Astfel, forme ca: *cănușescu* « ameninț » (alb. kanos) Cod. Dim. 101ᵇ/16; *coθră* « murdărie, spurcăciune » (alb. kothrë) Dan. 155/22, Uc. 48/25; *cufumă* « cadavru » (și cuhumă, cuhma din alb. kufomë < gr. *κούφ ος* « gol ») Cod. Dim. 81ᵇ/14, 121/6; *fae* « păcat » Cod. Dim. 79ᵇ/6; *k'endră* (kindră, alb. kendrë) « adunare de oameni » *acats kendră* « stau locului » Cod. Dim. 111ᵇ/10; *răzuescu* « dărâm » (alb. rëzoj) Dan. 154/21, 174/31; *rucuescu* « țin, apuc » (alb. rok id.) Cod. Dim. 83ᵇ/20; *širuescu* « taiu cu ferestrăul » (alb. sharoj) Dan. 154/21; *špuluescu* « spăl » (alb. shpljaj id.) Cod. Dim. 39/4; *šurduescu* « asurzesc » (alb. shurdoj); *voză* « sticlă » (alb. vozë) Cod. Dim. 14/10 etc., etc. nu se cunosc în graiul Aromânilor din Macedonia, cu atât mai puțin la cei din Epir și Tesalia. Tot așà cuvinte ca: *tepăr* « mai mult » (alb. tepër); *măiaŭă* « vârf » (alb. majë); *brecuše* « pantaloni negri și largi » (alb. brekë, pl. brekashe); *vălment* « război de țesut » (alb. avlëmënt); *bărduše* « frumușică » (alb. bardh alb, frumos) etc. etc., întrebuințate zilnic în graiul viu la Fărșeroți, ca albanezisme, sunt necunoscute de ceilalți Aromâni.

În schimb, modificările de sunete datorite înrâuririi albaneze, au avut mai mare întindere în graiul Aromânilor. Odată cu răspândirea Românilor din Albania în Macedonia și în celelalte centre din nordul Peninsulei Balcanice, din cauza evenimentelor din sec. XVIII, unele particularități de graiu, au trecut la populațiunile cu graiu grămustean. La început, ele se arătau numai în limba Românilor din Albania așezați printre Grămusteni; mai târziu, prin încuscrire, și aceștia au împrumutat ceva din particularitățile lor.

Aceste particularități au fost studiate pe larg de mine în cele două lucrări citate. În această lucrare, ele sunt tratate la §§ 99, 207, 275.

Tot acì trebuie să amintesc că există unele expresiuni în graiul Aromânilor din Albania, care se întâlnesc și în limba albaneză. Foarte multe din ele sânt cunoscute în celelalte limbi balcanice. Eu voi da pe acelea numai, care le-am auzit la Fărșeroți, și, pe cât știu, n'au mai fost relevate până acum.

tǫag mănă (trag mâna) « mă las de ceva » în fraza *nu tǫăpse măna di fuǫil'e šu-l vătănaǫă* = nu s'a lăsat de hoții și l-au ucis, *nu tǫapse măna pănă nu-l' dęde păǫăzyi*; în albaneza: *helqj doǫë* « trag mâna »:

u s-helqj dorë nga ti = eu nu mă las de tine. Dela verbul *helqj* și *dorë* avem în alb. substantivul nou format *dorëheqj* « demisie »: *Mbreti pranoj dorëheqjin e këshillit ministruer* = regele a primit demisia consiliului de miniștri. În aromână am aveà: *tradzire di mînă*, cu înțelesul de « părăsire, abandonare ».

me-acats di păoă (mă prind de bani, adică încep să câștig ceva bani), în fraza: *după ndoĭ añ n-acătsăm ĭaoă di păoă* = după câțiva ani, iarăși am început să facem ceva parale. În albaneza: *u kjep prapë nga para* = începe din nou să facă parale (Pedersen, Texte, 146), o construcție identică cu expresiunea aromânească: *u kjep*, formă pronominală, « mă prind » și « *nga para* « de parale ».

scoti ti măcaoi (scoate de mâncat, adică câștigă atât, cât să se hrănească): *scoti maš ti macaoi* = câștigă cât să trăiască. În albaneza: *ndzir sa haj bukë* = câștigă cât să mănânce pâine. Și aci avem *ndzeř* aor. *ndzořa* cu înțelesul « trag » și « scot ».

di oară (de oră, adică de timpuriu, de cu vreme): *nă sculăm dioară* = ne-am sculat de timpuriu. În albaneză: *heret* și *hershëm* « de vreme, de timpuriu » derivate din *heř* (< lat. *hora*). În aromâna, *oară* are înțelesul de « timp, vreme », pe lângă cel de « oră » și « dată »: *după năh'am di oară* = după puțină vreme. *Are oară di atuntsea* = e timp mult de atunci. În albaneza are acelaș înțeles, căci avem *at here* = în vremea aceea, atunci.

făoă maodzine (fără margine, nemărginit, nemăsurat, foarte mult): *aoăcoaoi făoă maodzine* = frig mare, foarte mare. În albaneza: *pa ane* = fără margine: *e djali ugëzua pa anë* = și băiatul se bucură foarte mult (G. Meyer, Alb. Gramm. 66/16).

soie = neam. Are și înțelesul de « fel ». *tsi soie di om ya'ste aist* = ce fel de om este acesta. În albaneza la fel: *tsh-far njeriu âsht ky*, în care *far* din *farë* însemnează « neam » și « fel ».

liturǵie = prescure. Însă înțelesul de bază este « liturghie ». În albaneza avem *meš* prescure din lat. *missa*.

loc are în aromână, pe lângă înțelesul din dacoromâna, și pe acela de « țară ». *Dit loclu a nostru* însemnează din părțile noastre din țara noastră. În albaneza la fel: *vend* « loc » și « țară »: *Vendi i unë prej okupacioneve të dryshme të huaja ka pasë patim e keq për me jet mbrapa në tshdo pikë të kytetënimit* = țara noastră, din cauza diferitelor ocupațiuni străine, a avut nenorocirea ca să rămână în urmă în orice privință a civilizației (*Gazeta e Re* din 18 Ian. 1929).

ápiră se face ziua. Întrebuințat personal cu subiectul unei persoane: apir, apirĭ, etc. însemnează « petrec noaptea până în fapt de zi la cineva s. undeva ». În albaneza *gëdhîj* cu înțelesul de bază « a se face ziua », mai are și înțelesul al doilea din dialectul aromân.

strimtu și *stres* însemnează « strâns, îngust » și « zgârcit »: *easti multu stres*: este foarte zgârcit. În albaneza la fel: *shtreit* = propriu zis « îngust » și « zgârcit ». Un al treilea înțeles este și acela de « scump », desvoltat tot din înțelesul de « zgârcit ».

va pers. 3 sing. ind. prez. dela « voi » însemnează în arom. și « trebuie » În albaneza avem *duhet*, forma pasivă dela *dū*, *do*, *do* = vreau, vrei, vrea, care însemnează este de trebuință, trebuie ».

šed în aromâna, în afară de înțelesul propriu care există și în dacoromână, mai are și pe acela de « a sta, a rămâneà ». În albaneza verbul *r̄i* însemnează « șed » și « rămân ». *Ai ndejt shum vjet ke i pasmi* = el rămase multă vreme la bogătașul.

lo̢at însemnează « luat » și « nebun ». În albaneza la fel: *mar̄e* part. lui mar̄, mer̄ mer̄ (iau, iai, ia) are aceeași însemnare de « luat » și « nebun ».

esŭ însemnează « ies » și « am scaune ». În albaneza *dalj* are acelaș dublu înțeles: *nuk mun-të dalj* = nu pot să ies, adică n'am scaune.

matsin însemnează « macin » și « diger ». În albaneza avem *bëluj* = a măcinà și a digerà.

cătîndoraš din *cântătoraș* (dela cântător, cf. Dacoromania III, 757) cași în dacor. *cântător* își are corespondentul său în albaneză: *këndesi* « cocoș » dela *këndoj* « cânt »: *këndesi na zgjuan nga gjumi* = cocoșul ne deșteaptă din somn.

k'ar « apusul soarelui »: *loc tu k'are* = regiune situată la apus. Ca nume de loc. *k'are* există și în Albania. În albaneza avem *hump* cu înțelesul *pierd*, ca în arom. *k'are* pers. 3 sing. ind. prez. dela *k'er* « pier », și « apun » despre soare.

džoc dit loc (joc din loc, adică mă mișc, plec, mă depărtez): *de̢anda džucăm dit γoc* = de când ne-am mutat, ne-am mișcat. Această expresie se întâlnește și în prefața lui Constantin Ucuta, când se încearcă să justifice existența elementelor străine în dialectul aromân: *Că de cacum ǧucăm de locŭ, š-de tru patriδă, nă misticăm cu alte soi š-alăcsim ši zbo̢ar̄ăle* = căci de când ne-am mișcat din loc și din patrie, ne-am amestecat cu alte neamuri și am schimbat și cuvintele, p. 65) În albaneză, avem aceeași expresie în fraza: *kurkush nga pritësit nuk lozte nga vëndi* = nimenea dintre cei ce așteptau nu a jucat din loc (adică nu s'a mișcat). Cf. Gazeta e Re nr. 135, din 15 Aprilie 1929. Tot așa în: *lyi kryet* = joc capul, adică mișc capul, în fraza: *en ai, kji ishte n tabut, luite kryt* = și acela care erà pe catafalc mișcà din cap (Maximilian Lambertz, Albanische Märchen, p. 123 basmul 16.

tiñie (cinste, onoare, ca preț): *tsi tiñie caftsă?* = ce preț ceri? În albeneza: *ndër* = cinste și preț: *do t e setsh me ndër të math* = o să le vinzi cu preț mare (G. Meyer, Alban. Gramm., p. 58/28). Înțelesul se datorește limbii grecești, căci acì avem pentru « preț » cuvântul = onoare. *αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει τιμήν* = acest lucru n'are preț.

mi l'a dorlu (mă ia dorul, adică mă apucă dorul): *mi γo do̢ru* = m'a apucat dorul. În albaneza *më mer̄ mali* = mă apucă dorul, o formațiune cu verbul *mer̄* care însemnează « iau ». Tot așà în aromâna: *mi l'a somnul* = m'apucă somnul; în albaneza: *më mer̄ gjumi* = mă ia somnul.

leg zbor (leg cuvânt, adică mă leg, mă oblig): *avëam ligată zbo̢r̢ maš ti un an* = mă obligasem numai pe un an. În albaneză: *lidh fjaljë*

în fraza: *ariu koha e të tre vjetevet kjë kish lidhur fjaljë me tëmmën* = sosì vremea celor trei ani, când se obligase față de mă-sa (G. Meyer, Alb. Gramm. 59/24).

s-fatse (se face, pentru copiii care se murdăresc în izmene) *s- fatse tu zmeani ca nisl'i* = se murdărește în izmene ca copiii mici. În albaneză avem acelaș cuvânt pentru aceeași însemnare: *iš bërë njera në brez* = erà făcut până la brâu, adică umpluse izmenele bine (Pedersen, Texte, 54).

l'-armasi k'efea (i-a rămas cheful, adică a devenit indispus, nu mai are nicio poftă, s'a supărat puțin, nu i-a căzut bine. În albaneza: *i mbeti kjejfi* = i-a rămas cheful, nu mai are nicio poftă (Pedersen, Texte, 95/22).

in l'aŭ vetea (îmi iau firea, adică îmi vin în fire). Este, după cum arată însuși cuvântul *vete*, o traducera a expresiunii albanezești, *mar vehten*. Într'un basm, întâlnim la Meyer: *më parë e dha të hāje, kjë të mar vehten* = mai întâiu îi dădù ca să mănânce, spre a-și venì în fire, a prinde puțin curaj (p. 58/23).

troară însemnează repede, iute și, ca formațiune, este: *tru* + *oară* acelaşi cu albanezescul *ndë tshas* = imediat, repede: *shkoj ndë tshas e vaiti tek i bir i mbretit* = s'a dus repede la fiul împăratului (G. Meyer, Alb. Gramm. 58/32).

În afară de aceste expresiuni, există o serie de cuvinte cu o desvoltare semantică care merge paralel în dialectul aromân și în limba albaneză:

apro'k'u = apropiu. În afară de acest înțeles are și pe acela de « a primi ». În albeneza la fel: *nkjas*, *nkjasem* = apropiu, mă apropiu, însă la forma activă *nkjas* și cu înțelesul « primesc »: *po ky s i a nkjasi tuke thënë* = iar acesta nu i-a primit [banii] spunând . . . (G. Meyer, Alb. Gramm. 67/23).

sartsină se întrebuințează cu înțelesul de « povară » și « însărcinată »: *Armase sartsină*: a rămas însărcinată. În albaneza: *barë* « sarcină » și « însărcinată » la fel ca și *mbarsë*.

noauă și *nauă* atât la Românii din Albania cât și la cei din Macedonia, probabil originari din Albania, însemnează « nouă » și « noră », față de socri, iar « mamă » față de copiii ei. În Albaneza *e re* femininul dela *i ri* «nou », « noră » și « nevastă tânără ».

4. *Elementul slav*

Ca și cuvintele grecești și albanezești, elementul slav a pătruns în dialectul aromân în trei perioade: 1. una veche; 2. alta mai nouă; 3. una locală și mai nouă. Ne vom ocupà cu fiecare pe rând.

1. Din punctul de vedere paleontologic, elementul slav este interesant atât pentru vechimea influenții slave la Români, cât și pentru transformările ce au suferit cuvintele slave în dialectul aromân. Oricând

s'ar admite, din punctul de vedere istoric, atingerea poporului român cu Slavii, primele cuvinte care au intrat în limba română trebuie să se fi introdus încă pe când Aromânii și Dacoromânii locuiau laolaltă în unitate teritorială. Aceasta rezultă din faptul că un mare număr de cuvinte paleoslave din graiul Dacoromânilor se găsesc și la Aromâni. Ceva mai mult, ele există și la celelalte două populațiuni românești: Meglenoromânii și Istroromânii (cf. Th. Capidan, Meglenoromânii, I, 88; Sextil Pușcariu, Istroromânii, II, 221). Aceasta este o dovadă că ele au pătruns în limbă, în vremea când poporul român nu erà despărțit în populațiunile actuale. Și fiindcă știm sigur că Aromânii se aflau coborîți în sudul Dunării înainte de sec. X, putem deduce cu aceeaș siguranță că primele cuvinte slave pătrunse în limba română au intrat înainte de acest veac și în nici un caz după. Aceasta este dealtfel și părerea tuturor filologilor români și străini, afară de I. Bărbulescu, care pe nedrept susține că influența slavă la Români ar fi început după sec. XI [1]). Începutul târziu al înrâuririi slave nu se poate explicà nici din punctul de vedere istoric. Noi nu suntem de părerea lui N. Iorga care admite că Slavii ar fi existat în Dacia înainte de era creștină [2]). Credem cu Niederle că invazia lor în Dacia va fi început prin sec. III și IV, mai ales că pe la începutul sec. VI prezența

---

[1]) În *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, Ilie Bărbulescu, reproducând cele repetate aproape timp de un sfert de veac cu privire la începutul influenţii slave la Români după sec. XI, nu aduce nimic nou pentru susţinerea unei teze atât de greşite. Aceeaşi constatare se poate face şi pentru prefacerea lui ѫ în *un*. Toată expunerea este atât de confuză, încât cu greu se poate înţelege ceeace vrea să spună autorul. Ca probă citez concluziunile autorului: «Aceste consideraţii arată, dar, că şi aceste cuvinte cu *un* în loc de plsl. ѫ din Categ. I nu au venit în româna din aceasta, adică cu *on*, ci au venit chiar cu *un* din alt studiu (ce nu avea la ele *on* = plsl. ѫ), al limbii slave care ni le-a dat» (p. 274) Bărbulescu nu crede în desvoltarea lui *on* (din ѫ) pe teren românesc. De această părere sânt şi eu şi cred că Al. Rosetti (*Revista Istorică Română* II, 150) greşeşte când, reproducând o părere veche, susţine că «ǫ a fost redat în aromâna prin *un*, ca O + N de origină latină». Admit mai de grabă că *on* din ѫ a trecut în *un* într'un graiu vechiu slav, care va fi fost intermediar între bulgara şi sârba şi din care azi nu ne-au rămas urme decât în împrumuturile slave din limbile balcanice şi în toponomastica balcanică (cf. A. M. Seliștev, *Slavjanskoe Naselenie v Albania*, 1931, p. 292) decât că *un* a provenit din ѫ ca în elementele latine. De aceea, nici formele cu *un* din ѫ în limbile greacă şi albaneză (cf. alb. *sundoj* din paleosl. сѫдити) nu se pot explicà printr'o evoluţie internă, cum admite Rosetti pentru cuvintele pe care le-am dat din limba greacă. (*Revue de Ling. Rom.*, III, 229.) Forma albaneză *sundaj* nu este nici măcar dintre acele puţine vechi elemente slave care arată *ʂ* pentru *s*. (Norbert Jokl în *Indogerm. Forsch.* XXXVI, 151, 152). Pătrunzând în limba alb. după sec. IX sau X, *un* pentru ѫ din *sundoj* se poate explicà numai din limba slavă. Acelaş lucru trebuie să-l admitem şi pentru cuvintele româneşti.

[2]) «În ce privește Ardealul, trebuie să se creadă că împreună cu Dacii, alături de Daci, a existat în Ardeal în vremurile cele mai vechi și o oarecare populaţiune slavă ca Sarmaţii de odinioară, care nu erau Sciţi, dar cuprindeau în bună parte și Slavi». (N. Iorga, *Români și Slavi, Români și Unguri.* Două conferinţe ale Institutului pentru Studiul Europei Sud-Orientale. Bucureşti (1922), 12). Vezi şi Th. Capidan, *Vechimea Slavilor în Dacia* în «Almanahul Aromânesc» (1928), p. 34.

lor în număr mare în Peninsula Balcanică este atestată. Ar fi prin urmare de neadmis ca un popor ca Slavii, cari se ivesc printre Români atât de timpuriu, să-şi înceapă influenţa lor asupra Românilor abià după sec. XI. În cazul acesta, asemănările dintre elementul slav aromânesc şi elementul slav dacoromân chiar în prefacerile de sunete neregulate, cum este bunăoară *sŭto*, care a dat la Aromâni şi Dacoromâni *sută* (cu ŭ: u), ar rămâneà enigmatice.

În contra părerii unei influenţe slave târzie la Români, vorbesc toate cuvintele paleoslave ca: niveastă, leane, culindă, pumean, scumpu, etc. pe care le-am tratat în studiul meu *Elementul slav în dialectul aromân*, şi asupra cărora nu mai pot reveni. Acì mai adaog că vechimea elementului slav în limba română se arată şi în reflexele celor două sunete ѫ şi ѧ din limba română. Oricare ar fi explicaţia lui ѫ în *un*, ca în скѫпъ: scumpu, dacor. scump, fie că el vine prin filiaţiune veche sârbească, cum am admis (*o. c.*, 38), fie că s'ar puteà explicà într'alt fel, faptul că atât la Aromâni cât şi la Dacoromâni a ajuns la acelaş rezultat, dovedeşte că evoluţia lui spre *u* s'a petrecut în vreme ce Aromânii trăiau alături de Dacoromâni, prin urmare înainte de despărţirea lor definitivă în Peninsula Balcanică.

Despre celelalte schimbări pe care sunetele paleoslave le-au suferit în dialectul aromân, ca şi despre unele influenţe gramaticale (vocativul în o, sufixe, prefixe, întrebuinţarea infinitivului) şi semantice, asupra cărora am vorbit odată pe larg, trimet pe cititor la lucrarea citată.

2. După despărţirea Aromânilor de Dacoromâni, ei n'au încetat raporturile cu Slavii, deoarece există în graiul lor cuvinte slave din această perioadă care sunt răspândite la toate tulpinile aromâneşti. Faptul pare oarecum ciudat pentru populaţiunile aromâneşti din Tesalia şi Epir, unde astăzi nu există Slavi. Cuvintele slave pe care le au Românii din aceste ţinuturi trebuie să le fi împrumutat sau din timpul pe când se aflau cu aşezările mai în spre miazănoapte, sau chiar acolo unde se găsesc azi, admiţând în cazul din urmă că, la coborîrea lor în ţinuturile din sud, au găsit populaţiuni slave care mai târziu au fost desnaţionalizate. Pentru această din urmă eventualitate vorbesc şi numele de localităţi slave din Tesalia şi Epir ca: Târcol, Breaza, Bozovo, Dobrinovo, Leşniţa, Grebeniţi, Trâstenic, Dragari, Doliani, Leascoviţ, Siracu, Lepeniţi, etc., pe care le ocupă Aromânii şi în care nu există Slavi (Dacoromania, I, 419).

În această perioadă au pătruns în dialectul aromân cele mai mare număr de cuvinte slave. Multe din ele se întâlnesc şi în celelalte limbi balcanice, ca greaca şi albaneza. Deaceea, ele ţin aproape în majoritate de limba slavă, dialectul macedonean.

Dintre acestea avem:

Verbe: *arujescu* (despre cal) « nechez » (bg. rŭžŭ); *căpăţescu* (refl.) « mă prăpădesc » (bg. okapuvam); *gribuescu* « devin cocoşat, mă gârbovesc » (bg. grŭbovŭ); *ndăhnescu* (despre carne stricată) « miroase » (bg. duham), etc.

Adjective: *arud* (despre lână) « moale » (bg. ruda); — *blănav* « care nu are gust » (bg. blanav); *crehtu* « fraged, tânăr » (bg. krehŭkŭ); *dobru* « bun la inimă, blajin » (bg. dobŭr), etc.

Cuvinte referitoare la animale, plante, casă cu obiectele de trebuință, scule, mâncări, etc. etc.

3. Elementul slav din această perioadă ține de împrumuturile cele mai nouă. Aromânii din Macedonia cunoscând aproape mai toți bulgărește, au primit o serie de cuvinte slave care sunt necunoscute pentru ceilalți Aromâni. Ele nu sunt multe, însă, atâtea câte sunt, nu pot fi înțelese de ceilalți Aromâni.

Dintre acestea avem:

Verbe: *apugudescu* (la ceilalți Aromâni tihisescu din ngr.) « nemeresc »; *gălinisescu* (alături cu disńerdu tot atât de obișnuit) « desmierd », *čepcuescu* « pișc » etc.

Adjective: *cumălindru* « șiret »; *grozdaven* « grăsuliu, durduliu », etc.

Substantive: *bișcă* « nume de joc la copii, unghie de porc »; *boză* « bragă »; *gugučе* etc. Pentru celalte cuvinte a se vedeà lucrarea mea citată, pp. 24, 52, și Tache Papahagi în Grai și suflet, II, p. 394.

5. *Elementul turc*

După influența greacă în dialectul aromân, vine, ca lexic, influența turcă. Numeric, cuvintele turcești întrec pe cele slave și vin după cuvintele grecești. Această mulțime de forme turcești s'a introdus atât din graiul viu cât mai ales prin administrație. Stăpânirea turcească din ținuturile ocupate de Aromâni luând sfârșit abià cu războiul balcanic (1912), înrâurirea ei asupra graiului aromânesc s'a exercitat timp de mai multe secole, adică dela invadarea Turcilor în Peninsula Balcanică [1]). Urmările acestei înrâuriri se văd, astăzi, mai mult în lexic decât în gramatică.

Dacă însă celelalte influențe străine au pătruns direct în graiul Aromânilor, din contră, unele cuvinte turcești s'au putut introduce in dialect și prin mijlocirea grecească sau bulgărească. N'avem vreun mijloc, cu ajutorul căruia am puteà stabilì care anumite forme turcești au

[1]) În *Numiri etnice la Aromâni*, p. 24, Per. Papahagi, spre a arătà raporturile mai vechi care au existat odată între Aromâni și unele din populațiunile altaice, susține că forma feminină dela turcu ar fi numai *turcă* și că forma *turkisă*, din neogreacă, nu se constată. Deacì apoi se trag concluzii și asupra vechimii cuvântului Turc care ar fi pătruns la Aromâni prin Agari, Avari, etc., înainte de pătrunderea Turcilor în Europa. Mai întâiu, fonetismul cuvântului *turc* nu arată nimic particular ca să justifice tragerea de concluziuni atât de importante pentru vechimea raporturilor aromâno-turce, chiar când ele sânt aprobate de N. Iorga (cf. *Rev. Ist.*, XII, 122—123), iar forma *turk'isă*, pe care Papahagi nu o cunoaște, este singura existentă pentru femininul lui turc în Bitolia, Crușova, etc., adică la Aromânii din nord și peste tot în Macedonia, unde influența greacă nu se arată atât de intensă ca în graiul din sud.

pătruns direct și care indirect. Atâta se știe numai că cea mai mare parte din cuvintele turcești, care se găsesc la Aromâni, există și la celelalte neamuri din Peninsula Balcanică. Dintre acestea, Grecii din sud au putut da unele Românilor din Pind și Tesalia, iar Bulgarii din nord Românilor din Macedonia.

Cuvintele turcești din dialectul aromân nu trebuie căutate întotdeauna în formele literare înregistrate în dicționarele turcești cunoscute. Dacă ar fi să derivăm toate împrumuturile din formele înregistrate în dicționare, atunci ar trebuì să tratăm pagini întregi despre schimbarea sunetelor. Aceasta însă pare inutil, deoarece Aromânii neînvățând turcește în școală, formele literare le erau necunoscute. De aci, dar, urmează că cele mai multe au pătruns din limba turcă populară, vorbită de către coloniștii și funcționarii turci așezați în Macedonia.

În ce privește acum forma acestor cuvinte în dialectul aromân, n'a suferit prefaceri simțitoare.

Dintre vocalele accentuate, *-a* final a trecut în *-ă*, din motivele expuse la § 8. Dintre vocalele neaccentuate, *a* a trecut în *ă*, iar *e* și *o* în *i* și *u*. Restul a rămas neschimbat. La consonantism avem foarte puțin de observat. Consoanele labiale arată foarte rar alterarea care se observă la unele cuvinte grecești și slave.

Iată cum se prezintă lexicul, după categoriile de cuvinte care au intrat în dialect:

Locuința cu toate dependințele: *ahure* « grajd » (turc. akhîr), cu trecerea lui î: u și în alb. *ahur*, G. Meyer, Alb. Wb. 5, ngr. *ἀχοῦρι* ib., bg. *ahăr* etc.; *ambare* « hambar » (turc. hambar), alb., bg. ambar, ngr. *αμπάρι; băhčè* (băfčă) « grădină » (turc. bahče), alb. bahče, bg. bahča, bafča; *băğè* (băğă) « coșul la cămin » (turc. baġa), alb., bg. baġa; *čirdak'e* (čărdak'e) « ceardac » (turc. čardak), alb. bg. čardak, gr. *τσαρδάκι čiflik'e* (čuflik'e) « moșie » (turc. čiflik din čiftlik), alb., bg. čiflik, gr. *τσιφλίκκι; direk* (rar direk'e) « stâlp » (turc. direk), alb., bg. direk; *duk'ane* (duγane) « prăvălie », alb., bg. dukjan, ngr. *ντουκιάνι; dulape* « dulap » (turc. dolab), alb., bg. dolap, ngr. *ντουλάπι; hămame* « baie » (turc. hamam), alb., bg. hamam; *odă* (udă) « odae » (turc. oda), alb. odë, bg. oda și odaja; *pingere* « fereastră », alb., bg. penğere (turc. penğer); *uğeac* (uğeak'e), « cămin, vatră, coș » (turc. oġak), alb., bg., oġak, etc., etc.

Scule și obiecte de trebuință în casă: *bohče* (bofče, buhčè) « bogceà » (turc. bohče), alb. bohče, bg. bohča, bofča; *căfase* « colivie » (turc. kafas), alb., bg. kafes; *căzane* « cazan » (turc. kazan), alb., bg. kazan; *čing'el'ŭ* « cârlig, canğe » (turc. čengel), alb., bg. čengel, ngr. *τσεγγέλι; čirčeafe* (čărčeafe) « cearșaf » (turc. čarčaf), alb., bg. čarčaf (čaršaf); *distimele* (destemeale) « prosop » (turc. destimal), alb. destemel, bg. testemel; *fărașe* « faraș, lopățică » (turc. faraš), ngr. *φαράσι*, bg. faraš; *hăvane* « piuă » (turc. havan), alb., bg. (h)avan, ngr. *χαβάνι; săhane* « farfurie, blid (turc. sahan), alb., bg. sahan, ngr. *σαχάνι; šindane* (šăndane) « sfeșnic » (turc. šăndan), alb. bg. šăndan; *sinduk'e*

(sfinduk'e, sănduk'e) « ladă » (turc. sandîk), bg. sandăk; *sofră* (sufră) « masă cu picioare scurte » (tuc. sofra), alb. sofrë, bg. sofra, ngr. σοφρᾶς; *tipsie* « tepsie » (turc. tepsi), alb. tepsì, bg. bepsija; *tavă* (tăvă) « tavă » (turc. tava), alb. tavë, bg. tava; *tingere* « tingir, vas » (turc. tenğere), bg. tenğere, nrg. τεντζέρι etc.

Mâncări: *băclăvà* « baclavà » (turc. baklava), alb., bg. baklava; *burecă* « plăcintă din foi cu unt » (turc. börek, burek), bg. burek, ngr. μπουρέκι; *cădăife* (gădăife) « cadaif » (turc. kadaif), bg. id., ngr. γκανταΐφι; *k'ibape* « carne la frigare » (turc. kebab), alb. kebap, ngr. κεμπάπι; *kiofte* (k'iftè, k'oftă) « chifteà » (turc. köfte), bg. kjofte, ngr. κιοφτές; *čorbă* (turc. čorba), alb., bg. id.; *hălvà* « halvà » (turc. halva), alb., bg. id., ngr. χαλβᾶς; *păstrămà* «pastramă» (turc. pastîrma), alb., bg. pastărma, ngr. παστρουμᾶς etc., etc.

Îmbrăcăminte: *abà* « abà » (turc. aba), bg. aba, ngr. ἀμπᾶς; *antiriŭ* « anteriu » (turc. anteri), alb. anderì, bg. anterijia, ngr. ἀντερί; *astare* « căptușeală » (turc. astar), alb., bg. astar, ngr. ἀστάρι; *bidene* « scurteică, bidineà » (turc. beden), alb. beden, ngr. μπεντένι; *culane* « colan » (turc. kolan), alb., bg. kolan, ngr. κολάν; *čimber* (čumber) « batistă, basmà » (turc. čember), alb., bg. čember, ngr. τσεμπέρι; *dulumà* (dulumičŭ) « dulamă » (cf. Th. Capidan, Românii Nomazi, 82, 83, 165), alb. dollam, bg. dolama, ngr. ντουλαμᾶς; *fese* (feste la Fărșeroți) « fes » (turc. fes), bg. fes, ngr. φέσι; *ğepe* (geape, ğope) « buzunar » (turc. ğep), alb. ğep, ngr. τζέπη; *iacă* « guler » (turk. jaka), bg. jaka, ngr. γιακᾶς; *šămie* (šimie) « cârpă ce se pune pe cap » turc. šami), alb. shami, bg. šamija; *šilvări* (šălvări, šălivări) « šălvari » (turc. šalvar), alb. bg. id., etc.

Animale: *aslan* « leu » (turc. arslan, aslan); *at* « armăsar » (turc. at), alb., bg. at, ngr. ἄτι; *binec* « cal de călărit » (turc. benek); *tartabic* « păduche de lemn », alb. taktabite », bg. taftabita, tartabik, etc.

Păstorit: *căšlà* « cazarmă » și « locul luat de păstori cu arendă pentru iernarea vitelor » (turc. kîšla), bg. kašla; *măcsul'e* « produsul oilor în lapte, unt și lână » (turc. maksul), alb. maksul, etc.

Metale: *băcîre* (bîcîre, băcăre) « aramă » (turc. bakîr), alb., bg. bakîr, ngr. μπακίρι; *călae* « cositor » (turc. kalai), alb., bg. kalai, ngr. id.; — *čilik'e* (čulik'e, čulecă) « oțel », alb., bg. čelic, ngr. τζελίκι; *tunğe* (tunğă) « bronz » (turc. tunğ), etc., etc.

Plante: *afione* (afh'ione) « opium » (turc. afion), alb., bg. afion, ngr. ἀφιόνι; *argăvan* (g'urg'uvan) « liliac » (turc. ergavan), alb., bg. argavan; *baclă* « bacă », legumă pe care Aromânii o numesc și fao < FABA (turc. bakla), alb., bg. bakla; *bădeme* « migdală » (turc. badem), bg. badem; *bamńe* « bamie » (turc. bamia), alb., bg. bamja, ngr. μπάμια etc., etc.

Termeni de administrație, care, cu plecarea Turcilor din ținuturile aromânești, au început să dispară. În locul lor pătrund acum termenii grecești, sârbești și bulgărești: azà, căimăcan (caimăcan), catì, k'ihàè, čauš, gugabaš (gogabaš, cočabaš), difterdar, siimen, valì, zabit, zaptiŭ, etc., etc.

În afară de acestea, avem o mulțime de verbe, cuvinte pentru noțiuni abstracte și forme gramaticale, care se pot vedeà în cuprinsul acestei lucrări.

6. *Elementul italian*

Elementele romanice din dialectul aromân se reduc aproape toate la un număr destul de mare de forme italiene, care au intrat în graiu — direct sau indirect — puțin timp după stabilirea primelor legături dintre Peninsula Balcanică și principalele orașe din Italia.

Între acestea, Veneția a jucat un rol hotărîtor.

Începând cu sec. X, ea și-a întins stăpânirea pe malul opus al Adriaticei. Și întrucât izvorul bogățiilor ei nu proveniă atât din negoțul pe care îl făceà cu orașele italiene, cât din legăturile comerciale pe care le întrețineà cu centrele mai mari din imperiul bizantin, încă din primele veacuri de penetrațiune în Balcani, Veneția a încercat să-și creeze debușeuri în porturile de mare din teritoriile albaneze. Astfel, în 1082 s'a așezat prima colonie italiană în Durazzo. După această dată, colonii italiene se vor fi așezat și în celelalte porturi comerciale din Albania [1]). Deacì înainte, dominațiunea venețiană întinzându-se tot mai mult în sudul Peninsulei Balcanice, negutătorii italieni au venit în contact cu Aromânii, cari, pe vremea aceea, se găsiau în număr destul de mare în acele părți. N. Iorga crede că «în Albania, Venețienii au întâlnit Români pe vremea când Albanezii, pornind din sudul țării lor, s'au întins până dincolo de Termopile, asupra Aticei, când au colonizat Atena și au trecut în Peloponez, străbătând «Vlahia Mare», Tesalia, teritoriile principale locuite de Aromâni, căci Tesalia toată erà un pământ românesc, și când «Vlahii» îi întovărășiau în aceste migrațiuni. Venețienii prin urmare au pătruns în aceste regiuni ca stăpânitori tocmai în momentul când Românii aveau mai multe rosturi acolo» [2]).

Dar dacă ne lipsesc informațiuni istorice precise despre aceste începuturi atât de îndepărtate în raporturile italo-aromâne, în schimb, pentru vremurile mai apropiate de noi, avem știri sigure că mulțimea negutătorilor aromâni așezați în orașele și centrele înfloritoare din interiorul Peninsulei Balcanice, cum erau Aminciu (Mețova), Siracu, Călarl'i, Moscopole, Gramoste, Durazzo, Avlona etc., aveau legături nu numai cu Veneția, dar și cu alte orașe din Italia. Se pare că în vremurile acelea Aromânii erau singurii negutători cari făceau cel mai mare comerț de import și export în peninsulă. Mulțimea caselor comerciale înființate în Veneția, după aceea numărul mare de contoaruri stabilite în principalele porturi de mare, ca Durazzo și Avlona, sunt dovada cea mai sigură

---

[1]) Robert Helbig, *Die italienischen Elem. im Alb.* în «Jahresb.», X, 11.
[2]) N. Iorga, *Veneția și Românii*, publicat în *Cinci conferințe despre Veneția.* București (1914), p. 117 cf. și 17.

despre intensitatea legăturilor comerciale pe care Aromânii le aveau cu Italia. Scriitorul francez Pouqueville, care cunoșteà perfect de bine stările de lucruri la Aromâni de acum două veacuri, ne indică chiar centrele aromânești care stăteau în legături comerciale cu orașele mai mari din Italia: « On vit dans le cours d'un demi-siècle, c'est-à-dire depuis l'année 1760 jusqu'à nos jours, les Megalovlachites de Calarites, Syraco, Mezzovo, de l'Aspropotamos et du Zagori, se répandre dans les différentes places maritimes de la Méditerranée . . . les uns fondèrent des maisons de commerce à Naples, à Livourne, à Gênes, en Sardaigne, à Cadix, en Sicile et à Malte. D'autres s'établirent à Venise, à Trieste, à Ancône et à Ragouse »[1]. Iar N. Iorga, care a avut prilejul să se ocupe mai de aproape cu legăturile comerciale ale Aromânilor cu Italia, a întâlnit în « Carte greche » din arhivele din Veneția, un mare număr de negutători originari din Moscopole, cari, în afară de comerț « făceau să li se instruească copiii la Veneția, pentru ca să fie în stare de a scrie curent limba franceasca, italiană și să țină registrele lor de afaceri » [2].

Dealtfel, aceste legături dintre Aromâni și minunatul oraș din Italia, care stăpâniă întregul comerț al Orientului, se văd atât din cele dintâi manifestări culturale în limba națională la Aromâni, cât și din urmele care s'au păstrat încă până azi în literatura lor populară: Primele cărți aromânești scrise în Moscopole au fost tipărite în Veneția [3]. Printre principalele orașe din străinătate, în care se duceau Aromânii pentru scopuri comerciale, Veneția ocupă un loc de frunte în cântecele populare:

s-nă dutsim n csinitie, n csinitie š Vinitie.	să ne ducem în străinătate, în străinătate și în Veneția. « Lit. Pop. », 874.
ntunicaĭ Anadulie, ń-apiriĭ n Vinitie.	am întunecat în Anatolia, mă trezii în Veneția. *Ib.*, 899.

Venind acum la lexicul italian din dialectul aromân, observăm că cele mai multe cuvinte se apropie de fonetismul grec. Această apropiere nu arată că cuvintele italiene au fost împrumutate de către Aromâni întotdeauna dela Greci. Primul popor din Peninsulă cu care Italienii au intrat în legături comerciale fiind Bizantinii, cuvintele italiene care se referă la obiectele de import au fost răspândite în Balcani prin limba greacă. Cu toate acestea, au fost cuvinte pe care Aromânii le-au luat direct dela Italieni. Dacă însă câteodată și ele arată o apropiere de fonetismul grec, aceasta se explică din cauza limbii grecești pe care Aromânii o întrebuințau în toate tranzacțiunile lor comerciale. Obiectele de comerț fiind însemnate cu slove grecești, numele lor se răspândiau

---

[1]) Pouqueville, *Voyage dans la Grèce* (1920), II, 174.

[2]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*. București, (1919), 48—49. Vezi și *Cinci conferințe despre Veneția*, 28, « Anal. Acad. Rom. », (1915), 305 sqq. *Bulletin de la sect. hist. de l'Ac. Roum.*, III, fasc. 1.

[3]) « Protopiria » lui Cavallioti și « Lexiconul în patru limbi » al lui Daniil, despre care vezi în Introducere.

uniform la toate popoarele balcanice. Așà se explică faptul de ce elementele romanice studiate de G. Meyer [1]) pentru limba greacă se pot aplicà, cu mici deosebiri, la celelalte limbi balcanice: aromână, albaneză și bulgară. Profitând de această apropiere, G. Pascu a scris despre elementele romanice din dialectele aromân și meglenit [2]), împrumutându-și toate formele romanice din lucrarea autorului citat.

Dintre cuvinte, vom însemnà mai întâiu:

Termenii pastorali:

tsipune un fel de tunică pe care Fărșeroții o numesc « șigune ». Cuvântul este răspândit la Greci τσιπούνι, Sârbi zubun, Alb. ğipun, dacor. zăbun. Toate vin dintr'o formă răspândită prin Venețieni: zipon, zupon (cf. Th. Capidan, Românii Nomazi, 88); *tămbare* (tîmbare), atestată la celelalte popoare romanice: ital. tabarro, fr. tabard, dacor. tâmbariu. Cuvântul, după cum am arătat în altă parte, trebuie să fie vechiu în limba română (cf. ib. 87); *gunelă* (gunẹală) întrebuințat la Fărșeroți pentru « sarica », ital. gonella. Cuvântul există și la Greci γουνέλλα; *cașcaval*, cuvânt introdus de păstorii aromâni, cari au învățat preparatul cașcavalului (caciocavallo) în Italia (cf. Th. Capidan, *ib.* 114—115).

Monete și pietre prețioase:

antică « ban vechiu, monedă veche », fig. « orice lucru frumos »; există la toate popoarele balcanice: gr. ἀντίκα, bulg. antika, turc. antika, din ital. antico; *brilandu* (la nord), gr. μπριλάντια, din ital. brillante; *cartu* un sfert dintr'un « albu » (meğit), adică ceva mai mult decât un leu de aur », din ital. quarto « sfert »; *flurie* « ban de aur, galben de aur », gr. φλουρί, din ital. florino; *găzetă* « ban mic de aramă » din ital. gazeta id.; *mintsă* « galben având valoarea de 11 lei aur », din germ. Münze printr'o formă italiană; *munedă* « monedă » din ital. moneda (moneta).

Cuvinte referitoare la casă și obiectele de trebuință:

balcone « balcon », gr. μπαλκόνι, bulg. balkon, alb. baljkue, din ital. balcone; *băstune* « baston », gr. μπαστούνι, bulg. bastun, din ital. bastone; *cănăvatsă* « șervet », gr. καναβάτσα, din ital. canevazza (canavaccio); *capelă* « pălărie », gr. καπέλα, bulg. kapela, alb. kapeljë, din ital. cappello; *căpute* (capot) « mantà », gr. καππότο din ital. cappotto; *carotsă* « trăsură », gr. καρότσα, din ital. carrozza; *caselă* « lada în care se așează zestrea fetei în tot feluri de pânzeturi », gr. κασσέλλα, din ital. cassella; *fărbălà* « falduri la rochie », gr. φαλμπαλᾶς, bulg. farbala, din ital. falbala; *lamarină* « tinichea mai groasă », bulg. lamarina, ital. lamarina; *mak'ină* « mașină » din ital. macchina; *palandză* « balanță », gr. παλάντσα, din ital. balanza; *petsetă* (la nord: pătsetă) « șervet », gr. πετσέτα din ital. pezzetta; *pịatu* « farfurie », gr. πιάτο, bulg. piato, din ital. piatto; *varelă* « butoiu », gr. βαρέλα, din ital. baril (barile); *videlă* « piele de vițel, piele mai fină », gr. βεδέλο, bulg. videlo, din ital. videlo (vitello), etc.

[1]) G. Meyer, *Neugriechische Studien*, IV; *Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen*, Wien, 1895.

[2]) G. Pascu, *Elementele romanice din dialectele macedo- și megleno-române*, « Anal. Acad. Rom. », Seria II, T. XXXV, 141—191.

În afară de acestea, avem cuvinte referitoare la comerț: bală « sac mare », credit, fabrică, falimentu, duzină etc.; la articole de bucătărie: bizel'ă, bіră, cănăvuri, dumată, pătată, macaroani etc. și la o mulțime de alte obiecte introduse prin comerț din Italia.

* * *

În ce privește celelalte elemente romanice, avem un număr destul de mare de cuvinte franțuzești: *capišonă* (capouchon), *frangu* (franc), *ǧak'etă* (jaquette), *ǧupă* (jupe), *napulione* (napoléon), *piluš* (peluche) etc. Din limba spaniolă avem foarte puține: *dablone* (dablonă) « piesă mai mare de aur; se poartă ca podoabă atârnată de gât »; există și la Bulgari: dablon din sp. doblon; *palavră* etc.

III. INFLUENȚA AROMÂNĂ ASUPRA LIMBILOR BALCANICE

Vorbind despre elementele străine din dialectul aromân, trebuie să admitem că și Aromânii, la rândul lor, au exercitat o oarecare înrâurire asupra limbilor balcanice. Lucrul este cu atât mai firesc cu cât ei, ca simpli păstori, în peregrinările lor au venit mereu în contact cu popoarele vecine, cărora vânzându-le mărfurile, odată cu obiectele, le împrumutau și unele cuvinte. Aceste cuvinte se găsesc astăzi la Greci, Albanezi, Bulgari și Sârbi. Întrucât însă în limba acestor popoare au intrat cuvinte și din alte dialecte românești (dacoromân și istroromân), de cele mai multe ori este greu de specificat care anume sunt de proveniență sigură aromânească. Numai cuvintele românești din limba greacă ar puteà fi socotite ca aromânești, ținând seama de faptul că dintre toate populațiunile românești, Aromânii au fost aceia cari încă din timpurile cela mai vechi au stat în nemijlocită atingere cu Grecii. În ce privește pe Albanezi, aceștia, deși astăzi locuesc în apropierea Aromânilor, în epoca primelor atingeri cu Românii, ar fi putut primì cuvinte și din partea elementului românesc nord-dunărean ca și dela strămoșii Istroromanilor. Bulgarii și Sârbii, dela început și până azi, ar fi putut fi influențați de Dacoromâni, Aromâni, Istroromâni și chiar Meglenoromâni.

Un mijloc sigur pentru cunoașterea provenienței acestor cuvinte ne-ar oferì forma dialectală. Astfel, un cuvânt ca *coačin* atestat de P. Skok sub forma *kočan*, *kočanica* (« Zeitschrift f. rom. Phil., XXXVI, 648), cu aceeaș întrebuințare pentru nume de oi la Sârbi ca la Aromâni și Dacoromâni, deși astăzi în dialectul dacoromân este rar (cf. S. Pușcariu, Istroromânii, II, 284) iar la Aromâni curent, după cum arată *č* pentru *ts*, trebuie socotit ca un împrumut făcut din dialectul dacoromân. Din contră, forma *katsinu*, atestată de Carsten Höeg pentru graiul Sărăcacianilor (cf. « Dacoromania », IV, 950), după cum arată *ts* pentru *č*, este cuvânt aromânesc intrat în limba greacă.

Dar din acestea sunt foarte puţine. La cele mai multe, forma dialectală nu ne ajută prea mult. Astfel, un derivat dela *gurgul'at*, atestat tot de P. Skok (Glasnik, XXX, 308) în numele serbocroat *Gorgoljatos*, cu o înfăţişare atât de aromânească, ar puteà fi un împrumut aromân, cum foarte bine presupune S. Puşcariu (Istroromânii, II, 287), dar, întrucât *gurguiat* la Dacoromâni derivă din forma mai veche *gurgul'at*, nimic nu ne-ar împiedecà să admitem că cuvântul sârbocroat ar puteà reprezentà un vechiu împrumut dacoromân, din vremea pe când *l'* încă nu fusese înlocuit prin *i*.

Aceeaş greutate prezintă şi împrumuturile din limba română care astăzi există în unele dialecte şi în altele au dispărut. În ultima mea călătorie în Albania, am auzit în mai multe centre albaneze cuvântul *tere*, cu rostirea lui *e* puţin redusă, între *e* şi *ă*, dar care, pentru urechea mea, se auzià mai mult *e*, având înţelesul « smântână ». În acest înţeles cuvântul, care este atestat şi de un călător german, tot sub forma *tere*, fără însă să-i cunoască originea [1]), reprezintă, evident, forma aromână *țeară* din lat. TELA. Acest cuvânt, care este curent la păstorii Aromâni, însă lipseşte cu acest sens la Dacoromâni şi Istroromâni, ar puteà fi socotit de provenienţă aromânească numai pentrucă lipseşte din nomenclatura pastorală de provenienţă dacoromână şi istroromână la Sârbi, Bulgari, Unguri, Poloni, Ruşi, Ruteni etc. Dar el ar fi putut fi împrumutat şi din dialectul dacoromân sau istroromân, pentrucă, în definitiv, nimic nu ne-ar puteà împiedecà să presupunem că cuvântul, astăzi dispărut, ar fi existat odată în aceste două dialecte.

Un caz destul de elocvent ne ofere cuvântul bulgăresc *mura* « ghemul sau stomacul căptuşit pe dinăuntru cu multe foiţe ». După ce G. Meyer a încercat să-l derive direct din forma albaneză *mullą* (Alb. Wb., 289), iar St. Romansky, (Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, în « Jahresb. », XV, p. 121—122) din lat. MULLA (din PARS MULLA), în studiul meu Raporturile lingvistice slavo-române (Dacoromânia, III, 209—210), am arătat că, din cauza trecerii lui *-l- velar* albanez în *r*, originea cuvântului la Bulgari este românească şi anume aromânească, pornind dela faptul sigur pentru vremea când scriam că forma *mură* există numai la Aromâni şi lipseşte la Dacoromâni. Însă numai după un an doi, I. Muşlea a arătat că forma *mură* se întrebuinţează şi în regiunea Braşovului (Dacoromania, V, 900), iar acum în urmă Sever Pop şi E. Petrovici, în anchetele lor pentru strângerea materialului necesar la alcătuirea Atlasului lingvistic al României, au constatat că ea se găseşte şi în alte ţinuturi din dialectul dacoromân. În cazul acesta, originea dacoromână a cuvântului bulgăresc este mult mai probabilă, ţinând seama de faptul că el se aude mai mult în Bulgaria decât la Slavii din Macedonia.

---

[1]) Fr. Wallisch, *Der Atem des Balkans*. Leipzig, 1928. Cuvântul este dat în indice, de unde se poate căutà în text.

Un mijloc pentru recunoașterea împrumuturilor de proveniență aromânească ne-ar puteà procurà cuvintele românești din limba greacă. Dacă Albanezii, Bulgarii și Sârbii au putut venì în contact cu toate populațiunile românești, Grecii au rămas în continuu contact numai cu Aromânii. Prin urmare, s'ar puteà admite că acele dintre cuvintele românești care există la Greci, însă se găsesc deopotrivă și la celelalte popoare balcanice, să fie de origine aromânească. Din acestea ar face excepție numai cuvintele românești din limbile maghiară, ruteană, rusă, polonă etc. Aceste cuvinte n'ar puteà fi numai aromânești chiar atunci când există și în grecește. Pentru popoarele din nordul Dunării, unde orice contact cu Aromânii ar fi exclus, ele arată proveniență dacoromână, iar pentru popoarele balcanice, afară de Greci, ele ar puteà venì atât dela Aromâni cât și dela Dacoromâni sau Istroromâni. De sigur că toate aceste mijloace pentru fixarea provenienții dialectale a cuvintelor românești din limbile străine se prezintă ca simple posibilități. Nu există un criteriu sigur pe baza căruia am puteà ajunge să deosebim ceeace este aromânesc de ceeace este dacoromân sau istroromân.

În cele ce urmează, conducându-mă de posibilitățile de discernământ arătate mai sus, voi încercà să înșir împrumuturile mai importante din dialectul aromân.

În limba greacă[1]), în afară de cele reproduse la p. 159, mai avem, în primul rând, forme aromânești care nu există în celelalte dialecte:

ἀγκοῦσα (ar. angusă) cu acelaș înțeles ca în arom. « Beängstigung, Betrübnis », G. Meyer, Ngr. St., IV, 6 și Murnu, Rum. Lehnw., 21.

ἀμπουρῶ (ar. mbuịru) « împung cu coarnele » (despre vite) cu variantele *μπριῶ*, *μπριῶ*. Murnu, Rum. Lehnw., 21.

ἀρκάτος (ar. arcat) « frei, müssig, unbeschäftigt ». Murnu, Rum. Lehnw., 22.

ἀστριάχα (ar. streahă, astreahă) « strașină ». G. Meyer, Ngr. St., II, 13; Murnu, Rum. Lehnw., 22.

βουρλός, *βοῦρλα* (ar. vîrlu, vîrlă, despre oi « căpiu ») « von Schafen, die an Wasserkopf leiden ». G. Meyer, Ngr. St., IV, 20; Murnu, Rum. Lehnw., 23.

bučku (ar. bušcu) despre cai « qui a le corps blanc et les joues rouges ». Carsten Höeg, Les Saracatsans, cf. Capidan în Dacoromania, IV, 949.

βόχα (ar. voahă « miros greu » cu acelaș înțeles Murnu, Rum. Lehnw., 23.

γκέσον (ar. g'esu) despre o capră neagră cu fața roșiatecă și cu picioarele care dau în roșu. Diminutiv: *γκεσοῦλι* un câine care seamănă cu

---

[1]) Elementele românești din limba greacă au fost studiate de G. Meyer în *Neugriechische Studien*, II. *Die slavischen, albanesischen und rumänischen Lehrworte im Neugriechischen.* Wien, 1894, și de G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen.* München, 1902. Vezi și « Indogermanische Forsch. », VI, pp. 104—123.

o capră *γκέσον*. G. Meyer, Indogerm. Forsch., VI, 111; Murnu, Rum. Lehnw., 23—24.

γκόρτσο (ar. gortsu) « Holzbirne ». G. Meyer, Ngr. St., II, 65.

γκούβα (ar. guvă) « Höhlung, Grube ». Deoarece cuvântul arom. derivă din alb. guvë, forma ngr. ar puteà fi un împrumut direct din ngr. G. Meyer, Ngr. St., IV, 24; Murnu, Rum. Lehnw., 24.

γκουτσοῦπα (ar. cúčubă « butuc ») cu acelaş înţeles. G. Meyer, Ngr. St., II, 97.

dumušarku, dumušara (ar. dumušarcu) « chèvre qui s'abstient du troupeau pour aller se promener ». Carsten Höeg., Les Saracatsans, cf. Capidan în Dacoromania, IV, 949.

ζουλάπι (ar. zulape) « animal sălbatec ». G. Meyer, Ngr. St., II, 29; Murnu, Rum. Lehnw., 26.

κασσιόπιτα (din ar. cašu şi pită « plăcintă ») « Art Kuchen von Weizenmehl mit Oel oder Butter und Käse », ar. pită di caš. G. Meyer, Ngr. St., II, 30; Murnu, Rum. Lehnw., 27.

κασσιάρα (ar. cašare, « stână ») « Fluchwort » întrebuinţat în Zagori. Murnu, Rum. Lehnw. 27.

κιπρί (ar. k'ipru şi k'ipur « clopoţel ») cu acelaş înţeles. Murnu, Rum. Lehnw., 28.

κριτσανίζω (ar. crătsănescu, la nord cărtsănescu) « knirschen, knaspern ». Murnu, Rum. Lehnw., 30.

kukurets (ar. cucureč) « un fel de cârnat preparat de păstorii aromâni ». Carsten Höeg, Les Saracatsans; vezi Dacoromania, IV, 955.

μανάρι (ar. mînar) « miel sau berbece îngrăşat ». Murnu, Rum. Lehnw., 31.

μολίτσα (ar. mul'itsă « molie »). G. Meyer, Ngr. St., II, 40.

μοῦσκρος (ar. mušcru, mušcră) despre o capră care are împrejurul ochilor o dungă neagră şi albă. G. Meyer, Indogerm. Forsch., VI, 111; Murnu, Rum. Lehnw., 33.

μπατάνι (ar. bătańe) « Walkmühle ». Murnu, Rum. Lehnw., 34.

μπλνάρω (ar. ml'i̯are, mbl'i̯are, mul'are) « dummes geschwätziges Weib ». Murnu, Rum. Lehnw., 35.

μποῦκλα (ar. buclă) « hölzernes Weingefäss ». G. Meyer, Ngr. St., II, 45; Murnu, Rum. Lehnw., 35.

μπουμπουνίζω (bumbune̯adză « tună ») cu acelaş înţeles. Murnu, Rum. Lehnw., 35.

νῆλα (ar. ńilă « milă ») « Mitleid ». G. Meyer, Ngr. St., III, 83.

πέτουρον (ar. petur(ă) « foaie de plăcintă ») cu acelaş înţeles. G. Meyer, Ngr. St., II, 71; Murnu, Rum. Lehnw., 38.

šigun (ar. šigune) « manteau à manches en laine qui va de l'épaule jusqu' aux genoux ». Carsten Höeg, Les Saracatsans, cf. Dacoromania, IV, 954).

σιλιτοῦρα (ar. šilătură « deal sau munte în formă de şea ») « grămadă de pietričele». Murnu, Rum. Lehnw., 41.

σκλιμουριοῦμαι (ar. scl'imur « plâng, stâncesc » despre copii). Murnu, Rum. Lehnw., 42.

σποῦρνα (ar. spurnă « spuză ») cu acelaş înţeles. G. Meyer, Ngr. St., III, 83.

šurau (ar. šuer « fluer »). Capidan în Dacoromania, IV, 956.

τσιτσία (ar. dzindzie « gingie ») cu acelaş înţeles. Murnu, Rum. Lehnw., 45.

τσόκος (ar. čoc « ciocan ») id. G. Meyer, Ngr. St., II, 89.

φοῦρλα (ar. furlă, sfurlă) « sfârlează ». Murnu, Rum. Lehnw., 46.

vakru (ar. oacârnu) despre oi ca în arom. « mouton blanc à la tête et aux pieds noires », atestat la Carsten Höeg, Les Saracatsans. Despre etimologia aromânească a cuvântului vezi Capidan în Dacoromania, IV, 951.

În graiul Sărăcacianilor se mai întrebuinţează şi cuvintele *tată*, *lală* « unchiu » ca în aromâneşte, despre care vezi mai pe larg Dacoromania, IV, 948.

După cum am încercat să arăt şi în altă parte (Românii Nomazi 166), în limba greacă se întâlnesc câţiva termeni pastorali care au dispărut în dialectul aromân sau sânt rari, însă există în dialectul dacoromân. Aceşti termeni, de sigur, n'au trecut dela Dacoromâni la Greci, ci au fost împrumutaţi dela păstorii aromâni, încă pe când ei existau în graiul lor: *πρέντσα* (brânză) cu acelaş înţeles. În aromână cuvântul nu este cunoscut. În timpul din urmă s'a aflat că se întrebuinţează în comuna Halichi din Aspropotam (« Dunărea », I, No. 5—8, p. 126). Despre răspândirea cuvântului la Sârbi, vezi S. P u ş c a r i u, Istroromânii II, 280; — *τσάρκος* (ar. tsarcu) cu înţelesul ca în dacoromână. În aromână se mai păstrează în expresia *k'irduĭ tsarclu* (di ńel', di edz etc.) « am pierdut toţi mieii, toţi iezii, am pierdut întreaga fătătură »; — *στροῦγγα* (ar. strungă). Azi la Aromâni cuvântul este cunoscut numai în literatura populară:

Ala K'ik'i pală lungă,	Măi Chichi, cu sabia lungă,
Tăl'aš Gretsl'i tuts tu strungă.	Tăiaşi pe Greci, toţi în strungă.

(*Românii Nomazi*, 161);

— *νιάγκρου* (ar. neagra) « oaie neagră ». În aromână cuvântul se mai păstrează în toponimie, *K'ịatra-nẹagră* (Românii Nomazi, 68); — *σουρουπώνει* (ar. soare apune) « es wird Abend », cu derivatele *σουρούπωμα* şi *σουρούπιασμα* « Dämmerung »; *σούρωπα* « am Abend » (G. Meyer, Ngr. St., II, 78; Murnu, Rum. Lehnw., 43). Originea românească a acestui cuvânt este primită şi de Kretschmer, Der lesb. Dial., 434, § 115. Tot Kretschmer dă şi forma *ραβασάκι* cu înţelesul de « Liebesbillet » dintr'o formă românească *răvaş* şi suf. *-ακι*. Dacă cuvântul grecesc ar aveà această origine, atunci el n'a putut trece la Greci decât numai prin Aromâni. Întrebuinţarea lui a trebuit să ţină de cercul termenilor pastorali, întrucât, după cum se poate constată din lucrarea lui Păcala, Monografia Răşinarilor, p. 143 (cf. C. Lacea în Dacoromania, V, 401), cuvântul, în afară de înţelesul cunoscut, mai are şi pe acela de « crestătură pe un beţigaş, răboj ». Însă n'ar fi exclus cazul ca forma

greacă să fie un împrumut din limba sârbă. Numai că Slavii din Macedonia nu cunosc decât forma *rabož*. Un împrumut direct din ungurește (*rovás*) ar fi cu neputință.

Tot acì trebuie trecută și forma *mavróvacl'u* « oaie cu ochi negri », dată de Kretschmer, o. c., 404, fără să-i indice originea. Eu cred că cuvântul este un compus din *μαυρο* - și arom. *ocl'u* « ochiu ». Pentru rostirea lui *o* inițial ca *va* avem forma *βάκρινα*, însemnând după Hepites *προβατίνα μὲ μάβρον πρόσωπον* « oi cu fața neagră » și în acest înțeles este, după cum am arătat în Dacoromania, IV, 951, forma aromână *ọacărn* (ọacîrn) « oaie neagră la cap și albă la corp » cf. Românii Nomazi, p. 107, care a dat *vakru*, despre care vezi mai sus.

În limba albaneză avem elemente românești care se întâlnesc și la Greci. Acestea sunt dintre cele mai vechi, deși, după formă, nu ajung în vremuri prea îndepărtate. Există o altă serie de cuvinte care se găsesc numai în limba albaneză. Dar numărul exact al elementelor românești din această limbă nu poate fi îndeajuns cunoscut, până ce nu s'au făcut cercetări asupra industriei casnice din toate ținuturile locuite de Albanezi. Dicționarele și glosarele actuale nu conțin întreaga bogăție de cuvinte din tezaurul lexical albanez. Întrucât acest element a fost cercetat de mine pe larg în studiul meu « Raporturile albano-române », iar dela apariția acestei lucrări nu s'a scris decât foarte puțin asupra acestei chestiuni [1], aici voi da numai unele cuvinte.

---

[1]) În urmă de tot, Norbert Jokl, în studiul său *Rumänisches im Albanischen* (« Revista Filologică », II, 246—267), a încercat să dovedească prezența unor elemente românești în limba albaneză. Referindu-mă la primul element românesc studiat de autor: *shpartalloj*, trebuie să declar dela început că întreaga demonstrație de șase pagini pentru dovedirea originii lui românești în albaneză este greșită. Mai întâiu, în dacoromână cuvântul este relativ rar, iar patria lui este Peninsula Balcanică. Într'adevăr, cuvântul, în afară de dacoromână, există și în aromână și, mai ales, în dialectul meglenit. În aromână îl găsim atestat la Mihăileanu: *părtalu, -ă* sdrențăros. *Este părtalu tut di ună* este sdrențăros totdeauna; *Cu părtal'i ti uidisiš* « te-ai potrivit cu oameni de nimic ». Și, întrucât cuvântul se aude în nord, eu cunosc și alte sensuri pe care Mihăileanu nu le dă. La nord avem expresia: *ș-lo părtăl'le*, « și-a luat catrafusele, a plecat ». Tot în dialectul aromân din nord se aud formele *părtalcu* și *părtălešcu, părtălisescu* (refl.) « mă dărăpanez, sărăcesc »; *s-părtălisi* « a ajuns rupt, sdrențuros,ca vai de el ».

În dialectul meglenit există sub forma *părtal, părtali* « zdreanță, ruptură ». În *Meglenoromânii*, I, 193, nota dau și citate. Per. Papahagi îl dă în *Meglenomânii* sub formă *părtălos*, însă necunoscându-i adevăratul înțeles, îl explică în « pestriț, bălțat », luându-se, probabil, după ghicitoarea în care l-a întâlnit: *ună ghiupcă părtăloasă* « o țigâncușă bălțată, pestriță », ceeace nu dă înțelesul adevărat. Acì « bălțată, pestriță » trebuie înlocuit prin « sdrențuroasă, ruptă ».

Din cauza acestei interpretări greșite, repausatul V. Bogrea a încercat să derive forma meglenită (*Dacoromania*, I, 266) din gr. *παρδαλός* « pestriț, bălțat ». Eu însă am arătat că această derivație făcută, desigur, pornind dela înțelesul greșit pe care l-a dat Per. Papahagi, nu este justă (cf. *Meglenoromânii*, I, 193) și că forma adevărată dela care trebuie pornit este *părtal* (părtali), așà cum am arătat mai sus. În orice caz, în afară de dialectele românești, cuvântul există în ngr. *παρτάλας* « rupt, sdrențuros », bulg. *partal* și derivatul *partalav* cu înțelesul ca în aromână și megleno-român (cf. Gerov, IV, p. 14). În dialectele bulgare din Macedonia există și formele:

Ca și în celelalte limbi, majoritatea cuvintelor aromânești, intrate în limba albaneză, vin din sfera ocupațiunii cu păstoritul.

fl'ok'atë (arom. flocată) « weisswollener Überrock, Nationaltracht der Südalbanesen ». Faptul că cuvântul este derivat dintr'un participiu aromânesc, ca și întrebuințarea lui pentru o haină națională numai la Albanezii din sud, acolo unde ei vin cel mai des în contact cu Aromânii, arată îndeajuns proveniența lui aromânească. Tot dela Aromâni derivă și gr. *φλοκκάτα*.

kuatse (ar. coatsin), despre care vezi p. 186.

kërutë (ar. cărută, la Fărșeroți, din cornută) « oaie cu coarne ». Dacă ar fi să ținem seama de redarea lui *ū* din lat. CORNUTA prin *u* în loc de *ü*, atunci proveniența aromânească este sigură. Totuș Jokl arată că regional există și pronunțarea *u* pentru *ü* din *ū* (Linguist.-kulturhist. Unters., 35).

urδë (ar. urdă) cu înțelesul ca în aromâna, adică un fel de brânză de formă rotundă, nu poate fi, după cum am arătat în altă parte (Dacoromania II, 470—471), decât numai de origine aromânească. În acest dialect forma de bază este *urdă*. Forma *urδă* din Epir este secundară (cf. *arăδătsină* pentru arădătsină, § ....), iar dacă *urdă* ar fi venit din alb., atunci în aromâna ar fi trebuit să avem **urdză*, ceeace nu există.

tere (ar. teară), despre care vezi p. 187.

În limbile b u l g a r ă și s â r b ă cuvintele aromânești au fost studiate de mine (« Raporturile lingvistice slavo-române ») și de S. Pușcariu (Istroromânii, II). În aceste două limbi este și mai greu de deosebit cuvintele aromânești de formele dacoromâne. Majoritatea elementului românesc este de origine dacoromână. Forme aromâne ar fi:

kalčuni (ar. « călcune) încălțăminte de postav sau de pâslă, întrebuințată mai ales de Bulgarii din Macedonia » (cf. Dacoromania, III, 203).

kanura (ar. canură) cu înțelesul din dialectul aromân există la Bulgari (cf. Th. Capidan în Dacoromania, III, 204) și la Sârbi (cf. S. Pușcariu, Istroromânii, II, 282). Faptul că cuvântul se întrebuințează și în limba greacă (cf. G. Meyer, Ngr. St., III, 25; G. Murnu, Rum. Lehnw., 27), dovedește că el a fost împrumutat din dialectul aromân.

kustura (ar. căstură, custură) există la Bulgari și Sârbi, lipsind la popoarele din nordul Dunării (cf. S. Pușcariu, Istroromânii, II, 285).

---

partalko partalče (dim.), *partaleško* (adj.) cunoscute de mine din graiul viu. Dar cea mai deasă întrebuințare o aveà cuvântul, pe cât îmi aduc aminte, la Turci. Din toate acestea rezultă că cuvântul există în toate limbile balcanice, nu numai la Dacoromâni și Albanezi. În dialectul arom. și megl. originea lui trebuie căutată în limba bulgară. De altfel, și formele aromâne *părtalcu partele̤cu* reprezintă cuvintele bulg. citate mai sus *partalko, partaleško*. Pentru această origine vorbește și faptul că la Aromânii din sud cuvântul este necunoscut. Așà se explică de ce Per. Papahagi a tradus forma meglenită *părtălos* prin « pestriț, bălțat », ceeace nu există ca înțeles, în loc de « rupt, sdrențuros ». În ceeace privește forma dacoromână, ea pare a fi din bulgărește. În orice caz, ea este nouă. Păstrarea lui *a* din prima silabă pentru *ă* într'o regiune unde nu avem *ă* - a < a - a, și greutățile formale care se opun la derivarea lui din latinește ne îndreptățesc să căutăm originea cuvântului românesc în Balcani, nu în domeniul romanic. În Balcani cuvântul a fost răspândit de Turci.

k'eptarče (ar. k'iptarču dela k'iptar din k'eptar) « pieptar », întrebuințat în special de către Slavii din Macedonia (cf. Th. Capidan în Dacoromania, III, 205). La nord cuvântul există numai la Ruteni (Miklosich, Wanderungen, 11).

ljanga (ar. liangă, leangă) întrebuințat la Bulgari cu înțelesul « om înalt și prostânac ». În aromână cuvântul vine din alb. (cf. Th. Capidan, Dacoromania, II, 535—536; II, 229) [1]).

IV. DEOSEBIRI DE GRAIU

Oricât de unitar ar păreà graiul Aromânilor de pretutindeni, în sensul că nu există diferențieri subdialectale care să îngreuneze înțelegerea indivizilor dela o regiune la alta, totuș arată unele abateri care îl deosebesc întrucâtva dela un ținut la altul. Acestea provin atât din pricina evoluțiunilor interne, cât mai ales și din cauza influențelor pe care le-a suferit din partea limbilor înconjurătoare.

Prima diferențiare în graiu, care desparte pe Aromâni în două grupări mari, este aceea care deosebește pe Aromânii *de nord* de Aromânii *de sud*. Cei dintâi, așezați în Macedonia și centrele de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice, vorbesc ceva deosebit de Aromânii din sud cari ocupă în masse compacte tot Epirul, Tesalia și părțile nordice din vechea Grecie. Graiului din sud aparțin, vorbind după tulpini, Aromânii epiroți cu ramificații în Olimp. Graiului din nord, Aromânii grămusteni cu ramificații în Albania. De aceștia țin și Aromânii din Gopeș și Muloviște.

Întrucât, în afară de peregrinările obișnuite ale păstorilor aromâni, în veacurile din urmă au mai avut loc mișcări în massă care au luat direcția dela sud la nord, multe așezări cu particularități de graiu din sud se află răspândite în centre și ținuturi locuite de Aromânii de nord. Când aceste așezări au reușit să se păstreze izolat de celelalte tulpini aromânești, atunci ele și-au păstrat toate particularitățile de graiu aduse de acasă. De sigur că, la aceste dislocări, un rol destul de mare a jucat și timpul. Astfel, graiul Aromânilor din regiunea Veriei, aproape de Salonic, și-a păstrat încă până azi toate particularitățile dialectului din Epir, cu toatecă așezările lor la nord datează aproape de un veac și jumătate, iar ei, zilnic, vin în atingere cu Aromânii din nord. Așezați în mai multe sate grupate laolaltă cu ocupațiune pastorală și organizație în celnicate, ei au dus o viață izolată față de ceilalți Aromâni originari din nord, cu care se întâlnesc numai prin târguri. Pe de altă

[1]) Nu cred că numele femeesc *Katuša* dat de S. Pușcariu, (*Istroromânii*, II, 283) vine din *cătușă*. Cuvântul este foarte curent la Bulgarii din Macedonia: *Kata*, *Kate* și *Kátuša* (cele două din urmă ca diminutive). Tot așà nu cred că *púra*, mămăligă din serbocr. ar venì, după P. Skok, (*Zeitschr. f. rom. Phil.*, XXXVI, 653), din *purintă*. În arom. *purintă* însemnează pur și simplu gras sau tot ceeace este pregătit cu unt și untură. (Vezi și S. Pușcariu, *Istroromânii*, II, 293).

parte, graiul Aromânilor din Olimp se deosebeşte de dialectul Aromânilor din Epir căruia îi aparţine, deşi aşezările acestor Aromâni sunt tot aşà de izolate şi ferite de contactul cu limba Românilor din celelalte tulpini. Cauza acestei diferenţieri de dialectul originar trebuie căutată în timpul mai îndelungat care s'a scurs dela aşezarea lor în Olimp până în zilele noastre.

Ţinând seamă de toate aceste împrejurări şi fără a aveà intenţia de a fixà deosebirile de graiu pentru fiecare localitate, acì voi arătà numai acele particularităţi care diferenţiază vorbirea Aromânilor dela o regiune la alta. Din când în când, voi semnalà şi unele deosebiri locale, când acestea arată o specială însemnătate pentru evoluţia dialectului.

1. *Graiul de nord şi graiul de sud*

Diferenţierile de graiu care despart pe Aromânii de sud de cei de nord sunt următoarele:

1. Sincopa. Acest fenomen se observă peste tot în dialectul aromân; el provine, de sigur, din cauza intensităţii mai mari a accentului în vorbirea tuturor Aromânilor. Însă în graiul Aromânilor din sud el se arată pe o scară mult mai înaintată. Forme ca *apcari* (apucare), *apcăm* (apucăm), *apcat* (apucat), după aceea *mcare* (măcare, mîcare), *s-mtă* (si mută) «s'a mutat», *mtrescu* (mutrescu), *mtrită* (mutrită), *ml'itsă* (mul'itsă), *mnată* (mănată, mînată), *mšat* (mušat), *ncrun* (ncurun), *ncrunare* (ncurunare), *s-sclă* (si sculă), *šdĕà* (šideà) etc., care sunt foarte curente în graiul din sud, lipsesc cu desăvârşire la nord. Ea merge câteodată atât de departe în vorbirea curentă, încât silabe întregi rămân nerostite: *altsari* pentru anăltsare în fraza: *š-altsă pălăsle* «îşi înalţă palatele», Basme 70/20; *antrisătură* pentru antrisăritură, ib. 261/10; *h'iritsescu* pentru h'iritisescu «sărut»; *atsem*, *atsĕam* pentru adutsem, adutsĕam, 497/33, etc. etc. (cf. §)

2. Rostirea lui *e* ca *i* în poziţie neaccentuată. Acest fenomen, care merge paralel cu trecerea lui *o* în *u*, este general în dialectul aromân. În vreme ce, însă, în graiul din nord *-e* posttonic rămâne neschimbat, la sud el se pronunţă pretutindeni *i*. Formele *carte*, *sĕate*, *fĕate* întrebuinţate în graiul din nord, la sud se aud *carti*, *sĕati*, *fĕati*. Două cuvinte se abat dela această regulă: pronumele *tse* şi *aestu*. Aceste pronume la sud se rostesc cu *-e* păstrat: *tse*, *aestu*, iar la nord *tsi*, *aistu*, cu *-e* trecut în *-i*. După aceste două forme, se poate recunoaşte originea sudică sau nordică a unui Aromân.

Se înţelege că această regulă nu se aplică pretutindeni. În unele localităţi din sud *e* se păstrează.

Astfel, în graiul din Siracu, care conţine şi alte multe particularităţi, întâlnim forme cu *e* păstrat: *soarele* (Weigand, Ar., II, 204), *mgl'are* «muiere» (ib.), *mĕare* «mere», *ĕaste* «este» etc. (ib. 266).

Tot aşà în graiul din Nevoden: *ĕaste*, *fratele* (ib. 258), *arbure* (ib. 256), *s-duse*, etc. (ib.). În Băeasa: *tare* pentru forma obişnuită la ceilalţi

Aromâni ahtari (ahtare), ib. 250; *arăvdăčune* « răbdare »; *tutele sîntu atale* « toate sunt ale tale », ib. 252, etc.

În graiul din Samarina: *birbẹatse* « berbece » (297), *minǧune* « minciună » (ib.), *cucọate* « cocoșule » (292), *mbl'ẹare-sa* « muiere-sa » (294) etc. (Vezi W a c e and T h o m p s o n, The Nomads of the Balkans).

3. Oclusivele surde: *c*, *t*, *p* devin în regulă generală în graiul de sud sonore: *g*, *d*, *b*, ori de câte ori sunt precedate de un sunet nazal (*n*, *m*): *angl'egŭ* pentru ancl'egŭ « încheg », *mîngare* « mâncare », *alandu* pentru alantu « celălalt », *amindu* pentru amintu « câștig » (cf. §§ 166, 167, 139, 141), *mblai* pentru mplai « în sus », *mbadi* pentru mpadi « jos » etc. (cf. § 113).

În graiul din nord, fenomenul se arată numai în două trei cuvinte citate la § 166, încolo nu există. La Aromânii din Epir, din contră, el apare cu atât mai răspândit cu cât așezările lor sunt situate mai în sud, în apropierea Grecilor, dela cari a pătruns în dialectul aromân.

4. Formarea viitorului. În vreme ce la nord se obișnuește viitorul construit cu *va se* (vu se), *va să*, *va si*, *va s-*: va se căntu (vu se cîntu), va să cîntu, va si cîntu, va s- cîntu, la sud există numai în unire cu *va*, *vaĭ*: va cîntu, vai cîntu. S'ar puteà ca această particularitate să se datorească unei influențe grecești. Fapt este că, din cauza ei, graiul Românilor din sud se deosebește de acela al Românilor din nord.

Vorbind despre construcția verbului, tot aici trebuie să adăugăm că dintre cele două forme dela ind. prez. pers. 1 și 2 ale verbului auxiliar « h'iu » și « escu », forma întâia *h'iu*, *h'ii* se întrebuințează exclusiv numai la sud, după cum forma a doua: *escu*, *ešti* se aude numai la nord. Această deosebire în întrebuințarea verbului auxiliar merge paralel cu întrebuințarea pronumelui personal de pers. 1: *eu*, *i̯o*, *i̯oŭ* care sunt proprii graiului din sud, și *mine* care se aude numai în graiul Românilor din nord.

5. Întrebuințarea pronumelui personal în locul pronumelui posesiv în encliză pe lângă un substantiv este foarte obișnuită în graiul din sud. Expresiuni ca *fẹată-nă* pentru « fẹata noastră », *fẹata-lă* pentru « fẹata lor » sunt foarte des întrebuințate în acest graiu:

Agalẹa galẹa, cuscri voi, Că s-aspari fẹata-nă, Fẹata-nă, alẹpta-nă, Alẹapta-nă, scriata-nă.	Încet, încet, voi cuscrilor, Că se sperie fata noastră, Fata noastră, aleasa noastră, Aleasa nostră, zugrăvita noastră.

Lit. Pop. 918/11.

Tot așà: *murì un om avut tu họară-lă* « a murit un om bogat în satul lor » Basme 209/23. *Lă lom fẹata-lă* « le-am luat fata », Lit. Pop. 921/21. *Omlu atsel nu bănà tu loc-l'i* « omul acela nu trăià în țara lui » (Malacași). În acest dialect se obișnuește, sub înrâurirea greacă, nu numai repetarea obiectului cu ajutorul pronumelui personal, dar și a subiectului cu ajutorul aceluiaș pronume: *foclu atsel i̯u ẹasti-l* « focul acela unde este el? » Lit. Pop. 30. *Plọaẹa atsẹa i̯u ẹaste-u* « ploaia aceea unde este ea? » ib. *Pul'i atsel' i̯u suntu-l'* « păsările acele unde sunt ele? » ib. 31. *Căpîrli*

iu suntu-li? « caprele unde sunt ele? ib. *Irà-l' curmatsĭ* « erau ei obosiți », Basme 369/29., etc., etc. (vezi și § 268, Fărșeroții, p. 133—134).

6. În afară de aceste deosebiri, mai vin și influențele străine în fonetism și lexic care contribue la diferențierea graiului aromânesc: la sud, alături de particularitățile de rostire din limba greacă, mai avem un număr de cuvinte grecești care nu se cunosc în graiul celorlalți Români. La nord, se arată cuvinte și particularități de rostire bulgărești și albanezești, care lipsesc în graiul Românilor din sud.

2. *Deosebiri de graiu după ținuturi*

Din întregul teritoriu locuit de Aromâni, există numai două ținuturi în care dialectul aromân arată mici particularități, care îl deosebesc atât de graiul Românilor din sud cât și de acela vorbit în nord. Acestea sunt: la sud, ținutul ocupat de Românii din Olimp; la nord, ținutul ocupat de Românii din Albania. Tot la nord, un loc deosebit ocupă graiul Muloviștenilor și Gopeșenilor.

1. Graiul Românilor din Olimp. Așezările din Olimp își au originea în sud; prin urmare, la baza graiului lor stă dialectul din sud. Modificările pe care le-a suferit cu timpul acest graiu sunt următoarele:

În *vocalism*:

a) Sunetul *î*, care în graiul din sud apare și pentru *ă*, se rostește când *î* când *ă* ca în graiul Românilor din nord și la Fărșeroți: *pîne*, *pîntecă* ib., însă și: *ahăntu* « atât », *născănte* « câteva » ib.

b) Sunetul *e*, care în graiul din sud apare în poziție neaccentuată mai des ca *i*, se rostește când *e* când *i*. La sfârșitul cuvântului se aude mai mult *e*: *dzenucl'u*, *nepotut* « bolnav », *avinare* « vânat », *f̣eatse* « făcu », *ṇealile* « inelele », etc.

În *consonantism*:

a) Particularitatea de graiu care deosebește pe Aromânii din Olimp de ceilalți Români din sudul Dunării este rostirea sunetului *ś* ca *s*. Astfel avem: *arsine* pentru *aršine* « rușine », *psatŭ* din *msat* și acesta din *mšat*, cum se rostește la sud, pentru forma comună *mušat* « frumos »; *sapte* pentru šapte, *sase* pentru šase, etc. (§ 181). Tot acì avem și rostirea lui *st* pentru *št* în *estĭ* (ești), *mătresti* (mutreștĭ, etc. (§ 184).

b) În schimb, rostirea lui *ts* (< ce, ci) se apropie mai mult de pronunțarea dacoromână *č*. Weigand l-a transcris prin *tś* în *tśerbu* « cerb », *vitśin* « vecin », etc. (§ 157).

c) Paralel cu această rostire avem pronunțarea lui *dz* (< ge, gi) ca *dz'* în *mardz'ine* « margine », *lîndz'et* « bolnav », *dz'oc*, etc. (§ 173). Pentru rostirea lui *dz* din *j* cf. § 182.

d) În foarte multe cuvinte *l'* nu se mai rostește muiat ca în restul dialectului: *fumẹale* pentru fumẹal'e « familie, copii », *h'ile* pentru h'il'e « fiică » (§ 198).

e) Paralel cu acest fenomen, apare în unele cuvinte și *ń* ca *n*, în *an* pentru ańĭ, pluralul lui an; *durnim*, *durnits* pentru durńim, durńits pers. 4, 5 dela dormu, etc. (§ 184).

În *flexiune*.

La flexiunea substantivului masculin, cazurile genitiv-dativ se formează cu articolul *al*, pus înaintea substantivului, ca la numele proprii (§ 242). Cf. și § 78, 1.

2. Graiul Românilor din Albania. În Albania mai mult decât în orice parte a Peninsulei Balcanice, românismul păstrează formele de viață mai veche. Într'o parte avem Aromâni negutători și industriași care trăesc numai în orașe, ducând o viață așezată, în altă parte păstori cu organizație socială în celnicate, care trăesc la țară cu viață nomadă. Această deosebire de viață între unii și alții a lăsat urme în graiu: Cei dintâi, amestecându-se cu Aromâni din alte tulpini — mai ales Grămostenii — și-au pierdut, cu timpul, vechile particularități de limbă, unindu-se în graiu cu aceștia. Cei din urmă, Fărșeroții, fiind mai izolați de celelalte tulpini, și-au păstrat graiul mai puțin influențat. Din această cauză, în graiul Românilor din Albania, înainte de a studià particularitățile care îl deosebesc de limba celorlalte tulpini, trebuie făcut o deosebire între limba Românilor așezați la orașe și între limba păstorilor. În afară de această deosebire în graiu dintre orășeni și păstori, la aceștia din urmă femeile vorbesc puțin deosebit de bărbați. Avem, prin urmare, o deosebire de limbă și între sexuri. Ea provine tot din cauza vieții și îndeletnicirii lor. Dacă bărbații, în târgurile în care se coboară spre a-și desface mărfurile, vin în atingere cu alte tulpini de Aromâni și chiar cu neamuri străine, cele mai multe dintre femei rămân acasă, păstrând graiul neinfluențat de afară. Această deosebire în limba femeilor, de sigur, nu merge până acolo încât bărbații să nu se poată înțelege cu femeile lor. Totuș, un Român care cunoaște graiul bărbaților, cu greu poate urmărì vorbirea femeilor.

Despre aceste două deosebiri de graiu, am vorbit pe larg în lucrarea mea Fărșeroții (cf. p. 127). Acì voi insistà numai asupra particularităților care deosebește limba Românilor din Albania de graiul Aromânilor din nord și din sud.

a) Românii din Albania au în graiu un *r* velar care nu se întâlnește la nici una din celelalte tulpini românești din Balcani. Acest *r* velar este peste tot un sunet spirant cu vibrațiuni produse din atingerea părții posterioare a limbii cu vălul palatului. La femei, el se rostește rulat cu vibrațiuni atât de tari, încât produce o schimbare și în timbrul vocalelor din apropierea lui. Această singură particularitate caracterizează atât de pregnant vorbirea păstorului aromân din Albania, încât este destul să auzi rostindu-se un singur cuvânt, în care există acest sunet, ca să poți pricepe imediat că vorbitorul este un Fărșerot.

b) Sunetele *ă* și *î* din limba română se aud cu o rostire deschisă: ä, care le apropie de *e* (§ 12).

c) Diftongul *ea* din *e* accentuat, când în silaba următoare se află un *e*, se pronunță *e*, ca în dialectul dacoromân (§ 49).

d) Tot ca în dialectul dacoromân *-l* dela articolul enclitic nu se pronunță: *omu*, *focu* pentru omul, etc. (§ 204).

e) În graiul Fărșeroților avem sunete nazale (§ 12).

f) Există sunete lungi.

Despre celelalte particularități datorite mai mult înrâuririlor străine, se vorbește la locul cuvenit în cuprinsul lucrării.

3. Graiul Muloviștenilor și Gopeșenilor. Limba acestor două comune se identifică cu graiul Românilor din nord. Cu toate acestea, sunt unele particularități care îl deosebesc de acesta.

În *vocalism*.

Nu întâlnim aproape nimic particular. Despre deosebirea de rostire a unor vocale cf. §§ 35, 43, 49.

În *consonantism*.

Particularitatea care deosebește graiul Românilor din aceste comune de restul Aromânilor este rostirea lui *ğ* ca *j*: *ajutor* pentru ağutor, *joc* pentru ğoc, etc. (§ 182 a).

Paralel cu această particularitate avem *z* pentru *dz* din dialectul aromân: *trazĭ* pentru tradzĭ, *marzine* pentru mardzine etc., (§ 174).

Înfine, tot acì avem *g'* pentru *y* (din v): *g'aspe* pentru yaspe « viespe », *g'iptu* pentru yiptu « grâu », etc. (§ 125).

În *flexiune*.

Avem articularea substantivelor masculine ca în dialectul dacoromân: *bărbatul* pl. *bărbatsil'* în loc de bărbatlu pl. bărbatsl'i (§ 241). Despre celelalte particularități mai neînsemnate se vorbește în corpul lucrării.

În afară de aceste deosebiri regionale, dialectul aromân arată și unele diferențieri locale, care se pot urmărì din comună în comună. Despre toate acestea, în limita materialului strâns din textele avute la îndemână ca și din unele observațiuni culese la fața locului, se face mențiune la capitolele cuvenite din această lucrare.

PARTEA III

FONOLOGIA

SUNETELE

§ 1. *Vocale.*

a se pronunță ca în dialectul dacoromân.

În unele cuvinte din graiul Românilor din Albania (Fărșeroții) se rostește ceva mai lung. Atunci l-am însemnat cu o liniuță deasupra: *ā.* În acelaș fel au fost însemnate și celelalte vocale lungi: *ē, ī, ō, ū.*

ă, â și *î* se pronunță ca în dialectul dacoromân.

ä redă pe *e* deschis care se aude între ă și e. El apare în graiul Fărșeroților, în locul sunetelor ă, â și î din dialectul dacoromân.

e se aude mijlociu ca în dialectul dacoromân.

ę redă pe *e* mai deschis. Se întâlnește la Românii din Albania în locul diftongului *e̯a.*

ẹ redă pe *e* înschis cu o pronunțare care îl apropie de *i.* Se aude la Fărșeroți.

i se pronunță ca în dialectul dacoromân.

o se aude ca în dialectul dacoromân.

ǫ redă pe *o* mai deschis. Se întâlnește la Românii din Albania în locul diftongului *o̯a.*

ọ redă pe *o* închis cu o pronunțare care îl apropie de *u.* Se aude la Fărșeroți.

u se aude ca în dialectul dacoromân.

Un semicerc pus deasupra vocalelor u și i: *ŭ, ĭ* arată că ele se pronunță șoptit.

Un semicerc pus de desubtul vocalelor e, i, o, u: *e̯, i̯, o̯, u̯* arată că ele se rostesc ca semivocale.

Toate vocalele din graiul Fărșeroților pot fi pronunțate nasal. În acest caz ele au fost însemnate cu un circumflex pus deasupra.

§ 2. *Diftongi.*

Diftongi coborîtori *au̯, eu̯, iu̯, ou̯, uu̯.*

Diftongi suitori: *i̯a, i̯e, i̯o, i̯u.*

§ 3. *Consonante.*

În afară de semnele obișnuite pentru însemnarea consonantelor din alfabetul român, am mai întrebuințat următoarele:

g', *k'*, *h'*, *y* sunt consonante palatale (muiate) ce redau mai ales labialele palatalizate b, p, f, v.

ń redă pe m şi n palatalizate.

y reprezintă în graiul Fărşeroţilor spirante care rezultă din pronunţarea lui l' şi i.

l' redă pe *l* palatal.

ł redă pe l velar.

γ reprezintă spiranta guturală sonoră «*γ*ama» din limba greacă, în elementele greceşti şi sunetul care rezultă din pronunţarea lui *l* iniţial, urmat de vocalele *a*, *o*, *u* din graiul Fărşeroţilor.

r̄ redă pe *r* apical cu mai multe vibraţii.

ϱ reproduce pe *r* velar.

č şi *ǧ* sunt pentru sunetele din dialectul dacoromân *c* şi *g*, când după ele urmează *e*, *i*.

š reprezintă pe ş.

ts reproduce pe ţ.

dz este sunetul corespondent al lui *g* urmat de *e*, *i* în dialectul dacoromân.

δ şi *θ* din limba greacă arată spirantele interdentale sonore şi surde din dialectul aromân.

§ 4. Accentul s'a semnat numai la cuvintele terminate într'o vocală accentuată şi la proparoxitoane.

(-) liniuţa leagă cuvintele accentuate de cele neaccentuate, chiar atunci când cade o vocală.

VOCALISMUL

A

Accentuat.

a: *a*

§ 5. La începutul şi la mijlocul cuvintelor, când după ele nu urmează un *n* sau *m* + explos., se aude ca în dialectul dacoromân. Iniţial: *ar*, Dan. 125/5; *ac*, id. 135/4, Cav. 119; *apă*, Cav. 652, Dan. 125/6; *armă* (şi cu înţelesul de haină), Cav. 75; *agru*, Uc. 93/4, Cav. 1145, *acru*, etc. Medial: *acatsŭ* «prind», Dan. 122/4, Cav. 967; *altare*, Uc. 83/30; *amar*, Cav. 772; *calcu*, Dan 146/17, Uc. 97/50, Cav. 476; *caldu*, Dan. 129/8; *calu*, id. 129/8; *car*, *macru* «slab», Cav. 1153; *natŭ* «prunc», Cod. Dim. 87ᵇ/4; *nascu*, atestat pentru Meţova în versurile populare: *Unlu s-nască k'ipariše*, *Lantu s-nască mer arošu*, cf. Dan. 117/2; *pap* «moş», Basme 345/18. Final: *aϱà*, Basme 27/7; *iuva-š-iuvà* «nicăeri», ib. 410/23; *ahândà* «adânc», ib. 72/14; *ascumtà* «pe ascuns», ib. 307/18; *tah'ină* «dimineaţa», ib. 388/19, etc.

§ 6. În spre deosebire de dialectul dacoromân, în aromână avem rostirea lui *-a* și la pers. 3 sg. și pl. dela ind. și conj. prezinte al verbelor « dare » « stare » și « lare »: *da* « dă », Cod. Dim. 18/2, 15/15, 40/13, 61/19 100/20, cf. Dan. 130/9; Boiagi, *elu da* 108; cf. tot Boiagi în Jahresb. II, 107; *da* Basme, 27/9 etc.; *da* Weigand, OW. 99; *da* « dau », Cod. Dim. 16^b/6, 21/2; *el'i da* Boiagi, 108; *si* (*să, s-*) *da* «să dea », *z-da*, Cod. Dim. 15^b/17, 16/17, 17^b/17; 114^b/4; *se-l'i da* « să-i dea », Uc. 65/3; *si da* (pers. 3 pl.) « să dea », Cod. Dim. 15/4, 14; — *sta* « stă », Dan. 168/27; *cum sta luguria* « cum stă treaba », Basme 44/16; — *se la*, Dan. 166/27, cf. 155/22 cf; Basme 9/39.

§ 6. Alături de această pronunțare, în limba scriitorilor din sec. XVIII întâlnim și *ă* pentru *a*: *raoa dă vărtute și intră tru rădătsină* (rouă dă putere), Dan. 153/21; *oile . . . dă lapte și lănă*, ib. 119/3; *ńiluiria . . . ta . . . s-u dă* (mila ta să o dea), Cod. Dim. 32/2; *driapta si dă, a stănga si nu știbă* (dreapta să dea, dar stânga să nu știe), ib. 33^b/13; *la si dă* « să deà » 36^b/14; *si-ș dă* (să-și dea), ib. 64^b/7.

Observațiune. Păstrarea lui *a* în *da*, *sta*, *la*, este normală (vezi acum Sextil Pușcariu în Dacoromania VI, 392, nota). Formele cu *ă* dela scriitorii sec. XVIII trebuie să se fi născut prin analogie cu cele dela imperativ, așà cum s'au născut și acelea din dialectul dacoromân. Astăzi, după cât știu, forme cu *ă* la pers. 3 ind. prez. nu se aud în dialectul vorbit. Altfel I. Șiadbei (Romania LVI, 339).

a: *ea* (*ia*)

§ 7. Această pronunțare se arată regulat numai în două cazuri: 1. când *a* urmează după *r* precedat de o consoană; 2. când *a* urmează după *l* precedat sau nu de o consoană. În cazul întâiu avem a face cu un fenomen, care apare în graiul Românilor din Albania; în cazul din urmă, cu un fenomen cunoscut aproape peste tot în dialectul aromân, însă mărginindu-se numai la cuvinte de origine albaneză.

1. *breats* « braț », Dan. 176/32; *greas*, ib. 173/30; *preag*, ib. 150/19; *greaiŭ*, Cod. Dim. 18/1, 18^b/5 cu plur. *griaire*, ib. 17^b/5; *griairă*, ib. 26^b/23. Din aceste forme cu *ia* din *ea* pentru *a*, printr'o falsă reconstruire, s'a refăcut o formă cu *e*, în ținuturile românești din Albania, în care diftongul *ea* (< e) se pronunță închis: *greiu*, Cod. Dim. 68^b/20, articulat: *greilu*, ib. 26^b/5, 42/14; *griilu*, ib. 26^b/25 cu plur. *greir'*, ib. 17^b/2, *greiră* ib. 45/9, 82^b/16, *greiri*, ib. 82^b/17, *greiror*, ib. 26^b/22, 38/19; *freate*, *preaș*, etc.

2. *fleacă*, Cav. 1066 și *fliacă* (alb. fljakë) « flacăre », Cod. Dim. 59^b/1, 125/4; *pleagă* și *pliagă* « rană », ib. 36^b/15,17 cu plur. *pledzi*, ib. 35/14 (alb. pljagë); *șupleacă* « palmă », Cav. 640; *leangă* și *leangu*, epitet pentru persoanele de statură înaltă și subțire; după Dal. « persoană leneșă și de o statură lungă, șuiŭ, lungană » (alb. *ljangua* « Windhund », cf.

Dacoromania, II, 536); *Pleasa*, numele unui sat românesc din Albania, aproape de Corița (alb. Pljasë, cf. Fărșeroții, p. 32); *Zumbleac*, numele unui sat albanez (alb. Zamblak, ib.). Dintre cuvintele turcești cu *ea* pentru *a* avem *sileafe* și *šileah'e* « centură de piele pentru purtat arme », turc. *silah*, cf. § 119[a].

În Muloviște am auzit *a* rostit cu *ea* după *š* în *mušeat* pentru forma obișnuită mušat; *ngrušeat* pentru ngrušat; *nvărtušeat* dela nvărtušedzŭ; în graiul Fărșeroților: *si-nfoicušeadză*, *ngăošeari* « se înfricoșează, îngrășare » Fărșeroții, 182 urm. Această pronunțare a lui *a* după *š* se aude pe alocuri și în graiul din sud. În alte forme izolate *ea* apare în *meal* « panta râpoasă a unui deal sau munte » (Dunărea, nr. 5—8, p. 125); *cleatin* pentru clatin Mih.; *čireac* pentru čirac Mih.; *ǧuneame* « vitejie, tineret » (Ohrida), Weigand, Av., II, 58; *hăpseane* Mih. pentru hăpsane (la nord *hăpsănă*) « pușcărie » din turc. *hapshane* (habs-khane), cu plur. *hăpsănadzĭ*, însă alături, deși rar, și *hăpsăniadzĭ* (din hăpsăneadzĭ). Cuvântul este atestat și în Basme: *va s-moară tu hăpseane* « o să moară în pușcărie » 17/9-10; *aspăreat* alături de forma cea mai răspândită *aspărat*.

La Românii din Olimp avem *ea* din *a* precedat de *r* în *sbureaste* numai aparent, deoarece la ind. prez. avem în graiul acestor Aromâni *sburescu*, *sburesti*, etc. Weigand, OW., 56.

Părerea lui Sextil Pușcariu (*Conv. Lit.*, XXXIX, 312) asupra deosebirii ce trebuie să facem în limba albaneză între *lj* din *malj*, *ljuftë* și *lj* din *malj* (< malleus), căruia în celelalte dialecte îi corespunde un *j*, se confirmă. Din exemplele citate se poate vedeà că, după cum în dialectul dacoromân am avut un *mal* și nu *mai*, tot așà în dialectul aromân, din alb. *pljagë*, *fljamë* avem *pleagă*, *fleamă* nu *pl'agă*, *fl'amă*, cum ar fi trebuit să rezulte, dacă într'adevăr *lj* albanez ar fi avut aceeaș rostire în amândouă cazurile.

-a : *-ea*

§ 7 a. La sfârșitul unui cuvânt *a* accentuat se arată pe alocuri în graiul Românilor din Albania la *areà*, imperfectul verbului « escu » (« h'iu »): *aream*, *areaĭ*, *area*, *aream*, *areatsĭ*, *areà*. Această formă n'a fost trecută în studiul meu Fărșeroții. Ea este atestată foarte des și în Cod. Dim.: care *irià* h'ill'i alŭ Isac? — *irià* Isaf și Iacof. 72b/13-14; care soie *iria* cama cu semnu? — soia alŭ Levi š-alŭ Iuda; cătrătse *irià* cama cu semnu? « care neam erà mai însemnat? — neamul lui Levi... dece erà... » 73/14 și 73b/1, etc. Aci *ia* este din *ea*. Această prefacere a lui *a* în *ea* s'ar puteà explicà din rostirea mai tare a lui *r*.

-á: *-ă*

§ 8. Apare regulat în cuvintele turcești:

păšă, Cod. Dim. 78b/10; *măscără* « nerușinat », Cav. 519; *măgăză*, ib. 561; *căplămă* « căptușeală », Dan. 152/20; *ocă*, ib. 26/12 ; *măstrăpă*,

Cav. 595; *zărhănà* «abator»; *căldărmà*, *măcărà* «mosor»; *tămburà*, Cod. Dim. 22/5; *măhănà* «pricină», ib. 95ᵇ/10; *hălvà*, *băclăvà*, *căsdbà*, *pără*, *păčà*, *păstrămà*, etc.

Cuvintele grecești în -*ã* au prefăcut pe acest -*ã* în -*ă*, ca în elementele turcești: *k'irătà* κερατᾶς; *hălcà* χαλκᾶς «belciug»; *sătănà* σατανᾶς; *păpà* παπᾶς: *tată-tu s-featsi pâpă*, Lit. Pop., 78/5, *pâpălu*, Lit. Pop., 06/19. etc.

Cu privire la cuvântul *lală*, Philippide (Orig. Rom., II, 756), referindu-se la derivația lui din limba albaneză pe care am făcut-o (cf. Raporturile alb.-române în Dacoromania, II, 535) se întreabă de ce n'ar puteà venì din grecește: λαλᾶς,, mai ales că, după cum mă exprimasem în lucrarea citată, «din punct de vedere formal se potrivește mai bine cuvântul grecesc». Ceeace m'a împiedicat atunci să-l deriv din grecește a fost nepotrivirea de înțeles care există între cuvântul grecesc și cuvântul aromânesc. În aromână însemnează «unchiu», iar în greaca «grand père, gouverneur, mentor», atunci când înțelesul din albaneză este ca și cel din aromână. Iată însă că acum nici formal nu merge din limba greacă. Ținând seamă de faptul că împrumuturile grecești, ca cele înșirate mai sus, cu accentul pe ultimă au rămas în dialect cu accentul neschimbat, atunci o formă ca λαλᾶς ar fi trebuit să ne dea *lălà*, întocmai după cum παπᾶς a dat *păpà*. Dar în aromână nici măcar la sud, unde influența greacă este mai puternică, nu se pronunță *lălà* ci *lală*.

În graiul din Ohrida pentru cuvântul «măcelar», alături de forma *cărnarŭ*, care este cunoscută în graiul din nord și în alte centre, există și *cărnărăŭ*, Mih., ca formă, la fel ca *dumnidzăŭ*. Dacă cuvântul din urmă se explică ușor, *cărnărăŭ* din cărnarŭ rămâne nelămurit. Forma cărnar s'a luat, poate, după împrumuturile grecești și turcești cu accentul pe ultima vocală. Dar atunci am aveà un caz de analogie cu totul izolat, întrucât derivatele în -*ar* sunt numeroase, și nu aveà cum să treacă la niște cuvinte cu o conformație, în ce privește accentul, cu totul deosebită.

Cuvintele grecești în -*á* s'au acomodat formelor latine în -*eaŭă* < -ELLA: *anafuraŭă* «cerere» ἀναφορά; *filureaŭă* φιλουριά; *hăraŭă* χαρά; *pudeaŭă* ποδιά etc. etc.

Observațiune. Trecerea lui -*á* în -*ă* nu se poate explicà din limba turcă, deoarece în toate cuvintele turcești avem un *á* deschis: kasabá, baklavá, halvá, pašá etc., care s'a păstrat în aceleași forme din toate limbile balcanice și chiar în dialectul dacoromân. Ea pare cu atât mai curioasă, cu cât cuvintele turcești din dialectul aromân nu arată o schimbare de accent. Căci numai o mutare a accentului puteà să provoace schimbarea timbrului în pronunțarea lui *a*. Dar dacă aceasta a fost cu neputință în aromână, se pare că ea s'a petrecut în limba bulgară. În dialectul bulgar din Macedonia, care a avut o înrâurire asupra dialectului aromân, cuvintele turcești pašá, maskará, halvá, pará, kasabá se rostesc pàša, màskara etc.

Presupun că odată cu pătrunderea în dialectul aromân a cuvintelor turcești terminate în *-á*, au mai intrat și cuvinte turcești din bulgărește. Acestea având accentul pe silaba penultimă sau antepenultimă, *a* neaccentuat din ultima silabă trebuià să treacă în dialectul aromân în *ă*. Astfel, formele turcești *oká* în bulgărește devenind *òka*, în dialectul aromân trebuia să dea *ocă*. Tot așà *sofrá* « masă » în bulg. a dat *sòfra*, iar în aromână *sofră*. Deasemenea *dolmá* «bostan» în bulg. a dat *dòlma*, iar în aromâna dolmă. Înfine, *tavá* în bulg. a dat *táva*, în arom. *tavă*, etc. Fapt sigur este că astăzi în dialectul aromân avem alături de *ucằ sufrằ, dulmằ, tăvằ*, care vin direct din turcește, și forme *ócă*, *sófră*, *dólmă*, *távă* care vin din bulgărește. Cele din urmă se întrebuințează mai ales în graiul arom. din Macedonia, acolo unde Aromânii vin în contact cu Bulgarii. Din amestecul acestor două forme și sub influența cuvintelor bulgărești s'ar puteà explicà trecerea lui *-á* în *ắ*.

Într'un număr de cuvinte *-á* s'a păstrat, însă primind terminațiunea *-e* (*ie*). Astfel formele: *căplămằ*, *šicằ*, *udằ*, *sivdằ* « dragoste, amor » *riğằ* «rugăminte», etc. se mai rostesc și: *căplămae* (căplămaie), *šicae* (šicaie), *udae* (udaie), *sivdae* (sivdaie), *riğae* (riğaie) etc. Întrebuințarea acestor forme, judecând după graiul Aromânilor din Macedonia pe care îl cunosc mai bine, este mai rară. Deaceea, presupun că ea este și mai nouă. Un cuvânt ca *odă* cu formele *udằ* și *udaie* mie îmi este curent în dialect numai sub forma întâi și ultima: *odă*, *udaie*. Punctul de plecare la această nouă rostire trebuie căutat în mulțimea substantivelor turcești terminate în -é: gailè, madè, perdè, etc., care au dat în aromâna *găilee* (găileie « grije »), Cod. Dim. 43/8; *mădee* (mădeie), ib. 43/8; *pirdee* (pirdeie), etc. Nu mai puțin vor fi contribuit, poate, la aceasta și substantivele turcești terminate într'o consoană ca: kabul, zaman, hatyr, zahmet, pazar, care în dialectul aromân trebuià să dea *căbule* și *căbile* întrebuințat mai mult în expresia *nu-u fac di căbule* (căbile) « nu catadixesc », cf. Cod. Dim. 21/16, *zămane* « vreme », ib. 25/11, *hătâre*, ib. 11ᵇ/5, *zăhmete* « trudă », ib. 18ᵇ/3, *păzare* « târg, tocmeală », ib. 118ᵇ/4.

Cuvântul turcesc *dunja* a dat în arom. numai *duñaie* « lume ».

O deosebită atențiune merită cuvântul *amiră* « împărat ». El se prezintă în dialect numai sub această formă și nu vine direct din turcește, ci din grec. *ἀμιρᾶς*. În turcește este de origină arabă și are două forme: *amīr* (din verbul *amara* « a comandà ») « comandant, principe » și *emir*, forma vulgară. Cuvântul este răspândit în toate limbile balcanice: la Sârbi *amirĭ* întrebuințat numai în limba documentelor: *Veliki carĭ amirĭ sulĭtanĭ Bajazitĭ.* Mon. Serb. ap. *Rječnik* (s. amir); la Bulgari are aceeaș întrebuințare: . . . *velikomu amire su(l)ta(n) Suleima(n) begu.* Ivanov ‚*Bulgarische Denkmäler aus Macedonien*, ap. Bacinski E. în « Zeitschr. f. rom. Phil. », 37, 615. La Dacoromâni îl întâlnim tot numai în documente: *Amiră, adecă sultanul Misirului.* Dosofteiu, ap. Dicț. Acad. (vezi și alte citate).

În toate aceste limbi cuvântul nu are întrebuințare în limba vorbită. Numai la Aromâni el este singura formă pentru noțiunea de « împărat ».

§ 9. Dintre cuvintele de origine latină care arată *-a*: *-ă* avem: 1. pers. 3 sg. aorist la verbele de conj. I: *adună*, Cod. Dim. 75/16; *află*, ib. 20ᵇ/13 28ᵇ/8 etc.; *ağună*, ib. 81/14, etc. 2. pers. 2 sg. imperativ la verbele: daŭ, fac, laŭ, staŭ: *dă-ńi*, Cod. Dim. 107ᵇ/13; *dă-nă-o*, Uc. 75/16; *fă*, Cod. Dim. 95ᵇ/4, 107ᵇ/14; *fă-tsă* sire, ib. 83ᵇ/4; *fă-tsă* crutsea, ib. 113ᵇ/12. Cf. Uc. 85/35; *lă-me*, ib. 83/27; *stăĭ*, Basme 22/20, cf. 35ᵇ/35 etc.

În forma *dumnidză* avem *ă* din *e* după o dentală și stă pentru *dumnidzăŭ*. Dealtfel, astăzi ca și în scrierile literare mai vechi cuvântul apare sub amândouă formele: *dumnidză*, Uc. 65/3; *al dumnidză*, Cod. Dim. 14ᵇ/5,7 *dumnidză*, ib. 11ᵇ/2; *dumnidză*, Basme 64/14, 103/10, (Gopeși, Muloviște) *dumniză*, 173; — *dumnidzăŭ*, Dan. 116/1, 119/3, Basme 6/33, 65/2, 334. Deasemenea forma articulată dela singular șovăie. Avem *dumnidzălu*, Uc. 67, 83, pretutindeni; *a dumidzăluĭ*, ib. 81/24 și *al dumnidzăului*, Cod. Dim. 25/13. Însă pluralul rămâne atât în graiul vorbit cât și în textele vechi numai *dumnidzadzĭ*, (scris câteodată și *dumnidzatsĭ*), la fel ca substantivele de origine străină terminate în *-á*, *-ó*, *-í* (despre care vezi § 237, 4), ceeace probează că ea ține mai mult de grupa substantivelor terminate într'o vocală accentuată, decât de aceea a substantivelor în *-u*: *dumnidzadză*, Uc. 99/4; *dumnidzatsl'i*, ib. 97/51. Niciodată și nicăiri n'am putut întâlnì forma *dumnidzăĭ*.

a: *ă*

§ 10. În poziție medială trecerea lui *a* în *ă* se arată la plural, întocmai ca și în dialectul dacoromân, la substantivele feminine terminate în *-e* cu pluralul în *-i*: *cărtsă* (carte), Cod. Dim. 22ᵇ/13; *părtsă* (parte), Uc. 99/55 etc. (vezi și § 239, 5); — cu pluralul în *-urĭ*: *căl'urĭ* (cale), *văl'urĭ* (vale), etc. (vezi citate § 239, 6). Pentru *l'* din căl'urĭ, văl'uri cf. § 194.

Observațiune. Despre pluralul neregulat dela *casă* (căš, căsurĭ), *capră* (căpre), vezi § 239, 1 *Observ.*

În spre deosebire de dialectul dacoromân *a* din tulpină trece în *ă* mai întâiu în *sărpit* (alături de *salbid* < EXALBIDUS) pentru **sarpit*, despre care vezi mai pe larg § 151, după aceea în *vătsi* (vacă), *disădzĭ* (disagă); la Uc. 69/7 întâlnim o singură dată *jărru* pentru forma obișnuită jarŭ, ceeace pare a fi o greșală. Alături de *areapită* « aripă » există și forma *áripă* cu plur. *árpite* (áripite) însă și *ărik'ĭ*, Basme, 210/11, 267/15 ca în dacor. *ăripĭ*. Tot acì trebuie reamintit și oscilarea între rostirea când cu *a* când cu *ă* la plural dela *lácrimă* și *lácîrmă*, care face deobiceiu *lăcrińĭ* (lăcîrńĭ), Basme, 17/4, etc., însă la scriitorii din sec. XIII și *lacrińĭ*, Cod. Dim. 24ᵇ/7, cf. 12/16, 27/25,

29/4, 29b/27, 30/8, 43/16, etc. În fine, la adjectivele *mărĭ* (mare), *lărdzi* (largu), deşì la Dan. apare o singură dată *lardzi* 151/20. În Cod. Dim. *mărĭ* pl. dela mare adj. apare şi cu *a* păstrat *marĭ* 95/11.

Dintre celelalte părţi de cuvânt, trecerea lui *a* în *ă* se arată la pronumele nehotărît *ahtare* cu genit. dat. *ahtăruĭ* (pentru ahtáruĭ), cu trecerea lui *a* în *ă* probabil dintr'o formă mai veche **ahtărúĭ* ca în *atsiluĭ* (din atsel), *aestuĭ*, *aistuĭ* (din aestu, aistu), sau ca în formele dacoromâne *căruĭ* (din căruĭ). Tot dela acest pronume avem la plur. pentru amândouă genurile: *ahtărĭ* pentru **ahtarĭ*, păstrat numai la Fărşeroţi; *aftar* (§ 67 cf. dacor. atarĭ): *ahtărĭ bărbatsĭ* « astfel de bărbaţi », *ahtărĭ mul'erĭ* « astfel de muieri », etc., la genit.-dat. *ahtăror*, artic. *ahtărlor*, etc., despre care vezi mai pe larg § 275, unde se dau şi citate.

a: *o̯a*

§ 11. Apare numai în cuvântul *o̯arbări*, arbore în graiul Fărşeroţilor: un o̯arbări mari; năvălì di pi o̯arbări «se coborî de pe arbore»; *s-cătsă di un o̯arbări* « s'a prins de un arbore », etc. (Fărşeroţii, 174).

Cauza acestei metafonii nu-mi este clară. În orice caz *a* (accentuat) a trebuit la început să se rostească în felul lui *ă* (accentuat) istroromân (Sextil Puşcariu, Istroromânii, II, 61) şi numai după aceea să treacă în *o̯a*.

ă: *ä*

§ 12. Este o pronunţare a lui *ă* care se apropie de *e* numai în graiul Fărşeroţilor. Ea se arată mai des când se află în apropierea lui *ϱ*. Weigand (WM. 5, Ar. II, 176—177) îl notează prin *ę*:

cäϱts « cărţi », Fărşeroţii XVIII/2; *adäϱäm* « făcurăm », XIII/2; *inträ* « a intrat » XXI/11; — *aϱcuϱä* « se făcù frig », XVII/71; — *s-turä* « se întoarse », ib. — *s-aspäϱä* « se sperie », ib.; *muϱäϱĭ* (mulări) « catâri »; *väts* « vaci ». Deasemenea şi când *ă* provine din *e*: *väϱă* « vreun » (Fărşeroţii, p. 177).

Observaţiune. Într'un singur cuvânt şi numai izolat *ă* apare ca *e*: *de* pentru *dă*, imperativ pers. 2 sg. dela « daŭ »: *de-ñ*, *văsil'e mară tsi vreĭ şă de-ñ calea* « dă-mi, mărite împărate, ce vrei şi dă-mi drumul » (ib.). Acì adăugăm şi formele date de Boiagi: *dendaluĭ* pentru dândalui (110), *intenea* pentru ntănea (63), în care *ä* este transcris prin *e*.

ă : *e* (*ă*)

§ 13. Se arată când *ă* urmează după un element palatal: 1. *l'*, 2. *k'*, 3. *š*, 4. *č*.

1. După l': *avigl'è* « păzì », Basme, 74/22; *se astăl'è* « se întâlnì », ib, 165/32; *tăl'è*, ib. 89/12; *va ti tăl'em* « te vom tăià », ib. 21/29; *til'è*. Cod. Dim. 103ᵇ/15; *tăl'è* ib. 75ᵇ; *s-til'em*, ib. 103/21; *as til'em*, ib. 117/3; *s-nă vigl'em*, ib. 64/42; *as nă vigl'em*, ib. 119ᵇ/6; *mul'è* (aor. pers. 3 sg. dela mol'ŭ), Basme 196/35, cf. 171/15; *dispul'è* (aor. pers. 3 sg. dela dispol'ŭ), Cod. Dim. 82/10. Tot așà *mpiducl'è*, *mpiducl'em*; *ntsircl'è* « încercui », Flambara, I, nr. 2, p. 4; *mpušcl'è*, *mpušcl'em*, etc. În graiul Românilor din nord și la Fărșeroți se întâlnesc mai des formele cu *ă*: *avigl'ă*, *avigl'ăm*; *tăl'ă*, *tăl'ăm*, etc.

Acì aparține și trecerea lui *a* în *e* din grupele *cla* și *gla*: *ngl'ets* INGLACIO; *dizgl'ets* < DIS-GLACIO, *cl'em* < CLAMO, *sclimur* < EXCLAMULO, *ancl'eg* (angl'eg), etc.

2. După k': *si apru'k'è* « se apropiè Cod. Dim. », 28ᵇ/18; *apruk'em*, *si apruk'em*; *ascuk'è* « scuipă », Basme 26/9, cf. 237/36, 313/20, cf. Fărșeroții 177. Aceste forme la nord se rostesc mai mult cu ă: *ascuk'ă*, *ascuk'ăm*; *apruk'ă*, *apruk'ăm*, etc., etc.

3. După š: *băšè* « sărută », Basme 347/25, cf. 417/20; *nă băšem* « ne sărutăm », Lumina, IV, 147 cf. Gr. B., I, 25; *băšerĭ* « sărutări », Lumina, II, 181; *căšerĭ* (pl. dela căšare) « stâne », ib. I, 110; *ngrăšem* « îngrășem » (Fărșeroții, p. 178); *ngrušè* « îngroșe », Basme 501/23; *nvărtušè*, etc.

Și acì avem formele cu *ă*: *nvărtušă*, Uc. 93/44, *băšăm*, *as nă băšăm*, Cod. Dim. 99/23, *nfăšăm*, *nfricušăm* etc.

Formele *ašè* și *acšè* aparțin tot aici. Ele sunt întrebuințate în Albania pentru *ašă*, *acšă* (din aši, acši), despre care vezi § 45, 3: *ašè*, Basme 195/8, 196/34, 277; *acšè*, ib. 243/12, 245/9; *ašè-š-ašè* (Fărșeroții, p. 178).

4. După č: dela *ncačŭ* « cert » avem pers. 3 dela aor. *ncăcè* « certă », Basme 385/28; *ncăčem* « certăm »; tot așà dela *discačŭ* « descurc părul cu pieptenele », avem pers. 3 dela aor. *discăčè* « descurcă părul cu pieptenele »; *discăčem*. Însă foarte des și: *ncăčă*, *ncăčăm*, *discăčă*, *discăčăm*. În Cod. Dim. avem: *l'i-ncăčă* « îi certă » 94ᵇ/18.

ă (î) : *o*

§ 13. Se arată într'un singur cuvânt: *porču* pentru părču-pîrču din bulg. *părč* « țap bătrân » (cuvântul există și în ngr. πρoῦτσος G. Meyer, Ngr. St., II, 53): *porčul trẹatse pisti punte*, *puntẹa amputā portčul*, Weigand, Ar. II, 285.

an, *am*: *în*, *îm* (*ăn*, *ăm*)

§ 14. Soarta lui *a* urmat de *n*, *m* + explos. este aceeaș ca în dialectul dacoromân. Numai că și în această privință pronunțarea lui *î* se prezintă deosebit după regiuni: în graiul Românilor din sud avem aproape

peste tot pronunțarea *î*, iar în graiul celor din Albania și Macedonia mai mult rostirea *ă*.

1. *cîne*, Basme 19, 23, 30, 39, 62 și pretutindeni în materialul cules din Epir; *cîntic*, ib. 21/24, 88/12, etc.; *grîn*, ib. 449/8; *dzînă*, ib. 410/7; *sîndzi*, ib. 414/17; *pîngîne*, ib. 407/3; *pîndză*, ib. 381/24; *fîntînă*, ib. 325/20; *spîn*, ib. 349/2; atestat foarte des și ca nume de persoană: *Wangheli Spînlu* ib. Lit. pop. 1023/42; *mâñi*, ib. 375/30; *strîmbu*, ib. 280/6; *cîmpu* ib. 171/32, 246/23, 293/14; *Sîmtu* n. de loc., ib. 87/16; *sîmbătă*, ib. 277/3; *sînu* < SANUS « sânătos », atestat pentru Samarina de Wace and Thompson, The Normads, 254, etc.

2. *arrămănu* « român », Cav. 605, Uc. 69/10; *călcăñu*, Cav. 1084, Dan 141/15; *cătu*, Cav. 805, Dan. 161/24; *cătsănu*, Cav. 900; *cănipă*, Dan. 148/18; *frăngu*, Cav. 990, Dan. 167/21; *grănu*, Dan. 120/4; *grăndine*, Dan. 153/20; *găstăñe*, Cav. 386, Dan. 134/11; *lăndzetu* « bolnav », Dan 133/10, 129/8; *lăndzitlu*, Cod. Dim. 12/10; *lăndură* « rândunică », Cav. 1119, Dan. 122/5; *mănă*, Cav. 1117, Uc. 67/6, 99/55, Dan. 134; *măcu* « mănânc », Cav. 1027, Dan. 141/15, Uc. 89/32, 95/48; *mănică*, Cav. 576; *măndzu*, ib. 813; *nănte* « înainte », Uc. 65/1; *denănte* « dinainte », Dan 165/26; *născăntu* « câtva », Dan. 149/19, Uc. 67/5, 4; *năs*, *năsă* « dânsul, dânsa », Uc. 67, 79, etc.; *păne*, Cod. Dim. 11ᵇ/22, Cav. 1166, Uc. 67/6, 89/38; *mămăñ*, Cod. Dim. 14/10, 25, 17/22, *măñle* « mâinile », ib. 15ᵇ/10; *si măncu*, ib. 11ᵇ/4, *si măntsi*, ib. 121ᵇ/4, *măncă*, ib. 69/23; *pănticu* și *păntecu*, Cav. 326; *plăngu*, Dan. 130/9, Cav. 418, Dan. 167/27; *prrăndzu*, Uc. 87/36, 89/39; *rrăñe* « râie », Cav. 1167, Dan. 148/18; *tătăñi*, Cod. Dim. 17/22, *tătăñl'i*, ib. 12ᵇ/23; *sămtu*, Cav. 8; *septămănă*, Dan. 128/8, Cav. 245, *sămbătă*, Dan. 127/7.

Observațiune. Printre cuvintele cu prefacerea lui *an* în *în* aparține și cuvântul *frîncu* cu înțelesul de bază « Francez », din care apoi prin ext. s'a desvoltat și înțelesul de « apusean », oricare ar fi naționalitatea lui. Cuvântul este des întrebuințat în graiu, întrucât se întâlnește și în literatura populară: *eu va -ñi l'au nă doamnă frîncă*, Lit. Pop., 842; *s -featse frîncu* « s'a supărat foc » Gr. Ar. 162 (724); apoi avem derivate și compuse ca *frîntsescu*, *auă -frîntsească* « coacăză » Mih. (s. auă, p. 57), *Frîntsie*, etc. (Vezi și Per. Papahagi, Numiri etn. la Arom., p. 30).

Din cauză că acest cuvânt se găsește sub aceeaș formă și la Dacoromâni *Frânc*, la primul moment s'ar păreà că el ar aveà o însemnătate pentru fixarea evoluției lui *an*: *în* în limba română, înainte de despărțirea Aromânilor de Dacoromâni, dacă am admite cu Iorga (Rev. Ist., XII, p. 123) că pătrunderea lui la Români sub forma FRANCUS s'a făcut prin dominația carolingiană în Panonia. Numai că la lămurirea lui ar trebuì să ținem seamă și de forma paleosl. фрѫгъ care derivă din aceeaș formă latină medievală (cf. Miklosich, Etym. Wb. der sl. Spr., 58) cu ѫ care a dat regulat în dacoromână și în unele cazuri

și în aromână *în*. Este drept că în paleosl. avem *g* pentru *c* (frîncu) care ar fi trebuit să se păstreze cu atât mai mult în aromână, cu cât în graiul din sud, potrivit celor spuse la § 166, *c* după o nazală trece regulat în *g*. Chestiunea nu este ușor de lămurit. În orice caz, asemănarea cuvântului dintre cele două dialecte este surprinzătoare.

Dintre celelalte cuvinte cu origine nelămurită care există la Dacoromâni și Aromâni relevăm *tîmpa*. Cuvântul apare la Aromâni ca apelativ *tămpă* « vârf »: *diparte, ịu s-arădzimà tserlu pri tămpile a muntsilor*, « departe, unde se rezemă cerul pe vârfurile munților » (Antol. 225/12) și ca nume de loc.: *š-mẹa trọară dup' ašuirat agriñle ascîpitară. š-Fitică s-l'ẹà tu torlu alor. li vẹadi trîš tru Tîmpî* « și iute după fluerat sălbăteciunile dispărură. Și Fitică se ia după urma lor. Le vede până la Tîmpa ». (Toli Gagigogu în Penins. Balc., VI, nr. 1, p. 25). Drăganu (Dacoromania, I, 109) a încercat să-l derive dintr'o formă preromană **timpa*, mai ales că există și cal. *timpu*, cat. *timpes* care deobiceiu sânt reduse la forma preromană. Acest **timpa* ar puteà fi înrudit cu gr. *Τέμπη*. O. Densusianu (Grai și Suflet, I, 160) a arătat că această apropiere a formei românești cu formele romane nu se potrivește, din cauza cantității lui *i*. Dealtfel nici Drăganu nu mai ține acum la această etimologie. Ceeace interesează istoricul cuvântului în limba română, este, mai întâiu, că el există și la Aromâni, al doilea însă, că, din punctul de vedere al evoluției sunetelor, *î* din tîmpa aromânească nu poate fi explicat nu numai din *i* lung, dar nici din *ĭ*, *ĕ* urmat de nazală sau din *ē*, întrucât din aceste din urmă n'ar fi rezultat decât *i*. Trecerea acestui *i* în *î* din dialectul dacoromân, nu există, potrivit celor spuse la § 52, la Aromâni. Judecând dar după forma aromână, în cuvântul *tîmpa*, dacă, din cauza înțelesului cu totul opus, nu putem vedeà un derivat din paleosl. *tąpŭ* « obtusus », trebuie să admitem o formă străveche **tampa*. Acì mai relevez că dintre formele cu *an*: *în* există în aromână și *župîn*, și ca nume propriu. L-am întâlnit de două ori sub forma *župan* (cu a păstrat) în liste de prenumeranți aromâni dela sfârșitul sec. XVIII. Astăzi cuvântul nu este cunoscut în aromână. Dacă n'ar fi un nume străin, atunci transcrierea lui cu *a*, care îl apropie de aceeaș formă din documentele dacoromâne, se datorește lipsei semnului caracteristic în alfabetul grecesc pentru redarea sunetului *î*. Tot din această cauză nu putem ști precis dacă sunetul inițial trebuie cetit *z* sau *ž*. Celelalte forme: *stăpân, stână, zmântână* lipsesc din dialectul aromân. Cu etimologia lui *župân* s'a ocupat Giuglea, derivându-l din grecește. În cazul acesta în arom. ar fi trebuit să avem **džupîn*, ceea ce nu există: *limbă župînẹască* Gr. B. I, 259; *limbă di župîn* ib. Pentru celelalte forme cf. Pușcariu în Dacoromania, III, 378, Densusianu în Grai și Suflet, I, 238 și Baric' în Albanorumänische Studien 93;

(vezi și recenzia mea în Dacoromania, I, 508). În timpul din urmă, Rosetti (Grai și Suflet, V, 158—172) a încercat din nou să explice originea lor slavă; totuș, greutățile n'au putut fi înlăturate.

Tot acì reamintesc că în aromâna există și forma *brănduš*, care trebuie să fie identic cu Dacor. *brândușă*, despre care a vorbit Giuglea în Dacoromania, III, 567 urm. În dicționare și vocabulare cuvântul nu este atestat. În literatura populară, unde îl întâlnesc, este dat ca nume propriu, fără ca să ni se dee însemnarea lui adevărată: *Din Brănduš la Călămăk'i, Pepa s-fatsi cătsămăki* « Din Brănduş la Călămachi, Pepa se face frânturi », Lit. Pop., 941/35. Deasemenea *brîndză* « brânză » cu o origine atât de obscură, necunoscut în dialectul vorbit, este atestat acum pentru graiul din Aspropotam, comuna Halichi (Dunărea, nr. 5—8, p. 125).

§ 15. În graiul Fărşeroților avem *ä* pentru î, cu timbru nasal: *bäǫ* « brâu », *cämp* « câmp », *găstăñe* « castană », *gär(u)* « grâu », *cäntă* « cântă », *grändine* « grindine », *lănă* « lănă », *pyändzi* « plânge », *sändzi* « sânge », *šcămbă* «stâncă », *stăngă* «stângă », *frändză* « frunză » *strămbă* « strâmbă », *sămbăta* (sămbută) « sâmbăta », *sänt* « sfânt ». (Fârșeroții, p. 179).

Pronunțarea lui *î* și *ä* nu lipsește din graiul acestor Români: *mîne* « mâine », *sînt* « sânt », *yînă* « lână », *pyâmse* « plânse » etc.; *ǫăšîne* « rușine », *găstîñ* « castane », etc., etc., (Fărșeroții, 180)

Observațiune. Oprindu-ne puțin la răspândirea rostirii *î* sau *ä* din *a* + *n* sau *a* + *m* în condițiunile arătate mai sus, observăm că *î* se aude peste tot în graiul din sud, iar *ä* mai mult în graiul din nord. Această din urmă rostire la nord, nu se mărginește numai în limba Fărșeroților, cum înțeleg din expunerile lui Tache Papahagi (Grai și Suflet, I, 209 urm.), ci și în graiul Grămustenilor. Eu care nu sânt Fărșerot, nici până astăzi nu mi-am putut însuși pronunțarea lui *î* din dialectul dacoromân, pentru singurul motiv că acest fel de rostire îmi lipsește în graiul meu de acasă. Din aceasta rezultă că în dialectul aromân, în vreme ce rostirea *î* este aproape generală în graiul Românilor din sud, înțelegând și pe cei din nord veniți cu două-trei veacuri din sud, la nord, din contră, există rostirea *î* și *ä*. Dintre aceste două, *ä* are o răspândire mai mare decât *î*. O specificare amănunțită după localitate, anume în care comună se pronunță *î* și în care *ä* este, pe baza materialului dialectal cules până acum mai mult pe apucate și de către persoane din care cele mai multe au trecut prin școala românească, e cu neputință. În materialul cules de Weigand se întâlnește *ä* și pentru comunele din sud. Iar în materialul dela Românii din nord *î* nu lipsește.

Din această stare de răspândire a acestor două sunete, rezultă, în primul rând, că aromâna arată aceeaș înfățișare ca dacoromâna.

În acest din urmă dialect, alături de *î* care cuprinde cea mai mare parte din teritoriul dacoromân, există, după cum aceasta se poate vedeà din Atlasul lui Weigand (Linguistisches Atlas des Dacorumänischen Sprachgebietes, vezi harta 49) și regiuni din nordul Ardealulului și în Bucovina, în care se aude rostindu-se *ă* ca la Aromâni. În al doilea rând, aflăm că evoluția acestui sunet a fost lentă pentru amândouă dialectele, fie că ea a început încă pe când Aromânii trăiau în unitate lingvistico-teritorială cu Dacoromânii, fie mai târziu în fiecare dialect în parte. Pentru dialectul aromân trebuie recunoscut faptul că, întrucât sunetul *ă* se află și în graiul Grămustenilor din Macedonia, nu numai la Fărșeroți, el are o răspândire relativ mai mare decât la Dacoromâni. Din acest punct de vedere dialectul aromân se menține pe un punct mai arhaic, dacă considerăm faptul că, după cum arată și limba albaneză în care avem *ă* (ë) nu *î*, *î* s'a desvoltat din *ă* și nu invers.

Și întrucât din ultimele cercetări făcute la Fărșeroți reiese că, cu toată răspândirea extraordinară a lui *ă* pentru *î*, pe alocuri (vezi Fărșeroții, p. 180, Observațiune) se aude rostindu-se și *î*, trebuie să admitem că și în dialectul aromân prefacerea lui *ă* în *î* a început din toate părțile. La sud, această prefacere este pe cale de a se generalizà. La nord, ea merge progresând la Grămusteni; la Fărșeroți ea se mai păstrează poate sub presiunea limbii albaneze care nu cunoaște sunetul *î*.

În ce privește originea acestui sunet (î), Tache Papahagi a emis idea că ar venì dela Slavi (Grai și Suflet, I, 205). Părerea mea contrarie, i-am comunicat-o verbal la Câmpeni imediat după publicarea studiului său, argumentând între altele că, cel puțin pentru Aromâni, această influență ar fi imposibilă și pentru faptul că rostirea *ă* se arată în nord, la Aromânii cari trăesc în mijlocul Slavilor și vorbesc aproape tot așà de bine bulgărește ca și românește, iar *î* la sud acolo unde printre Aromâni nu există Bulgari. Dealtfel, chiar O. Densusianu este în contra unei influențe slave în evoluția unui sunet cu rădăcini atât de adânci în graiul nostru (Grai și Suflet, I, 324—326). Vezi și Dr. Anton B. I. Balotă, La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise, pp. 92—100.

în: (an)

§ 16. In afară de deosebirea de pronunțare a lui *î* din *an* expusă mai sus, Weigand (Jahresb. VIII), mai dă pentru graiul din Vlaho-Clisura (Macedonia) și rostirea *a* în cuvântul *manc*.

Această formă mie nu-mi este cunoscută din puțina literatură populară publicată din această comună, și nici poveștile sub numerile 48, 52, 58, 70, 125 din Basme nu o atestă. Cu toate acestea, ea trebuie să existe, sporadic, în graiul bătrânilor.

în: ǫ(n)

§ 17. O altă rostire a lui *î* este aceea cunoscută în graiul Românilor din Gopeș și Muloviște, anume ǫ, despre care am vorbit în Meglenoromânii, I, p. 124, tot în cuvântul *mînc*. Acest cuvânt se pronunță la cele trei persoane sing. dela ind. și conj. prezinte: (*s*-)*mǫc*, (*s*-)*mǫts*, (*s*-)*mǫcă* și (*s*-)*mǫacă*, ultimă formă auzită în călătoria mea din vara anului 1928 în Muloviște. Dacă *manc* din Vlaho-Clisura este rară, în schimb, forma atestată pentru graiul din Gopeș și Miloviște este curentă. O fată de casă, originară din Gopeș, pe care am avut-o mai mulți ani dearândul la Salonic, nu pronunță decât *mǫc*, *mǫts*, *mǫcă*, deși la Aromânii din Salonic auzea numai forma *măc*, *măts*, *măcă*.

§ 18. Înfine, o pronunțare a lui *î*, intermediară între *ă* și *o*, am auzit-o la Românii din Elbasan. Despre ea vorbește și Weigand (Jahresb. XVI, 212), redându-o prin sunetul *ǫ* în cuvintele: *prǫndzu* « prânz », *cǫnticlu* « cântecul », *grǫn* « grân », *brǫn* « brân », *frǫn* « frân ». Eu, deși m'am oprit de două ori în Elbasan, anume ca să pot surprinde această rostire, mărturisesc că, după audiția mea, n'am putut-o auzì. Ea ar fi fost interesantă pentru lămurirea sunetului ǫ din dialectul meglenit. Dacă s'ar fi putut dovedì că este curentă și la o parte din Românii din Albania, care se găsesc așezați atât de departe de Meglenoromâni și orice contact între aceștia și Fărșeroții este exclusă, atunci pronunțarea *ǫ* din *î* la Meglenoromâni s'ar puteà explicà pe baza unei evoluții interne, fără influență de afară, asupra căreia am vorbit mai pe larg în Meglenoromânii, I, 63—64.

În ce privește acum explicarea sunetului *ǫ* la Gopeșeni și Mulovișteni eu mi-am exprimat părerea în lucrarea citată, mai ales că și alte particularități din graiul acestor Români vorbesc pentru o origine comună cu Meglenoromânii. Mult mai greu de explicat este *a* din *manc* în Vlaho-Clisura. Acest *a* există și la Dacoromâni (Vlădeni în Transilvania), după cum atestă Weigand (Jahresb. VIII, 256). Pușcariu (Dacoromania, IV, 388), crede că *a* din *manc* s'ar puteà lămurì în dialectul aromân ca o formă paralelă: *manc* — *măncăm* după *ngan* — *ngănăm*, în care *a* se explică din cauza lui *n* lung (*inganno*). Legătura dintre *manc* și *ngan* nu mi-o pot închipuì decât numai dacă vom plecà, nu dela înțelesul originar a lui *ngan* « chem, (înșel) oi, vite », etc., cum dau Dal. și Basme, cunoscut la Aromânii din sud, probabil din cauza ocupațiunii lor cu păstoritul, ci dela celelalte două înțelesuri: « distrez » și « mănânc », singurele cunoscute în graiul Aromânilor din nord. La aceștia se spune *ngănăm g'ine* « am mâncat bine », *nica nu ngănaĭ* « încă n'am mâncat ». Acest înțeles atestat și la Mih., al cărui dicționar reproduce mai mult graiul Românilor din nord, a trebuit să se desvolte din graiul copiilor. În Macedonia, când se întâmplă să plângă prea mult un prunc, mama spune fetei mai mari: *du-te ngană fičorlu* « du-te dă-i ceva de mâncare copilului, ca să-l faci să tacă ». Din înțelesul de « a da de mâncare », « a hrănì », s'a născut acela de « a mâncà ».

ăn (*în*) : *ăin* (*îin*)

§ 18ª. Fenomenul se ivește numai în graiul Românilor din nord, acolo unde sunetul *î* lipsește și arată o asemănare aparentă cu acelaș fenomen *ân*: *âin* din dialectul dacoromân: *măińle* (pentru măńle — mîńle) « mâinile » Cod. Dim. 59b/14; *măińle a δemunlor* « mâinile demonilor » Cod. Dim. 120b/11; *măińle atale cu laspe* « mâinile tale cu noroiu » Cod. Dim. 58b/21; 60/21, 80b/17, 80/2. Cf. 33/1, 82/19, 86/22, 87/21, 90/4, 93/3, 96/1, 108/5, 118b/16, 120b/11, 124b/15; *căińl'i* (pentru căńl'i — cîińl'i) « câinii »: *nă fatsim ca băn-uară căińl'i, căndu măncă primansus* « ne facem ca bunăoară câinii, când mănâncă mai mult decât trebuie », Cod. Dim. 116b/1.

Întrucât acest fenomen există și în graiul meu, alte exemple care s'ar puteà da sânt: *căstăińle* (pentru căstăńle — căstîńle) « castanele »; *dădăińle* (pentru dădăńle — dădîńle « mamele » ; *mămăińle* (pentru mămăńle — mămîńle) « mamele »; *păińle* (pentru păńle — pîńle) « pâinile »; *păpăińl'i* (pentru păpăńl'i — păpîńl'i) « moșii » etc. Dintre elementele străine, cele mai nouă, am aveà: *căftăińle* plur. dela căftane « bariș de mătase » Mih. (turc. kaftan); *firmăińle* plur. dela firmane (turc. ferman) etc.

În literatura populară publicată de Weigand (Ar., II) mai întâlnim *măinle* (Magarova, lângă Bitolia) « mâinile » p. 134; *mîińli* (Ohrida) « mâinile », p. 194; *mîinle* (fără indicația localității) « mâinile », p. 282. La p. 354 Weigand, vorbind despre deosebirea care există în graiul din nord între rostirea lui *î* și *ă*, mai citează, fără text, *căińl'i*.

Cunoscând toate exemplele de rostire a lui *ăn* (în): *ăin* (îin), ne întrebăm dacă fenomenul care există la Dacoromâni și Meglenoromâni n'ar fi, după cum presupune O. Densușianu (Grai și Suflet, II, 378 urm.) și crede A. Procopovici (Dacoromania, IV, 44 urm.; Revista Filologică, II, 5 nota) străvechiu în limba română. Existența lui în meglenoromână arată îndeajuns că nu este nou. Dacă el însă a existat odată și în aromână, din materialul studiat până acum, aceasta nu se poate susțineà cu siguranță. Eu cred că la Aromâni el est nou și s'a născut, nu ca în dialectul dacoromân sub înrâurirea lui *e* din silaba următoare, pâne — pâine (cf. S. Pușcariu în Dacoromania, I, 380), ci pentru mai multă comoditate la pronunțarea cu mai mare ușurință a consonantei palatalizate, prin introducerea unui sunet de alunecare, cum este *i* (mă ńle — mî ńle). Un astfel de *i* epentetic se arată și în sârb. *kòin* pentru *koń* « cal » (cf. P. Skok în Etnolog, V, 54). În aromână nu se arată numai în exemplele citate, ci și în alte cuvinte în care există un sunet palatalizat. Dau ca exemplu forma tipică *pul'ŭ*, pe care toți Aromânii o rostesc *puil'ŭ*. O rostire *pul'u* ar fi posibilă numai silabisind cuvântul: *pu-l'u*. Când un Aromân încearcă să-l pronunțe deodată, el îl rostește *puil'ŭ*. Este drept că dicționarele aromâne îl înregistrează sub forma *pul'ŭ*, însă în Basme el este redat pretutindeni cu rostirea lui adevărată: *aoà ni puil'ŭ nu calcă* « aici nu

calcă nici puiu» 47/36; articulat: *cîtu-l vidzură puil'lu alor* 67/7, vezi și celelalte citate din glosar. La Weigand (Ar., II, 230) întâlnim *tail'u* pentru *tal'ŭ* «taiu». În Cod. Dim. întâlnim epenteza lui *i* și în cuvinte străine de structura exemplelor date mai sus: *h'iil'u a omluĭ* 41/3; *fameil'lu* 43/25; *duińaia* «lumea» (turc. *dunia*) 36/20; *coińar* «colonist turc din Konia»: *unlu di năš aveà... strańile ca di coińar* «unul din ei aveà hainele ca de Koniar» Gr. B. I, 28. La Uc. 91/40 întâlnim forma *veteil'i* (gen.-dat. dela vete, pentru *vetel'i* din *vetel'eĭ*, azi, cu trecerea lui *e* neaccentuat în *i*, *vetil'eĭ*, *vetil'i*) «firei» (din alb. *vete* «Selbstheit» cf. Raporturile alb.-rom. în Dacoromania, II, 553). Din citatele de origine străină înșirate până aci, ca și din cele date mai sus din graiul meu propriu, rezultă, că deși epenteza lui *i* apare în forme ca *măińle*, *căińl'i* (mîińle, cî ńl'i), genetic se deosebește de epenteza din formele dacoromâne *mâinile*, *câinii*. De fapt, în aromâna un *i* epentetic nu se arată decât numai în unele cuvinte în care avem, un sunet palatalizat (ń sau l'), nu însă și înaintea lui *n*, sau în formele dela singular *păne* (pîne), *căne* (cîne) etc. Dacă printre citatele date din Weigand, unele forme prezintă *n* pentru *ń* ca *măinle*, *mîinle*, depalatalizarea din aceste cuvinte este posterioară introducerii lui *i* epentetic. În chipul acesta îmi explic eu și epenteza lui *i* din formele întrebuințate numai în graiul Românilor din Olimp: *ailu* (OW., 35) pentru al'ŭ, *cail* (ib. 32) pentru cal'ĭ, *mailu* (ib67) pentru mal'u, *tailu* (ib. 35) pentru tal'u. La început s'a rostit *ail'u*, *cail'ĭ*, *mail'u*, *tail'u*, și după depalatalizarea lui *l'* au rămas formele de azi. (Vezi și § 198).

Observațiune. În afară de formele citate mai sus, există câteva cuvinte, în care *i* s'a produs în vorbire numai prin anticipație de rostire a unui *i* din silaba următoare: *me-aspairu* mai ales la pers. 3 *se-aspairă* (auzit în graiul din nord, pentru me-aspar, se aspară «mă speriu»; *azboair*, Basme 120/28, *azboairă* ib. 24/25, 48/22, 216/7; *azbuirare* «zburare», *azbuirătoru* «zburător» etc., alături de formele: azbor, azburare, azburător. Acì prezența lui *i* nu s'ar puteà explicà decât admițând existența formei intermediare *azboriu* (azbarŭ); *cuibair* «cuib» Gr. B., I, 7, alături de cuibar, forma obișnuită, Lumina, I, 180 (la Mih. *cubaru*, pl. cubare, p. 128), din cuib. Și acì pentru lămurirea lui *i* trebuie să plecăm dela cuibariu; *diosprăs* pentru doisprădzatsĭ «doisprezece», atestat des în Cod. Dim.; *k'eifa* pentru k'efia (k'efea) «chef, plăcere» Cod. Dim. 73b/15, 116b/4; în aceste două din urmă *i* se explică prin metateză;.

an, am: an am

§ 19. Condițiunile păstrării lui *a* urmat de *n* sau *m* sunt aceleași ca în dialectul dacoromân:

an s., *an* adv. < ANNUS, ANNO: *anŭ* « an », Cav., 1137, *anu*, Dan. 138/13; *anu* « anul trecut », ib. 129, Cov., 750; *angan* < INGANNO, cf., Basme: *ngană zlăk'le* « cheamă fiarele » 52/11; *ngană puịl'i* « cheamă păsările », 451/37; *nană* « leagăn », < NANNA, cf., *mînuše*, § 185.

cama < QAM MAGIS « mai »: *cama aušl'i* « pe cei mai bătrâni », Dan., 161/24; *cama tińisitu* « mai cinstit », Uc., 71/10, cf. 65/2, Dan. 120/3, 160/24, etc.; *mamă* < MAMMA,-AM, cf., Basme, 5/24, 34/11, etc.; *flambură* « steag », < FLAMMULA,-AM, ib. 57/32, 295/12, etc.

scamnu « scaun », < SCAMNUM, Cav., 325, 875. *Domnulŭ n-tser etimăsì scamnulŭ aluĭ* « Domnul în cer pregătì tronul lui », Uc., 93/46; *tru scamne* « în scaune », Dan., 143/16.

aramă < AERAMEN, atestat numai de Weigand, II, fără indicația localității în care l-a întâlnit.

Trecerea lui *a* în *ă*, când se găsește înaintea lui *m* urmat de o vocală, la verbe, se arată și în dialectul aromân: *aflămu*, Cod. Din., 11/5; *ağunămu*, ib. 122/5; *amintămu*, ib. $26^{b}/6$; *nă aluptămu*, ib. $63^{b}/9$, etc.

El se menține la imperf. pers. 1 sing. *didịamu*, Cod. Dim. $42^{b}/20$, *purtamu*, ib. 83/4etc., ca în dacoromână.

Cuvinte cu *a* trecut în *ă*, sub influența formelor neaccentuate ca *îngân* pentru *îngan* din dialectul dacoromân, nu există. Forma *ngănu* dată de Mih. este greșită; în graiul Românilor din Albania se aude tot *ngan*. Cuvântul *ămă* (âmă) « mamă » întrebuințat la Aromânii din nord în limba copiilor ar puteà fi mai de grabă un împrumut din alb. ëmë decât din lat. AMMA, -AM, cum dă Meyer-Lübke în REW. 425, pentru forma dacoromână.

în(*îm*) : *in*(*im*)

§ 20. Se arată în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân:

gl'indă (dintr'un mai vechiu **gl'îndă* < GLANDA, -AM) « ghindă »; *gl'indură* < GLANDULA, -AM; *h'il'in* < FILIANUS, -UM « fin », *h'il'ină* < FILIANA, -AM « fină », *crištin* < CRISTIANUS, etc.

În formele care urmează, trecerea lui *în* în *in* este de altă natură:

blindă (pentru *blîndă*) dată numai de Nic. pentru Vlaholivadi, de unde erà el originar, vine, probabil, sub influența asimilatoare a lui *-i* din *blîndi* (blânde). Forma curentă este *blîndă* < BLANDA, -AM « bubulițe roșii care ies pe piele ».

grindină (pentru *grîndină*) Basme, 102/18 (Avdela), 167/5 (Ohrida); *grindine* (fără indicația localității) ib. 25/3; *grindină* (Malacași în Tesalia), 281/17 se explică în acelaș fel, din cauza lui *i* din silaba următoare:

căpitińŭ (pentru căpitînŭ): *căpitińŭ* « perină », Cav. 583, Dan. 169/28 arată *i* pentru *î* din cauza lui *i* precedent.

ningă (pentru *nîngă* sau *lîngă*, această din urmă formă neîntrebuințată, pe cât știu, însă atestată în Basme 348/24) Uc. 89/37, Dan. 175/31, se explică din construcția *pi* (*pe*) *nîngă* « pe lângă ».

ninte (< IN-ANTE, care a dat regulat *nînte* și *cama nînte* « înainte », « mai nainte » (cf. Cod. Dim. 114b/13, 115b/6, Uc. 65/1) se poate explicà sau din cauza lui *e* din silaba finală sau din construcția *dinînte* (de-nînte), care a dat *dininte* « dinainte » și loc. adv. *di-ura-dininte* (fr. dorénavant), atestată în Cod. Dim. 78b/15, 46b/1.

nintră « pe lângă, în fața »: *nintră năs* « în fața lui », Basme 346/7, format din ninte + intră (< INTER) ca megl. *antru* « înainte » și dacor. (vechiu și dial.) *între* id. Dal. mai dă și un *dindră* « de lângă »: *dindră grădină u luai* « o luai de lângă grădină », care nu este decât o încrucișare din *di ningă* « de lângă » și *nintră* (cu trecerea *t* în *d* din cauza nazalei).

Indreĭ, numele unui izvor de lângă Aminciu (Mețova), provine din Andreĭ-Îndreĭ-Indreĭ, numele persoanei care a zidit fântâna de lângă izvor. Acì trecerea *î*: *i* este în poziție neaccentuată.

ínimă (pentru *înimă*) cu toate derivatele *iṅoară* etc., arată aceeași trecere ca în toate dialectele.

imnu-imnare « umblu », « umblare » pentru **îmnu* **îmnare* din *îmblu îmblare* nu se poate explicà decât numai dela ind. prez. pers. 2 sing.: *imńi* din *îmńi*.

În pron. pers. de dativ *iń il'*, *i* pentru *î* trebuie explicat din construcțiile *ańia îń* « mie îmi » *aluĭ îl'* « lui îi ».

Această prefacere a lui *în* în *in* poate fi străveche în unele cuvinte, cum este în special *ínimă*, întrucât se arată în toate dialectele (Pușcariu în Dacoromania, III, 390, nota V, 779 ș. u.), însă în altele ea se arată mai nouă.

Neexplicată rămâne trecerea lui *ă* în *i* în următoarele forme: *imă* pentru *ămă* « mamă » (alb. ëmë): *imă ś-tată ś-mine aveam* « mamă și tată și eu aveam » (Weigand, Ar. II, 74); *plimśu* (Samarina) pentru plîmśu aor. dela *plîngu* « plâng » (Wace and Thmpson, The Nomads, 319).

Neaccentuat:

a-: *a-*

§ 21. În poziție inițială se păstrează ca în dialectul dacoromân: *adapu* Cav. 810, cf. Dan 138/13; *adavgu* Uc. 89/38; *aducu* ib. 91/80 cf. 75/17, 83/30, Dan. 120/4, 142/15; *adunu* Cav. 568, Dan 126/7, 143/15, 177/32; *ağungu* Cav. 1059, Dan 137/12; *ağunu* Cav. 657, Dan. 128/8, Cod. Dim. 12/28; *alagă* « fugă » Cav. 766, 1020; *aprok'u* Cod. Dim. 60b/4; *alg'escu* « albesc » Uc. 83/28, *ascultu* cf. Cod. Dim. 39b/14; *altare*, Uc. 83/30, *alună*, Dan 133/11 etc.

a: *ă*

§ 22. La mijlocul și la sfârșitul cuvintelor *a* trece în *ă* ca în toate dialectele. *adărămintu* Uc. 89/30; *adăratu* « făcut » ib. 97/21; *bărbat*, Cav. 351; *călcăńu* « călcâiu », ib. 1084, Dan. 141/15; *cămeașă*, Cav. 796, Dan. 152/20; *casă*, Uc. 67/5, Dan. 144/16; *căică* « barcă », *călivă*, etc.

Se abate dela această regulă graiul Românilor din sud; acì aproape orice *ă* medial se rostește *î*. Exemplele le dau după Dal.

După b:

acumbîrari, acumbîrat, acumbîreatsă, toate derivate dela acumpăr; *bîrbat, bîrbătsami; bîgari, bîgat,* dela bag; *bîlos* (bale), *bîrbos* (barbă), *bîšari* (baš «sărut»). În elementele străine: *bîhčè* «grădină», *bîğinac* «cumnat», *bîcîlîk'e* «băcănie», *bîclîvă,* toate turcești.

După c:

acîtsari, acîtsat dela acats «prind»; *aducîtură* (aduc), *ascîpirari* (ascapir), *ascîpitari* (ascapit), *ascîpari* (ascap), *cîlcîńŭ, cîldari, cîldură, cîpîtsînă, cîprîriŭ, cîprîleatsă,* etc., etc.,

După d:

adîrari (adar), *adîstari* (adastu), etc.

După g:

angînari (angan) *pîngînitate* (pîngîn «păcătos»), *gîl'ină, gîl'inari* (gîl'inedzŭ), *gîl'inatŭ, gîl'inušă, gîrdină, gîrdinič* (grădină) etc.

După h:

hîiri «folos», *hîğilîk'e, hîlatı, hîlvà, hîsap,* «casap, măcelar», *hîsîbà* «oraș», *hîtîre,* toate turcești.

După l:

alîgari, alîgîtor (alag); *alîptari, alîptîtoari* (alîptedzŭ); *alîsari, alîsătură* (alas); *alîtrari, alîtrîtură* (alatru); *alîčiri* «arătare», etc.

După m, n:

amîrari, amîrîčuni (amar); *mîcari, mîcîtură* (mîc); *mîrit, mîritari; mîčucă, mîrsineatsă, mîrsinari* (mîrsinedzŭ «postesc»); *asunîtor, asunîtoari* (asun); *dinîpoi, anîpîdiri, anîpîdescu,* etc.

După r, p:

arîbuš «răboj», *arîkiă, arîbîtie* «dărăpănătură»; *arîftoańă* «croitoreasă»; *apîrari, apîtos.* Chiar *-ă* final, când într'un cuvânt compus devine medial, se rostește *î*.

altî-oară «altădată», *altî-soie* «altfel», *altî-turlie* «altfel», *astîdz* «astăzi», etc.

Tot în graiul din sud, *ă* apare ca *î* la sfârșitul cuvintelor și în cuvinte simple: Într'o poveste din regiunea Veriei, publlcată în revista Pen. Balc. (anul III, No. 8), am întâlnit următoarele forme: *multî, bunî* pentru multă, bună (p. 167); *stî-Vińirĭ* «sfânta-Vineri» (p. 168) *luarî, featserî* «făcură «, *luatî, hoarî* «sat», *va cadî* «va cădeà» *s-intrî* «să intre», *anantî* «cealaltă», *acătsî* «prinse», *featî* «fată», *leagînî* (toate la p. 169); *apîrî* «apără», *apirî* «se face ziuă» (p. 170); *apî* «apă», *fîrî* «fără» (ib., nr. 4—7, p. 47).

ă : a

§ 22ª. Acì aparțin o serie de cuvinte, în care *ă* din *a* neaccentuat se pronunță *a*. Fenomenul apare cu atât mai curios, cu cât se întâlnește în unele elemente latine, în care nu se poate explicà prin disimilare, ca în

dialectul dacoromân, despre care vezi Iorgu Iordan (*Un fenomen românesc fonetic dialectal a< ă* în « Revista Filologică, I, 117—154). Cazurile cele mai dese se întâlnesc în graiul din Samarina. În lucrarea scriitorilor englezi Wace și Thompson, The Nomads, găsim: *capitińu* 312, pentru forma obișnuită căpitińŭ cu toate variantele; *cašari* « stână » 313 pentru cășari, (la nord) cășare; *maratŭ* « biet » 315, pentru mărat; *maseaṷă* 316 pentru măseaṷă; *valiče* « vâlceà » 323 pentru văliče; *rugačune* 320, cuvânt rar, astăzi se aude pretutindeni pălăcărie (din părăcălie< gr. παρακαλία), pentru rugăčune; *samaru* (samare) 320 pentru sămarŭ. Din exemplele date, poate numai *cašari*, *marat* și *samar* să arate *a* pentru *ă* din cauza lui *ă* următor.

Aiurea fenomenul se întâlnește în următoarele forme: *ahandà*, alături de ahîndà, ahundà Dal.; *adancà* și adîncà, Basme, gl.; *astadz* pentru astădzĭ (Weigand, OW., 83); *calar* și *ncalar* atestat în Basme pretutindeni (cf. gl.), alături de călar, ncălar care este mai rar; *nauntru* « înăuntru » tot așà de des întrebuințat, alături de *nuntru* (din năuntru), întrebuințat mai mult la nord, unde *nauntru* este aproape necunoscut (vezi Basme, gl.); pe alocuri avem și *năuntru* (Weigand, Ar. II, 252); *nafoară* alături de năfoară; *nal'urea* « aiurea » mai ales în expresii: *bate nal'urea* « bate câmpii », *šueră nal'urea* « fluieră în neștire » Basme, gl.; *adancà*, rar, alături de adîncà, forma obișnuită.

Mult mai frecvent se arată fenomenul în elementele străine. Acì explicarea lui este mai ușoară. Acolo unde *ă* apare ca *a*, avem a face cu împrumuturi nouă, chiar atunci când în alte regiuni se întâlnește *ă*. La Aromânii din sud, în graiul cărora influența greacă se arată mai intensă, cuvintele turcești intrate în dialect prin grecește arată *a* pentru *ă*, atunci când la nord *ă* se păstrează. Acì cuvintele turcești se păstrează sub forma veche. Din această cauză avem rostiri duble: *harame* Nic., alături de hărame (turc. haram) « lucru nepermis, însușit pe nedrept » (cf. gr. χαράμ); *hareme* și hăreme, Dal. « harem » (gr. χαρέμι); *salep(e)* Mih. și pretutindeni alături de sălepe. La nord *a* pentru *ă* s'ar puteà explicà sub influența nouă a cuvântului turc. sau înrâurit de forma bulgară (*salep*); *săltănate* « fast, pompă » (turc. saltanat) alături de saltanat la nord (bulg. saltanat); *samure* Basme 18/23 și, forma cea mai răspândită samuri (turc. samur). Cuvântul există și în gr. σαμούρι; *saraf* și săraf, alături de *zaraf* (pl. zarah'i și zarafańĭ, Mih.), *talare* alături de talăr(e) « putină », Basme 34/2; *zaire* și zăire; deasemenea *zairee* și zăiree; *zahmete* « osteneală, muncă » Basme 814/24 și zăhmete; *zahare,* ib. 37/36 și zahăre etc. În graiul din Samarina avem și cuvinte grecești care arată *a* pentru *ă*: *lapudă* « ciorap » pentru lăpudă (lîpudă), forma obișnuită (Wace and Thompson, The Nomads, 314), *panayiru* « bâlciu » alături de pănăyirŭ și pînîyirŭ (ib. 318); *tayaria* pentru tăyarea (293); *tsaruh'e* « opinci » pentru tsăruh'e (322). Forme turcești: *catrani* pentru cătrane (ib. 993), *paratsĭ* pentru păratsĭ (paradzĭ) « parale », *zanate* pentru zănate (zînate), ib. 324 etc.

În Cod. Dim. 45/18 avem o singură dată *namalo* (pentru nămalu — nimalŭ) « destul », despre care vezi mai pe larg § 56,4.

ă: *e* (*ă*)

§ 23. Se arată după un element palatal caşi *ă* în poziţie accentuată (vezi § 13).

După l′:

adil′e, *s-adil′e* (dela *adil′ŭ* « respir »), Basme 462/9; *k′il′e* « fiică », Cav. 1036, Uc. 69/8, Basme 423/9; *il′e* « şale », Cav. 513; *moal′e* (dela *mol′ŭ* « moiu »); *astal′e* (dela *astal′ŭ*) « întâlneşte »; *tal′e* (dela *tal′ŭ* « taiu »), Cod. Dim. 58b/3, Dan. 173/30; *veagl′e* dela *vegl′u* « păzesc »), Cod. Dim. 26b/25, 14b/14, *ureacl′e* « ureche », ib. 71b/13, *păreacl′e* « pereche », Basme 70/25. Deasemenea toate derivatele suf. *-il′e*, ca: *amirăril′e* « împărăţie », *avutsîl′e* « avuţie », *cănil′e* (dela *cîne*) « răutate », *cuscril′e* (dela cuscru), *sutsîl′e* (dela sots) « tovărăşie », etc. (Cf. Capidan, Die nom Suff. im Arom., 57).

După k′:

ascuk′e (dela *ascuk′ŭ* « scuip »), Cod. Dim. 81/11, 66/1, *aproak′e* (dela *aprok′ŭ* « propiu »), ib. 59/19; *arak′e* (dela *arak′ŭ* « răpesc »), Basme 237/14.

După š:

cătuše « pisică », Cav. 155, Dan. 168/27; *uše* în *ušile tale*, Dan. 147/18; *činuše* « cenuşe », Basme 25/15, 175, 176, 273/23, etc. Deasemenea toate derivatele feminine în suf. *-uš* ca: *găl′inuše* « găină mică » şi « constelaţie ». Basme; *năpărticuše* « năpârcă mică »; *lănduruše* « rândunică », *uricl′uše* « ureche mică », etc. (cf. Capidan, ib. 75).

După ń şi č:

căstîńe (*găstăńe*, Cav. 386) « castană »; *arîńe* « râie » *nčoańe* (dela *nčońŭ* « plâng » pentru copiii mici) *cupańe* « cupaie », etc. Deasemenea toate derivatele în suf. *-oańe*, ca: *mul′iroańe* (mul′are), *drăcoańe* (drac), *amiroańe* (amirăroańe) « împărătească », *tsirboańe* (sterbu), *uspitoańe*, *ursoańe*, numele proprii de persoane de genul feminin *Dimoańe* « soţia lui Dima », etc. (cf. Capidan, ib. 66); *ncače* (dela *ncačŭ* « cert », *discače* (dela *discačŭ* « descurc părul »), etc.

În Albania ca şi în graiul Aromânilor din nord, acest e (< ă), sub influenţa limbii albaneze, se rosteşte de cele mai multe ori ca *ă*. Exemplele de mai sus se aud şi: *adil′ă*, *s-adil′ă*, *k′il′ă*, *ascuk′ă*, *aproak′ă*, *cătušă*, *ušă*, Cav. 393.

După ń se aude mai des *e*, nu *ă*.

Medial *ă* apare ca *e* în Samarina la toate persoanele dela aoristul verbului « stau »: *stetui*, *stetuši*, *stetù*, *stetum*, *stetut*, *steturǎ* (Wace and Thompson, The Nomads, 247), atunci când pretutindeni aiurea avem *ă* la această formă verbală: *stătui*, *stătuši*, *stătù* etc. De sigur că acì *e* ar puteà să fie organic din STETI.

La imperfect, avem pretutindeni *stăteam* și *stiteam* (din steteam), în care *i* (< e) se datorește din cauza lui *ea* următor. Citate despre *stiteam* vezi în Basme, gl.

-ă : -e

23[a]. În poziție finală găsesc transcris de Weigand în graiul Românilor din Olimp: *lucreadze* pentru lucreadză, pers. 2 sing. ind. prez. dela lucredzŭ; tot așà *seare* pentru seară; *astare* (astară) « deseară » (OW., 84); *aerĭ seare* (ib.); *scoale* pentru scoală (ib. 116); *nveaste* pentru nveastă « nevastă » (ib.) etc. etc.

ă : i

§ 24. Se arată la cuvintele care în silaba următoare sau precedentă au o vocală deschisă:

acumpir (pentru acumpăr) și *acumpirari*, Dal., cu trecerea lui *ă* în *i* din cauza lui *-i* dela pers. 2, sg. ind. și conj. prez., *acumpărĭ, s-acumpărĭ* > acumpirĭ, s-acumpirĭ.

alipidaĭ (pentru *alăpidaĭ*, dacă cuvântul ar venì dela lapido, -are) și alipidari: *Mi alipidaĭ afoară si ved pul'lu* « mă repezii afară ». Lumina, I, 233 (Veria). Cf. Gr. B., I, 225.

arbines (pentru arbănes, < ARBANENSES) « Albanez ».

ariditsină (pentru arădătsină) « rădăcină », Flambura, I, nr. 1, p. 14.

arik'escu (pentru arăk'escu) « răpesc ». Obedenaru, Texte dă și *arănkescu* pe care nu-l cunosc; *arikită* « iuțeală, grabă, mânie ».

arik'ie (pentru arăk'ie) « rachiu ».

anăsk'irsescu, Basme 416/2, și *anisk'irsescu*, ib. 429/4 pentru *anăscărsescu* (gr.) « deretec prin casă, pun în ordine ».

anvilescu (pentru anvălescu < sl. valiti), singura formă obișnuită în graiul Românilor din nord.

amiriroańă (pentru amirăroańă) « împărăteasă ». Dal.

amiriratsă (pentru amirăratzĭ) « împărați », Cod. Dim. 33/11.

cl'ini-te (pentru clină-te), Cod. Dim. 107b/9.

cuminic (pentru cumînic) « împărtășesc ».

čilistisescu (pentru čălăstisescu) « îmi dau silința, stărui » (turc.), Gr. B., I, 12.

docsisescu (pentru docsăsescu « măresc, proslăvesc » (gr.).

deapin (pentru deapăn) cu trecerea lui *ă* > *i* din cauza lui *-i* dela pers. 2 sg. dela ind. și conj. prez. *deapăńĭ.*

fitsem (pentru fătsem, forma obișnuită, iar aceasta pentru fatsemfatsim dela fac) « facem »; *Tsi s-fitsem*? « ce să facem? », Gr. B., I, 25; *fitsiatsî sire* « voi priveați », Cod. Dim. 11b/19.

frimitŭ și *firmitŭ* (pentru frămitŭ); *Se frimită* « să frământe », Dan. 166/26.

gulišinedzŭ (pentru gulišănedzŭ derivat din *gulišan* « gol de tot, în pielea goală ») « desbrac în pielea goală », Basme, gl.
yitripsescu (pentru yătripsescu < γιατρεύω) « vindec ».
jilescu (pentru jălescu dela « jale »; dar cuvântul ar puteà venì și direct dela *želiti*. În cazul acesta *i* este organic).
k'ipirič (pentru kipărič gr.) « chiparos ».
mirmintu (pentru forma obișnuită mărmintu cu ă < o). Cod. Dim. 17/12, 82ᵇ/5.
mitrică (pentru mătrică) « oaie sau capră care se mulge ». Se mai numește și « muldzară », Dal.
pimintu (cuvânt rar pentru pămintu. Se aude numai în: *añurdzẹašte a pimintu* « miroase a pământ »), Dal.
pitliğẹani (pentru pătliğẹani, forma obișnuită) « pătlăğeà ». Lumina, II, 307.
plitescu (pentru forma obișnuită plătescu) *aĭ plitită* « ai plătit », Cod. Dim. 89ᵇ/15.
plitărle (pentru păltărle sau plătărle) « spatele », Lit. Pop., 58.
S*in-Vasili* (pentru Sân-) poate din cauza unui nume care începeà cu *i* (Sin-Ilie)? Cod. Dim. 60/2. Astăzi se aude la nord S*um* în *Sum-K'etru*.
silig'escu (pentru sălăg'escu gr.) « dau drumul, las ». Lumina, II, 307.
sk'inirat (pentru sk'inărat, așà cum se păstrează la Cav.) « șira spinării ».
til'ari (pentru tăl'ari), întrebuințat de Cod. Dim. *til'è* (tăl'è) 109/12; *s-til'em* « să tăiem » 105/21.
tripeză (pentru trăpeză) « masă », Cod. Dim. 58ᵇ/5.
tri (pentru tră), *ti* (pentru tă) « pentru », arată *i* < *ă* din întrebuințarea tră, tă mine; tră, tă tine, etc.
tuh'inipsescu (pentru tăh'inăpsescu, din gr. *tah'inà* « dis de dimineață ») « mânec », Uc. 77/19.
În următoarele forme *i* < *ă* nu se poate explicà din poziția moale: *călitor* pentru călător, poate sub influența lui cale, Basme 133/10; *lingọare* pentru lîngọare (dacă cumva nu va fi greșeală de tipar) « boală », Basme 395/19. *niscură* (pentru născură), Dan. 117/2; *misur* (< turc. masyr), Dan. 120/4.

ă (*î*): *u*

§ 25. Labializarea lui *ă* provine: 1. din cauza unei labiale; 2. sub influența unui *u* din silaba precedentă sau următoare:
1. *al'umtrẹa* (pentru al'ămtrẹa < ALIA MENTE): *al'umtra*, Cod. Dim. 36ᵇ/17; *al'umtrẹa*, Basme 40/8, 63/35, etc. *al'umtrelẹa*, *alumtrẹaluĭ*. Toate cu înțelesul « altmintrea ».
amalumă (pentru amalămă μάλαγμα « aur »), Uc. 99/52. *amalomă* Cav. 572. Cf. Fărșeroții, p. 178.
aštirnumintu (pentru aštirnămintu).

funtănă (pentru fîntînă), întrebuințat la Fărșeroți. Cf. Basme 481 și Fărșeroții, p. 178.

bugat (pentru băgat dela « bag »). Deasemenea *bugă* (pentru băgă). Fărșeroții, ib.

fumẹal'ă (pentru fămẹal'ă) « familie, copii »; *fumẹal'e*, Cod. Dim. 71/14; *fumel'e* (Fărșeroții, ib.).

fărmacu (pentru fărmacu) « otravă », Cod. Dim. $43^b/2$, cf. 43/6.

farmucu, Cod. Dim. $43^b/1$.

furtat (pentru fărtat) pretutindeni la Fărșeroți. Cf. Lumina, II, 155 și 156; Fărșeroții, ib.

g'uvăsescu (pentru g'ăvăsescu < *διάβασα* aor. dela *διαβάζω* « citesc »). La Uc. *δyovăsescu* 65/3, 73/15.

lumbrusire și *lumbrusit* (pentru lămbrusire, lămbrusit) « luminat » din gr. *λάμπρισα* aor. lui *λαμπρίζω*.

mumă (pentru mamă) din construcția *mamă-mea*, *mamă-ta*, etc. Prescurtat *mu-mẹa*. Basme 38/28, 47/5, etc.; Flambura, I, nr. 2, p. 6.

mundzicu (pentru mîndzicu) atestat în Siracu.

multsẹadză (pentru măltsẹadză « vărsat » $63^b/11$ din alb. *maltsohem* (cf. Românii Nomazi, 172).

mumulic (pentru mămălic, iar acesta cu schimbare de sufix pentru mămăligă), obișnuit peste tot la Aromânii din nord. Cf. și Gr. B., I, 135.

murdzẹalile (pentru mărdzẹalile), Weigand, OW., 37.

mutrescu (muntrescu) « mă uit » pentru mîntrescu; despre care vezi mai pe larg § 192.

pestruvă (pentru pestrăvă) « păstrăv » (Meṭova).

pultare (pentru păltare) « spate », întrebuințat pretutindeni la Românii din Albania. Cf. Gr. B., I, 151, Fărșeroții, ib.

primuvẹară (pentru forma regulată primăvẹară) și *prumăvẹară* (+ primuvẹară) *prịumuvẹară* « primăvară ». Basme, gl.

numal'ŭ (pentru nămal'ŭ) « vită mică », întrebuințat peste tot la Românii păstori ». Cf. Basme 399/15. La Fărșeroți se aude *nimal'u* (cu ă : i).

păstrumă (pentru păstrămă) « pastramă », Nic.

sum (pentru sâm < sâmt < SANCTUS) în *Sumedru*, « Sfântul Dumetru »; și *Sumetru*, alături de Sîmedru, Sîmedur, Sîmeduru; *Sumk'etru* « Sfântul Petru », Basme 21/25.

sumbru (pentru forma obișnuită sâmburu), Siracu.

sumaru și *sumăriču* (pentru sămar, sămăriču). Cf. Cav. 855, Basme 431/4, 252/14; Lumina, II, 282.

vu (pers. 3 sg. ind. prez. dela verbul « voi », întrebuințat numai ca auxiliar pentru formarea viitorului) « va ». Se întâlnește numai la Uc.: *vu se măcă* « o să mănânce » 89/38; *vu se me fatsĭ* « o să mai faci » 99/53; *vu se durńim* « o să dormim » 83/39; *vu se alg'escu* « o să albesc » 88/28, etc., etc.

2. *acumpur* (pentru acumpăr, forma obișnuită, cf. Cav. 14) « cumpăr »; *discumpur* « răsplătesc ». Cf. Basme, gl.

buruta (pentru bărnuta) « praful de pușcă », Mih.
călugur (pentru călugăr), Cod. Dim. 111b/16, Basme, gl.
căpituńŭ (pentru căpitińŭ din căpitîńŭ) « pernă ». *Nani, nani, hil'u, Pri mušatu căpituńu* « ... pe frumoasă pernă ». Lit. Pop. 6. Forma obișnuită este *căpitińŭ* (la nord) și *căpitîńŭ* (aiurea).
cusutură (pentru cusătură, dela « cos »), Basme, gl.
gînusescu, γănusescu însă și *gunusescu, γunusescu* « spoiesc » Min. < γάνωσα aor. dela γανόνω id.
lunguros (pentru lînguros, dela lîngoare « boală », « bolnăvicio ». *Bană lunguroasă* « viață bolnăvicioasă ». Cod. Dim. 37/21; *lunguaria* pentru lînguaria) « boala », Cod. Dim.
mudular (pentru mădular), Mih.
muluets (pentru mălăets) « fărămicios », Mih.
mušutic (pentru mušătic, dela mušat « frumos ») « frumușel ». Și: *mušitic*, cu *i* < *ă*. Basme, gl.
murtutsină (pentru murtătsină) « mortăciune ». *Nu eară vîră murtutsină* « nu erà vreo mortăciune ». Basme 153/8. Și: *murtsină.*
purumbu (pentru părumbu, forma cea mai întrebuințată cu pl. părung'i, cf. Dan. 123/5) « porumbel ». *Patru purung'i.* Basme 144/14.
puryurisescu (pentru păriγurisescu gr.) « consolez ». *S-mi puryurisești.* Cod. Dim. 83b/5.
púpuză (pentru pupăză).
pruscutescu (pentru prăscutescu sl. prăskam, cf. alb. prëskat, id. G. Meyer. Alb. Wb. 334), « stropesc ». Vezi și forma *pruscuk'escu* § 143.
suturare (pentru săturare). *Suturaria* « săturarea », Cod. Dim 124/b2; *va z-nă suturatsă* « o să ne săturați ». Cod. Dim 116/13, cf. 121/12. *Nu-s suturà* « nu se săturà », Lumina, IV, 21. Cf. și Weigand, OW. 24.
tatu-su (pentru tată-su), Cod. Dim. 74b/5.
turculescu (pentru tărculescu < bg. tărkalam « rostogolesc »), Gr. B., I, 31.
ugurea (pentru agurea-ăgurea) « noroc », cu derivatele: *agurlitca* « cu noroc », *ugurliu* « de bun augur ». Cf. și dacor. *agur*, despre care vezi O. Densusianu în Romania, XXVIII, 60.
a tutul'eĭ (pentru a tutăl'eĭ genit. sg. dela toată, tută). *A tutul'eĭ tsitate* « a întregii cetăți », Cod. Dim. 95/16.
În *lulătoare* (pentru lălătoare și lăvrătoare, despre care vezi § 96) « zi de lucru » *u* pentru *ă* se datorește unui caz de disimilare. Cuvântul este citat la Nic.

§ 26. În câteva cuvinte *ă*: *u* se arată și atunci când nu e urmat sau precedat de o labială sau de vocala u: *arujescu* (pentru arăjescu) « nechez »; *Cal'i arujescu, Muntsil' ank'isescu* « caii nechează, pornesc la munți ». Lit. Pop. 385, cf. 831; *curoari* (pentru căroari) « căldură », Lit. Pop., 863. *gurlitsă* (pentru gărlitsă sl. gŭrli'ca dela gŭrlo) « boală de grumaz la vite ». Cuvântul există și în negr. γκουρ λίτσα « Halsleiden ». Întrucât însă îl au și Dacoromânii: *gârlită*, id. (Cantemir, Ist. Ierogl. 377), s'ar puteà să fie un împrumut direct din limba bulgară. (Cf.

Elem. sl. în arom. gl.); *guryitsă* (pentru gărγitsă — gărg'itsă) « gropiță de după ceafă ». Dal. Cuvântul există și în dacor. *gârbiță* (< bg. gŭrbica) « Widerrist »; *gudil'ar* și *gudil'arcu* (pentru gădil'ar, gădil'arcu dela gădilic < bg. *gŭdel* « gădil ») « căruia îi place desmierdarea, îi place complimentele », Dal.; *piuvitsă* (pentru piăvitsă, bulg. *piavica*) « lipitoare »; Lit. Pop. 129. *yutăganea* (pentru iătăganea) « iataganul » Lit. Pop., 411; *psulisescu* (pentru psălisescu gr. ἐψάλλησα) « cânt la strană », Uc. 1151, Uc. 85/32; *pănu'n tser* (pentru pănă...) « până în cer », Dan. 130/9; *sudzeată* (pentru, sădzeată) « săgeată », Cav. 849; *surmu* (pentru sărmu, forma obișnuită, derivat din sărmă, sîrmă < alb. thërime) « fărîm », « răspândesc »; *Picurarl'i surmà oile, Surma oile pi tu dzeñĭ* « păstorii răspândeau oile prin coline ». (Belimace, poesii inedite); acì trecerea lui *ă* în *u* se poate explicà din cauza lui *u* dela pers. 1, sg. ind. prez.; *sultănati* (pentru săltănati, turc. saltanat) « pompă, alaiu, mândrie »: *Maš vulturlu azboairă cu multă sultănati* « numai vulturul zboară cu multă mândrie », Lumina, I, 222; *zundani* (pentru zîndani, turc. zandan) « temniță », Lumina, I, 273; *tuh'inipsescu* (pentru tăh'inăpsescu), despre care vezi mai sus la *ă*: *i*.

a protetic

§ 27. O particularitate specifică a dialectului aromân este aceea de a pune un a protetic la cuvintele care încep cu sunetele următoare: *c*, *f*, *g*, *y*, *ǵ*, *h*, *i*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *u*, *v*, și *z*. Făcând o numărătoare în dicționarele aromâne existente a cuvintelor cu *a* protetic, am găsit că cele mai multe au cuvintele începătoare cu *r*. După aceea urmează cele cu *n*, *s*, *l* și *m*. Mai puțin au cuvintele începătoare cu *p*, *f*, *g*, *u*, *v*, *z*, *c*, *y* și foarte puțin cele începătoare cu *ǵ*, *u* și *i*.

Înainte de r:
arăbuš « răboj », *araftu* « croitor », *arale*, *arău* « rele, rău », *arăpuni* « ciorchin », *arad* « rad », *aratsi* « rece », *arạ* « rar », *areadzimiš* « rezemiș », *aremă* « guturaiu », *arăk'ie* « rachiu », *arăk'escu* « răpesc », *ar(ă)coare* « frig », *arîdeare* (arădeare), *arădătsină*, *arihate* « în pace, liniștit », *arîm*, *arîndză*, *arîñe*, *arăpas*, *arîd*, etc.

Înainte de n: *ancălar* « călare », *ancălicare*, *acumpărare* (ancumpirare), *andăvălescu* « tăvălesc », *andăvălitură*, *angănare*, *angl'itare* « înghițire », *angl'itsare* « înghețare », *angučire* « ghicire », *angučitoare* « ghicitoare », *añeŭ* « meu », *anostru* « nostru », etc.

Înainte de s:
ascalnu « atârn, agăț », *ascumbusescu* « suflec », *ascapiră* « scapără », *ascŭkiu* « scuip », *aspargu*, *aspindzurătoare* « spânzurătoare », *aspargu*, *aștergu*, *asun*, *astrag* « slăbesc », *astrec* « între », etc.

Înainte de l:
alas, *alatru*, *alaŭ* « lau », Mih., *alik'escu* (alîk'escu) « lipesc », *alingu*, *aleapid* « leapăd », *alavdu* « laud », *alumtu* « lupt », *alunic*, *alustornu*, « răstorn », *alutu* « lut », Mih., *alume* « lume », etc.

Înainte de m:

amacru (amagru) « slab », *amayiă* « vrajă, farmec », *amare* « mare », *ambaturlu* (ampaturlu), *ambun* « îmbunez », *ambuts* « înţap », *ameru* « măr », Wace and Thompson, The Nomads, 306, *ameŭ* « meu », *amăyipsescu* « fermec », *amiridzŭ*, *amură*, *ampar* « par », *amput* « put », etc., etc.

Înainte de p:

apaie « trusou », *apală* « sabie », *apărńescu* « pornesc », *aplec*, *apreadun* « adun », *apugudescu* « nemeresc », etc.

Înainte de f:

afetŭ « făt », *afirescu* « feresc », *afrangă* « fragă », *ahulescu* « pipăiu », *afur* « fur », *afum* « fum », etc.

Înainte de g:

agîršescu « uit », *agunos* (agănos) « scârbă », *agudescu* « lovire », etc.

Înainte de u:

auă « strugure », *aumbră*, *aungu* « ung », *aurlu* « url », *aurîscu* « urîsc », etc.

Înainte de v:

avin « vânez », *avinare* « vânat », *avăriga* « împrejur », *avruguedzŭ* « brăzdez ogorul, ar », etc.

Înainte de z:

azg'er « zbier », *azgunescu* « gonesc », *azvarna* « târîş », etc.

Înainte de c:

acrescu « cresc », *acare* « care », Gr. B., I, 127, *acumpăr*, *acoapir* (rar coapir) « acopăr », *acumtin* « contenesc », etc.

Înainte de y şi γ:

ayińe « vie », *ayiusescu* « mă grăbesc », *aγońa* « iute », *aγunos* « scârbă », etc.

Înainte de ğ:

ağoc « foc », *ağunatic* « vitejie », etc.

Întrebuinţarea lui *a* protetic nu se arată a fi aceeaş în tot dialectul. Aromânii din sud îl întrebuinţează mai des, cei dela nord mai rar. Dintre cuvintele citate mai sus, următoarele nu au *a* protetic în graiul Aromânilor din Macedonia: răbuš (răbuše), spun, duk'escu, stingu, latru, lingu, lume, macru, par, pungudescu, fur, fum, crescu, ğoc, ğunatic, etc. Se întâmplă însă ca cei dela nord să întrebuinţeze *a* protetic la unele cuvinte, pe care cei dela sud le cunosc sub forma simplă. Uzul şovăie atât de mult, încât nimic nu se poate spune cu o preciziune deplină.

§ 28. La Aromânii din Albania *a* protetic lipseşte la unele cuvinte. Citez mai întâiu cazurile din scriitorii sec. XVIII:

k'icăsescu (ak'icăsescu) « pricep », Dan. 124/6; *misticare* (amisticare dela *ameastic* « mestec »), Uc. 87/35; *námisa* (anámisa) « în mijloc », ib. 99/55; *răńa* « râia », Cod. Dim. 80/8, *răcoare* « frig », în Lunga Weigand, Ar., II, 90; *răk'i* aor. pers. 3 dela răk'escu « răpesc », Cod. Dim. 77/18; *r̄alile* pentru ar̄alile « relele », Cod. Dim. 79b/1; *rcoare* (arcoare) « frig », Dan. 126/7; *rošile* (arošile), ib. 127/6; *štirrultu* (aštirnutlu) « aşternutul, patul », ib. 155/22; *yińe* (ayińe) în: *avem dao yińĭ* « avem două vii », ib. 130/9.

În graiul Fărșeroților de azi *a* protetic sau inițial lipsește în: *lăcsescu* « mă îmbrac », *ğunedz* « flămânzesc »; *dar* « fac », *vegl'u* și *veg'u* « păzesc » *cats* « prind », *prok'u* « apropiu », *tsęa* « aceà », *raftsil'* « croitorii » (Fărșeroții p. 176).

La Grebena avem *tselu* pentru atselu « acela », Weigand, Ar., II, 6, în Ohrida *tsăl* (tot așà și la Fărșeroți) ib. 70; *tseltutŭ* (din atsel și tut « tot ») Lit. Pop., 875/13.

La Românii din Olimp *mintă* pentru amintă pers. 3 sing. ind. prez. dela amintu « câștig », Weigand, OW. 110; în Lit. Pop. 890/13 găsesc odată *fendi* (pentru afendi < ἀφέντης) « tată »: *Laĭ fendi, š-tine g'ioaia mi dideš pi g'ine* « măi tată, și tu, par'că m'ai dat la oameni cu stare ».

§ 29. În ce privește originea lui *a* protetic la Aromâni, ținând seamă de sunetul inițial înaintea căruia se arată mai des, se pare că proteza lui *a* trebuie să se fi produs mai întâiu, după cum a arătat Tiktin, la cuvintele începătoare cu *r*. Aceasta, probabil, din pricina rostirii mai tare a acestui sunet, așà cum se observă și astăzi în graiul Românilor din Albania și cum se arată și în alte limbi, bunăoară în limba bască, în care cuvintele romane și latine începătoare cu *r* primesc un *a* protetic (W. Meyer-Lübke, Das Baskische, publicat în Germanisch Romanisch Monatschrift, XII, 171) după aceea în limba neogreacă, despre care vezi mai pe larg Hadzidakis (Einleitung, p. 328), Kretschmer (Der lesb. Dialekt, 137), Sandfeld (Ling. Balk., 103). Pentru o desvoltare internă a acestui fenomen dau dovadă și cuvintele inițiale cu *s*. Numeric *a* protetic la aceste cuvinte vine imediat după cuvintele inițiale cu *r*. Dacă ținem seama de faptul că proteza unei vocale inaintea lui *s* se obișnuește foarte des și în alte limbi, cum sunt franceza, italiana, etc. [1]), vom înțelege că, începând dela aceste două sunete cu o rostire mai grea pentru Aromâni, fenomenul s'a răspândit și la cuvintele începătoare cu alte sunete. Din aceste considerațiuni nu sunt de părerea lui I. Iordan, după care *a* protetic la Aromâni ar fi de origine greacă,, pentru simplul motiv că « o cincime din lexicul neogrec cuprinde cuvinte începătoare cu *a* ». (Dialectele italiene de sud, și limba română, publicat în Arhiva, XXX, 20). Pentru găsirea originei acestei particularități din graiul Aromânilor, care a fost atât de mult influențat de limba greacă, nu ajunge numai să știm că o foarte mare parte din lexicul grecesc începe cu *a*, cât să dovedim că, dacă nu cele mai multe, dar, cel puțin o bună parte din cuvintele aromânești începătoare cu *a*, sunt împrumuturi grecești. Numai acestea ar fi putut contribuì la generalizarea lui *a* protetic și la celelalte cuvinte. Dar dintr'o simplă răsfoire a dicționarelor aromânești, ușor se poate vedeà că tocmai la cuvintele sub *a* există cele mai puține cuvinte de origine grecească.

În ce privește propagarea lui *a* protetic la cuvintele începătoare cu *n*, ea a pornit, după cum foarte bine a dovedit Sextil Puscariu, dela

[1]) Despre protesa unei vocale înaintea lui *s* în lat. vulgară vezi Densusianu, *Hist. l. roum.*, I, 93. Despre a protic în limba română cf. *Prosthet. a und s im Rumän.* de R. Geheb, în « Jahresb. », V, 1—50.

pref. *in-* (*im-*) care, în anumite condițiuni, trebuia să ajungă la *n-* (*m-*) și erà greu de rostit (Dacoromania, III, 391—393). Din cercetările mele făcute în această privință, se poate conchide aproape cu deplină siguranță, că cel puțin în graiul Aromânilor din nord, la cuvintele inițiale cu *n* (*m*), proteza lui *a* apare în vorbire mai des atunci, când cuvântul precedent se sfârșește cu o consonantă. Acelaș lucru l-am putut constatà și pentru dialectul meglenit, în care, după cum se știe, proteza lui *a* lipsește. Deacì urmează că părerea lui A. Philippide este greșită, când pentru dialectul meglenit susține « că *a-* [din dialectul megl]. cu toată aparenta asemănare pe care o are cu *a-* protetic macedoromân, nu este protetic, ci provenit din *ă-* ». (Orig. Rom. I,, 32). Eu am încercat să arăt (Meglenoromânii, I, 98—99) că la Megleniți *a-* nu se arată numai la cuvintele începătoare cu in-(im-), dar și la formele conjuncte ale pronumelui personal în dativ: *añ*, *ats*, *al'* (îmi, îți, îi), pentru care un *ă* inițial, care s'ar fi putut preface în *a*, după cum susține Philippide, nu se poate dovedì.

La cuvintele începătoare cu *s*, propagarea lui *a* protetic a fost ajutată și de formele latine compuse cu pref. *ex-*, care trebuià să dea as-: *asbor* (azbor) EXVOLO; *asbun* (azbun) < EX-BONO, Candrea-Densusianu, Dicț. Etim., nr. 197; *ascaldu* (și *scaldu*) < EX-SCALDO; *ascap* < EX-CAPPO; *ascapit* (și scapit), cf. Pușcariu, Etym. Wb. 273 (s. capăt), *asplîngu* (asplăngu) « fac pe cineva să plângă » < EX-PLANGO, *aspar* (< *EX-PARIO (?), Pușcariu, ib. 1615; *asperdičune* < EXPERDITIONEM « stricăciune », Cod. Dim. 116/16; *astal'ŭ* < EXTALIO; *astingu* (stingu) < EXTINGUO; *aspun* (spun) < EXPONO. Dintre acestea, în graiul Aromânilor din nord singurele forme uzuale sunt: *scaldu*, *stingu*, *spun*. Dealtfel, un *ascaldu* nu este atestat nici în Basme. Iar în ce privește forma *aspun*, ea nu apare nicăiri la scriitorii din sec. XVIII. Acì avem pretutindeni spun: *spune*, Cod. Dim. 90/2; *se spune*, ib. 33/16; *s-nu nă spunem*, ib. 120b/15; *spunịà*, ib. 12b/1, 97b/6; *spun*, Cav. 208; *spunu*, Uc. 79/23; *se le spună*, ib. 65/3; *spuseš̆i*, ib. 79/23. Vezi și S. Pușcariu în Dacoromania, V, 780, nota.

a- : —

§ 30. Cu toate că afereza lui *a* lipsește de regulă la Aromâni, ea se arată la următoarele cuvinte peste tot în dialect:

deaneavra (pentru *adeaneavra < AD-DE-IN-ILLAM HORAM) « adineaori », Basme 42/25, 84/34, 97/27, etc. Și deaneavră, dineavra. Mih. dă și *adineaora*.

dălăgare (pentru *adălăgare) « alergare »: *Dălăgats dinàparte*, *Tretsets marea la nă parte* « alergați dincolo . . . » Lit. Pop. 994/1.

mintu (la Românii din Olimp, pentru amintu) « câștig », « nasc »: *tsi mumă ti mintă* « ce mamă te-a născut ». Weigand, OW. 110, cf. 29.

ñel și *ñaŭă*, *ñao* (pentru *añel, *añaŭă, *añao). Tot așà *mil'or* (ml'or), *mil'oară* (ml'oară). Basme.

numal'ŭ și *nămal'ŭ* (pentru *anămalŭ < ANIMALIA), cf. § 25.
nelŭ (pentru *anelŭ) « inel », Cas. 200, Dan. 166/26.
noatin (ANNOTĬNUS, -A, -UM) « noaten, cârlan »; fem. *noatină* « cârlană », Dal.
toamnă (A(U)TŬMNIUM s. A(U)TŬMNIA, -AM).
La următoarele *a-* inițial lipsește numai local:
nante (pentru anante — alante) « alelalte », Basme 54/20, 95/15.
náparte (pentru anáparte « dincolo »: *Náparte tu nă vale* « dincolo într'o vale », Basme 23/8, cf. 54/20, 95/12, 99/26.
ramă (pentru aramă < AERĀMEN), atestat numai la Boiagi, 194; astăzi bacîre (turc.).
rrăńe (pentru arrăńe — arăńe) « râie », Cav. 1167, Dan 148/18.
oatsi (pentru aoatsi) la Fărșeroți pretutindeni, « aici ».
rudzină (pentru arudzină), întrebuințat rar.
salbid (și salbit) pentru **asalbid* din EXALBIDUS. Cf. *sărpit* § 9.
štirrutŭ (pentru aštirrutŭ — aštirnutŭ — ašternutŭ) « așternut », Dan 140/14.
uš (pentru auš) « bătrân, moș »: *Ia, nă si află di uši străuši* « uite, ni s'a găsit din moși strămoși ».
vlak'ŭ Mih. (pentru avlak'ŭ, gr. αὐλάκι, cf. alb. avljak din turc.) « canal, râuleț de apă ».

-*ă* : — sau se aude foarte slab.

§ 31. Această particularitate se observă mai mult în graiul Românilor din Albania, anume când -*ă* urmează imediat după o silabă accentuată: *z-ducă acăs* (pentru acasă) « să se ducă acasă » ; *s-intră'n cas* « să intre în casă »; *alas* (pentru alasă) « lasă »; *ninti s-eas* (pentru s(ă)easă) « înainte ca să iasă »; *după meas* (pentru measă) « după masă »; *mul'ao* (pentru mul'aoă) « muiere »; *nu ti-aspao* (pentru aspaoă) « nu te speriă »; *aist* (pentru aistă) « aceasta ». În special -*ă* dela pers. 6 aorist aproape nu se mai rostește: *acătsao* (pentru acătsară) « prinseoă »; *apruk'ao* (pentru apruk'aoă) « apropiară »; *loar* (pentru loară) « luară » etc. Cf. Fărșeroții, p. 178.
La ceilalți Aromâni -*ă* nu se aude sau se aude puțin șoptit în următoarele forme: *steau* (pentru steauă « steà ». *Armase ca nă steau* « rămase ca o steà », Beza în Gr. B. I, 6; *greau* (pentru greauă « greà »: *Nă greau dimăndare* « o poruncă greà », id. ib. 9; *noau* (pentru noauă — nouă) *Străńe noau* « haine nouă », id. ib. 13; *doau* (pentru doauă — dauă) două etc.; *maic* (pentru maică): *Maic Tincă* « maică Tincă » (repetat de mai multe ori în Lumina I, 4). În cazurile de mai sus -*u* s'ar puteà explicà din -o (< uă): steau < steao < steauă.
Pentru Samarina avem *mai* pentru maie « bunică »; *imnà, imnà mai cu paplu* « umblà, umblà bunica cu bunicul » (Wace and Thompson, The Nomads, 292); *car* pentru cara « după ce », *di car ăl' lo l'arlu* « după ce-i luă mielul pestriț » (ib. 294).

-*a* : -*e*

§ 31 a. Se întâlnește numai în Codicele Dimonie în adverbul *atsie* pentru atsia « aici », repetat foarte des: *am cătsă amiraratsă am iria atsie* « dar câți împărați erau acì » 77/3; *atsie* 75/19; 80/16, cf. 91b/17, etc., etc.

O altă formă în care avem *e* pentru *a* tot numai în Cod. Dim. este *yite* pentru yită și ayită « viță de vie » 92/5-6.

-*a* epitetic

§ 32. Arată următoarele cuvinte:

aculià (pentru anculeà, cf. in deaua-nculeà « de aici încolo, înainte ») « încolo », Cod. Dim. 21b/27; *di-ancolea* « de acì înainte », Lumina III, 178; *anculià*, Cod. Dim. 40b/15, *acloea* « acolo »: *lo-agăršiĭ acloea n dzeană* « l-am uitat acolo în deal », Basme 486/22. Acì avem o formațiune anal. după « apoea ».

acšiea (pentru forma obicnuită acšì, ašì, ašă, ašè, etc.) « așà ». Basme 55/30. După înțeles, ar puteà fi și acši, ea « uite așà ». Celelalte forme citate în glośarul Basmelor nu se găsesc la pagina indicată.

anumirea (pentru anumire) « pe umăr », Lumina II, 154. La Fărșeroți și *aruminea* (Fărșeroții, p. 200).

aoaea (pentru aoà, auà) « acilea », Basme 63/30.

apoea (pentru apoĭ) « apoi », Dan. 166/26, 123/5; *apoia*, Coc. Dim. 70b/1; *apoaea*, Basme 75/20. Compus: *deapoea* și *deapreapoea*, *deapărpoea*, cf. Basme gl.

aproapea (pentru aproape) « aproape », Lumina I, 224; *apruapea*, Dal.

al'umtrea și *al'umtrelea* « alminterea», Dal.

amînal'a « joc copilăresc, când copiii își pun mânile una peste alta », Dal.

ayalea și *agalea* cu compusul: *pre-ayalea*, *pre-agalea* « încet, pe încet » (întrebuințat pretutindeni).

al'urea « aiurea », Basme 54/27 etc., cf. gl. Compus: *nal'urea* în construcția *cătră nal'urea* sau în expresia *bate nal'urea* « bate câmpii, nu știe ce spune ».

alăturea « alături », Dal.

atsia (forma obicnuită) « acì » în Cod. Dim. și *atsie* 125b/1, vezi mai jos.

atumtsea și *atuntsea* « atunci » întrebuințat pretutindeni. Cf. și Uc. 83/30

torea (pentru forma obicnuită tora) « acum », Basme 411/24, 412/5. Înlocuirea lui -*a* (tora) prin *ea* se explică prin o analogie cu *apoea*, *atuntsea*, etc.

naintea « întâiu »: *Ma naintea* « mai întâiu ». *Il' căftă z-bea năs ma naintea* « îi cerù să bea el . . . », Basme 16/8.

În Basme se mai dau și formele dela pronumele demonstrativ « atsel », « atsea » cu -*a* epitetic. Dintre acestea, în textul basmelor se găsește numai *atsela*, în: *du-te la pap-aušlu atsela*, 3/19. După cât cunosc

dialectul aromân, se poate spune că, în general, la pronume epitesa lui-*a* lipsește, și prin aceasta, el se deosebește de dialectele megl. și dacoromân.

Numai la pronumele personal de dativ, pentru pers. întâi și a doua, *a* epitetic este general în tot dialectul: *añia, atsîịa*, despre care vezi § 267 și Observ. p. 423.

Accentuat.

e : *e*

§ 33. La începutul și la mijlocul cuvintelor, când după el nu urmează *n* sau *m* + explos., sau când în silaba următoare nu se găsește *a*, *ă*, e, se păstrează ca în dialectul dacoromân, indiferent dacă vine din ĕ, ē, ĭ latin sau dintr'un sunet străin.

I n i ț i a l : *e* conj. « și, iar », Uc. 69/8, 89/37, 91/41, Cod Dim. 58ᵇ/10 etc.; *ed* ‹ HAEDUS « ied »; *edŭ* pl. *ezl'i*, Dan. 119/3; *eftin* ‹ εὐθηνός « ieften », *eftinu*, Cav. 286; *ehturŭ* « dușman » ἐχθρός; *el* ‹ ILLUM; *elŭ*, Uc. 93/45; *elin* ‹ Ἕλλην « Elen », ib. 65/3; *ermu* ‹ ἔρμος - ἔρημος « pustiu », Cav. 274; *es*(*ŭ*) ‹ EXEO « ies », cf. Dan. 146/17, 118/3, Uc. 95/48, 79/22. În Cod. Dim. se găsește pretutindeni *esŭ*, afară de o singură dată: *i̯es*, 99/13. Din exemplele citate se vede că *e* inițial, când derivă din *ĕ*, *ae* latin nu se pronunță *i̯e* ca în dialectul dacoromân, ci rămâne *e*. M e d i a l: *berbec* (azi mai des birbec, numai la Fărșeroți *berbe̯atse*, cf. Fărșeroții, p. 183)« berbece », Dan. 119/3, Uc. 67/6, 69/8; *crescu* « cresc », Cav. 97, Dan. 169/25; *nelŭ* ‹ ANELLUS, -UM « inel », Cav. 200, Dan. 166/26; *ncred* « cred »: *cara tine nu-ń credz*, « dacă tu nu-mi crezi » (Ohrida) Weigand, Ar., II, 46; *ncredu* (Aspropotam) Wace and Thompson, The Nomads, 254. Aiurea cuvântul nu se aude; în locul lui avem pistipsescu. *ndireptu* « drept », Uc. 83/28, *dreptu* (forma de azi), Cod. Dim. 105/19; *preftu* « preot », Uc. 87/37; (*a*)*ngrec* ‹ INGREVICO; *lemnu* ‹ LĬGNUM, Cav. 678, Dan. 153/21; *semnu* ‹ SĬGNUM; *leg*(*ŭ*) ‹ LĬGO, Cav. 212, Dan., 174/75; *spremu* ‹ EXPRĬMO, etc.

§ 34. Precedat de sunetele l', ń, ts (‹ c), s, š sau de r, precedat de o consoană, *e* rămâne de obiceiu neschimbat:

l'epure « iepure », Cav. 507, Dan. 178/83, (despre forma *l'opur*, vezi § 38); *l'ertu* « iert », Uc. 93/43, Dan. 129/81, *gl'em* etc.; *ńel* « miel », Cav. 78, Uc. 85/31; *ńergu* « merg », Dan. 122/15. La acest cuvânt observ că în arom., spre deosebire de dialectul dacor., s'a păstrat forma accentuată ńerg ‹ MERGO față de merg din mergere ‹ MERGERE; *ńercurĭ*, Uc. 68/8, Dan. 127/7. Formele *ńerlă* și *ńirlă* cunoscute din Weigand, D., nu le-am putut găsì atestate; *tser* « cer », *tseru*, Cav. 706, Uc. 67/5, Dan. 130/9; *tser* ‹ QUAERO « cer », cuvânt foarte rar. În locul lui se întrebuințează « caftu ». El se mai păstrează în Cod. Dim.: *Dă-ń-lu*

tsi-s tser . . . ši cu ahtare zboară tsirù Iosif . . . « dă-mi-l ce-ți cer (este vorba despre trupul lui Hristos) și cu astfel de cuvinte cerù Iosif . . .» 82/2. Deasemenea în derivatele: *tsiritońŭ* « cerșetor » și *Tsărăpîn* numele rudarilor originari din Țară, cari se găsesc răspândiți în toată Macedonia; ei umblă și cu urșii ca Țiganii, vorbesc dialectul dacoromân și știu că sânt veniți din Țară. (Vezi acum în urmă despre ei C. Burileanu în Pen. Balc. nr. I—II, p. 7). Acest *Tsărăpîn* vine, de sigur, din *tseare-pîne*, cu *ă* pentru *e* din cauza lui *î* din silaba finală; *šed* < SEDEO, *seu* < SEBUM, înfine *crep* (nu crăp), etc.

§ 35. După *ts* (< *c*) prefacerea lui *e* în *ă* se arată, în graiul din Gopeș, numai în forma *atsăl* < ECCUM ILLUM, ca și cum *ts* ar proveni din *t* (cf. § 136): *să-l' da ficorlu atsăl* « să-i dea băiatul acela », Basme 418/2. *S-duse pi locul atsăl* « se duse în locul acela », ib. 419/39. Tot în această formă: *tsăl* se întâlnește și în Ohrida. Weigand, Ar., II, 72.

§ 36. După o labială *e* se păstrează, indiferent de natura vocalei din silaba următoare:

(*a*)*fetu* « făt » vb., Cav. 165, Dan. 121/4; *căpestru* « căpăstru », Cav. 374; *meru* « măr », Cav. 565; *meru de fatsă* (cf. alb. mollë fakjesë) « umărul feții », Dan. 176/32 [1]); *nvescu* < INVESTIO « îmbrac », Cod. Dim. 82/6, Dan. 152/20; *peru* « păr », Cav. 1023, pl. *perl'i*, Dan. 158/23, cf. 156/22, 172/30; *pescu* (alături de forma rară pęašte în Samarina) « pește », Cav. 452, Dan. 161/1; *uspets* « ospăț », Basme 76/21 cf. 244/36, 193/30; *vedu* « văd » Cod. Dim 84/2; *versu* « vărs » Cav. 237; *verdzu* (sg. refăcut după *veardză) « varză » (la nord mai des astăzi verdzu di moare) Dan. 117/2; *vleg'u* Cav. 1090, Uc. 87/36, (cu metat.) *vleg'ú* « păzesc », *privegl'ú* Basme 127/30; *véduă* « văduvă », Basme 312/14; *šuper* « batjocură », despre care vezi § 39, 5.

Păstrarea lui *e* după o consonantă labială se întâlnește regional și în dialectul dacoromân. Pentru citate vezi acum Philippide (Orig. Rom., 41 urm.), toate cuvintele cu *e* păstrat, după listele de cuvinte normale publicate de G. Weigand în Jahresb. și Iosif Popovici în Dialekte der Munteni und Pădureni.

În *tsas, tsaší* avem *a* pentru *e* (pentru tsăs, tsăší potrivit § 37, 3) prin anal. cu tsase « țese ».

e : *ă*

§ 37. Se arată la un număr de cuvinte în care *e* este precedat: 1. de o labială; 2. de dz, 3. de ts, 4. de ń, 5. de š, 6. de s, 7. de r.

1. După o labială avem numai două cuvinte sigure, însă cu întrebuințare foarte restrânsă:

---

[1]) În Dacoromână *umărul feții* trebuie să aibă la bază construcția albano-aromână «mărul feții ».

măduă « măduvă », Cav. 644; *se te undzi cu măduă* « să te ungi cu măduvă », Dan. 147/18. Ea este atestată și la Dal. care dă *mîduă*, alături de *miduă* și *minduă*. Astăzi forma cea mai obișnuită este *meduă* și *miduă*, cum se găsește atestată la Basme și Mih. La Aromânii din nord se întrebuințează *meduă*; în graiul unora tot dela nord am auzit-o și *méduă*. Despre *vînă*, vezi § 35.

vîscu (văscu) < VĬSCUM, pe care eu nu l-am putut află la Aromânii păstori din Albania. Weigand dă și *vescu*. Pușcariu, Etym. Wb., 1907.

Aici aparține și prep. *pănă* (pînă), dacă explicarea ei din PAENE AD ar fi sigură (Vezi S. Pușcariu, care propune PORRO AD în Etym. Wb. 1319): *păn* Uc. 65/2 și pretutindeni; *pănu* Dan., 130/9, etc. Însă trecerea lui *e* în *ă* se poate explică și din întrebuințarea cuvântului în poziție neaccentuată în frază (§ 56,4).

2. După *dz* din *d*, indiferent de natura vocalei din silaba următoare: *dumnidză* « Dumnezeu », despre care vezi mai pe larg § 9; *dumnidzăscu* « dumnezeesc », Basme, gl. Tot acì aparțin și verbele cu inf. în *-îre* ca: *ncăldzăscu* « încălzesc » (astăzi pretutindeni întrebuințat sub această formă); numai la Dan. apare cu *e* păstrat: *ncăldzescu* 134/4. Însă acest *e*, după cum am încercat să arăt în Fărșeroții, p. 125, poate să fie pentru *ä* (§ 12), atunci avem un *e* secundar; *nvirdzăscu* « înverzesc » (pretutindeni, cf. Basme, gl.), *putridzăscu* « putrezesc » (pretutindeni, cf. ib.); *urdzăscu* « urzesc », ib.; alături avem și forma *ordu*, ib.; *putridzăscu* « putrezesc », Cod. Dim. 65b/11, Dan. 164/25; *viștidzăscu* « veștejesc »; *asurdzăscu* « asurzesc »; *prăndzăscu* (forma cea mai uzuală este *prîndu*), etc., etc.

Forma *dzatse* (dzatsi) « zece », la numeralele compuse, apare *dzătsĭ* (dzîtsĭ): *treidzătsĭ* (treidzîtsĭ), *patrudzătsĭ* (patrudzîtsĭ), etc. Acì avem mai mult o trecere flexionară decât fonetică, *dzatse* fiind socotit ca un subst. fem. în *e* cu *a* în tulpina, ca parte — părtsĭ.

3. După *ts* din *t*, indiferent de natura vocalei din silaba următoare: *cătsăl* (pl. cătsăl'ĭ, nu cătsel'ĭ) « cățel », Basme 14/15, cf. 366/43, (pentru Vendișta din Epir avem și *cătsel*, Weigand, Ar. II, 134); *yitsăl* (pl. yitsăl'ĭ) « vițel », ib. 83/30, *yitsălu*, Cav. 628, *yitsăl'ĭ*, Uc. 83/30 (Mih. dă *yitsel*; tot așà Weigand pentru Românii din Olimp, p. 42); **tsărtsu* întrebuințat numai în unire cu « an »: *antsărtsu* « acum doi ani », în spre deosebire de *an* care însemnează « acum un an » Cuvântul este foarte des întrebuințat și se găsește atestat la Basme, Dal., Mih. etc.; *ntsăleg* « înțeleg » dat de Pușcariu, Etym. Wb. 880, fără indicația locului în care se întrebuințează (cf. § 136). Tot acì aparțin și verbele cu inf. în *-îre* ca *mušitsăscu* (mušitsîscu) dela « mušat » frumos, « înfrumusețez » *nvinitsăscu* (dela vinit « vânăt » « învinețesc »; *amutsăscu* (dela mut) « amuțesc »; *šutsăscu* (forma rară pentru šuts) « sucesc », cf. Basme, gl.; *pătsăscu* (deasemenea rară, atestată de Weigand, D.); mie îmi este cunoscută numai *pată* « pățesc », etc.

4. După *ń* avem numai în pron. pos. *ańău* pentru forma normală și cea mai răspândită *ańeu*. Trecerea lui *e* în *ă* se datorește, poate,

analogiei cu *atău*. Ea se atestă pentru Gopeş (Weigand, Ar. II, 92), Moscopole: *hil' añău* (ib. 94), Ohrida: *tati añău*, etc. (ib., 150).

5. După *ś* cazurile sunt foarte rare şi se întâlnesc numai în limba scriitorilor din sec. XVIII. Astăzi sunt generale numai formele cu *e* menţinut: *śădu* atestat în următoarele forme verbale: *śădzĭ*, Uc. 85/31, *śădză* « şezi », Cod. Dim. 28b/25. Tot aşà în formele neaccentuate: *śădetsă* « şedeţi », ib. 12/7, 103/11; *śădiare* « şedere », ib. 17b/25. Dar tot în Cod. Dim. formele cele mai dese sunt cu *e*: *śedză* 114b/1, 91b/16, 97/24, etc., tot aşà la Dan. 122/5; *sănătuśăscu* « însănătoşez », Cod. Dim. 19/1; *s-te ntrupuśădzî* « să te întrupezi », Uc. 95/49.

6. După *s* sunt şi mai rare: *anyisădzŭ* (pentru forma obişnuită anyisedzŭ) « visez », Nic.; *k'isădzŭ* (pentru k'isedzŭ) « pisez », ib. Tot Nic., alături de *clutsescu* « clocesc », dă şi *clusăscu* id., dar acì avem e > ă după č (> s).

7. După *r* avem *arău* « rău » în derivatul *arăiatsă* atestat pretutindeni (la Boiagi: reu, reiatsă); după aceea pers. 1 ind. prez. dela toate formele verbale care la inf. se termină în -rî: *zburăscu* (zburîscu) « vorbesc », Cod. Dim. 58/24; *aurăscu* (aurîscu) « urăsc », *amărăscu*, etc.

Dintre celelalte cuvinte cu *ă* din *e* după *r*, întâlnim în Ohrida *gărcu* adj. m. *cucot gărcu* « cocoş grecesc », Mih. După formă, cuvântul trebuie să fie de origine bulgară: *gărk*. La Aromâni se aude numai *grec* iar adjectivul: *grătsescu* (la nord *gărtsescu*). Prin urmare, avem a face cu un împrumut.

e : o

§ 38. Se arată rar şi numai după un element palatal: *gl'om* (pl. gl'omuri) pentru forma normală şi singura cunoscută de toţi Aromânii gl'em, pl. gl'emurĭ şi gl'ame (gl'eame). Cuvântul se aude numai în Vlaho-Clisura, acolo unde avem şi alte particularităţi deosebite de graiul comun (despre care vezi § 16). De sigur că aici *e* > *ă* se datoreşte elementului palatal; nu este o continuare a lui *o* din GLOMUS, -UM; — *l'opur* (pl. l'opurĭ) pentru forma obişnuită l'epure < LEPOREM « iepure », atestată în Dal.; — *ğopę* (pl. ğok'ĭ) pentru forma normală şi singura uzuală la toţi Aromânii ğepe (pl. ğek'ĭ) din turc. ğep. După accent, tot acì apaţine şi forma *nolğic* şi *nolğuc* pronunţat pe alocuri şi *ńolğic*, *ńolğuc* din MEDIU(S)LOCUS « mijloc », în care, după schimbarea sufixului şi metateza lui *l*, avem *o* din *e* în silaba iniţială, mai întâiu în formele cu *ń* iniţial, după aceea şi în acele cu *n*. (Vezi despre acest cuvânt Sextil Puşcariu, Lat. ti u. ki, p. 54 § 27).

Tot acì aparţin şi: *nčomir* (refl. « mă otrăvesc », fig. « mă amărăsc », întrebuinţat la nord şi sub forma *nčoamir* (cu *o* > *oa* din cauza lui *i* următor care are la bază un *e*); alături însă, mai ales la formele cu accentul pe terminaţiune, avem *nčimirare* (nčimirari) pe lângă *nčumirare* (cu *u* din *o*) şi *nčumirari*, toate derivate din *čemer* (la Uc. čămerru, 69/9) « otravă » din bulg. *čemerŭ* « venenum » (cf. Th. Capidan, Elem. slav. în arom., 85); *nğornicare* (nčornicari) refl. « a se întunecà »: *mi*

ngornik'edzŭ «mă întunec». Cuvântul derivă din *ngernu* (bg. *černo*, despre care vezi § 148). Și aci avem *e > o* din cauza lui *č*, în poziție neaccentuată.

La Aromânii din Olimp avem *dzope* (pl. dzok'ĭ) pentru forma obișnuită ğepe «buzunar» din ğope și acesta din ğepe (Weigand, OW., 41), cuvântul este atestat și la Nic., care dă: *dzeape*, *dzepe*, *dzope*.

e : ea

§ 39. Diftongarea lui *e* în *ea* se întâmplă întocmai ca și în dialectul dacoromân, ori de câte ori în silaba următoare se găsește I a, II ă, III e.

I. Pentru cazul întâiu avem numai imperfectul verbului *escu* (h'iŭ) «sânt» la pers. 1, 2, 3, 6: *earám*, *earáĭ*, *earà*, (citatele vezi la § 295,1) cu accentul pe ultima silabă, prin analogie cu formele neaccentuate. Diftongarea lui *e* inițial arată că odată trebuie să se fi rostit *eáram*, *eáraĭ*, *eára*. Aceste forme se întrebuințează în graiul Românilor din sud; la nord nu se aud decât eram (iram).

II. Aci vom însemnà mai întâiu metafonia lui *e* inițial, provenit din *ĕ*, *ae* latin. Deși, după cum vom vedeà, diftongul *ea*, pe alocuri, se pronunță *ia*, când se găsește la mijlocul cuvintelor, în poziție inițială, el rămâne neschimbat și, prin aceasta, se deosebește de diftongul ea- (ĕ, ae) din dialectul dacoromân:

eadă < HAEDA, -AM, fem. dela *ed* < HAEDUS, Basme gl.

earbă < HĔRBA, -AM «iarbă», Cav. 131, 1133; (însă tot Cav. dă și *iarbă*, 187); *omlu ca earba* «omul ca iarba», Uc. 93/45, cf. 67/7, Dan. 175/31.

eapă < AEQUA, -AM «iapă», Cav. 1070, însă tot Cav. dă și *iapă*, 234); Dan. 120/3.

ească < ĔSCA, -AM «iască», Dicț.

earnă < HIBERNUM »iarnă». Lit. Pop. 864/35, La scriitorii vechi: *earră*, Cav. 1116 (pentru *earnă* cf. § 207,2), *eara* (p. earna), Dan. 124/6.

În graiul Românilor din nord, pe care îl cunosc mai bine, se aude și *iarnă* (yarnă) cf. Fărșeroții, p. 192, *iască* (yască) etc. Dal. dă : iapă, iarbă, iadă, iască etc.

La Românii din Olimp avem: *eadă*, *eapă*, *earbă*, Weigand, OW. 27.

Din citatele date până aci, rezultă că rostirea lui *ea* inițial nu este identică cu aceeaș rostire din dialectul dacoromân care cere proteza lui *i*. Nu se poate spune că pretutindeni în dialectul aromân se pronunță *ea* pentru *ia*. Există însă regiuni, vorbesc despre cele dela nord pe care le cunosc mai bine, unde această rostire există. Acest fapt se confirmă, de altfel, și prin atestările scriitorilor din sec. XVIII. Dacă Daniil și Ucuta scriau *earbă*, *eapă*, *eară*, *earră*, însemnează că și rosteau *earbă*, *eapă* nu *iarbă*, *iapă*. Scriitorii Codicelui Dimonie, care pentru orice *ea* (inițial, medial, final) rosteau *ia* (după cum pentru orice *oa* rosteau *ua*), nu scriu decât numai *ia* și niciodată

ea. Iar Cavallioti, care aveà în graiu amândouă rostirile, scrie când cu *ea* când cu *ia*. Astăzi cred că rostirea cu *ia* este cea mai răspândită. Alături de eadă, ească, eadiră se aud maĭ des *iadă* (γiadă), *iască* (γiască), *iadiră* (ĭediră), cf. § 239,2.

În ce priveşte accentul lui *ea* (ia) inițial, este acelaş cu accentul din formele dacoromâne, nu *éadă*, *éapă*, etc. cum susține Meyer-Lübke « Noch heute ist dieses *ea* auf dem ersten Elemente betont im Macedonischen » (Gramm. der. rom., Spr. I, 100, § 83. Vezi şi Iorgu Iordan (Diftongarea, 17), care relevă această greşeală.

În mijlocul cuvintelor, pronunțarea diftongului ea, pentru cazurile II, din *e* diferă după ținut şi natura consonantei precedente:

ea (*ia*)

§ 40. Când nu este precedat de sunetele *h'*, *k'*, *dz* (< d), *l'*, *ts* (< t), *dz* (< d), *č*, *r*-, *š*, diftongul *ea* (ia) rămâne neschimbat. Pronunțarea *ià* se arată mai cu deosebire în limba scriitorilor din sec. XVIII.

creastă, Cod. Dim. 103b/1; *găleată*, Basme 31/36, 282/19 etc.; *greatsă*, Cav. 113; *nearcă*, Basme 56—57 şi 191—198; despre formele nuearcă şi năearcă, vezi § 59 şi 61; *seară*, Cav. 138; *teacă*, ib. 1057; *teară* « smântână » etc. Tot aşà se arată şi în cuvintele compuse cu suf. *-eală*: *ğucăreală* « jucărie », *čumeală* « mâncare » (dela čumulescu « mestec mâncarea » ?); *ayuseală* « grabă » (dela ayusescu « mă grăbesc »); *arneală* (dela arnescu « mătur »); *drišteală*, Dan. 155/22 etc.; *-eadză*: *văcăreadză* (văcăreatsă); *purcăreadză* (purcăreatsă) etc.; *-eatsă*: *amăreatsă* « amareală »; *l'išureatsă* (l'icšureatsă; ńicšureatsă) « uşurință »; *lăeatsă* « nenorocire »; *fičureatsă*, Cod. Dim. 19b/18; *păngăneatsa* « răutate », ib. 11b/12; *virg'ineatsa* « feciorie », ib. 19b/18; *-easă*: *prifteasă* « preoteasă »; *picurăreasă* « ciobăniță »; *cusătoreasă* etc. Deasemenea la flexiunea verbului în *-are*, la pers. 3-a dela ind. şi conj. prez., dela viitor, la pers. 2-a dela imperativ. Despre aceasta vezi mai jos la formele în *ia*.

§ 41. În elementele slave *ea* apare din *ě*, indiferent dacă în silaba următoare se găseşte sau nu în ă: *jireagl'ă* (*žrěbij*) « jirebie »; această formă s'a desvoltat probabil din *gireagl'e*, întrebuințată tot atât de des ca şi cea dintâi; *nveastă* (nevěsta) « nevastă »; *streahă* (strěha) « straşină »; *vreavă* (vrěva) « zgomot »; *zmeană* (izměna) etc. Deasemenea: *beal*, *bial* (bělŭ) « frumos, drăguț »; *čireap* (čerěpŭ « cuptor »; *pulean* (polěno) « biciu »; *pumean* (poměnŭ); *tream* (trěmŭ) « straşină », Gr. B. 1, 25; Flambura I nr. 2, p. 3. Numele de oraşe *Părleap*, *Preaspa*, *Şear*, cf. Lumina V. 146. Substantivele compuse cu suf. *-ean*: *Bitulean*, *Ohridean*, *Moscopolean*, *Klisurean* etc.

§ 42. În elementele latine *ea* se păstrează, când este precedat de o labială, indiferent de natura vocalei din silaba următoare:

feată, Cav. 451, Uc. 69/7; *measă*, Basme 9/38, 31/36, etc.; *peană*, Cav. 1085; *veară* « vară », Uc. 69/7, Dan. 122/5; *speasă* « deasă » (fem.

dela spes) *Perče̯a spe̯asă* « părul de pe frunte des », Flambura I nr. 1, p. 3; *ve̯argă* « varga », Cav. 120; *ve̯ardză* « legume » și « verdețuri », cf. Basme, 89/37; *ve̯ară* (în: cusurină ve̯ară « verișoară ») etc.

În flexiunea verbului: *s-afe̯ată* (dela fetŭ, afetŭ « nasc » « să fate »; *s-anve̯atsă* (dela anvets « învăț ») « să învețe ». La Cod. Dim.: *si-nvi̯atsă* 15/1; *mvi̯atsă* 15b/14; o singură dată: *s-l'i mvetsă* « să-i învețe » 17/15; *nvi̯ară* (dela nver pentru nverr; acesta dela nverrare pentru nvernare < nverinare dela verin — virin « venin » (« întristează, mâhnește »; *s-ambe̯ată* (dela mi-mbet « mă îmbăt ») « se îmbată »; *spe̯ală* etc.

În elementul slav: *nve̯astă*, *zme̯ană* etc.

§ 43. Diftongul *e̯a* (*i̯a*) se păstrează când este precedat de sunetele *ts* și *dz*, numai când acestea provin din *c* și *g*, nu și din *t* și *d*, despre care vezi §§ 155,172.

tse̯ară < CERA, -AM « ceară » Dan. 134/4; *tse̯apă* < CAEPA, -AM « ceapă », ib. 142/15; *sufrîntse̯ao, sufrîmtse̯ao, sufrîmtse̯au̯ă* (însă la Fărșeroți și Grămosteni *sufrîntsau̯ă, sufrăntsao*, iar în graiul Românilor din Gopeși *sfrântsao*. Weigand, Jahresb. XIII, 66,) < SUB-FRONTICELLA, -AM « sprinceană » etc. La flexiunea verbului: *s-arătse̯ască* (dela arătsescu « răcesc ») « să răcească »; *s-lutse̯ască* (dela lutsescu « lucesc ») « să lucească »; *să-ndultse̯ască* (dela ndultsescu « îndulcesc ») etc.

mărdze̯ao (mărdze̯au̯ă) « mărgeà », Basme 254/15; *dze̯ană* (dzi̯ană, Cod. Dim. 103/14) « geană » și « deal, colină »; *sudze̯ată* < SAGĬTTA, -AM « săgeată », Cav. 849. La flexiunea verbului: *s-lărdze̯ască* (dela lărdzescu « lărgesc ») « să lărgească »; *s-lundze̯ască* (dela lundzescu « lungesc ») etc. În elementele grecești: *s-umdze̯asca, s-undze̯ască, -s-aundze̯ască* (dela aundzescu < ὁμοιάζω « seamăn ») « să semene »; *s-ańurdze̯ască* (dela ańurdzescu < μυρίζω « miros ») « să miroase » etc. etc.

Observațiune. Pentru graiul din Olimp, Philippide (Orig. Rom., II, 181) dă *dźană* pentru dze̯ană. Exemplul este luat din Weigand, OW. 56. La pagina indicată stă totuș *dźe̯ană*.

§ 44. Diftongul *e̯a* apare în Cod. Dim. scris de cele mai multe ori prin *i̯a*. Astăzi, în Albania, această pronunțare nu este generală. Se pare că autorul Codicelui rostià *i̯a* pentru *e̯a*, pe care îl transcrie în litere grecești cu *ια*:

fičuri̯atsă (dela fičor) « copilărie » 19b/18, *fruminiatsă* (dela fronim < gr. φρόνιμος « cu minte ») « cumințenie » 32b/9; *fli̯acă* (pentru fle̯acă alb. cf. § 7, 2) « flacăre » 59b/1; *mušăti̯atsă* (dela mušat « frumos ») « frumusețe »; *păngăni̯atsă* (dela păngăn « rău, păcătos ») « răutate, păcătoșenie » 11/21; *pli̯agă* (pentru ple̯agă « rană » alb.) « rană ». Avem însă (deșì foarte rar) și *g'ine̯atsă* (dela g'ine « bine ») 12/22; *tinire̯atsă* (dela tinir « tânăr) 17/25; *virg'ire̯atsă* (dela virg'iră alb. « virgină ») « virginătate » 96b/ etc.

Diftongul *i̯a* pentru *e̯a* se arată în special în flexiune: Imperativ pers. 2: *aști̯aptă* (dela așteptu), Cod. Dim. 98b/12; *aminčuni̯adză* (dela minčunedzŭ « mint »), ib. 21b/1; *băni̯adză* (dela bănedzŭ « trăesc »), ib.;

disli̯agă (dela disleg), ib. 60/10; *imiri̯adză* (dela imiredzŭ « îmblânzesc »), ib. 59b/6; *mprumuti̯adză* (dela mprumutedzŭ « împrumut »), ib. 118b/18. Conjunctiv pers. 3 și 6: *si agudi̯ască* (dela agudescu « lovesc »), ib. 22/18; *si amfiri̯ască* (dela amfiresc « feresc »), ib. 27/3; *si acsi̯ască* (dela acsescu « învrednicesc »), ib. 62b/1; *si acundisi̯ască* (dela acundisescu « sosesc »), ib. 24/3; *si vi̯agl'ă* (dela vegl'u « păzesc »), ib. 98; si- *ndri̯agă* (dela ndreg « aranjez »), ib. 93/32; *si vi̯adă* (dela ved « văd »), ib. 114b/4, 20/11; *si cri̯ască* (dela crescu), ib. 23/8; *si li̯agă* (dela leg), ib. 103b/3; *si mvi̯atsă* (dela mvets « învăț »), ib. 14b/9; *să-mvi̯atsă* 20b/20; *si ntri̯abă* (dela ntreb « întreb »), ib. 21b/26; *si-nyi̯adză* (dela nyiedzŭ « înviez »), ib. 36b/18; *s-păti̯adză* (dela pătedzŭ « boteg », ib. 109/7; *si rušuni̯adză* (dela rušunedzŭ « rușinez »), ib. 118/9; *si ašti̯aptă* (dela ašteptu), ib. 67b/10; *si băni̯adză* (dela bănedzŭ « trăesc »), ib. 15/14; *si dipărti̯adză* (dela dipărtedzŭ), ib. 19/18; *s-lucri̯adză* (dela lucredzŭ), ib. 15/15; *si ńicuri̯adză* (dela ńicuredzŭ « micșorez »), ib. 71/11; *si-ndripti̯adză* (dela ndriptedzŭ « îndreptez »), ib. 17b/3. Viitor pers. 3 și 6: *va s-fi̯ată* (dela fet « făt »), ib. 40b/2, cf. 70/1; *va s-l'i si muštini̯adză* (dela muštinedzŭ ?), ib. 89b/16; *va si răpăsi̯adză* (dela răpăsedzŭ « repausez »), ib. 87/17; *va s-nvărtuši̯adză* (dela nvărtušedzŭ « învârtoșez »), ib. 27b/17; *va s-nă yi̯adză* (dela yiedzŭ « înviez »), ib. 41b/1; *va s-dizdi̯adză* (dela dizdedzŭ < ?), ib. 27b/1, etc.

e̯a (i̯a): a

§ 45. Se arată în cuvintele în care *e̯a* (i̯a) este precedat de: 1. *dz*, 2. *ts*, 3. *š*, 4. *h'*, 5. *k'*, 6. *g'*, 7. *j*, 8. *č*, 9. *l'*, 10. *ń*, 11. *r*.

1. După dz (din *d*):

dzadă < DAEDA, -AM, Cav. 197, Dan. 154/21; *dzatse* < DĔCEM, Uc. 69/9, Cav. 209, Dan. 179/33 *dzamă* (cf. dacor. *zeamă*), Cav. 295, Dan. 144/16; La flexiune: *dumnidzască* (dela dumnidză « Dumnezeu »), *Cu ńila ata atse̯a dumnidzască* « cu mila ta cea dumnezeească », Uc. 77/20; *Dumnidzale* « Dumnezeule » cu *a* pentru *ea* dacă forma dela vocativ vine, după E. Gamillscheg (Zeitschr. f. rom. Phil. XLIII, 240) [1]), dela *Dominus deus ille*, ib. 85/31, Cod. Dim. 96/10; *se nvištidzască* (dela nvištidzăscu « vestejesc », ib. 93/45; *s-putridzască* (dela putridzăscu « putrezesc »), Cod. Dim. 65b/11; *să-nvirdzască* (dela nvirdzăscu « înverzesc »), Basme 302/56; *s-urdzască* (dela urdzăscu « urzesc »), ib., gl.

2. După *ts* (din *t*):

cătsau̯ă (cătsao) < CATĔLLA, AM « cățea », Basme 52/25; *yitsau̯ă* (yitsao) < VITĔLLA, -AM « vițeà ». În Basme, gl. stă *yitse̯au̯ă*, *yitse̯ao* (cu *e̯a* păstrat după *ts* < *t*, (ceeace este cu neputință. La pagina

[1]) « *In dumnidzale* des Aromunischen liegt eine schon urrumänische Bildung vor, da ja gerade bei diesem Begriff die Verschmelzung auf der Hand liegt; es ist ja *dominus deus i l l e* „der liebe Gott". Wie zu *domnu* ein *doamne*, so wird zu *dumnedzeul* ein *dumnedzeule* als vocativ gebildet ».

indicată în text avem *yitsale* din care rezultă ca singularul trebue să fie *yitsaụă* (cu *ẹa* > *a*); la Nic. stă yitseao; *tsară* < TĔRRA, -AM, formă rară în graiul Românilor din sud: *Cându l'-arcară tsară di mortu* « când îi aruncară... » Lumina, VI, nr. 4 p. 21; *Di ńic, tu tsară laịă nu-ńĭ ti h'ig* « de mic, în pământul negru nu te vâr », Lit. Pop., 971/26; *se lu tsasă* (pers. 3 conj. dela tsas « țes »), Dan. 145/17; *s-nă mutsască* (dela mutsăscu « amutesc »), Cod. Dim. 34b/4; *s-măritsască* (dela măritsăscu) « înrăutățesc », ib. ib. 36b/17.

3. După š:

šase, Dan. 178/3, Uc. 91; *šapte*, Cav. 271, Dan. 178/22, Uc. 71/11; *šaụă* (šao), Cav. 865; *šarră* < SĔRRA, -AM « fierestrău », ib. 819, Dan. 154/21; *šarpe*, Uc. 69/9; *s-šadă* (dela šed, šăd) « să șază », Dan. 168/28, Uc. 79/22, *se šadă*, Cod. Dim. 19/20; *s-aušască* (dela aušescu « îmbătrânesc »), ib. 16b/23; *aušà* (pentru aušẹà), Basme, gl.; *s-agîršască* (dela agîršescu « îmi uit »), Basme 196/3; *nu le agăršà* (pentru nu le agăršẹà) « nu le uită », Uc. 91/43; *mfricušadză* (dela mfricušedzŭ « înfricoșez »), Cod. Dim. 39/2; *se-ngăršadze* (dela ngrăšedzŭ pentru ngraš « îngraș »), Dan. 162/24, cu *-e* final pentru *ă* (§ 12 și 15); *ntrupušadză* (dela ntrupušedzŭ « întrupez »), Uc. 95/49; *mvărtušadză* (dela nvărtušedzŭ « învârtoșez »), etc., etc. Sufixul *-ẹan*, *-ẹană* se rostește -an, -ană: *gupišan-gupišană* (locuitor din comuna Gopeș); *mălăcašan-mălăcăšană* (Malacaș), etc., etc. Pe alocuri avem și pronunțarea -ẹan, -ẹană: *curbišẹană* (pentru forma normală curbišană), Lumina, VI, No. 4, p. 21; *šẹară* « fierestrău ». etc.

Sânt cazuri ,când rostirea lui *ẹa* după *š* se păstrează: *ašẹaụo* « șeà »; *šẹaǫa* « ferestrăul ».

4. După h':

h'avră < FĔBRA « friguri », Dan. 158/23; *s-h'arbă* « să fiarbă », Basme 29/21; *h'artă* (nih'artă) « fiartă », cf. ib. 340/22; *tih'a* « norocul », ib. 316/20, 317/27 pentru care avem și tih'ẹa; *ẹa* după h' se aude în unele ținuturi rostindu-se *ẹa* (ia) și *a*.

Tot acì aparține și *nih'amă* (cu toate formele, despre care vezi § 122, unde se dau și citate) « puțin », iar acesta din lat. INFĬMA (Mihăileanu, Studiu asupra dial. Rom. din Maced. 89), care ne-a dat mai întâiu *năfẹamă*. Din această formă, cu trecerea lui f în *θ* (despre care vezi § 122), am avut *năθẹamă*, din care, mai târziu, cu înlocuirea lui *θ* prin h' (§ 216), a rezultat *năh'amă*. (Vezi și T. Papahagi în Grai și Suflet, I, 329).

După *h'* nu lipsește nici rostirea cu *ẹa* (*ịa*); *nih'ẹamă*. Fărșeroții, 183; *s-hịaǫbă* « să fiarbă », *h'ịavǫă* « friguri »., ib.

5. După k'.

s-alik'ască (alik'escu « lipesc »); *s-apruk'ară* (me aprok'ŭ) « se apropiară », Basme 416/1; *s-arăk'ască* (arăk'escu « răpesc »), ib. 72/25; *čubuk'a* (pentru cubuk'ịa, forma art. dela *čubuk'e* « cibuc », ib. 344/22; *sirsimlik'a* (pentru sirsimlîk'ịa < turc. sersemlijk) « arțagul, nervozitatea », ib. 313/33; *se deslek'ască* (dela deslek'escu) « deslipesc ». Dan. 144/16 ; *k'adică*

« piedecă », Basme 437/4, cf. 381/21; *s-lu k'ară* (dela k'er « pier ») « să-l piardă », ib. 391/15; *k'atră* « piatră », Cod. Dim. 34/12, Basme 419/39, 444/3; *s-tuk'ască* (dela tuk'escu « topesc »), ib. 413/21; *văsilik'ască* « regească ». ib. 413/30, cf. 312/21, 339/8. (Vezi și formele din Fărșeroții, p. 183). După k' diftongul *ea* se rostește regional *ia*. În Cod. Dim. întâlnim, deși foarte rar, formele: *s-alikiască* (pentru s-alik'ască) 17/13 *si s-tukiască* (pentru si s-tuk'ască, dela tuk'escu « topesc »), ib.

6. După g':

s-alg'ască (dela alg'escu « albesc ») să « albească », Basme 303/9, cf. 21/17 *alg'à* « albește » sau « înălbește », ib. 14/16; *s-alug'ască* (dela alug'escu « iubesc »); *si sălăg'ască* (dela sălăg'escu « dau drumul, las, slobod »), cf. ib. 73/8, 338/21; Dan. 162/24; *si slăg'ască* (dela slăg'escu « slăbesc »); *zg'ară* (dela zg'er « zbier ») « zbiară », Cod. Dim. 22/27. Nici după g', regional, nu lipsesc forme în care *ea* se rostește (*ia*).

7. După j:

s-arujască (dela arujescu « nechez »), Basme 359/4, cf. 405/23, cf. 405/28, 29.

8. După č:

s-angučască (dela angučescu « ghicesc »), Basme 359/2; *s-clučască* (dela clučescu « clocesc »), ib. 150/17. Avem însă și *si-alinčeasca* (dela mi alinčescu « mă arăt, apar ». (Cf. Dacoromania, III, p. 753), Forma *perča*, Basme 350/18, se aude și *perčea*. Tot așà și cu celelalte derivate articulate în -če: *linguriča* și *linguričea*, *tsupătiča* și *tsupătičea* « securea », *tiyăniča* și *tiyăničea* « tigaia », etc.

9. După l':

se cl'amă (din se cl'eamă) « se cheamă », Uc. 67/5; *cl'amă* « cheamă », Cod. Dim. 18b/13, cf. Basme 419/23; *se l'artă* (dela l'ertu « iert ») « să ierte ». Uc. 93/43, cf. Dan. 129/8, Cod. Dim. 59b/16; *duml'artă-tsĭ* « Dumnezeu să-ți ierte », Basme 498/17; *se-ncl'agă* (dela ncl'eg « încheg »), Dan. 169/28, etc. Această trecere se arată și atunci când *ea* este secundar: *pituricl'a* (din puturicl'ea piturnicl'ea) « potârnichea », Dan. 123/5; *pušcl'a* (din pušcl'ea « ciuma »), Basme 121/35; *sihăricl'a* (din *sihăricl'ea* « vestea ») și *sihărik'a* (din sihărik'ea), id. etc.

10. După ń:

s-azńască (dela azńescu pentru azgunescu) « gonesc », cu n < ń dela infinitiv: azńire, cf. § 184; *ńatse* cu *e* final din *ă* (cf. dacor. miatsă) « tifos, boală molipsitoare », Dan. 146/17; *ńaŭă*, *ńao* « mioară, mioriță », Basme, gl.; *s-ńargă* (dela ńergu) « să meargă », Cod. Dim. 109b/10. Basme 169/7; *va s-ńargă* « o să meargă », ib. 425/33; *s-mi angărńască* (dela angărńescu) « să mă gâlcevească »; *si zgurńască* (dela zgurńescu « scotocesc »), etc. Deasemenea după *ea* secundar *durńà* (dela dormu) « dormea », Basme 33/311, 30/415, 2/436.

11. După r:

Trecerea lui *ea* în *a* se arată după 1. *r* inițial și 2. *r* medial.

1. *araŭă-arao* < REUS, -A, -UM « reà », Cod. Dim. 14/24, cf. 21/3;

2. *curaųă-curao* (cu pl. curăĭ) « cureà », Dan. 157/23; *s-nă si urască* « să ni se urască », Cod. Dim. 25/15, cf. 120/17; *va s-lă si aurască* « o să li-se urască », ib. 116b/13; *să-ń se urască* « să mi-se urască », ib. 25/15, cf. și Basme 145/1; *s-nu nă amăradză* (pentru amărẹadză, cu trecere dela conj. IV-a la conj. I-a, în loc de amărască) « să nu ne amărască ». Cod. Dim. 25b/12. Tot acì aparține *tramură* (pentru trẹamură, forma curentă) « tremură », Cod. Dim. 11/2; *va s-tramură* « o să tremure », ib. 45b/18; *s-cutramură* (pentru s-cutrẹamură) « se cutremură », ib. 45b/17, cf. 13/3, 58/6. La Fărșeroți: *s-cutrămbră* « se cutremură »; *prasiń* (pentru prẹasiń), « păresimi, post ». (Fărșeroții, p. 183). Dintre elementele străine avem: *čiraplu* (pentru forma obișnuită čirẹaplu, cf. Cod. Dim. 104b/6), < paleosl. *črěpŭ* « cuptor », Dan. 153/21, cf. și Fărșeroții, 183. Tot așà la Fărșeroți avem *grăšti* (pentru grẹašte, dela grescu « găesc ») « grăește », (Fărșeroții, ib.). Dintre derivate: *căcăradză* (pentru căcărẹadză) și *găgăratsă*, *gîgîratsă* (pentru găgărẹatsă, gîgîrẹatsă), cf. T. Papahagi, Munții Apuseni, p. 38 (extras). Trecerea lui *ẹa* în *a* se arată și în *căragă* (din cărnilẹagă) « sâmbăta morților, dinaintea începerii postului mare » Mih.

§ 46. III. Metafonia lui *e* urmat în silaba următoare de *e* se arată, ca și la *e* urmat de *ă*, sub două forme: *ẹa* și *ịa*:

1. *arẹate* (în birbec arẹate, cal arẹate cf. Pușcariu, Etym. Wb. 115) « arete »; *burẹate* « burete »; *căpistẹare* « căpistere », Basme 29/30, cf. 259/17; *dẹadzit* (dzedzit) « deget »; *dẹapin* « deapân », cf. Basme gl.; *s-dẹapiră* « se vaită », ib. 17/21, etc.; *dzẹamen* « gemen », Uc. 69/9; *fẹatse* « făcù », Uc. 95/48; *fẹatseră* « făcură », ib. 79/21. Pentru *ẹa* din *fẹatsim*, Weigand (OW., 26) crede că s'ar fi născut prin analogie cu *fẹatse*, socotind, din greșeală, pe *i* din silaba următoare ca un sunet primar (cf. Al. Philippide în Viața Românească, XV (1909), p. 41); *pẹanile* « penele » Flambura, I, nr. 2, p. 7; *pẹapene* « pepene », Cav. 748; *pẹašte* (Samarina), alături de forma obișnuită pescu, Wace and Thompson, The Nomads, 289; *sẹamină* « seamănă », Dan. 122/5; *sẹate* « sete », Cav. 231; *sẹatsir* « secer », Dan 175/31; *tsẹatsire* < CICER, -EM « năut » Lit. Pop. 926/17; *θimẹal'e* « temelii », Basme 498/13; *urẹacl'e* « ureche », Uc. 99/53, Dan. 155/22; *vẹarde* « verde »; *vẹaštid* « veșted », Lumina, I, 221; *vẹaštidă* « veștedă » Lit. Pop. 945/4; *vrẹare* « iubire », Uc. 85/30; *urzẹašte* « urzește », Uc. 77/21. În elementele străine: *lẹane* « lene »; *plẹdmnitsă* « șopron, fânărie » (blug. plevĭnica); în Flambura, I, nr. 1, p. 2 și *plẹame;* iar la Dan. 173/30, *pl'antsă*, id.; *sẹavir* « vântul de nord », Basme, gl. (bulg. sěver); *ǧẹape* « pozunar » (turc. džep); *stẹapse* (pentru pl. obișnuit stepsurĭ dela *stepsu* « vină » (gr.): *stẹapsele*, Dan. 142/15; *stepsile*, Uc. 93/44; *trimẹare* (și trimere la Aromânii din Macedonia trimir < gr. *Τριημέρια* « trei zile ») « a treia seară dela nașterea cuivà, când vin ursitoarele ca să-i menească soarta », Basme 332/20; (*Trimir*, la nord, înseamnează trei zile de abținere dela mâncare și băutură. Acest post se obișnuește la începutul postului de Paști).

2. *bisi̯aricӑ* « bisericӑ », Cod. Dim. 35/26; *fumi̯al'e* « familie, copii », ib. 15/18; *uri̯acl'e* « ureche », ib. 11b/18; *s-mi̯asticӑ* « sӑ amestece », ib. 20/27; *si si̯aminӑ* (dela si̯amin « seamӑn »), ib. 66/1, 57b/3; *si ali̯adze* (dela aleg), ib. 100b/5; *pitri̯atse* (dela pitrec « trimet »), ib. 27b/28; *tri̯atse* (pela trec), ib. 20b/1, 61b/26; *nirdzi̯are* « mergere, mers », ib. 108/12; *tsӑni̯are* « ținere », ib 108b/2, *šӑdi̯are*, ib. 17b/25. Tot acì aparțin și formele dela imperativul verbelor de conj. IV-a: *acsi̯à-me* (dela acsescu) « învrednicește-mӑ », Cod. Dim. 60b/13; *anӑstӑsi̯à* (dela anӑstӑsescu) « înviazӑ-mӑ », ib. 85/5; *azni̯à* (dela azńescu) « gonește », ib. 91b/18, *azńà*, id., ib. 101/8; *θӑrӑsi̯à* (dela θӑrӑsescu) « îndrӑznește », ib. 96b/1; *gri̯à* (dela grescu) « grӑește », ib. 121/29; 82/20, etc.; *hӑrisi̯à-te* (dela hӑrisescu) « bucurӑ-te », ib. 97/17; *ńilui̯à-nӑ* (dela ńiluescu) « miluește-ne », ib. 59/3; *nk'isi̯à* (dela nk'isescu « pornesc »), ib. 85/7; *pӑlӑcӑrsi̯à-te* (dela pӑlӑrӑrsescu « roagӑ-te »), ib. 35/2; *pistipsi̯à* (dela pistipsescu) « crede », ib. 35/5; *tunusi̯à-te* (dela tunusescu) « cӑește-te », ib. 60/2, etc., etc.

Diftongul e̯a (i̯a) se pӑstreazӑ când este precedat de *ts* (din e) și *dz* (din g):

lutse̯ašte (dela lutsescu « lucesc »), Dan. 147b/17, Uc. 67/5; *lutse̯afir* « luceafӑr », Basme 34/34; *tse̯atsire* < CICER, -EM « nӑut », Dan. 133/10; *ndultse̯ašte* (dela ndultsescu « îndulcesc »).

ańurdze̯ašte (dela ańurdzescu « miros »), Dan. 148/18; *aundze̯ašte* (dela aundzescu) « se cuvine », Cod. Dim. 34/15; *unze̯ašte*, Uc. 79/24.

e̯a (i̯a): a

§ 47. Se aratӑ în cuvintele în care *e̯a* (*i̯a*) este precedat de: 1. *dz* (din *d*) 2. *ts* (din *t*), 3. *š*, 4. *h'*, 5. *k'*, 6. *y*, 7. j, 8. *č*, 9. *l'*, 10. *ń*, 11. *r*; 12. n.

1. *virdzare* « plӑcintӑ cu legume », Basme, gl.; *ncӑldzašte* (dela ncӑldzӑscu « încӑlzesc »); *nvirdzašte* (dela nvirdzӑscu « înverzesc »); *putridzašte* (dela putridzӑscu « putrezesc »); *vistidzašte* (dela vistidzӑscu « vestejesc »); *asurdzaște* (dela asurdzӑscu « asurzesc »); *limpidzašte* și *limbidzašte* (dela limpidzӑscu, limbidzӑscu « limpezesc »), etc.

2. *anvinitsašte s. vinitsašte* (dela nvinitsӑscu « învinețesc »); *amutsašte* dela amutsӑscu « amuțesc »); *mušitsašte* (dela mušitšascu « înfrumusețez », etc. Tot *a* avem și dintr'un *e̯a* secundar: *dispӑrtsam* (dela dispartu « despart »), «despӑrțeam », Gr. B., I, 29; *mpӑrtsam* (dela mpartu « împart ») « împӑrțeam » ; *amutsam*, *nvinitsam*, etc. Dintre elementele strӑine avem: *tsaye* (și tsae, Flambura, I, nr. 4, p. 6) « țevie, țeavӑ » (sl.).

3. *agӑršašte* (dela agӑršescu « îmi uit »), Cod. Dim. 23/7; *aušašte* (dela aušescu « îmbӑtrânesc »; *šade* (dela « șed »), Cod. Dim. 114b/10, 118/23, Uc. 99/53; *šapte*, Cav. 271, Uc. 71/11, Dan 178/33; *šarpe*, Cav. 1061, Uc. 69/9; *šase*, Cav. 266, Dan. 178/33, etc. Alӑturi avem și e̯a: *auše̯ašte*, *si-nfricuše̯adzӑ* « se înfricoșeazӑ »; *ngӑrše̯ari* « îngrӑșare »; *aše̯au̯ӑ* « șeà », Fӑrșeroții, p. 183).

4. *h'are* « fiere », Cav. 1128; *h'avre* (întrebuințat mai rar, pl. dela h'avră « friguri »); *h'arbe* (dela h'erbu « fierb »), Dan. 176/32; *h'are* (pl. dela h'er « fier »), etc. Nu lipsește nici pronunțarea cu i̯a: *hi̯ae̯a* « fierea »; *h'i̯arbe* « fierbe », *h'i̯avră* « friguri », (Fărșeroții, p. 183).

5. *nk'adic* « împiedec », Cav. 891, Dan. 152/20, Uc. 93/45; *se te nk'aditsĭ* (dela me nk'adic « mă împiedec », Dan. 152/20; *va s-ti nk'aditsĭ* « o să te împiedeci », Cod. Dim. 27b/25; *k'ale* « piele » cf., Basme 413/37; *k'are* (dela k'er « pier, pierd »), ib. 413/37; *k'arsic* « piersec », *k'aptine* (pl. k'aptsîńĭ, Basme 261/11) « pieptene »; *tuk'ašte* (dela tuk'escu « topesc »); *alik'ašte* (dela alik'escu « lipesc »), etc. După k', alături de formele cu *a*, avem și forme cu e̯a (i̯a) păstrat: *ke̯are* « apus » în *loc tu ke̯are* « loc situat în apus ».

6. *yaspe* « viespe », Basme, gl. *yatsă* « vietate, ființă, viețuitoare », ib. 181/10, 247/35; *yarme* (întrebuințat rar, pentru forma obișnuită yermu) « vierme », etc.

7. *arujašte* (dela arujescu « nechez »).

8. *angučašte* (dela angučescu « ghicesc »); *angučà* « ghici » (pentru angučе̯à, iar acesta pentru angučе̯ašte imperat. pers. 2 « ghici », Basme 45/5; *nyiličašte* (dela nyiličescu « strălucesc »); *nyiličà* imperat. pers. 2, ib. 114/24; *clučašte* (dela clučescu « clocesc »), etc.

9. *mul'are* « muiere », Cod. Dim. 69b/23; *cl'ae* « cheie », Cav. 429. În Basme, acest cuvânt este redat pretutindeni cu *a* din *ea*. (Vezi citatele din gl.). Totuș, mie mi se pare că, la nord, este o mică deosebire în rostire, în aceea că *a* din *ea* se aude mai mult ca *i̯a* decât ca *a*, mai ales când rostirea lui *cl'ae* o comparăm cu *clamă*. Deaceea cred că S. Pușcariu are dreptate, când relevă această deosebire (Dacoromania, V, 779).

10. *ńare* « miere », Dan. 138/13, Cav. 603; *apărńašte* (dela apărńescu « pornesc ») « pornește » Basme 424/32; *azńa -me* (imperat. dela azńescu « gonesc ») « gonește-mă », Cod. Dim. 120/15, cf. 101/8; *ńardze* (dela ńergu « merg ») « merge », Basme 427/26; *ńardzim* « mergem », Cod. Dim. 65/21, *ńarse* « merse », Basme 425/3. Deasemenea și când *a* rezultă dintr'un e̯a secundar: *ń'asti* (pentru ń-e̯aste) « îmi este », etc. (Fărșeroții, p. 183).

11. *arale* (fem. pl. dela arau̯ă -arao) « rele », Cod. Dim. 11b/16, 13b/4; *aradzăm* (aradzîm) din are̯adzăm (< aredzem- aredzemare < *remedzare < *remediare (cf. Giuglea în Dacoromania, II, 644); *aradzămă*, Cod. Dim. 34/29, *aratse* « rece »; *grašte* (pentru forma obișnuită gre̯ašte -grĭašte), ib. 80/15; *iń si urašte*, etc. Tot aci aparține și *arapiti* «aripi» în *arapitili* « aripile », Dan. 124/6. Ea este dată și de Dal.: *arápită*, pentru forma obișnuită *are̯ápită*.

Observațiune. Din cele ce preced la punctul 11, rezultă că alterarea lui *e* după *r-* este generală și necondiționată de natura vocalei din silaba următoare, cum este cazul în dialectul dacoromân. Din această cauză, azi avem în aromână *arătsĭ* (pentru aretsĭ) pluralul lui

aratse din arẹatse, cu prefacerea lui *e* în *ă*, întocmai ca la pluralul adjectivelor cu *a* în tulpină *mări* (dela mare) sau *cură̆i* (megl. curọĭ) pluralul dela *curao* (curaụă). Din acest punct de vedere dialectul aromân se arată mai conservativ, întrucât această alterare, după cum a arătat Sextil Puşcariu (Dacoromania, V, 776 urm.), este străveche şi până azi s'a păstrat neinfluenţată de natura vocalei din silaba următoare, care, în dialectul dacoromân, a provocat oscilările cunoscute.

12. După *n* am aveà *a* din *ea* în *ǧunapine* (pentru ǧunẹapine, forma obişnuită) atestată la Dan.: *Ună drămă* (scris: τρεμμα) *de dafină şi de ǧunapine* «o ramură de juneapăn» 151/20. Se poate însă să fie o greşeală de transcriere a lui Dan. Formele ca *dipunari* (pentru dipunẹari) obişnuite la Fărşeroţi, sunt simple treceri de conjugare. Alături avem aor. *dipunai* (pentru dipuš), part. *dipunat* (pentru dipus), etc. (Cf. Fărşeroţii, p. 203).

ẹa : *ę*

§ 48. Pronunţarea mai închisă a diftongului *ẹa* se arată mai ales la Românii din Albania. Ea se aude mai rar: 1. când după *ẹa*, în silaba următoare, se găseşte un ă, şi 2. foarte des când după *ẹa*, în silaba următoare, avem un *e*:

1. *vęră* şi *vęϱă* «vară»; *privęră* (privęϱă) «primăvară»; *nvęstă* «nevastă»; *fętă* «fată»; *dzęnă* «geană» şi «colină»; *tęră* (tęϱă) «smântână» etc. (cf. Fărşeroţii, p. 181). Într'un singur caz avem *strecl'a* (pentru strẹacl'a). Flambura I, nr. 1, p. 7.

2. *dzędet* (pentru dẹadzet, formă rară; azi: dzẹadzit) «deget»; *sfruntsęli* (sfϱuntsęli) pentru forma obişnuită sufrîntsẹale, sufrîntsẹali) «sprincene»; *lęmne* (şi foarte des: lęme) «lemne»; *vęre* (vęϱe) în *cusurine vęre* (cusuϱine vęϱe) «verişoare; *k'ęptsăń* (pentru k'ęptińi) «piepteni»; *buřęte* (buϱęte) «burete»; *mul'ęri* (mul'eϱi) «muiere»; *ńęre* (ńęϱe) «miere»; *pręcl'e* (pϱęcl'e) «păreche»; *fęrică* (fęϱică) «ferică» *męre* (męϱe) «mere»; *čiręše* (čiϱęše) «cireşe»; *stęϱpe* «sterpe»; *cręštile* «creştetul»; *θęmină* «femenină»; *niputęϱe* «neputinţă»; *frędze* (fϱędze, pers. 3 aor. dela frîngu) «frînse»; *fętse*, *dęde* «făcù», «dădù», etc., etc., (Cf. Fărşeroţii, p. 182).

ẹa : *e*

§ 49. Pronunţarea închisă a diftongului *ẹa* se atestă tot la Românii din Albania, mai ales în limba scriitorilor din sec. XVIII. Se pare că avem o simplă grafie a unui ę în felul cum se rosteşte şi astăzi în Albania. Greutatea pentru transcrierea cu alfabetul grecesc a unui sunet, care nu erà nici *ẹa* nici *e*, reiese şi din redarea lui *ä* prin *e* (ε). Deaceea cred că şi aici avem a face cu un *ę* în loc de *e*:

alepse (dela aleg) « alese », Uc. 97/51; *adăvdzeria* (dela adavgu) « adaugarea », Cod. Dim. 42b/14; *amestic* « amestec »; *bătere* (pentru batere), ib. 23b/20 (însă și: bătiare, ib. 23/26); *bere* (inf. lui « a bea » cu înțelesul de) « băutură », ib. 64b/1 (alături și: biare, ib. 27/23, 115/2); *burete* Cav. 577; *dultseme* (pentru dultseame dela dultse « dulce ») « dulceață », Cod. Dim. 66/14; *dutsere* (poate fi socotit ca « dutseare », cu trecerea de conjugare obișnuită în dialect, întrucât se spune: *nă dútsim*, însă și *nă dutsém*, poate și ca « dutsire » cu *e* netrecut în *i*), ib. 109b/24; *fetile* « fetele », Dan. 145/17; *dzedzetu, dzedzitu* « deget », Uc. 69/9, Dan. 140/14; *dede* (dela dau) « dădu », Uc. 97/52, Cod. Dim. 68b/18, 72b/12, 74b/23, 113b/18 108/4; *fetseră* (dela fac)« făcură », Dan. 118/2, 129/8; însă și: *featse*, Uc. 65/27, 69/7, *featseră* 79/21; *fitsere* (pentru fatsire, cu trecerea dela conj. III la II) « facere », Cod. Fim. 17/1, cf. 12b/12, 47/12, 20, 17/14; tot acolo: *fătsere* (din fitsere + fac) 35b/26; *cădere* (dela cad), ib. 70/3; *cutsere* (pentru coatsire, forma obișnuită) « coacere », ib. 66/3; *fumel'ă* « copii, familie », ib. 20/22, cf. 14b/9, 71/14; *fumel'a*, ib. 15/10, 18/16, 21/10; *fumel'ile*, 16/15; *θemin* (< FEMINUS), ib. 18b/17; *mvištere* (pentru nveaštire, cu trecere de conj.) « îmbrăcare », ib. 66/27; *nvestele* « nevestele », Dan. 145/17; *a mul'eril'i* (gen.-dat. sg. dela mul'ere) « muierii », Cod. Dim. 45/14, însă și *a mul'aril'i*, 103/6; *ncl'idere* (pentru ncéidire s. ncl'idere, cu trecere de conjugare) « închidere », ib. 35/9; *niputere* (infinit. lui « a puteà » cu part. negat. « ne ») « neputință , boală », ib. 66/7; *păresiń* « păresimi », Dan. 133/10; *plândzere* (cu trecere de conjug., și azi, la nord, forma cea mai obișnuită: plândzeare) « plângere », Cod. Dim. 83/5; *semne*, Uc. 97/51, Cod. Dim. 67b/6, însă și *seamnele* « semnele », Uc. 65/2; *tătsere* « tăcere », Cod. Dim. 35/10; *tsirere* (pentru tsearire, cu trecere de conj.) « cerere », ib. 81/23; *stele*, Uc. 99/54, însă și *stealele* « stelele », Dan. 116/1; *urecl'e* « ureche », Dan. 155/22; *videre* « vedere », Cod. Dim. 42/2, 63/24, etc.
Aceeaș particularitate am putut-o constatà sporadic la Bitolia ca și în graiul Muloviștenilor: *videre* (videare), *sete* (seate), *nveste* (nveaste), etc.

ea : oa (*ǫ*)

§ 49[a]. Se arată numai în graiul din Gopeș: *g'itsǫă* (pentru g'itsauă, g'itsao din g'itseauă, g'itseao) Weigand, Jahresb., XIII, 67; *šǫă* (pentru šeauă, seao) « șeà », ib.

e : oa

§ 50. Avem aparent numai în forma verbală *ncoamir* « mă amărăsc, mă otrăvesc » (întrebuințat mai mult în sens fig.) din bulg. *čemer* « Bitterkeit, Gift ». Din *čemer* trebuià să avem un *čemerare* și *čîmerare*. O formă ca *čîmerare* (la nord čămerare), din cauza labialei următoare, puteà

ajunge la *čomerare* — *nčomerare*, din care apoi a ieșit *nčoamir*. Forma intermediară *čămerare* este atestată la Uc.: *čămerru* (transcris: *τζαμέρρου*) 69/9.

e : *i*

§ 51. Avem numai în câteva forme: *ńirlă* « mierlă » întrebuințat în graiul Românilor din Gopeș (vezi și Weigand în Jahresb., XIII, 67). Cuvântul este dat și de Dal.: *am ună ńirlă*, cf. Mih. Forma normală este *ńerlă*; *til'u* (alături de forma normală tel'u) « teiu », Lumina III, 180; Dintre cuvintele străine avem *griblă* (glibă) din bg. *greblo* « pieptene cu dinți mari »; trecerea lui *e* în *i* se explică sub influența cuvântului *gribă* din mbg. *griba* « pieptene rar ».

en, *em* : *in*, *im*

§ 52. Soarta lui *e* urmat de *n*, *m* + explos. este aceeaș ca în dialectul dacoromân:

arina < ARENA, -A-M « nisip », Cav. 53, Dan. 173/30; *aprindu* « aprind »: *se aprindă* « să aprindă », Dan. 142/15; *se aprindzi* « să aprinzi », ib. 153/21; *g'ine* « bine », Uc. 97/59, Dan. 119/3, 123/5; *lingură*, Cav. 479, Dan. 158; *lindină* (lindine); *merinde*, Cav. 206; *minte*, Basme, gl.; *nsirinŭ* vb. « înseninez », *sirin* « senin », *sintu* « simt » cuvânt rar întrebuințat numai în Siracu: *nu si sintsẹà* « nu erà în simțiri », Weigand, Ar. II, 264, cf. și Wace and Thompson, The Nomads, 254; *tindu* « întind », Basme, gl.; *tsină* « cină », Cav. 207, Uc. 81/25, 89/38, etc.

Precedat de o labială, *i* (< *e*) rămâne neschimbat, oricare ar fi vocala din silaba următoare:

avinu « vânez », Dan. 136/12, cf. 178/33; *pămintu* « pământ » (mai des *pimintu*, cf. Dal.); *simintsă* « sământă », Cod. Dim. 96b/10; *spindzur* « spânzur », Dan. 155/22; *vinturŭ*, *svinturŭ* (și svinturedzŭ, Dan. 165/26) « svântur »; *vină* « vână », Cav. 1064, Dan. 167/27. *vindu* « vând », Cav. 814, Dan. 138/13; *vinitu* « vânăt », Dan. 177/32; *vintu* (la nord mai des vimtu) Cav. 59, Dan. 165/26, Uc. 97/51; *penură* (pendură) « cuiu », Basme 372/29; Acì aparține și cuvântul *spingŭ* « spânz » cu o origine atât de neclară. Este întrebuințat foarte des de către păstori pentru boala de oi numită *culẹandză*. (Vezi Lit. Pop., 318 și Românii Nomazi, 108). Judecând după forma dacoromână cu *î*, la baza lui *i* trebuie aă avem un *e*.

În dicționarul lui Nicolaidi, alături de *vină* < VENA, -AM, forma obișnuită în arom., se mai dă și *vînă*. Mie cuvântul îmi este necunoscut.

Când *e* (*ĭ*) este precedat de un grup de consoane, în care ultima este *r*, nu trece în *î* ca în dialectul dacor. ci rămâne *i*: *stringu* (cu part. stres « strâns ») « strâng »; deasemenea aoristul *strimšu* (alături de streš), nu *strîmšu* « strânsei ».

Când *e* (*ĭ*) este precedat de *s*, nu trece în *î*, ci rămâne *i*: *sin* « sîn » (SĬNUS) Dan. 173/30. Numai la pers. 6 ind. prez. *sîntu*, Cod. Dim. 39b/13, *săn* ib. 4/11.

După *ts* (din t), *e* (*ĕ*) se pronunță ca *î* (*ă*): *tsîn*, *tsîńĭ*, *tsîne* «țin, ții, ține». În Cod. Dim. avem: pers. 1, 6 *tsănŭ* (tsănu) 118/22; 2. *tsăńĭ* 95b/14, 103/20, 121/19; 3. *tsăne* 26b/2; *tsănemŭ* 47/18; *tsănetsă* 86/17, 20.

Observațiune. 1. În privința tratării lui ĕ latin, dialectul aromân prezintă aceleași particularități care se observă peste tot în limba română. Mai întâiu formele *nvescu* < VĔSTIO, *versu* < VĔRSO arată labiala nealterată ca și când ar fi fost urmată de un *e* (închis), probabil din cauza formelor *nviștẹare* (mai rar *nvẹaștire*) și *virsare*, în care accentul erà pe ultima silabă. Tot așà *pérgură* < PĔRGULA, *pẹápine* < *PĔPINEM și *vecl'u* < VĔCLUS (= VĔTULUS). Vezi S. Pușcariu în Dacoromania, IV, 424. După aceea în toate cuvintele în care *ĕ* este urmat de o nazală (n, m) + cons., diftongarea lui lipsește, ceeace probează că rostirea lui erà închisă: *dinte* < DĔNTEM, *lîndină* < LĔNDINEM, *linte* < LĔNTEM, *ntindu* < INTĔNDO, *minte* < MĔNTEM, *vinit* < VĔNETUS, *sintu*, < SĔNTIO, *vimtu* < VĔNTUS și *timp* < TĔMPUS. Acesta din urmă a trebuit să existe și în aromâna, după cum arată forma derivată *timpuriu* în *vitul'u timpuriu*, Lit. Pop. 797/23, păstrată numai în terminologia pastorală.

Aceeaș consecvență se observă și în proparoxitoanele *tinir* > TĔNERUS, *vinit* < VĔNETUS și *viniri* (pe alocuri vińiri) < VĔNERIS, în opoziție cu *tsîn* și *yin* din TĔNEO, VĔNIO, care în lat. vulg. se rostiau ca paroxitoane.

Observatiune. 2. În ce privește evoluția lui IN ca prepoziție sau prefix, se știe că, în poziție protonică, atunci când erà urmată de o consoană, prin afereză, s'a redus la *n*. Acelaș fenomen se observă și în elementele latine din limba albaneză: *mbret* IMPERATOR *mbljonj* « bedecken » INVELARE, *mdzonj* « grolle » INVIDIARE etc. (Meyer-Lübke în Grundriss, 1904—1906, p. 1049), ca și în dialectele italiene din sud; în Sicilia: *nkarkari*, *n casa*, *nnavanti*; în Lecce, Neapole și Abruzzi: *mperiu*, *nterna* etc. (Artur Byhan, Die Entwickelung von *e* vor Nasalen in den lateinischen Elementen des Rumänischen, publicat în Jahresb., III, 50). Însă în aromână *n* se arată și la cuvintele urmate de o vocală. Acest fenomen este secundar și s'a născut prin analogie cu formele în care IN erà urmat de o consoană. Acì vreau să accentuez asupra faptului că în graiul din nord, la cuvintele începătoare cu *n*- din IN- rar se obișnuește proteza lui *a*- atât în cuvintele în care după *n*- urmează o simplă consoană ca *ncap*, *mbunedzŭ* cât și în cele în care după *n*- urmează două consoane ca *ntrebŭ*, *ncl'egŭ* etc. În graiul meu nu întrebuințez proteza lui *a*-. Întrucât fenomenul este străvechiu, deoarece se întâlnește și în celelalte dialecte,

evoluția lui în limba română a fost studiată, cu citate date și din dialectul aromân, de Artur Byhan (op. cit., 51 urm.). Rostirea acestui *n* urmat de o consoană variază după natura consoanei. Înaintea unei dentale, el se păstrează *ndreptu*, *ntreg*, *ntrebŭ* etc.; însă înaintea unei velare se pronunță ca și în dialectul dacoromân *n*: ex. *n casă*, *n cale*; înaintea unei labiale ca *m*, ex.: *mbetŭ* etc. Despre cauzele care au provocat afereza lui *i* din IN vezi interesantele expuneri ale lui Sextil Pușcariu (Dacoromania, III, 391 urm.); de asemenea Dr. Anton B. I. Balotă (La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaines et albanaise (1926), p. 61—69). Tot Balotă dă la p. 71 mai multe cuvinte din dialectul aromân, în care IN- apare ca *n*. Într'o notă (Dacoromania, V, 78) Sextil Pușcariu admite ipoteza ca *e* (< *ĭ*) urmat de *n* și *m* să se fi prefăcut la începutul cuvintelor în *a*, referindu-se la dialectele italiene de sud (I. Iordan în Arhiva, a. 1923, p. 50). Pentru aromâna o astfel de posibilitate este exclusă, căci, după cum am arătat mai sus, cazurile cele mai frecvente sânt cu *n* fără *a*. În forma veche *analtu* din dialectul dacoromân, Candrea (Psaltirea Scheiană, I, CLXX) vede un fenomen de asimilare « de nu va fi cumva o greșeală a copistului (comp. totuș ar. *analt*) ». Deaceeaș părere este și O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine, II, 108: « cette assimilation apparaît dans *analtu* », ca și Sextil Pușcariu (Dacoromania, III, 391). Eu cred cu Balotă că și în forma dacoromână avem proteza lui *a-* ca în *analtu* din aromână.

Neaccentuat:

e- : a-

§ 53. Orice *e-* inițial trece în *a*, ca în dialectul dacoromân: *alantu* (pentru *alaltu < ĬLLUM ILLUM ALTER) « ìlalt »; *ahîntu* (ahît, ahăt) < ECCUM TANTUM « atât », cf. Cav. 1007, Uc. 93/44; *ahtare* < ECCUM TALIS « atare, așà fel, astfel », Cav. 987, Uc. 67/5; *acsĭ*, *acsè*, (asì, asè, asă) < ECCUM SIC « așà », cf. Basme gl.; *ariču* < ERICIUS, -UM, Cav. 391, 887; *aọaltarĭ* < ILLUM ILLUM ALTER HERI « alaltăieri »; *ascap* < EX-CAPPO (foarte des și: scap); *ašteptu* < EX-CEPTO, Cav. 381, Uc. 79/23, Dan. 131/9; *aštergu* EXTERGO « șterg », Uc. 81/26; Dan. 179/30; *astingu* < EX-STINGUO « sting », Cav. 862; *astalŭ* < *EX-TALIO « taiu drumul cuiva »; *aspl'îngu* < EX-PLANGO « fac pe cineva să plângă; *aluat* < *ELLEVATUM, *ALLEVATUM. *Aspunŭ* « spun » < EXPUNO, Uc. 83/29; *asparŭ* « speriu », Cav. 884.

Nu se știe dacă în *astrisar*, *astrec* « întrec » (Flambura, II, nr. 4, p. 8), *astrag* avem un *a* protetic sau un a < e (< EX-).

În următoarea formă de origine greacă: *asusescu* « mântuesc »: *tra se ne asusẹască* « ca să ne mântuească », Uc. 81/25 din gr. ἔσωσα aor. dela σώζω « scap, mântuesc », avem mai de grabă substituirea unui *a*

protetic lui *e*, decât o prefacere a acestuia în *a*. În ce privește *asescu*, cuvânt tot de origine greacă, pe care Per. Papahagi (Scr. Arom., 194) îl derivă din ἔφθασα, aor. lui φθάνω « sosesc », și în care am aveà, prin substituire, tot un *a* pentru ε, cred că trebuie plecat dela o formă greacă care să se apropie mai mult de *acsescu*, așà cum o dă Cav. 976. Acest *acsescu* ar puteà fi pentru un *acsiusescu*, care pe alocuri se și întrebuințează cu înțelesul de « a se învrednicì, a ajunge », dela gr. ἄξιος « vrednic, demn ». Dela ἔφθασα ar fi trebuit să avem *aftăsescu* sau ftăsescu (cum au Bulgarii *ftasuam* pentru forma literară stigam), care n'ar fi putut ajunge *asescu*. În *ambol'u* « altoiu » avem ἀμπόλι pentru ἐμβόλι.

În *arniu* (la Fărșeroți: arĩu) « iernatec, petrecere de iarnă » avem un derivat dela *arnare* (pentru iernare, ernare) « a iernà, a petrece iarna undeva », cu part. *arnat*. Mih. dă și un *erńiu* (cu *e* menținut și *n* > *ń*): *s-ducu Armâńl'i la erńiu* « se duc Aromânii la iernatec », p. 183.

e : -i

§ 54. În interiorul ca și la sfârșitul cuvintelor *e* apare de regulă ca *i*, în afară de *-e* final care, la Aromânii din sud trece tot în *i*, iar la cei din nord, în special în graiul Grămustenilor, în cea mai mare parte se păstrează neschimbat.

dimăndăčune (pentru demăndăčune) « poruncă », Uc. 93/45; *direptu* (pentru dereptu) Cav. 226, 333, 698; *dumnidzăscu* (pentru dumnedzăscu) « dumnezeesc », cf. Uc. 77/20; *dzinucl'u* (pentru dzenucl'u) « genunchiu », cf. Dan. 141/14; *fičoru* (pentru fečoru), ib. 175/31; *ǧumita(t)* (pentru ǧumetat) « jumătate », Uc. 77/18; *picuraru* (pentru pecuraru) « păstor, cioban », Cav. 130, Uc. 69/10 etc. Pentru *-e* final avem la sud: *ligari* (legare), *ntribari* (întrebare), *dipirari* (dipirare), *carti* (carte), *frati* (frate), *lapti* (lapte), *parti*, etc., iar la nord: *ligare*, *ntribare*, *dipirare*, *carte*, *frate lapte*, *parte*. Citate multe nu dau, fiindcă acest fenomen este așà de răspândit în graiul Aromânilor, atât la cuvintele moștenite cât și la împrumuturile străine, încât se întâlnește la fiecare cuvânt, în care există un *e* neaccentuat. Acelaș lucru se poate spune și pentru cazurile în care *e* este urmat de *n* + vocală sau *n* + consonantă: *avinare* (avinari) Basme 74/21, cf. 133/2; *dzindzie* (dzindzii) ib., gl.; *dzinucl'u*, ib. 49/35, 84/27 etc., *frapsin* ib.; *k'aptine*, Cav. 500; *k'aptinŭ* vb. cf. Dan 156/22; *činušă* (činuše) Cav. 921, Dan. 148/18; *minare* « mișcare »: *se se minari* « de s'ar mișcà » Dan. 174/31, etc.; *minčune* « minciună » Cav. 1152; *minčunosu*, Uc. 91/42.

Trecerea lui *e* în *i* în graiul Românilor din sud nu este generală. Sânt comune în care *e* se păstrează la fel ca în graiul din nord: B ă i a s a: *šedzu*, *s-duse*, *dulele* « servitoarele » gr., *are*, *yise* « visuri », *tute* « toate » etc. (Weigand, Ar. II, 254). N e v o d e n: *s-duse*, *si ęagl'e*, *ęaste*, *fratele*, *veniš* etc. (ib. 258). S i r a c u: *s-fęatse*, *mare*, *šedzu*, *pitrecu* etc. (ib. 260). S a m a r i n a: *cucǫate* « cocoșule », *aduse*, *pîne*,

foame etc. (Wace and Thompson, The Nomads, 292). Vor fi, poate, şi alte comune în care *e*: *i* nu este general. Numai că ne lipsesc texte.

Păstrarea lui *e* neaccentuat se observă atât în graiul din sud cât şi acela din nord, la particolele *de-*, *pre-*, *ne-*, conj. *si* când sunt urmate de *a*. Cauza acestei rostiri trebuie căutată în pronunţarea mai deschisă a lui a, care opreşte rostirea mai închisă a lui *e*.

Cu de-: *deacutotaluĭ* « peste tot în întregime »; *deadun* « împreună »; *deayia* în expresia *cu deayia* « abià »; *dealagă* « fugă » în expresia: *dau dealagă* « dau fuga »; *deaneavra* « adineaori »; *deanda* « de când »; *dealunguluĭ* « în lung, lungiş »; *dealih'ia* « într'adevăr », *dealih'ios* « adevărat », etc.

Tot aşà şi după prep. di: *vearga de-amalumă* « varga de aur » Basme 32/7; *hil'lu de-amiră* « fiul de împărat » ib. 37/19, însă *l-spindzură di grendă* « îl spânzură de stâlp » ib. 32/7 etc.

Cu pre-: *preadar* « prefac »; *preadărari* « prefacere »; *preadun* şi *apreadun* « pun lângă, adun »; *preadunat* «adunat lângă, primit »; *preayalea* « încet », etc.

Cu ne-: *neacl'imat* « nechemat »; *neafirit* « neferit »; *neagumtu* « neajuns până la vârsta cerută, necopt »; *nealăcsit* « neschimbat, neprimenit, neîmbrăcat »; *neapirit* « când nu s'a făcut ziuă »; *nearaδă* « neorânduială, dezordine »; *neaumtu* « neuns »; *neaveari* « sărăcie »; *neavdzît* « neauzit »; *nearnit* « nemăturat ». Toate citatele sunt luate din dicţionarul lui Dalametra.

În graiul Românilor din sud, în care tendinţa de a rostì pe *e* neaccentuat ca *i* este mai pronunţată, sunt cazuri, deşi foarte rare, când şi *e* din particolele citate mai sus se pronunţă ca *i*: *diapoia* (pentru deapoia) « apoi în urmă »; *diasîtuluĭ* « sătul »; *diavărliga* şi *dianvărliga* (pentru deanvărliga) « împrejur ». Tot aşà avem: *prialeg* « aleg prea mult »; *priavut* « foarte bogat ». Pentru *ne-* n'am găsit nici un exemplu. Şi aceste ultime citate au fost luate tot din dicţionarul lui Dalametra.

Cu se: *se-alumtară* « se luptară » Basme 12/22, însă *si-nvescu* « se îmbracă » ib. 40/7 etc.

Dintre celelalte *particole* numai pronumele interogativ *tse* « ce » se rosteşte în două feluri: *tse* (cu e păstrat) la Aromânii din sud, tocmai acolo unde *e* neaccentuat în frază trece în *i* şi *tsi* la cei dela nord. La fel se arată şi *e* din particola negativă *ne*. La sud se aude ne: *ne mîcă ne bea* « nici mănâncă nici beà » (Flambura I, nr. 1, p. 2) la nord: ni: *ni măcă ni bea*.

§ 55. Evoluţia acestei prefaceri, cu rădăcini foarte vechi în limba română (vezi Philippide, Princ. 20, 21; Sextil Puşcariu în Dacoromania II, 81), n'a ajuns să se generalizeze aşà cum se înfăţişează astăzi în dialectul aromân decât numai foarte târziu. Dovadă despre aceasta ne dă limba scriitorilor aromâni din sec. al XVIII. La aceştia găsim încă *e* păstrat în mijlocul cuvintelor, aşà cum în dialectul vorbit nu se mai întâlneşte.

La Ucuta, p o s t t o n i c: *aspardzere* (azi pretutindeni aspardzire şi aspardziri) 93/43; *agundzemu* (agundzim) 87/35; *bunele* (bunile —

bunili) 89/37; *caetsido* (caitsido) « oricare » 77/4; *dzatsele* (dzatsile — dzatsili) « cele zece » 91/39; *dzedzed* (dzẹadzit) « deget » 69/9; *fatsetsĭ* (fatsits) « faceți » 93/4; *fatsem* (fatsim) 65/4; *fẹatseră* (fẹatsiră) « făcură » 79/21; *ndrẹadze-le* (ndrẹadzi-le) « derege-le » 87/35; *mintel'i* (mintil'i — mintil'eĭ) « minții » 77/19; *ndriptatel'i* (ndriptatil'i — ndriptatil'eĭ) « dreptății » 65/5; *ncl'inarel'i* (ncl'inaril'i — nclinaril'eĭ) « închinării » 87/36; *sîndzele* (sîndzile — sîndzili) « sângele » 83/29; *sẹamnele* (sẹamnile — seamnili) 95/3; *sufletlu* (suflitlu) 77/20, 85/32, 91/42, 93/45; *sufletelor* (suflit(i)lor 81/25; *se umplemu* (umplim) 65/4; *se le spunem* (spunim) 65/3. P r o t o n i c : *atsel'ei* (atsil'eĭ) « acelei 87/35; *se le ašterămu* (aštirămu — aštirnămu) « să le așternem » 65/1; *erà* (irà) ib.; *ndreptare* « îndreptare » 81/25, 63/29; *nverenatlu* (nvirinatlu) « mâhnitul »; *pecuraru* (picurar) « cioban » 69/10; *semnate* (simnate — simnati) 67/5; *departe* (diparte — diparti) 93/44; *depărtedzŭ* (dipărtedzŭ). Dintre formele monosilabe: *me* (mi) 77/20, *le* (li) 65/3; *de* (di) 65/3; *pre* (pri, pi) 65/1. Numai pronumele interogativ *tse* « ce » apare pretutindeni *tsi*, ca în graiul Românilor din nord. În elementele străine: *deferentsie* « diferență » 67/6; *etele* (etile — etili) « lumile » 75/15; *fanerusì* « apărù » 93/31; *gramele* « literile » 65/3, 4; *stereusẹà-me* « întărește-mă » 83/29, etc.

La Cavallioti, p o s t t o n i c : *amentatec* (astăzi numai: amintatic) « câștig » 466; *ascaperă* (ascapiră) « scapără » 89; *cănepă* (cînipă) « cânepă » 366; *căntecu* (cîntic) 1012; *matsenu* (matsin) « macin » 38; *merinde* (mirinde — mirindi) 206; *păntecu* (pîntic) 326; *sẹatsere* (sẹatsire — sẹatsiri) « secere » 240; *šọarecu* (šọaric) « șoarece » 801; *sufletu* (suflet) 1163; *dzinere* (dzinire — dziniri) « ginere » 152. P r o t o n i c: *bešică* (bišică) « bășică » 1076; *desńerdătoru* (disńirdător) « desmierdător » 432; *dereptu* (dreptu) 226; *denănte* (dininte) « dinainte » 691; *depunu* (dipunu) « mă dau jos » 382; *denapoĭ* (dinapoĭ) 694; *dzenucl'u* (dzinucl'u) « genunchiu » 183; *h'ertură* « fiertură » 707; *mbetare* (mbitare) « mbătare » 243; *nvernare* (nvirinare) « mâhnire » 556; *peturicl'e* (pituricl'e — piturnicl'e) « potârniche » 749; *pericul* « pericol » 383; *septămănă* (siptămînă) 245. În elementele străine: *belescu* (bilescu) 157; *lehọană* (lihoană < *λεχώνα*) « lehuză » 541; *θemel'u* (θimel') « temeiu » 315; *peδimò* (piδimò) « cazna » 114; *pešk'eša* (pišk'eša < turc. peškeš) « dar » 244, etc.

La Daniil, p o s t t o n i c: *se adutsem* (adutsim) « să aducem » 168/24; *se numerĭ* (numirĭ) « să numeri » 181/34; *baeru* (bair) « baer » 132/10; *pepeni* (pẹapine — pẹapini s. pipońŭ) « pepene » 134/11; *veštele* (art. dela vešte) din lat. VESTIS (152 2), astăzi, prin metaplazmă întrebuințat numai sub forma *veštu*) « postav » 128/6; *fetseră* (fẹatsiră) « făcură » 11 82. P r o t o n i c: *de departe* (di departe — di diparti) 120/4; *deslek'ască* (dislik'ască) « deslipească » 144/16; *perună* « cuiu » 121/4; *ğumetate* (ğumitate—ğumitati) 120/4; *deprecă* (diprică) 160/24; *berbesl'i* (birbesl'i) becii » 119/31; *deslek'escu* (dislik'escu) « deslipesc » 144/6; *peducl'u* « ber-(biduclu) 156/22; *septemănă* (stămînă) « săptămână » 128/8. În elementele străine: *destemel'i* (distimel'i) « prosop » 166/27; *meγleme* (mihleme < turc. mehlem) « pomadă » 147/18; *tenğere* (tinğere) « vas », etc., etc.

În Cod. Dim., în care diftongul *ea* este de cele mai multe ori redat prin *ia*, păstrarea lui *e* este mai rară. Dealtfel, și limba din acest document este mai nouă.

Pentru graiul Grămustenilor din Bulgaria, Weigand dă *e : i* când se află la sfârșitul unui cuvânt: *gălbinari* pentru gălbinare; *frămpti* pentru frămte, etc. (Vezi Introducere p. 54).

Tot acì aparţine și reducerea lui *i* din *e* în *šti* (pentru šte, azi ştie): *Ea s-featsi că nu šti care easti* « ea se făcù că nu știe cine este » Basme 133/19; *maš el šti* « numai el știe » ib. 133/31, dar mai ales în pronumele nehotărît *care šti* (la nord caišti), atestat pretutindeni.

Observațiune. Din cele expuse până acì, rezultă că prefacerea lui *e* în *i* în dialectul aromân, deșì nu se arată atât de generală ca în dialectul meglenit (cf. Meglenoromânii, I, 109) și nici atât de variată ca în dialectul dacoromân în care ea se arată în anumite poziții, condiționată după anumite sunete (cf. A. Byhan în Jahresb., III, 61 urm.; O. Densusianu, Hist. de la langue roum., II, 66 urm.; S. Pușcariu, Zur Rekonstruktion, 32 urm.), apare mai puțin neregulată decât în dialectul dacoromân. Însă ea este străveche (cf. acum studiul de sinteză al lui Al. Procopovici, Probleme nouă și vechi, în Dacoromania, II, 174 urm.), iar generalizarea ei la Aromâni, judecând după actuala extensiune geografică, se arată mai mult la Aromânii din sud, cu toate că, după cum s'a văzut mai sus, șì la sud sunt comune în care tratarea lui *e* este la fel cu aceea din graiul Românilor din nord. Ţinând seamă de aceasta, deosebirea între graiul de sud și între graiul de nord constă în aceea că, în vreme ce la sud, în afară de comunele în care *e* se mai păstrează restul prezintă numai *i* pentru *e*, la nord, dacă nu există cazuri de păstrarea lui *e* peste tot, în schimb, în nici o comună nu se întâlnește generalizarea lui *i* pentru *e*.

Din aceasta cred că rezultă faptul sigur că în domeniul aromânei cea mai veche prefacere a lui *e* în *i* trebuie căutată în graiul din sud, acolo unde șì în limba greacă se arată acelaș fenomen. Legătura dintre fenomenul românesc și fenomenul grecesc a fost studiată de mine în Raporturile slavo-române (Dacoromania, III, 167). Întrucât la Greci trecerea lui *e* în *i* apare abià din sec. XVI încoace, iar la Aromâni încă pe când formau o unitate lingvistică cu celelalte populațiuni românești, eu continuu să cred că la Greci ea ar puteà fi de proveniență românească.

§ 55[a]. Despre *-ea: a*, vezi § 103 *Observ.*

e : ă (î)

§ 56. Rostirea lui *e* ca *ă* se aude în următoarele cazuri:

1. Aci aparțin mai întâiu toate derivatele în sufixul latin -ĬTATE, care a dat în aromână ca peste tot în limba română: *-ătate* în:

bunătate lat. BONĬTATEN, *criștinătate* lat. CHRĬSTIANĬTATEM, *pîngînătate* « răutate » lat. PAGANĬTATEM; *uminătate* (uminitate) din *umînitate lat. HUMANITATEM, *vitsinătate* lat. VICINĬTATEM etc., despre care vezi mai pe larg Th. Capidan, Die nom. Suff. im Arom. p. 69—71.

2. După un *r* cu vibrații mai intense, care provine, de cele mai multe ori, din *rl*, *rn*. Această particularitate este proprie graiului Românilor din Albania.

dzinȓă (pentru dzinirle) « ginerele » Dan. 160/23; *lănduȓă* (pentru lăndurle — lăndurile — lăndurele) « rândunelele », ib. 122/5; *capăȓă* (pentru capărle — caprăle — caprele) ib. 19/31; *lucăȓă* (lucărle — lucrăle — lucrele) ib. 77/19; *căl'uȓă* (căl'urle — căl'urile) « căile », ib. 83/29; *dimăndaȓă* (dimăndărle — dimăndările) « poruncile », Cod. Dim. 11b/15; *căčuaȓă* (căčoarle — čičoarle — čičoarele) «picioarele», ib. 80b/21; prescurtat: *čuaȓă*, ib. 59/19; *suaȓă* (suarle — soarele) ib. 65b/15, Basme 477/1, 23; *mul'eȓă* (mul'erle — mul'erile) « muierile », Uc. 81/25; *maȓă* (marle — marele), Basme 477/3. Pentru *e* > *ă* după *ȓ* (< rn) avem: *caȓă* (carne), Dan. 173/30; *puȓă* (purne — prune), etc. Vezi și Th. Capidan, Rap. alb.-rom. în Dacoromania II, p. 498. În Cod. Dim. avem și formele *caȓe* (cu *e* păstrat, cf. 78/7), alături de *caȓă* « carne ».

La scriitorii din sec. al XVIII și în special în limba Codicelui Dimonie se întâlnește rostirea lui *e* ca *ă* după un r simplu:

căčuară (pentru căčuare) « picioare » 39b/2, 12/2; forma prescurtată: *čoară*, ib. 36/20; *tsicoară* (pentru tsicoare) « cicoare », Cav. 830; *čuară*, ib. 28/19, 59/20; *zbuară* (pentru zbuare plur. lui zbor) « cuvinte », ib. 16b/16, 32/7; *băteră* (alături de bătere) 63b/10; *uboară* (întrebuințat în graiul de nord și azi sub această formă pentru uboare) « curți »; *cusură* (pentru cusure) « defect, cusur », ib. 46b/5, etc.

Astăzi avem pe alocuri: *lucratoară* (pentru lucrătoare) Basme, gl.; *arcoară* (pentru arcoare) Weigand, O.W., 26.

După un r- inițial avem trecerea lui *e* în *ă* în *arăcoare* (pentru arecoare) astăzi: *arcoare* « frig »; *arăsar* (azi pretutindeni arsar) « sar »; *arăsări* « sări, răsări », Lumina VI, nr. 4, p. 10; *arăseaște* (dela arăsescu pentru aresescu) « place »: *mi arăseaște omlu aestu* « îmi place omul acesta » Gr. B. I, 28; *arăstornu* (arestornu) « răstornu, Basme 425/2; *arăsbunu* « înbunez », Gr. B. I, 93; *arătsescu* « răcesc », care ar putea veni și dela aratse. Această prefacere a fost influențată și de pref. răs- (răz) de origine slavă ca în *arîspîndescu*, etc.

3. După un grup de două consoane dintre care ultima este un *r*. Se pare că și acest *r* avea vibrații mai intense, din care cauză rostirea lui *e* a fost turburată.

agrăle și (prin metat.) *agărle* (plur. dela agru) «ogoarele», Lumina II, 282) (pronunțare proprie Fărșeroților; la ceilalți Români agrile-aγrile); *căpărle* — *căpîrle* (forma obișnuită) din *căprăle* « caprele », Basme 26/20; *cutrămurare* (azi la nord cutrimburare) pentru cutremurare; în Cod. Dim. avem și *trămuraria* « tremurarea» 13/2, *trămurată* « tremurat »

11b/8, *trămurără* « tremurări » 13/4; *gărtsescu* (formă întrebuințată pretutindeni pentru gretsecu) « grecesc » (la Uc. avem *gretsească*, cu e păstrat, 65/2); *k'etără* (astăzi ketsări despre care vezi § 136) din *k'etră* (cu ă epent.), iar acesta pentru *k'etre* « pietre », Cod. Dim.; *lucără* pentru *lucră* (cu ă epent.) iar acesta pentru *lucre* (pl. dela lucru) cf. ib. 11/4, 7, 12/10, 27, 18/12, 25/5, 10, etc.; *crăpitor* și, prin metateză (mai des) *cîrpitor* (cîlpitor) < CREPATORIUM; *crîštin*, *crăštin* (la nord pentru criștin din creștin), cf. Gr. B. I, 18 de mai multe ori; *crîštinesc* — *crăštinesc* « creștinesc »; *crăpitură* (la nord cripătură) « crăpătură » Nic.; *mpărmutedzŭ* și *mpărmut*, Cod. Dim. 74/1, cf. și *mpărmătedzŭ*, ib. 118b/18; *agîršescu* și *agăršescu* (< sl. grešiti) pentru *agrîšescu* « îmi uit » cf. Basme, gl.; *prăstănescu* « mănânc de nu mai pot » din bg. *prestanah* aor. lui prêstavam (Flambura I, nr. 6—7, p. 23, alături de pristănescu (cu i < e) despre care vezi *Elem. slav. în arom.* gl. 80; *spră* pentru spre în numeralul compus: *unspră*, *daŭspră*, *treĭspră*, prescurtat din *unsprădzatse*, *daŭsprădzatse*, etc. pentru *unspre*, *daŭspre*, etc. din *unspredzate*, *daŭspredzatse*, etc.; *printră* pentru « printre », Basme 131/10, etc.; *ntră* pentru *ntre* « între »; *strănut* (din sternut) și *stărnut* (stîrnut): stărnutareea, Basme 69/26, etc.

Într'un singur caz avem *ă* < *e* după un grup de consoane, când ultima este un *l*: *mplătescu* (la nord mai des mpăltescu) « împletesc », Basme 31/1, 8, 429/30.

4. Când *e* se găsește între o labială și un *r*:

anvărlig'edzŭ și *anvărlig* (anvîrlig) pentru anverig'edzŭ, anverig, etc. « împresor, înconjur », Basme 241/1, 269/19; tot așà *anvărliga* și *anvîrliga* « împrejur », ib. 16/20, 60/26. În Basme se mai dă odată și forma *anverliga* pentru regiunea Veriei, unde se zice numai anvîrliga, cf. 16/8; *trămurare* (pentru tremurare, trimurare) Cod. Dim. 59b/12, cf. mai sus; *vărăgutsu* (pentru verigutsu) « cerc », Cav. 194; la Nic. vărăguč; *vărtosŭ* (vîrtosŭ) « tare, foarte, prea mult, puternic »: *cok'il mušat ši vărtos ğone* « băiat frumos și foarte puternic », Cod. Dim. 103/19; *iriĭà vărtos dreptu* « erà foarte drept », ib. cf. 140/14, 169/28; *vărtute* (vîrtute) « putere, tărie »: *vărtoši tru vărtute* « tari în puteri », Uc. 93/46, cf. Lumina V nr. 10, p. 18, Basme 424/21; *nvărtušedzŭ* (nvîrtušedzŭ) « învârtoșez » Uc. 19/54, Basme gl.; *vărŭ* și *văru* (din verŭ, veru, iar acestea din vernu — veriunu); în Cod. Dim. avem: *veru fičor* « vreun băiat » 175/31, 143/16 însă și *vărnu* (116/3), așà cum se aude azi; după aceea *vărunŭ* (80b/9), *vărăun* (75b/17), înfine *vrănŭ*, *vrănă*, Wace and Thompson, The Nomads, 240; *vărnoară* (vîrnoară) și *văroară* « odată » și « nicicodată » Basme, gl.

5. Când *e* se găsește în apropiere de o labială:

lināvos (linîvos și linivos), Basme 73/39; *lināvoši*, ib. 89/1; *nămal'ŭ* (numal'ŭ) < ANĬMALIA, « vită mică »; în Albania; *nimal'ŭ* (cu i < e:) *nă loara un nimal'ŭ* « ne luară un miel » (Fărșeroții, p. 178; vezi și Basme: *pultarea di la nimal'ŭ* « spatele dela miel » (Corița, în Albania) 484/23; *nămalo* (pentru singura formă întrebuințată azi nimal « destul ») < bg.

ne malo, atestată numai în Cod. Dim. 45/18: *nu irà namalo ańia singur . . . ma am traptă ś-altsă* « nu-mi erà destul mie singur . . . dar am atras și pe alții ». Aici *a* din prima silabă este pentru *ă*, din cauza lui *a* următor (§ 22 a). Întrucât avem un singur caz, ar puteà să fie și o greșeală.

6. Când *e* urmează după o labială:

Avem un singur caz sigur: *mădular* <MEDULLARIUS, -UM « partea unde se încheie capul de corp », « ceafă »: *Ună l'are tu mădular* « îi dă una în ceafă », Basme 265/5, cf. 432/13, 458/18; la Românii din Olimp: *ninvătsat* (pentru forma generală la ceilalți Aromâni: ninvitsat, din ninvetsat), Weigand, OW., 28, 111. Tot acì ar aparțineà *șupărare* (šupîrari) « bătaie de joc »: *Totna-șĭ șupîreadză* « mereu își bate joc » Dal. Un subst. din acest šupărare avem *șupér* « batjocură », *Tră șupér* « de batjocură », Basme 131/24, 382/8. Nu știu întrucât acest cuvânt are a face cu forma dacoromână « supărare », de care se deosebește atât prin *ș* inițial cât și prin înțelesul deosebit. Întrucât însă în *șupér* avem un *e* după labială, *ă* din šupărare trebuie să aibă la bază tot un *e*.

7. Când în silaba precedentă sau următoare se găsește un *ă* (î):

născîntsă fem. *născînte* (și nîscîntsî — nîscînti) « niscaiva, câțiva »: *nîscîntsî părmăteftsî* « câțiva negustori », Basme 60/17, cf. 76/12, 306/27. În multe părți se aude și forma regulată *niscîntsă* (niscîntsî) cu *i* < *e*: *niscăntsă*, Cod. Dim. 78/15; *niscănte oĭ* «câteva oi», Basme 15/26; — *pănă* < PAENE AD; — *pătăritsă* (pentru păteritsă din gr. πατερίτσα și *pătăriče* (Basme, 238/38) « cârje ». Mih. dă și *pătiritsă*, însă probabil cu *i* nu din *e*, ci din cauza lui *i* următor; — *plăcăm* (alături de plecăm) Weigand, OW. 24; — *putrădzăscu* (pentru forma regulată *putridzăscu* din putredzăscu, așà cum se aude azi) « putrezesc », Cod. Dim. 65b/1; *putrădzără* « putreziră », ib. 35b/10; — *sănătate* (sînătate, sînătati) cf. Basme gl.; *sănătos* (sînătos) ib., amândouă cu al doilea *ă* din *e* (< ĭ lat.) devenit i din cauza lui ă (î) precedent, sau potrivit celor spuse sub 1; *sărbătoare* (sărbătoari) pentru sărbetoare < SERVITORIA; *prăstănescu* « mănânc de nu mai pot » (vezi sub. 3).

§ 57. În afară de aceste cazuri, trecerea lui *e* în *ă* se arată și după 1. s, 2. š, 3. ts, 4. č, 5. dz, 6. ǧ, 7. l'.

1. După s:

sămintsă (formă rară pentru cuvântul obișnuit simintsă) « sămânță », dat de Weigand, D. ap. Pușcariu, Etym. Wb. 1508; *săptămănă* și *săptămînă* (forme rari pentru mai vechiu *septămănă*, atestată la Cav. 245, Dan. 128/8), cu *ă* din *e*, care s'ar puteà explicà și din cauza celorlalți doi *ă* următori; — *sârbescu* (sărbescu) « nervos, sprinten » din tuc. *serbesc* « qui n'est pas timide, libre, independant ». Acì aparține și conj. *să* (< se) care abià dacă se mai aude azi, dar care a existat odată, după cum dovedește forma s- în s-ńergu, z-yin, s-fac din să ńergu etc. În textele vechi ea se păstrează sub forma se: *se intru*, Dan. 12/38; *se urdină*, ib. 141/15; *se aducu*, 9/132; *se torĭ*, 135/11 etc. Azi avem *si*.

2. După š:

činušă « cenuşe », Cac. 921, Dan. 148/18, alături de činuše, činuši; *gušă* (alături de guše), Cod. Dim. 37/17; *minğilišă* (alături miğiliše din turc. meğliš) « consiliu » Dal.; *pišk'ešă* (alături de pišk'eše, turc. peškeš) « dar, cadou », Cod. Dim. 29b/13. Tot acì aparţin şi derivatele în suf. *-uše* care la nord se pronunţă *-ušă*, iar la sud mai mult *-uši*: *găl'inušă*, *uricl'ušă*, *năpărticušă* « viperă » etc., ca şi formele verbale dela pers. 3 ind. şi conj. prez. a verbelor cu tulpina în š: nfaše şi nfašă etc.

3. După ts:

Această trecere se observă mai ales la substantivele neutre cu plur. în -e: *gărnutsă* (dela gărnuts) şi găr̃utsă (găr̃uts) « grăunţe » (despre celelalte forme vezi Dacoromania II, 499); *matsă* (dela maţ) « maţe », Uc. 83/28, însă la Dan. 167/27 odată şi *matsile* (cu i < e) pentru forma obişnuită matsăle; *gortsă* pentru gortse (dela gorts) « pere ». La Dan. 134/11 apare şi sub forma *gortse* cu *e*, pentru care eu cred că avem a face tot cu un *ă*, însă pronunţat ca azif la Fărşeroţi ä (cf. Fărşeroţii, p. 177); *bratsă* (dela brats) « braţe » etc. În fine, în *tsălar* (pentru tselar < CELLARIUM) « pivniţă », atestat la nord pretutindeni.

4. După č:

căčuar̃ă (pentru čicuar̃ă) « picioarele », Cod. Dim. 80b/23; *g'učă* « părere de rău » (pentru *g'uče*, forma obişnuită la nord, din turc. *gjuč*) ib. 20/14; *pričă* « fiară sălbatecă » (alături de forma regulată priče, despre care vezi Th. Capidan, Elem. slav. în arom., 80) ib. 20b/12; *fărčă*, *fîrčă* (turc. fyrča) « perie » etc.

5. După dz:

dzănucl'u şi *dzînucl'u* (Gr. B. I, 13) « genunchiu », forme mai rare, pentru cuvântul uzual *dzinuncl'u*, Dan. 141/14, la Cav. 183 păstrat cu *e* netrecut în *i*: *dznucl'u*. În *ländzădzăscu* « mă îmbolnăvesc » (*va s-lăndzădzească* « o să se îmbolnăvească » Lumina I, 298) avem *e > ă* din cauza celor doi *ă*. Acì ţin pluralul subst. în *e* cu consoana finală dela tulpină în dz: *budză* (plur. dela budză pentru budze) Uc. 75/17, cf. 33/29, *frăndză*, (frîndză), Lumina I, 29, Basme 316/18; plur. dela frăndză frîndză; pentru frăndze, frîndze « frunze », Lumina I, 291; *păndză*, (pîndză) etc.

6. După ğ:

borğă (pentru borğe < turc. borğ) « datorie » Cod. Dim. 14b/13; *harğă* (pentru harğe < turc. harğ) « cheltuială ».

7. După l':

Această particularitate apare mai mult în graiul Românilor din nord şi celor din Albania: *fumeal'ă* (pentru fumeal'e) « familie, copii » etc. Acì aparţin toate derivatele în *-al'ă* (pentru *-al'e*. Deasemenea formele verbale dela pers. 3 sg. ind. şi conj. prez. la verbele de conj. I cu tulpina în l': *tal'ă*, *s-tal'ă* (pentru tal'e, s-tal'e), *moal'ă*, *s-moal'ă* (pentru moal'e) etc.

§ 58. *e* precedat de vocala labială *u*, trece în *ă* ca în dialectul dacoromân, iar *uă* sau rămâne, sau trece în *o* (despre care vezi § 107, 1):

cot din *cuăt* și acesta din *cuet* < CUBITUS, -UM, Cav. 12, 768, Dan. 141/14; *năúr* din *nuăru* < *nueru* < NUBILUS, -UM « nor », Lumina I 360, cf. VI, nr. 4, p. 9; alături avem și: *năor* forma cea mai obișnuită la nord, cf. Uc. 97/51, *niur*, Basme, gl.; *anauă* « nouă » din *noauă* < noaue < NOBIS; tot așà *avauă* « vouă », despre care vezi mai pe larg § 107, *oaă* (pl. lui ou) din *oauă* și acesta din *oaue*, Dan. 121/4; *oao*, Uc. 69; *doauă* (doao, dao, dau), cf. Uc. 67/1, 69/8, Dan, 179/3, Basme 418/24.

Tot acì aparțin și formele *iu* și *íu* (ultima întrebuințată, deși rar, la Fărșeroți) « unde ». Sânt aceleași cu formele dacoromâne vechi și dialectale ĭuă, ĭuo, ĭo, pe care Weigand (Jahresb. XII, 106) le-a derivat din UBI > ue > uă > o, care, pentru aromână, a dat *u*; iar acesta, din întrebuințarea lui în frază *de u* « de unde » a dat mai întâiu *di u* și apoi, printr'o despărțire falsă, *di iu*. Forma *íu* rămâne neexplicată chiar dacă s'ar admite un IBI.

În Siracu avem și forma *ancruntu* (ncruntu) « mettre en sang »: *l'i-ncruntă caplu* « il lui ensanglante la tête »; *cu nările ncruntate* etc., care presupune existența lui *cruntu* < CRUENTUS și la Aromâni, cu înțelesul lui original. Acì avem trecerea lui *ue* (> uă > o) în *u* înainte de *n*, atunci când în forma *ǧone* (în Muloviște: jone) din *ǧuăne* < *ǧuene* < JUVENENEM a rămas staționară. Explicația s'ar puteà găsì poate în faptul că cea dintâiu erà în poziție neaccentuată, iar cea din urmă accentuată.

Înlocuirea lui *e* prin *ă* se mai arată izolat în cazuri de metaplasmă: *numă* pentru « nume » (atestat pretutindeni); *foamită* pentru foamite, Cav. 742; *culmă* (Halichi, în Tesalia pentru culme și culmu « culme de deal, munte », Dunărea, nr. 5—8, p. 125.

În afară de aceasta, *ă* < *e* se mai arată tot izolat în *tăcnescu* (alături de forma obișnuită ticnescu din bg. teknuvam) « îmi vine în gând », Dal. Forma *dătorŭ* « dătător » dată în Uc. 79/23: *domnulŭ, dătořu a banil'i* « Dumneze dătătorul vieții » este mai de grabă un derivat din « dau » decât din DEBITORIUS.

ea : *a*

§ 58[a]. În poziție neaccentuată *ea* secundar se rostește *a* la Fărșeroți în anumite cuvinte:

tămbaoa pentru tămbaoea « tâmbariu »; *naoa* pentru naoea « nasul », Fărșeroții, 183.

e : *o*

§ 59. Întocmai ca la *e* > *o* (despre care vezi § 38), în care avem numai câteva cazuri izolate, tot așà și aici această particularitate se întâlnește mai mult la forma verbală *e* (pentru este), când urmează după un element

palatal: *Că l'-o aršine* (pentru că l'-e aršine) « că i-e rușine », Basme 175/31. *Ts-o ńilă* (pentru ts-e ńilă) « ți-e milă », Cod. Dim. 23b/13 etc. În următoarele două forme avem trecerea lui *e* în *o* sub influența asimilatoare a unui *o* din silaba următoare: *daporpoea* (Basme 419/38: *Daporpoea inši fičorlu amirăului* « după aceea ieși băiatul împăratului ») din dapărpoea — dapăpoea — depreapoea (azi dipreapoia și dipreapoa).

e : *u*

§ 60. Această trecere se arată: 1. din cauza unei consoane labiale, 2. după un element palatal, 3. sub influența unui *u* din silaba următoare și 4. după r̄ (din *rl*, *rn*):

1. *arufec* (*aruficătură*) < REFRICO (Pușcariu, Etym. Wb. 1426); — *aruversu* (aruvirsătură, aruvirsîtură) « scot bubițe pe buze după o boală »; — *aruvinedzŭ* « stropesc, ud cu apă » (cf. Per. Papahagi, Not. Etim. 9); — *arupas* și *r̄upas* « repaus, odihnă », Uc. 91/41; — *după* < DE-POST, cf. Uc. 67/4, Dan. 118/2 și pretutindeni. Alături, avem în unele părți și *dipă*, *dipu*, despre care vezi § 89; *ruvelă* « revolver »: *Apucaĭ trastile cu pînea ši scoš ruvelea* « apucai traistele cu pâinea și scosei revolverul », Flambura II, nr. 3, p. 3. — Tot acì aparține și *uvreu* « Ovreiu », care trebuie să vină dintr'un Evreu, deși cuvântul există și în gr. *ὀβριός* (alături din *ἑβραῖος*, *ἑβριός* mult mai puțin întrebuințat) cu *o* pentru *ε*, de unde l-au putut luà Românii. Sărăcăcianii au *uvriós*, pe care Höeg (Sar. I, 175/1) îl derivă din *ἑβραῖος*.

2. După un element palatal (č, š, l', ń):

După č: *čumber* (pentru čimber din čember, turc. id.) « basmà » întrebuințat la nord; *čurdak'e* (pentru čirdak'e, turc.) « cerdac »; *čumurică* « cimbru » (Satureja hortensis) < bg. čemerika; *čumburică* (derivat din čimbru); *čulik'e* (pentru čelik'e, čilik'e < turc. čelik) « oțel » Basme 337/16; *čupor* « țapă, ghimpe », cu derivatul *čuprak'e* (pl. čupră k'ĭ) « agrafă, obiect de argint pe care îl pun femeile la cap ca să le ție părul, la gât ca să ție haina » Dal.; *nčumirat* (prin nčămirat dela bg. čemer) « otrăvit », Flambura II nr. 1, p. 2 (despre care vezi § 148); *ngulnari* pentru nčulnari — nčălnari — nčelnari — nčlenari (despre care vezi § 148); *čuruńidă* « olan, cărămidă » Cod. Dim. 111/13, cf. 80/11 din sârb. c'eremida (< ngr. *κεραμίδα*). Cuvântul există și la Albanezi: *tsheremide* (tot cu č < c'); — *cušug* (din cufčug și acesta pentru paleosl. *kovŭčegŭ* « arca », cf. dacor. « coșciug ») și *cufčugar*, pentru care vezi Lit. Pop. 31 și Mih.; *ančup* « *în*haț » (din bg. *včepam*). Trecerea lui *e* în *u* derivă din formele neaccentuate: *ančepăm > ančupăm, din care apoi s'au format și ančup, ančupĭ, etc. Pentru citate cf. Basme gl.

După š: *nšurpik'edzŭ* pentru nšerpik'edzŭ (probabil prin nšărpik'edzŭ dela šarpe), *šurpik'edzŭ* (mai ales la part. *šurpicat* « mușcat de șarpe »)

« mă înrăutățesc, devin rău » Dal. *šubec* (pentru šebec, turc. id.) « maimuță » Mih. Forma verbală *e* pentru este, se pronunță pe alocuri *u*, ori de câte ori urmează după š: *nu š-u g'ine* « nu este bine »; *Azĭ pădurea š-u domńi* (Gr. B. I, 103); *că nu š-u tsiniva* « că nu este nimeni » Lit. Pop. 838/16.

După *s* trecerea lui *e* în *u* se arată în *sucvestu* pentru sechestru, În *arîsute* (pentru arîsete, derivat dela *arîd* « râd ») avem mai degrabă un fenomen de analogie cu *plângute* decât trecerea lui *e* după *s* în *u*, Basme 339/21. Dal.

După *l'*, *ń*, *ts*, cazurile de rostire a lui *e* ca *u* se arată numai la forma verbală *e* pentru *este*: *nu l'-u g'ine* « nu i-e bine », *nu l'-u ńilă* « nu i-e milă »; *l'-u seate* « îi este sete ». Tot așà: *ń-u frică* « mi-e frică »; *ń-u dor* « mi-e dor ». Vezi în Basme 361/27: *nu-ń aspuńi, di tse ń-u numa Fičorlu di l-arîu?* « nu-mi spui, de ce mi-e numele Feciorul dela râu? » În Lit. Pop. 344: *tsi ń-u tură* « ce mi-e acum », etc.; *ń-u că s-nu-ńi cadă graĭlu mpade* « mi-e că n'o să-mi fie vorba ascultată » Basme 37/15; *ń-u arău* « mi-e rău » ib. 6/31; *ń-u foami* « mi-e foame » ib. 46/20; *ma ń-u* « dar îmi este » ib. 26/19; *ń-u că* « îmi este că » ib. 37/15; *dure ts-u* « destul îți este » ib. 153/3, cf. 4/12; *nu ts-u* « nu ți-este » 4/12, etc.

După *h'* avem în *h'uvrescu* (pentru forma obișnuită h'ivrescu) derivat dela *h'eavră* « friguri ».

3. Prefacerea lui *e* în *u*, datorită fenomenului de asimilare o avem în următoarele forme: *atsuluĭ* (pentru atseluĭ, în Gopeș) « acelui » Basme 418/26; *cutrumură* « cutremură » Cod. Dim. 17b/11; *cutrumurăm*, ib. 41/9; *puduritsă* (pentru peduritsă) « iepele dela războiu » Mih.; *sturutedzŭ* « strănutat » Cav. 108; *usucu* (usuc și usîc) « usc » Dan. 153/21; *vurtutea* « virtutea » ib. 125/7; *tatuluĭ* însă avem și tatul, ib. 18/22, 24) pentru tătăluĭ, ib. 46b/16; *tinuru* (pentru tiniru din tineru) « tânăr » C. Dim. 28/7.

4. Se arată numai în graiul Românilor din Albania: *maru* (marle din marele) Cod. Dim. 110/5: *Maru Constandinu amirălu* « marele Constantin împăratul » ib. 109b/2; *a maruĭ* « a marelui » ib. 97/18; *maru Aθanasiu* « marele Atanasie » ib. 111b/3 (cf. Dacoromania II, 498—499).

I

Accentuat.

i : *i*

§ 61. La începutul, la mijlocul și la sfârșitul unui cuvânt, *i* din *ī* lat., când nu este precedat de *ts* (din t), *dz* (din d), *š*, *r* (r̄), rămâne neschimbat:

Inițial: *il'e* < ILIA « șale » Cav. 513; *imeru* (imir) < gr. ἥμερος « blând » Cav. 303; *insu* « ins » Uc. 85/31; *isvurŭ* « izvor » ib. 85/32; *itsido* (din *i* « ori », *tsi* « ce », *do* < alb. « va ») « orice » ib. 65/2; *izbă* (< turc.) « pimniță » etc. Medial: *h'ică* < FĪCA, -AM « smochină » cf. Dan 132/10; *h'icu* < FĪCUS, -UM « smochin » ib. 138/13; *h'igu*

< FĪGO « înfig » Cav. 642, 1143; *h'il'u* < FĪLIUS, -UM « fiu » Uc. 91/41, 93/44; *h'iru* < FĪLUM « fir, ață »; *l'itsă* < LĪCIA « ițe »; *l'inu* < LĪNUM « in » Cav. 547, Uc. 68/8, Dan. 148/18. F i n a l: *agudì* (sl. godeti) « lovì » Dan. 139/13; *arătsì* (dela arătsescu) « răcì » Cod. Dim. 104b/12; *apirì* (dela apir) « se făcù ziua » ib. 110b/16; *durńì* (dela dormu) « dormì » ib. 107/14 etc. etc.

i : *î* (*ă*)

§ 62. Precedat de 1. *ts* (din t), 2. *dz* (din d), 3. š, 4. *r* (*r̄*), se rostește pretutindeni ca *î*; în Albania și la nord mai mult ca *ă*:

1. După ts:

cătsîn (catsănŭ) < CATĪNUS, -UM « strachină » Cav. 900; *cătsît* și *cătsăt* (azi mai des cătsut): *lo cătsătul tra si-l tal'e* « luă cuțitul ca să-l taie » Cod. Dim. 103b/4; *putsîn* (putsăn): *putsăne dzăle* « puține zile » ib. 30/3. Tot așa la Cav. 688, Uc. 65/1, Dan. 131/9; *subtsîre* « subțire » Basme 171/31; *tsîtsă* (și *tsătsă*, cf. Cod. Dim. 98b/2); *tsîpit* (< tsipit?) « liniște » Gr. B. I, 90 etc. La *pronumele personal*: *tsî* (tsă) < TIBI « -ți, ți- » cf. Uc. 75/16, 85/32 și pretutindeni; *atsîịa* (*atsăịa*) « ție » Cod. Dim. 25b/5; *atsăẹa* Uc. 75/15. Pretutindeni în dialect cu i < î (ă). La *verbe*: *amurtsîĭ* (amurtsăĭ), *amurtsît* (amurtsăt) « amorții, amorțit » cf. Cod. Dim. 36/27 (la Cav. 630: *amurtu*, întrebuințat și azi: *ń-amurte čičịorlu* « îmi amorțește piciorul »); *amutsîĭ* (amutsăĭ), *amutsît* (amutsăt), *amutsîri* (amutsăre) dela *amutsîscu* (amutsăscu); *amputsîĭ* (amputsăĭ), *amputsît* (amputsăt), *amputsîri* (amputsăre) dela amput « put » cf. Basme, gl., Uc. 76/2; *mušitsîĭ* (mušitsăĭ), *mušitsît* (mušitsăt), *mušitsîre* (mušitsăre) dela mušitsîscu (mušitsăscu) « înfrumusețez »; *măritsăĭ* (măritsîĭ) dela măritsăre, măritsîre < MALITIARE din MALITIA (cf. alb. *maltsohem*) « mă înrăutățesc (despre o boală), mă agravez », atestat în Cod. Dim. 37b/17 (cf. citate în Dacoromania II, 627); *pătsîĭ* (pătsăĭ), *pătsît* (pătsăt), *pătsîre* (pătsăre) de la pat: *pătsî* Uc. 79/22, *avem pătsătă*, Cod. Dim. 63b/11; *šutsîĭ* (šutsăĭ) dela *šuts* « sucesc, învârtesc », *šutsît* (šutsăt), *šutsîre* (šutsăre) cf. Cod. Dim. 20b/21, 95/20. Originea cuvântului este obscură. Trecerea lui *s-* în *š* și *č* în *ts* prezintă mari greutăți pentru derivarea lui din sl. *sučiti*, din care vine dacor. « sucesc ». Prefacerea lui *s-* în *š* s'ar puteà explicà până la un punct din cauza lui *č* următor: *suču < šuču; însă, în cazul acesta, *ts* < *č* rămâne neexplicat.

Toate verbele, în care în tulpină avem *ts* (din c), nu prefac pe *i* în *î* (*ă*): *ndultsiĭ* dela ndultsescu (dultse) « îndulcesc »; *lutsiĭ* dela lutsescu « lucesc »; *arătsiĭ* dela arătsescu « răcesc » etc. etc.

La derivate cu sufixe *i* < *î* (*ă*) avem: *avutsîl'e* (avutsăl'e) « avuție »; *bugătsîl'e* (bugătsăl'e) « bogăție »; *sutsîl'e* (sutsăl'e) dela « sots »; *uspitsîl'e* (uspitsăl'e) dela « ọaspit ».

Cu toate acestea, avem cazuri de păstrarea lui *i* nealterat pentru graiul din sud: *tsin*, *tsińĭ* (pentru tsîn, tsîńĭ) « țiu, ții »): *tra s-tsiń*

minte « să ții minte » (de trei ori, în graiul din Samarina), Weigand, Ar., II, 84; *îńĭ vinetsiš* (pentru îńĭ vinetsîšĭ) « mi-ai învinețit » ib. 6. Dup *t* avem un singur caz în graiul Românilor din Albania: *tîńusit* pentru tińisit « cinstit », dela tińisescu « cinstesc » (gr.).

2. După dz:

La scriitorii din sec. XVIII, *î* (*ă*) apare neregulat. Cav. Dan. și Uc. îl dau când ca *î* când ca *ă*, însă mai des ca *î*, transcris în grecește cu *οι* și *η*. În Cod. Dim. apare numai ca *ă*, transcris cu *α*.

dzîc (dzăc) « zic »: *dzî* « zi » Uc. 89/37; *dzîtsi* « zici » ib. 89/39; *dzîse* « zise » Dan. 116/1; *dzîcă* (postverbal) « spusă » Uc. 7/15, cf. Basme 31/12. În Cod. Dim. avem *dzăcu* 32/23, 40/5, 17/23, 23b/25, 119/6; *dzătsĭ* 12/22, 94/8, 95/6, 114/5; *dzătse* 15/15, 20b/19, 80/19, 101/15; *dzătsemu* 30/18, 34/1; *dzătsetsă* 86/18; *dzăcu* 16b/18, 20/12, 116b/8; — *dzîle* (dzăle) pl. dela dzuă: *dzîle*, Uc. 91/41, cf. Dan. 132/10; *dzăle*, Cod. Dim. 30/31 *putsîn* (putsăn) « puțin » Cav. 688; *putsăn*, Uc. 65/11, Dan. 131/9. Forme prescurtate: *ptsîn*, *psîn*, Basme 188/5, 396/10 etc.; *urdzîcă* (urdzăcă) « urzică », *urdzîsle* Dan. 117/2, *urdzîtsĭ* Basme 163/20, 193/37 etc.; *urdzîc* (urdzăc) vb. La formele verbale aorist, participiu perfect, infinitiv avem regulat *î*, *ă* < *i*: *ancăldzîĭ* (ancăldzăĭ), *ancăldzît* (ancăldzăt), *ancăldzîre* (ancăldzăre) dela ancîldzăscu (ancăldzăscu) « încălzesc »; *anvirdzîĭ* (anvirdzăĭ) etc. dela anvirdzîscu (anvirdzăscu) « înverzesc » cf. Uc. 93/45; *avdzîĭ* (avdzăĭ) dela avdu « aud ». În Cod. Dim. se conjugă la aor.: *avdzăĭ* 88/19, 88b/1, *avdzăšĭ*, *avdză* 87b/10, 28/31, 107/3, *avdzămu* 67b/11, *avdzătu* 29/27, 67b/11, *avdzără* 95/8, 104/12; *lăndzidzîĭ* (lăndzidzăĭ) etc. dela lăndzidzîscu (lăndzidzăscu) « mă îmbolnăvesc » cf. Cod. Dim. 30/81; *putridzîĭ* (putridzăĭ) etc. dela putridzîscu (putridzăscu) « putrezesc » ib. 35b/10.

La derivate: *dumnidzîl'e* « dumnezeire » Uc. 73/15; *putredzîńe* « putreziciune » Basme, gl.; *aludzîme* « moleșire » Dal.

La verbele în care în tulpină avem *dz* (din g) *i* se păstrează nealterat: *lărdziĭ* dela lărdzescu, derivat din « largu »; *lundziĭ* dela lundzescu, derivat din lungu. Tot așa și verbele care au în tulpină un *ζ* grecesc: *ańurdziĭ*, *undziĭ*, dela ańurdzescu, undzescu etc.

Cu toate acestea, în graiul din sud avem cazuri, în care *i* se păstrează chiar atunci când urmează după *dz* din *d*: *dzise* (pentru dzîse) în Siracu, Weigand, Ar. II, 262, cf. 264& Chiar la Grămușteni avem *dzitsem* « zicem » ib. 24. Acelaș fenomen se arată mai des la Românii din Olimp: *dzic*, *dits* « zic, zici » însă dzăsu (pentru dzîšŭ) Weigand, O.W. 101; *avdziĭ*, *avdis*, însă *avdză* « auzii, auziși , auzì » ib. 92.

3. După š:

Se arată izolat numai în graiul din Albania și al Românilor din nord, originari din Albania: *šî* (šă) < SIC « și » Uc. 83/29, 87/34 etc., Dan. 127/7, 128/8, 137/13; *šă*, Cod. Dim. 60b/19, cf. 19b/3 etc.; *ašî* (ašă) « așa »: *ašî*, Uc. 67/6, 73/15; *ašîtse*, Dan. 137/15, 147/18, 149 /19, Uc. 75/16; *ašătse*, Cod. Dim. 13b/10, 15/18, 20b/18, 40/20; *agăršĭ* aor. pers. 3 dela agăršescu « îmi uit » Uc. 65/1. În graiul de azi al

Fărșeroților avem : *biśî* și *biśă* dela «bes» pentru forma obișnuită biśĭ; *biśîcă* și *biśăcă* pentru bișică; *iśă* pentru *iśî* aor. pers. 3 dela *es* «ies».
Despre *i* < *e* după *ś* vezi § 13.

4. După r:

Prefacerea lui *i* în *î* (*ă*) se arată în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân: *a*) după *r* inițial, *b*) după *r* lung (rr):

a) *arîm* (arăm) «rîm»: *arămu*, Dan. 138/13; *rîu* (rău), *arîu* (arău): *rău*, Dan 134/11; *r̄ău* (pl. r̄äure, Dan. 116/1), Uc. 83/27. Românii din Albania și cei dela nord originari din Albania rostesc *rău* < RIVUS, la fel ca și rău < REUS; *arîpă* «râpă»: *Ianina mi pliguiră*, *Tu arîpĭ mi-arucutiră* «În Ianina mă răniră, În râpi mă rostogoliră» Lit. Pop. în Lumina III, 164. Acì aparține și cuvântul *dărîm* (darăm) < *DE-RIMO(R) întrucât la bază are **rîm*. Cuvântul este atestat odată în Cod. Dim. *Gr̯ia-ń, cum va s-tsăńĭ păr̯iasiń măne, căndu eștĭ dărămatŭ di yinŭ* «grăește-mi cum o să ții post mâne, când ești prăpădit de vin». Pușcariu (Etym. Wv., 485) dă *dirim* (mi dirim) «quäle mich» eigtl. «zermalme mich». În arom. se aude *dirin* (< deliro, -are, Papahagi, Jahresb. XII, 101) și însemnează «mă vait, mă prăpădesc» (la nord, de plâns); prin urmare nu este acelaș cu dacor. «dărîm». În schimb, forma atestată în Cod. Dim. confirmă etimologia lui Pușcariu, întrucât șì în aromână avem un *î* din *ī* lat. nu din *a*, cum ar fi, dacă s'ar derivà cuvântul din DE-RAMO, -ARE «entästen». Vezi și Philippide, Orig. Rom., II, 53.

b) *urîre* (urăre), *iń si aurî* (aură) «mi s'a urît» din lat. *HORRĪRE (= HURRESCERE); part. *urîtă* (urătă) în spre deosebire de *urutu*, cf. Basme, gl. Acì aparțin și verbele derivate cu infinitivul în *-îre* ca: *amărîre* (amărăre), *amărît* (amărăt), *amărîĭ* (amărăĭ); deasemenea verbele de origine slavă ca: *zburîre* (zburăre), *zburîĭ* (zburăĭ), *zburît* (zburăt), dela *zburîscu* (zburăscu) «vorbesc»: *zbur̄î* «vorbì» Uc. 73/23 etc.;

În forma *coprăe*, Cav. 447, dacă nu avem o greșeală de scris, întrucât apare o singură dată, avem *ă* pentru *i* din gr. *κοπρία;* azi se rostește pretutindeni *cuprie* «gunoiu»; deasemenea *tîrtsă* (tărtsă) «tărâțe» din sl. *trici* id., care a dat mai întâiu trîtse (din care dacor. cu epenteza lui *î* «tîrîtse») și cu metat. tîrtse — tîrtsă; înfine *turîśte* (turăśte Mih. turrăśte Cav. 582; la Dan. îl întâlnim cu *î* (*ă*) pronunțat ca ä și transcris în alfabetul gr. cu *ε*: *turăśte* 168/28) «stână, târlă». Vezi mai jos § 46; deasemenea § 61, 3, c.

Observațiune. În cuvântul *stringu* < STRĪNGO, -ERE, *i* n'a trecut în *î* ca în dialectul dacoromân, în care avem «strâng». Cu *i* păstrat cuvântul este atestat în toate dicționarele și glosarele, afară de Obed., Texte care dă *strângeare* (dacoromânism?) și Cav., în care găsim *străngu* «drücke zusammen» 971. Tot așà îl găsesc atestat și în Gr. B., I, 32: *un nod mi strîndzeà* «un nod mă strângeà». Păstrarea lui *i* se arată și la aorist și part. *strimśu* și *strimtu* (strimptu). În dialectul de azi formele stringu, strîmśu, strîmtu

sânt, pe cât știu, necunoscute. Weigand, OW. 56 dă *strîndźe* « strânge ». ; *sinu* < SINUS, nu sân, ca în dialectul dacoromân, deși aci avem *ĭ* (scurt).

i : *a*

§ 62[a]. Se arată în graiul din Albania în mod secundar în: *mi cărăgŭ* « mă ologesc »; la aor. *mi cărăgaĭ*, part. *cărăgat*, inf. *cărăgare* (din mi cărigŭ, iar acesta din mi cărligŭ, derivat dela cărlig-cîrlig) întrebuințat în Ohrida, cf. Mih. Aci avem *a* pentru *ă* (î) prin analogie cu formele de conj. I cu *a* în tulpină care, la formele cu accentul pe terminațiune, trece în *ă*.

i : *ä*

§ 63. Se arată numai în graiul din Albania. El rezultă din *ă* (despre care vezi § 12): *putsän* (pentru putsăn din putsîn); *urdzäcă* pl. *urdzäts* (pentru urdzăcă din urdzîcă) « urzică »; *cătsän* (pentru catsăn din cătsîn) « strachină » etc. Despre *turäšte* la Dan. 168/28, vezi mai sus.

i : *u*

§ 64. Avem numai câteva cazuri: 1. când *i* urmează după *š*, *r*; 2. sub influența unui *u* din silaba precedentă sau următoare:

1. *arsune* (dintr'un mai vechiu aršune, din aršine) « rușine », Weigand, OW., 26, 35; tot așa *šungră* (pentru singură, cf. § 180) în Siracu. Weigand, Ar. II, 260, cf. 262; *šuir* (šuer) < SIBILO « șuer » (în Gopeș: šiur), *šueru*, Cav. 961, cf. Basme 37/9, 149/11, 231/3; *šul'e* (pentru šil'e, forma obișnuită) Flambura I, nr. 4, p. 7. (Pentru originea cuvântului cf. Dacoromania II, 548); *arus* (pentru arîs part. perf. dela arîd « râd, mint »): *hi arus* « ești înșelat », Weigand, OW. 30; *tărušte* (din tărîšte < turište) vezi Gr. B. I, 8. În *urutu* avem *u* pentru *î* din cauza celor doi *u*.

2. *dzuă* (din dzîu̯ă pl. dzîle) cf. Cav. 302, Uc. 69/9, 75/16, Dan. 145/17 etc.; *ul* (pentru îlu, din care avem și lu) « îl » din construcția nu îlu < nulu, despărțit nu ul. Cf. Cod. Dim. 96/18, 33/1. Tot aci aparțin și *umflu*, *umplu* (< IMPLEO, INFLO) din îmflu, împlu, cu *î* < *u* străvechiu, întrucât prefacerea există și în dialectul dacoromân; *turušte* (pentru turîšte din turište < bg. *torŭ*. Trecerea lui *i* în *u* s'a făcut prin *î*, din cauza lui *u* precedent.

În *zg'ilundaluĭ* (pentru zg'ilindadaluĭ dela zg'lescu) *u* pentru *i* avem prin trecerea de conjugare.

După alte consoane trecerea lui *i* în *î* (ă) se arată în: *alîn* (pentru forma obișnuită alin « suiu ») *munte analtu ń-alînam* « munte înalt îmi suiam », Lit. Pop. 909/26; *stăh'imă* (pentru stih'imă < gr. *στίχημα*) « prinsoare », Basme 419/13; *sivdîlì* (pentru sivdălì din turc. *sevday*)

« îndrăgostit », Flambura, I, nr. 2, p. 7. Aci *i* < y ar puteà provenì din rostirea literară a cuvântului turcesc.

Neaccentuat.

i: *î* (*ă*)

§ 65. În flexiune *i* neaccentuat deobiceiu rămâne neschimbat. Numai în cazurile când el este precedat de: 1. *ts*, 2. *dz*, 3. *ś*, 4. *ć*, 5. *r*, suferă modificări.

1. După ts:

Rostirea lui *i* flexionar abià se aude când înaintea lui *ts* (indiferent dacă vine *t* sau *c*) nu se găsește o altă consoană: *birbetsĭ* (rostit și: birbets) pl. dela birbec « berbece », Basme 342/1; *bubulitsĭ* (bubulits) pl. dela bubulică « insectă », ib. 417/12; *brọatitsĭ* (brọatits) pl. dela broatic, ib. 345/34; *vătsĭ* (väts) pl. dela vacă, ib. 322/5, etc. Tot așà când *ts* provine din *t*: *argatsĭ* (argats) pl. dela argat, ib. 403/30—31; *fratsĭ* (frats) pl. dela frate, ib. 12/16, etc.; *dispotsĭ* (dispotsĭ) pl. dela dispot « episcop », 245/19, etc., etc. Aceeaș constatare se poate face la flexiunea verbului: *dutsĭ* (duts) pers. 2, ind. prez. dela duc; *fatsĭ* (fats) pers. 2 ind. pres. dela fac; *potsĭ* (pots) dela pot; *patsĭ* (pats) dela pat « pățesc », etc., etc. După rostirea mea, care ține de graiul Românilor din nord, *i* flexionar în cazul de față nu se aude: în formele birbetsĭ, bubulitsĭ sau argatsĭ, fratsĭ, eu am auzit: birbets, bubulits, argats, frats. Totuș dicționarele și glosarele noastre transcriu, când *ĭ* când *i*, fără deosebire de regiuni.

În cazul când *ts* este precedat de o consoană, atunci *i* flexionar se rostește *î* în graiul din sud și *ă* (rar *î*) în graiul din nord: *altsî* « alți », Uc. 91; *cărtsî* (la sud cărtsă), Basme 419/19, 428/24; *dintsî* (dintsă) dela dintre, ib. 435/27, cf. 29/14; *noptsî* (noptsă) dela nọapte, ib. 393/21; *muntsî* (muntsă) dela munte, ib. 452/35, Dan. 117/2; *mortsîl'ĭ* « morții », Uc. 87/34; *ndreptsîl'ĭ* « drepții », ib. 87/34; *nẹamărtepsitsî* « nepăcătuiți », ib. 85/32; *părintsî* (părintsă) dela părinte, Basme 432/33, 316/5; *portsî* (portsă) dela poartă, ib. 425/14; *yiftsî* (g'iftsă) dela yiftu (g'iftu) « țigan », ib. 309/22. Aceeaș rostire are *i* și la flexiunea verbului: *mpartsî* (mpartsă) pers. 2 ind. prez. dela mpartu « împart », (forma *înpărtsiră* pentru mpărtsîră, dată de Boiagi, 205, n'am întâlnit-o la Românii din Albania; aceeaș formă este dată și la Obed. Texte), etc.

În Cod. Dim. *i* apare ca *ă* atât după un *ts* simplu cât și după un *ts* precedat de o consonantă:

La substantive: (după un *ts* simplu) *fratsă* pl. dela frate 11/10; *tsitătsă* pl. dela tsitate « cetate » 27/27, 75/2; *suratsă* pl. dela surate (< turc. surat) « obraz » 22b/11; *zahmetsă* pl. de la zahmete (< turc. zahmet) « nevoie, necaz » 18b/3; *sotsă* pl. de la sots 16b/16; *uaspitsă* pl. dela uaspit « ọaspete » 20b/1; *profitsă* pl. dela profit « profet » 87b/18; *hărămitsă* pl. dela hărămit « hoț » 81/21, etc. (După *ts* precedat de o consoană): *cărtsă* pl. dela carte 22b/13; *dreptsăl'ĭ* pl. art. dela dreptu

27/7, 12b/22, 13/12; *sămtsăl'i* dela sămtu « sfânt » 65/26; *părintsăl'i* dela părinte 14/15; *părmăteftsălor* dela părmăteftu « negutător » 73b/10; *portsă* pl. dela porcu 14b/8, etc. Nu dau mai multe citate, deoarece, după cum s'a spus mai sus, pronunţarea lui *i* ca *ă* după *ts* precedat de o consoană este rostirea curentă la toţi Românii din nord şi din Albania.

La verbe: Ind. prez. pers. 2 *aurătsă* dela aur̄u « url » 88b/1; *adălăgatsă* dela adălagŭ « dau fuga, alerg » 12/24; *cl'imatsă* dela cl'emŭ « chem » 12/26; *imnatsă* dela imnu « umblu » 11b/6; *lucratsă* dela lucredzŭ 11/26; măncatsă 118b/12; *ntribatsă* dela ntreb « întreb » 86/10; *vătănatsă* dela vatăn « ucid » 43/78, etc. Conj. prez. pers. 2: *si aflatsă* dela aflu 12b/18; *s-li arucatsă* dela aruc « arunc » 104b/19; *si ascultatsă* dela ascult, 27b/24; *si bănatsă* dela bănedzŭ « trăesc », 11b/27; *s-luatsă* dela l'aŭ, 11b/18, 111/2; *s-vă cl'inatsă* dela mi cl'in « mă închin », 104/17; *s-vă mvitsatsă* dela s-mi mvets « să mă învăţ », 11b/14; *s-minčunatsă* dela minčunedzŭ « mint », 11b/25; *s-imnatsă* dela imnu « umblu », 24b/3; *s-măncatsă* dela măncu, 115b/16, etc. Viitor pers. 2: *va s-ń-adutsă* dela aduc, 89b/13; pers. 5: *va s-luatsă* dela l'au, 68/1; *va s-măncatsă* dela măncu 116/2; *va s-vă pătidzatsă* dela mi pătedză « mă botez », 67b/12; *va s-vă săturatsă* dela « mă satur », 116/3; *va s-lu vatănatsă* dela vatîn « ucid », 109b/21. La conjugarea III, alături de formele cu *i* > *ă*, care sunt cele mai numeroase, avem şi forme cu *i* păstrat; acestea sunt foarte rari: Ind. prez. pers. 2, *dzătsĭ* dela dzăc « zic », 94/8, 12/22, 119/5; *dzăts*, 95/4; *fatsĭ* dela fac, 21/20, 23b/19, 37/4; *pitretsĭ* dela pitrec « trimet » 39b/12. Tot aşà la conj. pers. 2: *si dzătsĭ*, 112b/19; 114/21, etc.; *si fatsĭ*, 98b/12, *s-fatsĭ*, 20/5, *s-fas*, 17/16, *si pitetsĭ*, 101/10, 106b/5. La conjugarea IV, forme cu *i* nu există; acì pretutindeni avem *ă* pentru *i*. Cu toate acestea, alături de *ascultsă*, 39b/14, *portsă* dela portu 103/10; *va s-caftsă* dela caftu « caut »; *s-ti dišteptsă* dela dišteptu, 39b/18; *mpartsă* dela mpartu, 68b/9, etc., în care *i*, urmând după *ts* precedat de o consoană, se pronunţă la nord şi azi ca *ă*, avem şi: *si mpartsi*, 76/19, în loc de mpartsă sau mpartsî. Tot aşà avem la conjugarea I, şi *măntsi*, 121b/3, *si măntsi*, 121b/4 pentru si măntsă (măntsî).

2. După dz:

Pronunţarea lui *i* după *dz* se face în aceleaşi condiţiuni ca după *ts*. Limba Cod. Dim. arată aceeaş regularitate, adică *i* < *ă* după *dz* neprecedat de o consoană şi *i* < *î*, când *dz* este precedat de o consoană: *ază* (în Băiasa), Basme 20/5 *astădzî* Uc. 75/16. În Cod. Dim.: *afendzăl'i* pl. art. dela afendu (< ngr. ἀφέντης, turc. efendi) « preot », 78/17; *amirăradzăl'i* « împăraţii », 75b/3; *levendzăl'i* dela levendu, 73b/3; *pirazmadzăl'i* dela pirazmò (< gr. πε ϱασμός) « drac, înşelător », 80b/7, etc. Se întâlnesc însă şi forme cu *i* păstrat: *azĭ* Cav. 868; (în Avdela) cf. Basme 51/9 şi az ib. 313/28; *afendzi*, 73b/2, alături de forma dată mai sus cu ă; *pledzĭ* pl. dela plagă « rană », 35b/14.

La verbe: ind. prez. pers. 2: *bănedză* dela bănedzŭ « trăesc »; *luńinedză* dela luńinedzŭ, Uc. 79/23; *ti alavdză* dela mi alavdu « mă laud »,

Cod. Dim. 123/4; *arădză* dela arăd « râd », 58b/2; *dišcl'idză* dela dișcl'id « deschid », 83b/21; *šedză* dela šed, 89b/8; *tindză* dela tinda « întind », 60/21; *si aprindză* dela aprindu, 99b/15; *si vedză* dela ved « văd », 23/24, 83b/7, 63/17. Rar avem și forme cu *i* păstrat: *cadzĭ* dela cad, 29b/23; *vedzĭ* dela ved, 21b/25, 123/5, 44/14. La *dzîc* (dzăc) « zic » *î* (*ă*) din tulpină se păstrează și în formele cu accentul pe tulpină): 1. *dzîc*, (dzăc), 2. *dzîtsĭ* (dzătsĭ), 3. *dzîtse* (dzătse), 4. *dzîtsém* (pentru dzîtsem), 5. *dzîtséts* (dzătzéts). La imperfect avem pretutindeni: 1. *dzîtsẹam* (dzătsẹam), 2. *dzîtsẹaĭ* (dzătsẹaĭ), etc.

3. După š:

Trecerea lui *i* în *ă* se arată în Codicele Dimonie. Acì avem: *ušăle* (pentru forma obișnuită ușile), 85/11; *šărete* în *Oh, šărete Juda*! « Oh, Iuda șiret », 84/21; tot așà *šărătlăcurĭ* « șiretlâcuri », 80/25; *aušă* (pentru aušĭ) « bătrâni », 25/10; *amărtiošă* (pentru amărtiošĭ) « păcătoși », 46/11, cf. 12b/22, 12/15, 13/14; *inšă* (pentru inșĭ), 39b/1; *insušă* (astăzi aproape lipsește acest cuvânt în dialect) « însuși », 21/10; *năšă* (pentru năšĭ) « dânșii », 21/6; *vărtošă* (pentru vărtošĭ), 93/46. La verb, pers. 2 dela aorist: *acătsašă* dela acats « prind », 82/20; *băgašă* dela bag, 81b/19; *cuminicašă* dela cuminic « cuminec », 89b/13; *didešă* dela dau, 12/19, 42b/1 (la Uc. îl întâlnim sub forma *dideši*, 89/39); *discărcašă* dela discarcu, 40b/12; *lu̯ašă* dela l'au, 84b/2; *măncašă* dela măncu, 96/1, *scăpašă*, 96/1, *strigašă*, 96/1, etc.

La Ucuta întâlnim forme în care avem *î* pentri *i*, cu toate că *š* nu este precedat de nici o consoană: *năstăsišî* dela năstăsescu (< gr. ἀνάστηαα aor. dela ἀναστήνω « înviez ») « înviași », 79/22; *ntrupuišî*, derivat din trup: trupuescu, 79/22; *ńiluišî* dela ńilui̯escu, 77/19; *vinišî* dela yin « vin », 89/37. Câteodată *i* > *ă* apare și la Ucuta: *veršă* (verši), 65/3.

4. După č:

Apare ca *ă* tot în Cod. Dim. însă foarte rar: *uračăl'ĭ* (pentru uračilĭ) pl. art. dela urač (< bg. orač) « plugar », 57b/2; *s-lu ńcačă* (pentru s-lu ncačĭ) dela ncač « cert », 23/25; *si alinčă* (pentru si alinči) dela mi alinčescu « mă arăt », 103b/6, 81/14; *si alinčără* (pentru si alinčiră), 113/8. În aceste două forme din urmă *ă* pentru *i* s'ar puteà explicà și din cauza schimbului de conjugare: *alinčare* pentru alinčire. Tot în Cod. Dim. apar și formele: *vă alinčitsă* (nu alinčătsă), 96/14; *mi alinčiĭ* (nu alinčăĭ), 88/20.

5. După r:

Trecerea lui *i* în *ă* se arată în cuvântul *lacrămă* (lacîrmă, Basme 266/30) pentru forma obișnuită lacrimă cu pl. lăcrińĭ (și lăcrăńĭ, lacîrńĭ), Cav. 199; *lăcrămẹdzŭ* și *lăcrimedzŭ*, cf. Basme gl.; la Fărșeroți: *ọăcọăńĭ* « lacrimi », Fărșeroții, 187.

În Cod. Dim. avem cazuri în care *i* flexionar la substantive apare ca ă: *amărără* (pentru amărărĭ) 17b/22; *beră* (pentru berĭ) 14b/14, 121b/17; *dimăndără* (pentru dimăndărĭ) 11b/15, 13b/15; *dără* (pentru dărĭ) 58b/15; *hătără* (pentru hătărĭ) 11b/5; *hără* (pentru hărĭ) 58/20 (la 64/14 se dă și hărĭ) *hăl'ură* pl. dela hală « hal », 13/21, 27b/14;

minduiră (pentru minduirĭ) 22b/21, 32/12; *munduiră* (pentru munduirĭ) 13/21; *minčunără* (pentru minčunărĭ) 38/5; *mbugatsără* (pentru mbugatsărĭ) 64/18; *trupură* pl. dela trup, 41b/1, 70b/13, însă și *trupurĭ*, 59b/13; *stepsură* pl. dela stepsu (derivat dela stipsescu < gr. *ἔπταιξα* aor. dela *πταίγω)* «vină, greșeală», 41b/13; *vintură* pl. dela vimtu (pentru vintu) «vânt», 68b/8; *sărbătoră* pl. dela sărbătoare, 19/5, însă și *sărbătorĭ*, 18b/18; *scriirără* pl. dela scriirăre «scriere», 26b/3, 27/24, însă și *scriirărĭ*, 26b/3; *tifteră* pl. dela tiftere, 30/16. Azi avem în graiul Fărșeroților *cuscọă* «cuscri»; *socọă* «socri»; *aγọă* «sălbateci», etc., cf. Fărșeroții, p. 187.

6. După l′:

Numai în graiul Fărșeroților: *pońl′ă* pl. dela pom (alături de forma regulată pońl′i); în unele părți se aude și pońl′e; *doịl′ă* pentru doịl′i, forma articulată dela doĭ, (Fărșeroții, p. 187).

i : *e*

§ 66. Această prefacere se arată numai la *-i* final dela cuvintele grecești terminate în *-η* și *-ι*.

aγoγe (ἀγῶγι) «chirie»; *amaγe (ἀμάγι)*, însă și amaγiă, amaịă «vraje», farmec, descântec», Dal.; *azveste* și *azvestre* (cu r epent.) din *ἀσβέστη* «var»; *catoγe (κατώγι)* «pimniță»; *coh′e (κώχη)* «colț», însă și coh′ịă; *crivate (κρεβάτι)* «pat»; *cumbuloγe (κομπολόγι)* «mătănii»; *cumerk′e (κουμέρκι* < COMMERCIUM, cf. și paleoel. кѹмєрькъ G. Meyer, Neugr. St. III, 34) «vamă», Cav. 468, cuvânt aproape dispărut din graiu; azi se întrebuințează yumbruk′e (turc. din *κουμέρκι* < COMMERCIUM); *cutsak′e (κουτσάκι)* «cârlig de sămar» însă și cutsak′ă, Dal.; *fidane (φυντάνι)* «arbore tânăr, fig. persoană înaltă și subțire», Dal.; *fînare (φανάρι)* «felinar»; *fise (φύσις)* «natură»; *laspe (λάσπη)* «noroiu»; *misale (μεσάλι* din mai vechiu *μενσάλιον*, *μεσάλιον*, derivat din lat. MENSA, G. Meyer, Neugr. St. III, 44) «față de masă», însă și mesală, misală Nic.; *pălate (παλάτι* < PALATIUM, G. Meyer, ib. 51) «palat»; *plase (πλάσις)* «creațiune, făptură, popor, neam, lume», Uc. 64/4; *plătane (πλατάνι* «platan», Del., însă și platan *(πλάτανος)*; *sinah′e (σινάχι)* «guturaiu»; *sinape (σινάπι)* «sinap»; *tih′e (τύχη)* «noroc»; *vrome (βρόμι)* «ovăz», Dal.; *zulape (ζουλάπι)* «fiară sălbatecă», etc.

În graiul Românilor din sud, orice *e* neaccentuat rostindu-se ca *i*, toate formele mai sus citate se pronunță: aγoγi, amaγi, azvesti, cumbuloγi, cutsak′i, fidani, fînari, fisi, laspi, misali, pạlati, plasi, sinah′i, tih′i, vromi, zulapi. Această rostire ar puteà să reprezinte vechea pronunțare a luĭ *η* și *ι* grecesc. Se pare însă că la început și ei trebuie să fi avut rostirea cu *e*.

În mijlocul cuvântului *i* se arată *e* numai în *ínemă* < ANIMA Cav. 379, pentru forma de azi *ínimă*. Acì *e* din *i* scurt latin reprezintă forma mai veche.

În mijlocul cuvântului avem *ă* pentru *i* din cauza lui ă precedent în hărăsescu «bucur» (pentru hărisescu): *hărăsim* CD. 65b/1; *s-hărăsească*, Lumina, I, 299; *hîrîseaste*, Gr. B., I, 89; *sălnăescu* (pentru silnăescu din bulg. silno) «silesc, violentez» Mih.

i : *u*

§ 67. Pronunțarea lui *i* ca *u* se arată rar: 1. în câteva cazuri izolate, 2. sub influența unui *u* din silaba vecină.

1. *crună* (< krina) «tort adunat», cf. Românii Nomazi, 128, 174; *durec* (pentru forma obișnuită direc < turc. direk) «stâlp», Basme 384/28; *frapsun* pentru frapsin. Fărșeroții, 188; *fušek'e* (pentru forma obișnuită fišek'e < turc. fišek) «glonț, cartuș», Lumina, VI, No. 4, p. 25; *crustal* «cristal», Dal.; *ah'urh'escu* (pentru *ah'irh'escu, iar acesta pentru *ah'irsescu* care se întrebuințează, iar acesta din urmă din arh'isescu < gr. aor. lui *ἀρχηνῶ)* «încep», Uc. 67/5 și Basme, gl.; *k'ilumi* (pentru k'ilime) «chelim», Beza în Gr. B., I, 7; *lămbrusescu* (pentru lămbrisescu < gr. *λάμπρισα* aor. dela *λαμπρίζω)* «luminez, strălucesc»; *mbrătšušedzŭ* (pentru mbrătsišedzŭ) Mih.; *pistupsešti* «crezi» pentru pistipšešti, Fărșeroții, 188.

2. *aruk'ušur* și *aruk'ušuros* «alunec și alunecos», pentru aruk'išur, aruk'išuros, formele obișnuite, cf. Basme, gl.; *arušunedzŭ* și *arušunos* pentru arušinedzŭ (dela rušine), arušinos: *rušunatu*, Cod. Dim. 17b//1, Dan. 128/8; *h'umunicu* pentru h'imunicu (din gr. *χειμωνικόν)* «pepene verde», Dan. 134/11; *mušuteatsă* pentru mušiteatsă «frumusețe»; *mušutic*, *mušutsăscu* pentru mušitic, mušitsăscu, Basme, gl.; *h'umusescu* pentru h'imusescu (derivat din hima < gr. *χύμα*, despre care vezi mai pe larg Dacoromania, V, 474 urm.) «mă reped», Gr. B., I, 179, *nh'umusescu*, Basme 380/27; *prumuveară* pentru primăveară «primăvară, Lumina, III, 179; *priumuveară* contaminație din prumuveară + primuveară, cf. Basme, gl.; *rušunatu* (pentru rušinatu), Dan. 128/1; *atsuluĭ* (pentru atsiluĭ dela atsel) «acela», Basme 418/26; *čurtuescu* și *čirtuescu* (refl.) «mă zăpăcesc, devin neliniștit»: *Tută lumea s-čurtuì* (*čirtuì*) «toată lumea se zăpăcì», Basme 380/29.

i : *y*

§ 67a. Se arată la începutul și la mijlocul cuvintelor din *i̯* (primar sau secundar): *Băyat* (Ca nume propriu din Băiat în Perivoli), Weigand, II, 70; *arye* (pentru arie) «arie» Cav. 48, Dan. 169/25; *cutriyir* (pentru cutriiir) «cutreier», Basme, gl.; *Yany*, *Yancu*, Uc. 67/7; *Yanina*, etc.; *fălcăryot* (derivat din fălcare) «membru din fălcare care trăește sub conducerea unui celnic» Dal.

Însă în cele mai multe cuvinte rostirea lui *y* se datorește sunetului grecesc *γ* (§ 224): *γι̯άννης*, *γi̯aryir* «argint viu» (gr. *γι̯άργιρο* < *ὑδράργυρον*

cf. G. Meyer, Ngr. St., II, 20); *γ̯iatru* « medic » (gr. *γ̯ιατρός*) *γitrie* « doctorie » (gr. *γ̯ιατρία*); *γitripsescu* « vindec » (gr. *γ̯ιάτρευσα* aor. lui *γ̯ιατρεύω*), etc.; *sărayĕ* (pentru săraie) « palat », Basme, gl.

i̯ : h'

§ 67[b]. Avem numai în *niph'u* « copil » din gr. *νήπιον* Cav. 655 (rostit probabil și în grecește niph'u); *ph'eșcă* « piersecă » din alb. pjeshke; *ish'a* « drept » din gr. *ἴσια*: *ish'a vali̯a nsus* (Avdela) Weigand, Ar. II, 114.

i : —

§ 67[c]. În Cod. Dim. *ĭ* dela sfârșitul cuvintelor, când urmează după *r*, de multe ori nu se rostește. În cazul acesta *r* apare ca un sunet palatal; *or* (pentru orĭ) în *multe or* 65/6, 76/3; *munduir* (pentru munduirĭ) 24/13, 78/9.

La Fărșeroți: *aftar* pentru aftarĭ (azi ahtărĭ, cf. § 9) « atari, astfel »; *cọipăọ* pentru cọipăọĭ « necazuri ». Fărșeroții, 188.

În graiul din Siracu *ver* pentru verĭ. Weigand, Ar. II, 266.

La Românii grămosteni din Bulgaria: *căsur*, pl. dela casă. Jahresb., XIII, 66.

În Samarina avem *car* în: *anaθima car dẹade csẹane* « blestemat să fie acela care a scos străinătatea ». Weigand, Ar. II, 84.

i protetic:

§ 67) [d]. Proteza lui *i* se arată în cuvântul *i̯ată* « mamă », întrebuințat la Românii din Vlaho-Clisura și din Albania (cf. Fărșeroții, 186). La ceilalți Români din nord se aude *ată* din alb. *atë*. Despre trecerea de înțeles, ca și despre existența cuvântului în limba latină *atta*, vezi Dacoromania, II, 517. În Laca din Zagori, după Weigand (Ar. II, 361), cuvântul se pronunță *ẹată* cu *ẹ* din *i̯*. Tot în această comună pentru tată se întrebuințează cuvântul *andicu* (ib.); *iscriirare* « scriere »: *tu iscriirare dzătse ayul Ioan gură di asime* «în scriere zice Sf. Ioan gură de argint », Cod. Dim. 35b/16.

În *i̯etă* pentru forma obișnuită etă, *i̯* este organic (< alb. jetë), Fărșeroții, 186, Obed. Texte, 88, Cod. Dim. 64/15.

O

Accentuat.

o : o

§ 68. La începutul și la mijlocul cuvintelor, când după el nu urmează un *n* sau *m* + explos., se aude ca în dialectul dacoromân. I n i ț i a l:

ocl'u « ochiu », Cav. 596, Dan. 141/14, 150/19; *omŭ*, Cav. 61, Dan. 118/2; *orbu*, Cav. 1030, cf. Uc. 95/48, Dan. 128/8; *optu*, Cav. 686 etc. Medial: *coru* « horă », Dan. 176/32, cf. 135/12; *cornu*, Cav. 405; *locu*, Uc. 67/5, Dan. 158/23; *sotsu*, Cod. Dim. 21b/23; *totu*, Dan. 161/24; *vomu* « vărs, vom », Cav. 161/24; *gornă* haină petru copii (sl. gorna), Lit. Pop. 253/2; *clopotŭ* (sl. klopotŭ), Cav. 401; *robŭ*, Cod. Dim. 37/21; *protŭ* (gr. πρῶτος « întâiu », Dan. 132/10; *prosopă* (și prosupă) < gr. πρόσωπον « obraz », Uc. 73/15; *tora* « acum » (gr. τώρα) etc.

o : *uo*

§ 68[a]. Se întâlnește rar: *puo* (pentru pot): *ń-esc feată nu-ń puo z-grescu* « sânt fată și nu pot să vorbesc », Lit. Pop. 953/6, cf. 840/5; *luocu* (pentru locu): *ś-tru atsel luocu tine tsi śădză* « în acel loc în care stai tu », Cod. Dim. 59b/18; *azńà-uo* (pentru azńà-o) « gonește-o », Cod. Dim. 21b/16.

o : *u*

§ 96. Apare în aceleași cuvinte ca în dialectul dacoromân:

culcu (< lat. COLLOCO, -ARE) întrebuințat rar, cf. Dal., cu derivatul *culcuś*. Trecerea lui *o* > *u* s'ar puteà explicà din formele cu accentul pe terminațiune.

curte (< lat. COHORTEM) atestat de Weigand, D. Mie îmi este necunoscut și nu se întâlnește nici în literatura populară. În locul lui avem « ubor » (dacor. obor).

mură (amură) « dudă, mură » (< lat. MORA, -AM pentru MORUM), atestat în toate glosarele. Trebuie deosebit de *mură* (amură) « ghemul sau stomahul căptușit pe dinăuntru cu multe foițe », care vine din alb. *mullë* (Dacoromania, II, 515).

mursec (< lat. MORSICO, -ARE), neîntrebuințat azi în dialect. Cuvântul este atestat numai în Cod. Dim.: *mursicare nu are tră videre* « necazuri nu are de văzut », 63b/24. Formele accentuate nu ni se păstrează, așà încât nu știm dacă avem *mursec*, cu *o* > *u* din formele cu accentul pe terminațiune, sau *moarsec*, cum ar fi trebuit să avem.

numă pentru nume (lat. < NOMEN) atestat pretutindeni.

plupu (pl. pluk'i) « plop » (< lat. PLOPPUS, -UM pentru POP(U)-LUS), Dan. 117/1, Basme, gl. Pușcariu, Etym. Wb. 1341, dă și *pl'op*, *pluip*, forme pe care nu le cunosc; ele nu sânt atestate în glosarele și dicționarele existente.

ruibu (aruibu) < RUBEUS, -A, -UM « roib », atestat la Nic. Pușcariu, Etym. Wb. 1473 dă *aroib*, forma care se întrebuințează la nord.

turtă (< lat. TURTA, -AM), Pușcariu, Etym. Wb. 1747, cu acelaș înțeles ca în dialectul dacor.

urdin (< lat. ORDINO, -ARE) « merg des undeva, frecventez »; *va se urdină la băsearică* « vrea să meargă la biserică », Dan. 141/15. Trecerea lui *o* în *u* se poate explicà dela formele cu accentul pe terminațiune.

urmă (aurmă), cuvânt rar, în locul lui astăzi avem « tor ». Este atestat în Cod. Dim.: *s-nă spună urmile tră tu paradis* « să ne arate urmele pentru paradis », 34/14. Dal. dă și forma *ulmă*. Ea se poate explicà, poate, prin încrucișare urmă + ulmicare « adulmecà, mirosì ». Despre etimologia cuvântului vezi Pușcariu, Etym. Wb. 1835 și Densusianu, Hist. l. roum. 201.

În forma *sprună* (spurnă) din care la Fărșeroți *spură* avem contaminare SPODIOM + PRUNA, iar în *tut* < TOTUS, care s'a păstrat și sub forma neaccentuată *tot*, *u* se datorește din cauza poziției neaccentuate pe care o are cuvântul în frază.

Observațiune. Dintre elementele străine *u* pentru *o* avem în *ayuńa* și *aguńa*, cf. Basme gl. (la citatul indicat forma nu este dată), Mih. « iute » pentru forma obișnuită ayońa, agońa; *tura* (la Gopeși) pentru tora « acum ». Trecerea lui *o* în *u* se explică din întrebuințarea lor în frază în poziție neaccentuată: *tsińutură* (din *tse ń-u tură* pentru *tse ń-e tora*) « ce-mi-este acum », Lit. Pop. 344.

o : *ă*

§ 70. Se arată numai în două cuvinte: *surări* pentru surori pl. dela sor(ă), Lumina II, 200 și pretutindeni; *nurări* pentru nurori pl. dela nor(ă), Basme, gl. Cuvântul există și la Istror. (cf. Pușcariu, Istroromânii II, 336). Trecerea lui *o* în *ă* nu este explicată. S'ar puteà să avem un fenomen de analogie cu pluralul căldări, păltări, mulări etc.

Tot acì aparține și cuvântul *năŭ* pentru noŭ, *diznăŭ* pentru diznoŭ « iarăși, din nou », Cod. Dim. 97/22. Forma *năŭ* se aude mai mult în graiul Românilor din nord: *mărmintu năŭ* « mormânt nou » Dan. 171/29, cf. Cav. 345 etc., încolo avem *noŭ*. Trecerea lui *o* în *ă* s'ar puteà explicà prin analogie cu pronumele posesiv tău, -su (mai vechiu -*săŭ), despre care vezi § 268. Despre *că*, *nă*, *vă*, *după* vezi § 78.

o : *e*

§ 70[a]. Se arată în graiul din Siracu într'un singur cuvânt: *ding'es* (pentru ding'os) « din jos »: *Dafne din supră, dafne din g'es, dišcl'ide să indru năundru*, Weigand, Ar. II, 260.

o : *o̯a* (*u̯a*)

§ 71. Când în silaba următoare se găsește una din vocalele ă, e, atunci o > oa ca în celelalte dialecte.

I. *o* urmat de *ă*:

afoară < AD-FORAS « afară » Uc. 69; *nafoară* « afară » Basme, gl.; *broască*, Cav. 107. Per. Papahagi în Scr. Arom. arată că broască în aromâna are înțelesul de « broască țestoasă », iar broatec pe acela de «broască». În graiul din nord nu există această deosebire. Acì broască însemnează « broască », iar broasca țestoasă este numită « căθă » din alb., despre care vezi Dacoromania II, 522; *coardă*, Cav. 908, Dan. 155/21, Basme 414/16; *coastă*, Dan. 167/27; *doamnă* « stăpână » Basme 64/17 etc.; *moară*, Dan. 167/27; *noară* (în Samarina, pentru noră), Wace and Thompson, The Nomads, 317; *oară*, ib. 164/25; *oao* « ouă » ib. 121/4; *poarcă*, Cav. 897; *oamă* (derivat feminin dela om) « femeie care a împlinit o sută de ani » Lit. Pop. 923/6,24, cf. Basme 321/31; *soacră*, Dan. 160/24; *toacă*, ib. 143/15; *tsicoară* « cicoare » Cav. 830 (pentru *e* > *ă* vezi § 37); *yioară* (< lat. VIOLA, -AM) « vioreà »: *Trimurà ca yioară* « tremurà ca o vioreà » Lumina II, 13 etc. În elementele străine: *cloačă* (cloače) « cloșcă »; *coajă*, *coasă*, *coară* « coaja de pâne »; *goadă* « lovitură bătaie » Lit. Pop. 540, Basme 448/15 ; *pumoară* « oboseală, somnolență » (< sl. poumora, cf. bg. *umora* « Ermüdung, Ermattung »), *sloată* « lapoviță » (paleosl. slota « hiems », cf. bg. *slota* « sturmisches Wetter ». Cuvântul există și în gr. *σλότα* (G. Meyer, Ngr. St. II, 58); *vuloagă* « pajiște în mijlocul pădurii, poiană, luminiș » Lit. Pop. 331 din paleosl. *vologa* pentru *vlaga*, Miklosich, Paleosl. 65; — *groapă* (alb. gropë) Cav. 541; *moașă* (alb. mošë) Dan. 139/13; — *apandoahă* « așteptare, ajutor » (gr. *ἀπαντοχή)* Basme 65/14; *arăvoană* « arvună » Weigand, II, 154; *δoară* « daruri » (gr.*δῶρα)*, *hoară* « sat » (gr. *χώρα)* Cav. 1144, Uc. 69/7; *icoană* (gr. *εἰκόνα)* Cav. 250; *lihoană* « lehuză » (gr. *λεχῶνα)* Lumina I, 7, Cav. 541; *oarfăn* « sărac » cf. Uc. 94/49, Dan. 128/8 (gr. *ὀρφανός)* etc. Cuvintele mai nouă nu fac această trecere: *boză* « bragă », *cofă*, *clotsă* « lovitură », *nivol'ă* « nevoie », *smolă* etc. — *cocă* « cap » (alb.), *dosă* « poarcă » (alb.), *rosă* « rață », *šolă* etc. (vezi Rap. alb.-rom. în Dacoromania II, gl.).

În limba din Cod. Dim. *oa* apare ca *ua*. Este acelaș fenomen pe care l-am văzut și la metafonia lui *e* (vezi § 44). Astăzi, în graiul Românilor din Albania, nu se aude decât oa: *cuarδă*, 107/14, cf. 28b/17; *duamnă*, 82b/15, 99/19; *huară* « sat » 118/21; *icuană*, 27b/21; *nafuară* « afară » 26b/20; *puartă*, 22/12; *čăčuară* « picioare » 12/2, 39b/2; *čuară* « sfoară » 59/20; *uară*, 20b/6; *zbuară* « cuvinte » (pl. dela zbor) 16/16, 32/7.

La verbe: *ğuacă* (ind. prez. pers. 3 dela ğoc) 26b/6; *puartă* (dela port) 17/8, 22/12, 25b/20; *scuală* (dela scol) 76b/19, 110/15; *luatsă* (imper. dela l'au) 14/13, 108/4; *s-lu scuată* (conj. prez. pers. 3 dela scot) 107/13; *si duarmă* (dela dorm) 114/80, cf. 22b/22; *si muară* (dela mor) 95/9, cf. 70/7; *s-tuarnă* (dela tornu) 28/26 etc.

II. *o* urmat de *e*:

boatse « voce » Cav. 1096, Uc. 94/46, 63/5, Dan. 123/5; *coatsin* « cu pete roșii la obraz, la cap » Dal.; *floare* astăzi întrebuințat rar; în locul lui avem *liliče*. În Cod. Dim.: *flori dišcl'ise* « flori deschise » 64/1;

loclu cu flọare, Basme 37/35. Într'un cântec de nuntă îl întâlnim și sub forma *flọară* în Lumina II, 44; *fọame*, Dan. 130/9; *fọamită* « foamete » Cav. 742; *lăngọare* « boală » Uc. 75/16, cf. 93/43; *mọarte*, Cav. 308, Uc. 97/50, Dan. 147/17; *ọamińĭ*, Dan. 132/10, Uc. 79/21; *ọase* Dan. 141/14; *ọaste*, Uc. 87/35, Basme 419/36; *pọame*, Dan. 129/8; *scọase*, Uc. 99/55; *sọarle* « soarele » Dan. 148/8; *šọaric* « șoarece » ib. 168/27; *sudọare* (asudọare) Cav. 332. În elementele străine: *plọače* (sl. ploča) « lespede » Dan. 121/4; *ọahte* (pl. dela *ohtu* gr. *ὄχθος)* «deal, colină »; *dăblọane* (pentru forma obișnuită dăbloane) Lit. Pop. 949/22 și toate cuvintele feminine în *-ă* cu pluralul în *-e*, care prefac pe *o* în *ọa* din tulpină: cọase, clọače, slọate, pumọare, vulọadze etc.

Cele mai multe dintre cuvintele străine păstrează pe *o* urmat de *e* neschimbat: *boịe* « culoare »; *soịe* « neam »; *zore* « nevoie »; *coh'e* « colțul casei; *hoğe*, etc.

Acì aparține și cuvântul *corbe* voc. dela corbu « negru corbiu » fig. « sărman, nenorocit », care vine din alb. *korb*, despre care vezi Dacoromania II, 525.

În limba din Cod. Dim. avem *ụa* pentru *ọa*: *amirărụańe* « împărăteasă » 191/13, cf. 99/19; *bụatse* « voce » 64/7; *dụamne* voc. dela domnu, 38b/4; *plụae*, 58/9, *plụaịe*, 123b/16; *pụame* pl. dela pom, 15/23; *sărbătụare*, 91/1; *ụaịe* « oaie » 102b/15; *ụaspe*, 81b/13; *ụaste*, 78/13, 110b/20. La verbe: *s-aprụak'e* prez. ind. pers. 3 de me-aprok'ŭ « mă apropiu » 122b/17, cf. 80/15; *cunụašte* dela cunoscu, 92b/6 cf. 38b/13, 113b/13; *pụate* dela pot, 16b/26, 25b/25; *scụate* dela scot, 108b/16; *scụasiră*, 108/1; *vụame* dela vom, 58b/6; *dụarme* dela dormu, 25b/13, 113b/7; *mụare* dela mor, 16b/21, 100b/10, 116b/15, 120b/6, etc.

ọa : *ǫ*

§ 71. Se aude numai la Fărșeroți. Rostirea lui *ọa* provenit din *o* urmat de *ă*, *e* nu lipsește din graiul lor:

hǫǫă (họară) « sat »; *sǫǫte*, *mǫǫte* (soarte, moarte); *gǫǫă* (goală, fem. dela gol); *tăpǫǫă* « topor »; *cǫdă* (cọadă); *văǫǫǫă* (vărọară din vărnăvọară) « niciodată »; *pǫmi* (pọame); *lăcăǫtǫǫi* (lăcărtọare) « lucrătoare », etc. (Fărșeroții, p. 185).

Avem însă și: *căǫǫaǫea* (cărọarea) « căldură »; *nọaptẹa*, *tọamna*, etc. (ib.).

ọa : *o*

§ 72. Se aude tot numai la Fărșeroți, chiar când rezultă dintr'un *ó* urmat de *ă*: *fomẹa* (fọamẹa); *gǫopă* (grọapă); *loĭ* (lọaĭ); *dịunoǫă* (diunọară) « deodată », etc. (Fărșeroții, p. 186).

Observațiune. Forma *aroše* « roșie » arată *o* pentru *ọa*; tot așa *floră* în *capră floră*, masc. *florŭ* din lat. FLORUS « blond », din care avem un dimin. *fluritsă* (la nord) « grâu galben » care se mai numește și *arusie* din bulg. Forma ngr. *φλῶϱος* « weiss von

Ziegen und Schafen în Macedonien und Epirus» (G. Meyer, Ngr. St. III, 70), este, ținând seamă de extensiunea lui geografică și de întrebuințarea lui numai la păstorit, împrumut aromânesc.

oa : a

§ 73. Se arată numai în câteva cuvinte: *raŭă* (rao) și *araŭă* (arao) «rouă» cf. Dan. 153/21: *Bruma... aspardze frăndzăle... raoa dă vărtute* «bruma... strică frunzele... roua dă putere», cf. Cav. 241. Aici trecerea lui *oa* în *a* s'ar puteà explicà din cauza lui *r* inițial, întocmai ca la *rao* (arao) din *reao* (reaŭă), forma feminină a lui *rău* < REUX, în care avem *a* pentru *ea*. Neexplicate rămân următoarele forme: *daŭ* din *dao* și acesta din *doao* (doaŭă) «două» cf. Uc. 69/8; *daosprădzatse* «douăsprezece» Dan. 179/33. Tot așà *ndaŭ* (ndao din ndaŭă) «câteva» forma feminină a lui *ndoĭ* «câțiva»; *nao* pentru *noao*, iar acesta pentru *noaŭă* «nouă», forma feminină a lui *năŭ* «nou» cf. Cav. 201 și Dan. 143/15; deasemenea *nao* < NOVEM, Cav. 264; *naosprădzatse* «nouăsprezece» Dan. 179/34.

În Mețiova (Aminciu) avem *ă* din *oa* după *č* în *frăčare* «frățioare», întrebuințat numai în bocete. Comunicat de prof. V. Diamandi din Mețova.

În locul formei obișnuite la plural *apostolĭ* (sau apostolańĭ) dela apostol, în Basme întâlnim de mai multe ori: *apostal'ĭ* într'un basm din Avdela: *Hristolu cu dosprădzatsĭ di apostal'ĭ*, 429/14; *Doamne... va yińĭ și cu apostal'ĭ*, 429/22, cf. 433/11. În Basme, gl. se dă și un sing. *apostal*.

on, om : un, um

§ 74. Soarta lui *o* urmat de *n*, *m* + explos. este aceeaș ca în dialectul dacoromân: *alună*, Dan. 133/11; *bun(u)*, *bună* cf. Uc. 69/8, Dan. 146/17, Cav. 353; *cumpăr(u)* Dan. 130/9, 132/10; *curună* «cunună» Cod. Dim. 36b/9; *lungu*, Dan. 152/20; *dipunu*, cobor, mă dau jos» Basme 14/7, 45/37, etc.; *depunu*, id. Cav. 389, Dan. 161/24, Uc. 79/21; *pălmună* (pentru pălmune < PULMONEM) «plămân» Cav. 793; *pătĭgune* «bobotează» Uc. 79/2; *spunu*, Uc. 65/3, 79/23, Cav. 208; *tundu*, ib. 475; *tăun*, ib. 510, etc.

În *potană* (potane) «grindă mare» din paleosl. *potonŭ*, avem *-an* pentru *-on* prin substituire de sufix.

Când după *o* + *m* urmează o vocală sau *m*, *n*, rezultatul este acelaș ca în celelalte dialecte, adică *o* rămâne neschimbat: *domnu* «stăpân» Uc. 85/3, cf. 65, 75, 89, Cav. 94; *omu*, Dan. 118/2, Cav. 61; *pomu*, Dan. 148/18, Cav. 827 etc. Dela această regulă se abat aceleași cuvinte, în care *o* a trecut în *u*, ca în celelalte dialecte: *cumu*, Cav. 828, *căcumu* (din că + cumu) «cum» Uc. 77/20, cf. 75/16, care se explică în poziție

neaccentuată în frază; *numă* (pentru nume, păstrat la Românii din Olimp Cav. 693, Uc. 75/16, Cod. Dim. 42b/23) etc., în care *u* s'ar puteà explicà printr'o contaminare cu *numeru* (Pușcariu, Etym. Wb. 1206; altfel Densusianu, Hist. l. roum. II, 25); *nun* « naș », *nună* « nașă », atestat pretutindeni, pentru care trebuie să admitem o formă balcanică NUNNUS resp. NUNNA, întrucât avem în alb. *nun*, fem. *nunëljë* (G. Meyer, Alb. Wb. 312), în ngr. *νουνός* id. (Ngr. St. III, 48).

on, om : în, îm (ăn, ăm)

§ 75. În următoarele forme avem *în, îm* pentru *un, um*; ele sânt răspândite peste tot în dialectul aromân: *frîndză*, la Aromânii din nord mai mult *frăndză* « frunză »: *frăndză*, Uc. 67/4; *frăndzîle*, Dan. 153/21; *frîmte* și *frămte* « frunte », *frămtịa*, Cod. Dim. 39b/12, 61b/3, 139/13. Mih. dă *frumte*; despre *frunģịa* vezi § 143.

La Daniil (139/13) întâlnim forma *fremtịa (φρέμτια)*, în care *î* (*ă*) este transcris cu *e*. Este acelaș fenomen din limba Românilor din Albania, despre care am vorbit la § 12 și 15. El ne arată că, după cum *î* (*ă*) a trecut în *ä*, cu o rostire aproape de *e*, din cauza lui *r*, din aceeaș cauză a trebuit să treacă și *u* din formele *frundză, frunte* în î (ă), dând *frîndză, frînte*.

Neaccentuat.

o : u

§ 76. După cum *a* neaccentuat se pronunță *ă*, tot așà orice *o* neaccentuat din cuvintele de origine latină și din elementele străine intrate mai de mult în limbă se pronunță *u*. Abateri rare dela această regulă observăm numai la Cav. Din acest punct de vedere dialectul aromân se identifică cu dialectul meglenit:

arbure « arbore » Cod. Dim. 91b/20; *arburl'i*, Dan. 116/1; *arumânŭ* « român » Wace and Thompson, The Nomads, 307; *burẹate*, la Cav. *burete*, 577; *cusurin* < CONSOBRINUS, -UM « văr » Basme 306/29; *curună* « cunună » Cav. 935; *ncurunu* « cunun » Uc. 93/43; *muraru* « morar » Dan. 166/26; *nuẹarcă* < NOVERCA, -AM « mamă vitregă » alături de nẹarcă și nă̯arcă în Albania (Fărșeroții, 182); *pumet* « pomet » Siracu); *rugatsĭ* (dela rog, cuvânt rar; azi la toți Aromânii pălăcărsescu, gr.): *șĭ di l'irtari si-l rugatsĭ* « și de iertare să-l rugați » Lit. Pop. 1019/38; *purtaru* « portar » Cod. Dim. 33b/27; cuvântul trebuie să fie un derivat mai vechiu. În Cod. Dim. se întâlnește o singură dată în: *purtaru di paraδis* « portarul s. ușierul raiului ». Tot în Cod. Dim. 59/5 întâlnim forma *suldatsă* « soldați » care este un neologism: *nu videtsă atsel'i ụamiñ tsi șădŭ dinintẹa amirirazlor șă a zăbislor, șă atsel'i suldatsă, cum șădŭ cu frică?* « nu vedeți pe oamenii acei cari stau înaintea împăraților și ofițerilor, și pe acei soldați cum stau cu frică ?» La verbe: *apruk'e* pers. 3 aor. dela aprok'ŭ « apropiu » Cod. Dim.

28b/18, *aprukaš* «apropiaşi» ib. 30/26; *scutem* (pentru scoatim, cu trecere de conjugare) dela *scot*, ib. 63b/2; *s-cunuštem* (pentru s-cunoaştim, cu trecere de conjugare) dela *cunoscu*, ib. 117/14, 69b/25 etc.

La Cav. 1069 întâlnim *fornigă* (cu *o* păstrat) pentru forma obişnuită azi *furnigă*.

§ 77. În elementele străine.

G r e c e ş t i: *cuconă* «cocoană» (*κοκκῶνα*) Dal.; *cufină* «coş» (întrebuinţat mai mult la Aromânii din Albania, *κοφίνι*) Basme, gl. Dal., Fărşeroţii; *culeŭ* «cărnaţ» (*κωλή*), întrebuinţat de Românii din Albania (Fărşeroţii, p. 107, Mih.); *cumată* «fălie, bucată» (*κομμάτι*) Basme gl., Dal., Mik., Nic.; *cundil'ŭ* «condeiu, toc de scris» (*κονδύλιον*) Basme, gl.; la Cav. 441 este dat cu *o* păstrat: condil'u; *cuprie* «gunoiu» (*κοπριά*) Basme, gl.; la Cav. este dat cu *o* păstrat: *copräe*, 447; *diafur* (δiafur) din *διάφορον* «folos, interes» etc. etc.;

Alături de formele condil'u, copräe, la scriitorii din sec. XVIII mai întâlnim următoarele cuvinte cu *o* menţinut, pentru care azi avem *u*: *fonicò* (*φονικὸν*) «omor, crimă» (azi funicò) ib. 1069. La Uc. avem *funicò*, 91/41; *fortună* (azi numai furtună) Cav. 1072. Oricare ar fi originea cuvântului, despre care vezi Puşcariu, Etym. Wb. 636, forma cu *o* menţinut trebuie să vină din una din limbile balcanice: greaca, turca sau sârba, în care cuvântul se pronunţă numai fortuna; *procopsit* (azi prucupsit) dela prucupsescu (*πρόκοψα* aor. lui *προκόπτω*) «de treabă» Dan. 149/19; *prósopă* (azi prosupă) din *πρόσωπον* «faţă, obraz» Uc. 83/28; la pl. *prosope*, ib. 73/15; *scolie* (azi sculie) din *σκολεῖον* «şcoală» Cav. 975; *scotiδe* (azi scutide) *σκοτίδι* «întunerec» Cav. 895.

S l a v e: *apugudescu* (bg. *pogodih* aor. dela pogaždam) «nemeresc» Dal.; *avuzescu* (sârb. *voziti* «rudern») «înnot», atestat numai la scriitorii aromâni din sec. XVIII: Cav. 784, Dan. 137/12; *buiată* (paleosl. *pojata* < dacor. poiată) «adăpost pentru vite, adăpost acoperit, acioală» Dal.; *búştină* (paleosl. *voština* > dacor. boştină) «fagure de miere» Dal. Forma aromână nu este aceeaş cu *búştină* «funingine», despre care vezi Per. Papahagi, Not. Etim. 13; *cloput* (paleosl. *klopotŭ*) «clopot» Dal.; *cruescu* (paleosl. *kroiti* > dacor. croiesc); *cucot* (paleosl. *kokotŭ* sau din sârb. *kokot* «cocoş»), *cucotu*, Cav .755, Dan. 121/4. Un derivat diminutiv din acest cucot avem *cucutsăl* «colac în formă de cocoş» pe care Weigand (Ar. II, 134/77) îl transcrie «cu cătsel». În Epir avem *cócut* din *kókot*, *culac* (bg. kolak > dacor. colac, nu, cum dă Tiktin, un nou singular reconstruit din *kolač*) cf. Lit. Pop. 718, 771. *clucutescu* (paleosl. *klokotati* sau din *klokotŭ*) «clocotesc». Astăzi se întrebuinţează mai mult sub forma metatezată: *culcutescu*, cf. Cod. Dim. 11/2; *culindă* (paleosl. *kolęda*) «colinde» Lit. Pop. 709. În Macedonia se aude forma *colinde*, cu *o* păstrat, ceeace dovedeşte că este mai nouă; *cupańe* (paleosl. *kopanja* «mensura quaedam»; despre originea cuvântului vezi P. Skok, Archiv für sl. Phil. 35, 340) «copaie» Lit. Pop. 93, 425; *cupită* (bg. kopito) «copită»; *cušar* (bg. košara, iar acesta după Berneker, SEW. 586 din aromânescul *căšare* < lat. CASEARIA, -AM, despre care vezi

Dacoromania III, 207); *cusitsă* (bg. kosica) «cosiță, coadă la păr» cf. Dan. 172/30; *cusor* (paleosl. kosorĭ) «cosor» Lit. Pop. 249, cf. 907. Un derivat: *ncusuredzŭ* vb. I-a (refl.) însemnează «mă cocoșez, devin cocoșat»; *cušug* și *cufčug* (paleosl. *kovŭčegŭ* «arca» > dacor. «coșciug») «dulap» Lit. Pop. 33; *cučan* (bg. *kočan*) «cotor de varză». Un derivat din acesta este *ngučinedzŭ* din *ncučinedzŭ (cu trecerea lui nc > ng despre care vezi § 166) «îngheț de frig, mă înțepenesc»; *gulescu* «golesc»; *lobudă* «lobodă»; *lupată* «lopată»; *olug* «olog»; *pumęan* «pomană» etc. În cuvintele intrate în dialect mai târziu *o* s'a păstrat: *bosil'ac* (sârb. *bosiljak*) «busuioc» Lit. Pop. 909, alături de forma obișnuită *văsil'ac*, ib. 941; *costenliv*, vorbind despre nuci (bg. *kostenliv* dela kosten «castană») «costeliv» Mih.; *podidescu* «îmi vine să plâng» Dal.; mie cuvântul îmi este necunoscut; *pogorŭ* (paleosl. *pogorĭ*) «în jos». După o comunicare a prof. Diamandi, cuvântul se aude în Mețova (Aminciu). El există și în dialectul dacoromân. Se întâlnește la Dosofteiu (Psaltirea în versuri 299, 303) și la Varlaam (Carte român. de învăț. 381). Din acest *pogorŭ*, pentru care Tiktin pe nedrept presupune că este un cuvânt plăsmuit de Dosofteiu, derivă verbul «pogorî»; *potane* și *potană* (paleosl. *potonŭ*) «grindă mare, grindă din pod care susține acoperișul casei» Cav. 233, Dan. 154/21, Lit. Pop. 33 etc.

Albaneze: *agudescu* (godis; despre greutățile pe care le prezintă înțelesul acestui cuvânt pentru derivarea lui din paleosl. *goditi* vezi Dacoromania I, 515) «lovesc, bat». N'ar fi exclus ca înțelesul aromânesc să fi evoluat în sânul dialectului; atunci cuvântul ar fi direct din paleoslavă. *bubotă* (bobote) «făină ori pâine de porumb, mălaiu» Dal.; *cúfumă* (cuhumă, cuhmă, Cod. Dim. 81b/14, 121/6) din *kufomë* «cadavru, mortăciune, stârv», etc.

Turcești: *culae* (kolai) «ușor», întrebuințat la Aromânii din nord; *culailîk'e* (kulailăke) «ușurință». La Dan. *o* se menține: *colaĭ* 125/6, 167/27; tot așa la Cav. 284; *cunušmae* (konušma) «cunoștință», în înțelesul când cineva face cunoștință cu altul, întrebuințat la nord; *dugrămae* (dograma) «tâmplărie»; *dugramağì* (dogramağì) «tâmplar», Mih.; *dulape* (dolap) ib.; *dulumà*, *dulumič* (dolamà) Dal., Mih.; *puturĭ* (potur) «un fel de pantaloni turcești» Dal. Mih.; *tuptane* (*toptan* din top-dan) «toptan» Dal.; *tuptanğì* (toptanğì) Dal., Mih.; *tupuze* (topuz) «buzdugan, măciucă» Dal. Mih.; *zurlęatsă* «nebunie» derivat din *zurlu* (*zorlu*) «tare, violent» Basme gl., Dal., Mih. etc. Forma simplă are accentul pe tulpină *zúrlu*. La început trebuie să fi fost accentuat *zurlú*, căci numai în felul acesta *o* ar fi trecut în *u*.

Alături de forma regulată *tot*, fem. *tǫată* pl. *totsi* fem. *tǫate* se întrebuințează foarte des, mai cu deosebire în graiul de nord, și *tut* — *tută*, pl. *tutsĭ* — *tute* cu *o* > *u*, din cauza poziției neaccentuate în frază: *tutu*, Dan. 137/13; *tutsĭ*, ib. 116/13; *tutsă*, Cod. Dim. 44/15; *tute*, Uc. 65/3. Pentru întrebuințarea lui de azi, vezi Basme, gl. La Cav. întâlnim *totu*, 689. Deasemenea și la ceilalți scriitori din sec. XVIII: *totsĭ*, Uc. 89/32, Dan. 161/21, 143/16; *tǫate*, Uc. 99, 95, 118, etc.

o : ă (î)

§ 78. Trecerea lui *o* în *ă* se arată la mai multe categorii de cuvinte:

1. La cuvintele monosilabe de origine latină, care arată aceeaş prefacere în toate dialectele: *că* < QUOD, Uc. 65/1, Dan. 119/3, etc.; *nă* < NOS, Uc. 65/3, Dan. 121/4, Cod. Dim. 87/20; *vă* < VOS, Cod. Dim. 88b/1, 2, 6, etc. În graiul Românilor din Olimp avem alături de nă, vă şi ne, ve, despre care vezi § 267. Tot aci aparţine şi *după* < DE-POST, Uc. 67/4, Dan. 118/2.

2. La cuvintele de origine slavă, în care avem un *-o* final: *bîrdă* (bărdă) din bg. *bŭrdo*, « vătale »; tot aşa *bârdilă* (bărdilă) din bg. *bŭrdilo* id. Dal. Mih.; *cîrblă* (cărblă) din bg. *krŭblo* « putină mare în care se pun strugurii după ce au fost culeşi, spre a fi duşi acasă ». Mih. dă şi gărbă; *cupită* « copită » din bg. *kopito*, id.; *čudă* (pentru forma curentă de azi *čudiie*, Uc. 69/9, 97/57, Cav. 310, etc.) din bg. *čudo* « minune »: *čuda al Dumnidză* « minunea lui Dumnezeu » Cod. Dim. 61b/12; *drămbală* (drîmbală) din bg. *drŭnbalo* « scrânciob » Lit. Pop. 108; *griblă* (la Dal. şi glibă) din bg. *greblo* « pieptene cu dinţi mari » (despre *e* > *i* vezi § 51); *sită* din paleosl. *sito*, Lit. Pop. 649; *mulọahă* din bg. *moloho* « nalbă sălbatecă » ib. 260; *sută* din paleosl. *sŭto*, dacă nu cumva are altă origine; *tengală* din bg. *tengalo* (din paleosl. *tęgnąti* « tendere, trahere ») « gumă şi firicele de gumilastic care servesc la fabricarea unui fel de praştie », cf. Lit. Pop. 173; *vidẹală* din bg. *vidělo* « lumină ».

3. La o serie de cuvinte de origine latină şi străină, în care *o* se găseşte: *a*) după o labială, după *r* sau între o labială şi *r*; *b*) după alte consonante; *c*) în apropierea unui *ă*.

a) *h'umănic* (pentru h'imunic < *χειμωνικόν*) « pepene verde »: *h'umănitsĭ* « pepeni verzi » Dan. 134/18. Vezi şi h'iminic, § 89; *mărmintu* (mîrmintu) « mormânt », formă obişnuită mai mult la nord; cf. Cav. 621; *lu ngrok'ĭ tu mărmintu* (în text scris cu *a* pentru *ă*) « îl îngropi în mormânt » Dan. 171/29; cf. Obed. Texte, Mih. Alături de această formă avem şi: *murmintu* (murmindu) Basme gl., Dal. 52, Mih.; deasemenea *mirmintu* (mirmindu), etc. despre care vezi § 79; *mărmintătoru* « cel din mormânt » derivat din *mărmintu*, Cav. ap. G. Meyer, Alb. St. IV, 127; pentru Samarina avem şi *mormindu* (pl. morminde), Wace and Thompson, The Nomads, 316); *mprămut* (mpărmut, obişnuit mai mult la nord); *mpărmutedzŭ*, alături de formele *mprumut* (mpurmut), *mprumutedzŭ* (mpurmutedzŭ), cf. Cav. 203, Uc. 65/3, 4; *mînok'ir* (*μονόκερως*) « amulet » pentru munok'r în proverbul: *zborlu aušescu, mănok'ir di guše* « cuvântul bătrânesc este ca amuletul atârnat de gât » Gr. B. I 29, cf. Lumina V, 177; Lit. Pop. 25247 *pîrumbu* (părumbu), alături de purumbu « porumb » Nic., pl. *părung'i*, Gr. B. I, 13; *păįmîne* pentru forma obişnuită pimîne (pimăne) « poimâne » Basme 333/24; *pătedzu* (pentru potedzŭ din botedzŭ) atestat pretutindeni; *pătiğune* (pentru potegune din botegune) « botez » şi « Bobotează » Basme, 438/33; *apîrńescu* « încep », acelaş cu dacor. pornesc din

paleosl. *porivati* aor. *pornah*, cf. Lit. Pop. 781, Basme 23/3; *păturĭ* (turc. potur) « fel de șalvari turcești » Gr. B. I, 25; *rătel* « greutatea pusă la extremitatea fusului spre a-l ținea vertical » Mih. Trebuie să stea în legătură cu *roată*, care lipsește în dialect, deși ar fi trebuit să avem *rătsel*, dacă ar fi fost un derivat vechiu; *tăpucŭ* (din turc. topuk) « toc la ghete » Mih.; *sfîrnică* (în Siracu, pentru forma obișnuită furnigă) « furnică »; *stîčîn* (tot în Siracu, pentru formele normale tăčune, cu schimbare de sufix tučine) « tăciune »; *sufrîntseao* (sufrăntseao, la nord; s(u)frîmtseao, Gr. B. I 29, sufrămtseao) cf. Basme 257/27, Dal., Mih. Nic.

b) *năearcă* < NOVĚRCA (pentru forma obișnuită nearcă): *dimîndăčunea a năearcă-saĭ* « porunca mamei sale vitrege » Basme 21/15, cf. 21/19; *răgoz* (răgoju, Cav. 237, 1149) « rogojină » pentru forma de azi arugoz, cf. Dan. 171/29; în Flambura I nr. 1, p. 3 avem și arîgos; *tăpor, tăpoară* « topor » Basme 112/3, Lit. Pop. 642, 907; *tăpărîšte* « coadă de topor » Lit. Pop. 702; *tăpureaŭă* « lovitură de topor »; *căcot* (pentru forma obișnuită cucot) « cocoș »; *cîpitsă* (căpitsă) din bg. *kopica* « căpiță de fân, purcoiu, stog de fân; *Căstur* n. de loc. Castoria, Gr. B. I, 25. Forma obișnuită la nord este Custur (< bg. Kostur < Castoria): *gătuńe* alături de gutuńe, auzită în Bitolia; *cărnaš* « melc » derivat dela *corn*, pentru cornaš, Mih.; *plătunu* † din paleosl. *plotunŭ* « tragelaphus » Miklosich, Paleosl., (cf. Densusianu, Studii de fil. rom. 14) « cerb », atestat numai la Cav. 258; *bădzară* (badzară) « plăcintă din mălaiu și brânză coaptă în *bondză* » Basme, gl.

c) *rămăn* (rămăn) « Român » în graiul Fărșeroților (Fărșeroții, p. 116); *prăpădescu* (acelaș cu dacor. prăpădesc) « insult, înjur », despre care vezi Th. Capidan, Elem. slav în arom., 79; *čăcănescu* « ciocănesc » Nic.; *čăcătescu* (pentru forma obișnuită čucutescu, derivat dela čocut « ciocan ») « lovesc cu ciocanul, sun »; *anáfără* pentru anáfură (*ἀναφορά*); *tîrîšti* (pentru turîšti, cu *u* din *o*, despre care vezi § 45, 46, 47) « locul unde a fost odată stână, livade » Dal.

o : i

§ 79. Se arată numai în câteva cuvinte, datorit mai mult fenomenului asimilării: *ningă* « lângă », păstrat la Nic. sub forma *lingă* din lîngă < lungă < LONGUM + AD; *i* pentru *î* se explică din fonetică sintactică: *de* sau *pe* (pronunțat *di, pi*) *lîngă*, iar *n* pentru *l* se explică prin asimilație, cf. Uc. 89/37, Dan. 168/27, 175/31, Basme, gl., etc.; *mirmintu* (mirmindu) « mormânt » Cod. Dim. 82b/1; trecerea lui *o* în *i* din cauza lui *i* din silaba următoare s'a făcut prin *î* < *u* < *o*; tot acì ar aparținea și *adil'osu* « îndurător, milostiv, duios » Uc. 87/34, dacă s'ar admite etimologia *DOLEOSUS, -A, -UM care a dat în dacor. « duios » (Pușcariu, Etym.Wb. 553) propusă de Per. Papahagi (Scr. Arom., glosar), dar alături avem la Uc. *adil'are* în: *atselŭ tse te-ncurună cu ńilă šĭ*

cu adil'are « acela care te încununează cu milă și cu duioșie » 93/43, din care derivă *adil'osu* și nu invers. (Vezi acum O. Densusianu în Grai și Suflet II, 3).

U

Accentuat.

u : *u*

§ 80. La începutul, la mijlocul sau la sfârșitul cuvintelor *u* latin (lung sau scurt) a rămas neschimbat ca în toate dialectele:

I n i ț i a l: *ud* (la Cav. udu, 143) « ud, stropesc »; *umtu* (și umptu) « unt » Dan. 119/3, Cav. 137; *untulemnu* (umtulemnu) « untdelemn » Uc. 89/39, Dan. 133/10; *undă*, Cav. 506; *ungl'e* « unghie » Cav. 668, Dan. 155/22; *ungu* « ung. » Cav. 1136, Dan. 147/18. M e d i a l: *bucă* (la Siracu) « bucată »: *alasă-me să măncu ună bucă de pîne*; *bute* « bute, butoiu » Cav. 135, Dan. 132/10; *crud* (cuvânt rar) Lit. Pop. 300/10; *crutse* < CRŬX, -CEM, Cav. 125; *curu* « cur », Cav. 509; *ducu*, Dan 132/10, Cav. 762; *dultse* < DŬLCIS, -EM « dulce » Basme, gl.; *multu* « mult » Cav. 799, Dan. 123/5; *mulgu* < MŬLGEO, -ĔRE « mulg » Dan. 169/28; *mustu* « must » Cav. 635. F i n a l: *du* (imper. dela duc) Cod. Dim. 103/4, 108/18; *avù* (pers. 3 aor. dela am) ib. 85/15, 75/10; *dzăcù* (dzacŭ « zac ») ib. 30/131; *cunuscù* (cunoscù) ib. 60/2, 163[b]/9; *criscù* (crescù) ib. 9/7, etc.

§ 81. Acele câteva cuvinte din dialectul dacoromân care arată un *o* pentru *ŭ* (scurt) latin există și în dialectul aromân: *doĭ* < DŬI, Dan 178/33; *mǫare* < MŬRIA, -AM « varză » și « murătură, varză acră » Dal.; *plǫae* < PLŬVIA, -AM, Dan. 164/24; *arǫibu* < RUBEUS, -UM « cal roib »: *ncalică arǫibul* « încalecă roibul » Basme 380/26; *scot* < EXCŬTIO, -ĔRE: *scotu*, Cav. 281, Dan. 140/14, Uc. 91/41; *tǫamnă* * A(U)TŬMNIA, -AM (Pușcariu, Etym. Wb. 1743) Basme, gl.

§ 82. Tot acì aparține și *arǫamig* < RŬMĬGO, -ARE, pentru care în dialectul dacoromân avem *rumeg* (cu *ŭ* păstrat): *arǫamigŭ*, Cav. 512, cf. Dan. 169/28. Explicarea formei aromânești ca o formațiune analoagă după verbele care schimbă *o* dela tulpină la formele neaccentuate în *u*: dorm: durńimŭ, portu: purtămu este foarte puțin probabilă. Se pare că în aromână avem *o* pentru ŭ ca în cazurile de mai sus, iar în dialectul dacoromân avem *u* dela formele neaccentuate. Alături de forma obișnuită *zdrumin* « sfărâm, stâlcesc » Basme 229/26, avem regional și *zdrǫamin* (cu *o* pentru *u*), Nic., cf. Basme (în glosar se dă cuvântul, însă în texte nu există la p. 155/5, 230, 251/13, unde este trimis cetitorul). Tot așà *zdrǫamig* alături de zdrumig « zdrumec » pentru care S. Pușcariu admite dumic + zdrobesc (Jahresb. XII, 104). Eu cred că în ultima formă avem un caz de analogie cu *arǫamig*, mai ales că există o așà de mare apropiere ca înțeles. Originea lui *zdrumin* trebuie adusă în legătură cu RUMINO, -ARE.

Observațiune. Cu privire la tratarea lui *ŭ* latin, care în dalmată, în anumite condițiuni, s'a păstrat neschimbat (Matteo Bartoli, Das Dalmatische, § 295) și tot așà în dialectele din Sardinia (Meyer-Lübke, Rom. Gramm., § 118), dialectul aromân se arată unitar cu celelalte dialecte române. Peste tot el s'a păstrat neschimbat: *crutse* < CRUCEM, *dultse* < DŬLCEM, fug < FŬGIO, *lucru* < LŬCRUM, *lup* < LŬPUM, etc. etc. Abaterile dela această normă se arată, după cum s'a văzut mai sus, în aceleași cuvinte: *moare*, *ploaie*, *toamnă*.

u : i

§ 83. Se arată în acelaș grup de consonante, în cuvintele de origine latină: *clu* (*glu*), care se întâlnesc în toate dialectele: *ncl'id*(*u*) <INCLUDO, -ERE « închid » Cav. 968; *dišcl'id* « deschid » Basme, gl.; *dišcl'idză* « deschizi » Cod. Dim. 83b/12, cf. 60/21; *ngl'it*(*ŭ*) < (IN-) GLŬTTIO, -ĪRE (cu inf. după conj. I: ngl'itare) Dan 169/28; *sugl'its* « sughiț » Basme, gl.; pentru etimologie cf. Densusianu, Hist. l. roum. I, p. 170, Pușcariu, Etym. Wb. 1682; *scl'ifur* (la Cav. scl'ifură, 312) < SŬLFUR, -EM prin formele: SŬLFUR — SCLŬFUR, cf. Pușcariu, Etym. Wb. 1554 « pucioasă. Forma cu s- inițial pentru *š* (šcl'ifur) se explică sub influența cuvintelor începătoare cu s- (< EX-). Mie, forma *šcl'ifur* nu-mi este cunoscută. Alături de *dišcl'id* și (deși foarte rar) *discl'id* (cu s pentru š). Și aici avem un caz de analogie cu cuvintele compuse cu prefixul *dis-* (des-); *simu* (pentru sumu) « supt »: simu dega tsea di k'*inu* « supt craca cea de pin » Lit. Pop. 839/28.

Dintre elementele străine care arată această trecere avem *ngl'imă* (< paleosl. *gluma*) « glumă » Lit. Pop. 970. La Aromânii din nord cuvântul se întrebuințează și ca loc. adv. *ngl'imă*? = în glumă?

§ 84. Dintre celelalte cuvinte în care *u* se pronunță ca *i* avem: *aricu* (pentru aruc, aruncu) atestat la Nic.; *flitur* vb. « flutur, fâlfâi » < FLUTŬLO, -ARE, Candrea, Romania, XXXI, 310); *flitură* « fluture » cf. Basme, gl.; *flitur* (+ flutur) *fliutur* (dacă cumva n'ar fi alb. *fljuturë*, *ljutër*), Dal.; la Weigand, D. se atestă și un *frutur*; *fliturac* « ușurel »; *gări̇s* (dat sub forma articulată de două ori) *gărislu* (pentru găritslu) Dan. 165/26; la acelaș autor, la plur. figurează sub forma *găritsă* (pentru găr̄itsă, din gărnitsă, iar acesta (prin substituire de sufix?) pentru gărnutsă (din grînutsă < grînutse) 147/18. Forma *k'irită* (Cod. Dim. 64/21) dela *k'er* reprezintă participiul normal și se deosebește de *k'irută* de azi, refăcută după *kirdută*, întrebuințată mai raar.

u : î (*ă*)

§ 85. Această rostire se arată numai la câteva cuvinte: *arăndură* (arîndură, cu disimilarea lui *r*: lăndură, lîndură) < *HARŬNDULA, -AM « rândunică » Cav. 1119, Dan. 122/5; pentru celelalte forme

cf. Dal., Basme, gl., Mih., Nic. În aromână nu există un diminutiv ca în dacoromână, pentru ca î (ă) să poată fi explicat din forma neaccentuată; *arăc* pentru singura formă obișnuită: aruc din mai vechiu aruncu < AVERRUNCO, -ARE. Weigand, OW. 115; ea este atestată și în Gopeș: *ś-arăcă ocl'i* « își aruncă ochii » id. Ar. II, 92; *fărăcă* (pentru fure că) și *fărcă* « dacă » cf. § 87; *usîndză* (usăndză) < *OXUNGIA, -AM « osânză ». La Dan. 167/27 este dat sub forma *usăndze*; cred că *-e* pentru *ă* trebuie explicat ca *ä*, despre care vezi § 12, 15; *mîšcu* alături de forma obișnuită *mušcu*, singura cunoscută în graiul Aromânilor din nord. Lit. Pop. 458, 459 cf. Basme gl., etc. Trecerea lui *u* în *î* s'ar puteà explicà sub influența lui *mîšcătură* (măšcătură), din care apoi avem *mîšcăturedzŭ* (măšcăturedzŭ), *mîšcăturică* (măšcăturică) cu înțelesul « bucățică, « îmbucătățesc » cf. Basme, gl. La Dal. pentru *mîšcătură* se dă și înțelesul « mușcătură ». La nord se face deosebire între *măšcătură* « bucățică, fărâmă » și între *mușcătură* « mușcătură ». Sunt însă regiuni în care se amestecă înțelesurile; *usîc* (pentru forma obișnuită *usuc*) < EXSUCO, -ARE. Această formă este atestată la Weigand, D. La Dal. nu este dată, iar în Basme, deșì este trecută la glosar, nu există nicăiri în conținutul textelor publicate; mie îmi este cunoscută numai din Flambura I nr. 5, p. 7: *atsel'ĭ tse usîcă iarna šĭ mîcă veara* « acei cari usucă iarna și mănâncă vara »; pentru *î* < *i* nu găsesc nici o explicație; *usîc* Dal. pentru forma regulată *săucu* < SABUCUS (Mih.) « soc », care a dat *suuc* (păstrat la Nic. sub forma *suug* și *sug*) și din această **suc* (cu *u* protetic); *usuc*, forma cunoscută la nord și atestată la Mih.; *vîltur* (pentru forma *vultur* < VŬLTŬR, -EM) atestată la Nic.; ea se identifică cu forma megl. *văltur* (cf. Meglenoromânii I, 121); *vărgăr* și *vîrgăr* « Bulgar » Gr. B. I, 31, alături de cuvântul obișnuit *vurgăr* și *vurgur* < *βούργαρος;* trecerea lui *u* în *ă* se datorește lui *u* din silaba următoare; *mîndză* « raze » alături de forma obișnuită *mundză*. Forma dela singular *mundă* dată de Weigand, D. și reprodusă de Pușcariu, Etym. Wb. 1127, unde se dă și etimologia din lat. MUNDUS, -UM, este cunoscută. Este drept că ea nu este atestată în dicționarele și glosarele ce avem, totuș apare o singură dată în Lumina VI nr. 4, p. 11: *munda di soare nu pitrundeà pit frîndzăle ndisate* « raza de soare nu pătrundeà prin frunzele îndesate ». În Basme, deși este trecută la sing. sub forma *mundă*, în texte ea apare numai la plural: *cădeà mundzîle a soareluĭ* « cădeau razele soarelui » 10/30. Ceva mai mult, la p. 198/34 apare la sing. sub forma *mundză* (în loc de mundă) cu înțelesul « iscălitură »: *cunuscù că nu-i mundza l'ei* « cunoscù că nu-i semnătura ei ». Cu acest înțeles avem și *mîndză* (măndză): *cu mîndză scrise 'n k'eptu-tsĭ nă greau dimăndare*. Beza în Gr. B. I, 9. Tot sub această formă apare cu înțelesul « raze » în Lumina II, 108 și Gr. B. I, 31. Dar înțelesul cel mai răspândit al formelor *mîndză*, *mundză* este « tiflă »: *il' deade mîndzăle* (*mundzăle*) « i-a dat cu tifla ». Cu acest înțeles cuvântul există și în grecește « *μούνdza* ist die Geste der Verachtung und des Hasses, bei der man die offene Hand gegen das Gesicht des Feindes

streckt, als vollte man ihm alles Üble zu schleudern», P. Kreischmer, Der lesb. Dial., 465. Deoarece în arom. *mundă* (pl. mundză, mîndză) cu înțelesul de «rază» este atestat, se pare că forma greacă este un împrumut românesc. Obscură rămâne forma cu înțelesul «iscălitură, semnătură»; alături de *cučub* «buștean», am întâlnit o singură dată în Flambura I nr. 1, p. 3, *cîčub*; dacă nu este o greșeală de tipar avem *î* pentru *u*.

Cuvântul *lăndură* dat de Cav. 112 cu înțelesul de «luntre» nu este din turc. *lundura* cum dă Per. Papahagi (Scr. Arom. gl.), ci reproduce alb. *ljundrë* (< lat. LUNTREM) cu un *u* epentetic, încă pe când cuvântul se pronunță **lundră*.

u : o

§ 85[a]. Se arată dintr'un *u* secundar în *omflu* (pentru umflu), atestat în Siracu. Aci s'ar puteà să avem și un *o* din *î* (din mai vechiu *îmflu*).

Neaccentuat.

§ 86. În poziție neaccentuată *u* la începutul și la mijlocul cuvintelor s'a păstrat ca în toate dialectele, afară de cazurile în care, din cauza accentului, nu se mai pronunță sau se preface în alt sunet, fie sub influența sunetelor din silabele vecine, fie din motive neexplicate până acum.

u : a

§ 86[a]. La Mih. întâlnim forma *arčoru* (pentru určor) «urcior la ochiu». Alături se mai dă și forma *arčičoru* cu acelaș înțeles: *ń-are ișită pi dzęana di 'n sus un arčicoru* «mi-a ieșit pe geana de sus un urcior».

Aici *a* pentru *u* se explică prin analogie cu mulțimea mare de cuvinte care arată un *a* protetic. În ce privește *arčičoru*, se pare că avem un fenomen de contaminare cu *čičor*, deși ca înțeles, cuvintele stau departe unul de altul.

u : ă (î)

§ 87. Se arată în următoarele cuvinte:

agădescu (în Siracu, pentru forma normală și singura întrebuințată agudescu, despre care vezi § 77) «lovesc»; *agănescu* (ib. pentru agunescu) «gonesc»; *bîn-ųara* «bunăoară» (cu î<u din o) Cod. Dim. 119/131, 116b/1; *bîlgur* (pentru bulgur și blugur) «grâu măcinat, mâncare din grâu măcinat» (din turc. *bulgur*) Dal.; la Nic. blugure; *lîmbric* (pentru forma obișnuită la nord lumbric) Dal.; *lăcărtǫare* (din lăcrătǫare și acesta pentru lucrătoare, derivat dela lucredzŭ) în: *dzuă lăcărtǫare* «zi de lucru», întrebuințat mai mult la nord; *măsandră* «dulap de părete» pentru musandră, cf. § 71, atestat la Mih.; *măšatu* (pentru mušatu)

« frumos » Weigand, OW. 36; *mătric* pentru nutric ‹ NUTRICO, -ARE, Per. Papahagi, Noț. Etim. 39, atestat numai la Boiagi: *nutrică ọaminl'i* « hrănește pe oameni » 132. Astăzi: *ntric* « dau de mâncare la prunci ». Vezi *nitric*, *mitric* § 71; *ahîndos* (cu derivatele *ahîndà* « adânc » Basme 72/14, Mih. *ahîndusescu* « adâncesc » Dal.; *ahîndusime* « adâncime » Dal., Nic.) și (foarte rar) *hîndos* « adâncos » Basme gl. Dal.; pentru forma obișnuită *ahundà* (cf. Gr. B. I, 34, Basme 374/29, Dal.) din *afundà* (cu trecerea lui f în h, despre care vezi § 120), iar acesta din *afundu* « înfund » Basme 64/25. Pentru forma *ahîndà* pronunțat și *ahăndà*, mai avem, (sub influența lui *a* inițial sau final) și *ahandà* (cu î (ă)›a) Dal. În ce privește forma *adîncà* și *adăncà*, Basme gl., cu acelaș înțeles ca *ahîndà*, acì, după cum arată și cuvântul dacoromân « adânc », avem î (ă) din lat. ADANCUS, -A, -UM (cf. Pușcariu, Etym. Wb. 25) sau din *u*, dacă ar fi să admitem forma latină ADUNCUS, -A, -UM « recourbé », cu schimbarea de înțeles, cum se dă în Candrea Densusianu, Dicț. Etim. 17; *fărcă* (făọcă) pentru forma obișnuită *furcă*, iar aceasta pentru sfurcă din sfurecă ‹ si-fure-că « dacă »: *Fărcă ńerdzi* « dacă mergi » Mih.; *ndîhnescu* « put » despre carne (‹ sl. duh ?) Dal.; *pîlicar* pentru pulicar, Dal. pentru care vezi *pilicar*, § 89; *pălmună* (pentru pulmună, atestat numai la Boiagi și tradus τὸ πλευμόνι, « die Lunge », p. 20; astăzi avem mai mult formele cu *i* pentru *u*, pentru care vezi § 89) « plămân » Cav. 793. La Dal. se atestă și forma *pîrmună* despre care vezi § 203; *pitărọańe* (în graiul din Gopeș pentru piturọańe, cf. Weigand în Jahresb. XVI, 89) « plăcinte din foi multe ». Cuvântul a fost apropiat de *pită*; de fapt el derivă din *petură* (și petur) « pătură » cu suf. -ọańe. Forma obișnuită este *piturọańe*; *plăscare* « mică umflătură ce apare la gât, mai ales la copii », din bg. *pljuska* (și pljuskavica) « Eiterblatter, Pustel » Lit. Pop. 251; *sărup* (pentru mai vechiu *surupu*; la Dosofteiu, Viața Sf. 22/8 *surup*, ap. Pușcariu, Etym. Wb. 1702) în Cod. Dim. 43b/20; *tra s-te pingă, šă s-ti sărupă* « ca să te împingă și să te trântească (să te dea jos) »; sub această formă el se identifică cu megl. *sărup* (cf. Meglenoromânii I, 157). Astăzi avem numai surpu; *sfîrnutsel* (sfărnutsel) « furuncul, buboiu »: *scošŭ un sfîrnutsel* « am scos un furuncul » Dal. La Mih. avem *sufrăntsel* « bubă mare, buboiu ». Astăzi forma cea mai răspândită (la nord) este *furintsel* Mih. (la Nic. *furnitsel*) și *furuntsel* ‹ *FURUNCELLUS, -UM (*FURUNCULUS); *totîna* (totăna) « totdeauna »: *totîna l'-ańurdzeà mušat* « totdeauna îi mirosià frumos » Basme 71/6, etc.; forma cea mai obișnuită este *totuna*, și (la sud) *totna* « într'una, mereu ».

u : *o*

§ 88. Trecerea lui *u* în *ọ* se arată mai mult în fonetică sintactică: *a*) când *u* este urmat de un cuvânt care începe cu *a*; *b*) când *u* este urmat de un cuvânt care începe cu o consoană palatală (*ń*, *l'*):

a) *co* (pentru cu): *co amure* « cu mure » Basme 399/37; *co aestă* « cu aceasta » ib. 10/15, etc.; *lo* (pentru lu pron. pers. de acus. « îl ») *lo- anduplică* « îl înduplecă » ib. 122/7; *lo-ave̯à vidzută*, « îl văzuse » ib.; *nu lo-are* « nu este » ib. 283/16; *lo-aspărè* « îl sperie » ib. 385/28; *no* (pentru nu); *no-aravdă* « nu rabdă » ib. 283/16; *no-amînă* « nu întârzie mult » ib. 56/20; *ntro* (pentru ntru) « în, întru »: *guvă ntro-apă* « gaură în apă » ib. 66/29; *to* (pentru tu dintru < ntru): *to aumbră* « la umbră » ib. 117/3; *so* (pentru su) « subt »: *so aumbra* « sub umbra » Lit. Pop. 931/10; *nu sănto acò* (Fărșeroții, p. 189).

Tot acì aparține și pronunțarea mai deasă *lo̯are* (pentru lu̯are): imperf. *lo̯am, lo̯aĭ, lo̯à, lo̯am, lo̯ats, lo̯à* (pentru lu̯am, lu̯aĭ, lu̯à etc.), aor. *lo̯aĭ, lo̯ašĭ, lo̯at lo̯ară* pentru lu̯aĭ, lu̯ašĭ, lu̯at, lu̯ară), deși *o*, în poziție neaccentuată, trece în *u*; deasemenea *lo̯at* « nebun », etc. pentru care vezi citatele la Dal., Basme, gl., etc.; *alo̯at* (numai sub această formă azi la nord; la Dal. și alu̯at): *aspársiră alo̯aturle* « au stricat prietenia, s'au certat » Basme 351/14.

Rămâne neexplicată forma *metoră* (pentru metură) « mătură », dată de Weigand, D. În forma *arbore* (pentru arbure) Cav. 213, avem *o* netrecut la *u*, ca în *fornigă*, despre care vezi § 76. Tot la Cav. 218 avem *tre̯amoru* (pentru tre̯amur) « tremur »; *romanu* (pentru rumanu din rumane — arumane) « cârnaț » Mih.

b) *o* (pentru *u* provenit din *o*, forma fem. dela pron. pers. de pers. 3, în poziție neaccentuată): *ń-o daŭ de alaga* « dau fuga » (adică: mi-o dau fuga) Cav. 766. Tot așa în graiul curent (la nord): *ń-o-are faptă* « mi-a făcut-o »; *ń-o-are dzîsă* « mi-a zis-o », etc. Pentru pronumele pos. enclitic *ńu* din *ńeu*, întâlnim ades *ńo*. În Cod. Dim. avem *a h'il'i-ńoĭ* « fiului meu » Cod. Dim. 84/1. Deacì apoi s'a format și *-soĭ* pentru *suĭ* în: *a h'il'-si̯o* (pentru a h'il'-soĭ « fiului său » Cod. Dim. 104b/24. Dar avem și *-so* (pentru su din săŭ) în *domnu-so* « stăpânu-său » Cod. Dim. 22b/1. Aici *o* ar puteà reprezentà pe *ăŭ* în poziție neaccentuată. Atunci și *-soĭ* de mai sus ar puteà aveà ca bază pe *-so*. Vezi § 100.

În Macedonia și Albania *u* final dela *căndu* (cîndu) « când » se aude câte odată ca *o*: *cîndo-l' si părea a fičorlui* « când i se păreà băiatului » Basme 73/16, 19, 77/20, 393/37, cf. 392/33, 389. Vezi și Fărșeroții, p. 190.

u : *ọ̟*

§ 88[a]. Această rostire a lui *u* ca un *ọ* închis se arată în graiul Românilor din Albania:

cọrăm pentru curăm « curățim »; *ọrdzăm* pentru urdzăm « urzim »; *lucuϱọ* pentru lucuϱu din lucurlu « lucrul »; *năsọ* pentru năsu « dânsul »; *cândọ* pentru căndu (cîndu); *čọϱọńidă* pentru *čuϱuńidă* « cărămidă », Fărșeroții, 189—190.

u : *i*

§ 89. Această prefacere se arată la câteva cuvinte latine și de origine străină:

biluk'e (pentru forma obișnuită buluk'e) « grămadă, turmă »: *ună biluk'e di feate* « o grămadă de fete » Flambura I nr. 2, p. 3. Trecerea lui *u* în *i* se poate explică din ö: *bolük*. În turca populară sună *bōlük*, iar formele cu *u* sunt cunoscute și în celelalte limbi balcanice: mbg. *buluk*, ngr. *μπουλούκι* etc.; *h'iminic* (pentru h'imunic < *χειμωνικόν*) « pepene verde » Lumina II, 282; *h'umusescu* (pentru h'imăsescu, derivat dela *h'ima* < *χύμα*, despre care vezi Dacoromania V, 474) « mă reped », Obedenaru, Texte, Basme gl., etc.; *k'ipir* (pentru k'ipur) « pișc, ciupesc » Mih., Nic. este pentru *k'ipin* < *PIPĪNO, -ARE, Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 390, influențat de *k'ipur* < PĪPULO, -ARE, ib. 931. La Cav. se dă sub forma *kiperu*, 995; *liliče* « floare » cf. alb. *ljulje* (<lat. LILIUM), despre care vezi mai pe larg Dacoromania II, 536; *liluδă* pentru forma obișnuită în sud luluδă (gr.) « floare », poate sub influența lui *i* din liliče. Nic.; *limbric* pentru lumbric, Nic. cu u>i din cauza lui *i* următor; (cf. § 87); *murtutsină* (scurtat și murtsină pentru murtitsină < MORTICINA (CARO) « mortăciune ») Basme 153/8, cu *i* > *u* din cauza lui *i* din silaba următoare; *misandră* pentru forma obișnuită la nord musandră < turc. *musandra* « dulap » Dal., Nic.; *nitric* « dau cuiva (mai ales la prunci) pâne sau altceva mestecat în gură », cf. *mătric*, § 87; *pilicar* pentru pulicar <POLLICARIS, -EM, auzit la Veria și comunicat de I. Caranica, vezi *pîlicar* § 87; *plimună* pentru pulmună (despre care vezi § 87) Basme, gl.; mai sunt formele *plimun* Mih. Basme gl. (fără citat) și (prin metateză) *pilmun* în: *pilmunlu l'-este vătămat*, Mih. *pilitsă* (pentru pulitsă, cu *i* < *u* < *o*) « policioară » Lumina, I, 5.

În forma *ampih'ir* pentru ampih'ur, *i* din silaba finală este normal, întrucât cuvântul vine din PER-FIBULO, -ARE, despre care vezi Dacoromania II, 631.

Pentru *după*, în unele părți avem *dipu* și *dipă* (cu *i* pentru *u*): *arcară . . . dipu nîši* « aruncară după ei » Basme 4/25; *dipu vrearea lui* « după voia lui » ib. 8/5, cf. 26/31, 261/8, etc.; *iši dipă casă* « ieși după casă » 450/23. Nu se știe dacă *i* reprezintă un *e* în poziție neaccentuată.

-*u* final

§ 90. Când urmează după o vocală sau două, formează un diftong sau triftong ca în dialectul dacoromân: *boŭ*, *daŭ*, *eŭ*, *graiŭ*, *l'aŭ*, *năŭ* « nou » etc.; din contră, când urmează după un grup de consoane, oricare ar fi natura lor, se rostește plin; prin aceasta el se deosebește de -*u* din dialectul dacoromân, care se pronunță întreg numai după muta cum liquida: *alavdu* « laud » Uc. 75/18; *albu* « alb » Cav. 87; *alik'escu* « lipesc » ib. 433; *altu* « alt » ib. 45; *aluptu* « lupt » ib. 717; *domnu* « domn » Uc. 85/3; *lemnu* « lemn » Cav. 678; *preftu* « preot » ib. 728; *semnu* « semn » ib. 867; *primnu*, *murnu*, *somnu*, *suptu*, *ndreptu*, *faptu*, etc., etc.

Când urmează după o singură consoană rostirea lui -*u* șovăie.

§ 91. La cei mai mulți dintre scriitorii sec. XVIII, *-u* după o consoană este scris fără nici un semn deasupra, ceeace însemnează că el se rosteà în întregime sau, în orice caz, mai mult decât în graiul de astăzi:

După b: *cuibu*, Dan. 112/3; *robu* « rob » Cod. Dim. 37/21.

După c: *aducu*, Dan. 120/4; *arucu*, Dan. 136/12; *direcu* « stâlp » Cod. Dim. 112b/2; *facu*, Dan. 126/7, 134/11, 138/13, Cod. Dim. 33/23, 126/7; *focu*, Cod. Dim. 11/20; *h'icu* « smochin » Dan. 138/13; *locu*, Dan. 121/4; *nucu*, ib. 138/13; *trecu*, ib. 136/12.

După d: *putridu* « putred » Dan. 167/28; *šedu*, ib. 125/6, 122/5; *vedu*, Cod. Dim. 81/2; *cadu*, ib. 16b/5; *šădu* « șed » ib. 65/7, cf. 104/20, etc.

După g: *bagu*, Cod. Dim. 31b/14; *fagu*, Dam. 117/1; *fugu*, ib. 124/6, 178/33; *tragu*, Cod. Dim. 24/10.

După h: *duhu*, Cod. Dim. 30b/27.

După l: *afendulu* « tatăl, preotul » Dan. 142/15; *cok'ilu*, Cod. Dim. 28/2; *corbulu*, Dan. 125/6; *făsul'u* « fasole » ib. 133/9; *golu*, ib.1 42/15; *k'eptulu* « pieptul » ib. 141/14; *til'alu*, Cod. Dim. 25b/6; *ursulu*, ib. 118/2; *yiptulu* « grâul » Dan. 170/31; *văng'el'u* « evanghelie » Cod. Dim. 11/11; *vintulu* « vîntul » Dan. 165/26.

După m: *amu*, Dan. 133/10; *avemu*, ib. 159/22; *bănămu* « trăim » 121/4; *omu*, Cod. Dim. 21b/1, Dan. 119/3, 149/19; *purtămu*, ib. 157/23; *scăpămu*, ib. 137/12.

După n: *ağunu* « nemâncat și flămânzesc » Cod. Dim. 12/28; *anu* Dan 138/13; *deadunu* « împreună » ib. 137/12; *grănu* « grâu » ib. 120/14; *l'inu* « in » ib. 148/18; *ncl'inu* « închin » Cod. Dim. 107/11; *siimenu* « jandarm » ib. 57/15; *sinu* « sân » Dan. 173/30; *tsănu* « țin » Cod. Dim. 114/8; *unu*, ib. 136/12; *yinu* « vin » ib. 132/10.

După p: *čirapu* « cuptor » Cod. Dim. 104/2; *plupu* « plop » Dan. 117/1.

După r: *baeru*, Dan. 132/9; *va se cumpăru*, ib. 132/9; *doru*, ib. 140/14; *fičoru*, ib. 175/31; *h'eru*, ib. 121/2; *lucuru* « lucru » Cod. Dim. 57b/13; *meru*, Dan. 138/13; *misuru* « porumb » ib. 120/4; *piscuru* « prescure » ib. 142/15; *scriiru* « scriu » Cod. Dim. 29b/14; *singuru*, ib. 79/21; *θaru* « curaj » Cod. Dim. 12/20; *tseru*, Dan. 130/6; *veru*, ib. 143/16; *zboru* « cuvânt » Cod. Dim. 14b/8.

După s (š): *cašu* « brânză » Dan. 119/3; *deg'osu* « jos » ib. 150/19; *dervišu*, Cod. Dim. 28b/9; *esu* « ies » Dan. 146/17, 148/18; *năsu*, ib. 182; *ng'osu* « jos » ib. 169/28; *sănătosu*, ib. 167/27.

După t: *amvălitu* « învelit » Dan. 169/28; *cutsutu* « cuțit » Dan. 155/22; *mušatu* « frumos » Dan. 123/5, 148/18; *mbugatu* « bogat » ib. 127/7; *potu*, Cod. Dim. 28/11, 140/14; *štirutu* « așternut » Cod. Dim. 22b/22; *scotu*, ib. 26b/19; *tutu* « tot » ib. 127/7; *bărbatu*, Cod. Dim. 87b/5; *urutu* « urît » Dan. 173/30, cf. 156/19.

§ 92. La Ucuta *-u* după o singură consoană apare în două feluri: scurt, după toate consoanele afară de *m*; după *m*, nu se rostește. Iată cum explică Ucuta rostirea lui *-u*: « Avem dao u (*ov*): ună ntreagă *u*: lucru, caplu. E alantă *ŭ* (*ὀv*), cu psili stră năsă (=cu spirit deasupra lui) pre nğumitate: ncl'inŭ, tatălŭ, facŭ, cosŭ, nu tatălu, facu, cosu . . .

Născănte zbǫară tsi se sculusescu (= se sfârșesc) cu *mu*, nu băgăm nițe ună ŭ (*ὀν*): avem, lăsăm, putem, cupusim (p. 66/6).

După aceste lămuriri, -*u* se rostește pe jumătate după orice consoană afară de *m*. El uită câte odată această regulă și-l scrie și după m: mprumutămŭ, 65/3.

§ 93. Astăzi rostirea lui -*u* după o consoană variază după regiuni. În graiul din sud se pare că aproape nu se mai rostește. T. Papahagi (Antol.) nu-l dă. La nord, din contră, după audițiunea mea, se aude șoptit după orice consoană simplă.

§ 94. La Fărșeroți, în multe cazuri, -*u* nu se aude, când urmează după orice grupă de consoane: *s-aprind* (s-aprindu); *cǫesc* (crescu); *pǫăndz* (prăndzu); *h'eǫb* (herbu); *mult* (multu); *sănt* (săntu); *anost* (anostru); *hǫănesc* (hrănescu); *vimt* (vimtu); *stǫimt* (strimtu); *ǫung* (lungu); *vind* (vindu), etc. (Fărșeroții, p. 188).

Acelaș lucru se poate spune și pentru unele comunități din sud: *aland* (pentru alandu, acesta din alantu) « celălalt »; *aest* (pentru aestu); *mult* (pentru multu) etc., cf. Wace and Thompson, The Nomads, pp. 292, 294, toate pentru graiul din Samarina; *esc* (pentru escu) « sânt » atestat de mai multe ori în Lit. Pop. 893/3, 906/1, 920/23, 953/16 etc. Cf. și Basme 383/17 pentru Ohrida.

§ 95. Tot la Fărșeroți *u* se pronunță și după o singură consoană: *mi dušu* (mi duš); *aušu* (auš); *soǫu* (sor); *sacu* (sac); *focu* (foc); *ńicu* (ńic); *k'ošu* (k'oš); *năsu* (năs), etc. (ib.).

În literatura populară am întâlnit următoarele versuri, în care -*u* se rostește când urmează după o singură consoană. Aceasta se întâmplă mai ales la articolul -lu:

ğonile mušatulu,
ğonile purumbulu.

(Epir, Breaza) « Lit. Pop. », 14.

Tot așa în următoarele două cântece de leagăn:

nani nani, ńiculu,
ńiculu, mušatulu,
yinu somnu ancălar,
si-ń cultsi ńiculu,
ńiculu ši scumbulu.

Ib., 4.

ši plîndzemu scumpulu,
scumpulu durutulu.

Ib. 923

ğonile érmulu,
érmulu aleptulu.

Ib.

pupu 'ncǫa,pupu 'nculęa
yinu sǫamne, yinu ncǫa.

ńi te-acl'amă pupulu,
si-l' aduts somnulu
somnulu atsel dultsili

Ib., 6.

u protetic

§ 95 [a]. Proteza lui *u* se arată în cuvântul *ul'ul'ec* (și ulul'ec) din alb. *ljeljek*, despre care vezi § 198.

u : —

§ 95 [b]. Afereza lui *u* se arată în *nă* pentru ună, atestat pretutindeni, Basme 375/10.

au : *av* (*af*)

§ 96. Diftongul *au*, în poziție accentuată dă *av* sau *af*, după cum consoana care urmează este fonică sau afonică. Acelaș fenomen există în neogreacă și se crede că labializarea lui *u* în *v*, *f* s'a desvoltat sub influența acestei limbi. Dar fenomenul în sine se puteà petrece izolat, în dialectul aromânesc, fără legătură cu limba greacă, mai ales că el există și în limba albaneză. Într'adevăr o formă ca *áudu* (cu *u* final păstrat) putea ajunge ușor la *awdu* și deaci apoi la forma actuală *avdu*. În graiul Românilor din Siracu acest *avdu* a ajuns *abdu*. Nu se știe dacă această ultimă formă rezultă din avdu sau este o continuare a formei anterioare *awdu*. Tot în Siracu avem *adabgu* pentru forma de azi adavgu « adaug » și *arabdu* pentru *aravdu*, reproducând forma dacoromână « rabd ». (Vezi despre acelaș fenomen în Banat la Weigand, Jahresb. III, 223):

adavgu « adaug » Uc. 89/38; *alavdu* « laud » Cav. 397, Uc. 75/18, 79/24, etc.; *alăvdăcune* « laudă, lăudare < lat. LAUDATIO, -ONEM, Uc. 83/20, 87/33; *avdu* « aud » Cav. 32, Dan. 123/5, Uc. 83/28, 99/53; *avră* < AURA, -AM « recoare » Cod. Dim. 13/15; *caftu* « caut », « cer » Cav. 170, 1102, Uc. 87/35, Dan. 119/3, 130/9; *d̯ean̯eavra* (din̯eavra) < AD-DE-IN-ILLAM-HORAM «adineaori» Basme 42/25, 84/34, 97/27; *favru* < FABER, -BRUM « faur » Cav. 1105, cf. Dal. Basme gl., Mih.; *gavră* « gaură » păstrat numai în sud (Weigand, Ar. II, 362) și în numele de localitate *Gavra Ursului*, situat în partea de nord-est de comuna Siracu; în locul lui astăzi avem pretutindeni *guvă* din alb. guvë; *lavru* < LAVRUS, -UM « espèce de laurier » (în Siracu); *lăvrătoare* « zi de lucru »: *ai̯eri̯ irà sărbătoare astădz easte lăvrătoare* « ieri erà sărbătoare, azi este zi de lucru » (Siracu) din lat. LABORATORIA care

a dat * lăurătoare, din care a ieșit lăvrătoare. Se știe că din aceeaș formă latină avem și (*dzuă*) *lălătoare*, Basme 370/5, cf. Mih., pronunțat la sud *lîlîtoare* Dal., pentru care Nic. dă și *lulîtoare*, despre care vezi § 25; *tavru* < TAURUS, -UM « taur », atestat la Boiagi 39, dacă nu va fi, poate, un împrumut grecesc *ταῦρος;*.

În forma *navdzătsinao*, atestată în Cod. Dim. 102b/13, pentru naudzătsinao « nouăzeci și nouă » avem *au*: *av* din *ao*>*au*. Deasemenea în cuvântul *avgătsescu* (avgîtsescu) « adaog, sporesc, măresc » Dal. » avem *av* din gr. *av*, întrucât, după cum a arătat Nic., un derivat din gr. *αὐγατίζω* cu acelaș înțeles, care la aor. face *αὐγάτισα* și forma sincopată *αὐγάτσα*, pronunțat: avgatsa trebuià să dea în arom. *avgătsescu*. Așadar, *ts* din *t* explicându-se în grecește, cuvântul nu mai poate fi adus în legătură cu lat. AUGEO, -ERE, forma simplă a lui ADAUGEO, -ERE.

§ 97. Diftongul *au* a ajuns *a* la formele verbale *adapšu* și *adaptu*, aoristul și participiul trecut dela *adavgu* < ADAUGEO, din cauza labialei următoare. Din lat. ADAUXI și ADAUCTUM ar fi trebuit să avem *adaupšu, *adauptu, din care apoi, cu trecerea lui *au* în *af*, ar fi trebuit să rezulte **adafpšu*, **adafptu* (cu *f* pentru *v* ca în *caftu* « caut »). Aci dispariția lui f se explică prin asimilare cu labiala următoare.

ăe : *e*

§ 98. Este o simplă contracțiune vocalică; ea apare în verbul de origine slavă: *grescu*, *grešti*, *greašte* din formele mai vechi păstrate în dialectul dacoromân: grăescu, grăești, grăește: *grescu*, Cod. Dim. 33/22, 85/4, 116/4, 118/9, Cav. 991; *grešti*, Cod. Dim. 80/17, 19, 60/23, 42/14; *griašte* 100b/17, 40/3, 20/27; *grašte* (despre care vezi § 45, 11) și în *nearcă* din năearcă despre care cf. § 78, 3 b.

ă : *i*

§ 99. Apare în acelaș verb, tot ca contracțiune vocalică, *grim* din grăim, *grits* din grăits, *grire* din grăire și în postverbalul *grită* din grăită; *pimăne* (pimîne) din păimăne (păimîne) și acesta din poimăne (poimîne), Wace and Thompson, The Nomads, 318.

ăŭ : *o* (*u*)

§ 100. Se arată în pronumele poses. de pers. 3, *săŭ* când stă în encliză pe lângă un substantiv: *tatu-so* (pentru tatu-săŭ) Cod. Dim. 27b/17; *nipo-so* (pentru nipot-săŭ) ib. 109b/8; *dumnu-so* (pentru domnul-săŭ) « stăpânul său » ib. 22/1, despre care vezi § 70, b. Astăzi, în loc de *so*, se aude aproape pretutindeni *su* (cu o trecut în u):

tatu-su, Basme 314/4; *frate-su*, ib. 78/11, *bărbatu-su*, ib. 72/34; *sotsu-su*, ib. 80/11, 17/1.

Despre formele din Cod. Dim. a *h'il'-si̯o*, 104b/24, a *h'l'i-ńoĭ* 84/1, cf. § 88 b.

ău : u

§ 101. Apare în adv. *nuntru* « înăuntru »; *dinuntru* « dinăuntru » etc. Se întrebuințează aproape peste tot la nord, cf. Basme gl., Mih. și Nic. Forma *năuntru* se păstrează la Cav. 609 și *nîuntru* (nîundru) la Dal. *Me aurlu năuntru*, Flambura, I, nr. 1, p. 3; Afară de acestea, avem și *nauntru* (cu a pentru ă) despre care vezi § 22 Observ.

eu : ev (ef)

§ 102. Se arată numai în două cuvinte: *preftu* < PRĔBĬTER, -TRUM « preot » Cav. 728, Uc. 89/37; la Fărșeroți avem și *prift*, care este un împrumut din alb. (cf. Fărșeroții, p. 181); *h'avră* din h'e̯avră — hevră <FĔBRA « friguri » Cav. 318, Dan. 158/25.

Forma *plivrit* (pentru care la nord se aude *plivit*) « pleurezie » Dal. este din gr. *πλευρῖτις*.

e̯a : a

§ 103. Este o contracțiune vocalică și apare în următoarele forme: *dadun* (pentru forma obișnuită de̯adun) « împreună » Dal., Basme 49/5, 55/20, etc.; *danda* din de̯anda (de + anda, gr. *ἄντα*) Dal., Nic. « de când » (vezi și forma dinda, Nic.); *dapoe̯a* (pentru forma obișnuită de̯apoe̯a, de̯apoi̯a), auzit des la Românii din Albania (cf. Fărșeroții, p. 183) « după aceea, apoi » cf. Basme gl. (lipsește din text), Dan. 116/1, *dapoi̯a* (în Samarina, Wace and Thompson, The Nomads, 294); *dapărpoi̯a* id. și *dapropoi̯a*, Basme gl.; *dado̯ara* (pentru de-a-do̯au̯ă-o̯ară) Lumina II, 12 *abúšala* (pentru abušale̯a) Gr. B. I, 225 în: *vine̯à de-a bušala*.

Observațiune. Trecerea lui *e̯a* în *a* se arată în graiul Românilor din Albania, la articularea substantivelor în *e* precedat de *r*: *lăngo̯ara* din lăngo̯are̯a « boala »; *minduira* din minduire̯a etc., vezi citate la § 250.

ei : i

§ 104. Se arată în *primnu* din mai vechiu *priimnu* (păstrat la Dan.: *i̯u te priimnăši*? « unde te-ai plimbat? » 181/34, vezi și Basme: *s-mi priimnu* « să mă plimb » 500/29, cf. 500/18; *priimnă-te* « plimbă-te » ib. 446/17) și acesta din *preimnu* (păstrat la Cav.: *preimnare* « plimbare » 870) < PERAMBULO, -ARE, care a dat în dacor. plimb; *tri* pentru

treĭ, Fărșeroții, 184; *tridzătsĭ* pentru forma obișnuită treidzătsĭ) « treizeci » Basme 250/19.

Tot aci țin și genetivele substantivelor feminine în -l'i (pentru l'ei <AELEI): *mul'aril'i* (pentru mul'aril'eĭ) Cod. Dim. 163/6; *muartil'i*, ib. 22/13; *calil'i*, ib. 120/1, etc.

ie : e

§ 105. Apare la formele verbale accentuate pe terminațiune dela verbul știŭ: *șteam* (sčeam) Basme 29/35; *șteaĭ, ștẹà* 9/7, 11/8, 404/1, 446/17, etc. (pentru știam, știaĭ, știà din știeam, știeaĭ, știeà). Deasemenea: *si ștearim, si steari* « dacă aș ști, ai ști, ar ști », etc. cf. Basme 126/10, 242/3.

ie : e

§ 106. Numai în pronumele nehotărît *care-ște* (pentru care-știe, forma obișnuită) « cine-știe ». La nord se aude mai mult *caiști* (caisči) pentru caĭ (=care)-știe « care știe », din *caiștiĭ* și acesta din *caiștie*. Aci avem *ie: i*.

oi : o

§ 106[a]. Se arată la numeralul *dol'i* pentru doil'i « cei doi »: *Maria cu dol'i nipotsĭ*, Gr. B., I, 10); *dosprădzatse* pentru doisprădzatse « doisprezece », Wace and Thompson, The Nomads, 237.

iu : u

§ 106[b]. Apare numai în *dunoară* pentru diunoară.

uă : o

§ 107. Apare la sfârșitul cuvintelor în poziție neaccentuată: 1. în elementele latine, în care *u* reprezintă un rest din pierderea lui *v* sau *l* lung (ll); 2. în elementele străine terminate în *-a* accentuat:

1. *dao* (pentru doao din doauă) « două »; *fao* (din fauă < FABA, -AM); înțelesul acestui cuvânt este dat în Basme, gl. « fasole, bob de fasole », la Mih. « fasole », iar la Dal. « linte », de fapt *faoa* nu este nici fasole, nici linte în înțelesurile cunoscute, ci un fel de bob mai mare decât fasolea numit de Bulgari « bakla », iar de Germani « Saubohne », cf. Cav. 462; *nao* (din nauă < NOVA) Cav. 26 și *nao* (din nouă < NOVEM), Cod. Dim. 102b/13; *anao* (pentru anauă <NOBIS) « nouă »; *avao* (pentru avauă < VOBIS) « vouă »; pentru citate vezi § 267; *neao* (pentru neauă < NIVEM) « zăpadă » Cav. 1024 *șao* (pentru șauă din șeaua) « sea », etc.

cătsao (pentru cătsauă < CATELLA, -AM) « cățeà », Basme gl.; *măseao, mîseao* (pentru măseauă < MAXILLA, -AM) « măseà » ib.;

ńao (pentru ńaụă < AGNĔLLA, -AM) « mià » ib.; *purtsẹao* (pentru purtsẹaụă < PORCELLA, -AM) « purceà », atestată numai la Mih., încolo « pọarcă »; *sufrîntsẹao* (pentru sufrîntsẹaụă « sprânceană », etc.

2. *clivătărẹao* (clivîtîrẹao) « viță de vie care face boltă » Dal. κληβαταριά din κληματαρία, dată de Nic. *climătărẹaụă* (cf. Kretschmer, Der lesb. Dial. 181); *k'irao* (pentru k'iraụă) « doamnă » se aplică mai mult la turcoaice, din gr. κυρά, la creștine se întrebuințează forma greacă k'irà; *cundil'ao* (pentru cundil'aụă) « iscălitură » Dal. gr. κονδυλιά; *piŝtirẹao* (pentru pistirẹaụă) « peșteră, speluncă », Dal., etc. Pentru celelalte exemple vezi p. 166.

La verbul *l'aŭ* « iau » avem la ind. prez. pers. 4 *lom* (pentru lụăm), tot aor. pers. 4, iar pers. 3 *lo* (pentru lụă).

uî, *ụă* : *u*

§ 107 [a]. Avem numai în *lunda* și *lundaluĭ* (pentru lụănd — lụînd), gerundiul dela l'aŭ, Fărșeroții, 188.

CONSONANTISMUL

LABIALE

§ 108. Cea mai mare schimbare pe care seria labialelor a suferit-o în dialectul aromân este palatalizarea lor, când erau urmate de ĕ, ī latin, de *i* flexionar, de *i* + voc. și de orice *i* din elementele străine, intrate mai de timpuriu în dialect. Această particularitate i-a creat dialectului aromân o situație puțin deosebită față de celelalte dialecte ale limbii române. Labialele din dialectul dacoromân deși se arată alterate în cea mai mare parte din teritoriul dacoromân, afară de Banat și o parte din Muntenia, se deosebesc de labialele alterate din dialectul aromân prin aceea că, în vreme ce în acest dialect întâlnim peste tot o palatalizare completă, în dialectul dacoromân din contră, ea se arată cu forme intermediare (pk'atră, fh'er), sau chiar cu trecere de articulație dela cea postpalatală la cea prepalatală (pt'ịatra, fk'er). Toate aceste forme intermediare sau cu articulație prepalatală lipsesc din dialectul aromân. Ele dovedesc că fenomenul în sine este relativ mai nou în dialectul dacoromân și mai vechiu în dialectul aromân. Dealtfel, vechimea mare a alterării labialelor în dialectul aromân se vede și din palatalizarea labialelor din elementele paleoslave ca *alik'escu* (lepiti), *tuk'escu* (topiti), etc. Cu toate acestea, n'ar fi exclus cazul ca, la coborîrea Aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, alterarea labialelor din graiul lor să nu fi fost generală. Astăzi, în graiul secret al Grecilor din satul epiriot Shorețana (Revista Macedoromână, II, 73), care se alcătuește numai din cuvinte aromânești, alături de forma *yin* pentru « vin » lat. VĪNUM, mai întâlnim și *vin* (cu v nealterat). S'ar puteà ca

rostirea acestui cuvânt cu *v* păstrat să fi rămas încă de pe vremea când labialele din aromână nu erau peste tot alterate. În Ohrida se atestă, după informațiunile mele, forma *vizur* (pentru viezure). La Mih. se dă *vizuru* « viezure »: *s-h'ipse tu aštirutu ši s-ascumse ca un vizuru* « a intrat în așternut și s'a făcut ca un viezure » p. 541. Evident că cuvântul este acelaș cu « viezure », la baza căruia stă vechiul împrumut albanez *vjedhullë*. Lipsa de palatalizare a lui *v* inițial nu ne-o putem explicà considerând cuvântul ca împrumut nou, deoarece avem *r* pentru *ll* între două vocale. Dealtfel, ca și *pică*, care există și sub forma *k'ică* (§ 112), tot așà și *vizure* se atestă în sud și sub forma *yédzăre* (§ 124). Despre palatalizarea labialelor, vezi și în Junimea Literară, XIV, (1925, 283).

În acest capitol voiu tratà numai prefacerea labialelor urmate de ĕ, ī, i flex. și i + voc.

§ 109. Dintre celelalte schimbări care le prezintă labialele în dialectul aromân, cum ar fi reducerea lui *pt* (prin mpt, mt) la *nt* ca în *numtă* — *nuntă*, iar în graiul Românilor din Olimp *numptă* (Weigand, OW. 59), sau *pt* la *t*, ca în *bătedz*, *acats*, etc. sau, înfine, *b* la *g* ca în *negură*, *rug*, *udzi(r)e* și altele, întrucât sunt comune pentru toate dialectele, și în aromână nu arată nimic deosebit, le-am lăsat ca ceva care se identifică cu aceleași particularități din celelalte dialecte.

§ 110. Aci atrag luarea aminte asupra căderii lui *v* intervocalic la verbul auxiliar *am* cu pers. 4 și 5 dela ind. prez. *aemŭ*, *aetsĭ*, alături de avem, avetsĭ, cu imperfectul ạeam, ạeaĭ, ạeà, ạeatsĭ, ạeà, alături de avẹam, avẹaĭ, avẹà, etc. ca ceva care nu se atestă pentru dialectul dacoromân, cf. § 295, 2.

p : *k'*

§ 111. Accentuat: *k'ădică* (în Albania k'édică, Mih.) Basme 381/19; *k'adic* vb. (nk'adic) « împiedec »ib.; *k'ale* (k'ele Mih. Obed.) Texte «piele » Cav. 215, 757, 1005; *k'adin*, *k'ădine* (k'edin, Mih., Dal.) < lat. *PEDINUS (Candrea-Densusianu, Dicț. Et. 1378) « tort, ață subțire »; *k'aptin* și *k'áptine* (la nord, întâia formă este cea mai deasă) « pieptene » Cav. 500; *k'éptine*, Dan. 156/22; *k'atră* « piatră » Cav. 554, 752; *k'eptu* « piept » Dan. 141/14; *k'erdu* « pierd » (întrebuințat rar; în locul lui astăzi *k'eru* < PĔREO k'er « pierd » cf. Uc. 95/48, Dan. 181; *k'inu* « pin » Dan 117/2; *k'isă* « smoală » (din gr. *πίσσα*); *prucuk'ie* « pricopseală » (gr. *προκοπή*) *apruk'are* « apropiere »: *aproake-o* « apropie-o Uc. 87/35; *arăk'ire* (arikire) « răpire »: *arak'ŭ* « răpesc » Cav. 79; *astrik'escu* și *astrăk'escu* (în Siracu: *asterk'escu*) « stârpesc » Basme, gl.

Neaccentuat: *čičor* (dintr'un mai vechiu **k'ičor*, păstrat, după cum mi s'a comunicat în graiul din Siracu) « picior » (atestat pretutindeni), prescurtat *čor*, Basme gl., Dal., Mih.; *k'isedzŭ* « piseź » Cav. 942, Dan. 170/28; *sk'inare* « spinare » Dal., Basme 336/33; *sk'inăratu* (și sk'inirat) « șira spinării » Basme, gl.; *scark'inu* « scarpin » Cav. 681.

Dintre elementele grecești: *ak'icăsescu* « înțeleg » din *ἀπείκασα* aor. lui *ἀπεικάζω*, atestat pretutindeni; *agîk'isescu* « iubesc » (gr. *ἀγαπῶ*): ń-agîk'iseam ună mušată « iubeam o frumoasă » Lit. Pop. 910/11. Acì intră și toate pluralele în *-i* la subst. și adj. terminate în *p*: dela elementele latine și străine *k'ibape* pl. *kibăk'ĭ*: *luk'i* (dela lup), *šcl'ok'i* (dela šcl'opŭ), etc., ca și formele alterate dela flexiunea verbului: *adap*, însă *adak'ĭ*; *arup*, însă *aruk'ĭ*; tot așà *ntsap*, însă *ntsak'ĭ*; *ngrop*, însă *ngrok'ĭ*; *sapŭ*, însă *sak'ĭ*; *surpu*, însă *surk'i*; *scap*, însă *skak'ĭ*, etc. În elementele slave alterarea lui *p* se arată numai în cuvintele vechi: *alik'escu* « lipsesc » Dan. 50/19, Basme 332/5 etc.; *k'izdă* « organul *k'izdă* « organul genital la femei » Lit. Pop. 452 (astăzi aproape neîntrebuințat la nord); *k'anitsă* « plantă care crește în grâu și produce amețeli » bg. *pijanica* (lolium temulentum); *tuk'escu* « topesc » Cod. Dim. 45b/24, 120b/3, Dan. 172/29, Lit. Pop. 908, etc.; *čirik'elŭ* (la Mih. čirikenu) « test », din čiripelŭ, iar acesta derivat din čireap ‹ paleosl. *črěpŭ*, etc.

Elementele străine arată această alterare, după cum se vede din citatele date, mai ales în flexiune.

k' : *ts'*

§ 111a. Pentru graiul Grămustenilor din Bulgaria (Băchița), Weigand a observat rostirea lui *k'* ca *ts'*, când se află urmat de *i* în poziție inițială *ts'icută* « picătură » dela k'ic « pic », pentru forma obișnuită k'icută; tot așà *ts'ipit* « vârf » pentru k'ipit(ă), forma obișnuită. Tot așà: *ts'imir*; pentru k'imir, *ts'il'im* pentru k'ilim, etc. (Vezi Introducere, p. 54).

p : *č*

§ 111b. Avem numai în unica formă pentru toți Aromânii *čičor* (pentru k'čor din pičor) « picior »; *čičoru*, Cav. 795); *čičoare* (pl.), Dan. 176/32. Prescurtat: *čor*, întrebuințat mai des în graiul din sud, cf. Basme, 37/32, 89/7 etc.

p : *p*

§ 112. Pentru graiul din Siracu se atestă forma *pică*, astăzi pretutindeni *k'ică*; (Weigand, Ar. II, 264); deasemenea tot în această comună se aude diminutivul *picăză* în expresia *nă picăză* « puțin, o leacă », la ceilalți Aromâni: nih'amă, nih'amătă și nih'iamăză, numai la Aromânii din Albania *năk'icăză* și *nik'icăză*, atestată și la Mih., care dă și *nik'icușă*, cu acelaș înțeles. Într'o comunicare făcută la Congresul filologilor români, ținut la București în 13 Aprilie 1925, am arătat că la Aromânii grămosteni din comuna Livădz (în ținutul Meglenului), alături de forma *k'icare* « picare » (cu ind. prez.: k'ic, k'itsĭ k'ică), se aude și forma cu *p* nealterat: *picare* în următoarea frază: *a mea pică*,

a ta nu pică, legată de o poveste ciobănească. Un cioban odată frigeà un miel în sulă. Alături de el frigeà și dracul o broască. Acesta, văzând că din mielul ciobanului pică grăsime, ca să-i facă în necaz, îi strigă: « fărtate, a mea pică, a ta nu pică » [1]). Cuvântul este atestat și la Dal., dând și citatul sub o formă puțin schimbată: *sula ata pică, amịa nu pică* (din țeapa ta pică, din a mea nu pică).

Observațiune. La Cav. 944, este dată forma *tsupu* cu înțelesul « câlți ». Mie îmi este cunoscut numai la pl. *čuk'ĭ* (nu tsuk'ĭ). Probabil că, după cum foarte bine observă Per. Papahagi (Scr. Ar., gl.), în *tsupu* trebuie să vedem o greșeală de tipar pentru *čupu*. Chiar Dan. îl dă sub această formă: *De l'inu šĭ de cănipă esu čuk'ĭ* « din in și cânepă ies câlți » 148/18. Philippide (Orig. Rom. II, 223, § 234), tratând despre acest cuvânt, ia ca bază numai forma greșită a lui Cavallioti (tsupu), fără să pomenească de forma curentă și singura cunoscută la Aromâni (čuk'ĭ); derivând-o din lat. STUPA. Însă această derivație este greșită, atât din cauza celor spuse mai sus, cât și din imposibilitatea prefacerii lui *st* în *ts*, care nu se întâlnește în nici un alt cuvânt.

p : *b*

§ 113. Se arată aproape regulat în graiul Românilor din sud, foarte rar la cei din nord, când *p* este precedat de *n (m)*. Sporadic b pentru p apare, rar, și în alte cuvinte:

1. *ambar* din a+în+par (la nord: par) « par, arăt »: *s-ambară* « să pară » Basme 70/7; *acumbăr* (la nord acumpăr) « cumpăr » Dal.; *ambatur, ambaturlu, albaturledză* (la nord: ampatur, ampăturedzŭ) « mân calul mân calul repede, călăresc în fuga mare, în mers forțat » Basme 427/5, 428/8, 448/21, etc., derivat din *în-patrule* (subînțeles *čicčiọare*) tradus din alb. *me të katra* « în fuga mare » despre care cf. Dacoromania II, 515; *umblu* pentru umplu; *scumbu* pentru scumpu; *limbid* pentru limpid; *limbidzăscu* pentru limpidzăscu « limpezesc »; *cîmbu* pentru cîmpu; *mbutsinedză* pentru mputsinedzŭ; *mbrostu* pentru mprostu « prost, naiv »; *mblai* pentru mplaĭ (în plaiu) « în sus », întrebuințat în Epir (Weigand, Ar. II, 362); *mbadi* pentru m padi (în pade) « jos »; *mblătescu* pentru mplătesc « împletescu »; *mindescu* pentru mintescu « mestec », etc., etc.
2. *biducl̦'u* (păstrat la Dan. 156/22, Cav. 1154: peducl'u) « păduche ». Trecerea lui *p* în *b* se explică sau sub influența lui *d* din silaba următoare sau din *mbiducl'edză* (mai rar mpiducl'edzŭ) « prind păduchi » cu *p* < *b* din cauza lui *m*. Candrea (Cons. 10) dă forma *biducl'u* pentru dialectul meglenit, ceeace nu există; *butọare* (pentru putọare) atestat la Nic. din *mbutọare*, rostit, poate, butọare, Cav. 146; Dal. dă *ambutọare*,

[1]) Cf. « Junimea Literară », XIV (1925), p. 275.

cf. și *ambutsîre* (pentru amputsîre) « puțire »; *buiată* « poiată », sl. *pojata* Flambura I nr. 1, p. 3; *bimtsă* « ascunzătoare făcută în temeliila casei, subterană » acelaș cu dacor. *pimnitsă* (<paleosl. *pivĭnica* « cella vinaria »); *babes* (pentru pabes) « necredincios, parșiv » din alb. *pa besë* « fără credință » (Dacoromania II, 542); *bugače* (pentru pugače) « fel de turtă și de plăcintă » Basme gl.

p : *m*

§ 113 [a]. Apare numai la sud și la Românii din Olimp în *mtsin* « puțin » din ptsin — putsin. Weigand, O.W. 31 și 81. La p. 84 se dă și *mtsine.*

p : *g'*

§ 114. Se arată la pluralul cuvintelor terminate în *p* precedat de *m*, ca în *scung'i* din *scunk'i* și acesta pentru *scumpi*, plur. lui *scumpu* «scump».

p : *c*

§ 115. Apare în următoarele cuvinte: *ascur* « aspru, tare la pipăit »: *lînă áscură* « lână stogomană, țurcană » Dal. Tot așa: *ascurami* « asprime, tărie »; *ascuredzŭ* « devin aspru, înăspresc »; *se-ascură k'alea* « pielea se înăsprì »; *ascurat* « înăsprit » cf. Dal. Cuvântul nu poate fi despărțit de dacor. « aspru », care prin metat. a dat aspuru (cf. lucuru din lucru) și din acesta ascur(u), cu prefacerea lui *p* în *c* rămasă nelămurită; *păcsescu*, întrebuințat la Românii din Albania pentru *păpsescu*<gr. *ἔπαυσα* aor. lui *παύω*) « încetez ». Cuvântul este atestat în Cod. Dim. 82/2: *păcsiră* (azi: păpsiră) « încetară »; *păcsiaște*, ib. 40/12; *păcsiră*, 82/2; *va-s păcsiască*, 63b/19. El este dat și de Mih.: păcsescu, păcsire, păcsit, cu acelaș înțeles. Forma normală în dialect ar fi trebuit să fie *păfsescu (ἔπαυσα)*, care și există: *cuclu . . . apoea păfseaște* « cucul apoi încetează » Dan, 123/5, cf. și Mih. Din păfsescu, prin asimilare sau potrivit § 115[c] am avut *păpsescu*; acesta, cu disimilarea lui *p*, a dat păcsescu; *lăctucă* (pentru forma *lăptucă*, la nord, un fel de plăcintă cu lapte și ouă; se distribue la săraci în ziua de Rusalii) atestată la Cav. 858. După cum observă Per. Papahagi (Scriit. Arom., glosar) s'ar puteà să fie și o greșeală de transcriere, mai ales că *k* grecesc și *π* se cam aseamănă.

p : *t*

§ 115 [a]. Avem numai într'o singură formă de origine turc. atestată în Cod. Dim.: *simbete* (turc. pop. *sebeb*, din care bulg. *sebep*, alb. *sebep* etc.) « motiv, cauză »: *ditră simbetia alorŭ* « din cauza lor » 16b/4; este stepsul ši simbetia di muarte « este vina și cauza de moarte » 45b/25.

Astăzi cuvântul se aude pretutindeni în arom. *sibepe.* Trecerea lui *p* în *t* provine prin disimilare.

p- : —

§ 115 b. Se arată în graiul din Ohrida numai în *săltik'ie* și *săltisescu* pentru psăltik'ie și psăltisescu « cânt la strană » Mih.

ps : *cs*

§ 115 c. Se întâlnește în Cod. Dim. în *păcsescu* (pentru forma obișnuită păpsescu) « încetez » (din gr. ἔπαυσα, însă rostit ἔπαψα, aor. dela πάνω; cuvântul există și în bg. papsam, alb. etc.): *putè tsi nu păcsiaste de măncare* « niciodată nu încetează de mâncat » 40/12; *nipăcsit* « neîncetat » 27b/8. cf. § 115.

ps : *fs*

§ 115 d. Tot în Cod. Dim. avem *adafse* (pentru adapse, pers. 3 dela aorist. dela adavgu) « adause »: *dreptsăl'ĭ li adafse* « pe drepți i-a îmmulțit » 125/9. S'ar puteà să fie și o greșeală de tipar.

pn : *mn*

§ 115 e. Se arată în cuvântul *dramnà* « broboadă » din *drapnà* întrebuințat de Sârbi și Bulgari, cf. Fărșeroții, p. 152; (cuvântul există la Românii din Meglen: *trapnà*, cf. Meglenoromânii, I, 33): Ligată n cap cu dramnà, așì cum s-leagă nivišteanile « legată la cap cu . . . așà cum se leagă femeile din Nevesca » Lumina, II, 350.

b : *g'*

§ 116. Accentuat: *ag'ià* în *de-ag'ià* « de abià » Basme 383/16 întrebuințat rar, în locul lui avem *mizia* (alb.); *alg'escu* (dela alg'ire) « albesc » Uc. 83/28) Cod. Dim. 13/27; *alug'escu* (dela alug'ire) « iubesc » (cuvânt rar, înregistrat numai la Dal.) cf. Th. Capidan, Elem. slav. în arom., p. 54; *alg'ină* « albină » Basme 279/32; *alg'iname* « albinărie » ib. *bărg'el'ŭ* (pl. bărg'eal'e) « îndoitura bărbiei de grăsime, gușă » Dal., din lat. BARBELLUS, -UM; *g'ine* « bine » Uc. 97/59, Dan. 119/3; *urg'escu* (dela urg'ire) « orbesc »; *zg'er* « zbier »; *vărg'escu* « cert, disput »: *noĭ vărg'ăm*, Cod. Dim. 47/21 (Dacoromania III, 1088), etc.

Neaccentuat: *jág'ină* « mătasea broaștei » sl. *žabina*; *byală* « obială » Dal.; *g'igor* (pentru bigor) « piatră ponce » Mih. din bg. bigor, id.; Aci aparțin și toate pluralele în *i* la subst. și adj. terminate în *b*: *corg'i* (dela corbu), *rog'i* (dela robu), *alg'i* (dela albu), *slag'i* dela slabŭ), etc., ca și formele alterate dela flexiunea verbului: *h'erg'i* (dela h'erbu) « fierbi » Dan. 159/24; *sorg'i* (dela sorbu) « sorbi », etc., etc.

b : *p*

§ 117. Avem numai în *pătedzŭ*, Cav. 110, *pătidzaĭ*, Cod. Dim. 87b/4, pentru bătedzŭ, bătidzaĭ, etc. « botez, botezai ». Forma veche cu *b*,

neinfluenţată de dentala surdă din silaba următoare, s'a păstrat numai în graiul din comuna Siracu: *bătedzŭ* pentru botedzŭ (despre ă<o, cf. § 78); *pătiğune* « botez, botejune (la nord), Bobotează »: *Dzua di pătiğune* « ziua de Bobotează » Lumina V, 116, cf. şi Uc. 79/23. Atât în *pătedzŭ* cât şi în *pătiğune* nu trebuie să vedem o influenţă a formei albaneze *pakëzoj*, cum crede Puşcariu (Etym. Wb. 212), ci un simplu fenomen de asimilaţie din cauza lui *t* următor; *pălandză* (pentru balantsă) « cântar, balanţă » poate fi un împrumut dela Slavii din Macedonia, la care cuvântul se aude *palanca*. Pentru forma arom. vezi Basme, gl.; *tîmpără* (pentru forma obişnuită tîmbără) « tambură » Basme 274/12, cu *p* pentru *b* din cauza lui *t* iniţial: *bati-tsĭ*, *caĭmene*, *tîmpîră*, Lit. Pop. 909/4.

b : *m*

§ 118. Se arată aproape regulat la prep. *sub*, din împreunarea lui cu cuvintele care încep cu *m*: sub mẹasă < sum mẹasă, din care apoi a rezultat un *sum* « sub, subt »: *sum locŭ* « sub pământ » Uc. 91/40; *sumsọară* « subţioară » Gr. B. I, 13; *sumulaịu* (din sumu+laĭu) « oacheş, negricios, brun » Mih. Din împreunarea lui sum cu cuvintele începătoare cu *n*: *sum nare* « sub nas » am avut *sun nare*, din care apoi a rezultat forma *sun*, întrebuinţată mai rar decât sum: *Nu putù si află tsiva ti sun nare* « nu putù să găsească ceva de mâncat » Flambura nr. 1, p. 14; *sun aestu prun* « sub acest prun » ib. 4; *sun aripa di oĭ . . . tritsẹà ună lupọańe* «sub aripă . . .» Lumina IV, 263. cf. Flambura I nr. 2, p. 3. De cele mai multe ori -m, -n dela sum (sun) cad: *su fatsa li mame* « sub faţa mamei » Lumina II, 108; *su cap*, ib. I, 299; *su mîndzăle* « sub razele » ib. 312, cf. 337; *su aumbră* « sub umbră » ib. VI nr. 4, p. 11.

Un alt cuvânt la care *b* se pronunţă ca *m* este *dismăịrare* (dismîịrare) pentru disbăịrare (disbîịrare) « desbăirare », din des+baịer « stric şirul ». Dal. În fine cuvântul nou *momilă* pentru mobilă (Dal.), în care *b* a trecut la *m* sub influenţa lui *m* iniţial.

br, *bl* : *ur*, *ul*

§ 118[b]. Când *ur*, *ul* erau precedaţi de *a* sau *e*, aceste sunete formând diftongii *au*, *eu*, potrivit §§ 96, 102, au dat *av*, *ev*. Astfel avem:

1. *favru* < **fauru* < FABRUM « fierar », Cav. 1105: *Si dusi la un favru şi ś-adră penurĭ marĭ* « se duse la un fierar şi făcù cuie mari » Basme 61/16. Cu înţelesul « argintar »: *Z-dutse la un favru ś-dimîndă si-l' facă treĭ ármate di strańe* « se duse la un argintar şi poruncì să-i facă trei costume de haine » ib. 436/25, cf. 455/30; *ntunẹaric* < TENEBRICUS, -A, -UM « întunerec » Basme 161/20 etc. Din TENEBRICUS ar fi trebuit să avem **teneurec* şi din acesta regulat **tenevrec* — **tenẹavrec* — **tinẹavric*. Dacă prefacerea lui *e* din silaba iniţială în *u* se poate explicà sub influenţa lui *ntunec* (ntunic), pierderea lui *v* rămâne nelămurită, chiar dacă ne-am referì la forma verbală despre

care vezi § 278, Observ. Din exemplul lui *ntunẹaric* rezultă că labializarea lui *u* din *au* și *eu* precedate de o consoană este relativ nouă. În aromână ca și în celelalte dialecte, **teneurec* a ajuns mai întâiu **nteneạrec* și după aceea *ntunẹarec*, după cum arată *e* < *u*, pentru toate dialectele; *alunic* (forma mai deasă), *arunic* (forma mai rară), *arudic* (și mai rar) « lunec » (cf. alunicare, arunicare, ar(u)dicare; alunicos arunicos, arudicos), Basme, gl. < LUBRICO, -ARE. (Despre r: l, cf. § 211; despre n: d, cf. § 189); *tsir* la Cav. *tsiru* « ciur » 456 < CIBRUM (din CRIBRUM, cf. S. Pușcariu, Etym. Wb., 381). În aromână, socotind după reflexul lui *cịuma* din CYMA, (cf. S. Pușcariu, Conv. Lit., XXXV, 600), care este *čumă*, ar fi trebuit să avem **čur*, în cazul când, după cum arată formele din celelalte dialecte (vezi și megl. čiur) accentul cuvântului ar fi trecut pe *u*. Dacă însă accentul s'ar fi păstrat la locul lui (CIBRUM), atunci în aromână ar fi trebuit să avem **tsiur*. Forma *ciur* din celelalte dialecte arată o trecere de accent; la Aromâni, păstrându-se accentul inițial, a dispărut *u* (vezi Meglenoromânii, I, 132).

2. *sulă* < < SUBULA « sulă » și « frigare » Cav. 906; *tulă* < TUBLA (= TUBULA) « țiglă », dacă cumva n'ar fi un împrumut din alb. *tulle* (vezi Dacoromania, III, 764), mai ales că se întrebuințează numai la nord (încolo: *tuvlă* < ngr. *κῦμα* < alb. *tuvle*, turc. *tugla*, bulg. *tugla*, *tuhla* etc.), iar în dicționare este înregistrat numai la Mih.

f : *h'*

§ 119. Accentuat: *h'are* « fiere » Cav. 1128; *h'arbe* (dela *h'erbu*) « fierbe » Dan. 176/32; *h'árh'ică* (la Românii din Albania: h'erh'ică, h'ịarh'ică) « numele unui fruct » după Mih. « piersecă »; numele arborelui se cheamă *h'arh'ic* (la Mih. h'ẹarh'icu și h'erh'icu); după Dal. *h'ẹárh'ită* « fructul caisului, caisa », iar pomul *h'ẹarh'it* « cais ». După formă, am aveà FĔRA FĪCA, care ar da *h'ẹarh'ică* (din h'ẹarăhică), *h'arh'ică*, sub această formă cuvântul este cunoscut peste tot la Românii din nord; *h'avră* < FĔBRA « friguri » Dan. 158/23; *h'ică* < FICA, -AM « smochină », în înțelesul fig. « vulva » ca și în ital. *fica* « weibliche Scham » cf. Meyer-Lübke, REV. 3281; *h'icu* < FICUS, -UM « smochin »; *h'igu* < FIGO, -ĔRE « înfig » Cav. 642; *h'iru* « fir » Dan. 153/2; *h'iu* « sunt »: *se h'iu* « să fiu » Cav. 127/7; *se h'ii* « să fii » ib. 159/24; *se h'ibă* « să fie » ib. 151/20, etc.

Neaccentuat: *nh'iuredz(u)* « înfiorez »: *Apili si nh'iurară* « apele se înfiorară » Lit. Pop. 247; *h'icatu* « ficat » Cav. 956, cf. Dan. 167/27; *h'ịari* « a fi, a se aflà, a existà » și « fire, natură, caracter » Dal., din *h'iri*, cu trecere la verbele în -are (-ari); *h'ertură* « fiertură » Cas. 705 și ca nume propriu *H'ertura* « familia unui medic român la Bitolia, » (vezi și alte nume la p.) dela h'erbu, h'ertu; *h'irar* « fierar », derivat dela *h'er*; *h'il'in* « fin », *h'il ină*, Basme gl., Dal., Mih.; *h'il'astru*, *h'il'astră* « fiastru » Basme gl., Mih., Dal.

La verbul auxiliar *h'iari* h' dispare la pers. 3 sg. dela conj. *s-ibă* «să fie» Cod. Dim. 28/11, 99b/2, 100/2; alături însă apare și *s-h'ibă*, 23b/17, etc.

h' : f

119a. Avem numai în *sileafe* «centură de piele pentru pus arme» din turc. *silah*. Din forma turcă am avut mai întâiu *silah'e* (cu *h'* din *h*, nu din *f*) și din acesta: *sileafe*. Vezi și forma *šileah'e*, § 8, 180.

f : h

§ 120. Se arată la următoarele forme: *ahundos* (ahîndos) pentru care vezi Basme gl., Dal., Mih., Obed., Texte; *hîndos*, Dal., alături însă și *afundos*, Nic., Mih. (cu f păstrat), *afunducos* Nic. (la nord, rar) «adânc» (ca formațiune, cf. forma dacor. din Hațeg, *năfundos*, Rev. Crit. Lit. III, 162), derivat dela *afundare* cu prez. ind. *afundedzŭ*, Mih.; dela afundos avem *afundusescu* iar dela ahundos (ahîndos): ahundusescu (ahîndusescu) Basme gl., Mih., Dal., Nic.; *ahundusime* (ahîndisime) «adâncime, profunzime» Dal., Nic. Pentru forma dacor. *oftez* avem în dial. arom. *uhtedzŭ*, care pare a fi și cea mai veche, întrucât se atestă și pentru literatura veche din dacor.: *Tse s-nu plîndzem ši s-nu uhtăm*, Lit. Pop. 937. În cazul din urmă, avem pentru forma cu f din dialectul dacor. trecerea lui h în f.

f : k'

§ 121. Apare numai într'un singur cuvânt: *arîsk'irari* «răsfirare, împrăștiere, desfășurare» Dal., acelaș cu dacor. *răsfirare*, format din desfirare < DĬS-FĪLARE, prin înlocuirea pref. des- cu răs-, cf. Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 598.

f : θ

§ 122. Prefacerea lui f în *θ*, după cum se știe, este o particularitate a limbii albaneze. În vreme ce Gheghii prefac, pe alocuri, orice *θ* din elementele străine în f: *uful* pentru *uθul*, etc., Toschii, din contră, orice f îl prefac în *θ*: *θëlëzë*, *θier* pentru *felandz*, *fīr*, etc. (Pekmezi, Gramm. der alb. Spr. 61). Nu se știe, dacă rostirea lui f ca *θ* în dialectul aromân se datorește unei influențe albaneze, sau este o substituire a unui sunet, deși străin de graiul lor, însă foarte curent în limbă, din cauza elementelor grecești ca: anaθima, θimiamă, θimel'u, θaru, etc., care există în dialect. Dealtfel, sunete grecești întrebuințează Aromânii — cei din sud — și la alte cuvinte de origine latină și străină: *arăδătsină* (pentru arădătsină) «rădăcină», *aγunescu* (pentru agunescu) «gonesc», etc. Prin urmare, n'ar fi cu neputință ca substituirea lui f prin *θ* să fie locală, fără legătură cu acelaș fenomen din limba albaneză. Ea trebuie să fi plecat dela sud. Pentru aceasta ne vorbește și forma *iθcat* din mai vechiu

θicat < ficat, care se întrebuințează numai de către Aromânii din Olimp, originari din Pind:

θẹamenu, Cav. 320, azi *θẹamin*, Basme gl., din FEMINUS, -A, -UM « femeesc ». La Mih. se dă și forma cu h': *h'ẹaminu* « femeesc ». În ce privește răspândirea cuvântului, în vreme ce forma cu *θ* este generală la toți Aromânii, inclusiv și cei din Albania, forma cu h' este locală. Tot Mih. dă și formele cu f: *fẹaminu*, *-ă* adj. « inventiv, productiv »: *minte fẹamină* « minte inventivă, născocitoare »; *fẹamină* s. f. « femeie ». După citatul pe care îl dă autorul, cuvântul nu înseamnă « femeie » ci « prunc de sex feminin ». Toate aceste forme cu f sunt necunoscute în restul dialectului. Citatul dat de Mih. « minte fẹamină » se aude la nord *minte θẹamină* și înseamnă « minte care produce ».

năθẹamă « puțin, o leacă, o fărâmă », se întrebuințează rar, Nic.: *Tră năθẹamă ọară* « pentru puțină vreme » Basme $^{210}/_{12}$. În locul lui se aude mai des: *năh'amă*, *năh'ẹam(ă)*, *nîh'ẹamă* Dal.: *z-discurmà năh'amă* « se odihnì puțin » Basme 243/39; *năh'amtă* « foarte puțin »: *Tră năh'amtă di ọară*, « pentru puțină vreme », ib. 301/2, cf. 386/18; *nih'ịam*, *nihẹam*, *nih'ẹamă*, T. Papahagi, Antol. 25/20, 13/16; *nih'ịamăză* (în Vlaho-Clisura) Beza, Gardani, ib. 224/20. În Aminciu (Mețova) se întrebuințează și forma cu f: *năfẹamă* « o leacă, puțin »: *Ăgută-ń năfẹamă* « ajută-mi puțin » Basme 257/28, cf. 258/4, 260/1; *nifịamă* id.: *adu-ń nifịamă di sare* « adu-mi puțină sare » Mih. În afară de aceste forme întregi, se mai întâlnesc următoarele prescurtări: *θẹamă* în *imnară θẹamă cale* « umblară puțin drum » Gr. B. I, 144, cf. Dal., cf. și T. Papahagi în Grai și Suflet, I, 329, nota; *h'am* în *si-ń-ti stringu h'am di mînă* « să mi te strâng puțin de mână » Lit. Pop. 12. Despre etimologia cuvântului vezi § 45, 4.

iθcat « ficat » relevat de Weigand în graiul Românilor din Olimp (OW. 48); în Samarina: *eh'cat*; Weigand dă pentru Samarina *ih'cat* (Die Aromunen II, 84); astăzi pretutindeni *h'icat*. Totuș Dal., alături de *h'icat*, adaugă *ih'cat*, atestată și de Nic., care, ca Vlaholivădean, dă și forma *iθcat*.

Alături de forma *frapsin* < FRAXINUS, -UM, Nic. mai dă pentru graiul din Vlaho-Livadi și *θrapsu* cu acelaș înțeles. Acì nu avem acelaș cuvânt ci, după cum observă și Nic., un împrumut din gr. *Θράψος* id.

Trecerea lui f în *θ* se arată în cuvântul străin *firmane* « ferman », care pe alocuri, se pronunță *θirmani*, Dal.: *Tse cîntă firmanẹa* (*θirmanẹa*) *tsẹa*? « ce spune fermanul acela? » Basme, 103/36, cf. Lit. Pop., 97/37.

f : *t*

§ 123. Apare numai în cuvântul *fọartică* din *fọarfică* și acesta reconstruit din *fọarfitse* < FORFEX, -ĬCEM. Înlocuirea lui f prin *t* trebuie să fie relativ nouă, deoarece forma cu f se atestă la Dan.: *aclu și fọarfica* « acul și foarfeca » 135/11, cf. Cav. 1150; *tsi ńi-ntsak'ĭ k'elẹa cu fọarfica*? « ce-mi înțepi pielea cu foarfeca? » Boiagi 194. Dintre celelalte limbi romanice, o formă cu *t* avem în sarda: *fortige*.

ft : *ht*

§ 123b. Se arată în *uhtik'edzŭ* (pentru uftik'edzŭ) « mă îmbolnăvesc de oftică, mă oftichez » Basme, gl. În aromână, alături de oftică, avem și *óhtică*, *óhtigă*, Dal. (gr. ὀχτικας), (cuvântul există și la Bulgari sub amândouă formele: *oftika*, *ohtika*, la Albanezi *ohtike*), așà încât el poate reprezentà un derivat dela forma cu *h*; tot așà *uhtedzŭ* « oftez » Basme, 200/10 etc.; *uhtare* « oftat » Basme 279/7. Cf. § 120.

v : *y* (*ǵ*)

§ 124. Accentuat: *yatsă* «viață» (întrebuințat în mod consecvent în) Cod. Dim. 24b/6, 28b/24, 41b/8, 62b/5, 63/8, 17, 63/6, 9, etc. astăzi, înlocuit prin « bană », însemnează « ființă, vietate, viețuitoare » Basme, 181/10, 247/35; *yaspe* « viespe » Basme gl., Dal., Mih.; *yermu* « vierme » Cav. 904, Basme gl., Dal. etc.; *yin* < VĪNUM, Cav. 487, Dan. 132/10, 133/10, Uc. 89/39; *y'ińgits* < VIGINTI « douăzeci » Dan. 179/34 (despre forma *yiyints* cf. § 262); *yińe* < VINEA, -AM « vie » Dan. 130/91, azi mai mult *ayińe*, atestat pretutindeni; *yiptu* < VICTUS, -UM « grâu » Dan. 174/31; *yis* « vis » Cav. 692, Dan. 157/23; *yiu* « viu » Uc. 79/22, etc., etc.

Forma *vie* « râușor care trece prin mijlocul satelor sau orașelor, braț de râu » Basme gl. cf. Dal., Mih., cu *v* păstrat nu poate venì din lat. VIA, -AM (P. Papahagi, Not. etim. 45) ci din alb. *vi-vijë* id.

Acì trebuie adăugat forma *yédzăre* păstrat în Perivoli din Pind numai în expresia: *tse yedzăre-ńĭ h'iĭ* (despre copii) « ce viezure îmi ești » (Dunărea, I, nr. 5—8, p. 125).

Neaccentuat: *yitsălu* « vițel » Uc. 83/30, Basme gl., etc.; *yitsau̯a* (yitsao), atestat pretutindeni; *yispar* « viespar » , *yispinos* « rău » Nic., derivat dela *yispinare* « a se face răutăcios », iar acesta din *yaspe* prin analogie cu *yirminare* < VERMINARE (atestat numai la Mih., azi aproape pretutindeni forma yirminire) « a prinde viermi »; *yisedzŭ* (nyisedzŭ) « visez » atestat pretutindeni. Despre *ayiznămăčune* vezi Dacoromania, II, 3, nota.

Tot acì aparțin și formele cu accentul pe terminațiune al verbului *yin* « vin »: *yinim*, *yinits* « venim, veniți » (rar vinim, vinits); *va yinim va yinits* « vom venì, veți venì », cf. Basme 71/28, 34/1, etc.; *yineam*, *yineaĭ*, *yineà*, *yineam*, *yineats*, *yineà* « veneam, veneai, etc. » cf. Basme 496/1, 21/9, 7/13 etc.; *yininda* (și vininda) cf. Basme gl.; *yineari* în *cari s-yineari* « de ar venì » ib. 153/23. Avem însă și *vinim*, Cod. Dim. 103/14, cu *v* păstrat în poziție neaccentuată; deasemenea *vino* (pentru forma normală și singura cunoscută cu *y* pentru *v* sau invers, vezi §).

În elementele străine: *ayusescu* < ἔβιασα aor. dela βιάζω « mă grăbesc » Dan. 175/31; *yie* în expresia *cu yie mare* « cu grabă mare » <Βιαίως « foarte repede »; *yilă* « furcă de întors fânul » < bg. *vila* (cf. Th. Capidan, Elem. slav. în arom. 90); *ńǵihuredzŭ* dela *ǵihur* (pentru yihur) din sl. *vihor* (*vihrŭ*) « sunt ud până în piele, sunt leoarcă » (ib. 75).

§ 125. În Mulovişte şi în Gopeş ca şi într'o parte în graiul din Albania avem g' pentru y: *ǵaspe* « viespe » Mih.; *ǵoară* < VIOLA, -AM, pentru forma obişnuită *yoară* (Mih., cf. şi Lumina, II, 13) « vioreà » ib.; *ǵišańĭ* (sl. višnja) « vişini »: *pri sum ǵišańl'i anfluritsĭ* « pe sub vişinii înfloriţi » Lit. Pop. 872/23; *ǵiptu* pentru yiptu; tot aşà verbul yin « vin »: *ǵin*, *ǵiń*, *ǵine*, *ǵinim*, *ǵinits*, *ǵin*. Imperf. *ǵineam*, *ǵineaĭ*, etc., cf. şi Basme 237/22, 386/1. Această pronunţare a lui y ca g' în Basme se dă şi pentru alte localităţi: *vreaĭ ang'adză* « erà să învie » 159/20; *va s-anǵedzŭ* « o să înviez » ib. 36/4 cf. 141, 528. Ea se atestă şi pentru Siracu: *anǵisedzŭ* « visez » pentru anyisedzŭ. Forma *ǵirǵină* Dal. din vírg'iră (alb. *virgjirë* « die Jungfrau »,) arată g' din v din cauza lui g' următor. Cuvântul uzual este virg'iră, viryiră. În OW. p. 42, Weigand susţine că g' pentru y se aude în Bitolia şi Ohrida. Aici observ că această pronunţare apare şi în aceste localităţi, însă la Români originari din Albania sau din Gopeş şi Mulovişte.

Observaţiune. În forma *hîrh'iδă* Dal. pentru cărăviδă < gr. « écrevisse » avem h' pentru y.

v : *b*

§ 125[a]. În afară de cuvintele moştenite, în care *b* pentru *v* se arată în aceleaşi forme ca în toate dialectele: *boatse*, *zborŭ* etc., avem în *basil'ă* pentru *văsil'e* « rege » (gr. *Βασιλιάς*) în Coriţa (Albania), Weigand, Ar., II, 240 şi 243; *băsil'opul* « fiu de rege »: *ǵine viniš*, *băsil'opul* « bine ai venit, fiu de rege » ib. 244; *bulgară* (pentru vurgară) s'ar puteà să fie o formă mai veche, în care *b* să fie primar: *sora mare vescută ca Bulgară* « sora mare îmbrăcată ca Bulgăroaică », ib. 266.

v : *δ*

§ 126. Apare izolat numai în două cuvinte: *δimtu* pentru vimtu, acesta pentru vintu « vânt » (Clisura) Nic.; *căraδi* pentru căravi (obişnuit la Aromânii grămosteni din Bulgaria) <*καράβι* (cf. Weigand, Jahresb. XIII, 87). Pentru *β*<*δ* în greceşte vezi *ἅγιον βῆμα* « altar » care a dat *ἅγιον δῆμα*, din care arom. ayi̯uδimă, id., alb. ajoδιmë (Kretschmer, Der lesb. Dial. 176).

Observaţiune. Dispariţia lui v + cons. apare în *θamă* « minune », gr. *ϑαῦμα* (popular pronunţat şi) *ϑάμα* Gr. B. I 178, cf. Basme gl., Nic. Alături există şi *θavmă* pl. *ϑavmate* « minuni » Uc. 99/54, cf. Mih.; tot acì aparţin şi formele: *θămăturyie* « minunăţie », *θămăsescu* « mă minunez < *ϑαύμασα* aor. lui *ϑαυμάζω*.

După m, prefacerea lui *v* în *b* se arată în *ambol'u* « altoiu » < gr. *ἐμβόλιον* (şi *αμπολι; μπόλι*) popular, pe alocuri: *ἐμβόλι*.

rv: *rb*

§ 126[a]. Se arată în aceleași cuvinte ca în toate dialectele române: *birbec* < VERVECEM, la Dan. *berbesl'i* (din berbetsl'i) « berbecii » 119/3; *tserbu* < CERVUS, Basme: *tserǵi* (pl.) 150/24; *corbu* < CORVUS, Can. 125/6, Cav. 449; *h'erbu* < FERVEO, Cav. 139, *h'arbe* « fierbe » Dan. 176/32, *se h'erghi* « să fierbi » ib. 159/24; *h'eršu* « fiersei » Uc. 69/7; *h'ertu* « fiert » Dan. 170/39, etc.

lv : *lb*

§ 126[b]. Avem numai un singur cuvânt în care apare această trecere: *pulbire* < PULVEREM, la Cav. *pulbere* 453, 890.

Prefacerea lui *v* după *r*, *l* în *b* fiind un fenomen care s'a petrecut în latina vulgară, însemnătatea lui pentru dialectul aromân constă în faptul că chiar în prefacerile preromane, asemănarea dintre el și celelalte dialecte este izbitoare.

vr : *hr*

§ 126[c]. Avem în *harabeu* « vrabie » Dan. 125/6 din paleosl. *vraby* (dacor. < *vrabie*, cu variantele *vrăbete*, *vrebete*, *brăba* *brebete*, etc., cf. Tiktin, *Dict. rom.-germ.*, 1773), din mai vechiu **hrabeu*, care, cu epenteza lui *a*, a ajuns *harabeu*. Tot acì trebuie să aparțină și *carabeu* « ciocănitoare, gheonoaie » Dal. Nu se știe dacă *harhabel* pe care îl înregistrează Dal. (p. 108) necomplet, ține tot de *harabeu*.

Acì trebuie să menționez că forma *vrabčịu* dată de Dal. cu acelaș înțeles, de și ține de aceeaș tulpină, este împrumut mai nou din bulg. *vrabče*.

m : sonans

§ 127. În graiul Românilor din sud și la o parte dintre cei dela nord, însă originari din sud — cum sunt Românii din ținutul Veria — avem un *m* sonans la începutul cuvintelor, din cauza sincopei vocalei următoare: *mcari* (mcare) dela măcare (mîcare): ind. prez. mîc (măc), mîtsĭ (mătsĭ), mîcă (măcă) *mcăm* (pentru mîcăm, măcăm), *mcatsĭ* (pentru mîcatsĭ, măcatsĭ), mîcă (măcă). Tot așà imperf. *mcam*, *mcaĭ*, *mca*, *mcam*, *mcatsĭ*, *mca* « măncam, mâncai, etc.»; *mtriri* (mtrire) « privire »: *mtrescu mtrešti*, *mtrẹašte* etc., la toate timpurile și modurile, alături de forma normală mutrescu (măntrescu); *mnată* (pentru mînată, mănată) « mână plină, conținutul unei mâni » Dal., *ml'itsă* (pentru mul'tsă) « molie »; *mšat* (pentru mušat) « frumos » Dal., etc.

Acest *m* sonans se întâlnește la toți Aromânii, când rezultă din IN latin ca prefix sau prepozițiune: *mbet*, « îmbât » *mbun*, *mpartu*, *mpatur* etc.: *m pade* (pentru în pade) « jos » *m Pole* în Constantinopole », etc.

m : *ń*

§ 128. Accentuat: *ńare* și *ńere* « miere » Dan. 138/13; *ńercurĭ* « miercuri » Uc. 68/8; *ńatsă* « febră tifoidă » Dan. 146/17, cu originea nelămurită. Derivația lui din IGNĬTIA dela IGNIS este imposibilă și din cauza lui *i* (scurt) care trebuia să dea *e* închis, dinaintea căruia *m* n'ar mai fi putut fi palatalizat; *ńergu* « merg » Dan. 122/5; *avem ńarsă* « am mers » Cod. Dim. 47/5; *ńicu* « mic » Cav. 617 cf. Dan. 155/22; *ńicuzu*, Uc. 69/8; *ńil'e* « mie » Dan. 181/34; *ńil'ĭ di nil'ĭ*, Cod. Dim. 27/11; *luńină* « lumină » Uc. 61/1, 79/21; *dińicu* « dumic » Dan. 154/21, etc.

Aci aparține și forma *asńură* « zmeură », dată de Mih.: *Cuk'ilamea ńarse t- asńură* « tineretul merse la smeură », deși originea lui este neclară (cf. gr. σμέουρον, neexplicat până acum).

Neaccentuat: *ńiridzŭ* « adăpostesc vitele (oile) în timpul căldurilor mari de după amiazi la umbră ». Cuvântul se întrebuințează, de obiceiu, sub forma: *amiridzŭ* (cu m păstrat) cf. Dal. Forma cu *m*: *ń* se atestă în Lumina VI nr. 4, p. 11: *Oile ŝ-aveà băgată su aumbră s-ńiridză* « oile se culcaseră la umbră să se adăpostească »; *ńišuredzŭ* « micșorez » (și « ușurez ») Cod. Dim. 15b/17; *ńicšor* « micuț » Dal. (la Cav. *ńicšoru* « ușor » 259), din care avem: *ńicšuredzŭ* « micșorez » Dal., Mih.; *ńicuzan* « micuț » din care avem *ńicuzancu*, Dal., înfine *ńicuzot* și *ńiczot*, id. Dal.; *ńirare* « mirare, uimire » atestat pretutindeni, etc. Aci aparțin și formele alterate cu *i* flexionar: *pońĭ* pl. de la pom etc.; *dorńi* dela dormu, etc.; *blăsteńĭ* dela blăstem; *cl'eńĭ* dela cl'em, etc.

În elementele străine: *zńie* « pagubă, pierdere » gr. ζημία, Dan. 126/7, 144/16; *zńisescu* « păgubesc, pierd » gr. ζημίωσα aor. lui ζημιόνω, id. În limba greacă avem și pronunțarea cu *y* palatalizat (cf. Kretschmer, Der lesb. Dial. 156). În aromână cuvântul cu *m*: *ń* este general, așà încât forma alterată din limba greacă poate să fie ulterioară; *afurńie* « pricină » gr. αφορμή, Uc. 67/5; *urńie* « deșert » (gr. ἐρμία) *măvruńat* « oacheș » gr. μαυρομμάτης « cu ochi negri », alături de *mavrumat* (cu m păstrat) la Dal.; *uńize* « chip, asemănare », atestat numai la Uc. 91/40, derivat dintr'o formă necunoscută, dar care stă în legătură cu ὁμοιάζει « seamănă » dela ὁμοιάζω < arom. *umdzescu* (despre care vezi mai jos); *ńilă* « milă » Uc.81/26, Lit. Pop. 578 din paleosl. milŭ; *ńiluescu* « miluesc » Cod. Dim. 27b/11, cf. 12/12, 25/13, etc.; *čuruńidă* « cărămidă » Cav. 403, Cod. Dim. 111/13. cf. 80/11. În aceste elemente *ń* pentru *m* mai ales în flexiune: *k'il'ińĭ* (sg. kilim, Basme, 641/3, etc.

§ 129. Un singur cuvânt de origine latină cu *m* nealterat este *merdu* <MĔRDA, -AM dat pentru întâia dată de Mih. cu înțelesul « excremente »: *mîncă merdu*, fig. « spune minciuni ». În Albania cuvântul, după informațiunile mele, nu este cunoscut; deasemenea nici la Românii din Ohrida, de unde erà originar Mihăileanu. Acelaș cuvânt este atestat și la Dal., dar acesta, după o comunicare verbală făcută la Doliani,

lângă Veria, l-a luat din dicționarul lui Mih.; acelaș lucru a făcut și Nic., care îl înregistrează. Păstrarea lui *m* se arată cu atât mai suspectă, cu cât apare ca *ń* în *dizńirdare* cu ind. prez. *dizńerdu* « desmied », cu toate derivatele: dizńirdat, nidizńirdat, dizńirdăčune etc., dacă etimologia cuvântului din DĬSMĔRDO, -ARE ar fi cea adevărată. În schimb, mi se spune că la bătrânii din Bitolia, înjurătura *merde* « excrement » altă-dată a fost întrebuințată des.

Alături de forma normală *ańeŭ*, *amẹa* < MĔUS, MEA se întâlnește foarte des și (*a*)*meŭ* (cu m păstrat), (*a*)*mel* pl. (a)meĭ, amel′ (pentru (*a*)*ńeĭ*, *ańel′*), în cazurile oblice: *amiúĭ* (pentru ańiúĭ), *amilúĭ amiór*, *ameór*, etc. (vezi citatele la § 168). Formele cu *m* sunt mai nouă și s'au născut sub influența lui mẹa.

ń : *n*

§ 179[a]. Depalatalizarea se arată în graiul Românilor din Olimp: *nedzu* (pentru ńedzŭ) « miez », *nile* (pentru ńil′e), *nilă* (pentru ńilă); *dultseńĭ* (pentru dultseńĭ) « dulcețuri » etc. etc. Weigand, O.W., 41.

m : *n*

§ 130. Avem mai întâiu în *furnică*, Dan. 126/7, alături de *fuṙică* (în Albania) Mih. și *furigă*, Basme gl., Dal. cu toate derivatele, care se întâlnește în toate dialectele și în care Sextil Pușcariu (Zur Rekonstruktion des Urrumän. 38) vede un fenomen de disimilare, din cauza labialei precedente. Această părere este primită și de W. Meyer-Lübke (Dacoromania II, 2; vezi și Rev. Ist. VII 85); *vătănare* (oricare ar fi originea cuvântului, cf. Candrea, Cons. 59), alături de forma mai răspândită vătămare. Citate pentru forma cu n: *si o vatun* « să o ucid » Cod. Dim. 107b/13; *vătănă* « ucise » ib. 21/20; *voĭ si-l vatănă* « vreau să-l ucidă » ib. 72b/16, cf. Basme gl., Mih.; *blastin* pentru forma obișnuită blastim, atestată în Cod. Dim.: *s-vă blăstinatsă* « să vă blestemați » 11b/26; *cătărasitsă și blăstinatsă* 94b/24; substantivat: *blăstinatsăl′ĭ* « blestemații » 95/2. În amândouă cuvintele avem acelaș caz de disimilare îndepărtată ca la furnică; *undzescu* (aundzescu, Gopeși; în Muloviște și în Albania: unzescu), alături de forma mai puțin obișnuită (cel puțin la nord) umdzescu « seamăn », la pers. 3 sg. ind. prez. *undzẹaşte* « se cuvine, se cade » din gr. ὁμοιάζω idem: *unzẹaşte* « se cuvine » Uc. 79/24. Pentru formele de azi cu n cf. Basme gl., Obed. Texte, Dal. La Dan. avem *umzịescu*, 178/33. ; *sunsọară* (pentru sumsọară), întrebuințat în Băiasa, Weigand, Ar., II, 256; În fine mai avem cuvântul *bučin* (pentru *bučum*) « buștean, buturugă » atestat în Gr. B. I nr. 2, p. 27. În forma *pl′antsă* pentru plẹamnitsă, atestat la Dan. 173/30 din bulg. *plěvinica* avem *n* pentru *mn*.

m : *v*

§ 131. Apare numai în *clivîtîręaųă* « viță de vie care face boltă » Dal., la Nic. atestat și sub forma climîtîręaųă și climîtîrγęaųă din gr. *κληματαριά* idem.

m : *p*

§ 132. Se arată în unica formă relevată de Weigand (O.W. 38) *psatŭ* pentru cuvântul obișnuit în tot dialectul aromân: mušatŭ, măšatŭ, mšatŭ. Explicația rămâne aceeaș pe care a dat-o Weigand: din *mšatŭ* pronunțat *msat* am avut *mpsatŭ*, din care apoi a rămas *psatŭ*. ; tot așà *psęată* (pentru mšęată — mušată) p. 36; În timpul din urmă tot Weigand a încercat să aducă o apropiere, ca chestie de evoluție fonetică, între forma alb. *psat* (în graiul din Ljaberia pentru fshat) și arom. *psat* (mušat), socotindu-o pentru Aromâni ca o influență albaneză, mai ales că Aromânii din Olimp, pe vremuri, ar fi locuit aproape de ținutul Liaberia (Balkan-Archiv, I, VI). În contra acestei păreri s'ar puteà obiectà că, dacă știm sigur că Aromânii din Olimp sunt originari din Pind, în schimb, n'avem nici o dovadă că ei s'ar fi coborît tocmai din ținutul albanez. Deaceea fenomenul trebue privit ca ceva local. Mai ales că el lipsește din graiul Fărșeroților din apropierea Liaberiei.

m : *b*

§ 133. Apare numai în cuvântul de origine slavă: *bręană* « mreană » din bg. *mrena* cyprinus barbus. În ce privește forma *brescu* « mă uit, privesc », întrebuințată la sud, nu poate veni din mutrescu — mrescu — brescu, deoarece amândouă formele există la aceeaș vorbitori, ci din alb. *mbroj* (mbroi) « păzesc, iau seama, observ », despre care vezi mai pe larg Rev. Fil. II, 105—106.

mn : *n*

§ 133[a]. Se întâlnește în *tunărets* « de toamnă »: *caš tunărets* « brânză de toamnă » (cf. Românii Nomazi, 47). Acì *n* pentru *mn* se arată înainte de accent.

mn păstrat

§ 134. Grupul *mn* din cuvântul *scamnu*, Cav. 325, 875, Dan. 143/16, Uc. 93/46 nu trece în *un* ca în dialectul dacoromân: scaun, daună, etc.

mn : *m*

§ 135. Apare în graiul Fărșeroților numai în câteva cuvinte: *lęami* (lęamne); *dom* (domnu): *z-dusi la dom-su* « s'a dus la stăpânul-său; »

nă primăm « ne plimbăm » dela *primu* pentru primnu; *stamă* (stamnă) « urcior mare »: *no-ari apă tu stamă* « nu este apă în urcior » (Fărşeroţii, p. 198).

La ceilalţi Aromâni avem verbul *duml'ertu* « mă rog pentru iertarea păcatelor cuiva » (din doamne şi l'artă) cf. § 307.

m : —

§ 135 [a]. La Grămustenii din Bulgaria avem forma *cupăr* pentru cumpăr, cum se aude pretutindeni la Aromâni. Căderea lui *m* se explică din formele accentuate pe terminaţiune (Weigand, Jahresb. XIII, 70). *ancupăru*, Mih. şi la Fărşeroţi. Dintre elementele străine în *lubrisit* (pentru lumbrisit, iar acesta din lămbrisit) « luminat » Cod. Dim. 25/16, 25b/1, 3; cf. § 25.

Observaţiune. Din expunerile făcute până aci asupra acestui capitol, rezultă că dialectul aromân, la tratarea labialelor, se înfăţişează sub un alt aspect decât celelalte dialecte româneşti: în vreme ce în dialectele dacoromân, meglenoromân şi istroromân fenomenul se prezintă numai parţial, la Aromâni, din contră, el este general. Acest nou aspect particular a făcut pe O. Densusianu să atribue fenomenului o importanţă deosebită pentru originea dialectelor. Alterarea labialelor fiind « d'origine méridionale spécialement macédo-roumaine » (Hist. dela langue roum., I, 314), care s'a răspândit la Dacoromâni şi Meglenoromâni, rezultă că aromâna trebuie să reprezinte româna primitivă: « le macédo-roumain doit représenter le roumain primitif » (320). Această română primitivă, vorbită la început de Macedoneni, s'a format în sudul iliric în apropiere de limba albaneză « dans le voisinage de l'albanais, par suite de la fusion du latin avec de l'illyrien » (320). Însă centrul ei din primele veacuri ale evului mediu a trebuit să fie mai la nord aproape de munţii Balcani şi Dunăre: « Il est donc certain que les Macédo-roumains se trouvaient autrefois ailleurs et notamment plus au nord, près des Balkans et du Danube » (322). Necesitatea acestei deplasări O. Densusianu şi-o explică mai întâiu din pricina lipsei elementelor vechi greceşti în aromână, după aceea din prezenţa numelor locale în vestul Bulgariei, locuite în veacurile de mijloc, după autor, numai de Aromâni, căci « L'existence d'un élément macédo-roumain ancien, sans doute assez considérable dans les villes et les villages bulgares, est confirmée aussi par un nom comme *Vlaška Mahla* (« faubourg des Roumains ») qui est donné à un quartier d'Adžar, et par l'emploi à Koprištica et Panagjurište, des noms de personnes *Njagul*, *Dragul*, *Iancula*, *Radul* . . . » (322), şi, înfine, din pricina lipsei numelor locale aromâneşti, cu caracter mai vechiu, în Tesalia şi Epir.

Odată aduşi Aromânii din sudul iliric la nord între Dunăre şi Balcani « entre le Danube et les Balkans » (325), contactul între ei şi Dacoromâni erà foarte uşor. Densusianu crede că acest contact a fost intensificat prin migraţiunile Aromânilor, care au ţinut din sec. VII până în sec. XIII (327, 328), deşi recunoaşte că ele nu se atestă prin nici o mărturie istorică (326). Urmele acestor migraţiuni aromâneşti la miazănoapte de Dunăre, Densusianu le vede azi în rostirea alterată a labialelor la aproape trei sferturi din Dacoromâni ca şi într'o seamă de alte particularităţi, pe care autorul le înşiră la p. 329 urm.

În urma monografiilor amănunţite care s'au publicat după apariţia lucrării lui O. Densusianu în fiecare dialect (Th. Capidan, Meglenoromânii, I; Sextil Puşcariu, Istroromânii, II), şi a studiilor de specialitate care s'au făcut asupra acestei chestiuni în legătură cu probleme de interes mai general (Sextil Puşcariu, Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, 33 urm. şi mai ales 51 urm.; W. Meyer-Lübke, Palatalizarea labialelor în Dacoromania, II, 1—19; Th. Capidan, Aromânismele în dialectul dacoromân, publicat în Junimea Literară, XIV (1925), 275—291; Alexandre Rosetti, Recherches sur la Phonétique du roumain au XVI-e siècle, 111—134, dar mai ales pp. 123, 129 şi 133 urm.; Al. Procopovici în Revista Filologică, II, 175—207, Dacoromania, VI, 395—422), s'au adus atâtea contribuţii preţioase la lămurirea chestiunilor de amănunt, încât nimănui nu i-ar mai fi greu astăzi să combată ideile unei teorii de lingvistică impresionistă, în care O. Densusianu, plecând dela dublul tratament al labialelor, a încercat să ne înfăţişeze imaginea interdependenţii dialectale.

De sigur, nu mă voiu apucà aici să combat ideile lui O. Densusianu cu privire la originea aromânească a labialelor alterate din dialectul dacoromân. În privinţa aceasta dovezile aduse de Sextil Puşcariu în studiul citat sânt atât de hotărîtoare încât orice discuţie asupra acestui punct pare zadarnică. Aici, punându-mă de partea lui Al. Philippide şi Al. Rosetti (Recherches, 134), socotesc că n'ar fi nici un motiv de ordin lingvistic care să ne împiedece a admite că fenomenul palatalizării s'ar fi putut produce în fiecare dialect aparte. Dar admiţând că acest fenomen s'a arătat încă pe când toţi Românii nu erau despărţiţi în populaţiunile actuale, el ar fi putut să apară în regiunile îndepărtate una de alta, cum ar fi nordul Daciei şi sudul Dunării. În contactul pe care strămoşii Aromânilor l-au avut cu Dacoromânii, s'ar fi putut ca ei, acolo unde nu existau labiale alterate, să fi introdus rostirea lor cu labialele alterate. Însă cazul acesta nu puteà fi atât de general, încât toţi Dacoromânii de mai târziu să rostească labialele alterate numai sub înrâurirea puţinilor Aromâni cari se vor fi rătăcit la nordul Dunării. Deaceea idea despre apariţia acestui fenomen în regiuni deosebite din domeniul ocupat odată de

strămoșii Românilor este aceea care se apropie cel mai mult de adevăr.

În ce privește vechimea palatalizării labialelor în aromână, avem acum forma *Tsintsiluk'ĭ* despre care s'a vorbit la p. 142. Plecând dela această dovadă ca și dela faptul că în aromână lipsesc formele recunoscute de Lambrior ca intermediare: *bg'*, *pk'* etc., alterarea labialelor trebuie pusă înainte de sec. X și nu după, cum crede Al. Rosetti (Recherches, 134). Cam în ce veac înainte de sec. X, aceasta nu se poate ști. Eu nu sânt pentru o vechime prea mare, deoarece fenomenul ar fi putut apare local și după despărțirea Aromânilor de Dacoromâni. Această despărțire nu poate fi de sigur fixată în cursul sec. VI cum crede Al. Philippide (Orig. Rom., II, 227). Dacă, după Al. Philippide, Slavii au venit în contact cu Românii în sec. V sau VI (Orig. Rom., I, 32), și, după cum am încercat să arăt în studiul meu « Elementul slav în dialectul aromân », atât Aromânii cât și Dacoromânii au primit în graiu dela Slavi un număr de cuvinte paleoslave comune, atunci epoca de despărțire între Aromâni și Dacoromâni ar urmà să fie pusă după sec. al VIII-lea și chiar al IX-lea. Dela această dată Aromânii au mai stat în contact încă multă vreme cu strămoșii Meglenoromânilor, până când s'au despărțit de aceștia. Nici Al. Philippide nu crede că Meglenoromânii au fost Dacoromâni. Vorbind despre rostirea lui *c* + *e*, *i* și *g* + *e*, *i* ca *tse*, *tsi* și *dze* (*ze*), *dzi* (*zi*) din aromâna, spune că « singur numai acest fapt ar fi îndestulător pentru a hotărî că meglenitul este un subdialect al macedoromânului » (Orig. Rom., I, 229).

Revenind la soarta labialelor, eu cred cu Al. Procopovici (Dacoromania, VI, 411) că și la Meglenoromâni palatalizarea labialelor, acolo unde există, nu poate fi prea nouă cum admite Rosetti (Recherches, 133). Forme intermediare ca în dacoromână cu *pk'*, *bg'* etc. nu există. Iar o influență nouă din partea Aromânilor, în măsura arătată în studiul Meglenoromânii I, este exclusă. Oricare ar fi originea dublei apariții a labialelor în dialectul meglenoromân, sub influența dialectului dacoromân sau pe bază de depalatalizare, idee sugerată de W. Meyer-Lübke (Dacoromania II, 7, 8, 9) și desvoltată de Al. Procopovici (Dacoromania VI, 417 urm.), trebuie să recunoaștem că Meglenoromânii, la început, țineau de populațiunea românească care alterà labialele, cum erau Aromânii.

În ce privește acum deplasarea elementului aromânesc dincolo de Balcani, de unde fenomenul palatalizării labialelor puteà fi transmis la nord de Dunăre, aceasta nu se mai poate susțineà pe baza argumentelor aduse de O. Densusianu. Mai întâiu, urme de toponomastică românească arată că n'ar fi exclus faptul ca primele rădăcini ale românismului balcanic să existe în Epir și Tesalia (vezi p.27). Al doilea, Aromânii medievali, prin ocupația lor cu păstoritul, erau atât de răspândiți încât ar fi temerar să-i localizăm într'o

regiune unde știm că ar fi putut existà și strămoși de-ai Dacoromânilor. Înfine, fizionomia toponomasticei românești din Vestul Bulgariei, relevată de Const. Jirecek și mai în urmă de Weigand, pledează mai mult pentru existența unei populațiuni românești care nu erà aromânească, iar acel *Vlaška Mahla*, relevat de O. Densusianu, nu spune nimic pentru prezența anume a Aromânilor în acea mahalà, din cauză că poate să fie nou. În afară de aceasta, Bulgarii, când desemnează ceva cu caracter românesc, nu fac deosebire între Dacoromâni și Aromâni: *Vlaška Mahla* ar puteà însemnà o mahalà locuită de Dacoromâni, Aromâni sau chiar de Meglenoromâni și Istroromâni.

DENTALE

t : *ts*

§ 136. Alterarea lui *t* în *ts* se arată în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân, când după t urmează ĕ ī, i̯ și i flexionar:

cătsăl < CATĔLLUS, -UM Basme 366/34, *ntsăleg* (antsăleg) < INTĔLLIGO, -ĔRE (întrebuințat în Siracu), «disting, deosebesc»: *nu ntsăleg de-a-largu* «je ne distingue pas de loin»; *are ocl'u bun, ntseleadze de-a-largu* «il a un bon oeil, il distingue les objets de loin»; *tsas* (pentru tsăs), *tsaši* (pentru tsăși) prin analogie după tsase (din tsease) cf. Dan. 145/17; — *cătsînu* și *catsănu* < CATĪNUS, -UM «strachină, farfurie» Cav. 900, *cutsît* și *cutsutu*, Cav. 598, Dan. 155/22; — *matsă* < MATIA: *mațăle*, Uc. 83/38; *matsile*, Dan. 167/27; *Martsu* < MARTIUS «luna Martie» Cod. Dim. 36b/17, Weigand, O. W., 28 dă *negots*; — *cărtsî* (pl. dela carte), *frats* (frate), *muntsî* (munte), *părtsî* (parte) etc.; *alumtsî* (alumtu) «lupți», *caftsî* (caftu) «cauți», *portsî* (portu) «porți», etc. Alterarea lui *t* de *i* flexionar se arată și în elementele străine: *drăgats* (pl. dela dragat) «păzitor», *profits* (pl. dela profit) «profet», etc. În elementele slave: *aruputsăscu* din paleosl. *rŭpŭtati* (Elem. sl. în arom., gl.).

La verbe *tse* pentru *t* se arată o singură dată numai la *mparts* (pentru mpartu, singura formă cunoscută de toți Românii), din ÎMPARTIO, -IRE. Weigand, Ar. II, 172.

§ 137. Într'o serie de cuvinte trecerea lui *t* în *ts* se arată, când după *t* urmează alte vocale decât cele arătate mai sus, și chiar consoane. Sextil Pușcariu, care a relevat acest fenomen și pentru dialectul dacoromân (cf. Conv. Lit. XXXIX 63, mai în urmă Dacoromania I, 392), îl atribue unui «hiperzel» al vorbitorului de a distinge pluralul de singular. Întrucât fenomenul se arată și la pers. 2 sg. ind. prez. dela unele verbe, cred că și aci trebuie văzut grija vorbitorului de a distinge mai bine o persoană de alta:

ehtsră și *ehtsîr* plur. dela ehtru, *ehtri* (întrebuințat mai rar) < gr. ἐχθρός « vrăjmaș »: *Nă scapă noĭ de ehtsrăl'ĭ anoštri* « ne scapă pe noi de vrăjmașii noștri, Uc. 101/56; *yatsrî* și (la nord) *yatsărĭ* plur. dela yatru « medic » gr. γιατρός (cu plur. regulat yatri, însă întrebuințat rar) cf. Basme 349/17, Flambura I nr. 6—7, p. 14; *utsră* și *utsrî* (articulat utsărl'i, utsîrl'i) dela utre (cu plur. regulat utri: *treĭ utri cu apă*, Basme 379/28) < UTER, -TREM «burduf de piele de țap în care se păstrează vin sau untdelemn » *treĭ utsră mplińĭ* « trei burdufi împlini » Basme 379/9 cf. 311; *k'etsărĭ* (k'etsîrĭ, k'etsurĭ) plur. dela k'atră (cu plur. regulat k'etre, k'etri) « piatră » Dan. 81/10, 84/10, Lumina II, 180 și pretutindeni, *k'etsirĭ* Dan. 121/4.

Dela vorbe: *vatsîńĭ* și *vatsăńĭ* pers. 2 sg. ind. prez. dela vatăm (vatăn) « ucid, omor »: *s-u vatsîńĭ feata* « să o ucizi pe fată » Basme 196/22-23, cf. 269/17; Penins. Balc. V, nr. 3—4, p. 56; *intsră* și *intsri* (întrebuințat la nord) pers. 2 sg. ind. prez. dela intru; *scutsărĭ* (pentru scuturĭ) auzit în Bitolia.

Observațiune. Privitor la epoca alterării lui *t* în *ts*, pentru care am crezut că este mai veche decât palatalizarea lui *c* în *ts*, plecând, de sigur, dela efectul deosebit pe care l-a avut asupra timbrului vocalei următoare: *tsină* < CENA, însă *tsîn* < TENEO (Megleno-românii, I, 131), A. Rosetti, ținând seamă de faptul că alterarea guturalelor s'a produs mai de timpuriu decât aceea a dentalelor, susține că *t* : *ts* este mai nou (Recherches sur la Phonétique du Roumain au XVI-e siècle, 109). Ținând seamă de evoluția elementului latin din limba albaneză și de unele fenomene chiar din limba română, cred că această alterare pentru romanitatea orientală n'a fost așà de timpurie.

ts : *s*

§ 138. Această pronunțare a lui *ts* ca *s* se arată la pluralul articulat dela substantive și adjective, la pronumele personal sub forma conjunctă, la pers. 5 dela imperativ și la alte câteva cuvinte:

ńisl'i (pentru ńitsl'i) dela ńic « mic » Dan. 160; *ńislor* « micilor » Uc. 67/5; *nasl'i* (pentru natsl'i) de nat. « prunc » Cod. Dim. 87b/12; *musl'i* (pentru mutsl'i) dela muts (cu sing. mucă la Cav. 647) Dan. 172/30; *prosl'i* (pentru protsl'i) dela prot, gr. πρῶτος « întâiu »: *cama prosl'i*, Cod. Dim. 24/11; *ğudeslu* pentru ğudetslu (ib. 41/7, cf. 27/14, 17, 26/14, 25; *a ğudisluĭ* 25b/24; *ğudisluį*, ib. 25b/13; *surpasl'i* (pentru surpatsl'i) de la surpat, Uc. 95/48; *tuĭasl'i* (pentru turatsl'i, turnatsl'i) dela turnat, Uc. 95/49; *šoarisl'i* (pentru șoaritsl'i) dela șoaric, Dan. 168/27; *mušătesle* (pentru mušătetsle) dela mušăteatsă « frumusețe » Cod. Dim. 11b/19; *milesle* (pentru miletsle) dela milete (turc. milet) « neam » ib. 71b/3. La verbe: *arapes-me* (pentru arapets-me) dela arap « răpesc » Cod. Dim. 113/15; *lăsas-me* (pentru lăsats-me) ib. 33b/12; *ascăpas-me*

(pentru scăpats-me) ib. 113/15; *s-fatsis* « să faceți » ib. 20/12; *fudzis de aŭatse* « fugiți de aici » ib. 95/5. — La pronume: *se-s h'ibă* « să-ți fie » Uc. 77/2; *se-s fatsĭ* « să-ți faci » ib. 91/14 etc. (vezi despre acelaș fenomen și în dialectul meglenit, Meglenoromânii I, 129) — *psîn* și *psînac* « puțin, puțintel » Flambura I, nr. 5, p. 7; *salpă* pentru forma obișnuită tsalpă, Cav. 994 « urdoare ».

Observațiune. Între cuvintele albaneze care ar arătà un *s* pentru *ts* este *dis(ă)* « jumătate »: *dis di mer* « jumătate de măr », *disă prună* « jumătate de prună », pe care Philippide (Orig. Rom. II, 183) încearcă să-l aplice dintr'un alb. *dźüs* < *g'üs, ceeace este cu desăvârșire imposibil. În Dacoromania IV, 1551 am arătat că cuvântul vine tot din alb. însă din *dsa* provenit din *di-sa* (așà se pronunță la Toschi, cf. Pekmezi, Gramm. der Alb. Spr. 148) rostit și *ditsa*, cu înțelesul « o parte, o leacă ». În forma aromână s'ar puteà să avem cuvântul tosc.

nt : *nd*

§ 139. În graiul Românilor din sud sub influența limbii grecești, *t* precedat de *n* se pronunță, ca d: *acuprimindu* (acupirimentu) « acoperământ »; *alandu* (alantu) « celălalt »; *amindu* — *amindari* (amintu — amintare) « câștig »; *andăvălire* (antăvălire) « tăvălire »; *andreilea* « al treilea »; *andiriŭ* (antiriŭ) « anteriu »; *cîndic* (cîntic) « cântec »; *pîndică* (păntică) « pântece »; *pîndicos*, *pîndicuše*; *părindi* (părinte); *părindesc* (părintesc); *mundrescu* — *mundriri* (muntrescu) « mă uit »; *mundi* (munti, munte); *mundiš* (muntiš); *ndreg* (ntreg) « întreg »; *ndribari* (ntribari) « întrebare » etc. Toate citatele sânt luate din dicționarul lui Dal.

nt : *n*

§ 140. Avem numai în cuvântul *firminare* Dal., din *firmindare și acesta din firmintare (atestat la Dal., Basme gl., Mih.) pentru frimintare (ib.), care, cu pierderea lui *n*, a dat frimitare, Cav. 226 < FRAGMENTO -ARE (S. Pușcariu, Zeitschr. f. rom. Phil. XXXII, 233). Formele fărmintare (fărmitare) din *frămintare sânt uzuale în graiul Românilor din nord, cf. Mih.

nts : *ndz*

§ 141. În graiul Românilor din sud după cum *nt* trece în *nd*, tot așa *nts* în *ndz*: *ndzercl'u* pentru ntsercl'u, derivat din tsercl'u < CIRC(U)LUS, -UM sau direct din *IN-CIRC(U)LO, -ARE « încercuesc » Dal.; *ndzirneari* pentru ntsirneari (ntsirnare) « cernere » Dal.; *sufrîndzeaŭă* pentru sufrîntseaŭă « sprânceană » Dal.; *ndzap* (pentru ntsap); *ndzîpătură* (ntsăpătură) « înțepătură, intrigă »; *mindzăl'ă* (pentru forma obișnuită minutsîl'e) « măruntișuri » ib.; *palandză* (pentru palantsă,

balantsă) ib.; *ndzernu* « negru, nefericit, nenorocit » din bg. *cerno* ib., cf. și Flambura I, nr. 1, p. 14.

Tot acì țin *culẹandză* (pentru culẹantsă din culẹanitsă < bulg. kolenica) « boală la oi », Românii Nomazi, 172. Cuvântul *malafrandză* « blenoragie, prin ext. orice boală venerică » este din gr. *μαλαφράντσα* « Syphilis », ital. *mal franceze* (G. Meyer, Ngr. St., IV, 47).

mts : *mdz*

§ 142. Apare numai în cuvântul *ğumcă* « umflătură la mână, la corp » cu pl. *ğumdzi* pentru ğumtse (cf. bulg. ğumka, id).

t : *g′* (*k′*)

§ 143. Apare numai în câteva cuvinte, și, întrucât în toate cazurile în care se ivește această rostire, *t* este precedat de *n*, la bază trebuie să vedem un *k′* care, numai din cauza sunetului nazal, a ajuns la *g′*:

pung′ịa (pentru puntẹa): *Trîšĭ la pung′ịa* (scris în text: punghia) *di Sturnare* « până la puntea dela Sturnare » Lit. Pop. 893/19; *pumph′ă*, Weigand, OW., 60

frung′ịa (pentru frîmtẹa) Dal. sub cuvântul « frîmti » frunte, la sfârșit, adaugă « Mai e și forma *frunghịa* ». Nicolaidi, în dicționarul său, sub « frîmpte » mai adaugă și forma *frîmph′e*; această formă este dată și de Weigand: *frămph′ă*, OW., 34: *aĭ nă frămph′ă* « ai o frunte » ib. 30.

aynang′a « în față, vis-à-vis » din gr. *ἀγνάντια* Dal. Cuvântul se pronunță și *agnandẹa*.

pruscuk′escu alături de forma tot atât de răspândită *pruscutescu* « stropesc ». Cuvântul vine dela *proscut* strop, iar acesta stă în legătură cu bulg. *prŭskam* « stropesc ». Citate pentru amândouă formele în Basme gl. În *pruscuk′escu* avem *k′* păstrat, din cauză că *t* nu erà precedat de un sunet nazal.

Cu privire la *t*: *k′* Weigand spune: « Ich hörte erzählen, dass man in Samarina unbetontes te wie k′e aussprechen solle, also « frate » wie « frak′e », « punte » wie « puńg′e ». Ob das seine Richtigkeit hat, vermag ich nicht zu sagen, da ich selbst auf meiner letzten Reise nicht dort war, sondern die Lieder an anderen Orten niedergeschrieben habe. Dass ich einmal in Monastir von einem Aromunen die Ausprache prămătefk′e als Voc. von prămăteftu gehört habe, ist sicher » (Ar. II, p. 359).

Graiul din Bitolia și împrejurimi fiindu-mi prea bine cunoscut, n'am întâlnit rostirea *k′e* pentru *te*.

Observațiune. Această rostire particulară numai în câteva cuvinte ne reamintește fenomenul palatalizării dentalelor urmate de voc. *e*, *i*, *ị* din dialectul dacoromân (cf. Weigand în Jahresb., III, 208, VI, 17; Pușcariu, ib. IV, 255 etc). Ea poate fi o particularitate

locală cu o evoluție independentă, provenită din aceeaș rostire mai tare a dentalei cu articulație palatală. Reamintesc aci că acelaș fenomen se întâlnește și în dialectele grecești. După Kretschmer (Der lesb. Dial., 47 și 143) graiul din insula Lesbos arătà odată peste tot această particularitate. Astăzi, sub influența limbii literare, se observă o regresiune în centrele atinse mai mult de înrâurirea limbii dela orașe. Cu toate acestea, există încă multe localități în care se rostește *mak'* pentru *μάτι*, *mik'* pentru *μύτη*, *harki* pentru *χαρτί*, *purki* pentru *πορτί*, (dela *πόρτα*) « ușe mică » etc. și tot așà: *mag'il'* pentru *μαντῆλι*, *kagil'* pentru *καντῆλι*, etc. Această particularitate se arată și în alte regiuni. Dacă s'ar dovedi că ea există și în dialectele grecești din Epir, atunci, întrucât la Aromâni fenomenul se arată în graiul din sud, n'ar fi exclusă probabilitatea unei influențe grecești.

t : *d*

§ 144. Apare numai în două trei cuvinte:
361; *creaștidă* « creștet » Uc. 69/7, Cav. 454; *purdical'e* pentru purtucală « portocală » Basme 41/4; *sămbadă* (pentru sămbătă) cu *d* din *t* din cauza lui *b*. Weigand, II, 50; *Sumedru* (pentru Sumetru, care există) cu *d* din *t* neexplicat.

t : *c*

§ 144ª. La Grămostenii din Bulgaria (Jahresb. XIII, 70) avem *creaštic* pentru forma obișnuită creaštit « creștet ». Cauzele prefacerii lui *t* în *c* trebuie căutate în *t* precedent, sub influența asimilatoare a lui *c* inițial.

tl : *l*

§ 145. În graiul Românilor din Perivoli, în Pind, *t* dela sfârșitul cuvintelor nu se pronunță, ori de câte ori urmează articolul -lu, cu care se asimilează: *cutsut* însă art. *cutsulu* (pentru cutsullu) « cuțit »; *cucot* art. *cucolu* (pentru cucotlu) « cocoș »; *dragat* art. *dragalu* (pentru dragatlu) « păzitor »; avdel'at art. *avdel'alu* (pentru avdel'atlu) « locuitor din comuna Avdela din Pind » etc.
Această particularitate mi-a fost comunicată de Chr. Geagea, originar din Avdela, în prezent conferențiar la Cernăuți.

tn : *n*

§ 145ᵇ. Se arată în *tona* (pentru totna din totuna) « mereu, întotdeauna » Basme 371/29; *linitsă* (pentru litnitsă din letnitsă < bulg. *letnica*, cf. Elem. sl. în arom., gl.) « pește asemenea păstravului » Mih.

t : —

§ 146. În afară de cuvintele terminate în *-t*, care, în unire cu formele conjuncte dela pronumele posesiv, se pronunță ca și când nu s'ar terminà în *t*, ca: *ńipońu* (pentru nipot-ńu) « nepotu-meu », *ńipo-su* « nepotu-său » Cod. Dim. 109b/8; *bărba-ńu* « bărbatu-meu » Gr. B. I, 100 etc. etc., mai există verbul *pot*, care, în unele ținuturi, se rostește fără t: *ń-escu fe̯ată și nu pu̯o z-grescu* « sânt fată și nu pot să vorbesc (în Gopeș) », Lit. Pop. 840. *Nu va s-po s-u fac aistă* « nu o să pot să fac asta » Basme 73/12. Această lipsă de pronunțare a lui *t* se arată când el este și medial: *atsel tsi va s-po̯a* (pentru po̯ată) « acela care va puteà » (în Crușova) ib. 262/3; *aistă nu po̯a s-h'ibă* (pentru poate) « asta nu poate să fie » ib. 289/28 (în Crușova); *nu po̯a z-băne̯adză* « nu poate să trăiască » ib. 234/30.

ti̯ > č (ts)

§ 147. Apare în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân: *asperdičune* < EX-PERDITIONEM « stricăciune, perdițiune » Cod. Dim. 116/17; *frăčare* din frătsi̯oare în graiul din Mețova (Aminciu), comunicat de prof. V. Diamandi. Se întrebuințează numai în bocete; *măčucă* < MATEUCA, -AM, însă și *mătsucă* întrebuințat în sud și la Veria din gr. *ματσοῦκι*; *părtăčune* < PARTITIONEM « partea care ni se cuvine » ib. 101/18; *l'irtăčune* « iertăciune » Uc. 65/3; *urăčune*, Basme 413/20; *ncl'inăčune* « închinăciune » etc. etc. Despre forma *fečŭ* < FECI vezi § 158.

În graiul Românilor din Olimp avem *ts'* pentru *č*: *fits'or* (din fičor) (Weigand, OW. 52); *crîts'un* « crăciun » Nic., *ayismăts'i̯unu* pentru (a)γismačune « luna lui Septemvrie » Nic. etc.

nč : nğ

§ 148. În graiul Românilor din Pind, după cum *nt*, *nts* devin *nd*, *ndz* (cf. § 139, 141) tot așà *nč* atât în elementele latine cât și în cuvintele străine se pronunță *nğ*. Această particularitate nu este generală: *minğună* (minčună), *minğunos* (minčunos), *minğunami* « multe minciuni » Dal.; *nğinušari* « a se acoperì cu cenușă, a se încenușà » pentru nčinušari, derivat dela činuše, Dal. Tot așà în elementele străine: *nğerk'edz* (refl.) « mă acoper cu velința (cu čerga) » pentru nčerg'edzŭ, Dal.; *nğergat* (nčergat) « acoperit cu o čergă » ib.; *nğernu* (nčernu) « negru nefericit » din bg. *černo*, cf. Lit. Pop. 797; *nğornicari* (nčornicari) refl. « a se întunecà » Dal., derivat din *nğernu*, cu trecerea lui *e* în *o* (despre care vezi § 38); *nğupari* (nğupare) pentru nčupare, iar acesta din *nčipare* (cf. § 60, 2) Dal.; *nğupat* pentru nčupat « luat la bătaie » ib.; *nğulnari* « a începe să prindă viață, a se însănătoșì, a se fortificà, a se restabilì, a se întremà, a se voinicì » ib. este pentru *nčulnare*, iar acesta din

ncălnare—člănare (paleosl. članŭ « membru » care a dat în dacor. « ciolan »). Despre e: u vezi § 60, 2.

d : *dz*

§ 149. Alterarea lui *d* urmat de ĕ, ī i̯ și i flexionar se face în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân; în aromână s'a păstrat stadiul vechiu (dz), așà cum în dacoromână se întâlnește în limba veche și azi numai dialectal: *dzatse* < DĔCEM, Cav. 209, Uc. 69/9, Dan. 179/33; *dzadă* < DAEDA, -AM, Dan. 154/21, Cav. 197; *dumnidză*(*ŭ*) Cav. 316; *dzamă* « zeamă » Dan. 144/19; Weigand (O.-W. 52) dă un *dzău* < DĔUS, ca în dialectul dacor. pentru graiul Românilor din Olimp; — *dzîcu* < DICO « zic » Dan. 116/1, Uc. 89/9, Cod. Dim. 32/23; *dzînă* « zână »: *dzînele din Gobești*, Lit. Pop. 237/1; *dzî* « zi » în *astădzî* « astăzi », Uc. 35/16; *dzuă* pl. *dzîle* cf. Uc. 91/41, Cod. Dim. 30/3, Dan. 132/10; *madzăre* « mazăre » Lit. Pop., 926/18; *tărdzîu* adj. (în Siracu ca termen pastoral:) *estan oile suntu tărdzie*; despre existența cuvântului cf. și *ntardu* « târziu »; *urdzică* « urzică »; — *ordzu* < HORDEUM « orz » Cod. Dim. 16/17; *prîndzu* (prăndzu) < PRANDIUM « prânz » Uc. 89/39, 87/36; *amiridzŭ* < MERIDIO « adăpostesc la umbrar » Dal., cf. Basme gl.; *aradzăm* « reazim »: *aradzămă* « reazimă » Cod. Dim. 34/29; *arădzămată* « rezemată » ib. 111/5; *gurmadzŭ* (grumadzŭ) « grumaz» ib. 37/7; *spîndzur* « spânzur » Dan. 155/22, etc.

Forma *ded*, aoristul dela dau, petzru *dzădzī*, cum ar fi trebuit să avem din lat. *dĕdī*, rămâne încă neexplicată, cu toate încercările de lămurire pe care le dă Sextil Pușcariu în Dacoromania III, 390 nota. Dacă *d* pentru *dzi* din *-dī* s'ar puteà explicà prin analogie cu formele din celelalte persoane, *d* inițial pentru *dz* rămâne nelămurit.

În formele *dzeadzit* (pentru deadzit) Lumina II, 200, etc., *dzeadzir* pentru deadzir Nic. și *dzedzir*, Mih.; *dzidziros* (didziros) Flambura II nr. 4, p. 9 avem un fenomen de asimilare.

La cuvintele străine trecerea lui *d* în *dz* se arată numai când *d* este urmat de *i* flexionar: *afendzi* (pl. dela afendu) Cod. Dim. 73b/2; *livădz*(*ĭ*) (livade), *păradz*(*ĭ*) (pără), etc.

O adaptare la sunetul aromân arată: *dzare* « zori de zi, zare » din paleosl. *zarja* cf. Lit. Pop. 872, 845 cu derivatele: *andzărescu* « zăresc », Basme 203/13, 222/13, Lit. Pop. 769, 807, etc.; *andzărimi* « zărire » Dal.; *pădzescu* « păzesc » Dal. bg. *pazia*. În *arăspîndzăscu* pentru forma obișnuită arăspîndescu, Lit. Pop. 810 cf. Lumina IV 252, Basme 117/35, avem *dz* pentru *d* dela infinitiv prin analogie cu formele de origine latină. tot așà în *aludzăscu* « mă îmmoiu », derivat din sl. *arud*, pentru care vezi Elem. sl. în arom., gl.

dz : *z*

§ 150. Se arată regulat în graiul Românilor din 1. Muloviște și 2. Gopeș:

1. *zuă* « ziuă » Basme 235/32, 236/32, 237/9; *zălile* « zilele » 240/34; *zăsi* « zise » ib. 235/33, 236/36, 238/15; *zătsi* « zice » ib. 236/10, 238/4; *s-zătsim* « să zicem » 237/33; *căzù* 237/38; *căzură*, 236/20; *vizù* « văzù » 236/24; *vizură* « văzură » 239/1; *nivizut* « nevăzut » 239/8; *prînz*, 237/8; *prînzul*, 237/16; *să-ncălzască*, 237/25; *s-băneazâ* « să trăiască » 241/1; *zînă*, 238/20, 239/10; *avzătsĭ* « auziți » 240/11; *zamă* « zeamă » 240/16; *verzî* « verzi » 242/15.

2. *zăc* « zic » 419/12; *zătsĭ* « zici » 419/9; *zătse* « zice » 418/18; *s-zăcă* « să zică » 418/12; *vizură* « văzură » 418/19, 420/4; *zăle* « zile » 419/34; 420/19; *dišcl'zĭ* « deschizi » 420/18; *vizù* « văzu » 421/18, 27 etc.

În Vlaho-Clisura avem *ańurzescu* (pentru ańurdzescu): *s-o ańurzeascā* « să o miroase » Weigand, Ar., II, 4.

În restul dialectului aromân *z* pentru *dz* se arată atunci când după *dz* urmează o altă consoană, în special, la articularea numelor (cf. § 138): *ezl'i* (pl. dela ed « ied ») Dan. 119/3; *putrizl'i* (pl. dela putrid « putred »); *livăzle* (livade) « livezile »; *părazl'i* (pără) « paralele », etc.

Deasemenea forma *adzi* care este rară în graiul Aromânilor, căci în locul ei avem: astădz, astîndzî, asîndzî, (mai rar) *andzî* (Avdela,cf. Basme 348/15), la sud se aude: *azĭ* (Avdela) cf. Basme 51/9; (Veria) 86/15; *ază* ib. 20/15, 25/36; *az* (Avdela) ib. 313/28.

dn : n

§ 150a. Avem numai în graiul Românilor din sud în: *anăm* (din adnăm — adunăm); *anatsĭ* (adnatsĭ — adunatsĭ); tot așà la pers. 4, 5 dela perf. simplu: *anăm*, *anat*; dela întreg imperfectul: *anam*, *anaĭ*, *anà*, etc. pentru adnam — adunam, etc.; dela part. trecut *anat* (adnat — adunat), etc. Cf. Basme, gl. 510. Pentru *anară* (adunară) vezi și Weigand, Ar., II, 260.

d : t

§ 151. Se arată parțial numai în câteva cuvinte:

salbit « gălbuiu » pentru salbid < EXALBIDUS -A, -UM. Pușcariu, Etym. Wb. 1521: *Moĭ liliče galbină, tsi aĭ boęa salbită* « tu floare galbenă, ce ai coloarea gălbue » Lumina III 163. Weigand dă și *sărpit* « fără să precizeze bine înțelesul. Prezența lui *r* pentru *l* arată că avem a face cu alb. *θarpët* « acido acerbo » (Jung, *Fialuar* 163) sau cu contaminarea lui salbid cu sarpit; în orice caz *ă* pentru *a* din sarpit rămâne neexplicat.

lîndzit (lăndzit) < LANGIDUS « bolnav » atestat pretutindeni.

limpit (la nord, alături de forma regulată limpid și limbid) « limpede » Obed., Texte.

ng'etic pentru nk'edic, nk'ęadic « împiedec » (Siracu): *ng'iticats mulili* « mettez les entraves aux moulets ».

prudit « putred » din pudrit pentru putrid (Zagori) Weigand, Ar. II 361,

antrupăscu pentru andrupăscu (cf. Dal. andrupîri, andrupirari) refl. « mă reazim »: *se antrupă de fag* « s'a rezemat de fag » Flambura II nr. 3,

p. 8; *antrupătură* « reazim »: *Fără antrupătură* cf. Lumina V, 284. Cuvântul este acelaş cu *andǫapir* (bg. dopiram-se « mă reazăm ») andupirare — andrupirare.

Tot aci aparţine şi forma *tisagă* (pl. tisădzĭ) cf. Cav. 229, Mih., Dal. şi *disagă*, forma obişnuită în graiul din nord; disagă vine direct din gr. *δισάκκι* (pentru *βισσάκι* < BISACCIUM, cu substituirea lui vi- prin *δι-* cf. G. Meyer, Alb. St. III, 15), iar tisagă rămâne neexplicată. În ce priveşte formele *minduire* şi *mintuire* (aceasta din urmă întrebuinţată mai mult la sud, cf. Basme gl.), cuvântul de bază este *minduescu* « gândesc, cuget » din alb. *mëndoj* (cf. Dacoromania II, 538), iar *mintuescu*, influenţat de minte, deşi acesta există şi sub forma *minde*.

d : ǵ

§ 151b. Avem în *ǵintană* pentru dintană « cioc, plisc, clonţ », derivat dela dinte (dinde) Dal.; *aγnanǵa* (pentru aγnandẹa (gr. *αγνάντια*) « în faţă », dacă nu cumva trecerea *d : ǵ* din acest cuvânt se rosteşte dialectal şi în greceşte. Cf. § 143.

di̯ : ǧ

§ 152. Apare în aceleaşi condiţiuni ca în dialectul dacoromân, numai că în aromână rostirea se păstrează încă cea veche ǧ , nu j: *aǧungu* « ajung » Dan. 137/12, Uc. 87/35, 77/58; *aǧumsiră* « ajunseră » ib. 130/9; *aǧut* « ajut » Cav. 128; *aǧutor* « ajutor » Uc. 95/48; *pătiǧune* « botez, botejune » Uc. 79/23; *nolǧic* (ńolgic, ńolǧuc, ńilǧoc Mih. ńolǧuc), despre care vezi § 38.

ǧ : dz

§ 152a. În graiul Românilor din Olimp: *adzungu* pentru aǧungu (cf. Weigand, OW. 56), *adzundzire* (adzi̯undzire) şi *adzundzẹare* (adzi̯undzẹare), *adzumtsă* (adzi̯umtsă) Nic.; *adzut* pentru aǧut (cf. Weigand, ib.); *k'iradză* pentru k'iraǧĭ « chirigiu »; *midzît* pentru miǧit « piesă de douăzeci de piaştri de argint » (turc. meǧit, după numele Sultanului Meǧit) Papa-Ianuşi, o. c. Lumina II, 77.

sl : scl

§ 152b. Se arată în graiul din Olimp: *sclag'ĭ* pl. dela *sclab* (pentru slab); tot aşà *sclăbintsă* (pentru slăbintsă), Weigand, OW., 31, cf. 36, 57. Este acelaş fenomen care se întâlneşte şi în dacoromână, Weigand în Jahresb., IV, 277; VI, 25; VII, 39.

ǧ : j

§ 153. Avem numai în graiul Românilor din 1. Molovişte şi 2. Gopeş:

1. *ajun* pentru ağun, Lumina II, 38; *ajungu* pentru ağungu: *ajunze* « ajunge » Basme 237/16; *ajunse*, 238/17; *ajunsiră*, 241/34; *ajungînda*, 241/36; *ajutor* pentru ağutor, ib. 241/37; *njumitate* « în jumătate » ib. 241/23.

2. *ajumse* « ajunse » Basme 421/2 cf. 419/3-4; ajunsiră « ajunseră » 421/20.

Observațiune. Când după *ğ* urmează o consoană surdă, atunci avem *š* pentru *ğ*: *aštară* pentru ağtara — ağutară, Basme 257/22; *aštă* pentru ağută, ib. 258/2, 14.

ğ : g′

§ 154. Se arată numai în *ng′os* « în jos, jos » cu toate compusele lui, despre care vezi § 299. Pronunțarea lui ğ ca g′ se explică din cauza nazalei (cf. Meglenoromânii II, 128). Aceeaș rostire a lui ğ ca g′ o avem și în expresia auzită la Aromânii din nord: *corbang′eŭ* pentru corba-ń-di-eu « vai de mine, nenorocita de mine », în care di̯: g′ apare chiar în formele nouă.

d : δ

§ 154[a]. Se arată numai în câteva cuvinte în graiul Aromânilor din sud: *arăδătsină* « rădăcină »; *δintenă* pentru dintenă iar acesta pentru dintană (g′intană § 151[a]).

d : l

§ 154[b]. Avem în graiul din sud în *alnăm*, *alnatsĭ* pentru adnăm, adnatsĭ din adunăm, adunatsĭ. Tot așà perf. simplu *alnaĭ*, *alnašĭ*, *alnằ*, etc.) (adnaĭ, adnašĭ, adnằ, etc.), imperf. *alnam*, *alnaĭ*, *alnà* etc. (adnam, adnaĭ, adnằ, etc.), part. trecut *alnat* (adnat), etc. Cf. Basme, gl. 510. Cf. și Weigand, OW. 39.

GUTURALE

c : *ts*

§ 155. Se arată în elementele latine înaintea vocalelor *e*, *i*, atât în poziție accentuată cât și în cea neaccentuată, înlocuind pronunțarea dacoromanică cu č:

tserŭ « cer » Cod. Dim. 11/1; *tseară* « ceară » Dan. 142/15; *tsiară di stup*, Cod. Dim. 111/19; *tseapă* « ceapă » Dan. 134/4; *tsitate* « cetate » Cod. Dim. 73/3, 111/15; *tseatsire* < CICEREM « năut » Dan. 133/4; *tserbu*, *tsirboń*, *tsirboańe* « cerb, căprioară, cerboaică »: *Tsirboańa pašti*

nsus tu munte, tsirboñlu după nîsă « cerboaica paşte în sus în munte, cerbul după ea » Lit. Pop. 247; *seatsir* « secer » Dan. 175/31; *seatsire* « seceră » Cav. 240; — *tsicoară* « cicoare » Cav. 830; *tsingu* « încing » ib. 300; *lutsire* « lucire »: *lutsitlu* « Hristos »; *lutsită* « lucită » Cod. Dim. 61^b/3; *sártsină* « sarcină » Basme, gl., etc.

În Ohrida avem *pitsíndzină* « pecingine », atestat la Mih. cu *tsi* din *ti*, ceeace probează că la baza formei aromâne am avut *ci*, ca în dialectul dacoromân.

La acelaş rezultat a ajuns şi *qu* urmat de *e* şi *i*: *tser* < QUAERO-, -ERE « cer », cu acest înţeles păstrat aproape numai în Cod. Dim., încolo, « caftu »: *Dă-ñ-lu tsi-s tseru . . . ş-cu ahtare zboară tsirù Iosif cuhma a Dumnidzăluĭ* « dă-mi-l ce-ţi cer . . . şi cu astfel de cuvinte cerù Iosif trupul lui Dumnezeu » Cod. Dim. 82/14; *tsirere* « cerere »: *s-caftu ñică tsirere* « îţi cer o mică cerere » ib. 81^b/23; *tse* şi *tsi* « ce »; *ntset* « încet » atestat numai de Weigand, D.; *ntsertu* (atestat în Siracu); azi, în locul lui, ncačŭ: *si-ntsertà. . . cu mul'area* « se certà . . . cu muierea » Weigand, Ar. II, 256; *tsintsi*, etc.

În elementele străine č remâne neschimbat: *čameru* (čemerŭ); *čelnic* (čelnikŭ); *čireap* (črěpŭ), etc. etc.

În afară de această pronunţare a lui *c* urmat de *e*, *i* din elementele latine, Weigand mai dă pentru graiul din Vlaho-Clisura, Samarina şi Sear (Seres) pronunţarea *č*, ca în dialectul dacoromân: « In Vlacho-Klisur hörte ich: *fatšem*, *tretšem*, *adutšem*, *Turtšii*, *tšarea* — cera, *tšea* für atšea, jedoch meist ts. In Samarina hörte ich: *tše fatš* — quid facis, *tatš* — taces, doch meist *ts*. In Seres scheint *tš* vorwiegend zu sein. Man spricht ganz breit: *tšintš*, *tše*, *dzitše* — dicit, *dzatše* — decem, duk, II. Pers. *dutš*. Im Norden des Gebietes, in Kruševo, ist *ts* am häufigsten, im Osten am Strymon ist *tš* verbreitet, im Süd-Makedonien kommt *ts*, *tsî tš* vor » (OW. 54). Toate aceste afirmaţiuni ale lui Weigand nu se confirmă. Singura abatere dela rostirea generală la Aromâni a lui *ce*, *ci* ca *tse*, *tsi* o arată graiul Românilor din Olimp, despre care se va vorbi mai jos. Încolo pretutindeni se arată *tse, tsi*. Dealtfel, acest fapt reiese nu numai din textele aromâne publicate de Per. Papahagi din localităţile sus citate, în care nicăiri nu avem *č* pentru *ts* (vezi în Basme numerile 86 şi 137 pentru Samarina, iar numerile 48, 52, 57, 70, 125 pentru Vlaho-Clisura), dar şi din acelea publicate de însuşi Weigand, cu şase ani mai târziu dela apariţia lucrării Die Sprache der Olympo-Walachen, în Die Aromunen II. În această lucrare, în materialul strâns pentru Vlaho-Clisura (vezi numerile 1 şi 39) şi Samarina (vezi numerile 4, 13, 14, 22, 51, 55, 81, 93, 94) apare numai pronunţarea *ts* pentru *č* şi nu invers. Pentru graiul din Sear (Seres) nu avem texte nici în Basmele lui Per. Papahagi, nici în textele publicate de Weigand. Totuşi se ştie că pronunţarea lui *ts* din graiul lor este identică cu aceea a celorlalţi Aromâni din Pind, de unde îşi trag originea. Numai acei câţiva dintr'înşii, originari din Olimp, mai păstrează rostirea obişnuită în graiul Românilor din Olimp. Dealtfel, cu privire la graiul

Românilor din Samarina, Weigand revine asupra celor spuse în OW. 54 (Ar. II, 359).

Observațiune. Cu privire la originea sunetului *ts* din *c*, am arătat în Meglenoromânii I, 130, că părerile sunt deosebite. Meyer-Lübke, care s'a ocupat mai de aproape cu acest sunet (cf. Gramm. der rom. Spr. I 318, § 403, a): spune: «Die Annahme, dass *ts* aus *tš* entstanden sei, entbehrt ebenso sehr einer historischen Stütze, wie die umgekehrte, dass *ts* die Vorstufe zu *tš* bilde: beide Laute scheinen sich von einem bestimmten gemeinsamen Punkte aus entwickelt zu haben». Acest punct comun, după autor, ar fi k′ (ts′). La fel învăță și Weigand în prelegerile sale: din *ce*, *ci* latin s'a născut sunetul *ts′*. Din acesta pe de o parte am avut *ts* la Aromâni și Meglenoromâni, pe de altă parte *č* la Dacoromâni cu toate variantele regionale. După Meyer-Lübke, acela care s'a ocupat mai pe larg cu această chestiune este Sextil Pușcariu (Lateinisches Ti̯ und Ki im Rum., Ital. u. Sard,. p. 168), ajungând la aceleași concluziuni. Ovid Densusianu (Hist. de la langue roum. I, 215) crede că *ts* s'a desvoltat din č. În contra acestui punct de vedere, la care m'am alăturat și eu în Meglenoromânii, se exprimă T. Papahagi (Grai și Suflet, I, 208—218).

Cu această chestiune, în urmă, s'au ocupat A. Rosetti și A. Philippide. Cel dintâiu (Recherches sur la Phonétique du Roumain au XVI-e siècle, 108), asociindu-se la părerea lui T. Papahagi, crede că tratamentul deosebit al guturalelor în dialectele dacoromân și aromân au ieșit dintr'o etapă intermediară, de unde apoi fiecare a luat o desvoltare deosebită. Cel din urmă (Orig. Rom., II, 226 urm.) crede că « Lucrul nu se poate explicà decât numai dacă vom admite că dela capul locului altă desvoltare au avut grupurile *c* + *e*, *i*, *g* + *e*, *i* în dacoromân decât în macedoromân ». Cauzele acestui dublu tratament Philippide le atribuie unor obstacole fizice sau politice care ar fi împiedecat unificarea.

O explicație sigură lipsește. Precizările ce s'au dat pot fi interpretate într'un fel sau altul. Sigur rămâne faptul că întrucât acelaș fenomen se întâlnește și la Megleniți, el trebuie să fie vechiu în graiul Românilor din sud. (Vezi și Miklosich, Beiträge Consonantismus, II, 48; P. Skok în Zeitschr. f. rom. Phil. XLVIII, 410; Sandfeld, Ling. Balk. 103).

ci̯ : ts

§ 156. Este aceeași prefacere care se observă peste tot în limba română când *ci̯* urmează după accent: *brats* < BRACIUM, *ǧudets* < JUDICIUM, *sots* < SOCIUS, -UM, *fatsă* < FACIES, -EM, *lats* < LAQUEUS, -UM, etc.

ts : tś

§ 157. Este o pronunțare a lui *ts* în graiul Românilor din Olimp care se apropie mai mult de *č* dacoromân: *tćerbu* « cerb »; *tćeară* « ceară »; *tćirtśel* « cercel »; *sufretćeaŭă*, (la ceilalți Aromâni) sufrîntseaua « sprinceană »; *adutćem, adutćets* « aducem, aduceți »; *tatś* « taci »; *vićin* « vecin » (Weigand, OW. 54); *tśe fatśi* « ce faci »; *tśe dzătśi* « ce zici ». Deasemenea și în elementele străine *disatśe* « desagi » (cf. și Românii Olimpiani de V. Papaianuși în Lumina II, 77).

Această pronunțare nu este generală, deoarece, alături de formele de mai sus, se întâlnesc altele cu *ts* păstrat: *mtsin* « puțin », *tsapă* « ceapă ». În flexiune: furcă pl. *furtsi* « furci »; plecŭ, *plets*; calcu, *calts*, etc. (Weigand, ib. 55).

ts : č

§ 158. Se arată numai în câteva cuvinte:

cručišaluĭ (sau *în cručišaluĭ, ncručišaluĭ*) Basme 103/3, derivat din crutsiš, ncrutsiš, Mih. « cruciș »; la Dal. îl întâlnim cu *ts* păstrat: *ngrutsišaluĭ* « cruciș ». În acest cuvânt, care ni se păstrează sub două forme (cu ts și cu č), este evident că trecerea lui *ts* în *č* s'a făcut sub influența lui -š final. Forma simplă crutse și crutsiš nu l-au putut apăra de asimilarea regresivă la care a fost supus *ts*. Acelaș lucru s'a întâmplat și cu cuvântul care urmează:

čiršescu « cer, caut cu ardoare mare »: *čiršašte tră nă scafă cu yin* « cere, insistă pentru un pahar de vin ». Aci iarăși avem dintr'o parte *tser*, forma normală, din altă parte *čiršesc* cu trecerea lui *ts* în *č*, numai din cauza lui *š* din silaba următoare. În acelaș fel trebuesc explicate și formele:

činušă (pentru tsinušă) « cenușe » Cav. 921, Dan. 148/18; *čanušă* Cod. Dim. 11b/20;

čirešŭ (pentru tsirešŭ) Dan. 138/13;

čireašă, la Cav. čereašă 404.

Tot aci aparțin și *aričŭ* pentru arits < ERICIUS, -UM, cu *fečŭ* pentru fetsi sau fetsiu < FECI aor. lui FACIO. Forma întâia rămâne neexplicată, mai ales că ea reprezintă o abatere pentru toate dialectele. Pentru forma a doua am încercat să dau o explicare în Meglenoromânii I 131, dar care nu mi se pare convingătoare. Nici încercarea lui Philippide (Orig. Rom. II, 153) nu lămurește cuvântul. Dintr'un *fetsiu* s'ar fi putut naște un *fečŭ*, numai dacă accentul ar fi urmat în silaba următoare, ca în priinčos din priință + ios, etc. Iar explicația dată mai de mult dintr'un *fetsiu io*, cu pronumele personal pus după verb, nu se confirmă de uzul vorbirii aromânești, în care rar se obișnuește forma inversă.

Nu se știe dacă tot aci aparțin *sturčin* — sturčinare (obișnuit la nord) « strivesc, zdrobesc » acelaș cu *stulčin* — stulcinare (întrebuințat mai des decât sturčin (la nord); deasemenea *zdručin* — zdručinare și *zdrunčin*

— zdruněinare, cu acelaş înţeles Dal. O formă *zdruntsin* — zdruntsinare (scris: zdr-) cu toate derivatele date de Mih. nu mi-e cunoscută şi n'am întâlnit-o nici în graiul din Albania; *ts* pentru *č* este suspect. Pentru aceste forme s'au dat două etimologii: una din *EX-TRUCINO, -INARE, aducându-se cuvântul dacor. *strucin* (arom. sturčin, etc.) în legătură cu ital. *strucinare* « abîmer, deteriorer, détruire, malmener » (Candrea, Cons. 87), alta din *EX-TORTIONO, -ARE din TORTIONO, -ARE « plagen, martern » (Tiktin, Dicţ. Rom.-Germ.). Etimologia lui Tiktin explică, în ce priveşte forma, mai bine cvântul aromânesc, în care *č* nu poate fi decât primar.

cį : č

§ 159. Apare în aceeaşi condiţiuni ca în dialectul dacoromân: *čičor* şi *čăčor* < PĔCIOLUS, -UM « picior » cf. Cav. 795, Uc. 69/9, Dan. 176/32, prescurtat: *čor* Dal., Basme gl. Mih., *čuš* (pl. čuše) în graiul copiilor; *mustăčoară* < MŬSTACIOLA, -AM (în Meţova-Aminciu) Com. V. Diamandi; *čumă* < CYMA (gr. κῦμα) cf. Puşcariu, Etym. Wb. 380 « umflătură »: *Cu ună čumă pisti cap* (Nevesca, Weigand, Ar. II, 234/19).

Tot acì aparţine, deşì etimologia rămâne încă nelămurită (cf. Puşcariu, Etym. Wb. 1791), *ulčor* (určor) « bubă ce apare la ochiu » şi « vas » Basme gl. La Mih. întâlnim două forme: *arčoru* (scris: arcioru) şi *arčičoru* (arcicioru) cu înţelesul de « urcior la ochi ». Ultima formă trebuie să fie influenţată de čičor.

č : ts

§ 159 [a]. În graiul Românilor din Olimp avem *ts* pentru *č* (cf. § 157): *aritsu* pentru aričŭ; *tsitsor* pentru čičor (Weigand, OW. 52); *băhtsă* pentru băhčè, băhčă (turc. bahče) « grădină »; *bătăhtsì* pentru bătăčcì (turc. batakči) «escroc » (Papa-Ianuşi, Românii Olimpiani în Lumina II,77); *lilitsă* pentru liliče (liliči) « floare » Nic., despre care vezi § 198.

La Fărşeroţi avem *tsičor* pentru forma obişnuită čičor (§ 159), Fărşeroţii, 200.

ct : ht

§ 160. Apare înainte de accent în *ahtare* (cu pl. ahtărĭ) « aşà fel, astfel » < ECCUM-TALIS, Cod. Dim. 31b/3, Cav. 987, Uc. 67/5, Dal. Basme gl., etc.; *ahtîntu* (la Boiagi: *ahtăntu* şi *ahtîntu* cf. p. 126, 145, 152, etc.) Nic. *ahtînd* « atât »: *ęarà ahtînd hărăcoapă* « erà atât de veselă » (Samarina, Lumina I, 4); *ahtînde fărmatse* « atâtea otrave » (ib.) < ECCUM-TANTUS, -A, -UM, devenit, cu căderea lui *u* neaccentuat, **actînt*, din care, pe de o parte, am avut formele de mai sus, întrebuinţate mai mult în graiul Românilor din sud, pe de altă parte

ahîntu, Cod. Dim. 29/13, Basme 49/32, 65/15, etc., Mih.; *ahît*, Basme 30/17, 35/36, etc.; *ahăt(u)*, Cav. 1007, Uc. 93/44, Basme, gl., etc. cu pierderea lui *t* inițial (*tîntu*, păstrat numai în graiul Românilor din Țârnareca, cf. Meglenoromânii I, 130), din cauza lui *t* următor. În elementele grecești avem: *dihtilide* (la nord) « degetar, năpârstoc » gr. *δακτυλίδι*.

ct : *ft*

§ 160[a]. Păstrat numai în *aftare* (întrebuințat rar) pentru ahtare (cf. § 160). La Fărșeroți se aude des *aftare* cu pl. *aftar* (§§ 9, 67[c]): *aftar k'aptsăńĭ* « astfel de piepteni » Fărșeroții, 188.

ct : *pt*

§ 161. Se arată în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân: *aluptu* (astăzi: alumtu) < LUCTO, -ARE, Cav. 717; *tra s-lu aluptă*, Cod. Dim. 118/10; *aluptămu*, ib. 63b/9; *aluptară*, ib. 100/14; *aluptaria*, ib. 118/4; *aluptare*, 118/13; *aleptu* < ELLECTUS, -A, -UM « ales » Basme 39/9; *faptu* « făcut, născut » Uc. 79/21; *faptă*, Cod. Dim. 23/14; *disfaptă*, ib. 40b/7; *friptu* « fript » Dan. 170/29; *yiptu* « grâu, cereale » Dan. 165/26, 174/31; *lapte*, Cav. 150, Dan. 119/3, 169/28; *lăptucă*, *lăptare* (lăptură), la Cav. *lăctucă* (greșeală de tipar?) 858, etc.
Despre forma *alumtu* (cu *m* pentru *p*) vezi § 162.

nct : *mpt* (*npt*), *mt* (*nt*)

§ 162. Această trecere se ivește la participiul trecut al verbelor de conjugarea III cu aoristul tare: *frîmtu* (frămtu) < FRANCTUS, -A, -UM « frânt », forma obișnuită, Dan. 136/12, alături însă și *frămptă* (*φρέμπτα*) ib. 161/27; *sîmtu* < SANCTUS, -A, -UM și *sămtu*, Cav. 8; *sîntu*, Dal., Boiagi 136, prescurtat: *sîm* (săm) și *sîn* (săn); *strimtu* «strâmt, strâns, tare, îngust, n, Dan. 156/22 și *strimptu* (*στρέμπτον*) ib. 174/31; *umtu* (forma obișnuită azi) « unt » Basme 258/38, 335/31, etc. și « uns » (în funcțiune de participiu mai e și forma: *unsu*, Dal.); tot așa *umtos* « unsuros » Dal., alături de (mai vechiu) *umptu*, Dan. 119/3; *umtură* « untură » Basme, gl.; *tsimtu* (dela tsingu) « încins » Cod. Dim. 81/25; *asvimtu* (dela asvingu) « învins »; *ağumtu* (dela agungu) « ajuns »; *limtu* (dela lingu) « lins »; *pimtu* (dela pingu) « împins » Cod. Dim. 33/14; *plîmtu* (dela plîngu) « plâns »; (*a*)*stimtu* (dela (a)stingu) « stins », etc.
Formele *ascumtu*, *tumtu*, etc. pentru ascunsu, tunsu s'au născut prin analogie cu cele de sus.

cs : *ps*

§ 163. Apare în aceleași condițiuni și în aceleași cuvinte ca în dialectul dacoromân: *coapsă*, Cav. 606, Mih. Basme, etc.; *culeapse*

păstrat în *aleapse pănă culeapse*, Basme 283/33; *frapsin*, Basme gl., Dal., Mih.; *andrepšu* (ndrepšu) aor. dela andreg; *copšu* aor. dela coc; *adapšu* (adavgu); *fripšŭ* (frig); *supšu* (sug); *trapšu* (trag), etc. Citate se dau la partea care tratează despre verb.

Despre *duš* pentru *dupšu, *ńeršu* pentru *ńercšu, *mulšu* pentru *mulcšu, *toršu* pentru *torcšu, *dzîš* pentru dzîpšu etc. etc. vezi § 284.

Pentru forma regulată *adapse* dela adavgu, avem în Cod. Dim. *adafse* 36/26, cu trecerea lui *ps* în *fs*.

ncs : *mps*, *mš* (*nš*)

§ 164. Această trecere se arată la aoristul tare dela verbele de conjugarea III: *azvimšu* dela azvingu « înving » cf. Basme 209/7; *ağumšu* dela ağungu « ajung » ib. cf. 1/10, 14; *ağumsimu*, Cod. Dim. 117b/17; *astimšu* dela astingu « sting »; *frîmšu* (frămšu) dela fríngu (frăngu); *limšu* (alimšu) dela lingu (alingu); *pimšu* dela pingu « împing », aor. pers. 3 în Băiasa: *pimpse*, Weigand, Ar. II, 256; *plîmšu* (plămšu) dela plîngu (plăngu); *stimšu* (astimšu) alături dela *asteš*, dela stingu (astingu); *strimšu* dela stringu; *umšu* dela ungu; la Românii din Olimp: *umpsu*, Weigand, O.W. 93. etc.

Unele forme ca *frîmšu* se rostesc și *frînšu* (frănšu); tot așà *plîmšu* și *plînšu* etc.: *si frănse*, Cod. Dim. 86b/9, 44/8; *frănsiră*, ib. 125/7; *plănse*, ib. 28b/4.

cs : *s*

§ 165. Avem numai *măseauă* (măseao) < MAXILLA, -AM.

Observațiune. În elementele grecești *cs*, deși se păstrează în unele cuvinte, se rostește *s*: *setase* alături de csetase (<ἐξέτασις) « examen » Dal.; *sităsire* și *sităcsire* alături de *csităsire* (aor. <ἐξέτασα ἐξετάζω) « examinez, bag de seamă, observ » Dal., Basme, gl.; *sistră* alături de *csistră* (<ξύστρα) « răzătoare, gripcă » Dal.; *surafe* alături de csurafe (ξουράφι) « briciu de ras » atestat pretutindeni, *sulmucsescu* alături de csumuluγisescu (<ξομολόγησα aor. dela ἐξομολῶ) « mă spovedesc » Mih. etc.

Formele cu *cs* păstrat se întrebuințează mai mult la sud, unde influența greacă este mai vie, iar cuvintele de bază le sânt cunoscute Aromânilor din limba greacă pe care o vorbesc. La nord îmi sânt cunoscute numai formele cu *s*.

nc : *ng*

§ 166. Este mai mult o particularitate a graiului din sud de a preface guturala surdă în sonoră, ori de câte ori este precedată de sunetul nazal *n*. În graiul din nord avem: *azvingu* « înving » pentru azvincu. Prefacerea trebuie să fie mai veche, deoarece se arată și în dialectul

dacoromân, în care însă, mai ales în limba veche, nu lipsesc și formele cu *c* menținut: *învinc*; *ngăldzîscu* (angăldzăscu), însă foarte des și *ncăldzîscu*; *ngučinire* (ngučinare, Dal.) pentru ncučinire « frig mare ».

În graiul din sud trecerea este generală: *mîngare* pentru « mîncare » și *ngare*, id.; *mîngată* pentru mîncată; *mîngătură* pentru mîncătură; *ngọà* « încoa, încoace »; *ngot* « încot », « de geaba, în zadar »; *dinglo* pentru dinclo « dincolo »; *ngrutsišalui* pentru ncrutsišaluĭ; *nguscrari* pentru ncuscrari « încuscrire » și tot așà *nguscrat* (ncuscrat); *ngucutari* pentru ncucutari (dela cucot) « a se rățoì, a se îngâmfà, a se mândrì »; *ngucušat* pentru ncucušat « cocoșat »; *ángură* pentru áncură « ancoră »; *angl'egŭ* pentru ancl'egŭ « încheg » Basme 23/10, cf. 287/24; *nglidẹari* (ncl'idẹari) « închidere » Dal.; *ngl'inari* (ncl'inari) « închinare » ib.; *nglinăčuni* (ncl'inăčuni) « închinăciune » ib. etc. etc. Toate exemplele sânt luate din Dal.

În acest graiu chiar *ń* ajungând prin sincopă în apropierea unui *c* îl preface pe acesta în *g*: *dińgari* pentru dińcari și acesta pentru dińicari « dumicare »; tot așà *dińgat* pentru dińicat; *dińgîtură* pentru dińicîtură « pâne dumicată și amestecată cu ceva » Dal.

Acelaș fenomen se arată în fonetică sintactică în graiul din sud: *gasă* (pentru casă) din construcția *n gasă* (pentru n casă) « în casă »; *gapŭ* (pentru capŭ) din construcția *n gapŭ* (pentru n capŭ) « în cap » etc., cf. textele publicate în Samarina de englezii Wace and Thompson, The Nomads, 310.

nk' : ng'

§ 167. Apare tot în graiul din sud, oricare ar fi proveniența lui *k'*: dintr'un *k* străin sau din *p* palatalizat: *ng'isescu* pentru forma obișnuită nk'isescu cu infinitivul *ng'isire* și *ng'isẹare* (nk'isẹare) din gr. ἐκίνησα aor. dela κινῶ « pornesc, plec » Dal.; *ng'irδisire* pentru nk'irδăsire (la nord: nk'irdăsire) « a câștigà, a dobândì » din gr. κερδίζω Dal.; *ng'erδu* pentru ng'erδu (la nord: nk'erdu) « câștig, noroc » gr. κέρδος ; *ng'ismuire* pentru nk'ismuire « pizmuire » din gr. πεῖσμα, Dal. *ng'ịadică* pentru nk'ịadică (k'adică) « piedecă » Dal. etc.; *ng'idicari* pentru nk'idicari « împiedecare » ib.; *scung'i* pentru scunk'i pluralul dela scumpu « scumpii, fig. iubiții, fii », Lumina II, nr. 2, p. 6 etc. etc.

Acelaș fenomen se arată în fonetică sintactică în graiul din sud: *g'irò* (pentru k'irò < gr. κερός) « vreme », din construcția *un g'irò* (pentru un k'irò): *ẹarà nă ọară ši un g'irò* « erà odată și într'o vreme » Wace and Thompson, The Nomads, 294; *g'eptu* (pentru k'eptu) « piept » etc.

nč : nğ

Vezi § 148.

c : g

§ 168. În afară de formele moștenite și comune pentru toate dialectele ca *gras*, *disagă* etc., se mai arată în următoarele cuvinte: *găstîńe*

găstăńă (în Albania) pentru forma obișnuită căstîńe (căstîńi) « castană » Cav. 386, Dan. 134/11, Mih.; tot așà *găstîń* și *găstăń* pentru căstîń « castan« Mih. Trecerea lui c în g la aceste două cuvinte se explică sub influența cuvântului albanez *gështénjë* «castană»; *gărgălan* *pentru gărcălan (păstrat în Samarina) «gâtlej» cu epenteza lui ă din gărclan (<bg. *grŭklanŭ*): *gărgălanu*, Cav. 526, cf. Dan. 134/11; acì *c*:*g* din cauza lui g inițial; *gîrdel'ŭ* « cârd, ceată, mulțime » Dal. pentru cîrdel'ŭ din sârb. *krd* « die Herde » sau dintr'o formă slavonă pierdută **kŭrdeli*, pentru care vezi rut. kyrdil', slav. krdělo etc.; *gălgăritsă* Mih. din călgăritsă și aceasta, prin sincopa lui *u*, din călugăritsă, bg. *kalugerica* (Boiagi 38, transcrie călgeritsă); *gălgărescu* Mih. « călugăresc »; și acì *c*:*g* din cauza lui g din silaba următoare; *gălăgustă* « locustă » Uc. 69/7 și *gulugustă*, Cav. 35 din *gălăcustă (*gulucustă) pentru *lăcustă* atestat la Nic. Formațiunea este identică cu *culucancu* (lucancu), *gugustare* (gustare) etc.; *guvată* Dal. pentru cuvată < turc. *kovata*, poate fi din alb. govata; tot așà *gămilă*, Cav. 360 pentru cămilă din alb. *gamilë*; *gîrbă* (pentru ceeace la Aromânii din nord numesc *cîrblă* « putină mare în care au fost puși strugurii după ce au fost culeși spre a fi duși acasă, tocitoare ») Dal.; *gărbă* « tocitoare în care se tocesc strugurii » Basme gl., cf. Mih.; Boiagi dă forma *piguńŭ* (p. 205) pentru picuńŭ< PECUNIA, -AM « bani strânși pentru bătrânețe »; *lugurie* (mai rar: lugrie), « lucru, obiect, treabă, chestie » Basme 41/7, 11, 62/9, 67/12 etc.; *lugrii* (pl. dela lugrie) ib. 482/14, 22, derivat din lucru — *lucrie, din care a ieșit lugrie și cu epenteza lui u: lugurie; *amagru* pentru (a)*macru*, forma cea mai răspândită « slab » Dal.; *gudalágă* pentru cudalagă din *cu de-alagă* (dela alag « alerg ») « iute, repede, în fugă» Mih.; *gădăih'* pl. dela *gădăife* pentru cădăife (turc. kadaif) Basme 416/15. Acì, atât în gudalagă cât și în gădăif, avem *g* pentru *c* din cauza lui *d* următor. Înfine, *mbărgăzon* (pentru părcăzon) cu *g* din *c* din cauza lui *b* « brăcinar » Mih.; *óhtigă* Dal. pentru óhtică « oftică ».

Acì aparține și *furnigă*, forma cea mai răspândită (pentru *furnică* atestată la Mih. și Dan. 126/7) « furnică » care se găsește și în dacor. (Mehedinți, cf. Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 697). Mih. mai dă și *furică* (din furnică), pe care o reproduce și Dal. sub furnigă. Trecerea lui *c* în *g* a rămas neexplicată. Candrea (Cons. 32) se întreabă dacă n'ar trebuì să vedem o influență a alb. *thëngëlë*, deși în alb., alături se mai întrebuințează foarte des *mérming*, *mëlingońë*. Forma cu g se întâlnește și în Cod. Dim. *furigă* (fuřigă), pentru care Philippide (Orig. Rom. II, 449) nu crede că « ar fi cumva *furnigă* < *formica* » și-l derivă din *fară* « trib, neam, origine, familie » și suf. -igă. Pe lângă imposibilitatea derivațiunii cuvântului din *fară*, mai vine și claritatea citatelor, din care reiese limpede că este vorba despre furnici, nu despre neamuri: *s-nicară tutsă dipri locu, șă uaminl'i șă fuřizle dipri locu* « se înnecară toți de pe pământ și oamenii și furnicile de pe pământ » 70b/24. Adică nici furnicile n'au scăpat de înnec, s'a înnecat ultima vietate. Tot așà: *lă pitricù focu din tseru șă a Sodomiańlor, di-l'i arse cu tută, cu suflitu tsi si aflà păn di furigă*

« le trimese foc din cer și Sodomenilor, de-i arse cu totul, cu orice ființe ce se aflau până la furnică » 72/19.

La Cav. 134 se dă forma *impetigă* pe care Per. Papahagi o traduce cu « petece », « Flechte ». Miklosich (Rum. Unters. 203) reproducându-o în transcrierea greacă: *ιμπετγκα̨*, adaugă « Späte Entlehnung, wie *im* und *gă* zeigt ». Înțeleg să fie *petigă* pentru *petică* și aceasta pentru pe̯atică, însă *impetigă?* Poate că este pers. 3 ind. prez. *mpetică* « pentru *mpe̯atică* dela *mpe̯atic* « petecesc, cârpesc ceva ».

Pentru graiul din Samarina se atestă forma *saúgu* < SABUCUS, -UM « soc » în *Florĭ di saugu*. Formele atestate în glosare și dicționare sunt *usîc* Dal. și *usuc* Mih., cele mai răspândite; după aceea *săucu* tot la Mih. O altă formă cu *g* pentru *c* atestată pentru graiul din Vlaholivadi este: *suugŭ* (aceasta din săugu — saugu) și forma contractată *sug* Nic. 493.

În forma *gor* pentru cor « horă » avem c: g din fonetică sintactică: *s-alik'ască ǵoñl'i n gor* « să se prindă tinerii în horă » Weigand (Ar. II, 18). (cf. § 167).

Observațiune. În graiul Fărșeroților *g* se rostește *ǵ*, atunci când după el urmează *ä*: *ǵäo̧u* « grâul » din gärnu — grînu.

c : *h*

§ 169. Apare foarte rar numai în anumite cuvinte: *hascu* « casc » (la sud), împrumutat din gr. *χάσκω*, alături de singura formă cunoscută la nord *cascu*, Cav. 1112, cf. Flambura I, nr. 1, p. 13; *hăscată* pentru căscată, Basme 79/21; *hascañ, hascanifur* etc. Dal.; *muhlă* pentru mucl'ă: *agudià cu muhl'a di topor* « lovià cu muchea de topor » Dal.; *hărhască* și *hărhastă* (în Ohrida) pentru caragacsă (la nord și: caragačcă) « coțofană » din gr. *καρακάξα* (turc. karagačka); *hîrh'iδă* « rac » Dal. pentru cîryiδă din gr. *καραβίδα*. Forma obișnuită este cărăviδă, *hăsăpnitsă* (pentru căsăpnitsă, derivat dela casap « măcelar ») « măcelărie » Mih.; *pruhug'istă* pentru prucug'itsă « scarlatină » Mih.

c : *t*

§ 170. Se arată numai în *hărhastă* « coțofană » pentru hărhască, despre care vezi mai sus; *h'e̯arh'ită* pentru h'e̯arhi'că, h'arh'ică, despre care vezi mai pe larg § 119 și *nširpitare* cu ind. prez. nšarpit, nširpitedzŭ pentru *nširpicare* cu ind. prez. nšarpic și nširpik'e̯dzŭ, derivat dela *šarpe* « devin rău, veninos, turbat »: *aestă să nširpită* « aceasta se făcù rea » Basme 190/9; *šcl'o̧apitŭ* (pentru šcl'o̧apicŭ) « schioapăt », prin analogie cu ascapit?

qu̧ : *c și p*

§ 171. Soarta lui q urmat de elementul gutural este aceeaș ca în dialectul dacoromân, înaintea vocalelor a, o, u: *ca* <QUA, însă *apă* <AQUA, -AM; *care* < QUALEM, însă *patru* < QUATOR etc.

g : *dz*

§ 172. Se arată înaintea vocalelor *e*, *i* atât în poziție accentuată cât și în cea neaccentuată, înlocuind pronunțarea din dialectul dacoromân *ǧ*: *dze̯amenŭ* < GEMINUS, -A, -UM « gemen » Uc. 69/9; *de̯adzet* (numai în Albania) < DIGITUS, -UM « deget », încolo dzedzit, Basme 2/18, cf. 156/30 (în Albania: dzedzetŭ), dzedzit, cf. Uc. 69/9, Dan. 140/14 (disimilat din de̯adzit), *dze̯adit*, Basme 50/10, 256; *dzedit*, ib. 156/29 etc.; *de̯adzir* (foarte rar), *dze̯adzir* « deger » Basme 137/32, 138/1; *dze̯ană* « geană »; *dzenucl'u* și *dzinucl'u* « genunchiu » Cav. 183, Dan. 141/14; *dzínere* « ginere » Cav. 152; *dzindzie* « gingie » Basme gl.; *sîndze*, *săndze* « sânge » Dan. 139/14, 140/15, 146/17 Cav. 26; *sudze̯ată* « săgeată » Cav. 849; *sădzitedzŭ* « săgetez » cf. Basme 374/13; *furídzină* « funingine » Dal.; *fulídzine* cu adj. *fulidzinat*, Mih.

La flexiunea verbului: *azmuldzi* « smulgi » Cod. Dim.; *me-asvindzi*, Basme 323/15; *dizledzĭ* « deslegi » Dan. 175/91; *ale̯adze* « sparge » Cod. Dim. 165/26; *aște̯ardze* « șterge » Uc. 81/26; *ńardze* « merge » Cod. Dim. 120b/6, 16b/28; *plîndze* « plânge » ib. 39/26; *s-plăndzetsă*, ib. 11b/7 etc. etc. La pluralul substantivelor avem: *pledzĭ* (plagă) « rană » Cod. Dim. 25b/14; *rudzĭ* « rugi » ib. 14/21, însă la pluralul articulat *pledzle* și *plezle* (cu *z* pentru *dz* ca *s* pentru *ts*, cf. § 138) cf. Cod. Dim. 35b/9; *rudzl'i* și *ruzl'i*, etc. etc.

c : *k'*

§ 172a. Se întâlnește în Samarina la pluralul numelor proprii: dela Paca avem pl. *Pak'anl'i* « familia Paca, sau cei cari țin de Paca »; Iaca pl. *Iak'anl'i* « familia Iaca sau cei cari țin de Iaca » etc., Wace and Thompson, The Nomads, 231. Acì *k'* pentru *c* s'ar puteà explicà din cauza lui *-ńl'i* din silaba următoare, care, în urmă, prin disimilarea lui *ń*, a devenit *nl'i*. Despre suf. *-ańĭ* vezi § 238,5.

k' : *č*

§ 172b. Apare în *čičero̯ańe* (čičeroană) « o pânză albă cu care Fărșeroatele își înfășoară *čupare̯a*; prin extensiune întreaga coafură a capului la femei » (vezi mai pe larg *Românii Nomazi*, 164), din *k'ičeră* și suf. *-o̯ańe*, derivat din sl. *k'ičer*, despre care a vorbit O. Densusianu (Graiul din țara Hațegului, 58). Forma *k'ičeră* a trebuit să existe odată și în dialectul aromân. Din *k'ičeră*, prin trecerea lui *k'* în *č*, ca în *k'ičor*: *čičor*, am avut *čičeră* și din aceasta *čičero̯ańe*.

Prezența cuvântului în dialectul aromân, exclude posibilitatea derivării formei dacoromâne, dela o temă indoeur. *kik-* (Drăganu, Dacoromania, I, 117 urm.). După Densusianu (Grai și Suflet, I, 160) formele albaneze au ca bază tot un cuvânt slav (slovenul *kikelj* « vârf, capăt »).

g : *c*

§ 172 c. Se arată numai în două forme: *cučitǫare* (pentru gučitǫare din angučitǫare sau ngučitǫare) « ghicitoare », Lit. Pop., 344; tot așà *cučà* (imper. pers. 2 dela cučescu pentru angučescu sau ngučescu) « ghici ». Se pare că avem un fenomen de falsă despărțire. Deoarece cuvintele începătoare cu *c* precedat de *n* (din in), devin *g* (§ 166), atunci și *ngučitǫare*, despărțit de *n*, a ajuns *cucitǫare*; mai greu de explicat este forma *cl'enĭ* (pentru gl'eńĭ plur. dela gl'emŭ « ghem »), Weigand, Ar. II, 270.

dz : *dź*

§ 173. Numai în graiul Românilor din Olimp: *mardźine* « margine »; *dźenuclu* « genunchiu »; *lîndźet* « bolnav » ; la verbe: *strîndźe* (strîngu). Weigand, OW. 56.

Nu lipsește nici pronunțarea cu dz: *dzęadzet* « deget »; *undzi* (ungu); *asterdzi* (astergu) ib.

dz : *z*

§ 174. Numai în graiul Românilor din Muloviște și Gopeș:

1. *ńarze* « merge » Basme 236/32; *fuzĭ* « fugi » ib. 237/19; *fuzęà* « fugià » ib. 238/36; *fuziră* « fugiră » ib. 237/28; *ńdrizęà* « pregătià, aranjà » ib. 238/35; *trazi* « trage » ib. 239/22; *marzinęa* « marginea » ib. 241/34; *plînzęà* « plângeà » ib. 242/6.

2. *sînzile* « sângele » ib. 174/14; *plînzęà* « plângeà » ib. 173/29, 174/22; *fuze* « fuge » ib. 420/16; *fuzì* « fugi » ib. 419/32; *s-nerzi* « să mergi » ib. 420/10; *nerzits* « mergeți » ib. 420/5; *lînzit* « bolnav » ib. 420/11 etc.

Dar și în acest dialect câte odată uzul șovăe. Cei influențați de graiul din Bitolia pronunță dz: *dzinir-su* pentru zinir-su, *lîndzit* pentru lînzit etc.

Terminațiunea verbelor de conj. I-a se pronunță *-ez*: *bînez* — *bînęază* « trăesc, trăește » Basme 417/33, cf. 241/1, 19; *să-ń bînezĭ* « să-mi trăești » ib. 419/6 etc.

gi̯ : *ǧ*

§ 175. Se arată în aceleași condițiuni ca în dacoromână. În dialectul aromân, afară de numele propriu *g'org'i* pronunțat și *yi̯oryi*, avem și *ǧorǧu* — *ǧoǧu* — *ǧoǧęa*, care trebuie să derive din GEORGIUS. Acesta a dat mai întâiu **ǧordzu* și, prin asimilarea lui *dz* cu *ǧ*, a ajuns la formele actuale: ǧorǧu — ǧoǧu etc. Forma corespunzătoare dacor. este **ǧorzu* din numele de loc. *Sâm-ǧorzu*.

Cum că vechile nume proprii din dacoromână se păstrează și în aromână, ne dovedește numele *nicăruš* și *nicuruš*, diminutiv din nicǫară < NICOLAS. Familia aromânească *Nicăruş* din Bitolia este cunoscută

la toți cari cu locuit în acest oraș. El se mai atestă și în altă parte, despre care vezi p. 70.

Sunetul *ğ* pentru *dz* avem în *freğŭ* pentru **fredzĭ*, perf. simplu dela frîngu < FRANGO. Explicarea acestei abateri prezintă aceleași greutăți ca și la *fečŭ* perf. simplu dela fac. Vezi § 158. Philippide (Orig. Rom. V, 161) o explică din *fredzi* + *u* ca la *pătiğúne*, ceeace este cu neputință.

Observațiune. Nu cred că aparține aici cuvântul *ğurğună* pe care Per. Papahagi (Not. Etim. 27) îl derivă din GIURGIUM « Wortwechsel, Zank, Zankerei ». Cuvântul este dat în Dal. sinonim cu « dandanà ».

gi̯ : dz

§ 176. Avem numai un singur caz: *usîndză* (usăndză) « untură », atestat pretutindeni.

gn : mn

§ 177. Se ivește la aceleași cuvinte ca în dialectul dacoromân: *cumnat* < COGNATUS, -UM, Dal., Mih.; *cumnată* < COGNATA, -AM, Dal., Mih.; *lemnu* < LĬGNUM, Cav. 678; *le̯amne* « lemne » Dan. 154/21; *semnu* < SĬGNUM, Cav. 867; *se̯amne* «semne » Uc. 65/2, 97/51; *semnedzŭ* « însemnez », *semnat*, *-ă*, Uc. 67/5.

În formele latine AGNĔLLUS, -A; AGNĔLLIOLUS, -A grupul *gn* urmat de *ĕ* a ajuns la acelaș rezultat ca în dialectul dacoromân: *ńel(u)* Cav. 78, Uc. 85/31, pl. *ńel'ĭ*, Dan. 119/3; — *ńau̯ă* (ńao) Basme gl. cu pl. *ńale* din care s'a refăcut un nou singular *ńală* (scris: ńe̯ală) « mieà, mielușeà, mieluță » Dal.; — *ml'or* Dal., *mbl'or* (Murnu, Rum. Lehnw. 31), *mil'or* Mih., *mil'ur* « mior » Dal.; — *ml'o̯ară* Dal., *mbl'o̯ară* (Murnu, Rum. Lehnw. 31), *ńil'o̯ară*, *mil'ură* « mioară » Dal.

Tot acì aparține și *ńits* < AGNICIUS, -A, -UM « lâna mielului tunsă, miț » Dal.; *ńitsos*, *-ă* « cu multă lână carlană, mițos » ib. Neregularitatea desvoltării grupei *gn* urmat de *ĕ* în AGNĔLLUS față de *n* din ANĔLLUS este discutată de S. Pușcariu în Zur Rekonstr. des Urrumän. 37, fără să ajungă la un rezultat mulțumitor. Meyer-Lübke (Palatalizarea labialelor în Dacoromania II, 2—3), reluând chestiunea crede că « La baza lui *miel* stă mai întâiu un *mńel* cu o grupă de consonante care cere aproape în mod imperios o simplificare. Simplificarea s'a putut săvârși prin eliminarea lui *ń*, cu atât mai ușor, cu cât, după căderea străvechiului *a*, sunetul *m* ajunge în aceà poziție (direct inițială), care în toate limbile romanice e cea mai rezistentă ». Pentru dovedirea acestui lucru Meyer-Lübke aduce exemple din limba italiană. Admițând simplificarea de care vorbește autorul, totuș greutatea inițială rămâne nelămurită, anume trecerea lui *n* în *ń* (din *mn*) înaintea lui *ĕ* (scurt), atunci

când *n* din *nel* (inel) < ANĔLLUS se păstrează neschimbat. Philippide (Orig. Rom. II, 182) nu se oprește asupra acestei greutăți și tratează grupa *gn*: *mn* din *miel* ca și *gn*: *mn* din *cumnat*, *semn*, *pumn* etc.
În forma *pulmu* pentru pumnu < PUGNUS, -UM « pumn » Dal., Basme gl. etc. avem un *l* introdus prin contaminare cu *palmă*.,

ǧ : *č*

177[a]. Apare numai în *frečŭ* (pentru freğu, cf. § 175) « frânsei »: *ń fretšŭ lai̯lu di gof* « mi-am rupt osul dela șold » Weigand, Ar. II, 142.

g : *γ*

§ 178. Este o simplă substituire de sunet care se arată mai mult în graiul Românilor din sud.
luγurie, luγrie pentru lugurie « lucru » despre care vezi § 168; *călu-γritsă* pentru călugăritsă, Dal.; *γri̯ai̯re* pentru gri̯aire apare o singură dată (poate din greșeală) în Cod. Dim. 17[b]/7.

g : *b*

§ 179. Avem numai în cuvântul neexplicat până acum: *cîrlibană* « bucată de lemn în formă de S, care se pune la un capăt al bâtei ciobanului ». Deoarece bâta însăș se numește *cîrlig*, forma cîrlibană trebuie să fie un derivat din *cîrligană*. Vezi și Philippide, Orig. Rom., II, 183.
Toate celelalte schimbări pe care le arată g în dialectul aromân: prefacerea lui în b (întreb, limbă etc.); căderea lui în *i̯o* (eu), *ma* « mai », *prẹasiń* « păresimi », etc. sânt identice cu aceleași schimbări din dialectul dacoromân.

SPIRANTE

s : *š*

§ 180. Apare în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân, când după *s* urmează *e*, *ĭ*, *i̯* și *ĭ* flexionar:
ašĭ (*ašĭ*), *ašitse* (ašitse) « așà » cf. Cav. 279, Uc. 67/6, 75/16, Dan. 127/7, 137/19, etc.; *bešică* (azi bišică) « bășică » Cav. 419; *ršine* (din rušine, azi aršine, la Cod. Dim. *aršăne*, 92/11) « rușine » Dan. 163/25, 175/3; — *šao* « șeà » Cav. 865; *šapte*, Dan. 178/38, Uc. 71/11; *šară* < SERRA, -AM « ferestrău »; *šarpe*, Uc. 69/9, Cod. Dim. 40/21; *šedu* (šădu) Dan. 122/5; *šădzĭ*, Uc. 85/31; *šădză* « șezi » Cod. Dim. 26[b]/25; — *bašŭ* < BASTIO, -ARE «sărut» Uc. 69/8; *caš*(*u*) « brânză » Cav. 1029, Dan. 119/3, 169/28; *căšare* « stână » Basme 349/20; *ngrašŭ* « îngraș » cf. Dan. 169/28; — *išĭĭ* « ieșii » Dan. 132/10; *fumetošlorŭ* « flămânzilor » Uc. 95/48; *mešĭ* (pl. dela mes) « luni » Dan. 123/5, etc.

Observațiune. Alături de forma *acsiu* « destoinic, vrednic » din gr. ἄξιος, care este și cea mai răspândită, Dal. dă și *acšu* (cu š din s) cu negativul *ănacšu* « nevrednic » (gr. ἀνάξιος). Aici nu trebuie să vedem o trecere a lui *csịu* în *cšu*, cum afirmă Philippide (Orig. Rom. 175), ci un împrumut din formele dialectale grecești din apropierea Salonicului, unde *s* se pronunță mai mult ca š. În această regiune se zice *kšero* pentru ksero și *δekakši* pentru δekaksi, δekaeksi. Tot așà *kipăriš* Dal. și *k'ipariš* Basme 38/6 pentru k'iparis (gr. κυπαρίσσι) vine din forma dialectală κυπαριši (Despre s: š în ngr. cf. Kretshmer, Der lesb. Dial. 151). Despre formele k'ipiridzu, k'ipiritzu, cf. § 181[a]) — În *apicăšoñŭ* (și ak'icăšoñŭ) « priceput, ghicitor, năzdrăvan » Basme gl., dela *ak'icăsescu* « pricep » gr. ἀπεικάζω, avem *š* pentru *s*: *apicăsoñŭ (ak'icăsoñŭ). — În *brǫašcă* « broască țestoasă » Dal., *š* pentru *s* se explică sub influența formei alb. — În *šcurtu* pentru scurtu avem acelaș fenomen. — În *moščocare* « nux muscata » din gr. μοσκοκάρι, Dan. 170/20, avem *š* neregulat. — Forma *căfašă* dată de Dan. 123/5 « colivie » din turc. *kafas* pentru căfase, prezintă un *š* pentru *s*, poate, dintr'o transcriere greșită a autorului, întrebuințând doi sigma: καφάσσα pentru unul singur: καφάσα. — În *k'išăği* « chesegiu » (<turc. kesiği) avem *š* pentru *s* din cauza lui ğ (Flambura I nr. 1, p. 3). *šungră* (pentru singură) în Siracu, cu *š* pentru *s* neexplicat, Weigand, Ar. II, 260, cf. 262. — În *šušurare* (și šuršurare) « murmurul, zuzuitul unei ape », « șoptit » Dal. cu postverbalul *šuršur* avem *š* din *č*. Cuvântul vine din *čịurčịurare* (čịučịurare) cu ind. prez. *čịučịur* « șoptesc ceva la urechi » și este onomatopee; tot onomatopee ar puteà fi și *šuršur*, din care apoi am avut *šuršurare* (šušurare). — La fel ca šušurare trebuie explicat și *pušpurare* (pîšpurare), cu același înțeles Dal. În cuvântul *šupăr*, Basme 163/27, cf. 291/1, etc., *šupăredzŭ* « îmi bat joc » Dal. (la nord aproape necunoscut; în locul lui: *iñ bat pezǎ* « îmi bat joc ») avem un *š* neexplicat. Acesta nu poate venì din SUPĔRARE (Pascu, Dicț.) pentrucă nu se poatrivește ca formă și înțeles. În afară de aceasta, avem și subst.: *šupér*, Basme 282/3; *šúpur*, Dal., *šúpir* Mih., care n'ar puteà sta la baza lui supărare. — Despre *š*- din *šuts* vezi § 62. În elementele turcești: *šilẹah'e* (pentru forma obișnuită la nord silẹafe < turc. *silah*) « centură de piele în care se poartă arme » Basme, gl.; *šingir* (pentru singir < turc. zingir) « lanț » Basme, gl. În cuvântul slav. *turšină* « frânghie de păr de capră » și *trušină*, despre care vezi Elem. sl. în arom., gl. Despre š- din *šoaric* vezi cele spuse în Meglenoromânii I, p. 131.

š : *s*

§ 181. Se arată numai în graiul Românilor din Olimp: « Es ist eine Eigentümlichkeit des Dialektes von V. L., da wo das D. R. und M. R.

ši bietet, *si* zu haben» (Weigand, OW. 52): *arsine* și *arsune* pentru aršine «rușine» (ib. 26); *aros* pentru aroš «roșiu» (ib.); *es* «ieși»; *usui*, *isus*, *isù*, *esum*, *esut*, *esiră* «ieșii, ieșiși, ieșì, ieșirăm, ieșirăți, ieșiră» (ib. 100); *dides* pentru dideš «dăduși» (ib. 99); *fus* pentru fuš «fuși» (ib.); *arsu*, *arses* pentru aršu, arsiš (ib.); *sapte* pentru šapte, *sase* pentru šase (ib. 74); *sẹaŭă* pentru šẹaŭă (ib. 64), etc. În elementele străine: *sălivari* «șalvari» Nic.; *skimbeu* (turc. iškembe) «stomac la vite» Nic.

Dal. dă *ńiscu* (pentru ńišcu din mišcu) «mișc»; *ńiscari* «mișcare», *ńiscat* «mișcat», fără să arate dacă forma se aude la Românii din Olimp sau și la cei din Veria. Eu nu o cunosc și nici n'am auzit-o în regiunea Veriei.

Un fenomen de disimilare trebuie să vedem la Fărșeroți în forma: *s-tibă* pentru *s-stibă* din *să* (s. *si*) *štibă* «să știe»: *Agăršii să spun că dimîndă la fratsĭ s-tibă* (si štibă) «am uitat să spun că poruncì la frați să știe» Basme 477/19; *Il' dzăsi s-tibă* (să štibă) *că nîs li vrẹà* «îi zise să știe că el le vrea» ib. 482/5.

š : *ts* (*dz*)

§ 181 [a]. Am aveà în *k'ipiritsu* pentru k'ipăriš (cf. § 180, atestat la Dan. 117/2, transcris κυπηρίτζου, la fel cum tot Dan. transcrie παλτζηλλε (cu τξ: ts) pentru băltsile. Cuvântul este atestat și la Cav. însă sub forma *k'ipiridzu*, transcris κυπηρίντζου 508. Substituirea lui *š* prin cele două sunete îmi este neclară. Deasemenea nu cred să fie o greșeală de tipar.

Observațiune. În următoarele cuvinte *š* apare ca *s*, în afară de graiul Românilor din Olimp: *pisk'ese*, alături de pišk'eše «dar, cadou» turc. *peškeš*) cf. Dal. Basme gl., la Cav. avem pešk'ešă; — *pisk'ire* pentru pišk'ire < turc. *peškir* «prosop, șervetă» Dal.; — *pistimale* pentru pištimale < turc. *peštimal*, Dal.; *seboe* pentru šeboe «violă» < turc. *sebboi*, floare Dal.

sc : *št*

§ 182. Trecerea lui *sc* în *št* dinaintea lui *e*, *i* se face ca în dialectul dacoromân: *cunoštĭ*, Cod. Dim. 12/19, 61b/22, etc.; *si-l cunoštĭ* ib. 61/22; *crẹaštidŭ* «creștet» Uc. 69/7; *crẹaštit*, Basme 245/34; *crẹašte* «crește» ib. 16/33; *crištẹà* «creșteà» ib. 4/21; *mešti* dela mescu «cinstesc» cf. Basme gl.; *mušti* dela mušcu, ib. gl.; *mušte* (mušti) pl. dela muscă; *pẹašte* (în Samarina, încolo pescu, sing. refăcut după pl.) *pešti*, Dan. 136/12. La verbele de conj. IV: *arnešti* (arnescu) «mături» Cod. Dim. 12/23, *grešti* (grescu) «vorbești» ib. 80/17, 60/23; *păltešti* (păltescu — plătescu) ib. 61b/23; *štiu*, 108/23, cf. 12/22, 82/6; *štiĭ*, ib. 23b/19, 25b/10, etc.; *štire*, Uc. 99/54, etc.; *si štiŭ* «să știu» Cod. Dim. 89b/17; *si štibă* «să știe» 69/26. La adj. și adv.: *armînešti* (în Albania

řămăněšti, Uc. 67/5) « românești »; *arbinišešti* « albanezești », *armîneašte* « românește », *arbinišeašte* « albanezește », etc.

št : šč

§ 183. Este o particularitate numai în graiul Românilor din nord cu centrele Bitolia, Crușova, Perlepe, Veles, care stau în nemijlocită apropiere cu Slavii, în limba cărora orice *št* se pronunță *šč*. În Basme acest *šč* este redat de cele mai multe ori cu *sč*. Fapt sigur este însă că pronunțarea adevărată este *šč*. Ca unul care am în graiu această particularitate, o cunosc din vorbite nu numai din auzite. Dintre cuvintele care vor urmà, formele puse în paranteză reprezintă transcrierea din Basme: *aščiptară* (asčiptară) « așteptară » 398/4; *aščiptare* (asčiptare) 392/35; *aščiptîndaluĭ* (asčiptîndaluĭ) « așteptând » 393/22; *diščeptu* (în Basme tot diščeptu) 391/3; *z-diščaptă* (z-disčaptă) « se deșteaptă » 397/3, 13; *s-nu . . . ščibă . . . caĭ ešči* (sčibă . . . esči) « să nu știe cine ești » 393/27; *lipseašče* (lipseasče) « trebuie » 393/26; *si nviščà* (si nvisčà) « se îmbrăcà » 393/38; *sălăg'ešči* (sălăg'esči) « dai drumul » 397/21; *ščià* (sčiŭ) 388/38, 315/13, *ščià* (sčià) 395/25; *ščiam* (sčiam 395/12.

În textele culese de Weigand, care și relevă această particularitate arătându-i și originea slavă (Ar. II, 344), avem transcrierea šč: *ščiŭ* (Ar. II, 220).

št : st

§ 184. În graiul Românilor din Olimp, potrivit celor spuse la § 181 avem: *esti* pentru eštĭ « ești » (OW. 99); *gresti* pentru greštĭ « grăești » (ib. 96); *greaste* pentru greašte « grăește » (ib.); *mătresti, mătreaste* pentru mătreštĭ, mătreašte « te uiți, se uită » (ib.); *zburesti, zbureaste* pentru zburešti, zbureašte « vorbești, vorbește » (ib. 56); *peaste* pentru peašte (ib. 55); *Paste* pentru Pašte (ib.); adverbele: *vlăh'easte* pentru vlăh'eašte « românește, *bărbăteaste* pentru bărbăteašte, *turtseaste,* etc. (ib. 55). Deoarece însă, tot în acest graiu se mai întâlnesc și forme cu *št* pentru *st* ca: *štiu, ašteptu,* Weigand crede c'ar puteà stabilì regula, după care *št* înainte de accent se păstrează, iar după accent trece în *st.*

sci̯ : š

§ 185. Apare în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân: *faše* (fašă) < FASCIA, -AM, Basme, gl.; *nfaš* < IN-FASCIO, -ARE « înfăș », atestat pretutindeni.

scl' : šcl' (scl')

§ 186. La începutul cuvintelor *šcl-* apare de cele mai multe ori ca šcl'-: *mušcl'u* < MUSCULUS, -UM « mușchiu » Dal.; *pušcl'e* < PUSCLA, -AM (=PUSTULA, -AM) « ciumă » Dan. 146/17; *šcl'aŭ* < SCLAVUS,

-UM (= SLAVU, -UM) «servitor, slav.». Forma *sclaĭ* dată de Weigand (Ar. II, 164/31) nu este aceeași cu šcl'aŭ; ea vine dela *sclayĭ* pl. lui sclav; *šcl'ifur* «pucioasă» < SCLUFUR (= SULFUR) Dal.; *scl'ifură* (cu s-) Cav. 312; despre *šk'ifură, sk'ifură* vezi § 195; *šclopu* «șchiop» Cav. 780; *scl'imur* «plâng» despre copii < EX-CLAMULO, -ARE.

st : *št* (*st, šč*)

§ 187. Apare urmat de *ĕ, ī* și *i* flexionar, în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân: *căštigŭ* (cîštigŭ) < CASTĪGO, -ARE, atestat pretutindeni; *căštigă* (cîštigă) «grije» Uc. 75/16, 77/10, Dan. 134/11; *ašternu* < ASTĔRNO, -ERE (în Albania) *ašteru*, Cav. 950, Uc. 65/2, Dan. 135/4; *aštergu* < EXTĔRGO, -ĔRE, Uc. 81/26, Dan. 179/30; *aišti* pl. dela aistu; deacì apoi și gen.-dat. *aištór*; dela pl. a trecut și la cazurile gen.-dat. dela sg. *aištúĭ*, Uc. 81/26.

Verbul *nvescu* pentru **nveštu* (din INVESTIO) Dan. 152/20, nu arată *št* din cauza analogiei cu verbele de tipul lui crescu pers. 2 crešti.

În graiul Românilor din nord, despre care s'a vorbit la § 183, avem šč pentru št: *caščigŭ, căščigă, aščernu, aščergu, aišči, aiščor*, etc.

În graiul Românilor din Olimp avem *st* pentru *št*, despre care vezi § 184: *astergu, asterdzi*, etc. cf. Weigand, OW. 56.

sti̯ : *š*

§ 178. Trecerea lui *sti̯* înaintea unei vocale este supusă acelorași norme ca în dialectul dacoromân, după cum accentul este înainte sau în urmă, și după felul vocalei: *păšune* < PASTIONEM și *uše* (ušă) < USTIA, -AM, atestate pretutindeni.

s : *r*

§ 179. Apare o singură dată în graiul din Samarina, în *k'ipitorŭ* (pentru k'ipitosŭ) «ascuțit»: *la k'atra k'ipitoară* «la piatra ascuțită», Wace and Thompson, The Nomads, 287. Să fie un schimb de sufix?

s : *z*

§ 180. Este acelaș fenomen care se observă în toate dialectele, ori de câte ori se află înaintea unei consonante sonore: *azbun* «mângâiu»; *azbor* «zbor»; *azbui̯rare* «zburare»; *azbóristu* «care nu prea vorbește, căruia nu-i place vorba» Dal.; *azdari* pentru asdare din asudare, Dal.; *azvingu* «înving» Dal.; *dizbair, dizbilescu, dizbet* (refl.), *dizbrănedzŭ* (refl.), *dizgulescu, dizgol'ŭ* «cojesc»; *diznăŭ* «din nou»; *dizńerdu* «desmierd», etc.

s (*ś*, *z*) protetic

§ 180ª. Apare: 1. în cuvinte de origine latină, 2. în cuvinte străine: 1. *sfulgu* subst. și vb. pentru fulgu; *sfuldzir* vb. pentru fuldzir; *sfuruntsel* (furuntsel) Dal.; *sfrîńtsel'u* (Siracu); *sufrăntsel* Mih., *sfîrnutsel* Dal. « furuncul »; *sfîrnică* « furnică » (Siracu); *stăčîn* (tučin, tucine) tot în Siracu « tăciune »; *sk'erdu* (k'erdu), etc.
2. *scl'inču* « zgârcit » (Elem. sl. în arom., gl.); *ščl'endză* « țurcă » (ib.); *zmelču* » melc »; *spomean*, alături de pumean (Elem. sl. în arom., gl.), dat de Weigand (Ar. II. 203). Dintre cuvintele albaneze: *sfîrliču* și *sfurliču* « bătător, lemn cu care se bate laptele în putină » (Rap. alb.-rom. în Dacoromania, II, 548); *scrupen* (Siracu) « curpăn ». Dintre cuvintele grecești: *stizmă* « zid » τίεχισμα. (Vezi și Rudolf Geheeb, în Jahresb. V, 30—42).

j : *ğ*

§ 181. Se arată în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân, când după *j* urmează vocalele *o*, *u*:
ğudic(*ŭ*) « judec » Cav. 494, Uc. 79/22, 97/52; *ğudicător*(*ŭ*) « judecător », Uc. 69/9, 77/18; *ğudets* < JUDICIUM, Cod. Dim. 25b/13, 26/18, Uc. 93/43, 95/48; *ğugastru* « jugastru »; *džug* cf. n. de loc. *ğuglu* în Gr. B. I nr. 2, p. 30; *dizğug* « desjug »; *ğur* « jur », atestat pretutindeni; *ğurat*(*u*) « jurământ » Cav. 700; *sprigur*(*ŭ*) « jur » Uc. 91/30; *ğoc* « joc » Cav. 400, 716, Dan. 176/32; *ğoĭ* « joi » atestat pretutindeni; *ğone* < JUVENIS, -EM. Cav. 721, Uc. 69/9.
§ 182. În graiul din Olimp avem *dz* pentru *ğ*: *dzuneápine* pentru ğuneápine (Weigand OW. 30); *dzoc* « joc » (ib. 56); *dzoĭ* « joi » (ib.); *dzone* pentru ğone (ib. 32).
§ 182 a. În graiul din Gopeș și Muloviște avem *j* pentru *ğ* ca în dacoromână: *joacă* (ğoacă) Basme 240/30; *pi njumitate* ib. 241/23; *ajumsiră* ib. 241/34; *ajutor* ib. 241/37, etc. (Vezi și Weigand Ar. II 356).

j : *dz*

§ 183. Avem numai un singur exemplu, când după *j* urmează un *a*: *dzac*(*u*) « zac » Cav. 400.

NASALE

n : *ń*

§ 184. Ori de câte ori *n* este urmat de *i̯* sau *i* flexionar, însă care nu provine dintr'un *e* neaccentuat trecut în *i* (*buńĭ* din buni, însă *buni* din bune) se rostește *ń*:

yiñe < VINEA, -AM « vie » (azi mai mult a*y*iñe Dal., Basme gl.) Cav. 55, Dan. 130/9; *călcîñŭ* și călcăñŭ < CALCANEUM « călcâiu » Cav. 1084; *cuñŭ* < CUNEUS, -UM « cuiu »; *căpitiñŭ* < CAPITANEUM « perină » Cav. 583, Dan. 169/28; *gutuñe* < COTONEA, -AM « gutuie » Cav. 504; *gruñŭ* « bărbie » Cav. 763, Dan. 168/27; *picuñŭ* < PECUNIA, -AM « bani pentru bătrânețe » cf. Flambura I nr. 1, p. 14; despre forma *piguñŭ* vezi § 168; *ntîñŭ* « întâiu » Basme 147/14; *proñĭ* « puroi ; Cod. Dim. 61b/5; *strañŭ* « haină » cf. dacor. « straiu » Lit. Pop. 367, 455» *šumuroñŭ* (šumiroñŭ, Uc. 69/9, mušuroñŭ Mih.) « cărtiță », « sobol » (despre originea cuvântului vezi S. Pușcariu, Conv. Lit. XXXIX, 324) cu toate derivatele în *-oñŭ* și *-o̯añe*, despre care vezi § 305; *cupañe* (cupañă) « copaie » Lit. Pop. 425 din paleosl. *kopanya* (despre originea cuvântului slav, cf. P. Skok în Archiv f. sl. Phil. XXXV, 340); *murmiñę* (murmiñă) « cele douăsprezece zile ale lui August, pe care păstorii le observă și după acestea deduc cum are să fie timpul pentru cele douăsprezece luni, bun ori rău » Dal. din gr. *μουρουμήνια* (= *ημερομήνια*) « primele șapte zile din luna August »; *ñată* « tinerețe » Dal. gr. *νειάτα*; *urfañe* « sărăcie » Lumina I 300, cf. Dal., Basme gl., Mih. din gr. *ορφάνεια*; forma *urfăñie* dată de Obed., Texte nu există. În flexiune: *criștiñĭ* pl. dela criștin, Cod. Dim. 12/26, 13b/3; *cusuriñĭ*, pl. dela cusurin « văr » ib. 11/10, 12b/26; *păngîñĭ* pl. dela păngîn « păcătos, rău » ib. 78/7; *u̯amiñ* pl. dela om, ib. 13/1; *u̯arfăñĭ* pl. dela u̯arfăn « sărac » cf. 119; *mămîñĭ*, ib. 111/10; *tătîñĭ*, ib. 22/17; *păpîñĭ*, ib. 90b/2, etc. La verbe: *se aguñĭ* « să flămânzești » Dan. 128/8; *se aduñĭ* « să aduni » ib. 143/15; *armîñĭ* (armăñĭ, Cod. Dim. 38/12); *ti cl'éñĭ* Cod. Dim. 98/19; *ti cliñĭ* « te închini » Cod. Dim. 107/9; *tsăñĭ*, ib. 95b/14, etc.

Tot aci aparțin și formele dela aoristul verbului *vinire* (yenire) « venire » cu *n* prefăcut în *ñ*: *viñŭ* < VENĪ « venii » Basme 37/28, etc. cf. și Cod. Dim. 27/7, 88/21, 88b/2, 96b/1, *viñiš* « veniși », *viñe* « venì » Basme 6/4, *viñim* « venirăm », *viñit* « venirăți », *viñiră* « veniră » Basme 6/5. Pentru graiul din Samarina avem imperfectul *yiñam*, *yiñaĭ*, *yiñà*, etc. pentru yine̯am, yine̯aĭ, yine̯à despre care vezi § 282. Observ. În graiul Românilor dela nord se obișnuește numai persoana întâi *viñŭ*, care arată prefacerea lui *n* urmat de *ĭ* în mod organic. Celelalte persoane din graiul Românilor din sud s'au născut prin analogie cu persoana întâi. În Cod. Dim. deasemenea avem numai pers. întâi (vezi mai sus); celelalte sunt cu *n* nealterat: pers. 2 lipsește, 3 *vini* 30/10; 4 *vinimu* « venirăm » 64/29; *s-vinitu* « venirăți » 11b/12, 12/6, etc., 6 *viniră* 93/16, 94/20, 96b/20. Astăzi avem la nord: *viñu* (mai rar) și *viniĭ* (mai des), *viníš*, *vinì*, *vinim*, *vinit*, *viniră*. La part. trecut avem forma analoagă *viñită*, alături de forma obișnuită *vinită*. Tot așà la infinitiv: *viñire* (și chiar *viñare*, cu trecere de conjugare, cf. Dal.) alături de *vinire*.

Alături de forma cea mai răspândită *ne̯arcă* « mamă vitreagă » (nu̯e̯arcă, năe̯arcă, despre care vezi § 76, 78, 3 b) avem în Albania (Fărșeroții 182) *ñarcă* cu *ñ* din *n* din alb. *njerkë*; tot așa *ñercu* « tată vitreg », alături de *ñerc*. Forma *ñagră* fem. dela negru, dată pentru graiul din Samarina

(Wace and Thompson, The Nomads, 317) cu *ń* pentru *n* rămâne neexplicată. Pentru « negru » azi în arom. avem « laiu ». El se mai păstrează numai în numele de loc. *K'atra-neagră* (Românii Nomazi, 68).

Tot neexplicate rămân formele: *ayuńisescu* « mă grăbesc » din aor. *ἀγώνισα* dela *ἀγωνίζομαι*, atestat pretutindeni; aci *ń* pentru *n* avem dela *ayońa* « iute, repede »; *hăńatic* (derivat din han) « cheltueala făcută la un han », ar puteà fi din grecește; aceeaș rostire avem în *dafńaŭă* (însă dafnu și dafnă pentru dafin și dafină) din gr. *δαυφιά*; *luńĭ* (pentru lunĭ): *să-ńĭ ti scol'ĭ luńĭ dimineatsă* « să mi te scoli luni dimineața », Weigand, Ar. II, 148, pentru Ohrida; *vińirĭ* pentru vinerĭ (vinirĭ Avdela, Basme 474/5. În Basme forma cu *ń* este citată și pentru graiul din Bitolia (cf. 396/29, 33, 397/38), ceeace pare greșit. Rostirea lui *ń* pentru *n* s'ar puteà explicà prin apropierea cuvântului cu ńercurea. În basme vińerea merge alături cu ńercurea. Tot așà avem *Stăvińire* « sfânta Vinere » Basme gl.; *arńiŭ* (erńiŭ, Mih.) Dal. pentru arniu (cu *n* păstrat) « loc de petrecut iarna, iernatec ». Poate și aci ca și în vińiri avem o prefacere prin apropiere cu *irńie* (erńie, Dan. 101/55) « pustietate » din gr. *ἐρημία*; *ńingă* pentru ningă « lângă » (despre care vezi § 205): *s-apruk'ă ńingă năsă* « se apropie lângă ea » Lumina I, 299. Întrucât este atestat o singură dată și stă lângă *apruk'à*, s'ar puteà să avem o pronunțare greșită din cauza palatalei din cuvântul precedent; *cîńină*, *căńină* « cânie, tiranie, chin, neîndurare » pe care Dal. îl dă sinonim cu *cînil'e* arată un *ń* pentru *n*, dacă cuvântul ar fi un derivat al lui *cîne* « câine ». Cf. Lumina I 300, Gr. B. I 10. În schimb, în graiul din Olimp avem cazul contrariu: *n* pentru *ń* în: durniĭ, durniš, durnì, etc. pentru durńiĭ, durńiš, durńì (Weigand, O.-W. 98). Tot așà *yin* pentru yiń pers. 2 dela yin « vin » 99; *an* pentru ańĭ 32. Cf. 184ª.

Despre *ńac* pentru nat, vezi § 264, Observ.

Dintre elementele străine *ń* pentru *n* mai avem în: *parapuńisescu* (dela parapon, cf. gr. *παραπονῶ*) « întristez » Basme 131/3, Dal., arată *ń* poate dela pluralul lui parapun; dar acesta face de obiceiu parapune; — formele *azńescu* pentru azgunescu « gonesc »: Cod. Dim. 95/7 *azńašte* « gonește » ĭb. 120/15; *azńà* imper. « gonește » ĭb. 91b/18, 22/15, 101/8; În Ohrida se spune și *azguńescu* (pentru azgunescu); *aurńescu* « mă năpustesc asupra cuiva » (paleosl. *urinąti se*) Lit. Pop. 533; *apărńescu* « încep » (paleosl. *pornah* aor. lui *porivati*) Lumina IV 112, Basme 23/3, Lit. Pop. 781, etc. Despre *puvońŭ*, *sińicat*, *čuvańŭ* vezi Elementul slav. în arom. 13.

Tot între elementele străine întâlnim la Mih. (522) forma *uńitsă* « undiță » cu *n* din *nd* palatalizat (paleosl. *ądica*).

ń : *n*

§ 184ª. Se arată mai întâiu la Românii din Olimp: *an* (pentru ańĭ); *yin* (pentru yińĭ) « vii » p. 99; *nezŭ* (pentru ńedzŭ) « miez » p. 26; ***dorni**, **durniam**, **durnire*** (pentru dorńi, durńam, durńire) p. 98; ***nile***

(pentru ńil'e) « mie » p. 75; *nilă* (pentru ńilă) « milă » p. 4, etc. (Weigand, OW.; după aceea în unele cuvinte, prin disimilare, întocmai ca la l' : l (despre care vezi § 198) la pluralul articulat al subst. terminate în n: *dušmanl'i* (dela dušman) pentru dušmańl'i, Cod. Dim. 21/20; *demunl'i* « demonii » pentru demuńl'i, ib. 11/21; *maịmunl'i* « maimuțele » pentru maịmuńl'i, ib. 20b/6, etc., etc. În fine, la numele proprii de familie cu pluralul în *-ańĭ* ca *Pakanl'i* (pentru Pakańl'i), *Iacanl'i* (pentru Iakańl'i), *Tsakna-kanl'i* pentru Tsaknakańl'i), *Dadalaranl'i* (pentru Dadalarańl'i), Wace and Thompson, The Nomads, 231.

n : *m*

§ 185. Apare: 1., la începutul cuvintelor (mai rar la mijloc), înaintea unei labiale; 2. la mijlocul cuvintelor înaintea altor consonante:

1. Ține locul lui *n* sonans: *mbair* (nbair din înbair) *mbet* (nbet din înbet); *mbizuescu* — *mpizuescu* « îmi bat joc » dela peză « batjocură » (cf. παίζω « joc »); *mbratsă* « în brațe »; *mbubuk'escu* « înfloresc, îmbobocesc » din bubuk'e; *mpade* (npade din în pade) « pe jos », mpipiredzŭ, mpẹatic, mplătescu, mprustedzŭ, mpul'edzŭ, mpušcl'edzŭ, mvescu, mvirin mvirinat etc. Forme cu proteza lui *a*: *amvîrtescu* « învârtesc », *amfirescu* « feresc » Cod. Dim. 23/3, *ampade*, *amvîrliga* « împrejur », etc., etc.; *umflu*, *umplu*, etc.

Prepoziția *n* (în), când după ea urmează un cuvânt începător cu o labială, se pronunță *m*: *m-vale* « în vale » Basme 371/24; *m-pădure* « în pădure » ib. 402/20; *m Pole* « în Constantinopole » etc.

2. La mijlocul cuvintelor rostirea lui *m* pentru *n* se arată mai mult înaintea lui t: *mi-acumtin* (pentru mi acuntin): *s-mi acumtinu*, Cod. Dim. 83/11 și *acumtinescu* « liniștesc, potolesc, mă abțin » Mih.; *vimtu* « vânt » pentru vintu, atestat pretutindeni. Nu lipsește nici forma normală cu *n*: *vintu* cf. Cav. 59, Uc. 97/51, Dan. 137/12, Basme gl., etc.; *vinturitse* « numele constelațiunii Orion » Mih.; *azvimtur* și azvîntur « zvântur » Basme gl.; *frîmte* și *frumte* (cf. Flambura II nr. 6, p. 5), la nord frămte « frunte ». Nic. dă pentru Vlaholivadi și *frunte*; această formă la nord este necunoscută (despre frung'e și frîmph'e cf. § 143); *simtu* pentru simtu: *simtsî că-š alăsă ti totuna sînătatẹa* « simți că-și lăsă sănătatea pentru totdeauna » Lumina II, 182. În forma *ascumtu*, de unde apoi *ascumtà* « pe ascuns », *ascumtaluĭ*, *ascumtišăluĭ*, *ascumtatic*, *ascumtos*, etc. avem *m* pentru *n* prin analogie cu participiile frîmtu, plîmtu etc., despre care vezi § 292.

Cuvântul *numtă* arată un *m* pentru *n* față de forma « nuntă » din dacor. și din celelalte dialecte (la Megleniți apare *numtă* o singură dată; în text greșit dat nuntă). În Vlaholivadi avem și forma *numptă* Nic., la fel ca *alumptu* și *alumtu* (ultima este forma actuală) pentru *luptu*. Din plur. **nuptsi* < NUPTIAE am avut un singular **nuptă*, care puteà ajunge la forma *numptă* din Vlaholivadi și la *numtă*, forma obișnuita, după cum *luptu* a ajuns *alumptu* și *alumtu*.

După alte consoane prefacerea lui *n* în *m* apare în *sufrîmtsẹao*, Ćav. 1080, (la sud) *sufrîmtsẹao*, Basme gl. (însă și *sufrămtsẹao* (la nord) Mih., *sufrîntsẹao* (la sud) Dal.) ca în frîmte. Tot așa în *atumtsẹa*, Uc. 83/30, Dan. 131/9, 165/26 pentru atuntsẹa, cu derivatul: *atumtsẹaluĭ*. La Mih. întâlnim și *atuntsăna* (din atuntsẹa-nă?) « atunci », cu *n* în loc de *m*. Pentru ahundos (despre care vezi § 120) avem *ahumdos* « adânc »: *Izvorlu erà ahumdos* Lumina II, 154. În fine, în graiul Românilor din nord se aude forma *asplimsescu* pentru asplinsescu « irit, ațâț, înăspresc » Dal. din gr. *σπληνίζω* aor. *σπλήνισα*.

Alte forme în care se pare că avem *m* pentru *n* sunt: *mînuše* « leagăn » întrebuințat în Moloviște: *Nani, nani tu mînuše, S-yină somnul di la uše* « nani, nani în leagăn, să vie somnul dela ușe » Lit. Pop. 5. Pentru cuvântul leagăn în aromână mai avem *sărmănitsă* (la nord cel mai des întrebuințat), *nană*, deasemenea foarte des întrebuințat, cf. Dal. și *cună*, întrebuințat mai mult în blesteme: *lo-tsĭ dracu cuna* « luà-ți-ar dracul leagănul » Lit. Pop. 3, vezi și Dal. Forma *mînuše* nu este cunoscută la ceilalți Români. Ea vine din *nănuše* (prin disimilarea lui *n* inițial), un diminutiv dela nană; *mătric* « hrănesc din gură pe un prunc » cf. Basme 366/27, acelaș cu *mitric* (cf. 89) din *nutric* (cf. § 87), din care azi avem *ntric* (vezi etimologia la § 87), arată *m* pentru *n*, poate prin apropiere cu *mătrică* (mîtrică) « oaie care a fătat și dă lapte » < MATRIX, -EM; *nimusorismă* « grămezi de zăpadă strânsă de vânt, nămete, colos de zăpadă » Dal., pentru ninusorismă, cu *u* epentetic, din ninsorismă (< ninsoare + ismă); e de remarcat că este singura formă din **nindzire* < NINGĔRE, care s'a pierdut. Azi, în locul ei, avem *da neaụă*. Prefacerea lui *n* în *m* se explică prin asimilare cu *m* din silaba finală.

nct : *mt*

Vezi § 162.

ns : *ms*

Vezi § 164.

n : *l*

§ 186. Avem în *lumtă* (obișnuit numai în graiul Românilor din sud) pentru numtă, « nuntă », cu *l* pentru *n* datorit disimilării sau influenței cuvântului lumtu, alumtu « lupt ». Deasemenea în *calaĭ că* « cu toate că » (în Vlaho-Clisura): *Calaĭ că picurarlu nu vine* « cu toate că păstorul nu venì » Gr. B. I, 224; *Calaĭ că mă-sa nu-l muntrẹà* « cu toate că mă-sa nu se uità la el » Beza în Lumina II, 108, pentru canaĭ că, despre care vezi § 303. Înfine, în *acumtil* pentru acumtin (postverbal dela acumtinare) Dal. cf. § 298b.

n : *r*

§ 187. Se deosebește de *n* între două vocale din dialectul dacoromân rostit ca *r*. În aromână *r* din *n* s'a născut numai în cuvintele în care se găsià în apropeierea unui alt *n*. Se întâlnește rar în următoarele forme:

arumin (aruminare) Nic. pentru graiul Românilor din Olimp « număr » (« numărare »); forma comună la ceilalți Români este numir vb. și subst. Tot în Olimp avem și *arumir* atestat la V. Papa-Ianuși, Românii Olimpieni în Lumina II, 77.

arúmirea pentru ceeace azi ceilalți Aromâni au anumirea « pe umăr » din *a-* și *numir* (din *n umir*) pentru *umir* umir « umăr », atestat tot de V. Papa-Ianuși, ib.

arin « arin » arbore care crește în locuri umede, Dal. Pușcariu (Etym. Wb. 90) dă și *anin* pentru Tesalia. Dacă etimologia *ALNINUS, -UM din ALNUS dată de Hasdeu, Etim. Magn. Rom. este bună atunci și în acest cuvânt avem *r* pentru *n*.

fereastă, *fireastă* (în Samarina) Basme 269/28 și *fireastră* (în Muloviște) pentru *feneastă, dacă ultimul n'ar fi un dacoromânism. În Muloviște eu am auzit numai firidă. Dat fiind însă că tot basmul redă bine graiul din Muloviște, forma citată ar puteà să existe, cf. ib. 239/33. Cuvântul nu poate fi derivat din FĔRĔSTRA, -AM pentru FĔNĔSTRA, din momentul ce și în alb. avem *fnjeshtrë*.

matsirŭ în Ohrida pentru matsinu « macin ». Nu poate fi greșeală de tipar, deoarece este dat și *matsin*, iar dela matsirŭ se dau și *mătsiratŭ*, *mătsirare* « măcinat, măcinare ». Disimilarea lui *n* s'a produs dela *mătsinare*.

murmintu (mărmintu, mirmintu) < MONIMENTUM « mormânt » cf. Cav. (mărmintu) 621, Dan. 17/28, cu *n* schimbat în *r* din mai multe cauze: influența lui *n* din silaba penultimă, a verbului « mor » sau cu *r* din *n*, dacă ar fi să-l derivăm din MOLIMENTUM, atestat și în celelalte limbi romanice (cf. S. Pușcariu, Eytm. Wb., 1109).

Formele dacor. cărunt, mărunt, sângerez, rărunchiu în arom. există fără *n*: *r*, anume: *cînutŭ*, *minutŭ*, *sîdzinedzŭ*, *arnicl'u*.

nduricare pentru nturicare (cu *nd* < *nt*, cf. § 139) Dal. alături de forma obișnuită ntunicare « întunecare ».

virinŭ « venin » « întristare, păs » Uc. 87/35, Gr. B. I 90, Basme gl., etc.; *nvirini* « întristez, mâhnesc » Dan. 144/16, 150/19. Despre acest cuvânt cf. și Hasdeu, Cuv. d. Bătr. II, 11.

În afară de cuvintele citate mai sus, S. Pușcariu (Etym. Wb. 1205), mai dă *numer* < NOMINO, -ARE, dacor. număr † « numesc » (cf. Cod. Vor. 56/7), cu citatul fără indicație *cumu s numeră*? « cum se numește el? » Cuvântul poate să fie luat din Weigand, D., mie nu-mi este cunoscut. Cu privire la *k'ipir* și *k'ipin* « ciupesc, pișc » nu se poate ști dacă avem *r* pentru *n* sau, probabil, invers. În graiul din nord, forma obișnuită este *k'ipur* (despre etimologia cuvântului vezi Per. Papahag i

în Jahresb. XII, 102). Forma *cărinte* (cîrinti, cîrindi) « dinte canin, colțul fiarelor » Dal. ar prezentà *r* pentru *n* dacă într'adevăr cuvântul ar venì din *cînin+dinte*, ceeace pare foarte puțin probabil și din cauza poziției adjectivului; tot așà *cărăntane*, Basme gl. și *cărintare* Mih. « cioc », un derivat al lui cărinte.

n : *nd*

§ 188. Avem numai în cuvântul *péndură* pentru penură < PĬNNULA, -AM (dim. din PENNA, cf. Per. Papahagi, Not. Etim. 41) « cuiu » atestat pentru Ohrida de Mih. cf. și Basme gl., Dal. Cuvântul există și la Fărșeroți. Din Albania, unde a suferit prefacerea lui *n* în *nd*, a trecut la ceilalți Români.

n : *d*

§ 189. În graiul Românilor din Olimp numai în forma *arudic*, Nic. pentru arunic (arunicare) Basme gl., Dal. din alunic < LUBRICO, -ARE « alunec », despre care vezi § 203.

n : *s*

§ 190. Apare într'un singur cuvânt: *sumă* pentru numă « nume », lit. pop. în Conv. Lit. XLIII, 817; *parasumă* « poreclă »: *l'-băgară parasumẹa Ursúgani* « îi puseră porecla . . . » (Băeasa) Basme 336/13; *parasume* (Avdela) ib. 461/34 pentru forma *paranumă* (paranume) din para (<gr.) și numă (nume) gr. *παράνομι*. Cuvântul este atestat și la Dal., însă s'ar puteà ca acesta să-l fi luat din Basme, gl. Prefacerea lui *n* în *s* nu-mi este clară. Cf. gr. *σῆμα* « semn » și *παράσημα*.

n- inițial

§ 191. Deoarece pref. IN- din dialectul aromân a ajuns la *n* (vezi cele spuse la § 29), acest *n* sau se păstrează ca *n* sau nu și atunci el este precedat de proteza lui *a*-. Pronunțarea lui *n*- se observă și la cuvintele în care, după sincopa vocalei care urmează după *n*-, acesta nu provine din IN-: *nvẹastă* « nevastă ».

Nu se poate stabilì exact care anume cuvinte compuse cu pref. IN- primesc proteza lui *a*- și care rămân la *n*. Acelaș cuvânt poate fi pronunțat cu *a*- protetic sau cu *n*. Vorbind de graiul Românilor din nord cu care sunt familiarizat mai bine, aci se obișnuește mai mult întrebuințarea lui *n*. Chiar la cuvintele începătoare cu *a*- protetic înaintea lui n-, atunci când înaintea lor se află un element proclitic care se sfârșește cu o vocală, de obiceiu *a*- protetic dispare și cuvântul începe cu *n*: *anduplic* însă *lu-nduplic*; tot așà *ancarcu* însă *lu-ncarcu*. Dar și aici uzul șovăie după regiune și chiar după vorbitor. Unii zic *ancarcu* și *lu ancarcu*, etc.

Întrebuințarea lui *n* apare aproape după toate consonantele. Este destul ca cineva să deschidă dicționarul lui Dalametra la p. 152, ca să vadă mai multe coloane de cuvinte începătoare cu *n*, pe care Dal. îl transcrie *'n*:

ngan (și angan), *ngrec* (și angrec); *ngrop* (și angrop), *ngroš* (și angroš); *ndoĭ* « câțiva », *ndreg* (și andreg); *ndreptu* (și andreptu), *ndultsescu* « îndulcesc », *ntsap*; *nk'adic*, *ņk'erdu* (din n « în » k'erdu) « cu noroc »; *ncap*, *ncarcu*, *ncuscredzŭ*, *nsar* (și ansar), *nsar*, *nsor* (și ansor), *nsus* (și ansus); *nvets* (și anvets), *nvescu*, etc., etc.

În unele ținuturi din Albania acest *n*- nu se rostește la anumite cuvinte: *vescu* (pentru nvescu) « îmbrac » Basme 481/34; *vets* (pentru nvets) ib. 478/2; *vărtescu* (pentru nvărtescu) Weigand, Ar. II, 104. *calic* (pentru ncalic), *caϱcu* (pentru ncaϱcu), *mi sor* (pentru mi nsor), *vęastă* (pentru nvęastă). Fărșeroții, 199—200.

n : —

§ 192. Dispariția lui *n* care a trebuit să pornească dela formele cu accentul pe terminațiune, se observă la următoarele cuvinte:

aruc « arunc » cf. Cav. 838, Dan. 153/21, Cod. Dim. 73b/16, 113/7, 104b/8, etc. Nicăeri nu se întâlnește forma cu *n*. Despre *arăc* cf. § 85.

firmitare și *fărmitare* (cu ind. prez. firmit, fărmit) « frământare » pentru firmintare, etc.

mîc (*măc*) « mânc, mănânc » cf. Cav. 1027, Dan. 141/15, 178/33, Basme gl., Dal. Alături însă întâlnim și *mîncu* (măncu): *s-mîngă* « să mănânce », *s-mîngăm* « să mâncăm » (în Băiasa, Weigand, Ar. II, 250); În Cod. Dim. este singura formă întrebuințată: *măntsi* « mănânci » 121b/3; *măncă*, 69/23, 64/24, 18/21; *măncămu*, 47/20, 115/6, 121/24; *măncatsă*, 118b/12; *măncă*, 14b/10, 17b/10, 27b/17; *măncașă*, 96/1; *măncă*, 108b/8, etc., *măncare*, 13/6; *mîngare*, Dal.; *ngare*, Basme gl.

mărmitŭ « mormânt » pentru forma obișnuită mărmintu, Weigand, OW. 47.

mutrescu « mă uit » cf. Uc. 38/28, 172/20, Cod. Cim. 12b/10, 32/16, 113b/15, Lit. Pop. 503. Cuvântul apare și cu *n*: *muntrescu* cf. Basme gl. Mih., etc. Dela cuvântul de bază slav. *mѫtriti*, am avut întâi *mîntrescu* (atestat la Românii din Olimp, cf. Papa-Ianuși, Românii Olimpieni în Lumina II, 77) și, cu trecerea lui î în u din cauza labialei, *muntrescu*. Prezența formei cu *n* arată că *mutrescu* este relativ mai nou.

nica « încă » Cav. 30, Dan. 130/9, întrebuințat mai des în graiul din nord, alături de *ninc*(*a*) în *ninc-ună-ϱară* « încă odată » Lit. Pop., 980/17; *ninga*, Basme 7/3, 11/22, rostit și nică, nincă, ningă, cu originea nelămurită, cf. Pușcariu, Etym. Wb., 804.

uspră pentru unspră și acesta pentru unsprădzatse « unsprezece »: *uspră-dzătsi*, Uc. 71/12, Dan. 179/32; *usprăying'its* « douăzeci și una » Dan. 180.

Dispariția lui *n* se arată și în *ahît* (alături de ahîntu, ahtîntu, ahtîndu, ahtînd) despre care vezi mai pe larg § 160; *cît* ‹ QUANTUM (la Nic.

şi: cîntu!), însă niscîntu, niscîntă; *către* < CONTRA, atestat pretutindeni. Pentru *n* din *cît*, cf. Weigand în Jahresb., XI, 190.

§ 193. În formele *brînu*, *frînu*, *grînu* şi *ună n* se menţine.

LICHIDE

§ 194. Dintre lichide avem *l* şi *r*; amândouă prezintă particularităţi care le deosebesc de aceleaşi sunete din dialectul dacoromân:

l urmat de *ĕ*, *ĭ* şi *i̯* se rosteşte muiat *l'*; el se păstrează ca în dialectele meglenoromân şi istroromân: *fumeal'e* < FAMILIA, -AM «familie, copii» Cav. 1049, cf. Dan. 133/10, Uc. 65/1; *găl'ină* < GALINA, -AM «găină» Cav. 701, cf. Dan. 121/4; *l'aŭ* < LĔVO, -ARE «iau» Cav. 753, Dan. 133/10; *l'epure* < LĔPUS, -OREM «iepure» Cav. 517, Dan. 178/33; *l'ertu* < LIBERTO, -ARE «iert» cf. Dan. 129/8; *l'inu* < LINUM «in» Cav. 547, Dan. 148/18; *h'il'ŭ* < FILIUS, -UM Cav. 1036, Uc. 91/41; *ncl'inŭ* < INCLINO, -ARE «închin», Uc. 72/22, 101/56; *tal'ŭ* < TALEO, -ARE «taiu» etc.

Aceeaşi soartă a avut *l* din grupele cla, gla: *ncl'eg* < IN-CLAGO, -ARE «încheg» Dan. 169/28; *gl'etsŭ* < GLACIUM (cf. Puşcariu, Etym. Wb. 709) Cav. 499); *ncl'idŭ* < INCLUDO, -ERE «închid» Cav. 968, etc.

Observaţiune. În cuvintele *căl'urĭ*, *văl'urĭ* plur. dela cale, vale avem *l'* pentru *l*, dinaintea terminaţiunii *-urĭ*, ceeace dovedeşte că şi în dialectul arom. pluralul acestor substantive erà pe vremuri *căl'ĭ*, *văl'ĭ* ca în dialectul dacoromân (căi, văi) şi numai mai târziu au făcut în -urĭ. În graiul Fărşeroţilor, de fapt, există şi azi pl. *căl'*. La fel avem şi în *hăl'urĭ* pl. dela hală «hal» Cod. Dim. 21/13. În *pl'antsă* pentru pleamnitsă (<sl. plěvnica) avem *l'* secundar din cauza lui *e̯*, cf. Dan. 178/30; în *purdical'e* pentru purtucale, forma obişnuită, avem substituire de termi naţiune, cf. Basme 41/4. În *fl'utur* (fli̯utur, Dal.) pentru flitur «fluture» avem *l'* pentru *l* neexplicat. Tot neexplicat rămâne şi forma *púl'bire* (transcris în gr. *πούλλήμπηρε)* din Cod. Dim. 61b/5. În *pl'umbu* (transcris de Dal. pliumbu) pentru *plumbu*, întrebuinţat la nord, avem un împrumut albanez. Cf. Flambura I, nr. 1, p. 5 şi Gr. B. I, 227.

l' : *i*

§ 195. Înlocuirea lui *l'* prin *i* ca în dialectul dacor. şi, parţial, şi în dialectul megl. se arată în graiul Românilor din Albania. Ea nu lipseşte nici la ceilalţi Români din nord, mai ales când *l'* apare înaintea articolului enclitic *-lu*: *pui̯lu* pentru pul'lu; *ai̯lu* pentru al'lu; *fumei̯lu* pentru fumel'lu «copilul»; *θimei̯lu* pentru θimel'lu dela θimel'ă «temelie». Deasemenea la plur. pui̯'l'i pentru pul'*l'*i, *ńei̯l'i* pentru ńel'*l'*i

« mieii », etc. Acì avem *i* pentru *l'* prin disimilare. În Cod. Dim. întâlnim *fumeịle*, gen.-dat. a fume lor (vezi § oo Observațiune); la Dal. și Mih. avem *šk'ifură* pentru škl'ifură < SULFUREM « pucioasă ». La Fărșeroți: *ńeĭyi* pentru ńel'l'i « mieii »; *caịyi* pentru cal'l'i etc. (Fărșeroții 198).

l' : *y*

§ 196. Apare în graiul Fărșeroților. Formele din paranteză arată rostirea la ceilalți Aromâni:

părazyi (parazl'i) « paralele »; *corǵiy* (corg'il') « bieții »; *domniy* (domnil') « domnii »; *fičoryă* (fičorl'i) « feciorii »; *vituy* (vitul') « vătui »; *vasiyă* (vasil'ă) « rege »; *meryă* (merl'i) « merii »; *picuǫaǫyi* (picurarl'i) « păstorii »; *nasyi* (nasl'i) « pruncii »; *luyarịazmazyi* (luyarazmazl'i) « socotelile »; *vigyară* (avigl'ară) « păziră »; *sărǵiy* (Sărg'il') « Sârbii »; *domniy* (domnil') « domnii »; *furyi* (furl'i) « furii »; *puy* (pul') « pui »; *yin* (l'in) « in »; *mayu* (mal'lu) « maiul »; *yară* (l'ară) « pestriță »; *payă* (pal'ă) « paie »; *scay* (scal') « scai »; *cyiničuń* (ncl'inăčuń) « închinăciuni »; *uǫẹcye* (ureacl'e) « ureche »; *gyets* (gl'ets) « ghiață », etc. (Fărșeroții, p. 197). Tot acì aparține *sk'ifură* (pentru scl'ifura — šcl'ifură) « pucioasă » în Cod. Dim. 58/8-9.

l'—

§ 196[a]. În formele verbale dela *veǵu* « păzesc » *l'* câteodată se aude câteodată nu în graiul Fărșeroților: *viǵà* « pàzià »; *z-veǵă* « să păzească »; *va z-veǵu* « voiu păzì »; tot așà în *dišk'itor* (Fărșeroții, 198).

l': *ń*

§ 196[b]. Apare numai în Cod. Dim.: *hińl'i* (pentru h'il'l'i: *s-adukă tsiva de-a-furtu* « să aducă fiii ceva furat » 22b/3, cf. 22b/21; *h'ińle h'ińl'i* (pentru h'il'ile) « fiicele » 23/16. Acì *ń* pentru *l'* trebuie să se fi produs prin disimilare ca în *oaminl'i* pentru oamińl'i, cf. § 184[a].

l' : *g'*

§ 197. Se întâlnește într'un singur cuvânt dat în dicționarul lui Nic. pentru graiul din Olimp: *mg'are* pentru *ml'are*, forma obișnuită în graiul din sud pentru mul'are (la nord) « muiere ». Nic. dă forma sub cuvântul mul'are, adăugând: *λέγεται καὶ μγκιάρε ἐν Ὀλύμπῳ* p. 301. Vezi și Weigand, O.-W., p. 27.

Aceeași formă o atestă și Wace and Thomson, The Nomads, 316 Însă în Samarina, din textele publicate, se întrebuințează numai *mbl'ẹare* (§ 228).

l' : l

§ 198. Se arată în graiul Românilor din Olimp: *fumeale* pentru fumeal'e Weigand, OW. 25; *ile* pentru il'e, ib. 29; *h'il* pentru hil', ib. 35; *pul* pentru pul' « pasăre » ib.; *nclisă* pentru ncl'isă, ib, etc. Alături nsă avem *l'opur* « iepure » ib. 29; *al'ure* « aiurea » 83; *l'au* « iau » 88, 99. Comparând formele *ile* cu *nclisă*, pierderea elementului palatal nu se poate explicà pe baza pozițiunii accentului. În amândouă exemplele avem accentul înainte (ile) și după (nclisă) elementul palatal. În unele cuvinte, în locul elementului palatal, s'a păstrat un *i*: *cail* pentru cal'i, 32; *ailu* pentru al'ŭ, 35; *tailu* pentru tal'ŭ, ib.; *mailu* pentru mal'ŭ, (§ 18 [a]).

În alte câteva cuvinte *l* < *l'* se arată, în cea mai mare parte, din cauza fenomenului de disimilare:

ńiloară pentru ńil'oară « mioară » Dal., alături de ml'oară cu toate variantele (§ 177); *h'ilandru* pentru h'il'andru (§ 305); tot așà *h'ilandră*; *alug'escu* pentru al'ug'escu « iubesc » (cf. Th. Capidan, Elem. slav. în dial. arom., gl.; pentru disimilarea lui *l'* cf. Pușcariu în Dacoromania III 390, nota); *ultu* păstrat numai în Grebena Weigand, Ar. II 359 pentru « agăršescu » (uit); *vleg'u* pentru vegl'u « veghez, păzesc », întrebuințată de Românii din Albania. Ea este foarte deasă și în graiul Românilor din Macedonia, originari din Albania: *vleg'u*, Dan. 138/13; se vleag'e (pentru se veagl'e) ib. 163/25; *vlek'u* pentru vecl'u « vechiu » se aude și în graiul Românilor din Veles (Macedonia) originari din Albania. Pentru graiul din Olimp, Weigand dă: *veclu* (50); tot așà *dzenuclu* pentru dzenucl'u « genunchiu » (56); *glatse* pentru gl'atsă « gheață »; *inglitsat* pentru ngl'itsat « înghețat » (55). În graiul Românilor din Albania: *ul'uleců* pentru ul'ul'ecŭ « barză » din alb. ljeljek, ngr. λελεκι (Miklosich, Rum. Unters. 260): *ul'ulesl'i* « berzele » Dan. 124/6.

l pentru *l'* rămâne neexplicat în: *plitsă* (în Samarina pentru pl'itsă din pul'itsă) « puică »: *un cucot š nă plitsă* « un cocș și o puică », Wace and Thompson, The Nomads, 293; *lepure* (Veria) pentru forma obișnuită *l'epure* « iepure » Dal., Basme 85/15; *lišor* alături de l'išor, Dal., Basme 67/11, 69/3, 110/13; tot așà *lišurac* « ușurel prost »; *lišureatsă* « ușurința, prostie » Basme 16/22, 63/10, 106/32, etc.; *lišuredzŭ* « ușurez » ib. 121/19, 321/5, 372/35. În aceste cuvinte poate elementul palatal din *š* va fi contribuit la disimilarea lui *l'*.

În *sclinču* cu derivatul *sclinčame* (pentru scl'inču, scl'inčame), Basme, gl. avem stadiul primtiv. Pentru etimologie, cf. Elem. slav. în dial. arom., gl.

l : ł

§ 199. Pronunțarea lui *l* cu articulație velară, cum am văzut că apare și în dialectul meglenit, se arată numai în graiul Fărșeroților:

ańeł (pentru amel = ańeŭ) « al meu »; *căčułă* « căciulă »; *całea* « calea »; *cătsăł* « cățel »; *cułčascu* (pentru clučăscu) « clocesc »; *łunea* « lunea »;

molt « mult »; *multă* « multă »; *scol* « scol »; *las* « las », etc., etc. (Fărșeroții, p. 193). Pentru celelalte ținuturi avem: *atsăl* (pentru atsel) « acel » (Gopeș), Weigand, Ar. II, 92; *lupu* (pentru lupu, la Grămostenii din Bulgaria), Jahresb. XIII, 67; *yitsăl* (tot la Grămoșteni) « vițel », ib.; *gitsăl* (la Gopeșenii din Bulgaria), ib.

l : *γ*

§ 200. Apare numai la Fărșeroți. Este un sunet care se apropie de *γ* grecesc. El s'a desvoltat din *l* pronunțat cu partea posterioară a limbii (cf. Fărșeroții, p. 194):

nă scuyăm (nă sculăm) « ne sculăm »; *pyămse* (plămse); *căycăń* (călcăńŭ); *δayă* (δală) « lapte acru »; *yunea* (lunea); *yumbadă* (lumbadă) « lumânare mare »; *yănă* (lînă); *yumi* (lume); *yutsitlu ańeo* (lutsitlu ańeŭ) « scumpul meu »; *yală* (lală) « unchiu »; *yumtă* (lumtă pentru nuntă) *yuom* (lom) « luăm »; *yungă* (lungă); *yuna* (luna); *yoc* (loc); *yo* (lo) « luă », etc. (cf. Fărșeroții, p. 194).

l : *ǫ*

§ 201. Se arată în graiul Fărșeroților, când *l* se află în apropierea unui *ǫ* sau *r*. Rostirea lui se datorește, probabil, fenomenului de asimilație. La bază trebuie să vedem un *γ* din *l*:

muǫăǫĭ (mulări) « catâri »; *ǫăcǫăń* (lăcrăń) « lăcrămi »; *ǫucǫu* (lucru); *ǫǫǫă* (loară) « luară »; *ǫutuǫg'ie* (luturg'ie) « prescure »; *yumăǫičǫu* (gumăričlu) « măgărușul »; *ǫoc* (loc).

l: —

§ 202. Se observă numai în limba Românilor din Albania. Am urmărit cu atențiune acest fenomen și, la auzul fiecărui cuvânt din care *l* nu se rosteà, am avut impresia că vocala imediat premergătoare se pronunță ceva mai lung. O formă ca *mută* în fraza: *adusiră paye mută* « au adus zestre multă », am auzit-o rostindu-se mai mult *mută*, *muụtă* decât *multă*.

La formele în care *l* precede o consoană, rostirea șovăie între pronunțarea lui *γ* și între pronunțarea în care nu se simte nimic din urma lui *l*: *umfată* și *umfyată* « umflată »; *cădură* « căldură »; *afaĭ* « aflai »; *atu* « altu »; *fambuǫa* « flambura »; *acò* « acolo »; *auatarĭ* « alaltăieri »; *čenic* « celnic »; *psautu* (din psaltu) « cântăreț la strană », etc. (Fărșeroții, p. 193).

În graiul Românilor din nord se întâlnesc formele: *cărbă* (pentru cîrblă) « tocitoare » Mih.; *invărgoasă* (pentru nvărligoasă) « rotundă » Gr. B. I, 12; *sk'imurare* (pentru scl'imurare) « scâncire » Mih.; *másină* (pentru măslină); *beča* (din sl. *bel* + suf. *-če*) « oaie albă și frumoasă », Românii Nomazi, 106, 172.

Observațiune. În formele verbale dela *vegl'u* sunetul *l'* când se aude când nu: *vig'à* pentru vigl'à (avigl'a) « păzeà »; *z-veg'ă* (s-aveaglă) « să păzească »; *va z-veg'u* (va s-vegl'u) « voiu păzì », etc. În aceste forme *l'* a dispărut după ce mai întâiu a schimbat pe *g* în *g'*. S'ar puteà ca această rostire a lui g ca g' să provină din formele metatezate *vleg'u* (§ 198).

l : r

§ 203. Asupra acestei rostiri n'avem nimic ce să adăugăm. Este acelaș fenomen ca în toate dialectele, când *l* se află între două vocale: *aprir* < APRILIS, Lit. Pop., 954/26; la Fărșeroți, *poio* (cf. § 208); *tserŭ* « cer », *cărоare* (și *călоare* din cauza disimilării sau păstrării lui *l* primitiv susținut de *r* din silaba finală) « căldură », *pérgură*, Lit. Pop., 901/7, etc. Acì voi da câteva forme în care *l* din dialectul comun se rostește ca *r*: *frutur* pentru flitur « fluture » prin asimilare cu *-r* final; *arunic* pentru alunic (cf. și arudic, § 189), forma obișnuită în dialect; aici *r* poate să fie primar din *l* între două vocale: LUBRICO, -ARE; *părmună* pentru pălmună (§ 87) Dal. cu *r* < *l* din gr.?

În următoarele cuvinte avem *r* pentru *l* din cauza unui *r* din silaba următoare: *auartarĭ* și *aоartarĭ* (pentru « alaltăieri », Penins. Balc., III, nr. 3—4, p. 48); *cărk'erea* (pentru călk'erea din alb.) « varul ».

Tot acì adăugăm că *ll* s'a păstrat cu pronunțarea lui *l*, ca în celelalte dialecte, afară de *-ella* care a dat -eauă (eao, eau), ca în dialectul meglenit: *cătsauă* < CATĔLLA, -AM; *măseauă* < MAXILLA, -AM, *steauă*, etc.

-l : —

§ 204. În graiul Fărșeroților apare local ca un fenomen aproape general lipsa de rostire a articolului masculin *-l*.

unu (unlu) « unul »; *focu* (foclu) « focul »; *măndzu* (măndzul, mîndzul) « mînzul »; *lemnu* « lemnul »; *găоu* (găоul din gărnul) « grâul »; *k'iroŭ* (kiroulu) gr. « vremea »; *meоu* (merlu) « mărul »; *zboоu* (zborlu); «vorba» etc. (Fărșeroții, p. 196).

În graiul din Samarina avem *u* (pentru *ul*) « îl »: *nu ts-u daŭ* « nu ți-l dau », Wace and Thompson, The Nomads, 294.

Formele de tipul lui *fičoru* (din fičorlu) n'a putut provocà disparițía lui *-l*, întâiu din cauza deosebirii ce există între *r̄* și *r*, al doilea, însă, și din faptul că la scriitorii vechi, la care *r̄* din *rl* este foarte răspândit, forme articulate fără *-l* nu există.

l : n

§ 205. Apare în *ningă* pentru *lingă — lăngă, despre care vezi § 79; *anantu, -ă* pentru alantu; *cirik'enŭ* dat de Mih. pentru forma obișnuită

cirik'elŭ « țest », un derivat diminutiv din *čirẹap* « cuptor » din paleosl. *črěpŭ*, despre care vezi Elem. sl. în arom. 87. Acì avem disimilarea lui *n* din cauza lui r precedent sau o substituire de sufix. Fenomenul amintește cuvântul dacor. *prieten* pentru prietel, dacă într'adevăr acesta vine din paleosl. *prijatelĭ* și nu din prijatenŭ part. lui priiti.

r

§ 206. Rostirea lui *r* la populațiunile românești din sudul Peninsulei Balcanice, afară de Fărșeroți, nu prezintă sonorități deosebite de acelea pe care le cunoaștem din celelalte dialecte românești. Deaceea nici nu dăm exemple.

La Fărșeroți avem trei feluri de *r*: unul cu pronunțate vibrațiuni apicale, care se aude la începutul și mijlocul cuvintelor, mai ales când rezultă din *rl* și *rn*, altul cu articulațiune velară și, în fine, al treilea cu vibrațiuni uvulare. Acesta din urmă se aude în graiul femeilor fărșeroate. Pe cel dintâi l-am însemnat cu *r̄*, pe cei doi din urmă prin *ϱ*. Motivul pentru care cele două din urmă rostiri ale lui *r* le-am redat printr'un singur semn, provine din faptul că, de cele mai multe ori și la aceeași persoană, nu se poate stabilì cu exactitate o linie de despărțire între pronunțarea velară și între aceea uvulară a lui *r*. (Vezi mai pe larg despre aceasta Fărșeroții, 190).

r : *r̄*

§ 207. La scriitorii aromâni din sec. XVIII, toți originari din Albania, *r* dela începutul sau mijlocul cuvintelor este redat prin *r̄* transcris în grecește *ϱϱ*. Acest *r̄*, ca origine, provine: 1. din *r* simplu, 2. din asimilarea grupelor *rl*, *rn* [1]).

1. Inițial: *r̄and̆*, Cav. 787; *r̄ămănŭ* « Român », Uc. 69/9; *r̄ămănescu* « românesc » ib. 67/4, cf. 67/5; *r̄ăñe* « râie » Cav. 1167, Dan. 148/18; *r̄upaslu* « repaosul, odihna », Uc. 91/41; *r̄ăulu* « răul » Cod. Dim. 100/8; *r̄alile* « relele » 118b/13 etc. Alături găsim însă și cuvinte cu *r* inițial obișnuit: *radză*, Cav. 36; *rao* « rouă » ib. 241; *rșăne* « rușine » Uc. 65/3; *rušine*, Dan. 163/25, cf. 175/3; *rušunatu* « rușinat » Dan. 128/8.

Rostirea lui *r̄* inițial se arată și atunci când cuvintele încep cu proteza lui *a-*: *ar̄ădu* « râd » Cav. 161; *ar̄ămăsătură* « rămășiță », Uc. 89/38; *ar̄ăvdătoru* « răbdător » ib. 87/34; *ar̄ucotescu* « rostogolesc » Cav. 505; *ar̄adu* « rad » ib. 680, etc.

Medial: *năr̄ăẹašte* (dela năr̄ăescu propriu zis înrăesc, mă supăr) Uc. 93/44; *te năr̄ăiši pre mine* « te supărași pe mine » ib. 77/18; *pr̄ăndzu* « prânz » ib. 87/36, etc.

[1]) Dintre scriitorii sec. XVIII, numai Ucuta încearcă să deà lămuriri asupra rostirii lui r̄, pe care îl înseamnă prin ϱϱ: « ϱϱ ca sârbeasca ϱ: ϱϱădătsină, nu rătătsină; ϱϱămănŭ, ϱϱugu, ϱϱoșu, ϱϱău », (p. 69/9).

2. *tseȓu* (tserlu) « cerul » Dan. 116/1; *aguȓu* (agurlu) « ogorul », Uc. 96/42; *pinğeȓă* (pinğerle) « ferestrele » Dan. 143/16; *sumğugătoȓu* (sumğugătorlu) « bou de jug, sâgnar, vită de povară » Uc. 91/42; *dătoȓu* (dătorlu) « dătătorul » ib. 79/22; *căl'uȓă* (căl'urle) « căile » ib. 93/42; *lăngoȓă* (lăngorle) « bolile » ib. 93/43; *dzinȋȓă* (dzinirle) « ginerile » Dan. 160/23; *lănduȓă* (lândurle) « rândunelele » ib. 122/5; *dimăndăȓă* (dimăndărle) « poruncile » Cod. Dim. 11b/15; *čăču̯aȓă* (čičǫarle) « picioarele » ib. 80b/21; *zbu̯aȓă* (zbǫarăle) « cuvintele » ib. 111/8; *petuȓicl'ă* (piturnicl'e) « potârniche » Dan. 123/5; *aȓicl'ile* (arnicl'ile) « rinichii » ib. 167/27; *hăȓescu* (hărnescu pentru hrănescu) Cod. Dim. 43/19; *aštiȓutu* (aštirnutŭ) « așternut, pat » ib. 22b/22; *caȓă* (carne) Dan. 173/30; *găritsă* (gărnutsă) « grăunțe » ib. 147/18, etc. (cf. Rap. alb. rom. în Dacoromania II, 497 urm.).

r : *ǫ*

§ 208. Numai la Fărșeroți:
vǫutǎ « iubită »; *aǫúmina* (pentru forma obișnuită anumirea) « pe umăr »; *pǫōta* « mai întâiu »; *no-aǫ* « nu au »; *h'eǫbim dzăǫ ši fatsim uǫδă* « fierbem zăr și facem urdă »; *tǫapse măna di fuǫil'e* « s'a lăsat de hoții »; *eǫà sáǫtsină* « erà însărcinată »; *sumedǫu, maǫtu, bǫumaǫu, ndǫelu* « octomvrie, martie, noemvrie, decemvrie »; *capǫă ǫošilă* « capră roșcată »; *pǫiǫ* « aprilie »; *avǫă* « răcoare »; *băǫba-su* « bărbatu-său »; *tǫapsim nă fǫică maǫe* « am trecut printr'o frică mare »; *čuštucaǫi* « cineva, careva » (Fărșeroții 190).

rn : *ǫ*

§ 209. Când *ȓ* (din rn) se află în apropierea lui *ǫ*, atunci rostirea lui se identifică cu a lui *ǫ*. Eu l-am auzit distinct la Fărșeroți, la o singură formă:
văǫǫǫă (pentru vărnăǫară și văr̂ǫară): *tu munts ǫămănem tsints-šasi, căti văǫǫǫă ši šapti meš* « în munți rămânem cinci-șase luni câte odată și șapte luni »; *divăǫǫǫă* (divărnǫară și divăȓǫară) « la anul »: *s-nă videm divăǫǫǫă* « să ne vedem la anul » (cf. Fărșeroții 192).

r : *γ*

§ 210. Această pronunțare se întâlnește o singură dată la Daniil în cuvântul: *picuraγu* (transcris în gr. πικουράγου): *Ašitse și picuraγu vlęağe cupia* « așà și păstorul păzește turma » 168/28.

În lucrarea mea asupra graiului Românilor din orașele Albaniei mi-am exprimat părerea că, deși acești Români vorbesc deosebit de Fărșeroții, la bază ei trebuie să fie tot Fărșeroți. Pentru dovedirea acestui lucru am încercat să dau mai multe exemple din scrierile lor, în care se pot întrevedeà urme despre unele particularități din graiul lor, care există numai în limba Fărșeroților de azi (cf. Fărșeroții 124).

r : l

§ 211. Se arată în dialectul aromân la unele cuvinte prin disimilare:
călọare (pentru cărọare, întrebuințat mai mult la nord) « căldură », Lit. Pop. 810/44, Basme, gl.
călpitor (pentru cărpitor, cîrpitor, mai des întrebuințat) « masa rotundă fără picioare însă cu mâner, care servește la întinderea foilor de plăcintă » Mih.
čilipar (pentru čiripar, derivat dela čireap « cuptor ») « brutar », Lit. Pop. 87/4.
fultutire (pentru furtutire) « lemnul cu care se sprijine sarcina la încărcatul cailor » Mih.
sáltsine (pentru sartsine) « sarcină », Weigand, OW. 41.
Vulgur (pentru Vurgur) « Bulgar » Mih. Acì s'ar puteà să avem *l* din forma de bază grecească.
lălătọare (lîlîtọare. < LABORATORIA (scil. DIES) « zi de lucru » pentru lărătọare. (Se mai spune și lulătọare, lăvrătọare, despre care cf. § 25);
a tutulorŭ, gen.-dat. dela tot pentru a tuturor cf. Uc. 79/24, Cod. Dim. 92/11;
fulídzine, Mih.; *fulidzinedzŭ*, ib. pentru furidzinedzŭ; *fulidzinat*, ib. pentru furidzine, furidzinat (lat. FULIGINEM), *însăltsinată* (pentru însărtsinată) « însărcinată » Mih.

r : n

§ 212. Avem în următoarele cuvinte:
alunic (pentru *aluric din * alurec < LUBRICO, -ARE, care nu se păstrează) « alunec ». Trecerea lui *r* în *n* trebuie să fie veche, totuș în megl. *lurec*. Cuvântul este atestat pretutindeni (despre *arunic*, cf. § 203, despre *arudic* § 189).
ğunẹápine (pentru *ğunẹapire < JUNIPERUS, -UM, care nu există) « jneapăn », atestat pretutindeni.
dirinare pentru dirirare din DELIRARE (Per. Papahagi, Jahresb. XII, 101) refl. « a se văità, a se prăpădì, (la nord) a se omorî de plâns »;
vírg'ină Dal. pentru virg'iră (alb.) « virgină » Mih., alături dă formele virγină, virγiră și g'irg'ină, Dal.

r : d

§ 213. Se arată numai într'un singur cuvânt: *dišcl'itor*, (la Fărșeroți) dișk'itor și lišk'itor « rășchitor ». prin substituire de prefix (Fărșeroții, 200).

r : —

§ 214. Mai întâiu în verbul *alag* (pentru *alarg, necunoscut în dialect) « alerg »; *alagă*, Cod. Dim. 19/19, 111b/9 etc., *alăgară*, ib.

75/3 etc.; *adălag* « alerg » întrebuințat în Cod. Dim.: *adălagu*, 58/22; *adălagă*, 28b/20 etc.; *ńeg* și *neg* (pentru ńergu, întrebuințat mai des) « merg »: *ńase* « merse », Basme 245/23, Fărșeroții, 204. În aceste trei forme amuțirea lui *r* din tulpină a trebuit să înceapă dela formele cu accentul pe terminațiune.

Lipsa de rostire a lui *r* se mai arată în *spilingu* (pentru sprilingu) « sperling »; *spiğur* (pentru sprigur) « conjur » Mih.; *pisti* (pentru pristi, acesta din preste, atestat la Uc. 97/5) « peste » în întrebuințare generală. Înfine, în următoarele cuvinte:

stămľ'oară (pentru strămľ'oară), Românii Nomazi, 169; *cătă* pentru catră « către » Basme gl., Nic.; *tă* alături de tră, deasemenea *ta* alături de tra; *tu* alături de tru; *ti* alături de tri (pentru toate aceste prep. cf. § 302). La Fărșeroți pronumele pos. dela plural *anost* pentru anostru, pl. *anošt* pentru anoštri; *avost* pentru avostru, pl. *avošt* pentru avoštri. Formele dela feminin se rostesc la fel: *anoastă* (anoastră) pl. *anoaste* (anoastre); *avoastă* (avoastră) pl. *avoaste* (avoastre) cf. Fărșeroții 202; *nuntu* pentru nuntru « înăuntru », *cătă* pentru cătră, ib. 199.

Cu toate că în aromână avem cazuri în care *-i* după *r* nu se rostește (§ 67b), totuș forme ca *cei* (ceri), *pai* (pari), *piei* (pieri), *sai* (sari) din dacoromână lipsesc. În aromână avem numai pronumele relativ și interog. *caĭ* (pentru care, cf. dacor. *niscai*, *niscaiva*) cu toate derivatele și variantele date la § 274.

Observațiune. Din cele expuse până acì asupra pronunțării lui *r* la Aromâni, rezultă că atât din materialul dialectal publicat până acum cât și din cercetările făcute pe teren, există patru feluri de *r*. Dintre acestea avem, mai întâiu, un *r* obișnuit, care există la toți Aromânii. În afară de acesta mai avem alte trei feluri de *r* care se pot urmărì numai în graiul Românilor din Albania. Dintre acestea 1. avem *r̄* cu vibrațiuni apicale, 2. avem *r* velar (ϱ) și 3. avem *r* uvular la femeile fărșeroate (Fărșeroții, 124, 144).

Dintre aceste patru feluri de *r*, cel obișnuit ca și *r̄* cu vibrațiuni apicale, judecând după identitatea influenții pe care a avut-o asupra timbrului vocalei care îi urmà, sânt, după cum a arătat Sextil Pușcariu (Conv. Lit., XXXIX, 315—321, mai târziu în Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, p. 33 și Dacoromania, I, 399) cele mai vechi, întrucât se aflau la baza limbii române comune, din care mai târziu s'au desvoltat cele patru dialecte. Urmele unei transcrieri deosebite a acestui *r* în textele literare vechi, ca și rostirea lui încă până azi în nordul Transilvaniei (vezi I. A. Candrea, Psaltirea Scheiană, I, pp. XLI—XLII, XLIX, LXXXVII—LXXXVIII; Graiul din țara Oașului, 14; Ovide Densusianu, Histoire de la langue roumaine, II, 121—122 și Alexandru Philippide, Orig. Rom., II, 101—106) arată că, întocmai ca la Fărșeroți, rostirea lui în dialectul dacoromân a continuat încă până azi. (Vezi în urmă și Alexandre Rosetti, Recherches sur la

Phonétique du Roumain au XVI-e siècle, 95—97 și Al. Procopovici în Dacoromania, VI, 410).

Ceilalți doi *r* însemnați prin *ϱ* (velar și uvular) sânt regionali și de dată relativ nouă. Dintre aceștia *r* pronunțat cu cele mai intense vibrații se aud la femeile Fărșeroților. La multe din acestea am auzit un *r* cu vibrații uvulare. Bărbații, cari se îndepărtează din centrele lor și vin în contact cu Aromâni din alte tulpini, pronunță pe *r* velar cu mai puține vibrații. La Fărșeroții așezați de mult printre Grămusteni și Moscopoleni, cum sânt cei din Corița, Vodena-Edessa și Selia de sus, *r* velar este pe cale de a dispăreà.

Graiul scriitorilor aromâni din sec. XVIII, cari toți erau originari din Albania, ne este nesigur în ce privește rostirea lui *r*. În transcrierea greacă ei întrebuințează două semne: *r* simplu prin *ϱ* și *r* dublu prin *ϱϱ*. Acesta din urmă pentru pronunțarea lui *r*- inițial și *rr* din cuvintele de origine latină ca și pentru *r* din *rn* și *rl*. Dar rostirea lui cu vibrațiuni apicale sau velare ne este nesigură. Eu cred că întocmai ca și Fărșeroții — ei înșiși la origine fiind Fărșeroți — ar fi trebuit să aibă și un *r* velar pe care, din lipsă de semne, nu l-au putut transcrie în mod deosebit. Pentru această ipoteză vorbesc și alte particularități despre care am amintit în studiul meu « Fărșeroții » p. 124. Dealtfel, transcrierea acestui *r* se arată neregulată. Însuș Ucuta, care își dă mai bine seama despre deosebirea de rostire între *r* și *rr*, alături de *arrămănu* « rămân »; *arramăsătură*, 89/38; *arrăvdare*, 77/20, 93/43, *arrăvdătọare* 87/34, *te nărrăĭšĭ* 77/18, *rrădătsină* 69/9, *rrămănŭ* « Român » 69/9; *rrale* « rele » 83/27, 87/35, *rrău* 69/9, *rrăulu* 83/27, *rrosŭ* 69/9, *rrugu* ib., *rrupaslu* 91/41, *zburrî* (atsel tsi zburrî cu profisli « cei ce vorbì cu profeții ») 79/23, avem și: *nvărrtušă* 93/44; *prrăndzu* 89/39; *a prrăndzuluĭ* 89/39; *me prrăscuteştĭ* « mă stropești » 83/28); *se nă trradzemu* 87/35. În următoarele două cazuri avem un singur *r* pentru *rr* (< rn, rl): *turasl'i* (< turnaséi — turnatsl'i pl. dela turnat « întors ») 95/49; *căl'ură* (căl'urle) 83/29.

Se găsesc unele cuvinte în care *rr* apare pentru un simplu *r* între două vocale: *čamerru* « otravă » (cf. Elem. slav din arom., glosar) 69/9; *θarru* « nădejde » ar puteà să prezinte o transcriere etimologică a gr. *θάϱϱος* 87/36, 89/39, 95/48; *nu θăvrrăsisĭ* « nu nădăjduiți » 95/47, *scrieturră* 79/23, *zarru* 69/7 etc. Weigand ne spune că la Românii din Acarnania se face o deosebire între rostirea lui *r* intervocalic și între *r* final sau în grup de consoane: « Ersteres ist stark gerollt, gleich dem albanesischen *r̄*, letzteres schwach gerollt. Man spricht *ar̄e* — hat, *ar̄oš* — rot (acesta nu este intervocalic, deoarece proteza lui *a*- este ulterioară), *iar̄ă* — Winter (nici acì nu avem un *r* intervocalic, ci din *rn*), dagegen *amar* — bitter, *trek* — gehe vorüber, *kartă* — Brief » (Vlacho-Meglen, 4—5). Aromânii din Acarnania sânt Fărșeroți. Ei rostesc ca și frații lor din Albania. Acì, după cum se poate vedeà din Al.

Rosetti, Cercetări asupra graiului din Albania în Grai și Suflet, IV, 1—83 și studiul meu Fărșeroții, 190 și urm., *r̄* (*ϱ*) apare în orice poziție. La Ucuta ca și la ceilalți scriitori aromâni din sec. XVIII rostirea lui trebuie să se fi apropiat de aceea de astăzi a Fărșeroților. Dacă însă ei nu-l însemnau pretutindeni, aceasta provine din faptul că, amestecați cum erau cu Grămustenii, cu timpul îl pierduseră. Din aceleași motive se arată și deosebirea de rostire a lui *r* la Aromânii din Acarnania. Aceștia, izolați de restul Fărșeroților, cu timpul îl vor pierde cu desăvârșire, așà cum l-au pierdut și Românii din orașele albaneze, dar mai ales din Moscopole și împrejurimi, de unde ne vin vechile texte literare aromâne.

În ce privește ceilalți scriitori aromâni din sec. XVIII, redarea lui *r* apare cu aceeaș neregularitate. La Cav. avem: *arradu* « rad » 161, *arravdu* 161, *arrucotescu* « rostogolesc » 161, *rrană* 787, *rrădătsină* 836, *rrăñe* 1167, *rrău* 806, *rrău* (reus) 349 ap. G. Meyer, Alb. St.; *rrošu* 431, *rrugă* « simbrie » 839 etc., cu *rr* între două vocale: *currao* 554, *turrolu* « turn » 826, *ndǫapărru* « reazăm » 31, *ncusurratu* « cocoșat » 865, *mărrul'ă* « Piniennuss » 466, *θarru* « speranță » 309, *θărrăsescu* « sper » 262, *kerră* « car » 49, *turrašte* « târlă » 582, *vărrăgutsă* 194, *zgurrie* 899, înfine *prrăscutescu* « stropesc » 834 etc. În Cod. Dim. redarea lui *r* apare și mai neregulată. Acelaș cuvânt apare transcris când cu un când cu doi *r*: *rao* « rea » 6/14, *rale* « rele » 2/3 alături de *rrău* 6/25, *rrale* 2/5, 3/4, 6/1, 9 etc. Tot așà *nă h'irrăsimu* 65b/21, *s-nă hărrăsimu* 64/18, alături de*s -nă hărăsimu* 65/b1 etc.

Philippide (Orig. Rom., II, 102), vorbind despre această neregularitate, între formele citate din Cod. Dim. dă și *aurrà*, derivându-l din *oravit* dela *oro* cu înțelesul « rugă ». Însă în forma citată nu avem *rr* între două vocale pentru *r*, ci *rr* din *rl*, căci cuvântul este *aurlà* dela aurlu cu înțelesul « strig », care există și azi. Forma aceasta se repetă de mai multe ori în Cod. Dim.: *š-cu mare bu̯atse l'-aurrà*: « *Lazare, ešă afu̯ară* » (și cu mare voce îi strigă . . .) 103b/1; *šă-lĭ aurrà*: « *hil'u, nu fudzĭ* » (și-i strigă, fiule, nu fugì) 28b/21; *cu bu̯atse aurrà*: « *Dumnidzale . .* » (cu voce strigă, Dumnezeule) 64/7; *šă si aur̄ămŭ cacum aur̄à orbul*: « *ñilui̯a-me du̯amne, h'ill'u al Dumnidzăluĭ* (și să strigăm cum a strigat orbul: « miluește-mă, Doamne . . . ») 25/12, etc. Din *oro* avem *orŭ*, dacor. « urez ».

SPIRANTE INTERDENTALE

§ 215. Dintre sunetele spirante interdentale avem două: unul surd: *θ* și altul sonor: *δ*. Amândouă nu aparțin dialectului aromân, ci sânt introduse prin cuvintele intrate din limba greacă și albaneză.

θ se păstrează

În cele mai multe cuvinte grecești în care se găsește acest sunet, el se păstrează cu rostirea grecească: *θavmă* și *θamă (θαῦμα, ϑᾶμα)* « minune » (întrebuințat mai mult la sud; la nord înlocuit prin cuvântul slav čudie); *θar* « curaj » *(θάρρος)*; *θărăsescu* « îndrăznesc » *(θάρρησα* aor. dela *θαρρῶ)*; *θimel'u* « temeiu, temelie » *θεμέλιον)*; *θimi̯amă* « tămâie » *(θυμιάμα)*; *aθanat* « nemuritor » *(ἀθάνατος)*; *călaθă* « coș, paner » *(καλάθι)*; *caθe* « fiecare » *(κάθε)*, etc., etc.

θ : *h'*

§ 216. Se arată numai în câteva cuvinte: *alih'e̯a (αλήθεια)* « adevărat »; *de̯alih'a*, Basme gl., Mih.; *de̯alihi̯a*, ib.; *aliθh'e*, Cav. 42; *de̯al'iθh'i̯a*, Dal.; *cude̯alih'i̯a* și *cude̯aliθh'e̯a*, Basme gl., Mih.; *de̯alih'i̯aluĭ*, *cude̯alih'aluĭ*, Uc. 79/24; *alih'os* « adevărat, veritabil »: *tse̯arbă dălih'o̯asă* « cerbo̯aică adevărată » Obed., Texte; *aliθinosŭ* « adevărat »: *Dumnidză aliθinosŭ de Dumnidză aliθinosu* « Dumnezeu adevărat . . .», Uc. 79/29 însă și *aliθhi̯os* și *de̯aliθhi̯os* « adevărat » Dal.;
h'eristì « iunie » *(θεριστής)*;
călăh'ĭ pl. dela călaθă pentru **călăθĭ*;
anah'imedzŭ pentru anaθimedzŭ (forma cea mai întrebuințată) cu derivat din anaθima *(ἀνάθεμα)* cf. Basme 163/10.

θ : *k'*

§ 216[a]. Avem în graiul din Samarina numai în *k'isavrò* « tezaur »: *k'isavrò di fluriĭ* « tezaur de piese de aur », Wace and Thompson, The Nomads, 293.

θ : *s*

§ 217. Avem în graiul tuturor Aromânilor numai în: *sărmă* « fărâmă », cuvânt întrebuințat de către toți Românii, din alb. *θεȓimε*, despre care vezi Dacoromania II 546;
părmis se aude în graiul din Muloviște pentru părmiθ « poveste, basm » cf. Basme, p. III;
sare « curaj » pentru θar(ŭ) < *θάρρος*, Mih.;
se̯amin fem. *se̯amină* (Fărșeroții, 200) pentru θe̯amin, despre care vezi § 122.

θ : *f*

§ 218. Se arată numai în *firidă*, atestat pretutindeni, pentru care vezi gr. *θυρίδα*. Deoarece cuvântul există și în bulg., s'ar puteà ca forma aromână să fi venit prin limba bulgară. În arom. se mai aude rostindu-se și firiδă, firiză, despre care vezi mai sus.

θ : d, t

§ 219. Apare numai în câteva cuvinte *aladă* « greșeală, defect »: *fečualadă* « am greșit » Dal. (dacă nu va fi greșală de tipar) gr. *λάθος; ehtru* (la nord) « vrăjmaș » pentru ehθru gr. *ἐχθρὸς;* la Uc. *ehtuřu* (cu pl. ehtsrăl') 75/17.

δ

§ 220. În cele mai multe cuvinte de origine greacă (foarte puține de origine albaneză), în care se găsește acest sunet, se rostește ca în grecește:

δiplă « îndoitură, încrețitură » *(δίπλα); δispot* « episcop », *(δεσπότης)*, derivate: *δisputescu* « episcopesc », *δisputeašte* « ca episcop », *δisputsîl'e* « demnitatea unui episcop » Dal.; *δicsescu* « primesc, accept » dela *δέχομαι); δocsă* « mărire, glorie » *(δόξα); δală* « lapte acru » Dan. 120/3 (alb. *δ*ală) cf. Rap. alb. rom. în Dacoromania II, 529), etc.

δ : d

§ 221. Dacă în graiul Românilor din sud pronunțarea grecească a lui *δ* se păstrează aproape în toate împrumuturile grecești, la nord acest sunet este substituit de cele mai multe ori prin *d*:

diafur « folos » *(διάφορον); anápuda* « anapoda » *(ἀνάποδα); anapud* se spune despre o persoană sucită; dela acesta și un verb: *anăpudzîscu* « devin răutăcios, arțăgos, fac totul contrariu »; *anapudzîl'e* « adversitate, ceeace merge rău, contrariu »; *discu* « disc » *(δίσκος); doară* « daruri » *(δῶρον* pl. *δῶρα); lărdie* « grăsime de porc » *(λαρδί); ligdă* « grăsime topită » *(λίγδα); lusk'idă* « așchie, țandără » *(σχίδαξ?); scutide* « întunerec » *(σκοτίδι); tade* « cutare » *(τάδε)*, etc., etc.

Observațiune. Cuvântul *g'uvăsescu* « citesc », alături de *aleg* (LEGO, -ERE) rar, cu variantele *g'ivăsescu, δyivăsescu,* arată g' pentru *δ*. De fapt, forma intermediară *δγ*ivăsescu (cu *δγ* din *δi*) se rostește în greaca populară *δγιαβάζω* pentru *διαβάζω*,

În graiul din sud, în care sunetul *δ* este foarte frecvent, el se substitue câteodată lui *d*: *arăδătsină* « rădăcină ».

Trecerea lui *δ* în *z* este rară: *firiză* pentru firi*δ*ă (la nord firidă) « fereastră » Dal.

ALTE SUNETE

γ

§ 222. În graiul Românilor din sud acest sunet se arată aproape în toate împrumuturile grecești; la nord el este înlocuit câte odată prin *g*. Însă și acì pronunțarea lui este foarte obișnuită:

γambrò și *γrambò*, *γrambeŭ* « mire » *(γαμπρός)*; *γρamă* « slovă, fig. carte instrucțiune » *(γράμμα)*; *γρămătic* « grămătic, secretar » *(γραμματικός)*; *γumar* « măgar » *(γομάρι)*; *aγrime* « sălbăticie » *(ἀγρίμι)*; *aγru* « sălbatec » *(ἄγριος)*, etc., etc.

γ : *g*

§ 223. Toate formele citate la § 222 în graiul Românilor din nord se rostesc cu *g*. La unele din ele nu lipsește nici rostirea cu *γ*: *grambò* și *gambrò*, Basme gl.; *gramă* pretutindeni la nord; *gumar* (Gopeș, Muloviște); *agru*, *agrime*; *cătigursescu* « critic, bârfesc » *κατηγορῶ; argăstir* alături de arγăstir « prăvălie » *ἀργαστήρι; argat* alături de arγat *ἀργάτης*, *gînusire* (< gr. *ἐγάνωσα* dela *γανόνω)* Dal., cf. § 22, 2. etc.

Dar rotirea *g* pentru *γ* se aude și la sud: *frigănat* « albitură uscată la foc, la soare sau la vânt; lemn uscat în aceleași condiții » gr. *φρύγανον* « menu monceau de bois sec; broussailles sèches » T. Papahagi în Grai și Suflet, I, 328.

γį : *γį* și *ǵ*, *į*

§ 224. Ori de câte ori *γ* este urmat de *i* în hiat, se pronunță sau ca în grecește, sau — mai ales la nord — se preface în *ǵ*; în unele cazuri este redus la *į*:

hurγįat — *hurǵat* — *hurįat* « țăran » *χωριάτις; aγįazmă* — *aǵazmă* *aįazmă* *ἁγίασμα*. Urmat de *i*, sunetul *γ* se rostește la nord, de cele mai multe ori, ca *ǵ*: *ǵiftu* și *ǵeǵiftu* « țigan » și *γiftu*, *γiftă* Basme 309/22. *(γύφτος)*; *urǵie* și *urγie* *ὀργή* etc.

h

§ 225. Se rostește numai în cuvintele de origine străină:

harauă « bucurie » *χαρά* atestat pretutindeni; derivate: *hărios* « bucuros »; *hărisescu* « înveselesc »; *hazò* « nebun » *χαζός; hărăγie* « fapt, zori de zi » *(χαραγή)*; *h'ima* « în jos »; *h'imusescu* refl. « mă reped, îmi dau drumul » *χύμα* (cf. Dacoromania V, 474); *h'imunic* și *h'umănic* « pepene verde » *(χειμωνικόν)*; *hrană*, atestat pretutindeni (paleosl. hrana cf. Elem. slav în arom. 70); *hărk'escu* « horcăesc » (bg. hrkam); *hărpă* « flegmă » (bg. hărpa); *hălvă* « halva » (turc. halva); *hămame* « baie » (turc. haman); *hăire* « folos » (turc. hair) etc.

Observațiune. În elementele turcești sunetul *h* la cele mai multe cuvinte se reduce la o simplă aspirație: *ȧne* (hane) « han »; *ȧrǧe* (harǧe) « cheltueală »; *ȧire* (hăire) « folos »; *ůzmete* (huzmete) « serviciu » etc. La unele nu se aude nici această aspirație: *uzmete* (huzmete) « serviciu » Mih.; *ušafe* « compot de prune afumate »

(turc. hošaf), întrebuințat pretutindeni fără *h*; *unere* (hunere); *uzmik'arl'i* « servitorii » Uc. 97/51; *săatea* pentru săhatea « ceasul » ib. 87/34; *avae* pentru hăvae « aer, climă » (turc. hava) Cav. 23; *avane* « piuă » pentru hăvane (turc. havan) ib. 184; *itizae* « nevoie » pentru ihtizae (turc. ihtiza) Cod. Dim. 14/26.

z

§ 226. Nu este nimic de observat. Se rostește ca în toate dialectele.

Proteza

§ 227. Despre *a-* protetic cf. § 27.
Despre *i-* protetic cf. § 67 a.
Despre *u-* protetic cf. § 94 a.
Despre *s-* (*ś-*) protetic cf. § 180 a.

EPENTEZA

§ 228. Epenteza vocalică.

a: *darac* (pentru drac) Fărșeroții, 201; *harabeu* și *carabeu* « vrabie » (§ 126_c); *garambò* (pentru grambo — γrambo) « mire », Wace and Thompson, The Nomads, 251; *a garanǵazlor* « mirilor » Weigand, Ar. II, 44.

ă: *aγăre* (aγre) dela aγru « ogor » (Fărșeroții 201); *căsen* (csen) « străin » (ib.); *căǫūtsea* (crutsea) « crucea » (ib.); *cărină* (crină) « coș » bg. krina; *dărac* și *darac* (drac) Fărșeroții, ib. *gărăvel'ŭ* (gărvel'ŭ și grivel'ŭ) « graur vânăt negricios, sau negru presărat cu picături albe » Dal.; *hărie* (pentru hrie) « closet »); *sufăru* (sufră) « masă » (Fărșeroții, ib.); *umbără* (umbră) ib.

i: *filiğane* (pentru filğane) « ceașcă » Lit. Pop. 856/20; *piluš*, cuvânt nou « pluș ».

o: *honoată* « miros » (*νχότος*) Cav. 1126.

u: *aguru* « ogor » Mih. Basme 69/7; *culupan* (culpan) « scutec » Lit. Pop. 84/2; *curuescu* (cruescu) « croesc »; *ehturu* din ehtru (*ἐχθρός*) « inimic » Uc. 75/17; *guruńŭ* (pentru gruńŭ) « bărbie » Mih. *pususì* (pentru psusì) « murì » (despre vite) Weigand, II, 232;

šomburā (pentru šombră din alb.) « pietroiu » Mih.; *Sămeduru* (Sumedru) Nic.; *cusurafe* « briciu », la nord « surafe » din gr. *ξουράφι* (csurafe); *cusursescu* pentru csursescu (la nord sursescu) « rad barba »; *lugurie* și *luγurie* pentru lugrie (luγrie) « lucru »; *agunos* și *aγunás* din sl. *gnos* (vezi cuvântul și în dacor. *gunosiră-se*, I. A. Candrea, Psalt. Sch. 230/22); *măturitsă* (pentru mătritsă) « oaie cu lapte » Mih.; *măturică* pentru mătrică; *mureană* « pește » pentru mreană, Mih.; *nimusorismă* dela *nimusoare pentru *ninsoare (cf. § 139, 8).

E p e n t e z ă c o n s o n a n t i c ă :

b: *imbră* (imiră) liniștit, « cuminte, domestic » (gr. ἥμερος), Fărșeroții, 201; *distimbel'ă* (distimel'ă) « ștergar » ib.; *Zumbleac* și *Zămbleac*, nume de sat (alb. Zamlaku) ib.; *mbl'eare* pl. *mbl'erile* (mul'are pl. mul'erile) « muiere » Wace and Thompson, The Nomads, 219, cf. 294; *mbl'or* pentru ml'or — mil'or « mior » ib.; *cucumbiše* (cucumiše) « un fel de plăcintă cu unt și brânză », Fărșeroții, 201; *treamburǎ* (treamură) Lit. Pop. 919/27); *cutreambur* (cutremur); *flamburǎ* (flamură); *scl'imburu* (scl'imuru) « plâng »: *scl'imburà cu boatsea-l' di cătușǎ* « plângeà cu vocea-i de pisică » cf. Curierul American, an. III nr. 1 din 8 Maiu 1925; *dămblà* (dambla) « dembla » ib.;

c: *sclab* (slab) Weigand, OW. 36, 57; *sclăbescu* (slăbesc) Nic.; *asclăg'escu* (asălăgescu, azi sălăg'escu) « slobod, dau drumul » (Siracu); *isk'edzŭ* « netezesc » (ἰσιάζω) cf. Dal. și Dunărea I nr. 5—8, p. 122;

f: *sfinduk'e*, la Cav. 384 *sfenduk'e* « ladă », în Epir *sinduk'e*, turc. *sandyk*;

g: *mgl'are* (mul'are) « muiere » Siracu, în Weigand, Ar. II 262 cf. 264; *mg'are* OW. 59;

l: *angîlčitoare* (angučitoare) « ghicitoare » Lit. Pop. 344; *anvărliga* (anvăriga) « împrejur »; *čalpă* (čapă) « pas » Mih.; *čuplescu* « turtesc prin lovituri » din sl. *cepja* Elem. sl. în arom. gl., Jahresb. XII 223, Dacoromania III 406;

l': *jireagl'e* din žrebij (cf. Elem. sl. în arom. 14);

n (înaintea lui č): *zdrunčin* și *zdručin* (§ 158); *alinčescu* și *alînčescu* Cod. Dim. 88/20, Gr. B. I, 31 (pentru etimol. cf. Dacoromania, III, 753); (înainte de c): *urincl'at* « urechiat » (la sud: uricl'at, cf. Gr. B. I, 97, 102; (înaintea lui k'): *arănk'escu*, Obed. Texte, 340, pentru forma obișnuită arăk'escu — arik'escu « răpesc »; (înainte de d): *ìtsindo* pentru itsido « orice » (cf. § 275); *cartsindo* pentru caretsido în Avdela (Weigand, Ar. II, 360); *Săn-Mendru* pentru Sămedru, cf. Flambura I nr. 1, p. 12; *minduă* (miduă, meduă) « măduvă » Dal.; (după dz) *asîndză*, *astăndză* (astădzī) Basme 456/4; *andzî* « azi » Basme 348/15; (înainte de g): *ğungl'u* « junghiu »; *pîngînŭ* (păgîn) « rău, păcătos » Uc. 99/52; *pîngănescu*, Cav. 562, Cod. Dim. 78/7; *afrangă* « fragă » pl. afrandză; *crangă* « cracă creangă »; *alangu* (alagŭ) « alerg » Gr. B. I, 90; *tsangaδe* « brebis ou chèvre laitière dont le petit est mort » din alb. tsagaδë (Siracu); *lăngută* « puțin » alb. ljagëtë; (înainte de ğ): *tunğu* (tunču) din turc. *tuč* « bronz » la Dal. tunğă; *minğilișă* « adunare, consiliu » pentru miğliše (turc. meğliš) Dal.; *minduă* (mîduă, meduă, § 37) Dal.; *hălvănğiu* (hălvăğiu) « halvagiu » Dal. *mînğun* (măğun) « magiun » Dal.; (înainte de l): *bunluk'ă* (buluk'e) « prisosință abundență » Dal.; (înainte de ts): *nintsi* (nitsi) « nici » Cod. Dim. 22/8, 22/17, 123b/19, 103b/9; *nintsiun* « niciun » ib. 83b/9; (înainte de *s*): epenteza lui *n* se observă la formele accentuate pe tulpină dela verbul *es* « ies ». Ind. prez. 4. *inšim*, 5. *inšitsĭ*, alături de išim, išitsi; tot așà conj. prez. 4. *s-inšim*, 5. *s-inšitsĭ*, viitor 4. *va s-inšim*, 5. *va s-inšitsĭ* (va s-išim, va s-išitsĭ), imperf. *inšeam* la toate persoanele, alături de išeam; perf. comp. *am inšită* la toate

persoanele; m. m. ca p. *aveam inšită*, la toate persoanele; *tu inšire* sau *tu inšită* « la ieșire » etc. Citatele se pot vedeà în Basme, gl. În Cod Dim. avem: *inšămu* 65b/5; *inšà* « ieși » 71/14, 36/8, 39/1, 40/2, 99/12; *inši* « ieșì » 108/15; *inšără* « ieșiră » 14/2, 74/b6, 95/17, 113/9.

Această epenteză s'ar puteà explicà prin apropiere cu verbul *intru*. Expresiunile *tu intrată š-tu inšită* sau *tu intrare š-tu inšire* « la intrare și la ieșire » se întâlnesc foarte des.

p: *frîmpte* (frîmte) « frunte » Weigand, Ar. II, 240, cf. 242, 244, cf. § 143; *numptă* (numtă) Weigand, OW. 59;

t: *măstrăpà* « pahar » Cav. 595 turc. masrapa.

EPITEZĂ

§ 229. Despre epiteza lui *-a* cf. § 32.

METATEZĂ

§ 230. La metateză, ca regulă generală, observăm pentru graiul din nord că vocala care urmează după o grupă de consoane în care ultima este o lichidă (l, r), trece de obiceiu între ocluzivă și lichidă: *bărnu* (brănu), *bărtsat* (brătsat), *cărčun* (crăčun), *fărnu* (frănu), *culčescu* (clucescu) etc. Iată și unele metateze mai obișnuite:

agîršescu « îmi uit » pentru agrešescu (cf. Elem. sl. în arom. 14); *ah'ur-h'escu* « încep » pentru ah'ursescu, iar acesta pentru arh'usescu — arh'i-sescu din gr. ἄρχισα aor. lui ἀρχίζω; *andăcà* pentru adăncà, adîncà, Mih.; *andrupat* « sprijinit » pentru andupurat (dela andoapir) care a devenit *anduprat și din acesta forma metatezată, Basme 320/27; *astrăk'escu* (astrîk'escu) pentru astărk'escu « stârpesc, sec »; *avleg'u* pentru avegl'u « veghez, păzesc »; *avlig'itor* pentru avigl'itor, Basme 176/29;

bărnu (bîrnu) pentru brăn(u), brînu obișnuit la nord « brâu »; *bîrtsat* pentru brătsat « cât cuprind cele două brațe » Dal., Lumina V nr. 10, p. 17, Cav. 695, Jahresb. XXV, 91. *buš* și *šub*, Cav. 188, Dan. 139/13, Uc. 69/9; *blugur* pentru bulgur (cf. § 69) Nic.; *bitărnu* pentru bitrănu « bătrân, vechiu ».

căpărle « caprele » pentru căprăle cf. capără, Cod. Dim. 119/3 din capărle; *căpărleadză* pentru căprăleadză, Basme 503/11; *cărčun* și *cîrčun* pentru crăčun, crîčun; *cărpitor* și *călpitor* pentru crepător, crăpitor « Kuchenbrett »; *crăfitsă* « cuiu » pentru cărfitsă (gr.) Nic.; *cărtsănescu* și *crătsănescu* « ronțăesc, clănțănesc » Dal.; *cărpitură* pentru crăpitură, Nic., Basme 323/11; la nord: cripătură « crepătură »; *căstrăvets* pentru crăstăvets (Elem. slav. în arom. 14); *caloh'tili* din forma obișnuită *calotihl'i* « ferice lui » Cod. Dim. 27b/12, 22b/6, 83b/19, 103/10, 122/18; *căpestur* și *căprestu*, Basme, gl. (căpestru), Fărșeroții, 200;

codur pentru codru, Llt. Pop. 109/44; *colcut* pentru clocut « clocot » Mih.; *culčăscu* pentru clučăscu « clocesc » (Fărșeroții, ib.); *cătsărnescu* pentru forma obișnuită cărtsănescu, Mih.; *čupăru* « ciorap » pentru čurăpu? Mih.; *curcubetă* pentru cucurbetă <CONCURBITA, -AM; *curescu* pentru cruescu « croiesc »; *cuiresсu* (Elem. sl. în arom. 14); *cuǫeri* « croire »; *cuscur* pl. *cuscărl'i* pentru cuscru pl. cuscrăl'i, Basme 72/5, Lumina V nr. 11—12, p. 27; *cutruburu* pentru cuturbur < CONTURBULUS, Cav. 322.

dearúmina « pe umeri » pentru deanumirea (Fărșeroții, 200); *dipăǫpoia* « apoi » pentru dipreapoia, ib.; *dzeadet* Flambura II nr. 6, p. 5, pentru deadzet « deget » azi forma cea mai răspândită dzeadzit (Fărșeroții, ib.); *dirtă* (dirta) pentru ditră (di tră) în Vlaho-Clisura « din cauza » Basme, gl.; *drămă* « ramură » alb. dërmi (cf. Dacoromania II, 527).

fărtic pentru frătic, Basme 311/7, 462/31, 500/8; *fărnu* (fîrnu) pentru frănu (frînu) « frâu »; fliğane « pahar » pentru filğane, Basme, gl.; *fărtătsăl'ă* « frăție de cruce » pentru frătătsîl'e, Mih.; *firmi(n)tŭ* pentru frimi(n)tŭ, Basme gl.; *fruminiatsa* pentru frunimiatsă dela fronim (gr.) « cuminte, liniștit » Cod. Dim. 15b/23, 32b/8; *fronimiatsă*, ib. 14b/5; *mi fănătescu* pentru forma obișnuită mi năfătescu « mă satur » (Fărșeroții, ib.).

gărdină pretutindeni pentru grădină, Dan. 137/13, Uc. 77/2, Cav. 414; *găvran* pentru garvan (Elem. sl. în arom. 14); *găгgălan* pentru grăclan (ib.) Cav. 526; *gărn* pentru grîn; *gărnișor*, *gărnuț*; *gălvănie* și glăvănie « gura, capacul unei pimnițe » Basme 341/36; *gărmărĭ* și grămări « bani » Basme gl.; *glibă* din glibră pentru griblă (§ 34 și 61,2); *grambò* pentru gambrò, Basme 451/28;

hărnescu și *hîrnescu* pentru hrănescu, hrînescu, Cav. 324, Dan. 125/6, 126/7; *hărie* pentru hăire (turc. hair, id.) « pricopseală » Mih.; *h'irăsiria* « bucuria » pentru hărisir a dela hărisescu « mă bucur » Cod. Dim. 66b/15; *s-h'irăsiaśte* pentru s-hăriseaśte « se bucură » Cod. Dim. 66b/15; *h'irăsimu* pentru hărisimu « ne bucurăm » Cod. Dim. 63b/6. *ilenea* « ligheanul » pentru lienea din liγenea, forma obișnuită la nord, Lit. Pop. 904/32; *ih'cat* pentru h'icat « ficat ».

lăcărńedzŭ pentru lăcrăńedzŭ, lăcrińedzŭ « lăcrămez » *lăcărmare* și *lacărmă* pentru lăcrămare, lacrimă; lacărmă și lacrimă Basme, gl., cf. 444/18 (§ 65,5); *lucărtoare* pentru lucrătoare, Cod. Dim. 11b/3; *lucurlu* pentru lucrulu, Basme 307/13; *lăyie* « oglindă » pentru yilie (gr. γιαλί) Cav. 344.

mpăltescu și *mbiltescu* pentru mplătescu « împletesc ».

ncurtsilat pentru ncrutsilat « cruciș, șașiu »; Basme 172/27; *nerumimatŭ* pentru nenumiratŭ, Nic., Weigand, OW. 47; *nărăire* — *năirire* pentru înrăire « supărare », păstrat în Siracu: *surările crepară de inrăire* « surorile crăpară de supărare » Weigand, II, Ar. 266; *negur* pentru negru, întrebuințat la sud Weigand, Ar. II, 362; *ncurpul'edzŭ* și *ncrupul'edzŭ* « prăpădesc prin omor » Basme 400/19; *nk'isescu* « pornesc »

din k'inisescu cu aor. *k'inisiĭ* cf. Wace and. Thompson, The Nomads, 294; *ngăọșẹari* (ngrășare) Fărșeroții, ib.

pălăcărie și *pălăcărsescu* » rugă, rog » pentru părăcălie, părăcălsescu, cf. Basme 431/29, 116/12; *păltare* și *pîltare* (la nord) pentru plătare « spate » lat. PLĀTALIS, -EM cf. Dacoromania, III, 762; *pilmună* pentru plimună, Dal.; *purtarcu* și prutarcu « întâiul născut » Flambura I nr. 4, p. 8, 9). La Uc. 97/51 avem *potravitsl'i*, mai departe: *potralitsl'i*, 99/55 pentru protavitsl'i; *prucuyitsă* « pojar » și purcuy'itsă, Dan. 145/16; *pirg'os* « dedesupt » pentru prig'os (Fărșeroții, ib.); *pirsine* pentru prisine « greutatea ce se pune la fus », auzit în Muloviște; *puravă* din povară? cf. Românii Nomazi, 174; *purnu*, *purnă* pentru prun, prună; *perună* « cuiu » pentru penură, Dan. 121/4; *pitrunicl'e* și piturnicl'e (la nord) Wace and Thompson, The Nomads, 319; *pérpună* și *păperună* « paparudă ». Weigand, OW. 47; *pirtsie* « zestre » însă la Cav. pritsie, 822; *prudit* pentru putrid, Weigand, Ar. II, 361 (cf. § 144); *pirone* pentru prione (sl. trionŭ) cf. Elem. sl. în arom. 14.

supsescu « crăp, mor » (pentru animale) și psusescu gr. ψοφ Basme gl.; *šiur* (în Gopeș) pentru šuir, ib. « fluer » Basme, gl.; *šandărmae* « lemnărie » pentru šăndrămae (din šandramà) Mih.; *spurnă* și sprună « spuză »; *sfărnutsel* pentru sfăruntsel, la nord furintsel « furuncul » Dal., Nic.; Lit. Pop., 274/8; *străk'escu*, *strik'escu* pentru stărk'escu, stirk'escu; *străk'itură* pentru stărk'itură; *stărnut* pentru strănut; *sọacăr-saĭ* pentru sọacră-saĭ, Basme 73/12; *sọacăr-sa* pentru sọacră-sa, Basme, 36/19; *šumiroñŭ* și mušuroñŭ.

tingăsescu « prăjesc la tigae » și tigănisescu; *trubu* pentru turbu, Cav. 558; *trubat*, Cod. Dim. 70/20; *tastru*, *tastur* (Lumina IV, 263) și trastu « traistă »; *muturӑ* și umtură, Weigand, D.

uršine pentru rušine (Siracu); *utsărl'i* (pl. dela utre), pentru utsrăl'i, Basme, gl.;

vleg'u, Dan. 138/13, 119/3, 134/11 cf. avleg'u (§ 198, 202 Observ.); *vlek'u* pentru vecl'u « vechiu » (Fărșeroții ib.) cf. Basme 387/4;

zgărm pentru zgrăm Basme gl.; *zdrobu* pentru zdobru « drăgălaș » cf. Elem. slav. în arom. 14.

AFEREZĂ

§ 231. Despre afereza lui *a* cf. § 30.
Despre afereza lui *u* cf. § 94 a.

ASIMILARE, DISIMILARE

§ 232. Avem:

ă — i	§ 21	i — u	§ 49, 2
a — u	§ 22, 2	o — ă	§ 61, 3 c.
e — a	§ 39, 6	o — i	§ 62
e — o	§ 42	u — i	§ 71
e — u	§ 43,3		

CANTITATEA VOCALELOR

§ 233. Este aceeaș ca în dialectul dacoromân. În graiul Fărșeroților, după cum am observat în Albania, pe alocuri, unele vocale se rostesc ceva mai lung decât de obiceiu: *yismăčūni* (Fărșeroții, 168/1); *fičōruĭ*, ib. 168/2; *fičōrĭ*, ib. 169/3, etc. etc.

CALITATEA VOCALELOR

§ 234. În graiul Fărșeroților vocalele *e* și *o* se rostesc pa alocuri ceva mai închis decât la ceilalți Aromâni: *departẹ*, *g'inẹ*, *scọtẹm* (Fărșeroții, 173), *carẹ*, *s-nẹ vig'ăm* « să ne păzim » (ib. 172); *dẹdẹră* (ib. 157), *ǧonẹ* (ib. 158). La *ọ* se observă rostirea închisă la pronumele pers. feminin de acuz. *ọ*, atestat, pe alocuri, în studiul meu citat.

SINCOPA

§ 235. O particularitate a dialectului aromân care îl deosebește de celelalte dialecte este lipsa de pronunțare a unor vocale care se găsesc în poziție neaccentuată. Astăzi ea se arată în mod general la articularea substantivelor după cum urmează: 1. la singularul articulat al substantivelor terminate în *u* precedat de o singură consoană. 2. la pluralul articulat al substantivelor feminine terminate în *ă* și *e* precedate tot de o singură consoană, și al masculinelor și ambigenelor terminate într'o consoană. Într'un caz sau altul vocalele care nu se pronunță sânt *u*, *e* și *i*. Vezi despre aceasta și § 241.

1. Vocala *u* nu se pronunță. Dau citate mai întâiu din Cod. Dim.: *bărbatlu* (din mai vechiu bărbatulu) 26/1; *δemunlu* (*δe*munulu) 11/18; *căsenlu* (casenulu) « străinul » 28b/9; *episcoplu* (episcopulu) 28/6; *lăndzitlu* (lăndzitulu) 12/10; *minčănoslu* (minčănosulu) 27b/25; *vetsinlu* (vetsinulu) 122b/8; *džudeslu* (džudetsulu) 27/17 etc. Din Dan. *aslanlu* (aslanulu) « leul » 118/2; *luplu* (lupulu) ib.; *meslu* (mesulu) « luna » 127/7 etc.

Sânt foarte rar cazurile când vocala neaccentuată se pronunță. Câteva citate se întâlnesc în Cod. Dim.: *birbeculu* 103b/14; *căsenulu* 28b/24; *domnulu* 43/6; *ǧudicatulu* 15b/6; *vetsinulu* 28b/24; *loculu* 26b/31 etc. Nu se știe dacă *u* final se rostià întreg sau numai în parte. Weigand îl transcrie prin *ŭ*. Eu l-am lăsat așà cum rezultă din textul manuscrisului grecesc.

Tot în Cod. Dimonie și într'o parte în graiul Românilor din Albania, ca și la Gopeș și Muloviște, după amuțirea lui *-u* final, vocala neaccentuată s'a menținut, întocmai ca în dialectul dacoromân: *aušaticul* 110/6; *birbecul* 103/22; *dispul'atul* 28b/24; *episcopul* 28/14; *focul* 60/19; *lacul* 106/10; *locul* 11/14; *mesul* « luna » 88/21, *mitropolitul*

117/6, *trupul* 59/25 etc. În graiul din Muloviște și Gopeș: (citatele din Basme) *capul* 19/239; *mušatul* 14/239, *ńicul* 14/241, *papul* 6/242, etc., etc.

2. Vocalele *e* și *i* nu se pronunță: *a*) dela substantivele feminine în *ă* cu pluralul în *e*: *călăθle* (pentru călaθile din călaθele); *fasle* (pentru fatsăle, așà cum se pronunță și azi, din mai vechiu fatsele « fețele », Cod. Dim. 25/2; *θẹaminle* (θẹaminile din θẹaminele) « ființele de sexul femeesc »; *prosuple* (prosupile din prosupele) « fețele »; *tutiputle* (tutiputile din tutiputele) « mărfurile » etc. *b*) dela substantivele feminine în *ă* cu pluralul în *i*: *bisẹaritsle* (pentru biseritsile); *čuruńzizle* (čuruńizile) « cărămizile »; *duminisle* (duminitsle — duminitsile); *horle* (horile—horile); la substantivele cu *r* înainte de terminațiune, pronunțarea lui *i* n'a dispărut de tot. O slabă reminiscență a acestui *i* se observă în rostirea palatală a lui *r'*: *putor' le*, *lăcărtor' le* « lucrătoarele », *măcător' le* « mâncătoarele » etc; *inimle* (inimile), *ligătur' le* (legăturile); *mămăńle* (mămăńil'e) « mumele »; *măńle* (măńile); *măšcătur' le* (măšcăturile din mušcăturile) « îmbucăturile »; *scăndur' le* (scăndurile) Dan. 148/19 etc. *c*) dela substantivele feminine în *e* cu pluralul în *i*: *agrińle* (pentru agrińile, sg. agrime, aγrime) « sălbătecie »; *fumel'le*, în Cod. Dim. 4b/4 și fumeile (fumel'ile), « familiile »; *amăr' le* (amările); *mul'er' le* (mul'erile); *sărbător' le* (sărbătorile); *vrer' le* (vrerile) « iubirile, voințele » etc. *d*); dela substantivele feminine în *e* și *ă* cu pluralul în *-urĭ*: *căl'ur' le* (pentru căl'urile) « căile »; *văl'ur' le* (văl'urile); *hăl'ur' le* (hăl'urile) etc. *e*) Dela substantivele ambigene terminate în consoană cu pluralul în *-urĭ*: *graiur' le* (pentru graiurile); *locur' le* (locprile); *k'eptur' le* (k'epturile); *nomur' le* (nomurile) « legile »; *somnur' le* (somnurile); *trupur' le* (trupurile) etc. *f*) Dela substantivele masculine terminate într'o consoană cu pluralul în *i*: *bărbasl'i* (pentru bărbatsil'i) din barbatsil'ĭ); *birbesl'i* (birbetsl'ĭ — birbetsil'ĭ); *cucotsl'i* (cucotsil'ĭ) « cocoșii » *mărasl'i* (măratsil'ĭ) « bieții » etc. *g*) dela substantivele masculine terminate în *e* cu pluralul în *i*: *arbur' l'i* (arburil'ĭ) Dan. 116/1; *sfrẹadinl'i* (sfrẹadinil'ĭ) etc.

La celelalte cuvinte sincopa este foarte obișnuită în graiul Românilor din sud. Ea nu lipsește nici la nord, însă este mult mai rară. Cu toate silințele ce mi-am dat, n'am reușit să stabilesc un criteriu pe baza căruia aș fi putut stabilì o normă pentru sincoparea formelor la sud și menținerea lor nealterată la nord. Deaceea, în exemplele ce vor urmà, voi însemnà cu un asterisc formele sincopate cunoscute numai la sud. Formele fără asterisc au întrebuințare generală în dialect.

Cu privire la poziția vocalei dispărute față de accentul cuvântului, observăm că ea se arată mai des când se află înaintea accentului. Sincopa după accent este rară. Vocalele care nu se pronunță sânt *ă*, *u*, *i*.

1. Înainte de accent.

a) În cuvintele de patru silabe cu accentul pe penultima (◡ ◡ ⊥ ◡): *adrare* (din adărare), *adrată* (din adărată) dela adar « durez, fac »; *altsare* (din anăltsare) Basme, gl.; *aprindu* (din apirindu) « în ajun »

Basme, gl.; *arcọare* (din arăcoare — arecọare); *arnire* și *arnescu* (din arănire, arănescu sl. rynati): *tra se arnẹască* « ca să măture » Dan. 143/16. Sânt regiuni în care se aude și forma nesincopată: *ubọarele suntu arănite* « curțile sânt măturate » Flambura, I, nr. 2, p. 3; *apcare* (apucare); *azńire* și **azńescu* (din azgunire, azgunescu, singura formă în graiul din nord: Bitolia, Crușova, Perlepe, etc.): *azńaște* (azgunẹaște) « gonește » Cod. Dim. 120/15; *călgăritsă* și *gălgăritsă* (din călugăritsă) Dan. 177/12; *crušu* (din călărușu) « ciorchin de strugure »: *dă-ńĭ un crušu di auă* «dă-mi un ciorchine de strugure » Mih. Pentru etimologia cuvântului din albaneză, cf. Raporturile alb.-rom. în Dacoromania, II, 523; *dimnẹatsa* (diminẹatsa, formă atestată în Lit. Pop. 965/28) Basme 28/142; *hîrsire* și **hîrsescu* (din hărăsire, hărisescu, obișnuit la nord) « bucur »; *militsare* (din militsare) cu ind. prez. *meltsu* pentru melitsu « melniț » Mih.; **mintsale* și, cu obișnuita trecere a lui *ts* în *dz* din cauza nazalei, **mindzal'e* (minutsal'e dela minut) « mărunțișuri » Basme, gl.; **niptută* (niputută, la nord) « bolnavă » dela *nu pot* « sânt bolnav » (cf. bulg. nemožen « bolnav », de la *ne moža* « nu pot » și « sânt bolnav ») Lit. Pop. 860/5, Weigand, Ar. II, 70; *nvirare* (din nvirnare — nvirinare) « întristare »: nviară Cod. Dim. 37/20 nvirămu ib. 34b/10, si-nvirà ib. 94b/17; postverbalul: *nver* pentru nvirin, derivat din nvirare; *sălg'ire* și **sălg'escu* (sălăgire, sălăg'escu, la nord) și *sărg'escu*, *sărgl'escu* etc. « dau drumul, slobozesc » Basme, gl.; *stămînă* (săptămînă — septămînă; această ultimă formă: septămână este dată de Dan. 128/8); *sfrîntsẹao* (în Gopeș, cf. Jahresb. XIII, 66), **sfrîntsẹale* (sufrîntsẹale, la nord) Lumina, VI, nr. 4, p. 8 etc.

b) În cuvinte de trei silabe cu accentul pe ultima (˘ ˘ ´): Aci intră unele forme verbale cu infinitivul sincopat din cuvintele cu patru silabe înșirate sub *b* ca: **adrăm*, **adratsĭ*, **adrară*; imperf. tot **adram*, **adraĭ*, **adrà*, etc.; aor. **adraĭ*, **adraš*, **adră*; **am adrată* (adărăm, adăratsĭ, etc. etc. singurele întrebuințate la nord) cf. Pen. Balc., V, nr. 3—4, p. 48, 49 etc.; *Armîn* (din Arumîn); *armîn* (arămîn, întrebuințată pe alocuri la nord: *arămăneà*, Lumina, II, 181) « rămân »; **agnos*, **aγnos* cu derivatele: *agnusescu*, *agnusos* (din agunos, iar acesta din sl. gnos, cf. Elem. sl. în arom., glosar) « scârbă » Basme, gl.; **aštăm*, *aštatsĭ*; imperf. **aštam*, *aštaĭ* ietc.; aor. **aštaĭ*, *aštaš* etc. (ağutăm, ağutam etc. dela ağut); **alnăm*, *alnatsĭ* imperf. alnatsĭ, alnaĭ etc. aor. alnaĭ, alnaš etc. (alinăm, alinați etc. dela *alin*) « mă suiu »; imperf. **altsam*, **altsaĭ*, **altsà*, etc. (anăltsăm, anăltsaĭ etc. dela *analtsu* « înalt » Basme, gl.; *arcăm*, *arcatsĭ* imperf. *arcam*, *arcaĭ* etc. (arucăm, arucatsĭ pentru aruncăm, aruncatsĭ etc. dela *aruc* « arunc ») Basme 34/136 etc.; **ardic* (arădic); **apcăm*, **apcatsĭ* imperf. **apcam*, **apcaĭ* etc. (apucăm, apucați) ib., gl.; *armîn* (arămîn, la Dan.: *arămăne*, 198/18) « rămân »; *arsar* (arăsar) « sar » ib., cf. Cod. Dim. 42b/3, 43/2, 76b/11, 84/4, 112/4, Lit. Pop. 981/26; *arnim*, *arnitsĭ* imperf. *arnẹam*, *arnẹaĭ* etc. (arănescu, arănești etc.), cf. Dan. 143/12; **atsem*, **atsetsĭ* imperf, **atsẹam*, **atsẹaĭ* (adutsem, adutsetsĭ; adutseam, adutseatsĭ) Pen. Balc..

V, nr. 3—4, p. 48, pentru Samarina, Wace and Thompson, *The Nomads*, 293, Basme gl.; **azńim*, **azńitsĭ*, imperf. **azńam*, **azńaĭ* etc. (azgunim, azgunitsi etc.) cf. Cod. Dim. 24b/10, 69b/19, 120/15, 121/9; *frintsel* (din furintsel) « baboiu » Mih.; **gl'inat* (găl'inat) cu derivatul **gl'inedzŭ* (găl'inedzŭ) Basme, gl.; **hărsescu* (hărisescu) la toate formele verbale « bucur »; **ml'itsare* (mul'itsare) dela ml'itsă, despre care vezi mai jos; **mtrescu* (mutrescu) « privesc, mă uit » Basme, gl.; *părmiθ* (din părămiθ) « poveste »; **ncrun* (ncurun) « cunun » Bas megl. *zńie* (zińie) « pagubă » Cod. Dim. 16b/12 etc..

c) În cuvinte de trei silabe cu accentul pe penultima (⏑ ´ ⏑): **bluk'i* (din buluk'e, turc.) « gloată, grămadă », Pen. Balc., V, nr. 3—4, p. 55; **crundu̧* (curundu, păstrat la nord, cf. Dan. 152/20) « curând »; *crǫare* (cărǫare, atestat la Cav. 398)« căldură »; *frină* (din fărină) în Gopeș, cf. Jahresb. XIII, 66; *darpăn* (din dărapăn) Mih.; **fridă* (firidă) « fereastră » Basme, gl.; *mšată* (din mušată), *mpsată*; *mcare* (mîcare — mîncare); **mblȩa'rȩa* (din mul'ȩarȩa), **mbl'erle* (din mul'erle) Wace and Thompson, 291, 294; *ml'erli*, Pen. Balc., nr. I, p. 18; **mnată* (mînată) « cât cuprinde o mână »; **ml'itsă* (mul'itsă) « molie »; **mtrescu*, **mtrešti* (din mutrescu etc.); *mtrită* (mutrită) « uitătură »; **mtrire* și **mtrȩare* (mutrire) « privire » Basme, gl.; **plitsă* (din pulitsă), Wace and Thompson, *The Nomads*, 293; *prȩacl'e* (din părȩacl'e) « părechė » ib.; *prȩasińĭ* și *pri̯asińĭ*, Cod. Dim. 118/22 (din părȩasiń, atestat în Lit. Pop. 891/15, păresińĭ Dan. 133/10, părȩasińĭ Cod. Dim. 121/4, 124/8; *prońŭ* (din purońu) « puroiu »; *rcǫare* (din răcǫare sau chiar din arăcoare, despre care vezi mai sus) Dan. 126/7; *vrȩare* și *vrere* (din vurȩare) « voință, dorință, iubire » Cod. Dim. 97/5, 121/6 etc.; **zlape* (din zulape) « fiară sălbatecă » Dal. Lilicea Pind., I, nr. 1, p. 5 etc.

d) În cuvinte de două silabe cu accentul pe ultima (⏑ ´): *grîts* (din gîrîts, acesta din gîrnîts — gîrnuts — grînuts) « grăunte, bubă pe piele ». În graiul din sud sincopa se arată mai ales la formele verbale. În exemplele ce urmează vom însemnà cu asterisc numai prima persoană: **mcăm*, *mcatsĭ* imperf. **mcam*, *mcaĭ*, *mca*, aor. **mcaĭ* (și *ngaĭ*), *mcašĭ*, *mcă* etc. dela *mîc* « mănânc » cf. Pen. Balc., nr. 3—4, p. 49, cf. și Wace and Thompson, *The Nomads*, p. 253; **mtăm*, *mtatsi*, imperf. **mtam*, *mtaĭ*, *mta* etc. aor. **mtaĭ*, *mtašĭ*, *mtă* etc. dela *mut* vb., cf. citate Pen. Balc., V, nr. 5—6, p. 87 și (pentru Samarina, Wace and Thompson, *The Nomads*,294); **mšat*, *psat* etc. (din mušat, măšat) « frumos »; **mtrim*, *mtritsĭ*, imperf. **mtrȩam*, *mtrȩaĭ*, *mtrȩa*, aor. **mtriĭ*, *mtrišĭ*, *mtri* etc. dela *mutrescu* « mă uit, privesc », cf. Pen. Balc., V. nr. 3—4, p. 47; *ntric* (nutric) « dau de mâncare la copii » Basme, gl; *psîn* (din putsîn); **ptem*, *ptetsĭ*, imperf. **ptȩam*, *ptȩaĭ*, *ptȩa* etc., aor, **ptuĭ*, *ptuš*, *ptu* etc. dela *pot*. Citate cf. în Pen. Balc., V, nr. 3—4, p. 46, 47, 48; aor. **sclaĭ*, *sclašĭ*, *sclă*, *sclăm*, *sclat* dela *scol*, tot așà imperf. **sclam*, *sclašĭ*, *scla*, *sclam*, *sclatsĭ*, *scla*; aor. *šdzuĭ*, *šdzušĭ*, *šdzu*, *šdzum*, *šdzut* dela *šed* (Wace and Thompson, pp. 291, 292); aor. *vniĭ*, **vnišĭ*, *vni*, *vnim*, *vnit* dela *yin*, tot așà imperf. **vnȩam*, *vnȩaĭ*, *vnȩa* etc., ib. 394;

**tsem, tsetsĭ*, imperf. **tsęam, tsęaĭ, tsęà* etc. dela *duc*, cf. Lit. Pop. 888/25, 946/24, 1007/12, Pen. Balc., V, nr. 3—4, p. 48, Weigand, Ar. II, 260, 262); **tsem, tsetsĭ*, imperf. **tsęam, tsęà* etc. dela *dzîc* «zic» cf. Pen. Balc., V, nr. 3—4, p. 51; pentru Samarina vezi Wace and Thompson, *The Nomads*, 292, 293.

2. D u p ă a c c e n t.

În această poziție sincopa cea mai obișnuită se arată la proparoxitoane (⏑ ⏑) ca în formele din latina vulgară: caldus, domnus, virdis pentru calidus, dominus, viridis: *arpă* (din aripă) în Gopeș, cf. Jahresb., XIII, 66, Pen. Balc., VI, nr. 1, p. 23; *ermu* (din erimu), atestat în Lit. Pop.: *to aistu erimŭ di loc* « în acest loc pustiu » 888/16, deși în neogreacă avem ἔρμος și ἔρημος) « pustiu » Cav. 274, cf. derivatul *erñie* « pustietate » Dan. 101/55; *lepri* (din l'epuri în Samarina), tot așà *l'epre* la Românii din Olimp, Weigand, O.W., 29; *scăndră* (din scăndură), Wace and Thompson, *The Nomads*, 253; **sarcă* (din sarică); **totna* și **tona* (din totuna) « întotdeauna »: *nu-i totna tinirẹatsă*, Lit. Pop. 869/11; *ncl'ise ocl'i tră tona* « a închis ochii pentru veci » Basme 29/371; *zlăk'ĭ* (din zlape, zulape), Pen. Balc., nr. 1, p. 27.

În cuvintele de mai multe silabe avem în **băsẹarcă* pentru forma obișnuită la nord băsẹarică, bisẹarică, Basme, gl.; **acumpru* (din acumpăru) ib.; **mastorsă* (din mastorisă) etc.

Despre sincopa obișnuită la numerale nu voiu insistà, deoarece ea se arată în toate dialectele române.

Tendința de a nu pronunță vocalele în poziție neaccentuată, apare în graiul vorbit la Aromânii din sud mult mai pronunțată decât rezultă din citatele date în rândurile de mai sus. Povestitorii aromâni sânt de obiceiu intelectuali trecuți prin școală. La povestirea sau transcrierea unui basm ei evită să redeà toate formele prescurtate. Numai în materialul cules din regiunea Veriei și publicat de Toli Hagigogu în revista « Peninsula Balcanică », am întâlnit mai multe forme sincopate. Încolo, în Basme ca și în celelalte reviste dialectale, de cele mai multe ori ele sânt înlocuite cu formele întregi.

Vechimea sincopei la nord nu pare a fi prea mare. Aceasta rezultă atât din stadiul puțin înaintat în care ea se găsește în unele graiuri regionale, cât și din limba textelor aromânești din sec. XVIII. În aceste texte mai găsim încă substantive articulate cu vocala de legătură dintre substantiv și articol păstrată.

Nu se știe dacă originea ei este locală. Faptul că lipsa de rostire a vocalelor neaccentuate se arată foarte deasă la sud, ne face să ne gândim la acelaș fenomen din limba greacă. În grecește vocalele *i* și *u* în poziție neaccentuată dispar regulat între anumite consoane, producând îngrămădiri de consoane foarte greu de rostit: *stśl'el* pentru σκυλέλι; *pknos* pentru πυκνός; *tspi* pentru στυππίον etc. (Kretschmer, Der lesb. Dial., pp. 73, 84, 87). Dacă sincopa care se arată la articularea substantivelor este locală, lipsa de rostire a vocalelor din celelalte cuvinte în graiul Aromânilor din sud pare că ar sta în legătură

cu acelaş fenomen din greceşte. Cu toate acestea n'avem nimic sigur spre a admite o influenţă grecească. În limba albaneză, ţinând seamă de materialul publicat până acum, sincopa este foarte răspândită la nord (Gheghi), unde contactul cu Grecii lipseşte. Prin urmare, şi la Aromânii din sud, ea s'ar fi putut desvoltà independent de acelaş fenomen din limba greacă.

Haplologie

Acì aparţin unele forme prescurtate în care lipsesc din mijlocul lor sau silabe şi sunete care trebuie repetate de două ori şi, spre simplificare, se rostesc o singură dată, dând naştere la fenomenul lingvistic h a p l o l o g i e, sau silabe şi sunete care nu se repetă, însă din cauza lungimii cuvântului, nu se pronunţă: *antrisătură* (pentru antrisăritură) « săritură, salt » Basme, gl; *asescu* (pentru aftăsescu din gr. ἔφθασα, cf. bg. *ftasam*) « ajung » Cav. 976; *a Sutira* (pentru aγiu Sotira « sfântul Sotir »: *va-ń yin vrută ti sîm-ketru . . . va-ń yin vrută tr-a Sutira* « voiu venì, iubito, de Sf. Petru, voi venì la Sf. Sotir (Schimbarea la faţă a Domnului »), Lit. Pop. 891/25; *crušu* (din călărušu) « ciorchine de struguri » Mih.; *cutremlu* (pentru cutremurlu) Basme 312/313; *ciši re* (pentru čistisire tuc. « mă înfior, îmi ies din minţi »): *mi čišii di ursa* « mă îngrozii de ursă » Dal.; *čor* (pentru čičor, întrebuinţat la sud « picior » cf. Basme, gl., Cod. Dim. 59b/15; *datorŭ* presupune un *DEBITORIUS, dar ar puteà venì şi din dătătoru, mai ales că cuvântul nu este cunoscut în dialect cu înţelesul din dacor., şi apare o singură dată la Dan.: *dătorru a banil'i* dătătorul de viaţă » 76/22; *γirnire* (din γirminire) « a prinde viermi » Nic.; *ińo̯ară* (din inimio̯ară): *tse ń-are mărata ińo̯ară* « ce mi-are biata inimioară » Lumina, I, 222; *mîšitsă* (din mînušitsă dim. dela mînă): *a cui mîšitsă strindzi nîs*, Lit. <op. 895/31, cf. Flambura, II, nr. 2, p. 3; *murtsină* (din murtutsină P MORTICINA, cf. § 71) Basme 8/553; *ntrupat* (din ndrupat — nduprat — ndupurat dela ndo̯apir) « rezemat ») Weigand, Ar. II, 222; *pururia* (din puruγuria — păriγuria) « mângăerea » (Ohrida), ib. 192; *picuro̯ańă* şi *picurescu* (din picurăro̯ană, picurărescu) Dal.; *siclidescu* şi *siclitescu* vb. (din sîcîldisescu turc.) « mâhnesc » Basme 20/150; *stămînă* (din septămînă); *untulemnu* (din untu-di-lemnu); *yindză* (din yig'indză) în Samarina, Wace and Thompson, 250, etc.

Tot acì aparţin şi formele compuse: *tamńa* (din tată-ńu) în Vlaholivadi.nConst.; *ta-ta* (din tată-tău): *va-s te-alas cu mă-ta ś-cu ta-ta*, Weiga-d, Ar. II, 76 (Cruşova); *ta-su* (din tată-su); *mu-me̯a* (din mumămea): *mu-me̯a nu-ś adutsi aminti*, Basme 5/47, cf. 150/2 etc.; tot aşà *mă-ta, mă-sa* (din mumă-ta, mumă-sa) cunoscute pretutindeni; *me-sa* dat de Weigand, Ar. II, 180 pentru Ohtu stă pentru « mă-sa » cu pronunţarea lui *ă* ca *ä* (§ 12); *mă-ń* (din mumă-ńĭ « mama-mi » adică mama mea: *va-ń te-alas cu mă-ń ś-cu tată-ń* « te voiu lăsà cu mamă-mea şi cu tată-meu » Weigand, Ar. II, 74 (Grebena).

ACCENTUL

§ 236. Atât în elementele latine cât și în împrumuturile străine, de obiceiu, accentul se păstrează neschimbat. Abaterile despre care va fi vorba sânt neînsemnate.

În elementele latine avem:

aręápită, forma cea mai răspândită, se mai aude și *árpită* « aripă » Basme 295/37, din *áripită*, ib. 216/26 cu pl. *áripite*, alături de *áripă* (pl. ărik'ĭ) mai puțin răspândită: *puįl'i băturặ ărik'le*, ib. 267/15. Alături de *apléc* cu înțelesul « alăptez », se întâlnește și *áplic* cu accentul pe prima silabă și cu trecerea lui *e* din silaba a doua în *i* (cf. Basme, gl.); *curcubétă* « dovleac », întrebuințat pretutindeni, pentru curcúbetă (din cucúrbetă). Trecerea accentului pe silaba penultimă s'a făcut din cauza terminațiunii *-etă*, care a fost simțit ca un sufix (cf. caltsavétă, limuδétă etc.); *mădúă* (mîdúă) « măduvă » pentru măduvă, Basme 96/13 și pretutindeni; *arúfec* « tivesc; fel de cusătură cu tivitură » și, la nord, *arúfic*, în Bitolia și *arufęáric*; *misúr* « măsor », forma cea mai răspândită și, la nord, pe alocuri, *mísur*; *nólğica* « mijloc » din mai vechiu **ńilğoc*, după cum arată forma dacoromână mijloc (cf. S. Pușcariu, *Lat. Ti u. ki*, 54—55); *íu* « unde » pentru forma obișnuită *i̯u*, auzită foarte des la Aromânii din Albania (cf. Capidan, *Farșeroții*, 204). Această formă cu accentul pe *i* este foarte des citată de Weigand (Ar. II) și pentru localitățile, unde ea, de fapt, nu există. Astfel Weigand citează: *íu va nerdzem* « unde o să mergem » (Grebena) 10, 74); *íu ma š-yine* « unde tot vine » (Ohrida) 44; *íu va s-fudz, íu va s-te duts* « unde o să pleci, unde o să te duci » (Crușova) 76; tot așă în Bitolia 136 (unde se dă și *díu* « de unde » 86 pentru d̦ú), Gopeș 106, Lunga 90, Moscopole 106, Perivoli 108. Alături de *dinăǫáră* « deodată, dintr'odată » există, mai ales la nord, *díu̯nǫară*, cu *u* din -ună- păstrat (di-ună-ǫară), pentru care vezi Basme, gl. cf. și § 229.

În elementele străine avem:

cócut în Epir, pentru cucot la nord (§ 77); *ízvur*, întrebuințat mai mult la sud, și *izvór*, Basme 15/37. Schimbarea accentului se datorește dialectelor bulgare din care au pătruns, fiecare formă separat; *vărcólac* Basme 293/2, atestat pentru Avdela, tot așă la Dal. *vurcólac* « strigoiu », însă necunoscut la nord, unde avem numai vurculácu (vărculac, vîrculac). Cuvântul fiind slavul *vrŭkolak* și *vrakolak* (din paleosl. *vlŭkodlakŭ*), accentul este de regulă pe ultima silabă, în unele dialecte bulgare și pe prima. Forma aromână, cu accentul pe silaba penultimă vine din ngr. *Βρουκόλακας*, *Βουρκούλακας*, *Βουλκόλακας*, *Βροκόλακο* etc. (cf. G. Meyer, *Ngr. St.*, II, 20); *viró* « locul unui râu în care apa este adâncă, bolboroacă » Dal. (cf. în bulg. virŭ « Wasservirbel »). Accentul pe *o* se explică din limba greacă *(Βυρό)*, în Epir, de unde a trecut cuvântul la Aromânii din sud; la nord, pe cât știu, nu este cunoscut. Tot așă se explică deplasarea accentului în cuvântul *varóše*, atestat și în literatura populară: *Cusurine vęare . . . cu fustăńĭ*

aroše s-primnă pitu varoše « verișoare bune... cu rochii roșii se plimbă prin sat » Lit. Pop. 861, pentru *város*, cum se aude la Slavii din Macedonia, cari l-au împrumutat dela Maghiari: *város*. Aromânii au împrumutat cuvântul dela Greci: *Βαρόσι* (G. Meyer, *Ngr. St.* II, 16). Albanezii au și ei *varrósh*. N'ar fi exclus cazul ca în vreun dialect bulgăresc cuvântul să se rostească cu accentul pe ultima silabă; în cazul acesta și forma aromână ar puteà fi un împrumut direct. În dialectul aromân avem o serie de cuvinte slave, care nu arată accentul dialectelor bulgare după împărțirea teritorială actuală. În regiunea Bitoliei, Slavii accentuează *pólěno, póljac* etc. La Aromânii din aceeaș regiune cuvintele se aud *pulęán, puljác* etc. Acì s'ar puteà să avem o schimbare de accent din cauza sufixelor *-ęan, -ac*, însă n'ar fi exclus cazul să avem a face cu împrumuturi din alte regiuni slave cu accentul din formele românești.

Dintre celelalte elemente străine avem schimbare de accent în împrumuturile turcești. Mai întâiu în dubletele *ócă* și ucă, *sófră* și sufră, *távă* și tăvă etc., despre care s'a vorbit la § 8, observ., unde s'a arătat și cauza deplasării de accent. După aceea în *bóįe* « coloare » și buè: *tu* 99 *bueĭ u mul'è* « în 99 de vopsele a muiat-o », adică « o făcù de ocară » Basme, 283/18; *téngire* și, în Macedonia, pretutindeni tingére, Basme, gl. etc. La Slavi se aude *bója, téngere*; *zúrlu* « nebun » din zorlú (§ 77).

În cuvintele grecești accentul, de regulă se păstrează. Abateri avem în *apang'e* « ajutor, scăpare, ocrotitor » Uc. 85/32, din *ἀπαντοχή* (Per. Papahagi, Scr. Ar., gl.); *ayįázmă* și *ag'azmă* « apă sfințită » din *ἁγίασμα* (§ 224); *anárga* « încet » din *ἄναργα*; *įátru* și *yátru* (g'atru) « medic » din *γιατρός*; *éftin* din *εὐθηνός; éhtru* « vrășmaș » din *ἐχθρός* (§ 136); *ǫárfăn* « sărac » din *ὀρφανός*;

În m o r f o l o g i e.

Schimbare de accent avem:

1. La numeral.

Dela unlu gen.-dat. avem la masc. a únluĭ, însă la fem. *a unéĭ* pentru a úneĭ (§ 263).

2. La pronume.

Pronumele personal feminin de pers. III *įa* (pentru *ęa*) arată accentul schimbat în graiul Românilor din Albania (Pleasa): *ía*: *z-yină după ía* « să vie după ea » Basme 476/29; *atumtsęa l'-dzătsi ía* « atunci îi zise ea » 478/17. Însă în acelaș basm apare și įa (ęa): *įa z-gură* « ea s'a jurat » 481/5; *ęa-l băgă dįunǫară n gură* « ea l-a băgat dintr'odată în gură », ib. Aceeaș formă o găsim și în materialul lui Weigand, cules tot din Albania (Pleasa) (Ar. II): *ía nu vru* « ea nu vru » (178); *ía plîndzęà* « ea plângeà » (242); *ía nu avdzî'* « ea nu auzì » (246); *ía va z-ducă* « ea se va duce » (ib.). În Cod. Dim. nu se știe dacă avem *įa* sau *ia*. Probabil că și acì nu lipsește rostirea *ía*, cf. 20b/24.

Pronumele posesiv de pers. I la gen.-dat. masc. face *ańįúĭ, ańeúĭ, amilúĭ*; la fem. *ańiéĭ, amiéĭ, amil'éĭ*. Tot așà la pers. II gen.-dat. masc.

atăúĭ, *atălúĭ*, fem. *atăéĭ*, *atăi̯éĭ*, *atăl'éĭ*. Când subiectul este la plural avem: pers. I masc. *anustrúĭ*, *anuštrúĭ*, fem. *anustréĭ*, *anuštréĭ*; pers. II masc. *avostrúĭ*, *avustrúĭ*, fem. *avustréĭ* (§ 268).

Pronumele demonstrative *aestu* (aistu), *atsel* fac la gen.-dat. masc. *aestúĭ* (cu toate celelalte forme) *atselúĭ* (cu toate celelalte foem), fem. *aistéĭ* (cu toate celelalte forme), *atsel'éĭ* (cu toate celelalte forme). Tot așà la Siracu *atsestúĭ*, fem. *atsestéĭ* (§§ 269, 270). Înfine dela alantu avem la gen.-dat. masc. *alîntúĭ*, *anîntúĭ*, fem. *alîntéĭ*, *anîntéĭ* (§ 271).

Pronumele nehotărît *ahtare* face la gen.-dat. masc. *ahtărúĭ*, fem. *ahtăréĭ* (§ 275).

3. La verbe.

Schimbare de accent arată la ind. și conj. prez. pers. 4 și 5, ca și la infinitiv toate verbele de conjugarea III care trec la II: adavdzim și adăvdzém; adutsim și adutsém; ağundzim și ağundzém; fatsim și fătsém etc. etc. (§ 277,2).

4. La adverb.

Avem deosebirea de accent care, la nord, provoacă și o deosebire de înțeles în forma *vîrno̯ară*. Cu accentul pe prima silabă (vîrno̯ară) însemnează « niciodată » cu accentul pe a doua silabă (vîrno̯ară) însemnează « vreodată ».

În s i n t a x ă.

Schimbare de accent avem la ind. și conj. prez. dela verbele care încep cu o vocală, precedate de negațiunea *nu*:

ascúltu, ascúltsî, ascúltă, însă no-áscultu, no-ácultsî, no-áscultă; adár, adárĭ, adáră, însă no-ádar, no-ádarĭ, no-ádară; armîn, armîńĭ, armîne, însă no-ármîn, no-ármîńĭ, no-ármîne. Această schimbare de accent se observă și la celelalte verbe, întrucât accentul de intensitate apasă mai mult asupra negațiunii, totuș el apare mai reliefat la verbele care încep cu o vocală.

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

§ 237. Toate substantivele din dialectul aromân se împart în următoarele trei clase, după gen și terminațiune:

A) *Masculine*

1. Sing. în cons. sau u (ŭ) cu pl. în i (ĭ, î, ă)
2. » » e cu pl. în i (î, ă)
3. » » ă cu pl. în înĭ (ăńĭ)
4. » » ȁ, è, ò, ì, cu pl. în adzĭ, edzĭ
5. » » cons. sau voc. cu pl. în ańĭ.

B) *Feminine*

1.	Sing.	în	ă	cu	pl.	în	e (i)
2.	»	»	ă	»	»	»	ĭ
3.	»	»	ă	»	»	»	le (eĭ)
4.	»	»	ă	»	»	»	urĭ
5.	»	»	e	»	»	»	ĭ, î (ă)
6.	»	»	e (i)	»	»	»	urĭ
7.	»	»	e (i)	»	»	»	e (i)
8.	»	»	ă	»	»	»	ate (ati)

C) *Ambigene*

1. Sing. în cons. sau u (ŭ) cu pl. în urĭ (ură)
2. » » » » u (ŭ) » » » e (ă)

A) *Masculine*

§ 238,1 În această grupă intră foarte multe cuvinte de origine latină: *auš* (pl. aušĭ, cf. Dan. 161/24, 172/29); *bărbat* (pl. bărbatsĭ); *brǫatic* (pl. brǫatitsĭ, Basme 345/34); *cot* (pl. cotsĭ, vezi însă și § 240,1) *corbu* (pl. corg'i); *cusurin* (pl. cusurińĭ, Cod. Dim. 11/61, 12b/26); *crištin* (pl. crištińĭ, ib. 12/26, 13b/3); *fičor* (pl. fičorĭ, Dan. 130/9, Basme 403/9. 32/20); *lup* (pl. luk'ĭ, Dan. 168/24, Basme 501/4); *mortu* (pl. mortsî, Uc. 79/22, Basme 306/15); *ni̯or* (pl. ni̯orĭ, Basme 462/1 cf. 445/25); *nuc* (pl. nutsĭ, Basme 499/12); *ocl'u* (pl. ocl'i, Cod. Dim. 11b/17); *per* (pl. perĭ, Basme 306/3, Cod. Dim. 107b/15); *pom* (pl. pońĭ, Cod. Dim. 68b/11); *pul'* (pl. pul'ĭ, Basme 416/15), etc. etc.

Dintre elementele slave: *călugăr* (pl. călugărĭ); *căstrăvets* (pl. căstrăvetsĭ); *cucot* (pl. cucotsĭ, Lit. Pop. 194); *culac* (pl. culatsĭ) etc.

Dintre elementele grecești: *ang'il* (pl. ang'il'ĭ, Basme 313/1); *ápistu* « necredincios » (pl. apištsî, Uc. 83/29); *argat* (pl. argatsĭ, Basme 403/30); *csen* și *căsen* (pl. cseńĭ și căseńĭ, Dan. 163/25); *dispot* (pl. dispotsĭ, Basme 425/19); *pilister* (întrebuințat rar alături de părumbu) « porumbel » (pl. pilisterĭ, cf. Basme 459/27); *talar* « putină » (pl. talarĭ, Basme 305/27, la nord talăre, cf. § 240); *yatru* « medic » (pl. yatri, Basme 305/8, 349/13, alături însă și yatsărĭ din mai vechiu yatsră pentru yatsrî, cf. Basme 349/29, 420/19); *yiftu* și *g'iftu* « țigan » (pl. yiftsî, g'iftsî, Basme 309/22) etc. etc.

Dintre elementele turcești avem: *direc* « stâlp » (pl. diretsĭ); *dirviš* (pl. dirvišĭ); *groš* « piastru » (pl. grošĭ, Basme 309/21); *huzmik'ar* « servitor » (pl. huzmik'arĭ, Basme 425/17) etc. etc.

Tot în această clasă intră și substantivele derivate cu sufixele: *-ac*, *-an*, *-ar*, *-arcu*, *-ic*, *-tor*, *-uš* etc.

Observațiune. Alături de árbure, forma normală, întâlnim prin metaplasmă și *arbur* « orice copaciu, stejar » Mih., cu pl. arburĭ și (la Fărșeroți) *ǫárbări* (vezi § 11); tot așà *l'epur* (Mih.) alături de l'epure (l'epuri), forma obișnuită; *pescu*, forma cea mai răspândită, Dan. 136/12, alături de forma rară *pęašte* (Samarina, Basme gl.) cu pl. peştĭ și (la nord) pešči; *birbec*, forma cea mai răspândită alături de *birbęatse*, atestată numai la Dal. și Nic. cu pl. birbetsĭ (Basme 390/30, 404/20). În afară de acestea, tot prin metaplasmă avem *puric*, *šoaric*, *pîntic* (la Cav. 326 păntecu), dintre care numai pentru puric avem la Cav. 1162 și *púritse*, iar pentru pîntic mai avem și forma *pîntică*, *pîndică*, *păntică* cf. Uc. 81/24, Basme gl., Dal. Alături de *scl'ifur* (šcl'ifur), pentru care lipsește un scl'ifure « pucioasă »; mai avem *scl'ifură*, Cav. 312, *sk'ifură*, Mih. și *škifură*, Dal. Iar pentru *plimuni*, formă rară (cf. Dal.), alături de *plimun* (Basme gl., Mih.) avem forma cea mai obișnuită *plimună* (Dal., Basme, gl.), cu variantele *pălmună* (Cav. 793/1065), *pîrmună*, *pulmună* (Boiagi, 20). Alături de *ǫaspe*, avem la nord și *ǫaspit* pentru ǫaspite sau un singular refăcut după pl. ǫaspits. Pentru forma *mes* « luna anului » nu se atestă nicăiri un *męase sau mese. Pentru *k'áptine* (k'aptini), forma cea mai răspândită, la nord se aude și *k'aptin*. În afară de acestea mai avem *ğunar*, *mădular*, *mănęar* pentru *ğunare, *mădulare, *măneare, care nu se atestă. (Pentru cazurile de metaplasmă din celelalte dialecte vezi Pușcariu în *Dacoromania* V, 761 și urm.).

Cuvântul *nat* la pl. face *naturĭ* (Lumina II, 313) tot așa *fulgu* la pl. fulgurĭ: *Fulguri di nęao cădęà* « fulgi de zăpadă cădeau » (Lumina V nr. 10, p. 21). Dela *sęavir* « vânt de nord » avem și *sęávire*.

2. În această grupă intră puține substantive de origine latină: *buręate* (burete) Cav. 577 (pl. buretsĭ); *cîne*, Basme 27/37, *căne*, Cav. 902 (pl. cîńĭ); *dinte* (pl. dintsĭ, Basme 435/27, 499/36); *frate* (pl. fratsĭ și fratsă, Cod. Dim. 11/10); *ğone* (pl. ğońĭ, Basme 381/36, Cod. Dim. 109^b/11); *munte* (pl. muntsĭ și muntsî, Dan. 117/2, Basme 452/35); *părinte* (pl. părintsî și părintsă, cf. Basme 316/5, Cod. Dim. 14/14); *sǫare* (pl. sorĭ), *šarpe* (psl. šerk'i) etc. etc.

Alături de *yermu* « vierme », forma cea mai răspândită în dialect, în Cod. Dim. se păstrează *yarme*, articulat *yarmile*, 25^b/12. Tot în Cod. Dim. avem *cręaštile* dela cręašte (pentru cręaštit), din alb. kreshtë (vezi Flexionslehre în Jahresb. XII, 189).

3. Acì aparțin: *tată*, Cav. 736, Cod. Dim. 14^b/17, 23^b/17 cu pl. tătîńĭ și tătăńĭ, cf. Uc. 32/85, Cod. Dim. 17/22; *lală* pl. lălîńi și lălăńĭ.

4. În această grupă se cuprind: *a*) cuvintele de origine turcească terminate în *ắ*, *é* și *í*; b) cuvintele de origine grecească terminate în *ó*. Pluralul acestor substantive se formează în *-adzĭ* (-adză) din gr. *(α)δες*.

a) Cuvinte în *ắ*: *amirắ* (pl. amiradzĭ); *băsmắ* (pl. băsmadzĭ), *băhčắ* « grădină » (pl. băhčadzĭ); *băclăvắ* (pl. băclăvădzĭ); *căplămắ* « căptușeală »

(pl. căplămadzĭ); *căsăbă* « oraș » (pl. căsăbadzĭ); *măhănă* « pricină » (pl. măhănadzĭ); *măgăză* (pl. măgăzadzĭ); *pără* (pl. păradzĭ); *păšă* (pl. păšadzĭ); *tămbură* (pl. tămburadzĭ) etc. *b*) Cuvinte în *é*: *băğè* (pl. băğadzĭ); *bilìè* (pl. biladzĭ); *cafè* (pl. căfedzĭ); *k'iftè* (pl. kiftedzĭ); *cafinè* (pl. căfinedzĭ); *k'iristè* (pl. k'iristedzĭ); *canapè* (pl. canapedzĭ) etc. c) Cuvinte în *í*: *ask'irlì* « soldat » (ask'irladzĭ); *catì* « judecător » catadzĭ; *cafeğì* (pl. cafeğadzĭ); *căzănğì* (pl. căzănğadzĭ); *k'eseğì* (pl. k'eseğadzĭ); *mirasğì* « părtaș » Cod. Dim. 27b/10 (pl. mirasğadzĭ); *papuğì* (pl. papuğadzĭ); *riğăğì* (pl. riğăğadză, Cod. Dim. 58/20); *šubeilì* (pl. šubeiladzĭ); *tutungì* (pl. tutunğădzĭ); *tupčì* (pl. tupčadzĭ) etc.

d) Cuvinte în *ó*: *γrambò* « mire » (pl. γrambadzĭ); *luγariazmò* « socoteală » (pl. luγariazmadzĭ); *γramaticò* « grămătic, secretar » (pl. grămăticadzĭ); *pirazmò* fig. « drac » (pl. pirazmadzĭ); *scul'ò* « școală » (pl. scul'adzĭ) cf. Basme 422/51; *stih'ò* « stafie » (pl. stih'adzĭ) Basme 434/36; *aitò* « vultur » (pl. aitadzĭ); *asimicò* (pl. asimicadzĭ); *caimò* etc.

Observațiune. Dintre cuvintele de origine latină care țin de această clasă, avem numai *dumnidză* cu pl. *dumnidzadzĭ*, despre care vezi § 9; — În loc de plural în -adzĭ avem de cele mai multe ori atsĭ: *amiratsĭ* (dela amiră) Basme 338/1 cf. 312/28; *asimicatsĭ*, Basme 467/32; *šicatsĭ*, Basme 467/32 (vezi despre aceasta Philippide, Un specialist român în Viața Românească an. IV, vol. IV, p. 42—45). Tot dela amiră avem pl. amirăratsĭ, Uc. 97/52, *amirăradzĭ* și *amirăladzĭ* cf. Basme gl. Mih., Obed., Texte. Alături de pluralul regulat *γrambadzĭ* (dela γrambò), mai avem forma foarte răspândită *γràng'iadzĭ*. La sing. se aude și *γrambeŭ* (Dal.), *grambò*, *gambrò*. Cuvintele *ocă*, *odă* au două genuri: un ocă și ună ócă; un odă și ună ódă. Acesta din urmă, alături de pl. udadzĭ, mai are (rar) și udăĭ, Basme 434/38.

5. De această grupă țin cuvinte, care pe lângă pluralul regulat în *-ĭ*, mai pot aveà unul în *-ańĭ*. Se întrebuințează atât în graiul Românilor din nord cât și la sud în special la numele de familie cu înțeles colectiv: Vreta pl. art. *Vretańl'i*; Saru pl. art. *Sarańl'i*; G'ica pl. art. *G'icańl'i* etc. cu înțelesul colectiv de « oamenii cari aparțin familiilor Vreta, Saru, G'ica etc. ». Cu acelaș înțeles se poate întrebuințà și suf. *-adzĭ*, adăugat la numele de familie: Dela Caranica putem aveà pl. art. *Caranicazl'i* (oamenii lui Caranica, adică acei cari aparțin de familia Caranica), tot așà dela Badralexi pl. art. *Badralexazl'i* etc. Ca înțeles, toate aceste formațiuni sânt identice cu derivatele în *-ańi*: Caranicańl'i, Badralexańli etc.

Pentru graiul din sud avem: *Pak'anl'i* (dela Paka), *Iak'anl'i* (dela Iaka), *Tsaknak'anl'i* (dela Tsaknak'i), *Dadalaranl'i* (dela Dadalar, pl. turcesc dela Dada), toate cu *n* pentru *ń* din motivele arătate la § 184b. Dar întrebuințarea lui deasă se arată și în Cod. Dim. Acì avem: *apostolańĭ* (apostol) 84b/13), *ortoδocsańĭ* (ortodocs) 119b/18; *Cainitsańl'i* (Cainit pentru Cananit) etc.

Originea acestui sufix, după cum am arătat în Die Nom. Suff. im Arom., p. 15 urm., trebuie căutată în sl. *-ean* (< ěni), care, după un element palatal, trebuià să dea *-añĭ*. Derivațiunea cu înțeles colectiv a trebuit să pornească dela numele de familii derivate dela numele locale, mai ales că *-eanĭ* în aromână nu poate trece în *-enĭ* din cauza lui *-i* final ca în dialectul dacor. Bolintineni etc., ci rămâne neschimbat sub forma *ẹañĭ* ca în: *zarzavulẹañl'i*, Basme 432/7; *l'uftẹañĭ*, ib. 340/23; *haldupẹañĭ*, ib. 345/36; *cap-di-canẹañĭ*, ib. 338/27; în Cod. Dim. *arh'iereañi*, 124b/7, *Fariseañi* etc., sau *añĭ* ca în exemplele de mai sus și, după un element palatal, ca în: *Malacašañi*, *Gupišañi*, etc.

B) *Feminine*

§ 239, 1. În această grupă se cuprind cele mai multe substantive de origine latină:

alună (pl. alune, Dan. 133/11); *apă*, Cod. Dim. 16/17 (pl. ape, Uc. 91/40); *casă*, Cod. Dim. 15/5 (pl. case, Cod. Dim. 21b/15, cf. Basme 312/23); *cupă* (pl. cupe, Basme 311/15); *čirẹašă* (pl. čirẹaše, Basme 463/8); *ẹapă* (pl. ẹape, Basme 445/25; ịape, Cod. Dim. 80/3); *dọamnă*, Cod. Dim. 73b/15 (pl. dọamne); *fẹată* și *fịată*, Cod. Dim. 18b/2 (pl. fẹate, fẹati, Basme 416/34 și fete, Cod. Dim. 22b/23); *h'ică* « smochimă » (pl. h'itse, Cod. Dim. 14/20); *yită* și *ayită* « viță de vie » (pl. yite, ayite, Cod. Dim. 92/7); *k'atră* (pl. k'etre, Cod. Dim. 84/3, Basme 346/17); *ínimă*, Cav. 379 și *ínemă*, Uc. 75/17 (pl. ínime); *mumă* cf. Cod. Dim. 21b/14 (pl. mume); *numă* (pl. nume); *pulpă* (pl. pulpe, Dan. 141/15); *sapă*, Cod. Dim. 112b/12 (pl. sape).

Elemente slave: *cọasă* (pl. cọase), *crină* « măsurătoare de cinci cutle » (pl. crine); *culindă*, Lit. Pop. 709 (pl. culinde); *curvă* (pl. curve); *gaịdă* « cimpoiu » (pl. gaịde); *gornă* « haină purtată de băieți până la vârsta de 15 ani » Lit. Pop. 183 (pl. gorne); *nvẹastă* (pl. nvẹaste, Basme 344/20; nveste, Cod. Dim. 23/12); *pită* « plăcintă » (pl. pite, Basme 416/15); *zmẹană* (pl. zmẹane, Basme 313/17).

Elemente grecești: *cămilă* și *gămilă* (pl. cămile, gămile cf. Basme 312/2); *δocsă* « mărire, glorie » Cod. Dim. 25/8 (pl. δocse); *călaθă* « coș » (pl. călaθe); *θavmă* « minune » (pl. *θavme*, Cod. Dim. 23/29 și θavmate); *icọană* (pl. icọane, Basme 323/8); *nicuk'iră* (pl. nicuk'ire, Basme 312/15); *pétală* « potcoavă » (pl. petale, Basme 30/26); *prósupă* « obraz » (pl. prosupe și prosope, Cod. Dim. 18/22); *tutíputǎ* « marfă, avere » (pl. tutipute, Cod. Dim. 84b/5) etc.

Elemente albaneze: *ată* « mamă » Cod. Dim. 18b/3 (pl. ate); *bană* « viață » Cod. Dim. 44b/17 (pl. bane); *etă* « lume, viață » (pl. ete, Cod. Dim. 13b/12); *k'eră* « căruță » (pl. k'ere) etc. Elemente turcești: *čizmă* (pl. čizme, Basme 426/27); *čapă* « pas » (pl. čape, Basme 323/20) etc.

De această grupă țin toate derivatele cu sufixele: *-adă*, *-ală*, *-ată*, *-ęasă*, *-ină*, *-isă*, *-izmă*, *-ută*, *-ză* etc.

Observațiune. Toate cuvintele din această categorie cu pluralul în *e* în graiul din sud se aud în *i*, potrivit celor spuse la § 54.

Alături de pl. *capre* (dela capră) avem, mai ales sub forma articulată, și *căpărle* (căpîrli, Basme 26/27), la Românii din Albania *căpără*, Dan. 119/3, în care *-e* este redat prin *ă*, potrivit celor spuse la § 56, 1. Și, întrucât *-i* neaccentuat precedat de *r* se rostește ca *-ă* (vezi § 65, 5), atunci, crezându-se că forma capărle (capîrle) ține de substantivele feminine cu pluralul în i (ă), *a* din tulpină a trecut în ă. — Dela casă alături de pl. regulat case, mai avem: *căsĭ, căs și căsuri*; tot așà dela lăndură, alături de lăndure, avem *lănduri* și *lăndură*. — Alături de pl. *k'etre* (dela k'atră), avem și *k'etără* (cu ă epentetic) ca și forma cea mai obișnuită *ketsărĭ* (despre care vezi §§ 56, 2, 137). — Deasemenea *budză* face la pl. tot *budză* (pentru budze); *frîndză* pl. frîndză (pentru frîndze); *pîndză* pl. pîndză (pentru pîndze), etc., cu trecerea lui *-e* în *ă* după *dz*, potrivit celor spuse la § 56, 5. — Cuvântul *fatsă* la pl. se aude tot *fatsă* pentru fatse — întrebuințat mai rar — din cauza lui *ts* (vezi § 57, 3); deasemenea și *fătsĭ*, Basme 430/32. Forma fetse din dialectul dacoromân este necunoscută în aromână. — Dela *mumă*, alături de pluralul regulat *mume*, avem și *mumîńĭ* (mumăńĭ). — Dela *ínimă*, în afară de pl. regulat *ínime*, avem și *íníńĭ* (din ínimĭ). — Pluralul formelor *noră*, *soră* se rostește pretutindeni, potrivit celor spuse la § 70, *nurărĭ*, *surărĭ* pentru nurorĭ, surorĭ, care nu există. — Alături de forma *ńaŭă* (ńao) « mià », avem și *ńală*, despre care vezi § 177. — În Cod. Dim. avem forma articulată *stizmul*, 111/6 pentru *stizmă* din stizmă (gr. τείχισμα) « părete », despre care vezi § 180 a.

2. De această grupă țin următoarele substantive de origine latină: *bisęarică*, Cod. Dim. 12/7 (pl. bisęaritsĭ); *cămęașă* (pl. cămeșĭ), *curună* Cod. Dim. 36b/14 (pl. caruńĭ); *ęarbă* (i̯arbă) Basme, gl. (pl. i̯erg'ĭ, erg'ĭ, Dan. 117/2); *i̯adă* (pronunțat și γi̯adă) pl. i̯ade, Dal.; *i̯ască* (pronunțat și γi̯ască, Mih.) pl. i̯esk'ĭ; *i̯ádiră* (și i̯édiră, Mih.) pl. i̯adirĭ; *găl'ină* (pl. gălińĭ, Cod. Dim. 22/23); *gură* (pl. gurĭ, Basme 323/8); *lácrămă*, *lácîrmă* și (mai rar) *lácrimă* (pl. lăcrińĭ, Basme 372/20, în Cod. Dim. și *lácrińĭ* 24b/7 cf. 12/16); *luminare* (pl. luminărĭ, Basme 419/8); *mînă* și *mănă* (pl. mîńĭ, măńĭ, Basme 427/19, 460/14, cf. Cod. Dim. 15b/10); *minčună* (pl. minčuńĭ, Basme 424/20); *mătrică* (mîtrică, mitrică, măturică cf. § 228) pl. mătritsĭ, mitritsĭ; *pénură* (pl. penurĭ); *urę̨acl'ă* (urę̨acl'e) pl. urecl'i, Basme 311/33; *ușă* (pl. ușĭ, Basme 402/8; *urdzîcă* (pl. urdzîtsĭ cf. Dan. 117/2 și Basme 457/24); *dzęană* (pl. dzeńĭ, Basme gl.); *yatsă* « viață » Cod. Dim. 24b/6, 28/b/24 (pl. yi̯etsĭ).

Elemente grecești: *araδă*, Cod. Dim. 41b/5 (pl. arădz(ĭ); *călaθă* « coș » (pl. călăθĭ, Dal. și călăh'ĭ); *cărăviδă* « rac » (pl. cărăvidzĭ); *cămară* (pl. cămărĭ); *cărăfilă* (pl. cărăfil'ĭ, mai des cărăfile); *caracacsă* (pl. caracăcsĭ);

luludă (pl. luludzĭ, Basme 436/26); *yamandă* (pl. yamîndzî, Basme 310/11).

De altă origine: *alumak'e* « ramură » (pl. alumăk'ĭ, Basme 316/26); *báligă* (pl. bălidzĭ, 79/31); *cărveal'ă* și *cărveal'e* (pl. cărvel'ĭ, Basme 498/9, etc., etc.

Observațiune. Pronunțarea lui *-ă*, precedat de un element palatal, oscilează după regiuni între *ă* și *e*. *cărveal'ă* și *cărveal'e*; *ușă* și *uše*, etc. — Dela *earbă* (iarbă) avem pluralul, deși rar, și *ierburĭ*; tot așà dela *iască* pl. *iescurĭ*, alături de *iesk'ĭ*. — Dela *lácrimă* avem pl. și *lácriñĭ*, Cod. Dim. 12/16, alături de *lăcriñĭ*. — Dela *pénură* există un pl. *pénure*, Basme 309/37, alături de *pénurĭ*. — Dela *dzeană* avem pl. și *dzene*, *dzenurĭ*, Dal. — Dela *yamandă* avem pl. *yamande*, în afară de *yamîndzî*. — Cuvântul *yatsă* la pl. face și *yetsurĭ*, Basme, gl.

Pluralul lui *vacă* face *vătsĭ*, însă pluralul lui *afrangă* « fragă » face *afrandzî*.

3. De această clasă țin toate substantivele de origine latină terminate în *-ella*, care trebuia să dea *-eaŭă* (*-eao*), ca și un număr restrâns de cuvinte de origine străină terminate într'o vocală accentuată, care, asimilându-se ca terminațiune formelor latine, fac pluralul în *-le*:

cătsaŭă (cătsao) pl. cătsale; *ńaŭă* (ńao) pl. ńale; *măseaŭă* (măseao) pl. măseale; *purtseaŭă* (purtseao) pl. purtseale; *sufrîntseaŭă* (sufrîntseao) pl. sufrîntseale « sprincene »; *yitsaŭă* (yitsao) pl. yitsale, etc., etc. Dintre elementele străine avem: *k'irao* (gr. κιρά, κιρία « cucoană » « turcoaică ») pl. k'irale; *uh'eaŭă* (gr. ὀχιά) « viperă, năpârcă » pl. uh'eali, etc.

Tot aci aparține și *dzuŭă* pl. dzîle, Basme 453/24.

Celelalte cuvinte derivate în *-eaŭă* (-aŭă) fac pl. în *-eĭ*. Acestea sânt în cea mai mare parte împrumuturi directe din grecește: *trandafl'aŭă* (gr. τριανταφυλλιά « trandafir ») Dal.; *cundil'aŭă* (gr. κονδιλ ά) « semnătură » Dal.; *clivîtîreaŭă* (gr. κληματαριά) « viță de vie care face boltă » Dal.; *filureaŭă* (gr. φιλ υρ ά) « teiu sălbatec »; *azvistireaŭă* (gr. ἀσβεσταρ ά) « varniță »; *tigîńaŭă* (gr. τιγανιά) « carne de porc friptă » Dal.; *arîmîθeaŭă* (gr. ἀρμαθιά) « șirag de usturoiu, de ceapă Dal.; *g'izireaŭă* « locul de stână unde se fierbe zărul pentru a se scoate g'iză, un fel de urdă »; *pištireaŭă* « bolovan mare de piatră, peșteră, speluncă » Dal.; *pîtîreaŭă* « salvă de puști », etc.

4. În această clasă intră un număr mic de cuvinte de origine străină: *hală* « hal » (pl. hăl'urĭ) cf. Cod. Dim. 45/23; *dertă* « durere » (pl. derturĭ) cf. Cod. Dim. 23b/21; *zefcă* « petrecere » (pl. zefcurĭ) Cod. Dim. 69/19.

Tot aci aparțin și pluralele dzenurĭ, yetsurĭ despre care vezi 2. *Observ.* Formele hală, dertă se pronunță și *hale*, *derte*.

5. De această clasă țin foarte multe cuvinte de origine latină și străină. Cuvinte latine:

amare (pl. amărĭ); *cărare* (pl. cărărĭ); *carte* (pl. cărtsî, Basme, Cod. Dim. 22b/13, 428/24); *fumeal'e* (pl. fumel'ĭ); *l'itsă* (pl. l'itse); *frîmte*,

frămte, Cod. Dim. 61b/4 (pl. frîmtsî); *mul'are* (pl. mul'erĭ, Cod. Dim. 18b/18); *noapte* (pl. noptsî, Basme 393/21); *pădure* (pl. pădurĭ, Basme 453/1); *pîne* (pl. pîńĭ); *púlbire* (pl. pulbirĭ); *parte* (pl. părtsă, Cod. Dim. 14b/8 și părtsî; *ploaie* (pl. ploĭ); *sărbătoare* (pl. sărbătorĭ); *tsitate*, Cod. Dim. 110b/19 (pl. tsitătsĭ); *utre* (pl. utri), Basme 307/27.

Elemente străine: *agrime* « sălbăticie » (pl. agrińĭ, Cod. Dim. 14b/14, Basme 316/1); *amărtie* « păcat » (pl. amărtiĭ, Cod. Dim. 17b/27; *căfaše* (pl. căfăšĭ); *cuprie* « gunoiu » (pl. cupriĭ, Cod. Dim. 37b/11); *cărîntane* « cioc » (pl. carîntăńĭ, Basme 498/7); *drame* (pl. drăńĭ, Basme 429/11); *flurie* (pl. fluriĭ); *hrisafe* (pl. hrisăh'ĭ, Basme 377/28); *pălate* (pl. pălătsĭ, Basme 462/18, etc.

Tot în această grupă intră și infinitivele substantivate ca: *dimîndare* « poruncă » (pl. dimîndărĭ), *măcare* (pl. măcărĭ) etc. Deasemenea toate substantivele terminate în suf. *-čune*: asperdičune, dimîndačune, k'irăčune, etc.

Observațiune. Forma *utre* « burduf de piele de țap », alături de pl. regulat *utri* Basme 307/27, mai are *utsrî* și *utsră* (despre care vezi § 137). — Forma *márdzine* cu pl. *mărdzińĭ*, mai are sing. *márdzină*, Dal.

În Cod. Dim. substantivele de această clasă terminate în *ts* și *r*, potrivit celor spuse la §§ 136, 65, 5, prefac pe *i* dela pl. în *ă*. Astfel avem *amărără* (pentru amărărĭ) 17b/22; *dimăndără* (pentru dimăndărĭ) 11b/15, 14b/15; *dără* (pentru dărĭ) 58b/15; *hătără* (pentru hătărĭ) 11b/5; *lăngoră* (pentru lăngorĭ) 89b/12; *munduiră* (pentru munduirĭ) 13/21; *minduiră* (pentru minduirĭ) 14b/2, 26b/9; *minčunără* (pentru minčunărĭ) 38b/5; *măncără* (pentru măncărĭ) 121b/16; *mbugătsără* (pentru mbugătsîrĭ) 64/18; *sărbătoră* (pentru sărbătorĭ) 19/5 etc., Alături avem și plurale cu *i* păstrat: *dimăndărĭ* 22b/16; *hărĭ* 64/14; *lăngorĭ* 80/22; *minduirĭ* 22b/21, 32/12; *sărbătorĭ* 18b/18; *scriirărĭ* 26b/3 alături de *scriirără* 26b/5, 27/24, etc.

Dintre cuvintele terminate în *-ts* avem: *cărtsă* (pentru cărtsĭ) 22b/13, *părtsă* (pentru părts) 14b/8; *surăstă* (pentru surătsĭ) 22b/11; *tsitătsă* (pentru tsitătsĭ) 27/27, 75/2; *săhmetsă* (pentru zăhmetsĭ) 18b/3. Dintre aceste din urmă, *ă* pentru *i* dela plural apare și astăzi în graiul Românilor din nord, numai la substantivele terminate în ts precedat de o consoană: *părtsă*, *cărtsă*, însă *tsitătsĭ*, nu *tsitătsă*.

Forma *săhate* (pl. săhătsĭ) turc. sahat, în Cod. Dim. apare *sahatŭ*, 58b/13, 18 și pretutindeni.

6. În această clasă intră puține substantive de origine latină și străină: *cale* (pl. căl'urĭ, Cod. Dim. 18b/15, 57/4, Basme 464/12); *k'eare* (k'are) « apus de soare » (pl. k'earurĭ); *vale* (pl. văl'urĭ și văl'ură, Basme 452/35); *mătase* (pl. mătăsurĭ, Basme 459/31); *carne* (pl. cărnurĭ); *hale* (pl. hăl'urĭ și hăl'ură, Cod. Dim. 13/24, 27b/14) cf. 4; *ğepe* (pl. ğepurĭ, Basme 77/9), etc.

Observațiune. Pluralul substantivelor cale, vale, hale etc., după cum arată *l'* din pl. (căl'urĭ, văl'urĭ, hăl'urĭ, etc.), despre care s'a vorbit la § 194 Observ., pentru *l*, dovedește că vechiul plural dela aceste substantive erà ca în dialectul dacoromân: căl'ĭ, văl'ĭ, hăl'ĭ (cf. dacor. căĭ, văĭ), care a dispărut cu timpul.

7. Aci aparține un număr restrâns de cuvinte latine și străine: *aršine* « rușine », *aršăne*, Cod. Dim. 92/11; *ǫaste*, Basme 76/9; *piste* « lege » Cod. Dim. 19b/23; *lẹane*; *žale*, Cod. Dim. 85/15; *ipóθise*, etc.

8. În această clasă intră numai câteva cuvinte de origine greacă, păstrându-și pluralul grecesc: *γramă* (gramă) « literă, slovă, fig. învățătură » gr. *γράμμα* (pl. *γramate*, gramate) gr. *γράμματα*; tot așà *θamă* și *θavmă* « minune » (gr. *θᾶμα, θαῦμα*) pl. *θamate*, *θavmate*, gr. *θάματα, θαύματα* cf. Basme 460/37; *stremă* « pogon » gr. *στρέμμα* pl. *stremate* gr. *στρέμματα* cf. Basme 434/11, etc.

Observațiune. Cele mai multe din aceste cuvinte au, alături de pluralul grecesc, și un plural în *e*: *γramă* (gramă) pl. *γrame* (grame); *θavmă* pl. *θavme*; *prósopă* (prosupă) « obraz » pl. *prosupe* și *prosopate*. — Dela forma latină **nindzire* < NĬNGĔRE, care nu s'a păstrat, a rămas forma **ninsǫare* pierdută și ea, din care mai târziu s'a derivat cuvântul *ninsorismă > *nimsorismă > azi *nimusórismă*, care la pl. face *nimusorismate* « grămezi mari de zăpadă » Dal.

C) *Ambigene*

§ 240, 1. În această grupă intră multe substantive de origine latină și mai puține străine:

arniŭ (cu formele ariŭ, arńiŭ, erńiu, despre cele două din urmă vezi § 184) pl. arniurĭ, Dal.; *arîu* (pl. arîurĭ, Basme 453/1); *cor* (pl. corurĭ, Cod. Dim. 12b/4, Dan. 135/12); *cot* (pl. coturĭ, Cod. Dim. 104/6); *foc* (pl. focurĭ) cf. Cod. Dim. 11/20; *frigu* (pl. frigurĭ?) întrebuințat la sud, Weigand, Ar. II 362; *furtu* (pl. furturĭ, Basme 308/4); *grîn* (pl. grînurĭ, dat numai de Dal.; în graiul meu face grăne); *gl'ets* Cod. Dim. 12b/13 (pl. gl'etsurĭ); *gl'em* (pl. gl'emurĭ); *ǧoc* (pl. ǧocurĭ) cf. Basme 432/16; *ǧudets* (pl. ǧudetsurĭ, Cod. Dim. 122b/10); *l'in* (pl. l'inurĭ); *locŭ* (pl. locurĭ); *mur* (pl. mururĭ, Uc. 83/30); *mprumut* (pl. mprumuturĭ) cf. Cod. Dim. 61/7; *nat* (pl. natur Lit. Pop. 808); *nod* (pl. nodurĭ, Dal.); *plîngu* (pl. plîngurĭ, Basme 422/10, 322/9); *stur* « stâlp » (pl. sturarĭ, Basme 425/14); *sk'ic* (pl. sk'icurĭ, Basme 339/24); *tser* (pl. tserurĭ, Uc. 75/16); *vimtu* (pl. vimturĭ), etc., etc.

Cuvinte străine: *bumbac* (pl. bumbacurĭ, Basme 459/30); *čoc* (pl. čocurĭ, Dan. 143/15); *direc* (pl. direcurĭ, Cod. Dim. 112b/2); *duhu*, Cod. Dim. 30b/27 (pl. duhurĭ); *θarŭ* « curaj » Cod. Dim. 28b/26 (pl. θarurĭ); *čumac* (la Cod. Dim. 23b/15: ǧumacŭ) pl. čumacurĭ; *gardu* Basme 450/33 (pl. gardurĭ); *nom* « lege » (pl. nomurĭ); *stepsu* « vină » (pl. stepsurĭ, Dan. 139/13); *trup* (pl. trupurĭ, Cod. Dim. 59b/13), etc.

Observațiune. Pluralul dela grîn face și *grîne*, alături de *grînurĭ*. — Dela *carne* pl. regulat este *cărnurĭ*; alături și *cărni* cf. Dan. 166/27. — Dela cot avem pl. și * cọate*, alături de coturĭ; forma *cotŭ* se întrebuințează ca și în dialectul dacoromân numai cu înțelesul lui cot « măsură ». — Dela gl'em în afară de pl. gl'emurĭ, mai avem *gl'ame*; (gl'ẹame) tot așa dela gl'om pl. *gl'ọame*, alături de *gl'ọmuri*. În afară de acestea mai avem pl. *gl'eñi*, întrebuințat mai rar. — Dela graịu avem pl. *graịure* (mai rar întrebuințat), *graịre* și *graịe* (foarte des întrebuințat). In Cod. Dim. avem pl. *greirĭ* 17b/2, *greiri* 28b/17, *grịaire* 17b/7, *grịairi* 18/1, 58b/15. — Dela stepsu, alături de pl. regulat stepsurĭ, avem și *stẹapse* cf. Uc. 75/6, Dan. 142/15; *stepse*, Uc. 93/44.

Un nou singular refăcut după forma dela plural reprezintă *cutrem* (art. cutremlu) pl. cutremurĭ « spaimă și cutremur de pământ » Basme 313/32. În Cod. Dim. terminațiunea pl. *-urĭ* se aude de cele mai multe ori *-ură* (vezi § 65, 5): greiră 45/9, 82b/16, grịairă 26b/23; trupură 41b/1, 70b/13, 118/3; stepsură 41b/1, 70b/13; vîmtură 68b/8, etc.

2. De această grupă țin mai multe cuvinte de origine latină și numai câteva forme străine:

brats (pl. bratsă, Lumina II 181); *brîn* și *brănu*, Dan. 156/22, pl. brîne, brăne cum se aude la nord. La Mih. avem: *blăstemlu a părintsălor cade pi fičorĭ pănă la šapte brăne* « . . . până la șapte generații ». Dal. dă brînurĭ, care nu mi s'a atestat; *misur* « trachină » (pl. misure, Basme 311/15); *cătsut*, *cutsut* (pl. cătsute, cutsute, Cod. Dim. 119/5); *čičor* (pl. čičọare, sud čičọari), dela forma prescurtată čor (pl. čọare, čọari, Basme 414/32); *dzẹadzit* (dzedit) pl. dzẹadzite, dzẹadite, Basme 410/10; *dzînucl'u* (pl. dzînucl'e, dzînucl'i), Gr. B. I 19, Basme 414/15; *fus* (pl. fuse, Basme 448/30); *grîn* (gîrnu, gărnu, Cav. 872, Dan. 120/4) pl. grîne; *frîn*, *frăn*, *fărnu*, Cav. 858 (pl. frîne, frăne, fărne); *grănuts*, *gărnuts* (pl. gărnutsă, Basme 76/28); *h'er* (pl. h'are, Cod. Dim. 61/19); *h'icat* (pl. h'icate, Basme 70/27); *lemnu* (pl. lẹamne, Dan. 117/1, Basme 429/27); *lucru* (pl. lucre, Cod. Dim. 12/5, 13b/4, 23/28, 47/2); *mădular* (pl. mădulare, mădularĭ, Basme 431/14); *mal'ŭ* « maiŭ » (pl. mal'e); *mats* (pl. matsă, Basme 497/36); *mer* (pl. mẹare, Basme 429/33; *ñilušĭ* (pl. ñiluše, Basme 410/11); *os* (pl. ọase, ụase, Cod. Dim. 17/12, Basme 413/25); *pom* (pl. pọame, pụame, Cod. Dim. 15/23, Basme 426/30); *plîngut* (pl. pîngute, Basme 411/22); *semnu* (pl. sẹamne, semne, Basme 427/9, Cod. Dim. 17b/7); *sin* (pl. sine, Basme 308/25); *štiȓutŭ*, *aštirnutŭ* (štiȓute, cf. Cod. Dim. 22b/22, 35/5); *suflet*, *suflit* (suflete, suflite, Uc. 87/34); *udzăr* (pl. udzăre) etc.

Elemente străine: *gortsu* « pară » (pl. gortsă); *ming'uš* (pl. ming'uše, Dan. 155/22); *škop* « lovitură, bătaie » (pl. škoape, Basme 460/27); *talar* (pl. talare, Basme 306/21); *θimel'* « temelie » pl. θimẹal'e, Basme 445/34); *počŭ* « urcior » (pl. poače, Basme 343/39); *strañŭ* « haină straiu » (pl. strañe, Basme 436/25); *zbor* « vorbă, cuvânt » (pl. zboare, Basme 315/3, 124/6, 424/20, etc.

Observațiune. Cuvântul grecesc *δῶρον* « dar », care ar fi trebuit să dea *δoru* (doru) cu pl. *δọară* (dọară), face la sg. *δọară* (dọară) Dal. la fel ca la plural. — Dela grînu avem pl. și *grînurĭ* afară de grîne. — Dela lucru, în afară de pl. lucre, mai avem *lucră*, Lumina V 201, *lucură*, Cod. Dim. 57^{b}/5; *lucără*, Cod. Dim. 11/4, 12/7, 18^{b}/12, 25/5 și *lucrurĭ*, *lucrărĭ*. — Dela mormintu, mărmintu « mormânt » avem pl. *murmintsî*, *mărmintsî* în loc de murminte.

Forma *k'adin* face și *k'adine* « ață subțire » Basme, gl.

Terminațiunea pluralului *e*, când este precedată de *ts* sau *r*, apare în graiul Românilor din nord și mai ales în Cod. Dim. ca *ă*: ubor « curte » pl. *ubọară*; zbor pl. *zbọară*, Uc. 65/4; dela čičor avem *čičọară* și *čăčọară*, Cod. Dim. 39^{b}/2, 12/2; deasemenea dela čor pl. *čọară*, Cod. Dim. 36/20, 59/15, *čuară*, ib. 28/19, 59/20.

1. *Substantivele masculine și ambigene*

Singular:

§ 241. *Nominativ*. Articolul la substantivele masculine și ambigene este, ca peste tot în limba română, de două feluri: *-l* (*-lu*) și *-le*. Cel dintâiu se adaugă la substantivele terminate într'o consonantă sau într'o vocală, afară de *e*; cel din urmă la substantivele terminate în vocala *e*, afară de cuvintele turc. în *è*.

În ce privește întâiul fel de articulare al cazului nominativ observăm că, la început, când *-u* final se pronunță, articolul la Aromâni erà *-lu*. Acest fel de articulare se păstrează încă până azi în scrierile autorilor aromâni din sec. XVIII: *birbeculu*, Cod. Dim. 103b/14; *vetsinulu*, Cod. Dim. 122b/8; *loculu*, 26b/4; *tatulu*, Cod. Dim. 91b/19; *căsenulu*, Cod. Dim. 28b/24; *ğudicatulu*, Cod. Dim. 15b/6; *lemnulu*, Cod. Dim. 69/24; *umtulemnulu*, Cod. Dim. 120/19; *prăndzulu*, Cod. Dim. 108/17; *afendulu*, Dan. 142/58; *k'eptulu*, Dan. 141/14; *tatulu*, Cod. Dim. 99b/7; *yiptulu*, Dan. 165/26; *vintulu*, Dan. 165/26; *corbulu*, Dan. 125/6; *ursulu*, Dan. 118/2 etc. În urma amuțirii lui *-u* final, o mică parte dintre Aromâni, anume cei din comunele Muloviște și Gopeși ca și cei din Albania, au continuat vechiul fel de articulare, care se identifică cu acela din dialectul dacoromân. Astfel, astăzi avem la acești Aromâni: (Muloviște, Gopeși) *mušatul*, Basme 240/4, 239/14; *capul*, Basme 239/14; *papul*, Basme 242/6 (Albania); *omul*, Basme 421/28; *aušul*, Basme 420/17 etc. Acest fel de articulare se întâlnește foarte des la scriitorii sec. XVIII și în special în Cod. Dim.: *episcopul* 28/14, 17, 29/21, *lupul* 37/5, *lacul* 106/10, *mesul* 88b/12, *mitropolitul* 117/6, *focul* 58/5, *rugul* 59/16, *suflitul* 20/6, *aušaticul* 110/6, *ğunaticul* 25b/15, *mitropolitul* 28/14, *birbecul* 103/22; *bugatul* 77/13 etc.. La ceilalți Aromâni, căzând vocala neaccentuată din silaba penultimă încă pe când *-u* final continuà

să se pronunțe, a rămas articolul *-lu*: *bărbatlu* (din bărbatulu) Basme 426/33; *hil'lu* «fiul» (din h'il'ulu) Basme 446/12; *loclu* (din loculu) Dan. 116/1; *luplu* (din lupulu) Dan. 118/2; *omlu* (din omulu) Dan. 118/2, etc., etc.

Acest fel de articulare cu *-lu* se mai întrebuințează și la substantivele terminate în vocala *-u*: *boulu*, *oulu* etc.; în vocala accentuată *-ă*: *amirălu* (amiră) Basme 318/27; *dumnidzălu* (dumnidză) Basme 501/25, 428/29, 425/10; *fucărălu* (fucără «sărac») Basme 334/33; *hăvălu* (hăvă «climă») Basme 339/17; *hăznălu* (hăznă) Basme 308/32; *măscărălu* (măscără) Basme 346/25; *părălu* (pără) Basme 80/35; *udălu* (udă) Basme 310/35; Unele din aceste cuvinte terminându-se la sing. în *-ŭ*: *fucărăŭ*, *hăvăŭ* au formele articulate: *făcărăulŭ*, *hăvăulŭ*. În Cod. Dim. întâlnim *amirăulu* 98/11, *băhčăulu* «grădina» 69/7, *măhănăulŭ* «vina», etc. În vocala *-e*: *căfelu* «cafeaua» Basme 310/7; *văsil'elu* «regele» Basme 338/34 cf. 437/11. În vocala *-i*: *simiğilu*, Basme 309/33; *antirilu* etc. În vocala *-o*: *cărpollu* «fructul» Uc. 81/25; *grambolu* «ginerele» Basme 72/6; *Hristolu* «Hristosul» Basme 453/23; *Hrištollu*, Uc. 79/21.

Numai la substantivele terminate în două consoane, vocala neaccentuată neputând cădeà, din cauză că ar fi urmat să se grămădească, împreună cu *-l* din articolul *-lu*, trei consoane, *u* final dela articolul *-lu* a amuțit, rămânând numai *-l* ca articol: somnul, domnul, etc.

Articularea substantivelor cu *-le* se face în aceleași condițiuni ca în dialectul dacoromân: *părintile*, Cod. Dim. 14b/9; *fratile*, *ğonile* etc.

În graiul Românilor din Albania, din pricina schimbărilor ce a suferit grupa de consoane *rl* (vezi § 207), toate substantivele terminate în *-r*, au forma articulată în *-u*: *fičoru* (pentru fičorlu) Cod. Dim. 15b/9; *izmik'aru* (pentru izmik'arlu) Cod. Dim. 29/9, 29b/23; *mănăstiru* (pentru mănăstirlu) Cod. Dim. 111b/11, 12; *tiniru* (pentru tinirlu) Cod. Dim. 28b/4, 29/6 etc. Tot în graiul acestor Români substantivele terminate în *-re*, la primirea articolului *-le*, în urma căderii lui *-e*, se pronunță *-ră*: *dziniră* (<dzinirle < dzinirele) Dan. 160/23; *suară* (soarele) Cod. Dim. 65b/15; *zbuară* (zboarele) ib. 111/8, etc.

La Dan. întâlnim o singură dată dela păšă pluralul articulat *păšălarl'i* 146/7, format dela pluralul turcesc *păsalar*, așà cum se obișnuește și în limba albaneză: *pashalarëtë*.

Observațiune. Cuvântul *tată* se articulează regulat *tatăl* și, câte odată, *tata*. În Cod. Dim. îl întâlnim și sub forma *tatul* 18/22, 18/24. Ea apare și în dialectul dacoromân în *Dottrina Christiana* de Vito Pelutio ap. Gaster, Chr. I 226. Deasemenea forma *lală* se articulează *lala*. Cuvintele turcești terminate în *-ă* accentuat, având și forme în *-e* neaccentuat cu *-a* din turcește păstrat, se articulează în două feluri: udă art. *udălu* și uda e art. *udaia*; tot așà sivdă art. *sivdălu* și sivdaie art. *sivdaia*. Acelaș fel de articulare dublă arată și cele în *-e*: căfè art. *căfelu* și căfee art. *căfea*; k'imanè «vioară» *k'imanelu* și k'imanee art. *k'imanea*.

Substantivele terminate în *-l*, primind articolul -lu, se pronunță cu un singur l. Rar sânt cazurile când rostirea lui l se arată mai lungă: cal art. *calu* (din cal-lu). În Cod. Dim. întâlnim *δascalu* (*δ*ascal) 45/17, *til'alu* (til'al) 25b/6, etc.

Substantivele terminate în *-l'*, la primirea articolului -lu, de cele mai multe ori păstrează pe -l': *picul'lu*, Basme 354/8; *pizul'lu*, Basme 325/19 etc. Sânt însă cazuri, deși foarte rari, când, din cauza greutății de rostire, *-l'* este înlocuit prin *i*. În graiul Românilor din nord am constatat că forma articulată a cuvintelor pul'ŭ, al'ŭ, se aude câteodată, *pui̯lu*, *ai̯lu*. S'ar puteà ca această înlocuire a lui *-l'* prin *i* să provină dela forma articulată din nominativ plural. Acì pul'l'i se pronunță, uneori, prin disimilarea primului l', *pui̯l'i*. În cele mai multe părți se aude rostindu-se pui̯l' chiar forma nearticulată dela singular pentru pul' (cf. Basme gl.). Forme atestate dela nominativ plural articulate în care *l'* din cauza lui l următor, este înlocuit prin i avem: *fumei̯le* (pentru fumel'le dela fumeal'e) Cod. Dim. 14b/11; gen.-dat. *a fumei̯lor* (pentru a fumel'lor) Cod. Dim. 17/14 (§ 195).

§ 242. *Genitiv-dativ.* Acest caz se formează cu prepos. *a* pusă înaintea substantivului și articolul *-luĭ* pus la urma substantivului: *a afenduluĭ*, Cod. Dim. 58/26; *a amirăluĭ*, Basme 325/23; *a amirăluĭ Vẹarde*, Basme 358/19; *a aušaticluĭ*, Cod. Dim. 32b/22, Basme 17/8; *a arîuluĭ*, Basme 361/18; *a čelnicluĭ*, Basme 17/14; *a demunluĭ*, Cod. Dim. 11/22; a *Dumnidzăluĭ*, Uc. 81/26; *a fičorluĭ*, Basme 78/37; *a ǧoniluĭ*, Basme 364/9, 370/10; *a ǧudicatluĭ*, Cod. Dim. 49/16; *a h'ii̯luĭ*, Cod. Dim. 21/20; *a lacluĭ*, Basme 17/25; *a lucruluĭ*, Basme 65/16; *a mal'luĭ*, Basme 72/8; *a pesculuĭ*, Basme 70/14; *a plupluĭ*, Basme 427/32; *a šarpiluĭ*, Basme 61/31; *a profitluĭ*, Cod. Dim. 95/4; *a timbeluĭ*, Basme 366/32; *a tatuluĭ*, Cod. Dim. 18/21; *a văsil'eluĭ* (vîsil'eluĭ, Basme 30/19); *a vitsinluĭ* etc., etc.

În ce privește originea lui *a*, care are o întrebuințare atât de răspândită în dialectul aromân, trebuie căutată în prepozițiunea AD. Deși întrebuințarea lui paralelă dinaintea adjectivelor, pronumelor posesive și numeralelor ordinale din dialectul dacoromân îl pun de partea articolului prepositiv *al*, *ai*, *ale*, totuș lămurirea lui din ILLA este atât de grea încât derivația lui din prepozițiunea AD chiar și din punctul de vedere al funcțiunii este mai acceptabilă. (Vezi despre aceasta, Ernst Bacmeister, Die Kasusbildung, în Jahresb. IV « *a* als Präposition » p. 58 urm.; Richard Kurth, Der Gebrauch der Präpos. im Rum., ib. X, p. 477 urm.; Sextil Pușcariu, Etym. Wb. 1; Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 1 și, în urmă, D. Găzdaru, Descendenții demonstrativului ILLE, p. 118—143, unde se dă toată bibliografia.

La subst. terminate într'o consoană, *-u* final cade la primirea articolului *-luĭ*: aušaticluĭ p. ausaticuluĭ.

În graiul Românilor din Albania și, în special, în limba textelor din sec. XVIII, din cauza schimbărilor ce a suferit grupa *rl* (vezi § 207),

la gen.-dat. avem terminațiunea *-uĭ* în loc de *-luĭ*: *a ficoruĭ*, Cod. Dim. 15b/18; a *yaturuĭ* 36b/18, etc.

În graiul Românilor din Olimp genit-dativul se formează ca la numele proprii cu art. *al* pus înaintea substantivului: *al domnu*; *al frate* pentru formele obișnuite la ceilalți Aromâni: *a domnuluĭ*, *a fratiluĭ* (Weigand, OW. 69—70).

Acest fel de articulare se întâlnește la ceilalți Aromâni în regulă generală la cuvântul lală (întrebuințat și sub forma *lale*, deși la voc. face lalo, Lumina I 191): nominativ *lala*, genitiv-dativ: *al lala*, Basme 503/26. Deasemenea la cuvântul amiră. Aci uzul șovăie. La nord se obișnuește genit.-dat. regulat: *a amirăluĭ* (amirăuluĭ). În alte părți: *al amiră* (Gr. B. I 246). În Basme avem: *al amiră Albu* 359/28; *al amiră Vearde* 360/6; *al Pašte* (Lumina II 180); *alu amiră*, Cod. Dim. 58/11; *alu amiră*, Cod. Dim. 73b/6. Aici amiră este considerat ca nume propriu. Tot articolul înainte avem și la cuvântul drac: *al darac*, Basme 26/28.

Un altfel de genitiv mai vechiu este acela exprimat cu prep. de (di) pusă înaintea substantivului: *purtaru di paraδis* (ușierul raiului) Cod. Dim. 33b/27; *pulpa di čor* (čičor «picior») Basme 337/14; *h'il'e de-amiră*, Basme 70/29; *h'ila di amiră* 77/37; *peana di ocl'u*, Basme 369/2; *peaža di oŭ*, Basme 359/3 etc. La fel avem și pentru subst. feminine: *pri budza di amare*, Basme 69/29; *Hil'e di Evă*, Basme 68/16; *avlak'lu di moară*, Basme 348/37, etc. *nólğica di ubor* Basme 443/14. În Cod. Dim. *námesa di bisiarică* 113b/2; *de amare* 114/12, *di mînăstiru* 113/18; *loclu di paraδis* 69/7. (Pentru dacor. cf. I.-A. Candrea Psalt. Sch. I, cc; Al. Rosetti, Limba rom. în sec. XVI, 110).

§ 243. *Acuzativ*. Este egal cu nominativul.

§ 244. *Vocativ*. La substantivele terminate în consoană sau u, vocativul se formează de obiceiu cu terminațiunea *-e*: *bărbate*, *bărbate*! Basme 426/34; *duamne*, Cod. Dim. 24/14; *doamne*! Basme 35/37; *Doamne*, Uc. 83/30; *crištine*, Basme 65/5; *δidascale*, Cod. Dim. 14/3; *egumene*, Cod. Dim. 112b/18; *episcope*, Cod. Dim. 17/36; *fărtate*, Basme 363/7; *fumeal'e*, Basme 455/14; *părmătefte* «negustorule» Cod. Dim. 42b/12; *picurare*, Basme 19/33 etc.; *tine prefte* «tu părinte» Lit. Pop. 1007/37; *soamne* (dela somnu) Lit. Pop. 14. Tot la aceste substantive avem și vocativul fără *e*: *h'il'ŭ* (niciodată h'il'e) Basme 71/7; *tiniru*, Cod. Dim. 28/7; *virg'iru*, Cod. Dim. 92b/8. De multe ori acest fel de vocativ este precedat de o interjecție bre (vre), laĭ: *a vre om!* «măi omule» Basme 25/30; *a bre drac*, *ficor*, *laĭ cîlĭtorĭ* Lit. Pop. 893/15; *laĭ mer arošu* Lit. Pop. 857/1;

Adjectivele masculine formează vocativul tot cu terminațiunea *e*: *bune Dumnidzale*! Uc. 75/17; *Oh šărete Iuda*! Cod. Dim. 84/21, cf. 48/3.

La substantivele terminate în vocalele accentuate *ắ*, *í*, *ó* vocativul este egal cu nominativul: *amiră!* «împărate!» Uc. 81/25; *Amiră-ğone*! Basme 10/34; *papuğì!* sau *vre* (*bre*) *papuğì! pirazmò*! sau *vre* (*bre*) *pirazmò* «drace» etc.

Dintre substantivele terminate în *-ắ* accentuat, excepție face numai cuvântul *Dumnidză*. Acesta face vocativul Dumnidzale: *Dumnidzale*! Uc. 77/18; *Dọamne Dumnidzale*! Basme 25/37 etc. Despre terminațiunea acestui vocativ vezi Th. Capidan în Dacoromania I 185, cf. și § 45, 1. La substantivele în *-e*, vocativul este ca și nominativul: *ǧone*! Basme 25/30; *ọaspe*! *părinte*! Cod. Dim. 84/7; *sọare*!, etc., etc.

Observațiune. Cuvintele de origine străină: *afendu* (gr. ἀφέντης) cu înțelesul «tată» și «preot» (cf. dacor. părinte) cu variantele: *afende*, *afendi*, după aceea *dispot* (δispot < gr. δεσπότης), *dispoti* au vocativul *afende*, Basme 201/19, *afendi* Basme 425/24 *dispot*, *dispoti*: dispotĭ afendi, Basme ib. Forma lală (alb.) face voc. *lalo*, Basme 315/33.

Un vocativ în *e* (însă de origine greacă) este acela al cuvântului prorpiu *Hristos* (articulat *Hritolu*, Basme 453/22), pronunțat la Românii din Albania *Hrištò* (articulat *Hrištollu*, Uc. 79/21), iar în nordul Macedoniei la Românii originari din Albania *Hriščò* (cu s > š din cauza influenții albaneze): *Hristè*! Basme 453/20; *Hrištè*: Uc. 79/23; *Hrištè Dumnidzale*! «Hristoase Dumnezeule!» Uc, 87/34; *Hristè-ńĭ*, Basme 433/7.

Tot aici trebuie relevat și vocativul grecesc al numelui propriu Isus: *Isu*! *Isu Hrište*! «Isuse Hristoase?» Uc. 85/31. La nominativ acest nume se aude azi, pretutindeni, Isus. La Uc. îl găsim și sub forma Iisu: *Šĭ pre unŭ domnu Iisu Hrištollu* «și pre unul domn Isus Hristos» 79/21.

Plural:

§ 245. *Nominativ*. La substantivele masculine se formează cu articolul *-l'i*. Acest *-l'i* apare sub două forme: 1. *l'*(*ĭ*), dacă substantivul se termină într'o grupă de consoane; 2. *l'i*, dacă substantivul se termină într'o singură consoană. În cazul întâiu, la adăugirea articolului *-l'i*, terminațiunea *i* dela plural (care se pronunță și *î*, *ă*, după natura consoanei finale) se menține, însă dispare *i* final dela artocolul *-l'i*, și atunci avem ca articol numai -l'. În cazul al doilea, la adăugirea articolului *-l'i*, terminațiunea *i* dela plural cade, însă *i* final dela articolul *-l'i* se menține. În regiunile (Albania, Muloviște, Gopeș) în care avem la sing. art. *-l* (sotsul, cucotul), la pl. avem *-l'ĭ*: *cucotsil'*, Basme 240/37, nu cucotsl'i.

1. *apištsil'ĭ* (ápistu «necredincios») Uc. 83/29; *cătărăsitsil'* (cătărăsit «caterisit») Cod. Dim. 11/17; *corǵil'* (corbu) Basme 311/7; *dintsîl'* (dinte) Basme 499/36; *afendzăl'* (afendu) Cod. Dim. 78/17; *muntsîl'* (munte) Basme 17/34; *mortsîl'* (mortu) Uc. 79/22, Basme 306/15; *sămtsăl'ĭ* (sămtu, sîmtu «sfînt» Cod. Dim. 65/26); *portsil'* (porcu) Basme 79/31; *levendzăl'ĭ* (levendu) Cod. Dim. 73b/3 etc.

În cazurile în care *i* dela plurale se pronunță ca *î* (*ă*) avem primul fel de articulare chiar atunci când substantivul nu se termină într'o

grupă de consoane: *aušăl'ĭ* (astăzi mai des aušl'i) Cod. Dim. 20b/14; *amirăradzăl'ĭ* (astăzi mai des amirărazl'i) Cod. Dim. 117/1; *profitsăl'ĭ* (astăzi mai des profitsl'i, profisl'i) Cod. Dim. 26b/29. Acest fel de articulare, în Cod. Dim. se arată și atunci când *i* dela plural se menține: *amărtiošil'ĭ* (astăzi: amărtiošl'i) « păcătoșii » 12/15; cf. însă și *amărtiošl'i* 12b/22, 29b/25.

2. *dušmanl'i,* Cod. Dim. 21/20; *demunl'i,* Cod. Dim. 11/24; *n̯iorl'i* (nior) Basme 445/25; *fičorl'i,* Cod. Dim. 12b/26; *perl'i,* Basme 306/3; *šo̯aritsl'i* (šo̯aric) Basme 29/9; *călugărl'i,* Cod. Dim. 111b/9; *mai̯munl'i* (maimun) Cod. Dim. 20b/6, etc.

În următoarele avem o grupă de consoane, în care ultima este o lichidă: *cuscărl'i* (cuscru) Basme 370/25; *yatsărl'i* (yatru « medic ») Basme 349/25. Acest fel de articulare se datorește faptului că pluralul nearticulat al acestor substantive făcând *cuscărĭ, yatsărĭ,* ele au fost considerate ca substantive terminate într'o singură consoană. Pluralul articulat regulat face cuscril', yatril'.

La substantivele ambigene pluralul se formează cu articolul *-le,* ca la substantivele feminine. Acest *-le* în graiul Românilor din sud se pronunță -li: *lucrile* (lucru) Basme 497/10; *lucrili,* Basme 415/31; *lucrăle,* Lumina V 201; *mădularile,* Basme 433/14; *ne̯alile* (nel « inel ») Basme 410/10; *u̯asile,* Cod. Dim. 65/11 cf. Basme 338/2; *po̯ačile* (počŭ « urcior ») Basme 343/39; *ste̯apsile,* Uc. 75/16; *plîngutle,* Basme 411/22; *sufletele,* Uc. 87/34; *sinile,* Basme 308/25; *zbo̯ară̆le* (zbor « cuvânt » Uc. 65/4; *sărmile* (sărmă « fărămitură ») Basme 29/17 etc.

De cele mai multe ori terminațiunea pluralului cade: *furturle* (pentru furturile) Basme 308/28; *mururle* (pentru mururile) Uc. 83/30; *talarle* (pentru talarele) Basme 305/39; *udzărle* (pentru udzărele) Basme 17/1; *capitle* (pentru capitile) Cod. Dim. 65/17; *suflitle* (pentru suflitele) Cod. Dim. 17/25, 24/5. Dacă această terminațiune se aude, nu pot afirmà, deși, în dialectul scris, nu lipsesc scrierile *mururĭle* pentru mururle, *udzărĭle* pentru udzărle etc. Eu n'am auzit decât formele dela pluralul articulat fără *ĭ.* Cf. § 235, 2.

În graiul Românilor din Albania, din cauza schimbărilor ce a suferit grupa de consoane *rl* (vezi § 207), toate substantivele ambigene terminate în *-r* au pluralul articulat în *e.* Acest *e,* potrivit celor spuse la § 56, 1 a trecut în *ă*: *čičo̯ară̆* (dela čičor) pentru čičo̯are din čičo̯orle (čičo̯arele) Cod. Dim. 80b/23; *zbu̯ară̆* (dela zbor) pentru zbo̯are, din zbo̯arle (zbo̯arele) Cod. Dim. 26b/25 etc.; *gri̯ai̯ră̆* (graiŭ) Cod. Dim. 26/23; *griiră̆,* Cod. Dim. 12/24 etc.

Philippide (Orig. Rom. II, 411) pe nedrept vede în această particularitate o probabilă influență a pluralelor albaneze în *-ă, -ără.* Forma *cară̆* din graiul acestor Aromâni pentru forma obișnuită la ceilalți Aromâni *carne,* nu este la plural și cu toate acestea arată aceeaș trecere a grupului *rne* în *ră̆* ca *rle* în *rlă,* despre care am vorbit mai pe larg în Dacoromania II, 497 și urm.

§ 246. *Genitiv-Dativ.* Se formează ca în dialectul dacoromân cu art. *-lor* și cu prep. *a,* pusă înaintea substantivului. De cele mai multe ori,

la adăugirea articolului, terminaţiunea pluralului dispare: *a angel'lorŭ*, Uc. 77/20; *a apištilor*, Cod. Dim. 125/7; *a apostolańlor*, Cod. Dim. 26/18; *a fičorlor*, Basme 65/28; *a fičorlorŭ*, Uc. 81/26; *a cusurińlor* (cusurin « văr ») Cod. Dim. 26/28; *a oamińlor*, Basme 366/24; *a peštilor*, Basme 70/5; *a šerk'ilor*, Basme 67/7; *a uarfăńlor*, Cod. Dim. 11/18; *a uvreilor*, Cod. Dim. 78/5; *a yatsărlor*, Basme 349/29 etc.

Substantivele terminate în *-l* sau *l'*: ńel (miel), cal, h'il' (fiu), prefăcând la plural pe *-l* în *-l'*, înlocuesc de cele mai multe ori pe acest *l'* cu *i*, ori de câte ori formează genitivul plural cu -lor(ŭ): *a ńeilor* pentru a ńel'lor; *a cailor* pentru a cal'lor; *a h'iilor* pentru a h'*il'*lor. Această particularitate am observat-o mai ales în graiul Românilor din Albania. În Cod. Dim. întâlnim forme în care *-l* nu este redat nici prin -i: *a ang'elor* 18/8, pentru a ang'el'lor; *a ang'ilor* 28b/4, 29b/15. Tot în Cod. Dim. întâlnim: *a tutulorŭ angell'i* (pentru a tutulorŭ ang'el'lor) 44b/5; tot aşà: *a tutulorŭ δemońĭ* (pentru a tutulor δemuńlor) 44b/7.

La substantivele masculine terminate în *r* sau la substantivele ambigene cu pluralul în *-urĭ*, avem, din cauza schimbărilor ce a suferit grupa *rl* (cf. § 207), la gen.-dat. terminaţiunea -or: *a izmik'ar̃or* (pentru izmik'arlor) « servitorilor » Cod. Dim. 103/14; *a fičor̃or*, Cod. Dim. 17b/2, 14b/16, 15b/9; *a stepsur̃or* (stepsu pl. stepsurĭ « vină ») Cod. Dim. 38/28 (prin disimilare şi), *a stepsulor* 44/3; *a greir̃or* Cod. Dim. 26b/22, 38/19, etc.

§ 247. *Acuzativ.* Este egal cu nominativul.

§ 248. *Vocativul.* Este egal cu nominativul nearticulat: *afendză*! Cod. Dim. 117/8; *apostolĭ*! Cod. Dim. 65/27; *părintsă*! Cod. Dim. 14/25; *fratsă*; Cod. Dim. 26/8; *tătăńĭ*; etc.

§ 249. Din cele expuse până aici, avem următoarele tipuri de declinare a substantivelor masculine şi ambigene:

Masculin

Singular.

1. N. bărbatlu, (în Muloviște, Gopeș, Albania) bărbatul, (Albania) bărbatu
   G. a bărbatluĭ
   D. a bărbatluĭ
   A. bărbatlu, (în Muloviște, Gopeș, Albania) bărbatul, (Albania) bărbatu
   V. bărbate

Plural.

N. bărbatsl'i, bărbasl'i, (în Muloviște, Gopeș, Albania) bărbatsil'ĭ
G. a bărbatslor, a bărbaslor
D. a bărbatslor, a bărbaslor
A. bărbatsl'i, bărbasl'i (în Muloviște, Gopeș, Albania) bărbatsil'ĭ
V. bărbatsĭ

Singular.

2. N. fičorlu, (în Albania) fičor̄u
G. a fičorluĭ, (în Albania) a fičor̄uĭ
D. a fičorluĭ, (în Albania) a fičor̄uĭ
A. fičorlu, (în Albania) fičor̄u
V. fičor

Plural.

N. fičorl'i
G. a fičorlor, (în Albania) a fičor̄or
D. a fičorlor, (în Albania) a fičoror
A. fičorl'i
V. fičorĭ

Singular.

3. N. domnul
G. a domnuluĭ, (în Olimp) al domnu
D. a domnuluĭ, (în Olimp) al domnu
D. domnul
V. do̭amne

Plural.

N. domńil'ĭ
G. a domńilor
D. a domńilor
A. domńil'ĭ
V. domńi

Singular.

4. N. amirălu (amirăṷlu)
G. a amirăluĭ (a amirăṷluĭ)
D. a amirăluĭ (a amirăṷluĭ)
A. amirălu (amirăṷlu)
V. amirằ

Plural.

N. amira(d)zl'i (amirăra(d)zl'i)
G. a amira(d)zlor (a amirăra(d)zlor)
D. a amira(d)zlor (a amirăra(d)zlor)
A. amira(d)zl'i (amirăra(d)zl'i)
V. amira(d)zĭ (amirăra(d)zĭ

Singular.

5. N. fratile (fratili)
G. a fratiluĭ
D. a fratiluĭ
A. fratile (fratili)
V. frate (frati)

Plural.

N. fratsl'i (frasl'i)
G. a fratslor (a fraslor)
D. a fratslor (a fraslor)
A. fratsl'i (frasl'i)
V. fratsĭ

A m b i g e n

Singular.

1. N. foclu, (în Mulovişte, Gopeş, Albania) focul, (Albania) focu
G. a focluĭ
D. a focluĭ
A. foclu (în Mulovişte, Gopeş, Albania) focul, (Albania) focu
V. foc

Plural.

N. focurĭle, focurle, (în Albania) şi: focure, focură
G. a focurĭlor, a focurlor, (în Albania) şi: a focuror
D. a focurĭlor a focurlor, (în Albania) şi: a focuror
A. focurĭle, focurle, (în Albania) şi: focure, focură
V. focurĭ.

2. *Substantivele feminine*

Singular.

§ 250. *Nominativ.* Substantivele terminate în *ă* de sub 1, 2, 3, 4 şi 8 ca şi cele în *e* de sub 5, 6, 7 primesc articolul *-a*, ca în toate dialectele: *catuša* (catušă, catuše) Dan. 168/27; *doamna*, Cod. Dim. 73b/15; *muma*, Cod. Dim. 21b/14; *maica* Basme 435/24, *numa* Cod. Dim. 11b/24; *grindinea*, Basme 447/2; *scafa*, Cod. Dim. 14/8; *pîntica*, Basme 337/3; *cuminicătura*, Cod. Dim. 37b/7; *curuna*, Cod. Dim. 36b/14; *luna*, Cod. Dim. 68b/12. În Cod. Dim. substantivele terminate în *-e*, la primirea articolului, prefac acest *e* în *i*: *amaria* (pentru amarea) 11/26; *aršinia* (pentru aršinea) 35/3; *calia* (pentru calea) 15/7; *frămtia* 39b/12; *mul'eria* (pentru mul'erea) 42b/4. La unele cuvinte terminate în *-re*,

potrivit celor spuse la § 103 Observ., avem formele articulate în *-ra* în loc de *-rea*: *lăngoara*, Cod. Dim. 89b/20; *minduira*, Cod. Dim. 25/15.

§ 251. *Genitiv-dativ.* Se formează în două feluri: 1. cu articolul pus înaintea substantivului, 2. cu articolul pus în urma substantivului.

1. Acest fel de articulare se întrebuințează peste tot la Românii din Olimp, iar la ceilalți Români mai rar. În graiul Românilor din nord chiar foarte rar. Acì, din graiul viu, îmi sânt cunoscute formele *ali dade* (dadă « mamă »), *ali ate* (ată « mamă »), *ali maie* (maie « bătrână, bunică »), având mai mult un înțeles posesiv: mamei mele, bunicii mele. În graiul Românilor din sud acest fel de articulare are întrebuințare mai deasă.

Întrucât terminațiunea substantivului variază între *-ă* și *-e*, vom înșirà mai întâiu: *a*) citate cu genit.-dat. în -ă, și *b*) citate cu genit.-dat. în -e(i). Exemplele sânt luate din Basme:

a) *ali feată* 139/9, 352/13; *ali mumă* 116/26, 411/22; *ali vează* Lit. Pop. 978/1; *ali ursă* 46/25; *ale primuveară*, Flambura II nr. 4, p. 8; *ali lupoańă*, Lumina I, 7); *ali tutiputǎ* (avere, mărfuri) Flambura I nr. 1, p. 2; *ali moașă*, Basme; *ale moașă*, Lumina II, 200.

b) *ali dade* 286/10; *ale fălcare*, Flambura I nr. 6; *ali feate* 249/16; *ale noapte*, Lumina I nr. 1, p. 14; *ali cseane*, Gr. Bun. I, 92; *ali vulpe*, Flambura I nr. 1, p. 4); *ali lamńi* 114/8, *ali lamńe* 407/21; *ali lume* 425/19, 459/14; *ali moași* 52/31, 14/26, 26/26; *ali mume* 116/26, 455/17, 486/32; cf. Lit. Pop. 921/1; *ali mușate* 436/24; *ali nveaste* 6/6; *ali Mușate-a-Locluĭ* 74/27; *ale Marie*, Cod. Dim. 36/18.

2. Acest fel de articulare este cel mai răspândit. Întrucât terminațiunea substantivului variază între *-ă* și *-e*(i), citatele vor urmà: *a*) în *-ă* și *b*) în *-e*(i). Și acì, ca la declinarea masculină și ambigenă, substantivul este precedat de prep. *a*:

a) *a căprinăl'eĭ* 310/39; *a featăl'eĭ* 47/2; *a gărdinăl'eĭ* 77/1; *a g'iftăl'eĭ* (g'iftă « țigancă ») 36/33; *a hoarăl'eĭ* 300/12, 439/33; *a k'atrăl'eĭ* 70/16; *a nveastăl'eĭ* 439/35; *a ursăl'eĭ* 490/30, etc.

b) *a amirăroańil'eĭ* 321/4; *a căloaril'eĭ* 363/17; *a casil'eĭ* 80/29; *a featil'eĭ* 36/19, 139/24, 254/9, 288/21, 449/19; *a lamnil'eĭ* 114/23, 406/1, 2; *a moașil'eĭ* 46/9, 47/1, 71/5, 18, 33, 291/26, 300/4, 13; *a Mușatil'eĭ-a-Locluĭ* 72/38; *a nveastil'eĭ* 70/21, 73/4; *a pălatil'eĭ* 423/2; *a vearil'eĭ* 448/28; *a vulpil'eĭ* 370/34, etc.

Terminațiunea *-l'eĭ* apare, prin asimilarea și contragerea celor două vocale, de cele mai multe ori ca *-l'i*. Această particularitate se arată peste tot în dialect. În scrierile din sec. XVIII ea este mai răspândită: *a banăl'i* (bană « viață ») Cod. Dim. 110/18; *a banil'i*, Uc. 85/32; *a casil'i*, Cod. Dim. 85b/9; *a dadăl'i*, Cod. Dim. 22/5; *a etil'i* (etă « veac, lume ») Uc. 79/23; *a etil'i*, Cod. Dim. 11/8, 22, 23; *a fatsil'i*, Cod. Dim. 15/14; *a inimil'i* Uc. 77/19; *a guril'i* 33/7; *a biseari-căl'i*, Cod. Dim. 25/27; *a numil'i*, Uc. 97/51; *a pănticăl'i*, Cod. Dim. 11b/7; *a dzenil'i*, Cod. Dim. 11; *a pălăcăriel'i*, Uc. 91/40; *a crăștină-taticăl'i*, Cod. Dim. 66b/10; *a Misiriel'i*, Uc. 91/40; *a ğudicatil'i*, Cod.

Dim. 25b/24; *a pistil'i* (piste «lege») Uc. 65/3; *a calil'i*, Cod. Dim. 94b/19; *a fumịal'il'i*, Cod. Dim. 15/17, 28, 18b/25, 25b/27; *a mul'eril'i*, Cod. Dim. 45/14; *a šk'ipọañel'i*, Uc. 93/43; *a mintil'i*, Cod. Dim. 69/7, etc.

Cuvintele soră, noră cu pl. surări, nurări, la gen.-dat. fac *a soręl'eĭ* (sorăl'i), *a norăl'eĭ* (norăl'i) în loc de a surăril'eĭ, etc. Pentru Albania avem: *a surărĭ*, Weigand, Ar. II, 240.

Se știe că în dialectul aromân subst. feminine terminate într'o guturală sau dentală, la gen.-dat. acestea rămân nealterate: *a ụastil'i*, Cod. Dim. 119b/1; *a mụartil'i*, Cod. Dim. 23/13. O singură dată am întâlnit dentala alterată: *a mortsăl'eĭ* (pentru forma obișnuită: a mọartil'eĭ) Gr. B. I 32 la M. Beza. S'ar puteà să avem o influență a limbii literare.

Observațiune. În ce privește originea articolului antepus *ali*, Tache Papahagi vrea să-l explice din ILLAEI: «Tonicul *illaei* s'a păstrat în aromână ca l'ei, corespunzător dr. *(e)i*; neaccentuat, a devenit *li*, și precede numai substantive feminine, indiferent de genul substantivului, care arată posesiunea» (Grai și Suflet II, 52). În contra acestei păreri se ridică Al. Procopovici, într'o serie de studii bine documentate (Revista Filologică I, 249 și 323), explicând pe *ali* din AD ILLAE, care a dat mai întâiu *ale* (atestat în aromână), și apoi, cu trecerea lui *e* în *i* în poziție neaccentuată *ali*. Acest *ali* ar fi un pendant al lui *a lu* — *al*. Argumentația lui Al. Procopovici este cu atât mai convingătoare, cu cât, după cum în limba veche din dialectul dacoromân, ILLAEI a ajuns la unica formă *ei*, orică erà pusă la sfârșitul cuvântului orică erà pusă la începutul lui, tot așà acelaș ILLAEI din dialectul aromân trebuià să ajungă la unica formă *l'ei*, indiferent dacă acest *l'ei* s'ar pune la începutul sau la sfârșitul cuvântului. N. Drăganu (Revista Filologică II, 308) dovedește că nu este legătură între genit.-dat. *ali* aromânesc și între gen. dacoromân *a li* din Toma Ali Moș, reducând pe acesta din urmă, prin contractarea diftongului *-ui* în *-i*, la art. masculin *lui*.

Din cercetările mele în textele dialectale, am putut constatà că numărul formelor dela genit-dativ în *-e*, construite cu articolul înainte (ali fẹate) sau în urmă (a fẹatil'eĭ), este relativ mai mare decât acela în *-ă* (ali mumă, a mumăl'eĭ). Deacì ar urmà că cele în *-e* ar reprezentà genit.-dativul organic, desvoltat din genit.-dativul latin în *-ae*. Cu toate acestea, și eu sânt de părerea acelora cari își explică toate aceste forme pe bază de analogie, admițând ca punct de plecare terminațiunea *-a* dela nominativ singular. Chestiunea a fost studiată pe larg de către Philippide (Principii, 56—60), rezumând și părerile filologilor români și străini cari s'au ocupat cu ea. Din expunerile convingătoare ale autorului, rezultă că și în limba română, ca în celelalte limbi romanice, avem declinarea cu un singur caz. În urmă s'a ocupat cu această chestiune și Tache Papahagi (Grai și Suflet I, 218—224).

Cu o argumentație proprie autorul ajunge la acelaș rezultat ca și Philippide.

§ 252. *Acuzativ*. Este egal cu nominativul.

§ 253. *Vocativ*. Este acelaș cu nominativul: *moașe!* Basme 26/10. Rar se întrebuințează și vocativul în -o: *dado!* (dadă), *mamo!* (mamă) Lumina II, 203; Basme 409/36 cf. 71/16; *sor!* Weigand, Ar. II, 144; *soro!* Lumina II, 199 Câte odată precedat de interj. laĭ, lea, le, ale: *lea feată*, Lit. Pop. 847/17, *laĭ mamo!* Lumina II, 203; *ale mamo! mamo! le soră le!*

Plural.

§ 254. *Nominativ*. Se formează regulat cu art. -le: *budzăle*, Uc. 83/29; *cl'eile*, Basme 371/6; *eapile*, Basme 31/8; *il'ile*, Basme 364/30; *mintsîle* (minte) Uc. 87/35; *casile*, Cod. Dim. 11b/10; *mul'erle*, Dan. 145/16; *penile* (peană) Cod. Dim. 104b/13; Cod. Dim. 34/14; *nvestile*, Dan. 145/16; *mămăńle*, Cod. Dim. 12/24; *fumial'ile*, Cod. Dim. 17b/10. La primirea articolului, terminațiunea pluralului, de cele mai multe ori, nu se pronunță: *căl'urle* (căl'urĭle) Basme 464/12; *mul'erle* (mul'erĭle) Dan. 145/16; *tsăruh'le* (tsăruh'ĭle «opincii») Basme 80/33 etc. Vezi § 235,2.

După căderea terminațiunii pluralului, în limba Românilor din Albania, potrivit celor spuse la § 207, din împreunarea terminațiunii *r* cu art. *le* rezultă ř ă: hořă (dela hoară pl. hor le — horle) Cod. Dim. 110/20; virg'iřă «virgină» (pentru virg'r le — virg'irle) Cod. Dim. 96b/10; *lănduřă* (pentru lăndurĭle — lăndurle) Dan. 160/23; *lucără* (pentru lucrele — lucrăle — lucărle) Uc. 77/19; *căl'uřă* (pentru căl'urĭle — căl'urle) Uc. 83/29; *dimănădră* (pentru dimăndărĭle — dămăndărle «poruncile») Cod. Dim. 11b/15; *hăl'ură* (pentru hăl'urĭle — hăl'urle) Cod. Dim. 21/13 etc.

§ 255. *Genitiv-dativ*. Se formează regulat cu prepos. *a* pusă înaintea substantivului și cu articolul -lor: *a mumelor* (mumă), *a featilor* (feată); *a etelorŭ* (etă «veac, lume») Uc. 79/21; *a mumîńlor*, Basme 337/3; *a prăvdzălor* (pravdă «vită») Cod. Dim. 15b/24; *a urecl'ilor*, Cod. Dim. 66/27; *a fumeilor*, Cod. Dim. 17/14, etc.

La fel ca și la substantivele masculine și ambigene, în graiul Românilor din Albania, din cauza schimbărilor ce a suferit grupa *rl* (vezi § 207), la genit.-dat. avem terminațiunea *-or* în loc de *-lor*: *a mărtăřor* (pentru mărtărĭlor — mărtărlor); *a mviřăřor* (pentru mvirărĭlor — mvirărlor — derivat dela mvirinare — nvirĭnare — nvirnare (cu rn > ř) nviřare «supărare») Cod. Dim. 26b/14 etc.

§ 256. *Vocativ*. Este egal cu nominativul nearticulat: *mămăńĭ!* Cod. Dim. 23/20; *surărĭ! feate!* etc.

§ 257. Din cele expuse până aici, avem următoarele tipuri de declinare a substantivelor feminine:

I. Cu articolul pus înaintea substantivului

Singular.

1. N. fḙata
G. ali (ale) fḙată (ali fḙate, ali fḙati)
D. ali (ale) fḙată (ali fḙate, ali fḙati)
A. fḙata
V. fḙată!

Plural.

N. fḙatile (fḙatili)
G. a fḙatilor
D. a fḙatilor
A. fḙatile (fḙatili)
V. fḙate (fḙati)!

Singular.

2. N. dada
G. ali (ale) dadă (ali dade, ali dadi)
D. ali (ale) dadă (ali dade ali dadi)
A. dada
V. dado!

Plural.

N. dadile și dădîńle (dădăńle)
G. a dadilor și a dădîńlor (a dădăńlor)
D. a dadilor și a dădîńlor (a dădăńlor)
A. dadile și dădîńle (dădăńle)
V. dade și dădîń (dădăń)!

II. Cu articolul pus în urma substantivului

Singular.

1. N. fḙata
G. a fḙatăl'eĭ, a fḙatil'eĭ (a fḙatăl'i, a fḙatil'i)
D. a fḙatăl'eĭ, a fḙatil'eĭ (a fḙatăl'ĭ, a fḙatil'i)
A. fḙata
V. fḙată!

Plural.

N. fḙatile (fḙatili)
G. a fḙatilor

D. a fe̯atilor
A. fe̯atile (fe̯atili)
V. fe̯ate (fe̯ati)!

Singular.

2. N. bise̯arica
G. a bise̯aricăl'eĭ, a bise̯aricăl'i
D. a bise̯aricăl'eĭ, a bise̯aricăl'i
A. bise̯arica
V. bise̯arică!

Plural.

N. bise̯aritsle (bise̯arisle)
G. a bise̯aritslor (a bise̯arislor)
D. a bise̯aritslor (a bise̯arislor)
A. bise̯aritsle (bise̯arisle)
V. bise̯arits!

Singular.

3. N. dimîndare̯a (dimîndar'a)
G. a dimîndăril'eĭ (a dimîndăril'i)
D. a dimîndăril'eĭ (a dimîndăril'i)
A. dimîndare̯a (dimîndari̯a)
V. dimîndare (dimîndari)!

Plural.

N. dimîndărle, (în Albania) dimăndăr̄ă
G. a dimîdărlor, (în Albania) a dimăndăr̄or
D. a dimîdărlor, (în Albania) a dimăndăr̄or
A. dimîndărle, (în Albania) dămăndăr̄ă
V. dimîndărĭ,

Singular.

4. N. cale̯a (cali̯a)
G. a calil'eĭ (a calil'i)
D. a calil'eĭ (a calil'i)
A. cale̯a (cali̯a)
V. cale (cali)!

Plur.

N. căl'urle, căl'urli, (în Albania) călur̄ă
G. a căl'urlor, (în Albania) a căl'ur̄or

D. a căl'urlor, (în Albania) a căl'uȓor
A. căl'urle, căl'urli, (în Albania) căl'uȓă
V. căl'urĭ!

DECLINAREA NUMELOR PROPRII DE PERSOANĂ

1. *Nume proprii masculine*

§ 258. În dialectul aromân numele proprii de persoană se pot întrebuință la *nominativ* articulat și nearticulat. Articolul postpus se adaugă de obiceiu la numele terminate într'o consoană sau în *u*.

Dau citate din Basme: *Goglu* (Gogu) 25/13; *Hristolu* (Hristos — Hristò) 429/14, 116/18; *Deli-Iorgul* (Iorgu) 326/31, 327/10; *Vel'lu* (Vel'u 188/2) 188/29; *Livendul* (Livendu, ca nume de persoană) 87/7; *K'itlu* (Kitu) 82/32; *Pitlu* (Pitu) 79/9; *Mitlu* (Mitu) 81/6; *Sîm-K'etrul* 500/34; *Gri sîm-K'etrul* 501/26 cf. 500/37 etc. În Cod. Dim. întâlnim: *Iovul* (Iov: *ma nsus Iovul cu tută mul'are atsia mărata*, 80/6); *Custandinul* (Custandin: *lu vidzù maȓu Custandinul*, 110/5); *Ayul Pavulu* « sfântul Paul » 70b/1; *Hrištolu* 19b/22 etc. Asupra acestei particularități scrià mai de mult și Caragiani (Românii din Peninsula Balcanică, 63): « La Macedoromâni numele proprii terminate în u se află mai mult articulate, precum: Man-lu (Manu-l), Ghĭot-lu (Ghĭotu-l), Teg-lu (Tegu-l), Mitur-lu (Mitru-l), Petur-lu (Petru-l), Chir-lu (Chir-ul), Bucur-lu (Bucuru-l) etc. ». Câte odată chiar unele nume terminate în altă vocală decât *u* primesc articolul -l: *Petrul* (cu dimin. Pitrušlu) dela Petre, însă și Petru (vechiu K'etru în Sîm-K'etru « Sfântul Petru »); *Costul* dela Costi sau Costa, însă și Costu; *Todlu* dela Todi, Toda (Teodor); *Vang'ul* (Vang'eli) însă și Vang'u etc.

Cu toate că toate aceste nume pot primì la nominativ articolul postpus, la *genitiv-dativ* se declină cu articolul *al*, pus înaintea numelui, nu cu articolul postpus ca în dialectul dacoromân: Marița Iancului, Ispasu Marcului (cf. Petrovici, Nume proprii de bărbați articulate, în Dacoromania V, 581): Citatele sânt din Basme: *al Alumtămuntsă* 139/32; *al Bacola* 432/14; *al Cola* 25/25; *al Čučuli-Manğuli* 29/23; *al Dzamă* 455/14; *al Griva* 196/7; *al Gugu-Gagă* 356/37, *al Ham* 30/2; *al Livendu* 87/15, *al L'ocă* 348/22; *al Mitre* 67/27, 65/35, 66/32; *al Toše* 30/1 etc. Din Cod. Dim.: *alu Iosif* 70/10; *alu Izdrail* 71/9; *al Israil*, Uc. 93/43. Din Lit. Pop. *al Dispuli* 1026/36 etc. (Cf. și § 308, 1).

Acuzativul se întrebuințează articulat și nearticulat. Cu toate că în adevăratul dialect vorbit de persoane neinfluențate de limba literară prepozițiunea *pri* (pi) dela acuzativ lipsește, totuș, la numele de persoane ea apare din când în când: *ntribà un ntribà alantu s-nu-l vidzură pri Goglu* « întrebà pe unul întrebà pe celălalt să nu fi văzut pe Gogu » Basme 25/20; *Tsu-l acl'amă pri Mitre* « ți-l cheamă pe Mitre » Basme 67/33;

S-lu paracalsească pri Ursu-G'ani «să-l roage pe Ursu-G'ani» Basme 341/4 etc. (Cf. § 309).

Vocativul se întrebuințează de cele mai multe ori fără nici o terminațiune, ca nominativul: *Costu, Costi, Mitu, Pandu, Pandi* etc. Totuș avem și vocative în -e: *Mite*! (dela Mitu) Basme 79/33; *Pilate*! Cod. Dim. 81b/17 etc.

În privința originii numelor proprii de persoană articulate, vorbind în altă parte (Dacoromania II, 500) în legătură cu raporturile albano-române, am crezut că ea ar puteà venì la Aromâni din partea limbei albaneze. Deoarece însă această particularitate se întâlnește și în dialectul dacoromân, cred că a existat odată peste tot în limba română, fără legătură cu limba albaneză. Numele proprii articulate citate din literatura populară sânt dovezi suficiente ca să asigure pe Weigand despre existența unei particularități pe care el o contestă.

Observațiune. Forma *Dumnidzà* se întrebuințează articulat, chiar atunci când nu este determinat: *Dumnidzălu lo- avdzà* «Dumnezeu îl auzì» Lit. Pop. 764; *Dumnidzălu dzîsi* ib. 790; *Dumnidzălu s-ti vluisează* «Dumnezeu să te binecuvinteze» ib. 773, Cf. 792, 803, 807, 808, 809. *La Dumnidzălu* ib. 806, cf. 807. Un altfel de articulare la nominativul numelor de persoană este și acela cu *-a*, despre care am vorbit în Raporturile albano-române din Dacoromania II, 500: *Tul'a* (din Tul'u), *Tuša* (Tušu), *Guša* (Gušu), *Buša* (Bušu), *Tega* (Tegu), *Liuša* (Liušu). *Buia* (Buiu), *Mana* (Manu), *Pana* (Panu), *Nota* (Noti din Panaioti). *Bira* (Biru), *Bura* (Buru), *Dula* (Duli), *Nača* (Naču, Načo), *Miča* (Miču), *Meta* (Metu), *Miha* (Mihu), *Balaura* (Balauru), Vezi Caragiani, o. c. 63.

2. *Nume proprii feminine*

Numele proprii feminine, fiind mai toate terminate în *-ă*, primesc la nominativ și acuzativ articolul *-a*: *G'ena, G'enca, Lena, Lenca, Mia, Minca, Nia, Pul'ca, Seva* etc.

Genitivul-dativ se formează în regulă generală cu articolul *ali* (ale) pus înaintea substantivului, iar acesta schimbă de cele mai multe ori terminațiunea *-ă* în *e*: *ale Ieve*, Cod. Dim. 89/15; *ali G'ene, ali Lencă, ali Mincă, ali Mušata-loclui*, Basme 140/7.

Sânt cazuri când aceste nume primesc articolul în urmă: *a Stămăriil'i* «a Sfintei Marii» Cod. Dim. 92/19; *casa Dzănăl'ei-din-Vali* (ca nume propriu de femeie) Basme 107/22. Dar acestea sânt mai rari.

Vocativul se formează cu *e*: *Mie! Nie! Virviruše!* Basme 261/15, 260/20. Însă cel mai des se întrebuințează forma nearticulată dela nominativ: *Mară!* Basme 105/18; *Miră!* ib. 200/11 etc.

Ca și la numele comune, și acì avem vocativul precedat de interjecții: *moĭ*, sau *moriĭ Maruše*, Lit. Pop. 847/26; *lea G'ană*, Lit. Pop. 982/18 etc.

3. *Nume proprii de localități*

Numele de localități, care pot fi articulate, primesc articolul feminin *-a* (care trebuie deosebit de suf. local *-a*, despre care vezi Dacoromania IV, 1269), sau articolul masculin *-lu*. Astfel avem: *Bitul̂ea* (Bitolia), *Săruna* (Salonic), *Pol̂ea* (Constantinopolul), *Curčeaua* (Corița), *Părl̂eaplu* (Perlepe), *Veleslu*, *Amerlu*, etc.

La *genitiv-dativ* se declină regulat ca numele comune de genul masculin și feminin: *Un irà Mitrušlu tu a Caterinăl'eĭ* « un erà M. în ținuturile Caterinei (s. în Caterina) Flambura I nr. 6—7, p. 23; *Di Selos virsăm tu a Lăsunluĭ* « din Selos ne coborîrăm în Elasona » ib. nr. 3, p. 6, etc.

Multe nume de localități au forma dela nominativ plural: *Călarl'i*, *Cok'il'i*, *Ndešl'i*, *Org'il'ĭ*, *Edrineil'i*, etc.

ADJECTIVUL

§ 259. Are aceleași terminațiuni ca în toate dialectele: una pentru genul masculin și ambigen și alta pentru genul feminin. Terminațiunea formei masculine este *u* sau consoană, iar pentru cea feminină este *-ă* (*o*): bun, -ă; arăŭ — araŭă (arao) « rău — rea ».

Adjectivele terminate în *-e* rămân invariabile: mare, vearde etc.

Despre prefacerea, la plural, a lui *a* în *ă* din tulpina adjectivelor ca: mare — mărĭ (pentru marĭ), largu — lărdzi (pentru lardzi) etc. să se vadă § 10.

Formarea pluralului este aceeaș ca la substantivele masculine și ambigene terminate în *u* sau consoană și la substantivele feminine terminate în *ă* sau *e*.

Declinarea adjectivului singur, neînsoțit de substantiv, se face ca și a substantivului. La voc. pl. se întrebuințează forma articulată dela nominativ, precedată de pronumele voĭ: *voĭ străng'il'ĭ*, Cod. Dim. 46/3, dela strîmbu (strămbu) « strîmb », fig. « nedrept ». La sg. regulat ca la subst.: *tine bune* « tu bunule » Uc. 81/25.

§ 260. Când un substantiv este determinat de un adjectiv, acesta se pune în urma substantivului: om bun s. omlu bun; mul'are bună s. mul'area bună. Numai când se accentuează asupra adjectivului, atunci substantivul poate sta în urma adjectivului, dar aceasta se întâmplă mai rar: bun om s. bunlu om; bună mul'are s. buna mul'are; *marl'i oamiń* « oamenii mari » Basme 76/22; *multile cupiĭ di oĭ* . . . « turmele multe de oi » Basme 14/16; *bana multor oamińĭ*, Basme 19/30; *singurlu lucru*, Basme 179/25 etc.

De obiceiu unirea djectivului cu substantivul se face cu ajutorul pronumelui *atsel*, ca în dialectul meglenit, mai rar fără.

Acì mai jos vom da declinarea adjectivului unit cu substantivul: 1. fără *atsel*, 2. cu *atsel*:

1. *Masculin*

Sing.	N.	omlu bun	Plur.	N.	o̯amińl'i buńĭ
	G.	a omluĭ bun		G.	a o̯amińlor buńĭ
	D.	a omluĭ bun		D.	a o̯amińlor buńĭ
	A.	omlu bun		A.	o̯amińl'i buńĭ
	V.	om bun!		V.	o̯amińĭ buńĭ!

Feminin

Sing.	N.	fe̯ata mušată	Plur.	N.	fe̯atile mušate
	G.	a fe̯atil'eĭ mušată		G.	a fe̯atilor mušate
	D.	a fe̯atil'ei mušată		D.	a fe̯atilor mušate
	A.	fe̯ata mušată		A.	fe̯atile mušate
	V.	fe̯ată mušată!		V.	fe̯ate mušate!

2. Declinarea adjectivului unit cu substantivul cu ajutorul pronumelui *atsel* se face în două feluri: *a*) adjectivul rămâne nearticulat: *omlu atsel bun*; *b*) adjectivul este articulat: *omlu atsel bunlu*. Amândouă felurile se întrebuințează deopotrivă de des în graĭul vorbit.

a) *Masculin*

Sing.	N.	fičorlu atsel mintimen	Plur.	N.	fičorl'ĭ atsel'i mintimeńĭ
	G.	a fičorluĭ atsiluĭ mintimen		G.	a fičorlor atsilor mintimeńĭ
	D.	a fičorluĭ atsiluĭ mintimen		D.	a fičorlor atsilor mintimeńĭ
	A.	fičorlu atsel mintimen		A.	fičorl'i atselĭ mintimeńĭ

Feminin

Sing.	N.	fe̯ata atse̯a mintimenă	Plur.	N.	fe̯atile atse̯ale mintimene
	G.	a fe̯atil'eĭ atsil'eĭ mintimenă		G.	a fe̯atilor atsilor mintimene
	D.	a fe̯atil'ei atsil'eĭ mintimenă		D.	a fe̯atilor atsilor mintimene
	A.	fe̯ata atse̯a mintimenă		A.	fe̯atile atse̯ale mintimene

b) *Masculin*

Sing.	N.	fičorlu atsel mintimenlu	Plur.	N.	fičorl'i atsel'ĭ mintimeńl'i
	G.	a fičorluĭ atsiluĭ mintimenluĭ		G.	a fičorlor atsilor mintimeńl'or
	D.	a fičorluĭ atsiluĭ mintimenluĭ		D.	a fičorlor atsilor mintimenl'or
	A.	fičorlu atsel mintienlu		A.	fičorl'i atsel'i mintimel'i

Iată câteva citate extrase din Basme 2. b): *Aušlu atsel štiutlu* «bătrânul cel știutor» 311/21; *fičorlu atsel marli* «băiatul cel mare» 32/29; *o̯ulu atsel arošlu* «oul cel roș» 29/32; *calu atsel . . . mušatlu* «calul cel frumos» 405/8 și 9; *minte̯a tse̯a multa* «mintea cea multă» *fe̯ata tse̯a . . . mare̯a* «fata cea mare» 444/4; *udălu atsel bunlu* «odaia cea bună» 416/23; *grošl'i atsel'ĭ multsăl'ĭ* «piaștrii cei mulți» 368/19, etc.

Observațiune. În gramatica lui Boiagi nu se dă declinarea adjectivului 2. b. Se vede că acest tip de declinare a adjectivului i-a scăpat din vedere autorului (vezi p. 28—33). Deasemenea ea lipsește și la Atanasescu (Gramatica românească tră Românl'i din dreapta Dunărel'eĭ, București 1865, p. 18—22). Nici în lucrarea lui I. C. Massimu (Rapeda idea de gramatica macedorumânească, București 1862, p. 67—71) acest tip de declinare nu apare. Wiegand (OW. 72) îl dă pentru graiul din Olimp. Pentru tipul de declinare 1. Weigand dă construcția adjectivului pus înaintea substantivului: bunlu om, cu următoarea declinare:

Masc.	Sing.	N. A.	bunlu om
		G. D.	al bunlu om
	Plur.	N. A.	bunli oamini
		G. D.	a bunlor oamini
Fem.	Sing.	N. A.	buna mgjare
		G. D.	ali buna mgjare
	Plur.	N. A.	bunile mgjere
		G. D.	a bunilor mgjere

§ 261. Comparativul se formează cu *ma* (în Samarina *maĭ*, Weigand, OW. 73) sau *cama*. După informațiunile mele și în Samarina avem *ma*. Vezi și Wace and Thompson, The Nomads, 236. Afirmația lui Weigand este greșită. În graiul din nord nu se face deosebire între *ma* și *cama*. Boiagi, în gramatica sa (p. 39) susține că cu *ma* se formează comparativul, iar cu *cama* superlativul. Acelaș lucru îl spune și Atanasescu (o. c., 22). De fapt și unul și altul slujesc numai la formarea comparativului: *ma multele orĭ* « de cele mai multe ori » Dan. 125/6; *doaule surărĭ ma marĭ* « cele două surori mai mari » Basme 444/35; *feata atsea ma marea* « fata aceea mai mare » Basme 444/4. Cu cama: *cama aušl'i* « mai bătrânii » Dan. 161/24; *cama mušatlu* « mai frumosul » Basme 405/8; *cama multu*, Dan 160/23; *cama ğonile*, Basme 317/35; *cama tiñisitu* « mai cinstit » Uc. 71/10; *cama marl'i, cama ñisl'i* « mai marii » mai micii » Dan. 160; *cama mărl'i oamiñĭ* « mai marii oameni » Basme 76/22; *cama g'ine*, Dan 160/24, etc.

Superlativul se formează cu *multu*, la fel în dacor. veche, în grecește, albanezește și bulgărește, pus înaintea adjectivului: *multu mušatu* « foarte frumos » Dan. 123/5; *aveà ună ayiñe multu bună* « aveà o vie foarte bună » Basme 18/8. (Pentru dacor. cf. Al. Rosetti, Limba rom. în sec. XVI, 91).

În graiul Românilor din nord, sub influența limbii bulgare, există un comparativ format cu particola *naĭ*, pusă înaintea lui ma sau cama: *naĭ ma marle* « cel mai mare » Basme gl.; *naĭ ma mušatlu* « cel mai frumos » *naĭ cama ñiclu* « cel mai mic ».

Particola care leagă cei doi termeni de comparație este *di* (ca în dacor. veche) și *dicît: el ęaste ma mare di mine* « el este mai mare decât mine »; *el ęaste naĭ (ca)ma marle di tutsĭ* « el este cel mai mare decât toți »; *cama strîmbu de tutsă* Cod. Dim. 441/5; *cama dultse di ńare* ib. 94/9, cf. 113/11, 65b/14, 98b/7. (Pentru dacor. cf. Al. Rosetti, o. c. 117); *dicît* (numai când termenii de comparație formează propozițiuni): *ma ǵine staŭ aụà dicît s-ńergu.* În Cod. Dim. și la nord în legătura cu *tsi* « ce »: *cama gïne si nu irà faptu dicât tsi s-fetse* 100b/15, cf. 64/16, 65/21, 101/4 etc.

NUMERALUL

§ 262. În dialectul aromân numeralul se păstrează. În ținuturile în care Aromânii vin în contact mai des cu populațiunile grecești, se numără și grecește. În regiunea Veriei, pe unde am fost, dela douăzeci în sus, se numără, în târg, mai ușor în grecește decât în românește. Dar pretutindeni numeralul românesc este cunoscut. Vorbind despre numeralul cardinal, cel mai întrebuințat în comerț, este cunoscut de Românii de pretutindeni. Cei dela nord, deși vin zilnic în contact cu Slavii și cu Albanezii, la socoteli, numără numai românește, oricare ar fi mărimea cifrei.

Numerale cardinale

§ 263. **1** unu, Dan. 178/33, fem. ună, Uc. 79/21. La Aromânii din nord începutul numărătoarei se face cu forma feminină: ună, daụă, treĭ, etc.;
2 doĭ, Dan. 178/33, fem. dọaụă, daụă, dao, Basme 418/24;
3 treĭ, Dan. 178/33;
4 patru, Dan 178/33, Basme 457/26;
5 tsintsi, Dan. 179/33, Basme 427/18. La Fărșeroți *tsints* (fără *i* final, care la ceilalți Aromâni se aude plenison, nu tsintsĭ cf. Fărșeroții, 202);
6 šase; la Dan. šịase 179/33; šase, Cod. Dim. 69b/5 cf. Uc. 91/41;
7 šapte (šapti); la Dan. šịapte 179/3; šapte, Cod. Dim. 22b/21, Basme 454/9;
8 optu, Dan. ib., Cod. Dim. 22b/23, Basme 392/24, 454/2;
9 nọaụă, nọao, nao, Dan. ib.;
10 dzatse (dzatsi) Cav. 209, Uc. 69/9, Dan. 179/33.
Forma feminină dela unu, ori de câte ori se întrebuințează ca articol nehotărît, apare câteodată cu u- inițial căzut: *nă*: fęatse *nă* culutumbă, Basme 340/16.
Dela unsprezece până la treizeci numeralele cardinale se formează cu prepoziția *spre* (*spră*), deosebindu-se prin aceasta de dialectul dacor. și megl. care întrebuințează prep. « spre » numai până la douăzeci.
11 unsprădzatse (unsprădzatsi), usprădzatse, Dan. 179/33, Uc. 71/2; usprăs, Cod. Dim. 30/24; unsprătsi, Jahresb. XIII, 68, (Samarina)

usparatse, Weigand, OW. 74; (în Olimp) uspredzatse, Weigand, ib. La Românii din nord și: unspră (unăspră);

12 doĭsprădzatse (doĭsprădzatsi); daosprădzatse, Dan. 179/33; (Samarina) dosparatse, Weigand, ib.; la Wace and Thompson, The Nomads, 237: dosprădzatse, (în Olimp) dospredzatse, doĭsprătsi Jahresb. XIII, 68. La nord și: doĭspră, daospră;

13 treĭsprădzatse (treĭsprădzatsi) Dan. 179/33; trespratse, treĭsprătsĭ, Jahresb. XIII, 68. La nord și: treĭspră;

14 pasprădzatse (pasprădzatsi) Dan. 179/33; (în Olimp) paspredzatse; tot în Olimp: patusparădzatsi (Papa-Ianuși, Românii Olimpiani, în Lumina II, 77); pasprătsi, Jahresb. XIII, 69. La nord: paspră.

15 tsisprdăzatse (tsisprădzatsi) Dan. 179/33; (Olimp) tsispredzatse, Weigand, ib.; tsisprătsi, Jahresb. XIII, 69. La nord: tsispră;

16 šasprădzatse (šasprădzatsi) Dan. 179/33; (Olimp) šaspredzatse, Weigand, ib.; šasprătsi, Jahresb. XIII, 69. La nord: šaspră;

17 šaptesprădzatse (šaptisprădzatsi) Dan. 179/33; (Olimp) šaptspredzatse, Weigand, ib.; šapsprătsi, Jahresb. XIII, 69. La nord: šaptispră;

18 optusprădzătse (optusprădzatsi) Dan. 179/33; (Olimp) optsprezdatse, Weigand, ib.; opstrătsi, Jahresb. XIII, 69. La nord: optspră opspră;

19 naosprădzatse (noaosprădzati) Dan. 179/3; (Olimp) nauspredzatse, Weigand, ib.; naosprătsi, Jahresb. XIII, 69. La nord: nauspră;

20 ying'its, Dan. 179/33; (Samarina) yiyintsĭ. La nord: yinyitsĭ; în Gopeș și Muloviște g'ing'its, Jahresb. XIII, 69.

Dela ying'itsĭ în sus până la treidzîtsĭ, ca dela unsprezece până la douăzeci, cf. Dan. 179/33—180/37. Numai în Samarina (Epir) unimile se pun în urma lui ying'its: yiyintsĭ unu, yiyintsĭ doauă, yiyintsĭ treĭ etc. (cf. Basme gl., sub cuvântul ying'itsĭ).

30 treidzîtsĭ, tredzătsĭ; (Olimp) treidzets, Weigand, ib.; treĭdzitsĭ, Dan. În Samarina: tredzătsĭ, Wace and Thompson, The Nomads, 238.

40 patrudzîtsĭ, patrudzătsĭ; (Olimp) patrudzets, Weigand, ib.; patrudzitsĭ, Dan. ib.

50 tsindzîtsĭ, tsindzătsĭ; (Olimp) tsindzets; tsindzitsĭ, Dan. ib.

60 šaĭdzîtsĭ, šaidzătsĭ; (Olimp) šaidzetsi, šaedzitsi Dan. ib. În Samarina: šeĭdzătsĭ, Wace and Thompson, The Nomads, 238.

70 šaptidzîtsĭ, šaptidzătsĭ; (Olimp) šaptidzets; šaptedzítsi, Dan. ib.

80 opdzîtsĭ, opdzătsĭ; (Olimp) opdzets; optudzitsi, Dan. ib.

90 naudzîtsĭ, naudzătsĭ (noaudzîtsĭ); în Olimp naudzets; naodzitsi, Dan. ib.

100 ună sută pretutindeni.

Dela treidzîtsĭ în sus până la o sută unitățile se adaugă fără ajutorul conjuncției *și*; în locul ei *i* dela sfârșitul zecimilor se pronunță plenison, așà cum se aude în unele regiuni din dialectul dacoromân: treidzîtsiunu, -a, treidzîtsidoĭ, -dauă, treidzîtsitreĭ etc.: naodzătsinao, Cod. Dim. 102b/8. cf. 87b/7, 88b/14, 15. Dela ună sută în sus se numără regulat.

La nord zecimile se leagă cu ajutorul lui *i*: ună sută i trei dzătsĭ, Cod. Dim. 77b/2.

Dela sută avem sg. ună sută pl. doao (dao) sute (suti).

Dela ună sută treidzîtsĭ în sus, unitățile se adaugă fără *šĭ*, ci cu *i* plenison dela sfârșitul zecimilor: ună sută treĭdzătsi unu etc. În Cod. Dim. avem și: *ună sută i treidzătsĭ*, 77b/21.

Dela ńil'e «mie» avem sg. ună ńil'e pl. doao ńil'ĭ, cf. Dan. 181.

La *ńil'e* sutimile se adaugă cu ajutorul conjuncțiunii *šĭ*. În Cod. Dim. avem: *tsintsi ńil'ĭ šă tsintsi sute šă optu di ańĭ* «5508».

Pentru «milion» avem miliune (miliuni): *numiri cătu vreĭ păn la miliunea* «numeri cât vrei până la milion» Dan. 181.

Pentru «amândoi» avem *amindoĭ*, cf. Basme 15/11, 420/2, Mih.; *amendoĭ*, Boiagi 44; fem. *amindoauă* (amindoao, amindao); *amendao*, Boiagi 148. Compus: *šamindoĭ*, *šamišdoĭ* (šamijdoi) Basme, gl.; fem. *šamindoauă* (šamišdoauă, šamijdoauă) ib. După amindoĭ s'a putut formà prin analogie și *amintreĭ* (šamintreĭ, šamištreĭ), *aminpatru* (šaminpatru, šamišpatru) *amintsintsi* (šamintsintsi, šamištsintsi) *aminšase* etc., Basme gl.

Declinarea numeralului *un*, *ună* se face în moduĭ următor:

Nearticulat

Masc.	N. A. un		Fem.	N. A. ună
	G. D. a unuĭ			G. D. a uneĭ

Articulat

Masc.	N. A. unlu		Fem.	N. A. una
	G. D. a unluĭ			G. D. a unil'eĭ

La plur. avem N. m. unl'i, f. unile.

Deoarece în aromână toate numeralele cardinale primesc articolul hotărît: doil'i, treil'i, patrul'i; yinayitsl'i, treidzîtsl'i, patrudzîtsl'i etc., la gen.-dat. fac regulat: *a doilor*, *a treilor*, *a yinyitslor*, *a treidzîtslor*, *a patrudzîtlor*, etc.

La Românii din Olimp avem *la doilor*, Weigand, OW. 75.

Observațiune. Pentru graiul din Albania Weigand (Jahresb. XVI, 209) dă forma femenină *treiă* alături de *treĭ*, după alb. tre, tri.

Numerale ordinale

§ 264. Dacă numeralul cardinal, afară de sută, s'a păstrat tot, în schimb, numeralul ordinal aproape că nu există. Aromânul se găsește foarte

încurcat, când este vorba să exprime cu numărul ordinea unui obiect sau unei întâmplări. Iată, bună oară, cum se exprimă numeralul ordinal în Codicele Dimonie:

prota (« întâiu ») este un tatul 18/14;

a dauară (« al doilea ») este tatul ... 18/16; *a daura* itie este (a doua pricină este) 79b/5, cf. 68b/8; tot așà avem și în Lit. Pop.: *a doura* 888/33;

a treuară (« al treilea ») este ascunderă a ayil'i triaδă, 18/20; tot așà în altă parte: *a treiuară* (« al treilea ») tră izmik'arl'i ... 22/13; cf. 79b/77 va s-ńargă *la treia* scară, Cod. Dim. în Jahresb. I, XI/16; *care irià a treia hil'l'i alŭ Adam*? 70/21;

a patruuară (« al patrulea ») este ascumtu ... 18/25; tot așà și într'un alt pasaj: *a patru uară* săntu borğlatsă ... 22/22; Va-s-ńargă la *patura* scară, Cod. Dim. în Jahresb. I, XI/22;

tsintsile (« al cincilea ») si-s facă mucăete părintile ... 22b/12;

šasele (« al šaselea ») si nu-l' lasă tra s-tsănă figure, surătsă di mul'erĭ, 22b/19; va s-ńargă la *šasira* scară, Cod. Dim. în Jahresb. I, XII/2;

šapte (« al șaptelea »): fičorĭ ši fete si nu-l'i lašă si duarmă tru un aštiȓutŭ, 22b/21; Va s-ńargă la *šapte* scărĭ, Cod. Dim. în Jahresb. I, XII/5;

optu (« al optulea »): fete si nu lašă si ńargă singure si griască cu tinirl'i ficorĭ;

a naurili (« al noulea »): š-aistă si n-o fatsĭ, 23/9;

dzatse (« al zecelea »): e altă borğe au părintšalĭ, 23/22.

Numeralul ordinal exprimat ca mai sus se mai găsește atestat în următoarele locuri: 22/2, 25/21, 79/b/5.

Din formele expuse mai sus se vede că și în dialectul aromân odată a existat un numeral ordinal compus cu *-le*. Dovadă despre aceasta avem formele: *tsintsile* și *šasele*; deasemenea și *naurili*, în care *r* dela mijloc trebuie să se fi născut sub influența formei a noară (a noua oară), care se aude și azi în graiul Românilor din nord. O altă urmă despre acest fel de numeral ordinal avem în numele unui joc copilăresc: *antreilea* (andreilea) « joc în trei sărituri » Dal. cf. și Lit. Pop. 155. În graiul Românilor din nord există formele: *a unilea*, *andaulea*, *antreilea*, *anpaturlea* pentru a arătà că ceva este îndoit odată, de două ori: *bagă-u andaulea* « pune-o îndoită, de două ori ». Înfine, avem *ancîtilea* « al câtelea » Dal., Basme gl., întrebuințat pretutindeni. Din acest vechiu numeral ordinal, astăzi mai trăește numai forma feminină: a doua, a treia, a patra etc., mai ales în unire cu *oară*. În lit. pop. ca și în scrierile din sec. XVIII îl întâlnim în unire și cu alte cuvinte: ši năstăsì a *trea dzuă* de ca cum erà scrietuȓa, Uc. 79/22; e *a šaptea dzuă* este ȓupaslu a domnuluĭ, Uc. 91/41; trìšì *a patra-dzî* Basme 324/16; *a treadzĭ*, ib. 436/39; *a treea* seară, ib. 387/29 etc.; În graiul de azi avem *atreidza* ca formă stereotipă cu înțelesul: « a treia zi de Paști; pomana care se face a treia zi după moartea cuiva » Dal.; tot așa *anatredza* (din: în-a-treia-dzuă) « a treia zi, mai ales a treia zi după moarte » Dal.

Boiagi dă pentru numeralul ordinal următoarele forme: intăńa primlu, a intăńa prima; a doilea — a doua; a treilea — a treia; a patrulea — a patra; a tsintsilea — a tsintsea; a šaselea — a šasea; a šaptilea — a šaptea; a optulea — a opta; a naulea — a naua; a dzatselea — a dzatsea; a unspredzatselea — a unspredzatsea și tot așà mai departe: a yinyitslea — a yinyitsea; a treidzatslea — a treidzatsea, etc., etc.

Vor fi fost toate aceste numerale ordinale cunoscute în graiul vorbit din timpul lui Boiagi? Ținând seamă de greutățile cu care se exprimă autorii codicelui Dimonie, nu-mi vine să cred.

Iată, acum, numeralul ordinal, așà cum se întâlnește în literatura populară:

ntîńlu « întâiul », cu întrebuințare rară (citate vezi mai jos); *protlu* « întâiul », întrebuințat foarte des, dela prot (<gr. πρῶτος) atestat pretutindeni: protlu amiră « întâiul împărat » etc. Cf. protŭ afurŭ « primul hoț », Cod. Dim. 28/24.

doi̯lu « al doilea »: *doi̯lu* irà ahtare fur « al doilea erà un astfel de fur » Basme 461/27; *doi̯lu* (s'aducă) mîcarea, ib. 82/2.

trei̯lu si terlu « al treilea »: *terlu* avdzà cîndu-šĭ băgà ureacl'a n loc, Basme 461/30; *trei̯lu* (s'aducă) yinlu, ib. 82/2; cîndu ağundzi *la trei̯lu* « când ajunge la al al treilea » ib. 90/11; tal'e š-*trei̯lu* mer « taie și mărul al treilea » ib. 414/27; deade cale *a trei̯luĭ* pilister « dădù drumul porumbelului al treilea » ib. 460/38 etc.

paturlu « al patrulea »: *paturlu*, cîndu dădeà cu ună veargă « al patrulea, când dedeà cu o vargă » ib. 461/32. Dela acest număr avem atestat și: *patrudzătslu* « al patruzecelea »: *patrudzătslu* udă « camera a patruzecea » ib. 222/33.

tsintsile și *tsintsirlu* « al cincilea »: *tsintsirlu* š-aveà š-nîs harea luĭ « al cincilea aveà și el darul lui » ib. 461/32.

šasile « al șaselea»: *šasile* arcà tu nišane « al șaselea lovià la țintă » ib. 461/38.

šaptile « al șaptelea »: *šaptile* š-aštiptà avinatlu di niorĭ « al șaptelea își așteptà vânatul din nori » ib. 462/1.

optulu « al optulea ». Citate lipsesc.

noaulu « al noulea »: optul'ĭ earà mintiošĭ ši *noaulu* earà k'irut « cei opt erau cuminte, al noulea erà pierdut » ib. 106/22.

dzatsile « al zecelea, a zecea »: mašĭ dzatsile udă « numai a zecea cameră » Basme 17/35.

Observațiune. Acì avem introducerea articolului hotărît *-lu*. La numerile *doĭ*, *patru*, *optu*, s'ar păreà că este o formațiune după *protlu* care este foarte des întrebuințat în graiul viu sau chiar după *ntîńlu*, întrucât *ntîń* există, cf. Basme 310/2, 61/30, 68/27; în lit. pop. avem: *că s-însoară întîń din hoară* « ca să însoară întâiul din sat » Weigand, Ar. II, 49. Forma lui articulată atât pentru masculin, cât și pentru feminin n'am întâlnit-o în texte. În afară de aceasta, în graiul viu *ńtîń* se întrebuințează rar. De fapt

avem o particularitate veche a limbii române, căci ea se întâlnește și în textele literare vechi din dialectul dacoromân (Sextil Pușcariu, Dacoromania, III, 405; vezi acum în urmă și D. Găzdaru, Descendenții demontrativului lat. ILLE, p. 81, unde se dau, în notă, citate din dialectul dacoromân; de asemenea Sandfeld, Ling. Balk. 129—130). Forma *tsintsirlu* este formată după *paturlu*, la fel după cum în Cod. Dim. avem *šasiru* « al șaselea », după *patura* « al patrulea » (vezi mai sus). Alături de forma regulată *treilu* mai avem *terlu* atestat o singură dată. Să fie un rest din numeralul adverbial latin *ter*? Cred mai de grabă că este pentru *trelu* (= tre-lu) metatezat în *terlu*. Acì aparține și *tirńac(ŭ)*, dat de T. Papahagi (Grai și Suflet, I, 331) în fraza: *lihoana cari amintă tirńatsĭ* « lăuza care născù trei gemeni ». Înțelesul din contextul frazei este « trei gemeni ». Ca atare cred că nu mai poate fi derivat din lat. t e r n i + a c u s (cu ce înțeles?), cum încearcă autorul, ci din *trei* + *ńatsĭ*. Forma *ńatsĭ* nu este pl. lui *nat* (care face naturĭ), ci dela *ńac*, întrebuințat la nord pentru *nat*. Cuvântul este dat și la Dal.: *ca ńaclu tsi sudzi* « ca copilul mic ce suge », după Obed., Texte. Rostirea lui *n* inițial ca *ń* este prin analogie cu *ńic* « mic », sau cu *bińac* (din alb. cf. § 305, *-ac*) « gemene », în Crușova. Și, deoarece cuvântul, după cum mărturisește autorul, este atestat în Lumina, V, 118, o singură dată, s'ar puteà să avem și o redare greșită pentru *treĭ ńatsĭ*.

Un alt fel de formațiune a numeralului ordinal este și acela obișnuit în dialectul meglenit, cu ajutorul numeralului cardinal articulat la plural (Meglenoromânii I, 156): tu *optule* dzîle « în a opta zi » Cod. Dim. 96b/22; tu *noaul'i* mešĭ « în a noua lună, la nouă luni » Basme 127/29; vinìră *naol'i* mešĭ « venì a noua lună » Cod. Dim. 96b/20.

Înfine, nu de puține ori acest numeral se exprimă și prin numere grecești: protlu, δefterlu, tritlu etc.

Acest numeral ordinal este cunoscut la Aromânii din nord, la cari influența greacă mai nouă este mai redusă. El este și mai răspândit în ținuturile în care Aromânii vin în contact mai des cu Grecii, cum sânt cei din Epir și peste tot Românii din Macedonia grecească.

Numerale distributive

§ 265. Se formează cu *cîte* (cîti, căte), pus înaintea numeralului cardinal: ună *cîte* ună, Basme 1/1 etc.; *căte* ună parte « câte o parte » Dan. 138/19; *căte* unu « câte un » ib. 156/22. De cele mai multe ori se aude și fără cîte: doĭ-doĭ; treĭ-treĭ cu înțelesul « doi câte doi, trei câte trei » etc.

Numerale multiplicative

§ 266. Se formează cu *oară* « dată »: un-oară, doao orĭ, treĭ orĭ, etc. Boiagi (p. 43) dă formele: simplu, -ă, îndoitu, -ă, întreitu, -ă etc., care

nu există în dialect și, probabil, că n'au existat nici în vremea autorului. Aceleași forme le repetă și Atanasescu (p. 26).

PRONUMELE

§ 267. Avem aceleași pronume ca în dialectul dacoromân.

Pronumele personal.

Persoana I.

Nominativ sing.: (întrebuințat mai rar) *eŭ*: Cav. 247; *eŭ* avdzăĭ boatsẹa, Cod. Dim. 88/19; *eŭ* mezie scăpaĭ, Dan. 158/23; le avegl'u *eŭ*, Basme 20/6; cf. 76/10 418/10; *eŭ*, Weigand, Ar. II 18, 4; — (mai des întrebuințat) *i̯o* și *i̯oŭ*: mi-ntreg'ĭ *i̯o* « mă întrebi pe mine » Basme 135/28; mărata-ń di *i̯o* « biata de mine » Lit. Pop. 859/89; i̯o nu h'im surat « eu nu sânt însurat » Basme 6/1; fără d-i̯o « fără de mine » Basme 131/34 cf. 70/7; va-ts fac š-i̯oŭ, Basme 70/7; i̯oŭ, Basme 76/31, cf. 390/37 etc. Astăzi, aceste forme se aud mai mult la Aromânii din sud.

În graiul Românilor din nord se aude *mine*: *mine* escu « eu sânt » Cod. Dim. 88/14 cf. 11/24; nu eram *mine*, ğone-aleptu, Basme 6/8; S-me acats *mine* « să mă prind eu » 56/30;*mine* va s-tsî spun « eu o să-ți spun » ib. 245/4, 16 etc.

Dativ. Forma absolută *añia*: *añia* ińĭ si pare « mie mi se pare »; *añia* ińĭ spuńĭ aiste « mie îmi spui astea », cf. Basme 341/27.

Forma conjunctă *ińĭ*, (în Gopeș) *îńĭ* (Weigand, Ar. II, 90); *ńi*, *ń*: dă-*iń* lu, Cod. Dim. 82/8, 9, 10, 12. *ńi* cură « îmi curse » Dan. 139/14; Suratile-*ńĭ* s'acatsă 'n cor « suratele mi se prind în horă » Lumina IV, 284; vindică-*ńĭ* sufletlu ańeŭ, Uc. 85/32; *ń*-acumtină « îmi contenește » Dan. 139/14; *ńi* si pare « mi se pare » Basme 244/10; s-*ńĭ*-acumpăr « să-mi cumpăr » Basme 256/10; află-*ńĭ* un om s-*ńi* facă « află-mi un om să-mi facă » Basme 252/38 etc. Pentru Românii din Olimp Weigand dă *îm*, OW. 76.

Acuzativ. Forma absolută *mine* (*mini*): mašĭ tri *mine* mărata-ńĭ « numai pentru mine săraca de mine » Lumina IV, 284. Alasă-me *mine* « lasă-mă pe mine » 56/35; s-me acatsă *mine* « să mă prindă pe mine » ib. Forma conjunctă *me* (*mi*): *me* dọare « mă doare » Dan 139/13; *me*-ascăpă Dumnedză « m'a scăpat D. » Basme 256/13; *me* sculaĭ « mă sculai » Dan. 158/23; ia-*me* i̯u *me*-alašĭ, Basme 17/31 etc. etc.

Nominativ plur. avem *noĭ*, (pentru care nu este nevoie de citate, deoarece se pronunță la fel în toate părțile cf. Uc. 65/3.

Dativ. Forma absolută: *anọau̯ă* (*anau̯ă*, *anao*): *anọau̯ă* nu nă dẹadiră tsiva « nouă nu ne-au dat nimic »; nă spusiră *anao* « ne-au spus nouă ».

Forma conjunctă: *nă* (*nî*): nu *nă* spusiră « nu ne-au spus »; *nă* si pare « ni se pare ».

Acuzativ forma absolută este egal cu nominativ. Forma conjunctă *nă* (la Românii din Olimp, cf. Weigand, OW. 76 *ne*): ńilu̯ẹă-*nă noi* « mĭ-

luește-ne pe noi» Uc. 77/18; *nă*-mprumutămŭ «ne împrumutarăm» Uc. 85/33; *nă* hărisescu «ne bucură» Dan. 124/4; se *nă* vigl'ăm «să ne păzim» Uc. 85/32; acsiusẹà-*nă* «învrednicește-ne» ib.

Persoana II.

Nominativ sing. pronumele *tu* există foarte rar; în locul lui avem pretutindeni forma de acuzativ. Se atestă o singură dată la Boiagi, în parabola fiului risipitor: *Fičor, tu totuna cu mine ešti*, reprodusă de Kopitar; *tu, lẹa nvẹastă ńică, ńică* (în Gopeș) Weigand, Ar. II, 74; *tu, călugre* ib. 92; *tu, dado* (în Ohrida), ib. 152. Această formă este dată de Weigand și pentru Aromânii din Bulgaria. Vezi Introducere, p. 104; *tine* (*tini*): *tine* h'ii «tu ești» Basme 248/36; *tine* va s-k'erĭ «tu o să pierzĭ» Basme 17/36; *tini* fẹată mušată «tu fată frumoasă» ib. 77/11; *tini* insutsĭ eštĭ «tu însuți ești» Uc. 85/31; *tine* h'ii curcubeta «tu ești curcubeta» Basme 131/1 etc.

Dativ. Forma absolută *atsîịa* (*atsăịa*): *atsîịa* tsî fečŭ aistă bunẹatsă «ție ți-am făcut acest bine»; *atsăẹa* s-pripsẹašte «ție ți se cuvine» 87/33; șî strigăm *atsăẹa*, vărtọase «și strigăm ție, puternice» Uc. 75/17; *atsăẹa* a unu Dumnidză, amărtipsiĭ «ție unui D. am greșit» Uc. 83/27. Forma conjunctă: *tsî* (*tsă*), *îtsĭ*, *ts* (*s*, *z*): *tsî* erà doru «îți erà dor» Uc. 65/1 cf. 85/31; s-*tsă* badz caplu tu tastru «să-ți bagi capul în traistă» Basme 341/25; bălidzĭ *îtsĭ* ded, Basme 79/37; *îtsĭ* daŭ (Samarina) Weigand, Ar. II, 84. s-*tsă* l'aĭ «să-ți iai» Basme 77/20; si *ts*-ul facu «să ți-l fac» Cod. Dim. 96/18 cf. 38b/12; *ts*-o efhăristisescu «ți-o mulțumesc» Uc. 77; *s*-pripsẹaste «ți se cuvine» Uc. 77/33; vrẹa se-*z* daŭ «să-ți dau, ți-aș fi dat» Uc. 88/29; *ts* este înlocuit prin *z*, ori de câte ori se află înaintea unei consonante sonore.

Acuzativ. Forma absolută: *tine*: nu ti voĭ *tine* «nu te vreau (iubesc) pe tine»; se alăvdăm *tine*, dumnidzăfăcătọarẹa «să lăudăm pre tine...» Uc. 79/24 etc. Forma conjunctă: *te* (*ti*): se *te* alavdu «să te laud»; se *te* ncl'ińĭ «să te închini» Dan. 127/7; acši-ń-*ti* voĭ «așa mi te vreau» Basme 406/30; ĭo nu *ti* štẹam «eu nu te știam» ib.

Nominativ plur. avem *voĭ* (pentru care nu este nevoie de citate, deoarece se pronunță pretutindeni la fel, cf. Uc. 97/50).

Dativ, forma absolută *avọaụă* (*avaụă*, *avao*): nu vă spuseră *avọaụă* «nu v'au spus vouă»; *avao* vă dẹadiră «vouă v'au dat» etc. Forma conjunctă: *vă* (*v*): *vă* avdzăĭ «v'am auzit» Cod. Dim. 88b/1; si *vă* harisitsă «să vă bucurați» Cod. Dim. 88b/6; s-*vă* l'aŭ «să vă iau» ib.; nu *v*-are spusă «nu v'a spus»; nu *v*-am dată «nu v'am dat».

Acuzativ, forma absolută este egal cu nominativ. Forma conjunctă: *vă*, (la Românii din Olimp, Weigand, OW. 76) *ve*: efhăristisits-*vă* a domnuluĭ, că este bun «mulțumiți domnului» Uc. 99/53.

Persoana III masc.

Nominativ sing. *el* (mai vechiu) *elŭ*, *elu*: *el*, Basme 32/4; *elŭ*, Cod. Dim. 28b/23; *elŭ*, Uc. 93/45; *elu*, Cod. Dim. 67b/5 cf. 33/24. În graiul

Românilor din nord întrebuințarea acestei forme este rară; în locul ei se aude mai des: *nîs* (*năs*): *nîs*, Basme 75/4, 344/10; *năsŭ*, Uc. 93/45; *năs*, Basme 418/39.

Dativ. Forma absolută *aluĭ luĭ*: nu-l' spusiră *aluĭ* « nu i-au spus lui »; să-l' grească š-*aluĭ* « să-i vorbească și lui » Basme 378/36; *aluĭ* l'-u deadim cartea « lui i-am dat scrisoarea »; *aluĭ* il' si spuse « lui i s'a arătat ».

Pentru graiul din Siracu, Weigand în Ar. II, dă *luĭ* în următoarele fraze: *alants frats luĭ dzisiră* (p. 264/5); *fratile luĭ dzise cîte featsiră* (266/12); *fratile luĭ deade*, (ib.). După traducerea pe care o dă autorul, se pare că frazele nu sânt bine prinse.

Forma conjunctă: *il'*, *îl'*, *l'i*, *li* (la Românii din Olimp. Weigand, OW. 77), (*l'*): *il'* lu pitricură « i-l trimeseră »; *l'*-*il'* lu pitricură, Basme 352/13; *l'*-*il'* lu deadiră, Basme 81/37; *il'* spuse, Basme 77/32; se-*l'ĭ* da știre, Uc. 65/13; *l'*-astălè calea « i-a tăiat drumul » Basme 1/16; *l'*-băšè mîna « îi sărută mâna » Basme 430/7; *l'ĭ*-greaštè « îi vorbește » Cod. Dim. 29/16.

Acuzativ. Forma absolută este egal cu nomiantiv. La Aromânii din nord se aude mai mult *nîs*, *năs*.

Forma conjunctă: *lu* (*lo*- când urmează un cuvânt care începe cu a, cf. § 88), *ul*, *l*; ascumtà *lu* fură « pe ascuns *îl* fură » Dan. 166/26, cf. 171/29; nu *lo*-avdu « nu l-aud »; nu *lo*-are « nu este »; se *lu* aspargă « să-l strice » Dan. 119/3; tal'-*ul* « taie-l »; v-*ul* fetsitŭ « vi-l făcurăți » Cod. Dim. 12/14; nu-*l* ari vindicată « nu l-a vindecat » Basme 420/11; nu va-*l* l'a, ib. 431/17 etc.

Nominativ plur. avem *el'ĭ* (acelaș pretutindeni); se rostește într'o singură silabă. Românii din nord întrebuințează mai des *nîšĭ* (*năšĭ*) cf. Basme 75/25 etc.

Dativ avem forma absolută *alor*: și dede loclu *alor* « și dădù lor locul » Uc. 101/56; nu lă spusim *alor* « nu le-am spus lor ». Forma conjunctă: *lă*: că *lă* se vedŭ *γ*ramele « căci li se văd literile » Uc. 65/4; că *lă* este foame, Dan. 130/9, cf. Cod. Dim. 22/3, cf. Basme 4/15, 66/3 etc.

Acuzativ formele absolute sânt ca la nominativ. Formele conjuncte *il'ĭ*, *l'*: *il'ĭ* măcă « i-a mâncat »; s-angărlimà pri pom să-*l'* mîcă « se cățără pe pom să-i mănânce » Basme 779/17 etc.

Persoana III fem.

Nominativ sing. *ea*, *ia*, *ía*: *ea*, Basme 78/23, cf. 75/31; š-*ea* « și ea » Basme 73/15 etc. Citate pentru forma *ía* în Cod. Dim. 38b/23, 43b/18; vezi și § 236. La Aromânii din nord se aude foarte des *nîsă* (*năsă*): minduì *nîsă* « se gândì ea (dânsa) » Basme 78/13; *năsă* nu e aųà « ea nu este aici »; *năsă* nu vinì etc.

Dativ. Forma absolută *al'eĭ*: *al'eĭ* il' vine « ei îi venì » Basme 72/24; nu easte *al'eĭ* « nu este a ei » etc.

Formele conjuncte sânt aceleași ca la genul masculin.

Acuzativ. Forma absolută este ca la nominativ.

Forma conjunctă *o*, *u*, *uo*, *uă*: aistă tsi ts-*o* pitrecu « asta ce ți-o trimet » Cod. Dim. 108b/4; *o* ngl'its « o înghiți » Dan. 169/28, cf. 142/15;

u l'a š-o̭ara š-*u* da a dervišluĭ « îl ia și ceasornicul și-l dă dervișului » Basme 426/25; *o* află aluna, Basme 381/19 etc. Pentrz *u̯o* din Cod. Dim. vezi § 68[a]. Forma *u̯ă* date de Obed., Texte și V. Petrescu, Mostre, nu o cunosc din graiu.

Nominativ plur. avem *e̯ale* (atestat pretutindeni la fel), *ele* la Fărșeroți)și *i̯ale*. La Românii din nord se aude mai des *nîse* (*năse*).

Dativul este ca la pronumele de pers. III masculin.

Acuzativul. Forma absolută este ca la nominativ.

Formele conjuncte: *le* (*li*): *se le* umplu « să le umplu » Dan. 139/9; s-*li* ved « să le văd » ; s-*le* l'artă « să le ierte » Uc. 93/43 etc.

DECLINAREA PRONUMELUI PERSONAL

Persoana I.

Sing. N. eŭ, i̯o, i̯oŭ; mine (mini).
D. ańi̯a; ińĭ, ńi, -ń (ń-).
A. mine (mini); me, mi.
Plur. N. noĭ.
D. ano̭au̯ă (anau̯ă, anao); nă, nî.
A. noĭ; nă, ne.

Persoana II

Sing. N. tu; tine (tini).
D. atsîi̯a (atsăi̯a); tsî (tsă), îtsĭ, ts (s, z).
A. tine (tini); te (ti).
Plur. N. voĭ.
D. avo̭au̯ă (avau̯ă, avao); vă, v.
A. voĭ; vă, ve.

Persoana III masc.

Sing. N. el (elŭ, elu).
D. aluĭ; il', îl', l'i, li,-l' (l'ĭ-).
A. el (elŭ, elu); lu (lo), ul, l- (-l).
Plur. N. el'ĭ.
D. alor; lă.
A. el'ĭ; il'ĭ, l'- (-l').

Persoana III fem.

Sing. N. e̯a (i̯a) ia.
D. al'eĭ; il', l'i, -l' (l'-).
A. e̯a; o (u).

Plur. N. ẹale i̯ale, ele.
D. alor; lă.
A. ẹale; le (li).

Observațiune. Referitor la forma *el*, D. Găzdaru (Descendenții demonstrativului lat. ILLE, p. 23), crede, pe nedrept, că avem a face cu o transcriere influențată de dialectul dacoromân, pentru forma *i̯el.* Eu cunosc numai rostirea *el.* În afară de aceasta, cum ar fi putut fi influențați scriitorii din sec. XVIII, ca Ucuta și autorii Codicelui Dimonie, cari n'au cunoscut limba noastră literară și totuș au scris regulat elŭ? Alături de formele conjuncte dela pronumele de pers. III masc. acuzativ expuse mai sus, se întâlnesc formele *-le*, *-lẹa* în: *ia-le*, alături de ia-l «iată-l» și *ia-lẹa.* În ce privește prima formă, ea se identifică cu *le* de la pers. III pl. feminin, cazul acuzativ, având, de sigur, aceeaș origine ca articolul -le din ĭlle. A doua formă se explică tot din cea dintâiu (ia-le), numai că la sfârșit se repetă încă odată interjecția i̯a (ẹa): a-le-i̯a din care apoi avem *ia-lẹa*, cf. Basme 404/22 și glosar. Per. Papahagi notează în glosarul dela Basme sub cuvântul «noĭ» pentru dativ pl. și acuzativ pl. forma conjunctă *ne*, iar sub cuvântul *el'ĭ* pentru dativ plural forma conjunctă *le.* Din cele expuse mai sus, ele lipsesc în dialectul aromân. Eu nu le cunosc din graiul viu. Și nici în textele publicate și cetite de mine, socotind printre ele și Basmele, nu le-am întâlnit. Dealtfel, autorul, dându-le la glosar, nu indică izvorul. Cred că ele se datoresc unei confuzii cu dialectul dacoromân.

Tot așà de nesigure îmi par mie și formele conjuncte *ne*, acuz. pers. I pl. și *ve* acuz. pers. II pl., date de Weigand pentru graiul Românilor din Olimp, alături de formele *nă* și *vă*, singurele cunoscute la ceilalți Aromâni. În textele strânse de Weigand la Românii din Olimp și publicate în OW. ele nu se întâlnesc. Weigand le dă fără citate. Eu, pe cât m'am putut informà la Românii din Vlaho-Livadi (Olimp), nu le-am putut atestà. Tot *ne* dă Weigand și pentru Aromânii din Bulgaria, despre care vezi Introducere 53. Schimbarea accentului la pron. feminin de pers. III sing. *ía* pentru *i̯a* la Fărșeroți rămâne nelămurită. Eu n'am putut atestà această formă în Albania. Philippide (Orig. Rom. II, 464) încearcă să o explice sub influența limbii albaneze, ceeace nu pare sigur. (Despre formele *ne*, *le* din dialectul dacor. pentru mai vechile *nă*, *lă*, vezi expunerile lui Al. Procopovici în Revista Filologică I, 233—248; despre formarea pronumelui personal în românește, cf. Eugen Neumann în Jahresb. VII, 176—250).

O singură dată am întâlnit forma *meni* pentru mińe (mini) cu *e* pentru *i*, reamintind formele vechi dacoromâne, mene, tene: *Spune-ń, h'il'u, si štiu ši meni*, Lit. Pop. 978/27.

Pronumele posesiv

§ 268. *Persoana I* masc.

Nominativ sing. Forma absolută: *ańeŭ ańăŭ*: hil'lu, *ańeŭ* Basme 17/31; sufletlu *ańeŭ*, Uc. 91/42; *ańeu*, Dan. 158/23; fičorlu *ańeu*, Basme 71/19. Alături avem și forma *ameŭ*, deși este întrebuińțată mai rar: o̯aspile *ameŭ* «prietenul meu»; fičorlu *ameŭ* «băiatul meu». Înfine mai avem forma *amel* (în Samarina) amelu, Wace and Thompson, The Nomads, 238, întrebuințată destul de des. Dau citatele din Basme: fičorlu *amel* 32/27; hil'u *amel* 312/33; lucurlu *amel* 422/34; suflitlu *amel* 463/36. Pentru *ańău* cf. § 37,4.

Forma conjunctă este *ńu* (atestată pretutindeni: tată-*ńu*, Basme 76/13), în Cod. Dim. și *ńo* (despre care vezi la gen.-dat.).

Ca formă enclitică se întrebuințează și pronumele personal de dativ *ń*: *sora-ń* «sora mea»; *dada-ń* «mama mea»; *Hristè-ńĭ* «Hristosul meu» Basme 433/7; *tu locu-ńĭ* «în locul meu» ib. 445/15. Cu această întrebuințare întâlnim în graiul din sud la numele de persoană și pronumele de dativ grecesc: g'org'i-mu sau γiorγi-mu «Gheorghe al meu».

Genitiv-dativ. Forma absolută: *ańiŭĭ, ańuĭ* (*ańeŭi*): a tatului *ańiŭĭ* «tatălui meu» Cod. Dim. 32b/6; vinitsă vluisisl'i a tatului *ańiŭi* «veniți binecuvântații părintelui meu» Cod. Dim. 32/11; a sufletluĭ *ańeŭĭ*, Uc. 77/20. Pentru comunele din Epir Samarina, (cf. Wace and Thompson, The Nomads, 238) Avdela, Breaza se dă în Basme și forma *amiluĭ*.

Forma conjunctă este *ńuĭ*: *la nunta a tată-ńuĭ* «la nunta tatălui meu» Gr. B. I, 103. În Cod. Dim. avem și: *ńoĭ*: a h'il'-*ńoĭ* «fiului meu» 80/1.

Acuzativ la fel ca nominativ.

Nominativ plur. avem forma absolută *ańeĭ*: sosl'i *ańeĭ* «tovarășii mei» Dan. 137/12. Alături avem și *ameĭ*: părintsîlĭ *ameĭ* «părinții mei». Înfine și forma *amel'ĭ*: o̯aspitsl'i *amel'ĭ* «prietenii mei» Basme 341/15. Forma conjunctă este: *ńĭ*: frasli-*ńĭ*, «frații mei».

Genitiv-dativ: *ańi̯or* (*ami̯or*): a zburor *ańi̯or* «a cuvintelor mele» Cod. Dim. 14b/23; bo̯atsi̯a a greiror *ańi̯or* «vocea graiurilor mele» Cod. Dim. 26b/22.

Acuzativ este egal cu nominativ.

Persoana I fem.

Nominativ sing. Forma absolută: *ame̯a*: gura *ame̯a*, Uc. 83/29; vete̯a *ame̯a* «persoana mea» Dan. 138/13; mu-*me̯a* (pentru mumă- me̯a) Basme 376/10, cf. 343/8; amvălire̯a *ame̯a*, Uc. 87/26; (în literatura populară) *ame̯au̯ă* (*ame̯ao*):

Si-ń băne̯adză mama š-tate,
Sora me̯au̯ă cu tut frate.
Lumina V, 109.

K'puričŭ, moĭ dada me̯ao.
Lit. Pop. 942/26.

Forma conjunctă: *ńĭ*: casa-*ńĭ* « casa mea » Lumina VI, nr. 4, p. 21. Tse-ńĭ plîndzĭ, fẹata-*ńĭ*, Basme 451/33; fẹata-*ńĭ*, ib. 450/29.

Genitiv-dativ. Forma absolută *ańiéĭ*: a pălăcăriel'i *ańieĭ* « rugăciunii mele » Cod. Dim. 77/20 cf. 45/15. Alături avem *amiéĭ*: a soräl'eĭ *amieĭ* « surorei mele » (în Epir) *amil'éĭ* pentru care vezi Basme gl.

Forma conjunctă: *mẹaĭ*: a dadă-*mẹaĭ* « mamei mele » Basme 314/25; spune a mumẹaĭ (pentru: a mumă-mẹaĭ) « spune mamei mele » Lumina IV, 285.

Acuzativ, la fel ca nominativ.

Nominativ plur. avem *amẹale*, *amẹali* (la Românii din Albania) *amele*: strańile *amẹale* « hainele mele » Basme 78/23.

genitiv-dativ ca la masculin.

Acuzativ ca nominativ.

Persoana II masc.

Nominativ sing. Forma absolută: *atău*: Mine tsî escu Dumnidzăllu *atău* « eu sânt D. tău » Uc. 91/40; tine š-h'il'lu *atău* « tu și fiul tău » Uc. 91/41; boul *atău*, ib. Alături avem și forma *atăl*: zborlu *atăl* « cuvântul tău » Basme 312/27.

Forma conjunctă: *tu*: h'il'-*tu* «fiu-tu »; frate-*tu* etc.

Ca formă enclitică mai avem *tsĭ* (tsă): fičorlu-*tsĭ* « fecioru-ți »; Va mi aĭ pri suflit-*tsă* « o să-mi porți păcatele » Lumina IV, 289.

Genitiv-dativ. Forma absolută: *atăŭĭ*: casa a vitsinului *atăŭĭ* « vecinului tău » Uc. 91/41; mul'area a vitsinluĭ *atăŭĭ*, ib. Forma conjunctă: *tuĭ* (*toĭ*); a h'il'-*tuĭ* « fiu-tui »; il' daĭ a h'il'-*toĭ* « îi dai fiu-tui » Cod. Dim. 21/27.

Acuzativ este ca nominativ.

Nominativ plur. avem: *atăĭ*, (la scriitorii sec. XVIII) *ateĭ*: vitsinl'i *ateĭ*, Dan. 129/8; cusurińl'i *ateĭ* « verii tăi» Dan. ib. Alături avem și forma *atăl'ĭ*: peštil' *atăl'ĭ* « peștii tăi » Basme 64/33; părintsil'i *atăl'ĭ* etc.

Forma conjunctă *-tsĭ*: cu frasl'i-*tsĭ*, cu oaspisl'i-*tsĭ*, cu frații tăi, cu prietenii tăi ».

Genit.-dativ avem: *atăorŭ* (*atăoru*): a u̯aspislor *atăoru* « prietenilor tăi » Cod. Dim. 39/21; a ang'el'lorŭ *atăorŭ* « îngerilor tăi » Uc. 77/20; a tutulorŭ ayilorŭ *atăorŭ* « tuturor sfinților tăi » Uc. 79/24, cf. 85/33.

Acuzativ este egal cu nominativ.

Persoana II fem.

Nominativ sing. Forma absolută: *ata*: tră bunẹatsa *ata* « pentru bunătatea ta » Uc. 77/18; tru altarẹa *ata* « în altarul tău » Uc. 83/30; pălăcăria *ata* « rugăciunea ta » ib. 87/25, cf. 87/36, 91/41 etc.

În literatura populară mai avem forma *atau̯ă* (*atao*):

Dă-ńĭ gura tao.	Dă-mi gura ta. « Lit. Pop. », 870/19.
Dă-ńĭ frâmtẹa atao,	Dă-mi fruntea ta. « Lit. Pop. », *ib.*
Mọartẹa tao noĭ o vrem.	Moartea ta noi o vrem. « Lumina », V, 11 (Cântec fărșerotesc).

Forma conjunctă este: *ta* și *tsĭ*: mă-*ta*; sora-*tsĭ*, cf. h'ii cu tută-*tsĭ* mintea « fii cu toată mintea ta » Flambura II, nr. 2, p. 6.

Genitiv-dativ. Forma absolută: *atăĕĭ* (*atăĭĕĭ*): a știrel'i *atăĕĭ* « știrei tale » Uc. 83/27; a tunusiril'i *atăĭĕĭ* « căinței tale » Cod. Dim. 25b/7; veteil'i *atăĕĭ* « persoanei tale » Uc. 91/40; a păntecăl'eĭ *atăĕĭ* « pântecelui tău » ib. 79/23; a fumeal'il'i *atăĕĭ* « copiilor tăi » Cod. Dim. 15b/18. Per. Papahagi mai dă forma *atăl'ĕĭ* (Scr. Ar. p. 194 sub *atăŭ*), însă fără să dea un citat.

Forma conjunctă: *taĭ*: dadă-*taĭ*, sor-*taĭ* « mamei tale, surorii tale » etc.

Nominativ plur. avem forma absolută: *atale* (*atali*): lucărle *atale* « lucrurile tale » Dan. 13/12.

Forma conjunctă: *tsĭ*: casile-*tsĭ* etc.

Genit.-dativ avem aceleași forme ca la masculin.

Acuzativul este la fel ca nominativul.

Persoana III.

Pentru *masculin* avem forma absolută *aluĭ*: criștinlu se ncl'ină domnuluĭ *aluĭ* « creștinul se închina domnului lui » Uc. 65/2 cf. 93.

Forma conjunctă este *-l'*: furlu .... pare mastur bun tu tehni-*l'* « hoțul ... pare meșter bun în meseria lui » Basme 305/23; truplu-*l'* virsat « trupul lui vărsat » LuminaVI, nr. 4, p. 12; cu tutu-*l'* aušatic « cu toată bătrânețea lui » Basme 344/2; tută-*l'* avearea « toată averea lui » ib. 367/24, cf. 421/7; lailu-*l'* di tată «bietul tată al lui» ib. 314/7; cămeașa-*l'* ib. 87/17 etc.

Pentru *feminin* avem forma absolută *al'eĭ*: casa *al'eĭ* era ńică « casa ei .... »

Forma conjunctă este aceeaș ca la masculin: soatsile-*l'ĭ* « prietenile (tovarășele) ei » Flambura I, nr. 1, p. 13; ș-plîndze mira-*l'* « își plânge soarta ei (lui) » Lumina I, nr. 10, p. 16.

La plural avem pentru amândouă genurile, forma absolută *alorŭ*: și balle *alorŭ* « și balele lor » Dan. 172/30; nvitsară lucără *alorŭ* « au învățat lucrurile lor » Uc. 65/1.

Forma conjunctă: *lă*: casa-*lă* s-pare ermă « casa lor pare pustie » Lumina I, 172; la vatra-*lă* « la vatra lor » Basme 448/6; ğońl'i-*lă* « soții lor » Lumina IV, 284; să-ncarcu avearea-*lă* « ... averea lor » Basme 377/8; s-toarnă pri la case-*lă* « să se întoarcă pe la casele lor » Flambura I nr. 3, p. 5 etc.

Forma masculină *su* se întrebuințează numai în mod conjunct. Dau citatele din Basme: tatu-*su* 314/4; dzinir-*su* 318/22; sotsu-*su* 17/1, 80/11; frate-*su* 78/11; bărba-*su* 72/34. În Cod. Dim. avem *so*, *sio* (cf. § 88, 6): domnu-*so* « stăpânu-său » 22b/1 etc; irà amiră h'il'-*sio* « era împărat fiu-său » 104b/24. La *genit.-dativ* avem *-suĭ* (*soĭ*): a bărbatu-*suĭ*, Basme 80/20; a tată-*suĭ*, ib. 449/20; a domnu-*suĭ*, ib. 305/34.

Forma feminină *sa* se întrebuințează tot în mod conjunct: mul'ere-*sa* Basme 75/26; sor-*sa*, ib. 77/28.

La *genit.-dativ* avem *saĭ*: a h'il'i-saĭ « fiică sai » Lumina I, 297; a h'il'i-*saĭ*, Cod. Dim. 96b/27; a doamnă-*saĭ* « stăpâni-si » Basme 306/34.

Când subiectul este la plural, avem următoarele forme ale pron. posesiv pentru cele trei persoane:

Persoana I masc.

Nominativ sing. *anostru*, (la Fărșeroți) *anost(u)*: tată *anostru*, Uc. 81/26; caplu *anostru*, Dan. 156/22 etc.

Forma conjunctă la acest pronume este *nă*: cu yinlu-*nă* « cu vinul nostru » Flambura I, nr. 3, p. 5.

Genitiv-dativ sing. *anostrúĭ*: a Hristoluĭ *anostrúĭ* « Hristosului nostru » Cod. Dim. 68b/2; a Dumnidzăluĭ *anostrúĭ* « Dumnezeului nostru » Uc. 81/26. Per. Papahagi mai dă și forma *anuštruĭ* (cu *š* pentru *s* sub influența formei dela plural anoštri), fără citate (cf. Basme gl. sub *nostru*). Prin părțile Bitoliei, deși foarte rar, se întrebuințează și forma *anostruluĭ* (cf. Basme, gl.).

Acuzativ este la fel cu nominativul.

Nominativ plur. avem *anoštri*, (la Fărșeroți) *anočĭ*: prl'i *anoštri* « perii noștri » Dan. 156/22.

Forma conjunctă *nă* în: *fičorl'i-nă* « copiii noștri ».

Genitiv-dativ: anostrorŭ, anuštrorŭ, (prin părțile Bitoliei) *anoštrilor*: a fumel'lor *anustror* « copiilor» noștri » Uc. 65/1; scăpătoru a sufletelor *anostrorŭ* « mântuitorul sufletelor noastre » Uc. 81/25; a suflitlor *anuštrorŭ* « sufletelor noastre Cod. Dim. 24b/7; oclil'il'i *anuštrorŭ*, Cod. Dim. 66/10.

Acuzativul este la fel ca nominativul.

Persoana I fem.

Nominativ sing. avem *anoastră*: tră ihtizaea *anoastră* « pentru nevoia noastră » Dan. 118/2; se agărši limba *anoastră* « s'a uitat limba noastră » Uc. 65/1. Forma enclitică: *nă*: l'a-tsĭ di measa-*nă* « ia-ți din masa noastră » Flambura I, nr. 1, p. 7.

Genit.-dativ sing. *anuštréĭ*: a bisearicăl'i *anuštréĭ* « bisericii noastre » Cod. Dim. 25/27. Prin părțile Bitoliei: *anoăstrăl'eĭ.*

Acuzativ este ca nominativ.

Nominativ plur. avem: *anoastre*: fumel'le *anoastre* « copiii noștri » Uc. 65/1.

Forma conjunctă este: *nă*: oile-*nă* toate li luašĭ « oile noastre toate ni le luași ». Lumina V, 11.

La *genit.-dativ* sânt aceleași forme dela masculin.

Acuzativul este egal cu nominativul.

Persoana II masc.

Nominativ sing. *avostru*, (la Fărșeroți) *avost(u)*: vitsinlu *avostru* « vecinul vostru » etc.

Forma enclitică: *vă*: fičorlu-*vă* « copiii voștri ».

Genitiv-dativ sing. *avostrúĭ, avustrúĭ, avuštrúĭ* (cf. la fel anuštrúĭ): a h'il'luĭ *avostrúĭ* « fiului vostru ».

Acuzativ este la fel cu nominativ.

Nominativ plur. avem *avoštri*, (la Fărșeroți) *avočĭ*: oamińl'i *avoštri* « oamenii voștri ».

Forma enclitică: *vă*.

Genit.-dativ: *avustror*, *avuštror*: a fumel'il'i *avustror* « copiilor voștri » Cod. Dim. 17/26.

Acuzativ ca nominativ.

Persoana II fem.

Nominativ sing. *avoastră*, (la Fărșeroți) *avoastă*: driptatica *avoastră* « dreptatea voastră » Cod. Dim. 88/20.

Forma enclitică: *vă*: feata-*vă* « fata voastră ».

Genit.-dativ sing. *avustréĭ*, (prin părțile Bitoliei) *avoastril'eĭ*: a fumeali'l'eĭ *avustreĭ* « copiilor voștri ».

Acuzativ este la fel ca nominativ.

Nominativ plur. avem *avoastre*, (la Fărșeroți) *avoaste*: casile *avoastre* « casele voastre ».

Forma enclitică *vă*: casile-*vă* « casele voastre ».

Genitiv-dativ este acelaș cu gen.-dat. dela forma masculină.

Acuzativ este la fel cu nominativ.

Persoana III masc. și fem.

Avem pretutindenea și pentru toate cazurile dela sing. și pl. forma *aloru*: lucără *aloru*, Uc. 65/1; loclu *aloru*, Dan. 158/23, cf. 172/30.

Declinarea pronumelui posesiv

Persoana I masc.

Sing.	N. A.	ańeŭ, ameŭ, ańăŭ, amel; ńu, ńo.
	G. D.	aniúĭ, ańăúĭ, aneúĭ, amilúĭ; ńuĭ, ńoĭ.
Plur.	N. A.	ańeĭ, ameĭ, amel'ĭ.
	G. D.	ańior, amior, (Samarina) amilor [1]).

Persoana I fem.

Sing.	N. A.	amea, ameauă, ameao; ńĭ.
	G. D.	ańiéĭ, amiéĭ, amil'éĭ; meaĭ.
Plur.	N. A.	ameale (ameali), amele.
	G. D.	ańior, amior.

Persoana II masc.

Sing.	N. A.	atăŭ, atăl; tu, tsĭ, tsă.
	G. D.	atăúĭ, (Samarina) atălúĭ; tuĭ, toĭ.
Plur.	N. A.	atăĭ, ateĭ, atăl'ĭ; tsĭ.
	G. D.	atăorŭ, atăoru, (Samarina) atălor.

[1]) Formele din Samarina sânt luate din însemnările gramaticale date de M. Pinetta, *Samarina* în « Peninsula Balcanică », III nr. 10—11, p. 244 urm.

Persoana II fem.

Sing. N. A. ata, ataụă, atao; ta, tsĭ.
G. D. atăéĭ, atăịéĭ, atăl'éĭ; taĭ.
Plur. N. A. atale, atali; tsĭ.
G. D. atăorŭ, atăoru, (Samarina) atălor.

Persoana III masc. și fem.

Sing. N. A. alúĭ, l'; al'éĭ, l'.
Plur. N. A. alorŭ; lă.

Persoana III masc. și fem.

N. A. su, so, sịo; sa.
G. D. suĭ, soĭ; saĭ.

Persoana I masc.

Sing. N. A. anostru, anostu; nă.
G. D. anostrúĭ, anuštrúĭ, anostruluĭ.
Plur. N. A. anoštri, anočĭ; nă.
G. D. anostrorŭ, anustrorŭ, anoštrilor.

Persoana I fem.

Sing. N. A. anọastră; nă.
G. D. anuštréĭ, anọastrăl'eĭ.
Plur. N. A. anọastre; nă.
G. D. anostrorŭ, anustror.

Persoana II masc.

Sing. N. A. avostru, avostu; vă.
G. D. avostrúĭ, avustrúĭ, avuštrúĭ.
Plur. N. A. avoštri, avočĭ; vă.
G. D. avustror, avuštror.

Persoana II fem.

Sing. N. G. avọastră, avọastă; vă.
G. D. avustréĭ, avọastril'eĭ.
Plur. N. A. avọastre, avọaste; vă.
G. D. avustror, avuštror.

Persoana III masc. și fem.

Sing. N. A. alorŭ.
G. D. alorŭ.
Plur. N. A. alorŭ.
G. D. alorŭ.

Observațiune. Forma *ameŭ* pentru ańeŭ se explică prin analogie cu amẹa. Deasemenea *amel,* care se găsește și în dialectul meglenit (Meglenoromânii I, 152), este refăcut din *amel',* iar acesta după amẹale. Despre formele din dialectul istroromân vezi Sextil Pușcariu, Istroromânii II, 162.

În ce privește declinarea pronumelor posesive la genit.-dativ singular și plural, este o particularitate care se observă numai în dialectul aromân; ea s'a născut prin analogie cu formele dela pronumele demonstrative.

O singură dată apare în graiul din Moscopole pronumele posesiv precedat de *al* în loc de *a,* cum am văzut că se întrebuințează peste tot în dialect: *Bună-ts ọara sor ma mare, — g'ine viniš, frate al nostru* « bună vremea, soră mai mare , — bine ai venit, frate al nostru », pentru *frate anostru,* Weigand, Ar. II, 144.

Pronumele de politeță pentru persoana a doua și a treia lipsind în dialectul aromân, este redat prin cuvântul grecesc *afendil'e* (afindil'e) ἀφεντία unit cu formele enclitice dela pronumele posesiv: *-tsĭ, -vă* pentru pers. II sing. și pl; *-l'ĭ, -lă* pentru pers. III sing. și pl.: *afindil'a-tsĭ* « domnia-ta »; *afindil'a-vă* « domnia-voastră »; *afindil'a-l'ĭ* « domia-lui »; *afindil'a-lă* « domnia-lor », (cf. gr.: ἀφεντιά σου, ἀφεντιά σας etc.). La Mih. și Dal. întâlnim și formele lipsite de suf. -il'e: *afindia-tsĭ, afindia-l'ĭ* etc. În Cod. Dim. se întâlnesc: *afendil'a-vă* 92b/1; deasemenea *afendil'a-su* (grecism) ib. 81b/20. *Afendi-m, afendi-m,* Wace and Thompson, The Nomads, 292 (gr. ἀφέντι-μου).

Formarea pronumelui posesiv dela pers. I și II sing. și plur. cu formele enclitice dela dativul pronumelui pers. (sora-ńĭ, sora-tsĭ, sora-nă, sora-vă, sora-lă), deși este veche în limba română, deoarece ea, în parte se întâlnește și în dialectul dacor., se întrebuințează mai mult la Aromânii din sud. În limba scriitorilor din sec. XVIII ea nu se întâlnește. La sud această construcție este atât de frecventă, încât se întâlnește de multe ori ca pleonasm: *aluĭ-l'i,* în care *l'i* este forma conjunctă lui *aluĭ*: Cîndu z-dispărtsă di *aluĭ-l'i* de-acasă . . . « când se despărți de ai lui de acasă » Basme 6/28; *aluĭ-l'i* nu vinîră « ai lui nu veniră » etc. (Vezi și § 312, 1). —

Pronumele *su* uneori ține locul articolului hotărît: *cându vidzù că ọile . . . s-tọarnă fără domnu-su alor* « fără stăpânul lor » Lit. Pop. 777.

Pronumele demonstrativ

§ 269. 1. *Pronumele de apropiere.*

Pentru genul masculin și ambigen sing.:

Nominativ și *acuzativ*: *aestu*, întrebuințat în graiul din sud: Furlu *aestu* nu-šĭ fu fur, Basme 305/20; arsărì š-*aestu* « sărì și acesta » Basme 27/24, (în Macedonia și peste tot la Aromânii din nord) *aistu*, (iar la Fărșeroți) *aist*: Puil'u *aistu* este al ahtare amiră « puiul ista este cutărui împărat » Basme 384/16, cf. 78/1; omlu *aist* nu-l' da boulu « omul acesta . . . » Basme 277/13; *aist* s-lo acatsĭ (acuz.) « pe acesta să-l prinzi » ib. 479/2. O altă formă mai este și: *aestuea*: l'a cotlu *aestuea* « ia cot ulacesta » Basme 135/13.

Forma lipsită de proteza lui *a-* se mai păstrează în unire cu « an »: *estan* « anul acesta », întrebuințată pretutindeni la nord, cf. Dan. 129/8. La sud și *aestan*: Aroaburĭ şi k'ińĭ di Samarina, *aestan* voĭ s-nu dišcl'iditsĭ, Lit. Pop. 934/10.

Genitiv-dativ: *aestúĭ* cf. Gr. B. I, nr. 4—5, p. 96; se alîk'ì buriclu di hil'lu *aestuĭ* čelnic « se lipì buricul de fiul acestui celnic » Lumina VI, nr. 4, p. 22; *aeštúĭ* (cu trecerea lui *s* în *š* sub influența formei dela plural: *aeštĭ*): tsi si-l' facă *aeštuĭ* om « ce să-i facă acestui om » Lumina II, 248, cf. Basme 92/12; *aištuea*: s-tăl'ari coarnili a tserbuluĭ *aištuea* « dacă ai tăià coarnele acestui cerb » Basme 63/7; *aištúĭ*: « Hristollui *aištui*, Cod. Dim. 81/26; *Aištui* mumă easte capră « mama acestuia este capră » Basme 479/3, cf. 18/32, 70/12, 400/26, 423/31, 348/18 etc., (în Macedonia) *aiščúĭ* (*aisčúĭ*): *aisčúĭ* fičor, Basme 212/21; *aisčuĭ* părmăteftu « acestui negustor » ib. 388/10 etc.

Nominativ și *acuzativ* plur. avem *aešti* întrebuințat în graiul din sud: l'a tučińl'i *aešti* « ia acești tăciuni » Basme 19/9; (cu *t* alterat în *ts*) *aeštsî*: niorl'i *aeštsî* « acești nori » Basme 80/14 cf. 80/21, 65/34, 107/20 etc.; (în Macedonia pretutindeni) *aišti*, (mai des) *aisči* (*aišči*), (rar) *aištsă*: *aisči* s-čudisiră « aceștia se mirară » Basme 141/10.

Genitiv-dativ: *aestor* (*aistor*) formele regulate; *aištor*, (în Macedonia) *iaščor*: lă-află *aistor* cîte nă feată « le găsì acestora câte o fată » Basme 463/12 cf. 460/38; lă daŭ *aištorŭ* « le dau acestora » Cod. Dim. 35b/2.

Pentru genul feminin:

Nominativ și *acuzativ*: *aestă*, la sud: aestă-tsĭ fu jalea, Basme 371/25; s-fatse *aestă* « se face una ca asta » Basme 79/34 cf. 10/7, 31/8; (în Macedonia) *aistă*: luńina *aistă*, Uc. 61/1; *aistă* cale « de astă dată » Dan. 144/16 cf. 119/3, 146/17; l'a măncătura *aistă* « ia mâncarea aceasta » Cod. Dim. 108b/4.

Genitiv-dativ: *aistéĭ*, Basme gl., *aištéĭ*, (în Macedonia) *aiščéĭ* (*aisčéĭ*): *aišteĭ* feată « acestei fete » Basme 86/32; *aišteĭ*, care nu aveà suflit, Basme 460/11; *aišteĭ* etă « aestei lumi » Cod. Dim. 27b/26; tsi-l' yine š-*aisčeĭ* « ce-i vine și acestei » Basme 73/26; (rar) *aistăl'eĭ*.

La plural avem *nominativ* și *acuzativ*: *aeste*, *aiste*: și de *aiste*, Dan. 118/2. La *genitiv-dativ* ca la masculin și ambigen. Pentru acest caz, pe alocuri, se întrebuințează, spre a scoate în evidență mai mult genul feminin, forma *aistelor*: portul lor aundzeaște ma multu cu *aistelor* de ma năpoĭ « portul lor seamănă mai mult cu al acestora din urmă » Lumina V, nr. 10, p. 15.

§ 270. 2. *Pronumele de depărtare.*

Pentru genul masculin și ambigen sing.

Nominativ și *acuzativ*: *atselŭ* cf. Cav. 100: atselŭ tsi scapă de aspardzere « acela care scapă de stricăciune » Uc. 93/43; *atsel* tsi s-le l'artă « acela ce ți le iartă » ib. Tortul *atsel* arošlu, Lumina IV, 108; (cu *a* emfatic) *atsela*: ẹa du-te la pap-aušlu *atsela*, Basme 3/19. După cum la *aestu* am avut o formă *aestuẹa*, tot așa și la *atsel* avem *atseluẹa* (dată în Basme gl.); *atselǫa* în: omlu *atselǫa*, Lit. Pop. 276/7; Înfine, la Românii din Olimp, *tselǫà* și *tselaclo*, Weigand, OW. 79.

Alături avem în graiul din Gopeși *atsăl*: s-duse pi locul *atsăl* « se duse în locul acela » Basme 419/39.

Pentru graiul din Samarina avem *atseŭ* (Wace and Thompson, The Nomads, 239, cf. și Basme gl.) cu *-l* dela sfârșit vocalizat: tăcù fratile *atseŭ* ńic « tăcù fratele cel mic » Basme 434/31.

Genitiv-dativ: *atseluĭ*: ẹa *atseluĭ* tsi-l' păltits, Cod. Dim. 30/24; *atsilúĭ*: si fatse šă *atsiluĭ* tsi tatse, Cod. Dim. 37/26.

Alături avem și *atsiluẹa* (Basme gl.); *atsuluĭ* (cu e>u din cauza lui *u* următor) Basme 418/26.

Nominativ și *acuzativ* plur. avem *atsel'ĭ*: ma š-*atsel'ĭ* tsi štiŭ « dar și acei cari știu » Uc. 65/3; *atsel'ĭ* tsi aŭ minte « cei ce au minte » Dan. 122/5; *atsel'a*, Basme gl.

Genitiv-dativ: *atselor*: *atselorŭ* tsi se vedŭ š-*atselorŭ* tsi nu se vedŭ « celor ce se văd și celor ce nu se văd » Uc. 79/21; *atsilorŭ* (în Macedonia pretutindeni).

Pentru genul feminin sing.:

Nominativ și *acuzativ*: *atsẹa*: tr'*atsẹa* fičorl'i, Uc. 65/3; cu atsẹa tsi potsĭ, Dan. 128/8, cf. Flambura II, nr. 2, p. 6, Gr. B. I, nr. 4—5, p. 90); *atsịa*: cu tută mul'are *atsịa* mărata, Cod. Dim. 80/7.

Alături și forma *atsẹaẹa* (Basme gl.).

Gentiv-dativ: *atsel'éĭ*: a δocsăl'eĭ atăeĭ *atsel'eĭ* nẹaprok'atăl'ĭ « a slavei tale celei neapropiate » Uc. 87/35; *atsil'éĭ*: a dadil'i atăeĭ *atsil'eĭ* vărtosŭ curatil'i « a maicii tale prea curate » Uc. 79/24.

Alături și forma *atsil'eẹa*, Basme gl.

Nominativ și *acuzativ* plur. avem *atsẹale* (*atsele*), alături și: *atsẹalẹa* Basme gl.: z-dusira la *atsẹale* doaụă mul'erĭ etc.; acui sun o li *atsẹalẹa* tse pascu « ale cui sânt oile acele care pasc » Lit. Pop. 925/5;

Genitiv-dativ este egal cu formele dela masculin și ambigen..

Declinarea pronumelui demonstrativ

1. *Masculin*

Sing. N. A. aestu, aistu, aist, aestuẹa (est-).
G. D. aestúĭ, aeštúĭ, aistúĭ, aištúĭ (aiščúĭ, aisčúĭ), aestuẹa.

Plur. N. A. aešti, aeštsî, aišti (aišči, aisči, aištsă).
G. D. aestor, aistor, aištor (aiščor, aisčor).

1. *Feminin*

Sing. N. A. aestă, aistă.
G. D. aistéĭ, aištéĭ (aiščéĭ, aisčéĭ), aistăl'eĭ.
Plur. N. A. aeste, aiste.
G. D. aestor, aistor, aištor (aiščor, aisčor), aistelor.

2. *Masculin*

Sing. N. A. atselŭ, atsela, atselue̯a, atsăl, atseŭ, (a)tselo̯a, tselaclò.
G. D. atselúĭ, atsilúĭ, atsulúĭ, atsilue̯a.
Plur. N. A. atsel'ĭ, atsel'a.
G. D. atselorŭ, atsilorŭ.

2. *Feminin*

Sing. N. A. atse̯a, atsi̯a, atse̯ae̯a.
G. D. atsel'éĭ, atsil'éĭ, atsil'ee̯a.
Plur. N. A. atse̯ale, atsele, atse̯ale̯a.
G. D. atselorŭ, atsilorŭ.

Observațiune. Pentru forma dacoromână « acelaș » se atestă o singură dată *atsélušĭ*: ši tut *atselušĭ* părmăteftu ... tricù pi l-ttsel mînăstir « și tot acelaș negustor ... » Basme 383/13; pentru feminin « aceeași » lipsește o formă; *atselúš* dimin. din *atsel*, formă întrebuințată în jocuri copilărești, Dal. Tot la Dal. se dă și *atsistu* fem. *atsistă*, care, pe cât știu lipsește în texte. Forma dela feiminin (atsistă) pentru **atse̯astă* se explică ca *aistă* din masculinul aistu, cu *i* pentru *e* din poziție neaccentuată în frază. În graiul din Siracu (Pind), se atestă și formele *atsestu*, *atse̯astă* cu genit.-dat. *atsestúĭ* (*atsistúĭ*), *atsestéĭ* (*atsistéĭ*). La plural avem regulat: *atseštĭ*, *atse̯aste* cu genit.-dat. *atsestorŭ* (*atsistorŭ*).

În dialectul aromân vorbit lipsesc, pe cât știu, pronumele apropierii și al depărtării cu un *a* epitetic, cum se observă în celelalte dialecte: dacoromân, meglenoromân și istroromân. Totuș, în literatura populară, apar forme ca: *aéstue̯a* cu gen.-dat. *aestúe̯a* pentru formele uzuale aestu resp. aestúĭ; tot așà *atsélue̯a* cu gen.-dat. *atselúi̯a* pentru atselŭ, atselúĭ. La formele feminine dela aceste pronume avem numai pentru atse̯a, nu și pentru aestă, anume *atse̯ae̯a* cu gen.-dat. *atsil'ée̯a*, iar la pl. *atse̯ale̯a*, alături de forma uzuală *atse̯ale*. Numai o singură dată apare și *atsela*, alături de *atselue̯a*. Apariția acestei ultime forme, care se identifică cu aceeaș formă din celelalte dialecte, arată până la un punct că

formele cu -ea pentru *a* sunt mai nouă. Ele se pot explicà din aestu, atselu cu adaosul particolei *ea* (*ia*) din *ia-me* « iată-mă », *ia-l* « iată-l ».

Aceasta reiese și mai limpede dacă le comparăm cu formele din Olimp *tseloà*, *tselaclò*, în care, în mod evident, avem *tsel* + *aoà* și *tsel* + *aclò*. O formă ca *atselua* n'am putut-o atestà. Iar forma *atseloa* (despre care vezi S. Pușcariu în Zeitschr. f. rom. Phil., XXXII, 481), în opoziție cu *atselaclò* n'ar puteà derivà din ECCE + ILLAC, ci este, după cum am spus mai sus, din *atsel* și *aoà* « aici » (vezi și D. Găzdaru, Descendenții demonstrativului ILLE, 165, nota).

Dealtfel, după expunerile lui Sextil Pușcariu asupra originii lui *a* epitetic (*Dacoromania*, II, 43) pe care el cu drept cuvânt îl numește « emfatic » (Istroromânii, II, 163), *-ea* (*-ia*) din formele aromâne s'au născut prin emfază, simțindu-se nevoia de a se arătà și mai pregnant că este vorba de acela de acolo. În ce privește *atsela* (cu -a), deși am atestat-o în texte o singură dată, nu pot garantà autenticitatea ei. Întrucât autorul basmului, Constantin Barbaiani din Caterina, cunoșteà și dialectul dacoromân, s'ar puteà să avem o influență din limba literară.

Tot acì trebuie să facem mențiune despre forma *tsal* « aceea al », întrebuințată înaintea numelor de persoană de gen feminin: uneĭ il' dzîcŭ *tsal* g'ianaki « uneia îi zic g'ianakeasca » Lit. Pop. 1025/3; *Tsal Tuli* « soția lui Tuli » Lumina, V, 117. În următoarele două citate avem *tseal* (din tsea « aceea », al), *Tseal* Nica (în Ohrida), Weigand, Ar. II, 110; *Tsal* Naum (în Pleasa, Albania), ib. 142. Ieșind din uz întrebuințarea suf. *-oańe* cu înțeles posesiv, cum este *Dimoańe*, propriu zis « soția lui Dima », Aromânii au recurs la formațiunea de mai sus, spre a arătà că cutare femeie este soția cutărui bărbat.

§ 271. Pronume corespunzătoare formelor dacoromâne cestalalt, celalalt nu există în dialectul aromân. În schimb, avem pentru îlalalt forma *alantu*.

Nominativ și *acuzativ* sing. *alantu*: un cu *alantu* « unul cu altul » Cod. Dim. 13b/5; dă pre *alantu*, Basme 81/35; (la Fărșeroți) *alant*: dzîse glarlu către *alant* « zise nebunul către celalt » Basme 277/20, cf. 277/22, 479/11; *anantu*: Čorlu *anantu* « piciorul celalt » Basme 37/33, cf. 49/4, 50/5, 81/20 etc.; *nantu* (numai când urmează după un cuvânt care se sfârșește cu vocala *a:* di la un la *nantu* « dela unul la altul » Basme 35/2; ntreabă la un la *nantu*, ib. 100/37.

Genetiv-dativ sing. *alîntúĭ*: nu vrea s'armînă sum grailu *alîntuĭ* « nu vroià să rămână mai pre jos » Basme 170/8; *anîntúĭ*: s-l'a vula *anîntuĭ* « să ia pecetea celuilalt » Basme 211/6, cf. 435/31 etc.

Nominativ și *acuzativ* plur. avem *alantsî*: alantsî ayĭ « ceilalți sfinți » Basme 20/22; *anantsî*: *anantsî* cîńĭ s-loară după nîs « ceilalți câini se luară după el » Basme 2/2.

Genitiv-dativ: *alîntor*: va si si spună *alăntor* « se va arătà celorlalţi » Cod. Dim. 31/9, cf. 87/18, 84b/13; ayĭlor *alîntor* « celorlalţi sfinţi » Basme 20/2, ca š-*alîntor* cîńĭ, ib. 38/20; *anîntor*.

Nominativ și *acuzativ* feminin avem *alantă*: ună de *alantă* « una de alta » Uc. 65/4; una dipu alantă « una după alta » Basme 31/12; *anantă*: una eạrà dọamna, *ananta* husmik'ară « una erà stăpână, cealaltă servitoare, Basme 49/4; cf. 436/26.

Genitiv-dativ: *alîntéĭ* și *anîntéĭ*: aestă mul'are no-avẹa hărle *alînteĭ* « această femeie nu aveà darurile celeilalte » Basme 195/31.

Nominativ și *acuzativ* plur. avem: *alante*: tute *alante* « toate celelalte » Uc. 91/4; alante plăsi « celelalte făpturi » ib. 65/1; *anante*.

Genitiv-dativ este identic cu genitivul-dativ dela forma masculină.

Masculin

Sing.	N. A.	alantu, alant, anantu, nantu
	G. D.	alîntúĭ, anîntúĭ
Plur.	N. G.	alantsî, anantsî
	G. D.	alîntor, anîntor

Feminin

Sing.	N. A.	alantă, anantă
	G. D.	alîntéĭ, anîntéĭ
Plur.	N. A.	alante, anante
	G. D.	alîntor, anîntor

Observaţiune. Pentru explicarea lui *n* pentru *l* din alantu, anantu vezi § 205.

Declinarea pronumelui *altu*, *altă* se deosebește de celelalte pronume demonstrative numai în privinţa accentului, care rămâne la toate cazurile mai des pe tulpină: *altu*, gen.-dat. *altuĭ*: e voĭ l'i lucratsă *altuĭ* « iar voi lucraţi altuia » Cod. Dim. 11/26. La plural *altsî*: vu se nu-s h'ibă altsî Dumnidzadzĭ « nu-ţi vor fi alţi Dumnezei » Uc. 91/40; *altsî* fičorĭ, Basme 66/7; genit-dativ: *altor*. La feminin avem *altă*: tră *altă* ọară « pentru altă dată » Dan. 164/25; pri di *altă* parte, Basme 2/36; genit.-dat. *alteĭ*. La plural avem *alte*: şi *alte* se află în pădure, Dan. 117/2; genit.-daiv. ca la forma masculină.

§ 272. La pers. III dela pronumele personal am văzut că în graiul Românilor din nord se întrebuinţează rar *el*; în locul lui avem: *nîs* (*năs*) « dânsul ». În scrierile din sec. XVIII se păstrează deosebirea între nîs » și « el »: aşî ńiluì domnulŭ atsel'ĭ tsi lă este frică di *năsŭ*, că *elŭ* o cunoscù plazma noastră, Uc. 93/45. Acest pronume, de obiceiu, nu primește articol. Numai în graiul de prin părţile

Bitoliei și în Moloviște întâlnim articulată forma feminină: *nîsa* gen.-dat. *nîsăl'eĭ*, pl. *nîsile*, gen.-dat. *nîsilor*. În Cod. Dim. dăm de forme articulate și pentru nominativ masc. plural.

Aci mai jos dau formele atestate: masc. sg. *nîs* (*nus*, *năsŭ*): cu *năsŭ* se fẹatseră toate « cu dânsul se făcură toate » Uc. 79/21; nu si aflà pringă *năs* « nu se găsià pe lângă dânsul » Cod. Dim. 80/11; ca *nîs* tse nu vrẹà « ca dânsul, care nu vreà » Basme 27/1; ma *nus*, Jovul, cu tută mul'are « dar dânsul, Iov, cu toată femeia » Cod. Dim. 80/5. La feminin sg. avem *nîsă* (*năsă*): alfa cu yota sum *năsă* are diferenție « alfa cu iota sub el are diferență » Uc. 67/6; cu *năsă* trag bil'eĭ « cu dânsa suferă necazuri » Cod. Dim. 24/10. La masculin pl. avem *nîšĭ* (*năšĭ*) articulat: *năšl'i* și *năšăl'ĭ*: adălăgară după *năšl'i* « alergară după dânșii » Cod. Dim. 74b/14; dịadun cu *năšl'i* « împreună cu dânșii » Cod. Dim. 72/20; tră *năšl'i* « pentru dânșii » Cod. Dim. 87b/12, cf. 70b/19, 94b/2; *năšăl'ĭ*, ib. 74b/12; s-h'umusẹasče după *nîšil'* « se repede după dânșii » Basme 397/14. La feminin pl. avem: *nîse*, *nîsi* (*năse*), articulat: *nîsele*, *nîsile* (*năsile*, *năsăle*): si-š k'ară mintẹa pri *nîsi* « să-și piardă mintea după dânsele » Basme 34/7; apoẹa *nîsele* « apoi dânsele » Basme 39b/31; š-*năsile* măcară mere « și dânsele mâncară mare » (Muloviște) Basme 240/13.

Pronumele reflexiv

§ 273. În legătură cu nîs (năs), stă pronumele *insu* (la Fărșeroți) *is* și *disŭ*.

Pronumele *insu* are două înțelesuri: 1) ca substantiv « ins », « persoană »; 2) ca pronume « însuș ».

1. Ca substantiv are pl. *inšĭ* (*inšă*): di caθe casă prindẹà z-ducă un *insu* « de fiecare casă trebuià să se ducă un ins » Basme 200/29; aeštsî doĭ *inšĭ* « acești doi inși » Basme 116/10, cf. 75/27).

2. Ca pronume: ẹasi nă fándazmă . . . cu ungl'ili ca vurcolac, că *insu* vurcolaclu ẹarà « iese o stafie . . . cu unghiile de vârcolac, căci însăș vârcolac erà » Basme 147/35. Fără s-lu cunọască că ẹaste bărbat-su *insu* (în Băiasa, Weigand, Ar. II, 254).

În această funcțiune *insu* se întrebuințează rar; dealtfel, chiar în literatura populară l-am întâlnit o singură dată, iar din graiul viu întrebuințarea lui mi-e necunoscută. Și mai rară apare, când este însoțit de pronumele *-mi*, *-tsi*, *-šĭ*. Sub această formă l-am întâlnit numai în limba scriitorilor din sec. XVIII. Pentru persoana I lipsește o formă. Am întâlnit forme numai pentru persoana II și III: că tine *insutsĭ* ešti yiu, că tine *insutsĭ* ešti domnu « că tu însuți ești viu . . . » Uc. 85/31; tra s-cadă tru amărtie š-părintile šă *insuš* « ca să cadă în păcat și părintele și însuș » Cod. Dim. 22b/11; *insuš* singur, Cod. Dim. 33b/4; este elŭ *insuš*, Cod. Dim. 44/10; ti caftă *insušă* tatul, Cod. Dim. 31b/9; el *insušă*, ib. 33/24; š-amfirẹašte *însušă* yịatsa « își ferește însăș viața » ib. 33b/2, cf. 41b/12, 33/10 etc.

La plural nu întâlnim nici o formă.

În schimb, Boiagi dă toate formele dela sg. și plural: eu insuńĭ, tu insutsĭ, elu insušĭ, ia insušî; noĭ inšină, voi inšivă, el'ĭ insušĭ, ele inšušă (p. 54—55).

Atanasescu, care copiază aproape peste tot pe Boiagi, după ce trece formele de mai sus, mai introduce forme pentru genul feminin: eu însăńĭ, tu însătsĭ, ea însăšĭ, noi insenă, voi insevă, ele inseši (p. 31).

Pronumele *dis* însemnează « dânsul » și trebuie deosebit de omonimul *dis* « jumătate », de origine alb. despre care vezi § 138, Observ. Cuvântul se întrebuințează rar. În Basme nu apare. Dal. și Mih. îl înregistrează. Se întâlnește mai des în limba scriitorilor sec. XVIII: avdză batose di iedŭ n casă la *disŭ* « auzì voce de ied în casă la dânsul » Cod. Dim. 2 2/26; tutuna s-h'im la disu « mereu să fim la dânsul » ib. 25/6. La *disŭ* s-mi duc (în Moscopole), Weigand, Ar. II, 4. La plural avem *dišĭ* (*dišă*): itsi adetă bună la *dišĭ* irià « orice obiceiu bun la dânșii se găseà » ib. 94/7; va s-h'ibă la dišă cărtsă « o să fie la dânșii cărți » ib. 64/24.

Pentru feminin avem *disă*: *disă*-ńĭ dzîse « dânsa mi-a zis » Mih.; pret namisa *disă* « prin mijlocul ei » Uc. 99/55.

Articulat găsesc atestat la plural numai pentru genul masc.: *dišl'i* vine la *dišl'i* s-l'i scapă di tru k'isă « venì la dânșii să-i scape din iad » Cod. Dim. 87b/15; scoase Israil de namisa *dišl'i* « scoase pe Israel din mijlocul lor » Uc. 99/55.

În ce privește legătura dintre arom. *năsu* și v.-românesc *nunsu*, între arom. *disŭ* și dacor. *dâns* vezi Sextil Pușcariu (Etym. Wb. 870 și Dacoromania, III, 394 nota); deasemenea Candrea-Densusianu, Dicț. Etim. 869.

Pronumele relativ și interogativ

§ 274. *Nominativ* sing. avem: *care* (*cari*), *acare* (*acari*), în Macedonia *caie*, *cae*, *caĭ*: *cari* lo acatsă di mînă, *cari* di gušă, *cari* îl baše tu față, Basme 66/12, cf. 177/15 etc. Te *acari* bănam eu, te *acari* altu « pentru cine trăiam eu, pentru cine altul » Antol. 232/15, cf. Gr. B., I, 90, 170; Cu *caie* va me-alaši « cu cine o să mă lași » Lit. Pop. 874/22. Un pramateftu mare *cae* inșì s'adună păradzĭ « un negustor mare ca ieșì să strângă bani » Weigand, Ar. II, 234; *caĭ* va s-l'ai « pe cine o să iei » Basme 71/17, cf. 73/14; *caĭ* dzinire, 390/26, cf. 392/13.

Genit.-dativ avem *acuĭ*, *acurĭ*, *acure*: mul'are, acuĭ frate avea moartă, Basme 426/6; aušlu Duca *acuĭ* nu-l' angricà vărnă oară « bătrânul D. căruia nu-i venià greu niciodată » Flambura, I, nr. 1, p. 2. Amirăulu tăcseà ğumitat di flurii *acuĭ* va-i aspună furlu tse fură hăznălu « împăratul făgăduià jumătate din galbeni, acelui care i va arătà pe hoț . . » Basme 55/12; *acuĭ* di nîsi lî cîdzùră ună oară ši *acuĭ* di două orĭ. Pen. Balc. III, nr. 8 p. 169, cf. 171. *Acure*-i feata di pi leagăn?

(Gopeş) Lit. Pop. 741; *acure* di năšĭ l'-are dată bună-dzua? « căruia dintre ei i-a dat...» Basme 335/23; ahîte cofe tsi gulirä tri sînătatẹa al Hristu, *acuri* numă... Lumina, V, 148.

Nominativ plur. se atestă numai *care* (*cari*), *acare* (*acari*).

Pronumele interogativ este *tse* (la sud), *tsi* la nord. El se întrebuințează și ca pronume relativ: *tse*-i nîs nu-i vîră « ce-i el nu-i nimeni » Basme 90/6; atselŭ tsi g'uvăsẹašte « aceea ce citește » Uc. 65/3; š-nu el'ĭ *tsi* nu štiu « și nu ei care nu știu » Uc. 65/3; multile cupiĭ di oĭ *tsi*-l' păštẹà « multele turme de oi ce-l (pe care) îl pășteau » Basme 14/17; aistă tsi ts-o pitricuĭ « asta ce ți-am trimes » Cod. Dim. 108b/4.

Declinarea pronumelui relativ și interogativ

Sing.	N. A.	care, cari, acare, acari, caĭ; tse, tsi
	G. D.	acuĭ, acuri, acure
Plur.	A. D.	care, cari, acare, acari

Dalametra dă și forma *tsini* « cine », pe care am mai întâlnit-o în texte: spuni-ńĭ, dado, *tsini* ńĭ-o ari « spune-mi, mamă, cine mi-o are » Lit. Pop. 99/27; am štià cu *tsine* are s-faca, Basme, 419/22; *tsini* s-fẹatse itie « cine se făcù cauza » Wace and Thompson, The Nomads, 291. Deasemenea și în compoziție cu -va: *tsinivà*, ceeace probează că ea a existat odată cu mai mare întrebuințare.

Compuse cu *tse* (*tsi*) avem: *cătsè* « de ce » cf. Dal., Basme gl.; *cătsă*, Nic.; *cătră tse* (*cătră tsi*) « de ce, pentru ce » cf. Dan. 144/16; *căträ tsi*, Uc. 65/2; Cod. Dim. 72/10, 28b/14; *ditsè* (*ditsì*), *ditrîtsè* (*ditrătsì*), *tritsè* (*tritsì*), *titsè* (*titsì*) « de ce, pentru ce ».

Pronumele nehotărît

§ 275. Dintre pronumele nehotărît avem:

ahtare masc. și fem. cf. Cav. 987; *ahtare* este aistă bunẹatsă « astfel este această bunătate » Cod. Dim. 31b/3; *ahtare* dzuă, Basme 90/34, cf. 242/25; *aftare* Dal., Mih., Nic.; *atare* (întrebuințat mai rar): s-mi fatsi păšè tu *atare* hoară « să mă faci pașă în cutare sat » Basme 349/31; il' yine tu štire că *atare* amiră yine, Basme 156/4; Vîră nu putù s-dzîcă *atare* « nimeni nu putù să zică cutare » Lit. Pop. 788.

La *genitiv-dativ* avem *ahtărui* (întrebuințat mai mult în Macedonia): nu lipsẹašte spunẹare *ahtăruĭ* om « nu trebuie spus la un astfel de om ». In alte părți invariabil *al ahtare*: puil'u aistu est *al ahtare* amirăŭ, Basme 384/16.

La plural avem *ahtărĭ* masc. și fem.: născănte *ahtărĭ*, Uc. 67/6; *ahtărĭ* nu štiu eu « astfel de lucruri nu știu eu » Basme 26/22. La gen.-dat. *ahtăror* (întrebuințat în Macedonia). Pluralul articulat:

ahtărl'i, feminin *ahtărle*; la gen.-dat. *ahtărlor*: si află tu amărtiĭ *ahtărl'i* « se găsesc în păcate astfel de oameni » Cod. Dim. 33/24.

ahîntu, *-ă* « atât »: *ahîntu* mušată « atât de frumoasă » Basme 2/37, cf. 49/32, 65/15 etc.; *ahîndu*, *-ă*: *ahîndă* mutrită-l' fătsea « se uită atât de mult la ea » Basme 155/3; *ahîntu*, *-ă* Nic., *ahtăntu*, *-ă*: *ahtăntu* curundu, Boiagi 152; *ahtăntă* zămane « atâta vreme » Boiagi 163; *ahît*, *-ă* (*ahăt*, *-ă*) întrebuințat în Macedonia: *ahătŭ* o nvărtušă domnulu ńila aluĭ, Uc. 93/44; *ahît* ğone *ś-ahît* putut « atât de viteaz și atât de puternic » Basme 422/15.

La plural avem: *ahîntsi* (*ahîntsî*), *-e*; *ahîndzi* (*ahîndzî*), *-e*; *ahtîntsi* (*ahtîntsî*), *-e*; *ahîtsĭ* (*ahătsĭ*), *-e*: avià pitricută *ahăte* ori « trimisese atâtea ori » Cod. Dim. 29b/11, cf. 29/15; pătsă *ahînte* r̄ale « păți atâtea rele » Cod. Dim. 81b/1.

niscîntu (*niscîndu*), *-ă*, plur. *niscîntsi* (*niscîntsî*), *niscăntsi* (*niscăntsă*), *niscîndzi*, *-e*: *niscîntu* kirò «puțină vreme »; *niscîndă* oară, Basme 79/27; *niscîntă* oară, 79/27; *niscînte* oĭ, Basme 15/20; *niscănte* zboar̄ă « câteva cuvinte » Uc. 67/5, cf. 67/4; Dan. 118/2; *niscîntsî* părmăteftsî « câțiva negustori » Basme 60/17, cf. 76/12, 306/27; *născăntsă* « câțiva » Cod. Dim. 78/15; *născăntsi* « unii » Dan. 149/19.

La plural avem și forma articulată *niscîntsil'* (niscăntsăl'i în Macedonia) fem. *niscîntile* (niscîntili): *niscîntile* prič̆ă « unele viețăți » Basme p. 476.

nište (*nîšti*) « niște » și « ceva »: *nîšti* fičorĭ, « niște băieți » Basme 69/15, cf. 15/8; *nîšte* cură anàmisa « se petrece ceva la mijloc » Basme 344/15; *nîšte* štea, « știà ceva » ib. 349/21.

tot (fem. *toată*); *tut* (fem. *tută*). Pentru formele dela nomin. și acuz. sing. cf. Cav. 689, Basme 126/21, 81/39, 187/23, Dan. 127/7. *Genit.-dat.* masc. (întrebuințat rar) *a tutluĭ*, Basme gl.; fem. *a tutil'eĭ* (*a tutl'eĭ*, *a tutil'i*), *a tutil'i* etă « întregului veac » Cod. Dim. 39/21; *a tutăl'i*, ib. 86/3; *a tutăl'i* etă, ib. 18/15. cf. Lit. Pop. 1019/12.

La plural avem *totsĭ* (tutsĭ) masc., *toate* (tute) fem.: se nă veagl'ă *totsĭ* noĭ « să ne păzească pe noi toți » Uc. 89/38, cf. Dan. 161/24, 143/16; oile-nă *toate* nă luaši « oile noastre pe toate ni le luași » Lumina, V, 11; *tute* lăngor̄ă « toate boalele » Uc. 93/33, cf. 77, 95, Dan. 118/2. La *genit.-dat.* avem pentru masc. și fem. *a tutulor* (*a tutlor*): *a tutulorŭ* ralile « tuturor relelor » Cod. Dim. 92b/11, cf. Basme 45/29, 57/30; (în Siracu) *a tutor*, Weigand, Ar. II, 264.

Pentru graiul din Samarina avem: *can*, *-ă* « nimeni », declinat:

masc.	N. can	fem.	N. cană
	G. D. a cînlúĭ		G. D. a cînl'éĭ

carivà, *canevà* (*canivà*), în Siracu *canevrunŭ* « careva, cineva, nimeni ». Gen.-dat. *a cúniva*: nu si spuni *a cuniva* « nu se spune nimănui » T. Papahagi, Antol. Arom. 227/39; *a cúiniva*: văr̄ă ună răiatsă si-l'i facă *a cuiniva* « nici o răutate să-i facă cui-va » Cod. Dim. 94/12; tsiva

cak'e *a cuịnivà,* Cod. Dim. 115/14, cf. 23/5, 115/14 etc. (În Siracu) *itsciare* (itsicari) « oricare »; *care s-h'ie* « oricare », la ceilalți Români *care s-h'ibă.*

tsinivà « cineva » și « nimeni »: si nu nă știbă *tsiniva* « să nu ne afle cineva » Cod. Dim. 122/5. Greilu tsi-l greşti nu ts-ul avde *tsinivà* « graiul pe care îl grăiești nu-l aude nimeni » Cod. Dim. 42/15. Cari ẹasti? *tsniva* di nuntru, *tsiniva,* Gr. B. I, nr. 4—5, p. 90; *tsiniva* nu poate să « nimeni nu poate să » Uc. 65/4; nu lă da *tsiniva* « nu le da nimeni » Dan. 130/9, cf. Cav. 368, Basme 325/26.

cantsiniva « nimeni »: şi *cantsiniva* nu vr a tra s-măcă « și nimeni nu vroià să mănânce » Cod. Dim. 94b/1, cf. cf. 83/18.

tsivà (*tsevà*) « ceva » și « nimic »: nu-i *tsivà* « nu-i nimic » Basme 3/5; z-grẹască *tsivà* « să vorbească ceva » ib. 2/30, cf. 15/25, 40/5, 58/9, etc. Compus: *altsivà* « altceva).

tare « cutare » în Băiasa, cf. Weigand, Ar. II, 250.

cantseva (*cantsiva*) « ceva » și « nimeni » (în Siracu).

În formele de mai sus: caneva, cantsiniva, cantseva avem amestecul pronumelui *can* (<gr. *κάν.*) « nimeni »; nu lo-avdză *can* « nu-l auzì nimeni » Basme 260/27.

carĭtsi « oricare, oricine »: *carĭtsi* s-h'ibă « oricine ar fi » Basme 94/16; *carĭtsi* călcà n casă-ń « oricine călcà în casa mea » ib. 99/16 etc.

caretsido (*carĭtsido*) și *caịtsido* (*caetsido*) « oricare, oricine, careva »: *caretsido* va s-úrdină la băsẹarică « oricare va merge la biserică » Dan. 141/15. *Gen.-dativ*: *a cuịtsido* (rar) *a caretsido*: lucăřă *a cuịtsido* va se disvălẹască « lucrurile oricăruia se vor descoperì » Uc. 77/18, cf. Basme 242/26 247/6.

carek'išdo « oricare »: šă *carek'išdo* tsi s-h'ibă « și oricare să fie » Cod. Dim. 100/1, cf. 16/26, 22/10, 24/7, 102b/11. *Genit.-dativ*: *a cuịk'išdo*: *a cuịk'išdo* sprima lucăřă tsi are faptă « fiecăruia după lucrurile ce a făcut » Cod. Dim. 12/9, cf. 25/8, 100b/3, *Caresh'ie.*

erĭcare « oricare », auzit în graiul din nord. Despre originea lui, cf. § 295, 3, Observ.

itsi (*itse*) « orice »: aşteptu *itsi* s-h'ibă « aștept orice să fie ». Compus: *itsialtu* « oricare alt »; *itsišĭ* « orice » Dal.

itsido (*itsindo*) « orice »: *ĭtsido* árh'izmă « orice început » Uc. 65/2; *itsido* ligătură « orice legătură » Cod. Dim. 60/10, cf. Basme 244/33, 24/17, 21/9, etc.

ik'išdo « orice »: si-s dipărtẹadză di Dumnidză şi di *ik'išdo* munduire « să se depărteze de D. și de orice pedeapsă » Cod. Dim. 19/8, cf. 19/9.

Despre amestecul cuvintelor albanezești în formele *ik'išdo, itsido, carek'išdo* vezi Dacoromania, II, 504—505.

vărunŭ, -ă, vărnu, -ă, văřu, -ă (mai vechiu), *veřu, -ă* « vreun »: *vărunŭ* stepsu « vreo vină » Cod. Dim. 80b/9; *vărăun* lucru, Cod. Dim. 75b/14, cf. 107/16; căndu vedzĭ *veřu* fičoru « când vezi vreun băiat » Dan. 175/31; se badzĭ *veřu* ịusmik'aru « să pui vreun servitor » Dan. 143/16; *vărŭ,* Uc. 89/37; *vără,* Dan. 159/24. La *genit.-dat.*

avem *a vărunúĭ*, fem. *a vărunéĭ* (neatestat); *a vărnûĭ*, *a vărnéĭ*, a *văřúĭ*, *a văřéĭ*: *a vărăunuĭ*, Cod. Dim. 16b/9.

În Samarina: masc. *vrănu*, gen.-dat. *avrănuĭ*; fem. *vrănă*, gen.-dat. *a vrăneĭ*. Wace and Thomposn, The Nomads, 240.

Forma *vîră* (vără) cu înțelesul de mai sus se întrebuințează, mai mult în graiul Românilor din sud, în mod invariabil: *vîră* zbor « vreun cuvânt » Basme 24/4; *vîră* glărimi « vreo nebunie » ib. 54/23; nitsi că u vidzù *vîră* « nici că o văzù cineva » ib. 55/1, etc., etc. (În Siracu *vră*).

În graiul din Samarina mai avem *vrîn*, *-ă* « cineva, nimeni »; gen.-dat. m. *a vrînlúĭ*, f. *a vrînl'éĭ*.

caθe (<gr. κάθε) « fiecare »: de *caθe* dzuă « în fiecare zi » Dan. 156/22; *caθe* om « fiecare om » Uc. 79/23.

caθeunu, *-ă* « fiecare » cf. Cav. 341: z-yină *caθeun* di voĭ « să vie fiecare din voi »; *caθešun*: *caθešun*, ca cum nă avem faptă « fiecare după cum ne-am făcut » Cod. Dim. 13b/9, cf. 100/7, Basme 433/26.

pasă (πάσα) « fiecare »: *pasa* viniri ea-ńĭ si la « în fiecare vineri ea se spălà » Lit. Pop. 910/14; *pasa* seară « fiecare seară » Weigand, Ar. II, 230.

itipasă « orice »: zitima măcar *itipasă* tsi s-h'ibă « chestiunea măcar orice ar fi » Cod. Dim. 43b/26, cf. 19/2.

ndoĭ fem. *ndoaă* (*ndoao*, *ndao*) « câțiva, câteva »: *ndoaă* oaă « câteva ouă » Basme 429/11; *ndoĭ* oamińĭ « câțiva oameni » etc.

VERBUL [1])

§ 276. În dialectul aromân există cele patru conjugări ca în dialectul dacoromân, cu terminațiunile: I *-are* (-ari), II *-eare* (-eari), III *-ere* (-iri), sau cu *e* neaccentuat pronunțat *i*: *ire* (-iri), IV *-ire* (-iri).

Toate verbele latine se reduc la un număr de aproape 349. Cele mai multe intră la conjugarea I (220); mai puține la conj. III (75); și mai puține la conj. IV (44) și numai 10 la conj. II.

Iată aceste verbe după conjugări:

Conjugarea I: *acats* « prind »; *acumpăr* (cumpru, acumpru) « cumpăr »; *adap*; *adar* « fc »; *adastu* « aștept mult »; *adun*; *afet* « făt »; *aflu*; *afum*; *ayidzmare* (substantivat) « culesul viilor » (Meyer-Lübke în Dacoromania, II, 3, nota); *ağun* « flămânzesc »; *ağut* « ajut »; *alag* « alerg »; *alatru* « latru »; *alas* « las »; *alavdu* « laud »; *aleapid* « lapăd »; *alin* « suiu »; *alumtu* « alumptu) « lupt »; *alunic* (arunic) « alunec »;

[1]) In afară de lucrările științifice citate în acest studiu, verbul aromân a fost expus și de Dr. Octavian Prie, *Conjugarea verbelor în cele trei dialecte*. Blaj, 1914. Întreaga lucrare cuprinde o simplă înșirare de forme fără nici o interpretare. Pentru dialectul arom. autorul s'a servit de comunicările Aromânului Dimitrie Pilița. Unele forme verbale ca *grăescu* pentru *grescu*, tot așà *grăià* pentru *greà*, etc. sânt dacoromânizate. Întreaga lucrare este lipsită de valoare științifică.

amîn « mâiu »; *amîn* « întârziu »; *am̯eastic* « mestec »; *amintu* « câștig, nasc »; *ampih'ur*; *analtsu* « înalț »; *ancl'in* (nclin); *ancalic* « încalec »; *ancuñŭ* « mă înțepenesc în somn »; *andemnu*; *angan* « înșel »; *angl'it* « înghiț »; *angraš*; *angur*; *anot*; *ansîn* « însănotesez »; *ansar* (arsar) « sar »; *anvirin* « mâhnesc, supăr »; *apăr*; *aplec*; *aprok'ŭ* « apropiu »; *apuc; ar; arăguredzŭ* « râgâi » (Per. Papahagi, Not. Etim. 6) *arîm* « rîm »; *arăzbun* « mă înveselesc », « devin dispus »; *arnedzŭ* « iernez »; *aroamig* « rumeg »; *arueadză* « cade rouă »; *arufic* « rufec »; *arumin* « ronțăiu »; *aruversu; ascap; ascl'at* (part. dela *ascledzŭ) « făcut așchii »; *ascultu, cînticŭ* « cânt unui prunc la leagân »; *aspar* « speriu »; *aspumedzŭ*; *astal'ŭ* « taiu drumul cuiva », (despre lapte) « a se îmbrânzi »; *ašteptu; ašternu; astup; asud; asun;* « sun »; *aurlu* « url »; *avegl'u* « păzesc »; *avin* « vânez »; *azbor; azg'er* (azgir) « zbier »; *baš* « sărut »; *blastim* « blestem »; *bor* « zbor » (Per. Papahagi Not. Etim. 13); *caftu* « caut »; *calcu; cîntu; cascu; căštig; cl'em* « chem »; *crep* « crăp »; *culcu; cumînic* « cuminec, împărtășesc »; *cur* « curg »; *cur* « curăts »; *cutedzŭ*; *cutreambur* « cutremur »; *daŭ; deapin* « deapăn »; *deapir* « îmi smulg părul, mă tânguesc »; *deadzir* (dzeadzir) « deger »; *dimîndu* « poruncesc »; *diñic* « dumic »; *dipărtedzŭ; dirin* « mă vait »; *discălnedzŭ* « slăbesc » (cf. Dacoromania, II, 629); *discaltsu; discîntu; discarcu; dišertu; disğug; disic* « despic »; *distrîmedzŭ; dizgl'in* « rup ramuri din partea în care sunt lipite de trunchiu »; *dizgol'ŭ* « cojesc, curăț de coajă »; *dizmal* « scot fir cu fir dintr'o țesătură » (Per. Papahagi, Not. Etim. 19); *dizñerdu* « desmierd »; *dispol'ŭ* « despoiu »; *dišćeptu* (disčeptu) « deștept »; *frec; frimintu* « frământ »; *gustu* « gust »; *ğoc* « joc »; *ğudic* « judec »; *ğur* « jur »; *imnu* « umblu »; *intru; k'ic* « pic »; *k'ipin* (k'ipir) « pișc » (cf. Jahresb., XII, 102); *k'iš* « piș »; *k'isedzŭ* « pisez »; *laŭ; leg; l'ertu* « iert »; *lucredzŭ*; *mărit; matsin; mbet* « îmbăt »; *mbuc* « îmbuc »; *mbufunedzŭ* « mă supăr » (Dacoromania, III, 758); *mfol'u* « umflu foalele »; *min* « mișc »; *mirindu* « a mâncânc după amiazi la ujină »; *misur* « măsor »; *mol'ŭ* « înmoiu »; *mpiducl'edzŭ* « împăduchez »; *mprumut; murmuredzŭ*; *mušcu; ncarcu* « încarc și murdăresc »; *ncaltsu; ncl'eg* « închег »; *ndes* « îndesesc »; *ndzinucl'edzŭ* « îngenunchez »; *nduplic* « înduplec »; *nec* « înnec »; *nfaš; ngrec; nğug* « înjug »; *ñir* « mă mir »; *niuredzŭ; nk'adic* « împiedec; *ncl'edzŭ* « închid »; *nod* « înnod »; *nsirin* « înseninez »; *nsor* « însor »; *ntsep* (întrebuințat rar) « încep »; *ntreb* « întreb »; *ntric* « dau de mâncare la copii »; *nturină* « începe să tune și să fulgere » (Dacoromania, III, 761); *numir; nvets* « învăț »; *nyisedzŭ* « visez »; *oŭ; pătedzŭ* « botez »; *plîntu* « înfig »; *plec* « aplec »; *portu; prîndu* (rar, prîndzăscu) « prânzesc »; *primnu* « plimb »; *privegl'u? răpăsedzŭ; rog* (atestat în lit. pop.); *sădzitedzŭ* « săgetez »; *sîndzinedzŭ* « sânger »; *sap; sărcl'edzŭ* « curăț ogoarele de ierburi »; *satur; scaldu; scark'in* « scarpin »; *scarmin; scl'imur* (šcl'emur, sclimuredzŭ) « scheun », (despre copiii mici) « plâng »; *šcl'oapic* « schiapec »; *scol; seamin; seatsir* « secer »; *sec; simnedzŭ; sk'in* « pișc »; *spîntic; spel* « spăl »; *spindzur* « spânzur »; *sprigur* « jur, conjur »; *spulbir;*

staŭ; strîmbedzŭ; strănut (strănutedzŭ și stur̄ut); *stricor; sturčin* « strivesc, zdrobesc »; *suflu; sugl'its; suịl'edzŭ* « tund oaia împrejurul cozii »; *šuir* « fluer »; *surpu; susk'ir* « suspin »; *tal'ŭ* « taiu »; *tornu; treambur* « tremur »; *triịr* și *cutriyir* « treier » « cutreer »; *tušedzŭ; turbu; ud; ul'tu; urdin* « merg des undeva »; *ustur* « ustur »; *vatîn* « ucid »; *versu* « vărs »; *vindic; virviredzŭ* « simt durere acută din cauza unei bătăi sau a frigului » (Per. Papahagi, Not. Etim. 47); *zdrumig* « strivesc »; *zdrumin* « zdruncin »; *zdručin* și *zdrunčin; zgrum* « sugrum »; *zmoatic* « zdrumic ».

Conjugarea II: *armîn* « remân »; *beaŭ; cad; dor; ncap* « încap »; *pot; scad; umplu; ved; voĭ* « vreau ».

Conjugarea III: *adavgu* « adaog »; *aduc; ağungu* « ajung »; *aleg; ancl'id* « închid »; *antsăleg* (?); *aprindu; apun; arad* « rad »; *ardu; armîn; arod; arup; ascundu; asfingu* (despre aluat) « cresc »; *aspargu; asplîngu* « fac pe cineva să plângă »; *aštergu; astingu; astrag* « trag peste măsură, prea mult »; *astrec* « întrec »; *azvingu* « înving »; *bat; coc; culeg; cunoscu; dipun; dišcl'id; disfingu* « taiu aluatul în bucăți din care se prepară fiecare pâne »; *duc; dzac* « zac »; *dzîc; dzem* « gem »; *frîngu; fac; frig; fut; h'erbu* « fierb »; *h'ig* « înfig »; *k'erdu* « pierd »; *lingu; mescu* « fac cinste, dau bacșiș »; *mulgu; nascu; ncl'id* « închid »; *ncred* « cred » (rar) întrebuințat numai în sud (Weigand, Ar. II, 362); *ńergu* « merg »; *nh'ig* « înfig »; *ntsernu* « cern »; *ntindu* « întind »; *nvescu; pascu; plac; pingu* « împing »; *pitrundu* « pătrund »; *plîngu; prifac; pun; prindu; scot; sorbu; spun; stringu; sug; tsas; tser* « cer »; *tsingu* « încing »; *torcu; trag; trec; tundu; ungu; *vau* (<VADO, -ERE) păstrat numai la pers. 2 dela ind. prez. *vaĭ* (Weigand, Ar. II, 362). Se conjugă: me duc, vaĭ, s-dutse; *vindu; smulgu; zvom* « vărs ». (Cf. §§ 278, 279, 281, Observ.

Conjugarea IV: *acoapir* « acopăr »; *alg'escu* « albesc »; *amărîscu; ampartu* « împart »; *amput* (amputsăscu); *amurtu* (amurtsăscu); *amutsăscu; ancăldzăscu; ancînescu* « oftez, gem » (Meglenoromânii, I, 101); *antrisar* « tresar »; *anvirdzăscu* « înverzesc »; *apir* « a se crăpà de zi »; *arak'ŭ* (arăk'escu, arik'escu) « răpesc »; *arsar* « sar »; *arujescu* « nechez »; *asurdzăscu* « asurzesc »; *avdu* « aud »; *avgătsescu* « măresc, adaug »; *cufurescu; discoapir; dispartu; fug; ịes; escu; k'er* « pier »; *lăndzidzăscu* « îmbolnăvesc »; *lărdzescu; lutsescu* « lucesc »; *măritsăscu* « înrăutățesc » (Dacoromania, II, 627); *mor; mudzescu; ncărescu* « încălzesc »; *ndultescu; nflorescu; ntinirescu; putridzăscu; scărk'escu* « isprăvesc » (Dacoromania, II); *sintu* « simt »; *štiu; urîscu; urdzăscu; yin* « vin » *zgurńescu* « scotocesc » (Dacoromania, II, 628); *znuescu* « înnoesc » (cf. Cod. Dim. 102/1).

Treceri de conjugare

§ 277. Trecerile vechi dela o conjugare la alta sânt aceleași care se observă peste tot în limba română. Vezi despre ele Densușianu, Hist. de la langue roum., I, 147; Meglenoromânii, I, 158.

Acì ne vom ocupà numai de trecerile mai nouă, făcute în sânul dialectului aromân. În privința aceasta vom face o deosebire: 1. între verbele care arată trecere numai la infinitiv, 2. între verbele care arată trecere și la celelalte forme verbale.

1. Infinitivul în dialectul aromân, lipsit de orice acțiune verbală, afară de câteva cazuri, despre care se vorbește la § 313, 8 n'are întrebuințare decât numai în funcțiune de substantiv. În cazul acesta, trecerea de conjugare dată în glosarele și dicționarele aromâne *numai* la infinitiv, nu este altceva decât o simplă substituire de desinență verbală a infinitivului substantivat.

Această schimbare de desinență se arată mai cu deosebire la infinitivele de conjugarea IV. Ele se rostesc în graiul Românilor din sud și cu desinența infinitivului de conjugarea II:

afirire	și	afire̯are	cu ind.	prez.	numai	afirescu
agudire	»	agude̯are	»	»	»	agudescu
anvîrtire	»	anvîrte̯are	»	»	»	anvîrtescu
andzărire	»	andzăre̯are	»	»	»	andzărescu
antrisărire	»	antrisăre̯are	»	»	»	antrisar
ansărire	»	ansăre̯are	»	»	»	ansar
arapire	»	arăpe̯are	»	»	»	arap, arak'ŭ și arik'escu
azvîrnuire	»	azvîrne̯are	»	»	»	azvîrnu̯escu
brire	»	bre̯are	»	»	»	brescu
durńire	»	durńe̯are	»	»	»	dormu
păpsire	»	păpse̯are	»	»	»	păpsescu
păfsire	»	păfse̯are	»	»	»	păfsescu
fudzire	»	fudze̯are	»	»	»	fug
grire	»	gre̯are	»	»	»	grescu
hărisire	»	hărise̯are	»	»	»	hărisescu
k'irire	»	k'ire̯are	»	»	»	k'erŭ
lîndzidzîre	»	lîndzidzare	»	»	»	lîndidzîscu
mintire	»	minte̯are	»	»	»	mintescu
mplătire	»	mplăte̯are	»	»	»	mplătescu
murire	»	mure̯are	»	»	»	mor
ndisire	»	ndise̯are	»	»	»	ndisescu
plătire	»	plăte̯are	»	»	»	plătescu
sălăg'ire	»	sălăg'e̯are	»	»	»	sălăg'escu
știre	»	ște̯are	»	»	»	știŭ
tăcsire	»	tăcse̯are	»	»	»	tăcsescu
trunduire	»	trundue̯are	»	»	»	trunduescu
uricsire	»	uricse̯are	»	»	»	uricsescu
văpsire	»	văpse̯are	»	»	»	văpsescu
viduire	»	vidue̯are	»	»	»	viduescu
vinire (yinire)	»	vine̯are (yine̯are)	»	»	»	yin
zgîrlire	»	zgîrle̯are	»	»	»	zgîrlescu

Dintre toate verbele citate până acì, numai *k'irire* « pierire » arată o adevărată trecere dela conj. IV la conj. II. La pers. 4 și 5 ind. prez. face *kirém*, *kiréts* (la nord câteodată *k'arim*, *k'arits* după conj. III), la aorist și part. numai *kiruĭ*, *k'irut*. Această trecere a fost provocată de *k'ardire* și *k'irdẹare* (sk'ardire, sk'irdẹare) « pierdere », care, în graiul din nord, a dispărut aproape complet, iar, la sud, apare mai puțin întrebuințat decât *k'irire*.

Acum urmează o serie de infinitive tot de conj. IV, care, din cauza elementului palatal din tulpină, arată desinența *-are* (din *-ẹare*, cf. § 47) pentru *-ire* (-îre) și face impresia că țin de conjugarea I:

amurtsîre	și	amurtsare	însă	prez.	numai	amurtsăscu
amutsîre	»	amutsare	»	»	»	amutsăscu
arăk'ire	»	arăk'are	»	»	»	arăk'escu
alg'ire	»	alg'are	»	»	»	alg'escu
aurńire	»	aurńare	»	»	»	aurńescu
duk'ire	»	»duk'are	»	»	»	duk'escu
durńire	»	durńare	»	»	»	dormu
limpidzîre	»	limpidzare	»	»	»	limpidz'îscu
nidurńire	»	nidurńare	»	fără prez.		
pătsîre	»	pătsare	»	prez.	numai	pat
sălăg'ire	»	sălăg'are	»	»	»	sălăg'escu
urg'ire	»	urg'are	»	»	»	urg'escu
urdzîre	»	urdzare	»	»	»	urdzăscu, ordu
yiličire	»	yiličare	»	»	»	yil(i)čescu
nyiličire	»	nyiličare	»	»	»	nyiličŭ
zburîre	»	zburare	»	»	»	zburăscu (zburîscu)
zgurńire	»	zgurńare	»	»	»	zgurńescu

După modelul acestor infinitive, care, după aparență, erau socotite ca fiind terminate în -are, au trecut numai două infinitive de la conj. IV la conj. I:

nyirminire	și	nyirminare (Mih.)	ind.	prez.	nyirminescu
urg'ire	»	urbare	»	»	urg'escu

dintre care primul însemnează « a prinde viermi », iar al doilea, derivat dela *orb*, se întrebuințează mai mult în blesteme: *Urbarẹa-tsĭ*! « orbire-ai ! » Basme 435/13.

Dela conjugarea III la I avem următoarele infinitive:

adavdzire	și	adăvgare	însă	prez.	advagu
antrẹatsire	»	antritsẹare	»	»	antrec
arupire	»	aruk'are (Dal.)	»	»	arup
pătrundire	»	pătrundare (Dal.)		»	pitrundu

Dintre aceste trei infinitive, *aruk'are* este, de sigur, pentru *aruk'e̯are* și ține de infinitivele în -e̯are (conj. II). Pentru pitrundare Dal. dă și un part. *pitrundat*.

2. Acì vom înșirà toate verbele care arată treceri de conjugare nu nu numai la infinitiv, dar și la celelalte forme verbale.

În această rubrică intră mai întâiu verbele de conjugarea III care trec la conj. II:

adavdzire	și adăvdze̯are	prez.	adavgu
adutsire	» adutse̯are	»	aduc
ağundzire	» ağundze̯are	»	ağungu
ale̯adzire	» alidze̯are	»	aleg
(a)lindzire	» (a)lindze̯are	»	(a)lingu
aprindire	» aprinde̯are	»	aprindu
arapire	» arăpe̯area	(despre prez. vezi mai jos)	
arupire	» arupe̯are	prez.	arup
arîdire	» arîde̯are	»	arîd
ašte̯ardzire	» aštirdze̯are	»	aštergu
ascundire	» ascunde̯are	»	ascundu
aspardzire	» aspărdze̯are	»	aspargu
(a)undzire	» (a)undze̯are	»	(a)ungu
co̯asire	» cuse̯are	»	cos
co̯atsire	» cutse̯are	»	coc
cre̯aštire	» crište̯are	»	crescu
cuno̯aštire	» cunušte̯are	»	cunoscu
dipunire	» dipune̯are	»	dipun
dišcl'idire	» dišcl'ide̯are	»	dišcl'id
distsindzire	» distsindze̯are	»	distsingu
dzîtsire	» dzîtse̯are	»	dzîc
dutsire	» dutse̯are	»	duc
fatsire	» fătse̯are	»	fac
frîndzire	» frîndze̯are	»	frîngu
fridzire	» fridze̯are	»	frigŭ
hamuarîdire	» hamuarîde̯are	»	hamuarîd
h'arbire	» h'irbe̯are	»	h'erbu
h'idzire	» h'idze̯are	»	h'ig
k'ardire	» k'irde̯are	»	k'erdu
me̯aštire	» mište̯are	»	mescu
muldzire	» muldze̯are	»	mulgu
mveaštire	» mvište̯are	»	mvescu
ńardzire	» ńirdze̯are	»	ńergu
ne̯adzire	» nidze̯are	»	neg
naštire	» năšte̯are	»	nascu
ncl'idire	» ncl'ide̯are	»	ncl'id
ndre̯adzire	» ndridze̯are	»	ndreg
nh'idzire	» nh'idze̯are	»	nh'ig

paštire	și	păștẹare	prez.	pascu
pindzire	»	pindzẹare	»	pingu
pitrẹatsire	»	pitritsẹare	»	pitrec
pitrundire	»	pitrundẹare	»	pitrundu
plîndzire	»	plîndzẹare	»	plîngu
prindire	»	prindẹare	»	prindu
(a)r(ă)mînire	»	(a)r(ă)mînẹare	»	(a)r(ă)mîn
scọatire	»	scutẹare	»	scot
sk'ardire	»	sk'irdẹare	»	sk'erdu
smuldzire	»	smuldzẹare	»	smulgu
strindzire	»	strindzẹare	»	stringu
stindzire	»	stindzẹare	»	stingu
sudzire	»	sudzẹare	»	sug
tindire	»	tindẹare	»	tindu
tsindzire	»	tsindzẹare	»	tsingu
tsẹarire	»	tsirẹare	»	tser
tọartsire	»	turtsẹare	»	torcu
tradzire	»	trădzẹare	»	trag
trẹatsire	»	tritsẹare	»	trec
tundire	»	tundẹare	»	tundu
vọamire	»	vumẹare	»	vom
zmuldzire	»	zmuldzẹare	»	zmulgu
zvọamire	»	zvumẹare	»	zvom

Iată acuma și câteva citate din literatura populară și scriitorii sec. XVIII, în care trecerea de conjugare se vede la pers. 4 și 5 ind. prez.: adutsém, Basme 349/6; adutsétsĭ, ib. 349/4; s-l'atsétsĭ, ib. 435/26 și adutsẹ́atsă, Cod. Dim. 17/23; — alidzém, Gr. B. I, 247; alidzétsă, Cod. Dim., 96/2; — aspărdzém, Basme 406/17; s-vă aspărdzétsă, Cod. Dim. 85b/16; — cunuštémŭ, Cod. Dim. 69b/25; dzîtsému, Cod. Dim. 34/1, 30/18; dzîtsém, Basme 318/29, 408/1; dzîtséts, Cod. Dim. 36/18; dzîtsétsĭ, Basme 389/20; dutsém aminte, Cod. Dim. 101b/15; dutsétsĭ, Basme 497/7; dutsétsă, Basme 71/16; fătsém, Basme 363/11; fătsétsĭ, Basme 447/23; fridzém, Basme 363/11; k'irém, Cod. Dim. 30b/22, 95b/14, 101/18, Basme 378/16; s-no mvištému, Cod. Dim. 63b/5; si- ncl'idétsĭ, Basme 310/26; s-vă ncl'idéts, Cod. Dim. 25/8; nidzém «mergem» Gr. B. I, 12; va tsî pitritsém, Basme 320/8; s-lu pitritsém, ib. 466/12; s-pländzétsă, Cod. Dim. 11b/7; s-nu nă spunému, Cod. Dim. 120b/15; tsănému păr asiñĭ «ținem post» Cod. Dim. 124/8, 47/18, 121/4; tsănétsă, Cod. Dim. 86/17, 20; tsînétsĭ, Basme 446/22; tsirém; trădzém, Basme 342/16; tritsému, Cod. Dim. 125/16; s-tritsém, Basme 401/18; s-tritsétsĭ, Basme 390/21; scutém, Basme 413/36, cf. 31/7; va s-nă mvištému, Cod. Dim. 63b/5; si dzătsétsă, ib. 86/26.

Dela conj. I la II

aspărare (regulat) și aspărẹare (rar) cu prez. ind. aspărăm, aspărém.

Dela conj. I la IV

ngučinare și *ngučinire* « a îngheță de frig » cu ind. prez. ngučinedzŭ (regulat) și (rar) ngučinescu; la part. ngučinat, ngučinit, aor. ngučinaĭ, ngučiniĭ; — *ndrăštare* și *ndrăštire* « a da o țesătură la vâltoare spre a fi întărită » cu ind. prez. ndrăštedzŭ și ndrăštescu.

Dela conj. II la III

cădeare	și cadire	cu	scădeare	și	scadire
videare	» veadire	»	privideare	»	priveadire
tsîneare	» tsînire				
păteare	» patire Mih.				

Dela conj. III la I

Acì avem mai întâiu *dipunire* « a (se) da jos, a (se) coborî », care pretutindeni este conjugat după III și, numai la Fărșeroți, după I: ind. prez. pers. 4, 5, dipunăm, dipunatsĭ; imperf. dipunam; aor. dipunaĭ; part. dipunat (Fărșeroții 203); — după aceea *ntsirnare* « a cerne », lipsit de o formă de conj. III: *ntsearnire; însă cu adjectivul verbal: *ntsirnut*: ntsirnut h'iŭ cu sita di mătase « sânt cernut cu sita de mătase ». Încolo toate celelalte forme verbale sunt numai după conj. I; — *adavdzire* are aor. *adăvgaĭ*, alături de forma regulată adapšu; tot așa part. *adăvgat*, alături de adaptu și (după conj. IV) *adăvdzit*; — în fine *scriare* cu aor. *scriaĭ* și *scrišŭ*, iar part. numai *scriată*; forma dela infinitiv scriere (scriire) nu există.

Dela conj. III la IV

Avem numai: *scriŭ* cu ind. prez. *scriescu*, *scrieşti*, *scrieaşte*, atestat în literatura populară:

Tse greašti, tse scrieašti? (Lit. Pop. 88/28 cf. 88/27).

Si-ń da pondul călimar,
Si-ń scriescu dauă graire. (Lit. Pop. 856/81).

Si-ń scriešti truplu tine. (it. Pop. 884/33).

Dela conj. IV la I

Avem: *angl'itare* « înghițire » cu aor. angl'itaĭ și part. angl'itat; *amărîre* și *amărare*, Basme gl. În Basme nu se atestă nici o persoană dela vre o formă verbală, în care să se vadă că verbul se poate conjugă și după conj. I. Numai în Cod. Dim. găsim pasajul: *tra s.-nu nă amăradză* (pentru amărască) *foclu a etil'i šă yarmile tsi putè nu duarme* « ca să nu ne amărească focul lumii și viermele care nu doarme nici-

odată » 25b/12; *fudzire* și *fugare*, mai ales la part. *fugat* (vgat): *năsă aveà fugată diparte multu* « ea fugise departe mult » Basme 260/23; *dẹ ahît k'irò fugată* « de atâta vreme plecată » ib. 486/25 etc.

Prezintele indicativ

§ 278. Arată mici deosebiri datorite mai mult schimbărilor fonetice, proprii dialectului aromân.

Ca și în celelalte dialecte, tot așà și în aromână avem la conj. I și IV pentru prezintele indicativ forme verbale scurte, cu accentul pe tulpină, și lungi, cu accentul pe terminațiune:

1.	cîntu	lucredzŭ	cad	bat	dormu	grescu
2.	cîntsî	lucredzĭ	cadzĭ	batsĭ	dorńi	greștĭ
3.	cîntă	lucrẹadză	cade	bate	dọarme	grẹaște
4.	cîntăm	lucrăm	cădem	batim	durńim	grim
5.	cîntatsĭ	lucratsĭ	cădetsĭ	batitsĭ	durńitsĭ	gritsĭ
6.	cîntă	lucrẹadză	cad	bat	dormu	grescu

Conjugarea I:

1. acumpăr (ancupăr) Mih.; ağunu, Dan. 128/8, Cod. Dim. 12/2,8; ağut, Basme 423/6; aflu, Cod. Dim. 114/18; ančup (anğup), Basme 83/21; ancl'eg (angl'eg), Basme 93/29; mi-aspar, Basme 20/4, cf. 368/13; me aurlu năuntru « intru înăuntru » Flambura I, nr. 1, p. 3; avegl'u, Basme 20/6; azbọair, Basme 120/38; caftu, Basme, Cod. Dim. 18b/22, 432/37, 392/32; crep, Basme 445/16; dimăndu, Cod. Dim. 115b/2; mi dirin, Basme 450/27; ğudicu, Cod. Dim. 12/9, 26/24; l'aŭ, Basme 422/31, Cod. Dim. 35b/9; l'au di urẹacl'e, ib. 18b/15; lịuftu (în Băiasa, Epir) « lupt » Nic. 264, cf. și alumtu, Basme, 102/24; misuru, Cod. Dim. 60b/23; misúr, Basme 77/24; mi ncl'inu, Cod. Dim. 157/11; portu, Cod. Dim. 103/19; spindzur, Dan. 155/22; scriịru, Cod. Dim. 29b/16; šuptur, Basme 228/5-6; tal'ŭ, ib. 408/15; versu, Cod. Dim. 83b/2 etc.

2. afl'i, Uc. 65/3; ascultsă, Cod. Dim. 39b/14; ti asparĭ, Cod. Dim. 25b/4; aşteptsî, Basme 364/11; asuńĭ, Basme 500/28; bănedză, Cod. Dim. 107/18; bînedz, Basme 377/34; caftsî, Basme 342/10; cl'eńĭ, Uc. 87/34; ti cl'eńĭ, Cod. Dim. 98/19; ti cl'inĭ, Cod. Dim. 107/9; crek'ĭ, Basme 444/6; daĭ, Cod. Dim. 18/13, 21/27, Basme 396/28; ti dirińĭ, Basme 450/26, cf. 321/30; lašĭ, Cod. Dim. 82b/19; mvetsă (mvețĭ) Cod. Dim. 16b/23; măntsi, Cod. Dim. 121b/3; ncartsi, Basme 397/20; ngrok'ĭ, Cod. Dim. 82b/1; ntreg'ĭ, Basme 307/25; portsî, Cod. Dim. 103/19, Basme 309/26; scak'ĭ, Cod. Dim. 32/41, 80/18; šutsă, Cod. Dim. 98b/15; tal'ĭ, Basme 408/14; vatsăńĭ, Gr. B. 27, cf. Lit. Pop. 809/3; veršă, Uc. 65/3; verši, Basme 372/25.

3 și 6: acatsă, Cod. Dim. 21/13, 25b/3, 26b/23, Basme 164/3, cf. 77/21; adară, Cod. Dim. 18/16, 100/19, 112/7; află, Cod. Dim.

18b/14, 19/23; adălagă, Cod. Dim. 28b/20; adil'e, Basme 74/27; alagă, Basme 78/17; si alină (=se suie) Flambura, I, nr. 2, p. 3); amintă, Cod. Dim. 118/5, 38b/23; apără, Basme 343/24; s-aradzîmă, Basme 197/12, aradzămă, Cod. Dim. 34/29; aravdă, Basme 72/27; arne̯adză (=iernează) Lumina, I, 171; anmv atsă, Cod. Dim. 19/3; se-aspe̯ală, Basme 385/37; se astal'e, Basme 79/12; aști̯aptă, Cod. Dim. 40/6; aște̯aptă, Lumina, II, 229; asčaptă, Basme 72/26, 75/6, 328/29, 390/19; aurlă, Basme 342/8; aură, Cod. Dim. 39b/1, 28b/21, 64/7, cf. 23/10; azbo̯a ră, Basme 95/13; azbo̯ară, ib. 143/32; bîne̯adză, Basme 425/7; băne̯adză, Cod. Dim. 15/15, 15b/27; bagă, Cod. Dim. 12b/5; bașe, Basme 66/13; blastină, Cod. Dim. 20/26; caftă, Basme 392/39, Cod. Dim. 26b/15, 58/18; catsă (prinde) Cod. Dim. 37/6; s-k'iše, Basme 71/10, 434/30; calcă Cod. Cim. 106b/9, 37b/9; cl'amă, Basme 419/23, Cod. Dim. 26b/10, 71/13; cuminică, Cod. Dim. 37b/9; cură, Basme 306/13, Cod. Dim. 100/9, cf. 27/22; cute̯adză, Basme 436/5; da, Cod. Dim. 18/2, 40/13, 15/15 etc., Basme 31/21; dimăndă, Cod. Dim. 28/15; s-de̯apiră, Basme 17/21; s-discurmă, Basme 325/10; l'a, Cod. Dim. 33/10, 103b/4, 28b/16, Basme 78/29; l'artă, Cod. Dim. 29/19, Basme 78/34; lasă, Cod. Dim. 15/26, 31b/23, 28/18; lăcrăme̯adză, Basme 372/23; măncă, Cod. Dim. 69/23, 18/21, 64b/24; mîcă, Basme 80/37; mgl'ite, Cod. Dim. 95/6; mfricušadză, Cod. Dim. 39/2; s-mină, Basme 402/8; mvi̯atsă, Cod. Dim. 15b/14; nvi̯atsă, ib. 17b/1; ncrutsil'adză, Lumina, I, 228; si-ngrașă, Cod. Dim. 84/30; si-ncarcă, Cod. Dim. 103/14; s.-ńiră, Basme 309/26; si-ncačă, Cod. Dim.; ntre̯abă, Basme 70/12; păti̯adză, Cod. Dim. 28/16; pu̯artă, Cod. Dim. 22/12; spindzură, Basme 73/9; spiğură, Cod. Dim. 21b/3; tre̯ambură, Basme 319/35; tramură, Cod. Dim. 11/2; scrii̯ră, Cod. Dim. 103/11, 20b/8, 21/14; uhte̯adză, Basme 372/23; vatănă, Cod. Dim. 21/20; vi̯agl'e, Cod. Dim. 26b/24, 33b/25; zg'ară, ib. 22/27 etc.

4. aflămu, Cod. Dim. 11/5; ağunămu, Cod. Dim. 122/5; aluptămu, ib. 63b/9; amintămu, ib. 26b/6; băšem, Basme 71/27; călcămu, Cod. Dim. 26/11; nă discumpărămu, Cod. 61b/; lom, Basme 313/15; l'irtămu, Cod. Dim. 61/11; mprămutămu, Uc. 65/4; măncămu, Cod. Dim. 115/6, 47/20, 121/24; nviŕămu, Cod. Dim. 34b/10; ńišurămu, Cod. Dim. 15/21 etc.

5. auratsă, Cod. Dim. 88b/1; aurlatsĭ; adălăgatsă, Cod. Dim. 12/24; căftatsĭ, Basme 409/3; vă cl'imatsă, Cod. Dim. 12/26; vă cutrumuratsă, Cod. Dim. 46/11; lucratsă, Cod. Dim. 11/26; măncatsă, ib. 118b/12; vă nfricušatsă, ib. 46/3; ntribatsă, ib. 86/10; vă rušunatsă, ib. 36b/23; surupatsă, ib. 33/14; vătănatsă, ib. 43/18 etc.

Observațiune. La pers. 1 termin̯ațiunea -u se aude, potrivit celor spuse la § 90, chiar atunci când urmează după o singură consoană. Forma *misuru*, se accentuează misúr și (la nord) mi'sur. Pentru scriŭ, forma obișnuită, în Cod. Dim. întâlnim și *scrii̯ru* <SCRIBULO,

-ARE, atestată și la imperf., aor. — La pers. 2 și 5 avem terminațiunea *-i*, alături însă și *-î*, *-ă*, despre care vezi § 65. — La pers. 3 avem regulat terminațiunea *-ă*, însă alături și *-e*, potrivit celor spuse la § 23. Acelaș lucru se observă și la pers, 4. În Cod. Dim. pentru pers. 6, alături de terminațiunea regulată *-ă*, întâlnim de două ori *-u* în: adălagŭ (*atsel'i uamińĭ tsi nu adălagu la bisiarică* « acei oameni cari nu merg la biserică » 58/22), ntsapŭ, ib. 61b/20.

Din verbul *ašternu*, care la origine este de conj. III, în graiul din nord n'a rămas nici o urmă din această conjugare (afară de subst. *ašternut*): ašternu, ašterńi, aštearnă, aštirnăm, aštirnatsĭ, aštearnă (alături: ašteř și ascernu). La sud avem pers. 3 *ašterne* (alături de aštearnă); tot așà pers. 4 *astirném* 5. *aštirnétsĭ* (alături de aštirnăm, aštirnatsĭ (cf. Basme gl.). Dela *alin* « suiu » pers. 4 și 5 face la sud *alnăm*, *alnatsĭ* prin sincoparea lui i, alături de alinăm, alinatsĭ (cf. Basme, gl.). Dela *aspar* pers. 4 la nord, pe alocuri face *aspărém*, alături de forma obișnuită aspărăm. Dela *azbor* avem și *azboair*. Dela *ascalnu* (gr. ἀσκαλόνω, ἀσκαλνῶ) « mă agăț de ceva » avem pers. 1 *ascalin* (din ascalnu+alin?) Basme, gl. Pers. 4 și 5 dela *ağut* fac *aštăm*, *aštatsĭ* alături de formele obișnuite ağutăm, ağutatsĭ (cf. Basme, gl.).

Interesant este verbul *ntunearic* « înserez, se întunecă ». Sub această formă se întrebuințează numai la ind., conj. prez. și viitor: *s-nu ntunearic tu păduri* « să nu m'apuce seara în pădure ». *Acătsă să-ntunearică* « începù să se însereze, să se întunece » ib. 186/21; s-nu *ntunearică* « să nu se întunece » ib. 46/12. La imperfect, aorist. și participiu trecut se întrebuințează formele dela *ntunic* « întunec »: *cîtu ntunicà* « îndată ce se înserà » Basme, 3/8; *ntunicară tu hoară* « îi apucă seara într'un sat » 180/6. *Aveam ntunicată* « înserasem etc. Din această cauză Per. Papahagi dă în glosarul din Basme amândouă formele sub *ntunearic*.

La această conjugare avem următoarele verbe cu forme duble la prezintele indicativ:

arug'edzŭ și *arog* « tocmesc, dau la stăpân », dela *arugă* « simbrie, plată, leafă » din bulg. *ruga* id. (cf. alb. rrogë, id.) Basme, gl.

aumbredzŭ și *aumbru* « umbresc ».

căštig'edzŭ și *căštig*. Primul înseamnează « sunt atent, cu băgare de seamă, cu grijă, câștig » (Lit. Pop. 791) și este un derivat mai nou din *căštigă* « grije »; al doilea « câștig »;

mprustedzŭ și (la nord) *mprostu* « stau drept, mă ridic în picioare; îndreptez ceva, pun în picioare ca să steà drept: *As nă mptrustăm* «să stăm în picioare » Cod. Dim. 119b/17, derivat din *mprostu* pentru care cf. bg. *prostom* (prostum) id;

ngrăšedzŭ și *ngrašŭ*. Primul se întâlnește numai la Dan.: *tra se ngrăšadză* « ca să se îngrașe » 162/24; ultimul este forma obișnuită la toți Aromânii.

ngumitik'edzŭ și *ngumeatic* « înjumătățesc ».
nscrumedzŭ și *nscrum* « afum, pârlesc » Basme, gl.
nsărtsinedzŭ și *nsartsin* « las o femeie în poziție » Basme, gl.
nširpik'edzŭ și *nšearpic* (nšarpic) « mă înrăutățesc, mă înfuriu, mă fac rău ca un șarpe » cf. Basme, gl. și Dal.
nširpitedzŭ și *nšarpit* id.: *aestă să-nširpită* « aceasta se făcù rea ca un șarpe » Basme 190/9.
nsurinedzŭ și *nsurin* (refl.) « stau expus la soare » Basme, gl.
nvirinedzŭ (rar) și *nvirin* (des): *nu-ń-ti ńvirineadză* « nu te amărî » Basme 441/17.
nvîrlig'edzŭ și *nvîrlig* (nvărlig'edzŭ, nvărlig) « înconjur, împresor » Basme, gl.
suil'edzŭ și *suel'u*.
šcurtedzŭ și *šcurtik'edzŭ* « scurtez » Basme, gl.
turbedzŭ și *turbu* « turbez » Basme, gl.
Verbele « a tușì » și « a înscruscrì » care în dial. dacoromân merg după conj. IV-a, în aromână se conjugă după conj. I-a: *tušedzŭ, mi 'ncuscredzŭ*, cf. Basme, gl.: *s-incuscreadză* « se încuscresc », Lumina, VI, nr. p, p. 22.

Verbul *gîdil'ŭ* (gădil'ŭ) face și *gîdilic* (gădilic, cf. Dal.), iar *arăk'išur* « alunec » la Cav. face *arăk'išu*, 176; tot așà la Dan.: *se nu arăk'išu* « să nu alunec » 161/24.

Conjugarea II:

1. beaŭ, Cav. 773; biaŭ, Cod. Dim. 14/8; pot, Basme 313/11; potu, Cod. Dim. 28/15; tsîn, Basme 316/16; tsănu minte, Cod. Dim. 114/8, Cav. 488; vedu, Cod. Dim. 84/2, 104b/20, 95b/21 etc.
2. beaĭ, Basme 408/31; biaĭ, Cod. Dim. 121b/3; cadzĭ, Cod. Dim. 29b/23; potsĭ, Basme 315/10, Cod. Dim. 61b/23; šedză, Cod. Dim. 98b/8, šădză, ib. 58b/10, 59b/18; šăs, ib. 59/21, 59b/16; tsăńĭ, Cod. Dim. 95b/14, 103/20; vedzĭ, Basme 423/23, cf. 77/5; vreĭ, Cod. Dim. 37b/24, 58b/10.
3. armîne, Basme 8/2; armăne, Cod. 43b/6; 37/15, bate, Basme 80/11, Cod. Dim. 61/9; cade, Basme 83/18; pare, Basme 313/15; puate, Cod. Dim. 16b/26, 25b/25; šade, Uc. 99/53, Cod. Dim. 114b/10, 118/23, 27/24; vede, Basme 395/33; vade, Cod. Dim. 104b/16 etc.
4. armănemu, Cod. Dim. 36b/23; bemu, ib. 115/17, 121/14; putem, Basme 45/25; tsănemu, ib. 124/3, 121/4, 47/18; vremu, ib. 65b/1, 95b/13.
5. tsînetsĭ, Basme 446/22; tsănetsă, Cod. Dim. 86/17; videtsă, Cod. Dim. 25b/14, cf. 58/17.
6. bià, Cod. Dim. 27b/18, 14b/20; cadu, ib. 16b/5, 23/6; šădu, ib. 65/7, 59/12, 106/10; tsănu, ib. 118/22; vedu, ib. 11/4, 20/17.

Observațiune. Pers. 1, 2, 4 și 5 sunt, în ce privește schimbările de terminațiuni, ca la conj. I. În afară de aceasta, pers. 1 de la verbul «pot» în graiul din Gopeș face *po* și *pu̯o*: ń-escu fe̯ată ši nu pu̯o s-grescu «sunt fată și nu pot să vorbesc» Lit. Pop. 840. În Basme această formă se atestă și pentru alte localități ocupate de Românii din nord: canda š-i̯oŭ nu va s-po s-u fac «parcă și eu nu voiu puteà să o fac» (Crușova), Basme 73/12. La pers. 3 avem *po̯a* pentru poate: atseltsi va s-po̯a «acel care va puteà»; c'aistă nu po̯a s'h'ibă alta «ca asta nu poate să fie alta» Basme, gl. Cf. § 146.

Conjugarea III:

1. ń-aducu aminte, Cod. Dim. 33b/17; ağungu, Cav. 1059; dipun, Basme, 305/37; ducu, Cod. Dim. 89b/1, fac, Basme 44/6; facu, Cod. Dim. 105/14, 80/16; k'erdu, Basme 430/2; ńergu, Cod. Dim. 40/3, 95b/1; nvescu, Cod. Dim. 82/6; pascu, Basme 409/14; plîngu, Basme 321/27; plăngu, Cod. Dim. 83b/2, 93b/3; scotu, Cod. Dim. 26b/19; tsănu, Cod. Dim. 114/8; dzîc, Basme 2/34; zăc, Basme 419/12 etc.

2. adutsĭ, Basme 380/15; adutsă, Cod. Dim. 23b/20; ti aprok'ĭ, Cod. Dim. 59/19; aspuńĭ, Basme 375/22; arădză, Cod. Dim. 58b/2; cunoštĭ. Basme 408/16; ti dipuńĭ, Basme 305/37; dišcl'idză, Cod. Dim. 83b/21; dišcl'idzĭ, Basme 500/33; discl'is, Cod. Dim. 60/21; fatsĭ, Basme 27/17, Cod. Dim. 21/20, 23b/19, 37/4; k'erĭ, Cod. Dim. 99b/4; ńerdzĭ, Cod. Dim. 20b/4; plîndzi, Basme 444/20, 371/12; scotsă, Cod. Dim. 37b/23; sorg'i, Basme 463/19; tindză, Cod. Dim. 60/21; dzîtsĭ, Basme 32/3; zătsĭ, Basme 419/9.

3. adutse, Cod. Dim. 17b/21; ale̯adze Dan. 165/26; ali̯adze, Cod. Dim. 100b/5; ağundze, Cod. Dim. 63b/17; arape, Basme 382/2; aspardze, Dan. 153/31; cunu̯ašte, Cod. Dim. 92b/6, cf. 15/23; fatse, Basme 69/34, Cod. Dim. 20/20, 28/17; k'are, Cod. Dim. 100/18; si mve̯ašte, Basme 310/4; ńardze, Cod. Dim. 120b/6, 16b/25, Basme 427/26; nve̯asče, Basme 72/1; pitri̯atse, Cod. Dim. 27b/28, 110b/11; pitre̯atse, Basme 390/1; scu̯ate, Cod. Dim. 108b/16; spune, Cod. Dim. 90/6; so̯arbi, Basme 31/22; vu̯ame, Cod. Dim. 116b/2; dzîtse, Basme 74/17; zvu̯ame, Cod. Dim. 58b/6; zvo̯ame, Basme 31/32 etc.

4. fatsemŭ, Uc. 69/9; fatsimu, Cod. Dim. 36/6, 116/9; ńardzim, Cod. Dim. 65/24; pitretsim, Basme 418/22; dzîtsem, Uc. 89/39; Basme 318/29 etc.

5. fatsetsĭ, Uc. 93/46; fatsis, Cod. Dim. 27/23; fatses, Cod. Dim. 35b/24; dzîtsetsĭ, Basme 389/20; dzătsitsă, Cod. Dim. 36/18 etc.

6. aducu, Cod. Dim. 22b/2; s-arupu, ib. 65b/11; s-aprindu, ib. 135b/15; ducu, ib. 28b/16; dzîcu, ib. 16b/18; facu, ib. 105/14; cunoscu, ib. 13/25; crescu, ib. 18b/21; ńergu, 107/16, plăngu, ib. 27b/5; pitrecu, ib. 18b/15; tragu, ib. 24/10, 34/12 etc.

Observațiune. Dela verbul *ńergu*, forma regulată, mai avem: *ńeg* (cf. § 214) și *neg* (cf. § ib.), cu celelalte persoane: *ńedzĭ* (nedzĭ), *ńadze* (ne̯adze), *ńadzim* (ne̯adzim), *ńadzitsĭ* (ne̯adzitsĭ), *ńeg* (neg). Dela *dzîc* avem în Muloviște *zăc*, potrivit celor spuse la § 150, iar în Cod. Dim. și la nord *dzăc*. La pers. 4 și 5 trebuie adăugate formele cu accentul pe terminațiune, despre care vezi § 277. Verbele *aduc* și *duc* la pers. 4 și 5 se aud rostindu-se prescurtat *atsem* (pentru adutsém); *atsetsĭ* (pentru adutsétsĭ), tot așà *tsem*, *tsetsĭ* (pentru dutsem, dutsitsĭ).

Conjugarea IV:

1. acsescu, Cod. Dim. 88/12; agîršescu, Basme gl.; amirăripsescu, Uc. 95/49; arîčusescu (dela aričŭ) «zbârlesc» Dal.; arînk'escu «răpesc» Obed., gl.; avdu, Basme, 405/16; fănărisescu, Cod. Dim. 45b/1; grescu, Cod. Dim. 33/22, 85/4, 116/4, 118/9; h'imusescu; ilifθirisescu, Cod. Dim. 88/16; mărturisescu, Cod. Dim. 45b/4; ncăldzescu, Dan. 134/4; ncăldzăscu, Basme gl.; pat, Basme 305/19; păltescu, Cod. Dim. 32/26; pistipsescu, ib. 60/23; pălăcărsescu, ib. 17/21, 29b/17; štiŭ, Basme 419/4, 400/34, 414/13, Cod. Dim., 108/23, 82/6; sčiu, Basme 73/7; yinu, Cod. Dm. 60b/7; mi tuk'escu Lumina, I, 223.

2. avdzî, Basme 405/15; fudzĭ, Basme 306/7; grešti, Cod. Dim. 80/17, 60/23, 42/14; gresči, Basme 75/2; minduešti, Cod. Dim. 123/2, 61/6, 64/5; munduešti, ib. 37/4; minteštĭ, ib. 58b/14; oricsešti, Uc. 1/42; patsă, Cod. Dim. 88/6; pizuešti, ib. 119/13; păndicsešti, ib. 61/16; păltešti, 61b/23; puruguriseşti ib., 83b/5; štiĭ, Basme 419/3, Cod. Dim. 23b/19, 25b/10, 107b/15; sčiĭ, Basme 77/17, 76/29, 75/16, urg'isešti, Cod. Dim. 96/12; zburăsči, Basme 75/2; žălešti, Cod. Dim. 23b/13; zdîngînešti, Basme 26/19.

3. agudi̯ašte, Cod. Dim. 23/7; acsi̯ašte, Cod. Dim. 67b/16; amfiri̯ašte, ib. 33b/1; ańurze̯asče, Basme 71/9; ańurdze̯ašte, Basme 410/25, cf. Dan. 148/18; apărńe̯ašte, Basme 424/32; aplucuse̯ašte, Basme 364/21; avdi, Basme 417/1; azńašte, Cod. Dim. 120/15; bitse̯ašte, Basme 342/18; bre̯ašte, Basme 79/20; cîrte̯ašte, Basme 78/23; čule̯ašte, ib. 462/6; du̯arme, Cod. Dim. 113b/7; filisi̯ašte, Cod. Dim. 121/18; gre̯ašte, Basme 407/26; gri̯ašte, Cod. Dim. 100b/17, 40/3, 20/27; grašte, ib. 80/15; grešte, Basme 385/23; hărzi̯ašte, Cod. Dim. 32b/16; înk'ise̯asče, Basme 72/2; lăndzidzašte, Cod. Dim. 123/4; mărtirise̯aste, Basme 18/16; mintue̯ašte, Basme 408/6; mutri̯aste, Cod. Dim. 113b/15; mutrešte, Basme 386/38; mu̯are, Cod. Dim. 100b/10; nh'umuse̯ašte, Basme 380/27; ńilui̯ašte, Cod. Dim. 99b/20; nvirdzašte, Basme 319/32; pălăcărse̯ašte, Basme 78/34; păcsi̯ašte, Cod. Dim. 40/12; pripse̯ašte, Dan. 126/7; putridzašte, Cod. Dim. 65b/9; sălg'ašte, Basme 338/21; sărg'ašte, Basme

497/25; sărg'ašti, ib. 431/18; saidisiašti, Cod. Dim. 29/12; šutsă, Basme 411/15; štie, Cod. Dim. 38/27, 15b/2, 38b/9; undzeašte, Basme 310/2; undziašte, Cod. Dim. 58b/17; unzeašte, Uc. 79/24; ursiašte, Cod. Dim. 100b/16, 116/7; urseašte, Uc. 77/21; yine, Basme 76/8, 77/39 și znuiašte, Cod. Dim. 66b/22 etc.

4. agăršimu, Cod. Dim. 116/9; avdzămu, Cod. Dim. 116/18;, hărğimu, ib. 124/17; inšămu, ib. 65b/6; pătsîm, Basme 436/4; štimu Cod. Dim. 64/21; vărg'imu, ib. 47/11 etc.

5. avdzătsă, Cod. Dim. 20/18, 12/27; apăndăcsitsă, Cod. Dim. 85b/21; štitsă, ib. 18b/7; štis, ib. 26/12; vă munduitsă, ib. 116/6; nk'irdăsis, ib. 112/6; žălitsă, ib. 12/13 etc.

6. alg'escu, Cod. Dim. 13/27; azńescu, ib. 120/15; avdu, ib. 46/11; s- alinčăscu, ib. 22b/20; burescu, ib. 14b/20; clutsăscu, Nic.; grescu, Basme 80/21; Cod. Dim. 106b/7, 62b/16; g'uvăsescu, ib. 47/10; se k'icăsescu, Uc. 77/19, 85/33; lăescu, Cod. Dim. 13/27; mušătsăscu, Basme 54/29; munduescu, Cod. Dim. 13/7; mvălescu, ib. 61b/17, 58b/8; pat, Basme 374/7; putridzăscu, Cod. Dim. 65b/11; s-pălăcarsescu, Cod. Dim. 19/26; sclăbescu, Nic.; sănătušescu, Cod. Dim. 19/1; štiŭ, Cod. Dim. 18b/11, 86/8, 11/21; urdzăscu, Basme, gl.; vištidzăscu, Basme gl. etc.

Observațiune. În spre deosebire de dialectele dacoromân și meglenoromân, în dialectul aromân lipsesc, la această conjugare, verbele în *-rî*. — Verbul *čudisescu* se înfățișează și sub forma *čudescu* (dela čudă) și *čuduescu* « mir, mă mir »; deasemenea *hărğescu* « cheltuesc » (dela harğe<turc. harğ « cheltueală ») și *hărğuescu*, Cod. Dim. 119/5, cf. 14b/20. — Alături de forma normală azgunescu « izgonesc » avem *azńescu*, prescurtat și cu *n* trecut în *ń*, despre care vezi § 184. Pentru *grašte* din Cod. Dim. 80/15 în loc de greašte vezi § 30, 11. Alături de forma normală *h'iritisescu* se atestă și *h'iritescu*, Basme, gl., formă prescurtată.

La această conjugare, întocmai ca la conjugarea I, avem următoarele forme duble la prez. indicativ:

angočŭ, angl'ičŭ (Ohrida) și angučescu, Mih.
amput (des) și amputsăscu (rar), Basme, gl.
amurtu (rar) și amurtsăscu (des), Cav. 630.
arap, arak'ŭ (rar) și arăk'escu (arik'escu) la nord pretutindeni.
arušuts (des) și arušutsăscu (rar) « răsucesc ».
mpartu (des) și mpărtsăscu (rar).
nyiličŭ (rar) și nyiličescu (des) « strălucesc ».
pat (des) și pătsăscu (rar).
prându (la nord singura formă cunoscută), prîndzu (rar) și prîndzăscu (rar) Basme, gl. Pentru forma prîndzu avem: *nîšte prămăteftsî cu mušutetsĭ multe discărcară să z-discurmă ši s-prîndză* « niște negustori cu frumuseți multe descărcară ca să se odihnească și să prânzească », Basme 231/38. Se atestă numai o singură dată. La

pers. 1 lipsește. S'ar puteà să fie și o greșeală. Din graiul viu cuvântul nu-mi este cunoscut.

sintu (rar) Weigand, Ar. II, 362 și sintsescu (și mai rar) Nic.

šuts (des) și šutsăscu (rar) cf. arušuts.

ordu (rar) și urdzîscu (des), Basme gl.

Verbul *arăk'ire* are la pers. 2 arakĭ și arăkeštĭ; 3. arape, arak'e, arăk'ăšte (arik'ašte); 4. arăk'im și (după conj. II) arăpém; 5. arăk'itsĭ și arăpẹ́tsĭ; 6. arap, arăk'escu (arik'escu). Pentru formele dela aorist. cf. § 283.

Alături de *tser* întrebuințat numai cu înțelesul «cer pomană, cerșesc», încolo numai *caftu*, se mai întâlnește forma *čiršescu*, care, ca înțeles, nu trebuie confundată cu dacor. «cerșesc». În arom. însemnează «cer, caut cu ardoare mare». Din prezența cuvântului în dialectul aromân se vede că aoristul *ceršiĭ* pentru **ceșiĭ* (sub influența radicalului *tser*) este vechiu.

Dela verbul *štire* avem pers. 3 *štie* și *šte* (šti, šči). Aceasta din urmă apare mai des în compoziția pronumelui nehotărît: *cari-šte*, Basme 305/31, 367/34, 424/1; *cai-šti*, atestat pretutindeni la nord.

Pentru graiul Gopeșenilor din Bulgaria observă Weigand că pers. 6 dela mpartu face *mpartă* în loc de mparte (vezi Introducere, 105).

Pentru graiul din sud avem *vaĭ*, pers. 2 ind. prez., păstrată în expresia *vaĭ mblaĭ* «mergi în sus», despre care vezi §§ 276, 281, Observ.

Prezintele conjunctiv

§ 279. Arată mici deosebiri de prezintele conjunctiv din celelalte dialecte. Conjuncțiunea este *se*, *si*, *să*, *s-*. Noi vom pune numai *s(ă)*:

1.	s(ă) cîntu	s(ă) lucredzŭ	s(ă) cad
2.	s(ă) cîntsî	s(ă) lucredzĭ	s(ă) cadzĭ
3.	s(ă) cîntă	s(ă) lucrẹadză	s(ă) cadă
4.	s(ă) cîntăm	s(ă) lucrăm	s(ă) cădem
5.	s(ă) cîntatsĭ	s(ă) lucratsĭ	s(ă) cădetsĭ
6.	s(ă) cîntă	s(ă) lucrẹadză	s(ă) cadă

1.	s(ă) bat	s(ă) dormu	s(ă) grescu
2.	s(ă) batsĭ	s(ă) dorńi	s(ă) grešti
3.	s(ă) bată	s(ă) dọarmă	s(ă) grẹască
4.	s(ă) bătem	s(ă) durńim	s(ă) grim
5.	s(ă) bătetsĭ	s(ă) durńitsĭ	s(ă) gritsĭ
6.	s(ă) bată	s(ă) dọarmă	s(ă) grẹască

Conjugarea I:

1. s-adar, Basme 408/15; se ağungu, Dan. 137/12; se alavdu, Uc. 75/18; se arucu, Uc. 131/10; s-tsă bag, Basme 26/22; se intru, Dan. 136/12; s-ti l'aŭ, Basme 73/22; să staŭ, Basme 305/38 etc.

2. se aduńĭ, Dan 177/33, 143/15; se ağutsĭ, Basme 423/7, Dan. 128/8; se anğurĭ, Basme 31/28; se aravdzî, Basme 308/21; s-ascuk'ĭ, Basme 342/2; se teašterĭ, Dan. 135/11; se avińĭ, Dan. 173/33; se caftsî, Basme 324/26; s-nu cărledzĭ « să nu cârcnești » Basme 306/10; s-imńi, Basme 409/35; s-l'aĭ, ib. 411/19; s-ti laĭ, ib. 77/26; se lucredzĭ, Uc. 91/41; s-măntsi, Basme 425/30; se ncl'ińĭ, Uc. 91/40; se tenk'aditsĭ, Dan. 152/20; s-te trupušădzĭ, Uc. 95/49; se torřĭ, Dan. 135/11; s-ti torńi, Basme 462/14; s-u vatsăńĭ, Basme 264/14 etc.

3 și 6. s-ul acatsă, Basme 421/17; si acatsă, Cod. Dim. 28/24; s-ti alagă, Flambura, I, nr. 2, p. 7; si află, Cod. Dim. 82/25; tra s-lu aluptă, Cod. Dim. 118/10; s-o aravdă, Basme 72/27; si aspară, Cod. Dim. 112b/16; s-o aravdă, Basme 72/27; s-o arîsbună, Gr. B., I, 93; s-caftă, Basme 72/14; s-cre̯apă, Basme 30/23; s-culcă, Basme 411/23; să s-apro̯ak'e, ib. 436/5; să nă da, Uc. 65/3; s-discurmă, Basme 325/10; si-ngrašă, Cod. Dim. 84/30; s-l'a di viš, Basme 80/19; s-š-o măncă, Cod. Dim. 37/8; s-mîcă, Basme 314/1; se măcă, Dan. 118/2, 133/10; s-lu mătrică, Basme 366/26; s-misură, Basme 31/35; s-ńau̯ră « să miorlăe » Basme 310/4; ăsi-nyadză, Cod. 36b/18; să nk'adică, Basme 317/1; se lu tsasă, Dan. 145/17; si-l ve̯agl'e, Cod. Dim. 14b/14; si scuk'e, si si̯amină, Cod. Dim. 66/1; si vi̯agl'e, ib. 23/12; si víndică, ib. 110b/1; s-vi̯arsă, ib. 65b/10 etc.

4. si acătsămu, Cod. Dim. 63/15; si aluptămu, ib. 117/91; si amintămu, ib. 92/13; s-o angînăm cătsao̯a « să o ștergem » Basme 404/29; z-băšem nive̯asta, Basme 71/27; s-auřămu, Cod. Dim. 25/14; se nă vigl'em, Uc. 85/32.

5. s-lu acătsatsĭ, Basme 30/22; s-lo-apruk'atsĭ, Basme 390/12; s-lu căftatsĭ, Basme 409/3; s-l'i datsĭ, ib. 390/12 etc.

Conjugarea II:

1. s-mi bat, Basme 316/12; si bi̯aŭ, Cod. Dim. 11b/9; s-po (ĭn nu va s-po) Basme 73/12; s-tsîn, Basme 305/20 si-l vedu, Cod. Dim. 83/14; să-tsĭ ved, Basme 420/33 etc.

2. se beĭ, Dan. 170/28; si bi̯aĭ, Cod. Dim. 32/19; si potsă, Cod. Dim. 95b/4, 23/35; se lu tsăńĭ, Dan. 135/11; si tsăńĭ, Cod. Dim. 123b/2, 22/16; z-vedzĭ, Basme 77/5; si-l vedză, Cod. Dim. 23/24, 83b/7, 63b/17; z-vreĭ, Basme 76/31 etc.

3. s-nu-o mpo̯ată, Cod. Dim. 117b/3; si o tsănă, Cod. Dim. 44/27; s-u ve̯adă, Basme 322/3; si vi̯adă, 114b/4, 20/11, 79b/3 etc.

4. si putemu, Cod. Dim. 99/25, 64/24, 34b/11, 13/7; s-putem, ib. 64/24, 34b/11; să šădemu, Cod. Dim. 58b/26, 25/23; s-videm, ib. 17/19 etc.

5. s-vă šădetsă, Cod. Dim. 45b/23; si videtsă, ib. 11b/21.

6. s-bi̯a, Cod. Dim. 14/8; s-lu bată, ib. 81/9; si pu̯ată, ib. 15/11; si šadă, ib. 19/20; si vi̯adă, ib. 20/6; si va, ib. 15/12, 69/17 etc.

Conjugarea III:

1. si alegu, Cod. Dim. 28/12; s-me-ascundu, Basme 74/20; se le ducu, Dan. 132/9; s-ti plăngu, Cod. Dim. 84/4; s-vă spun, Cod. Dim. 35/2, 102^b/4; z-dzîc, Basme 377/2 etc.

2. si armăńĭ, Cod. Dim. 38/12; s-lu adutsĭ, Cod. Dim. 21^b/13; si aprindză, ib. 90^b/15; s-lu ascundză, ib. 35/4; se azvindzi, Basme 323/15; s-fatsĭ, Uc. 91/41; si fatsĭ, Cod. Dim. 98^b/12, 106^b/8, 14/4; s-fas, ib. 17/6; si-l cunošti, Cod. Dim. 61/22; si aspuńĭ, Basme 501/20; si ńerdzi, Cod. Dim. 123/5, 110^b/11, 38^b/2; s-ńerdzî, Basme 77/27; si-l pitretsĭ, Cod. Dim. 101/10, 106^b/5; să scotsĭ, Basme 74/2 etc.

3. s-me aducă, Basme 76/12; s-l'i ardă, Cod. Dim. 104^b/5; si-adavgă, Cod. Dim. 93/22; si aducă aminte, ib. 110/4; s-lu ağungă, ib. 28^b/25; si aprindă, ib. 113^b/5, 35^b/20; si ambară (să pară) Basme 79/7; si-o ascundă, Cod. Dim. 42/13; z-ducă,Basme 343/36; si-s-ducă, Cod. Dim. 20/15, 21^b/14; s-facă, ib. 20/12, 57^b/16; s-h'arbă, Dan. 130/9, Basme 404/12-13; si-s-ni̯acă, Cod. Dim. 74/18; s-ńargă, Basme 314/2; s-nu ti cunu̯ască, Cod. Dim. 38/8; si-l tragă, Cod. Dim. 16^b/2; si tri̯acă, ib. 28/24; si vi̯agl'e, ib. 98 etc.

4. s-lu ardimu, Cod. Dim. 104/20; s-fatsim, Cod. Dim. 34^b/9; si fatsimu, ib. 99/25, 24/15; s-ńardzim, Basme 18/19 etc.

5. s-fatsis, Cod. Dim. 11^b/17; s-ńardzis, ib. 109^b/20; s-plăndzitsă, ib. 118/18; s-pitri̯atsitsă, ib. 18/9; s-trădzetsĭ, Basme 375/7 etc.

6. s-l'i aducă, Cod. Dim. 21/8; si aspargă, ib. 23/13; si o ducă, ib. 97^b/17; s-facu, ib. 97^b/2; si-l facă, ib. 105/19, 16^b/14; s-cunu̯ască, ib. 17^b/4, 69/16; s-cri̯ască, ib. 23/8; s-nă ńargă, 16^b/18; si-ncl'idă, ib. 60^b/11; s-nă spună, ib. 34/14, 16^b/18; s-mi scu̯ală, ib. 114/16; s-tri̯acă, ib. 19^b/19; si vi̯adă, ib. 20/6; si va, ib. 15/12 etc.

Conjugarea IV:

1. s-o arap, Basme 436/17; si dormu, Cod. Dim. 114/8; se δocsoloyisescu, Uc. 77/19; s-grescu, Cod. Dim. 96^b/2, 44/18, 83/13; s-ńiluescu, ib. 12/12, 12^b/12; s-tsă păltescu, ib. 31^b/13 etc.

2. s-l'i acsešti, Cod. Dim. 60^b/12; se arătsešti, Dan. 169/28; s-astrăk'ască, Basme 423/22; si avdză, Cod. Dim. 15/27; s-l'i azńešti, ib. 22/16; s-cupăsešti, Basme 446/18; si δocsisešti, Cod. Dim. 92^b/9; se ducsusešti, Uc. 77/20; s-nu ešă, Cod. Dim. 36/13; s-ti hărğuešti, ib. 118^b/15; s-hăržešti, ib. 101/14; si-l' grešti, ib. 101/9; se le-mpetitsĭ, Dan. 153/20; s-nu ti špuluešti, Cod. Dim. 39/4; si štii, ib. 89^b/17; să ščii, Basme 76/17, 7/26; s-nu patsĭ, Basme 413/17; si patsî, Uc. 79/22; s-prîndză, Basme 403/20; s-nă šutsă, Cod. Dim. 63^b/19; si štibă, ib. 69/26; să ni se urasca, ib. 25/15 etc.

3. s-ti acsi̯ască, Cod. Dim. 62/1; s-alik'ască, Cod. Dim. 17/13; s- nă amăradză, Cod. Dim. 25^b/12; si acundisi̯ască, ib. 118/4; si agudęască, ib. 22/18; să si amfiri̯ască, ib. 24/3; s-lu buri̯ască, ib. 57^b/31;

s-discurmă ši s-dọarmă, Basme 325/10; s-angučască, Basme 359/2; si aundzịască, Cod. Dim. 21b/6; si añurzẹască, Basme 71/10; si arăspîndzască, Basme 117/35; s-lu burịască, Cod. Dim. 57b/13; s-lu k'ară, Basme 396/22; se k'icăsẹască, Uc. 65/1; s-čuplẹască, Basme 305/28; s-ẹasă, Basme 73/18; si-grịască, Cod. Dim. 31/10; s-l'i grẹască, Basme 72/31; si-s minduịască, Cod. Dim. 65/21; s-nă mutsacă, ib. 34b/4; s-mutrẹască, Basme 72/3; si si-mvẹască, Lumina, I, 223; s-lu nărăẹască, Basme 322/6; se ndultsẹască, Dan. 131/9; s-u pată, Basme 306/3; si štibă, Cod. Dim. 22/18; să sčibă, Basme 389/35; să štibă, Basme 425/5; se štibă, Uc. 65/3; s-šutsă, Basme 406/25; si-s tuk'ască, Cod. Dim. 17/13; să-šĭ strucsẹască, Basme 373/2; si-s tuk'ịască, Cod. Dim. 17/13; z-yină, Basme 78/12 etc.

4. s-l'i afănisimu, Cod. Dim. 124/1; s-nă amărtipsimu, ib. 34b/7; si ak'icăsimu, ib. 14b/21; si agudimu, ib. 13/12; si aušămu, ib. 25/12; s-nă acsimu, ib. 13/11; si grim, Basme 310/23; si grimu, Cod. Dim. 58/26; s-nă h'erăsimu, ib. 64/18; si o lăcsimu, ib. 65b/1, 64b/10; s-nă minduimu, ib. 41b/21; si k'irim, ib. 78/12; s-l'i ńiluimu, ib 101b/20; si štimu, ib. 30b/12; si o tińisimu, ib. 92b/2 etc.

5. s-vă acsitsă, Cod. Dim. 27b/16; si ak'icăsits, ib. 67b/16; si arucutitsĭ, Basme 317/3; si alik'itsă, Cod. Dim. 11b/27; si vă alinčitsă, ib. 96/14; s-nu vă dispărtsătsă, ib. 67b/10; si mărturisitsă, ib. 12/1; si-spunetsă, Cod. Dim. 11b/24; si štitsă, ib. 111/2 etc.

6. s-l'i acsịască, Cod. Dim. 15/7, 26b/15; s-aušască, ib. 16b/23; si dụarmă, ib. 22b/22; s-fugă, ib. 29/13; si grịască, ib. 22b/24; si mutrịască, ib. 61b/18; s-lu pălăcărsịască, ib. 19/11 etc.

Observațiune. La conjugarea I pers. 3 avem *ă* pentru *e*, prin analogie cu aceeaș pers. dela celelalte conjugări. — Conjuncțiunea *să* apare ca *se* (la scriitorii aromâni din sec. XVIII, Ucuta și Daniil), în Cod. Dim. *si* ca astăzi, sincopat *s* și *z*. — Verbul *štiŭ* la pers. 3 și 6 face *să štibă* (sčibă), în loc să štie, prin analogie cu s-aibă, s-h'ibă. Formațiunea *să štibă* se arată și în dial. dacoromân (§ 295). — Forma *să amăradză* (pentrusă amărască) Cod. Dim. 25b/12 arată trecere de conj. — Verbul *nascu*, care aproape nu se mai aude în dialectul vorbit, fiind înlocuit prin *fet* (afet), *fac*, *amintu* și *nfumil'edzŭ* (di ịu Tsal Mi ulea nfumil'à amisticat, tu sone, amintà, ună după alantă, trei fẹate « de unde soția lui M. năștea amestecat, la sfârșit, născù . . . » Flambura, I, nr. 4, p. 8), se întâlnește în literatura populară:

Unu s-nască mer aroš
Alantu s-nască k'iparošĭ (Lit. Pop., 852/68),

și la scriitorii sec. XVIII: *videtsă yită născù* (scris: niscù) *di tru locŭ* « vedeți viță se născù din pământ » Cod. Dim. 97b/4; *năpoĭ născură liličile*, *erg'ile* « iarăș răsăriră florile . . . » Dan. 117/2.

O altă formă de conjug. III și mai rară este: *se vaĭ* pers. 2 dela conjunctivul prez. al verbului **vao* — **vaŭ* ca stao — staŭ, dela *vado -ere* (cf. W. Meyer Lübke, Rom. Gramm. II, p. 263) atestată într'un vas cu inscripție aromânească din secolul trecut: *si acase se vaĭ* pentru *šĭ acasă să (se) vaĭ* « și acasă să te duci » (Per. Papahagi, Din trecutul cultural al Aromânilor, planșa II). — Pentru graiul din Siracu, pers. 2 dela verbul *am* face *să ag'ĭ* (vezi mai departe la prezintele imperativ).

§ 281. Terminațiunile imperativului din dialectul aromân sânt aceleași cu terminațiunile imperativului din celelalte dialecte, afară de conj. IV-a care se deosebește puțin:

	I	I-a	II	III	IV	IV-a
2.	cîntă	lucre̯adză	cade	bate	dorńi	gre̯à
5.	cîntatsĭ	lucratsĭ	cădetsĭ	bătetsĭ	durńitsĭ	gritsĭ

Conjugarea I:

2. acatsă, Cod. Dim. 40b/4; alagă, ib. 43/1; adară, ib. 110/15; ascultă-me, ib. 82/12, 92b/23; aluptă, ib. 85/7; ağună, ib. 92b/8; apro̯ak'e-me, 93b/4; nu te aspare, Basme 10/20; ašti̯aptă, Cod. Dim. 98b/12; aminčuni̯adză, ib. 21b/3; no amînă, Basme 56/26; bagă, Basme 310/33, Cod. Dim. 35/7; blastină, ib. 23b/3; dă-l', Basme 76/35, Cod. Dim. 39b/22, 107b/13; nu ti aspară, Cod. Dim. 28b/26; kl'in-te, ib. 107/9; calcă, ib. 85/7; l'a-tsă, ib. 103/3; l'i̯a, ib. 99/1; lasă-te, ib. 87b/20, 23b/26; ti l'artă, ib. 59b/6; imnă ib. 20b/21; l'i-mprumute̯adză, ib. 118b/18; misuri-ńĭ, ib. 60b/22; ncalică, Basme 413/35; nğură, Cod. Dim. 21b/2; nu ti rušuni̯adză, ib. 36b/25, 39b/23; nve̯atsă-me, Uc. 85/33; priimnă-te, Basme 77/4, 446/17; satură-te, Basme 466/25; scrii̯ră, Cod. Dim. 67/5; stă', Basme 22/20, cf. 356/35; tal'e-mi, Basme 397/19; tal'i-ul, Cod. Dim. 103/4.

5. acătsatsĭ, alăgatsĭ, adăratsĭ, ascultatsĭ, aplicas-vă, Cod. Dim. 14b/4; nu vă apăratsă, ib. 27/21; apruk'atsă, ib. 59b/7; das-ńi, ib. 28b/11; luńinaz-vă, ib. 88/18; lu̯atsă, ib. 108/4; lăsas-me, ib. 114/8; nu vă cutrumuratsă, ib. 46/12; nu vă mbitatsă, ib. 116/12; nicas-vă, ib. 11b/2; stasĭ, Basme 432/15, 5/14 etc.

Conjugarea II și III:

1. ašte̯ardze-o, Uc. 81/26; bate-l, Cod. Dim. 23/26; cadză pri tunusire, ib. 29; tsu lu ndredze, ib. 19b/4; ndre̯adze-o, Uc. 87/34; fridze-l, Basme 407/8; plăndzi, Cod. Dim. 83b/11; sco̯ate-ńĭ, Basme

408/37; spune, Cod. Dim. 73/8, 14/7, Basme 41/6; šedză, Cod. Dim. 114b/1, 91b/16; šădză, ib. 85/10; tsăne, ib. 39b/15; ndredze, ib. 40b/20; vedză, ib. 107/1, cf. 85/10; vreĭ-me, ib. 93b/4; vuame, ib. 40/11.

5. adutsits-lu, Basme 306/30; fatsis-lu sire, Cod. Dim. 87/23; fatsis-vă mucăete, ib. 47b/16; disfatsisĭ, ib. 85b/12; discl'idetsă, ib. 85b/11, 13; dutsis-vă, ib. 12/14; tradzis-vă, ib. 64b/23; spunes-ńi, ib. 115/16; šădetsă, ib. 103/11; videtsă, ib. 27b/14, 23/25 etc.

Conjugarea IV:

2. ahuleà, Basme 80/36; azńà-me, Cod. Dim. 91b/18, 22/15; avdză, Cod. Dim. 64b/24, 22/25, 29/6; căθărăseà-nă, Uc. 81/25; θărasià-me, Cod. Dim. 96b/1; ešă, ib. 39b/1; fudzĭ, Basme 27/14, Cod. Dim. 28b/22; greà-ńĭ, Basme 75/12, 14; hărseà-te, Uc. 81/24; hărzià-ń-te, Cod. Dim. 22b/4; muntreà, Basme 425/21; ńiluià-nă, Cod. Dim. 59/3; yinu, Basme 1/20, 2/6, 8/7 etc. Cod. Dim. 88/1, 66b/3; nu yino, Cod. Dim. 60/9; yino, ib. 28b/23, 83b/10; tunusià-te, Cod. Dim. 27/8; znueà, Uc. 83/28; zgil'à-tsă, Cod. Dim. 83b/12 etc.

5. avdzătsă, Cod. Dim. 14/24, 14b/3; avdzăs, ib. 25/17; arapes-me, ib. 113/16; fudzitsă, ib. 85b/16; hărisis-vă, ib. 102b/18; munduitsă, ib. 41b/13; minduis-vă, ib. 60b/24; tunusis-vă, 88b/5; venitsă, ib. 26b/6; vinitsĭ, Basme 27/35; vinitsă, Cod. Dim. 23/20, 24/11, 15.

Pentru pers. 1 și 4 există în dialectul aromân încă un fel de imperativ format din *as* (pronunțat și *az*, când cuvântul care urmează începe cu o consoană sonoră) din *as* gr. *ἄς* și prezintele conjunctivului:

	I	I-a	II	III	IV	IV-a
1.	as cîntu	as lucredzŭ	as cad	as bat	as dormu	as grescu
4.	as cîntăm	as lucrăm	as cădem	as batim	as durńim	as grim

pentru *as să* (*si*) *cîntu* care a dat *as s-cîntu* și din acesta *as cîntu*; tot așà *as să lucredzŭ*, *as să cad* etc.

Citate pentru toate conjugările:

I: 1. as lu băšu (sărut) Cod. Dim. 84/2; — 4. as si arucămu, ib. 26b/9; as aštiptămu, ib. 125/13; as bănămu, ib. 13b/3, 4, 61/12; as lăsămu, ib. 89/20; as nă băšămu, ib. 99/23; as fatsim, ib. 30b/19; as măncămu, ib. 121/11; as nă mprustămu, ib. 119b/17; as nă scăpămu, ib. 78/12; as til'emu, ib. 117/3; as nă vigl'emu, ib. 119b/6; — II și III: 4. az bemu, ib. 117/3, 121/12; as avemu vriare, ib. 90/8; as nă tsănemu, ib. 120b/14; az dzătsemu, ib. 121/12, 13; as ńardzimu, ib. 26b/9, 114b/7, as nă vremu, ib. 13b/6; — IV: 4. as nă ecsumuluyisimu, ib. 30b/19, 41b/20; as ink'isimu, ib. 63/12; as yurtusimu, ib. 89/22; as nă munduim, ib. 81/12; as năfătimu ib. 120b/18; as nă tunusim, ib. 30b/9 etc.

Pentru pers. 3 și 6 mai este și imperativul format cu *las*(*ă*) și conjunctivul prezinte:

3 și 6. I: las cîntă; I a: las lucreadză; II: las cadă; III: las bată; IV: las doarmă; IV a: las grească.

Citate pentru toate conjugările:

las să-šĭ află, Basme 367/14; la se intră, Dan, 134/16; las mîcă, Basme 366/29; las ducă, Cod. Dim. 30/15; las z-dzîcă, Basme 34/31; la se yină, Uc. 75/16 etc.

Observațiune. La verbele de conj. I terminațiunea *-ă* se schimbă în *-e*, ori de câte ori este precedată de un element palatal: *aprọak'e-me*, *tal'e* etc. Însă sunt cazuri când, potrivit celor spuse la § 56, 7, *e* trece în *ă*: *aprọak'ă-me*, *tal'ă* etc. — Dela verbul *staŭ*, imper. 2 este *stăĭ*, cu *ă* pentru *a*, potrivit celor spuse la § 9, deși la conjunctiv prez. avem *să staĭ* (cu *a*).. — Persoana 2 dela daŭ face *dă*, ca și *fă* dela fac și *lă* dela laŭ, în opoziție cu *da*, *sta*, *la* dela pers. 3 ind. prez (§ 6). Dela alas (las) avem imper. 2 *lasĭ* pentru lasă (alasă), forma cea mai întrebuințată: *alasĭ*, *nu-i tsiva*, *că ti-nvetsĭ*, *cum mi-nvitsaĭ šĭ-ịo* « lasă, nu-i nimic, ca te înveți . . . » Basme 3/5. — Dela *aspar* avem pers. 2 *aspare* pentru aspară. Vezi și formele dela prez. ind., imperf. etc.

Tot la această conjugare trebuie relevat existența imperativului 2 *vaĭ* pentru graiul din comunele Aminciu, Siracu, Călarl'i, Cornu, etc. (cf. Per. Papahagi, Din trecutul cultural al Aromânilor, 35), dela *vao* pentru lat. *vado*, *-ere*, (despre care vezi mai pe larg W. Meyer-Lübke, Rom. Gramm. II, p. 263, § 228). Forma aromână, care vine dela conjunctiv, se deosebește de forma dacoromână *vă*, atestată în Biblia din Orăștie și în graiul din Munții Apuseni, despre care cf. Sextil Pușcariu, Etym. Wb., 1847.

La verbele de conj. II și III avem, alături de forma regulată *aĭ* dela am: *aĭ ńilă de mine*, Basme 24/4; *aĭ ńilă*, Cod. Dim. 28b/24, și (pentru graiul din Siracu) *ag'ĭ* dela conjunctiv *să ag'ĭ*, despre care vezi prezintele conjunctiv. — Dela verbele cad, plîngu, šed, ved, voĭ, avem, ca și în dialectul dacor. imperativul pers. 2 *cadzĭ* (cadzî, cadză), *plîndzi* (din plîndze, regulat), *šedzĭ* (šedzî, sedză), *vedzĭ* (vedzî, vedză, *vrei*. — Când verbul *acọaper* (acọapir) cu *discọaper* (discọapir) se întrebuințează la imperativ pers. 2 în unire cu pronumele enclitic, chiar atunci când este urmat de un complement, *-i* final nu se mai aude: *acọapir-lu* « acopere-l » sau (cu obiect) acọapir-lu fičorlu, acọapir-u fẹata « acopere pe băiat, pe fată » etc.

La verbele de conj. IV avem de observat imperativul în *-o* dela yin: *yino* atestat în Cod. Dim. Astăzi avem aproape pretutindeni *yinu* (cu u) mai ales că, potrivit celor spuse la § 76, orice *o* neaccentuat se pronunță *u*. Acest *u* ar puteà totuș să fie rostit *o*, atunci când după el urmează un cuvânt care începe cu *a* (cf. § 88): *yinu ạuà* « vino aici » se aude sau *yino ạuà* sau *yin-ạuà*. Weigand (OW. 91) mai dă pentru graiul din Olimp și formele: *bago* — stelle! *lasso* — lass los!, care s'ar puteà explicà prin analogie cu yino (Weigand dă *vino*). — Nu se știe dacă nu aparține aici și

interj. *i!* foarte obișnuită la păstorii și chervanagii aromâni, spre a îndemnà caii și catârii ca să meargă mai iute: *i! Murgu, i!* Basme 413/28; *i! Murgu, i! G'esă, ii! Vaše!* Basme 300/19 etc., ca un rest al imperativului latin dela EO, -IRE.

Din felul cum se formează imperativul la Aromâni, se vede că este o deosebire între dialectul aromân și între dialectul dacoromân, în ce privește imperativul negativ dela pers. 2. La Aromâni el nu suferă nici o schimbare, în vreme ce la Dacoromâni este înlocuit prin infinitivul scurt.

La verbele de conj. IV-a, imperativul dela pers. 2 este acelaș ca în toate dialectele (vezi acum și la Istroromâni, Sextil Pușcariu, Istroromânii, II, 178). O explicare definitivă nu i s'a putut da acestui imeprativ prescurtat. Atâta se știe numai că el este vechiu, din momentul ce se arată în toate dialectele (pentru dialectul megl. vezi Meglenoromânii, I, 162). Vezi și Leca Moraru (Morfologia verbului predicativ în Codrul Cosminului, IV și V, p. 62).

O formă dela imperativ împrumutată din limba greacă este: *ela* « vino » (gr. ἔλα): *ela s-me ascak'ĭ* « vino să mă scapi » Weigand, Ar. II, 250, întrebuințată în graiul Românilor din sud. La nord, acest imperativ există numai la Bulgari.

Imperfectul

§ 282. Flexiunea imperfectului arată puține deosebiri de aceea din dialectul dacoromân:

1.	cîntam	cădeam	băteam	durńam
2.	cîntaĭ	cădeaĭ	băteaĭ	durńaĭ
3.	cîntà	cădeà	băteà	durńà
4.	cîntam	cădeam	băteam	durńam
5.	cîntatsĭ	cădeatsĭ	băteatsĭ	durńaĭ
6.	cîntà	cădeà	băteà	durńà

Conjugarea I:

1 și 4: ağutam, Basme gl.; aštirnam, ib; avigl'am, ib.; didiamu, Cod. Dim. 42b/20; purtamu, Cod. Dim. 83/4; — 2: didiaĭ, Cod. Dim. 84/11; luaĭ, ib. 43b/21; sculaĭ, ib. 84b/12; vindicaĭ, ib. 84b/10; — 3: adil'à, Basme 275/39; adutsià, Cod. Dim. 99/11; alăsà, Basme 417/1; aflà, Cod. Dim. 28/1; alumtà, Basme 300/17; anà (=adunà) Basme 136/3; angricà, Basme 125/5, 226/12; arucà, Cod. Dim. 112b/2; arcà, Basme 73/2, cf. 461/38; aură (=urlà) Cod. Dim. 29/9; aštiptà, Basme 12/31; ascĭptà, Basme 73/24; aspăreà, Basme 9/36, 87/8; se aštirneà, ib. 132/25; 133/33; azburà, ib. 321/8; azg'irà, Flambura II, nr. 3, p. 2; băšà, ib. 415/18; didià, Cod. Dim. 44/18; căftà, Cod.

Dim. 80^b/1; cutremurà, ib. 17^b/11; la, ib. 80^b/23; lăsà, ib. 28/6; h'iritseà, Basme 415/18; dizńirdà, ib. 342/5; cutidzà, Cod. Dim. 99/8; grẹà, Basme 72/20; gurlidzà matsăle, ib. 454/11; jucà, ib. 419/25; lišinà, ib. 411/17; intrà, Cod. Dim. 99/9; mvitsà, ib. 43^b/18; ncărcà, Basme 343/14; purtà, Cod. Dim. 102^b/24; înfumil'ẹà, Flambura, I, nr. 1, p. 13; vigl'à, Cod. Dim. 77/9 etc. — 5: adăpatsă, Cod. Dim. 12^b/8; lucratsă, ib. 11/22; — 6. aštiptà, Cod. Dim. 81^b/6; aurà, ib. 86^b/15; lăsà, ib. 88^b/12; ğudicà, ib. 70^b/9; căftà, ib. 105/16; ntribà, ib. 86/9; nvirà (=nvirnà, nvirinà) ib. 75/7; vigl'à, ib. 77/9.

Conjugarea II și *III*:

1 și 4: adutsẹam, Basme 345/33; avi̯amu, Cod. Dim. 12/20; dzătsi̯amu, ib. 83/1, 12/7, 24; fitsi̯amu, ib. 44/15; yinẹam, Basme 345/33; spuni̯amu, Cod. Dim. 87/19; tritsẹam, Basme 345/34; vri̯amu, Cod. Dim. 84/7, 45/14; — 2: bi̯aĭ, Cod. Dim. 118^b/13; dutsi̯aĭ, ib. 83^b/5; fiti̯saĭ, ib. 118^b/13; 84^b/11 — 3 și 6: adutsi̯à, Cod. Dim. 80/14, 97^b 8; alindzẹà, Basme 53/11; ardi̯à, Cod Dim. 60/16; arîdẹà, Basme 25/23; aštirdzẹà Cod. Dim. 29^b/8; astindzeà, Basme, 316/34; o-vi̯à, Cod. Dim. 94^b/6; avi̯à, ib. 107/4; cunuštẹà, Basme 325/33; cunuscà, ib. 387/30; cădi̯à, Cod. Dim. 100^b/8; ńirdzẹà, ib. 93/13; ncăpẹà, Basme 30/34; spuni̯à, Cod. Dim. 97^b/6 etc. — 5: fitsi̯atsă, Cod. Dim. 11^b/16, 12^b/7; ńirdzi̯atsă, ib. 11/19; puti̯atsă, ib. 43/19 etc.

Conjugarea IV:

1 și 4: apăndicsi̯amu, Cod. Dim. 83/4; hări̯amu, ib. 11/25; mi hărisi̯amu, ib. 83/1; gri̯amu, ib. 11/25; pistipsi̯amu, cf. 12/20; štẹam, Basme 70/23, 367/19, 406/30; šti̯amu, Cod. Dim. 44/16; — 2: azńi̯aĭ, Cod. Dim. 84^b/13; θărăsi̯aĭ, ib. 43^b/20; yivăsi̯aĭ, ib. 82^b/4; psăltisi̯aĭ, ib. 28^b/3; — 3 și 6: azńà, Cod. Dim. 86/16, cf. 82/2; agudi̯à, ib. 81/18; duk'à, ib. 78/12; gri̯à, ib. 71^b/14; ańurdzẹà, Basme 71/6; armătusẹà, Basme 312/9; asusẹà, Uc. 81/25; aurńà, Basme 455/13; avdzà, ib. 72/16; bitsẹà, ib. 359/16; cundisẹà, Uc. 81/25; durńà, Basme 77/37, 311/33, 415/30, 424/18, 435/2; gri̯à, Cod. Dim. 71^b/14; grẹà, Basme 456/22, 72/21; inšà, ib. 74/23, 396/2; mpărtsà, ib. 448/3; muri̯à, Cod. Dim. 93/16; muntrẹà, Basme 395/17; šti̯à, Cod. Dim. 110/7; štẹà, Basme 80/18; sča, ib. 75/13, 389/9; s-čudisi̯à, Cod. Dim. 112^b/9; ursẹà, Basme 412/25; — 5: hări̯atsă, Cod. Dim. 17^b/4, 12^b/8; k'ivărnisi̯atsă, ib. 12^b/11; lugursi̯atsă, ib. 86; mutri̯atsă, ib. 12^b/10; psăltisi̯atsă, ib. 22^b/9 etc.

Observațiune. Persoana 6 se sfârșește fără *-u*. Aceasta este partea cea mai caracteristică a dialectului aromân care îl deosebește chiar de dialectul meglenit (cf. Meglenoromânii, I, 162). În schimb, în dialectul aromân nu există nici o urmă de pers. 1 fără *-m*, așà

cum se arată în literatura veche din dialectul dacoromân și în unele ținuturi chiar în limba de azi.

Dela *daŭ*, în graiul din nord se întrebuințează foarte des imperfectul organic *dam*, *daĭ*, *da*, *dam*, *datsĭ*, *da*, alături de *dădeam* și *dideam*, pentru care vezi Basme 34/35, 20/20, 234/2. — Acelaș lucru avem de relevat la *staŭ* cu imperfectul organic *stam*, *staĭ*, *sta*, *stam*, *statsĭ*, *sta*, alături de *stăteam* și *stiteam* pentru care cf. Basme gl. — Dela *aspar* imperf. avem *aspăram* și *aspăream* (cf. ind. prez. aspărăm și aspărem); tot așà dela *așternu* imperf. avem *aștirnam* și *aștirneam* (cf. ind. prez. așteamă și așterne). — Dela *adun* avem imperf. *anam*, *anaĭ*, *anà*, *anam*, *anatsĭ*, *anà* (din adnam > anam pentru care vezi § 150[1]) și *alnam*, *alnaĭ*, *alnà*, *alnam*, *alnatsĭ*, *alnà* (cu *l* pentru *n* despre care vezĭ § 154 b); forma *h'iriteam* dată de Cod. Dim. stă pentru *h'iritiseam*. Forme prescurtate avem și: *aștam*, *aștaĭ*, *aștà*, *aștam*, *aștatsĭ*, *aștà* pentru ağutam, ağutaĭ, ağutà etc.; — *ngam*, *ngaĭ*, *nga*, *ngam*, *ngatsĭ*, *nga*, întrebuințate în graiul din sud pentru *mîngam*, *mîngaĭ*, *mîngà* etc. din *mîncam*, *mîncaĭ*, *mîncà* etc.

La conj. II, III și IV terminațiunea imperfectului -eam, eaĭ, -eà în Cod. Dim. apare pretutindeni, cu *e* neaccentuat trecut în *i*, ca -iam, -iaĭ, -ià. Tot la aceste conjugări terminațiunea imperfectului, precedată de un element palatal se rostește: *-am*, *-aĭ*, *-a* (rar -eam, -eaˇ, -ea) : durńam, durńaĭ, durńà; tot așà: *aușam*, *aușaĭ*, *aușà* etc. dela *aușescu* « îmbătrânesc »; *mpărtsam*, *mpărtsaĭ*, *mpărtsà* dela *mpartu* « împart » etc. — Dela *știŭ* (sčiŭ) avem imperf.: știam (sčiam) și, mai mult la sud, *steam*, *șteaĭ*, *șteà* etc., despre care vezi § 66, observ. — Alături de *fudzeam* dela *fug*, în graiul din sud avem și *vdzeam*, *vdzeaĭ*, *vdzeà* etc.

Dela verbul *yin* « vin » la pers. 4, 5. din ind. și conj. prez. ca și la toate persoanele din imperfect avem *y* pentru *v*: *yinim*, *yinitsĭ* (pentru venim, venitsĭ); *yineam*, *yineaĭ*, *yineà* etc. (pentru veneam, veneatsĭ, veneà). În graiul din Samarina avem: *yińam*, *yińaĭ yińà*, *yińam*, *yińatsĭ*, *yińà*, cu *ń* pentru *n* din cauza aoristului, sau prin asimilare cu *y* inițial. Wace and Thompson, The Nomads, cu 248.

Perfectul simplu

§ 283. Ca și în dialectul meglenit, perfectul simplu din dialectul aromân se prezintă sub o formă ceva mai veche, asemănându-se, din acest punct de vedere, cu limba vechilor texte literare din dialectul dacoromân și cu graiul din Banat, despre care vezi Weigand (Der Banater Dialekt în Jahresb. III, 242).

Vom deosebì două feluri de perfecte: 1. perfectul cu accentul pe terminațiune; 2. perfectul cu accentul pe tulpină (sigmatic):

Perfectul simplu cu accentul pe terminațiune

Se formează regulat ca în toate dialectele:

1.	cîntaĭ	cădzuĭ	bătuĭ	durńiĭ
2.	cîntașĭ	cădzușĭ	bătușĭ	durńișĭ
3.	cîntằ	cădzù	bătù	durńì
4.	cîntăm	cădzum	bătum	durńim
5.	cîntat	cădzut	bătut	durńit
6.	cîntară	cădzură	bătură	durńiră

Conjugarea I:

1. me acumtinaĭ, Uc. 85/32; aflaĭ, Cod. Dim. 102b/19, 112b/17, aminaĭ, Basme 103/33; ascultaĭ, Cod. Dim. 93b/6; me aspăreaĭ; Basme 6/21, 42/27; ağutaĭ, Cod. Dim. 110/13; loaĭ, Basme, gl.; luaĭ, Cod. Dim. 35b/6; pătidzaĭ, ib. 87b/4; scriiraĭ ib. 67b/1; versaĭ, Uc. 83/29 etc.

2. acătsașă, Cod. Dim. 82/20; ti aflașă, ib. 82b/2; ti alăvdașă, ib. 101/11; aluptașă, ib. 110/14; te arușunașĭ, Basme 413/31; băgașă, Cod. Dim. 81b/19, 108/2; căftașĭ, Basme 345/11; cutidzașĭ, Basme 341/25; cuminicașă, Cod. Dim. 89b/13; luașă, Cod. Dim. 84b/22; misurașă, Basme 39/31; măncașă, Cod. Dim. 96/1; te priimnașĭ, Dan. 181; strigașă, Cod. Dim. 60b/2 etc.

3. acătsằ, Basme 405/23, Cod. Dim. 74/4, 96b/16 etc.; adălăgằ, Cod. Dim. 28b/20, 74b/14; adrằ, Basme 401/14-15; Cod. Dim. 111b/14; adărằ, Cod. Dim. 77b/20; aflằ, Basme 405/28; adăstằ, Cod. Dim. 81/15; si alinằ, Cod. Dim. 92/8; s-alipidằ, Basme 446/2; se alnằ, Basme, 313/2; si alinằ, Cod. Dim. 124b/18; s-alumtằ, Basme 339/32; s-amintằ, Basme 25/27; apruk'è, ib. 71/32; ascuk'è, ib. 313/20; arucằ, Cod. Dim. 107b/16; lo-aspărè, Basme 385/28, cf. 4/6, 61/21, 35/7; asčiptằ, ib. 78/9; aștirnù, ib. 457/23; se aștirnù, ib. 31/34; ascuk'è, Flambura, I, nr. 4, p. 8; azbuirằ, ib. 412/14; băgằ, Cod. Dim. 76b/26, 68b/9, 73b/18; bășè, Basme 347/25, cf. 417/20; s-culcằ, ib. 383/44; curằ, Cod. Dim. 124b/4; cutidzằ, Basme 72/3; dimăndằ, Cod. Dim. 67b/10; z-dispul'è, Cod. Dim. 82/10; mîcằ, Basme 30/25; măncằ, Cod. Dim. 108b/8; lu-ncrupul'è, Basme 460/19; ngl'itsằ, ib. 350/28; să-nvirằ, Cod. Dim. 92b/24; si-nyisằ, Cod. Dim. 73b/19; se ntrupușĭ, Uc. 79/22; si-nvitsằ, Cod. Dim. 28/21; nvărtușằ, Uc. 93/44; tăl'è, Basme 427/4; anằ (=adună): l'-anằ, l'-anằ lăludzĭ, Basme 182/14; til'è (: tăl'è) Cod. Dim. 103b/15 etc.

4. aflămu, Cod. Dim. 113/12; ascultămu, ib. 93/12; acătsămu, ib. 99b/12; intrămu, ib. 117/12; nă pătidzămu, ib. 12/21 etc.

5. ascultatu, Cod. Dim. 116/1; apruk'atu, ib. 11b/10; băgatu, ib. 84/20; luatu, ib. 87b/1; vătănatu, ib. 43/22; aștiptatu, ib. 94b/20; cutidzatu, ib. 95/1 etc.

6. s-alnară (=s-alinară) Basme 310/34; acătsară, Cod. Dim. 119/7; se-alumtară, Basme 12/2; aflară, Cod. Dim. 74/11; se ancupară, Basme 31/21; arucară, Cod. Dim. 113/8; arcară, Basme 78/10; băgară, Cod. Dim. 97/1, 107/9; bînară, Basme 425/7; băšară, ib. 74/33; dištip(t)ară, Cod. Dim. 114/10; se misticară, Uc. 65/2; si nvirară, Cod. Dim. 107b/22; scîpară, Basme 144/16; s-urdinară, ib. 317/24 etc.

Conjugarea II:

1. biuĭ, cădzuĭ, duruĭ, ncăpuĭ, putuĭ, scădzuĭ, umpluĭ; vidzuĭ, Cod. Dim. 87/21; vruĭ. — 2. biušă, Cod. Dim. 42/26; cădzušĭ, durušĭ, ncăpušĭ, putušĭ, scădzušĭ, umplušĭ, vidzušă, Cod. Dim. 97b/1, 87b/3; vrušĭ, Basme 409/4. — 3. biù, cădzù, Cod. Dim. 23/3, 106b/15; durù, ncăpù, putù, Cod. Dim. 113/14; umplù, Cod. Dim. 31/8; vidzù, ib. 89b/20; vru, ib. 97b/18. — 4. bium, cădzum, durum, ncăpum, putum, šădzumu, Cod. Dim. 85/15; vrumu, ib. 80/20; vidzumu, ib. 12/16, 32/18. — 5. biut, cădzut, ncăput, putut, scădzut umplut, vidzutu, Cod. Dim. 118/16, 11b/12. — 6. biură, cădzură, Cod. Dim. 104/22, durură, ncăpură, putură, scădzură, Cod. Dim. 86/5; um[p]lură, ib. 77b/13; vrură, Cod. Dim. 104/24; vidzură, ib. 104b/14; vrură, ib. 104/24 etc.

Conjugarea III:

1. criscuĭ, Cod. Dim. 83/3; tricuĭ, ib. 45/13; tsănuĭ, ib. 87/21. — 2. k'irušă, Cod. Dim. 28b/10. — 3. cunoscù, Basme 408/17; cunuscù, Cod. Dim. 60/2, 103b/9; criscù, ib. 9/7; ni(o)scù, ib. 97b/4; pitricù, ib. 96/25, 104/8; păscù, ib. 73b/19; pricădzù, Basme 32/12; tricù, Cod. Dim. 45/21 etc. — 4. nviscumu, Cod. Dim. 32/10. — 5. Cunuscutu, Cod. Dim., 11b/21; mviscutu ib. 11b/11; 32/15 etc. 6. bătură, Cod. Dim. 88/8; cunuscură, ib. 70/3, 86b/4; tricură, ib. 30/3, 97/7, 99/14; vindură, ib. 73b/10 etc.

Conjugarea IV:

1. mi alinčiĭ, Cod. Dim. 88/20; ansăriĭ, Basme 417/26; avdzîĭ, Cod. Dim. 88/19; durńiĭ, Basme 386/35; griĭ, Cod. Dim. 140b/18; hărğiĭ, Cod. Dim. 11b/1; hăr̄iĭ (: hărniĭ — hrăniĭ) ib. 83/4; minduiĭ, Basme 308/28; pătsăĭ, Cod. Dim. 88/11; mi planisiĭ, ib. 83b/3; štiuĭ, Basme 324/3; sčiuĭ, ib. 398/18; vdziĭ, ib. 343/20 etc.

2. agudišĭ, Basme 392/15; acsišă, Cod. Dim. 82b/2; cupăsišă, Basme 446/10; durńišĭ, Basme 386/36; hăr̄rišă (=hărnišă — hrănišă) Cod. Dim. 96/3; păltešă, ib. 30/24; scutudisišă, ib. 42b/2; trupuišă, ib. 11/3; tińisišă, ib. 122/18; ti tunusišă, ib. 84b/1; urfăńisišă, ib. 84b/3; vluisišă, ib. 96/4 etc.

3. aduk'i, Basme 464/25; se agărši, Uc. 65/1; alăcsi, Cod. Dim. 71b/12; Basme 423/16; amărtipsi, Cod. Dim. 33; amvăli, Lumina, I, 300; andzări, Basme 80/8; arăk'i, Cod. Dim. 108/9, arăsări, Lumina, VI, nr. 4, p. 10; arsări, Basme 26/26; si arispîndză, Lumina, I, 292; si alinči, Cod. Dim. 67b/4, 98/8; s-aurńi, Basme 339/19, 414/8; avdză, Cod. Dim. 87b/10; avdzî, Basme 367/9; asńi, Cod. Dim. 95/7; bitsi, Basme 339/27; bitsi, ib. 368/36; căńisi, Lumina, II, 182; căpsălsi, Basme 456/36; cătindisi, Cod. Dim. 88/13; čurutipsi, Flambură, I, nr. 1, p. 4; s-čurtui (čirtui) Basme 380/29; θărisi, Cod. Dim. 125/3; durńi, Basme 25/7; fudzi, Cod. Dim. 72b/17; inši, Basme 76/1, cf. Cod. Dim. 108/15; inšă, ib. 71/14, 36/8, 39/1; mbubuk'isi, Basme 316/24; mpărtsă, Uc. 99/55; mutri, Basme 428/33; nărăi, 342/8; s-năiri, ib. 31/4; ńilusi, ib. 435/25; muri, Cod. Dim. 15/26; ib. mburi, ib. 112/8; pătsî, Basme 306/9; răk'i, Cod. Dim. 77/20; sălg'i, Basme 73/17; scărk'i, ib. 448/4; străcsi, ib. 308/22, vdzi, ib. 343/19 etc.

4. avdzămu, Cod. Dim. 67b/11; mutrimu, ib. 12/18; năfătimu, ib. 32/18; nă tunusim, ib. 93/10 etc.

5. avdzătu, Cod. Dim. 29/27; ak'icăsitu, 86/14; buritu, 82/7, 84/16; mutritu, 32/14; tińisitu, ib. 11b/2; urg'itu, ib. 84/20 etc.

6. agărširă, Cod. Dim. 77/3; apărńiră, Lumina, IV, 112; arăpură, Basme 417/28; arăvuiră (: di la munte si di la cîmpu arăvuiră nauntru [tu Moscopoli] Arbinișia ntreagă) Lumina, II, 12; arniră, Cod. Dim. 111b/8; avdzără, Cod. Dim. 104/12; azńiră, ib. 69b/19; si alinčiră, ib. 113/8; s-căliră, Basme 73/39; čurutipsiră prăvdzîle, Flambura, I, nr. 1, p. 4; z-g'inuiră, Basme 390/20; griră, Cod. Dim. 105/20; inširă, Basme 396/15; inšără, Cod. Dim. 14/2; muriră, Basme 316/25; s-numiră, Cod. Dim. 74/7; psusiră, Basme 17/15; putrădzără, Cod. Dim. 35b/10; sărgl'iră, Basme 417/28; si šutsără, Cod. Dim. 106/9; upuriră, Basme 74/10; z-vištidzîră, Basme 316/25 etc.

Observațiune. În ce privește terminațiunile perfectului simplu, observăm, mai întâiu, că pentru pers. 4 și 5 avem *-ăm*, *-um*, *-im* pentru *-arăm*, *-urăm*, *-irăm*, după aceea *-at*; *-ut*, *-it* pentru *-arăți*, *-urăți*, *-irăți* din dialectul dacoromân, asemănându-se, din acest punct de vedere, cu formele vechi din limba literară și, în parte, cu dialectul meglenit (cf. Meglenoromânii, I, 163).

La verbele de conjugarea I, alături de terminațiunea normală *-ă* mai avem și *-e*, atunci când *-ă* este precedat de un element palatal: *apruk'e*, *dispul'e*, *băše* etc. Sunt însă regiuni, mai ales în graiul Românilor din nord, în care se întrebuințează formele cu -ă: *apruk'ă*, *dispul'ă*, *băšă* etc. În Cod. Dim. întâlnim și: *nyise*, 73b/19 pentru *nyisă*. La pers. 4 uzul șovăe, între terminațiunea *-am* și *-em*. La nord am auzit mai des *apruk'ăm*, *băšăm*, *tăl'ăm*, *mul'ăm* pentru apruk'em, băšem, tăl'em etc.

Dela verbul *adavgu* avem în mod neregulat perfectul *adăvgaĭ*, *adavgašĭ*, *adăvgă* (Gr. B., I, 27), *adăvgăm*, *adăvgat*, *adăvgară* (Gr.

B., I, 12) pentru *adapšu* (despre care vezi § 248). — Tot așa dela *dipun* avem perfectul *dipunaĭ*, *dipunašĭ*, *dipunà*, *dipunăm*, *dipunat*, *dipunară*, întrebuințat numai la Aromânii din Albania (vezi Fărșeroții, 203) pentru forma normală *dipuš*, întrebuințată peste tot la Aromâni. — Dela *ašternu* (asčernu) avem, alături de *aštirnaĭ* (asčirnaĭ), singura formă întrebuințată la nord, și *aštirnuĭ*, forma normală, întrebuințată la sud. Formele *adraĭ*, *alnaĭ* sunt prescurtate din adăraĭ (adar), alinaĭ (alin). Tot așà, în graiul Românilor din Albania, avem *anvĭraĭ* din anvirnaĭ și acesta din anvirinaĭ, cu căderea lui *i* și prefacerea grupului *rn* în *r* potrivit celor spuse la § 207. Pentru adunaĭ avem și *anaĭ*, *anašĭ*, *anà* etc., cu căderea lui *u* și prefacerea lui *dn* în *n*, despre care vezi § 150 a.

În graiul din Samarina, dela *daŭ* avem aor. *deduĭ*, *dideşĭ*, *dẹade*, *dẹadimŭ*, *dẹaditŭ*, *dẹadiră* (Wace and Thompson, The Nomads, 247), cu pers. 1 după modelul verbelor de conj. II și III, și acelaș cu dacor. *dădui*.

La conj. IV avem mai întâiu verbul *arăk'escu* (arik'escu) cu formele arap și arak'ŭ (vezi § 278), care la perfectul simplu face *arăk'iĭ* (arik'iĭ) și *arăpuĭ*, *arăpušĭ*, *arăpù* (Basme 43/25), *arăpum*, *arăput*, *arăpură* (Basme 14/14, 118/35), după verbele în -ere.

Verbul *yin* « vin » are la perf. simplu următoarele forme:

vińŭ < VENI, Cod. Dim. 27/7, 88/21, 88b/2, 96b/1; Basme 78/23, 30, 347/9.

vinišĭ < VENISTI, Basme 324/23.

vine < VENIT, Cod. Dim. 25/7, 72/9, 73/4, 77/18, 102b/24, 104b/10, 107/4; vini Ware and Trompson, The Nomads, 278.

vinimŭ < VENIMUS, Cod.Dim. 64/29.

vínitŭ < VENISTIS, Cod. Dim. 11b/12, 12/6, 84/17, 95/1.

vínirǎ < VENERUNT, Cod. Dim. 93/16, 94/20, 96/20, 114/17.

Toate aceste forme se păstrează încă până azi în graiul Românilor din nord. Alături, se aud foarte des și formele cu accentul pe terminațiune: *viníĭ*, Basme 37/27, *viníšĭ*, Basme 17/27, *vinì*, Cod. Dim. 30/10, *viním*, *vinít*, *viníră*. La pers. 4 și 6 uzul oscilează, în ce privește accentul, între *vínim*, *víniră* și între *viním*, *viníră*.

La sud, ca și în unele centre din nord, *n* din tulpină a fost modificat la pers. 2, 3, 4, 5, 6 în *ń*, sub influența pers. 1 (cf. § 148). Astfel avem:

vińŭ

víńišĭ, Basme 399/22

víńe, Basme 344/7, 347/8, 402/1

víńim

víńit

vîńiră, Basme 305/3, 402/7.

În graiul Românilor din Olimp, pentru *išiĭ* (inšiĭ) dela es, avem *isuĭ*, *isus*, *isù* etc., prin analogie cu aor. verbelor de conjugarea II. Weigand, OW. 100.

Forme prescurtate avem *azńiĭ* pentru azguniĭ, *bitsiĭ* pentru bitisiĭ etc.

Perfectul simplu cu accentul pe tulpină

§ 284. Aceste perfecte, după consoana din tulpină, se împart în șase grupe: 1. Verbe cu tulpina terminată într'o dentală simplă; 2. cu dentala precedată de o nazală; 3. verbe cu tulpina într'o guturală; 4. cu guturala precedată de o nazală; 5. verbe cu tulpina într'o nazală și 6. verbe care se sfârșesc într'o labială.

1. *Verbe care se sfârșesc într'o dentală*

(a)ncl'id	perf. (a)nclišŭ	part. (a)ncl'is
arîd	» arîšŭ	» arîs
ardu	» aršu	» arsu
arod	» arošŭ	» aros
dišcl'id	» dišcl'išŭ	» dišcl'is
scot	» scošŭ	» scos

2. *Dentala este precedată de o nazală*

aprindu	perf. aprimšu	part. aprimtu
ascundu	» ascumšu	» ascumtu
(n)tindu	» (n)timšu	» (n)timtu
pitrundu	» pitrumšu	» pitrumtu
prindu	» primšu	primtu (Lit. Pop. 771)
tundu	» tunšu	» tumtu

3. *Verbe care se sfârșesc într'o guturală*

adavgu	perf. adapšu	part. adaptu
aduc	» aduš	» adus
aleg	» alepšu	» aleptu
aspargu	» asparšu	» aspartu
aštergu	» ašteršu	» aštersu
astrag	» astrapšu	» astraptu
coc	» copšu	» coptu
culeg	» culepšu	» culeptu
duc	» duš	» dus
dzîc	» dzîšŭ	» dzîs
fac	» fečŭ	» faptu
frig	» fripšu	» friptu
h'ig	» h'ipšŭ	» h'iptu
mulgu	» mulšu	» mulsu
ndreg	» ndrepšu	» ndreptu
ńergu	» ńeršu	» ńersu

nh'ig	perf. nh'ipšu	part. nh'iptu
sug	» supšu	» suptu
smulgu	» smulšu	» smulsu
torcu	» toršu	» torsu
trag	» trapšu	» traptu

4. *Guturala este precedată de o nazală*

ağungu	perf. ağumšu	part. ağumtu
asfingu	» asfimšu	» asfimtu
asplîngu	» asplîmšu	» asplîmtu
astingu	» astimšu	» astimtu
azvingu	» azvimšu	» azvimtu
disfingu	» disfimšu	» disfimtu
frîngu	» frîmšu	» frîmtu
lingu	» limšu	» limtu
pingu	» pimšu	» pimtu
plîngu	» plîmšu	» plîmtu
stingu	» stimšu	» stimtu
stringu	» strimšu	» strimtu
tsingu	» tsimšu	» tsimtu
(a)ungu	» umšu	» unsu

5. *Verbe care se sfârșesc într'o nazală*

apun	perf. apušŭ	part. apus
armîn	» armašŭ	» armas
dipun	» dipušŭ	» dipus
spun	» spušŭ	» spus

6. *Verbe care se sfârșesc într'o labială*

h'erbu	perf. h'eršu	part. h'ertu
arup	» arupšu	» aruptu
scriŭ	» scrišŭ	» scris

Iată și câteva citate:

1. ncl'išŭ, Basme, gl.; ncl'ise, ib. 13/35, 27/34; ncl'isi, ib. 42/9;— arîš, Basme 54/28, cf. 79/36; arîsiši, ib. 79/33; arăse, Cod. Dim. 69b/5, 76/4, 113/12; — arsi, Basme 293/15; arse, Cod. Dim. 72/8; arsiră, Basme 31/30; — se aroasi, Basme 151/2; — dišcl'ise, Basme 316/24, 392/27; dišcl'isiră, ib. 34/10; — scoase, Basme 8/15; scuasiră, Cod. Dim. 108/1; scoasiră, Basme 13/10 etc.

2. apreașe, Basme 306/1, 313/4; s'aprimsiră, ib. 219/14; — ascumšu, Basme, gl.; ascumsi, ib. 55/7; si ascumse, Cod. Dim. 113/12; — timšu, Basme gl.; si timsi, ib. 154/18; timsiră, ib. 246/23; — tumšu, Basme, gl.; tumse, ib. 503/22 etc.

3. adapse, Cod. Dim. 36/26, cf. Basme 130/7; — adusit, Basme 257/8; adusiră, Cod. Dim. 107/10, 93b/23; — aleapse, Basme 5/78, 32, 396/7; alepse, Uc. 97/51; — asparsi, Basme 136/35; asparsiră, ib. 337/2; — aștearse, Basme 33/3, 33/21; asčarse, ib. 219/19; — astrapse, Basme 30/27; astrapsi, ib. 95/27; se astrapsiră, ib. 42/35; — copšu, 36/26; s-coapse, ib. 29/2; — mi duš, Basme gl.; z-duse, ib. 76/37; duse, ib. 71/24, 77/6; Cod. Dim. 75/3, 108b/3 etc.; dusiră, Basme 29/23, Cod. Dim. 108/8, 111/21 etc.; — dzîšŭ, Uc. 85/32, Basme 382/36, 417/26; dzîseší, Basme 409/4; dzăsešă, Cod. Dim. 96/13; dzîse, Basme 76/37, 388/4; dzăse, Cod. Dim. 20b/18, 83b/15; 93b/8, 94b/18; dzăsim, Cod. Dim. 29/6, 104/14, 117/14; dzăsiră, Cod. Dim. 108/1; — fečŭ, Cod. Dim. 45/7, 83/3, Basme 394/14, 464/39; fitsešă, Cod. Dim. 11/1, 42b/3, 81/3 etc.; featse, Uc. 95/48, 79/22; fetse, Cod. Dim. 30/2, 34/23, 96/5 etc., Basme 385/16, 386/3, Uc. 69/7, 93/44; fetsim, Cod. Dim. 11; fetsitu, Cod. Dim. 12/26, 39/19, 85/2, 89b/19 etc.; featseră, Uc. 79/21; fiatsiră, Cod. Dim. 81/20; fetseră, Dan. 129/8, 118/2; fetsiră, Cod. Dim. 69b/15, 88/9, 106b/2 etc.; fetsiră, Basme 395/23, 397/2; — fripsiší, Basme 407/25; fripse, Basme 16/35; — h'ipšu, Basme gl.; — mulšu, ib. gl.; — ńarse, Basme 425/3, Cod. Dim. 96/26, 103b/14; ndreapse, Basme 426/26; ndreapsiră, ib. 397/30; — nh'ipse, Basme 74/9, 313/17, 410/14; — supšu, Basme gl.; supse, ib. 182/6; supsiră, ib. 455/5; — toršu, Basme gl.; toarsi, ib. 301; — trapšu, Basme gl. 99/28; trapse, ib. 33/21, 195/23; trapsisă, ib. 78/38, 305/14 etc.

4. ağumse, Basme 363/33, 350/8; ağumsiră, ib. 70/15; — astimšu, Basme, gl.; astimse, ib. 263; — azvimse, Basme 290/7, 447/6; azvimsiră, ib. 447/6; — frîmšu, Basme 299/21; frîmse, Basme 2/9; frîmsiră, ib. 185/6; alimšu; — pimšu, Basme, gl.; pimse, ib. 1/23; — plîmse, Basme 321/28, 402/30; strimšu, Basme, gl.; strimse, ib. 181/20; strimsiră, ib. 4/18; tsimšu, Basme, gl.; — (a)umse, Basme 142/32; umse, ib. 175/31 etc.

5. se-apusi, Basme 301/11; se-apusiră, ib. 117/3; armašŭ, Cod. Dim. 43/2, 83b/1; armăsešă, ib. 84b/4; armase, Basme 12/38, 21/16, Cod. Dim. 112/11; — dipuse, Uc. 79/21, Cod. Dim. 87b/11, 92/7 etc.; spuš, Basme 398/18; aspuš, ib. 324/3; aspuse, ib. 27/11 etc.

6. h'arse, Basme 235/10; — arupse, Basme 404/8; arupsi, ib. 35/29 etc.

Observațiune. În ce privește unele schimbări ce au suferit formele dela perfectul cu accentul pe tulpină, trimet pe cetitor la cele spuse de mine asupra perfectului din dialectul meglenit (cf. Meglenoromânii, I, 165, Observațiuni). Acì voiu insistà mai mult asupra formelor duble:

1. La grupa 2, alături de *aprimšu* (dela aprindu) avem și *aprešŭ*, *apreasiš*, *aprease*, Basme 306/1, 313/4, cf. Cod. Dim. 77b/7; *apreasim*, *apreasit*, *apreasiră*. Tot așà, alături de *timšu* (dela tindu), avem și *tešŭ*, Basme 103/17, *teasiš*, *tease*, Basme 259/17,

Gr. B. I, nr. 4—5, p. 97/5; *teasim*, *teasit*, *teasiră*. În fine, avem *strešŭ* alături de *strimšu* în: *strease*, Basme 296/14; *streasiră*, ib. 81/13; tot așà *astešŭ* alături de *astimšu* în asteasi (astease) Basme 156/16. Forma *aprešŭ* arată o desvoltare normală dela *AP-*PRENSI pentru AP-PREHENDI, întocmai ca și *ABSCONSI pentru ABSCONDI (cf. Densușianu, Hist. l. roum., I, 152); tot așà trebuie explicată și forma *tešŭ* din *TENSI pentru TETENDI, mai ales că la part. avem TENSUM. În ce privește formele *aprimšu* (aprimsišĭ, aprimse etc.) și *timšu* (timsišĭ, timse etc.), sânt secundare, deși sânt și cele mai dese în dialect, fiind refăcute după perfectele terminate într'o guturală precedată de o nazală: ağumšu, astimšu, plîmšu etc. Numai *strešŭ* și *astešŭ* au fost refăcute după formele *aprešŭ* etc., nu din *fečŭ*, cum explică greșit I. Șiadbei (Romania, LVI, 346).

La grupa 3, alături de *adapšu* < ADAUXI avem și *adăvgaĭ* (după verbele în *-are*, întrebuințat foarte rar), *adăvgašĭ*, *adăvgà*, Gr. B. I, 27; *adăvgăm*, *adăvgat*, *adăvgară*, Gr. B. I, 12.

La grupa 4, alături de *frîmšu* (dela frîngu) avem și *freğŭ* (aoristul organic a lui FREGI), *freadzišĭ*, *freadze*, *freadzim*, *freadzit*, *freadziră*. Tot așà, alături de *astimšŭ* (dela astingu) și *strimšu* (dela stringu), avem *astešŭ*, *asteasišĭ*, *astease*, *asteasim*, *asteasit*, *astaasiră* și *strešŭ*, *streasišĭ*, *istrease*, Lumina, I, 222, Basme 290/14, 170/34; *streasim*, *streasit*, *streasiră*, Basme 81/13. Dacă formele *astimšu* și *strimšu* reprezintă desvoltări organice din aoristul lat. STINXI, STRINXI, din contră, formele *astešŭ* și *strešŭ* s'au născut prin analogie cu formele de mai sus *aprešŭ*, *tešŭ*.

La grupa 4, alături de forma *dipušŭ*, avem numai în graiul Fărșeroților și *dipunaĭ*, *dipunašĭ*, *dipunà*, *dipunăm*, *dipunat*, *dipunară*, după verbele în *-are* (cf. Fărșeroții, 203).

La grupa 6, în afară de forma normală *scrišŭ* avem și *scriaĭ*, *scriašĭ*, *scriè* (scrià), *scriem* (scriăm), *scriat*, *scriară*, întrebuințată foarte des în dialect (cf. Basme, gl.).

Aproape mai toate perfectele cu accentul pe tulpină, la pers. 2 se conjugă sub două forme: cu accentul pe terminațiune, ca în limba latină, și cu accentul pe tulpină, sub influența celorlalte persoane. Acì voiu da numai câteva citate: dela *fac* la pers. 2 avem regulat *fitsešĭ* (vezi citate mai sus), însă, foarte des întrebuințat, și *featsišĭ*, Basme 32/5, 312/35, 348/23, 407/33 etc.; dela *dzîc* pers. 2 avem *dzîsešĭ* (vezi citate mai sus) și, foarte des întrebuințat, *dzîsišĭ*, *dzîsešĭ*; dela *armîn* « rămân » avem pers. 2 armăsešĭ și *armasišĭ*; dela *scot* pers. 2 scoasišĭ; și *scusešĭ* dela aprindu pers. 2 aprimsešĭ și *aprimsišĭ*; dela *ascundu* pers. 2 ascumsešĭ și *ascumsišĭ*; dela *tundu* pers. 2 tumsešĭ și *tumsišĭ*; dela *aspargu* pers. 2 aspărsešĭ și *asparsišĭ*; dela *astingu* pers. 2 astinsešĭ și *astinsišĭ*; dela *spun* pers. 2 spusešĭ și *spusišĭ*; dela *trag* pers. 2 trăpsešĭ și *trapsišĭ*; dela *plingu* pers. 2 plîmsešĭ și *plîmsišĭ* etc. În ce privește

întrebuințarea acestor forme duble, după regiuni sau după localități, nu se poate spune nimic precis. În aceeaș regiune sau localitate se întâlnesc, câteodată, amândouă formele. Weigand (Ar. II, 349) crede că formele accentuate pe tulpină s'ar întrebuință numai la sud. Nimic nu justifică această precizare. În graiul din nord se aud amândouă formele.

Perfectul compus

§ 285. Se formează ca în toate dialectele cu verbul ajutător *am* și participiul trecut dela verbul de conjugat:

am cîntată	am cădzută	am bătută	am durńită
aĭ cîntată	aĭ cădzută	aĭ bătută	aĭ durńită
are cîntată	are cădzută	are bătută	are durńită
avem cîntată	avem cădzută	avem bătută	avem durńită
avetsĭ cîntată	avetsĭ cădzută	avetsĭ bătută	avetsĭ durńită
au cîntată	aŭ cădzută	aŭ bătută	aŭ durńită

Citate nu dăm. Acì observăm numai, că, în spre deosebire de celelalte dialecte (dacor., megl., istror.), care întrebuințează forma scurtă a verbului ajutător *am*, în dialectul aromân, la formarea prefectului compus, se întrebuințează forma lungă.

Mai-mult-ca-perfectul

§ 286. Vechiul mai-mult-ca-perfect, așà cum se păstrează în dialectul dacoromân, nu mai există în dialectul aromân. Câteva urme dela verbele *am*, *escu* (h'iŭ), *voĭ*, păstrate în Cod. Dim., arată că el a existat odată și în aromână: *fuseš* 32/21, 83b/19; *fusešă*, 84/22; *avusešă*, 83b/19, 103b/10, 122b/12; *vrusešă*, 103b/20, 122/18, 122b/14. Aceste urme se deosebesc de formele corespunzătoare din dialectul dacoromân atât prin accent cât și ca înțeles. Judecând după păstrarea lui *e*, netrecut în *i* în poziție neaccentuată, trebuie să cetim *fuséš(ă)*, *avuséšă*, *vruséšă*, pentru *fúsešĭ*, *avúsešĭ*, *vrúsešĭ*, așà cum se păstrează, după o comunicare a lui Weigand, în graiul Românilor din Paleoseli din Pind. Trecerea accentului se explică prin analogie cu formele dela perfectul simplu. Acì, la verbele cu perfectul sigmatic, accentul, după cum s'a arătat mai sus, oscilează între tulpină și terminațiune.

Dar urme despre existența mai-mult-ca-perfectului organic și în dialectul vorbit, avem în graiul Românilor din Samarina. Aci se întâlnesc formele: *adrasim*, *fudzisim*, *vinisim*, *vidzusim*, *cădzusim*, necunoscute în restul dialectului (Wace and Thompson, The Nomads, 253). Ele se întrebuințează cu înțelesul de perfect-compus și de mai-mult-ca-perfect.

Astăzi mai-mult-ca-perfectul se formează în dialectul aromân de pretutindeni cu imperfectul verbului *am* și participiul trecut dela verbul de conjugat:

I	II	III	IV
avẹam cîntată	avẹam cădzută	avẹam bătută	avẹam durńită
avẹaĭ cîntată	avẹaĭ cadzută	avẹaĭ bătută	avẹaĭ durńită
avẹà cîntată	avẹà cădzută	avẹà bătută	avẹà durńită
avẹam cîntată	avẹam cădzută	avẹam bătută	avẹam durńită
avẹatsĭ cîntată	avẹatsĭ cădzută	avẹatsĭ bătută	avẹatsĭ durńită
avẹà cîntată	avẹà cădzută	avẹà bătută	avẹà durńită

Iată și câteva citate: aveà adrată, Basme 34/30; s'avẹà alăk'ită, ib. 37/31; s-avẹà apruk'ată, ib. 73/33; avẹà amutsîtă, ib. 334/25; avẹà mudzită, ib. 309/14.

Pentru alte citate trimet pe cetitor la lucrarea mea Flexion des Subst. u. Verbums im Cod. Dim., publicată în Jahresb. XII, p. 216.

În ce privește originea acestui mai-mult-ca-perfect, trebuie căutată în limbile balcanice: greaca, albaneza și bulgara, dela care a fost influențat și dialectul meglenit (Meglenoromânii, I, 167). Pentru dialectul aromân cred că avem o influență din limba greacă. Urme de mai-mult-ca-perfect perifrastic ca în dialectele aromân și meglenit se întâlnesc și în dialectul dacoromân (vezi Leca Moraru, Morfologia verbului predicativ român, extras din «Cosminul» (1924), 17 și Philippide, Orig. Rom. I, 427).

Un altfel de mai-mult-ca-perfect, despre care s'a vorbit în Flexion des Subst. u. Verbums im Cod. Dim., p. 229, este acela format cu perfectul simplu al verbului ajutător *am* și participiul trecut dela verbul de conjugat: *avuĭ cîntată* (*cădzută*, *bătută*, *durńită*). El este foarte rar întrebuințat. În graiul din comuna mea îl cunosc numai din întrebuințarea lui foarte rară la pers. 3 și 6. Această formă lipsește în gramaticele publicate. În schimb, se găsește la Obedenaru, Texte, 228: *avuĭ avută*; ea apare în Basme: *se avù acătsată di lucru* «se apucase de lucru» 170/27 și o singură dată în Cod. Dim.: *avură tăcsită* «făgăduiseră» (Jahresb. XII, 223).

O astfel de formațiune este curentă și în limba albaneză. Ea însă apare, după cum ne informează Leca Moraru (Morfologia verbului predicativ român, 18), și în scrierile vechi din dialectul dacoromân, ceeace probează că este o formațiune proprie a limbii române. (Vezi și Arno Dunker, Der Grammatiker Boiadži în Jahresb. II, 15).

Perfectul conjunctivului

§ 280. Se exprimă în aromână în mai multe feluri. Forma mai răspândită, luându-mă după graiul din nord, este aceea exprimată cu imperfectul conjunctivului:

s-cîntam	s-cădeam	s-bătẹam	s-durńam
s-cîntaĭ	s-cădẹaĭ	s-bătẹaĭ	s-durńaĭ
s-cîntà	s-cădẹà	s-bătẹà	s-durńà

s-cîntam	s-cădẹam	s-bătẹam	s-durńam
s-cîntatsi	s-cădẹatsĭ	s-batẹatsĭ	s-durnatsĭ
s-cîntà	s-cădeà	s-bătẹà	s-durńà

Înțelesul este: să fi cântat, căzut, bătut, dormit. Iată și câteva citate: Conjugarea I: nu lucurlu aestu s-lă căftà vrẹà-l facă «nu lucrul acesta să le fi cerut, l-ar fi făcut» Basme 33/37; s-nu te-avigl'am «să nu te fi păzit» 36/27; s-nu-tsĭ băgaĭ lăile, 207/12; s-lu dădeaĭ «să-l fi dat» 336/10. Conjugarea II: s'avẹam nă pită di lapte «să fi avut plăcintă de lapte» 469; s-avẹam un ğone, 444/15, cf. Lumina, II, 109; să avẹam bărbat, Weigand, II, 240; s-tsî cadẹà, lo-aflaĭ, Basme 80/36. Conjugarea IV: am cama g'ine si-nu irià «mai bine să nu fi fost» Cod. Dim. 57b/18; s-ńi yinẹam, Lit. Pop. 891/28.

O altă formă întrebuințată mai rar este următoarea:

s-am cîntată (cădzută, bătută, durńită)
s-aĭ cîntată
s-aibă cîntată
s-avem cîntată
s-avetsĭ cîntată
s-aibă cîntată.

Această formă lipsește la Boiagi și Atanasescu. În schimb este dată de M. Pascal în Noțiuni de gramatică macedoromână (p. XIX): *s-am ğurată*, *s-am tăcută*, *s-am adusă*, *s-am durńită*. Boiagi dă ceva asemănător: *si furi că eu amu călcată* (p. 79), *si furi că eu amu bătută* (83), *si furi că eu amu aruptă* (88), *si furi că eu am florită* (97). Citate: s-lo aibă vidzută, Basme 439/34; s-no-aibă mọartă, ib. 443/31; cari s-no aibă mọartă, ib. 313/28.

Alături de această formă, mai există una care este și mai rară. Dintre gramatici o dă numai M. Pascal (ib. XX):

s-avẹam ğurată
s-avẹaĭ ğurată
s-avẹà ğurată
s-avẹam ğurată
s-avẹatsĭ ğurată
s-avẹà ğurată.

Citate: s-avẹaĭ vinită «dacă ai fi venit» sau «să fi venit» Basme 246/8.

Viitorul

§ 287. Se formează cu ajutorul pers. 3 dela verbul *voĭ* și prezintele conjunctiv dela verbul de conjugat.

Această formă verbală suferind unele schimbări, astăzi se prezintă în mai multe feluri. Noi vom da mai întâiu cele trei feluri întrebuințate după ținuturi; după aceea vom arătà și formele întâlnite în literatura veche:

	I	II	III	IV
I. 1.	va s-cîntu	va s-cad	va s-bat	va s-dormu
2.	va s-cîntsî	va s-cadzĭ	va s-batsĭ	va s-dorńi
3.	va s-cîntă	va s-cadă	va s-bată	va s-dǫarmă
4.	va s-cîntăm	va s-cădem	va s-batim	va s-durńim
5.	va s-cîntatsĭ	va s-cădetsĭ	va s-batitsĭ	va s-durńitsĭ
6.	va s-cîntă	va s-cadă	va s-bată	va s-dǫarmă

Este forma viitorului care se aude în graiul Românilor din nord: va s-ti ntrebu, Cod. Dim. 61/21; va s-ti torńi, Basme 420/29; va s-l'aĭ, Cod. Dim. 40b/12; va s-caftsă, ib. 31/11; va s-cură, Basme 78/13; va s-alină, Cod. Dim. 98/17; va s-po (=voiu puteà) Basme 73/12; va s-armăńĭ, Cod. Dim. 38/4, 30/11; va s-ńargă, Basme 425/33; va s-moru, Cod. Dim. 83/23; va s-grescu, ib. 32/7; va s-bemu, ib. 74b/10; va z-dzătsemu, ip. 99b/19; va s-fatsim, ib. 65b/8; va s-inšimu, ib. 64/20 etc.

II. 1. vaĭ cîntu (cad, bat, dormu)
2. vaĭ cîntsi
3. vaĭ cîntă.
4. vaĭ cîntăm
5. vaĭ cîntatsĭ
6. vaĭ cîntă

Se întrebuințează în graiul Românilor din sud. Originea lui *i* din *vaĭ* rămâne nelămurită, deși la bază trebuie să vedem *va si* sau *va s-*: vaĭ adar, Basme 6/339; vaĭ yin, ib. 417/14; vaĭ adarĭ, ib. 338/2; vaĭ afl'ĭ, ib. 318/8; vaĭ dipuńĭ, ib. 431/1; vaĭ cręapă, ib. 406/34; vaĭ bănęadză, ib. 13/6, 24/6; vaĭ pǫată, ib. 423/4; vaĭ aduk'ască, ib. 459/16; vaĭ astrăk'ască, ib. 343/15 etc.

III. 1. va cîntu (cad, bat, dormu)
2. va cîntsî
3. va cîntă
4. va cîntăm
5. va cîntatsĭ
6. va cîntă

Observațiune. Dispariția lui *si* (s-) din această formă a viitorului, Weigand (WM. 41, nota) și-o explică « durch griechischen Einfluss: va facŭ = *θὰ κάμω* ». Leca Moraru, din contră, nu admite

această influență, fără, însă, să lămurească mai de aproape chestiunea (cf. Morfologia verbului predicativ român, 22). Înainte de toate, eu cred că trebuie să fim lămuriți asupra întinderii geografice a viitorului aromân fără *si*. Weigand, plecând, probabil, dela constatarea că el se aude numai la Aromânii din sud, s'a gândit la o influență grecească. De fapt, însă, dacă acest viitor la Aromânii din Pind se întrebuințează în mod general, la Aromânii din nord are o întrebuințare particulară. La aceștia, cu toate că forma de viitor obișnuită este aceea arătată sub I, din când în când apare și viitorul fără *si*, anume când între *va* și verbul de conjugat se află un pronume personal: *va s-grescu* (voi grăi), însă *va-l'grescu*, *va s-daŭ* (voiu da), însă *va tsî daŭ*; tot așà *va-l'daŭ* (îi voiu da), *va lă daŭ* (le voiu da); *va nă da* (ne va da) etc. Iată și câteva citate din Basme: *S-ńerdzî tu pălatea amirăluĭ. Aclò are dzatse udatsĭ. Nao va-l' dišcl'idzĭ šĭ va l'i-ncl'idzĭ šĭ mašĭ dzatsile va-l dišcl'idzĭ* și *va lo-alašĭ dišcl'is* « să mergi în palatul împăratului. Acolo sunt zece odăi. Nouă le vei deschide și le vei închide și numai pe a zecea o vei deschide și o vei lăsà deschisă » (Crușova, Mișicu) 77/34; *va lĭ daĭ* (le vei da) 77/3 (ib.); *alea! va-ńĭ grešti* « fă, o să-mi vorbești» (ib. Batzaria) 72/35 etc. Aci vedem că, ori unde apare pronumele pers. între *va* și verb, lipsește *si*. De sigur nu lipsesc cazuri când *si* apare și atunci, când între *va* și verb există un pronume personal; dar acestea sunt foarte rare. Într'o frază ca cea dată mai sus, în care viitorul apare de patru ori, *si* lipsește. Eu cred că în aceste construcții *si* a dispărut, mai întâiu, când între *va* și verb se află pronumele pers. de persoana a doua: *tsĭ*. În fraze ca: *va s-tsî daŭ*, *va s-tsî spun* se puteà ajunge mai ușor la *va tsî daŭ*, *va tsî spun*. Deacì s'a putut generalizà și în frazele în care se află pronumele pers. de celelalte persoane. La Aromânii din sud această generalizare a mers și mai departe. Chiar în centrele, în care se întrebuințează viitorul II, ori de câte ori apare viitorul însoțit cu pronumele pers., avem viitorul III: *acšì nu va ti vor* « așà nu te vor voì » (Băeasa, în Epir) 345/21, *va tsi k'erdzî* « o sa-tsi pierzi » (ib.) 337/38, cf. 338/14 etc. Însă atunci când nu există un pronume pers. avem: *Cum vaĭ dzîcă tată-ńu, acšitse vaĭ adar* « cum va zice tata, așà voiu face » (Băeasa din Epir) 339/6 etc.

IV. 1. va se cîntu (cad, bat, dormu)
2. va se cîntsî
3. va se cîntă
4. va se cîntăm
5. va se cîntatsĭ
6. va se cîntă

Este forma viitorului cu *se* păstrat, care se întâlnește numai la Daniil: va se cumpăru, 132/10; va se arucu, ib.; va se așteptu, 131/9;

va se le scotu, 140/14; va se urdină, 141/15; va se da ploae, 164/25; va se prucupsească, 176/32. (Despre *se* dela conjunctiv vezi § 303).

V. 1. vu se cîntu (cad, bat, dormu)
2. vu se cîntsî
3. vu se cîntă
4. vu se cîntăm
5. vu se cîntatsĭ
6. vu se cîntă

Se întâlnește numai în limba lui Ucuta. Labializarea lui *a* din *va* se explică din poziția lui neaccentuată în frază. În multe părți din Albania și azi se aude pronunțându-se *vă* (vî) *s-fac* pentru va s-fac (cf. Fărșeroții, 175; Weigand în Jahresb. XVI, 212): vu se se toară « se va întoarce » 95/47; vu se ağungă « va ajunge » 77/18; vu se me fatsĭ « mă vei face » 83/28, 99/53; vu se yină « va venì » 79/22; vu se nu s-catafronisească « nu-te va umilì » 83/30; vu se nu h'ibă « nu va fi » 93/45; vu se nu le arisešti « nu le vei plăceà » 83/29 etc.

VI. 1. va si cîntu (cad, bat, dormu)
2. va sl cîntsî
3. va si cîntă
4. va si cîntăm
5. va si cîntats
6. va si cîntă

Observațiune. Aceasta este forma viitorului întrebuințată mai mult în Cod. Dim. Ea se întâlnește și în dialectul vorbit astăzi, mai ales când după *si* urmează un verb care începe cu o consoană: va si ti vegl'u, 110/17; va si află, 100/7; va si-l' si arucă, 17/4; va si amintămu, 61/2; va si suskirămŭ, 63b/11; va si ağună, 27b/4; va si amu, 45/20; va si spunu, 102b/6; va si-l batsĭ, 23b/8; va si arădă, 116b/12; va si o spardzimu, 85b/12; va si armănă, 17/17 etc.

Verbele de conjugarea III, care la prezintele indicativ și conjunctiv, pers. 4 și 5, se conjugă și după verbele de conj. II, arată aceeaș trecere de conjugare și la viitor: va s-ardim, însă și: *va s-ti ardému*, Cod. Dim. 108/3; va s-dzîtim, însă și: *va s-dzătému*, ib. 99b/19; va s-fatsim, însă și: *va s-fătsémŭ*. Tot așà pers. 5: va s-dzătsés, ib. 20/19; va s-cunuštétsă, ib. 96/10 etc. pentru va s-dzîtitsĭ, va s-cunoăštitsĭ, etc.

Formarea viitorului cu ajutorul modului conjunctiv prezinte trebuie să fie relativ nouă. Un rest din vechiul viitor, format cu infinitiv, ca în dialectul dacoromân, avem în adverbul *vah'ĭ* (din *va h'i*) « poate » cf. fr. « peut-être », despre care vezi Per. Papahagi, Basme, gl. 729 și Not. Etim. 42.

Leca Moraru, relevând această formațiune a viitorului aromân, mai citează și formele optativului: *va nă vătămà*, Basme 730 și *va fudzì*, ib. 598, mai întâiu în *Infinitivul aromân*, publicat în Jun. Lit. XII (1923) 397, după aceea în *Morfologia verbului predicativ român*, 20, crezând că *vătămà* și *fudzì* sânt infinitive prescurtate în felul lui *h'ĭ* în *vah'ĭ* din **h'ire* « fire ». De fapt, primul (vătămà) este un imperfect, iar al doilea (fudzì) un perfect simplu. Iată alte două citate din Basme, în care condiționalul se exprimă în felul de mai sus: *vezĭ că balta estă vaĭ adutseà zñie mare* « vezi că balta această i-ar fi adus pagubă mare » 423/23; *vaĭ kirù de minte* « ar fi înnebunit » 411/19. La verbele de conj. II și III, cum este *k'irù* (pentru k'irdu), se vede și după formă că nu avem aface cu un infinitiv. Din toate acestea reiese că, din acest punct de vedere, nu există nici o asemănare între condiționalul perifrestic dacoromân *rădicà vrea* (Dosofteiu, citat de autor) și între optativul aromân. (Cf. § 314,5).

Boiagi dă un viitor: *eu voi călcare, tu vrei călcare, elu va călcare* etc., cu infinitivul lung, care nu există (cf. p. 77). Atanasescu (p. 44) după ce dă forma viitorului VI: *va si cîntu, va si cîntsi* etc. mai adaugă, probabil, luându-se după Boiagi: voĭ cîntare, vreĭ cîntare etc., ceeace, iarăș, nu există.

Un viitor format din auxiliarul *am* și prezintele conjunctivului dela verbul de conjugat, așà cum se întâlnește în dialectul dacoromân și peste tot în limbile balcanice, nu există, după cât știu, în dialectul aromân vorbit. Totuș el apare o singură dată la Daniil în fraza următoare: *Se arumigari g'ela tru dintsi multu subtsîre, o ngl'itsĭ vărtos dultse śi se durñiri amvălitu śi cu căpitiñu preg'osu, aĭ se te-ngrașĭ* « dacă ai rumegà mâncarea în dinți foarte subțire, o înghiți foarte dulce și dacă ai dormì acoperit și cu perină sub căpătâiu, *ai să te îngrasĭ* » 169/28. O construcție ca *ai se te ngrasĭ*, pentru forma obișnuită *va te ngrașĭ*, sună pentru un Aromân ca ceva construit după dialectul dacoromân. Dar dacă totuș ea apare la Daniil, care nu aveà cunoștință despre dialectul dacoromân, aceasta se explică sub influența celorlalte limbi balcanice. În al său « Lexikon Tetraglosson », din care am extras citatul, Daniil începe mai întâiu cu fraze din limba greacă, pe care le traduce în limbile aromână, bulgară și albaneză. În limba greacă, pentru « aĭ să te îngrași » avem construcția dacoromână: *ἔχεις νὰ παχύνῃς* ; în traducerea bulgară, la fel: *imaš de se prediliš*; și tot așà în albaneza: *kje të ngjalesh.* În textele dialectale de mai târziu apare la Andreilu al Bagav, Carte de aleagere, p. 122: *am să te dogorescu ahîntu . . .*, o frază dacoromână pe jumătate aromânizată. Per. Papahagi, reproducând întreaga bucată de cetire în Basme, o transcrie aromânizându-o complet, totuș observând că construcția este dacoromână. Vezi și Leca Moraru, Morfologia verbului predicativ român, 23.

Viitorul anterior

§ 288. Se formează cu *va* și perfectul compus al conjunctivului. El apare rar în literatura scrisă, însă se întrebuințează destul de des, mai ales în graiul Românilor din nord:

va s-am cîntată (cadzută, batută, durnită)
va s-aĭ cîntată
va s-aịbă cîntată
va s-avem cîntată
va s-avetsĭ cîntată
va s-aịbă cîntată

Citate: va s-o aịbă furată « o va fi furat » Basme (Avdeda, Pind) 30/16; va s-aịbă călcată « va fi călcat » (=va fi prădat) ib. (Caterina, lângă Salonic) 93/22; va le aịbă faptă « le va fi făcut » ib. 199/2; va le aịbă scîrminată « va fi fugit » ib. 108/36; va le aịbă lọată. ib. 118/32; va s-aị faptă « vei fi făcut » ib. (Crușova, Macedonia) 170/21; va s-aịbă dzîsă « va fi zis »; va l'-aịbă grită « îl va fi chemat ». Tot un viitor anterior este și acela format din *va* (vaĭ) și perfectul simplu: va le adră « le va fi făcut » Basme 121/37; va-*ńĭ* adrašĭ « îmi vei fi făcut » ib. 469/27; va o alăsă « o va fi lăsat » ib. 270/ ; vaĭ aprẹase « va fi aprins » ib. 380/6; va s-ascăpă « va fi scăpat » ib. 389/37; va s-fẹatse « va fi făcut » ib. 407/28; va ń-u ğucašĭ « mă vei fi tras pe sfoară » ib. 469/27; va li lo « le va fi luat » ib. 211/21; va š-lo zverca « va fi șetrs-o » 109/38; va tsî si parù, « ți se va fi părut » ib. 247/35; va-l vătămă « îl va fi omorît » ib. 283/35. Wace and Thomposon, The Nomads, 243, dau pentru Samarina: vaĭ avušĭ; vaĭ aĭ avută.

Observăm că și acì s- (si se) lipsește, mai ales atunci când după va (vaĭ) urmează un pronume personal: va le adră, va o alăsă etc. cf. § 287, 1, Ovserv.

Acì aparține și construcția în care, în locul perfectului simplu, avem imperfectul, cu înțelesul de optativ trecut: va s-armînẹà « ar fi rămas » Basme 285/22; nu vaĭ cripam « n'aș fi crăpat » (nu m'aș fi chinuit) ib. 444/15; va s-fătsẹà « s'ar fi făcut » (ar fi devenit) ib. 235/4; va s-fitsẹà k'atră « s'ar fi prefăcut piatră » ib. 331/6; va s-mîcà « ar fi mâncat » ib. 407/23-24; va l'i-nvisčẹam « i-aș fi îmbrăcat » ib. 285/22; va s-turnà « s'ar fi întors » ib. 495/38-39; va nă vătămà « ne-ar fi ucis » ib. 21/31.

Tot cu acelaș înțeles se întrebuințează și construcția, în care, în locul perfectului, avem mai-mult-ca-perfectul: vrẹa -ń -avẹà dată « mi-ar fi dat » Basme 200/33; sau chiar: va-ń-ti băgarim tu mînă « oiu pune mâna pe tine » sau « mi-ei picà odată în mână », ib. 109/18. (Cf. § 290, Observ.)

Condiționalul prezinte

§ 289. Se formează dela tulpina prezintelui; rar de tot apare și dela tulpina perfectului simplu:

s- cîntarim
s-cîntari
s-cîntare (cîntari)
s-cîntarim
s-cîntarit
s-cîntare (cîntari)

Înțelesul acestei forme verbale, întrebuințate des în graiul Aromânilor din sud, însă foarte rar la nord, variază, deși foarte rar, între condițional și viitor. În fraza următoare: *Ascultă g'ine! macă vaĭ vedzĭ că-ńĭ yine căldură si știĭ că vaĭ cad . . .; s-videarii că-ńĭ yińe avră, bag-o strîmbă ca va-l mîc cu matsă* « Ascultă bine! dacă vei vedeà că-mi vine căldură să știi că o să cad . . .; de ai vedeà (s. dacă vei vedeà) că-mi vine răcoare, să nu-ți pese căci o să-l mănânc cu mațe ». Basme 12/14; aci avem *s-videariĭ* care, în ce privește înțelesul, se apropie cu *vaĭ vedzĭ* (viitorul). Din această cauză, nu de puține ori, în dialectul vorbit, condiționalul apare și sub forma viitorului: *nu va ti băgarim tu mînă* « nu mi-ei picà odată în mână, nu te-oiu prinde odată » Basme 108/16. Cu toate acestea, înțelesul lui de bază este condiționalul: *s-furim eu tu loclu a luĭ* nu se poate traduce decât numai prin « dacă aș fi eu în locul lui » Basme 27/28; *s-putearim s-meascap și de aestă* « dacă aș puteà să mă scap și de asta » ib. 52/2; *s-putearim s-l'-u ncarcu furtia* « dacă aș puteà să-i încarc povara » 79/15; *s-puteari s-u fatsĭ aestă* « de-ai puteà să faci asta » ib. 68/2.

La pers. 1 avem pretutindeni terminațiunea *-m*: ca s-nu adutsearim, Basme 3/16, cf. 44/32; se aspunearim, ib. 100/13; s-lo-aflarim, ib. 408/23; s-ti băgarim tu mînă, ib. 158/15; ca s-nu ti vătămarim, ib. 59/28; s-videarim, ib. gl. sub *ved.* Pentru Samarina, Weigand (OW. 95) dă *si vrearem, si avearem.* Tot așà pentru graiul Românilor din Albania: *s-muϱaϱem di aistă moarti* (Ar. II 196, cânt. 111/10). Aceeaș formă o întâlnim și la Obed. (Texte 248) *să ğurarem*; *să viderem* (ib. 264).

Tot așà la formele derivate din tulpina perfectului: s-furim io ib. 272/28; s-nu-l' dădearim feata « dacă nu i-am da fata » ib. 321/25.

La pers. 2 avem *-i* și *-iĭ*: se arumigari, Dan. 169/28; si aspunearii, Basme 100/12; se durńiri, Dan. 169/28; se putearii, Basme 392/32; se șteari tini, ib. 186/10; s-videarii, ib. 12/14, Obed. (Texte 272) dă *s-dzâtsérei.*

La pers. 3 avem *-i* și *-e*:

i: s-aflari, Basme 292/33; s-me alăsari, ib. 185/32; s-lu fătseari ib. 436/18; si intrari, Cod. Dim. 36/13; s-l'i-išari, Basme 393/9,

s-putẹari, ib. 68/2; si štịari, ib. 186/10; s-tritsẹari, ib. 252/20; s-yinẹari, ib. 392/35, cf. 153/24.

e: s-adutsẹare, Basme 351/23; se avdzare, ib. 306/18; s-me-antribare, ib. 494/18; s-amintare, ib. 39/6; si-ń căftare, ib. 464/37; s-li' fricare, ib. 470/35; s-išare di zbor, ib. 366/12; s-mi lọare, ib. 285/21; cf. 285/30; s-măritare, ib. 319/22; si ncălicare, ib. 377/28; s-u ntribare, ib. 311/18; s-nu pistipsire, ib. 167/26, 27; s-nu putẹare, ib. 351/20; si šteare, ib. 242/3.

Tot așà la formele derivate dela tulpina perfectului: s-nu-u bịure « de n'ai bea-o » Basme 262/29; si-l' didẹare, ib. 164/22-23; si nu puture, Cod. Dim. 123/7.

Pentru graiul din Samarina, Weigand (OW. 95 și Jahresb. III, 155) mai dă și următoarea formă a condiționalului:

1. si călcarim
2. si călcareš
3. si călcare
4. si călcarim
5. si călcarets
6. si călcare

confirmată la pers. 2 și de Per. Papahagi pentru auxiliarul escu (h'iŭ): *s-furišĭ* și *s-furéšĭ*, cf. Basme gl. 616, alături de formele curente s-furi, s-furiĭ; tot așà la verbul *voĭ*, condiț. pers. 2 *s-vrurišĭ* alături de s-vruri, ib. 736. Ea se confirmă și pentru graiul din Albania: *s-nu vruriš tini cu tata* (Weigand, Ar. II, 20, cânt. 15/12). Terminațiunea pers. 5 *-etsĭ* n'am putut-o întâlnì în textele cercetate de mine; numai Obedenaru (Texte 272) dă *dzâtséretsĭ*.

Dintre gramatici, Boiagi dă condiționalul pentru toate conjugările: *si călcarim* (p. 79), *si băturimu* (p. 84), *si aruperimu* (p. 89), *si avzirimu* (p. 93). Pentru verbele auxiliare: *si avurimu* (p. 62), *si furimu* (p. 73) și *si vrurimu* (p. 68). În paradigmele celor patru conjugări condiționalul este derivat din tulpina prezentului, iar în paradigmele verbelor auxiliare el e derivat din tulpina perfectului.

Cu totul independent de Boiagi, dă Atanasescu în gramatica sa un condițional, pe care el îl numește « Venitoru ». Acest « venitoru », după terminațiuni, se identifică cu condiționalul dat de Weigand (vezi mai sus) pentru Samarina:

si cînt-arem (p. 44), s'umpl-ẹarem (45), s'arup-ẹarem (46), si fug-irem (48
si cînt-arešĭ
si cînt-are
si cînt-aremu
si cînt-aretsĭ
si cîntare

Verbele auxiliare sunt derivate și dela perfect: *s-avẹaremu* (p. 41), *si vrẹaremu* (42), însă *si furem* (43).

În Noțiuni de gramatică macedo-română de M. Pascal, care se găsesc în fruntea dicționarului macedo-român al lui Mihăileanu, se dă condiționalul (p. XX) în forma lui Atanasescu: *să ğurarem, s-fătsẹarem, s-adutsẹarem, s'durńirem.* Numai la verbele auxiliare Pascal introduce unele schimbări la pers. 2, pe care le întâlnim numai la Obed., Texte:

s-furem (p. XVI)	s'avẹarem
s-furešĭ, s-fureĭ	s'avẹarešĭ, s'avẹarii
s-fure	s'avẹare
s-furem	s'avẹarem
s-furetsĭ	s'avẹaretsĭ
s-fure	s'avẹare

Obedenaru dă pentru *dzîc* pers. 2 condițional: *s-dzîtsẹareĭ* (272), întocmai ca *s-fureĭ* și *s-avẹariĭ.*

Observațiune. Această formă verbală se întâlnește în toate dialectele românești, afară de dialectul meglenit. Originea ei a preocupat mai de mult pe învățații români și străini. Cel dintâiu care s'a ocupat cu explicarea formei istroromâne este Ascoli în Studj Critici, Gorizia (1861), p. 67 (cf. M. Bartoli, Publicazioni recenti di filologia rumena, extras din « Studj di filologia romanza », VIII, p. 94 și cele spuse de mine în Dacoromania, IV, p. 1411). Cu forma dacoromână s'a ocupat Al. Philippide în Introducere în studiul limbei și literaturei române, Iași (1888), p. 66, derivându-o dela perfectul conjunctivului latinesc. Tot în acelaș an Weigand în OW. 95 a relavat pentru întâia dată forma aromână din Samarina (vezi mai sus), fără să o explice. În 1894, W. Meyer-Lübke a introdus formele dacoromână și aromână în Gramm. der rom. Spr., p., II 354, § 310, derivându-le din viitorul conjunctivului. În 1896, Weigand, în studiul său Die Bildung des Imperfecti Futuri, publicat în Jahresb. III, p. 139, folosindu-se de ideile lui Ascoli, a căutat să explice originea formelor aromâne, istroromâne și dacoromâne. În urmă de tot Leca Morariu, în studiul său Morfologia verbului predicativ român, a încercat să explice formele cu tulpina dela prezinte din imperfectul conjunctivului latin. Vezi și Sextil Pușcariu, Istroromânii, II, p. 179, § 157; Al. Philippide, Orig. Rom. II, 430.

Condiționalul trecut

§ 290. Se formează din imperfectul verbului *voĭ* (pers. 3. *vrẹa*) și condiționalul prezinte:

vrẹa s-cîntărim, cădẹarim, batẹarim, durńirim
vrẹa s-cîntari
vrẹà s-cîntare (cîntari)
vrẹà s-cîntarim
vrẹà s-cîntarit
vrẹà s-cîntare (cîntari)

Citate: vrẹa s-lu h'idzẹarim tu loc « l-aş fi vârît în pământ » Basme 272/29; vrẹa s-arcare n foc « s'ar fi aruncat în foc » ib. 179/1; vrẹa s-mîcare caplu « ar fi mâncat capul » ib. 235/14.

Această formă verbală este întrebuințată mai mult în graiul Românilor din sud. La nord se aude mai des condiționalul trecut din *vrẹa* și imperfectul verbului de conjugat:

vrẹà s-cîntam, cădẹam, bătẹam, durńam
vrẹà s-cîntaĭ
vrẹà s-cîntà
vrẹà s-cîntam
vrẹà s-cîntatsĭ
vrẹà s-cîntà

Dintre gramatici, această formă este dată la M. Pascal (o. c., XX): *vrẹà s-ğuram, vrẹà s-tătsẹam, vrẹà s-adutsẹam, vrẹà s-durńam.* Foarte rar întâlnim și: *vrẹà ń-avẹa dată* « mi-ar fi dat » Basme 200/33, în care imperfectul este înlocuit cu mai-mult-ca-perfectul. Tot M. Pascal (o. c., XXI) pentru condiționalul trecut dă și forma: *erà să ğur, erà s'tac, erà s'aduc, erà s'dorm,* care pare a fi o construcție dacoromână În Basme am întâlnit-o o singură dată: *erà s-mọară,* 15/17.

Citate: vrẹa s-lọam š-eu nă fẹată « aș fi luat » Gr. B. I, 224; vrẹa s-kirẹam păn dì un « am fi pierit » Gr. B. I, 226; vrẹà s-anyịà « ar fi înviat » Basme 265/11; vrẹà s'arcà « s'ar fi aruncat » 166/13; n foc vrẹà s'arcà « în foc s'ar fi aruncat » ib. 33/37, cf. 170/1; vrẹà s-apirẹà « s'ar fi găsit a doua zi » ib. 235/5; vrẹà l'u da « i-ar fi dat-o » ib. 30/17.

O întrebuințare tot atât de deasă are în graiul Românilor din sud condiționalul trecut format din *vrẹà* (vrẹaĭ) și conjunctivul prezinte:

vrẹà (s-)cîntu, (s-)cad, (s-)bate, (s-)dormu
vrẹà (s-)cîntsî
vrẹà (s-)cîntă
vrẹà (s-)cîntăm
vrẹà (s-)cîntatsĭ
vrẹà s-cîntă

Conjuncțiunea *s-* (si) de cele mai multe ori lipsește în condițiunile arătate la § 287.

Citate: pers. 1: vrẹà mi-nsor, Lumina, IV, 175; vrẹà tsĭ-adar « ți-aș fi făcut » 207/12; tse vrẹaĭ adar? « ce-aș fi făcut? » ib. 501/17; vrẹà lo-anğupă « ar fi pus mâna pe el » ib. 154/22; nu vrẹà-ń crep « nu aș fi crăpat » (=nu m'aș fi necăjit) ib. 200/34; vrẹà s-le-am « le-aș fi avut » ib. 52/3; vrẹà s-k'ară di minte « ar fi înnebunit » 33/27; vrẹà mi satur « m'aș fi săturat » 491/39.

Pers. 2: vrẹà l'-afl'i « i-ai fi găsit » Basme 246/8; somnu di moarti vrẹà z-dorńi « ai fi dormit » ib. 36/27; tse vrẹà-ń fatsĭ « ce mi-ai fi făcut » ib. 371/26.

pers. 3: vrẹaĭ cadă, Lumina, I, 4; vrẹà s-lo află « l-ar fi găsit ; Basme 177/38; pri cari vrẹaĭ alẹagă « pe cine ar fi ales » ib. 155/24» vrẹaĭ ang'adzà « ar fi înviat » 159/20; vrẹà s-bagă mîna « ar fi pus mâna » (i-ar fi prins) ib. 4/19; ea vrẹaĭ crẹapă di sẹate « ar fi crăpat » ib. 121/25; nu vrẹà l-dọară ahît « nu l-ar fi durut atât » ib. 132/37; tse vrẹà dzîcă lumẹa? « ce ar fi zis lumea? » ib. 311/37; vrẹà-l-faca « l-ar fi făcut » 33/37; vrẹà s-facă « ar fi făcut » 133/31; vrẹà l'frîngă « i-ar fi rupt » 106/7; ea vrẹà s-mărită « ea s'ar fi măritat » ib. 380/19; vrẹà-l mîcă « l-ar fi mâcat » ib. 345/6; vrẹà s-mọară di fọame « ar fi murit » ib. 22/35; vrẹà lu-ngrọapă di yiŭ « l-ar fi îngropat de viu » ib. 253/11-12; nu vrẹaĭ pọată « n'ar fi putut » ib. 336/20; vrẹà-l'aspună « i-ar fi spus » 63/36 etc.

pers. 4: vrẹà-l'lom « i-am fi luat » Basme 30/21; vrẹà-s-cădem totsĭ, Gr. Bun. I, 226.

pers. 6: peštil' vrẹà s-mọară « ar fi murit » Basme 295/25-26.

Observațiune. Despre condiționalul construit cu *vrẹà*, *vra*, *vraĭ* vorbește și Weigand (OW. 95). Tot Weigand adaugă și formele: *si furi că eu calcu*, *căndo eu voĭ călcare*, *căndo eu va si calcu*. Dintre acestea, forma a doua nu există. M. Pascal (o. c., XX) dă: cara s'[ğur], s-fure-că [ğur], fureši-că [ğur], sẹaste-că [ğur].

În dialectul aromân, dacă pentru exprimarea viitorului avem o singură formă verbală compusă din « va » (vaĭ, va se, să, si, s-) și conjunctivul prezinte al verbului de conjugat, în schimb, pentru exprimarea optativului avem mai multe. Dintre acestea, avem, mai întâiu, un optativ format tot cu « va », ca și la viitor, însă *a*) în unire cu imperfectul conjunctivului, *b*) în unire cu mai-mult ca-perfectul și (la nord) cu aoristul verbului de conjugat. Ex.: *va nă vătămà* = ne-ar fi ucis ; *va n'avẹà vătămată* = ne-ar fi ucis; *va s-ascăpà din pădure* = ar fi scăpat din pădure. Acest din urmă, în cele mai multe cazuri, exprimă acțiunea viitorului exact: *va li lo* = le va fi luat; *va li fẹatse* = le va fi făcut. Un al doilea fel de optativ care este și cel mai întrebuințat este acela compus cu « vrẹa » (vrẹaĭ) urmat *a*) de conj. prezinte: *nu vrẹà s-mărită* = nu s'ar fi măritat; *b*) cu conj. imperf.: *vrẹà s-arcà n foc* = s'ar fi aruncat în foc; *c*) cu conj. m.-m.-ca-p.: *vrẹà ń-avẹà dată* — mi-ar fi dat;

d) cu condiționalul: *vrẹà s-mîcare caplu* = ar fi mâncat capul; *vrẹà s-arcare n foc* = s'ar fi aruncat în foc.

Din aceste patru feluri din urmă, optativul format cu « vreà » (vrẹaĭ) și prez. conj. este acela care se întâlnește în dialectele dacoromân și istroromân. În aceste dialecte avem:

Banat		Limba veche	Istror.
vrẹaš	rẹaš	rẹašĭ	rę̆š
vrẹaĭ	rẹaĭ	rẹaĭ	rę̆ĭ
vrẹa	rẹa	rẹare	rę
vrẹam	rẹam	rẹam	rę̆n
vrẹats	rẹats	rẹats	rę̆ts
vrẹar	rẹa	rẹarŭ	rę

La fel ca și în dialectele dacoromân și istroromân, există și în dialectul aromân, în unele localități din sud formele complete pentru toate persoanele de la vrẹa (vrẹaĭ):

vrẹamŭ
vrẹaĭ
vrẹà
vrẹamŭ
vrẹats
vrẹa.

Și după cum în dialectele dacoromân și istroromân *vrẹaš* este compus cu infinitivul pentru formarea optativului, tot așà în dialectul aromân a trebuit să existe o vreme, încă pe când infinitivul cu acțiune verbală nu se pierduse din graiu, când « vrẹamŭ » (astăzi: vrẹà, vrẹaĭ) erà urmat de infinitiv, în loc de conjunctiv. Aceasta rezultă din păstrarea formei stereotipe *vah'ĭ* « poate » dintr'un vechiu viitor * *va hi* « va fi ». După cum, odată, a existat un **va h'i* tot așà ar fi trebuit să existe și un **vrẹà h'i* « vrea fi ».

Dar din apropierea acestor forme rezultă, în primul rând, că acest fel de a construì optativul în limba română este străvechiu, întrucât există în toate dialectele, afară de megl.; în al doilea, însă, că el trebuie să aibă o origine comună. Pentru găsirea acestei origini trebuie să ne referim la formarea viitorului cu ajutorul verbului auxiliar « voiu » din limba română și din toate limbile balcanice. Dacă într'adevăr construcția dacor. *voiu scrie*, arom. *va (să) scriu*, bulg. *šte pisa*, serb. *ću pisati*, alb. *do shkruaj* vine din ngr. *θὰ γράψω* dintr'un mai vechiu *θέλω γράψει* (Sandfeld Jensen, în Grundriss, I, 526, cf. și Jahresb., IX, 75—137), atunci și construcția optativului cu imperfectul lui « voiu », despre care a fost vorba mai sus, trebuie să fie tot din neogreacă.

În această limbă avem, întocmai ca și în românește:

ἤθελα γράψει sau γράφει
ἤθελες » »
ἤθελε » »
ἠθέλαμε » »
ἠθέλατε » »
ἤθελαν » »

cu înțelesul românesc: arom. *vrẹà scriu.*

Plecând dela această constatare, oricare ar fi deslegarea formei *aș scrie* (din mai vechiu *scrire-aș*), trebuie pornit, după cum a susținut Weigand (Jahresb. III, 139—152), dela *scrie-reaș*, dintr'un mai vechiu *scrie-vreaș*. Iar în acest « vreaș » trebuie văzut un « vrea » (indiferent de felul cum se va puteà explicà *-ș*), care vine, după cum am arătat mai sus, din construcția grecească cu imperfectul verbului *θέλω*.

În ce privește acum celelalte forme ale optativului din dialectul aromân, toate se regăsesc în limba neogreacă. Astfel cele construite cu « va » urmat de imperfectul sau m.-m.-c.-p. verbului de conjugat reprezintă un decalc după aceleași forme verbale din neogreacă.

Unei forme grecești *θὰ ἔγραφα* (adică « voiu » urmat de imperfectul verbului de conjugat) îi corespunde în aromâna *va să scriam* cu singura deosebire că, în vreme ce în neogreacă are înțelesul de optativ prezinte: « aș scrie », în aromână redă înțelesul optativului trecut: « aș fi scris ».

Tot așà unei alte forme grecești *θὰ εἶχα γράψει* (adică « voiu » urmat de m.-m.-c.-p. verbului de conjugat) îi corespunde în aromână *va s'avẹam scriată*. Înțelesul rămâne neschimbat al optativului trecut ca în grecește: « aș fi scris ».

Revenind la construcția optativului cu « vrea », am văzut că, în afară de aceea cunoscută și în celelalte dialecte românești (dacor. istr.), în aromână mai există încă trei feluri de a exprimà această formă verbală. Toate acestea se regăsesc în neogreacă și sânt tratate pe larg de A. Thumb, Handbuch der griech. Volkssprache (1910), p. 156, § 230. Vezi și Pernot-Polack, Grammaire du grec moderne, 1921, p. 110, § 181, nota 2. Cf. 111, §§ 183, 184. Această construcție există și în celelalte limbi balcanice (Cf. Sanddfeld, Ling. Balk. 105, 183, nota).

Infinitivul

§ 291. Se păstrează numai substantivat:

I. cîntare; II. cădẹare; III. batire; IV. durńire.

Despre schimbarea terminațiunii infinitivului cf. § 277.
Despre întrebuințarea infinitivului cf. § 313, 8.

Participiul trecut

§ 292. Această formă verbală se termină în -ă. Ca și la tratarea perfectului simplu, tot așà și acì, vom face o deosebire în 1. participiul cu accentul pe terminațiune și 2. participiul cu accentul pe tulpină.

1. Terminațiunile sunt aceleași ca în toate dialectele: Conj. I: *-ată*; II, III: *-ută* și IV: *ită*:

I. cîntată; II. cădzută; III. bătută; IV. durńită.

Dela aspar avem aspărată și aspăręată, Basme 17/16, 154/7; aspâriată, Dal., aspârită, Nic; dela andrupâscu avem andrupîtă și andrupată, Basme 178/19, 320/27, după cum infinitivul este în *-îre* sau în *-are*; dela ntsernu avem ntsîrnată și ntsernută, Basme 458/17; dela vin: vinită și vińită, Basme, gl.; dela ašternu: ašternută și ašternată. Pentru citate trimet pe cetitor la formele verbale, compuse cu participiul trecut.

2. Formele participiului trecut cu accentul pe tulpină sânt date la perfectul simplu (§ 284). Pentru desvoltarea lor din formele latine, vezi Meglenoromânii, I, 169.

Dela *adavgu* avem part. adaptă (inf. adavdzire), adăvgată (adăvgare), adîvdzită (adîvdzire) și adapsă; dela *aprindu* avem: apręasă, Cod. Dim. 104b/7 și aprimtă, Gr. B. I, 10; dela *stringu*, avem strimtă, Dan. 156/22; strimptă, Dan. 174/31, stręasă, Dal.; dela *ağungu* avem ağumtă și ağumsă, Dal.; dela *ascundu*: ascumtu, Basme 385/37 și ascumtă; dela *(a)stingu*: (a)stimtă și astes; dela *tsingu*: tsimtă și tsimptă, Nic. dela *plîngu*: plîmtă: *ǫaspitsĭ plîmtsî*, « oaspeți cari au plâns » Gr. B. I, 32; dela *ungu*: umtă și umptă; dela *h'ig*: hiptă și h'ipsă, Dal.; dela *tindu*: tes. Dan. 124/6; timtă, Basme, gl., timsă, Dal., tinsă, Nic.

Observațiune. În ce privește proveniența lui *-ă*, Weigand, în prelegerile sale, a susținut în totdeauna originea lui albaneză. Fr. Streller (Das Hilfsverbum im Rumänischen, Jahresb. IX, 28) spune: « der im Aromun. übliche Auslaut auf -ă beruht nach der Angabe Weigand's auf Einfluss des Albanesischen, wo fast alle Participien des Perfekts auf -ă ausgehen ». Aceeași părere a fost exprimată și de Bacinski (Zeitschr. f. rom. Phil., XXXVII, 614), Sandfeld (Ling. Balk. 115), iar acum în urmă ea a fost repetată de Tache Papahagi (Grai și Suflet, *I, 231*).

Înainte de toate, se știe că participiul în *-ă*, sub forma feminină, atunci când este întrebuințat la formele verbale compuse, nu se întâlnește numai în aromână, ci, dialectal, și în dacoromână:

pentru Ardeal, studenții Facultății de Litere mi l-au atestat în mai multe regiuni. Weigand dă *am vădzută, audzîtă, dusă* pentru unele sate din Almaș și aiurea, din Banat (Jahresb. III, 244); deasemenea în Bihor (Jahresb. IV, 297) se spune *am cîntată*; prin regiunile situate în cursul de mijloc al râului Someș se spune *am dată, vinită* etc. (Jahresb. VI, 38). În fine, Candrea îl atestă pentru Țara Oașului (Graiul din Țara Oașului, 53—54), Tache Papahagi pentru Munții Apuseni din Transilvania (Grai și Suflet, II, 52), pentru Maramureș (Graiul și Folclorul Maramureșului, LXVIII). Chiar în Vechiul Regat nu vor lipsì ținuturi, în care să nu existe această particularitate. Într'un document din Târgu-Jiu din anul 1591, publicat de Hasdeu (Cuvente din Bătrâni, I, 56) apare forma *au mersă*, pentru care Hasdeu spune că este un « fenomen dialectologic foarte remarcabil ». Ea se repetă și în alte documente din Mehedinți: *au fostă* (p. 89), *am dată* (p. 102) etc. Cum vedem, dară, fenomenul este răspândit aproape pe întreg teritoriul dacoromân.

Ținând seamă de această difuziune, trebuie să recunoaștem că participiul sub forma feminină nu este o particularitate numai a dialectului aromân, ci a limbii române în genere. În comunicarea mea făcută la congresul filologilor români din 1925, am încercat să lămurească originea lui românească pe baza răspândirii lui și în dialectul dacoromân (Jun. Lit., XV (1925), 275).

Gerundiul

§ 293. Se termină în 1. *-a* și 2. *-aluĭ*:

1. Citate: ńiclu, angîrlimînda, angîrlimînda « mititelu agățându-se, agățându-se » Basme 269/19-20; arsărinda « sărind » ib. 117/9; avdzînda « auzind » ib. 316/32; călcînda pri ungl'ile di čoare « călcând » 80/27; fugânda « fugind » 90/8; lunda-šĭ mîna cu aušlu « luându-și » ib. 324/35; vininda feata acasă « venind » ib. 46/30 etc.

2. Ağungîndaluĭ tu buriclu a păduril'eĭ « ajungând în buricul pădurii » Basme 464/22; arucutindaluĭ, arucutindaluĭ « rostogolindu-se » ib. 364/26; arucutindaluĭ-si ağumse, ib. 410/3-4; avinîndaluĭ « gonind» ib. 76/11; avdzîndaluĭ « auzind » ib. 317/10, 319/24, 337/5, 361/21, 364/6, 491/12, 497/20; cădzîndaluĭ « căzând » ib. 316/19; dzîcîndaluĭ « zicând » ib. 76/16, fugîndaluĭ « fugind » ib. 312/18; grindaluĭ « grăind » ib. 412/14; imnîndaluĭ « umblînd » ib. 498/14; strigîndaluĭ « strigând » ib. 24/26; vidzîndaluĭ « văzând » ib. 311/9, 337/29, 482/10 etc., etc.

Ca întindere geografică, această formă verbală se întâlnește mai mult în graiul Românilor din sud. La nord, după constatările mele, lipsește în dialectul vorbit, sau, dacă apare pe undeva, este rară de tot (vezi și Weigand în Jahresb. XVI, 112 și OW. 95). Așà se explică de ce în scrierile literare din sec. XVIII ea lipsește cu desăvârșire. În Cod. Dim., un text destul de voluminos, nu se întâlnește măcar o singură

dată. Tot așà la Ucuta și mai cu seamă la Daniil. Dacă cu toate acestea ea apare câte odată și în textele nouă publicate în graiul din nord, introducerea ei se explică mai mult prin imitație. Știu că am întrebuințat-o în scris și eu, fără să o fi auzit sau pronunțat în graiul vorbit.

La nord, în schimb, este foarte răspândit adverbul construit în forma gerundiului. El există deopotrivă și la sud.

Dau mai întâiu citate din Cod. Dim.: pri-a-furišaluĭ «pe furiș» 25b/15; ascumtaluĭ «pe ascuns» 42/14; pri-ascumtaluĭ »pe ascuns» 101/17, cf. 38/20; c'alih'aluĭ «în adevăr» 35/2; di-a-cu-totaluĭ «peste tot» 115b/8, cf. 27/15, 43/1; napoδišaluĭ «de-andărătelea» 22b/1; napuδišaluĭ, ib. 22b/4. La Ucuta: cu-de-alih'aluĭ «cu adevărat» 79/24. La Cav.: a-notaluĭ în *ń-o daŭ a-notaluĭ*, 436. În Basme: a-caḽealuĭ «drept» 135/18; încručišaluĭ «cruciș» 103/3; a-furišaluĭ «pe furiș» 414/3; pre-a-furišaluĭ, a-furišaluĭ, 466/34; de-a-g'inḙaluĭ «de-a-binelea» ib. 309/15, cf. 90/1, 291/25, 371/31; de-a-mušataluĭ «bine frumos»: *băgă s-h'arbă mîcarḙa de-a-mušataluĭ*, 340/34; ascumti aluĭ «pe ascuns» 404/27; de-a-urg'išaluĭ, azvarnaluĭ etc. La Dal.: al'umtrḙaluĭ «almintrelea»; de-a-cu-totaluĭ, «cu tot, peste tot»; de-a-lunguluĭ; a-mortuluĭ «într'un mod stăruitor morțiș»: *Mul'erle se arucà a-mortuluĭ tu lucru* «femeile se puneau în mod stăruitor pe lucru» Flambura II, nr. 3, p. 9.

Observațiune. Dintre cele două forme ale gerundiului aromân, prima (cu *-a*) este mai veche. Ea se întâlnește în dialectul istroromân (Pușcariu, Istroromânii, II, 173, § 152), și în dacoromân, deși în acest dialect avem *-ă* pentru *a* (vezi citatele date în Jun. Lit. XIV, 279—280). Forma cu *-aluĭ* este pur aromânească. Cu originea ei s'a ocupat în treacăt mai întâiu Sandfeld Jensen (Gröbers Grundriss, I, 2, 531—532), apropiind-o de construcția slavă din Macedonia: *viždžaeščem ženite* (văzând pe femei). Tot din limba slavă a vroit s'o derive și Bacinschi («Ein macedo-rumänischer Ausläufer des altslavischen dativus absolutus» publicat în Zeitschr. f. rom. Phil., XXXVII, 611 sqq.). Obiecțiunile aduse de Philippide (Orig. Rom. II, 435, nota), ajung ca să înlăture în mod definitiv originea lui paleoslavă. Aici mai adaug că în dialectul meglenit există un gerundiu chiar cu terminațiunea slavă *-ḙaik'i* (cf. Meglenoromânii, I, 170—171). Dacă într'adevăr Slavii ar fi influențat în această direcție pe Românii din sudul Dunării, atunci ar fi fost mai natural ca construcția dativului absolut să fi pătruns în dialectul meglenit. Mai de mult mi-am exprimat părerea că originea gerundiului în *-aluĭ* trebuie căutată în construcția adverbială *nal'urḙaluĭ*, *nvărligaluĭ*, *nascumtaluĭ* etc. din *în-al'urḙa-luĭ*, *în-anvărliga-luĭ*, *în-ascumta-luĭ* etc. Între gerundiul arom. în *-a* și între adverbele terminate în *-a* adverbial, asemănarea este prea mare nu numai ca formă dar și ca înțeles, întrucât gerundiul are

înțeles adverbial. Prin urmare, trecerea terminațiunii articolului în dativ *-luĭ* (despre care vezi mai întâiu Miklosich, Beiträge: « Ich betrachte die Form *curăndalui* als aus dem partic. praes. vertretenden Gerundium und dem Artikel *alui* bestehend, der seinem Ursprung nach ein Dativ . . . ist », după aceea Sextil Pușcariu în Dacoromania III, 406, nota; mai în urmă și Drăganu, în Revista Filologică, II, 307) dela construcțiunile adverbiale citate mai sus, la formele verbale dela gerundiu se puteà face foarte ușor. Această trecere trebuie să se fi întâmplat relativ târziu. Poezia populară aromână nu înregistrează gerundiul în *-aluĭ* decât rar. La nord, cum am spus, el aproape că nu există în dialectul vorbit.

Acì mai vreau să amintesc despre un alt sufix, cu funcțiune adverbială, cunoscut până acum numai în dialectul meglenoromân, care există și în graiul Românilor din Albania (Fărșeroții, 137 urm.). Acesta este *-ura* (*-ăra*). El nu este prea răspândit; eu l-am auzit în limba vorbită numai de două ori, iar în textele culese de mine apare de trei ori: *ng'osuǫa* (din *ng'os* « jos » și *-ura*) în fraza: *fičoru lo calẹa ng'osuǫa* « băiatul apucă drumul în jos, la vale »; tot așà *de-ah'imura* (din *de-a-h'ima* cu înțelesul « în jos » și *-ura*) « la vale »; *dẹavăǫigăǫa* (din *de-a-văǫiga* pentru *vărliga* și *-ura*) « de jur împrejur », toate citate cu exemple din texte (Fărșeroții, 137). Acelaș sufix îl întâlnim și în basmele culese de Per. Papahagi pentru limba din Albania: *Mutrẹà g'ini s-ti anvîrtești di avărigăra a gramboluĭ ši s-lu agudești pusti căčulă n-cap* « uită-te bine, să te învârtești împrejurul mirelui și să-l lovești în cap » (Basme, 482/32). *După aistă, bagă pisti dedz lînă aroșă di pịavrigăra — că lîna esti g'ini scărminată ši k'iptinată — ši amvilesc dedzili g'ini* « după aceasta, pun peste ramuri lâna roșie de jur împrejur (este vorba de steagul cu lâna roșie pe vârf, pe care Fărșeroții îl fac la nuntă), căci lâna este bine scărmănată și pieptenată — și învelesc ramurile bine » (Almanach Macedo-român, IV (1903), p. 79).

Un alt exemplu care aparține tot acì este *arih'ina* « adevărat » în fraza: *Căndu-l vidzù pistupsì că de-arih'ina erà Foto* « când îl văzù, crezù că într'adevăr erà Foto » (Fărșeroții, 166/22). Acest *arih'ina* vine, prin metateză, din *alih'ira*, iar acesta din *alih'ura* (cu trecerea lui *u* în *i̯*, din cauza lui *i* precedent), adică *alih'a* (<nrg. *ἀλήθεια*) și suf. *-ura*.

Legătura acestui sufix cu *-ăra*, *-ura* și *-urlẹa* din dialectul meglenoromân este evidentă: *lăgondăra* « alergând » dela *lag* « alerg » și *lăgondura* (cf. Meglenoromânii, I, 170, § 119). Tratând despre originea formei meglenoromâne, am arătat că acelaș sufix se găsește și în dialectul dacoromân în *cindură-că* (cinderi-că etc.). Bogrea (Dacoromania, II, 601 urm.) a mai descoperit pentru dialectul dacoromân două exemple: *neputândure* și *îmblîndure*, emițând

părerea că la explicarea sufixului ar trebuì «luat în considerație și acel curios *-re*, pe care-l scoate la iveală (ca pe *u* mut) cântarea la sfârșitul unor versuri populare.

Acest *re*, pe cât mi-aduc aminte, se întâlnește și în cântecele populare ale Slavilor din sud. El n'are nimic a face cu sufixul care ne interesează. Dealtfel, acest *re* lipsește cu desăvârșire la Aromâni și Meglenoromâni. Neavând a adăugà nimic mai mult decât ceeace am spus asupra originii lui în *Meglenoromânii*, acì relevez faptul că el există și la Aromâni (Fărșeroți), ceeace probează că este un element vechiu în limbă. (Despre originea sufixului dacoromân și meglenoromân, vezi acum și Philippide, Orig. Rom., II, p. 474).

VERBE CU FORME NEREGULATE

§ 294. În cele ce urmează voiu da verbele neregulate după conjugări:

Conjugarea I:

A d u n: Prezint. ind.: adun, aduńĭ, adună, adunăm (anăm, alnăm), adunatsĭ (anatsĭ, alnatsĭ), adună. Imperfectul: adunam (anam, alnam), adunaĭ (anaĭ, alnaĭ), adunà (anà, alnà), adunam (anam, alnam), adunatsĭ (anatsĭ, alnatsĭ), adunà (anà, alnà). Perfectul simplu: adunaĭ (anaĭ, alnaĭ), adunaşĭ (anaşĭ, alnaşĭ), adunằ (anằ, alnằ), adunăm (anăm, alnăm), adunat (anat, alnat), adunară (anară, alnară). Infinitiv: adunare (anare, alnare). Part.: adunată (anată, alnată).

D a ŭ. Prezint. ind.: daŭ, daĭ, da, dăm, datsĭ, da. Imperfectul: dam (dădęam, didęam), daĭ (dădęaĭ, didęaĭ), da (dădęà, didęà), dam (dădęam, didęam, datsĭ (dădęatsĭ, didęatsĭ), da (dădęà, didęà). Perfectul simplu: ded (în Basme, gl. 578 se dă și *dideĭ*), dideşĭ (dęadisĭ), dęade, dęadim, dęadit, dęadiră.

M î c. Prezint. ind.: mîc (mîncu, măc, măncu), mîtsĭ (mîntsi; mătsĭ, măntsĭ), mîcă (mîncă; măcă, măncă); mîcăm (mîncăm; măcăm, măncăm; prescurtat: mcăm, ngăm), mîcatsĭ (mîncatsĭ; măcatsĭ, măncatsĭ; prescurtat: mcatsi, ngatsi), mîcă (mîncă; măcă, măncă). Imperfectul: mîcam (mîncam; măcam, măncam; prescurtat: mcam, ngam), mîcaĭ (mîncaĭ; măcaĭ, măncaĭ; prescurtat: mcaĭ, ngaĭ), mîcà (mîncà; măcà, măncà; prescurtat: mca, nga), mîcam (mîncam; măcam, măncam; prescurtat :mcam, ngam), mîcatsĭ (mîncatsĭ; măcatsĭ, măncatsĭ; prescurtat: mcatsĭ, ngatsĭ), mîcà (mîncà; măcà, măncà; prescurtat: mca, nga). Perfectul simplu: mîcaĭ (mîncaĭ; măcaĭ, măncaĭ; prescurtat: mcaĭ, ngaĭ), mîcaşĭ (mîncaşĭ; măcaşĭ, măncaşĭ; prescurtat: mcaşĭ, ngaşĭ), mîcằ (mîncằ; măcằ, măncằ; prescurtat: mcă, ngă), mîcăm (mîcăm; măcăm, măncăm; prescurtat: mcăm, ngăm), mîcat (mîncat; măcat, măncat; prescurtat: mcat, ngat), mîcară (mîncară;

măcară, măncară; prescurtat: mcară, ngară). Infinitiv: mîcare (mîncare; măcare, măncare; prescurtat: mcare, ngare). Participiul: mîcată (mîncată; măcată; prescurtat; mcată, ngată).

L' a ŭ. Prezint. ind.: l'aŭ, l'aĭ, l'a, lom, lo̧atsĭ (lu̯atsĭ), l'a. Imperfectul: lo̧am (lu̯am), lo̧aĭ (lu̯aĭ), lo̧à (lu̯à), lo̧am (lu̯am), lo̧atsĭ, lo̧à (lu̯à). Perfectul simplu: lo̧aĭ (lu̯aĭ), lo̧aši (lu̯aši), lo, lom, lo̧at (lu̯at), lo̧ară (lu̯ară). Infinitivul: lo̧are (lu̯are). Participiul: lo̧ată (lu̯ată).

S t a ŭ. Prezint. ind.: staŭ, staĭ, sta, stăm, statsĭ, sta. Imperfectul: stam (stăte̯am, stite̯am), staĭ (stăte̯aĭ, stite̯aĭ), sta (stăte̯à, stite̯à), stam (stăte̯am, stite̯am), statsĭ (stăte̯atsĭ, stite̯atsĭ), sta (stăte̯à, stite̯à). Perfectul simplu: stătuĭ, stătušĭ, stătù, stătum, stătut, stătură. Infinitivul: stare (stite̯are, stăte̯are). Participiul: stată (stătută).

Conjugarea II:

B e̯ a ŭ. Prezint. ind.: be̯aŭ (bi̯aŭ), be̯aĭ (bi̯aĭ), be̯à (bi̯à), bem, betsĭ, be̯à (bi̯à). Imperfectul: be̯am (bi̯am), be̯aĭ (bi̯aĭ), be̯à (bi̯à), be̯am (bi̯am), be̯atsĭ (bi̯atsĭ), be̯à (bi̯à); bi̯uĭ, bi̯ušĭ, bi̯ù, bi̯um, bi̯ut, bi̯ură. Infinitivul: be̯are (bi̯are). Participiul: bi̯ută.

Š e d. Prezint. ind.: šed (šăd la Fărșerotsi), šedzĭ (šădzĭ), šade, šidem (šădem), šidetsĭ (šădetsĭ), šed (šăd). Imperfectul: šide̯am (šăde̯am) etc. Perfectul simplu: šidzuĭ (šădzuĭ) etc.

P o t. Prezint. ind.: pot (po la Fărșerotsĭ Basme 73/12), potsĭ, po̧ate (po̧a la Fărșeroți, Basme 289/28, 234/30), putem, putetsĭ, pot. Încolo regulat.

Conjugarea III.

Ń e r g u. Prezint. ind.: ńergu (ńeg, neg), ńerdzi (ńedzĭ, nedzĭ), ńardze (ńadze, ne̯adze), ńardzim (ńadzim, ne̯adzim), ńardzitsĭ (ńadzitsĭ, ne̯adzitsĭ), ńergu (ńeg, neg). Imperfectul: ńirdze̯am (ńidze̯am, nidze̯am) etc. Perfectul simplu: ńeršu (ńešu, nešu) etc. Infinitivul: ńardzire-ńirdze̯are (ńadzire — ńidze̯are, ne̯adzire — nidze̯are). Participiul: ńarsă (ńasă, ne̯asă).

VERBE AUXILIARE

§ 295. Acì vom da conjugarea verbelor 1. *escu* (h'iu), 2. *am*, 3. *voĭ*.

1. *Escu*

Prezintele indicativ

1. escu, Cod. Dim. 20b/22, 88/15, 114/4; Cav. 252; Uc. 91/40; Dan. 140/14; Basme 18/27, 73/14, 76/17, 386/11 etc.
esc (pretutindeni la Fărșeroți) Fărșeroții 204; Basme 424/18.
îs, -s (la Fărșeroți) Fărșeroții 204; Basme, gl.

h'iŭ, Basme 313/10, 339/33, 422/20, 428/24 etc.
2. eştĭ, Cod. Dim. 11/3, 20/9, 114/5 etc. Basme pretutindeni.
ešči (esči) Basme 76/10, 77/19, 389/7, 396/13 etc.
esti, Weigand, O. W. 99.
h'iĭ, Basme 313/8, 338/13, 379/5, 416/24, 422/21, 432/38 etc.
3. ẹaste, Basme 40/32, 80/31, 368/29, 486/17 etc.
este, Cod. Dim. 13/4, 14^{b}/2, 25^{b}/5, 63/4 etc.; Uc. 93/44, 53; Dan. 120/3, 130/9; Basme 418/3, 420/30 etc.
e (-i) Basme 80/31, 36/34, 288/37, 384/18, 422/28 etc.
-o, Cod. Dim. 23^{b}/13; Dan. 175/31; Basme 305/18. Pentru rest cf. § 59.
-u, citate vezi la § 60, 2.
4. h'im: h'imu, Cod. Dim. 30^{b}/19; him, Uc. 93/45; Basme pretutindeni.
semŭ (în graiul din Siracu).
5. h'itsĭ, Cod. Dim. 24^{b}/2; Basme pretutindeni.
setsĭ (în graiul din Siracu).
6. sîntu (săntu) Cod. Dim. 11^{b}/20, 15^{b}/22, 16^{b}/3, 21/20, 39^{b}/13, 44^{b}/10 etc.
sînto (sănto) la Fărşeroţi (Fărşeroţii, 190).
săn, Cod. Dim. 15/3, 19/5, 20/19, 59/12, 102/13 etc.
suntu, Uc. 66/4; Dan. 117/2, 119/3; Basme 306/26 etc.
sun, Basme 75/17, 306/26.
su Weigand, Ar. II, 92 (de două orĭ).
îs, -s (la Fărşeroţi) Fărşeroţii, 204.

Prezintele conjunctiv

1. s-h'iŭ (pretutindeni la sud) Basme, gl.
s-escu (pretutindeni la nord) Basme, gl.
2. s-h'iĭ: se hiĭ, Dan. 140/14, 127/7; si h'iĭ, Cod. Dim. 15^{b}/8, 17^{b}/16; s-h'iĭ, ib. 39^{b}/18.
3. s-h'ie (numai în Siracu; tot acolo: *caresh'ie*, cf. § 275).
se h'ibă, Dan. 151/20, 174/32 etc.; s-h'ibă, Cod. Dim. 23^{b}/15; Basme pretutindeni.
s-ibă, Cod. Dim. 28/11, 99^{b}/2, 100/2.
4. s-h'im, pretutindeni.
5. s-h'itsĭ: s-h'itsă, Cod. Dim. 63/21, 98^{b}/18; Basme, pretutindeni.
6. s-h'ie (numai în Siracu).
s-hibă, Cod. Dim. 15/2, 105/3 şi pretutindeni.

Imperfectul

1. ẹáram, ẹarám (la sud)
erám, irám (forma cea mai răspândită) Gr. B. I, 126; Dan. 157/23.

areám (auzită în Albania).
arám (auzită în Albania) Lit. Pop. 844/22.
2. eárai̯, earái̯ (la sud).
erái̯, irái̯ (cea mai răspândită).
areái̯ (Albania)
3. eára, earà (sud) Basme 30/5, 32/19, 70/31, 79/2, 388/35 etc.
erà, irà, Uc. 65/1; Dan. 161/24; Basme 56/2, 58/3, 70/29 ereà Lit. Pop. 847/9 etc.
areà (Albania,).
ariá (Albania).
arà (Albania). Lit. Pop. 359/31 872.
4. earám (sud).
erám, irám (pretutindeni).
areám (Albania)
arám (Albania).
5. earátsi̯ (sud).
erátsi̯, irátsi̯ (pretutindeni).
areátsi̯ (Albania).
aratsi̯ (Albania).
6. eára (earà).
erà, irà (pretutindeni).
areà (Albania).
arà (Albania).
iria, Cod. Dim. 71b/24, 73b/3, 77b/1.

Perfectul simplu

1. fui̯, Cod. Dim. 11b/8, 9, 10, 32/13
2. fuši̯, Dan. 181/34
3. fu, Cod. Dim. 76b/3, 84b/1, 114b/6, 119b/2 Dan.161
4. fum
5. fut
6. fură, Cod. Dim. 78/2.

Perfectul compus

1. am futâ
2. ai̯ futâ
3. are futâ, Cod. Dim. 15b/2
4. avem futâ
5. avetsi̯ futâ
6. aŭ futâ

Mai-mult-ca-perfectul

1. aveam futâ
2. aveai̯ futâ

3. avẹà futǎ
4. avẹam futǎ
5. avẹatsĭ futǎ
6. avẹà futǎ

Viitorul

1. va s-h'iŭ, vaĭ h'iŭ, va h'iŭ cf. Cod. Dim. 33/5
   va s-escu (la nord)
   vu se h'iŭ (Ucuta)
2. va s-h'iĭ, vaĭ h'iĭ, va h'iĭ, Basme 121/29
   va s-ešti (ešči, esči)
   vu se h'iĭ (Ucuta)
3. va s-h'ie (Siracu)
   va s-h'ibǎ cf. Cod. Dim. 46/24, 40/9, 15/16, 17; Basme 72/22; vaĭ h'ibǎ, va h'ibǎ, Basme 447/20
   vu se h'ibǎ, Uc. 91/40
4. va s-h'im cf. Cod. Dim. 47b/10, vaĭ h'im, va h'im
   vu se h'imu (Ucuta)
5. va s-h'itsĭ, vaĭ h'itsĭ, va h'itsĭ
   vu se h'itsĭ (Ucuta)
6. va s-h'ie (Siracu)
   va s-h'ibǎ, vaĭ h'ibǎ, va h'ibǎ

Viitorul anterior

I. 1. va s-(vaĭ, va) eram (ẹaram, iram)
   2. va s-(» ») eraĭ (ẹaraĭ, iraĭ)
   3. va s-(» ») erà (ẹarà, irà)
   4. va s-(» ») eram (ẹaram, iram)
   5. va s-(» ») eratsĭ (ẹaratsĭ, iratsĭ)
   6. v s (» ») erà (ẹarà, irà)

Înțelesul acestei forme variazǎ între « voi fi fost », « trebuie sǎ fi fost » și « aș fi fost »; va s-erà simiğilu « va fi fost » Basme 309/ ; ao̯a va s-erà doĭ înšĭ « aici vor fi fost » ib. 306; vaĭ erà, ib. 203; vaĭ i̯arà vîrǎ vasil'è « va fi fost vreun rege » ib. 292/ ; vaĭ erà di se spune « va fi fost » ib. 229 etc.

II. 1. va s-am futǎ
   2. va s-aĭ futǎ
      va s-ag'i futǎ (Siracu)
   3. va s-ai̯bǎ futǎ
   4. va s-avem futǎ
   5. va s-avetsĭ futǎ
   6. va s-ai̯bǎ futǎ

Condiționalul prezinte

1. s-furim (s-furem) cf. Basme 272/29
2. s-furĭ (s-furišĭ, s-furéšĭ, Basme 222/15; s-furiĭ, s-fureĭ cf. § 289)
3. s-fure, Basme 162/20 (s-furi, Basme 63/3)
4. s-furim (s-furem, cf. § 289)
5. s-furit (s-furitsĭ)
6. s-fure (s-furi)

Pentru graiul din Siracu avem:

1. să furem sau să h'ẹarem
2. să furešĭ » să h'ẹarešĭ
3. să fure » să h'ẹare
4. să furem » să h'ẹarem
5. să furetsĭ » să h'ẹaretsĭ
6. să fure » să h'ẹare

Condiționalul trecut

I. 1. vrẹa s-h'iŭ
2. vrẹa s-h'iĭ
3. vrẹa s-h'ie (h'ibă)
4. vrẹa s-h'im
5. vrẹa s-h'itsĭ
6. vrẹa s-h'ie (h'ibă)

II. 1. vrẹa s-eram (ẹaram, iram)
2. vrẹa s-eraĭ (ẹaraĭ, iraĭ)
3. vrẹa s-erà, Basme 274/1 (ẹarà, irà)
4. vrẹa s-eram (ẹaram, iram)
5. vrẹa s-erațsĭ (ẹaratsĭ, iratsĭ)
6. vrẹa s-erà (ẹarà, irà)

Imperativul

I. 2. h'iĭ (h'iĭ cu tută-tsĭ mintea «fii cu mintea toată») Flambura II, nr. 2, p. 6
5. h'itsĭ

II. 1. as h'iŭ, as escu
4. as h'im

III. 3 și 6. las h'ibă, Basme 417/14
as h'ibă.

Infinitivul

Nu există. Forma scurtă se păstrează în *vah'ĭ* « poate », despre care vezi § 287. Dalametra dă *h'ari* (scris: hiari) p. 109, cu înțelesul verbal

« a fi, a se aflà, a existà » și substantivat: « fire, natură, caracter ». În Basme se dă *h'ire* s. fără citate. Gramaticii îl dau reconstruit după verbele de conj. IV, sau după forma dacoromână: Boiagi: *h'ire* (74); Atanasescu: *h'ire* i (=sau) *fire* (43); Obed., Texte: *h'ire* (243); M. Pascal: *h'ire*, cu observația « neîntrebuințat » (XVII).

Participiul trecut

futā (întrebuințat pretutindeni).

Gerundiul

h'inda, Basme, gl.
h'indaluĭ, Basme, gl.

La gramatici această formă apare deosebit:
Boiagi dă: fundu, fundaluĭ (74);
Atanasescu: fundu i (=sau) h'indu, fundaluĭ i h'indaluĭ (43;
Obed., Texte: fundu sau h'iindu, fundaluĭ (243);
M. Pascal: h'iindu și h'iindaluĭ, cu observația « neîntrebuințat » (XVII).

Observațiune. La prez. ind. pers. 1 avem *escu* pentru graiul Românilor din nord. Explicația acestei forme din pers. 2 *eștĭ* a dat-o Ascoli (Studj critici, 68). Streller (Jahresb. IX, 5) o explică prin analogie cu verbele incoative în -escu < lat. -ESCO. Într'un fel sau altul, forma este secundară și nu derivă din vechea formă verbală lat. ESCO. La Fărșeroți se aude și *esc*. Tot la ei avem și formele prescurtate *ĭs*, *-s* derivate din lat. SUM, ca în dialectul dacoromân. Dintre gramatici numai Atanasescu dă *su* (p. 42) și M. Pascal: *-s* (XIII). Forma *esc*, după o comunicare ce mi s'a făcut, se găsește și în părțile Sibiului. Frâncu-Candrea (Românii din Munții Apuseni, p. 78) o dau și pentru graiul din Munții Apuseni. La sud avem *h'iŭ* și *h'im*. Ea nu este așà de rară cum arată Streller. Toți Românii din sud întrebuințează *h'iŭ*. Chiar coloniile de Aromâni din Pind așezate la nord, cum sunt cele din satele împrejurul Veriei, lângă Salonic, deși datează de aproape două secole, păstrează în graiu numai *h'iu* și *h'im*. Originea lor este clară dela conjunctiv; *-m* dela *h'im* se explică prin analogie cu *am* sau cu pers. 4 dela *h'iu*. — Pers. 2 *eščĭ* (*esčĭ*) este locală (cf. § 183), *esti* la Românii din Olimp. — Pers. 3 avem formele prescurtate: *e* (fără proteza unui i̯) (-i), *-o*, *-u* (§ 42 și 43, 2) — Pers. 4 și 5 pretutindeni *h'im*, *h'itsĭ*, dela conjunctiv. În Siracu se mai păstrează și formele *semŭ*, *setsĭ* din lat. SIMUS, SITIS, care se întâlnesc în limba veche a scrierilor noastre literare. — Pers. 6 avem: *sîntu*, *suntu*, *săn*, *sun*, *su*. Răspândirea lor geografică nu poate fi arătată exact. La nord mie îmi sunt cunoscute și curente formele

săntu (săn) și *suntu* (sun). Deaceea Streller, probabil după indicațiunile lui Weigand, nu are dreptate, când susține că *suntu* se întrebuințează numai « im südlichen Pindusgebiet » (Jahresb. IX, 15). În Cod. Dim. apar amândouă. În *sînto* (sănto) dela Fărșeroți *-o* se explică potrivit celor spuse la § 88.

La prez. conj. avem de relevat numai pers. 3 și 6 *s-h'ibă*, care, după cum se știe, s'a format sub influența lui *aibă*. Ea este întrebuințată de toți Aromânii. În graiul de nord se aude, pe alocuri, și *s-escu*. În Cod. Dim. întâlnim și *s-ibă* (fără h'). În graiul din nord se aude și: *s-iŭ, s-iĭ, s-ibă, s-im, s-its* etc. (cf. Meglenoromânii, I,173). Dintre gramatici, o dă Atanasescu (43). Forma veche *h'ie* s'a păstrat numai în Siracu. Despre *să štibă* (sčibă) vezi § 279. Formațiuni analoage se întâlnesc și în dialectul dacoromân; în Bucovina avem *s-hibă* (Leca Morariu în Jun. Lit. XIII, 68), *să fiibă* (ib. 187). Chr. Geagea a semnalat în suburbea Roșca Cernăuților (unde există să h'ibă) și forma *să štibă* (Jun. Lit. XIII, 270).

La imperfect avem în sud *ẹáram, ẹáraĭ, ẹára* etc. cu accentul pe prima silabă și cu é<ea (§ 39) din ERAM, ERAS, ERAT etc. și ẹarám, ẹaráĭ, ẹarà cu accentul trecut pe ultima silabă, după pers. 4 și 5, alături de *erám, irám*. La Fărșeroți avem *arẹám, arẹáĭ, arẹa* și *aram,-araĭ, arà* cu *a* inițial din *-e* (cf. Meglenoromânii, I, 176) și cu terminațiunea *-ẹam* dela imperf. verbelor de conj. II, III, IV. În Cod. Dim avem-ịam: *irịà*. Ea se întâlnește și în dial. dacor. *(i)erẹam, irẹam, iĭrem* (Jahresb. IX, 18).

La perfectul simplu observăm mai întâiu păstrarea formei vechi dela pers. 4 ca la toate conjugările *fum:* nu furăm. În dacor. ea se mai întâlnește în literatura veche. La pers. 5 avem *fut*, regulat ca avut, tăcut dela avuĭ, tăcuĭ. Ea nu se atestă pentru dialectul dacoromân.

Pentru mai-mult-ca-perfect, în afară de formațiunea obișnuită avẹam futà, Basme gl., mai dă și *eram futà*. Tot acolo avem și o formă verbală (perfect anterior) *avuĭ* (și fuĭ) *futà*. Dintre ceilalți gramatici, Obed., Texte (237) și M. Pascal (XIV) dau *avuĭ futà*.

La viitor, alături de va s-h'iŭ, la nord avem și *va s-escu*. Forma *voĭ h'ire* dată de Boiagi (70) nu există. Atanasescu, în afară de *va si h'iŭ*, dă și forma *va s-iŭ, va s-iĭ* etc., p. 43 (vezi mai sus la prez. conj).

La condiționalul prezinte, afară de formele obișnuite și menționate de toți gramaticii, pentru graiul din Siracu se mai dă și forma *să h'ẹarem, să h'ẹareši* etc. derivată, de sigur, dela infinitiv: *h'ịare* sau *h'are*, dat de Dal.

Pentru condiț. prez. Obed., Texte (239) și M. Pascal (XVI) dau *vrẹa s-h'iu*. Însă ea nu însemnează « aș fi » ci « aș fi fost »; are înțelesul de condiț. trecut.

Pentru conjunctiv, Basme gl. (sub *h'iu*) dau și un imperf. al conj. *s-eram*. Deasemenea și M. Pascal: s-erẹam (XV). Ea se întrebuințează peste tot în dialect cu înțelesul « să fi fost ». Cod. Dim. îl dă pentru toate conjugările: *s-vă didẹatsă* « să vă fi dat » 16b/26; *s-l'i*

k'iṛià « să-i fi pierdut » 102b/13; *s-l'i iṛià* (*arău*) « să-i fi fost rău » 36/23; *s-nă minduim* « să ne fi gândit » 63/16, cf. 43/19. În Basme *s-erà ši mušatsl'i anoštri pri measă* « dacă ar fi fost » 274/1. Tot în Basme gl. se dau două forme pentru perf. conj. și mai-mult-ca-perf. conj.: *s-am futǎ*; *s-aveam futǎ* (s-eram futǎ), cu înțelesul « să fi fost » sau « dacă aș fi fost ».

Pentru condiț. perf. în Basme gl. se mai dau formele *s-erà*, *s-eram*, în afară de vrea s-eram, cu *erà* neschimbat la toate persoanele și *s-erà s-h'iu*.

În ce privește gerundiul, gramaticii înregistrează formele diverse ce se dau mai mult reconstruite dela tulpina perfectului: fundaluĭ, sau a infinitivului: h'indaluĭ (h'iindaluĭ), decât auzite.

2. *Am*

Prezintele indicativ

1. am, Càv. 288; Dan. 138/13; Basme pretutindeni.
2. aĭ, Cod. Dim. 103b/16; Basme pretutindeni.
3. are, Cod. Dim. 18b/20; Dan. 123/5 etc.; Basme 306/9 etc.
4. avem: avemu, Cod. Dim. 15/9, 115/18; Dan. 130/9; avem, Uc. 67/6.
   aem (la sud) Lit. Pop. 811.
5. avetsĭ, Cod. Dim. 12/23 etc.
   aetsĭ (la sud)
6. aŭ, Cod. Dim. 14b/13, 111/3; Dan. 119/3; Uc. 67/5; Basme 80/23 etc.
   arŭ, Fărșeroții 203, Weigand, Ar. II, 122/23. cf. 248.

Prezintele subjonctiv

1. s(ă) am, Basme 81/4 etc.
2. s(ă) aĭ, Uc.: se aĭ, 65/3; Cod. Dim.: si aĭ, 20/30, 64/24; Basme 1/9 etc.
   s(ă) ag'ĭ (în Siracu).
3. s(ă) aibă, Dan: se aibă, 141/15; Basme 305/27, 396/6 etc.
4. s(ă) avem, Uc.: se avem, 65/33; Dan.: se avemŭ, 157/22; Cod. Dim.: 115/4; si avem, 17/19, 34/17.
   s(ă) aem (la sud)
5. s(ă) avetsĭ, Cod. Dim.: si avetsă, 98b/17, 115b/16.
   să aetsĭ. (la sud)
6. s(ă) aibă, Basme, pretutindeni.
   si aŭ, Cod. Dim. 18/4.

Imperfectul

1. aveam
   aeam, aiam

2. avẹaĭ
   ae̯aĭ, ai̯aĭ
3. avẹà, Cod. Dim.: avi̯à, 107/4, vĭa 94b/6; Basme 7/16, 54/15 etc.
   ae̯à, ai̯à
4. avẹam, 3od. Dim.: avi̯amu 12/20
   ae̯am, ai̯am
5. avẹatsĭ
   ae̯atsĭ, ai̯atsĭ
6. avẹà, Cod. Dim.: avi̯à 105/16
   ae̯à, ai̯à

Perfectul simplu

1. avuĭ, Basme 42/24, 81/18 etc.
2. avušĭ
3. avù, Cod. Dim. 75/10, 85/15; Basme 2/29, 12/26, 68/8 etc
4. avum, Cod. Dim.: avuma 99b/10; Uc. 89/39.
5. avut, Basme 51/1.
6. avură, Basme 70/27.
   vură, Cod. Dim. 21/22

Perfectul compus

1. am avută
2. aĭ avută
3. are avută
4. avem avută
5. avetsĭ avută
6. aŭ avută

Mai-mult-ca-perfectul

1. avẹam avută
2. avẹaĭ avută
3. avẹà avută
4. avẹam avută
5. avẹatsĭ avută
6. avẹà avută

Viitorul

1. va s-am, vaĭ am etc. Cod. Dim.: va si amu 45/20, 28/21
2. va s-aĭ, Cod. Dim. 38/12
   va să ag'ĭ
3. va s-ai̯bă, Cod. Dim.: va si ai̯bă, 57b/14; vaĭ ai̯bă, Basme 1/27
4. va s-avem, Cod. Dim.: va s-avemu, 115b/18; vaĭ avem, Basme 455/7

5. va s-avetsĭ
6. va s-aĭbă, Cod. Dim.: va si aibă, 16b/24

Viitorul anterior

I. 1. va s-(vaĭ, va) ave̯am	II. 1. va s-am avută
2. va s-(» ») ave̯aĭ	2. va s-aĭ avută
3. va s-(» ») ave̯à	3. va s-ag′i avută va s-ai̯bă avută
4. va s-(» ») ave̯am	4. va s-avem avută
5. va s-(» ») ave̯atsĭ	5. va s-avetsĭ avută
6. va s-(» ») ave̯à	6. va s-ai̯bă avută

Condiționalul prezinte

I. 1. s-ave̯arim (s-ave̯arem) Basme 491/39	II. s-avurim
2. s-ave̯ari (s-ave̯arišĭ, s-ave̯arešĭ, ave̯arii)	s-avuri (s-avurešĭ)
3. s-ave̯are (s-ave̯ari)	s-avure (s-avuri)
4. s-ave̯arim (s-ave̯arem)	s-avurim (s-avurem
5. s-ave̯arit (s-ave̯aritsĭ)	s-avurit (s-avuritsĭ)
6. s-ave̯are (s-ave̯ari)	s-avure (s-avuri)

Condiționalul trecut

I. 1. vre̯à s-am	II. 1. vre̯à s-ave̯am, Gr. B. I 224
2. vre̯à s-aĭ	2. vre̯à s-ave̯aĭ
3. vre̯à s-ag′ĭ (Siracu) vre̯à s-ai̯bă	3. vre̯à s-ave̯à
4. vre̯à s-avem	4. vre̯à s-ave̯am
5. vre̯à s-avetsĭ	5. vre̯à s-ave̯atsĭ
6. vre̯à s-ai̯bă	6. vre̯à s-ave̯à

Imperativul

I. 2. aĭ, Cod. Dim. 28b/27; Uc. 75/16; Basme 268/6 etc.
ag′ĭ (Siracu)
5. avetsĭ
ag′itsĭ (Siracu): ag′itsĭ ngătan fičorl′i «faites attention aux garçons».
II. 1. as am
4. as avem, Cod. Dim: as avemu 90/8.
III. 3 și 6. las ai̯bă
as ai̯bă

Infinitivul

ave̯are (avere), numai ca substantiv.

Participiul trecut

avută

Gerundiul

avînda
avîndaluĭ

La gramatici această formă apare deosebit.
Boiagi dă: avundu, avundaluĭ (p. 62).
Atanasescu: avendu, avundaluĭ (p. 41).
Obed., Texte: avînd, avîndaluĭ cu observația « neîntrebuințat » (XVII)
M. Pascal: avînd, avîndaluĭ (62).

Observațiune. La prez. ind. avem de observat formele pentru pers. 4 și 5 *aem*, *aetsĭ*, întrebuințate în graiul Românilor din sud, cu o desvoltare normală din lat. HABEMUS, HABETIS. (Vezi Tinerimea Română, I (1898), 424). La pers. 6 avem *arŭ*, alături de *aŭ*, în graiul Fărșeroților. Ea s'a desvoltat prin analogie cu pers. 3 (Jahresb. IX, 42). Weigand mai dă *ar* și pentru pers. I, cf. Ar. II, 10.

La prez. conj. relevăm pers. 2 *să ag'ĭ* întrebuințată în Siracu. Ea reprezintă vechea formă din HABEAS. O formă *aig'ĭ nu se atestă. Tot *ag'ĭ* avem și la imperativ pers. 2; iar pentru pers. 5 avem ag'itsĭ, refăcută după pers. 2. Pentru pers. 6 întâlnim în Cod. Dim. o singură dată *si aŭ* pentru « să aibă ».

La imperfect, alături de *avẹam*, forma comună tuturor Românilor, apare rar în graiul Românilor din sud și *aẹam*, *aiam* din HABEBAM, cu *v* intervocalic căzut. (Vezi Jahresb. V, 44, Basme, gl.). La pers. 6, după cum se știe, *-u* lipsește. Toate celelalte forme verbale se formează ca la *am*. Condiționalul prezinte se prezintă sub două forme, după cum pare a fi derivat dela infinitiv sau dela perfect. Pentru graiul din Siracu se mai dau două forme pentru condiționalul trecut: *vrẹà s-avẹarim*, *vrẹà s-avẹarešĭ*, *vrẹà s-avẹare* etc. și *vrẹà s-avẹarim avută*, *vrẹà s-avẹarešĭ avută* etc.

3. *Voĭ*

Prezintele indicativ

1. voĭ, Cav. 3; Dan. 160/24; Uc. 25/2; Cod. Dim. 12/12, 35/2; Basme 56/16, 81/5 etc.
2. vreĭ, Cod. Dim. 20b/2, 37b/24, 58b/10; Basme 6/6, 38/26, 306/35, 376/30, 418/3, 422/24 etc.
   ver (în Siracu), Weigand, Ar. II, 266.

3. va, Cod. Dim. 23b/21, 40/15; Basme 68/19, 234/29, 306/29 etc.
4. vrem(ŭ), Cod. Dim. 65b/1, 95b/11 etc.
5. vretsĭ, Basme 6/14, 23/8 etc.
6. vor(ŭ), Cod. Dim. 22/3, 97/5 etc.

Prezintele conjunctiv

1. să (si s-)voĭ (rostit: z-voĭ)
2. să (si s-)vreĭ
3. să (si s-)va, Cod. Dim.: si va, 15/12, 49/17
4. să (si s-)vrem
5. să (si s-)vretsĭ
6. să (si s-)vor, Basme 112/24.

Imperfectul

1. vrẹam (vrịamu), Cod. Dim. 45/14, 84/7
2. vrẹaĭ (vrịai)
3. vrẹà (vrịà), Cod. Dim. 80b/5, *vra* 81b/21, Basme 23/20, 45/11, 56/7, 69/27 etc.
4. vrẹam (vrịam), Basme 145/30 etc.
5. vrẹatsĭ (vrịatsĭ)
6. vrẹà (vrịà).

Perfectul simplu

1. vruĭ
2. vrušĭ
3. vru, Cod. Dim. 97b/18, 93/2, 20; Basme 1/7, 21/29 etc.
4. vrum(ŭ)
5. vrut(ŭ)
6. vrură, Cod. Dim. 104/24; Basme 230/23, 179/9.

Perfectul compus

1. am vrută, Cod. Dim. 24b/13
2. aĭ vrută
3. are vrută, Cod. Dim. 45/2
4. avem vrută
5. avetsĭ vrută
6. aŭ vrută.

Mai-mult-ca-perfectul

1. avẹam vrută
2. avẹaĭ vrută

3. avẹà vrută
4. avẹam vrută
5. avẹatsĭ vrută
6. avẹà vrută.

Viitorul

1. va s-voĭ, va voĭ, vaĭ voĭ
2. va s-vreĭ, va vreĭ, vaĭ vreĭ
3. va s-va, va va, vaĭ va
4. va s-vrem(ŭ), va vrem(ŭ), vaĭ vrem(ŭ)
5. va s-vretsĭ, va vretsĭ, vaĭ vretsĭ
6. va s-vor(ŭ), va vor(ŭ), vaĭ vor(ŭ).

Viitorul anterior

1. va s-(va, vaĭ) vrẹam
2. va s-(» ») vrẹaĭ
2. va s-(» ») vrẹà
4. va s-(» ») vrẹam
5. va s-(» ») vrẹatsĭ
6. va s-(» ») vrẹà

Condiționalul prezinte

1. se (s-)vrurim
2. se (s-)vruri, s-vrurišĭ: Dan. *se vruri*, 153/21
3. se (s-)vruri, s-vrure: Dan. *se vruri*, 133/10
4. se (s-)vrurim, s-vrurem: Dan. *se vrurem*, 156/22
5. se (s-)vrurit, s-vruret
6. se (s-)vruri, s-vrure.

Condiționalul trecut

1. vrẹà s-voĭ
2. vrẹà s-vreĭ
3. vrẹà s-va
4. vrẹà s-vrem(ŭ)
5. vrẹà s-vretsĭ
6. vrẹà s-vor(ŭ)

Imperativul

I. 2. vreĭ: În Cod. Dim.: *vreĭ-me*, 93b/4
5. vretsĭ
II. 5. as vrem(ŭ)

Infinitivul

vrẹare, numai ca substantiv

Participiul trecut

vrută

Gerundiul

vrunda, vrundaluĭ

Observațiune. Privitor la conjugarea acestui verb în aromână, observăm, mai întâiu, că formele dela ind. prez. din dialectul dacoromân născute prin analogie: *vreaŭ, vreĭ, vrea, vreaŭ* nu există în aromână. La fel nu există și forma dela pers. 1 *vor*, care după Streller (Jahresb., IX, 54), ar fi un urmaș al lui *volo*, iar după Sextil Pușcariu (Dacoromania, VI, 388) al lui **voleo* « ca o formă « desiotacizată » pe teritoriu aromân, întocmai ca *sar* (în loc de **sal'u*) din *salio* ». Streller, referindu-se la *vor*, a reprodus forma din glosarul dela Ar. II de Weigand, fără să cerceteze și textul în care ea apare. Într'adevăr, în textul citat găsim versuri pe care nu le poate înțelege un Aromân și, probabil, nu le va fi înțeles nici Weigand. Într'un cântec din Pleasa (Albania), este vorba de o fată, care vroind să se mărite cu orice preț chiar în contra voinții părinților, spune: « s-nu vruriš tine cu tata, *mine vor s-mi fac pi inate*, š-amindoịl'i nu vă-ntreb » (Ar. II, 20). Dacă versul întâiu și al treilea sânt clare: « de n'ai vreà tu cu tata . . . pe amândoi nu vă întreb », al doilea rămâne neclar, nu numai din întrebuințarea lui *vor*, dar și din restul: « s-mi fac pi inate ». Am cetit versurile la Aromânii din Pleasa și nimeni n'a priceput versul al doilea. Toți înțelegeau *mine va-ñi fac pi inate* « eu o să fac în necaz », în loc de versul dat greșit de Weigand. Aceasta însemnează că *vor*, atestat o singură dată și greșit, nu există.

Persoana 1 ind. prez. dela formele obișnuite se aude pretutindeni *voĭ*. Un **vol'ŭ* nu se atestă nicăiri. Această constatare ajunge ca să ne arate că din cele două forme latine **voleo* și **vojo* (acesta din urmă refăcută după *ajo* din *habeo*, propusă de M. Bartoli, (Das Dalmatische, II, § 470) admise ca bază pentru explicarea lui *voĭ* din dialectele transdanubiene, ultima a lui M. Bartoli este mai acceptabilă.

Pentru pers. 2 ind. prez. se atestă și la Aromâni, în graiul din Siracu, forma *ver* din **verĭ* (§ 67b), lat. *velis*. În graiul din nord există, după cum am arătat la § 275, și forma *erĭcare*, ceeace, la prima vedere, s'ar păreà că am aveà o formă din *verĭcare*. Însă prima parte se aude și în limba Slavilor din Macedonia: *erĭkoĭ*

« oricine », în fraza: *erikoĭ da bydi* « oricine să fie », ceeace probează că este un împrumut slav.

Pentru pers. 3 ind. prez. avem și în aromână *va*, rămas încă nelămurit. În schimb, lipsesc în aromână atât formele dela pers. 2 cât și acelea dela pers. 3 intrate în compoziția pronumelor nehotărîte: **orĭcare*, **orĭtsine*, **orĭtse*, **orĭcînd* și **oarecare*, **oaretsine*, **oaretse*, **oarecînd*, acestea fiind înlocuite prin *carĭtsi*, *carĭtsido* (caĭtsido, caetsido), *carek'išdo*, *itsi*, *itsido*, *ik'šdo* etc. (cf. § 275). În timpul din urmă, Sextil Pușcariu (Dacoromania, VI, 391) a încercat să lămurească originea acestei forme, derivându-o din pers. 3 dela verbul latin *vadere*, mai ales că formele dela pers. 2 și 3 *vaĭ*, *va* dela acest verb sânt atestate la Aromâni, după cum am arătat (cf. § 276) și în altă parte. Cu această ocazie, Pușcariu crede că și forma aromână *vaĭ*, întrebuințată numai la formarea viitorului: *vaĭ cîntu* (alături de *va s-cîntu* și *va cîntu*) s'ar puteà explicà din pers. 2 dela *vadre*. Admițând părerea lui Pușcariu pentru lămurirea persoanei 3 *(va)*, nu cred că și *vaĭ* dela Aromânii din sud, întrebuințat numai pentru formarea viitorului, ar puteà veni dela pers. 2 din *vadere*. Dacă pentru formarea viitorului pretutindeni în limba română avem numai *va*, nu înțeleg cum o parte dintre Aromâni au putut recurge și la pers. 2 *vaĭ* dela acelaș verb, din momentul ce chiar în limba greacă, de unde se crede că a pornit acest fel de viitor, și în celelalte limbi balcanice un viitor format cu pers. 2 dela verbul ajutător « voĭ » nu există. În afară de aceasta, în aromână, în afară de viitorul cu *vaĭ*, mai avem în graiul din sud o formă cu *vreaĭ* pentru condiționalul trecut, alături de cea cu *vreà*, care este generală. Aceasta, la rigoare, s'ar puteà explicà prin analogie cu *vaĭ* dela viitor, dar n'ar puteà fi exclus cazul ca ea să fie originară, și *vaĭ* să se fi format după ea. În orice caz, eu nu cred că atât în *vaĭ* cât și în *vreaĭ* avem formațiuni dela pers. 2 atunci când pretutindeni, pentru formarea viitorului, forma verbului ajutător este dela pers. 3. În cazul acesta *i* din *vaĭ* și *vreaĭ*, rămâne nelămurit.

Forma pasivă

§ 296. Este aceeaș ca în dialectul dacoromân. Ea se întrebuințează rar. De cele mai multe ori, vorbitorii recurg la perifraze pentru exprimarea acțiunii verbale la pasiv.

Câteva citate din Cod. Dim.: *Amiră Faraon . . . ursì tsi fičoru si s-facă, si s-niacătru rău, si s-arucă tru rău tra si s-niacă, tra s-nu si adavgă* « împăratul Faraon poruncì orice prunc s'ar naște, să se înnece în râu, să se arunce în râu să se înnece, ca să nu se adauge » 74/17; *S-fetsiră sclail'i a muartil'i šă di paraδis si azńiră* « se făcură sclavii morții și din paradis fură izgoniți » 69b/16; *Ama Dumnidză lu štià Iov că iria vrut la Dumnidză . . . ditr'atsia lu lăsà si s-cărtiască di*

pirăzmadzăl'i « însă Dumnezeu îl ştià pe Iov că erà iubitor de Dumnezeu ... deaceea îl lăsà să fie tentat de către draci » 80b/7; *Vedză că virg'ira va si-nsartsină šă va -sfacă h'il'u* « vezi că virgina va fi însărcinată şi va naşte fiu » 97/24; *Cătsĭ uamińĭ di bere si au cl'isă tru hăpsane* « câţi oameni din cauza băuturii au fost închişi în puşcărie » 115b/3; *Profitu Ilia si arăk'ì cu k'era cu focu* « profetul Ilie fu răpit cu carul cu foc » 124/18; *šă mare griatsă lă vine tru inimă, cătră tse arhontsă mari iria šă avutsă uamińĭ, si si ncačă ašătse ... di ... un omŭ di ara δă* « şi le căzù foarte greu la inimă, fiindcă erau arhonţi mari şi bogaţi, să fie certaţi aşà de ... un om de rând » 95/11; *Si siamină truplu tru aspărdzeria mia va si anăstăsiască tru niaspărdziria; si siamină tru cutsere mia va si anastăsiască cu δocsă; si siamină atihŭ, mia si anăstăsească truplu cu duhlu .. si siamină ...* « trupul se seamănă (= este semănat) în stricăciune, dar va învià în nestricăciune; se seamănă în suferinţă, însă va învià cu slavă; se seamănă trupul viu, însă o să învieze trupul cu duhul ... se seamănă ... » 66/1-7, etc.

Forma reflexivă

§ 297. Este aceeaş ca în toate dialectele; ea se formează cu pronumele reflexiv: *mi, ti, si, nă, vă, si*: s-mi fac, Basme 370/36; s-ti fatsĭ, ib. 370/37; mi aflu, Cod. Dim. 114/8; mi aprok'ŭ, ib. 60b/4; mi ğudicu, ib. 45/24; si aspară, ib. 112b/16; nă aluptămu, ib. 63b/9; s-prifeatse, Basme 370/6; s-turnă, ib. 355/16; si-nsură, ib. 336/8; s-frîmse, ib. 337/15 etc.

În graiul din sud se întâmplă de multe ori ca pronumele să lipsească: dusiră tutsĭ s-acumpără « se duseră » Basme 354/3; duse m păzare « se duse » ib. 354/16; duse š-nîs « se duse şi el » ib. 354/4, cf. 1/2, 3/23, 11/19 etc.

Conjugarea se face la fel ca la verbele transitive.

Verbe impersonale

§ 298. Avem următoarele:
Da neauă « ninge ».
Da ploaie « plouă ».
Da grindină « cade grindină ».
Bumbuneadză « tună ».
Cade sfulgul « fulgeră ».
Sfuldziră « fulgeră ».
nturină « tună şi fulgeră ».
Năureadză.
arueadză « cade rouă ».
Scapiră.

Ȇaste căldură și fatse căldură « e cald ».
Ȇaste arcọare și fatse arcọare « e frig ».
prinde « trebuie »
lipsẹaste. În alb. la fel: lipset.
va: *nu va vîrnă dzîcă* « nici vorbă » Basme, 306/29; *va un mes* « trebuie o lună » ib. 140/5; *va s-tsî imnă tih'a* « trebuie să ai noroc » ib. p. 69/5. În alb. la fel: duhet (de la duhem, pasivul lui du, do, do « vreau »).
undzẹaște « se cuvine ».

Postverbale

§ 298b. Acì va fi vorba numai despre acele forme care nu se întâlnesc în dialectul dacoromân.

aducă s. f. « asemănare » mai ales despre persoane: *Are multă aducă cu lală-su* « seamănă mult unchiului său » cf. Dal.

acumtin s. m. « preget, contenire »: *Plîmtă fără acumtin* « una care a plâns fără contenire » Basme 467/22. Dal. dă și o formă *acumtil* s. a. « sprijin, ajutor »: *n'am* (în dialectul arom. se spune: no-am) *acumtil acasă* « n'am sprijin, ajutor acasă ». După înțelesurile pe care le dă Dal. verbului *acumtinari* « a se apropià, a se lipì de cineva: *nu mi acumtină vîrnu* « nu mă sprijine nimeni », prin urmare « a apropià » cu înțelesul de « a ajutà », *acumtil* « sprijin, ajutor » ar fi acelaș cu *acumtin*, deosebindu-se ca formă de acesta numai prin *-l* final pentru *-n* provenit prin disimilare, din cauza nazalei precedente.

alagă s f. « fugă » în expresiile *dau alagă* « dau fuga »: *ș-u dẹadi alaga ayù la fîntînă* « a dat fuga repede la fântână » Basme 35/23; *fug alagă* « mă duc repede », ib. 79/32; *alaga-alaga* « într'o fugă, alergând, repede » ib. 54/6 etc.

amẹastică s. f. (mai des în viața păstorească) « amestec »: *Lîna are amẹastică* « lâna este amestecată » Dal.

arap s. a. (pl. arapurĭ) « suiș, urcuș »: *Arsîrì arap arîpîdzînă* « a suit suiș și coborîș » Dal., dela *arîpare* < *ADRIPARE « a suì, a urcà pe o râpă »; *a* pentru *î* se explică prin analogie cu formele *adîrare*: *adar* etc. (Capidan în Dacoromania, II, 517).

asparyu s. m. « sperietură »: *Fẹata di asparyu, di frică l'i si bătù inima* « fata, de sperietură, de frică i se bătù inima » Basme 42/31.

disńerdu s. a. « răsgăiat »: *Eram disńerdul a tuturor* « eram răsgăiatul tuturor » Gr. B., I, 126.

dzîcă s. f. « zis, spus »: *Nu va vîrnă dzîcă* « nici vorbă, se înțelege, fără îndoială » (atestat pretutindeni în Basme, cf. gl.); *Am ș-alte zbọare tă dzăcă* « am și alte vorbe de spus » ib. 249/7.

facă s. f. « făcut »: *Tsi-i ti facă, laĭ bărbate* « ce-i de făcut, măi bărbate », Lumina, II, 278; *Ahtare facă nu voĭ* « așà făcut, o astfel de treabă nu vreau ».

mărit (mîrit) s. m. « măritiș, măritare »: *Ma laĭ mărit tsi-ń fitseš sos-lo-añeŭ nu-ń lu dideš* « vai de măritișul care mi-ai făcut, tovarășul meu nu mi-l dăduși » Lit. Pop. 865/9.

ńiră s. f. « mirare, uimire » în expresia curentă: *ńira-tsî ntrocl'i* (= ntru ocl'i), tot așà *ńira-l'ĭ ntrocl'i* « fi-ți-ar tifla, fi-i-ar tifla în ochi » Basme 458/4 și gl.

plîngu s. a. « plâns, vaiet »: *z-dirină di plîngu multu* « s'a prăpădit de plâns » ib. 58/34, cf. 402/36; fig. « plângere, reclamație »: *deadiră plîngu* « aduseră plângere, s'au plâns » Basme 40/24. La pl. *plîngute* « plânsete » și *plînguri*, Basme, gl.

scl'im (din scl'imur) « plâns »: *Ši dzeanile ń toarnă scl'imlu* « și dealurile îmi întorc plânsul », Lumina, C, nr. 11—12, p. 48.

Forme ca *nvetsŭ*, *disvetsŭ* etc. care se găsesc în dialectul dacoromân, există și la Aromâni.

mver s. m. « supărare, întristare »: *Mverlu are ši dizver* «supărarea trece » Mih. cf. *nvetslu are dizvetsŭ*.

ADVERBUL

Are aceeaș întrebuințare ca în dialectul dacoromân.

§ 299. *Adverbe de loc*:

iu « unde »: și *iuo*, Cod. Dim. 47/14, 99/3. La Fărșeroți *íu* (Fărșeroții, 204; Wiegand, Ar. II, 309). În Cod. Dim. 27/9, 30/4, 34/18 avem un *íu* cu spirit aspru pe *i*. Weigand îl transcrie *íu*. De fapt nu se știe dacă *i* este accentuat sau nu, deoarece în Cod. Dim. toate semnele diacretice se pună făr nici o normă. *iu* Cod. Dim. 46b/4, 47/14, 64/21. Weigan mai dă pentru Grebena, Perivole, Ohrida, Moscopole, Bitolia ec cf. catpitolul despre accent. C o m p u s e: *iuvà* « undeva » și « nicăiri » Cod. Dim. 11/5; *iuvašiuva* « nicăiri » și « deloc »: *Maile nu š-undzeà iuvašiuva* « bunicile nu se asemănau deloc » Gr. B. I, 128, cf. Basme 68/23, 424/33; *iudo* (din *iu* și *do* alb. « va »): *iudo mi duc* « mă duc undeva » Flambura, I, nr. 2, p. 6; *iutsido* (din *iu-tsi* « ce » și *do* alb.) « oriunde » (Dacoromania, II, 505); *iuk'išdo*, id. (Dacoromania, II, 505) cf. și Cod. Dim. 201/5; *iutsiši* « oriunde »: *iutsiši voĭ, mi duc* « oriunde vreau mă duc » Dal.

aoà (auà) lat. AD HOC, « aici » Basme 26/31, 27/7, 80/35, 374/14, 402/26, 423/25 etc.; *aù*, Boiagi 120; *oà* la Fărșeroți. Compuse: *aoatse* (auatse) « aici », la Fărșeroți: *oatsi*, *oatse*; *aoaeà*, Lit. Pop. 55, Basme 53/2, 3/30 etc. La Fărșeroți: *ayoa* Basme dă *aroà*, 481/37.

atsia « aici » Basme 61/23, 76/10; *atsie*, Cod. Dim. 35b/1, 75/19, 80/16, 91b/17, 125b/1. Compus: *atsia-de-atsia* « din ce în ce » Basme 205/15 etc.

aclò forma cea mai răspândită, cf. Basme, gl. « acolo ». Forma nesincopată *acolo* este dată de Cav. 119; tot așà *acoleà*, Basme, gl.;

aculià « acolea » Cod. Dim. 21b/27; la Fărşeroţi *acò*, *arcò* Basme 481/37; *aculotse* (după *auatse*) Cod. Dim. 27b/2, 99/3, 110b/7, 113/12. Astăzi avem forma sincopată: *aclotse*, Basme 400/3 şi pretutindeni; *aclosĭ* (aclo şi pron. de dat. šĭ cf. *iutsisĭ*) Dal.; *acloia* (după *apoia*) T. Papahagi, Antol. 22/6.

ncoà, la Cod. Dim. *ncuà*, 59/7 şi *coà*, Basme gl.; *ncoatse*, la Cod. Dim. *ncuatse*, 22b/5; *nclo* « încolo »; nesincopat *nculò* 14/17, 59/7; *nculeà*, Uc. 83/28; *anculià*, Cod. Dim. 21b/27; *di ancoleà*, Lumina IV, 178; *di-anculeà*, Cod. Dim. 40b/15. Compus: *nclotse*, nesincopat: *nculotse*, Cod. Dim. 28b/25; *dinclo*, *dinclotse* « dincolo ».

afoară (nafoară) pretutindeni; *afuară*, Cod. Dim. 39b/1; *dinafoară* etc.

nuntru, Basme 420/3 « înăuntru »; *nauntru*, Dan. 153/1; Basme 374/31, cf. 310/26; *anauntru*, Dan. 153/21.

brenda (albanezism auzit la Bitolia) « înăuntru » Dacoromania, II, 521.

npogorŭ (sl.) « en bas » întrebuinţat în Siracu din paleosl. pogorĭ (cf. Elem. slav în arom.).

aláturea (lat.) « alături » Dal.

náparte (din na < ? şi parte) « dincolo, vis-à-vis » Cod. Dim. 112/14; Lumina IV, 263; Basme 397/24, 401/3.

agnándea « vis-à-vis, în faţă » (din gr. ἀγνάντια) Lumina I, 298; *aynang'a*, Dal. *ayunang'a*.

cărsĭ (turcism) « vis-à-vis » Cod. Dim. 31b/6.

dinde (lat. DE-ĪNDE) « dincolo »; *didinde* id., întrebuinţat de Românii din Macedonia, *aoà didindi di Sărună š-easti š-un yanitsar* « dincolo de Salonic este un ienicer » Lit. Pop. 909/1; *cum băneadză alantu di dinde* « cum trăeşte altcineva » propriu zis « cela de dincolo » Boiagi, 202. cf. Lumina, I, 171.

al'urea « aiurea » Cod. Dim. 116/13, 18b/15. Compus: *nal'urea*, Basme gl.

largu « departe »: *Va fudzim largu, largu* « vom plecà departe, departe » Lumina, I, 290, Basme 70/17, 413/12.

năinte (naintea) pretutindeni; *nănte* « înainte », Uc. 61/1; Dan 159; *inante*, Boiagi 141; *inainte*, ib. 120. Compus: *dininte* « dinainte ».

pigor (în Epir) « în jos » Weigand (Ar. II, 362). Cf. Wace and Thompson, The Nomades, 254. Vezi mai sus *n pogorŭ*.

mblaĭ (din n plaĭ) « în sus » (în Epir) Weigand, ib.

năpoĭ (nîpoĭ) pretutindeni. Compus: *dinăpoĭ*.

anámisa (gr. ἀνάμεσα) « la mijloc » Basme 339/17.

nsus « sus, în sus » Basme 2/16, 15/21. Compus: *dinsus*.

g'os, *ng'os* « jos, în jos »: *preaglu de g'os* « pragul de jos » Dan. 150/19; Basme 43/4, 50/2 etc. Compus: *deng'os*, Uc. 67/7, 91/40.

supră, *desupră*, *deasupră* « asupra »: *preaglu de supră*, Dan. 150/19; *păn desupră*, ib. 116/1, 161/24 etc. Basme gl.

diparte, *aproape*, *amvârliga* « împrejur », *nandreapta* « în dreapta », *nastînga* « la stânga », *dinăcale* « de departe »: *Strigă fičorlu dinăcale* « strigă băiatul de departe » Lumina, II, 108 etc.

anoγi (ἀνῶγι), *catoγi* (< gr. *κατῶγι)*, « în sus, în jos » grecisme în graiul din sud. Wace and Thomposn, The Nomads, 291.

§ 300. *Adverbe de timp*:

amu « acum » Basme, gl.; și: *amo* ib., Weigand, Ar. II, 362.

acosi « acum » la Românii din Olimp (Vasile Papaianuși, Românii Olimpiani în Lumina, II, 77). Cf. dacor. *acuși*.

tora (gr. *τώρα*) « acum » Cav. 1032, Dan. 132/10 etc.; *tore̯a*, Basme 411/24, 412/5; *tură* (în Muloviște și Gopeși) Basme 236/35; *to̯ară* Lit. Pop. 805, etc.

atumtse̯a, *atumtse̯aluĭ*, atestat pretutindeni; *atumtse̯a*, Cod. Dim. 117b/13; *atumtsine̯a*, la Mih. *atumtsană*. Cf. dacor. *atuncine* (Dacoromania, III, 401).

apoĭ (apoi̯a) Cod. Dim. 70b/1; *apoe̯a*, Dan. 123/5, 166/26, Basme 76/5; *apo̯ae̯a*, Basme 75/20. Compus: *de̯apoi̯a*, Basme gl.; *de̯apoe̯a*, Cav. 1641; *dapoi̯a*, Dal.; *dipri̯apoi̯a*, Cod. Dim. 109b/2; *daporpoe̯a*, Basme 419/38, 420/16, 20.

cîndu « când ». Compuse: *cîntsi* « oricând, întotdeauna » Uc. 89/36; *cîndotsido* și *cîntsido* (din *cînd*, *tsi* și *do*) « oricând » Uc. 75/15, 81/24.
(cf. Dacoromania, II, 505); *cînk'ĭšdo* « oricând » Cod. Dim. 43b/22 *cînduk'ĭšdo*, ib. 24b/2.

tro̯ară (din *tru* și *o̯ară*) « numaidecât, imediat, repede » (Basme 454/20; *tru o̯ară*, Lumina, V, 202; *tru u̯ară*, Cod. Dim. 25b/14; *trău̯ară*, Cod. Dim. 95/5; *to̯ară* (din *tu* și *o̯ară*) « numaidecât, la moment » Basme 80/22; *o̯ară-di-o̯ară* « dintr'un moment într'altul » Gr. B. I, 14; *dio̯ară* (*di* și *o̯ară*) « de timpuriu, de vreme » Dal.; *di o̯ară-o̯ară* « din când în când » ib. 25, Lumina V, nr. 10, p. 20; *o̯ară di o̯ară* « adeseori » Boiagi 121; *orĭ-orĭ* « din când în când » Gr. B. I, 27, cf. 31, 32; *di-u̯ara-dininte* (cf. fr. dorénavant) « de aici înainte » Cod. Dim. 41b/2, 42/6, 46b/1. 70b/6; *di-ura-di ninte* ib. 20b/20, 78b/15; *di̯uno̯ară* (din *di*, *ună* și *o̯ară*) « deodată » pretutindeni, cf. Basme gl., Dal. etc.; *vîrno̯ară* (vărno̯ară, văro̯ară) « vreodată »; *vîrno̯ara* « niciodată »; *divîrnăo̯ara* (divîrno̯ară, divăro̯ară) « anul viitor, la anul » cf. Basme 389/16 și gl.

ună « mereu » Basme 44/15, 85/38; *ună-ună* « mereu, fără întrerupere » Basme 142/13, 155/39, cf. Dan. 127/7; *unăšună* (*ună ši ună*) Basme 70/20, 337/15; *deună* (*de* și *ună*) « într'una » Uc. 95/49; *deunăună*, Uc. 83/27, 89/38, Cav. 964.

de̯ane̯avra (ade̯ane̯avra) « adine̯aori » Basme 42/25, 84/34 etc.

totîna (totăna) « totdeauna » Basme 388/12, 305/35; *totna*, Basme 343/16, 401/6; *tona*, Basme 371/30.

putè (gr. *ποτέ)* « niciodată » Cod. Dim. 94/5, cf. *vîro̯ară*.

tah'inà (gr. *τυχυνά*) « dimineața » Basme 388/19.

azĭ, Cav. 868; *adzĭ*, *adzî* (adză) « azi »; *astădzĭ*, *astăndzî*, Basme 342/20; *asăndzî*, Basme 313/6; *andzî*, ib. 384/15; *culo̯altădzĭ* (culo̯ao̯altadzĭ) Dal. « alaltăieri » cf. Basme gl.

mîne (măne) « pretutindeni ». Compuse: *pîịmîne* (păịmîne). Basme 372/16; *pimîne* (la nord); *poịmîne*, Boiagi 118; *indupoịmîne*, ib; *ndu-pîịmîne*, Dal.

aerĭ Cav. 1123 și pretutindeni. Compuse: *aoaltarĭ* și *aoaltadzĭ* « alaltăieri », cf. *culoaltădzĭ.*

an « anul trecut » Cav. 750 și pretutindeni.

ntardu (lat. TARDUS) « târziu »: *că curundu fu, că ntardu fu tutsă tru un locŭ va s-ńardzim cu muartịa* « mai curând sau mai târziu, toți la un loc vom merge cu moartea » Cod. Dim. $65^{b}/7$. În Gr. Ar. 79, nota, Per. Papahade contestă existența cuvântului dat de Mih. Vezi O. Densusianu în România, XXXIII, 82. Cf. p. 110.

§ 301. *Adverbe de mod*:

de-a-veru « adevărat », Nic. Pentru Epir cuvântul este atestat de Weigand (Ar. II, 362).

alih'a (gr. *ἀλήθεια*) « adevărat ». Compuse: *dẹalih'a* (din *de* și *alih'a*) Basme 421/6; *dẹalih'aluĭ*, Uc. 79/24; *calih'a* (din *ca* și *alih'a*) Cod. Dim. 12/25; *cadẹalih'a* (cudẹalih'a) Basme 325/28; *alíh'ure*, Mih. (din *alih'a* și suf. *-ura*, despre care cf. § 293, Observ. și Fărșeroții, 137); *aríh'ina* « adevărat » pentru alih'ira, iar acesta acelaș cu alih'ure, alih'ura (Fărșeroții, 204).

vănat (derivat din lat. VANUS, -A, -UM) « în deșert, în zadar ». *Tută čilistisirẹa-l'ĭ fu vănat* « toată stăruința îi fu în zadar » Dal.

deună « deapururea » Uc. 95/49 (din *de* + *ună*, cf. totdeauna, totuna).

nafile (turcism la Cod. Dim. $23^{b}/11$) « degeaba, în zadar ».

cama « mai » Cod. Dim. 37/19, Basme gl.

para (grecism) « cam »: *nu para voĭ* « nu cam vreau »; *pára va* « cam vrea ». La Cod. Dim. 28/19: *nu para lu διδăcsịà* « nu cam îl certă ».

malẹa din turc. *mal* (în Siracu) « în cantitate mare, mult »; și *mal(ă)* « mult »: *mală-ńĭ dẹadi* « mult mi-a dat » Dal. *nu tricù mal di k'irò* « nu trecù multă vreme » Pen. Balc. VI, nr. 1, p. 26.

năh'amă (nih'amă), *năh'am* (nih'am), *năh'amtă* (nih'amtă), prescurtat *h'am*; *năfẹamă*, *năθẹamă*, (prescurtat) *θẹamă* « puțin, o picătură, o leacă » f. citate la § 40/40 și 122.

fără-de-alta (cf. gr. *χωρὶς ἄλλο*, bg. bezdrugo) « neapărat, negreșit » Gr. B. I, 223.

anarga (gr. *ἄναργα*) « încet » Basme 13/34: *anarga-anarga* « încet, încet » Basme 68/29, 103/1.

des-des, Cod. Dim. 58/19.

prìmansus (din *pri ma is nsus*) « mai mult decât trebuie » Cod. Dim. 115/17, $70^{b}/14$, $94^{b}/18$, Basme 366/19).

din cot și *ncot* « în zadar » din alb. kot (cf. Dacoromania, II, 525), cf. Dan. 172/39 etc. etc.

apúndiha (gr. *ἀπαντοχή*) « pe neașteptate », atestat pretutindeni; *apondiha*, Mih.

anápuda (anapuδa) « anapoda » din gr. *ἀνάποδα*, Basme 388/20.

aši « așà ». Variante: *aší*, Uc. 73/15; *ašé*, Basme gl.; *acší*, Basme 445/14; *acšịà*, *acšiẹa*, Basme gl.; *ašítse*, Uc. 75/16; *ašătse*, Cod. Dim. 13b/10, 15/18, 20b/18, 40/20.

nintsi (nitsi, nitse) « nici »: *nintsi mine nu vă voĭ* « nici eu nu vă vreau » Cod. Dim. 28/25, 123b/19; *nintsiun* (nitsiun) « niciun » Cod. Dim. 83b/9; *se nu oricseštĭ . . . nitse agurru aluĭ, nitse ịuzmikar̄u aluĭ, nitse boụlu aluĭ, nitse sumğugător̄u aluĭ, nitse . . .* « să nu poftești . . . nici ogorul lui, nici servitorul lui . . . Uc. 91/42.

nu « nu », atestat pretutindeni, Uc. 83/29, 91/4.

ne . . . ne (lat. NEC) « nici . . . nici » Lumina, VI, nr. 5, p. 22.

nică, Cod. Dim. 22/5, 59/8, 80/1-5. La nord *ni . . . ni*. Compuse: *necă* « nici » Lit. Cop. 812; *necă . . . necă* « nici . . . nici »; *nică . . .*

neise (turcism) « fie », întrebuințată la nord.

dot (alb. dot) « deloc » Gr. B. I, 94, Basme 244/33.

dip (turc. dib) « deloc » Cod. Dim., Basme 109/37, 434/18.

po (< alb. po) « negreșit ».

pịà (gr. πιό pentru πλιό Kretschmer, Der lesb. Dial. 54, 162, 251) « mai », atestat numai la Boiagi (cf. p. 79 din această lucrare).

panda (gr. πάντα) « totdeauna » la Românii din Olimp, Pen. Balc. VI, nr. 1, p. 22.

mena « ori » (gr. μέν): *Men' apa ratse nu-tsĭ atsẹam, Mena turtă caldă nu-tsĭ frimtam* « ori apă rece nu-ți aduceam . . .» (Turia) Lumina, II, 209.

napu, *napă* (gr. νά πως) « nu cumva, poate »: *Napă aflăm vărnă čẹareĭ* « poate găsim vreun mijloc » Lumina, IV, 109 și : *nupu*, Basme 314/5.

ičŭ (turcism) « deloc » Cod. Dim. 107/14, 94/22.

h'ir (sărmă) « deloc »: *Apă, h'ir*; *pîne sărmă* « apă deloc; pâine nicio fărâmitură » Flambura, I, nr. 3, p. 5.

sank'e (sank'i) « parcă » (turcism) Cod. Dim. 36/5.

g'oẹa, *g'oaịa* (turcism) « parcă » Basme 177/32.

ašik'areịe (ašak'areịe) turcism « pe față » Cod. Dim. 39/20.

(h)ăğiba (turcism) « oare » Cod. Dim. 16b/22.

culaịna (turcism: kolai) « lesne » Mih.

ilịakim (turcism) « așadar , de bună seamă » Cod. Dim. 18b/19.

élbete (turcism) « firește » Mih.

anág'ore (turcism) « deasemenea » Mih.

canda « ca și când, parcă » Dan. 157/23, Basme 7/7, 15/8, 84/34 etc. Derivația lui din *ca+cîndu* « ca și când » pe care o dă Per. Papahagi, Scr. Ar. gl. nu-mi pare posibilă și din cauza cacofoniei. Nici originea lui slavă din *kako da* (Miklosich, Rum. Uners. 2), nu-i admisibilă.

taha (gr. τάχα) « parcă, ca și cum, ca și când » Cod. Dim. 29/13, Basme 78/33.

isa și *isẹa*, la Cod. Dim. *insa*, 111/5 (din gr. ἴσος) « drept, tocmai, potrivit » Basme 107/13.

omia (grecism ὅμοια) « asemenea, deasemenea »: *mia omia šă tru k'isă Hrištolu-šidzù* « și asemenea și în iad șezù Hristos » Cod. Dim. 88b/16.

ninca (nica) « încă » 23b/3, 110b/12, 114/8 și pretutindeni.

macar (macari, macarim), din gr. μακάρι. Cuvântul există în toate limbile balcanice: bg. și sârb. *makar*, alb. *makar*, ca și în ital. *magari*, etc. « cel puțin »: *macari*, Cod. Dim. 26b/18, 123b/1; Basme 324/17. Forma cu *m* s'a născut sub influența lui *barim*.

ayía « abíà », întrebuințat în compusele: *cu-de-ayia* « abià », Basme 22/18, 70/32, 207/37; *cu-de-ag'ia*, Basme 383/15; *aγiŭ*, ib. gl.

nyie (din n yie) « repede, iute » (gr. Βία « grabă »); *nyie-nyie* « iute iute » Cod. Dim. 17/b8, 19b/11, *nyie*, Lit. Pop. 873/19.

pale (pali), grecism întrebuințat la sud; la nord avem *iar*, *napoĭ*, Basme 31/1, 309/24, 399/24; 424/12.

vah'ĭ « poate ». Vezi § 287, VI.

macsus (turcism) « din adins » Basme 431/27, cf. 194/18.

cástilea (turc. kastile) « din adins » Dal.

părδună (albanism) întrebuințat odată numai în Cod. Dim. 74/b3: *š-cu părδună* (=për dhunë, alb. explicat de Weigand) *scăpà Moisea di tru măna a faraonluĭ* « și cu putere scăpă Moise din mâna Faraonului ».

can (gr. κάν) « cel puțin » Basme 34/29, 126/26 etc.; *canae*, Gr. B. I, 28; *canaĭ* pretutindeni la nord; *canim* (influențat de *barim*, Basme 79/30).

ma, 1. « mai »: *ma statsĭ θeamă* « mai stați puțin », Lit. Pop. 1019/35; « numai »: *fumel'a-l'ĭ murìră, prăvdzăle-l'ĭ supisră, nu-l'ĭ armasiră tsiva, ma nus Iovul cu tută mul'are*, Cod. Dim. 80/6. cf. 26b/18, 101/5, cf. *cama*, *primansus*, *mašĭ*.

mašĭ (din *ma* și *šĭ*) « numai » Basme 75/27, 401/6 etc.

maltu « mai mult » Cod. Dim. 82/8.

tersenè (turcism) « pe dos » Basme 124/5.

arihate (turc. rahat) « liniștit » Basme 389/28 etc.

nimal (sl. cf. Elem. sl. în arom. gl.) « destul ». Și: *nimalo*, Uc. 65/1.

Tot acì aparțin și toate derivatele în suf. *-à*: ahîndà, ascumtà, adîncà etc.; după aceea acele în *-luĭ*: azvarnaluĭ, ascumtišaluĭ, amortuluĭ etc. Cf. § 293.

§ 302. În expunerea prepoziţiunilor voi da mai întâiu prepoziţiunile simple, apoi cele compuse.

a « la »: *mi duc a priimnare* « mă duc la plimbare » cf. Basme 78/36; « spre »: *cîtră a mare* « spre mare » Basme 441/36; « a »: *a om*, ib. 440/ 25; *ańurdzẹašte a pimintu* « miroase a pământ » Dal.

de (di) « de, din, dela, după, dintre, prin »: *de multu* « de demult » Uc. 65/1; *de altă limbă* « dela altă limbă » Uc. 65/3; *de muma aluĭ*

« din mama lui » Uc. 65/2; *năstăsì de mortsĭ* « învie din morți » Cav. ap. G. Meyer, Alb. St. IV, 127; *s-intră di poartă nauntru* « să intre prin poartă » Basme 2/3 etc.

la « la » Uc. 85/32, Dan. 132/10, 129/8, 160/24 etc.

n « în » *n-tserŭ* « în cer »; *n vale*, Dan. 166/27 cf. Cod. Dim. 66/11, 103/13, 104/20 etc.

ntru, *tu*, *tru* (lat. INTRO) « în, întru, la, pe » Cod. Dim. 30/20; *ntru măinle atale*, Cod. Dim. 15b/10, cf. 25/1, 30b/1, 30/9, 79/1; *tru pădure* « în pădure » Dan. 117/2; *tru fara anoastră* « în neamul nostru » Uc. 65/1; *tru preaglu*, « în pragul » Dan. 150/19; *tu apă* « în apă » Flambura, I, nr. 1, p. 3; *tu hărg'ie* « în faptul zilei » Basme 324/16 etc. Tot acì ține și *ntră* (intră): *mi duš intră leamni* « mă dusei la lemne » Lit. Pop. 907/8 *ntră leamni* « la lemne » Basme 7/46, cf. 94/26,161/33. Compuse: *ditru* (di și tru) « din »: *amiră ditru Rom* « împărat din Roma », Cod. Dim. 78/19; *putere ditru Romu*, Cod. Dim. 78b/9;

pi (din *pe*, mai vechiu *pre*) « pe, în, întru, în contra »: *pre locu* « pe pământ » » Dan. 116/1; *pre numa* « în numele » Uc. 75/19; *pre un domnu Iisu Hrištollu* « într'unul domn Isus Hristos » 79/21; *au nărăire pre omu* « au necaz asupra omului »; *pre vitsinlu atăŭ* « în contra vecinului tău » Uc. 91/42. Pentru forma *pi* (azi pretutindeni) cf. Basme: *s-mi sprigură pi lună, dada-mea*; *pi soarle, tată-ńu*; *pi steale surărle ameale*, 75/7 etc.

pănă (păn, pîn, pănu): *păn di mardzine*, Cod. Dim. 70b/17, cf. 32/26; *pănu n tseru* « până în cer » Dan. 130/9; pentru *pîn*, cf. Basme 80/25 etc.

fără (făr) cu acelaș înțeles pretutindeni, cf. Uc. 95/49, Dan. 121/4, Basme gl.

după (dipă, dipu): *cacum le vedzî scriate după frăndză* « cum le vezi scrise după foaie » Uc. 67/4, cf. Dan. 118/2; *išĭ dipă casă* « ieși după casă » Basme 450/23; *dipu năšĭ* « după ei » Basme 261/8; *dipu prîndzu* « după prânz » ib. 347/12, cf. 431/18, 462/28, 462/20 etc.

sum « subt »: *sum locŭ* « subt pământ » Uc. 91/40; *sumu meru*, *sumu peru* « sub măr, sub păr », Lit. Pop. 844/19. *sum platan*, Basme 434/93; *suptu*, *suntu*, Nic.; *sun*, Basme gl.; *su*: *su ună greutate mare* « sub o greutate » Lumina, VI, No. 4, p. 12.

stră (<lat. EXTRA) « peste, deasupra, pe »: *Tute silaviile tsi aŭ psil'ì stră năse* « toate silabele care au accentul ascuțit peste ele » Uc. 67/6; *borgă stră borgă* « datorii peste datorii » Cod. Dim. 42b/24; *stri*, Basme 59/22 etc.; *stre: stre un cap* « pe un vârf » Lit. Pop. 33; *sti*: *sti lume* « pe lume » Basme 345/19; *sti plup* « pe pleop » ib. 427/16; *sti cap* « pe cap » 321/34, cf. 428/18 etc. Și cu înțelesul « pentru »: *s-moară sti nă k'ică di apă* « să moară pentru o picătură de apă » Lumina, II, 154; *diste* (din *di* și *ste*) « de pe »: ńi si lo diste inină. Gr. Ar. 179.

ningă « lângă » pretutindeni, cf. Uc. 89/37, Dan. 168/27, 175/31 etc.

tră, *tra* (din lat. TRANS) « pentru, pentrucă, ca să »: *tra s-ti l'aŭ* « ca să te iau » Cod. Dim. 28b/24; *tra se ară* « ca să are » Dan. 122/5;

Basme 18/10, 453/29; *tă*, Dan. 144/16; *te*, T. Papahagi, Antol. 232/15; *ti* (tri): *ti nveastă* « pentru nevastă » Basme 390/12 *tre*, *trea*. etc.
Nu se știe dacă *tră*, ca origine este acelaș cu *tra*. Acesta din urmă funcționează mai mult ca conj. (cf. § 303, tea). Din contră, tră este numai prep. și are mai multe sensuri. — 1⁰. « pentru »; — 2⁰. « de », *tră alăvdare* « de lăudat ». Cod. Dim. 99b/3, tă dzîcă « de zis » Basme 244/7, *tră moarti*, « de moarte » Lit. Pop. 772; — 3⁰. « spre »: *ti tih'e* « spre noroc » Besme 22/7; — 4⁰. « la »: păn ti Sum-Ketru « până la Sf. Petru »; — 5⁰. « în »: *ti niscînte dzîle* « în câteva zile » Basme 39/33; *tră nîsă* « în locul ei » ib. 46/23. Compuse *ditră* (di și tră) « din cauză, pentru »: *ditră tine fečŭ omŭ . . . ditră tine mi nğură* « pentru tine am făcut om, din cauza ta mă înjură » Cod. Dim. 88/6-7; *dintră* (din și tră) « de lângă » Basme, 280/7.

ditu (mai vechiu: detru, dintru) « din, dintru »: *esu de tru cuibu* « ies din cuib » Dan. 118/3; *de tru somnu*, « din somn » Uc. 75; *te scošŭ de tru loclu a Misiriel'i*, *de tru casa a sclaviel'i* « te-am scos din pământul Egiptului, din casa sclăviei » Cod. Dim. 91/40; *luńina dintr'ocl'i* « lumina din ochi » Basme 434/17; *dit loclu* « din pământul » Basme 76/8.

trît, *trăt* (trătu) din *tră* și *tu* « pentru »: *trăt lumea aestă* « pentru lumea aceasta » Basme 344/37; *trît paradis* « pentru paradis » ib. 432/13; *trăšĭ* (din *tră* și *šĭ*) « până » Cod. Dim. 5135.

pringă (din pri-ningă) « pe lângă »: *pringă năs* « pe lângă dânsul » Cod. Dim. 29/23, 80/11.

ntră « între » *ntră oamińi* Lit. Pop. 789.

printră « printre » Basme 103/32, 130/1 etc.

nintră, *ntră* (din n (= în) lat. ANTE + între) « în față, pe lângă »: *šĭ-l tsînù pri nintră stearpe* « și-l ținù pe lângă sterpe » Basme 659; *nu c(u)teadză nintră nîs* « nu cutează înaintea lui » Basme 346/7: *ma-l vidzù ntră nîs* « cum îl văzù în față » Lit. Pop. 804.

dintră (dindră) « de lângă » Dal.

CONJUNCȚIUNEA

§ 303. Avem următoarele conjuncțiuni:

a « însă » (alb. *a*, lat. AUT se întrebuințează ca particolă interogativă, cf. Weigand, Alb. Gramm., § 32): *a cătsè ti tsăńĭ pirifan?*, *a*, *om tsi ešti locŭ šă cănušă* « dar de ce te ții mândru, tu, omule, care ești țărână și cenușe » Cod. Dim. 61/4, 15/16; *driapta si dă*, *a stănga si nu štibă* « dreapta să dea, dar stânga să nu știe » Cod. Dim. 33b/13.

e « și, iar »: *e di r̄ale zăcuane . . . si fugă* « iar de legi rele să fugă » Cod. Dim. 19/5; *e el'ĭ nincă lă află* « iar ei » Cod. Dim. 18b/4; *e seste că tată ică ată* « și fie tată sau mamă » ib. 18b/3 etc.; *e se fură că este . . .* « iar de ar fi » Uc. 89/37, cf. 91/41 etc. (Pentru dacor. veche vezi

Candrea, Psalt. Sch. CCXXVI, Al. Rosetti, Limba rom. în sec. XVI, 109).

šĭ pretutindeni; în Cod. Dim. šă: *šă h'il'lu šă ayul duhu šă*... « și fiul și sfântul duh și... 18/22-23 etc.

cu pretutindeni: *cu arăvdare*, Cod. Dim. 19/11 etc.

cu tute aistă « cu toate acestea » pretutindeni.

ama și *am* (există în toate limbile balcanice: gr. ἄμα și ἄμ, bg., sârb. *am*, alb. *ama*, turc. *amma*; se pare că cuvântul vine din gr. ἀμμή, iar acesta din ἄν μή cu înțelesul « dacă nu »; din ἀμμή, întrebuințat în frază înainte de vocale, a ieșit ἄν. Vezi Kretschmer, Der Lesb. Dial., 360 urm. În întrebuințarea acestui cuvânt s'a amestecat și ital. *ma*; cf. Megl. I, amu, am) « dar, ci, însă »: *g'ine, ama, cara nu štitsă* « bine însă dacă nu știțsĭ » Cod. Dim. 18b/6, 22b/24, 92b/4, 77/3, cf. Dan. 122/5, 176/32; *am el š-mutrẹà* « însă el... » Basme 19/20, cf. 152/30-31, 153/4 etc. Compuse: *macă* (din (a)ma și că) « dacă » *macă vreĭ* Basme 198/15; *macă vaĭ vedzĭ* « dacă vei vedeà » Basme, 12/3.

Tot acì aparține *ma, mẹa, mịa, m* cu acelaș înțeles: *ma calaĭ că mă-sa nu-l muntrẹà* « dar deși mă-sa nu se uità la el » Lumina, II, 108; Relevez întrebuințarea excesivă a lui *mịa* în Cod. Dim.: *mịa mine nu štiam* « însă eu nu știam » Cod. Dim. 18b/4, *mịa š-mine voĭ tra svă ńiluescu* « dar și eu vreau să vă miluesc, 12b/12-13; si siamină truplu tu aspărdzẹare, mịa va si anastasịască, 66/1-7; cf. 35/14, 38b/19, 18b/6, 8, 10 etc.

ịa (turc. ?) « sau » *as nă scăpămŭ pistia ịa tutsă si k'iremu* « să ne scăpăm legea sau toți să pierim » Cod. Dim. 78/12.

aĭ « fie, sau » *aĭ ca fičor, aĭ ca fẹate fure* « fie că ar fi băeți sau fete » Cod. Dim. 197/28.

i, ică (din *i* și *că*) gr. ἤ « sau » pretutindeni: *i de neštire i de neuịdisire* « sau din neștire sau din nepotrivire » Uc. 65/3; *Apostolu Petru ică Pavlu*, Basme 432/35, cf. 38/16 etc. Compus: *itsi* (din *i* și *tsi*) « îndată ce » Dal.

se, să, si, s- pretutindeni: *se o vedzî*, 65/1; *se le spună*, 65/3; *se me ncl'in*... *se štibă*, ib. etc.; *nu putẹà să-š tsînă il'ile*, Basme 339/21. Pentru rest vezi la verbe.

tẹa (din *ta* penru *tra*, despre care vezi la prep.) « să, ca să »: *lo tẹa si-imnă* « începù să umble » Lumina, II, 307; *ši-l ligănà tẹa s-dọarmă* « ca să doarmă » Gr. B. I, 91; *tẹa s-aflu*, Basme 324/25 etc.

di servește pentru introducerea parataxei ca în dialectele daco-român și meglenit și a propos, consecutive; se întâlnește pretutindeni. Basme 79/26 etc.

disi (din *di* și *si*) « dacă »: *disi štie vîră hane* « dacă cunoaște vreun han » Basme 147/19, cf. 176/34, 236/10 etc.

aĭ... aĭ « fie... fie »: *aĭ că fičor, aĭ că fẹată* « fie băiat, fie fată » Basme 197/28.

calaĭ că din *canaĭ* cu trecerea lui n în l? « cu toate că »: *š-calaĭ că-ĭ căldură* « și cu toate că-i căldură » Lumina, II, 189; *ma calaĭ că mă-sa nu-l muntrẹà*, Lumina, II, 108.

cara « dacă, de » (la sud și *cari*) din că +erà (arà) cf. Jahresb. XVI, 212: *cara s-h'arbă* « dacă fierbe » Dan. 131/9, cf. 124/6, 162/24, 164/26; *cara s'aravdză* « dacă rabzi » Basme 308/21; *cara-l' cîntă*, ib. 362/4; *cari mi curmaĭ*, ib. 88/32; *cari urdinară*, ib. 155/22 *carĭ s-avẹà dusă* ib. 66/29, etc. Compus: *decara* (dicara) « după ce, așa dară »: *decara se o beĭ* « după ce o beai » Dan. 170/29, cf. 174/31; la Cod. Dim. *dicara*, 20b/26; *dicara si uscà loclu* « după ce se uscă pământul » Cod. Dim. 71/14; *dicara vine* « după ce venì » Gr. B. I, 26; *l-bilì dicara* « îl belì așadar » Basme 345/25, cf. Gr. B. I, 226.

gale (din sl. gal) « nefericit » (cf. lai « negru și nefericit »), întrebuințat la sud.

ca « ori, sau »: *itsido vrăstă tsi este*: *ca bărbatsă*, *ca mul'rĭ*, *ca aușă*, *ca tinirĭ*, *ca fičorĭ*, *ca fete* « orice vârstă să fie: fie bărbați, fie muieri, fie bătrâni . . . » Cod. Dim. 80b/3.

că « căci, pentrucă, fiindcă » pretutindeni. Compuse: *nacă* (din *na*+*că*) « nu cumva », « doar, doar »: *nacă mă-sa nu va s-u scọală* «nu cumva . . . » Lumina, I, 298, Basme 127/25, 155/15, 308/12 etc.; *cătsè* « căci », atestat pretutindeni; *percă* « decât »: *suntu ma multsĭ gortsî percă merĭ* « sânt mai mulți peri decât meri » Dal.; *dipercă* (din di-pre-că), *diprică* « decât »: *s-nu h'iŭ dipercă s-lă ved ńila* « să nu fiu decât să le văd mizeria », Basme, 403/15; *ma multu cu mortsil' diprică cu yiịl'i*, Basme 322/27, cf. 322/3; *deprecă* la Dan.: *sọacra cama g'ine va dzinīră deprecă h'il'lu*, « soacra iubește mai mult pe ginere decât pe fiu », 160/23; *tsecă* (din *tse* și *că*) « deșì » Basme gl., Dal.; *necă* (din *ne* și *că*), *nică* « nici » pretutindeni în Basme, cf. 12/36 etc.; cf. Cod. Dim.: *nică curvarĭ*, *nică*. . . 116/13.

se (si) « dacă », azi: *dise*, *disi* (din de și se): *dise aŭ tsiva* « dacă au ceva » Basme 236/10; *dise va tsî yină* ib. 176/34; *disi știe* « dacă știe » ib. 147/19. În textele vechi: *se vruri* « dacă ai vreà » Dan. 135/12, cf. 153/21; *se arumegari* « dacă ai rumegà » id. 169/28. (Pentru dacor. veche vezi Candrea, Psalt. Sch. CCXXVIII, A. Rosetti, Limba rom. veche în sec. XVI, 125).

În unire cu pers. 3 dela indicativul prez. sau dela condiționalul verbului auxiliar *escu* (h'iŭ), avem următoarele conjuncțiuni:

s-ẹaste-că (s-este-că, la nord sẹastică) « dacă »: *s-ẹaste-că va s-amintsî fičor și s-ẹaste-că amintsî fẹată* « dacă vei naște băiat și dacă . . . » Basme 7/14 etc.; *s-este-că fac ică mascuru*, *ică θịamină* « dacă nasc ori băiat ori fată » Cod. Dim. 96/16; *s-este-că k'isa va si avdă*, *s-este-că scamnul*, *s-este-că linguritsa* . . . Și (prescurtat în Muloviște) *sti* în: *nu știŭ sti că bîneadză* « nu știu dacă trăește », Basme 244/19.

se-fure-că (astăzi s-fure-că, sfurcă, furecă, furcă) « dacă »: *se-fure-că afl'i sfalmă* « dacă găsești greșeală » Uc. 65/3; *Se-fure-că me-ncl'inŭ* « dacă mă închin » ib. 65/2; *fure-că-i bărbat i fure-că-i mul'are*, Basme 78/5; *s-fure-că-l cunoștĭ* « dacă-l cunoști » ib. 157/4; *furcă-ĭ așĭ* « dacă-i așà » ib. 384/18; *fure-că viñe*, ib. 399/24, cf. 397/19 etc. Între *s-fure* și *că* se poate intercalà conj. *șĭ*: *s-fure-șĭ-că-ĭ dadă* . . .,

s-fure-š-că-ĭ sor, s-u fatsim sor; s-fure-š-că-ĭ nor, s-u fatsim tot nor « și dacă este mamă . . . și dacă este soră, să o facem soră; dacă-i noră, să o facem tot noră » Basme 286/37.

metse (din *mea*, cf. mai sus *ama*, și *tse*) « deși, cu toate »: *metse că este seară di păriasiñĭ* « deși este seară de post » Cod. Dim. 121b/4; *š-metsi că nu vrea feata* « cu toate că nu vroià fata » Basme 320/17 etc.

sprima (bulg. sprema, sprima, cf. Meglenoromânii, I, 182, observ.) « după »: *sprima misură tsi misuru mine, ašătse misuri-ñĭ š-añia Dumnidzale* « după măsura cu care măsur eu, așà măsură-mi și mie Dumnezeule » Cod. Dim. 60b/21.

INTERJECȚIUNEA

§ 304. Cele mai întrebuințate interjecțiuni sunt următoarele:

a! arată mirarea: *a h'il'i añeĭ* « a! fiii mei » Cod. Dim. 19b/25; *a, că tse mušate yise* « a, ce frumoase vise » Basme 25/8, cf. 80/10 etc. *a, vrutlu añeŭ*, Cod. Dim. 83/17; *a, mărata di mine*, Cod. Dim. 83b/1, cf. 83b/7; *a, ngurasl'i, a, blăstămatsl'i di Dumnidză*, Cod. Dim. 95/1-2; *Bună v-oară voĭ, a, cuscri, Vă pălăcărsescu voĭ, a, cuscri* « bună vremea, o, voi cuscrilor . . . » Weigand, Ar. II, 34; *a, morĭ Lenă, morĭ armînă*, Lit. Pop. 863/19.

oa arată mirare, Basme 482/18, 24.

uă interj. de mirare, cf. Basme 254/18.

ah! « ah »: *ah! tse ñĭ adrašĭ* « ah, ce-mi făcuși » Basme 26/28 etc.;

ha! «hai»: *Ha! l'-fatse Statu, tine h'iĭ furlu*, Basme 368/2. Tot *ha!* arată un sentiment de satisfacție și afirmare, cf. Basme 107/28, 260/38 etc. etc.

di, exprimă durerea, Dal.

eh « e »: *eh, nu vă spuneam mine*, Cod. Dim. 87/19.

papa-pa exprimă groaza: *papa-pa! nîšĭ canda š-vidzură h'icatili*, Basme 111/8.

huhe (alb.) arată nerăbdarea: *oa, huh'e! dzise čiraclu, s-bănam pîn atumtsea*, Basme 483/24.

ieh'eĭ, arată părerea de rău: *tora ieh'eĭ tricù atsea etă* « acum, ehei, a trecut lumea aceea » Cod. 45/20.

op « trop », Basme 405/27.

u! arată mirarea: *u! hărzea-ñ-te hiil'u*, Cod. Dim. 22b/11.

uo! arată uimirea: *uo glărime tsi laĭ oricse tsă vine* « ei, ce nebunie, ce mai poftă îți venì » Gr. B. I, 15. Cf. *uă*.

uf! « of » Basme, gl.

uh! « of »: *Uh, lele-ñĭ* « of, vai de mine » Basme 90/14 etc.

uĭ! arată spaima: *Uĭ! laĭ frate*, Basme 486/10 etc.

ĭ! arată surprindere de spaimă.

i! strigăt de îndemn pentru cai și catâri, Basme 300/19, 20, 413/28.

yuha! « ura! » Basme 338/17, 383/1.

e! « ei » *E, ts-ul daŭ* « e, ți-l dau » Basme 1/30, cf. 3/19, 26/13, 11/39 etc.

ea! « uite »: *ea, mi pitricù domnu-su* « uite m'a trimes stăpânu-său » Basme 355/9.

na! « iată, iacă »: *na, una-š-ună iu l'-astal'e* « uită, dintr'odată le iese în drum » Basme 1/15; *na, că l'-ease un arap* « uită, îi iese un arap » ib. 355/6 etc.

abre! și *bre!* « măĭ »: *abre, om!* « măi, omule »; *bre cum ... se-aflà ğonle aleptu ...?* « cum, măi, s-a găsit ... » Basme 344/9, cf. 25/30, 51/5 etc. Tot acì aparțin: *avrè* (vre) « măi »: *avrè om!* « măi omule » Basme 32/25, cf. 23/23; — *are!* « măi »: *are! tse daĭ acšĭ?* « măi! de ce mă lovești așà? » Basme 133/6, cf. 42/24, 133/6 etc.; *cătsè, are lalo, nu u vătămăm lupoaña?* « de ce, măi moșule, nu ucidem lupoaica? » Lumina, IV, 263; — *ore* « măi »: *ore, fratil'e añeŭ* « măi, frate-meu » Basme 12/16, cf. 135/11; în fine, *re* Lit. Pop. 727, 810. Toate aceste forme stau în legătură cu *more* (mori) « măre, măi, fă »: *dzîsiră* « *more! tse laiŭ sîndze are ...* » « ziseră: măi, ce sânge negru are » Basme 23/20; *tatsĭ, morĭ tetă* « taci, fă mătușe » Basme 108/17, cf. 124/7, 258/29 etc., care există în toate limbile balcanice: la Albanezi: *more, mre,* (în Berat) *ore* (ca la Aromâni, vezi mai sus) cf. G. Meyer, Alb. Wb. 286: la Bulgari și Sârbi: *bre, more,* fem. *mori*; la Greci: *μωρέ, μορὲ, μπρὲ, βρὲ* etc. cf. Kretschmer, Der Lesb. Dial. 363; Byzant. Zeitschr. III (1894) 159, IV (1895), 412; la Turci: *abre, bre* etc. G. Meyer, l. c. crede că *vre* este forma originală *(βρέ)* și vede în ea o formă a imperfectului aorist dela *βρίσκω*, Krumbacher (Byzant. Zeitschr. III, 159) socotește interjecțiunea tot de origine grecească și o derivă din *μωρό μουρῶ* « copil ».

moĭ « măi și fă » (la Românii din Albania): *năšĭ mi dor, moĭ fratsĭ* « ei mă dor, măi frați » Gr. B. I, 92; *o moĭ, Tasă, moĭ, apreasă, nicašĭ Tancul tu Băeasă* « fă Anastasie ... înnecași pe Tancu în râul Băiasa » Lit. Pop. 853/29; *lipuričŭ, moĭ, dada meao,* Lit. Pop. 942/26; *moĭ liliče álică,* Weigand, Ar. II, 52. În alb. *moj* și *mojë*, este forma feminină dela interj. *more* (mre), cf. G. Meyer, Alb. Wb. 286. Cred că cuvântul albanez stă la baza formei dacoromâne *măĭ*, cu *ă* din *o*, ca în cuvintele monosilabe moștenite. În orice caz, forma dacor. nu poate fi despărțită de interj. albaneză, chiar dacă s'ar admite, la bază, o formă comună pentru amândouă. Cuvântul aromân este un împrumut mai nou.

le (ale) « fă » se pune înainte sau după subst. feminine: *bună-tsĭ oară le, tsal Dima,* Lit. Pop. 1024/15; *le, tse-i arăulu tse pîtsîm,* Lit. Pop. 1028/27: *nu-tsĭ buiseà le, perl'i,* Lit. Pop. 884/26. Și *lea* în: *lea Marino, lea mărată,* Lit. Pop. 900/32. Și *la* în: *no-avdzî la?* Basme, gl. (cf. și alte citate în « Originea voc. în -le » Dacoromania, I, 191).

laĭ (alaĭ) « măĭ », se pune numai înainte sau după subst. masculine: *aĭ k'il'u,* Basme 266/8; *laĭ oaspe,* ib. 79/18; *o laĭ picurare!* ib. 19/35, cf. 25/15, 79/18, 135/8 etc. Din Lit. Pop.: *laĭ Cole* 866/4, *o laĭ Cole* 865/32, *laĭ Gurgatsă, cusurine* 1030/44; *laĭ šăin, laĭ pul'ŭ mărat,* 854/33; *laĭ păpă, păpă di drac,* 1023/40; *o laĭ Mitre,* 853/5; *laĭ Noti, laĭ,* 941/21; *aĭ ğone,* 863/31.

lele (olele) « aoleo, vai »: *lele di mini* « vai de mine » Basme 93/1; *Uh, lele-ńĭ*, ib. 90/14 etc. Și: *olele* sau *oịlele* în *olele mătratlu de el*, Lit. Pop. 996; *olele dado*, Lit. Pop. 859/5; *olele s-arà si šteam*, Lit. Pop. 859/3; *oịlele cavaĭ di ịo*, Lit. Pop. 898/22.

vaĭ și *cavaĭ* (din *ca* și *vaĭ*) « vai »: *vaĭ di mine*, Lit. Pop. 970/3; *vaĭ di noĭ*, Lit. Pop. 934/37; *cavaĭ di nîsă* « vai de ea », Basme 45/17, cf. 47/14.

haĭ « haide »: *hai-nă, hai-vă*, cf. Basme, gl. Și: *haide de* « haida de ».

oĭ, oĭ exprimă durerea: *oĭ, oĭ, gabrolu ańeŭ* Lit. Pop. 971/29; *oĭ, oĭ, mărata-ńĭ* Lit. Pop. Lit. Pop. 969/28; *oĭ, oĭ, Nadonală ańcŭ* Lit. Pop. 936/24.

oĭ « vai »: *Oĭ mărata di mine tsi armaș singură*, Cod. Dim. 83b/1.

N'am trecut aici toate celelalte exclamațiuni onomatopeice, ca *crast, craŭ, crîst, glîc, glac, hap ptiu* etc., care se găsess în toate glosarele și dicționarele dialectale.

DERIVAȚIUNEA

1. SUFIXELE [1])

§ 305. *-á* (gr. *á* cf. *κρυφά*, adv. derivat dela *κρυφός* « în ascuns, pe furiș »): *ascumtà* « pe ascuns, pe fruiș » Basme 307/18; *adîncà* « adânc »; *ahîndà*, id.; *handà*, id.; *adîncà* etc. cf. § 299.

-a (din -a adverbial) derivă adverbe: *apoịa* (apoi), *apoẹa*, *dẹapoẹa, dipriapoịa, castilẹa* « din adins » etc. cf. § 299.

-ac (lat. -ACUS, influențat, în ce privește înțelesul, de *-ak* din limba bulgară) derivă diminutive (dintre care unele au înțeles peiorativ): *a*) din substantive, *b*) din adjective: a) *dzinirac* (dzinire « ginere »); *mîndzac* (mîndzu « mânz »); *ğunac* (ğone<JUVENEM); *băltac* (baltă); *pịatac* (piat, ital. « farfurie ») etc. b) *scurtac* (scurtu) și *šcurtac* (šcurt, alb.) « scund, durduliu »; *psînac* (psîn — ptsîn — putsîn « puțin »); *l'išurac* (l'išor) « ușurel » etc.

Elemente străine: *culac* (bg. kolak); *pul'ac* (bg. poljak) « păzitor »; *bińac* (alb. binjak și binjoke « Zwilling » G. Meyer, Alb. Wb. 37) « gemen »; *burdulac* (alb. burdhulak, id.) etc.

-acŭ (bg. -ač) derivă subst. dela adj.: *stîngacŭ* (stîngu); *ndriptacŭ* (ndreptu) etc.; diminutive: *g'umacŭ* (din turc. g'um « vas de aramă ») « vas mic de pus unt » se deosebește în graiul de nord de *g'umičŭ* « vas de aramă de pus apă » cf. Die Nom. Suff. im Arom. 10, etc.

-adă (gr. *-άδα*) derivă substantive abstracte: *virg'inadă* (virg'ină, la Arom. din nord virg'iră, alb. vërgjëri, gheg. virgjini, cf. Cod. Dim. 91/14, 29b/20 etc.) « feciorie »; *nostimadă, nustimadă* (nustimaδă, la sud) « plăcere, gust » etc. (cf. Die Nom. Suff. im Arom. 11.

-ak'i (gr. *-άκι,-άκης*), sufix mărginit numai la derivarea de diminutive cu înțeles hipocoristic din nume proprii: Nicolak'i — Colaki' — Culak'i, Lak'i (Nicola); Mihalak'i — Halak'i — Lak'i (Mihali);

Vasilak'i — Lak'i (Vasile); G'orgak'i — Gak'i (G'iorg'i), (vezi Die Nom. Suff. im Arom. 9).

-al'e, *-al'ŭ* (lat. -ALIA, -ALIUM), sufixe rare în aromână, cu următoarele derivate: *minutsal'e* (mintsal'e, mindzal'e) dela *minutsĭ*, pl. lui *minut* (<MINUTUS) « mărunt », însemnează « bani mărunţi »; *friptal'ŭ* « miel fript »; *fital'ŭ* « epoca în care fată oile, fătat ». Despre celelalte derivate, cf. Die Nom. Suff. im Arom., 14 sqq.

-ame (lat. -MEN), derivă colective din substantive şi abstracte din adjective: 1. *bărbatame* (bărbat) «mulţi bărbaţi »; *aušame* (auš « moş » « mulţi moşi, bătrâni »; *armîname* (Armîn) « mulţi Aromâni »; *făršerotame* (Făršerot) « mulţi Fărşeroţi » etc. 2. *dultsęame* (dultse) « dulceaţă, ca gust »; *amărame* (amar) « amărăciune »; *urîtsame* (urît) « urîciune » etc. cf. Die Nom. Suff. im Arom., 14.

-an (sl. -anŭ), sufix productiv, derivă augmentative dela subst.: şi adj.: *ńolğucan*, *ńilğucan*, *-ă* (ńolğuc) « mijlociu »; *ńicuzan* (nicuz dela ńic « mic »); *curbišan* (corb « nenorocit »); *gulišan* (gol); *perušană* şi *pirušană* « fată tânără cu părul tăiat pe frunte, orice femeie cu păr pe frunte » etc. (cf. Die Nom. Suff. im Arom., 16 sqq.). Compus: *-ancu* în derivatul *ńicuzancu* dela ńicuzan.

-andru (< ? vezi Philippide, Principii, 151) avem numai un singur derivat: *h'ilandru* (h'il'u « fiu »), *h'ilandră* (h'il'e « fiică ») « copilandru, copilandră »; *l* pentru *l'* se explică prin disimilare, din cauza lui *l'* iniţial (cf. § 198).

-aryó (gr. -αρειό) derivă colective. Derivate arom. avem numai două: *purcaryò* (porc) « coteţ de porci », fig. « casă proastă, loc murdar » Dal.; *fitaryò* (fęată) « cârd de fete, mulţime de fete ». Următoarele: *putanaryò* (putană, it. « curvă, femeie prostituată ») « casă de toleranţă, bordel »; *k'iramaryò* « locul unde se fabrică cărămizi, cărămidărie »; *tabacaryò* « tăbăcărie »; *castanaryò* « pădure de castani » etc. vin direct din greaca populară: *πουταναρειό* (pronunţat : *πουταναργịό* *κεραμαρειό* *κεραμαργịό* etc. În special forma *castanaryò* nu poate fi derivat arom., deoarece în arom. avem *căstîńŭ* (lat. *CASTANEUS, -UM), nu *castan* ca în dacor.

-ar (lat. -ARIUS, -ARIUM) sufix foarte productiv, derivă nomina agentis 1. din substantive, 2. din verbe: 1. *mitricar* şi *mătricar*, mătrică (<lat. MATRIX, -ICEM « oaie , capră care se mulge la strungă; când se ţine acasă pentru lapte, se cheamă muldzară ») « păstor de mătritsĭ »; *nutinar* (nọatin) « păstor de noateni »; *curcubitar* (curcubetă « dovleac »), *căšar* (caş), *butęar* (bute) etc. 2. *gudil'ar* şi *gîdil'ar* (gîdilic); *gunusar* (γunusar) dela gunusescu (γunusescu) « spoiesc » etc. Formele *azvărńar* « care se târîie pe jos » cf. *azvarna*, după aceea *dicuńar* « cerşetor » vin direct din gr. *σβαρνιάρης*, *κονιάρις*. Vezi Die Nom. Suff. îm Arom. 17 sqq.

-are (<lat. -ALIS). Cele mai multe forme în -are sunt cuvinte moştenite: *căšare* (<CASEALIS), *sk'inare* (<SPINALIS), *cătinare* (<CATENALIS) etc. Derivat arom. avem numai *gălbinare* (galbin) id.

-arcu, -aric (gr. *-άρικος*) derivă adj. dela verbe și dela substantive: *gudil'arcu* (gădil'u) « căruia îi place demierdarea, îi plac complimentele » Dal. și: *gudil'ar*; *zgurńaric* (zgurńescu « scotocesc ») « scotocitor » Basme, gl.; *ngărńarcu, ngărńaric* (ngărńescu dela ngărńă) « certăreț », care se smorcăește, care se scâncește, nemulțumit », cf. și gr. *γρυνιάρικος*; *vitsearcu* « vițios » etc. Vezi: Die Nom. Suff. im Arom. 22 sqq.

-ărie cf. *-ie.*

-aš (sl. -aš), avem puține diminutive, unul derivat dela *cutsît* (cătsut) « cuțit »: *cutsitaš* și altul *cătîndoraš*, despre care cf. Dacoromania, III, 757. Celelalte cuvinte în -aš sânt împrumuturi directe.

-ăšcu (sl. -aško) derivă diminutive dela nume de botez și adjective: *Našcu* din Ionašcu — Ioan; *Dimitrašcu* dela Dimitri etc.; *lišurašcu* (l'išor) « ușuratec » Dal.; *mul'irašcu* (mul'are) « muieratec » Dal. etc.

-at (lat. -ATUS) servește pentru formarea de 1. adjective și 2. substantive: 1. *nširpicat* « rău ca un șarpe » (cf. *nšarpic* « mă fac rău ca un șarpe »); *ncusurat* (turc. kusur) « cocoșat, încovoiat »; *urincl'at* și *uricl'at* (uruncl'at) dela ureacl'e « urecheat »; *flucat* (floc) « flocos » etc. 2. *adil'at* (adil'ŭ « respir ») respirație »; *suil'at* (suil'edzŭ « tund oile împrejurul cozii ») « tunderea oilor împrejurul cozii » etc.

-ată (lat. -ATA) derivă substantive abstracte dela verbe: *imnată* (imnu) « umblet »; *scăpitată* (ascapit) « apus de soare »; *mîncată* (mîncu) « descreștere » mai ales despre lună »: *tu mîngata lunil'ei* « în descreșterea lunii » Dal.; *ntuicată* (ntunic) « pe înserate » etc.

-ătate, -ătati (lat. -TAS, -TATEM), derivă abstracte: *etfinătate* (eftin); *singurătate* (la Dal. singurîtati sin. cu singureatsă); *urfănătate* (oarfăn) « sărăcie »; *strîmbătate* (strîmbu) « nedreptate » etc.

-atic (lat. -ATICUS) derivă abstracte dela verbe și substantive: *imnatic* (imnu «umblu ») « umblet »; *adil'atic* (adil'ŭ « respir ») « respirație »; *avinatic* (avin « gonesc, vânez ») « vânat »; *ğunatic* (ğone « voinic ») « vitejie »; *ağunatic* (ağun « flămând ») « foame mare »; *ndriptatic*, Cod. Dim. 58/6 (ndreptu) « dreptate » etc. cf., Die Nom. Suff. im Arom., 30.

-ăz vezi *-ză.*

-că (sl. -ka) aproape că nu există în dialectul aromân. Avem numai derivate din nume de botez, dar o parte din ele sunt străine: *Fancă* (dela Fania — Stefania), *Lencă* (dela Lena — Elena), *Sofcă*, Pul'că etc. În schimb, în dial. megl., el este foarte productiv (Meglenoromânii, I, 188).

-čune, -ăčune (lat. -TIONEM, derivă abstracte de verbe și adjective: *alăvdăčune* (alavdu) « laudă »; *arăvdăčune* (aravdu) « răbdare »; *uscăčune* (usuc); *dimîndăčune* (dimîndu) « poruncă »; *guličune* (gulîčune, Dal.) dela gol; *amărăčune* (amîrîčuni) dela amar etc. Vezi Die Nom. Suff. im Arom., 31.

-eală (sl. -ĕlŭ). Derivă abstracte dela verbe: *arneală* (arnescu) « măturare »; *čumeală* (čumulescu) pentru čumuleală « mâncare »;

ayusẹală (ayusescu) « grabă ». Despre *ğucărẹală*, *drăştẹală* cf. Die Nom. Suff. im Arom., 33.

-ẹaĭ (< ?) se întâlneşte numai în câteva derivate: *fitẹaĭ* (fẹată) « unul căruia îi place a se purtà ca fetele » Dal. cf. Basme, 462/2; *nišanlẹaĭ* (nišanlì) « unul care ştie să tragă bine la ţintă » Basme 461/39; *mutẹaĭ* (mut) « mutălău » etc. Cf. Die Nom. Suff. im Arom., 34.

-ẹan şi *-an* (<sl. -ěninŭ) serveşte spre a arătà originea locală a unei persoane: *Bitulẹan* (locuitor din Bitolia); *Crušovẹan* (Cruşova), *Tărnovean* (Târnova), *Clisurẹan* (Clisura) etc. *Mălăcăšan* pentru Mălăcăšẹan (locuitor din Malacaşi); *Gupišan* (Gopeşi), *Aminčan* (Aminciu) etc.

-ẹasă (lat. -ISSA) este sufix moţional pentru nume de persoane. Există foarte puţine derivate: *priftẹasă* (preftu) « preoteasă »; *văcărẹasă* (văcar) etc. Cf. Die Nom. Suff. im Arom., 36.

-ẹatsă (lat. -ITIA) este un sufix productiv; derivă abstracte dela adjective, subst. şi adverbe: *mušitẹatsă* (mušat) « frumuseţe »; *l'išurẹatsă*, *l'icšurẹatsă*, *ńicšurẹatsă* (l'icšor) « uşurinţă »; *lăẹatsă* (laiŭ) « nenorocire »; *urîtẹatsă*, *urutẹatsă* (urut); *fičurẹatsă* (fičor) Cod. Dim. 19b/18 « copilărie »; *rušuṇiatsă* (rušine) ib. 37/23; *frunimẹatsă* şi *fruminịatsă*, Cod. Dim. 32b/9 (fronim, gr. φρόνιμος) « cuminţenie »; *ğ'inẹatsă* (ğ'ine) « bunătate » etc.

-(ẹ)aụă (lat. -ELLA) derivă un singur subst. diminutiv: *fîntînẹaụă* (fîntînă); *curdẹaụă* (coardă) « sfoară de la cicric » fig. « curaj » în expresia: *îl' tsîne curdẹaụa*, cf. Basme 390/28, 374/35 etc.; restul: *mîzeaụă* (turc. mazy) « cosmetic cu care femeile îşi înnegresc părul » Dal.; *lisẹaụa* (lẹasă) « împletitură » etc. sunt derivate denominative. Tot în *-ẹaụă* (-aụă) fac substantivele greceşti în -ia, despre care vezi mai pe larg § 239, 3.

-el (lat. -ELLUS) derivă diminutive: *ğunel* (ğone<JUVENEM) cu voc. *ğunẹale*, întrebuinţat în Lit. Pop. LXXIV ca nominativ:

š-angănẹašte un laĭ ğunẹale,
un ğunẹale vătămat.

Alte derivate avem: *arutel* (arọată); *grămbel* (gr. grambò) « ginerică »; *čirik'el* etc. Vezi: Die Nom. Suff. im Arom., 45 sqq.

-eš (sl. -eš) este foarte puţin răspândit şi derivă adjective: *cọarneš* (cornu) « având forma coarnelor, lungueţ » Dal.; *hareš* (hare « graţie ») « graţios »; *bẹaleš*, *bẹališ*, *bịališ* (bẹal) « frumuşel; *bẹalbiš*, id. Dal., cf. Die Nom. Suff. im Arom., 46.

-escu (lat. -ISCUS) este productiv şi derivă adjective: *bărbătescu* (bărbat); *mul'irescu* (mul'are) etc.

-et (lat. -ETUM) nu este sufix productiv. Avem numai derivatele *prunet* (prun) şi *k'inet* (k'in « pin »). Cf. Die Nom. Suff. im Arom., 47.

-ets (sl. -ec) există sigur numai în derivatul: *tunărets* din *caš tunărets* « brânză de toamnă » Dal., cu o funcţiune care se deosebeşte de aceea a suf. slv. Cf. Die nom. Suff. im Arom., 47.

-*ği* (turc. -ği) derivă nom. agent. și abstracte: *tutunği* (turc.), *cafeği* (turc.) etc. Mai toate derivatele sunt împrumuturi directe. Formațiuni ca *cosaği* (coașă), *măyerği* (gr. μάγερος « bucătar ») etc. sunt rare.

-*iazmă* (gr. ιάσμα) derivă un singur abstract: *murg'iasmă* (amurgu) « amurg » Dal.

-*ic*, -*ică* (sl. ?) derivă diminutive din substantive și adjective: *bărbătic* (bărbat); *frătic* (frate); *fičuric* (fičor); *brădic* (brad); *mušitic* (mušat) « frumușel »; *ğumitic* (ğumitate) etc. Feminine: *fitică* (feată); *crutsică* (crutse) etc. Despre originea suf. vezi Die nom. Suff. im Arom., 48 și urm.

-*iče* (sl. -iče) este tot așà de productiv ca și -ic(ă) și derivă diminutive: *linguriče* (lingură); *guriče* (gură); *căsturiče* (căstură « briceag »); *făntăniče* etc. etc.

-*ičŭ* (serb. -ic') este foarte productiv și derivă diminutive: *cătsutičŭ* (cătsut) « cuțitaș »; *sumăričŭ* (sumar « sămar »); *curničŭ* (cornu); *grădiničŭ* (grădină) etc. Cf. Die nom. Suff. im Arom., 54.

-*id* (lat. -IDUS) derivă numai un singur adjectiv dela subst.: *muhlid* (muhlă « mucegaiu » « muced ». Celelalte forme: *limpid*, *lîndzid*, *putrid*, *veaštid* sunt derivate directe din limba latină.

-*ie* (gr. -ia) este productiv și derivă nume concrete și abstracte: *pirgurie* (pergură<lat. PERGULA, -AM) « viță care face boltă »; forma *piryurie* poate venì direct din grecește (cf. G. Meyer, Neugr. St. III, 53); *irnie* (iarnă); *păvrie* (despre care vezi Die nom. Suff. im Arom., 56) « frică »; *gl'indurie* (gl'indură) « loc plin de ghindă, ghindură înaltă » Dal.; *lugurie* și *luyurie* (lucru — lucuru). Tot acì aparțin și derivatele în -*ărie*: *văcărie* (vacă) « turmă de vaci » etc.; — -*urie*: *drăcurie* (drac) « drăcie ». Cf. Die nom. Suff. im Arom., 55 și urm.

-*il'e*, -*il'ă* lat. -ILIA) derivă substantive colective și abstracte: *cuscril'e* (cuscru); *sutsil'e* (sots); *sucril'e* (socru); — *cînil'e* (cîne) « răutate mare »; *avutsil'e* (avut) « avuție »; *bugătsîl'e* (bugat) « bogăție » etc. În cuvântul *efcolil'e* pentru efculie, ifculie (εὐκολία) avem substituire de sufix; cf. Uc. 61/1.

-*ime* (lat. -IMEN) este sufix productiv și derivă asbtracte dela substantive și adjective: *cuscrime* (cuscru) « cuscrie »; *sucrime* (socru); *mintsime* (minte); — *lărdzime* (largu), *năltsime* (analtu); *asprime* (aspru) etc.

-*ină* (lat. -INA, sl. -ina) derivă colective cu înțeles local: *fucurină* « loc unde s'a făcut foc altădată și se aflǎ cenușe » Dal.; *cupăčină* (cupačiŭ) « tufan, pădure de stejari mici » Dal.; *uină* cu înțeles colectiv « mulțime de oi, oi multe » Dal. etc.

-*intsă* (lat. -ENTIA) derivă un singur substantiv dela adj. *slăbintsă* (slab « rău ») « răutate » și « slăbiciune ».

-*ior*, -*ioară* (lat. -IOLUS) păstrat numai în *frăčare* (frate) « frățioare » (Aminciu, com. V. Diamandi) și *iñoară*, prescurtat din *inimioară* (inimă) Basme 149/22, cf. 146/24, 278/40 etc.

-*ios* vezi -*os*.

-ịot vezi *-ot*.
-îriŭ (gr. *-αϱịό*) derivă colective dela substantive și adjective: *caprîriŭ* (capră) « mulțime de capre »; *văcîriu* (vacă) « mulțime de vaci »; — *stirpuriu* (sterp) « turmă de oi sterpe » Dal. etc.
-iš (din sl. -iš) derivă adjective: *muntiš* (munte) « de munte »: cal muntiš; *cîmpiš* (cîmpu): cal cîmpiš; *păduriš* (pădure); — *acriš* (acru) etc. Cf. Die nom. Suff. im Arom., 60—61. În *-išor* avem: *k'inišor* (k'in), Wace and Thompson, The Nomads, 235; *bunišor* (bun), ib.
-isă (gr. *-ισσα*) este sufix moțional: *dracsă* (drac) « drăcoaică »; celelalte derivate ca *arápisă*, *hanúmisă* etc. sunt împrumuturi directe.
-ište (sl. -ište) derivă nume cu înțeles local: *grupište* (groapă) « locul în care se găsesc multe gropi »; *căpriște* (capră) « locul unde se găsește mult gunoi » etc.
-it, *-ită* (lat. -ITUS, -ITA) derivă substantive dela verbe (part. trecut): *amurtsit* (amurtsăscu) « junghiu »; *alîk'it* (alîk'escu) « boală la animale »; *slîg'it* (slab) etc.; — *mutrită* (mutrescu « mă uit ») « uitătură »; *afirită* (afirescu) « fereală »; *vinită* (yin) « venire » etc. etc.
-its (sl. -ic) servește spre a derivà diminutive: *buits* (bou); *k'ilits* (k'ale) « piele mică ».
-itsă (sl. -ica) derivă diminutive: *cuditsă* (cọadă); *purtitsă* (pọartă), *uditsă* (odă) « odae mică » etc.
-itic, *-itcu* (gr. *ίτικος*) derivă adjective: *hairlitic*, *hairlitcu* (hairly turc.) « cu noroc »; *sụilitic*, *sụilitcu* (turc. soily) « de soiu, de rassă » etc.
-iθră (gr. *-ίθϱα*); în acest sufix avem un singur derivat sigur: *scîntăliθră* (scînteal'e) « scânteie »: *apîrńiră s-ẹasă di caθe scînteal'e ši scîntăliθră cîte ună flurie*, Basme 165/24.
-iŭ (lat. -IVUS) se află numai în *-ăriŭ* și *-uriŭ* pentru derivarea de adjective: *tumnîriŭ* (tọamnă) « de toamnă »; *h'erburiu* (h'erbu) « care se fierbe repede, despre o legumă » Dal. Tot acì aparțin și derivatele directe: *arniŭ*, *arńiŭ* și *erniŭ* « loc de iernat »; *tîrdziŭ* etc.
-iŭ (gr. ?) derivă colective: *limniŭ* (lemnu) « grămadă, mulțime mare de lemne »; *stirpuriŭ* (sterp) « turmă de oi sterpe » Dal.; *străńiŭ* (strań) « grămadă de haine ». Cf. Die nom. Suff. im Arom., 64.
-ịune (lat. -IONEM) derivă o singură formă: *putrigụni* (putrid) « putregaiu » Basme, gl. Derivate directe: *pătigụne* « Bobotează », *tăčune*, *păšune* etc.
-izmă (gr. *-ίζμα*) derivă abstracte dela verbe: *aspárizmă* (aspar) « spreriare »; *nimusórizmă* (nimusọare din ninsọare) « grămezi de zăpadă strânsă de vânt » Dal., cu înțeles concret. Cf. Die nom. Suff. im. Arom., 65.
-lîk'e (turc. -lyk) servește pentru derivarea de abstracte: *cărbunărlîk'e* (cărbunar); *pădurlîk'e* (pădure); *părmăteftlîk'e* (părmăteftu « negụțător ») negụțăorie » etc.
-men (gr. *-μένος*); în acest sufix avem numai un singur derivat: *mintimen*, *-ă* « cu minte ».

-mintu (lat. -MENTUM) derivă nomina actionis: *acupirimintu* (acoapir) « acoperemânt »; *aštirnămintu* (ašternu) etc. și abstracte verbale: *adăvgămintu* (adavgu); *ğurămintu* (ğurŭ) etc.

-ońŭ, *-oańe* (lat. -ONEUS, -ONEA) derivă substantive: *bruscońŭ* (broască) « broscoiu »; *mušcońu* (mušcu) « muscoiu » (insectă, Dal.; — *urdzăcoańe* (urdzîcă) « un fel de plăcintă cu urzici »; *čicăricoańe* (čicărică) « sfârleaza care se învârtește » Dal.; *lucrătońu* « lucrător »; *lucrătoańe* « lucrătoare », Basme, gl. *amiroańe* (amiră) « îm-părătească; *văsiloańe* (văsil'ă) « regină » etc. Cf. Die nom. Suff. im Arom., 66 rum.

-očŭ (bulg. -oč) derivă o singură formă: *călivočŭ*, *cîlivoč* (călivă) « colibă mică » Dal.

-oplu (gr. -όπουλον) derivă diminutive cunoscute numai în graiul Românilor din sud: *ğunoplu* (ğone) « june viteaz »; *ursoplu* « nume propriu » (ursu) propriu zis « pui de urs » Basme, gl.; *tsîrboplu* (tserbu) « cerb tânăr ».

-os (lat. -OSUS) derivă adjective dela substantive și verbe: *fricos* (frică); *drăcos* (drac); *bălos* (bale); — *arăvdos* (aravdu) «durabil »; *anvirinos* (anvirin) « supărat »; *căštigos* (căštig) « cu băgare de seamă » etc.

-(*i*)*ot* (gr. -ιώτης (arată, ca și *-ean*, originea locală a unei persoane: *Făršărot* pentru *Frăšărot* (Frașari « nume de sat în Albania ») « locuitor din Frașari », prin generalizare « păstor nomad român din Albania »; *Dinisk'ot* (Deniscu) « locuitor din Deniscu »; *Sămărńot* (Samarina) « locuitor din Samarina » etc. etc.

-să cf. suf. *-isă*.

-uččă (bulg. -učka) derivă un singur diminutiv: *călivuččă* (calivă) « colibă mică » Basme 98/12, 124/30 etc.

-uli (gr. -ούλι) derivă un singur nume: *Pătsuli* (pat, pătsăscu) « Păcală ».

-urie cf. *-ie*.

-ură (lat. -URA) derivă abstracte dela verbe: *astăl'itură* (astal'ŭ); *ansăritură* (ansar); *alăgătură* (alag); *k'ipurătură* (k'ipur) « pișcătură» et .

-uš (sl. -uš), după *-ică*, este cel mai productiv sufix care derivă diminutive: *cătsiluš* (cătsăl) « cățeluș »; *čučuruš* (čičor « picior »); *birbicuš* (birbec); *drăcuš* (drac); *l'ipuruš* (l'epure) etc. etc. În *-ušor*: *locšorŭ* (loc), Wace and Thompson, The Nomads, 235.

-ušcu, *-ušcă* (sl. -uško, -uška) derivă diminutive: *tinirušcu* (tinir) « tinerel »; *glărušcu* (glar) « prostuț »; *slăbušcu* (slab) « slăbuț »; *călivušcă* (călivă) « colibioară » etc.

-ut (lat. -UTUS) derivă adjective dela verbe (participiul trecut): *biut* (beau) « beat »; *štiut* (štiŭ) înțelept; *durut* (dor) « iubit »; *k'irut* (k'er) « prost » etc. etc.

-ut (sl. -ot) derivă abstracte dela verbe și subst.: *plîngut* (plîngu) « plânset »; *zg'icut* (zg'ic) « țipăt »; *arîsut* (arîd) « râset » etc.

uts- (lat. -UCEUS) derivă un singur diminutiv: *ńicuts* (ńic) « micuț ». Cf. Die nom. Suff. im Ar., 75.

-*utos* (gr. -ωτός) derivă adjective: *stufutos* (tufă) « stufos, îndesat »; *gurgul'utos* (gurgulŭ) « rotunzit, rotund » etc.

-*ză* (alb. -zë) derivă diminutive: *ńicăză* (ńică) « micuță »; *nih'amază* (nih'amăr); *mušăticăză* (mušată) « frumușică »; *nik'icăză* (năk'ică); din ună-k'ică « o picătură ») puțin » etc. Dela formele feminine s'a reconstruit și forme masculine: *ńicăz* și *ńicuz* (ńiczu), *mušiticăz* etc.

-*zic* (din -*ză* și -*ic*): *h'imăzic* din *h'amă* « puțintel » cf. *năh'amă*, *nih'amă*, *nih'amază*.

În afară de aceste sufixe nominale și adverbiale, mai avem următoarele sufixe verbale:

-*is*- (gr. ίσα): *ecsumuluyisescu* « mărturisesc » (gr. ἐξομολογοῦμαι). Cod. Dim. 36b/14; *efhăristisescu* « mulțumesc » Cod. Dim. 18/3; *fănirisescu* « evidențiez » ib. 45b/1; *lumbrisescu* « luminez » ib. 65b/11; *martirisescu*, ib. 45b/1; *psăltisescu* « cânt la strană »; *saidisescu*, etc.

-*ips*- (gr. -εψα): *pistipsescu* « cred » Cod. Dim. 60/23; *mpuδipsescu* « împiedec » cf. 82/8; *amărtipsescu* « păcătuesc » ib. 80b/15; *crištinipsescu*, etc.

-*u*- (sl. -ov-): *hărğuescu* (alături de forma obișnuită hărğescu) « cheltuesc » Cod. Dim. 119/5; *minduescu* « gândesc » cf. 123/2, 61/6; *pizuescu* « îmi bat joc » cf. 119/13; *lărguescu* « lărgesc » Dal. etc.

-*ic* (lat. -ICO, cf. INCABALLICO, -ARĔ): *šcurtic* (šcurtu), alături de forma šcurtik'edzŭ « scurtez »; *nšarpic* (šarpe), alături de nširpik'edzŭ « mă înfuriu »; *nğumeatic* (ğumitate), alături de forma mai obișnuită nğumitik'edzŭ « înjumătățesc »; *šcl'oapic*, etc.

2. PREFIXELE

§ 306. *andi*- (gr. ἀντί): *andistaŭ* « mă opun » cf. gr. ἀντιστέκομαι id. (întrebuințat numai în graiul din sud)

ayru- (gr. ἄγριος « sălbatec ») în graiul din sud: *ayrumutrescu* « mă uit rău, sălbatec », Dal.

apu- (gr. ἀπό); se aude numai la sud: *apuaruc* « arunc de tot » Dal.; *apuaspargu* « stric de tot » Dal.; *apubeaŭ* « beau de tot » Dal.; *apudormu* « adorm, ațipesc » Dal.; *apufac* « mă ostenesc, nu mai pot, mă prăpădesc » Dal.; *apufug*, *apuurfănipsescu*, etc.

apre- (din a- și pre-): *apreadun* « adun bine, strâng cu îngrijire, frumos, dau azil, primesc » Basme, gl.; *apreavegl'u* « păzesc bine » ib.

aru- (din a- și rîs-): *arušuts* și *arušutsăscu* « răsucesc, învârtesc » Basme 321/11.

cacu- (gr. κακο): *cacuzburîscu* « vorbesc de rău », *cacurizipsescu* « trăiesc rău ». ib.

cata- (gr. κατά): *cataruptu* « rupt »; *cătăpătsăscu* « pățesc », Basme 415/3, cf. 446/37.

dis- (lat. DIS-): *disbilescu* « cojesc, jupoi »; *mi disbet* « mă desbăt »; *disk'adic* « scot piedeca »; *disgîrdescu* « stric gardul »; *disgrop*; *dislăcsescu*

« desbrac » etc. Cu înțelesul lui *răs-* din dialectul dacoromân: *discumpur* « răscumpăr » *nă discumpărăm dì sândzile a Hriştoluĭ* « ne-am răscumpărat din sângele lui Hristos » Cod. Dim. 61ᵇ/9. Cf. Basme, 398/9. Cu înțelesul « din nou »: *disnău* Cod. Dim. 76ᵇ/22, cf. 14/7, 16/14 și Fărșeroții, 179.

mata- (gr. *μετά*); se aude numai la sud: *matayin* « vin iarăș, din nou » Dal.; *matafac* « fac din nou » etc.

misu- (gr. *μισο* din *μισός* « jumătate »); întrebuințat la sud: *misuk'ertu* « fiert pe jumătate » cf. gr. *μισοβράζω*), *misuarsu* « ars pe jumătate » etc.

para- (gr. *παρά*), întrebuințat pretutindeni: *parafac* « fac prea mult, ies din cale afară » Dal.; *paragungu* « mă coc bine » Dal.; *parah'erbu* « fierb prea mult; fig. mă mâniu prea mult » Dal.; *paralaŭ* « spăl, lau prea bine »; *paralas*, *paralucredzŭ*, *paramîc* etc. În unire cu substantive, *para-* însemnează « al doilea, a doua »: *parabačŭ* « ajutor de baciu » Pen. Balc. II, nr. 6, p. 113; *parapap* în *parapap-su şi străpap-su*, ib. nr. 2—4, p. 50; *paradumnidzăŭ* « al doilea Dumnezeu » fig. « ajutor omenesc » Basme 147/7; *parasumă* (din paranumă) « poreclă » Basme 336/13, cf. 461/34 și § 190.

csana- (gr. *ξανα*) întrebuințat numai la sud: *csanafac* « fac din nou »; *csanadaŭ* « dau din nou »; *csanadzîc* « zic din nou » etc.

csenu- (gr. *ξενο* din *ξένος* « străin »): *csenulucredzŭ* « lucrez lucru străin » Dal.; *csenuzburîscu* « vorbescu alandala, aiuresc » Dal. etc.

csi- (gr. *ξε*), întrebuințat numai la sud: *csispumedzŭ* « scot spumă, iau spuma » Dal.; *i trî trambî csifîtseari*, Pen. Balc., V, nr. 5—6, p. 80; *csifac*, etc.

sum- (sub din lat. SUBTUS): *sumarîd* « râd pe jumătate »: *ma di nă oară . . . sumarîse* « dar dintr'odată râse puțin » Basme 448/13; *sumulăescu* « devin negricios, mă pârlesc » Dal. Acì aparține și adj. *sumulaiŭ* « negricios, brun » etc.

ză- (sl. za-) rar: *zămărascu* « amărăsc »: *bana aestă zămărată* « viața aceasta amărîtă » Basme 186/11.

3. CUVINTE COMPUSE

§ 307. În afară de cuvintele compuse care se întâlnesc și în dialectul dacoromân, ca: *cărleadze* « postul dinaintea Paștelui » la sing. *cărleagă*, *cîrleagă*, Dal., iar în Albania *cărагă* « sâmbăta morților dinaintea începerii postului mare » Mih. pentru *cărleagă* (toate din carne și leg, cf. dacor. cîrneleagă); *untulemnu* (din untu di lemnu), *ńadză-dzuă*, *ńadză-noapte* (la Aromâni mai există și ńadză-prîndzu, prîndzu-mare, ńadză-veară, ńadză-toamnă, ńadză-iarnă), sau de numele de sărbători după numele de sfinți ca: *Sintilie*, Lit. Pop. 1024; *Sinvasili*, *Stămărie*, Basme 891/26, 315/6; *Sumk'etru*, ib. 500/37, 501/26, 28; *Stăyineri*, *Sumedru* etc., mai există o serie de forme compuse,

care lipsesc în celelalte dialecte. Pe aceastea le vom împărți în două categorii: I. cuvinte comune, II. nume proprii.

I. Cuvinte comune.

Între acestea însemnăm: *mer-di-fatsă* « umărul feții (obrazului) », atestat la Dan. 175/32; *cărinte* (la sud: cărindi, cîrindi) « dinte canin, colțul fiarelor », fig. « ajutor, sprijin, protecție », dacă într'adevăr cuvântul ar puteà venì din *cîne* și *dinte*, ceeace este foarte greu de admis, pentru *dinte-di-cîne*; *mer-dit-loc* « morcov » Dal.; *pap-auš* « moș bătrân », Basme 27/21; *tindugumar* « trândav » (din tindu și gumar «măgar»), Bame, gl.; *tsiripul'u* (din tsir « ciur ? și pul'ŭ « puiu ») « puiu jumulit, fără aripi », Basme 499/26; *tsiripîne* (din tseare « cere » și pîne) « cerșetor » Mih.3/4 *codobatră* (din coadă și bat) « codobatură » Mih.; cuvântul există și la Megleniți, *codărăbadară* (Meglenoromânii, I, 187), alături de *trisupašcă* din bulg. *tresiopaška* (« scutură coada ») id.; *cap-di-cîne* (cf. bg. pesoglav. megl. tsoglav) « căpcăun », pl. *cap-di-cîiń* și *cap-di-cîneańi*, cf. Basme, gl.; *cadicîne* (din căcat-di-cîne) înjurătură» Dal.; *cacă-vatră* «cenușotcă, cui îi place să stea la foc» Dol.; *tih'elaĭ* (tih'ălaĭ, tih'ilaĭ din gr. *tih'e* « noroc » și *laĭ* « negru » « ticălos, mișel » Basme 13/15, 44/32, 320/26 etc. Tot aci aparțin și compusele cu *pal'u-* (gr. *παληο-)*, întrebuințate numai în graiul Românilor din sud: *pal'oauš* (gr. *παληογέρος)* « bătrân, păcătos, rău »; *pal'uficor* « băiat de nimică » Basme 10/7; *pal'udrac* drăcușor » Basme 461/8; *pal'ucal* « cal prost, mârțoagă » ib. 206/4, 124/30; *pal'umoară* etc. etc. Deasemenea și cuvintele compuse cu adj. *ayru* (gr. *ἄγριος* « sălbatec »), întrebuințate tot numai la sud: *ayru-om* (agru-om), pl. *agru-oamińi*, Basme 337/1 *agru-căpri*, Basme 340/9; înfine *ayru-bibă* « rață sălbatecă; *ayru-cucot* « cocoș sălbatec »; *ayru-gortsu* « păr sălbatec » etc. Dal. La acestea se pot adăugà și grecismele: *pindo-liră* « piesă de cinci lire » Basme 458/23 *misuhori* « locul unde se strâng sătenii în sat » ib. 346/4, 455/38. *vlahuhori* « sate românești », Lit. Pop. 930/26.

Tot acì țin unele nume compuse, referitoare la jocurile de copii, ca: *cucu-mpadi* (din cucu, m pentru n din în și pade « jos ») Lit Pop. 112; *lasă-spată*, ib. 106; *lună-soare*, ib. 121; *orbu-g'ani* (din orb și Ioan), ib. 112; la medicina populară: *fatsi-n-guši* (din face în gușe), ib. 229.

Dintre verbe avem: *duml'ertu* « mă rog lu Dumnezeu pentru iertarea păcatelor cuiva »; se întrebuințează mai des la pers. 3 ind. prez.: *duml'artă* (din Doamne l'artă), deacì apoi s'a refăcut și un *duml'ertu duml'ertsî*. La celelalte forme verbale lipsește: *duml'artă oara iu s-află crištinlu* « fie binecuvântată clipa în care s'a găsit omul acela » Basme 34/9; *duml'artă-tsî oasile a tată-tuĭ*, ib. 138/25; *fug-alaga* « dau fuga », Basme 12/6. Pentru *alaga*, cf. § 98b.

În afară de acestea se mai întâlnesc unele formațiuni nouă, necunoscute în graiul popular ca: *sumğugătoru* (după gr. *ὑποζύγιον* « bou de sub jug, sâgnar, vită de povară »: *Se nu oricseštî casa a vitsinluĭ atăuĭ . . . nitse boulu aluĭ, nitse sumğugătoru aluĭ, nitse ună pravdă de-aluĭ*

« să nu poftești casa vecinului tău, nici boul lui, nici boul de sub jug, nici o vită din ale lui » Uc. 91/42; *lungăbănare* « lungă viețuire » Cod. Dim. 70b/13; *lungărăvdare* « lungă răbdare » Cod. Dim. 26b/14 etc.; în fine: *dupănăsătoru* (din după-năs-toru) « următor ». G. Meyer, (Alb. St., IV, 127) crede că *năsător* ar fi, din cauza unei greșeli de tipar, pentru *păsător*, ceeace nu este adevărat (cf. Per. Papahagi, Scr. Ar. 209); cuvântul este format de Cav. 29. Tot Cav. a mai creat cuvântul *mărmintătoru* (din mărmintu « mormânt » și -toru) « cel din mormânt »: *š-a mărmintătorloru hărzì bană* « și celor din mormânt le dăruì viață » Cav. ap. G. Meyer, ib. 127.

În gramatica lui Boiagi se întâlnesc câteva cuvinte compuse, dintre care unele sânt după modelul cuvintelor germane ca: *dinânteubor* « Vorhof » (p. 164); *k'ẹatrašternare* « Steinpflaster » 190); *subtsitate* « mahalà » (173); *tsenitoru-a-mare* « fudul, mândru » (199). Tot la el avem: *loare-aminte* « băgare de seamă » (181) etc.

II. Nume proprii.

1. Acì vom trece numele compuse ale diferitelor personaigi din lumea basmelor.

În primul rând avem *Mušata-loclui̯* (care se întâlnește și la Albanezi: *e bukurë e δeut*) un fel de Ileana Cosinzeana a Aromânilor, cf. Basme 72/15, 315/25, 412/32, 405/4 și pretutindeni. Tot în basme întâlnim compusul *g̑'one-aleptu* (pronunțat într'un singur cuvânt) cu înțelesul de « Făt-frumos », atestat pretutindeni.

Numele diferiților împărați apar sub forma: *Amiră-albu* « împărat alb » Basme 8/4,13 etc.; *Amiră-aroš* « împărat roș » ib. 325/31; *Amiră-vẹarde* « împărat verde » ib. 357/25; *Amiră-lai̯ŭ* « împărat negru » ib. 312/34, 412/35 și *Lai̯lu-amiră*, ib. 413/40; *Amiră-arap*, ib. 412/35. Cele mai răspândite nume ale eroilor din basme sunt: *Alumtă-k'etre* (din alumtu « lupt » și k'atră « piatră ») Basme 340/7; *Alumtă-muntsî*, *Alumtă-căl'uri̯* « sfărâmă-munți », « sfarămă drumuri » Basme 492/23-24, cf. 138, 139 etc.; *Zvọame-apă* (din zvom « vărs » și apă) ib. 461/34; *Avde-tute* (din avdu « aud » șit ute « toate ») 461/31, 492/33; *Sọarbe-amare* (sọarbe-mare) ib. 422/32, 423/29; *Mută-muntsî*, ib. 461/37, 423/5; *Vimtu-fudze* (din vimtu « vânt » și fudze « fuge ») ib. 461/26; *Frîndze-neratse* (din frîngu « frâng », nerac pl. neratse « un fel de arbust ») « sfărâmă-arbori » ib. 340/11, 27, 345/27; *Fură-ọau̯ă-di-sum-clọače* (fură ouă de sub cloșcă) ib. 461/28 etc.

Numele dracului, printr'o interdicție lingvistică (tabù), fiind de cele mai multe ori evitat, este redat prin tot felul de cuvinte compuse ca: *luplu s-lu mîcă* « mâncà-l-ar lupul » Basme 459/21; *si-l' crẹapă -numa* «să-i crepe numele » ib. 460/7, 499/15; *atsel din vale* « acela din vale » ib. 403/27-28, 435/1; *atsel c'un čor* « acela cu un picior » ib. 339/17; *aclo s-lă h'ibă* « acolo să le fie » ib. 500/3 etc.

Dintre termenii religioși avem: *Ătsel-de-analtu* (cel de sus) « Dumnezeu » Basme 316/7; *Grai̯lu-mare* « a doua înviere » Basme 56/7,

93/20, Flambura, I, nr. 1, p. 14 etc. La Ucuta întâlnim: *Dumnidzăfăcătoare* (neobișnuit în graiul viu) « născătoarea de Dumnezeu » (după gr. *Θεοτόκος*): *Marie virg'iră dumnidzăfăcătoară* « Marie virgină. . .» 81/24, cf. 79/24, 75/17.

Nu vom trece aici, desigur, numele de localități compuse ca: *Valea-mari*, *Valea-aratsi*, etc., care sânt destul de numeroase în toponomastica aromână.

2. Acì aparțin o serie de nume proprii de persoană determinate de adjective. Acestea, mai târziu, prin deasa lor întrebuințare, au ajuns un fel de prefixe. Vom înșirà aceste nume, nu după alfabet ci după mai deasa întrebuințare a prefixului:

cara- (turc. kara « negru », prefix întrebuințat în toate limbile balcanice cu înțelesul de « puternic, viteaz, grozav, înspăimântător, aspru, tare ». El corespunde gr. *μαυρο* « negru » în *Μαυρο-Ιάννης*, *Μαυρο Κώστας* etc., la fel ca în numele turcești: Kara-Bekir, Kara-Ahmed, etc. În ce privește vechimea acestui prefix la popoarele balcanice, el a pătruns odată cu venirea Turcilor în Europa. Deoarece însă pref. gr. *μαυρο* se atestă, după Kretschemr (Der Lesb. Dialekt, 387), încă din epoca bizantină, iar cuvântul *Morlac* apare în sec. XII sub forma *Morovlachi* din *Μαυροβλάχοι* (cf. Jireček, Geschichte der Serben, I, 155), se pare că turcescul *kara-* nu este decât o traducere a grecescului *μαυρο*. Pe de altă parte, se susține că forma grecească ar fi o traducere veche de pe turcescul *kara*. În cartea minunilor Sf. Dimitrie din Salonic se vorbește de *Κοῦβερ* și *Μαῦρος*, doi șefi ai vechilor Bulgari din sec. VII. *Μαῦρος* erà o persoană de încredere a lui *Κοῦβερ*. După prof. Geza Fehér, *Μαῦρος* nu este decât traducerea greacă a lui *kara*. Fiicele șefului Ungurilor se numiau *Karoldu* și *Șaroldu*, două nume de origine bulgărească veche, împrumutate de Unguri. Ele însemnează « Neagra-aurită » și « Alba-aurită » (prof. Geza Feher, *Părvata pojava na Prabălgaritĕ v Makedonija* « întâia ivire a Bulgarilor vechi în Macedonia », publicat în *Makedonski Pregled*, IV, 3, p. 88).

Oricare ar fi originea lui *kara*, acest prefix este foarte des întrebuințat mai ales la Aromânii din sud. Citatele care urmează sunt luate din listele numelor proprii date în I. Caragiani, Studii Istorice, București 1929: Caracîču (Cara și Cîču) 91, Caracosta 40, Caracutsa 87, Caradimu 40, Carağani 87, Cara ani 38, Caramiču 38, 148, Caranicu, Caranica 38, Carastamu ib. Carataşu 147 etc. etc. Următoarele sânt extrase de revista Pen. Balc., V, nr. 5—6, p. 95: Carafoli, Caraiscu, Caramiha, Carasimu, Carastambu, Caraveli, Caravida, etc. etc.

papa- (gr. *παπᾶς*. Este un prefix răspândit la toți Aromânii, în afară de Fărșeroți. Având înțelesul de « popă », la început, purtătorii unui nume cu prefixul papa- erau preoți, ca în dacor. popa-Gheorghe, popa-Dumitru. Mai târziu, devenind nume de familie, s'a aplicat și la persoane care nu erau preoți): Papalecsi (din papa și Alecsi) 40, Papahaği 40, Papamihu 40, Papasterg'u 42, Papadimitri, Papaoian etc.

hağı- (arab. hāğğ, înrudit cu hebreul hāgag « hin und hergehen, tanzen, feiern », cu înțelesul de « peregrin » anume acela care se duce să se închine la Ierusalim, Meca sau Medina. Forma primită de popoarele balcanice este turc. *hağğı* « titlu de onoare pentru oricare s'a dus să viziteze Meca; cf. Dr. Karl Lakotosch, Etym. Wb. 61): Hağiiani 38, Hağisimu 39, Hağipavlu 39, Hağinicola 40, Hağimišoti 40, Hağiiaprak'ii 41, Hağibẹalu 87 etc. etc.

deli- (turc. deli « toll, verrückt, wild, tapfer » din care dacor. *deliu*, bulg., sârb. *deli* « îndrăzneț, nebun ». Acest prefix se întâlnește foarte des la Greci: Δεληγιάννης, Δελιμανώλη etc. cf. Kretschmer, o. c., 387. Nu se știe dacă Aromânii l-au împrumutat dela Turci sau prin mijlocirea Grecilor, mai ales că el se întrebuințează mai mult în onomastica din sud): Delig'org'i 96, Deliiani 148, Delimina 96, Delisgîru 96, Delinušu 149, Delimarcu, Delihristu etc. etc.

cutsu- (gr. κουτσός « schiop » cf. Kutsovlah): Cutsomartu 40, Cutsomina 96, Cutsunica 147.

condo- și *cundu-* (gr. κοντός « scurt ». După cum lui μαυρο îi corespunde în turc. *kara-*, tot așà lui κοντός îi corespunde *küčük* « mic »: Küčük-Said-Paša. Kretschmer, o. c., 388): Condodimu 146, Condoiani 246, Cundusterg'u 42, Condusteri Pen. Balc. V, nr. 5—6 p. 95.

bala- și *balu* (cu origine nesigură; din sl. *bělŭ* nu poate venì, deoarece *ea>a* după o labială, când în silaba următoare avem o vocală închisă, nu-i cu putință în dialectul aromân. În afară de aceasta avem: Beluiani 146 din Belu și Iani, Belimače etc.): Baludima 41, Balamoti 91, Baluiani 95.

hondru- (gr. χονδρός « gros »): Hondrudima.

agru- (despre care vezi mai sus): Agrucosta 92.

licu- (λύκος « lup »): Licug'org'i 42.

* * *

Tot la numele compuse mai amintim și de următoarea particularitate: La enumerarea unor obiecte, se întâmplă adeseori ca cuvântul obiectului să fie însoțit de un alt cuvânt lipsit de înțeles, dar care, întotdeauna, are acelaș număr de silabe și rimează: *Astădzî mi duš s-acumpăr zahăre-mahăre*, *sare-mare*, *carne-marne*, *fărină-mărină*, *culistră-mulistra* (cf. Basme, s. m u l i s t r ă) etc. « azi m'am dus să cumpăr zahăr, sare etc. ».

Se povestește că, odată, arhiereul Meletie, supărat pe Aromânii din comuna românească Gopeși că au introdus în biserică și școală limba română, chemând pe Gopeșeni ca să-i certe pentru această îndrăzneală, în supărarea lui le-ar fi strigat: « bacal-macal, hanği-manği, kemurği-memurği, mumği-memği au ajuns să facă pe placul lor ». La aceasta Gopeșenii i-au răspuns în scris: « Prea sfinte, bacalii-macalii (adică băcanii), hanğii-manğii (hangii), kemurğii-menurğii (cărbunarii), mumğii-memğii au onoarea a vă spune ceeace urmează . . . (Vezi Conv. Lit., VIII, 325 urm.).

Această particularitate se observă mai ales în literatura populară în jocurile copilărești:

Altu-maltu
A cuĭ mîńĭ s-analtu?

Altu-maltu
Ale cui mâni sânt sus?

În Lit. Pop. 83, unde este dat versul, stă transcris greșit:

Al-tu
Mal-tu
A-cuĭ mîńĭ s-analtu.

ceeace de sigur n'ar aveà nici un înțeles, căci *Al-tu* este « altu » iar *mal-tu*, nu este, cum se traduce, « maltu » (despre care vezi § 301), ci o formă goală, în sensul celor spuse mai sus.

Un alt joc copilăresc « de-a băgataluĭ » sau « cu cîmila băgată » în unele părți se cheamă *kik'ir-mik'ir* (Lit. Pop. 194). Deasemenea jocul de-a-capra, în Macedonia (Vlaho-Clisura, Gramoște, Bitolia, etc.) se numește *acri-macri* (Lit. Pop. 106); tot așà jocul cunoscut în Macedonia (Perlepe, etc.) *cacada-macada* (si purdeši anapuda), care în Lit.Pop. 116 stă transcris:

Caca-da
Maca-da
Si purdešĭ anapuda.

Când un copil își scoate un dinte pentru întâia dată, aruncă dintele scos pe acoperișul casei, după ce spune de trei ori:

Čoară-boară
Di la moară
Na di os
Dă-ńĭ di h'er. Lit. Pop. 190.

Cf. *cucîli-vicîli* (102), *taca-tuca* (147) etc.

În studiul lui R u d o l f W e i d e l t, *Die Nominalkomposition im Rumänischen* (Jahresb., XIX—XX, 17 urm.) găsim și în dialectul dacoromân compuse ca: *halumiș-balumiș*, *talmoș-balmoș*, *treancă-fleancă*, *cigă-migă*, *Ilie-Pălie*; formațiuni fără înțeles: *terchea-berchea* Taugenichts; *tanda-manda* Durcheinander, Gevirr, ziellose Arbeit; *tura-vura* etc.

S I N T A X A

ARTICOLUL

§ 308. Întrebuințarea articolului hotărît din dialectul aromân se cam deosebește puțin de aceeaș întrebuințare din dialectul dacoromân. În Codicele Dimonie întâlnim cazuri de articulare a unor cuvinte în frază,

care în graiul vorbit, rămân nearticulate. Se pare că sânt greșeli de traducere: *omlu atselŭ . . . uoĭ avia šapte ńil'ili* (pentru *ńil'e*; în transcriere greacă stă: *ννῆλῆλλη), gămilie treĭ ńil'ili* (tot așà: *ννῆλλῆλη), părıecl'e di boĭ tsintsi sute, ıape tsintsi sute, ilıakim tră putsîne dzîle tsiva nu-l' armasiră* « omul acela oi aveà șapte mii, cămile trei mii, perechi de boi cinci sute, iepe cinci sute, dar totuș în puține zile nimic nu i-a rămas » 80/1-5; *scriiră: calohtil'i di mortsăl'ĭ care cătră Dumndidză morŭ* « scrie: ferice de morții cari mor în Dumnezeu » (în graiul meu se spune: *calotihă di mortsîl'i* « ferice de morții ») 67/5; *šă elu pitricù un protlu a lui* (pentru: *un protŭ de aluĭ* sau *unlu di protsl'i aluĭ*) « și el trimese pe unul dintre fruntașii lui » 29b/12-13; *voĭ fără di nomu šă apištil'i uamińĭ* (pentru *apišti oamińĭ*) « voi nelegiuiți și necredincioși oameni » 94b/19.

În textele culese de Weigand deasemenea avem cazuri când dăm de forme articulate, care, în dialect, se întrebuințează fără articol, sau invers, de forme nearticulate, care în dialect se aud articulate: *ncalică callu ǧonile š-du-te pîn di mušata: Bună dzuă moi mušată, g'ine viništ bre ǧonile* (pentru *bre ǧone*, nearticulat sau *ǧuneale*) « tânărul încalecă calul și se duce până la frumoasa: bună ziua, tu famoasă; bine-ai venit, măi tinere » (Ar. II, 8); *š-agăršĭ feata di š-durńi cu fičor al amiră* (pentru cu *fičorlu al amiră*) « își uită fata și-și dormì cu fiul împăratului » (ib. 139); *nu-ĭ g'ine să astup urecl'i, ta s-nu avdu* (pentru *urecl'ile*) « nu-i bine să astup urechile ca să nu aud » (ib. 246).

1. La numele proprii:

O particularitate a dialectului aromân este de a articulà numele proprii, despre care vezi § 258.

În afară de aceasta, întocmai ca și în dialectul meglenit, genitivul numelor de persoană se formează cu *di* în loc cu *al*, cum se aude astăzi în dialect: *Niposl'i di Sim* [s-dusiră] *camă multsăl'i turu Asie, e soia al Ham tru Afrikie, e soıa al Iafet tru Evropie* « nepoții lui Sim (astăzi în arom. se spune *niposl'i al Sim*, cum avem în acelaș citat: *al Iafet, al Ham*) s'au dus cei mai mulți în Asia, iar neamul lui Ham în Africa, iar neamul lui Iafet în Europa » Cod. Dim. 71/23—71b/2; *Navruhodonosor, amiră di Vavilona, vińe la ayul Ierusalim* « Nabucodonosor, împăratul Babilonului (deși aici, *amiră* nefiind articulat, s'ar puteà traduce și cu împărat din Babilon, dar și atunci ar fi trebuit să avem *amirălu*, articulat ca în dialectul dacoromân: împăratul din Babilon) venì la sfântul Ierusalim » Cod. Dim. 77b/6; *am tru tsitatea di Ierusalin tsi fetse?* « dar în cetatea Ierusalimului ce făcù? » Cod. Dim. 77b/17; *ńarse Nıemiaz cu izinia al amiră di Persie . . . šă adără tsitatia di Ierusalim* « merse în Nemiaz cu voia împăratului Persiei și zidì cetatea Ierusalimului » Cod. Dim. 77b/20-21; *prota, după amirazl'i di Persie mia apoĭa . . . după amirărazl'i di Sirie* « întâiu după împărații Persiei, iar pe urmă . . . după împărații Siriei » Cod. Dim. 78/2-3;

vrịa tra si-l bată; *ńirdzịà cu multă ụaste păn di mardzinẹa di Pụole* « vroià să-l bată; mergeà cu multă oaste până la marginea Constantinopolului » Cod. Dim. 110b/6; *o rucară . . . si cadă pristi čuruńidză di bisịarică* « o aruncară . . . să cadă peste cărămizile bisericii (și aici ar fi trebuit să avem *čuruńidzăle di bisịarică*; după context traducerea trebuie să fie cu genitivul) Cod. Dim. 111/14.

În Basme întâlnim *nk'isì trọară la guva di lamnee*; *aọà ts-află fẹata de-amiră* « pornì imediat la gaura balaurului; acì îți găsì fata împăratului » 342/24, în care *di lamńe* trebuie socotit ca un genitiv.

În următoarele două citate avem, probabil, un ametcc între genitivul vechiu cu prep. *di* și între genitivul nou cu *al* pus înaintea substantivului: *ŕalile di treĭ itiĭ s-facŭ; i ditră δokimial* (ceeace ar puteà fi *δokimia al*) *di Dumnidză* (ca și când *al* ar fi lipsit) *omlu s-lu vịadă un-ụară ś-pri ŕău* « relele se fac din trei cauze, sau din încercarea lui Dumnezeu ca să vadă odată pe om și în rău » Cod. Dim. 79b/2; *că irịà di sọịa di amirăuluĭ David amiră* « căci erà din neamul (aici trebuià să avem: *a amirauluĭ*) împăratului David » Cod. Dim. 94/17.

Un alt exemplu puțin deosebit avem în următorul citat: *am care va s-h'ibă ǵudetsu? — calih'al di tată*. Este vorba despre judecata de apoi. Mai întâiu se întreabă cine va fi judecat, la care se răspunde, omul. După aceea urmează citatul de mai sus: « care va fi sau cum va fi judecata? — adevărat de tată » Cod. Dim. 41b/25. Acì am puteà aveà și construcția *calih'a al di tată* cu articolul invariabil ajuns un fel de particolă: *al di*, care există și în dialectul meglenit (Meglenoromânii, I, 150).

2. La adjectiv:

La declinarea adjectivului unit cu substantivul, cu ajutorul pronumelui « atsel », în spre deosebire de dialectul dacoromân în care adjectivul se articulează mai rar, dialectul aromân întrebuințează atât forma nearticulată cât și forma articulată a adjectivului: *omlu atsel bun* însă și *omlu atsel bunlu*, despre care vezi § 260, 2. Acì mai dau două citate din scriitorii sec. XVIII, în care articularea adjectivului precedat de substantiv se face și atunci când « atsel » lipsește: *a dadăl'eĭ atăeĭ vărtos curatil'i* « mamei tale prea curate » Uc. 79/24. Tot așà: *a δocsăl'eĭ atăeĭ atsel'e'ĭ nẹaprok'atăl'i* « slavei tale celei neapropiate » ib. 87/75.

3. La numeral:

Articolul se mai întrebuințează la determinarea numeralului cardinal, întocmai ca în dialectul meglenoromân (Meglenoromânii, I, 24), deosebindu-se de dialectul dacoromân, în care această determinare se face cu ajutorul articolului adjectival: *aǵumsiră dol'ĭ sotsĭ la pălatẹa unuĭ alt amiră* « cei doi prieteni au ajuns la palatul unui alt împărat » Basme 423/20. *Vrẹà si-ncl'idă ying'itsîl' ańĭ, s-l'a unăsprăying'itsĭ* « erà să sfârșească cei douăzeci de ani ca să înceapă douăzeci și unul » ib. 320/12. *Arucară treịl'i śurtitsa* « aruncară câteși trei sorțul » ib. 341/18.

Tot așà: *dol'i ğońĭ* « cei doi tineri » ib. 424/25; *treịl'i sotsĭ* « cei trei tovarăși » ib. 425/6; *daole čičọare* « amândouă picioarele » ib. 421/10, etc.

Deoarece, după modelul lui *šamindoĭ* (šamišdoĭ,) *šamindọaụă* (šamišdọaụă), avem în dialect și: *šamintreĭ* (šamištreĭ), *šaminpatru* (samišpatru) etc. cf. § 263, la acestea din urmă forma articulată este la fel ca la šamindoịl'i, adică: šamintreịl'i, šaminpaturl'i, etc.: *l'-adutse pi šamintreịl'i cîńĭ di nă cale* « îi aduce pe câteși trei câinii din depărtare » Basme 40/10; *s-acătsară šamištreịl'i de anumiri* « se apucară câteși trei de umăr » ib. 89/6; *tu fîntînă si-ascăldà treĭ dzînĭ, šamištreịl'i* în » fântână se scăldau trei zâne, câteși treile » ib. 33/25; *năs rămasi, că nu l'i-ncăpẹà cufina šaminpatrul'ă* « el rămase, căci nu-i încăpeà în coș pe câteși patru » ib. 480/15, etc.

Ora peste zi se arată tot sub forma articulată: *tu dọaụle, tu treịle* « la ora două, la ora trei »; *šidzù părmăteftul disčiptat pînă tu šasile di nọapte* « șezù negustătorul deșteptat până la ora șase din noapte » Basme 388/1. Aceeași construcție se întâlnește și în limba greacă.

Tot la numeral avem de observat formarea ordinalului cu ajutorul numeralului cardinal sub forma articulată. Avem *protlu* (din prot și art. -lu) « întâiul », *doịlu, terlu, paturlu, optulu, nọaụlu*, însă numai *tsintsile* (rar tsintsirlu), *šasile, šaptile, dzatsile*, despre care vezi mai pe larg § 264. Tot așà se spune: *tu optule dzîle* « în a opta zi ». În această construcție, la arătarea orei peste zi, poate lipsì cuvântul « ọară » sau « săhate »: *tu treịle* pentru *tu treịle ọare* « la ora trei » (vezi mai sus).

Înfine, aici vom relevà topica particulară și neobișnuită în dialectul vorbit a numeralului *ună* în funcție de articol nehotărît: *băgă di adără altă ună bisẹarică* (pentru: ună altă bisẹarică) Cod. Dim. 111b/12; *ši vidzu alt un h'ic* (pentru altu h'ic) Weigand, Ar. II, 254.

4. La p r o n u m e :

La articularea pronumelui avem de observat mai întâiu, că *năsŭ* (nîsŭ) fem. *năsă* (nîsă) tot așà *disŭ, disă* « dânsul, dânsa » (cf. § 267), în spre deosebire de dialectul dacoromân, în graiul de astăzi și mai cu deosebire la nord, se întrebuințează nearticulat: *cu năsŭ se fẹatseră tọate* « cu dânsul se făcură toate » Uc. 79/21; *că putem š-fără de năsŭ se g'uvăsim* « că putem și fără de el să citim » ib. 67/5; *o nvărtušă domnulŭ ńila aluĭ pre atsel'ĭ tsi lă este frică di năsŭ* « o întărì D. mila lui către aceia cărora le este frică de dânsul » ib. 93/44; *se lomu dela năsu* (*näsu*) *l'irtăčunẹa* « să luăm dela dânsul iertarea » Dan. 181/34; *š-nintsi ună bucată di čuruńdă nu si aflà pringa năs tra šă scark'ină rana* « și nici o bucată de cărămidă nu se aflà pe lângă dânsul ca să-și scarpine rana » Cod. Dim. 80/11; *atsel'ĭ părintsă š-tru aistă etă cu năšă trag bil'eĭ* « acei părinți și în lumea această suferă necazuri cu dânșii » ib. 24/10; *ca nîs tse nu vrẹà* « ca dânsul care nu vroià » Basme 27/1, cf. 74/22; *š-k'ară mintẹa pri nîšĭ* « să-și piardă mintea după dânșii » ib. 34/7. *Ma nus Iovul cu tută mul'are* « numai dânsul, Iov, cu muierea

lui» Cod. Dim. 80/6. Pentru întrebuințarea lui în graiul de azi, vezi citatele din Basme date în glosar.

Afară de această întrebuințare nearticulată a lui *năsŭ* (nîs), apare, deși mult mai rar, întrebuințarea articulată. Dintre scriitorii sec. XVIII am întâlnit-o numai în Cod. Dim.: *e Faraon tsi adălăgă după năšl'i* «iar F. care alergă după dânșii» 74b/14; *tsi dipuse tră năšl'i tu k'isă* «care se coborî pentru ei în iad» 87b/12; *tsi vine la dišl'i s-l'i scapă* «care venì la dânșii să-i scape» ib. 87b/15; *k'irù šă Lot dịadun cu năšl'i, e nu?* «pieri și Lot împreună cu ei sau nu? 72/20; *cătră tsi-l' tricù năšăl'ĭ pirtu amare?* ... «dece i-a trecut pre dânșii prin mare?» 74b/12. Astăzi avem: *s-h'umusẹaste după nîšil'* «se repede după dânșii» Basme 397/14; *š-năsile măcară mere* «și dânsele mâncară mere» ib. 240/15.

Aceeași întrebuințare o are și *disŭ*, care trebuie deosebit de *disŭ* «jumătate» (§ 273): *caloh'ti-l'i di Tovidi, tsi avdză bụatse di ịedŭ n casă la disŭ* «ferice de T. care auzì voce de ied în casă la dânsul» Cod. Dim. 22/26; *š-tutuna s-h'im la disu* «și totdeauna să fim la dânsul» ib. 25/6; *itsipasă adetă bună la diš irịà* «orice obiceiu bun, la dânșii erà» ib. 94/7; *va s-h'ibă la dišă cărtsă* «o să fie la dânșii cărți» ib. 64/27; *pre namisa disă* «prin mijlocul ei» Uc. 99/55.

Articulat: *tsi vinì la dišl'i s-l'i scapă* «care venì la dânșii să-i scape» Cod. Dim. 87b/15; *scọase Israil de namisa dišl'i* «scoape pe Israel din mijlocul lor» Uc. 99/55. În citatul din urmă dišl'i este pentru dišlor».

Aici trebuie relevat cazul pronumelui posesiv *amel* pl. *amel'ĭ* pentru *ameŭ* (ańeŭ), *ameĭ* (ańeĭ) și *atăl* pl. *atăl'ĭ* pentru *atăŭ*, *atăĭ*, în care -l și -l'ĭ s'au desvoltat prin analogie cu *amẹa*, pl. *amẹali* ca în dialectele meglenoromân și istroromân (cf. Meglenoromânii, I, 152—153). La gen. dat. sing. dela amel avem *amiluĭ* (§ 268), iar dela amẹa, *amil'eĭ* (ib.). Pentru plural lipsesc formele analoage pentru amândouă persoanele. Dela *atà* avem gen.-dat. *atăl'eĭ*.

La pronumele posesiv anostru, avostru, alături de formele dela gen.-dat. anostruĭ, fem. anustreĭ, avem și formele articulate: *anostruluĭ*, *anọastrăl'eĭ*; tot așà la pers. a doua, despre care vezi § 268.

Deasemenea la pronumele demonstrativ *aistă*, alături de formele regulate dela gen.-dat. *aišteĭ*, pl. *aistor*, care sânt și cele mai întrebuințate, se mai întâlnesc și forme articulate: *aistăl'eĭ*, *aistelor* (§ 269).

Pentru formele dacoromâne, celălalt, cealaltă, pl. ceilalți, celelalte, în aromână se poate spune atselalantu, atsẹaalantă cu pl. atsel'alantsî, atsẹalẹalante, însă și fără atsel, atsẹa, cu articolul hotărît pus în urmă: *alantul*, *alanta* pl. *alantsîl'ĭ*, *alantile*. La nord avem: *unlu s-duse*, *alantul murì* «unul s'a dus, celălalt a murit»; *alantsîl'ĭ nu viṇiră* «ceilalți nu veniră», etc.

La pronumele nehotărît *ahtare* «atare, astfel» avem la plural formele articulate pentru amândouă genurile: *ahtărl'i*, *ahtărle*, gen.-dat. pentru amândouă genurile *ahtărlor*. Întrebuințarea articulată a acestui

pronume mie îmi este cunoscută din graiul Românilor din nord. De fapt, întâlnim în Cod. Dim. *ahtărl'i*, despre care vezi § 275. Tot așà, alături de *niscîntsi*, fem. *niscînte* « niscaiva », întâlnim la nord și formele articulate *niscîntsîl'ĭ*, fem. *niscîntile* cu înțelesul de « unii, unele ». Pentru citate vezi pronumele nehotărît § 275.

SUBSTANTIVUL

§ 309. La substantiv sânt puține observațiuni de făcut.

C a z u r i l e.

În dialectul aromân, întocmai ca și în dialectele meglenit (Meglenoromânii, I, 203) și istroromân (S. Pușcariu, Istroromânii, II, 242), avem construcția acuzativului numelor de persoană fără prepoziția « pre »: *de căcum tatălu ńilueaște hil'lu, ašĭ ńiluì domnulŭ atsel'ĭ tsi lă este frică di năsŭ* « după cum tatăl miluește pe fiul, așà a miluit domnul pe aceia cărora le este frică de dânsul » Uc. 93/45. *Alăvdatsĭ domnulŭ voĭ totsĭ ang'el'lĭ a luĭ* « lăudați pre domnul voi toți îngerii lui » ib. 93/46; *šĭ se pitretsĭ caldă g'elă la lăndzitsĭ, tra se s-l'artă părintsil' atăĭ* « și să trimeți mâncare caldă la bolnavi, ca să-ți ierte pe părinții tăi » Dan. 129/8, etc.

Cu toate acestea, la Ucuta apare o singură dată și construcția acuzativului cu « pre »: *la se lumbrisească pre noĭ luńina a prosopăl'i atăeĭ* « să ne lumineze pre noi lumina feței tale » 79/23. La ceilalți scriitori Daniil și autorii Cod. Dim. nu se întâlnește această construcție. În schimb, ea apare destul de des în literatura populară (basme). După cum am arătat în Meglenoromânii, I, 203, această întrebuințare se explică din cauza influenții limbii literare. O bună parte din textele dialectale sânt strânse de intelectuali, care au trecut prin școala românească. Pentru mai multă claritate, ei au introdus construcția acuzativului cu « pre ». Deoarece însă lipsesc studii regionale asupra dialectului aromân, n'ar puteà fi exclus cazul ca, în unele localități, această tendință de mai multă claritate dintre subiect și obiect să pornească și din popor, așà cum s'a întâmplat și în dialectul dacoromân care, pentru timpurile mai vechi, nu cunoșteà construcția cu « pre ». Aici vreau să accentuez numai asupra faptului sigur că în graiul din nord ca și în Albania, această construcție lipsește. Iată câteva citate cu « pre »: *ntribà un ntribà alantu s-nu-l vidzură pri Goglu* « întrebà pe unul întrebà pre celălalt să nu fi văzut pe Gogu » Basme 25/20; *šĭ-š vrea multu pri mă-sa* « și își iubeà mult pe mamă-sa »; *lo-află aclo pri frate-su* « îl află acolo pe frate-său » ib. 78/20; *ńicul frate ul cunoscù pi marle, ma marle nu putù s-ul cunoască pi ńicul* «micul frate cunoscù pe marele, dar marele nu putù să cunoască pe cel mic » ib. 241/14-15; *s-lu părăcălsească pri Ursu-g'ani să-l l'artă* « să roage pe Ursu-g'ani să-l ierte » ib. 341/4; *lu ntreabă dise cunoaște pi frate-su* « îl întreabă dacă cunoaște pe frate-său » ib. 426/6. Cf. și Lumina, I, 173.

Formarea gen.-dat. cu prepos. *a* înaintea substantivului, ca și celelalte particularități ale acestor cazuri se găsesc expuse la §§ 242, 251. Construcții ca: *s-ti dutsĭ la al Toše cîne*, Basme 30/3 pentru *s-ti duti la cînile al Toše* « să te duci la câinele lui Toșe », care este și cea obișnuită, sânt rare.

2. Construcția numelor de orașe:

Numele de orașe (mai rar cele de țări) la întrebarea unde, se construesc fără prepoziție: *Mi duc Bitule* « mă duc în Bitolia »; *Ağumsiră Samarina* « au ajuns în Samarina ». Iată câteva citate din literatura nouă și veche: *Băęasa, Fezu, s-nu ti dutzĭ, Băęasa si nu ńerdzĭ* «în Băeasa, Fezu, să nu te duci, în Băeasa să nu mergi » Lit. Pop. 1026/31; *aĭ s-ńiardzim Tricolu, Tricolu la yatru* « ai să mergem în Tricala, în Tricala la medic » ib. 860/7; *s-nă dutsém n csinitie j-Vinitie* « să mergem în străinătate și în Veneția » ib. 874/9; *și Tîrnova le-ascapită* « și în Târnova le-a apus » ib. 1028/31. Această construcție este relevată și de Boiagi: « Die Namen der Städte werden unbestimmt ohne einem Vorworte gesetzt »; *Alexandru se născù Pela, murì Vavylona, se ingrupă Alexandria* (p. 133). Tot așà: *noi durńimu Cela* « wir schliefen in Zell » (p. 173). În Lit. Pop. mai întâlnim: *doil'i l'acatsară š-Ianina l'-aminară* « pe amândoi i-au prins și în Ianina i-au adus » 999/38; *eu Custuru vrẹà mi duc* « eu în Castoria era să merg » 983/44; *Samarina j-dẹade nẹaŭă* « în Samarina a nins » 946/17, etc. La numele de țări avem: *di si duc trăși Nadulie, Nadulie š-Misirlie* « și se duc până în Anatolia, în Anatolia și în Egipt » ib. 881/28; *ntunicaĭ Anadulie* « am înoptat în A. » ib. 899/42. *Cătsĭ ańĭ šidzù Vavilona*? « câți ani a stat în Babilon? » Cod. Dim. 77b/12; *Apoia, după putsăńĭ ańĭ, dicara o dără băsiarica ńarse Niemiaz* « apoi, după ce zidì biserica, se duse în Nemiaz » ib. 77b/19; *Iria amiră Kiros aculotse Vavilona* « erà împăratul Cir acolo în Babilon » ib. 107b/4; *Prăndzulu aistu du-lu Vavilona* « prânzul acesta du-l în Babilon » ib. 108/18; *Arhang'ellu Mihail arăk'i profetul Avacum šă-l duse năpoĭ Iorosolima* « Arhanghelul Mihail răpì pe profetul Avacum și-l duse în Ierusalim » ib. 108/10; *Elu cutrumbură apa di prăvadză Koliviθra* « el turbură apa de vite în Koliviθra » ib. 109/19; *Š-lu pitricù s-ńargă pănă Sk'inθian* « și-l trimese să meargă până în Sciția » (?) ib. 109b/10; *Salona mi ducu, dză-ń tsi vreĭ s-ts-aducŭ* « mă duc în Salonic, spune-mi ce vrei să-ți aduc » Wace and Thompson, The Nomads, 287; *Tušica dusi s'anvirẹadză Sẹar* « Tușica s'a dus să vereze în Seres » Lumina, I, 173; *Doĭ s-nă-l' pitretsim Bešl'i* « doi să ni-i trimetem în Pesta » Weigand, Ar. II, 54; *Ea, nă si aflà di la ušĭ străuši*; *ernam Kitros tu a Caterinăl'eĭ* « uite, ne-am pomenit din moși strămoși; iernam în Kitros lângă Caterina », Flambura, II, nr. 4, p. 8; *Voĭ s-mi duc Verg'ẹa* « vreau să mă duc în Veria », Pen. Balc., III, nr. 3—4, p. 46; *Fudzì cu oile Hasandra* « a plecat cu oile în Casandra », Lumina, I, 22; *Cărvănarl'i s-dusiră Grebena* « chirigii s'au dus în Grebena » Pen. Balc., III, nr. 8, p. 165; *Fẹate nu nă yinŭ Sămărina* « fete nu ne vin în Samarina »,

Wace an dThompson, The Nomads, 291; *Ncălică iară calu ši trapse Dol'anĭ* « a încălecat iarăş calul şi pornì spre Doliani », Pen. Balc., III, nr. 8, p. 170; *Salona s-mi duc* « în Salonic să mă duc » Lit. Pop. 931/9; *N'erš Crušova ti ma g'ine* « m'am dus la Cruşova pentru mai bine » Weigand, Jahresb., XIII, 74.

Cu verbe care arată starea: *S-lo di ureacl'e pănă Romu* « s'a auzit până în Roma » Cod. Dim. 78b/8-9; *Tsi eram Aθina g'ini, cu featili ninga mini* « ce bine eram în Atena, cu fetele lângă mine » Weigand Jahresb. XIII, 74; *Fičorĭ di Avdela nvitsau Bitule* « băieţi din Avdela învăţau în Bitolia » Pen. Balc. III, nr. 8, p. 165; *Lucrăle aluĭ armasiră Ierusalim cu Stămăria* « lucrurile lui au rămas în Ierusalim cu Sfânta Maria » Lumina, V, 201.

Prepoziţiunea lipseşte chiar când complementul local este un nume comun: *Cucutičŭ, laĭ cucutičŭ, l'a-tsĭ găl'ina, du-te arnie* (în loc de *tu arnie*) « cocoşel, măi cocoşel, ia-ţi găina şi du-te la iernatec », Lumina, I, 7; *N'u-l vătămară buzda-de-amare* « mi l-au ucis la marginea mării » Lit. Pop. 936/16, cf. 936/33; *Văsilopullu litì k'iniye* « feciorul de împărat plecă la vânătoare » (Siracu), Weigand, Ar. II, 260; *Išiĭ k'earea, ded tu Valea-Laĭ ši mi ascîlnaĭ anifurlu tu Surinlu atsel Marli* « am ieşit în partea din apus, am dat în Valea-Neagră şi m'am suit agăţându-mă în Surinul cel Mare », Pen. Balc., V, nr. 3—4, p. 50; *S-nu-tsĭ pară rău găleată sor, că multe šopute nu te-alăgăm, că diveară ma s-bănăm, ma multe va te-alăgăm* « să nu-ţi pară rău găleată soră, că *la* multe fântâni nu te-am dus, că la vară, dacă vom trăì, te vom duce *la* mai multe », Lumina, II, 199.

Se întâlnesc însă cazuri în care avem şi construcţia numelor de localităţi cu prepoziţie: *Va s-u tsemu Veleštin* « o vom duce în Veleştin » ib. 946/22 însă şi: *š-o litiră n Veleštin* « şi-o duseră în V. » 998/22; *šade m Pole ste-aštirnutu* « şade în Constantinopole pe aşternut », aici avem pentru mpole (şi mboli: *l'i se avdză pînă ši Mboli*, ib. 1032/5) 911/12; *Tine s-nu te duts la Bealá* « tu să nu te duci la Beala (sat lângă Ohrida) », Weigand, Ar. II, 28; *Dusi s-anvireadză în Sear* « s'a dus să vereze în Seres », Lumina, I, 222; *S-dusi n Sărună* « s'a dus în Salonic », Weigand, Ar. II, 250.

Întrebuinţarea numelor de oraşe fără prepoziţie în dialect reprezintă o urmă din construcţia latină cu acuzativ, la verbele care arată o mişcare. (Vezi şi Sandfeld, Ling. Balk. 111).

ADJECTIVUL

§ 310. La adjectiv avem de observat următoarele:

1. A t r i b u t u l   a d j e c t i v a l.

Locul atributului adjectival este, ca şi în dialectul dacoromân, în urma substantivului, şi numai când vorbitorul ţine să-l sublinieze

este înainte: *fičor bun* însă *bun fičor*. Cu toate acestea, în Codicele Dimonie, sub influența textului grecesc, se întâlnesc cazuri când atributul este pus în urmă fără niciun motiv: *Di bun ică di rău mvetsŭ* « din obișnuință bună sau rea » Cod. Dim. 14b/25; *si adună găįleįe tră bună bană* « să aibă grija pentru viață bună » 15/3; *cu ahtări năpuδįaritsĭ sotsĭ* « cu astfel de prieteni netrebnici » 16b/18; *cîndu tiniru va s-l'a sălăg'ire tru rao bănare* « când tânărul va luà libertate în traiu rău » 17/6; *buńl'i părintsă nu ma ifh'iŭ l'i mvįatsă* « părinții buni nu-i învață numai rugăciuni » 18b/25; *nu pųate lemnu bun rău pomŭ s-facă, nitsi lemnu rău nu pųate bun pomŭ s-facă* « nu poate lemn bun să facă fruct rău, nici lemn rău să facă fruct bun » 14/12-15; *e voĭ mi amărătŭ cu amarur lucre* « dar voi m'ați amărît cu lucruri amare » 11b/1; *tru aistă di tora bană* « în viața asta de acum » 46b/13; *e tru alantă* (etă) *va s-h'ibă a noastre bunetsă* « iar în lumea cealaltă vor fi bunătățile noastre » 46/26; *si dămŭ šcurtă ğuvape* « să dăm răspuns scurt » 41b/9; *Samson irįà un vărtos ğone* « Samson erà un tânăr puternic » 76/3; *irįà un vărtosŭ omŭ răŭ* « erà un om tare rău » 78b/18; *rao ğudicare va s-aįbă* « o să aibă judecată rea » 13/16.

2. G r a d a ț i u n e a.

La gradațiunea adjectivului expusă în § 261, observăm că, în afară de superlativul construit cu « multu », se mai întâlnește și unul format cu *vărtos* « foarte ». În Cod. Dim. avem: *vărtos ğone* « foarte viteaz » 82/2; *vărtos cunuscătorŭ* 33b/25; *vărtos dreptu* 79b/10, 105/19; *vărtos dultse* Dan. 169/24 etc. Un alt superlativ este și acela format din comparativul adjectivului precedat de « atsel »: *atsel ma* (s. cama) *marle* « cel mai mare ». În locul lui « multu » se mai întrebuințează adv. *dip* cu înțelesul propriu « deloc, câtuși de puțin », însă, în cazul nostru, cu sensul de « foarte, cu totul, de tot »: *š-erà ună oară dao surărĭ; una di nîse s-mărită pi un om dip avut*» . . . una din ele s'a măritat după un om foarte bogat » Basme 168/17; *s-lu dizledzĭ saclu acasă singură dip* « să-l deslegi sacul acasă singură de tot » ib. 169/7; *dip aruptă-aruptă* « ruptă de tot » ib. 399/31.

De cele mai multe ori superlativul se arată și prin simpla repețire a adjectivului. Acest fel de a exprimà superlativul e o particularitate a tuturor limbilor balcanice: *irà linîvoasă-linîvoasă* « erà foarte leneșe » Basme 70/30; *aclò criscù un k'ipariš mušat-mušat, maš cu frîndză di flurie* « acolo crescù un chiparos foarte frumos, numai cu frunze de aur » ib. 415/15; *h'arbe-le mušat-mušat* « fierbe-le bine, bine » ib. 320/39; *lipsẹà un tsirońŭ ńicuzan-ńicuzot* « lipseà un țâr mic de tot » ib. 70/11; *doĭ mešĭ mărĭ-mărĭ* « două luni foarte mari » ib. 321/17; *nu se aflà l'išor-l'išor* « nu se găseà prea ușor » ib. 405/9, cf. 316/26; *l'i se arupsiră și strańile și armase dip aruptă-aruptă*, « i s'au rupt hainele și rămase ruptă de tot »; ib. 399/37-38.

Această repețire se arată și la substantive: *ši-l tăl'ară bucătsĭ-bucătsĭ* « și îl tăiară în multe bucăți » Basme 386/28 cf. 397/25; *cumătsĭ-cumătsĭ îl featse* « îl făcù bucățele » ib. 344/35; *cumătiče-cumătice ts-u fatse* « mi-ți-o face bucățele » ib. 337/28, etc.

De asemenea când povestitorul vreà să arate că cineva a mers mult drept înainte sau pe urmele cuiva, repetă de două ori substantivul: *l'a calea-calea ši du-te* « ia drumul înainte și mergi » Basme 450/29; *calea-calea cum s-dutseà* « și cum mergeà drumul înainte » ib. 377/24; *calea-calea ağumse la nă fucurină* « (umblând) pe drum tot înainte, ajunseră » ib. 380/5, cf. 30/14; *s-loară nîšĭ sîndzile-sîndzile š-ağumsiră ninga un puts ahîndos* « se luară după urma sângelui și ajunseră lângă un puț adânc » ib. 374/29.

Superlativul absolut la verbe se arată foarte des prin repețirea verbului: *cari plîmse-plîmse di l'-aruširă ocl'il',ĭ vine nîpoĭ mira-l'* « după ce a plîns foarte mult ... venì iarăși ursitoarea-i » ib. 321/28; *cara mîcă-mîcă* « după ce a mâncat foarte mult » ib. 308/24; *imnînda imnînda, ağumsiră la casa amirăluĭ* « și umblând foarte mult, ajunseră la casa împăratului » ib. 404/31; *čumulinda-čumulinda vulturlu* « mestecând foarte mult în gură vulturul » ib. 379/37; *zbuirîndaluĭ-zbuirîndaluĭ, ağumsiră aproape di loc* « zburând au ajuns aproape de pământ » ib. 379/33, cf. 351/23, etc.

La povestiri, când cineva vrea să arate că un lucru s'a întâmplat așà cum îl expune povestitorul, se repetă adverbul « așà »: *e! mae, ași š-aši pat* ... « ei, bunico, aşà pățesc » ... Basme 305/17; *nveatsă c'acši š-acši easte lucurlu* « află că așa stă treaba » ib. 13/30; *easte acšitse š-acšitse* « așa stă treaba » ib. 346/6, etc.

Superlativul din stilul biblic, pe care îl întâlnim câteodată în Basme, nu pare a fi cunoscut în graiul popular: *s-ń-adutsĭ mušata mušatilor* « să-mi aduci pe frumoasa frumoaselor » 436/17; *aestu va h'ibă ğonile a ğońilor* « acesta va fi cel mai viteaz » ib. 446/15 etc.

NUMERALUL

§ 311. Despre articularea numeralului cardinal vezi § 308.

Legătura dintre numeral și substantiv se face cu ajutorul prepoziției « de », ca în toate dialectele, cu singura deosebire că această legătură începe dela unsprezece, ca în dialectul meglenit (Meglenoromânii, I, 204), nu dela douăzeci în sus, ca în dialectul dacoromân: *pasprădzatsĭ di ǫamińĭ* « 14 oameni »; *la usprăs di săhătsă* « la unsprezece ceasuri » Cod. Dim. 30/24 etc.

Numeralul *un*, fem. *ună* în anumite expresiuni nu primește articolul ca în dialectul dacoromân: *un cu alantu* « unul cu altul »: *as nă vremŭ un cu alantu* « să ne iubim unul cu altul » Cod. Dim. 13b/6; *șă di zălipsire un cu alantu șă di cănusire un cu alantu* « și de pizmă unul cu altul ... » Cod. Dim. 101b/15; *ună după alantă* « una după alta »:

altul . . . » Cod. Dim. 101b/15; *ună după alantă* « una după alta »: *Di iu tsal Mišulea înfumil'à amisticat, tu sone amintà ună după alantă trei feate* « de unde soţia lui Mişulea năşteà amestecat (şi băieţi şi fete) la sfârşit născù una după alta trei fete » Flambura, I, nr. IV, p. 8; *un cîte un* « unul câte unul »: *un cîte un trecură tutsĭ šĭ vîră nu šĭ štẹà* « toţi trecură unul câte unul şi nimeni nu ştià » Basme 11/10; *tutsĭ si sculară š-ah'urh'iră s-fugă un cîte un* « toţi se sculară şi începură să plece unul câte unul » ib. 59/19; feminin: *ună cîte ună* « una câte una »: *tritsẹà dzîlile ună cîte ună, s-fătsẹà siptimîñĭ* « treceau zilele una câte una, se făceau săptămâni » ib. 1/4; tot aşà *un di un* « unul câte unul » *se-adună peštil'i un di un, s-mutrescu, nu o are vîră* « se adună peştii unul câte unul, se uită, nu o are nici unul » ib. 70/10; *acšĭ avigl'ară un di un tuts frasl'i* « astfel păziră unul câte unul toţi fraţii » ib. 120/20; feminin *ună di ună* « una câte una »: *ši-l' îmbăịrară ună di ună, cum fu vătămat di araplu* « şi-i înşirară una câte una, cum a fost ucis de arap » ib. 51/3; *pîn di un (ună)* « până la unul (una) »; *nîs fẹatse tute pînă di una, cum lu nvitsà sor-sa tsẹa dišciptată* « el le făcù pe toate până la una, cum îl învăţase soru-sa cea deşteaptă » ib. 77/28; *mul'arẹa nu k'are kirol'u, ma l'a un sac ši l'-adună pîn di un* « muierea nu pierde vremea, ci ia un sac şi-i adună până la unul » ib. 80/26; *unu š-un* « unul şi unul »: *s-urdinară pri la pălate sute š-ñil'e di tinirĭ unu š-un, ğoni aleptsî di soe mare* « trecură pe lângă palat sute şi mii de tineri unul şi unul, tineri aleşi de neam mare » ib. 317/25; *š-apoẹa š-mărtà foatile cu ğoñĭ aleptsî unu š-un* « şi-apoi şi-a măritat fetele cu tineri aleşi unul şi unul » ib. 458/24; *cu ună cu dọaụă* « cu una cu două »: *nu s-discumpără lišor-lišor nu s-tritsẹà amarẹa cu ună cu doaụă* « uşor-uşor nu se puteà trece marea cu una cu două » ib. 69/4; *ni ună ni altă* « nici una nici alta », adică « fără a sta mult pe gânduri »: *nẹarca, ni ună ni altă, arsare ši grẹašte* « maştera, fără a sta mult pe gânduri, sare şi vorbeşte » ib. 56/29; *l'-intră tu inimă, tre-atsẹa ni ună ni altă ma u căftà nvẹastă* « îi intră în inimă, deaceea nici una nici alta, o cerù de nevastă » ib. 60/36.

§ 312. În spre deosebire de dialectul dacoromân, forma feminină dela acuzativ sing. a pronumelui personal *o* (rostit *u*), când formează complementul unui verb la perfectul compus, se întrebuinţează numai în procliză, nu şi în encliză ca în dialectul dacoromân: *u aĭ vidzută* « o ai văzut », niciodată: *ai vidzută u* « ai văzut-o ». Tot aşa: *di iu u aĭ acumpirată?* « de unde o ai cumpărat? », niciodată: *di iu aĭ acumpirată u* « de unde ai cumpărat-o ». Aceeaş construcţie este şi în limba albaneză: *e kam mar̄* arom. *u am luată* « am luat-o »; *e kam pa.* arom, *u am vidzută* « am văzut-o ». Este drept că în dialectul aromân, forma perfectului simplu având cea mai deasă întrebuinţare, construcţii cu perfectul compus, ca cele citate mai sus, se întâlnesc foarte rar. Cu toate acestea, în graiul din nord, acolo unde se aude şi perfectul compus, encliza pronumelui pers. *o* (rostit *u*) ca în dialectul dacoromân este neobişnuită.

PRONUMELE

§ 312. La pronume avem de observat următoarele:

1. Pronumele personal.

La acest pronume observăm mai întâiu că, în graiul Românilor din nord, pentru persoana întâi se întrebuințează forma absolută dela acuz. sing. *mine* în locul formei dela nomin. sing. *eu* (i̯o, ío). Citate se dau la § 267.

În graiul Românilor din sud, din contră, forma dela acuz. este înlocuită, câteodată, cu cea dela nominativ: *mi-ntreg'ĭ i̯o?* « mă întrebi pe mine? » Basme 135/28; deasemenea și când pronumele este precedat de o prepozițiune: *cu i̯o* « cu mine » (auzit la Românii din Doliani, lângă Veria); *fără di i̯o* « fără de mine » Basme 131/34; *mărată-ńĭ di i̯o* « biata de mine » Lit. Pop. 859/89. Aici aparține și *corbańg'eŭ* întrebuințată foarte des în graiul din nord cu înțelesul « vai de mine » din « corba-ńĭ di-eu »: biata de mine. Cf. Lit. Pop. 859/5.

Un fenomen și mai caracteristic pentru graiul Românilor din sudul Peninsulei Balcanice este aproape totala dispariție a pronumelui personal de persoana a doua « tu » [1]). În locul lui se aude pretutindeni forma absolută dela acuzati: *tine* (tini). Citate vezi la § 267.

În graiul Românilor din nord pronumele de pers. 3 *el, e̯a* sânt pe cale de dispariție. În locul lor se întrebuințează *nîsŭ* (năsŭ), *nîsă* (năsă) « dânsul ».

Cu totul particulară apare în graiul din sud, sub influența greacă, întrebuințarea inutilă a pronumelui personal, acolo unde înțelesul frazei nu-l cere și se arată ca un pleonasm; *tuts erà-l' cu curlu nsus* « toți erau ei cu c. în sus » Basme 269/2; *galbin ca tse̯ara era-l* « galben ca ceara era el » ib. 374/36 etc.

Tot în graiul Românilor din sud se face o prea mare întrebuințare a pronumelui personal de dativ sub forma enclitică, în locul pronumelui posesiv: *Cu tut-l'i aušatic* « cu toată bătrânețea lui » Basme 344/2 la nord: cu tut aušaticlu a luĭ; *s-o-aducă aminte tută bana-l'* « s'o aducă aminte în toată viața lui » ib. 312/38; *tută-l' ave̯are̯a* « toată averea lui » ib. 367/24; *cu tută-l' pătsire̯a* « cu toată pățania lui » ib. 400/10 etc. Vezi și § 268.

De o întrebuințare generală se arată pron. pers. de dativ după un adjectiv în expresiunile: *bună-vă o̯ara!* « bună vremea! » (pentru: bună ziua); *bună-tzĭ o̯ară, vrută* « bună ziua, iubito » Lit. Pop 842/5 cf. 759.

---

[1]) În literatura dialectală veche *tu* apare o singură dată în « Parabola fiului pierdut » pe care M. Boiagi i-a dat-o lui Kopitar, transcrisă foneticește în graiul Românilor din Albania (vezi în introducere): *fičor, tu totună cu mine ešti ši tute amele atale suntu* (Boiagi, XXX.)

Întrebuințarea dativului etic este foarte obișnuită pretutindeni în dialect: *yinu-ń Hriste, frate, s-mîcăm pîne* « vino-mi, Hristoase ... » Basme 453/21; *sălăg'à-ń-mi, va-ń putridzăscu* « dă-mi drumul, o să putrezesc » ib. 287/36 etc. etc.

Am văzut mai sus că, în spre deosebire de dialectul dacoromân, pronumele personal *u* (pl. *le*), când formează complementul unui verb la perfectul compus niciodată nu stă în frază după verb, ca în dialectul dacoromân, ci întotdeauna înaintea lui. În aparență o pozițiune deosebită ocupă în frază și celelalte pronume personale la acuzativ, când depind de un verb la viitor: *va ti ved* « te voiu vedeà », *va vă ved* « vă voiu vedeà »; tot așà *va-lŭ ved* « îl voiu vedeà » și *va-l'ĭ ved* « îi voiu vedeà » etc. Aici însă, lipsind conjuncțiunea *să* (*se, si, s-*), potrivit celor spuse la § 287, Observ., avem: *va să ti ved, va să vă ved* etc., ceeace corespunde construcției dacoromâne *va să te văd* (o să te văd), *va să vă văd* (o să vă văd) etc.

Aceeaș construcție a pronumelui personal există și în limba albaneză: *e kam mar̄ per grue*, arom.: *o-am loată nvẹastă*, dacor. « am luat-o de nevastă ».

Libertatea din dialectul dacoromân de a întrebuințà după un verb la imperativ pronumele de dativ sau acuzativ în encliză sau procliză lipsește în dialectul aromân. Aici avem întrebuințarea lui numai în encliză: « mi te du » și « du-mi-te » se poate exprimà în aromână numai sub forma *du-ń-te*; « apropie-mi-te » și « mi te apropie » numai sub forma *aprọak'e-ń-te*. Când aceste pronume țin de celelalte forme verbale simple, atunci ele se pun înainte: *îńi ti l'au* « mi te iau »; *îńĭ ti lọaĭ* « mi te luai ». O singură dată am întâlnit în literatura populară din Samarina întrebuințarea acestor pronume în encliză:

Lọară-ń-ti, arăkiră-ń-ti,	Luară-mi-te, răpiră-mi-te,
Mor, mušată mẹa.	Tu, frumoasa mea.

(Wace and Thompson, The Nomads, 278)

La Weigand (Ar. II, 68) întâlnim versurile: *că-ń ğonile l-am tu csẹane* « că mi-am bărbatul în străinătate », în care atât *ń* (îmi) are o poziție în frază, care în nici un caz nu se întrebuințează în dialect, cât și *l* (din *l-am*) stă greșit pentru *lo* (lu): *lo-am* (lu-am).

2. Adjectivul posesiv:

Adjectivul posesiv ocupă loc în frază de obiceiu după substantivul pe care îl determină, ca în dialectul dacoromân: *limba nọastră, omlu anostru* etc. La scriitorii din sec. XVII întâlnim și cazuri în care adjectivul stă înainte: *Domnul se nă da fotise, se le spunem pre anoastră limbă* « Dumnezeu să ne lumineze ca să le spunem pe limba noastră » Uc. 65/3; *va si-š cunụască alui lăθăsirĭ* « o să cunoască greșalele lui » Cod. Dim. 24/7.

O altă particularitate a dialectului aromân este declinarea pronumelui posesiv însoțit de substantiv. În vreme ce în dialectul dacoromân, la flexiune, numai substantivul se declină iar pronumele rămâne neschimbat, în aromână se declină și unul și altul: *vinitsă vluisisl'i a tatuluĭ a ńiúi* « veniți binecuvântații tatălui meu » Cod. Dim. 32/11 pentru: *a tatuluĭ ńeŭ* cum se aude pe alocuri în graiul din nord. Tot așà avem: *cu pălăcăriile a dadil'i atăeĭ atsil'eĭ vărtosŭ curatil'i și a tuturor ayilorŭ atăorŭ* « cu rugăciunile maicii tale celei prea curate și a tuturor sfinților tăi » Uc. 79/24. Vezi § 268, unde se dau citate la sg. și pl. pentru toate persoanele și genurile.

3. Pronumele nehotărît:

Pronumele nehotărît *vîrnu, vîrnă* (vărnu, vărnă) « vreun, vreuna, nimeni » în unele ținuturi din sud apare sub forma feminină pentru amândouă genurile. La nord, în special la scriitorii din sec. XVIII, fiecare formă se întrebuințează deosebit, după gen: *spune vrăun* (din vreun); *semnu, vărăun lucru* « spune vreun semn, vreun lucru » Cod. Dim. 75b/13, 14; *vărun omŭ, vărun stepsu* « vreun om, vreo vină » Cod. Dim. 80b/9; *vîrnu frate, vîrnă soră* « vreun frate, vreo soră » Basme 306/28.

Din contră, la sud avem: *aśi tricù fičorlu ca vîrnă mes*, Basme 57/17. Tot așà: *vîrnă nu se avdzà s-treacă pe aclo ta s-lo ağută* « nimeni nu se auzià să treacă pe acolo ca să-l ajute » ib. 57/7; *vîrnă din el'ĭ nu vreà să știbă* « nimenea din ei nu vroià să știe » 15/19.

Din *vîrnu* și *vîrnă* potrivit § 207 avem *vîru* (vîr) și *vîră*. Ca și *vîrnă* acest *vîră* se întrebuințează pentru amândouă genurile: *fără ca ea si scoată din gură vîră zbor* « fără ca ea să scoată din gură vreun cuvânt » Basme 24/4; *tse-aflà nîsă no-află vîră* « ce găsì ea nu găsì nimeni » ib. 55/9; *nitsi că u vidzù vîră* « nici că o văzù cineva » ib. 55/1; *nacă easte vîră om* « nu este cumva vreun om » ib. 78/3; *aduk'ì nîs că vîră dzîn, vîră stih'ă i vîră lamńe vaĭ h'ibă* « el înțelese că va fi vreun dzîn (= zeu al mării), vreo stafie sau vreun balaur » ib. 464/25.

4. Pronumele relativ și interogativ:

Spre deosebire de dialectul dacoromân, în subordonatele atributive, pronumele interogativ « tse » (tsi) în dialectul de pretutindeni ține locul pronumelui relativ « care »: *caloti-l'i măińle atale Iosif, tsi acătsară . . . calohtă-tsă di tine tsi acatsăśĭ trupul ayisitu! gria-ńĭ Iosif tsi tsăńĭ tru măńle atale . . .* « ferice de mâinile tale, Iosife, care au prins . . . ferice ție, care ai pus mâna pe corp sfințit, vorbește-mi Iosife, care ții în mânile tale . . . » Cod. Dim. 82/19-20; *Tată anostru tsi eștĭ tru tserurĭ* « tatăl nostru care ești în ceruri » Uc. 75/16; *tatălŭ tsi urseaște toate* « tatăl care stăpânește toate » ib. 77/21. Pretutindeni în dialect, afară de unele cazuri rari izolate, se spune: fičorlu *tsi* vinì, buneatsa *tsi-ń* fitseșĭ, mîna *tsi* mi doare, omlu *tsi* murì, ńiclu *tsi* plîndze, etc., etc.

Un rol sintactic deosebit joacă în arom. pron. interog. *tse* (tsi). El leagă subordonate de prop. principală, după cum urmează: t e m p o r a l ă: *doịspras di añĭ tsi šădzù n biserică* «de când» Cod. Dim 99/12; *avịà treĭ añĭ... tsi irà dus* ib. 87/81 — l o c a l ă: *locŭ ayisitŭ este aclotse, tsi nu nă si vedŭ ayilĭ* «loc sfânt este acolo, unde nu se văd sfinții» ib. 59b/20; *fu dus tu udălu, tse erà și fẹata de amiră* «în odaia, unde erà fata de împărat» Basme 2/35, cf. 55/7; — f i n a l ă; *el o catsă ọaịa di gurmadzu, tsi s-nu zg'ară* «o prinde..., ca să nu zbiere) Cod. Dim. 37/7; *u mịuh'urlıdìsẹaste, tsi s-nu si aspargă* «o pecetluește, ca să nu se spargă» ib. 38/22 (Pentru aceeași construcție din dacor. și limbile balcanice vezi Sandfeld, Ling. Balk. 107 și nota); — c a u z a l ă (în unire cu către) se identifică cu conj. cătsè: lu zilipsì, cătrătse cama lu vreà «îl invidie, căci îl iubeà mai mult» Cod. Dim. 70/17: *Dumnidză stipsì cătsè-l'ĭ dede sots* «D. păcătuì căci ì-a dat tovaraș» ib. 93b/9. Cf. 93/14, 71/18, 69/9, 73/7, 82/10, 91/5, 92/13, 109/12, etc.

VERBUL

§ 313. Construcția verbului aromân arată unele deosebiri de aceea a verbului din dialectul dacoromân. Voiu încercà să fixez această deosebire, atingând numai punctele esențiale.

1. V e r b e i n t r a n s i t i v e c u r e g i m d i r e c t.

alag «alerg», alături de întrebuințarea lui intransitivă, se întâlnește construit și cu regim direct: 1. Cu înțelesul «caut»: *de cînd te-alag šĭ nu pot s-te anăpădescu* «de când te caut și nu pot să dau de tine» Flambura II, nr. 2, p. 6; *nu vaĭ amînă s-ti alagă, tr'atsẹa s-nă sculăm n yie* «nu o să întârzie ca să te caute, deaceea să ne sculăm repede» ib. I, nr. 2, p. 7. — 2. Cu înțelesul «plimb»: *s-lu alagă după năs*, Cod. Dim. 28/5; *s-ul lọatsĭ truplu nîscîtsă ọamiñĭ de-atsia šĭ s-lu alăgatsĭ prit tută họară* «să-l luați trupul, voi câțiva oameni de aici, și să-l plimbați în tot satul» Basme 306/26; *lă dzîse s-lo-alagă, šĭ cari om va plîngă mortul, atsel s-lo-aducă la pălate* «le zise să-l plimbe, și care om va plânge pe mort, pe acela să-l aducă la palat» ib. 311/11. *s-nu-tsĭ pară rău, gălẹată sor, că multe šopute nu te-alăgăm* «să nu-ți pară rău, găleată soră, că nu te-am dus prin multe fântâni» Lumina, II, 199.

ncl'in se întrebuințează numai la Ucuta sub forma activă cu obiectul în acuzativ: *de căte suntu disupră n tserŭ, š-de căte suntu deg'osŭ pre locŭ, š-de căte suntu tru ape pre sum locŭ, se nu le-ncl'iñĭ* «și câte sânt deasupra în cer și câte sânt jos pre pământ și câte sunt în apă sub pământ, să nu te închini lor» 91/40. *Atsel nu ncl'ină Dumnidzăŭ* «acela nu crede în Dumnezeu» Flambura, I, nr. 1, p. 2.

alumtu are întrebuințare activă în: *tra s-lu aluptă si nu pụată si si aprụak'e di năs* «ca să-l doboare, și să nu poată să se apropie de el» Cod. Dim. 118/10; *ịeŭ tsă ağutaĭ šă tsăia šă aluptašĭ eh'srăl'ĭ atăĭ*

«eu ți-am ajutat ție și ai învins pe vrăjmașii tăi» ib. 110/14; *acats s-lo alumtu cu k'etrili* «încep să dau în el cu pietrele» Basme 102/24; *avęà š-nîs un semnu di cal' cu cari alumtà hăsăpatsl'i* «aveà și el cai cu care muncià prin orașe» ib. 300/17; *năs, ma šidzù acasă, fičor macă, acatsă s-alumtă casa ši s-mintęască tute* «el, dacă șezù acasă, ca copil, începù să răstoarne casa (să facă nebunii) și să scotocească toate» ib. 164/3.

azbǫair «zbor», construit cu regim direct are înțelesul «azvârl, svânt»: *l'a furca cu fuslu š-le-azbǫaĭră nafǫară tu avlie* «ia furca cu fusul și le azvârle afară în curte» ib. 95/13.

mor cu înțelesul «ucid»: *nitsi draclu nu poate s-mi mǫară* «nici dracul nu mă poate ucide» Basme 299/12.

imnu «conduc»: *vinitsă tătăni šă frasl'i añeĭ s-imnatsă oįle a Hrištolu* «veniți părinți și frați ai mei să conduceți oile lui Hristos» Cod. Dim. 24b/3.

cur «curg»: *r̄ăulu atselŭ tsi cur̄ă focŭ* «râul acela în care curge foc» Cod. Dim. 100/9,12.

Tot acì aparține și construcția cu dublu obiect a verbului *potŭ*, relevată de mine (Rap. alb.- rom. în Daco-romania, II, 512) care lipsește în dialectul dacoromân, având înțelesul de «biruesc, înving»: *maši atumtsęa va l'aĭ fęata di la mine cîndu šarpile cu dǫaŭă capite a tăŭ va s-alumtă cu-amel ši va l'-u pǫată* «numai atunci vei luà fata dela mine, când șarpele tău cu două capete se va luptà cu al meu și-l va biruì» ib. 12/5; *s-no-aĭ frică, îl' dzîse fičorlu, că l'-u pot mine a ǫastil'eĭ* «să nu-ți fie frică, îi zise băiatul, că înving eu oastea» ib. 219/30; *amirălu, că l'u putù a dušmanluĭ, vru s-facă nă bęari mari* «împăratul, după ce învinse pe dușman, voì să facă o petrecere mare» ib. 156/32 etc. Aceeaș construcție se găsește și în limba albaneză: *neve do ljuaim e, në më muntsha ti mua, të më ndzeretsh sit*; *e, në të muntsha u tij, të të ndzer sit* «noi ne vom jucà și, dacă mă vei învinge tu pe mine (construcția este ca în arom.: dacă mi-o vei puteà tu mie), îmi vei scoate ochii, iar dacă te voiu biruì eu pe tine, (construcția ca în arom.: dacă ți-o voiu puteà eu ție), îți voi scoate ochii». Lăsând construcția la o parte, care se explică numai sub influența limbii albaneze, înțelesul «înving, biruesc» al lui *pot* s'a putut desvoltà în dialectul aromân. Citatul dacoromân: *luptară-se cu mere . . . însă nu putură mere* din Psaltirea Scheiană (ed. I. A. Candrea, p. 275/13), redat în alte psaltiri prin «. . . nu prevăncură, nu-m biruiră» arată că și în limba veche din dialectul dacoromân *pot* aveà înțelesul «înving, biruesc» ca în aromână. În fine, *zğilescu: zg'ilįatsă δascallu atăŭ* «Ioane, bocește pe învățătorul tău» Cod. Dim. 83b/12.

2. Verbe reflexive.

În graiul Românilor din sud, mai rar la cei din nord, se observă întrebuințarea verbului reflexiv *mi duc*, la perfectul simplu, lipsit de pronume: *duse măratlu fičor ši apărńì tra si strigă* «se duse bietul

băiat și începù să strige » Basme 3/23; *el, după tse si surà, duse tu cseane* « el, după ce se însură, se duse în străinătate » ib. 1/2. *Dusi, dusi pînă n cali* « se duse ... » Lit. Pop. 951/25. Într'un basm din Crușova (Macedonia) îl găsim întrebuințat sub amândouă formele: *fičorlu, după tsi z-disčiptă, z-duse acasă*, 77/10, însă și: *fičorlu duse la grădina amirăluĭ* « ... se duse » ib. 77/6; *fičorlu duse la pălate* « ... se duse » ib. 77/36 etc. Nu se știe dacă acest fel de întrebuințare a unui verb reflexiv atât de frecvent în limbă se datorește influenții grecești sau este o particularitate proprie sub înrâurirea verbului « ńergu ».

Întrebuințarea inversă a formei pronominale la perfectul simplu nu se obișnuește în dialectul vorbit. Cu toate acestea, în literatura populară întâlnim: *duš-me, duš-me pînă n vale* « mă dusei, mă dusei până în vale » Lit. Pop. 858 (Repetat de mai multe ori).

Alături de verbele reflexive, există și verbe pronominale care nu se întâlnesc în dialectul dacoromân: *îńĭ si mîca, îńĭ si bea apă* « mi-e foame, mi-e sete ». *Feata, laea, nu-l' si mîcà, cîndu minduẹà* « fetii, sărmane, nu-i erà foame, când se gândià ... » Basme 132/7. Acelaș lucru există și în dialectul meglenit. Ele s'au născut sub influența limbii slave (Meglenoromânii, I, 206).

3. Perfectul compus.

În graiul Românilor din nord, alături de perfectul compus construit cu « am » cum există peste tot în limba română, apare la verbele intransitive « mi duc », « yin » și unul construit cu « escu »: *are ahît k'irò di cîndu nu escu dus la frate-ńu* « este atâta vreme de cându nu m'am dus la frate-meu »; *di multu nu ešti vinit la noĭ* « de mult n'ai venit la noi ». Aceeaș construcție există și în dialectul meglenit: *io sam vinit di un lucru* (cf. Meglenoromânii, I, 205). După cum am arătat în altă parte, această particularitate există în bulgărește: *sam došăl* « sunt venit », adică « am venit ». Întrucât însă această construcție este veche în limba română, ea nu pare să se fi desvoltat sub influența limbii bulgare, cum am crezut în Meglenoromânii, ci este, după cum a arătat A. Procopovici (Revista Filologică, II, 41), o particularitate a limbii române.

4. Aoristul.

O altă particularitate a dialectului aromân este deasa întrebuințare a aoristului, acolo unde în dialectul dacoromân astăzi avem perfectul compus. Pentru dovedirea acestui lucru este destul ca cineva să cetească prima poveste din Basme, spre a vedeà că, până la sfârșitul ei de șase pagini, nu se întâlnește o singură dată forma verbală dela perfectul compus. Această particularitate a existat odată, după cum arată limba literară veche, și în limba română și există regional și astăzi. Deosebirea dintre dialectul aromân și cel dacoromân constă în aceea că, în vreme ce, în acest din urmă, întrebuințarea aoristului merge împuținându-se, în dialectul aromân se menține ca în limba română veche.

În privința aceasta dialectul aromân se apropie mai mult de dialectul meglenoromân, cu toate că și în acest dialect perfectul compus are mai deasă întrebuințare decât în aromână. Cauzele acestei dispariții la Dacoromâni am încercat să le arăt în comunicarea mea făcută la congresul filologilor din Cernăuți, în vara anului 1927, anume prea marea îndepărtare, sub aspectul tulpinei, dela forma verbală a prezentului ca și asemănarea, ca înțeles, dintre aorist și perfect compus. Despre această formă verbală din limba română vezi acum interesantul studiu al lui Al. Procopovici, Din morfologia și sintaxa verbului românesc, în Revista Filologică, II, 1—48; I. Șiadbei, Le sort du prétérit roumain, în Romania, LVI, 331—360.

Cred că greșește Sandfeld (Ling. Balc. 105) când își explică păstrarea aoristului în arom. sub influența greacă.

5. Viitorul.

În dialectul aromân există construcția viitorului urmat de imperfectul sau aoristul verbului de conjugat, care lipsește în dialectul dacoromân. Înțelesul acestei construcții variază. De cele mai multe ori ea s'ar puteà traduce cu optativul trecut în dialectul dacoromân. Întrucât însă ea ar puteà fi susceptibilă și de alte interpretări, după fiecare citat voiu încercà să dau traducerea cea mai potrivită cu textul aromân.

a) Viitorul (sub formele studiate la § 287) urmat de imperfect: *h'il'-tu nă prideade unoară ši va nă vătămà tutsĭ* « fiu-tău ne-a prădat odată și erà să ne omoare (și ne-ar fi omorît) pe toți » Basme 21/31). *S'aveam un ğone, nu v'aĭ cripam acšitse* « dacă aș fi avut un băiat, nu m'aș fi necăjit așà » ib. 444/15. *S'aveaĭ puil'lu hrisusit, ca tine altu nu vaĭ erà tu lume* « dacă ai fi avut pasărea aurită, ca tine altul n'ar fi fost în lume » ib. 490/24-25. *Erà tse nu erà. Vaĭ erà di se aspuneà* « a fost ce n'a fost. Trebuie să fi fost de se spuneà » 229/8. *Alantă dzuă, amirălu cu cari va z-băteà Griva* « a doua zi, împăratul cu care trebuià să se bată Griva » ib. 197/13. *Vaĭ erà cătră de-andzare* « va fi fost către » ib. 203/31. *Apile acătsară s-vearsă, s-cură, c'ayù va s-nicà tută hoara* « apele începură să se verse, să curgă, că îndată erà să se înnece (s. s'ar fi înnecat) tot satul » ib. 266/96-97. *Cu aistu fus va l'i-nviscam oastea ši va s-armîneà š-ti mine* « cu acest fus i-aș fi îmbrăcat oastea și ar fi rămas și pentru mine » 285/21-22. *Vaĭ eară vîră văsilie fără văsil'è* « va fi fost vreun regat fără rege » ib. 292/2. *L'i si păreà că va s-lo acătsà furlu fără altă* « i se păreà că erà să prindă (că ar fi prins) pe hoț negreșit » ib. 306/19-20. *Ma s-lă spuneà, va s-fătseà k'atră* « dacă le-ar fi spus, s'ar fi făcut piatră » ib. 331/6. *Seara . . . yine lamńa hărioasă, că va s-mìcà carne* « seara vine balaurul vesel, căci erà să mănânce carne » ib. 407/24 etc.

b) Viitorul urmat de aorist: *Nitsi că-l' tritseà vîrnăoară c-atsel fičor va s-ascăpă din pădure* « nici nu-i treceà prin gând că băiatul acela ar fi scăpat din pădure » Bas e 389/17. *Ah mul'are, mul'are, ń-u*

ǧucaší, va-ńi adraší groapa « ah, muiere, muiere, trebuie că m'ai înșelat ib. 469/27. *Dzîna, nîpoĭ, ś-o-aveà, că va ś-lo zverca cînele* « zâna, iarăș, credeà că s'ar fi dus (ar fi fugit) câinele » ib. 109/32. *Aestă va li lo sirmae zboarili ameale* « aceasta le-o fi luat drept bune cuvintele mele » ib. 121/37. *Vîră picurar, vaĭ aprease foclu* « vreun păcurar va fi aprins focul » ib. 380/6. *Și pul'lu va s-turnă imnînda* « și pasărea se va fi întors umblând » ib. 496/38-39. *Va tsî si părù tu yis, îl' dzîsiră* « ți se va fi părut în vis, îi ziseră » ib. 247/35. *Atsel tse va-l' ścurtică oamińl'ı agri dit pădure* « acela care va fi împuținat (omorît) oamenii sălbateci din pădure » ib. 270/1. *Frati-su a featil'i minduì c'aestă va-l vătămă fičorlu* « fratele fetii gândì că acesta va fi ucis pe băiat » ib. 283/35 etc.

6. O p t a t i v u l.

O altă construcție curentă în aromână este aceea a lui *vreà* (pers. 3 sg. dela imperfectul verbului « voi ») urmat de prez. conjunctiv, de imperf. conjunctiv, de mai-mult-ca-perfectul conjunctiv. Înțelesul acestei construcții corespunde de cele mai multe ori optativului trecut din dialectul dacoromân. Sânt cazuri când ea se poate traduce și altfel.

a) *vreà* urmat de prez. conj.: *Si avià ună sută di oĭ, di si li kirià una, nu vreà s-lasă navdzătsinao di oi . . . ši vrià s-ńargă tra s-caftă uaia atsea k'irută?* « dacă ar fi avut o sută de oi ... n'ar fi lăsat nouăzeci și nouă... și s'ar fi dus să caute oaia cea pierdută ? » Cod. Dim. 102b/12-14. *Nu vrià s-nă lasă Dumnidză..., că vrià sil'ĭ h'ibă ńilă al D.* « nu ne-ar fi lăsat Dumnezeu . . ., căci i-ar fi fost milă lui D. » Cod. Dim. 115b/12-13. *Vrià s-fatsis bun tra si aflats bun* « erà să faceți bine (ați fi făcut), ca să găsiți bine » Cod. Dim. 12b/18. *Atumtsea vrià s-facă cu aistu griaiu tră ună amărtie . . . ś-alte* « atunci ar fi făcut cu această vorbă pentru o greșeală . . . și alte multe » Cod. Dim. 18b/2. *S'aveam un ǧone, tora nu vreà-ńĭ crep* « dacă aș fi avut acum un băiat, nu m'aș fi necăjit » Basme 200/34. *De h'il'u! S-nu-tsĭ băgaĭ lăile cu capra, aestă feată vreà tsi-adar* « de, fiule, să nu te fi încurcat cu capra, ți-aș fi dat pe fata asta » ib. 207/12. *Nu-l' aršine tsi greašte? Noĭ vreà-l'lom fluria?* « nu-i e rușine ce vorbește? noi erà să-i luăm galbenul? ib. 31/21. *Ca s-lu štiam . . . nu vreà mi 'nsor vîrnă oară* « dacă aș fi știut, nu m'aș fi încurcat niciodată » Lumina, IV, 175. Cf. Lit. Pop. 805, 809. *Cându mi minduiam că vreaĭ cadă lihoană* « când mă gândeam că erà să rămână însărcinată » Lumina, I, 4. *Se-aveaĭ vinită, vreà-l' afli tutsĭ puil'i* « dacă ai fi venit, ai fi aflat toate păsările » Basme 246/8. *S-avetsĭ hatră a zlăk'lor, nîsă vreà văsilisească aoatsi* « să mulțumiți fiarelor, ea ar fi stăpânit aici » ib. 123/25. *Nu tsî-l apruk'à vîrnă, că de, nu vreaĭ poată s-ul hărnească* « nu ți-l » primià nimeni, căci de, n'ar fi putut să-l hrănească ib. 336/20. *Nu l'-erà aluĭ că murì, ma cum s-facă că vreà lu-ngroapă di yiŭ* « nu-i erà lui că a murit, dar cum să facă acum, căci l-ar fi îngropat de viu » ib. 253/11-12. *Nu l'-erà aluĭ că vreaĭ moară, ca vîră no-ascapă di moarte*

« nu-i erà lui că ar fi murit (erà să moară), căci nimeni nu scapă de moarte » ib. 205/17. *Vrẹà s-mọară di fọame* « ar fi murit de foame » ib. 23/35. *Atsel erà pul'u di orńu ši ună vulpe vrẹà-l mîcă* « acela erà puiu de vultur și o vulpe l-ar fi mâncat » ib. 345/6. *Ea vrẹà s-mărită cu fratile atsel marle* « ea erà să se mărite (s'ar fi măritat) cu fratele cel mare » ib. 380/19. *Ma iel šti tse k'efi vrẹà s-facă* « numai el știe ce chef ar fi făcut » ib. 137/71. *Nu lucurlu aestu s-lă caftà vrẹà-l facă, ma ši-n foc s-lă dzîtsẹà vrẹà s-arcà* « nu lucrul acesta să le fi cerut l-ar fi făcut, dar și 'n foc să le fi zis, s'ar fi aruncat » ib. 33/37. *Tse vrẹà k'ẹară, vrẹà dzîcă cum l-învitsà* « ce ar fi pierdut, ar fi zis cum îl învăță » ib. 370/23. *Tse vrẹà dzîcă lumẹa?* « ce ar fi zis lumea? » ib. 30/37. *Vidzură fẹata cu fičorlu că vrẹà l'-ağungă, vrẹà s-bagă mîna pri ńîšĭ* « văzură fata cu băiatul că erà să-i ajungă, că erà să pună mâna pe ei » ib. 4/19. *Ea vrẹaĭ crẹapă di sẹate* « ea erà să crape de sete » ib. 121/25. *Hil'a di amirà šidẹà pri pălθiri cu merlu tu mînă s-lu arucă pri cari vrẹaĭ alẹagă* « fiica împăratului ședeà la fereastră cu mărul în mână să-l arunce pe (acela) care și-ar alege » ib. 155/27. *Vrẹà s-lo află si-l' tal'e caplu* « l-ar fi aflat să-i taie capul » ib. 177/38. *Somnu di mọartı vrẹà z-dorńi ninga, s-nu-ń-ti avigl'am* « somn de moarte ai fi dormit, să nu te fi păzit » ib. 36/27. *Di cîte orĭ vrẹà s-trẹacă vîră suflit di om, apîrńa nă grîndină* « de câte ori erà să treacă vreun suflet de om, începeà o grindină » ib. 52/4. *Vrẹà s'k'ară di minte* « erà să-și piardă mințile » 33/27. *Am cari nu vrẹà s-ńĭ dišcl'idă, tse vrẹaĭ adar* « dar dacă nu vroià să-mi deschidă, ce erà să fac » ib. 501/17 etc.

b) *vrẹà* urmat de imperfectul conj.: *E am tsi vrịà s-dzătsẹatsă voĭ tră bană lungurọasă avọastră* « dar ce erà să ziceți (ați fi zis) voi pentru viața bolnăvicioasă a voastră » Cod. Dim. 37/21. *Cu aistu tropŭ l'irtatu vrẹà si irịamu dinintịa a tatuluĭ* « în felul acesta aș fi fost iertat înaintea tatălui » Cod. Dim. 44b/20; *Vrịà s-irịà tu k'ise, si (ị)arà si nu-l ńiluịà Dumnidzà* « ar fi fost în iad, dacă nu l-ar fi miluit Dumnezeu » Cod. Dim. 69b/20. *Grọapa mea vrẹà s-ńu lucram, mbrostu ịo vrẹà s-ńi stătẹam, masturl'i vrẹà s-ńi mutrẹam, vrẹà stătẹam, vrẹà s-l'i ntribam* « groapa mea mi-aș fi lucrat, drept în picioare eu aș fi stat, la meșteri aș fi privit, aș fi stat, i-aș fi întrebat » Lit. Pop. 984/1. *Nu lucurlu aestu s-lă căftà vrẹà-l facă ši-n foc s-lă dzătsẹà, ši-n foc vrẹà s'arcà* « nu numai acest lucru să le fi cerut, l-ar fi făcut, dar și în foc să le fi zis, și în foc s'ar fi aruncat » Basme 33/37. *Atsel tsi va s-mîcà inima, di caθe diminẹatsă vrẹà s-apirẹà c'un trastu di flurĭĭ la căpitînu* « acela care ar fi mâncat inima, în fiecare dimineață s'ar fi sculat cu o traistă de galbeni la căpătâiu » ib. 235/5. *Ună vulpe vrẹà s-mîcà, cara s-nu u vătămà fičorlu* « o vulpe ar fi mâncat, dacă n'ar fi omorît-o băiatul » ib. 345/6. *Ca s'o agudẹà, vrẹà s-anyià* « dacă ar fi lovit-o, ar fi înviat » ib. 265/11. *Vrẹà s-k'irẹam* (totsĭ) *păn di un, cara s-nu eraĭ tine, frate.* « am fi pierit toți până la unul, dacă n'ai fi fost tu, frate » Gr. B. I, 226. *Vrẹà lu-anğupà di mînică* « erà să-l înhațe de mânecă » Basme 154/22. *Fẹatse numta ši trapse š-nîs tu polim, că dzîtsẹà vrẹà z-bătẹà cu Griva*

« făcù nunta și pornì și el la răsboiu, căci ziceà erà să se lupte cu Griva » ib. 197/25. *Dafna di dorlu aluĭ vrẹà s-tuk'à ca tsẹara* « Dafna de dorul s'ar fi topit ca ceara » ib. 182/13. *Va s-u aịbă furată di la noĭ că altu cari vrẹà l'-u da* « o va fi furat dela noi, căci altcineva cine i-ar fi dat-o » ib. 30/17-18. *Fumel'a nu vrịà s-irịà ahăt rao* « copiii n'ar fi fost atât de răi » Cod. Dim. 16b/1-2.

c) *vrea* urmat de mai-mult-ca-perfectul:; întrebuințarea este rară, avem numai un singur exemplu: *Dumnidză . . . cari s-me- avẹà vrută, tu treĭ fẹate vrẹà ń-avẹà dată ș-un mascur* « Dumnezeu, dacă m'ar fi iubit, între cele trei fete mi-ar fi dat și un băiat » Basme 235/14-15.

d) *vrea* urmat de condițional; se întrebuințează rar. Iată citatele pe care le-am întâlnit în Basme: *Ea-le Uvrẹulu ịu yine hărios, hărios, că vrẹà s-mîcare caplu ši inima găl'ină'eĭ ši vrẹà s-fitsẹare cu minte* « iată-l pe Ovreiu unde vine bucuros, bucuros, căci erà să mănânce capul și inima găinii și erà să se facă cu minte » ib. 235/14-15. *Vrẹà s-arcare n foc* « s'ar fi aruncat în foc » ib. 166/13.

Originea acestor construcții trebuie căutată în neogreacă. Aici avem mai multe posibilități de a formà optativul cu ajutorul lui ἤθελα, ἤθελες, ἤθελε etc., imperfectul dela θέλω « vreau », care corespunde aromânescului « vrẹà (vrẹaĭ). Cf. H. Pernot și C. Polack, Grammaire du grec moderne, p. 110, § 181 nota; Albert Thumb, Handbuch der neugr. Volksspr., p. 156, § 230. (Cf. § 290, Observ.).

7. C o n d i ț i o n a l u l.

O construcție curentă numai la scriitorii din sec. XVIII, însă cunoscută și azi în graiul Aromânilor din Albania este aceea a imperfectului verbului *escu* (h'iu) urmat de imperfectul conj. al unui alt verb. Înțelesul acestei construcții este ca al celei precedente. El corespunde optativului trecut din dialectul dacoromân: *Ca s-ẹară vrẹaĭ curbane, mine vrẹà se z-daŭ; ma curbăńĭ arse vu se nu le arisešti* « dacă ai fi vroit jertfă, eu ți-aș fi dat; dar jertfe arse nu-ți vor plăceà » Uc. 83/29. *Am si ẹarà s-l'i irịà aršăne ale Marie i Mag δaline tra să-ši ecsumuluγisẹască amărtiile* « dar dacă i-ar fi fost rușine Măriei și Magdalenei să-și spovedească păcatele » Cod. Dim. 36/11. *Mịa si ịarà si irịà š-prămăticolu ahăt nịak'icăsitu* « dar dacă ar fi fost și confesorul atât de neînțelept » Cod. Dim. 38/18. *Cătse si ịarà si irịà šă ụarfălń'i amirăratsă ši domńi pri locu, nu irịà ahtare θavmă* « căci dacă ar fi fost săracii împărați și stăpâni pe pământ, nu erà o astfel de minune » Cod. Dim. 33/10.

O laĭ, Marcu Fărșerọate,	Măi Marcu, Fărșeroate,
Lăiši fẹata tru h'icate,	Nenorociși fata la ficate.
— O lele s'arà si štẹam	— Aoleo de-aș fi știut,
Pri la 'pọartă nu-l' tritsẹam.	Pe la poartă nu treceam.
. . . .	. . . .
O lele s'arà si štẹam,	Aolo, de-aș fi știut,
Mini fẹata va u lụam.	Eu pe fata aș fi luat.
	Lumina, IV, 277.

Această construcție se aseamănă cu aceea din limba bulgară construită cu *běhŭ.*

Foarte răspândită este construcția condiționalului în propoziția subordonată condițională, având câte odată înțelesul de viitor: *lăndzetlu se vrure se se yitripsească* « bolnavul dacă ar vreà să se vindece » Dan. 133/9. *Ma se vrure se te-aşterři tru zănatea ată, se nu imńi la numtsî, la coruri* « dacă ai vreà să te pui pe meseria ta, să nu umbli pe la nunți, la hore » Dan. 135/11. *Ši se arupsiră iuva, să le-mpetitsi cu h'ire sănătoase,* Dan. 152/20. *Se vruri se aprindzi čireaplu, se arutsĭ nauntru uscate lemne* « dacă ai vroì să aprinzi cuptorul, să arunci înăuntru lemne uscate » Dan. 153/21. *Ši casa ta se k'icari, se o amvăleşti* « și casa ta de ar lăsà să pice apă din acoperiș, să o învelești » Dan. 154/21. *Se vrure se nu avem puritsí, se purtămi piloñu* « dacă am vrea să nu avem pureci, să purtăm absint» Dan. 157/23. *Că se seminari loclu, nu se răzueaşte* « dacă se va mișcà pământul nu se dărâmă » Dan. 174/31. *Se nu puture tra s-lu ağutsă, ńilueà-lu šă dă-l'ĭ gairete* « dacă nu vei puteà să-l ajuți, miluește-l și dă-i curaj » Cod. Dim. 123/7. *Este arşine si intrari mia s-nu ešă* « este rușine să intri și-apoi să nu ieși » Cod. Dim. 36/13. *Spune-l' că va-l' frîndzi sinduk'ea s-nu tsî dideari* « spune-i **că**-i vei sparge lada, dacă nu-ți va da » Gr. B. I, 129. *Iu s-murearim i s-k'irearim tu nă groapă si nă bagă* « oriunde vom murì sau vom pierì, într'o groapă să ne pună » Lit. Pop. 852/8. *Se-aflari altă ca mine, să u l'aĭ, laĭ ğone, tine* « de-ai află a doua ca mine, să o iai, tu voinice » Lit. Pop. 876/16. *Z-videari lumea budza ta, mea cîntic va scoată* « de-ar vedeà lumea buza ta, cântec ne vor face » Lit. Pop. 855/25. *S-ts-aflarišĭ altă ca mine, s-ts-u l'aĭ ğone s-nu-o alašĭ* « de vei află alta ca mine, s'o iei, iubite, să nu o lași » Lit. Pop. 885/5. *Tu loclu ameŭ s-vî tseari* « în țara mea de v'ați duce » Lit. Pop. 887/4. *S-fure muntsîl'i cu niori, tsî daŭ s-mi bašĭ de treĭ orĭ* « de-or fi munții cu nori , îți dau să mă săruți de trei ori » Lit. Pop. 889/36. *Cu ğońl'i s-mi andîmusearim* « cu iubitul de m'aș întâlnì » Lit. Pop. 906/36, cf. 906/38 etc. *S-muoaoem di aistă moaote* « dacă voiu murì de această moarte » Weigand, Ar. II, 196. *Cu putsînă činuše dit vatra estă s-l'i fricare ocl'il'i* « dacă i-ai frecà ochii cu puțină cenușe din vatra aceasta » Basme 470/35. *Si-ńĭ căftare tserlu cu stealile ši va-l'-li dau* « de mi-ar cere cerul cu stelele . . . » ib. 464/37. *S-avearim ninga . . . poate vreà mi satur* « dacă aș aveà încă, poate m'aș fi săturat » ib. 491/39. *S-yineari Araplu, di yiu va s-ti mîcă* « dacă ar venì Arapul, te-ar mâncà de viu » ib. 392/35. *S-puteariĭ s-mi dutsí la părintsî, că am ańĭ di cîndu nu-l' am vidzută* « dacă ai puteà să mă duci la părinți, căci sânt ani de când nu i-am văzut » ib. 392/32. *S-nu plîngă cu boatse că s-nu-u pată š-nîšĭ ca l'irtatlu, se avdzare amirălu* « să nu plângă cu voce ca să nu o pățească și ei ca răposatul, dacă ar auzì împăratul » ib. 306/13. *S-mi loare mine hil'lu di amiră ti-nveastă, cu aistu fus va-l' nvisčam oastea* « dacă m'ar luà pe mine de nevastă fiul de împărat, cu acest fus i-aș fi îmbrăcat oastea » ib. 285/21. *S-mi loare mine hil'lu di amiră va-l' fătseam un fičor* «dacă

m'ar luà pe mine fiul de împărat, i-aș fi făcut un băiat » ib. 285/30. *Io tu loclu a luĭ s-furim . . . vrea s-lu h'idzearim . . . tu loc* « dacă aș fi eu în locul lui, l-aș fi vârît în pământ » ib. 272/89. *S-nu u biure tine, ma g'ine-i s-ti torńi di iu viniši* « de n'ai bea-o tu, mai bine să te întorci de unde veniși » ib. 262/89. *Si štęare papul avostru . . . cari šte. tsi harao va s-facă* « dacă ar ști bunicul vostru . . . cine știe cum s'ar bucurà » ib. 342/3. *Si štęari tine cum ńi se-are aurîtă bana aestă* « dacă ai ști tu cum mi s'a urît această viață » ib. 186/10. *S-me-alăsari s-me-alin stră k'atra tsęa nalta . . . nu va ń-o am dor că mor* « dacă m'ar lăsà să mă suiu pe piatra aceea înaltă, nu mi-ar păreà rău că mor » 185/32. *A tręadzî si sprigură Puil'u s-nu-l vindă pescul la Uvreŭ, si-l' didęare aestu cîte fluriĭ va z-va* « a treia zi s'a jurat P. să nu vândă peștele la Ovreiu, dacă i-ar da acesta oricâți galbeni va voì » ib. 164/22-23. *A! ca s-nu ti vătămarim* « a de nu te-oiu omorî » ib. 59/28. *S-putęarim s-me-ascap* « dacă aș puteà să mă scap » ib. 32/2. *Si-ńi căftare tserlu cu stęalile ši va-l'-li daŭ* « dacă mi-ar cere cerul cu stelele i le voiu da » 46/37. *S-lo aflarim iuva, va-l bęaŭ ntreg di yiu* « dacă l-aș găsì undeva îl voiu bea întreg de viu » ib. 408/23-27. *Ca s-ti-loare di hăbare, aršine mare* « dacă ar aflà de tine, rușine mare » ib. 445/28. *S-lu fătsęari aistu lucru, va tsî daŭ tse înima-tsĭ vaĭ caftă* « dacă vei face acest lucru, îți voiu da ceeace inima-ți va cere » ib. 436/18. *Se-ncălicare pre atsel lailu, va s-află tu lumęa di ng'os* « dacă ar încălecà pe (calul) cel negru, se va aflà în lumea de jos » ib. 377/18. *Ti mîc s-išare di zbor-ńi* « te voiu mâncà, dacă vei ieșì din cuvântul meu » ib. 366/12. *S-nu putęare s-l'-aducă semnu di la fęata luĭ dit castru. . . va-l' bęà curcubeta apă* « dacă nu va puteà să-i aducă semn dela fata lui din castel . . . căpățâna îi va beà apă » ib. 351/20. *Mostrul va s-nă mîcă tutsĭ, s-nu-l' dădęarim fęata* « monstrul ne va mâncà pe toți, dacă nu-i vom da fata » 321/35. *Š-nu s-măritare pîn tu unsprăyinyitsil'ĭ di anĭ, broască să s-facă* « dacă nu se va mărità până la douăzeci și unul de ani, să se facă broască » ib. 319/22. *S-u ntribari oamińl'i tră tsi plîndzi? . . . s-lă dzîcă* « dacă ar întrebà-o oamenii de ce plânge? . . . să le zică » ib. 311/18. *Mă-sa-l' dimîndă că se -aflari vîră drac în cali să s-toarnă năpoĭ* « mă-sa îi poruncì, că dacă va găsì vreun drac în cale, să se întoarcă înapoi » ib. 292/33. *S-tritsęari tsiva oamińĭ cu vîră căravi, s-aduk'ască că-ĭ k'irut* « dacă vor trece ceva oameni cu vreo corabie, să înțeleagă că este pierdut » ib. 252/20. *S-nu pistipsire, misură tine diznăŭ* « dacă n'ai crede, măsoară tu din nou » ib. 167/26. *Cari s-yinęari drasl'i aoà* « dacă ar venì dracii aici » ib. 153/24. *Se-aspunęarim io cama mari, tini si-ńĭ daĭ mulile* « dacă voiu spune eu mai mare, tu să-mi dai catârii » ib. 100/13. *Si aspunęariĭ tini ună mincună cama mari š-cama groasă, îtsĭ daŭ yiptul tut* « dacă ai spune tu o minciună mai mare și mai groasă, eu îți dau tot grâul » ib. 100/13. *Nu va-ń ti băgarim tu mînă?* « n'oiu pune mâna pe tine? » ib. 109/18. *S-ti băgarim tu mînă* « de-oiu pune mâna pe tine » ib. 138/15. *Nu va ti băgarim tu mînă* « n'oiu pune mâna pe tine » ib. 108/16. *S-putęari s-u fatsĭ aistă, va tsî daŭ ğumitat di*

amirăril'e « dacă vei puteà face aceasta, îți voiu da jumătate de împărăție » ib. 68/2. *S-u ntribare oaminl'i amirăluĭ tră tse plîndzi?* « dacă o vor întrebà oamenii de ce plânge? » ib. 311/18. *S-videari că-ñĭ yine avră, bag-o strîmbă că va-l mîc* « dacă vei vedeà că-mi vine răcoare, bagă o strâmbă că o să-l mănânc » ib. 12/14. *S-amintare feată, s-nu-ñĭ pitretsĭ carte dip* « dacă vei câștigà (naște) fată, să nu-mi trimeți scrisoare deloc » ib. 6/30. *Ca s-nu adutsearim pînă mîne* « dacă n'oiu aduce până mâine » ib. 3/16. *Tr'ună stămînă s-nu-l' dădeare feata nveastă, tutsĭ prit dinte va-l' treacă* « într'o săptămână, dacă nu-i va da fata de nevastă . . » ib. 321/19. *Mutreà s-arneşti g'ine, că s-nu arneari cum prinde, ti spindzurăm* « caută de mătură bine, căci dacă nu vei măturà cum trebuie, te spânzurăm » ib. 453/16. *S-fure vasilcolu ma ud la nîsă, dealih'a-i feată* « dacă va fi bosiocul ud la ea, adevărat că este fată » 447/33. *S-lu fătseari aestu lucru, va tsî daŭ* « dacă vei face acest lucru, îți voiu da » ib. 436/18. *Se-apucaritsĭ la stînga, de arău vaĭ datsĭ* « dacă veți apucà la stânga, veți da de râu » ib. 434/9 etc. etc.

8. Infinitivul.

Întrebuințarea infinitivului cu acțiune verbală ca în dialectul dacoromân și meglenoromân (cf. Meglenoromânii, I, § 117, p. 169) lipsește în dialectul aromân. Acì infinitivul apare rar și numai în următoarele cazuri:

1. După *va* și *lipseaşte*, ca unipersonale, cu înțelesul « trebuie ». În cazul acesta, infinitivul înlocuește participiul trecut în funcțiune de substantiv din dialectul dacoromân, despre care vezi mai jos: *pînea aistă va mîcare* « pâinea aceasta trebuie mâncat »; *va scriare ună carte a vasil'eluĭ* « trebuie scris o scrisoare regelui »; *va tătseare* « trebuie tăcut »; *va spuneare* « trebuie spus » în — *va spuneare s-nu amînă multu* « trebuie spus să nu întârzie mult »; *va dzîtseare z-yină cît čamă crundu* « trebuie spus să vină cât mai repede »; *omlu va mutrire că easte lîndzit* « omul trebuie îngrijit, căci este bolnav ». etc. Philippide (Orig. Rom. II, 421 și 432) dând de fraza: *va dzîteari cu boatsea ma minuta, nu tu groasa* « trebuie spus cu vocea mai subțire, nu cu voce groasă » crede că *va dzîtseari* este un viitor în *-rim*, cum ar fi în *va băgarim* etc., și presupune că este o greșeală de înțeles din partea lui Per. Papahagi, care în Basme gl., îl consideră ca infinitiv. Eu cred că greșește Philippide, care n'a prins bine înțelesul, când socotește că *va dzătseari* din fraza de mai sus este tot una ca înțeles cu *va dzătsearim*. Dealtfel, nici cealaltă frază despre care tratează Philippide n'a fost înțeleasă bine: *nu va-ñĭ ti băgarim tu mînă* nu însemnează, cum traduce Philippide, « nu trebuie să pun mâna pe tine? trebuie cu orice preț să pun mâna pe tine », ci « nu mi-ei picà odată în mână, n'oiu pune mâna pe tine? ». După *lipseaşte* « trebuie »: *lipseaşte zburîre cu un mastur ca s-yină s-adară fîntîna* « trebuie vorbit cu un meșter să vie să dreagă fântâna »; *lipseaşte mutrire g'ine ca s-nu s-facă ma*

laiu « trebuie îngrijit bine ca să nu ajungă mai rău »; *lipsęašte ntribare disi ęaste acasă* « trebuie întrebat dacă este acasă »

2. După verbele care arată o mișcare ca es, ńergu, mi duc, ḿai des în legătură cu verbul *avin* « vânez »: *doįl'i anantsĭ dusiră avinare* « ceilalți doi se duseră la vânat » Basme 340/33; *vru z-ducă avinare* « vroì să se ducă la vânat ». Tot așà: *cînd z-duc ǧonl'i avinare, cok'il'le tr'apă aratse* « când se duc tinerii la vânat și fetele (să aducă) apă rece » Lit. Pop. 909/6; *Tutsĭ patrul'i fumu avinare* « câteși patru am fost la vânat » Mih. *Nîse l'-căftară s-ęasă a priimnare singure* « ele îi cerură să iasă la plimbare singure » Basme 78/36; se poate spune și fără să fie precedat de prepoziția « a »: *inšim* sau *va s-inšim prümnare* « ieșim, am ieșit sau vom ieșì la plimbare ». Chiar expresia *escu (nk'isescu, mi duc) avinare*, care se întrebuințează oarecum izolat în dialect, față de deasa întrebuințare a infinitivului precedat de prepozițiile *tra*, *tă*, apare foarte des cu infinitivul precedat de prepoziția « tră »: *Cîndu aǧumsi nîs aọà, ursa ęara tră avinari, dupu vîră prič̆i* « când ajunse el acì, ursoaica erà la vânat după vreo vietate » Basme 47/21; *a dộua zi, cîtu nk'isi nîsă tră avinari, fratsl'i se ncăltsară g'ini mušat š-l'-alăsara culcušlu aratsi* « a doua zi cât pornì ea la vânat, frații se încălțară frumos și-i lăsară culcușul rece » ib. 47/34.

3. După adverbul « ună »: *ună cădęare š-frînse nărle* « îndată ce a căzut, și-a rupt nasul »; *ună tradzire, vătămă tsintsi inši* « cum a tras odată, a ucis cinci inși »; *ună strigare, tutsĭ se-adunară* « îndată ce a țipat, toți s'au adunat »; *ună mutrire, vidzù că fičorlu lo-avẹù arîsă* « îndată ce s'a uitat, a văzut că băiatul îl mințise » (are acelaș înțeles ca și « ună mutrită »); *ună bęare, il' cădzù arău ši murì* « îndată ce băù, îi venì rău și murì »; *ună strigare, š-fičorlu di frică fudzì* « îndată ce a strigat și băiatul de frică a plecat »; *ună vidęare ši fičorlu nu putù si-s tsînă s-nu plîngă* « îndată ce-l văzù și băiatul nu putù să se țină ca să nu plângă »; *ună scriare ši fičorlu il' pitricù apandise* « îndată ce-i scrise și băiatul îi trimese răspuns »; *ună asplimsire ši mul'area nu ma putù s'aravdă* « cum se mânie, femeia nu mai putù să rabde » etc. Vezi citate și în Basme 162/13, 318/17 etc. În locul infinitivului se poate întrebuință și participiul trecut, considerat în aromână ca infinitiv: *ună turnată bărbat-su, . . . acatsă s-plîngă ši să zg'ilęască* « îndată ce s'a întors bărbatul său, începù să cânte și să țipe » Basme 190/10; *ună aǧumtă fumlu, ši-l'-si vindică ocl'ul* « îndată ce a ajuns fumul, i se vindecă ochiul » ib. 161/7; *ună vinită*, ib. 343/4 etc.

4. Ca și în dialectul meglenit (Meglenoromânii, I, 205) infinitivul se întrebuințează în locul participiului trecut din dialectul dacoromân, după prepos. *di*, *ti*, *tă*, *tră*, *tu*: *tr'arîdęare* « de râs » Basme 8/20; *tră mîcare, tră bęare* « de mâncat, de băut ». Iată câteva citate: *a h'il'luĭ-de-amiră îl' părẹà că ọarfănlu se-aǧọacă cu nîs, că fatse šicatsĭ tr'arîdęare* « fiului de împărat i se păreà că săracul se joacă cu el (« glumește »), că face glume de râs » Basme 8/20; *Ti mîcare, fičorlu mîcă g'ine* « de mâncat, băiatul mănâncă bine »; *Nu erà tră stare* « nu

erà de stat » Flambura, I, nr. 1, p. 3; *mursicare nu are tră videre* « necazuri nu are de văzut » Cod. Dim. 63b/24.

Atsel'ĭ yerńi mfărmăcošă tsi putè nu păcsescu di măncare amărtiošil' « acei viermi otrăvitori cari nu încetează niciodată de a mâncà pre păcătoşi » Cod. Dim. 13/6, cf. 40/11-12; *apoia, după zămane putsănă* (Uvre l'i) *si aflară pri mare zahmmete, cătrătse atuntsea amiră Faraon, tu fitsere sire adăvgămintul a Uvreilor, mia vărtosŭ l'i căscăndisià* « apoi, după puţină vreme, (Ovreii) s'au găsit în mari necazuri (= greutăţi), fiindcă împăratul Faraon, văzând (= privind) îmmulţirea Ovreilor, tare îi pizmuià » Cod. Dim. 74/13; *Ningă pălatea amirăluĭ šideà un oarfăn multu; ... n-casă no-aveà nitsi un lemnu ti vătămare šoaritsl'i* « lângă palatul împăratului locuià un om foarte sărac, ... în casă nu aveà nici măcar un lemn ca să omori (s. de omorît) şoarecii » Basme 254/6; *măšĭ un* (*šoaric*) *ńic, ńicuzan nu putù s-intră tu vără guvă ši se-ascunse după uše, sum metura di arnire casa* « numai un (şoarece) mic, mititel nu putù să intre în vreo gaură şi se ascunse după uşe, sub mătura de măturat casa » ib. 29/10; *pri measă, tră tritsearea oara, tutsĭ prindeà z-dzîcă cîti nă părăvulie* « la masă, pentru petrecerea vremii, toţi trebuiau să spună câte o poveste » ib. 194/34; *cît bitseašte lamńa di mîcarea omlui* « cât isprăveşte balaurul de mâncat omul » Basme 342/18; *de-a ocl'il'ĭ ligare*, numele unui joc copilăresc « de-a baba oarba » Lit. Pop. 112, *tu iširea avinari aflară nă oală cu ńari* « ieşind la vânat găsiră o oală cu miere » Basme 104/12; etc.

Acest fel de construcţie a infinitivului eu (Meglenoromânii, I, 205) am explicat-o sub influenţa limbii bulgare, în care infinitivul, în această funcţiune, se întâlneşte chiar sub forma veche: *za miti go zimame tos sapun* « de spălat îl luăm acest săpun » în arom.: « ti lare u lom aistă săpune » (Dr. Lj. Miletič, Südslavische Dialektstudien, II, 141).

De remarcat este faptul că Albanezii toschi, în apropiereà cărora se află Aromânii, întrebuinţează pentru această construcţie participiul trecut, ca în dialectul dacoromân: *me vjen uj per të hangër* « îmi vin poftă de mâncare (în alb. de mâcat) », iar Albanezii gheghi, infinitivul, ca Aromânii. Aceasta este încă o dovadă că deosebirea de construcţie dintre Aromâni şi Dacoromâni se datoreşte limbii bulgare.

9. Participiul.

a) *Participiul trecut cu înţeles activ*:

Unele participii trecute dela verbele transitive au înţeles activ. Astfel de participii foarte des întrebuinţate în graiu sânt: *durut* dela *dor* cu înţelesul « doresc »: *caftă-ńĭ itsi-tsĭ doare suflitlu* « cere-mi orice îţi doreşte sufletul » Basme 64/14; *h'iptu* dela *h'ig* cu înţelesul « mă apropiu de cineva, mă împrietenesc, mă vâr »:; *ńiluit* dela *ńiluescu* « am milă de cineva »: *mă-sa, cum sun mumîńle durute, nu vru s-lo-alasă că cseanea-i greaŭă... ca s-nu l' u toarnă mintea tsiva feate* « mă-sa, cum sânt mamele doritoare (= iubitoare), nu vroì să-l lase, căci

străinătatea este grea, ca nu cumva fetele să-i întoarcă mintea » Basme 7/39; *dzîse duruta mumă cîte nu cama putù, ma mintea luĭ nu-l'-si šutsà* « spuse mama iubitoare câte n'a mai putut spune, însă mintea lui nu i se întorceà » ib. 8/3; *fičorlu erà multu h'iptu š-ul vreà tuts* « băiatul erà unul care se împrietenià foarte mult și toți îl iubiau »; *Dumnidză easte ńiluit* « Dumnezeu este milostiv »; *săntu multu ńiluitsĭ* « sânt foarte milostivi ». În Cod. Dim. întâlnim: *Dumnidză . . . vru tra s-lu scapă năpoĭ ditru măińle a munduitslor di δemuńĭ* « Dumnezeu vroì să-l scape iarăș din mâinile demonilor chinuitori » 93/3; *ama va s-dzătsemŭ că Dumnidză este ńiluitŭ di nă ńilueašte iliak'imŭ* « dar vom spune că Dumnezeu este milostiv și oarecum ne miluește » 99b/19; *cătrătse Dumnidză calih'a ńiluitŭ este . . . šă dreptu* « căci Dumnezeu este milostiv și drept » 99b/23; *ši itipasă adetă bună la diš irià, dzătsi ńiluitsă, dzătsi . . .* « și orice obiceiu bun la ei erà, fie milostivi, fie . . . » 94/8; *irià ma ńiluitsă di tutsă uaminl'i tru kiroulu atselu* « erau mai milostivi decât toți oamenii în vremea aceea » 94/9; *putut* « puternic »: *ahît putut* « atât de puternic » Basme 422/15.

b) *Participiul în funcțiune de infinitiv*:

Participiul trecut din dialectul aromân îndeplinește rolul infinitivului substantivat din dialectul dacoromân. În această funcțiune el poate fi întrebuințat singur sau precedat de preopzițiunea *tu* (ntru, tru), de adverbul *ună* cu înțelesul « îndată ce, când ».

Întrebuințat singur: *Mutrita tse-l' featsiră aclo nu se aspune* « îngrijirea pe care i-au făcut-o acolo, nu se spune » Basme 133/21; *mutrita l'eĭ eară ntreagă c'ali fántazmă* « privirea ei erà întreagă ca aceea a unei stafii » ib. 121/6; *di oară-oară ši-arcà mutrita pi ğone ši s-fătseà tu fatsă ca veštu aroš* « din timp în timp își aruncà privirea spre tânăr și se făceà la față ca postav roșiu » ib. 142/4; *erà nă oară nă mul'ari, tse nu amintà cu tută mutrita tse s-featsi* « erà odată o femeie care nu năștea cu toată îngrijirea care i se făceà » ib. 149/19; *feata-de-amiră aveà ună vidzută multu mušată* « fata de împărat aveà o privire foarte frumoasă »; *are vidzută di bărbat* « are vedere, aspect de bărbat »; *mal'lu no-aštiptă grită două ori ši dă-l' a văsil'eluĭ pînă să-l' yină mintea* « maiul n'a așteptat să i se spună de două ori și dă-i, dă-i regelui, până să-i vie mintea » ib. 458/8; *ahtare išită no-aveà faptă vărnoară* « o astfel de ieșire nu făcuse niciodată »; *caθe išită loà š-fičorlu deadun cu nîsă* « la fiecare ieșire luà și pe băiat împreună cu ea etc.

Precedat de prepozițiunea « tu »: *moašile u luară š-tu išită simnară cu tibiširea poarta, tra s-u cunoască* « bătrânele o luară și, la ieșire, însemnară cu cretă poarta, ca să o cunoască » Basme 312/17; *tru išită din hoară, vaĭ agundzetsĭ t-un loc iu să mpartă căl'urle n-doauă* « la ieșire din sat veți ajunge la un loc unde se împart drumurile în două » ib. 434/5; *tu turnată, bag di-l spindzur di grendă š-cari l'-intru cu vearga de-amalumă* « la întoarcere, m'apuc și-l spânzur de grindă, și când încep cu varga de aur » ib. 32/7; *hil'lu de-amiră l'-deadi zbor că nu s-toarnă fără s-l'-aducă lucrili dimîndati ši tu turnată l'i le-aduse* « fiul

de împărat îi dădù cuvântul că nu se va întoarce fără să-i aducă lucrurile, și, la întoarcere, i le-a adus » ib. 37/19; *aušľ'i, tu turnată, lă vin'e s-nu intră n-casă* « bătrânilor, la întoarcere, le venì să nu intre în casă » ib. 416/17; *sęara to-amurdzită* « seara în amurg » ib. 288/12; *cătră to-murdzită* « spre amurg » ib. 260/11; *cîndu s-turnară to-apirită drasl'i, š-aflară ayita cu arapuńĭ de-auă* « când s'au întors dracii, la revărsatul zorilor, și găsiră vița cu ciorchini de struguri » ib. 3/26; *to-apirită asună drasl'i la pălate s-lă dišcl'idă* « la revărsatul zorilor sună dracii la palat ca să le deschidă » ib. 4/15; *ši se-alumtară, se-alumtară cît i dzua di vęară mari, dit apirită pîn ascăpitata sǫarluĭ* « și se luptară, se luptară cât îi ziua de vară mare, din faptul zilei până la apusul soarelui » ib. 12/22; *nîsă šidzù maš pînă dimnęatsa, š-to apirită si-nviscù cu strańe di picurar ši trapse* « el stătù numai până dimineața, și la revărsatul zorilor se îmbrăcă cu haine de cioban și pornì » ib. 401/7; *si sculà ea ši ndrizęà tuti lucrili din casă ši to-apirită š-intrà tu dulapi* « se sculà ea și aranjà toate lucrurile din casă și la revărsatul zorilor intrà în dulap » ib. 415/31; etc.

Precedat de adverbul « ună »: *Dumnidzà atumtsęa-l duręà; ună ağumtă fumlu ši-l' si vindicà ocl'ul cu totaluĭ* « pe Dumnezeu atunci îl dureà ochiul; cum a ajuns fumul, i s'a vindecat ochiul de tot » Basme 161/7; *ună ağumtă aǫatse ši intrà tu pîne-l'* « îndată ce a ajuns acì, a intrat în slujba lui » ib. 350/1; *duse acasă, băgă k'atra sum limbă ši ună grită « să-s facă nă cale aštirnută cu asime di la amirălu pînă la mine » ši s-fęatse* « se duse acasă, puse piatra sub limbă și îndată ce a spus: « să se facă un drum așternut cu argint dela împăratul până la mine » și se făcù » ib. 68/5; *ună intrată to-avlia di pălati ši frîšt si-ncl'isi pǫarta dipu nîsă* « imediat ce a intrat în curtea palatului și frâșt s'a închis poarta după dânsa » ib. 35/27; *ună intrată n-casă, o bagă k'atra sun limbă ši dzîtse* « cum a intrat în casă, pune piatra sub limbă și zice » ib. 67/22; *ună intrată amirălu n-casă ši-l vidzù fęata, di nă ǫară-l cunuscù cu tut aušăticlu ši perlu albu* « cum a intrat împăratul în casă și îl văzù fata, imediat îl recunoscù cu toată bătrânețea și părul alb » ib. 133/17; *ună turnată bărbatu-su, mplină di dratsĭ, acătsà s-plîngă ši să zg'ilęască* « cum s'a întors bărbat-său, plină de draci, începù să plângă și să urle » ib. 190/4; *hil'lu de amirà ună vidzută tse-l' fęatse de-aprǫape ši dzîse: aestă va h'ibă nvęasta mea* « fiul de împărat, cum o văzù de aproape (se poate traduce și: o privire care îi făcù de aproape) și zise: asta va fi nevasta mea » ib. 400/14; *ună vinită lamńa ši dišcl'ise gura s-l'i ngl'ită di nă ǫară* « îndată ce venì balaurul și deschise gura ca să-i înghită dintr'odată » ib. 343/4.

Dacă gerundiul nu poate sta unit cu negațiunea *ne* (ni) ca în dialectul dacoromân (astfel fraza: «necunoscând cine este, neștiind cu cine are a face », în aromână se redă prin conjunctivul precedat de prepozițiunea « fără »: *fără s-lu cunoască care ęaste, fără să štie cu cari are s-facă*), în schimb, participiul trecut poate fi unit cu negațiunea *ne* (ni), și în cazul acesta, în spre deosebire de dialectul dacoromân, acest participiu

ține locul unei propozițiuni temporale: « *noaptea si sculà, nidată soarli šĭ lucrà, l'i si frîndzeà mîñli* « noaptea se sculà, înainte de a răsărì soarele și lucrà, lucrà, îi se frângeau mâinile » Basme 124/25; *ună dimineatsă tsî si scoală nidată soarle šĭ aoà fac sotsl'i* « într'o dimineață ți se scoală înainte de răsăritul soarelui și p'acì ți-e drumul » ib. 403/16; *nidiscălicat g'ine di pi cal, grailu din gură-l' fu tsi fatse scamnul* « încă nu descălecase bine de pe cal, și vorba din gură îi fu, ce face scaunul » ib. 290/7; *cîndu viñiră s-veadă s-easte că le-arcà petale, nidišcl'isă uša g'ine, se-astrapse nafoară di uše* « când veniră să vadă dacă a azvârlit potcoavele (adică a dat ortul popii), încă nu deschise bine ușa, se retrase afară din ușă » ib. 30/26; *niscos grailu g'ine šĭ na-l cînile se-aleapidă* « încă n'a scos bine vorba, și iată-l câinele se asvârle » ib. 39/24; *niscos zborlu g'ine din gură šĭ tse s-tsî veadă ocl'il'ĭ* « încă n'a scos bine vorba din gură și ce să-ți vază ochii » ib. 67/26; *cum vaĭ fudzĭ, hil'u, noĭ dzîtseam cîndu s-ti videm, s-ti hărsim š-tine, nivinită, vreĭ s-fudzĭ* « cum o să pleci, fiule, noi ziceam când să te vedem să ne bucurăm și tu, abià ai venit, vrei să pleci? » ib. 125/36; *ne-apirită g'ini, greašti a mul'ari-saĭ s-l'-aducă un fičor tră ngustari* « încă nu se făcuse bine de ziuă și spune muierii sale să-i aducă un băiat de gustat » ib. 113/35; *mîne tu hărg'ie niapirită soarle* « mâine la revărsatul zorilor înainte de răsăritul soarelui » ib. 325/5.

10. G e r u n d i u l.

Forma reflexivă sau pronominală a gerundiului lipsește în dialectul aromân. Astfel, fraza dacoromână « văzându-se înșelat » nu se poate traduce prin « vidzîndaluĭ-si arîs », ci prin perifrază « cîndu s-vidzù arîs ». Cu toate acestea, în Basme, am întâlnit o singură dată fraza: *arucutindaluĭ-si, arucutindaluĭ-si, ağumse Curcubeta cama troară di anante feate* « rostogolindu-se, rostogolindu-se, Curcubeta a ajuns mai repede decât celelalte fete » 410/3; iar în Lit. Pop. de două ori: *trăgînduluĭ-si*, 770/4-5, *alinînduluĭ-si* în care gerundiul lui *arucutescu* « rostogolesc » etc. apare ca în dialectul dacoromân. În graiul vorbit, pe cât știu, nu se aude așà ceva.

ADVERBUL

§ 315. În limba lui Ucuta întrebuințarea negațiunii « nu » într'o propozițiune, în care verbul este la viitor, se deosebește de aceea din dialectul de azi. Ea nu se pune înaintea verbului, cum se obișnuește peste tot în limba română, ci la mijlocul lui, între cele două părți din care se alcătuește viitorul: *că domnulŭ vu se nu-l căθărisească atselŭ tse o sprigură numa aluĭ tră ncotŭ* « căci D. nu-l va curățì pe acela care ia numele lui în deșert » 91/40; *mine tsî escu domnulŭ Dumnidzăllu atăŭ tsi te scošŭ . . . de tru casa a sclăviel'i*; *vu se nu-s h'ibă altsî Dumnidzadzî . . .* « eu sunt Domnul D. tău care te-am scos din casa sclăviei

nu-ți vor fi alți Dumnezei . . . » 91/40. Și tot așà 83/30 și pretutindeni. În dialectul de astăzi se spune: *nu va s-lu caθărisḙască* pentru *va se nu-l căθărisḙască*; tot așà: *nu va să-tsĭ h'ibă* pentru *vu se nu-s h'ibă*, etc.

În Cod. Dim. am întâlnit o singură dată această construcție: *mia va s-nu putem s-nă tunusimŭ* « nu vom puteà să ne căim » pentru: mia nu va s-putem s-nă tunusim » 61/2.

PREPOZIȚIUNEA

§ 316. La construcția infinitivului (§ 314, 4) în locul prep. dacoromâne « de » și « la » se întrebuințează prep. ti, tă, tră; tu, tru: *ti* (tă, tră) *mîcare* « de mâncat »; *tu mîcare* « la mâncat ».

Despre construcția prepozițiunilor: *cu*, *la*, *fără* cu nominativ, cf. § 267.

Acì vom relevà cazul când în aromână lipsesc prep. *di*, *ti*, *tră* în expresiunile « cer ,iau, dau de nevastă »: *l'-intră tu inimă tre-atsḙa, nį ună ni altă, ma u căftă nvḙastă* « îi intră în inimă și repede o cerù de nevastă » Basme 60/36; *o-aduse acasă ši-l' dzîse a mă-saĭ, că va u l'a nvḙastă* « o aduse acasă și spuse mă-sii că o va luà de nevastă » ib. 411/8-9; *tr'ună stămînă s-nu-l' dădḙare fḙata nvḙastă, tutsĭ prin dinte va-l' trḙacă* « într'o săptămână, dacă nu i-ar da pe fată de nevastă, pe toți îi va mâncà » ib. 321/20; *va-l' da h'il'i-sa nvḙastă* « îi va da pe fiică-sa de nevastă » ib. 423/4.

În Codicele Dimonie întâlnim o singură dată prep. *tră* în: *lo tră mul'ere h'il'a al Vaθuil* « luă de nevastă pe fiica lui Vatuil » 72b/12. Acì trebuie să fie o influență albaneză. În aceste expresiuni în limba albaneză, întocmai ca în dialectul aromân, avem prep. *për* « de ». Fraza aromână: *u are căftată nvḙastă* se spune în albaneză: *e ka kërkue për grue* « a cerut-o de nevastă ». (Vezi și Sandfeld, Ling. Balk., 131, nota).

Tot așà în aromână lipsește prep. *n* (din *în*) în expresiuni ca: din « vorbă în vorbă », « din casă în casă » etc.: *di graįŭ-graįŭ, l'-aspuse aušlu, cum dzua tsḙa murì un om avut n hǫară-lă* « din vorbă în vorbă îi spuse bătrânul, cum în ziua aceea murì un om avut în satul lor » Basme 209/23; *di zbor-zbor se-ančupară* « din vorbă în vorbă se luară la bătaie » ib. 31/21, cf. 79/13; *alagă mǫašile di casă-casă ši ntrḙabă di om-om* « aleargă bătrânele din casă în casă și întreabă din om în om » tot așà: *di om-om ağunse tu loclu a tată-suĭ* « din om în om ajunse în locul tatălui său » ib. 401/9; *alăgà di uše-uše* « alergà din ușe în ușe » Lumina 7/227; *cara fudzi čelniclu, di sinur-sinur, di amirăril'e-amirările' ši di cărave-cărave, ağumse după nǫaŭă meši la hağilik'e* « dacă plecă celnicul, din graniță în graniță, din împărăție în împărăție, din corabie în corabie, ajunse, după nouă luni, în hagilâc » Basme 398/28-29.

Aceeaș lipsă a prep. *di* se observă în construcția: *mirinde ǫară* « după amiazi, în vremea merindei, la ojină » pentru « ǫara de mirindi » sau « ǫara amirinde »: *ună marstĭ mirinde ǫară, fudzì Dimitri n hǫară* « într'o marți, după amiazi, a plecat Dumitru din sat » Lumina, V, 12.

Întrebuințarea prep. *a* din AD cu verbele care arată mișcarea, afară de formele cunoscute și în celelalte dialecte: acasă etc., este rară, iar în Cod. Dim. se întâlnește odată în fraza: *ploĉle al Moisin l'i si-ncl'inară a ĉăcoară* « tablele lui Moise i se închinară la picioare » 99/5.

Prepoz. *din* se întrebuințează foarte rar, fie din cauza falsei despărțiri în frază (astfel în dinapoĭ, dinafoară, dinuntru, nuntru, despărțindu-se partea a doua: napoĭ, nafoară, nuntru, *din* s'a simțit ca *di*), fie din alte motive. Este destul că azi întrebuințarea lui *din* în dialectul dacoromân la verbele care arată mișcarea, este înlocuită prin prep. *di*. Astfel se spune: *viñŭ di Bitule* nu *din Bitule* « venii din Bitolia »; *fudzim di Veria*, nu *din Veria* « am plecat din Veria » etc. Tot așà și în cazul când *din* arată materia. Pentru fraza « trup din trupul meu și sânge din sângele meu » în aromâna avem: *trup di truplu añeŭ ši sîndze di sîndzile añeŭ*. Pentru celalalte mici deosebiri în întrebuințarea prep. la Aromâni, cf. Richard Kurt, Der Gebruach der Präpositionen im Rum., în Jahresb. X, 465 urm. Cf. și *de*, *di* la § 302.

Prepoz. *di* (de), în afară de funcțiunea arătată la § 308, 1, se mai întrebuințează cu următoarele înțelesuri: 1°. p a r t i t i v: *si aĭ alăvdare di uamiñĭ* Cod. Dim. 99b/5; *atsia caftă . . . di noĭ* « dela noi » ib. 35/22; *un omŭ di voĭ* ib. 102b/11; cf. 21/26; *unu d'elĭ* « unul din ei » Basme 22/23; *nă mprămutăm di altă limbă* Uc. 65/3 etc. (Pentru dialectul dacor. cf. Candrea, Psalt. Sch. CCXXI; Al. Rosetti, Limba rom. în sec. XVI 120); 2°. l o c a l; *năstăsì de mortsĭ* « învìe din morți » Cav.; *luñină de luñină . . . Dumnidză de Dumnidză* « lumină din lumină . . . » Uc. 79/21; *Marie di Eghiptie* Cod. Dim. 36b/1; *afuară di tsitate* ib. 80/9 cf. 79/10, 111/1; Uc. 65/2 etc.; 3°. c a u z a l: *cătsĭ uamiñĭ di bere si-au bătută* « . . . din cauza băuturii » Cod. Dim. 115b/1; *di amărtia alŭ Adamŭ* « din cauza păcatului lui A. » ib. 93/17 etc.

CONJUNCȚIUNEA

§ 317. Acì avem de relevat numai întrebuințarea persoanei a treia sg. dela optativul verbului *h'iŭ* (escu), precedat de conj. « se » și urmat de « că »: *se-fure-că* (rostit și sfurcă, furcă, fărcă) « dacă »: *se-fure-că me ncl'inŭ cu limbă căseană, sufletlu-ñĭ se ncl'ină, ma mintea ñ-este* « dacă mă închin în limbă străină . . . » Uc. 65/2; *se-fure-că este văru preftu . . .* « dacă este cineva preot » ib. 89/38; *fur-că tine eşti ahtare ĝone* « dacă tu ești un astfel de viteaz » Basme 385/25. Aceeaș conjuncțiune apare construită cu « easte »: *s-easte-că va s-amintsî fiĉor ši s-e aste-că amintsî feată* « dacă vei naște băiat sau dacă naști fată . . . » ib. 7/4. Cf. § 303.

În Raporturile albano-române (Dacoromania, II, 503) am arătat că această construcție există și în limba albaneză, de unde ar fi putut pătrunde în dialectul aromân.

INDICE

1. CUVINTE

A

N

R

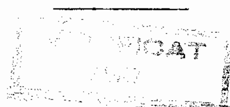
S

Y

Z

2. SUFIXE

3. PREFIXE

INDREPTĂRI ŞI ADĂOGIRI

La p. 5, *Südrumäne* este dat în opoziţie cu Românii din nord, Dacoromânii.

La p. 10, termenul *čelnic* se află şi la Albanezi. Vezi acum Prof. A. M. Salištev, *Slavjanskoe Naselenie v Albanii*. Sofia, 1931 p. 179 urm.

La p. 8 nota, Eliade Rădulescu crede că Retoromanii sunt o ramură de Români.

La p. 124, de adăogat la etimologiile lui Sextil Puşcariu: *purintă* lat. POLENTA, *amintu* lat. AUGMENTO.

La p. 129, de adăogat: alături de Almanachuri s'au tipărit şi Calendare.

La nota din p. 129, de adăogat: Cetind în urmă de tot lucrarea lui C. Dăscălescu, constat că nu conţine nimic referitor la Aromâni.

La p. 130, de adăogat: În 1862 Arune Pumnul a tipărit în *Lepturariu Rumanesc* II, p. 179—183 cinci bucăţi în dialectul aromân, reproduse după gramatica lui M. Boiagi.

La p. 131 de adăogat: În 1895 I. Zanne a publicat în colecţia *Proverbele Românilor*, vol. I—IX (1895—1901) proverbe aromâneşti din Boiagi, Bagav (Carte de aleagere, 1887), Weigand şi dela alţi câţiva intelectuali români din Macedonia.

La p. 145, *căprăreatsă* trebue şters, întrucât există în Banat.

La p. 147, *sain* trebue şters; există şi în dacoromână. În schimb trebue adăogat: *amintu* lat. AUGMENTO.

La p. 150, despre forma aromână *sprună* a vorbit mai întâiu Sextil Puşcariu, *Etym. Wb.* 1638.

La p. 153, cuvântul *nat* trebue şters; există în Banat şi la Istroromâni.

La p. 153 şi urm., printre lucrările care au tratat elementele greceşti în limba română trebue socotit şi studiul lui Chr. Geagea, *Elementul grec în dialectul aromân*. Cernăuţi, 1931. Acest studiu tratat foarte amănunţit şi cu toată competenţa apărând după paginarea lucrării de faţă, nu l-am putut folosi.

La p. 156, printre cuvintele vechi greceşti intrate în româneşte prin l. latină, care există şi în dialectul aromân, trebuesc socotite şi *cimburicà*, *stur*. La cuvintele din această categorie care lipsesc la Aromâni mai trebue adăogat: *ciutură*, *tămâie*.

La p. 159, rândul 35, după cuvintele « Aromânii cu Albanezii sunt... » trebue adăogat: « după Greci, ».

La p. 164, alături de *martir*, împrumut nou, trebue să adăogăm şi *mărturie* (cu *u* pentru *i*), formă veche, atestată în Cod. Dim. 24 b/26.

La p. 171, forma *natură*, întrebuinţată în Banat, ar putea veni şi din sârbeşte.

La p. 186, să se adaoge *knatse* din limba albaneză, împrumutat din dialectul aromân.

La p. 238, formele *šase*, *šapte*, *šarpe* aparţin la p. 241, § 47.

La p. 260, forma *tîńusit*, cu *i* < *î* în poziţie neaccentuată, ţine de § 65.

La p. 267, § 67, *crună* ţine de § 64.

La p. 285, § 89, *h'umusescu* trebue şters; este dat la § 67.

La p. 509, § 303, *gale* ţine de § 301.

